

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛНИ

Ч. 1.
СІЧЕНЬ

ПЕРЕДПЛАТА „ЛІТОПISУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

НА 1935 РІК

Річна передплата 13 зл., піврічна передплата 7 зл., чверть-річна 3.50 зл. — Ціна числа 1.20 зл. — Для членів „Червоної Калини“ чвертьрічно 3 зл.

За кордоном приймають передплату на „Літопис Червоної Калини“ та впис членів: в Сполучених Державах Північної Америки: Myron Surtmach, 103 Avenue A. New-Jork, N. J. USA. — В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. — В Чехословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha-Vrsovice, Brozikova ul. c. 390. —
Контo П.К.О. ч. 410.185.

А Д Р Е С А :

„ЛІТОПIS ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, ЛЬВІВ, ЗІМОРОВИЧА Ч. 20.

Почт. скр. ч. 43.

Друкарня і Переплетня Наукового Т-ва ім. Шевченка
у Львові, вул. Чарнецького ч. 26, телефон 53-57,
ВИКОНУЮТЬ ВСІЯКІ ДРУКАРСЬКІ Й ПЕРЕПЛЕТНИЧІ РОБОТИ СКОРО ТА ДЕШЕВО

Всі куримо лише ПАПЕРЦІ і ТУТКИ

повноватки

„КАЛИНА“

150 шт. 35 гр.

української кооперативної фабрики „Будучність“ в Тернополі

Літопис „Червоної Калини”

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник VII. 1935 (I—XII).

З М І С Т:

СПОМИНИ

	ч.	ст.		ч.	ст.
М. Горбовий: Встановлювання української влади	I.	8	М. Гнатишак: Замітки до державних грошей України	II.	5
Ф. Мелешко: Нестор Махно та його анархія	I.	10	О. Думін: Табор окремого загону С. С. в Білій Церкві	III.	2
” ” ” ” ” ”	II.	12	І. Іванець: Стрілецька карикатура	III.	5
” ” ” ” ” ”	III.	9	Др. М. Андрусак: Думки Грушевського про потребу української армії	III.	7
М. Матіїв-Мельник: В обличчі смерті	I.	18	Св. Шрамченко: На синьому Чорному Морі в р. р. 1917—1919	III.	13
” ” ” ” ” ”	II.	18	Ф. Коковський-Богаець: В Тухолі	III.	19
М. Островерха: В тифозній горячці	II.	2	Др. І. Карпинець: Історія 8. Галицької Бригади	III.	21
Др. В. Пастущин: Ще дещо про Вольфсберг	II.	15	” ” ” ” ” ”	IV.	17
Др. І. Романків: Культурно-освітня праця У. С. С. на Волині	III.	12	” ” ” ” ” ”	V.	18
Ст. Глушко: Сотник Клим Гутковський	IV.	11	” ” ” ” ” ”	VI.	18
Леся Кривіцька: Один вечір на позиції	V.	2	” ” ” ” ” ”	VII—VIII.	34
Пилип Сухорський: Мої завваги	V.	3	” ” ” ” ” ”	X.	19
Осип Мікула: Державні залізниці З. О. У. Н. Р.	V.	4	” ” ” ” ” ”	XII.	19
Василь Ярбій: У колі смерті	V.	5	Ст. Гайдучок: Цифри оповідають про У. С. С.	IV.	5
Олекс. Миколаєвич: З мотикою на сонце	V.	9	Ф. Коковський: Листопадові дні в Полонній	V.	13
” ” ” ” ” ”	VI.	13	Ф. Дудко: Могила гетьмана І. Мазепи	V.	15
Б. Ч.: Геройська боротьба і лицарська смерть чет. Ю. Мельника	VI.	7	Св. Шрамченко: Українські морські міністри і кермуючі морським відомством	VI.	2
С. Гайдучок: З минулих днів	VI.	11	Гриць Гладкий: Січові Стрільці (С. С.)	VI.	4
Я. Гриневич: З XIV-тою бригадою на Великій Україні	VII—VIII.	2	Теофіл Коструба: Станіслав Мрозовицький-Морозенко	VII—VIII.	15
І. Вислоцький: 16 місяців у рядах Київських Січових Стрільців	VII—VIII.	29	С. Федоров: Як розкозачували бужське війсьсько	VII—VIII.	25
” ” ” ” ” ”	IX.	14	Др. В. Пастущин: Український табор сиріт і старців у Святобожицях	IX.	9
” ” ” ” ” ”	VII—VIII.	11	” ” ” ” ” ”	X.	13
” ” ” ” ” ”	X.	6	” ” ” ” ” ”	XI.	16
” ” ” ” ” ”	XI.	20	Теофіл Коструба: Іван Халдієвич	XI.	13
” ” ” ” ” ”	XII.	9	В. Січинський: Баталістика в українському граверстві	X.	4
Сидір Ярославич: Як ми ставали большевиками	IX.	3	В. Січинський: Новоселиця на Самарі — запорізьське місто	XI.	7
Борис Монкевич: Оборона Катеринослава	IX.	5			
Степан Лисак: Син Закарпаття	IX.	12			
Ярич-Запільський: У большевицькій чре зви чайці	X.	17			
” ” ” ” ” ”	XI.	10			
Ф. Коковський: Могила невідомого героя	XI.	3			
Лука Семчук: Бій за Велику і Малу Вишеньку	XI.	4			
Роман Лисович: Передлистопадові дні 1918 у Стрию	XI.	15			
Ф. Коковський: Смерть ст. дес. Чолача	XI.	19			

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

Др. М. Андрусак: Михайло Грушевський	I.	2
Микола Угрин Безгрішний: Кіш У. С. С.	I.	5
М. Р.: Похорони Богдана Хмельницького	I.	22

ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

А. Курдидик: Залісні колядники (вірш)	I.	2
А. Курдидик: Сніг (вірш)	II.	2
А. Курдидик: Дівчина з червоним хрестом (вірш)	III.	2
Ів. Чернява: Вашим тіням (вірш)	IV.	2
Василь Гірний: Березневе повітря	IV.	3
Г. Ганко: Дороги	IV.	4
Б. Нижанківський: Гренадир	IV.	6

	ч.	ст.
В. Юрченко: Стрілецькі маки	IV.	7
А. Курдидик: Поема про стрілецьку шапку	IV.	9
В. Тесар: Стрілецькі псалми	IV.	10
Василь Ткачук: Тато й одинак	IV.	13
Яр. Курдидик: Фрагменти	IV.	20
Зенон Тарнавський: Собака стрільця Артура Коса	IV.	21
Ф. Невестюк: У пам'яті минуле — мов на яві (в.)	V.	2
Яр. Курдидик: Вояцьке кохання	VI.	2
А. Курдидик: Прорив	VII—VIII.	2
А. Курдидик: Осінь 1917	IX.	2
О. Удовиченко: Козак Сергій Кравченко	IX.	18
Василь Пачовський: Мати	X.	2
І. Т.: Артилерійський гудзик	X.	11
А. Курдидик: Вперше	XI.	2
О. Ольжич: Піхотинець	XII.	2

РЕЖИСЕРІ І ЗАМІТКИ

І. Іванець: Вистава стрілецький памяток	I.	3
Р. Лисович: Ювілейна академія у Стрию	II.	10
Дмитро Палій: Зимовий похід	VI.	8
" " " " "	VII—VIII.	7
І.: Найбільша бібліотека війни	IX.	8
М. Горбовий: Переглядаючи Альбом У. С. С.	X.	2
Іван Чепига: Станіславів — столиця З. О. У. Н. Р. і У. Н. Р.	X.	8
М. Горбовий: Про пєси зі стрілецького життя	XI.	6
М. Горбовий: Про пєси зі стрілецького життя	X.	6

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

Т. К.: З листопадових днів у Чорткові	I.	14
С. Г.: З документів великих днів на Белзщині	V.	14

	ч.	ст.
М. С.: Махно та його військо	VI.	16
С. Г.: Втрати Белзщини у визвольній війні	VII—VIII.	17

БІБЛЮГРАФІЯ

І. Ш.: Список жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. р.	II.	21
" " " " "	IV.	22
" " " " "	V.	22
" " " " "	VI.	22
" " " " "	VII—VIII.	38
" " " " "	IX.	23
" " " " "	XI.	23
" " " " "	XII.	23

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Ген. М. О. Пржевальський	V.	21
хор. Нестор Тотоєскул	IX.	21
хор. Микола Сітницький	IX.	21
стр. Микола Марків	IX.	22
сол. Володимир Тотоєскул	IX.	22
о. Зиновій Кузьма ст. У. Г. А.	X.	23
Осип Марків	XI.	22
Михайло Дацків	XII.	24

РІЖНЕ

Ред.: Молоді письменники у 20-ліття виступу У. С. С.	IV.	2
Літ. група „12“: Слово від нас	IV.	2
Ч-кий: Маківка	IX.	2
Листопад — місяць Українських Інвалідів	XI.	2

Літопис „Червоної Калини”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник VII. 1935 (I—XII).

З М І С Т:

СПОМИНИ

	ч.	ст.
М. Горбовий: Встановлювання української влади	I.	8
Ф. Мелешко: Нестор Махно та його анархія	I.	10
„ „ „ „ „	II.	12
„ „ „ „ „	III.	9
М. Матіїв-Мельник: В обличчі смерті	I.	18
„ „ „ „ „	II.	18
М. Островерха: В тифозній горячці	II.	2
Др. В. Пастущин: Ще дещо про Вольфсберг	II.	15
Др. І. Романків: Культурно-освітня праця У. С. С. на Волині	III.	12
Ст. Глушко: Сотник Клим Гутковський	IV.	11
Леся Кривіцька: Один вечір на позиції	V.	2
Пилип Сухорський: Мої завваги	V.	3
Осип Мікула: Державні залізниці З. О. У. Н. Р.	V.	4
Василь Ярбій: У колі смерті	V.	5
Олекс. Миколаєвич: З мотикою на сонце	V.	9
„ „ „ „ „	VI.	13
Б. Ч.: Геройська боротьба і лицарська смерть чет. Ю. Мельника	VI.	7
С. Гайдучок: З минулих днів	VI.	11
Я. Гриневич: З XIV-тою бригадою на Великій Україні	VII—VIII.	2
І. Вислоцький: 16 місяців у рядах Київських Січових Стрільців	VII—VIII.	29
„ „ „ „ „	IX.	14
„ „ „ „ „	VII—VIII.	11
„ „ „ „ „	X.	6
„ „ „ „ „	XI.	20
„ „ „ „ „	XII.	9
Сидір Ярославич: Як ми ставали більшовиками	IX.	3
Борис Монкевич: Оборона Катеринослава	IX.	5
Степан Лисак: Син Закарпаття	IX.	12
Ярич-Запільський: У більшовицькій чрезовичайці	X.	17
„ „ „ „ „	XI.	10
Ф. Коковський: Могила невідомого героя	XI.	5
Лука Семчук: Бій за Велику і Малу Вишеньку	XI.	4
Гоман Лисович: Передлистопадкові дні 1918 у Стрию	XI.	15
Ф. Коковський: Смерть ст. дес. Чолача	XI.	19
М. Гайворонський: Перша оркестра У. С. С.	XII.	12
Др. Н. Б.: Полевий лазарет IX. Гал. Бригади	XII.	17

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

	ч.	ст.
Др. М. Андрусак: Михайло Грушевський	I.	2
Микола Угрин Безгрішний: Кіш У. С. С.	I.	5
М. Р.: Похорони Богдана Хмельницького	I.	22
М. Гнатишак: Замітки до державних грошей України	II.	5
О. Думін: Табор окремого загону С. С. в Білій Церкві	III.	2
І. Іванець: Стрілецька карикатура	III.	5
Др. М. Андрусак: Думки Грушевського про потребу української армії	III.	7
Св. Шрамченко: На синьому Чорному Морі в р. р. 1917—1919	III.	13
Ф. Коковський-Богаєць: В Тухолі	III.	19
Др. І. Карпинець: Історія 8. Галицької Бригади	III.	21
„ „ „ „ „	IV.	17
„ „ „ „ „	V.	18
„ „ „ „ „	VI.	18
„ „ „ „ „	VII—VIII.	34
„ „ „ „ „	X.	19
„ „ „ „ „	XII.	19
Ст. Гайдучок: Цифри оповідають про У. С. С.	IV.	5
Ф. Коковський: Листопадіві дні в Полонній	V.	13
Ф. Дудко: Могила гетьмана І. Мазепи	V.	15
Св. Шрамченко: Українські морські міністри і кермуючі морським відомством	VI.	2
Гриць Гладкий: Січові Стрільці (С. С.)	VI.	4
Теофіл Коструба: Станіслав Мрозовицький-Морозенко	VII—VIII.	15
С. Федоров: Як розкозачували бужське війсьсько	VII—VIII.	25
Др. В. Пастущин: Український табір сиріт і старців у Святобожицях	IX.	9
„ „ „ „ „	X.	13
„ „ „ „ „	XI.	16
„ „ „ „ „	XI.	13
Теофіл Коструба: Іван Халдієвич	XI.	13
В. Січинський: Баталістика в українському граверстві	X.	4
В. Січинський: Новоселиця на Самарі — запо-ріжське місто	XI.	7
Е. Яворівський: Чортківська офензива і відво-рот за Збруч в освітленні Нач. Команди	XII.	4

С. Шрамченко: Піднесення українського прапора на еск. міноносці „Завидний“ Чорноморської флотії	ч. XII.	ст. 15
---	---------	--------

ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

А. Курдидик: Залізні колядники (вірш)	I.	2
А. Курдидик: Сніг (вірш)	II.	2
А. Курдидик: Дівчина з червоним хрестом (вірш)	III.	2
Ів. Чернява: Вашим тіням (вірш)	IV.	2
Василь Гірний: Березневе повітря	IV.	3
Т. Ганко: Дороги	IV.	4
Б. Нияжанківський: Гренадир	IV.	6
В. Юрченко: Стрілецькі мажик	IV.	7
А. Курдидик: Поема про стрілецьку шапку	IV.	9
В. Тесар: Стрілецькі псалми	IV.	10
Василь Ткачук: Тато й одинак	IV.	13
Яр. Курдидик: Фрагменти	IV.	20
Зенон Гарнавський: Собака стрільця Артура Коса	IV.	21
Ф. Невестюк: У пам'яті минуле — мов на яві (в.)	V.	2
Яр. Курдидик: Вояцьке кохання	VI.	2
А. Курдидик: Прорив	VII—VIII.	2
А. Курдидик: Осінь 1917	IX.	2
О. Удовиченко: Козак Сергій Кравченко	IX.	18
Василь Пачовський: Мати	X.	2
І. Т.: Артилерійський гудзик	X.	11
А. Курдидик: Вперше	XI.	2
О. Ольжич: Піхотинець	XII.	2

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

І. Іванець: Вистава стрілецький памяток	I.	3
Р. Лисович: Ювілейна академія у Стрию	II.	10
Дмитро Паліїв: Зимовий похід	VI.	8
І. „ „ „ „ „ „	VII—VIII.	7
І.: Найбільша бібліотека війни	IX.	3
М. Горбовий: Переглядаючи Альбом У. С. С.	X.	2
Іван Чепига: Станіславів — столиця З. О. У. Н. Р. і У. Н. Р.	X.	8

М. Горбовий: Про пєси зі стрілецького життя	ч. XI.	ст. 6
М. Горбовий: Про пєси зі стрілецького життя	ч. X.	ст. 6

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

Т. К.: З листопадових днів у Чорткові	I.	14
С. Г.: З документів великих днів на Белщині	V.	14
М. С.: Махно та його військо	VI.	16
С. Г.: Втрати Белщини у визвольній війні	VII—VIII.	17

БІБЛЮГРАФІЯ

І. Ш.: Список жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. р.	II.	21
„ „ „ „ „ „	IV.	22
„ „ „ „ „ „	V.	22
„ „ „ „ „ „	VI.	22
„ „ „ „ „ „	VII—VIII.	38
„ „ „ „ „ „	IX.	23
„ „ „ „ „ „	XI.	23
„ „ „ „ „ „	XII.	23

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Ген. М. О. Пржевальський	V.	21
хор. Нестор Тотоекул	IX.	21
хор. Микола Сітницький	IX.	21
стр. Микола Марків	IX.	22
сот. Володимир Тотоекул	IX.	22
о. Зиновій Кузьма ст. У. Г. А.	X.	23
Осип Марків	XI.	22
Михайло Дацків	XII.	24

РІЖНЕ

Ред.: Молоді письменники у 20-ліття виступу У. С. С.	IV.	2
Літ. група „12“: Слово від нас	IV.	2
Ч-кий: Маківка	IX.	2
Листопад — місяць Українських Інвалідів	XI.	2
Г. С.: За легенду 29-го квітня	XII.	2

Litopys Chervonoi Kalyny

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

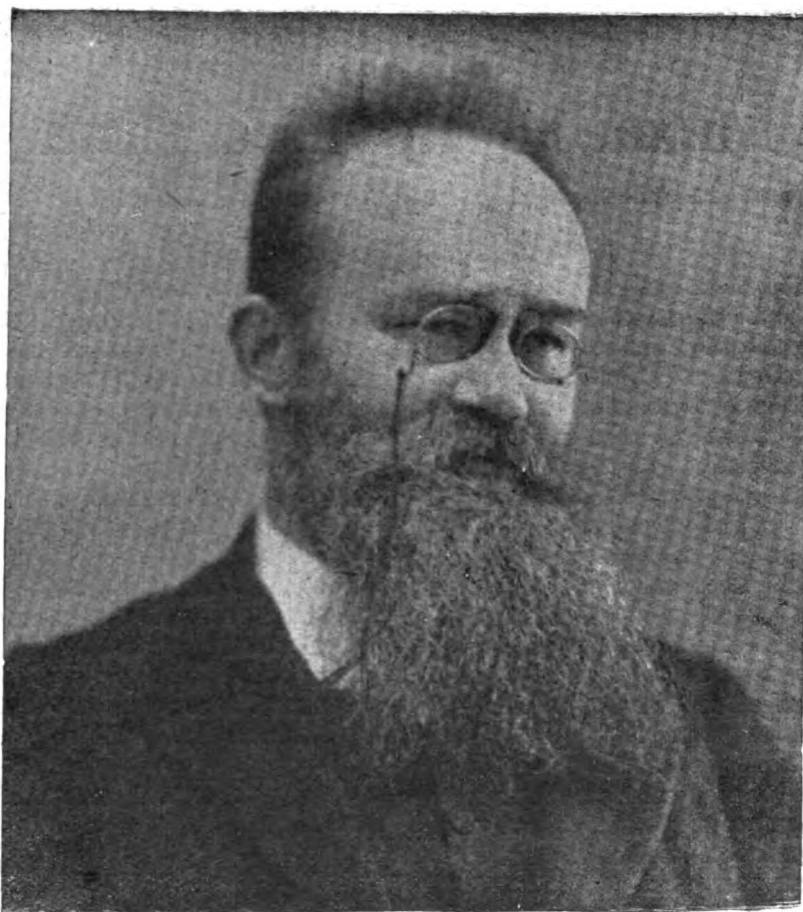
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. Річник

ЧИСЛО 1

СІЧЕНЬ

1935

ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ ВІРОДЖЕНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.
помер 25 листопада 1934 р.

НК

ЗАЛІЗНІ КОЛЯДНИКИ

І знову ніч стоїть. Свята
І знову зорі — ясні.
І колядують знов літа,
Що — смолоскип погаслий.

Оце ідуть: колядники
В шинелях і шоломах.
На брови сів іней важкий,
На плечі сіла втома.

О, на кільчастих дрютах їм
Пощарпалися ноги:
Пройшли вже стільки Україн
І стільки літ дороги...

А нині є такі вікна,
Що снігом їх задуло:
За ними мати не одна
Не вірять: Це — минуло.

І дожидає, що прийде —
І в сінях крісом стукне,
Відчинить двері — й молоде
Щось в хату святом дмухне...

...О, до тих мам, до тих вікон
У ніч святу, різдвяну
Прийдуть ці тіні гусаком
І під вікном всі стануть —

І материнський теплий зір
Пізнає свого сина,
Що за далеких, ясних зір
На коляду прилинув.

Він матиме важкий шолом
І очі мрійні, юні
І в ніч Різдвяну за столом
Присяде у задумі.

Михайло Грушевський

Перший Президент Української Держави, історик — політик — культурний діяч

Написав: Д-р Микола Андрусак.

Носій національно-державної ідеї відродженого українського народу був нащадком козацького роду Грушів у Чигиринщині; згодом з Грушів стали виходити священики, які й змінили своє прізвище на Грушевських. Михайло народився дня 29 вересня 1866 р. в Холмі, де його батько Сергій був учителем уніятської середньої школи. В цьому західно-окраїнному українському городі пробув Грушевський до 1869 р.; в 1870—78 рр. живе він знову в Ставрополі за Кубаню, себто на східних окраїнах української національної території. Відтак перебуває поза нею у Владикавказі і Тифлісі, звідки відвідує часом Україну, про якої красу залишилися спогади з дитячих літ. В 1884 р. пробує свого письменницького талану, в 1886—90 рр. студіює на київському університеті, при чому на 1887 р. припадають початки його наукової праці. В 1894 р. дістає за порученням свого професора Володимира Антоновича катедру „всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Сходу Європи“ на львівському університеті. Таку урядову назву мала катедра української історії, тому що — на думку австрійського уряду — „die ruthenische Geschichte ist keine konkrete Wissenschaft“.

З приїздом до Львова вносить оживлення в діяльність Наукового Т-ва ім. Шевченка. В 1895 р. стає редактором „Записок НТШ“, в 1897 р. головою НТШ, на якому становищі видержує до світової війни. З її початком виїжджає до Києва, де його арештують російські власті й вивозять у глибоку

Росію. Із заслання вертає в березні 1917 р. і обіймає пресвід першого парламенту відновленої української держави — Української Центральної Ради. Після тетьманського перевороту в квітні 1918 р. усувається якийсь час від політичної праці. В 1919 р. виїжджає за кордон і бере живу участь у діяльності партії соціалістів-революціонерів. В 1924 р. вертає до Києва, де при Укр. Академії Наук, якої членом став у 1923 р., організує Історичну Секцію; незвичайно буйну її наукову працю припинює більшовицький уряд з кінцем 1930 р., самогож Грушевського засилає з початком 1931 р. до Москви. Проживаючи на засланні в злиднях Грушевський занедужує; його перевозять на лічення до Кисловодська на Кавказі, де він умирає дня 25 листопада 1934 р.

У своему короткому нарисі обмежуся до його характеристики як історика, політика й культурного діяча.

Як історик не має Грушевський під оглядом великої ерудиції собі рівного навіть серед чужих. Ніякий нарід не видав у новіших часах такого історика, який би основно джерельно прослідив минуле свого народу на протязі його існування; матеріал для дослідів історії поодиноких народів такий обширний, що історик мусить обмежити свої досліди тільки до одної епохи (доби). Не те бачимо у Грушевського; він опрацював історію українського народу на цілому просторі його історичного існування на основі джерел починаючи першими вітками про територію нинішньої

України та допроваджуючи її до початків II половини XVII, себто до смерті Богдана Хмельницького.

В який спосіб опанував Грушевський такий великий засіб історичних матеріалів? Очевидно, помічні були його учні на львівському університеті, які розроблювали різні теми з історії України, збирали сирий матеріал. Після повороту до Кітви в 1924 році М. Грушевський аж до 1930 року згуртував в Історичній Секції при УАН молодих істориків, які під його провідом розробляли матеріал, починаючи від половини XVIII ст. Численні історичні причинки його і згуртованих біля нього істориків у виданнях УАН 1924—30 рр. заповідали, що йому вдасться довести історію України аж до найновіших часів. Сам він при редагуванні дослідів молодих істориків давав свої цінні уваги, які, як також і його статті присвячені історії України від смерті Хмельницького до останніх часів, свідчать, що не було для нього ні одної сторінки історії України, до якої б він не знав досить докладно джерельного матеріалу.

Його історичні праці, чи 9-томова „Історія України-Руси“, чи розвідки з обсягу питань, яких вона ще не вхопила, визначаються бистрою аналізою джерел і строгим критицизмом. При писанні історії України Грушевський поклав собі за завдання звести до купи й проаналізувати всі вістки про життя й побут українського народу від найдавніших часів і дати образ його політичного, соціально-економічного й культурного розвитку. Тому що перед ним ніхто з українських істориків не пробував дати повного огляду минулого українського народу, уоснованого на старих історичних дослідях, а навіть давніші українські історики не знали як відділити історію України від історії Московщини і Білоруси, Грушевський виказав нерациональність прийнятої за російськими істориками т. зв. „звичайної схеми рускої історії“, що уосновувалася на генеалогії московської династії. На його думку те, що російські історики звали „рускою історією“, було комбінацією різних понять як: 1) історія російської держави, 2) історія Росії, себто того, що відбувалося на її території, 3) історія „русських народностей“, 4) історія московського народу. При тому вказував він російським історикам потребу, обробити початки історії Московщини, а не додавати до неї київського початку. Треба тут додати, що новіші російські історики, починаючи Пресняковом, прийняли цю увагу Грушевського і є вже історичні досліді, що висвітлюють минуле Московщини окремо від України.

Своїми послідовними дослідями минулого українського народу Грушевський розяснив наше національне „я“, вивів наш народ з сумерку сумнівів і непевности щодо походження; своєю строго науковою „Історією України-Руси“, дав він українській нації правну основу на належне її імя та самостійне горожанство в світі. В протилежности до давніших українських істориків, що обробляли монографії поодиноких князів, гетьманів і різних діячів, Грушевський свою „Історію Укра-

їни-Руси“ присвятив минулому цілої народньої маси, якої змагання підчеркує, а ролю її керманічів незначно видвигає понад неї. При обговорюванні конфліктів між народньою масою і її керманічами симпатії Грушевського все по боці маси, бо він уважав, що „в конфліктах народу і власти вина лежить по стороні власти, бо інтерес трудового народу — це найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з нею“. Через те його симпатії є по боці т. зв. татарських людей, що воювали проти короля Данила, а навіть Богдана Хмельницького не хвалить, коли цей розраховується з бундючою козацькою черню.

Але не треба думати, що через те історичні досліді Грушевського є тенденційні, що він викривлює факти, як це робить йому закиди дехто з істориків під впливом своєї монархічної, чи марксистської ідеології. Грушевський, як це признають і чужі історики, ніколи не старався замовчувати фактів, хочаб йому неприємних. Все у своїх дослідях був вірний змаганням до наукової правди і кермуючись тим, висвітлював однаково й часи національного підєму й часи занепаду і був тієї думки, що хоча „невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумніший може часом ніж інші, але суспільність, що має віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу. Пізнайте правду, і правда висвободить Вас!“ — писав він у передмові до I-го тому своєї „Історії України-Руси“.

Досліджуючи історію українського народу в усіх об'явах його життя й побуту, Грушевський мав до діла не тільки з історичними актами, літописами, але і з народньою творчістю. Тому не диво, що його досліді сягають в ділянку української етнографії, літератури й інших споріднених з історією й допоміжних її наук. Вже в своїх історичних працях подає він багато матеріалів з ділянки своїх археологічних, соціологічних, етнографічних і літературних дослідів, багато місця присвячує при обговорюванні культурного життя України її літературі. Після визвольної війни, перебуваючи на еміграції, позбавлений доступу до архівних матеріалів, й через те не маючи змоги продовжувати своєї „Історії України-Руси“, він почав обробляти окремо історію української літератури; продовжував її огляд і після свого повороту на Україну. В 5-ох томах допровадив він її менш-більш до кінця XVI ст.; деякі розділи призначені до дальших томів цієї літератури оголошував він у часі свого заслання в російській мові у виданнях Ленінградської Академії Наук.

Як історик Грушевський не міг стояти осторонь від об'явів сучасного йому українського життя. Він був власне одним з тих істориків, що вміють актуальні проблеми сучасности піддержувати за собом свого історичного знання. Завдяки тому розвинув він широко публіцистичну діяльність, що в'яжеться з його політичними виступами. Його ж політичний світогляд, оснований подібно як і його історіософія, на традиції українського на-

родництва; Грушевський є того погляду, що провідник народу мусить іти за його масами. Очевидно, це його послідовне становище в політиці пімстилося на ньому опісля трагічно.

Козацькому нащадкові, уроженцеві разураз страждаючого Холму, учневі шляхтича-хлопомана Вол. Антоновича припала роля зеднати духово роздертий кордоном укр. народ, слабі нитки галицько-придніпрянських взаємин замінити сильним ланцюгом. Не легке було це завдання, бо у відмінних умовах витворилися різниці в світогляді придніпрянця й галичанина. Грушевський, що прибув у 1894 р. до Галичини, пізнав, що галицькі українці, про яких національні змагання із захопленням оповідали придніпрянські відвідувачі Галичини, не мають нічого в собі революційного, героїзм галичан є пасивної натури, вони задоволені „політикою малих діл“. Прибув він саме в часі т. зв. нової ери, спроб порозуміння українсько-польського, якого хотіли й деякі придніпрянські діячі, які раніше цікавилися Галичиною, як ст. П. Куліш, О. Кониський й В. Антонович. Останній, поручаючи свого учня на університетську катедру у Львові, сподівався, що Грушевський піде назустріч польсько-українського компромісу. Але Грушевський не вважав за відповідне посвячувати українську національну ідею для „політики малих діл“. Він, подібно як давніше Михайло Драгоманів уважав зовсім слушно, що перш за все Австрія повинна задовольнити всі українські національні домагання, а щойно тоді може числити на симпатії усіх українців. А що австрійський уряд, залежний від польського рласет, дуже мінімально задовольняв українців, Грушевський накликував, очевидно безуспішно, галицько-українську політичну репрезентацію до опозиції супроти уряду. Його обурювало це, як могли представники народу, розстрілюваного жандармами в часі виборчих віч, беззаконно упослідженого щодо прав у своїй батьківщині, одобрювати поневолення сербського народу в Босні та Герцеговині. Але хоча його думки зовсім самостійницької політики не прийняли галицько-українські політики перед світовою війною, все таки перенялася нею тодішня університетська молодь.

Тому не диво, що Грушевський, заведений на старшому галицькому промадянстві, пізніше, в часі будування української держави над Дніпром, не тримався старих придніпрянських діячів і уважав за відповідне пристати до партії палких, молодечих соціялістів-революціонерів. Знеохочений в Галичині опортунізмом старшої генерації уважав, що тільки з молодими вдасться щось зробити, для них треба будувати державу, яка повинна відповідати їхнім партійним вимогам. Таке його становище було також послідовністю його народницького радикального світогляду, який зрештою всуміж з романтичним хуторянством, плеканим відродженою українською літературою, був у моді у всіх тодішніх наших національних діячів. Не Грушевський одинокий відповідає за занедбання Центральної Ради в організуванні українського війська, за несправність державного апарату в її часах, за упадок української держав-

ности. Наші державні змагання не увінчалися успіхом і на Придніпрянщині і в Галичині тому, що в нас до часу наших визвольних змагань українські політичні діячі не привязували ваги до справжнього політичного й мілітарного виховання народу, потрібного без сумніву для вдержання держави. Гр. як політик стояв без сумніву вище від короткозорих галицько-українських політиків, вибивався понад голову придніпрянських політиків, одначе в політиці був він радше теоретик, до того народницький причипіяліст. Але в 1917 р. не було нікого, хтоб його заступив, а навіть ті, що повалили Центральну Раду, самі не зуміли нічого створити, прималися на німецьких багнетах, упали, коли їх не стало.

Незаперечені заслуги має Грушевський як культурний діяч, як організатор українських наукових товариств та літературно-наукових видавництв. Його заслуги на тому полі були недоцінювані в нас тоді, коли він стояв на чолі НТШ. Щойно тепер, коли бачимо занепад наукової діяльності НТШ, за його наступників, можна пізнати, яку людину втратила українська нація в Грушевському. Хоча деякі галицькі вчені вели перед війною кампанію проти Грушевського в НТШ так, що він з огірченням хотів покинути Галичину, все таки опісля через те не занехав звязків з Галичиною. Цікавився аж до останніх хвилин своєї волі долею НТШ, вказував напрямні для його наукової діяльності, а доки міг, навіть спмагав НТШ.

Крім оживлення наукової діяльності НТШ, яке за часів його проводу прибрало дійсно вигляд Академії Наук, Грушевський для оживлення літературного руху оснував у 1898 р. „Українську Видавничу Спілку“ та „Літературно-Науковий Вістник“, згодом „Тво прихильників укр. літератури, науки і штуки“. Після першої російської революції в 1905 р. переносить частинно згадані наукові видавництва до Києва, де організує в 1908 р. також „Українське Наукове Т-во“. Не устає його науково-організаційний хист і тоді, коли мусить покидати Україну; на еміграції основує в 1920 р. у Відні „Український Соціологічний Інститут“, якого діяльність припинюється з хвилею повороту Грушевського на Україну.

Після повороту до Києва в 1924 р. оснував він при Укр. Академії Наук Історичну Секцію і з великим розмахом вів тут науково-видавничу працю, яку припинив большевицький уряд з кінцем 1930 р., заборонюючи одночасно поширювати „контрреволюційні“ праці Грушевського. Нема від того часу ні одного випуску УАН, в якому б різні марксистські псевдонауковці не кричали на Грушевського за його „контрреволюційність“.

Помер цей перший голова відновленої української держави і невипучий робітник української науки, з під якого пера появилися понад 2 тисячі творів (наукові розвідки й статті, рецензії, публіцистичні писання, белетристика), поза її межами подібно як колись козацький речник незалежності України гетьман Петро Дорошенко. Помер як страдалець разом і з своїм народом за Україну і за свободу слова науки.

Кіш У. С. С.

(Історичний нарис).

Написав: *Микола Угерин-Безгрішний.*

Великий хаос був у початках творення нашої першої народньої армії в двадцятому столітті, хаос був і в творенні Коша цієї армії — „Українських Січових Стрільців“, що відіграв дуже відповідальну роль в історії стрілецтва. Не буду голословним, бо це докаже недалека майбутність, що Кіш У. С. С. давав життя-існування всьому українському легіонові, а через те давав життя і силу політичному прововоді українського народу, давав снромогу краще організуватися до майбутнього...

Коли в Горонді й сусіднім Страбичеві в 1914. р. формувалися боеві частини У. С. С., були й такі гуртки добровольців, що недомагали здоровлям, свідомістю свого призначення, або й невдоволенням з усього прововду У. С. С.

Цю частину змів зберігти для народнього діла й не змарнувати її, сотник Клима Гутковський. Він саме був першим творцем т. зв. „Кадри У. С. С.“, що з неї повстав потім гарно зорганізований Кіш У. С. С.

Стрільці „кадристи“ сотника Клима Гутковського спершу сповзяли обсьязки т. зв. „Робітничого відділу“. Вони не дістали одностроїв і ходили дійсно так, як про це каже найкраща стрілецька пісня:

„Машерують добровольці
Через Мезетеребеш*),
Гей, гей через Мезетеребеш!
Чи то військо, чи то банда
Ані руш не розбереш,
Гей, гей, ані руш не розбереш!“

Першою працею „Кадри“ була будова стрільниці в Страбичеві.

Коли сот. К. Гутковський з вибраними „кадристами“ вирушив в поле, оставши перейшли під команду заступника начальника Михайла Галушинського, д-ра Степана Томашівського. З поля напливали хворі й ранені й постійно збільшували „Кадру“.

По виїзді д-ра Томашівського до Відня, на військового референта „Української Боевої Управи“ отаманом „Кадри“ став сотник Теодор Рожанківський.

„Не має лиха, щоб не вийшло на добро“ — каже народня приповідка.

Так дійсно й сталося через небезпечну недугу сот. д-ра Никифора Гірняка.

Не пішов він у поле, бо мусів піддатися операції у Відні. Тут проворні люди намітили його

по видужанні на отамана Коша У. С. С. („Запасної сотні“).

Д-р Никифор Гірняк, людина дуже працювита, енергійна, з чималим організаційним і політичним хистом — з правдивим запалом взявся до організації Коша У. С. С. і в короткім часі усунув усякі недомагання, головню ті, що їх в дискусії, ще в початках війни згадував з болем у серці Дмитро Вітовський.

Кіш У. С. С. перейшов уже тоді з Горонди до Замкової Палянки (Варпалянки) недалеко Мукачова. Кіш поділили на три частини: 1) відділ хворих, 2) відділ легкої служби й 3) відділ виздоровців (реконвалесцентів). Перші два відділи

Стрільцька кантина. — Грузьке.

були під орудою підхор. Миколи Яценовича, третій під орудою підх. Романа Прибильського.

Заступником Кошового став сот. Теодор Рожанківський. Отаманом вищколу був д-р Михайло Волошин.

Кошовий отаман у порозумінні з У. Б. У. виборов у влади право побору новобранців.

З визволених зпід московських військ сіл напливають до Коша молоді хлопці, а то й дівчата.

У Замковій Палянці, за дозволом і помітною допомогою Кошового й д-ра Івана Рихла, зорганізував я т. зв. „Пресову Кватирку У. С. С.“, що зродила незабаром інші культурні інституції У. С. С.

В першу чергу повстала стрілецька читальня і бібліотека, що по звільненні Коломиї дуже збільшилася, бо можна було вже накупити всяких книжок. Проф. Іван Боберський прислав з Відня для стрілецької бібліотеки дуже цінні німецькі видання. Бібліотекою орудував підх. Степан Чумак. Господарем читальні був Лев Камінський.

*) Страбичів.

Товариське життя дуже оживляла й стрілецька кантина (базар) під орудою Теодора Мрочка.

Найпопулярнішою лектурою в тому часі була „Новіняда“ Романа Купчинського, що в рукописі ходила з рук до рук.

З приїздом до Коша Д-ра Осипа Назарука й Теофіля Меленя (впав у Медусі) повстав у Коші „Відчитовий Кружок“, що дав низку дуже цікавих викладів.

Талановитий філолог, б. учень станіславської гімназії, виступ Степан Прідун заснував дня 3. червня 1915. р. у Замковій Палайні перші гімназійні курси, які назвав я „Етапною гімназією У. С. С.“¹⁾.

Стрелець Андрій Дідик, студ. філос., провадив окремо курси для неписьменних стрільців (анальфabetів).

В читальні підх. Лесь Гринішак зорганізував прекрасний хор, що виступив на першій Тарасовім Святі в Коші У. С. С.

Свято відбулося при великій здвизі стрільців і гостей на просторій терасі замку кн. Коріятовича. Святочну промову на тому святі виголосив з питомою красноріччю Др. Володимир Старосольський²⁾.

Годі не згадати ще про підстаршинську харчівню, що її зорганізував підх. Степан Чумак. У цій харчівні мило було посидіти, бо в ній родилися все нові пісні й оригінальні, дотепні розмови на теми стрілецького життя і політики.

З початком липня 1915 року Кіш УСС перенісся з Замкової Палайки до Дубини й Камінки біля Сколього. Тут, у ближчій вже батьківщині, праця на всіх ділянках стрілецького життя розвивається з іще більшим розмахом і запалом.

Стр. Др. Юліян Гірняк переорганізовує „Етапну гімназію“. Ділить її на два відділи, в Дубині й у Камінці. Оба відділи остають під його провідом.

В Камінці орудує першим відділом Степан Прідун, в Дубині Сава Никифоряк.

Під орудою підх. Евгена Бородієвича стрільці будують на горі Ключ могилу У. С. С. Тут у боях 16. X. 1914. р. впало чимало стрільців. Величезне посвячення могили відбулося в привітні полк. Гриця Коссака й австро-угор. старшин. Панахиду правив о. Григорій Редчук з Труханова.

З моєї ініціативи стр. Микола Цимбрила викував дня 14. VIII. 1915. р. на великій скалі при доорозі з Дубини до Камінки такий напис:

„16.V. 1915.

Машерують наші добровольці
На кровавий тан,
Визволяти братів українців
З московських кайдан“.

В Дубині став я з метким і дуже інтелігентним стрільцем Юліаном Рабієм організувати стрілець-

¹⁾ Диви: Моя „Етапна гімназія У. С. С.“ Видав. „Журналі“ Рогатин, 1928.

²⁾ Докладну історію Тарасових Свят у Коші У. С. С. написав я раніше. Рукопис зберігається в ред. „Червоної Калини“ у Львові. М. У. Б.

ку, постійну оркестру. Його батько, крилошанин з Самбора, дав нам грошеву поміч, за що закупили деякі інструменти.

Др. Михайло Волошин з підх. Ром. Прибильським відходить з коша на отамана „Збірної Станіці У. С. С.“ у Львові. На його місце для вишколювання новобранців приходить військовий поручник Володимир Стафіняк, мій товариш з перемиської гімназії.

„Пресова Кватира“ починає писати з днем 25. VII. 1915. „Хроніку Січового Коша“.

Орудник „Січового Базару“ (кантини) Теодор Мрочко жертвує на папір 1 кор. віст. Андрієві Бабюкові (М. Ірчанові), членові „Прес. Кватири“ й той основує стрілецьке видавництво гумористично-сатиричного журналу „Самохотник“. В Камінці появляється перше число в кількох примірниках, дня 21. липня 1915. р.

Тут вийшло три числа „Самохотника“, останнє 1. серпня 1915. р.

Дня 30. VIII. 1915. р. Кіш У. С. С. переноситься до Боднарова й Майдану біля Станіславава.

В Боднарові організація оркестри поступає вперед. За згодою Команди Коша визволюю з евіденційної канцелярії талановитого композитора Михайла Гайворонського. Він з запалом береться до праці в оркестрі, з якою незабаром виступає з кількома піснями перед Кошовою Командою, представляється їй.

Одушевлення у всіх стрільців велике.

Недалеко за селом Викторовом, під моїм проводом стрільці насипають високу могилу тим товаришам, що впали тут у боях. У посвяченні могили, дня 23. IX. 1915. р., бере вже участь і оркестра під орудою Михайла Гайворонського.

У Майдані „Етапна гімназія“ працює далі.

Дня 13. IX. 1915. р. виходить четверте число „Самохотника“ з дуже дотепною сатирою під назв. „12 стрілецьких „рідко“.

Дня 14. IX. 1915. р. виїхав до Коша на інспекцію з Корпусу Гофмана, полк. Вараді. Стрільці відбули в його привітні воєнні вправи. Новобранцями провадив сотн. В. Стафіняк і Кошовий Др. Н. Гірняк, „Старою воїною“ четар Краснопера.

Дня 24. IX. 1915. р. Кіш У. С. С. відходить до Гнильча, пов. Підгайці. Одна сотня їде до Нюсова помагати селянам у пільній праці.

Вже 27. IX. 1915. р. виходить у Гнильчі п'яте число „Самохотника“.

„Етапну гімназію“ відвідують у Гнильчі начальник Михайло Галушинський і полк. Гриць Коссак. В порозумінні зо мною полк. Гриць Коссак бере оркестру з собою в поле, дня 12. жовтня 1915. р. З тою хвилею перестаю бути її куратором, хотяй і пізніше члени оркестри часто звертаються до мене просити помочі в деяких випадках.

В Гнильчу вибрали таку управу стрілецької гімназії: управителем став Лев Смукла, проф. рогатинської гімназії, його заступником Степан Прідун, секретарем Андрій Дідик.

На місце Сави Никифоряка й Вишиваного прийшли до гімназії нові сили: Др. Луць Мишуга й письменник Антін Лотоцький, що став незабаром

найактивнішим співробітником „Пресової Кватири“ й сливе всіх стрілецьких видавництв.

Дня 31. X. 1915. р. Кіш У. С. С. переноситься до Славятина. Тут перебуває досить короткий час, бо вже 7. XI. 1915. переноситься на довший побут до Свистільник, пов. Рогатин.

„Стара війна“ займає тут лівий беріг річки Нарайвки, правий беріг Кошова Команда й новобранці.

„Стара війна“ ділиться на три відділи: 1) виздоровців, 2) висудців (супровіт.), 3) здорових (похідна сотня).

Відділом виздоровців орудує підх. Гнат Загребний, відділом висудців підх. Іван Поритко замість підх. Євгена Бородієвича. Цей відділ ділиться на чотири частини під проводом десятників Юри Шкрумеляка, Федора Бея, Федора Головки й Осипа Шумського.

Новобранців напливає щораз більше, тому вони в березні 1916. р. переносяться до сусіднього села Липиці долішньої. Тут діляться вони на два відділи. Ними орудують призначений з корпусу Гофмана поручник Генріх Вапічек і четар Петро Гарасимович. Їм допомагають: четар Северин Краснопера, чет. Павло Семирозум; хорун. Михайло Девосир і підстаршини: Антін Калинець, Юра Дмитрук, Володимир Дзюбак, Семен Безпалко, Ілько Мандзій, Осип Пристай, Володимир Калинець, Петро Туліка. Рахункову канцелярію провадить Михайло Никорак.

Отаманом цілого Вишколу У. С. С. корпус Гофмана йменує майора Мирона Тарнавського. Його заступає сот. Володимир Стафіняк.

Зо Свистільник з початком лютого 1916. р. відходять до „Комісаріяту У. С. С.“ на Волинь: четар Михайло Гаврилко, четар Микола Саевич і сотник Дмитро Вітовський. Напливають новобранці з Волині. Їх вишколюють і освідомляють: десятник Василь Мекелита й вістун Михайло Біляч.

Стаційним старшиною в Свистільниках є сотник Осип Семенюк.

Стан цілого Коша У. С. С. (з Вишколом) веде підх. Іван Вербовий, стрілецький „дядько“, зо своїми помічниками: підх. М. Яценовичем, стр. Михайлом Никораком і віст. Миколою Никифорчуком („дільовим сином“).

Евіденційну канцелярію веде підх. Гриць Грицай з десят. Антоном Баландюком („Поперечним“), віст. Михайлом Лукачом („Гішпаном“) і стр. Василем Ратичем.

Рахунковою канцелярією орудує четар Ярослав Індишевський з десят. Михайлом Скопляком. віст. Ярославом Барничем і стр. Іваном Федунчаком.

Головний магазин харчів веде вістун

Стрілецький обоз.

Віктор Підсонський, Гандзя Дмитерко, Василь Долішний і Мих. Палюх.

Орудником репараційних робітень і відділу піонірів є підх. Роман Леонтович (стрілецький „Вуйцьо“).

Талановитий різьбар Микола Цимбрила веде столярню. Виробляє він з дерева дуже гарні коробочки, каламарі, тарілки, топірці й прикрашує бронзою і дрібним намистом.

Магазини стрілецького набору, шевську й кравецьку робітню, веде підх. Володимир Черевко („Скоробрешенко“).

Стрілецькою поштою орудують: Микола Луцький, Юрко Пернерівський, Володимир Ласовський і Микола Телішевський.

Полеві кухні У. С. С. під фронтом.

Встановлювання української влади

(Уривок зі споминів).

Написав: М. Горбовий, У. С. С.

У жовтні 1918. р., Кошова Команда У. С. С., що перебувала тоді у Вишніці, призначила мене — з кількома стрільцями — до підготовки перевороту в Косівському повіті. Після перевороту, що відбувся в найкращому порядку, доручено мені допомагати повіт. отаманові (учит. І. Устіяновичеві) в організуванні і встановлюванні української влади в повіті.

Уряд Повіт. Отамана, це було щось у роді повіт. Старіства, котре щойно тільки організувалося. В дійсности, назва ця походила від Повіт. Отамана Січей, котрим останньо був вибраний учит. І. Устіянович. Одначе він урядував у будинку Старіства і до назначення фактичного старости (А. Л.), виконував обовязки цивільної влади. А як заслужений діяч і дуже популярний та шанований у цілому окрузі, вже навіть у самих початках дуже багато він зробив доброго.

Між іншим, згідно з інструкціями У. Н. Р. зі Львова, треба було змінювати по селах цивільну владу (війтів, уряди громадські), настановляти своїх щирих, свідомих людей, як також організувати відділи міліції, для вдержання ладу і порядку. Мені, як пов. комісареві міліції доручено якраз це друге.

Уже в 3—4. дні після перевороту, праця закипіла. А праці тої було стільки, що прямо не зналося, що перше треба було робити. А все важне, пекуче. Люди приходили з найдальших сіл повіту, щиро обіцяли всяку можливу піддержку українській владі, щоб тільки вже завести в них сякий-такий лад.

У декотрих селах, де були випробувані місцеві народні робітники, там усе впорядовували своїми силами, згідно з виданими поясненнями. До інших сіл мусілося їхати і помагати.

Пригадую собі кілька таких поїздок. У першу чергу бралось під увагу села над Черемошем (Біла ріка), де вже творилася тимчасова — по тодішнім сподіванням — границя з Румунами.

Заходимо перше до с. Ріжен. Дорога веде в більшости потоком. Вибірни, величезні камінюки, що тяжко пішки пройти; а фірою їхати й не думай. І вже родиться постанова, що треба конечно поїхати про вимурування доброї дороги. І це вже тема на збори.

Заходимо до читальні біля церкви. Виходить напроти нас священник о. Гн., що інформує нас про стан справи. У середині, в сінях і на дворі повно народу. Ждуть, цікаві — яка то нова влада.

З місця приступаємо до діла. Вибори війта й уряду громадського йдуть скоро. Вибирається що найкращих громадян. Учитель Устіянович порушує м. ін. — справу будови дороги в селі.

Дальше вибирається місцеву міліцію. До неї входять громадяни до 18 р. і звиж 60. р. життя. Все решта має йти на фронт. Міліція має дбати за лад і порядок у селі, одначе служба ця є добровільна і безплатна.

Місцевий комісар міліції підлягав повітовому, одначе на місці співпрацював із війтом і один другого доповнював. Служба йшла чергою. В селі була вартівня, з кількома міліціонерами, що змінювалися що дві-три доби. Решта були по домах.

Збори затягнулися до пізна. Люди хотіли висказати всі свої дотеперішні болячки, порадитись у не одним ділі, подати свої пляни на будуче.

Пізно в ніч, вернули ми домів. А голови повні всяких справ, задумів.

Другого дня їдемо в Білоберезку. В Тюдеві на дорозі стрічає нас дотеперішний війт, австрійський підлизайко. Іде верхом, з повними бесагами... Цими бесагами пробував нас підкупити, щоби лише не скидати його з війта.

Збори скликані до місцевої школи. І тут уже застали повно чоловіків і жінок. За хвилю приплентався дотеперішний війт, та сів на самому переді. В надії, що ще таки його візьме...

Почалися збори. Учитель Устіянович реферує теперішне положення, знакомить присутніх із новими обставинами, пояснює вимоги рідної влади і т. и. Численні бесідники висказують щире захоплення зміною влади, висказують свої сподівання, декларують піддержку то що.

Відтак приступають до самих виборів. Як чоловіки так жінки критикують дотеперішні порядки, виявляють усякі „махінації“ дотеперішного війта з панамі з „повяту“, виявляють масові надужиття і т. и. Цього всього стільки набралось, що й на волівій шкірі не списавби. Присутний війт тільки все нижче хилив голову на руки і мовчав.

Вкінці вибрано громадську старшину й управу міліції, намічено працю на найближчий час і бадьорим „Вже воскресла Україна“ — пізно в ніч, закінчено збори. Люди розходилися домів — раді, наче б на ново на світ народилися, живо коментуючи нову подію. Війтом вибрали свідомого січовика здається Пилипюка чи Филипчука. Старий, як сів у лавку на початку зборів, так не піднявся до кінця. Так його й оставили там...

Незабутний був черговий день. Збори в Тюдеві. День погідний, гарний. Раннім ранком минаємо вже Кути. По дорозі надалеки, бачимо що якусь віддаль по двох людей, що на наш вид, біжуть скоріш у село. Підїздимо ближче, а з села нараз несеться радісний голос церковних дзвонів.

Стрічна жінка — на наш запит — пояснює, що це так витають представників української влади.

Нараз, напроти надходить ціла маса людей, святочно всі одягнені, з прапорами в руках, лица аж сияють від радісного зворуження і щастя. Старші січовики з лентами творять шпалір. Так впроваджують на подвір'я школи, де на воротах сідоглаві громадяни витають нас староукраїнським звичаєм хлібом-сіллю, під могутний оклик присутніх:

„Слава українській владі й Армії!“

Незабутня, зворушлива хвилина!

Збори відбуваються під голим небом, бо в просторій школі годі й думати, щоб усі вмістились. Ціле подвір'я, город, гостинець, аж під церковну огорожу, залиті святочним народом. Мабуть ніхто здоровий не остав тоді в хаті на ціле село. А прийшли теж і з сусідних сіл.

Прапори наші з вітром прають, осіннє сонце радісно й тепло світить, а вся маса святочної промади дух заперла в собі, стихла, щоб не пропустити ні одного слова з уст представника довгожданої рідної влади...

— „Від імени Української Влади вітаю Вас українські громадяни“, — почав Повітовий Отаман.

— „Слава Україні! Най живе Українська Влада!“ — понеслося могутим зривом із сотень грудей: жінок, дітей і старців, аж буковинськими і галицькими верхами відбився відгук... „Українська Влада“...

Опісля я привітав від імени української армії, й звона могутий оклик відбився об верхи:

— „Слава Українській Армії! Слава нашим Героям!“

Коли вже все втихло, почав наш організатор Устиянович свою мову.

По скінченню, заклекотіло все як море... Так сідоглаві старці, як і жіноцтво горячо, з завзяттям висказувало свої душевні думки — постанови. З признаванням треба піднести живу й річеву дискусію жіноцтва, як також завзятість у переведенню виборів правління громади, і критиці попередників.

У таких дискусіях і заявах і не чулися, як настав вечір. Окликами на честь уряду й війська, та могутим гимном „Вже воскресла Україна“ — закінчено ці памяtnі збори і розентузязоване громадянство розходилося неохочо по домах. Бажали вони, щоб такий схід тревав хочби й до рана.

Остали ще тільки нововибрані управи: громади

Перша стежа Старосамбірців в Самборі Новім. 1.XI. 1918.

й міліції, щоб дістати всі потрібні інструкції до нової праці.

Опісля запросили нас п. п. Тисяки на вечеру. Та мимо цілоденної, горячкової праці, на їду майже не зверталось уваги. Бо життя пішло шаленим темпом уперід і вимагало сила рук до праці; що хвилина виступали нові вимоги, потреби і не зналося,

Старшини 2. курія 6-ї бригади. — Сидять з лів: Проф. Кипріян, хор. Сютрик, пор. Середович, сот. Качмар, пор. Грищак, пор. Вашукевич і чет. Макар. Стоять з лів: Бул. Мудрик, Голанюк, Британ, хор. Єднак, Клиничук, Бородайко і бул. Савуляк.

що перше робити.

На горячих дебатах на актуальні справи, ставленню всяких можливих проектів у загально-національних, державних справах і не чулися, як минула північ...

Над раном були вже в дома. І далше до праці, до будовання своєї хати...

Нестор Махно та його анархія

Написав: Ф. Мелешко

„Лиха іскра поле спалить і сама счезне“...
(Народне прислів'я).

Про маленьку постать „батька“ Махна та про його великі лиходійства повстала вже чимала література. Більші праці — переважно в російській мові. В українській пресі — менші замітки, головне з нагоди його недавньої смерті. В українській визвольній боротьбі Махно відіграв настільки негативну та руйнівницьку роль, що він заслуговував тільки того, аби його обходити мовчанкою. Однак, ця мала іскра була наша, про неї багато писали, пишуть і, певно, писатимуть чужинці, а тому й ми мусимо забирати слово, висловити свій погляд на це „явище“ та виправляти часто-густо хибні описи як самого Махна, так і його діяльності, подавані чужинцями, якими користуються й наші.

Махно — це легенда. Він ще так недавно помер, а вже погубив кінці в різній писанині, коли він саме народився. Одні пишуть, що він народився року 1884, другі — що в 1889 році. Попішили „загубити“ навіть і недавню кремацію — відомо було що його спалено 28. липня 1934 р., а за „Трудовою Україною“ теж саме вже відбулось 28. серпня. По різному ж пишуть і про Махнів злочинок та засуд на каторгу: К. Герасименко написав у своєму, дуже неправдивому та вигаданому творі „Махно“, (див. „Історик і Сучасник“, Берлін 1922), перевиданий з деякими доповненнями окремою брошурою Гос. Ізд. 1928 р.) — що з початком 1906 р. Махно зорганізував напад на Бердянську повітову скарбницю (казначейство). Трьох забив, проші захопив і втік. Пізніше був пійманий і засуджений на довічну каторгу. Коли б це була правда, а по Герасименкову Махно народився року 1884, значить, на час злочинку був дорослим, то його був би засудив царський суд на шибеницю. Той же Герасименко подає, що відбував він каторгу в Сибірі, в Акатуй та Зарентуй. Зновуж анархіст Аршінов-Марін в своїй книжці написав, що Махна засудили за вбивство р. 1908. Гуляй-пільського пристава Личенка. Каторгу відбував він в московській в'язниці „Бутирки“ разом з тим же Аршіновим-Маріним. Останній напевно далеко краще знав Махна, як Герасименко, а тому його твердження можуть бути правдиві. І сам Махно розповідав мені, що каторгу він відбував в „Бутирках“. Навіть ще й вихвалявся, що сидів в одній камері з відомими російськими есерами Мінором та Гоцем, від яких багато дечому навчився, але своїх анархістичних поглядів під їх впливом на есерівські не змінив. В році 1919, Махно мав вигляд на добрих 35 років, цеб-то правдивою датою його народження можна рахувати р. 1884.

В році 1933 видало брошуру видавництво політичних каторжан — твір С. Черномордіка (П. Ларінов), „Махно і Махновщина“. Цілий зміст тієї брошури полягає в тому, щоб довести, що Махно

був контрреволюціонером, бандитом та оборонцем особливо українського куркульства. З „Трудової України“ ч. 9. довідуємося, що є й твір самого Махна в двох томах під заголовком „Українська революція“, певно в російській мові, бо Гуляй-пільський герой українською мовою не писав і не говорив. Цього твору я знайти не міг і, навіть напевно не встановив, чи щось подібне було видане.

Французький письменник, по походженню мого-жид Д. Кессель покористувався, як я вже згадав, дуже неправдивим, а в розділі VIII „Махно петлюрівець“ ще й образливим для українців твором малороса К. Герасименка й написав про Махна роман. І ці два брехуни зробились навіть авторитетами по опису Махна і для декотрих наших часописів (див. „Діло“ від 8. серпня 34 р. „Француз оповідає про Махна“ та „Назустріч“ ч. 18). Все те романтичні легенди про Махна, в яких сам герой, коли читав ті твори, то певно не зовсім міг себе пізнати.

Пишучи свої спомини п. з. „Участь Глодосян у Визвольній Боротьбі“, я уділив відповідне місце й Махнові в них. З огляду на те, що не відомо, коли ті спомини побачать світ, з нагоди смерті Махна, я рішив поділитись коротко і моїми відомостями про цього лихого сина України. Поки ж до того перейду, відмічу, що на похороні (кремації) Махна за часописними відомостями були представники від анархістів французьких, італійських, еспанських, російських та революціонерів-синдикалістів. Не згадували тільки представників від українців, цеб-то від тих, які Махна „свого“ пізнали на своїй землі під час його найвищої „слави“. З другого ж боку, це було показником, яким Махно був організатором в менше-більше нормальних обставинах. Він не зміг скупчити коло себе та своєї „ідеї“ на еміграції хоч би десятку українців. А певно є немало і в самій Франції тих, які так чи інакше побували в його банді. За його гробом йшла тільки одна українка, його дружина пані Галина зі своїм та батька Махна сином.

Щоб раз на завжди покінчити з писаниною Герасименка, а за ним і з романтикою Кесселя, я й почну писати на цей раз свої рядки зі самої дружини Махна, бувшої панни Галини Кузьменко, учительки, родом з Піщаного Броду, Єлисаветградського повіту на Херсонщині, доньки бувшого поліцейського урядника.

В році 1918 мені частенько доводилось бувати у Києві. Замешкував я там завжди у мого товариша Д. Хорунжого, родом з м-ка Добровеличківки, Єлисавет. повіту. Займав він тоді посаду в міністерстві праці. У нього я познайомився з Галиною Кузьменко, яка була урядницею в тому ж міністерстві. Уважали її нареченою Хорунжого ще з Добровеличківки, де вона вчилась в жін. уч. семінарії. Галина вражала кожного своєю красою, величавою постаттю, карими очима, начита-

ністю та зрйливо-романтичною вдачею. Надзвичайно любила дебатувати на різні теми, енергійно відстоювала раз зайняту в тому чи в іншому питанні позицію. Так мені часами, годинами з нею доводилось дебатувати, аж поки, досить заздрісний Петро, нас не розводив...

У восени я знову був у Києві й у Хорунжого. Розуміється, поцікавився, де є Галина. Опинилась вона аж в Гуляй-Полі, куди її призначили в ново-відчинену Українську Державну Гімназію учителькою української мови та історії. Хорунжий тільки тоді дістав листа від неї, якого мені й прочитав. Із того листа я й довідався, що на світі є Махно. Писала вона про нього так: „У нас тут з'явився бандит Махно. Нападає він на заможних людей, на духовників та на інтелігенцію. Грабує, вбиває. Ми його дуже боїмося. Як тільки смеркне, не виходимо на вулицю. Замикаємо двері та завішujemo вікна, щоб не видно було світла“. і т. д. З того то й почалось моє „знайомство“ з Махном.

По протигетьманському перевороті його „слава“ раптом почала зростати. В грудні того ж року він з'явився зі своєю бандою на Херсонщині. Захопив Бобринець й почав грабувати. Нам довелося послати із Єлисаветграда дві сотні козаків під командою пор. Д. Вирбицького на Махнівців. По короткому бою махнівці місто залишили. Але тут і довелося познайомитись нашим козакам з махнівськими хитрощами: він знову налетів вночі на Бобринець, зав'язався бій, в якому поліг і сам командант відділу Д. Вирбицький та декілька козаків. З'явився отож Махно по-перше на Херсонщині після того, як по його наскоку на Катеринослав його розпромили українські частини. В пресі почали з'являтися все частіше замітки про руйнівницьку роботу цього лиходія по відбудові наново Української Народньої Республіки. Описували його миршаву постать, суворість, різні „геніяльні“ зловчинки та підкреслювали, що цей герой має дивовижні чорні оченята. Які ж вони в дійсності були — зазначу на своїм місці.

Минали місяці. На Україні кипіло, мов у пекельному кітлі. Від недавної УНР. залишилась тільки: „У вагоні Директорія, а під вагоном територія“... Рештки великої української армії видужували від отаманії. Рішуче ліквідовано оскілівщину та різні дрібніщі божківщини. Ліквідовано все те може не так вміло, але це було кінце необхідним для оздоровлення та підняття боездатності української наддніпрянської армії. Раптово почали вищоравливати під натиском московсько-комуністичної „хірургії“ й українські широкі селянські маси від „ідейного большевизму“. Вибухали повстання проти окупантів-москалів та їхньої голодної саранчі — міщочників різних виглядів, які все забирали на Україні, що тільки далось всунути в мішки та вагони. З'явилися ватажки: Ангел, Зелений, Чучупака та інші. Григоріїв, який недавно зрадив був УНР., побачив скоро, що йому з большевиками не по дорозі, виступив проти них. Це був той короткий час, коли „батько“ Махно хоч на око підпорядковував себе і свій загін чужій волі — большевицькому зверхньому військовому командуванню.

Настав липень р. 1919. Селянство завзято виконувало свій обов'язок — кінчало жнива. А Бог в тому році певно на людей ще не був розгніваний: жита поросли в два метри заввижки, пшениці розстелились по степу мов золоте море. Кожда година для працюючого-селянського люду була дорога. Та ось з'явилися в Єлисаветградському повіті ті, які не орали, не сіяли й не жали — жили з чужої праці, руйною, та справляли безперестання сатанинське весілля. Махнівці насильно хапали селянські фіри, коні й неслись по степу мов вихор, куди й пощо — знав один маленький чоловічок, лихий мізок тої банди.

Нас, декількох активних глodosяц, „володіли“ широким степом, а большевики панували в селах, особливо в Глodosах. В жнивні дні ми допомагали родичам жнивувати, тягаючи не тільки коси, а й рушниці зі собою, а на ніч збирались до гурту в якійсь хатині на степу, чи підночовуючи під колами. Та ось нам донесли, що в Глodosі прийшов визволитель від всіх обов'язків трудящих мас „батько“ Махно. Зі всіх оповідань про нього, меке найбільше здивувало те, що його дружиною є ніхто інший, як Галина Кузьменко.

Другого дня після тої новинки, я сидів під копами коло шляху й розглядав махнівців, які повільно посувались із Глodos на Хмельову. Було їх порівнюючи не багато: з 500 кіннотчиків, з 30 тачанок з кулеметами й без кулеметів, трохи піхоти на возах та обоз з різним „барахлом“ аж до подушок вклучно.

По Махновому відході із Глodos, полишилось тільки декілька утікачів із містечка Піщаного Броду (18 верст від Глodos на південь). Вони нам і розповіли, що відіпралось в їх селі. Махно прилетів із Катеринославщини в Піщаний-Брід з конкретним і дуже важливим для нього завданням: одружитись та відгуляти весілля зі своєю нареченою, Галиною Кузьменківною. А воно ж відомо — який пан, таке й весілля! Махно, не дивлячись на свою ідеальну анархічність, надав законність своєму шлюбові в церкві. Шлях із дому Кузьменків аж до престолу Божого в церкві, „синки батька отамана“ застелили килимами, по яких і підійшли наречені під вінець. Перед тим були „змовбізовані“ всі місцеві „горальні“ — самотонні апарати. Такого весілля в Піщаному Броді не було до того ніколи й певно більше не буде. Іли та пили всі, хто тільки хотів, до безпам'яті. Гриміло декілька молдавських оркестр, „рипали баськівські гармоністи“, танцювали до впаду. На запити свіжих людей, які попадали на це весілля, була одна відповідь: „синки одружили свого батька!“ Стріляли із кулеметів та рушниць так собі, в повітря, для доповнення ефектів. І вранті „закуска“..... Махно підбив селян і повів їх разом зі своєю бандою на большевиків, які почали скучувати свої сили в 6 верстах на ст. Помішній. Большевиків розбили, захопили багато цінного військового майна й скарбницю 14. большевицької армії. Все цінніше махнівці забрали собі. В руки піщано-бродських повстанців попало трохи зброї та набоїв.

По цій операції Махно одійшов у Глodosі.

Большевики підтягли нові сили й повели наступ на П. Брід. Захопили його і вже своє „весілля“ в ньому відіграли.... Душ коло 20 розстріляли, переважно інтелігентів, втім числі загинув і відомий в Елисаветградському повіті український діяч, учитель Марущенко. Багато спалили подвір'я та пограбували всіх тих, у яких було що взяти. Такий то був фінал того весілля.

Минуло декілька днів і мені знову довелося бути випадково свідком, як махнівці тягли назад шляхом із Хмельської на Глодоси. Мене здивувало, що на цей раз не було їм кінця й краю. Як пізніше я довідався, махнівці зросли на рахунок забитого Пригорііва, про що й скажу на своїм місці. Кіннота, кіннота, а за нею тачанки з кулеметами, які пригадали мені війська єгипетських фараонів, хоч ті тачанки і не були на двох колесах, як то деякі із „очевидців“ махнівців повисували. Були це звичайні тачанки, яких повживали для легкої та „парадної“ їзди дійсні куркулі та особливо німецькі кольтоністи на Україні. Піша збиранина їхала на возах та гарбах, весело виспівуючи. Безліч обозів. Круторогі сірі українські воли тягли навантажені різним добром гарби, навіть верблуди були — тягли переважно вантажні автомобілі, цеб-то заміняли собою силу бензини.... Гнали череди худоби та отари овець. Словом, ніби Мойсей вів свій народ „обраний“ Богом в землю обітвану!... Мене аж завидки брали, що „батько“ Махно має таку велику „фодину“, а ми поки що мали тільки повстанчий штаб, та й той „зайцював“ по степу....

Було це в п'ятницю на Маковія. Нам доносили на степ, що ті лиходії роблять в Глодосах. Нічого особливого: пють, гуляють, прають, танцюють, співають, літають верхи на своїх „огненних колесницях“ — тачанках. В понеділок рано загуркали гармати. Я виліз із куріня, сів на могилі й дивився через далекий південь за Глодоси. Ще і ще вибух. Над Глодосами розривались шрапнелі. Піднялась курява і нічого не видно було, що там за селом діється. Клепочуть кулемети, пахкотять рушничні постріли. Скоро все втихає, тільки курява ще збільшується. Хто ж кого переміг? Скоро довідуюсь від дядьків, які їдуть по снопи. Махнівці розбили большевиків. По полудні моя дружина, яка вчилися разом з Г. Кузьменківною в семінарії, приносить тепер вже від молодого „матері“ Махнихи цидулку такого змісту: „Мій муж Несторко хоче з вами бачитись. Ручаюсь, що вам нічого не станеться. Несторко відноситься до українців дуже добре. Приходьте до нас — чекаємо“....

Перед вечером був я у Глодосах. Там побачив, як вулицею прямував „стрункими рядами“ піший махнівський відділ. Такої голоти, певно, не бачила в свій критичний мент і Бастилія. Це ніби йшов музей одягів. Всі вигляди одягу, які тоді можливо було знайти на Україні, можна було побачити на цих „вояках“. Одні майже голі, але в нових хромових чоботах, другі босі, зате у візитках, у фраках, з циліндрами на головах, інші в жіночих кошушках, в кохтах, в селянських свитках, той в староросійським підстаршинським одно-

строї з „галунами“, декотрі в гарних убраннях і знову ж таки босі і т. д. і т. д. Йшло їх в тому відділі зі 150 душ, але я не помітив, щоб хоч два були однаково одягнені. Мандрували вони вулицею на схід, в напрямку с. Попівки, звідки чекали нового наступу большевиків. Так чи інакше, йшли вони в можливий бій. І що ж? — співали собі. В мені повстало питання: чого всіни тримаються отого Махна, чого, за які ідеали, за яку землю, під чий примус несуть свої голови під ворожі кулі? Відповіді я ніякої не знайшов. З'явилась воля сама, коли я пізніше ближче познайомився та пізнав цих лиходіїв.

Пішли ми до Махна в складі: я, моя дружина, В. Недайкаша та Т. Березняк. Махно, як показалося, любив замешкувати в повівських домах. Напроти Всевятської церкви ми й знайшли „пару“ Махнів у домі попа, що був за царату чорносотенцем. Перед нами стояла маленька постать Махна в студеському однострої з відзнаками правничих факультетів, колишніх російських університетів. Поруч його стояла його дружина Галина на цілу голову вища від свого мужа. Привітались, і я його патетично поздоровив з недавньою перемогою над большевиками. Махно жартовливо запитав, чи ми не боялися з'явитись у нього, бо ж про нього кружляє недобра слава, що він вимордує свідомих українців. Я зраду помітив, що Махно дуже любить багато про себе оповідати. Ми сиділи, слухали, трохи дурновато притакували, зі всім погоджувались, а Махно ходив по кімнаті, говорив, говорив, підсилював свої слова твердими та рішучими рухами рук, закінчуючи коли не кожне речення, то окремі думки, словом „і тільки“*).

„Разбіл большевиків і тільки“. „Пущай знають, как на батька Махна наступать і тільки“, — привожу для взірця Махнової говірки.

Тим часом, я уважно розглядав цю миршаву постать, про яку чув вже стільки та читав різних заміток. Для такого отамана, яким він був, постать аж занадто мала. Косоплечий — праве плече вище лівого. Обличчя досить непривабливе: блідо-сіре, впалі щоки, посипане засохлими вугрями, трохи кирпатий ніс, русява (а не чорна, як у других описано) довга, прямо попівська чуприна. (Відзнака російських анархістів), добре посипана сивиною; головне ж я звернув увагу на ті його дивовижні „чорні“ очі. В дійсності мав він маленькі сірі оченята. Хто на його очі дивився на віддалі, то міг їх прийняти за чорні, а то тому, що зіниці він мав дуже розширені, затягнені щиклистою плівкою, показчик психічної недуги їх господаря. Доречі сказати, з такими очима виходили майже всі ті, які довго посиділи в царських в'язницях, і певно, ще скорше й у більшій мірі ставалося те з очима у тих, які попадали й попадають у Чеку... Груди у Махна були впалі, а тому й голос він мав слабкий, прихриплий.

Махно нам докладно розповів, якої він тактики

*) Це підмітив і Герасименко, тільки різниця та, що він написав це слово правдиво по російськи „і только“, а Махно його висловлював, як малорос „і тільки“.

повжив при розбитті большевиків тогож дня під Глудосами: наскок кінноти ззаду на ворога. Однак, як я потім перевірів, допоміг на цей раз махнівцям і трагічний випадок моєї двоюрідної сестри Г. Дигаски. Вона сама була дома. Вночі влізли до неї в хату бандити, потовкли їй голову настільки, що рахували мертвою, пограбували. Чоловік знайшов її в досвіта ще живою. Негайно повіз в Ново-Українку до лікарів. По дорозі набрів на большеквіцьку розстрільну. Вони його запитали, що роблять махнівці в Глудосах. Він відповів, що бігають і збирають підводи. Большевики рішили, що махнівці збираються утікати, зібрали до турту розстрільну й пішли з піснями шляхом на Глудоси. Так і наскочили на махнівську розстрільну, а тимчасом підіспіла з заду кіннота, частина під командою команданта його кінноти Щуся. Почалась немилосердна рубанина, від якої отож вставала курява. Махно говорив, що в першу чергу налетів на батарею й перерубав обслугу, яка не стямилась, звідки ця кіннота взялась. Махнівці рубали большевиків так довго, поки цілком не задовольнились цією „роботою“. Решту — 80 душ полонили. Щусь хвалився, що сам зарубав 14 душ. В Глудоси повернувся закрівавлений, мов різник.

Із допитів полонених виявилось, що у большевиків був розроблений на стільки широкий плян, аби оточити Глудоси і цілком знищити махнівців. Та частина, яка йшла із Ново-Українки, мала прикивати увагу махнівців, тим часом другі частини: одна із Хмельової, а друга із Злинки, мали вдарити ззаду. Але Махно своєю блискавичною тактикою так скоро знищив перших, що ті дві групи не встигли навіть ще наблизитись до Глудос. Як довідались, що їх плян перекреслили і то криваво, вернулись назад. Махно ж посилив себе двома новими гарматами, чотирма кулеметами, рушницями, а толовне, набоями, яких у нього було обмаль.

Нас покликали в садок до столу. Вже була ніч, світила нам лампа, а Махно все ще невтавав: говорив, говорив без кінця. Галина вибачилась, що вечерея буде скромненька, але така, яку любить її Несторко. Махно ж додав, що їй питва не буде ніякого окрім хіба води.

„Я сам вже не пю, — додав він, — і оддав наказ, що ніхто в моїй армії не сміє пити і тільки“...

Розуміється, дотримувавсь того наказу тільки він сам, та й то, як оказалось, не довго. Поставили на стіл улюблену Махнову страву. Було то не що інше, як вареники з вишнями, а до них мед... Вареники треба було вмочати в мед і потім посилати в рот... Правду сказати, мені по-перше в життю ото довелось їсти таку кулінарську „композицію“... При цій „трапеці“ я собі подумав, що Несторкові дитячі мрії аж тепер здійснюються: „Вареники з вишнями та з медом мусять бути дуже добрі!“...

Махно обійшовся з нами дуже чемно. Сам запропонував, аби ми собі вибрали, що від нього хочемо. Коли забажаємо — можемо залишитись при ньому, коли ні — може нам видати трохи

зброї, щоб ми собі зорганізували свій відділ для боротьби з большевиками.

„Тільки щоб не задумали потім виступити проти мене, бо піймаю, порубаю і тільки!“...

Ми сказали, що мусимо ще порадитись і відповідь дамо завтра. Нам видано посвідки, що „Махнові сини“ не сміють нас затримувати, що ми можемо вільно рухатись в околицях розташування його „армії“ та право доступу в усі часи днів і ночей, як до штабу, так до самого „батька“ Махна. Ті дві посвідки пізніше дуже нам пригодилися.

Загальна ситуація тоді була дуже неясна. Для широкого повстання ґрунт був слабкий. Та й проти кого ж повставати? Большевицька влада тоді вже розповсюджувалась переважно тільки по залізницях, тай то не завжди й не окрізь. Певніші тримались по містах. Від того тільки міський пролетаріят голодував. Ну й нехай собі, тож-він хотів собі тієї „своєї влади“. Села жили своїм власним життям. Шарпали большевики дошкульніше тільки ті села, які були близько від залізниць та більших міст. З півдня посувався Денікін, але ще був далеко. Покищо в наших околицях набридали тільки оці ж махнівці й заважали селянам поналежному господарювати. А наші? Все ще сиділи там десь на заході — про них тільки кружляли чудодійні байки, а дочекатись їх ніяк ми не могли. Ми рішили покищо цілим нашим „штабом“ в складі: я, В. Недайкаша, бувший командант Глудоського Вільного Козацтва, Л. Войцик, недавній комісар пошт та телеграфу Херсонщини, Т. Березняк бувший слідчий в моїй інспектурі, Т. Молдованенко, бувший другий помічник нач. повітової міліції, — вступити в Махнівську „армію“. Дальше буде видно, що маємо робити. З цим рішенням другого дня рано ми й зявилися у Махна. Він окликав свій „реввоєнсовет“. Складалась у нього ця „штука“ із 12 душ. (Ми потім прозвали те: „рада 12 апостолів батька Махна“. Були в ній апостолами лиха: Карпо, Іван, Петро, Хома, Грицько і т. і., а на чолі по зовнішньому вигляді стояв чернець Нестор). Засідання відбулось під церквою в холодочку, на зеленій травичці.

Махно представив нас своїм „апостолам“, як нову, свіжу, культурну силу... Це засідання відбулось дійсно по анархістичному. Ані тіні — звичайного засідання. Махно хоч і був головою того „реввоєнсовета“, але формальностей сам не тримавсь і від нікого їх не вимагав. В перемішку говорилось про все, що кому в голову прийшло. В тих хаотичних балачках Махно викладав нам і свою „державно-анархістичну концепцію“. Тяжко її конкретизувати, бо це був анархо-хаос. Нестор натискав все на те, що український народ по своїй природі анархістичний, а тому для нього найвідповіднішою була б його „концепція“, яку він сам звеличував „махнівщина“. „Поки ж народ не стане свідомо анархістичним, — казав він — треба завести „совети“ без комуністів та жидівського засія і тільки“... Я помітив, що інтелігентних членів в цьому „реввоєнсоветі“ немає. Відзначався ще деякою інтелігентністю один Карпо,

якого назвали Петлюрою, а то тому, що він був свідомим українцем, говорив тільки по українськи, вважав себе добрим промовцем, хоч при його виступах з тими промовами я тієї красномовності не помітив. Відомих анархістів: Волина та Аршинова тоді при Махні не було, і про них навіть не згадували. Видно Махно й без них добре обіходивсь. Махно підчас того „засідання“, чи правдивіше „залежання“, бо ми вели розмову лежачи, натискав на те, що він не є диктатором у своїй „армії“, а сам підлягає „реввоєнсовету“. Однак коли ми встали й Махно відійшов, то Карпо мені шепнув:

„Махно каже, що сам підлягає „реввоєнсовету“, ану нехай котрийсь відважиться не погодитись з тим, що він говорить, зараз же застрілить“.

Я це зрозумів, як пересторогу, щоб часом не вступив у суперечки з Махном.

В той час, коли відбувалось оте наше „засідання“, за другим рогом церкви „радила жіноча рада“... Як мені потім оповідала дружина, „мати“ Махниха зібрала молодих учительок, гімназисток і т. і. та проповідувала „пробний шлюб“, на якому мало спочивати в державі махнівського устрою подружжя щастя... Ціла мудрість була в тому, що перед тим, як мають побратись молоді люди, мусять прийняти „пробний шлюб“ — так на 1, 1/2 — 2 місяці. Коли в усьому у них піде гаразд, підійдуть собі по характерах, то після того вже приймуть дійсний вічний шлюб, коли ні, то розійдуться по доброму. Як приклад, що ця „ідея“ дає наслідки добрі, Галина вказувала на себе:

— От я з моїм Несторком прожила пробний шлюб, пізнали одно-одного, потім побрались і тепер цілком щасливі...

Від тієї Галини, яку я знав рік тому в Києві, не

міг би чекати, що вона буде Махновою дружиною й впаде при цьому в такі „мудрощі“...

З під церкви ми пішли до школи, де сиділи полонені большевики. Махно обіцяв нам: що коли між полоненими знайдуться ті большевики, які нам дались у знаки, або ті, що мене в травні підготували до розстрілу на ст. Помішній, то на наше бажання він велить таким стягти голови... Полонених зігнали в одну салю. Була це собі звичайна, переважно московська обшарпана маса. Нам відомих большевиків серед них не було. Виправдувались вони тим, що мобілізовані, самі комуністів ненавидять. Звичайне явище в такі критичні моменти. „Батько“ Махно виступив перед ними з „палкою“ промовою. Я побачив, що оратор із нього нікудишній. І тут він говорив переважно про себе, про те, за що він бореться, про свою махнівщину та непереможність у боях. Взагалі із цілої його промови можна було зробити такий висновок, що цей малий чоловічок дуже злий та жорстокий. Однак показався не без людської душі, по відношенню до цих полонених. В усякім разі не такий, як ті, які криваво вписали в нашу визвольну боротьбу сторінку під назвою „Базар“... Він закінчив свою промову словами:

— Я вас звільняю, а вашим обов'язком має бути те, щоб ви скрізь говорили, хто є Махно, за що він бореться та як воює і тольки“...

Затемнені обличчя полонених засяли, декотрі вигукували, що ніколи вже не підуть проти нього, Махна, воювати і т. і. Полонені сипнули раптово із школи на волю. А Махно казав нам:

— Оці 80 душ будуть найращими агітаторами в мою користь. Одним розкажуть за що я воюю, а другим, як я воюю. З того для мене буде більша користь, як була б тоді, коли б я дав їх постріляти. Я мусів погодитись, що він мав рацію.

(Дальше буде).

З листопадових днів в Чорткові

Подав: Т. Б.

Листопадові дні 1918. року в Галичині ще досі не опрацьовані. Проте вони становлять незвичайно цікавий матеріал для нашого національного існування. Аджеж це був час, коли галицькі українці могли творити свою державу й почали її творити. Хоч остаточно тодішні змагання покінчилися невдачею, то пізнання їх конечне. Пізнання до найменших подробиць викаже, як ми приступали до будови своєї держави й яких досягнули успіхів, чи які потерпіли невдачі. І тому, не кажучи вже про величезне виховне значіння, яке має пізнавання рідного минулого для молодого покоління українців, пізнання це матиме ще й те значіння, що покаже нам із одного боку, якими методами досягнуто успіхи, а які методи були шкідливі. Бож історія, як говорить старинна посьловиця, є вчителькою життя.

Листопад 1918. року вже є історією, зокрема для молодого покоління, що не пережило само цих моментів. Для нього Листопадові дні — це

легенда. Але щоби оця легенда жила в серцях тих, що самі Листопадових днів не пережили — треба їм якнайточніше пізнати їх, вивчити від очевидців і з документів, і утривалити у своїй пам'яті на все життя. „Літопис Червоної Калини“, крім споминів, містить також і документи до Листопадових днів у Галичині, — у спеціальній рубриці „Перші дні листопада в Східній Галичині“. Досі маємо звіти або матеріали з таких місцевостей: Станиславів (Літопис ЧК. 1930. лютий), Бучач і Бережани (1930, березень), Кам'янка Струмилова (1930, квітень), Рогатин і Турка (1930, червень), Підгайці, Радеків, Стоянів, Стрий, Перемишляни, Долина, Винники (пов. Львів), Щирець (пов. Львів), Рудки, Комарно (пов. Рудки), Сокаль і Белз (1930, липень-серпень), і, врешті, з Бібрки (1930, вересень). Крім того два загальні звіти — з дороги зі Закопаного до Львова (1930, квітень) і зі Львівщини (1930, липень-серпень).

Даремне шукаємо в цих звітах якогось мате-

ріялу до Листопадових днів у Чорткові. Маємо в „Літописі“ лише дві статейки про Чортків, але вони відносяться до часів післявоєнних. — а саме: одна з них говорить про діяльність Філії Товариства охорони Воєнних Могиł у Чорткові (Літопис ЧК, 1930, березень), друга ж — про Український Воєнний Цвинтар у Чорткові (там само, 1931, листопад). Щойно тепер пощастило розшукати документи до листопада 1918. року в Чорткові.

Документи ці з історичного боку першорядної ваги. Є це іменно те, що отримали Миської Радн Чорткова: з листопада 1918. року й дещо пізнішого часу. Відшукав їх і переслав до видавця д-р Володимир Електорович. Протоколи писані частинно по-польськи, частинно по українськи: Подаємо їх відписи ев. витяги, не хочучи затратити хочби якусь одну дрібничку¹⁾, нераз дуже важну для дослідника або просто для характеристики тогочасних відносин.

I. Posiedzenie Nr. 80. Rady Miejskiej w Czortkowie, odbyte dnia 6 listopada 1918 r.

Obecni: P. P. burmistrz Dr. Mosler i radni: PP: Akselrad, Birnbaum, Buck, Elling, Dr. Fränkel, Fischler, Gulewicz, Zamkowski, Tr. Kozower, Dr. Krokowski, Krulikiewicz, Łozik, Marbach, Radzichowski, Orłowicz, Rosenzweig, Seiden, Kocowicz, Stettner, Świątkowski, Świdorski, Szeligiewicz, Zdziejowski, Geppert i Jakóbowski.

Usprawiedliwili nieobecność radni: P. T. Dr. Blaustein i Dr. Hausvater, Karpf i Zielonka.

Nie jawili się i usprawiedliwienia nie nadeszli radni: Margulies.

Wydział Rady Powiatowej delegata nie nadesłał.

Na posiedzeniu jawiło się 26 radnych, przeto zebrany komplet wymagany § 38 alinea 2 ustawy gminnej.

Porządek dzienny: Sprawa zastrącenia się nad sposobem dalszego funkcjonowania tutejszego urzędu gminnego.

Po sprawdzeniu kompletu otwiera burmistrz posiedzenie.

Burmistrz podaje, iż w dniu 3 b.m. rano zawiadomiony został, podobnie jak naczelnicy innych tutejszych urzędów, pisemnie, iż w porze południowej nastąpi objęcie urzędów przez Rząd ukraiński i że w tym celu ma wraz z funkcjonariuszami gminnymi oczekiwać zastępców tego Rządu w lokalu urzędu miejskiego.

Istotnie po objęciu Sądu, Starostwa i Urzędu podatkowego zjawili się w Urzędzie gminnym p. t. Dr. Ostap Jurczyński, który wylegitymował się jako ustanowiony przez Ukrainką Radę Narodową komisarz tutejszego powiatu, tudzież były kapitan 95 p.p. p. t. Orobko, jako ukraiński wojskowy komendant miasta i p. t. Nikiefor Danysz, dyrektor tutejszego gimnazjum ruskiego.

Pan Dr. Jurczyński oznajmiwszy cel swego przybycia zaznaczył, iż w myśl instrukcji wydanej przez Ukrainką Radę Narodową zmuszony był także dla tutejszej gminy ustanowić komisarza w osobie p. Danysza, że jednak mimo to pozostać może nadal burmistrz i Rada gminna i że bliższe określenie wza-

Команда пров'янтурн II Гал. Корпусу, Проскурів.

jemnego stosunku urzędowania pozostawia obopólnemu porozumieniu się komisarza z burmistrzem.

Burmistrz podaje, iż on oświadczył podówczas, że nie jest urzędnikiem państwowym, lecz naczelnikiem autonomicznej gminy, wybranym przez Radę gminną, i że wobec tego uważa ustanowienie komisarza jako naruszenie autonomii²⁾, której ściśle przestrzeganie ma być jedną z głównych zasad, ogłoszonych przez Ukrainką Radę Narodową.

Z aktu powyższego, którego świadkami było kilku radnych zaproszonych przez burmistrza, spisany został przez komisarza państwowego protokół, w którym zamieszczone zostało także wyżej wyrażone zastrzeżenie przez burmistrza uczynione.

W ciągu następnych 2 dni odbywały się dłuższe konferencje burmistrza z komisarzem p. Danyszem, które dały następujący wynik:

1. przez ustanowienie komisarza nie ma być wcale naruszoną przysługująca gminie autonomia, a wobec tego funkcjonować będzie nadal Rada gminna i burmistrz z dotychczasowym zakresem działania, a nie jako doradcze organa komisarza,

2. obecni funkcjonariusze gminni pozostają na swoich stanowiskach,

3. komisarz ma charakter delegata ukraińskiej Władzy rządowej, jako władzy nadzorczej z prawem kontrolowania urzędowania organów gminnych i porozumiewania się z burmistrzem w ważniejszych sprawach dotyczących administracji gminnej,

4. co do języka urzędowego domagał się komisarz, aby był nim język ukraiński, podczas gdy

¹⁾ Протоколи, що не мають безпосереднього відношення до політичних справ, згадуємо лише коротко.

²⁾ Підкреслення в оригіналі.

burmistrz stał na stanowisku, iż dopóki kwestja językowa nie zostanie we właściwej drodze ustawodawczej załatwioną, zachowane być powinny dotychczasowe³⁾ postanowienia.

Zresztą ta sprawa była jeszcze o tyle nieaktualną, ponieważ obecni funkcjonariusze gminni nie władają należycie językiem ukraińskim, postanowiono jednak zasadniczo, iż korespondencje z władzami ukraińskimi pisane być mają w języku ukraińskim, że ogłoszenia mające być plakatowane pisane być mają w języku polskim, ukraińskim i żydowskim i że protokoły z posiedzeń Rady gminnej spiswane być mają w języku polskim i tłumaczeniu na język ukraiński.

Po powyższem sprawozdaniu prosi burmistrz Radę gminną o decyzję, czy ma ze stanowiska burmistrza ustąpić, czy też nadal pozostać.

W dyskusji nad tą sprawą zabrał głos radny p. t. Dr. Fränkel i stawia następujący wniosek a to: Mówca sądzi, że przy bliższem rozpatrzeniu sytuacji wynikłej ze zmiany Rządu dla gospodarki i Reprezentacji gminnej utrudnienia znaczne nie powstały i wnosi na powzięcie uchwały:

a) na uproszenie burmistrza, by pozostał na stanowisku;

b) aż do nowego unormowania stosunków w drodze ustawy, w urzędowaniu gminnem obowiązują austriackie ustawy i rozporządzenia;

c) komisarz z ramienia Rządu ukraińskiego ma zakres działania dawnego Starostwa.

Co się tyczy języka urzędowego radny p. Dr. Fränkel jest zdania, że ze stanowiska zasad autonomicznych o tem miałyby rozstrzygnąć gmina sama. — Dorywcze wprowadzenie języka ukraińskiego jest technicznie niemożliwe, nie ulega jednak wątpliwości, że z miarą ustalenia się Rządu ukraińskiego język ukraiński zyska na rozpowszechnieniu, zaczem załatwienie tej kwestji języka urzędowego należałoby pozostawić czasowi.

Mówca wyraża zapatrywanie, że i ze strony ukraińskiej natychmiastowej zmiany języka urzędowego nie będą żądali.

Radny p. t. Krukiewicz popiera wniosek Dra Fränkla i zaznacza, że uporządkowanie stanu finansowego gminy silnie wzruszonego z powodu wojny i czuwanie nad tem, aby gospodarstwo gminne nie poniosło dotkliwego uszczerbku, wymaga koniecznie, aby autonomiczny ustrój został zatrzymany, jakoteż aby burmistrz bezwarunkowo został na swym posterunku.

Wnioski powyższe jednogłośnie uchwalono, poczem burmistrz oświadczył, że wobec objawionej przez Radę woli, zatrzymuje nadal ten urząd.

Następnie zaprasza burmistrz na posiedzenie komisarza p. t. Danysza i przedstawia go Radzie miejskiej.

Komisarz rządowy p. t. Danysz wygłosił następnie na posiedzeniu Rady miejskiej mowę, której treść wpisuje się poniżej w języku ukraińskim, według udzielonego przez komisarza p. t. Danysza manuskryptu:

* * *

Високоповажані Панове!

Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської Монархії Українська Держава. Найвищою держав-

³⁾ Гл. G. Hecht, Czortków. „Ziemia“, 1926, ч. 12. ст. 186

ною властю Української Держави є Українська Національна Рада, яка обняла власть у столичнім місті Львові й на цілій території Української Держави.

Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах обняли всі державні, краєві і громадські уряди й виконують власть в імені Української Національної Ради. Це сталося також і в місті Чорткові та чортківським повіті.

Дня 3. листопада 1918. р. обняв владу українського громадського Комісаря п. Никифор Даниш з рамени Української Національної Ради у Львові, а саме: „Д-р Евстахій Юрчинський як український повітовий Комісар і Василь Оробко УСС. як комендант міста — оба jako делегати Укр. Нац. Ради заявили дотеперішній управі міста, що іменем нової власти обіймає владу п. Никифор Даниш jako громадський Комісар, а Вп. Д-р Ізак Мозлер jako дотеперішній управитель міста узлає нову владу й передає їй своєю давню власть“.

На жадання П. Дра Ізака Мозлера стверджено, що цей послідний уважає таке зарядження jako нарушение автономії громади Чортків. Укр. гром. Комісар, Никифор Даниш, перейняв поручену йому владу й заявляє нинішнього дня, що берегтиме автономії громади міста Чортків, а саме:

1) дотеперішніх членів громадської ради міста Чорткова уважатиме лише дорадником Комісаря, але полишає її автономним тілом, котре на повних засіданнях громадської ради матиме право голосування й порішення ухвал у присутності Комісаря під проводом начальника громади або Комісаря. Комісар має право завісити кожну ухвалу громадської ради, колиб ухвала громадської ради стояла в противенстві до основ Української Держави. — 2) Комісар уповажляє дотеперішнього начальника громади вести дальше агенди громади в характері начальника в порозумінні з Комісарем. — 3) Всі агенди, що належали досі інтеренції політичних властей і Повітової Ради, вестиме Комісаріят.

Від нинішнього дня урядовою мовою як внішнього, так і внутрішнього урядування (діловодства) є українська мова.

Публичні оголошення громадської ради являтимуться у трьох мовах: українській, польській і жидівській.

*

II. Засідання ч. 81. Міської Ради в Чорткові, яке відбулося дня 14. грудня 1918. р.

Присутні: П. Т. бурмістр Д-р Мозлер і радні.

Яко рядовий Комісар явився на засіданні п. т. Даниш.

Порядок нарад: 1) Відчитання звіту посліднього засідання й інші точки ділові.

Ад 1) Відчитано звіт з засідання Міської Ради ч. 79³⁾ і 80. які Міська Рада прийняла без змін. Відтак зарядив бурмістр відчитання рескрипту Укр. Державного Повітового Комісаріату з дня

³⁾ Ч. 79. в нас немає.

1. XII. ч. 128. (Ч. гром. 3091/918), котрим заряджено впровадження української мови яко мови урядової у всіх державних і громадських урядах, а то як для зовнішнього, так і внутрішнього урядування.

(Слідують дальші точки порядку нарад⁴).

III. Продовження засідання Миської Ради в Чорткові дня 16. грудня 1918. р. ч. 82.

По отворенні засідання забрав голос радний п. т. Крукевич⁵). Радний п. т. Крукевич обговорює справу змін в народнім шкільництві, переведених тут. Укр. Державним Пов. Комісаріятом:

- 1) Зміна місцевої Шкільної Ради;
- 2) Зміна викладової мови в утраквістичнім семінарі учительським;
- 3) Зміна викладової мови в народніх школах;
- 4) Увільнення зі шкіл учительського персоналу польської народности.

Комісар п. т. Даниш заявляє, що порушена справа радним п. т. Крукевичем не належить до компетенції Миської Ради. длятого не дасть ніяких урядових пояснень.

Голос забирає знова радний Крукевич і пояснює, що згадана шкільна справа належить до компетенції Миської Ради. узасаднюючи: 1) Що по думці громадського закону прислутує громаді вплив на народні школи тим більше, що тут. громада причиняється поважним датком до удержання тих же; 2) позаяк шкільні будинки є власністю місцевого шкільного фонду, з котрого більша часть належить до тут. громади, проте вже чисто зі зглядів майнових має Миська Рада обовязок рішення щодо висоти чиншу за наєм тих будинків, тим більше, що на будову шкіл затягнула тут. громада більшу позичку, якої до тепер не сплатила. Рати цієї позички залягають від 5 літ, а фінансовий стан громади знаходиться в дуже критичнім положенні; 3) контракт, заключений громадою з одною, а бувшим австрійським правлінням з другою стороною, щодо безплатного вживання будинку на вчительський семінар, утратив свою важність у році 1917. Відтак розпочато знова пертракція о наєм того ж будинку й зажадано чиншу в сумі 50.000 К. річно⁶). З причини політичного перевороту контракту не заключено. Супроти того радний п. т. Крукевич ставить внесок на перерву засідання Миської Ради до часу,

коли бурмістр порозуміється з компетентними українськими властями в справі звільнення від повнення обовязків учителів, забезпечення права польської мови у школі, а зкінці усталення чиншу за наєм шкільних будинків і забезпечення фондів на дальше вдержання шкіл.

Радний п. т. Френкель противиться тому внескові і ставить свій на продовження засідання, позаяк на порядку наради є вельми важні справи для громадської господарки. Бурмістр перериває засідання на 5 хвиль у цілі порозуміння радних.

По перерві забирає голос радний п. т. Крукевич і відкликає свій попередний внесок з тим, щоби Миська Рада вибрала з-поміж себе делегацію, котра би враз з бурмістром інтервеніювала у згаданих шкільних справах у українських властей, а то: в Укр. Державнім Пов. Комісаріяті, евантуально в Укр. Секретаріяті⁷). На членів цієї делегації пропонує радних п. т. Френкля, Крукевича і Штетнера. Радний п. т. Д-р Френкель попирає повищий внесок з тим, щоб та делегація інтервеніювала в інтересі обох меншостей, а то польської й жидівської народности.

Миська Рада ухвалила 22 голосами внесення радного п. т. Крукевича з поправкою радного Д-ра Френкля і вибрала на членів цієї делегації п. т. бурмістра Д-ра Мозлера й радних Крукевича, Д-ра Френкля і Штетнера. Відтак приступлено до нарад над дальшими справами денного порядку.

III. й IV. На засіданнях д. 17. XII. 1918 р. й 31. XII. 1918. р. (чч. 83. й 84.) полагоджувано ділові справи громади. Протоколи писані по-українськи.

Як бачимо, вище наведені протоколи подають дуже багато интересного не лише для листопада 1918. року, але й для пізнішого часу. Вистарчить згадати хочби те, що громадська рада Чорткова ні хвилини не вагалася щодо визнання легальности влади Української Держави, ні бурмістр, ні радні, поляки й жида. Вони апелюють до української влади. — чи то зараз же в листопаді 1918. року, чи пізніше — у квітні 1918. р. у справі реквізицій. Очевидно, це ні трохи не перешкоджує жидівському історикові Чорткова писати про українську інвазію⁸), що привала від листопада 1918 року до липня 1919. р.

До обговорення події 1918—1920 років у Чорткові ще повернемо; покищо просимо очевидців подавати свої спомини про цей час у „Літописі Червоної Калини“.

⁷) Себто Українському Державному Секретаріяті.

⁴) Як бачимо, цей протокол, подібно як і дальші, не поданий у цілости, а лише з витягу, й тому не слід його вважати за точний лід науковим (археографічним) оглядом.

⁵) Інспектор шкільний за Австрії відомий україножер.

⁶) Сума не так висока, бо корона була вже дуже впала.

В обличчі смерти

Написав: Микола Матієв-Мельник.

(Один прикрий спомин з 1915. року)

Судьба, фатум?... Назвіть, як хочете — може навіть звичайним випадком, — але ж як часто від дрібного, незначного моменту залежить не раз ціле життя — а ще на війні!... Таких моментів не забувається. Хто їх не переживав?.. Та мають вони в собі стільки емоціонального й парадоксального, що з них можна би зложити цікаву таблицю загадок у людському житті. — Я не забуду того дрібного листа, невеличкого клаптика паперу, що вирвав мене з обіймів смерті!..

Оттак бє дощ по вікні й верзеться на яві прожите. Не знаю, чи вам це цікаве, бо хто не має того „прожитого“ у закамарках своєї душі. Простіть, але нехай воно йде на мій карб.

Мала відходити з Фойтсбергу, в Сирії, наша „маршкомпанія“, а я мав іти до старшинської школи.

Я „нарокував“ із Пістинцями, Косівського повіту, як розцвіталися черешні 1915. року. Ми скоро потяглися через Делятин у Карпати, бо „потискав Москаль“. Сталося так, що в Татарському провалі нас задержали в бараках, либонь через шість тижнів.

Пістинці народ молодий, веселий — сміхам і жартам не було кінця. Були між нами й жиди, яким ц. к. „войско“ не дуже подобалося й вони ходили похнюплені, бо не знали ще, до якої канцелярії буде кожний з них приділений. Я не знаю, з чого то почалися сварки й непорозуміння між ними й хлопцями. Тягну лише одно, як бавив усе товариство старший „резервіст“ із Пістиня, Ілько Циканюк, рослий, вусатий чолов'яга, щирий і добрий, як хліб із маслом. Чи він ще живе — не знаю, але як живе, то дай йому. Боже, ще багато років прожити, бо не раз я з ним наредотався, аж ремені тріскали — хоч, кидаючи рідні сторони, не знав, чи вернуся ще коли сюди, чи заспіваю, старими слідами йдучи.

Отже прийшло з жидами до глухої „войни“. Знаю напевно, що бійок не було, але чогось росла ненависть у серцях синів вибраного народу, яка впрочім навіть приписана для „гоя“. Я щось чув — але це було таке дрібне, нецікаве, що я не звертав уваги. Коли би було можна передбачити, то може був би заняв яке небудь становище — а так, воно якось пішло за буднями, як його несло життя. Знаю тільки те, що я про ту ненависть і „войну“ з жидами довідався пізніше й переніс наслідки твердо на власній шкірі.

Хто не тямить 1915. року, коли денунціяція дійшла до апогею, коли підпалена „нашими“ галицька волость, натягалася посторонки й телефонічні драти від тягару мучених і катованих синів Поділля, Покуття й романтичних Карпат! І хто не знає тієї ролі, яку відіграли галицькі жиди в цій австрійсько-мадярській мельодрамі?... Як забув — хай собі у добрий час пригадає...

Ще нині бачу ту жахливу вересневу ніч 1914. року в селі Уторопах, косівського повіту — ще нині готять у душі вогні, виття псів, рев худоби і крики катованих людей. І я ще тепер бачу тринадцять вішеників на грабках і вербах уздовж косівської дороги, починаючи від Ілька Кашевка та його нещасної жінки. І за що?

Але я вертаюся до своєї речі. Я не знав, що Сімон Бергман із Пістиня вважав мене спричинником тієї ворожнечі або краще жартів, гумору та дотепів веселих Пістинців, спрямованих у сторону синів вибраного народу. І я не знав, що таке те східне затискання кулаків, та зелена пліснявка на очах, той глумливий, скривлений усміх злорадний і розхристане гарчання глуму, з яким колись витали розпятих на хресті...

Оттаким я бачив Сімона Бергмана в той день, коли лягало над обрієм сонце й заходило за зелені горби місточка Фойтсбергу, в яке ми прибули з Карпат, крізь широкі поля Мадярщини. Я ще нині бачу ту звірчу радість у його очах, коли мене повели до „гарнізону“ під чотирма крісами: „Bajonet auf“... на його донос.

Ми були приділені до 5. п. п. кр. оборони. — В цьому полку була усяка віра: німці, жиди, славяни та багато італійців... Не хочу пригадувати собі настроїв, які тоді огортали мою душу, але веселі вони не були. Десь поділися і в хлопців жарти. Ми були в квантанні, бо панувала холерина. Руху не було ніякого — вістей із дому ніяких, бо там уже господарювали москалі, грошей також не було і вже показувалися всякі наслідки блага.

Не пригадую собі, як довго це тривало, але тягну добре, коли ми „зафасували“ старий, передпотоповий мундір. Я дістав шапку зі значком Ф Й І., яка закрила мені цілком очі, бо була велика, як макітра — а далі швиргонув мені фельдфебель Фолькельт широкими, полатаними синіми штанами в лице. Тільки що підняв я штани з землі, як упали мені наголову два черевики з лівої ноги, руді як пси. Я мав великий клопіт. Одна штанка була за коротка, друга за довга. Коли я став упоминатися, то пан „фельдфебер“ Фолькельт 30 проц. німець, а 25 проц. чех а 45 проц. австріяк — загарчав на мене, як триголовий чербер і сягнув до марсового лексікону за епітетами. Признаюся, що я тоді чув, як ударила мені в лице кров і я не міг ніяк зрозуміти — нащо я їхав на університет до Відня!... Так мало було в мене вояцької крові й виробленія для ц. к. старших... Одним словом — я ще не знав, що то є войско. І то було з мого боку зле!

Оттак не раз приходять на думку ті дрібні перипетії і я ще нині стидаюся, що я тоді з тих криків „щось собі робив“. Звісно — ще не впіханий... Але життя дробило скоро по своєму... Я знаю,

що пізніше вийшов із відділу: *besonders geeignet* з мене був „штрамака“.

... Відень... Гей, гей — ті студентські часи в столиці чарівного вальса!.. Весна й початки літа 1914. року — як я їх згадую!.. Та хто не згадує тих рожевих світів, тих сподівань, тієї емоції й бажання чину, як йому проходив двадцять четвертий рік життя!

Пригадую собі палкі дискусії з небіжчиком Паньчаком Василем, пізнішим персональним референтом У. Г. А., Василюком Омеляном, Колісняком Дмитром і пригадую собі сальон незабутньої моєї добродійки Тереси Баер із під сорокового числа вулиці Фльоріяні в осмому „бецірку“...

У неї були дві доньки — заміжні жінки, що часто приходили в гості до мами. Нераз по чаю просили нас до сальону й я переживав поправді празники, які окрилювали й піднімали до неба мою молодую невибагливу душу. То були чарівні вечірки музики й слова, які залишилися на віки в моїй пам'яті.

Тереса Баер це була дружина Йосифа Баера, колишнього діригента цісарської опери у Відні. Я приїхав у Відень з весною 1913. року та став шукати квартири. Скоро найшов кімнатку при вулиці Шумана, але я її незабаром покинув. Хтось мені сказав, що бачив картку на Фльоріянській, ч. 40 — (Mölkerhaus) — і я пішов туди. Була вільна одна станція — велика, соняшна кімната. Хазяйка: 60-літня жінка, середнього росту, незвичайно симпатична, рухлива й весела, попросила в хату, показала вільну квартиру і я скоро з нею погодився. Мені поправді бракує слів, щоби коротко дати психологічний образ цієї жінки, але я скажу, що це була типова німка. Я придивився до її хати, як до рідної. Тут не було пихи, буфонад, ненатурального закукурювання, одним словом, тієї якоїсь обмеженої, глупої гордості та вдаваної наївності, яку я так часто у нас бачив... І не було погорди до фізичної праці!... По кількох тижнях я став гостем у сальоні пані Тереси Баер, де було повно трофеїв її чоловіка з вистав у цісарській опері... Вона була ошадна й дуже працьовита. Не було розмови, в якій не згадувала б із великим піетизмом свого чоловіка, що кілька літ тому помер. (Власне: Я і Василюк, що студіював право — ми оба заняли тепер його колишню робітню). У приступі широти розповідала нам нераз дещо зі свого життя. Колись була артисткою, (мала ще й тепер прегарний сопран!), Баер пізнав її і забажав оженитися. Вона згодилася — але він ніяк не хотів пристати на те, щоби вона далі залишилася в театрі й вона покинула сцену. Жили дуже щасливо — але вона була також артисткою домашнього й родинного життя. Це був тип германки — доброї жінки, матери, хазяйки й високоінтелігентної одиниці.

Ми часто сходили при музиці на національно-політичні теми й „будували“ Україну під егідою Австрії, яку, до речі, пані Тереса вважала окремим „фатерляндом“ від Німеччини... Чи мій я сподівався, що події вже так близько і що ці наші вечірні гутірки на політичні теми колись мене

вратують від розстрілу й то не зовсім почесного!.. Але — до речі!

Одного дня призначили мене на нічну службу коло залізного моста, в невеличкому селі біля Грацу, Кроттендорфі... І вночі зачалася моя історія. Дивним дивом у цьому відділі, (Wache), що складався з шістьох людей, був комендантом жид десятник Вайнгартен, крім нього був згаданий Бергман Сімон і ще двох жидків, яких імена я вже забув, впрочім був я і ще один Івась — страшно вайловитий і дуже невіськовий парняга. Ми стали постоем у залізничній будці і Вайнгартен, як „Aufführer“, вислав на міст одного зі своїх одновірців. Час минав досить скоро і по двох годинах треба було змінити стійку... Іван пішов до каплички, що стояла недалеко нашої будки, (наші люди дуже молилися на чужині!), клякнув тай став молитися. Вже був вечір.

— Іване, йди зміни стійку! — крикнув десятник. Не знаю, чи він не чув, чи хотів кінчити молитву, досить того, що Вайнгартен підбіг до каплички і сполитчував його. Признаюся, що мене як недавнього студента та ще незаприсяженого ця картина кинула в гарячку... Хлопець побіг „ляуфшріт“ на зміну, а я приступив до пана цугсфрера Вайнгартена і тріснув його по щоці. Що я при тім сказав, — не тямлю. Івась, за якого я „втігнувся“, вже був далеко на мості і в сумерку „не бачив нічого“... Він пізніше навіть не тямив, чи його хто під каплицею бив... І на цьому наразі скінчилося. Вайнгартен не відповів мені ані слова, пішов до будки між одновірців, а я собі ляг оподалік тай закрутив цигарку.

Прийшла черга на мене й я пішов на стійку. Не знаю, як це сталося, що я зачепив за язичок і мій верндель бахнув серед ночі, як гармата, аж пішов верхами гомін. По хвилі прибіг жандарм і записав — тоді був там военний стан... Але поправді ані до одного, ані до другого випадку я не прикладав ніякої ваги. Все те я вважав за таку дурну пригоду, яка часто лучається всякому смертникові й він відмахується від неї так відружово, як від мухи у спеку.

Відбули ми службу й вернулися до Фойтсбергу. Я зів „минажу“ тай заснув. І сниться мені, що чорний псюга мене вхотив зубами за рамя й чую фізичний біль, від якого буджуся.

Я глянув у вікно й побачив фельдфебля жидка Гітнера. — А цур вам, чого ви від мене хочете!.. Тоді зродилося в мене якесь погане прочуття.

— На третю годину до рапорту в канцелярії пана капітана Лядштеттера!

— Zu Befehl, пане фельдфебель!

І я зачав чистити „жуплю“ і лойоватий дегтево-синій мундір і над дашком „ружу“ ФЙІ.

Хто то був Лядштеттер — а хто то був пятий L. I. R.? То була австрійська саламаха. Тому не буду говорити про національність і переконавання пана Лядштеттера. Це навіть не був Шніцлерів: Ляйтнант Густьль... на всякий випадок „штандовий“ цербер, якого здається єдиною розкішшо було ревкати й гавкати, що аж гуділа райшура, в якій ми стояли.

Я вдарив у дах і „пришлюсував копита“ — але я не думав, що справа вже так далеко... Ковбана словесних помиїв розлялася з чорного рота, в якому сторчали плісняві перержавілі зуби, що один другого здоганяв і не міг зловити.

На столі стояв уже записаний відповідно уложеними питаннями аркуш канцелярського паперу. За кожним питанням розлягався над моєю головою гаркіт заржавлених трибів і довкола бризкала їд огідної слини, а від тупоту ніг тріщала підлога. Я вже став поволі втягатися і в душі добирав дещо з підручного лексикону, але коли мені після всіх моїх: Nein, прочитали десяте питання, — то мені пригадалися грабки, верби й небесна команда. Я нагадав собі, що це є літо: Року Божого 1915...

— Кого ви намовляли проти цісаря?

— Кому ви казали, що Галичину треба прилучити до Росії?

— Кому ви давали знак вистрілом на мості?... Ге, ви галицьке стеррво! Mistvieh.

Я чув, що мені в жилах стало переливатися щось важке, гаряче. в очах потемніло і я вже не мав сили на те глупе: Nein! Десь ізза тину виставало руде лице Сімона Бергмана і ще трох других обрізаних австрійських патріотів, а мушка Лядштедтерового револьвера їздила по моїх губах і яснах.

— А ти знаєш, пташку, що твій череп ще трісне від цих ладунків і що пси ждуть на твоє стерво — ге?...

Я вчув на губах солону юшку...

— Маррш! — І він кинув револьвер на стіл.

Чотири стійкові: Vajonnet auf! Відпровадили мене ескортою до Фойтсбергської тюрми, на донос Ізраїля.

А Ізраїль стояв і затирав руки. І летів його вереск: Распни! Распни! І сміялося від вуха до вуха руде лице Сімона Бергмана.

* * *

Запали замки й я сидів у фойтсбергській в'язниці за несубординацію, за колочення спокою і — за москвофілство! Це була чиста комітрагедія, бо я почув: Hochverrat! І уявіть собі жидівський цинізм — мене ждала куля за чортівськи сплетені наклепи: я москвофіл. З цього найдурніший кінь міг би сміятися! А всеж таки я пізнав жахливу дійсність: мене мали розстріляти в гарнізоні за те, чим я ніколи не був і що я з душі поборював і чим я гидував. Я і москвофіл... Чи був хто коли в більш комічній ситуації — бачити перед собою такий дурний безглуздий розстріл... і смерті так бездонно гупо. Всетаки не забудьте, що це було року Божого 1915.. в місяці липні. Мені стояла перед очами ганебна смерть, як якийсь страшне непорозуміння. якого нікому розяснити. Мені хотілося кричати до неба, я проклинав свою годину й товк головою до чорних холодних стін одиночки. аж гуділо. Та хто тоді хотів слухати — шнур і куля це була вся психологія цісарської правди... Не смерті було мені страшно, але гіршого цинічного безглуздя й іронії... з а щ о?!

Тяжко було тручати ті важкі години, що, мов олово, ваготніли над головою, та я мав ще спеціальну опіку — дурного крикливого Фолькельта. Ранками було нестерпно прикро. Він прикликав стійкового і я під його клинами мусів чистити киблі, мити сходи й підлогу. Можна справді подивляти ту фінезію в видумках всяких актів знущання такого $\frac{1}{4}$ інтелігента, яким був неодмінний ц. к. патріот Фолькельт. Я-ж був „ein schwerer Verräter“... Вкінці прийшла остаточна ельзубрація фельдфеблівського квадратового мізку. До моєї келії придрав він „камерада“, якогось інфантеріста італійця з Тдіесту. що подавав на живий гриб, бо розгнівався на очах, пережертий до кости сифілісом. Мені ще нині йде по шкірі мороз і підходить у горло гадючий клубок, як згадаю свою щоденну боротьбу з тою гидотою, що вже як ніяк не мала людської подобі. Великі, прогнилі озера під пахами, на руках і на ногах, каправі, вічно засмолені очі і той ніс, як страшна кльоашка — ух! Господи, як я те все пережив.

Під решоткою стояло залізне ліжко з квадратами, які творили бляшані тонкі листви. без усякої підстилки й накриття. Шинелю в мене забрали, нотес, калитку, олівці — я був обголений „до нитки“. Мені не було горя, що я в гарнізоні, але мені було так несамовито соромно, від обнаження й вивласнення й од цієї людської креатури, що вночі підсувалася до мене, тягнула спід голови моєї схований хліб, мачала в перепляний глек свою прокажену морду — і я був позбавлений повітря й води. І я не спав ніччю, а сидів на краю залізного ліжка й куняв, скулений під вікном і чиготів з холоду, ловив жадібно ту течію свіжого повітря, що плила вділ із решотки й ховав коло себе свою чвертину хліба... Чи мав хто коли в житті дурнішу й більш ідіотичну ситуацію від моєї — не вгадаю. До юшки й мамаліги, яку подавав якийсь рябий, як дитько, фрайтер крізь квартиру, кидався цей півголовок прожогом і мачав щелепи й чорні пальці із заніхтицями й сміявся. Той сміх — та ще ніякий чорт не видумав такого пера, щоб ним описати ту затхлу й засмоктану печеру з жовтими пнями. А коли я гатив кулаками об двері, аж кривавились у мене чиколонки, приходив Фолькельт і цинічно складався чемним і просив терпеливості.

— Nur ruhig, Herr Politiker! Може вам чого треба, може газетку принести?... А може маєте нечемного сусіду? Дуже перепрашаю, але я мушу відійти. Знаєте — служба. не те що вам... У вас панське життя. Добра ніч, добра ніч, Herr Politiker!... Приємного вам тривку тай сну...

І він, регочучись, одходив і глухли його кінські кроки десь за дверми довгих коридорів тюремних.

Скільки разів присягав я, що вбю, як собаку, того рудого цибуха, Сімона Бергмана при першій стрічі, що шукатиму його доки мого життя — та чи міг я бодай подумати про те, що я ще буду колісь на волі... Одну дрібоньку надію мав я ще на Оленського Андрія, що тоді був свідком моїх перипетій. Не було мабуть і двох тижнів, як ми

познайомились. Нераз ми ходили фойтсбергськими горбами в вільну годину і він, батько дітям, незвичайно мила й добра душа, згадував часто Лагодів...Одного разу передав якимсь чудом картку в хлібі, чи пенцаку, не памятаю вже — що...може, може вдасться щось зробити... Але з того нічого не вийшло. Та не забуду ніколи цієї благородної, доброї людини...

Незабаром прийшов фельдфебель Гітнер з двома стійковими „на остро“ й мене відставили залізницею до гарнізонового гарешту в місті Грацу Paulustorgasse Nr. 15.

Не хочу точно переказувати, що я бачив на цьому дні рябої австрійської мішанини. Були тут і дезертери, забіяки, женячкові мантії, гомосексуальні звихненці, усякі военні трубадури, маульгельди, були здеградовані офіцери, що сиділи в інквізіті ще з афери капітана Редля, пр. такий поручник Гонсьоровський, що діставав табес і цілком зідіотів від тюремної буденьщини.... Чого й кого тут не було! Коли тих камер було більше, а в кожній коло сімдесят чоловіка...

Бійки, проклони, сороміцькі свинства, що клекотіли потоками в безодню людського упадку, сморід „парашки“, потерті вушиві сінники й вушиві „жапойстраки“ і карти й свари й розсіпані вибиті зуби. Бували правдиві баталії й тоді вганявся капраль Коропат із величезним колесом, на якому були насилені довгі і грубі тюремні ключі і бив по головах, куди попало. Те саме робили стійкові крісами — пски не лежали на землі побіджені.

Коропат! Буває, що дивишся на щось із відразою. й воно вжереться тобі в мозок, до гробової дошки.. Капраль Коропат — то було трубе, гудзовате туловище, яке в горі кінчилося щелепами гриня, розплесканим носом. Він був клапсовухий, рудий, червоний на всій шкірі і скажено лютий. У присутті „гумору“ він кидався на жертву з ключами, голомшав по голові, а відтак хапав за рамя й кусав, кусав безпам'ятно.

То було миле товариство, серед якого прийшлося побути вісім тяжких, гірких місяців. Не буду говорити багато й про настроєві моменти цього сірого „штотгавзу“. Коли вже відгрімають своєю „туру“ парашки, коли позсувають на купу сінники, позамітають, випють дубову „каву“, коли покінчаться бійки й „солосямська купіль“ на подвір'ї, починається якась тихомирна година... Хто грає в карти оригінальної роботи, а хто оповідає щось із „фронту“, або „цікаву“ авантуру арабську з власного життя, інший медитує в кутку, чи буде „Штандрехт“ чи звичайна розправа. Коло стола сидить група мистців, що ліплять із хліба всячину — дехто жде нетерпеливо повороту тих, що пішли в город на „кримінальську роботу“, бо вони, звичайно не задармо, приносять сірники, тютюн, або шпирку... Проча братія мандрує від стіни до стіни й свище й гумотить, гумотить і свище. Приходить „обід“, а за годину вправи до пятої, а потім денний розказ. Від дверей до стіни простуються два ряди без шапок, у строю, входить ідіот Коропат і вусатий профос, забув ім'ярек...

І починається від — sie Kanaille до н — I...!... Потому йдуть „гри й забави“, при яких деколи валітає на бетон кілька дурних зубів.

Ніч приносила деколи нецензурні сензації під гатунок: амогосо... деколи серед тиші родилася нагла буря, шумотання й крики, як який епілетик валив по голові сплячого сусіда. Всьо зривалося на алярм, забуваючи, що кожний тут такий безпечний і що... неприятель взагалі тут не існує... Тоді мигає кватирка й до світла зпід стелі показується свиняче око Коропата й він кричить і валить у двері:

Ruhe, porco...

У відповідь летить кілька соковитих слівець — і знову присипляє всіх батько Морфей.

Вечорами приходили „менше небезпечні“ з города, з роботи і приносили всілякий крам і багато — багато цікавих новин, брїхонь, спліток, плянів утечі і т. п. А коли знову всьо лягало спати, зачиналися при каганці насонній спомини, оповідання пригод і жахливі розбїжницькі історії правдивих горлорізів і паливод.

Военний гарешт, то річ цікава — я визбувся на якийсь час сантіментів до світа і людей і до себе.

Та найбільше „чару“ й розради приносила з собою субота. Цербери менше гарчали, бо якось їх менше було, розтікалися кудись під неділю й тюрма „віддыхала“. Ішли реготи, забави, з яких найбільш цікава була така: (назва нецензурна). Один сильніший сїдав на столець, другий клав йому між коліна завязану рушником голову, пятьдесят серіозно обступало колесом і зачиналося вгадування — хто вдарив, аж доки не трапила коса на камінь. Били звичайно мокрим, скрученим рушником. Бувало й таке, що в рушнику находився захоплений з подвір'я камінь, або кусень цегли.... Тоді той, кого частували, відходив із гурту — вже на чотирох — прямо в солому. Або повставали дві партії й тоді творилися „купи“, в яких спідним розтискалися носи до помосту й тріскали ребра. Ця забава вносила загальну радість і подив для тих, що зміли добре „притиснути“. Неділя була нудна. Нікого не кликали до суду — ніякої особлившої емоції не приносила.

Але бували хвилі, коли вся тюрма набирала гробового настрою і всі ходили похнюплені й мовчаливі. Це було тоді, коли ми побачили з першого нашого поверха одну або кілька ялових домовин із чорними хрестами, що зявлялися нагло в ночі за примурком.

Рано зганяли „братію“ на перший поверх до величезної камери, напроти дубової стінки в глибині тюремного муру, під двома каштанами. Всі вже знали, що буде „екзекуція“. Я перший раз побачив у Грацу таку парад, коли розстрілювали двоє італійців. Землю перед стійкою посипали піском, приводили на місце деліквентів і завязували очі. Не дразнило мене так ніщо, як те посипування білим піском... Таких моментів я переходив досить багато. По виконанні присуду смерти виганяли нас усіх на подвір'я. Тоді зблизька я бачив на дошках сліди куль і скипілу кров. Трупи вбитих пускали в домовинах похилим отвором

попід мури й їх відвозили в чорній каретці на цвинтар.

І пригадує собі „одні“ цісарські імянини, які я відсвяткував тоді в грацькій тюрмі. Були на другому крилі арештовані т. зв. москвофіли, але ци-

вільні. Тямлю, що реготався я в душі на вид того, як отсі нещасні люди серед товпи всякого народа ревіли найяснішому панові „многая літа“ — обдерті, з підбитим лицем і голодні...

(Докінчення буде).

Похорони Богдана Хмельницького

Написав: М. Р.

„То не чорні хмари, ясне сонце заступали,
Не буйні вітри в темнім лузі бушували,
Козаки Хмельницького ховали,
Батька свого оплакали...“

(З „Думи про смерть Б. Хмельницького“).

27. липня 1657 р. у п'ятій годині ранку, роздався зпід ганку гетьманського двора в Чигирині гук гармати, що подавала сумну і тривожну вістку усій Україні про смерть її Великого Гетьмана¹⁾. Не стало Богдана в живих — подавали з уст до уст сумну вістку. Ще 21. липня пронеслася вістка про бунт черні у козацькім війську наказного Ждановича, що був у поході в Польщі — а до нього прикладав гетьман великі надії. Ця неждана вістка так поділлала на хворого гетьмана, — що стратив мову і пролежавши оттак 5 днів, упокоївся 6-ої днини о 5 год. рано. Чому саме ця вістка добила Великого Гетьмана, стане нам ясно, коли пригадаємо, які надії вязав гетьман з цим невдатим походом наказного Ждановича і Юрія Ракоцького на Польщу. Мав він бути завершенням довголітньої, невпинної праці Богдана, завершенням будови Незалежної, Української Держави і міцної підстави династії Хмельницьких на Україні.

Хоч після катастрофи 21. липня сподівалися всі скорої смерті Богдана, спала однак вона, як трім з ясного неба. Не хотілось нікому вірити, щоб цей залізний, витривалий гетьман, що думав за всіх, мав умерти. Безчисленна товпа народу ріжних верств тиснулася до гетьманського дворища, залягла всі вулиці в німім ожиданні — а як подали вістку, що гетьмана вже не стало, почувся плач та нарікання: „Сироти ми нещасні! Батьку! Де ти подівся? Хто думати за нас буде? Хто оборонить від ворогів! Хто нас ратуватиме! Зайшло наше Сонічко — а ми остали на загибель!“²⁾

В полудні лежало вже тіло гетьмана в домовині. З одчинених вікон гетьманського дворища видно було запалені свічі, уносився дим кадила, з ганку і довкола дворища доносився плач і голосіння плачок. Старшина у глухій мовчанці і тихо на пальцях входила до дворища, немов боялася збудити Великого Гетьмана, що лежав простягнений, неначе велика статуя, з великим хрестом на

грудях — передсмертні судороги скривили лице покійника, а на повіках блищали золоті гроші.

Довго ховало Військо Запорізьке свого гетьмана. Похорони відтягнуто мало не на цілий місяць, наче осиротіле, тодішне покоління боялося у тих непевних часах на віки розлучитися зі своїм Провідником.

Зразу зложено тіло гетьмана в церкві Успенія Пр. Богородиці в Чигирині, але тому, що Б. Хмельницький бажав перед смертю, щоб його тіло по шляхотській традиції поховано у його ріднім гнізді, Суботові, перенесено опісля домовину до Суботівської церкви, де щойно 23. серпня відбулися властиві похорони³⁾

Жалібний похід вирушив з Чигирини і минувши Сторожеву могилу, посувався поза Погибельними могилами, а з заходом сонця станув на великім, 6 верстов довгім, мості, що збудований серед лісів на палях, тягнувся вздовж багнистого допливу Тясмину. І у день по нім страшно було йти, а в ночі всякого огортав забобонний страх, бо ходили чутки, що в багнах і трясавицях гніздилося всяке гаддя та нечиста сила.

Від Спаської брами Чигиринського замку, вздовж цілої дороги палилися бочки смоли, так неначе подавали вістку про наскок татарської орди. — Міст трясся і угинався під напором товпи, земля глухо дудніла — лігари тріщали під копитами коней козацьких та під великим возом з домовиною гетьмана. Похід посувався поволі і сумно серед похоронного співу та голосіння — на тлі сумного, хмурного і понурого вечора, слабо освітлюваного блимаючим полум'ям горючої смоли — а зимний і сердитий вітер завивав ріжними голосами та гнув дерева в доколичних лісах, неначе разом з осиротілим народом природа оплакувала смерть Великого Гетьмана. Лучива раз по раз гасли, коні кидалися, перелякані люди молилися тихцем. Здавалось їм, що щось стогне і кличе зпід моста... Якісь дивні звуки доносились чимраз виразніше з темної далечини. — У переляканій уяві почали повставати дивовижні, страшні привиди. — Та на щастя з сильнішим подувом вітру всі відітхнули з полекшою. — Пізнали ці дивні зразу звуки. — Це плакали і голосили по Великім Покійнику Суботівські дзвони — його до себе на вічний спочинок прикликали. —

Із Суботова вийшла назустріч жалібному походу гетьманська невістка, вдова по покійнім Тимоші зі своїми дівчатами і супровожала тіло до

³⁾ Літопис Самовидця.

¹⁾ Дату смерті Б. Хмельницького подавану ріжно подаю на підставі В. Липинського. На переломі стр. 251. — (Арх. Ю. З. Р. стр. 321, „Awі u z Ukrainy“. Арх. Чарторийських сд. 2446. f. 82).

²⁾ Маркевич. Іст. Малорос. (L. Kubala: Wojna brandenburska, str. 386).

церкви св. Михайла¹⁾. Там лежало тіло до 23. VIII. Справді цікаво і дивно, чому так довго не хоронено Богдана — відкладано похорони. Найправдоподібніше здається тому, що очікувано з походу гетьманського сина — його наслідника на гетьманстві, Юрія. „Дума про смерть Хмельницького“ говорить, що зараз послано „лейтарів“ до молодого гетьмана, що „Під Білою Церквою гуляє, об смерті отцевській не знає“²⁾.

У всякому разі доперва 23. VIII. відбулися величаві гетьманські похорони в Суботові. Осиротіла родина гетьманська, старшина козацька, непроглядні маси народу, а передовсім війська козацького взяли участь в похоронах, віддаючи останню прислугу Великому Гетьманові. Був також на похоронах польський посол Беневський, котрий найшовся тоді в Суботові³⁾.

В часі похоронів витолосив довгу і гарну промову старий гетьманський секретар Самійло Зорка, людина до гетьмана дуже близька, що знала добре всі наміри і думки покійника. Копії цієї промови старанно зберіглись на Україні, а наводить її майже в цілості з zachovannям навіть польської мови, якою вона була сказана, у своїй Літописі Самійло Величко.

„Умер наш лицарський полководець, лишивши по собі безсмертну славу, той, від мудрости котрого не тільки ми, його підручники, але й вся Українська Річсполита сподівалася довгих літ щасливого життя і розквіту! Умер той, котрому правниця Всемогутнього подавала скрізь швидко поміч, коли він із вашими милостями, ласкавим панством праведно ополчувався за вольности й давні права на братів і заразом наших ворогів — польських савроматів! Умер той, від чиїх гарматних і рушничих грімів тряслася не тільки Сарматія, давніх вандалів і берепи бурливого Чорного моря з їх кріпостями і замками, але й дріжали самі стіни Царгороду, окурені димом козацьких рушниць! Умер нарешті той, чиїми зусиллями оживлені, може раз на завжди, давні українські права і вольности. Не час мені малювати й вичисляти заслуг і лицарських діл, якими ви славно зазначили себе з цим полководцем, Богом нам даним, гетьманом Хмельницьким, успішно і хоробро борячися за давні права та свободи, потоптані й висміяні поляками, нашими братами; це йшли ви слідами стародавніх помічників Олександра Великого Македонського, своїх предків славян, так само скитів, кимбрів і козарів. Хай говорять про вашу лицарську хоробрість поля й долини, вертепи й гори, замки й гарматні пащі; хай сповістять, з якою хоробрістю й героїською відвагою стояли ви за свої вольности проти неприятелів і нашої сармато-польської братії; до чого простували й чим зазначили себе, при всесильній Божій допомозі, на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявою, Збаражем, Зборовом,

Берестечком, під Білою Церквою, Львовом, Замощем, Нестерваром і Баром, під Камянцем на Поділлі, Батогом, Охматовом і на багатьох інших місцях, яких не можу перелічити.

До тебе звертаю я марне слово, наш улюблений полководець, давній український Одоначарю, славний Скандербегу, гетьмане всього славного запорожського війська та всієї козацько-руської України, Хмельницький Богдане! До тебе промовляю, хоч ти тепер непорушно мовчки лежиш між четирма могильними дошками; до тебе, чийого владного слова, ми, в числі сто тисяч, недавно слухали і були готові на кожне кивнення головою! Чому так швидко перемінився ти в безмовного Гарпократа? Краще йди слідами німого Атиса; промов до нас і научи, як жити й поводитися з друзями й недрузами, що нас оточують. Німий із уродження Атис урятував виразною пересторогою свого батька царя від убійства; тиж, красномовний від уродження, промов і охорони нас, щоб нас не побідили й не погубили наші вороги; розірви хоч на малий час кайдани смерті й промов до нас ласкаве та добре слово на дорогу нашого дальшого життя, наш хоробрий і улюблений гетьмане! Колиж, піддаючися смертному засудові, не можеш виповнити бажання живих, бодай нам, у трону Всевишнього, де ми сподіваємося тебе, випроси, щоб Всемогутній дав нам по твоїм відході щасливе життя та зберіг нашу батьківщину від ворогів у цілості і мирі. А ми мешканці землі, складаємо від себе обіцянку, що молитимемо Всевишнього, щоб разом із своїми вибранцями зробив тебе учасником безмежного щастя“⁴⁾

Промова ця є найкращим висловом тієї пошани і пієтизму, з яким відносилось в узнанні його великих заслуг і праці, сучасне покоління до особи всіми любленого і шанованого Великого Гетьмана.

Остається ще сказати зглядно обговорити, де саме, у якому місці поховано Б. Хмельницького, бо справа могили Богдана дотепер неясна. Щойно здається майбутні старанні пошукування на місці розв'яжуть остаточно ту справу, бо з архівальних вісток трудно щось певного сказати. Є ріжні версії, подання, перекази і легенди, в котрих тяжко визнатись. Заходить питання: у котрій церкві поховано тлінні останки Великого Гетьмана? У Суботові було дві церкви, дерев'яна (старша) св. Михайла, що її побудував Богданів батько і новіша мурована св. Іллі, побудована Богданом з каміння з розібраного на Диких полях татарського мечету.

Самовидець подає, що Хмельницького поховано „в ринкової Церкви“ у Суботові. Цікаво тільки, котра з тих двох церков і була ринковою, св. Іллі, чи св. Михайла. Місцеві перекази неясні, вказують раз на одну раз на другу, — однак більше видається правдоподібним, що така ринковою церквою була церква св. Михайла — як

¹⁾ Літопись Самовидця.

²⁾ „Дума про смерть Б. Хмельницького“.

³⁾ L. Kubala: Wojna brandenburska (Бантиш Каменський: Істор. Малої Росії II).

⁴⁾ Промову подаю в перекладі М. Возняка з йогож „Історії Укр. Літератури“ том III, стор. 393 — 4.

старша, тимбільше, що про церков св. Іллі говорять місцеві перекази, як про домову каплицю у дворі Хмельницького. Не знають також місцеві перекази сказати, у котрім місці під церквою, чи коло церкви похоронено гетьмана. Одні кажуть, що Хмельницький похований „з правого боку під стіною“ (Ілтівської церкви), а інші „що на дворі під церквою, коло цієї самої стіни і проти цього самого місця“. Є ще мало правдоподібна легенда про спалення останків Богдана і Тиміша С. Чарнецьким 1664 р. та розвіяння попелу в полі на урочищу Гречанім. На цім місці до недавна були могилки з 3 хрестами, котрі бачимо на рисунку Т. Шевченка. Інша версія каже, що С. Чарнецький не спалив костей, але кинув собакам. — Одна і друга мало правдоподібна — бо як бачимо довкола могили Хмельницького повстала ціла легенда — у котрій трудно визнатись.

Однак тримаючись вказівок Самовидця і місцевих традицій скорше годилобся уважати ринковою церквою стару Михайлівську церкву і хто знає, чи власне там не похоронено Богдана, побіч домовини його сина Тиміша, котрий там напевно був похований, бо місцеві люди бачили цю Тимошеву домовину, коли клали на місці погорілої, нову церкву. Традиція навіть каже, що над могилою Богдана находився у церкві під бальдахімом портрет гетьмана з написом, який вичисляв заслуги того „що подібний до Греків, через котрих впала Троя, знищив Польщу і унію. Татарів, Турків і цісаря лякав і непобідний в боях, найшов щасливий кінець, бо з Сина своєї отчизни, став її найдостойнішим Батьком“¹⁾.

Так справа Богданової могили досі не в'яснена, где ще пильних дослідів в архівах і на місці, бо сучасне покоління у розгарі боротьби не зуміло увіковічнити місця спочинку свого Великого Гетьмана.

Зрештою, хто знає, чи не говорить правди „Ду-

¹⁾ Бантиш-Каменскій: Історія Малої Росії II, прим. 7.

ма про смерть Хмельницького“, котра ще інакше, по козацьки, описує похорони Богдана і не під церквою, а в могилі хоронить Хмельницького:

„Тоді то (Юрась) велів у Штомином дворі, на високій горі гріб копати

Тодіж то козаки штихами суходіл копали Шликами землю виносили, Хмельницького похоронили,

Із різних пишаль подзвснили, по Хмельницькому похорон счинили“.

(Подано у Костомаровій монографії про Б. Хмельницького за Метлинським“.

БІБЛІОГРАФІЯ.

1. Бантиш-Каменскій: Історія Малої Росії.
2. L. Kubala: Wojna brandenburska.
3. Маркевич: Історія Малоросії.
4. В. Липинський: На переломі.
5. Марко Грушевський: Гетьманське гніздо, урочища і перекази с. Суботова.
6. М. Грушевський: Іл. Історія України.
7. Літопись Самовидця.
8. „Дума про смерть Б. Хмельницького“ (у двох варіантах: Др. Ф. Колеоса: Укр. народні думи. Львів 1920, ст. 146 і Костомарів: Б. Хмельницький).
9. Матеріали в „Архиві Ю. З. Росії“ і рукописні документи в бібліотечі Чарторийських у Кракові.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ:

На висилку передплати на 1935 р. залучуємо поштові складанки. Широ прохаємо П. Т. Передплатників прислати вже в перших днях січня по можливості цілорічну передплату, яку знижуємо на зол. 11.—, а принайменше піврічну зол. 7.— (для членів „Червоної Калини“ зол. 6.—). Видавництво зможе тоді повести цілий 1935 р. правильну господарку.

Залягаючих ще з заплаатою П. Т. Передплатників прохаємо вирівнати з початком січня обов'язково всі залеглости.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 1. / Січень 1935.

ЗМІСТ:

Залізні колядники Анатоль Курдидик	2	Нестор Махно та його анархія Ф. Мелешко	10
Михайло Грушевський Д-р Микола Андрусак	2	3 листопадових днів в Чорткові Т. К.	14
Кіш У. С. С. Микола Угрин-Безгрішний.	5	В обличчі смерті Микола Матіїв-Мельник	18
Встановлювання української влади М. Горбовий, У. С. С.	8	Похорони Богдана Хмельницького М. Р.	22

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 2

ЛЮТЕНЬ

1935

Момент проголошення Соборности Української Держави в Києві на Софійськiм майдані 22 січня 1919 р.
член Директорії Ф. Швець читає Грамоту Соборности. За ним гол. от. Петлюра. Перед члени Галицької
Делегації д-р Л. Цегельський, д-р Л. Бачинський і д-р О. Бурачинський.

С Н І Г

Написати про вас, дні далекі, мрячні,
дні, що цвіли колись —
це — збирати квітки в зимову тиху ніч
і складати на лист.

Скільки соняшних вас — ось — нагадає сніг
(і Карпати і Львів)
скільки вас ще дрімає край сіл і доріг,
Бояна дожидаючи слів.

На шоломах є сніг, на гарматах є теж
і на коні хтось кинув пару
(скільки ще з цього тем для книжок наросте
— з цих гармат у снігу?)

На дорогах скрипить чобіт маршів і стеж
перемерз стійковий —
О, зимо! Ти в легенду і казку ростеш
і літопис складаєш новий!

Чар поезій і драм, оповідань, новель,
що на серце лягає теплом —
він безсил описати морозний іней,
що заляг на вояцький шолом! .

В тифозній горячці

(ФРАГМЕНТ СПОГАДУ З 1919—1920 р. р.)

Написав: *Михайло Островецька*.

Був грудень памятної зими 1919 року.
Галицька Армія переходила з півночі на південь:
на Бершадь, на Балту.

По дорозі — по селах, містах і містечках — за-
лишалися по хатах, лікарнях, школах, а то й по
шопах недужі на тиф стрільці й старшини.

Деякі держалися таки відділів і їхали на фірах.
— Нехай сконаю між своїми! — говорили. І тяг-
нули їх худі, спаршивілі з недоїдання, з безупинних
трудів, щирі, віддані приятелі — коні.

**

Нас кількох тифозників Х. гал. бригади привезли
на підводах до Тульчина й примістили в касарнях
Суворова.

Тут перебув я тиф. Перші мої дні по кризі були
зайняті тим, що я вилушував кузку. Що півгодини
приятель Іван Качалуба гукав до мене:

— Бий воші, бо зажеруть тебе!

А треба знати, що за чотирнадцять днів моєї не-
порухної у горячці непритомности наплодилося
досить тої гидоти. Ото й я на крик приятеля від-
чиняв очі, відхилив із трудом покривало і стріпу-
вав кузку на піл.

У цій кімнатці, де я лежав, лежало нас усіх не-
дужих п'яťох: по двох попід стіни, а я по середині
головою до вікна.

Праворуч від мене кидався й стогнав хорунжий,
якого прізвища я не тямлю. Йому в ногах кидався
також другий хорунжий, якого прізвища теж не
пригадую собі. Знаю, що перший був із зеленої Бу-
ковини, а другий з Тернополя. Ліворуч, біля две-
рей, лежав четар Е. Новіцький, а біля мене І. Ка-
чалуба. Всі три перші горячкували й у горячці ки-
далися, кричали, а то й сварилися.

Буковинець безнастанно нарікав, що харч у ку-

ріні нідоного не годиться, що курінний у кожному
випадку баба, а не вояк. А тернопілець у той же
час безупинно говорив щось до себе й від часу до
часу викрикував:

— Цеж неможливо!

На те буковинець зривався, сідав на ліжку й кри-
чав:

— Кажете, неможливо? Як неможливо? Пане
товаришу, ви є восьмигранний дурень, як можете
казати, що це неможливо...

На щастя, тернопілець у горячці не чув, що він
є аж восьмигранний дурень, і воркотів своє. А ми,
я й Качалуба, реготалися. І мій сміх був для мене
далекий, глухий, чужий: немов не я сміявся, а хтось
із поза мене, якого я не бачу, а лиш слабо, тупо-
вато чую.

І четар Новіцький важко горячкував, немов за-
дихався. Либонь голосно стогнав, коли я, напів
глухий, серед осоружного дзвоніння в ушах, чув
його стогін.

А на дворі шаліла зима.

Заметіль біла до вікон, товклася до шибок, за-
стилала білим рантухом і той холодний світ.

У кімнаті було сумно. Кути в смутку кулилися,
ховалися. І чим сильніше хтось із недужих, у го-
рячці маячучи, крикнув, тим щільніше кути кули-
лися.

А як приходив сумерк, то швидко біг у ті скулені
кутики кімнати. І починали щось шепотіти між со-
бою й лукаво на кімнату, на нас, позирали. Колиж
приходила ніч, кути вигідно потягалися, роззівали
свої пащі й гарчали в наших грудях болячим смут-
ком довгої, здавалося безмежної, зимової ночі.

Ох, ті жахливі, безмежні ночі недужого тифом
вояка в самоті, в гаргарі-касарні! Одинокі прия-
тели, це скигління вітру й холод...

Вистава стрілецьких пам'яток

Написав: *Ів. Іванець*, б. пор. УСС!

Фрагмент пропам'ятної вистави У. С. С.

Вистава УСС., яку відкрито дня 23. XII. 1934. р. в салях Укр. Націон. Музею, присвячена 20-літтю вимаршу в поле перших стрілецьких сотень та перших стрілецьких боїв в Карпатах.

Вистава ця не синтетична, значить, не відтворює вповні систематично ні побуту ні організації УСС. Не багато на ній матеріальних пам'яток, як зброї, одягу і т. п. Причиною цього то, що по літах війни не переведено у нас зорганізованої праці над збиранням воєних пам'яток та їх доцільним доповнюванням. Колиб це було в свій час сталося, не одну тепер цінність, що запропастилася, зберіглосьби було для традиції. — Безперечно заважив ту багато нещасливий вислід війни, розгублення армії без її демобілізації.

Як облекшуючу обставину нашого недбальства по збереженню і реконструкції воєних пам'яток слід взяти під увагу ще й стан психічного наставлення серед після-воєних відносин.

Вистава УСС, зложена з пам'яток, що заховалася, та що їх можна було мати в диспозиції

підчас влаштування вистави. Матеріал, що заховався, це передівсім частини надбань Пресової Кватири УСС в полі, що розпочала свою працю дсволі скоро, бо з початком 1915 р. (Про Пресову Кватиру УСС. написано обширніше в календарі Черв. Калини н. р. 1935). В р. 1917. за ініціативою члена Укр. Боевої Управи проф. Ів. Боберського зорганізовано спеціальний павільйон УСС на воєнній виставі у Відні. Експонати перевезено відтак до Львова на спеціальну виставу, що її відкрито в р. 1918. Вони заховалися щасливо в Нац. Музеєві і є базою теперішньої вистави. Збірку Національного Музею доповнено збіркою воєних пам'яток з музею Н. Т. ім. Ш., та пам'ятками, що зберіглися в приватному посіданні. При тій нагоді зазначу, що властивий архів Боевої Управи, в якому між іншими є ціла маса негативів, є до тепер у Відні в приватних руках та треба доконче подбати про його належне забезпечення і законсервування. Вдалося все таки зібрати на місці, в протягу доволі короткого часу та без матеріальних за-

матеріал доволі численний, якого з браку місця і не можна було використати. Як в порядчик при виборі самім кермувався я і зимовою порою. Тому для вгоди відвідувачів вважав я за доцільніше стснутися в кімнатах старого будинку, та які можна огріти, чим виставляти в салях нової будови, де нема ще уряджень до топлення. Квалітою вистави це безперечно праці малярські — вони не лиш документарні але і мистецький рівень їх високий. Маємо змогу бачити портрети Ю. Будманюка (одного з перших працівників Прес. Кватири УСС), олійні картини Геца і Іванця, батальні картини Перфецького, та портрети О. Куриласа, скіци, що зберіглися, Іванця і Назарака (що згинув в р. 1917). 4 портрети вуглем У. С. С., що їх виконав польський артист Гавель, акварелі і праці

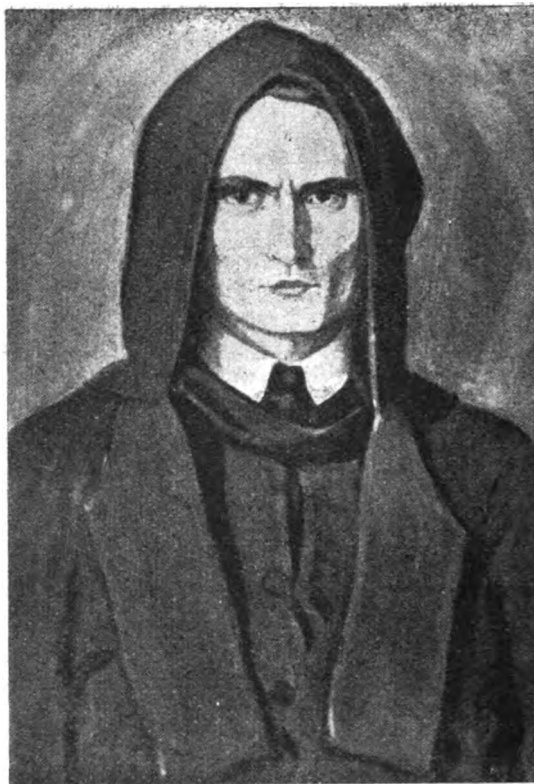
Завія.

Мал. І. Іванець.

От. Сень Горук.

Мал. О. Курилас.

• Колишній УСС., тепер мноах ЧСВВ. Мал. Ю. Будманюк.

Олени Кульчицької та рисунки О. Кузьми. Дуже добре заступлена на виставці жартатура, яка вводить в ню гумор,

що був все живим при У. С. С. В жартатурах Сорохтея багата виразу і фінезійности, в жартатурах О. Куриласа легкість та те-

На виставці до волі багато побільшених світлин і як один з критиків (С. Гординський) слушно зазначив, рівень їх дуже високий, а технічне виконання без доганне. Імена їх абторів — Буцманюк, Іванець,

В поході.

Світл. І. Іванець.

Мойсейович. Рудницький. Належить згадати про велику мистецьку плякету Коверка виконану в бронзі з нагоди 20-ліття У. С. С. Вона гарно скомпонована і стрілецькі голови в шоломах роблять сильне вражіння.

Вистава стрілецька кінчається; слідби подумати, щоби з неї вийшла ініціатива до створення сталого історично-військового музею на наших землях. Треба вирішити передівсім справу його приміщення, та зорганізованя праці по його систематичному та фаховому доповнюванню.

Вартаби н. пр. подбати про відтворення укр. військових одягів поки ще живими бувші комбатанти Укр. Армії та є ще кравці, що шили в воєнних арміях однострої. Як живо доповнювалися би однострої ріжних укр. військових формацій як живо впливалиб вони на уяву глядача.

Зайнтересуватися належно тою справою слід би вже й з тої

простої причини, що війна створила в українстві епоху, до якої завершення ми на початку дороги. Епоха війни буде безперечно базою новітнього розвою нації, та дала вже почин до творення нового її обличчя.

Замітки до державних грошей України

з 1917—1920 років

Написав: Микола Гнатюшак.

I. Карбованці.

На Україні*) в роках 1917—1920. в обігу були лише паперові грошеві знаки. Вийшов що правда, дня 1. березня 1918. р. закон Центральної Ради, котрий встановлював, що мала появитися: золота монета вартости 20 гривень, срібна вартости 10 гривні, й дрібна розмінна монета вартости 1., 2., 5., 20 і 50 шагів. Але з огляду на відомі тодішні обставини, цього закону не можна було виконати. Таким чином паперові грошеві знаки мусли вповні заступити металеву монету всіх вартостей. До упадку царської Росії всі народи, що примусово входили з її склад, мали одну спільну валюту — царський рубель, копійку. По її упадку в 1917. р. ці народи стараються створити свої національні держави, й усі ділянки державного, дотепер російського апарату заступити своїми — рідними. Бачимо це між іншим також і на грошах. Серед нечисленної кількості випущених тоді паперових грошевих знаків, українські державні гроші — як це стверджують навіть чужинці — найкращі. А це тому, що творцями зразків для них були наші найкращі мистці, на чолі з геніяльним Георгієм (Юрієм) Нарбутом († 1920 р. у Києві), якому зазначаємо половину зразків усіх випущених українськими урядами грошей. Свої зразки оперли наші мистці на чудових зразках старого українського народнього мистецтва. Вони надсилали зразки грошей до Міністерства Фінансів, де розглядала їх окрема комісія під головуванням віце-міністра Василя Мазуренка. В склад комісії входили: заступник голови — помічник управителя Експедиції Заготовки Державних Паперів — Барбарів, представник Міністерства Освіти — проф. Дмитро Антонович, представник Української Академії Мистецтв — проф. мистець Георгій Нарбут, завідуючий мистецько-граверним відділом мистець-маляр Іван Мозалевський, завідуючий цинкографією Н. Негель, і два гравери: Гришманюк і Петенко. За узнані зразки грошевих знаків, платила держава доволі високий гонорар, від чотирьох до десяти тисяч гривень. Для порівняння подаю, що середня місячна платня урядовця виносилася тоді пibližно 900 гривень.

Царський рубель заступлено на Україні карбованцями й гривнями, а копійки шагами. Один карбованець рівнявся двом гривням, гривня мала 100 шагів. Вартість одного карбованця прирівнювано, подібно як і царського рубля, до 17.424 „долі“ (частин) широго золота. Тому що одна „доля“ рівнялася 0.044 грама, один карбованець мав вартість $17.424 \times 0.044 = 0.766.656$ грама широго золота. Назва карбованець¹⁾, шаг — народня, гривня — історична. Друкувати українські гроші по-

чали в 1917. році. Дня 19. грудня старого стилю 1917. року Центральна Рада ухвалила друкувати Державний Кредитовий Білет вартости 100 карбованців. В обігу появилася він 24. грудня ст. ст. 1917. р. Ці дві дати незвичайно важні, бо це дати появи першого українського паперового грошевого знаку. Зразок цих 100 карбованців виготовив наш найбільший мистець-графік, професор і ректор Української Академії Мистецтв у Києві — Юрій Нарбут. На їх лицевій стороні, у восьмикутнику знаходиться тризуб білої краски. Виконаний він в цей сам спосіб, що й тризуб на срібних монетах св. Володимира, цебто з хрестом в горі на середній частині. В наступних українських грошах державних видань цього хреста нема, тому що вчені, по довгих гарячих дискусіях, прийшли до переконання, що хрест цей не є складовою частиною гербу України. Історія його появи на тризубі наступна: на срібних монетах св. Володимира, докруги стрічаємо напис на лицевій стороні: „Володимиръ на столѣ“, на зворотній стороні: „а се его серебро“. Срібних монет св. Володимира маємо кілька відмін. На одній з них, початок напису знаходиться над тризубом, в початку напису стоїть хрест, що часто стрічається на початку старих славянських рукописів. — Можливо, що св. Володимир хочаби переважно по цію — хрещення своєї держави увіковічнити, свій старинний родовий знак скандинавського походження — тризуб, назначив в горі хрестом. В випадку слушности цього припущення, можна точно означити дату чекання цього варіанту монети св. Володимира, на котрій стрічається тризуб з хрестом в горі на середній частині, на 988 рік. Тризуб з хрестом стрічаємо ще в овалю з лівого боку восьмикутника. З правого боку восьмикутника, рівнож в овалю лук-самостріл, є це герб Києва з XVII. віку. Нище коржуша з восьмикутником літери: Г. (георгій) Н. (нарбут). Яко „Директор Державного Банку Української Народньої Республіки“ підписаний: М. (михайло) Кривецький, яко „Скарбник“: В. Войниллов. Усі примірники 100 карбованців першого видання мають однакову серію: „А. Д.“ і число „185“. На зворотній стороні крім українських, бачимо написи в мовах трьох, найчисленніших національних меншин України: по російськи: „Сто карбованцевъ“, по польськи: „Sto karbowanćów“, в горішніх правому й лівому кутах, а в долині надпис з жидівськї мови: „Hundert karbowences“. Текст закону надрукований на 3 замкнених площах звучить: „Державні Кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечуються державним майном Республіки, а саме: недрами, лісами, залізницями, державними прибутками, в тім числі прибутками з монополії цукру та інших монополій. Державні Кредитові бі-

*) Замітки до державних грошей України з 1917—1920 років, це короткий зміст з історично-іконографічної монографії, котру з огляду на великі кошти друку, зараз же годі видати.

¹⁾ Назва карбованець пішла від карбів на вінчику металевих монет.

лети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування Державних Кредитових білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою". Лицеву й зворотну сторону надруковано в такому порядку, що написи зручно читати повертаючи білет кругом довшої осі. Зроблено це з розмислом, тож годі вважати це за похибку. Цих 100 карбованців, це зі серії українських державних грошей з 1917.—1920. років, одинокий примірник, що крім українських, має ще російські, польські й жидівські написи. До 1917. року, крім Державного Кредитового Білету вартости 100 карбованців, у цілому світі на жадному державному банкноті нема жидівських написів. Це й було причиною цього факту, що в Галичині, в перших місяцях 1918. року, перший український державний гріш був більш знаний жидам чим нам. Друковано його в Києві, в друкарні С. В. Кульженка, (улиця Пушкінська № 4.), без водних знаків, на білому папері розміром 105 мм × 171 мм. В цілості не є він ідентичний зі зразком. А це тому, що графічний промисл в цьому часі (початок 1918 р.) на Україні, находився в доволі невідрадному стані ізза браку відповідних матеріялів, паперу, красок то що. Крім урядової назви „Державний Кредитовий Білет“, мали ці карбованці ще й народню назву: „Яешня“, бо лицева сторона відбита красками жовтою й жовто-гарячою, „Жидівські гроші“, через жидівський напис на зворотній стороні, „Горпинка“, цю останню назву, мені, мимо заходів, досі не вдалося вияснити. Державних Кредитових Білетів вартости 100 карбованців, випущено в обіг 532.500 примірників, на загальну суму 53.250.000 карбованців. Тому що большевики підробляли ці перші українські гроші, захопивши підчас відвороту з Києва їх клішу враз з недокінченими примірниками на загальну суму 5.000.000 карбованців, дня 24. вересня 1918 року появилася розпорядок гетьмана Павла Скоропадського про їх стягнення з обігу, при чому яко речинець їх виміни подано день 1. листопада 1918. р. Виміняно на нові українські гроші 255.441 примірників, а решту 277.059 примірників знищено. — В обігу були ще карбованці вартости 10., 25., 50., 100., 250. і 1.000. карбованців але це вже не „Державні Кредитові Білети“ але „Знаки Державної Скарбниці“, і всі мають підписи лише „Директора Державної Скарбниці“ — Лебідь Юрчик-а.

Знак Державної скарбниці вартости 10 карбованців появилася в обігу в другій половині травня 1919. р. за Директорії. Зразок виконав мистець Золотов. На лицевій стороні монограм У. Д. = Українська Держава. Знаки Державної Скарбниці вартости 10 карбованців друковано в Кам'янці Подільському з водними знаками на блідо-попелястому папері розміром 85 мм × 142 мм. Були дві одиниці цього знаку, одна на жовто-брунатному, друга на червоному тлі. Крім урядової назви „Знак Державної Скарбниці“ була ще й народня назва „Раки“ бо загальне тло — червоне, й „Десятка“. Знаків вартости 10 карбованців випущено в обіг 1.600.000 примірників на загальну суму 16.000.000 карбованців. Усі вони не датовані. Одночасно ви-

пускали їх і большевики у Києві. — Знак Державної Скарбниці вартости 25 карбованців в обігу появилася в другій половині квітня 1918. р. за Центральної Ради. Зразок виконав мистець Красовський. Лицева сторона вкрита сіткою, котрої мотив взято з українських народних вишивок. Увагу звертають писарські розчерки, котрих так багато в старих українських документах, а котрі тутже виготовлено в дусі старого українського канцелярського краснопису. На зворотній стороні в овалі знаходиться два обличчя звернені направо. Жіноче представляє відроджену Україну, чоловіче історичну Україну. Цих 25 карбованців друковано в Києві без серії і водних знаків, на білому папері розміром 75 мм × 130 мм. Народньої назви вони не мали, й не були датовані. Другий випуск цього гроша появилася в 1919. р. за Директорії. Зразок виконав мистець Приходько. На лицевій стороні, в малому коржущі в стилі бароко, в восьмикутнику козак з рушницею. Є це герб Гетьманщини, який часто стрічається на старих козацьких знаменах і гетьманських печатках. Справа українського державного гербу до революції 1917. р. не була ще вирішена. Щойно будова Української Держави, примусила міродайні чинники цю справу остаточно вирішити. Дня вісімнадцятого листопада 1917. р. з ініціативи Генерального Секретаріяту Народньої Освіти, відбулася в Києві нарада в справі гербу України. Серед численних, менше й більше доцільних проектів, мистець-професор Юрій Нарбут, пропонував, щоб гербом України визнати герб Гетьманщини — жовтий золотий козак з рушницею на блакитному полі, з тризубом в горі. Проект цей, як і всі інші, упав, а гербом України визнала Центральна Рада дня 22. III. 1918. р. тризуб, старий родовий знак св. Володимира Великого, котрий zarazом був і гербом його держави, що обіймала всі українські землі. На зворотній стороні в овалі два обличчя, жіноче й чоловіче, повторення цьогоже мотиву що й на 25 карбованцях першого випуску, лише в дещо відмінному викінченню. Друковано їх в Кам'янці Подільському, з водними знаками, на білому папері, розміром 85 мм × 140 мм. Народньої назви не мали. Знак Державної Скарбниці вартости 50 карбованців в обігу появилася в першій половині квітня 1918. року за Центральної Ради. Зразок виконав мистець Красовський. Всеціло виконано його в цей сам спосіб що й 25 карбованців першого випуску, ріжниця лише в красках, якими ці банкноти виконано. Гріш вартости 50 карбованців друковано в Києві, зі знаками: АКІ і АКІІ, та в Одесі зі знаком АО, без водних знаків, на білому папері розміром 75 мм × 132 мм. Серію АО211 і вище фальшував Генерал Денікін в Одесі. Крім урядової назви мали вони ще й народню назву „Лопатка“, бо на лицевій стороні стоїть селянин із лопатою у руці. Народня назва фальшованих Денікіном карбованців: „Денікінські лопатки“. Знак Державної Скарбниці вартости 100 карбованців в обігу появилася в 1919. році за Директорії. Зразок виконав мистець професор Юрій Нарбут. На лицевій стороні, яко герб держави, подано герб Гетьманщини з тризубцем в горі. В лівій частині,

в білому овалі витиснений портрет гетьмана Богдана Хмельницького, що й було причиною народної назви цього банкноту „Богданівка“. На зворотній стороні, в ефектовному коржущі рівнож герб Гетьманщини з тризубом в горі. Цих 100 карбованців друкують в Кам'янці Подільському з водними знаками, на білому папері, розміром 90 мм × 177 мм. Знак Державної Скарбниці вартості 250 карбованців в обігу появився в 1919 році за Директорії. Зразок виконав мистець Романовський. З цілої серії карбованців, цей знак з мистецького боку — найубожший. Друковано його в Кам'янці Подільському, з водними знаками, на сіроватому папері розміром 98 мм × 1500 мм. Крім урядової назви, була ще й народня: „Птичка“, „Канарейка“, бо мали барву канарка, „Фейгели“, зукраїнізоване жидівське слово — „Файгелі“ = птичка.

Знак Державної Скарбниці вартості 1.000 карбованців появився в 1918. році, за гетьмана Павла Скоропадського, напередодні його упадку. Зразок виконав мистець Золотов. З цілої серії карбованців, цей знак з мистецького боку найкращий. В протиставі до всіх карбованців не має він державного гербу на лицевій стороні. Дперва по його надрукуванню, додано дві, графічно ідентичні круглі печатки, проміру 15 мм., роботи мистця проф. Ю. Нарбута. Печатки уміщено в долині, з лівого й правого боку коржуша, першу витиснено, другу відбито червоною краскою. В печатках маленький коржущ в стилі бароко, в горі увінчаний тризубцем, в середині козак з рушницею. Обабіч коржуша напис: „Українська держава“. Зворотна сторона всеціло викінчена в стилі бароко, чудово віддає весь чар, суть і життєву радість цього стилю. Обабіч великого коржуша опершися ліктем о нього, стоять дві, розкішно вище колін вбрані жіночі постаті. Одна з них держить у руці ріг обильности, друга гетьманську булаву, що й дало причину до повстання народної назви цього банкноту „Гетьманка“, подібно як рябе уложення красок було причиною другої його народної назви „Рябі“. Грш цей друковано в 1918. році в Києві за гетьмана, в 1919. році в Кам'янці Подільському й у Варшаві в 1920. р. за Директорії. Друковано його з водними знаками, на папері розміром 120 мм × 90 мм. Усі „Знаки Державної Скарбниці“ — карбованці, мають тотожний текст закону: „Знак Державної Скарбниці.... ходить нарівні з Кредитовим(и) Білетом(ами) (за) фальшування карається по закону“.

II. Гривні.

Гривня — первісна назва грошевої одиниці на Україні, в ранні історичній добі була вона звязана з поняттям тягару металю або товару. З часом перейшла на малу обігову монету, вартості десяти копійок мідню, або три й пів копійки сріблом. („Семигривенник“ = 20 копійок). Цю вартість задержала вона аж до революції 1917. року. Законом Центральної Ради з дня 1. березня 1918. року гривня опять стає українською монетною одиницею. Вартість її прирівнювано до 8.712 долі щирого золота. Мала вона 8.712 × 0.383.328 грама щирого золота. В обігу були гривні — „Дер-

жавні Кредитові Білети“ вартості 2., 10., 100., 500., 1.000. і 2.000., „Розмінний Знак Державної Скарбниці У. Н. Р.“ вартості 5, і „3.6% Білети Державної Скарбниці“ вартості 50., 100., 200. і 1.000. гривень. За виймком „Розмінного Знаку Державної Скарбниці У. Н. Р.“ вартості 5 гривень, усі гривні друковано в німецькій державній друкарні Райхс-Друкерай, в Берліні. З технічного боку, гривні друковані в Німеччині виконано по майстерськи, втратили вони одначе багато з мистецького боку. Сталося це тому, що німці самовільно повставляли до всіх гривень свої сітки, фрагменти, а навіть позмінювали краски гривень, що й було причиною інтервенції Українського Міністерства Фінансів. Добірня якість матеріалу, солідне технічне виконання були причиною цього ж факту, що гривні в протиставі до карбованців і шагів не були фальшовані. З гривень, лише 3.6% Білети Державної Скарбниці мали крім урядової ще й народню назву: „Ерспляни“. Державні Кредитові Білети вартості 2., 10. 100. і 500. гривень друковано на замовлення Центральної Ради, тому й стрічаємо на них напис: „Українська Народня Республіка“. На Державних Кредитових Білетах вартості 1.000 і 2.000 гривень замовлених гетьманом маємо напис: „Українська держава“. На лицевих сторонах гривень, замовлених Центральною Радою, стрічаємо ініціали німецької державної друкарні: „R.D“. Усі примірники гривень друковано з водними знаками, в обігу появилися вони за гетьмана, крім примірника вартості 5 гривень, котрий появився за Директорії 1919. року. На Державних Кредитових Білетах усіх вартостей за „Директора Державного Банку“ підписаний: — В. Ігнатович, за „Скарбника“ підписаний — М. Таранов. Замовлені Центральною Радою гривні мають наступний текст закону: „Державні Кредитові Білети Української Народної Республіки забезпечуються всім державним майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народної Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів виновних карається позбавленням прав і тюрмою“. Є він сливе ідентичний з текстом закону на замовлених гетьманом гривнях, різниться лиш тим, що тут не: „Українська Народня Республіка“ а „Українська держава“. На примірнику вартості 5 гривень, текст закону звучить: „Всі випущені до обороту розмінні знаки забезпечені Державними Кредитовими білетами і Знаками Державної Скарбниці, депонованими у Державному Банкові, і обмінюються на кредитові білети вартості не менш 500 гривень“. Яко „Директор Державної Скарбниці“ підписаний Лебідь Юрчик. В цьому самому характері його підпис знаходимо ще й на 3.6% Білетах Державної Скарбниці усіх вартостей, на котрих за „Бужгальтера“ підписаний — Коваленко. Державний Кредитовий Білет вартості 2 гривень. Зразок виконав проф. Василь Кричевський, котрого ініціали „В. К.“ бачимо в долині на лицевій стороні. Цих 2 гривні друковано з водними знаками, на білому папері, розміром 70×108 мм. Середину лицевої сторони займає деревоподібний орнамент, що складається зі стовбура та пяти кривульчастих гіляк з лівої і правої його сто-

рони. На найнищій лівій і правій гіляці, по 3 трикутники — стилізовані овочі дерева. Цей орнамент правдоподібно представляє святе дерево — мотив, котрий часто стрічається на українських народних вишивках, рушниках то що. Праворуч цього орнаменту квадрат орнаментований дрібними трикутниками, з криволінійним ромбом в середині. В ромбі доволі інтересно нарисований тризуб. Якщо уважно дивитися на нього, то перед очима виразно виринає дещо схематизована, плоска фігура птиці, при чому долішній кінець тризуба являється її дзьобом, горішний хвостом а бічні частини крильми. Річ у тому, що тоді ще докладно не устійнено, що саме представляє собою тризуб. Відомим лише було, що знак цей був гербом Української Держави ще за часів св. Володимира Великого. У зв'язку з цим існував цілий ряд гіпотез — розв'язок, до тепер 20. З них гіпотеза проф. Василя Кричевського каже, що тризуб це сокіл (в розрізі), котрий кидається головою в діл на овою добичу. Сокіл символізує силу, тому й був (по думці проф. Кричевського) гербом держави св. Володимира. Найновіша праця про тризуб, визначного російського вченого, барона М. А. Таубе, з котрої подав він на рамі лише короткий зміст, справу: що саме представляє собою тризуб, остаточно вирішила. Отже тризуб це стара емблема всього роду св. Володимира, є це умовна геометрична фігура, орнамент скандинавського походження. Мала вона магічне значіння заговору: приворожування щастя і заклинання зла. — Зворотна сторона вкрита народним українським орнаментом, що нагадує мотиви писанок. Державний Кредитовий Білет вартости 10 гривень друквано на білому папері розміром 90×139 мм. Зразок виконав мистець проф. Юрій Нарбут. Рисунок ліцевої сторони замкнений у рамку взяту з „Пляну Києва“, звісної гравюри з XVII. століття (1638. рік) Афанасія Кальнофойського. Тризуб складається з двох самостійних частин сплетених зі собою. На зворотній стороні увагу приковує чудово викінчена всеціло з листочків та квіток зложена цифра 10. Виконана вона в цей сам спосіб що й геніяльна Абетка, котру Нарбутіві передчасна смерть не дала закінчити. — На цьому білеті вперше стрічаємо характеристичні елементи нарбутівського шрифту; всі написи виконано після кращих графічних зразків старих українських рукописів, а спеціально Пересопницького Євангелія (1561. рік), котре що до багатства орнаментальних мотивів займає перше місце серед наших рукописів. Державний Кредитовий Білет вартости 100 гривень друквано на білому папері розміром 115 мм × 175 мм. Зразок виконав Нарбут. На ліцевої сторони великий вінок сплетений з аграрного багатства України. По боках вінка жіноча й чоловіча постать. Жіноча в народньому строю зі снопом і серпом у руці. Чоловіча — робітник у фартусі поверх селянської одежі, держить у руці лавром оббитий молот. Лице робітника сильно нагадує лице українського філософа Грицька Сковороди (1722—1794). В долині, праворуч вінка літери Г. (еоргій) Н. (арбут). На зворотній стороні, в долині, нище лівої китиці листочків квіток і овочів: „Г. Нарбут 18.“ Є це одиникий випадок,

док, що автор зразку підписаний повним прізвщем на банкноті. Державний Кредитовий Білет вартости 500 гривень друквано на білому папері розміром 118×185 мм. Зразок виконав Нарбут. На ліцевої сторони, у восьмикутнику заквітчана, ліворуч звернена, з ковтком в усі жіноча голова, символізує вона Україну. Державний Кредитовий Білет вартости 1.000 гривень друквано на білому папері розміром 126×197 мм. Зразок виконав мистець І. Мозалевський. Рисунок ліцевої сторони замкнений у доволі інтересну рамку. Мотив її горішньої і долішньої частини, без гербів Києва з XVII. століття взятю із зовнішнього фриза львівської церкви Успенія Пресвятої Богородиці (золоська церква) у Львєві. Середину ліцевої сторони займає лавровий вінок з чотирьох орнаментованими перев'язками. Є він ідентичний з вінком, котрим прикрашено твір ректора київських шкіл Касіяна Саковича (1622. р.): „Вършъ на жалосный погреб зацного рыцаря Петра Конашевича Сагайдачного“. У вінку тризуб. Різко відрізняється він так від тризуба проекту мистця проф. Нарбута як і від проекту проф. В. Кричевського. Бічні його частини випуклі; середня горішня часть широка в виді копії. В надписах нічого помітного, в зарисах поодиноких літер автор старається дати щось свого, самостійного, вплив Нарбута доволі помітний. Рисунок зворотної сторони замкнений у рамку, вкриту орнаментом в стилі ренесансу, орнаментом котрий стрічаємо часто на срібних і бронзових виробах. Державний Кредитовий Білет вартости 2.000 гривень друквано на білому папері розміром 134×203 мм. Зразок виконав І. Мозалевський. Має він багато спільних цїх з білетом вартости 1.000 гривень позатим нічим помітним не визначається. — Згідно з договором між Україною а Німеччиною, остання мала виготовити Державних Кредитових Білетів на загальну суму 11.500.000.000 гривень. На рахунок цієї суми Український Державний Банк у Києві одержав Державних Кредитових Білетів на суму 3.906.500.000. гривень. З цієї суми, Державних Кредитових Білетів вартости:

привісі	примірників	гривень на загальну суму
2	8.800.000	17.600.000
10	8.190.000	81.900.000
100	3.520.000	352.000.000
500	2.310.000	1.155.000.000
1.000	1.500.000	1.500.000.000
2.000	400.000	800.000.000
Разом:	24.720.000	3.906.500.000

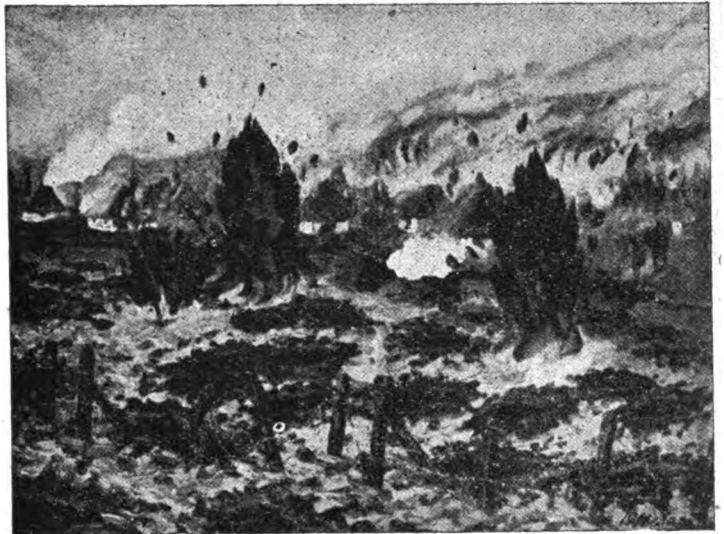
3,6% Білети Державної Скарбниці вартости 50, 100, 200 і 1.000 гривень друквано з водними знаками, рівнож без ініціалів державної німецької друкарні, на папері розміром 150 мм. × 296 мм. Зразок на всі вартости виконав Нарбут. Рисунок на них усіх ті самі, різняться лише красками. 3,6% Білетів Державної Скарбниці випущено 20 серій, від I до XX, на чотирірічний речинець. Розмір щорічного прибутку в 3,6 процентах виплачувано що піврічно: 2 січня і 1 липня. Білети ці мали купони платні протягом 10 років. Над друком гривень наглядала, вислана

Українським Урядом, спеціальна комісія, під головуванням Е. Галіциньського. До упадку центральних держав, транспорту гривень з Німеччини на Україну приходили залізницею. Пізніше, коли зачалася українсько-польська війна, спинився довіз гривень залізницею, дальші посилки гривень відбувалися літаками. Був це спосіб страшно невідгідний та непевний, бо літаки могли вилітати лише в потідні дні, та й немало гривень з причини катастрофи літаків нищилося. В одній з них згинув полковник Дмитро Вітовський.

Розмінний Знак Державної Скарбниці У. Н. Р. вартости 5 гривень друковано в Станиславові на папері з водними знаками, розміром 60×100 мм. З усіх українських грошей, зразок цих 5 гривень найменше вдатний, повстав зі зложення поодиноких узорів, витятих із кліш раніше друкованих українських грошей. І так: овал з тризубом на лицевій стороні взято із зворотної сторони 10 карбованців, надпис „Директор Державної Скарбниці Лебідь Юрчик“ взято з 50 карбованців, квадрат із тризубом на зворотній стороні взято з дрібної розмінної монети вартости 10 шагів, круглу печатку взято з лицеві сторони 1.000 карбованців. Друковано цей знак тоді, колито завідуючий Мистецько граверним відділом Експедиції Заготовки Державних Паперів мистець І. Мозалевський уступив, а його наступник мистець Подушко не обняв був ще цього місця. Підчас друкування, трапилася прикра друкарська похибка, а саме в деяких примірниках на зворотній стороні в надписі: „Пять гривень“, в горі над квадратом з тризубом, складач поляк пропустив мабуть умисне, букву „р.“

Часть III. — Шаги.

Дрібною розмінною монетою були шаги друковані на картонському зубкованому папері розміром 30×25 мм, тими самими клішами, що й перші українські поштові марки. Друкування шагів розпочалося ще зі Центральної Ради, тому й маємо на лицевих сторонах шагів надпис: „Українська Народня Республіка“. В обігу появилися вони в травні 1918 року за гетьмана. Серія шагів складалася з примірників вартости 10, 20, 30, 40, і 50 шагів. Зразок двох перших примірників виготовив мистець А. Середатрьох останніх мистець проф. Нарбут. Дрібною розмінною монетою вартости 10 шагів надруковано 12.794.400 примірників на загальну суму 2.179.440 гривень. На лицевій стороні тризуб в лучах сонця стоїть на земській кулі. Дрібною розмінною монетою вартости 20 шагів надруковано 22.002.000 примірників на

Барабанний вогонь.

Мал. О. Назарак.

Фрагмент вистави У. С. С. у Львові.

загальну суму 4.400.400 гривень. На лицевій стороні селянин у заквітчаному колосі капелюсі з косою в руці, ліворуч герб. Дрібною розмінною монетою вартости 30 шагів надруковано 9.996.800 примірників на загальну суму 2.999.040 гривень. На лицевій стороні в осьмикутнику заквітчана жіноча голова з ковтком в усі. Дрібною розмінною монетою вартости 40 шагів надруковано 18.063.600 примірників на загальну суму 7.225.440 гривень. На лицевій стороні герб у вінку. Дрібною розмінною монетою вартости 50 шагів надруковано 43.504.730 примірників, на загальну суму 21.752.365 гривень. На лицевій стороні у вінку: „50 шагів“. Разом дрібною розмінною монетою надруковано 115.361.530 прим., на загальну суму 38.556.685 гривень. Зворотна сторона шагів усіх вартостей однакова — в прямокутнику герб, нище петітом: „Ходить нарівні з дзвінкою монетою“. Шаги друковані в 1918 р. в Києві, в друкарні Кульженка, й в Одесі в друкарні Е. І. Фесенка (улиця Рішельєвська ч. 47.), в 1919 р. в Кам'янці Подільському, й в 1920 р. в Станиславові (лише 10 шагів). З шагів фальшовано примірники всіх вартостей у Бердичеві, Житомирі, а мабуть також і в інших містах України. Коли з часом вартість шагів почала падати, торговці вязали шаги по 100 штук разом, що лише улекшувало й значно збільшало їх підроблювання. Багато фальшивих шагів попадало в Український Державний Банк, де їх нищено. Останню таку пачку підроблених шагів знищено в 1921 році, колито Український Державний Банк опинився на еміграції в Ченстохові. Фальшування дрібною розмінною монетою-шагів, це наочний доказ великої вартости нашого гроша!

Ювілейна Академія

у 20-ту річницю вимаршу Українських Січових Стрільців зі Стрия на фронт, відсвяткована в Стрию дня 16. грудня 1934.

Написав: Роман Лисович.

Історія Українських Січових Стрільців у своїх початках звязана зі Стриєм.

В Стрию, в серпні 1914 року таборував, був розміщений по кватирах, вчиться примітивних засад воєнного ремесла найкращий цвіт українського народу, який добровільно згодився, щоб у світовій війні зі зброєю у руці добути належних прав своєму народові — самостійності і державності — які то права відвічний, історичний ворог українського народу — Москаль — заперечував та дусив всякий прояв свободи.

В Стрию члени Комітетів Горожанського і Жіночого, які опікувалися Українськими Січовими Стрільцями підчас їх побуту в Стрию, доставляли нашим молодим боекам найконечніших потреб щоденного життя як білля, взуття, харчу і книжок і звідсіля виправляли їх у дальший боевий похід у Закарпаття.

І в той час, коли над Східною Галичиною ясніла луна пожеж і кров багріла Рідну Землю, Стрий був самотнім осередком, де гуртувалося все стрілецьтво, яке потайки лишивши батьків і братів, кинувши книжку і науку, прямувало у Стрий, бо там зібралися ті, яких ціллю було „піднести червону калину“ та „розвеселити рідну Україну“. З тих часів багато у Стрию споминів та багато свідків нашого найкращого минулого.

Для вшанування 20-літньої річниці вимаршу Українських Січових Стрільців зі Стрия на фронт завязався в Стрию комітет, який рішив якнайкраще звеличати тих, які перед 20 роками пішли у бій за кращу будучність свого народу.

По довгих і витревалих приготуваннях вдалося комітетові побороти всі труднощі та узискати дозвіл на таке свято.

Свято відбулося в дні 16. грудня 1934 р. а розпочалося панахидою, яку відправив в церкві в місті о. І. Гаврилишин а на Ланах о. М. Цурковський при великій натопі народу в присутності отамана У. С. С. Дра Степана Шухевича, гостей зі Львова і всіх бувших Усусусів.

О годині 1-шій пополудні відбулася ювілейна академія, яку розпочав хор „Стрийський Боян“ відспіванням стрілецького гимну „Ой у лузі червона калина“. Вже сам вигляд святочно прибраної сцени серед святочного настрою робив незагерте вражіння на присутних. На першому пляні силуетки наших Леонідів: Галущинського, Коссака, Вариводи, Кікаля і Тарнавського а нижче розмальованих кілька картин зі стрілецького воєнного життя.

Хочби нічого більше не слідувало, свідомість, що саме минає 20 літ від цієї хвили коли наш цвіт народний зацвів червоним маком на нашій землі і кровю обгарів, вистарчало, щоби викликати задуму тих, що на це свято прибули. Свідомість цю побільшувала присутність на салі тих, які чули

„цей прім і шум“, цей овист, як 20 літ тому „падав народ, наче з дуба лист“ а між ними особа отамана У. С. С. Дра Степана Шухевича.

Вступне слово виголосив голова комітету свята В. П. Др. Антін Гарасимів. Бесідник, наочний свідок організації і вимаршу Українських Січових Стрільців зі Стрия в коротких словах представив любов до Рідного Краю і народу тих, які зголосилися в ряди У. С. С. — на їх жертовність душею і тілом для вітчизни. На памятку тої історичної хвилі і у пам'ять тих, які відійшли зі Стрия і не вернули, відслонено пропам'ятну таблицю з мармору, роботи різьбара А. Коверка, колишнього С. С.

По вступнім слові Дра Гарасимова увійшов на сцену твердим кроком Др. Шухевич, наче командант до своєїого війська.

Його поява викликала у присутних велику бурю оплесків. Зібрана публіка з великою напруженою увагою вислухала прегарно опрацьованого реферату „Історія Українських Січових Стрільців“.

В рефераті подав Др. Шухевич про завязок Усусусів та їх історію, звязану з українським промадянством міста Стрия... Здавалося, що щезла прогалина, яка 20 літ ділить нас від тої хвилі, та віджили в пам'яті ті гарні хвилини, які лучать отамана та Усусусів з містом Стрий. Живе палке слово переплітане дібраними винятками зі стрілецьких пісень викресало та скріпило в аудиторії любов і пошану для тих, які стали в рядах рідного війська.

Здавалося, що переживаємо теперішність, що гарні дні слави і побід на фронті не прикрила хмара забуття, здавалося, „що трупи встали і очі розкрили, з братом обнялися і заговорили, — здавалося нам, що отаман оповідає нам історію з перед кількох днів.“

Реферат В. П. Ю. Шкрумеляка про „Культурно-освітне надбання Усусусів“ виголошений з питомим натиском і пошаною автора для культурних і освітних праць, які у своїх походах довершили Усусуси на Підкарпаттю, Волині, Великій Україні і у холодних окопах. Згадав про творення стрілецьких пісень, про школи на Волині і курси в кадрі. „Муза в однострою“ ішла походом зі стрільцями, вона не мучилася і не умлівала а кожний крок і працю увісвітила у пісні і у історії. Культурно-освітна праця Усусусів спричинила і прискорила у Галичині день Воскресення дня 1. листопада 1918 а на Великій Україні Свято Злуки дня 22. січня 1919 року.

Деклямація маленької Ірини Бандерівної в національнім строю „Прийступ Степанівної в Карпатах“ була виголошена з таким піетизмом і зрозумінням змісту, з таким захопленням і спокоєм.

що довго публіка не могла повірити, що се дійсність.

Між рефератами співав хор Стрийського Бояна „Ой у лузі червона калина“ і „Ой видно село“ — мішаний хор з Дуліб „Ой нагнувся дуб високий“ і „Іхав стрілець на війноньку“, ревелерси „Маєва нічка“ і „Ірчик“, хор з Добрян вязанку стрілецьких пісень „Що то за грім“ і „Слава, слава, отамане“. Всі хори по мистецьки виконали своє завдання, співаки справді думали, що вони Усусуси, тому то і у їх піснях стрілецька повага і завзятість.

Свято покінчилося о годині 3-тій пополудни відспіванням національного гимну. Учасників ювілейної академії понад 1000 душ переважно молоді зі села.

Зі Львова, прибули на свято крім Дра Шухевича Ю. Шкрумеляка, В. П. І. Тиктор, Постолюк і Данилюк.

По святі відбувся спільний обід. Член Комітету В. П. інж. Осип Бандера, учасник усіх походів і боїв Усусусів подякував В. П. Д-рсови Шухевичови і Ю. Шкрумеляксови, гостям зі Львова та усім У. С. С. за їх присутність на святі і їх реферати. Згадав про себе, коли то він як молодий хлопець кидає рідню і вступає до У. С. С.; які не знали слабости духа, не вміли просити і благати а до ціли, яка їм світила, прямували чесно, широко і отверто. Тож і завдання, яке виконало стрілецьтво, є велике. Овіяне подувом високих Карпат зійшло в долину і прогнало ворогів москалів, зачерпнуло шоломом водиці з Золотої Липи, збудило сплячих братів на Волині, дійшло походом до Золотоверхого Київа, подало помічну руку братові з над Дніпра та повернуло у Львів, щоби завісити синьо-жовтий прапор.

Дорога, котрою ішли, була терниста. Сьогодні шлях цей прикрашений хрестами: по обох боках шляху могили тих, які стали відпочивати знесилені трудом, холодом, голодом і тифом. Відпочивають по сьогоднішній день, бо рана завдана їх серцю невилічна. Промова В. П. інж. Бандери зворушила присутних, наслідком чого бесідник овою промисву мусів кілька разів переривати.

Йому відповів отаман др. Шухевич подякувавши за прегарне устроєння ювілейної академії зазначаючи, що таких сильних вражінь від 20 літ не переживав. Метою свята було згадати заістновання національного війська, але і ціллю того свята є рівнож не ридати а стати твердим як камінь, щоб вітер не похилив і дощ не розмочив.

В. Ю. Шкрумеляк, обговоривши вражіння, які викликали обі ті промови, сказав, що жертви, які впали на шляху визволення України, нам дуже дорогі і кому з жалю заблестіла слеза в очах на згадку про втрату товариша, то це свідчить, що любов до минулого має в нас місце, а хто вміє получить слези з відвагою, то цей найкращий жовнір.

Ця опамятна таблиця, відслонена на Святі УСС у Стрию.

За столом сиділо товариство до години 9-ої вечером згадуючи минуле та пригадуючи собі деякі

Спільна знімка стрийських громадян та б. УСС. на Святі УСС. в Стрию.

подробиці. При столі стрінулися товариші з Макивки, Ключа, Кобиля, Золотої Липи, Стрипи та Лисони. Багато віджило вражіннь зі спільно пережитих днів. Товариська гутірка переплітана стрілецькими піснями була ведена при невичерпанім гуморі Усусуса Івана Чайки і других товаришів.

З жалем пращалися гості, яким пора була вертати у Львів.

Участь у святі була нечувано велика і свято мало характер національний. Великі маси народа прийшли віддати честь пам'яті тих, що жертвували для свого своє серце і тіло. Бо кожний стрілець це неначе жрець на вівтарі батьківщини. Мимоволі нагадувалися слова, які поет вложив в уста умираючого стрільця:

„Я ранений у бою і вмираю за вас,
Не жаль, що так рано вмираю,
Вам привіт. Перед смертю бажаю в сей час
Лиш відродження Рідному Краю“.

Ідея Українських Січових Стрільців витиснула на українському громадянстві велику пошану для наших борців.

На дні душі в кожного щеміла думка — молитва, щоби ще раз в життю побачити цю хвилину, яку перед 20 роками переживали ми в Стрию і кожний може несвідомо кликав з поетом:

„В довітній тиші, в ясних перлах небес,
Що золотять вершини діброви,
Чую ясно ознаки грядучих чудес,
Най приходить день світлий, чудовий“.

Нестор Махно та його анархія

Написав: Ф. Мелешко.

(Продовження).

В цей же день під вечер махнівці вирушили з Глодос на Липняжку 15 верст від Глодос, ще подальше від залізниць. Нам, по розпорядженню Махна подано тачанку (фаєтон). Махнівець, який нас віз, був молодий, здоровий босий парубок. В розмові з ним з'ясувалось, що ця пара добрих коней та тачанка це — його „власність“... Придбав він їх собі по праву революційної „соціалізації“. Раніш належало це добро новоукраїнському жидаві, а він, оцей парубок, служив у того жида за візника та конюха. Возив пасажирів. В один день ршиз, що ці коні та й тачанка мусять належати йому. Поїхав заробляти жидаві гроші, але назад не повернувся. Знайшов собі махнівців і пристав до них. Поганяючи коні, він сам собі промовляв:

— І коли я вже оцих панів перевозжу? Був у жида наймитом — возив панів. Зараз коні ніби вже й мої, а знову вози панів...

Я йому сказав, що ми зовсім не пани.

— Еге, не пани. Ви собі сидите ззаду, а я мушу сидіти на „козлах“. Приїдемо в село. Ви собі підете спати, а я мушу роздобути коням паші і вночі їх доглядати. Роздобути б тільки кулемета, поставлю на тачанку, тоді нехай пани близько не підходять...

Так ми зі сумом та сміхом приїхали в Липняжку. Зупинились коло одного двору.

— Ану, вилазьте, господа, к чорту з моєї тачанки. По друге пошукайте собі другого дурня — я вас більше возити не буду!...

Моя дружина у відповідь на ті „ласкавости“ дуже розсміялась...

— Дивись, ще й сміється, бісова душа. я гадав, що у батька Махна всі рівні, а воно й тут є пани. Вирізати б їх до ноги, а не возити...

Днів зотри ми від ранку до вечора висиджували у Махна. У нього ж нам подавалися обіди, а він неспинно оповідав про свою чинність. Тепер вже підтверджував свої оповідання документами, які

ми у нього була набита тека. Він говорив, що ті документи, то єдине, що для нього має вартість. Він цю теку міг довіряти тільки одній своїй дружині, інакше ніколи не випускав її із рук. Навіть і в бої з нею їздив. Головне ж у нього був добре задокументований спір і врешті розрив з большевиками. Наводжу один із тих документів, який він нам тоді прочитав.

„Штабу 14 армії Ворошилову. Харьков Предреввоенсовету Троцькому. Москва Ленину, Калініну.

У зв'язку з наказом Військо-рев. Совета Республіки за ч. 1824 мною було послано в штаб 2-ї армії і Троцькому телеграму, в якій я прохав звільнити мене від займаної мною посади. Зараз по друге зголошуюсь з цим, при цім рахую моїм обов'язком дати слідуюче пояснення моїй заяві. Не дивлячись на те, що я повстав і вів боротьбу виключно з білогвардейськими бандами Денікіна, проповідуючи народові лише любов до свободи, до самодійности, вся офіційна совітська преса ком. большевиків розповсюджувала про мене неправдиві відомості, недостойні революціонера. Мене називали і бандитом, і спільником Григорієва, і змовником проти совітської республіки в змислі устанавлення капіталістичного ладу. Так, в ч. 51 газети „В Путі“, Троцький, в статті під назвою „Махновщина“ ставить питання: „проти кого повстають махнівські повстанці?“ і на протязі цілої своєї статті доводить, що Махнівщина це в дійсності фронт проти совітської влади, і ні одного слова не говорить про фактичний білогвардейський фронт, сягаючий більше, як на сто верст, на якому більше шости місяців повстанці несуть жертви. В згаданому наказі ч. 1824 я оголошений змовником проти совітської республіки, організатором бунтарства по взірцю Григорієвського.

Я рахую невідмінним, революцією завойованим правом робітників та селян самим улаштувати

зїзди для обміркувань і рішень, як приватних, так і загальних своїх прав. А тому заборони таких зїздів центральною владою, оголошення їх незаконними (наказ ч. 1824), є прямо очевидним порушенням прав трудящих. Я здаю собі справу з відношення до мене центральної державної влади. Я абсолютно переконаний в тому, що ця влада державною діяльністю. Поруч з цим, центральна влада рахує повстанство звязане зі мною і всю злість до повстанства переносить на мене. Прикладом цьому може послужити згадана стаття Троцького, в котрій він поруч відомої брехті, висловлює дуже багато всрожного у відношенні до мене.

Зазначене мною вороже становище, а останнім часом нападаюча поведінка центральної влади на повстанство зі загибною неухильністю до створення окремого внутрішнього фронту, по обидва боки якого будуть трудові маси, віруючі в революцію. Я рахую це величезною, ніколи непростимою карністю перед трудовим народом і рахую своїм обовязком зробити все можливе для недопущення цього злочину.

Найвірнішим способом недопустити до насуючого з боку влади злочину, рахую звільнення мене із займаного поста. Гадаю, що після цього центральна влада перестане підозрівати мене, а також все революційне повстанство в противо-совітським змовстві, а поважно, по революційному віднесеться до повстанства на Україні, яке до живого, активного масового явища, до якого до цього часу відносились двохлико. підозріло, торгуючись за кожний набій, або прямо саботуючи в постачанні та озброєнні, завдяки чому повстанство часто несло величезні втрати в людях і в революційній (!) території, яке, однак, було б легко недопущене при іншому відношенні до нього центральної влади. Пропоную прийняти від мене звіти та агенти.

Ст. Гайгур, 9 червня 1919 р. Батько — Махно*).

До цього документу Махно ще подавав свої пояснення. З'явився він головню в наслідок згаданого в цьому листі зїзду, який Махно скликав до Гуляй-Поля, а совітська влада його заборонила. Перечитував Махно ще низку різних документів та спірчки розмов з Троцьким по прямому дроті.

Врешті таки скінчився той короткий період, коли Махно за цілий час своєї чинності підлягав чужій волі — совітській владі. Як він говорив, у той час, коли ото він писав цей лист, під його командою на фронті проти Денікіна стояло 40 тисяч повстанців. По розриві зі совітською владою, він випустив проклямацію-заклик до підлеглих йому частин, висвітлюючи свій розрив, та закликаючи охочих іти з ним. В наслідок того всі 40 тисяч знялися із фронту. Частина із того дійсно пішла за ним, більшість же розбрилась по домах, або блукали окремими відділами по Україні, займаючись грабунками та погромами, як наприклад банда Орлова, про якого буде сказано більше на своєму місці. Наслідок зняття махнівців із фронту

був такий, що Денікін міг собі вільню й поспішно посуватись наперед. І коли б він тоді був трохи мудріший зі своєю генеральною елітою, то про совітську владу сьогодні були б давно забули. В махновому наведеному документі хоч і бракує доброї логічності, однак відшування його про створення внутрішнього фронту справдились. Найгірший той фронт зі всіх повстанців створив на роки той же Махно. Головне дошкултяв большевикам той „фронт“ тим, що його ніколи не можна було вловити на однім місці...

Варто зазначити, що Махно був добрим оповідачем, далеко кращим, як промовцем на вічах. Три дні підряд ми від ранку до вечера його вислухували в Липняжці. Говорив він послідовно про все, що тільки коли видатнішого не вичинив. Не бракувало йому при всій його малій великості доброї пам'яті, що не зі всіми маньяками буває. Так він підійшов до одного із останніх більшого свого вчинку — вбивства Григорієва. Про це різні автори пишуть по різному. К. Герасименко: „стративши голову, Григорієв знову попався в розставлені тенета. Махно влаштував в повітці віче, на котрому Лященко підступно вбив Григорієва*“). Де це було і коли, цей брехо-романтик не вказує. Далеко ширше й зовсім інакше написав про це Аршїнов: „27 липня 1919 року в селі Сентово Олександрівського повіту на Херсонщині з ініціативи Махна скликано зїзд повстанців Катеринославщини, Херсонщини та Таврії. Згідно з програмою, робота зїзду повинна була намітити завдання всьому повстанству України відповідно до хвилини. Зіхалось багато селян (?) та повстанців, відділи Григорієва та Махна. — разом 20.000 душ (?). Докладчиками були записані Григорієв, Махно та низка інших прихильників того й другого руху. Першим виступив Григорієв. Він закликав селян і повстанців віддати всі сили на вигнання большевиків із краю, не відкидаючи для того ніяких союзників. Григорієв не мав нічого проти, аби сполучитись з Денікіним. Після Григорієва виступив Чубенко та Махно. Семен Каретник, бувший помічник Махна, декількома пострілами із Кольта збив його з ніг, а Махно, який підбіг з вигуком: „Смерть отаманові“ тут же застрелив його. Прибігли і члени штабу Григорієва: кинулись останньому на поміч, але на місці були побиті туртком Махнівців. Все це сталося в 2—3 хвилини**“). Мене дивує, що й цей опис вбивства Григорієва, у великій мірі не відповідає тій дійсності, яку нам оповідав Махно по свіжій пам'яті, підтверджуючи й документами, особливо перечитаним нам протоколом, складеним Махном зараз же по вбивстві. Аршїнов же мусів знати точну правду, хоч би вже тому, що коли писав свою „Історію Махновського Движення“, був у переписному контакті з Махном. На те вказує, вміщений в тому творі (стор. 193—200) лист Махна, датований його переходом до

*) „Історик і Сучасник“ стор. 175. К. Герасименко „Махно“.

**) „Історія Махновського Движення“ стор. 133—134. П. Аршїнов.

*) Переклад із російського. Взято із брошури Черноморкина „Махно і Махновщина“.

Румунії 28. VIII. 1921 року. Можна тільки догадуватися, що про те вбивство написав так Аршінів на бажання Махна. бо така редакція для його слави була вигідніша, як дійсна правда, котру я зараз подам, зі слів того ж Махна.

Між цими двома „отаманами“, (які однаково відіграли сумну ролю в нашій державно-національній визвольній боротьбі), як казав Махно, дійсно велись довгий час переговори про сполучення своїх сил. І Троцький був у праві, коли в тому підозрівав Махна. Большевики вже й тоді відзначались всезнайками. Дату 27 липня 1919 року треба рахувати правдивою, коли Махно зійшовся з Григорієвим в с. Лозовому, (а не Сентовому, як у Аршінова) Олександрівського повіту на Херсонщині. Про отой бундочний зїзд, про який розписався Аршінів, в Махновому оповіданні не було й згадки. Знаючи ж добре тодішню загальну ситуацію на Україні я тільки можу ствердити, що такого зїзду скликати було неможливо, хочби навіть і користались Махно та Григорієв прихильністю селян та повстанців, а їм останнього дуже тоді бракувало. Яку користь передбачав для себе Григорієв при сполучі з Махном, певно тепер ніхто не може сказати. Можна тільки сказати, що цей „отаман“ завжди був п'яний, а тому й сам не завжди знав, що він робить та чого ще хоче окрім горілки..

Махно ж пішов на побачення з Григорієвим з добре випрацьованим пляном. Коли вони зійшлися в Лозовому, то Григорієв мав далеко більші сили як Махно, котрі я ото описав, коли вони мандрували із Глодос на Хмельову. Григорієвці по своїй доброті рахували, що це прийшли свої товариші, ходили собі розхрістані по селі, а махнівці тримали камінюку за пазухою — були на погові.

Почалось віче (мітинг) і не в позітці, як у Герасименка, а в поміщицькому саду. По пляну, Махно й Чубенко, згадуваний мною Карпо, почали нападати на Григорієва, що він зрадник революції, хоче зєднатись з Декініном. Як доказ, Махно подавав те, що він піймав двох старшин, яких Григорієв посилав до Денікіна на переговори. Промови були так розраховані, щоб підірвати довіря й у самих григорієвців до свого отамана.

Коли виступив Григорієв й почав палко говорити, тут була проведена друга й головна частина пляну: по махнівській змові Каретник почав стріляти у Григорієва. Останній показався настільки сильним, що вихопив свій револьвер, вирвався з махнівського оточення, засів під деревом і почав відстрілюватись. Подолали його вісім всаджених в нього махнівських куль. І врешті була проведена

третя — митова — частина Махнового пляну. По вулицях села пролетіла махнівська кіннота та тачанки з кулеметами з криком: „григорієвці, здавайтесь, бо іначе будемо стріляти та рубати, отамана вашого вже нема!“ Григорієвці не чекали такого „подарунку“ від гостей і не приготовлені до того, почали здаватись. Забито теж і начальника штабу Григорієва, свідомого українського старшину Калюжного. Більше ніяких жертв цей Махнівський сатанинський плян не забрав.

Григорієва потім поховано зі всіма військовим почестями, як зазначалося в махнівським протоколі. Це зроблено тому, що він помер як дійсний лицар, до останнього відстрілюючись.

Григорієвців роззброєно, зведено до гурту. Махно виступив перед ними з промовою, зясував „завіщо“ забито їхнього отамана. Він оголосив їм, що бажанчі можуть йти з ним і „боронити здобутки революції“, а небажанчі можуть забрати свої приватні річі й розходитись по домах. Як казав Махно, небажанчих йти за ним показалося мало. Ото ж на рахунок Григорієва, Махнові сили й зросли в ті розміри, які я описав раніш, коли я дививсь на них, як вони тягли із Хмельової назад у Глодоси.

Врешті Махно вигворивсь: розповів нам за три дні все, що хотів, знав, та памятав. Ми мусіли приступити до виконання своїх обов'язків. Зайнялись культурною роботою серед махнівської банди. Я вже один раз писав, що така наша робота була так махнівцям потрібна, як сироті трастя. Їх цікавило п'янство, жінки та рубанина винних і невиних. Про їх „любов“ до жінок вкажу хоч би на те, що коли вони перебували в Глодосах, піймали напівбожевільну доньку учителя Б. і з пачину самого командіра махнівської кінноти Шуса, в кількості більше двадцяти душ задовольняли цілу ніч свої звірячі інстинкти тілом тої нещасної дівчини.

В Липняжці я навмисно обходив хати, де були розташовані більші турти махнівців і придивлявся, як вони проводять свій вільний час. Всюди бачив п'янство, пожирання мяса із відібраної у Григорієва худоби, гру в карти на гроші, а потім „прогульки“: літання верхи на конях та на тачанках. Постійне нищпорення в околицях розташування, вишукування здобичей у недоруйнованих ще остаточно поміщицьких маетках та домах, в подвір'ях куркулів та в жидівських крамницях, а то й у кооперативах, в аптіках, у шпиталях та у заможнішої інтелігенції, особливо у попів. Ні один із махнівців не відповідав тут ні за які найгірші вчинки. В цей саме час ці бандити боялись тільки одного: це попадатися п'яним „батькові“ Махнові на очі, бо без балачок застрілить. (Докінчення буде).

Ще дещо про Вольфсберг

На маргінесі статтей о. Йосифа Іванця: Вольфсберг, найстарший концентраційний табор і т. д.*)

Написав: Д-р В. Пастушин.

О. Йосиф Іванець представив у своїх статтях короткий нарис історії табору у Вольфсбергу вірно й, можна сказати, „sine ira et studio“.

Моїм обов'язком є доповнити ці статті деякими своїми замітками, які я, працюючи в тім таборі від 10. X. 1914 до 10. X. 1917 р., мав нагоду заобсервувати.

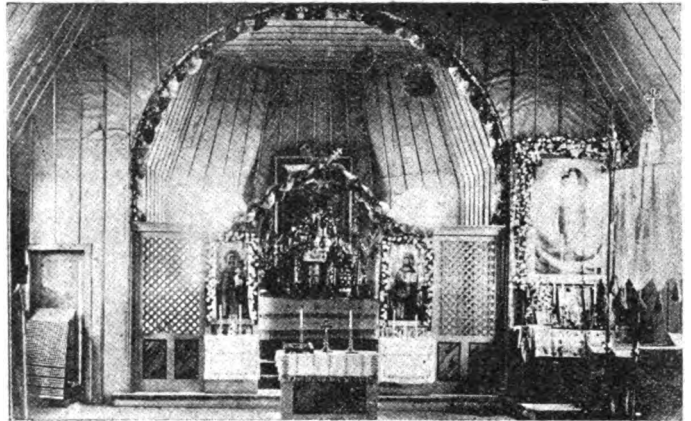
Краєве правительство в Каринтії приміщувало перших наших виселенців у перших місяцях війни 1914 року в приватних мешканнях у Вольфсбергу, Ст. Андре, Тірн і т. д., та давало їм грошеву державну підмогу на життя (Фліхтлінгсунтерштїцунг).

В короткому часі забракло таких приватних мешкань для наших виселенців, бо приїздили нові транспорти виселенців і справа будови табору стала пекучою; правительство думало, що війна скоро скінчиться і що наші люди вернуть вже на зиму до вітчизни, тому будувало з початку цілком примітивні бараки (Нотбаракен), однокімнатної системи, з одним тільки вікном, без підлоги й без усякого насипу, щоби люди не спали під голим небом. В одній такій кімнаті спало стільки людей, кілька могло зміститися. В таких примітивних бараках можна було ще с'як-так мешкати в перших погідних і теплих місяцях світової війни 1914 року. Коли-ж зима зачала зближатися, а війна не хотіла кінчитися, переконалося правительство, що виселенці в таких примітивних бараках зимувати не можуть. Тоді в прискоренім темпі зачалася будова нових, більше гігієнічних бараків, таких, як описує о. Й. Іванець, а примітивні бараки усунено з площі табору.

Але й ті нові бараки мали свої деякі хиби, а головною хибою було те, що не було під ними ніякого насипу, так що підчас слоти вохкість, а зимою зимно, дошкулювали нашим людям, головню старцям і дітям, а то тим більше, що дві залізнї печі, приміщені на кінцях бараку при дверях не могли ніколи в достаточний спосіб ogrіти цілого бараку. Додати також треба, що ціла площа (сама долина Ляванту), на котрій стояв табор, виглядала в часі одноденного дощу неначе мочар, так що трудно було дістатися з одного бараку до другого й треба було деякі місяці підсипати шутром, треба було сипати дороги й стежки, а це все мусіли робити наші люди після правильника даром.

Коли вибудовано більшу тоді зачали — як тільки скількість нових бараків, на це позволяли санітарні відносини — перетранс-

портовувати виселенців частями до табору з Тірн, а відтак з Ст. Андре й міста Вольфсбергу так, що під кінець листопада 1934 року не було вже нікого з наших людей у Тірн, а в Ст. Андре і Вольфс-

Внутро таборної церкви в Вольфсбергу.

бергу залишилася тільки інтелігенція, котра дальше мешкала приватно й одержувала від уряду державну підмогу.

Нові бараки були будовані групами, а групи були від себе досить віддалені; звичайно приміщувано людей в одній групі з одного повіту, а в однім бараку з тої самої місцевості й можна сказати, що в таких групах був найліпший порядок. В інших групах приміщувано відірвані родини з різних місцевостей. Найгірше було з сезонними робітниками: тих ділено на мужеські й жіночі бараки. Командант бараку, звичайно старший поважніший чоловік, мусів відповідати в таких мужеських і жі-

*) Гляди чч. 10, 11, 12 Л. Ч. К. 1934.

Заряд табору в Вольфсбергу перед ліквідацією разом з іншими службовиками. Сидять від правої до лівої: П. Августина Кабарівська, Д-р Берггоф (лікар), Ярослав Чіпчар, Дир. Волод. Кабарівський, Староста барон Отт, о. прлат Евген Гузар, Д-р Андерман (лікар), Т. Косанівський (нач. пошти в таборі), П. Федевичева.

ночих бараках також за певного роду моральний нагляд над своїми людьми.

В грудні 1914 року були всі бараки викінчені, а було їх 62. Тоді відіхав до Клягенфурту інж. Ертль, який кермував будовою табору. На місці Ертля залишився будівничий адюнкт Перятель, котрий мав консервацію бараків аж до ліквідації табору.

З початку освічувано бараки нафтовими ліхтарнями (2 на один барак) та відтак для більшої безпеки перед огнем впроваджено електричне світло з електривні в копальні вугля в Ст. Стефан; на один барак припадало 4 електричні лампи, кожда в силі 25 свічок.

В часі викінчування будови бараків транспорти приходили даліше з різних сторін; коли вже не було місця в таборі для нових транспортів, повідомило староство в Вольфсбергу міністерство у Відні, щоби даліше людей покищо не присилало.

На саме Різдво Христове 1915 року (7 січня) виносило загальне число всіх виселенців приміщених в вольфсбергським таборі 7.365 душ; згідно з евіденційними книгами, які я провадив і був особисто відповідальний за їх точність перед старостою, наведене мною число уважалося за „максимум“ мешканців, бо більше мешканців рівночасно вольфсбергський табір в 62 бараках помістити не міг. Правда, що приїзд нових виселенців до табору не був ще з наведеною в горі датою закінчений, але тому, що більші транспорти виїжджали з табору (о чім мова нижче), фреквенція виселенців мусіла бути по тій даті слабша. Були це люди майже з усіх східно-галицьких повітів, частинно з Буковини; були також польські сезонні робітники, родом з Королівства Польського і різних російських губерній, які приїжджали до табору разом з нашими сезонними робітниками з Німеччини.

Під національним оглядом статистика числа 7.365 душ представлялася так: 7.200 українців, 150 поляків і 15 жидів; під оглядом релігійної приналежності: 6900 гр.-католиків, 300 православних (Буковинці), 150 римо-католиків, 15 жидів. Жиди найскорше виїхали з табору до інших, жидівських, таборів в монархії або на приватні мешкання, бо заряд бараків старався їх і так якнайскорше позбутися, хотяйби із цієї причини, що вони жадали для себе кошерного харчу, а харчу, який давано нашим людям, не хотіли приймати, хіба в сирій формі, який відтак самі собі на свій лад приварювали. Правительство хотіло також позбутися якнайскорше поляків з Королівства Польського з цієї причини, що вони не були австрійськими горожанами, та вислати їх до дому не могло, бо тоді не можна було ще вертати до Королівства, так як і до Галичини. Аж в червні 1916 року виїхали вони частями до Королівства за посередництвом еспанського консуляту у Відні. Від того часу табір вольфсбергський. з виймком деяких урядовців і лікарів, був чисто український. Виглядав він неначе український острів серед великого німецького моря, коли через це море будемо розуміти автохтонних німецьких мешканців.

Тут на малій поверхні табору можна було слідити в порівнюючий спосіб: народні звичаї, народню вдачу й ношу, діалектичні ріжницї, спосіб думання, релігійні, національні й естетичні почування, одним

словом цілу культуру наших бойків, гуцулів, подоляків, буковинців і т. д. головно в церкві, школі й читальні. Глибокі й дуже ніжні рефлексії з такого порівняння мусів відносити кожний, хто глибоше потрафив заглянути в душу наших виселенців, а діялося це головно в великі наші церковні свята (Різдво Христове, Воскресення Христове). Хоча правительство в такі свята старалося поправити і харчі і убрання кожного, то загал виселенців в такі свята — що так скажу — забував хвилево, що жиє в таборі, а переносився в своїх думках ген далеко до своєї вітчизни, до своїх родинних стріх, де такі свята обходив давніше на своїй рідній землі, серед гомону церковних дзвонів і серед свого найближчого окруження. І здавалося, що навіть прекрасна природа долини Ляванту не мала ніякого впливу, бо нарід в такі дні жив радше споминами, чим дійсністю. Нарід робив це так, неначе гомерицький Одисей, котрий довго з волі богів не міг вернути до своєї вітчизни, а хотяй незле поводилося йому на острові у Каліпсо, то він хвилями забував про це все, виривався від своєї покровительки Каліпсо і біг на беріг моря, щоби побачити хотяй дим з димарів своєї батьківщини.

Аж тут може не один переконався, яке могуче це слово батьківщина, який глибокій зміст криється в тузі за батьківщиною. І навіть звичайна людина, відтята від своєї батьківщини, пізнала тут її значіння, хотіла її глибоше пізнати і більше любити. І може не буде пересади, як скажу, що головно з тих мотивів нарід горнувся тут радо до своєї церкви, школи, читальні, різних гуртків і до громадської праці взагалі. Додатньою стороною таборового життя для наших виселенців було і те, що стрічалися тут люди з собою з різних сіл і повітів нижчої і вижчої культури: вища культура — як звичайно — потягала за собою культуру нижчу, а це все мало безсумнівний вплив на світогляд і далішу працю наших людей по повероті до батьківщини.

Загальне число виселенців зачало від весни 1915 року падати, хотяй ще до липня згаданого року приїжджали до табору менші і більші партії наших людей з Талергофу, котрих переслухано як цілком безпідставно арештованих. Деякі з Талергофців мали на своїх легітимаціях, які прийшли до табору дорогою урядовою, замітки: „ферн фон Операціонсгегіте цу гальтен“. Коли такі Талергофці могли вертати до дому, староство в Вольфсбергу зверталося з запитом до даного староства в Галичині, чи такі люде можуть вернути до дому. Звичайно з Галичини приходила позитивна відповідь і такі люде вертали до дому подібно як і інші виселенці.

На весну 1915 року виїхало з табору на сезонні роботи 3.400 людей до різних країв монархії і Німеччини. Заступником інтересів сезонних робітників як муж довіря Укр. Запомогового Комітету у Відні був Володимир Лисий, укінчений правник, теперішній адвокат у Тернополі. Богато виселенців нарокувало до війська, багато також в наслідок різних епідемій вимерло, багато також почавши від 12 липня 1915 року зачало вертати до Галичини і Буковини так, що стан виселенців упав в листопаді 1915 року на 2500 душ. Опорожнені по виселенцях бараки замінювано на ріжні магазини, вар-

стати та інституції: барак 2 і 3 получено разом і створено з них захист для сиріт (Кіндергайм), опікункою захисту була п. Юлія Босяківна; барак 27 відступлено на читальню, 33 на швальню, 35 на столярський варстат. барак 12 получено з 16 і отворено лазню.

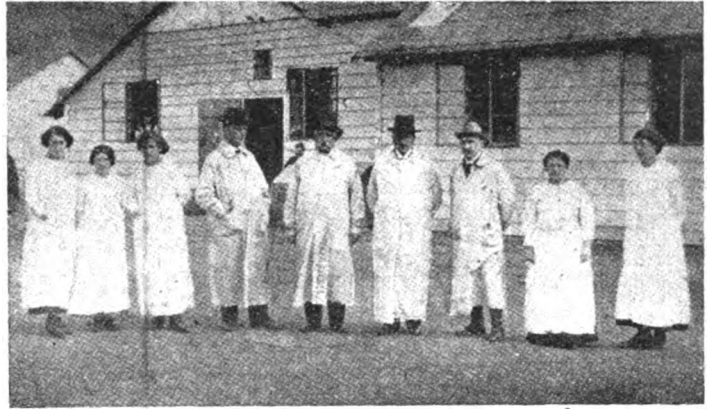
В грудні 1915 року вернуло до табору біля 1.000 душ сезонних робітників і біля 2.000 ново евакуованих виселенців з Галичини; були це люде з підгаєцького, бережанського і тернопільського повіту. В наслідок цих транспортів піднеслося загальне число виселенців в таборі на 5.500 душ.

Почавши від січня 1916 року аж до кінця табору, це є до 10 жовтня 1917 року не приїжджали вже ніякі транспорти до Вольфсбергу з виїмком малих відірваних партій, які приїжджали тут з Гмінду або Хоцня, щоби получитися зі своїми кривняками. Навпаки на весну виїзджали люде знову на сезонні роботи (1200 душ) а ще більше вернуло до дому так, що в грудні 1916 року загальне число виселенців виносило 2400 душ.

Згадати треба, що в році 1916 мали місце в таборі також дві сумні події, а саме: повінь 9/10 вересня; через два дні 9 і 10 вересня падав дощ майже без перестанку а наслідком цього виступив Лявант з берегів і заляв в ночі 9/10 вересня майже цілу площу, на котрій стояв табір. Це була страшна хвилина а то тим більше, що було це в ночі, люде ратувалися як могли, вода сягала по пояс, а в деяких місцях по шию. З помічю людем прийшло військо і ціла адміністрація табору, а що не було жертв в людах, то це треба приписати тільки тій обставині, що люди обсервували вже від вечора цієї ночі, що стан води в ріці підноситься і що цієї ночі не лягали спати. Одначе богато річей виселенців тоді знищилося, а богато забрала вода зі собою. Повінь знищила тоді барак 44 і 47 а богато інших ушкодила.

Сумним, але правдивим в історії табору був також день 5. листопада 1916 року. Люди невдоволені з одної сторони з харчів, які тоді з дня на день погіршались і щодо якості і щодо кількості, а з другої сторони і з того, що до їх сквітності не можна було вертатися, зібралися вечером у великій товпі перед зарядом бараків, щоби ріжними окликами задемонструвати своє невдоволення перед адміністрацією табору і перед місцевим Українським Запомоговим Комітетом. Негайно вмішалося в цю справу військо і розігнало демонстрантів, які вертаючися до своїх бараків повибивали вікна в деяких бараках. Місцева жандармерія арештувала відтак підозрілих. Слідство тягнулося довгий час, вкінці всі арештовані вийшли на волю. Цю подію треба взяти на карб якогось хвилевого поденервання, яке використали якись не покликані і не відповідальні чинники, а яким на такій події залежало. Так поясняли це пізніше самі виселенці.

З адміністрації табору ніхто не був вдоволений: староство не могло безпосередно адмініструвати табором вже хочби тому, що його німецькі урядники не надавалися до адміністрації табору, бо не знали української мови. Сам староста барон Отт купив собі навіть німецько-український підручник і зачав вчитися української мови, я йому навіть на його просьбу в тій науці помогав, але він відтак

Перед шпиталем: Перший санітарний персонал в Вольфсбергу. В середині: Д-р Евген Озаркевич, по його правій стороні д-р Істеревич, по лівій стороні д-р Розмарін і медик Скоморівський і шпитальні сестри.

з браку вільного часу перестав учитися, а то тим більше, що українська мова видавалася йому дуже тяжкою. Зате староство мусіло приймати таких урядовців, яких йому висилало тут Міністерство. Посли нації головно Лев Левицький і проф. Д-р Олександр Колесса також не були вдоволені і старалися своїми впливами змінити деякі потягнення австрійського уряду в таборівій адміністрації. Це не була легка справа і тому не можна було зробиги всього на початку. Крім згаданих о. Й. Іванцем адміністраційних урядовців (гляди Л. Ч. К. ч. 10, 1934 стор. 18) в адміністрації табору працювали також українці, переважно тодішні академики в характері членів заряду, пізніше управителів груп (Фервальтунгсмітлідер, Группенляйтер), а саме: Роман Морозевич, Роман Жуковський, Юрко Жуковський, Василь Пастущин, Василь Грицишин, Іван Скибінський і богато інших, котрих імен вже не памятаю. Додати також треба, що українські урядовці працювали поза своїми обовязками службовими в громадянських організаціях.

Так представлявся перший заряд бараків. Та цей заряд змінявся в звязку з тодішними світовими подіями і у звязку з впливами віденського запомогового комітету: по виїзді Кайдана управителем

Хор таборової читальні. Сидять від правої до лівої: Роман Жуківський, Ірена Кабарівська (в першій ряді); Роман Морозевич, Марія Скибінська, Тадей Косанівський, Любка Гузарівна, Володимир Кабарівський, Скоморівський (в другій ряді).

табору був Адам Окенко. В січні 1916 року приїхав до табору Ярослав Чіпчар, практикант концептовий і Володимир Климишин, укінчений правник. Тоді староство заіменувало Чіпчара управителем табору, а Адама Окенка перенесло до краєвого магазину з одягами (Ляндесдепот) у Вольфсбергу, де він працював разом з Стефаном Корженювським. Йосиф Соколовський працював тоді головно в магазині з одягами в таборі, Климишин провадив регістратуру, Василь Пастущин евіденцію і заступав Чіпчара.

Змін персональних в адміністрації табору вже більше не було. Судівництво в таборі належало до повітового суду в Вольфсбергу. Суд вольфсберзький від часу до часу і в міру потреби висилав до табору делегацію, зложеною з одного судді (Продник) і прокуратора, які в табор. канцелярії переслухували сторони і оголошували вимір справедливості. Були це переважно справи дрібничкові.

Під кінець історії вольфсберзького табору змінилися і громадянські відносини на гірше, хоч тепер тяжче було працювати, бо і голод зачав до табору заглядати. Місцевий заповоговий комітет, котрого головою був о. пралат Евген Гузар, мав безперечно великий вплив на виселенців; до цього комітету належали також як члени директор Володимир Кабарівський, Д-р Левіцький, о. Волянський і інші. Праця і згода в комітеті вплинула також спасенно і на таборову інтелігенцію взагалі. Однак цієї згоди не можна було використати в цей спосіб, щоби громадянську працю поставити на вищий щабель, бо це вже були цілком інші часи: жилося — як люди говорили — з дня на день, бо

в кожній хвилі грозила ліквідація табору: і так в наслідок повороту до краю забракло багато людей охочих до праці а ті, що лишилися, були переважно старці і сироти. Крім цього замовлені через староство харчі, не приходили правильно до табору, а траплялися нераз і такі випадки, що замовлені харчі для табору забирало по дорозі військо без ніякої жєнади на італійський фронт. Староство було нераз примушене в наслідок таких відносин рекуірувати харчі для табору у свому повіті та тим зразило собі місцеву людність до себе і до виселенців. Та сама місцева німецька людність, котра в початках табору так симпатизувала з нашими виселенцями вже хоча б з цього огляду, що могла дорого продавати свої товари в таборі, зачала тепер ворожо відноситися до наших виселенців, а від староства жадати ліквідації табору.

І дійсно серед таких відносин зачалися довгі дебати в старостві у Вольфсбергу, в краєвім правительстві у Клягенфурті, в міністерстві і в укр. заповоговім комітеті у Відні, куди і коли табор перенести. Рівночасно з тими переговорами адміністрація приготовляла все потрібне до ліквідації табору. Вкінці рішено у Відні, що виселенці з цілим своїм інвентарем мають перенестися до табору в Сватобожцях, повіт Гая (Київ) на Моравії.

Великий транспорт 1200 душ виїхав в тім напрямі 10 жовтня 1917 року. Провідником транспорту був о. пралат Евген Гузар, а помагав йому В. Пастущин. Деякі наші урядовці виїхали рівночасно до Гмінду, деякі до Гредінг, деякі до краю. З тим транспортом скінчилася історія табору в Вольфсбергу.

В обличчі смерти

Написав: *Микола Матієв-Мельник.*

(Докінчення).

Вкінці прийшов час, що мене покликали на переслухання, до суду. Скільки разів бачу, як під криком ведуть вояка до суду, нагадую собі, як я парадував під багнетами двох стійкових від Паулюсгоргассе ч. 15, на Бергмангассе ч. 13. Може яких тринадцять разів відбував я ті милі проходи.

Мій суддя (оберавдітор) д-р Дотторі був італієць і, мабуть, не мав на мене такого великого патріотичного гніву, бо Італія в тім часі орієнтувалась уже на Антанту... Уявляю собі, де був би я тепер, якби так мою справу провадив був який небудь авдітор д-р Гешелес або Мелькопф, або — в крайньому разі — шваб чи маляр... Нехай цьому д-рові Дотторі легенько ікнеться, бо лише добра йому бажаю. Не знаю, котрий уже раз я був у суді, як суддя заявив мені, що я вже переслуханий і скоро вже прийде рішення, що зі мною станеться.

Я сидів, звичайно, десь у куті й мені було так нестерпно важко, що я нераз думав устати, розбігтись і впроти головою до грани окованої залізом печі й покінчити. Я не міг ніяк погодитися з тим ідіотичним москвофільством. Але при всім тім одно було певне, що зближається той день, який мені принесе гріб — всеодно, чи в землі, чи в тюрмі. Бо нині воно може й смішним видаватися, але тоді...

Це-ж було славного 1915 року, коли вішали й ще фотографувались і записували на віки славу ц. к. австро-мадярської зброї, мундіру й лицарства... І я знав добре, що мене жде.

Та мав я ще милу пригоду. Одного вечора прибули в нашу келію свіжі. Це були полонені з російської армії. Дали їм окремих кут і вони роздомарились. Зараз почувлися матюки та скоро я довідався, за що їх сюди впакували. Вони втікали додому та подорозі вкрали хліб. Діло не таке важне, а важне те, що другого вечора, як реготався матроз Бардаков, я почув з темного кута українську пісню: „Вже більше літ двісті...“. Не знаю, коли я опинився в цьому куті, коло „московських“ рудих шинель і щиро стискав руку козака з Полтавщини, Василя Стеценка. Це був прекрасний расовий тип українця та при цьому був він дуже очитаний і розумний. І ми заговорились про це й про те, а вкінці спинилися на політиці.

— Будемо визволяти нашу Україну з московських лабет! — кричав він голосно. Я бачив, як горіли його очі, як набирало крови його лице... Але-ж говорити з „москалями“ було небезпечно, та я найшов спосіб. На другий день добув я картону за свій хліб, вирізав карти, помалював їх, як умів і ні-

би граємо в карти, а властиво — я іспитую розум і душу Стеценка. Яке було моє здивування, коли він став деклямувати чудовим акцентом Шевченкового „Іржавця“. І ще нині гомонять у душі виголошені з притиском останні стрічки поеми:

„Вернулися Запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовий
Образ Пресвятої,
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Оттам вона й досі плаче
Та за козаками“.

Так читав Шевченка простий народ, що вчився напам'ять!

Якось романтика огорнула мою душу. Мені здавалося, що вже бачу ті степи й ту волю, про яку співав Шевченко, я забував, що я в тюрмі. Мені полекшало.

В цій самій келії були два „камрати“ з Галичини — Костюк із Сокальщини і Максимюк зі Станіславщини. Вони щодень ходили до профоса з тайними доносами на мене, що я „балакаю“ з отсими „москалями“. Це тяглося цілих два тижні, поки вкінці не прийшло в тюремній канцелярії до конфронтації, при якій я плюнув Костюкові в вічі, але мені опісля перепало добре на горіхи. Скоро про це гомоніла ціла келія, але я й досі не можу забути тієї огидної подлоти моїх краянів. Я нагадував собі з великої поеми Федьковича „Дезертир“ зраду спідленого „краяна“, того галицького панщизняка з вічно сверблячим і висолопленим, як у собаки, язиком...

Коли я вернувся з конфронтації, Стеценка вже не було в моїй келії, його забрали звідсіль і я вже більше його ніколи не бачив. І знову поплили чорні години нудні й безутішні — я був під голим дозором „щурів“. Все остогидло до загибелі: і ті вусати, грубі профоси, що вічно „моралізували“ і брязкіт Коропатових ключів і всі „райбергешити“ і ті ординарно подлі лоби моїх двох галицьких краянів, премудрих, що не переставали мене далі шпідлювати й доносити на мене за подвійну порцію хліба й юшки.

Та прийшов укінці той день, коли мене покликали до суду на останню балачку. (Це було в понеділок місяця січня 1916. р. коли на вулицях Грацу голосно співіщали про здобуття Білгороду). Я знову чвалав під подвійною ескортою вулицями Грацу.

Мій авдітор д-р Дотторі заявив мені, що слідство покінчене, що всі чотири євреї свої доноси при допиті широко умотивували й зложені зізнання за присягли. І зазначив досадно, що я властиво на свою оборону не маю з даного моменту ані одного свідка, який міг би облекшити моє положення. Вквіці підчеркнув, що моя справа стоїть цілком эле: „Wenn Sie keine Kugel kriegen, da kriegen Sie bestimmt sieben Jahre schweren Kerker in Arad“ — отсе були його автентичні слова. А далі сказав, що всі мною подані свідки також переслухані, на обставину, що я ніколи москвофілом не був, але на те все, що фактично мало статися у Кроттендорфі, я не маю корисного свідка — а противно, тяжкі обвинувачення чотирох жидів, яких перед зізнаннями заприсягли.

Вправді вніс був у парламенти посол д-р К. Трильовський інтерпеляцію, але він кудись виїхав і за ним ще телеграфують. Але з цього ледви що путнього вийде, бо справа й так задовго тягнеться — а то є військовий суд і ще на території зі станом облоги.

— Так, мій пане, це є невеселі речі, але що я вам пораджу...

Він витягнув з полиці папери й я між іншими прочитав... про мою зраду Австрії, цісаря й армії, про прилучення Галичини до Росії, що, мовляв, я славно й явно це їм мав у вічі многократно повторювати. Аж тепер я зрозумів, який я був небезпечний для старої мамуні Австрії і мені в пам'яті забренів злорадно гексаметр: *Bella gerant alii, tu felix Austria — nube* — Підсподом іржався на папері хвостастих, простацький підпис австрійського патріота з Пістиня, Сімона Бергмана й його правоїрної пейзаї кумпанії.

Розмова була скінчена. Цокнули зап'ятки вояків, брязнули кріси і впало слово: марш! І знову гаркнула велика залізна брама тюрми й знову я побачив келію і злорадний усміх деяких горлорізів.

— Ну, що, „брідерхен“, будеш висіти, чи зроблять із тебе сито, кажи!

— Та він дістане „штандрехт“ і будемо мати знову свіжу парадку коло дубових дощок.

Я ходив довго по келії і бачив, як переморгувалися мої краяни, підсміхаючись, і я ніяк не міг зрозуміти вертепів панщизняної клятої душі...

Прийшла до мене моя спасителька ніч — я заснув і перейшов у другий світ соняшних піль зелених, вітрових шумів, далеко, далеко, у світ безжурі... Солодко спав я тоді й боявся світанку, я хотів, щоби та ніч уже навкі прилягла до землі, щоби я вже ніколи не збудився...

Час проходив скоро й я чув, що кожної хвилі, кожної години щось до мене зближається, простягає слизькі, скостенілі пальці й дотикається мого лиця. Кожний скрегіт ключа в дверях келії гатив у моє серце сокирою й стинав у хребті пружини життя. Я тільки ждав її, моєї порадиці єдиної — чорної, безокої ночі...

Була субота. Така одна субота — в тюрмі. Тут я знову вертаюся до початку цієї „повісти“. Назвіть це, як хочете, а може тільки звичайним випадком... бо фактично стався такий випадок. Коли йшла забава з мокрим рушником і цеглою й одні стогнали, а другі реготались, приліз до мене на сінник, на якому я лежав, той поручник, чи капітан Гонсьоровський і придавленим сичачим голосом запитався мене, що мені снилося попередньої ночі... Календар відгадує погоду, а в тюрмі таким фактором є сон. Там сон має своє окреме значіння. І він звичайно не такий, як поза арештом. Там, звичайно, сняться коні, поїзд або таке інше, що для тюремної „пророчні“ є добрим і надійним матеріалом.

— Кажи, що тобі останньої ночі снилося? — він ухопив мене за руку твердимі й щіпкими, як кліщі, пальцями. (Тут усі були на „ти“).

— Що мені снилося?... Що мені снилося?... — Я став собі пригадувати. — Ага, ніби мій добрий товариш Докторюк, ще зі шкільної лавки, приніс бритву, зеркало й біле, як сніг, білля — я підго-

лився, вмився і чистеньке білля так запашно обгорнуло моє тіло...

— Ну, пожди!... Тепер я тобі скажу, що ти будеш цього тижня на волі! — Він ще припечатав правду „словом чести“!... Цей випадок якось дивно розвинувшись приспаний неспокої душі. Я вже не міг заснути. Я прямо став вірити, що станеться чудо. Але як, де, відки — це вже діло друге.

Мої думки пішли колесом і стали крутитися безладом, без початку й кінця. Раптом я нагадав собі лист... Звичайний лист із віденською поштовою стамплею... Лист від незабутньої Тереси Баер...

Коротко — це було так. Може на півтора тижня перед моїм арештом я написав був до пані Тереси Баер лист, у якому згадував прожиті гарні хвили в її домі тай ще писав про те, що скоро піду до старшинської школи, а потім на фронт. Кого не манило скінчити старшинську школу й дістати довгу блискучу шаблю й бути „штрамаком“? За тиждень я дістав від пані Тереси письмо, в якому вона згадувала про свою рідню, про себе та хвалила мене за бадьорий вояцький настрій. Її тішило те, що я не забув про давніх своїх друзів та мило згадує минуле. Я зрозумів, що цей лист міг би бути останньою дошкою рятунку... Але-ж де той лист?... Де я його подів?... Чи сховав його в ту шкурятню ташку, яку мені забрали при ревізії моїх кишень, чи просто я його кудись викинув, як то діється часто з усякими листами. (Я мав звичку ховати письма). Тяжко було мені діждатися світанку й кінця ранішніх порядків у тюрмі. Перша думка була: попросити у профоса, щоби дозволив переглянути ташку, але скоро прийшла друга, краща. Я зголосився до профоса з просьбою, відставити мене ще раз перед авдітора.

— Го, го, небоже, це вже муштарда по обіді. Ти, синку, вже не вимотаєшся. Але видно тебе вже заковніром скобоче.

І він потягнув себе пальцем сюди й туди попід горло. Але хоч скільки він мене переконував, я таки добився свого.

З яким тремтінням ждав я тієї ташки, поки джурний приніс її з магазину — вгадає той, хто мав коли небудь подібну пригоду. Я впрів від усяких думок. Та ось минає десята хвилина й перед авдітором на столі лежить моя скіряна ташина, покрита пліснявкою, така — як сирота. Я вхопив її зі стола й став витрясати все її нутро — і з одної перегородки випав лист, писаний рукою незабутньої Тереси Баер.

Авдітор д-р Дотторі й протоколянт, Шмідт, читали в голос кілька разів таке речення:

„Ich freue mich sehr, dass Sie sich als Vaterlandsverteidiger so glücklich fühlen, möge Gott geben, dass Sie recht viele Siege mitmachen können zum Ruhme und Grösse unseres Vaterlandes.“

— Ich freue mich auch sehr! — сказав усмінений д-р Дотторі — і маю надію, що пані Тереса Баер буде скоро переслухана. Він підчеркнув синім і червоним олівцем це речення й цілий лист долучив до моїх актів.

— Все-ж таки не робіть собі багато надій! — сказав він мені на потіху, але за дошку рятунку вам цей лист може бути, як будете мати щастя. Однак й тут не маєте нічого певного!

Але я чув, що леди проломані. Я знав, що д-р

Дотторі був мені прихильний. Пригадую собі цілих тринадцять переслухань, з яких вичув він увесь дотеп жидівського наклепу. Цілими годинами тяглися ті протоколи й він казав собі все оповісти: моє життя від найпершої молодости, як виглядають мої рідні сторони, ким є мої батьки, історію України в її найважливіших змаганнях до самостійності й генезу москвофільського руху в Галичині та чому наших людей вішають так масово... І признаюся, що все слухав з глибокою застановою, а писар Шмідт записав цілі стирти паперу, поки я вкінці не поклав свого підпису під протоколом. Д-р Дотторі — це була гарна людина, але хто знає, де був би я, якби не випадок із капітаном Гонсьоровським, що, як дельфійська Пітія, одурманений сопухом тюрми, почав з усяких знаків віщувати: „Ібіс — редібіс“... Я ще не бачив людини так тяжко знищеної тюрмою на душі й на тілі... Не знаю, що з ним сталося, але при пращанні я йому широко стиснув холодну, кощаву руку.

Той випадок нагадав мені якимось чудним дивом лист... і все раптом змінилося, як під дотиком чарівної палички. Поки що, півтора тижня горів в келії від непевности. Мені було раз холодно, раз гарячо від незвіри й сподівання кращого, що мінялися, як беззневпа погода...

Одного дня заскреготав у дверях ключ і я почув своє ймення, а за ним: „Дум Геріхт!“...

Я вийшов на подвіря й почув слова профоса:

— Один стійковий із крісом, сюди!

Мені вже стало легше, якби камінь упав з грудей. Досі провадило мене аж двох на гостро, а перший раз я був скований.

Довго ждав я на коридорі, під числом. Вкінці мене покликали.

— Ви вільні! — закликав весело авдітор Дотторі, — пані Баер є високодостовірною особою... Ви маєте щастя... Гратулюю! Тепер підете в старшинську школу й ви ще зробите кар'єру...

Я зареготався, бо те слово „кар'єра“ в тім моменті замінилося в пику клаповухого гандляра Сімона Бергмана й запал для Фатерлянд-у погас у моїм серці.

Авдітор подав мені руку й казав здоймити стійковому з кріса багнет і я вийшов упоровінь зі стійковим — як вільний чоловік.

Моя келія ахнула з дива. Я роздаровував братії всі свої тюремні запаси й плюнув у вічі одному краянюві, що прийшов пращатися зі мною.

Моя маршрута йшла до запасного коша 55 п. п. в Більську, на Шлеську.

Та не забуду тієї хвили, коли в дорозі з тюрми на грацький залізничий дворець зглядалися на мене прохожі. Бо я був на лиці зарослий і блідий, як смерть. Мій мундір був у паровому кітлі сім раз відвувивлюваний. В шапці спражився від пари дашок і відлетів, все було пережв'якане й висмоктане, якби його з гробу добув. Я не знав, куди мені динути зі стиду, так мене виелегантували будні в ц. к. штокгавзі.

Але темна нетеч розпливалася, я відітхнув широко й повитав студене лютневе сонце, що блиснуло зза хмар.

Поїзд дуднів, як стоголовий мітичний звір і ніс мене через Семерінг, на Відень. Я не вступався від вікна. Природа розгортала передімною білі снігові

простори. Мені хотілося кричати від радощів, бо все сміялося ласкою: небо, сонце і навіть люди...

Я застукав до дверей під числом 40 Фльоріанської вулиці. Хоч як соромно було за зовнішній мій вигляд, але я не міг у Відні обминути дім пані Тереси Баер. Я ввійшов до нашої ще недавньої квартири. Тут усе ще було по старому. В куті стояла шафа з моїми книжками й паперами і на стіні одна знайома світлина, що ждала мого повороту, і бронзово блискучий фортеп'ян...

— *Es ist hier alles beim Alten, aber Sie, aber Sie... um Gottes willen... Unglaublich, unglaublich* — лепетала старенька Тереса Баер і я по синівськи цілував її руки.

Давно це вже було, та чи жиє ще ця старушка з вічно молодою душею, чи вже спочила біля свого Йозефа на центральному кладовищі Відня — не знаю.

Мої листи до неї не верталися, але від довгих літ уже не дістаю ніякої вістки...

Тільки у пам'яті лишився той лист, що врятував мене в тяжкій годині й лишився в душі моєї прекрасний материнський образ незабутньої Тереси Баер...

Сімона Бергмана шукав я, як ігли в поросі й не найшов, але може дозволить Бог його найти, як він ще живий. Тоді згадаємо минуле й, я ще йому прочитаю свої „карби“.

Львів, 1934.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

І. Ш.

Обурення українського війська з приводу розстрілу козаків. Постанови ухвалені Радою Всеукраїнської Юнкерської Спілки. „Гром. Думка“. Вєдляр 1917. 4°, ч. 66, ст. 2.

Протести проти розстрілу Богданівців.

Обходження з інтернованими в таборах в Берестю Литовським. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 9—10.

О. В. Рецензія на: Юрко Тютюнник — Зимовий похід 1919—1920 рр. Ч. 1. „Літ. Наук. Вістник“ Львів 8°, 1923, кн. 4, ст. 377—379.

Огидна легенда. „Діло“. Львів 1926, ч. 118.

В справі Гол. От. С. Петлюри.

Огляд воєнних подій на Україні за минулий місяць. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 11—12.

Офіц. звідомлення Н. К. У. В. з 1, 5, 6, 9, 11, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 і 25 серпня 1919 р.

Оголошення. „Син України“: Варшава, 1920, 4°, ч. 6, ст. 7; ч. 7, ст. 8.

Запросини на службу в автомобільні і радіо-технічні відділи.

Оголошення Українського Генерального Штабу. „Укр. Думка“. Львів 1930, ч. 18; „Син України“. Варшава, 1920, 4°, ч. 11, ст. 6.

Від 24. IX. 1920. Умови конкурсу на військові теми.

О. Д. Местники. (Споми́н із партизантки на Великій Україні). Кал. Черв. Калини на 1924 р. Львів 1923, 8°, ст. 158—166.

VIII. 1921. Вороньків коло Переяслава.

О. Д. Партія Державної Зради. „Дзвін“. Здобунів 1919, ч. 12.

Про партію Соц.-Самостійників і викликаній нею замах Оскілка.

О. Д. Підполковник Олександр Веденський. „Тризуб“. Париж. 1931, ч. 36, ст. 5—7.

З. Зал. дивізія. Некрольоґ, з порт. В ч. 38, ст. 21 є світлина: Похорон полк. О. Веденського в Ключанжі 16. XI. 1931 р.

Один стрілець зі шкорострілом проганяв більшовиків за Збруч. „Приятель Укр. Жовніра“ кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, кал.-червень: Кал. „Черв. Калини“ на 1922 р. Львів 1922, 8°, кал.-червень.

Коломийський курінь. Підволочиська 1919. Гер. вчинок. З іл.

Один Чотири. Із записника гарматчика. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, ст. 35—39; Приятель Укр. Жовніра кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 35—39.

6—21. листопада 1918 р. Львів.

Одна з перших жертв у визвольній війні Осип Шкварко. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, кал.-лютий.

XI. 1918. Львів.

Оси. На Плішці. „УСС в Карпатах“, збірник. Відень 1915, м. 8°, ст. 82—86.

Спільне перебування УСС з літцями.

Однострій Української Армії. „Стрілець“ Стрий 1919, ч. 25, ст. 1—2.

О. З. „Український Жіночий Комітет Помочі Раненим“. „Кривавого року“. Іл. альманах. Відень 1917, 8°, ст. 170—175.

Піклування його УСС.

О. К. Мотовилівка — Базар. „Укр. Сурмач“. Каліш—Щиніорно. 1922, ч. 39, ст. 3.

Околот І. др. Зі споми́нів команданта батареї про дії на відтинку Угнова. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934, 4°, ч. 7/8, ст. 17—18.

Січень—лютий 1919, УГА проти пол.

Околот Іван пор. Під Кристинополем. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930, 4° ч. 7/8, ст. 13—14.

Січень 1919. УГА.

Околот П. З некла на волю. Кал. „Черв. Калини“ на 1934 р. Львів 1933, 8°, ст. 151—156.

Весна 1920 р. Галицькі частини в Одесі. Відїзд до Кожухова, утеча.

Окуневський Ярослав др. Виїзд Фрайштадців на Україну. „Розсвіт“. Рашиат 1918, 4°, ч. 14, ст. 4.

Окуневський Я. др. Допомога полоненим. „Воля“ Відень 1920, 8°, т. 2, ч. 4, ст. 159—165.

Окуневський Яр. Розмова з архієпископом Вільгельмом дня 4 серпня 1918 р. „Діло“. Львів 1931, чч. 100, 101, 102.

Гетьман Скоропадський. Січ. Стрільці і карні відділи. Настрої між козаками. Популярність Вільгель-

ма. Яка може бути гетьм. армія. Опозиція послів і Архикнязя.

О. Л. Олена Степанівна. „Наша Мета“. Львів 1919 4°, ч. 19, ст. 6—7.

Характеристика, причинки до біографії.

О. Л. сотн. Рецензія на: Між молотом і ковалом. Причинки до історії Української Армії. Львів 1923. „Літ.-Наук. Вістник“. Львів 1923. 8°, кн. XI, ст. 282—287.

Олекса Капініс. „Укр. Голос“. Перемишль 1920, ч. 7, ст. 3.

Доброволець Української Армії, помер 29. I. 1920. Некр.

Олександр Терлецький. „Тризуб“. Париж 1930, 8°, ч. 31/32, ст. 45.

Токар польових залізниць в часі війни.

Олесьюк Т. С. В. Петлюра та Українська Студентство. „Студ. Вісти“. Прага 1926, ч. 7/8 ст. 9—15.

Олеськів Степан. Причинки до історії Українського Червоного Хреста на З. У. З. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 6, ст. 5—6.

Ольгин Степ. Революція чи реакція. „Стріл. Думка“, часопис С. С., Староконстантинів (?) 1919 р., ч. 63, ст. 3.

До ідеології С. С.

Ольговський. Мemento. „Тризуб“ Париж. 1930. 8°, ч. 36, ст. 14—18; ч. 39, ст. 9—16.

Плян, за яким треба описувати укр. військові формації.

Омельченко Тиміш пполк. Армія й залізниця. „Табора“. Варшава 1933, ч. 19, ст. 40—45.

Омельченко Тиміш пполк. Артилерія у модерній армії. „Табора“, Варшава 1929, 8°, ч. 12, ст. 27—36.

Омельченко Тиміш пполк. Від Кременчука до Бірзули. „За Державність“. Каліш. Зб. I. 1929. 4°, ст. 164—169.

1919. АУНР. IV. Полтав. корп. Кременчук-Знаменка-Єлисавет-Бірзула-Слобідка проти черв. мо-скалів.

Омельченко Т. хор. Загальні риси майбутньої війни. „Табора“, Каліш 1928, 8°, ч. 8, ст. 41—44.

Омельченко Т. сотн. Майбутня війна й ми. „Табора“. Каліш 1928. 8°, ч. 9, ст. 39—47.

Омельченко Т. пполк. Нам до уваги. „Табора“, Каліш 1929. 8°, ч. 10, ст. 43—49.

Належиті організація і виховання нашого війська.

Омельченко Тиміш пполк. Німецька фахова думка про модерну армію та про військовий провід. „Табора“, Варшава 1929. 8°, ч. 11, ст. 13—22.

Застосовання її до укр. армії

Омельченко хор. Перші дні новобранця в казармі. „Укр. Стрілець“. Штаб 6. див. 1920, ч. 1, ст. 15—17.

Омельченко Т. пполк. Піхота у модерній армії. „Табора“. Варшава. 1929, 8°, ч. 11, ст. 50—56.

Дещо про засади організації укр. армії.

Омельян Висоловський. „Новий Час“. Львів 1933, ч. 265, ст. 6.

Четар УГА. Оповідка про смерть. 21. XI. 1933.

Омельян Гузар. Кал. „Просвіти“ на 1926 р. Львів 1925, в. 8°, ст. 276—277.

Некрольоґ з портр.

Омельян Михалічко, б. четар УГА. Літопис Ч. К. Львів 1931. 4°, ч. 9, ст. 22—23.

Полку кавалерії ч. 2 при 2-ій Укр. Гал. Бригаді у 24 кур. 3-юї, стр. бриг. Некрольоґ, з портр.

Омельянович-Павленко М. (старший). Заміти до статті сотн. Яроґо. „Держ. Нація“. Прага 1927, ч. 2, ст. 35—37.

На ст. автора в „Нац. Думці“ ч. 5 за 1927 р. Ярий дав відповідь в 7/8 ч. тоїж „Н. Д.“; на цю відповідь. — „Заміти“. Торкається теми військового виховання і навчання.

Омельянович-Павленко М. ген.-хор. Зимовий похід (6. XII. 1919—6. V. 1920 рр.). „За Державність“. — Матеріяли до історії Війська Українського. Збірник I., Каліш 1929, в. 8°, ст. 5—47; Збірник 2. Каліш 1930, в. 8°, ст. 9—46; Збірник 3. Каліш 1933, в. 8°, ст. 9—54. Збірник 4. Каліш 1934, в. 8°, ст. 9—72.

З 19 схемами і 5 світлинами. Теж і окремою відбиткою:

Омельянович-Павленко М. ген.-хор. Зимовий похід (6. XII. 1919—6. V. 1920). Каліш 1934. 8° в., ст. 192. 19 схем і 5 світлин.

Омельянович-Павленко М. ген. (старший). На чолі Запорозжців в 1919 р. у боротьбі з Денікінцями. Кал. „Дніпро“ на 1930 р. Львів 1929, в. 8°, ст. 46—60.

Запорозжці, організація, ком. склад, бойова діяльність: Вапнярка-Мясківка-Крижопіль 8—13 жовтня.

Омельянович-Павленко М. ген. старший. Останні місяці 1918 року „Розбудова Нації“, Прага 1928. 8°, ч. 10/11, ст. 392—399; ч. 12, ст. 438—443.

Омельянович-Павленко М. старший. Переговори з Добармією. Календар „Дніпро“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 47—60.

13. IX, 1919. Пост. Волинський.

Омельянович-Павленко М. ген. Початок 1919 року. „Розбудова Нації“. Прага 1929. 8°, ч. 3/4, ст. 109—117; ч. 5, 166—176; ч. 6/7, ст. 210.

Омельянович-Павленко М. ген. Спомини „Літ.-Наук. Вістник“, Львів 1929, 8°, ч. 10, ст. 888—897; ч. 11, ст. 963—974; ч. 12, ст. 1068—1077; рік 1930, ч. 6, ст. 504—509. I. окремо:

Омельянович-Павленко М. ген. Спомини. Львів, Тернопіль 1930, 8°, ст. 64.

На Катеринославщині, нац. праця VIII—XII. 1917, українізація і большевизація, провідники, військова праця, око совіта, виступ Корнілова; Київ у зимі 1917/18 р., поїздка в Одесу, воєнна нарада, апарат боротьби і початок большевицького наступу, одісея автора в Одесі і Бесарабії, перебування на рум. фронті, комісія по забезпеченню Укр. Армії матеріальною частиною, похід полк. Дроздовського на Дін, праця у Воєн.-Мін-ві над виробленням нових засад військової справи на Україні, корективи у військовій централі по перевороті, новий підхід до організації кадрів; призначення на Полтавщину, Залізничний Корпус, перні вражіння від стику з кадрами 6-го арм. корпусу і 11-ої дивізії, ген. Слюсаренко, важливіші моменти в житті дивізії і залоги, нарада адміністрації при участі військових, убивство Стешенка і нац. маніфестація; серпень 1918, вражіння з подорожі по центр. частині України, Київ і візита у гетьмана, „Васко Вишиваний“, подія 19 жовтня, зміни в методі праці, висновки із стичности з масами, над Катеринославщиною хмари, слабкий розвиток козачого діла, остання

подорож до Києва і відвідини гетьмана. Аналіза і перспективи.

О. Михайло Твердохліб. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, ст. 120; „Приятель Укр. Жовніра“ кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 120.

Кор. бібл. дані, з порт.

О. Н. „Гей, на Івана, гей, на Купала“. Вістник СВУ, Відень 1917, 4°, ч. 157, ст. 425—426.

Січовий Кіш на Купала 1916 р. Піднесення „заклятого каміня“ на Підгороддю УСС. Побутове.

О. Н. „Сокіл“. Яке його значіння. 1894—1934 „Нова Зоря“, Львів 1934, ч. 48; ст. 1—2.

О. Н. Отаман Сень Горук взірцевий Сокіл. Споми-ни товариша його праці. „Нова Зоря“, Львів 1934, ч. 48, ст. 2.

Діяльність, з порт.

О. Н. Матеріяли і документи. Інструкція для У. С. С., що ідуть на Україну, апробована Командою Коша У. С. С. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934, 4°, ч. 7/8, ст. 7—8.

О. Н. Україна в справі мира. „Вільне Слово“ Зальцведель 1917, 4°, ч. 103, ст. 2. 1917 р.

О. Н. Український концерт в Устелузі над Бугом. „Вістник СВУ“. Відень 1917, 4°, ч. 9, ст. 136—137.

Праця УСС-ів на Волині.

Онищук Денис підст. УГА. Останні дії 2-го гар-матного полку. „Літопис Ч. К.“, Львів 1933, 4°, ч. 9, ст. 3—8.

Січень 1920. Жмеринка-Одеса, 2-га колом. бри-гада, проти білих і черв. москалів.

Онищук Денис підст. УГА. Останній акт. (Уривок зі споминів 2-го тяжкого дивізіону 3. бригади ЧУГА). „Літопис Ч. К.“, Львів 1931, 4°, ч. 9, ст. 4—10.

1920 р. Роззброєння черв. москалями.

Онищук Д. Пам'ятник героям у Кліводиті на Бу-ковині. „Літопис Ч. К.“, Львів 1932, 4°, ч. 12, ст. 9. З двома образками.

Онуфрик Степан. Орхестра У. С. С-ів. Кал. Черв. Калини на 1934 р. Львів 1933, 8°, ст. 128—132.

О. П. Про минуле Українського Генерального Вій-ськового Комітету і початок організації Україн-ської Армії. (Спроба історичних спогадів). „Наша Зоря“ Ланцут і Стрільково. 1921, 8°, ч. 7/8, ст. 20—22; ч. 9, ст. 15—16; ч. 10/11, ст. 14—16; ч. 12, ст. 27—28; ч. 14, ст. 13—15. Стаття не закінчена друком.

Опанасенко Юхим. Спомини з недавню минулого. (Допись Наддніпрянця). „Рідний Край“. Львів, 1922, ч. 105.

„Подвиги Бредовських лицарів“, XI. 1919. По-ділля.

Опис похідної форми Української Армії. „Відро-дження“. Київ 1919, ч. 2.

Військова уніформа при Центр. Раді.

Оповідання партизана. „Зал. Стрільць“. Каліш 1922, ч. 38, ст. 2.

Інформації про акції повстанців, багато даних.

Оповіщення до населення.

(Від 30. IV. 1919. Рівне. Про ліквідацію виступу от. Оскілка. Від Голови Ради Нар. Міністрів Б. Мар-тоса і ин.

Опюков Ів. Симон Петлюра. „Книгарь“. Київ 1919, в. 8°, ч. 17, ст. 1019—1024.

Організація збройних сил Української Держави. Формування регулярної Української Армії. Ирре-гулярні формації. Чорноморський флот. „Бюлетень Гетьм. Управи“. Берлін 1929, 4°, ч. 2, ст. 35—39.

Організація козацтва на Україні. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918, 4°, ч. 45/46, ст. 3.

Організація морської піхоти. „Відродження“ Київ 1919, ч. 89.

Організація українського війська. „Вістник СВУ“, Відень 1917, 4°, ч. 150, ст. 367—369.

Статут „Укр. Клубу Військового ім. гет. Павла Полуботка“. Постанова укр. віча фронтовиків в 12 28. III. 1917 у Києві в справі організації укр. нац. армії. Перші збори авіаторів українців 13. IV. 1917. Організація Укр. Військ. Клубу в Москві.

Організація українських військ у Володимирі Волинським. „Розвага“. Фрайштадт 1918, 4°, ч. 12, ст. 7.

Організація української кравчої охорони. „Гром Думка“. Вецляр 1918, 4°, ч. 10, ст. 2.

Організація частин українського війська з поло-нених Українців у таборі Фрайштадт і вимарш I-го корпусу на Україну. „Вістник пол., літ. і життя“. Відень 1918, 4°, ч. 11, ст. 160—161.

Організування української армії. „Гром. Думка“ Вецляр 1917, 4°, ч. 54, ст. 1; ч. 61, ст. 3.

Організуємо свідому українську армію. „Діло“ Львів 1918, ч. 28 (9588), ст. 2.

Передрук з „Народньої Волі“.

Орилець В. Протинаступ. Кал. „Черв. Кал.“ на 1927 р. Львів 1926, 8°, ст. 98—100.

VI. 1919. УГА. Окупація Покуття Румунами.

О. Роман Сивак, б. УСС. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931, 4°, ч. 9, ст. 23.

Некрольог з порт.

Осавул Юрко Полішко. Зубенько: Лицарі і Муче-ники, збірник 2. Каліш 1923, ст. 9—10.

Біогр. дані. 1915—19. Організатор, забитий де-нікинцями. Полтавщина.

Освободження Правобережної України від боль-шевиків. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 8.

[*Осин Кізло*, інвалід УСС]. „Літопис Ч. К.“. Львів 1929, 4°, ч. 1, ст. 23.

Ті, що відійшли.

Некрольог з порт.

Оскільки от. Наказ ч. 1. По військам Української Народньої Республіки. Спец. випуск газети „Віль-на Україна“. Рівне (?) 1919, 29 IV.

Датований 29. IV. 1919. Рівне. „Про уступлення зрадницького Правительства УНР і Головного Ко-мандування та вступлення в командування всіма озброєними силами Наддніпрянської України...“ І відозва: До Українського Республіканського Вій-ська. До всіх урядовців, до всіх управ, до україн-ського селянства, до населення і ин.

Останній похід отамана Петлюри. „Діло“. Львів 1926, ч. 124.

О. Степанівна як командант сотні. Кал. Черв. Кал. на 1932 рік. Львів 1931, 8°, кал. — лютий.

Подав М. Горбовий. УСС. І. курінь. Закарпаття Здиявля—Здун. 15. I. 1915. Протимоск. фронт. Гер вчинок. З іл.

Острроверха Михайло. Бій за Калинівку. „Літо-пис Ч. К.“, Львів, 1934, ч. 5, ст. 11.

Серпень 1919, 3-ий курінь X. бригади УГА.

Острроверха Михайло. „Гаврило“. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4^о, ч. 11, ст. 21—22.

10-а бригада УГА. батарея гармат. Пор. Ів. Балешта — героїчна постать.

Острроверха Мих. Відхід Н. С. С. знад Стрипи (Фрагмент із 1916 р.). „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4^о, ч. 6, ст. 2—3.

Сотня Романа Сушка.

Острроверха Михайло. Соняшний фрагмент. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4^о, ч. 1, ст. 15.

Усууси. Переворот у Вишніці на Буковині. 1918. На Львів.

Острроверха Мих. Тиф. Спомин. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4^о, ч. 1, ст. 3—6.

Десята бригада УГА. Зима 1919/20 р. Винниця—Тульчин.

От. Др. Ярослав Воевідка. Кал. „Черв. Кал.“ на 1922 р. Львів 1922. 8^о, ст. 118; „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. Львів 1922. 8^о, ст. 118.

Характеристика. З порт.

Отаман Махно. „Селян. Доля“. Луцьк 1923, ч. 11, ст. 2.

До характеристики.

Отаман подвизається... „Укр. Голос“. Перемишль 1921, ч. 23, ст. 2.

Непорозуміння між от. Петлюрою і ген. Омеляновичем-Павленком старшим.

Отаман УСС Роман Дудинський. Кал. „Черв. Калини“ на 1922 рік. Львів 1922, 8^о, ст. 119; „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. 8^о, ст. 119.

Характеристика.

Отаман Черський. „Стрелець“. Стрий 1919, ч. 16, ст. 3.

Характеристика.

Отвертий лист полонених до Українського Народу, його Правительства та Закордонних Місій. „Воля“. Відень 1920. 8^о, т. 2, ч. 4, ст. 152—155.

[*Отмарштейн Юрій*]. До історії повстанчого рейду ген.-хор. Ю. Тютюнника в листопаді 1921 року (Доклад Начальника Полевого Повстанчого Штабу — полк. Ген. Штабу Юрія Вас. Отмарштейна). „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4^о, ч. 6, ст. 12—13; ч. 7/8, ст. 17—20.

Бракує кінця.

Отмарштейн Ю. Матеріали до воєнної історії. Книжка перша. М. Капустянецький, Генштабу ген.-хорунжий. Похід Українських Армій на Київ—Одесу в 1919 р. Ч. 1 і 2. Львів 1921. „Літ.-Наук. Вістник“ Львів 1922, кн. I, ст. 81—84.

Рецензія.

Оф. Ген. Шт. Криза світової війни. Боротьба Антанти з німецькими підводними човнами. „Воля України“. Відень 1921, ч. 1/2, ст. 36—38.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

В листопаді і грудні мин. року вислала Адміністрація подібно, як кожного року, всім залягаючим передплатникам рахунки передплати, тим разом як т. зв. поштові інкасові доручення, що їх саме для тої цілі ввела при кінці року почта. — Більша частина передплатників ті доручення викупила і тим самим збільшила число дійсних передплатників, що мають вирівнану передплату до кінця 1934 р. Просимо їх стати nadalьше дійсними передплатниками й прислати негайно передплату на 1935 р., на цілий рік, чи на I півріччя, чи хоч на I чвертьріччя.

Та остали ще такі передплатники, що інкасового поштового доручення не викупили. Просимо їх хоч тепер в спізненому речинці вирівнати залеглу передплату, та стати в ряди дійсних передплатників.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 2. / Лютець 1935.

ЗМІСТ:

Сніг		Ювілейна Академія	
Анатоль Курдидик	2	Роман Лисович	10
В тифозній горячці		Нестор Махно та його анархія	
Михайло Острроверха	2	Ф. Мелешко	12
Вистава стрілецьких пам'яток		Ще дещо про Вольфсберг	
І. Іванець	3	Д-р В. Пастущин	15
Замітки до державних грошей		В обличчі смерти	
Микола Гнатишак	5	Микола Матіїв-Мельник	18

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 3

БЕРЕЗЕНЬ

1935

Ч.С.С. мовить... „Бомба” ч. 1. 1918-Львів

З ТЕКИ СТІЛЕЦЬКИХ КАРИКАТУР О. КУРИЛАСА.
(До статі д-ра І. Іванця: Стілецька карикатура.)

ДІВЧИНА З ЧЕРВОНИМ ХРЕСТОМ

Де це було? В Одесі? Вапнярці?
В білім місті, чи тихім селі?
Загубився той спогад у марші
сірих буднів і змарганих літ.

Тільки знаю: розбита хатина
(о, не тямить, не тямить ніхто!...),
нас п'ятнацять і ти, як дитина
в білій хустці з червоним хрестом.

Так: щоденно надія з одчаєм
і гарячка на сорок один
і ніхто вже нічого не знає —
звідки, доки, і що і куди...

Дні, як ріки гіркі й непрозорі,
ночі — серце довбуть долотом
і сміється ще тільки до хворих
хтось зпід хустки з червоним хрестом.

Нагло далі: на возі і пішки,
чи хто в силі, чи може і ні —
о, до смерти всі межі й обніжки
й чорна втома чіплялися ніг.

Хто це з нами у тій кавалькаді?
Адже вже нас не тямив ніхто. —
Хто тримав нас? Розраджував? Гладив?
Ти, дівчино з червоним хрестом!

Так прибули на місце, до своїх.
У великий і соняшний дім.
За вікном колисався весною
темний каштан і мрійно гудів —

і вливався солодко й п'ярко
сміх і сонце у кожний атом
і сміялися хворі щоранку
до дівчини з червоним хрестом.

Аж у ранці — щось дивно й понуро.
Сміх дівчини урвався — затих.
...Під каштани одцвілі за муром
поховали сестрицю на тиф...

Табір окремого загону С.С. в Білій Церкві

Написав: О. Думін.

„Дуже сумне місце, ні нащо й глянуть, зитеж є про що згадати“.

(Стороженко: Спомини про М. Л. Коржа).

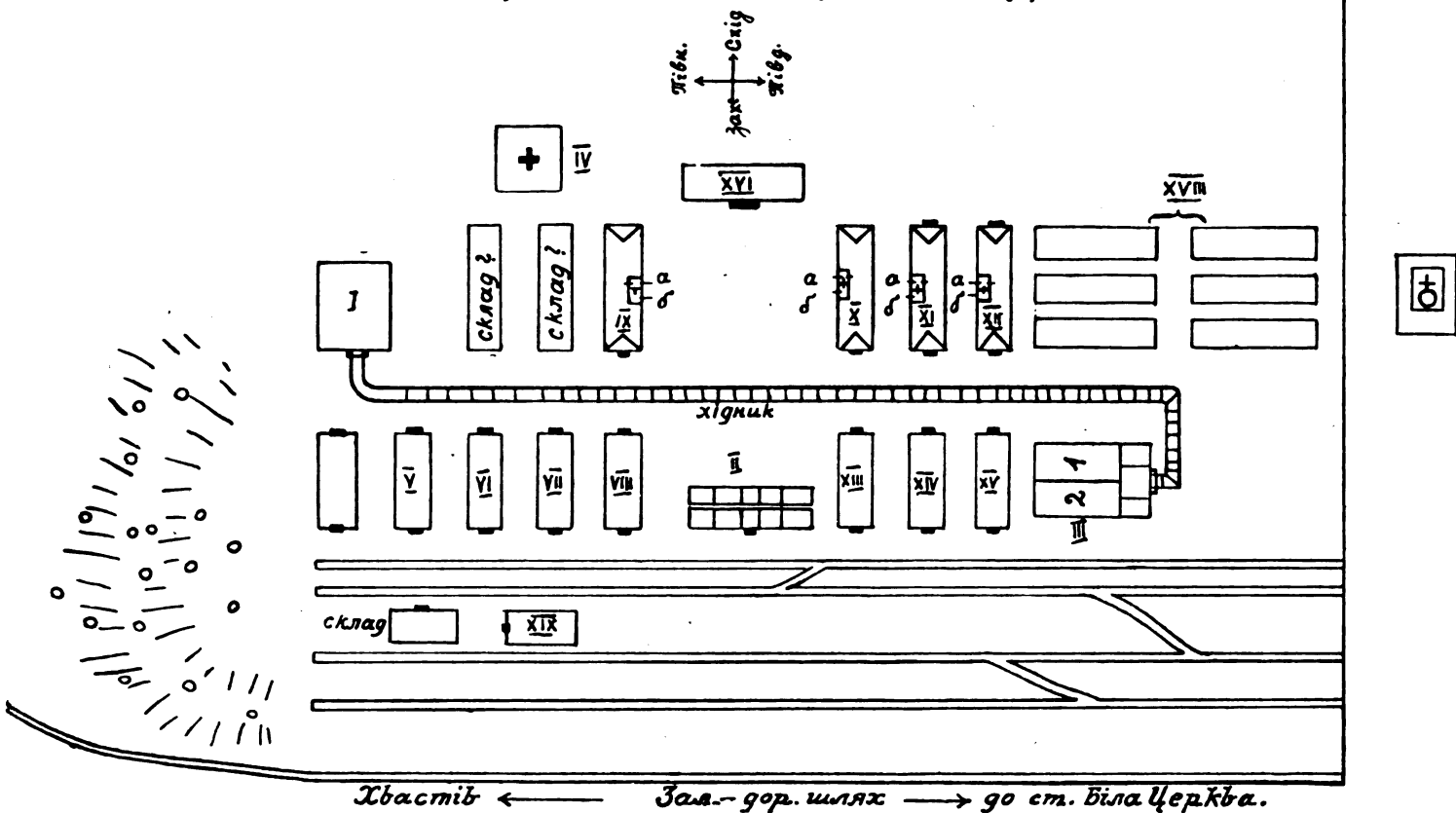
На матеріальні пам'ятки свого минулого Україна не багата. З наших передовсім наддніпрянських міст, за винятком Києва, та до певної міри Переяслава і Кам'янця, рідко котре може похвалитися тріазалими свідками старовини, рідко котре може сказати про себе, як західньо-європейські міста, що з кожного каменя промовляє до нас історія. Ми майже не маємо ні старовинних, гордих і понурих окутаних славою і легендою замків та кріпостей, ні величавих перетривавших віки покритих шляхотною латиною соборів, монастирів, ні палат і будівель українських вельмож — взагалі свідків старовини, чим так пишається Захід, в нас обмаль.

Те, що повстало за княжих часів, змели з лица землі, йдучі кілька століть безупинно одна за другою хвилі монгольсько-татарських набігів. Запорожське-ж козацтво не прикладало ваги до будівель, воно не любило ховатися за мури, закопуватися в залізо, уважаючи свою грудь найкращим захистом України і віри християнської. Та і ніде правди діти, козацька психологія сильно піддавалася впливові оточення — безмежного, вільного степу. Вона не зносила через це нічого тривкого, постійного, усистематизованого ні в організаційному відношенні, ні в відношенні

до свого побуту. Українське козацтво, що сотки літ — як слушно зауважує др. Назарук (Над Золотою Липою) — було суверенним паном низових просторів, не збудувало ні одної порядної твердині. Та і на віщо, літо прозів козак на війні або пробурлакував на степу, в плавнях і комиші, а зимою вдовольнявся, як каже проф. Грушевський, „в лихо зроблених з хворосту або дерева курінях“.

І не диво, що запорізьке козацтво не оставило по собі трівалих матеріальних памяток, що водилиб нащадків по їхніх слідах, пригадувалиб про їхні лицарські діла, розпалювалиб фантазію, помагалиб празнукам викликати в своїх душах образи славної минувшини і напували серце новим завзяттям. Чи може сучасник з належним пієтизмом ступати по батьківських гробах, коли нічого не викликає в його потрібного настрою, а прим. на Хортиці, першому козацькому гнізді — як казав Шевченко — „німець картопельку садить“. Не краще було, перед війною вже і з другими осідками низового козацтва, біля сіл Грушівки, Покровського, Капулівки та над р. Томаківкою. „Тутечки — говорив столітній запорожець Микита Леонтьевич Корж Стороженкові, опроваджуючи його в 1827 р. по одному з козацьких кошів — стояли колись каплички і хрести поставлені на память кошовим отаманом, а теперечки тільки й видно денедє купи каміння і цегли“. Так було тому 110 літ назад а тепер певно

Табор Січових Стрільців в Білій Церкві.

вже й каміння та цегли з тих овятих для кожного українця могил не знайдеться.

Подібна доля постигла і кіш новітнього козацтва — табор Окремого Загону Січових Стрільців в Білій Церкві. — Цей галицької військової формациї, що перша не словами а ділами, стала завпняти зміст ідеї соборности української землі і відіграла на Наддніпрянщині таку велику ролью. З їхнього коша, цього місця, де за гетьманської влади стрільці знову почали збиратися зі всіх кінців українських просторів, де покладено перш основи під організацію дійсно соборного українського військового стягу, куди зібралась Директорія і звідкіль вийшов перший поклик Гол. От. Петлюри до повстання проти гетьмана П. Скоропадського й сліду не залишилось. „Nec I sus ubi Troia fuit“. Щоб не зовсім затратилась пам'ять про це місце — пишу отчих кількадесять рядків.

Табор С. С. містився в віддалі 1½ км. від залізнодорожної станції Біла Церква, а саме праворуч залізнодорожної лінії, що веде на Хвастів. В цілому мав він вигляд прямокутника, що межував на сході зі степом, на півночі з малим сугсрбокком покритим рідкою лозиною, на заході з залізничними рейками Біла Церква—Хвастів, а на півдні з полевою дорогою і якимись, приналежними здається залізнодорожним службовикам — загородами. Поміж властивою залізною дорогою і табором простягалось кілька „сліпих торів“.

Табор складався виключно з деревляних бараків трьох типів: мешкальних, землянкових і господарських. Бараки першого типу, були побудовані по формі мешкальних домиків. Вони мали вигляд

прямокутників, по середині котрих вели коридори. По кожній стороні коридору мав барак по 5 чи 6 невеликих кімнат. Бараки землянкового типу (таких було всего чотири) визначались тим, що їхні довші (бічні) стіни, були з надвору обложені землею; криші тих бараків сягали до тої земляної обкладки. Бічних вікон отже вони не мали; світло до землянкових бараків падало з гори з вікон пророблених в криші. В середині ці бараки не були поділені на кімнати, тільки при вході мали вони по одній кімнаті (на чертині зазначено буквою: б; буквою: а зазначено сіни). Врешті бараки господарські: ці мали вигляд деревляних сараїв. До тих останніх належали склади, стайні і барак з приладдям до гашення огня.

Команда загону містилась в бараку ч. I. З містом і зі станцією мала вона телефонічне получення; в перших днях повстання воно незвичайно прло-дилось. Барак ч. II. служив за мешкання старшинам зі складу команди: полк. Коновальцеві, військ. старшині Мельникові і адютантові сотн. Матчаків. Крім того жили там: сот. Чмола, Сушко, а після приїзду до С. С. також сотн. Гнатевич. В падолисті 1918 р. в йому примістились др. Назарук і члени Директорії. Замітний цей барак в історії С. С. ще й тим, що в йому (в кімнаті I) відбулися в днях 12 і 13 падолиста засідання Стрільської Ради (при співучасті командантів сотень і кількох інших старшин) розглядаючи пропозицію д-ра Назарука їхати до Львова С. С., як звісно, на неї не погодилися, бо вже надто далеко заангажувались були в підготовці протигетьманського повстання, а до того по їхній думці доля

України вирішувалась не у Львові, а в Києві. Де відбувалися наради команди загону з Гол. От. Петлюрою і Директорією, мені не відомо, так само не можу сказати, де відбувалися переговори з делегацією німецьких (київської і білоцерківської) „жовнірських рад“, що закінчилися заключенням 17 падолиста договору про нейтральність німецької армії на Україні*). Гадаю однак, що ці події мали місце також в бараку ч. II, бо він до цього найбільше надавався.

В бараку III. поміщалась старшинська харчівня (кімната 1) і бібліотека (кімната 2) загону. Бібліотеку С. С. мали везвичайно велику. Німецька військова література занимала в ній чий не 80% книжкового стану. Книжки закупив у Відні і Львові та привіз їх до Білої Церкви сот. Чмола**). З відступом Армії УНР. з під Києва в лютому 1919 р. бібліотеку вивезено до Проскурова, а звідтам до Кременця, де оселився кіш і підстаршинська школа С. С. Барак IV — занимав приют. Завідував ним якийсь старий військовий лікар, здається по походженню москаль. Бараки V—VII. служили за мешкання прочим старшинам загону. В одному з тих бараків мав свою канцелярію „господар“ загону сотні. Даньків, завдяки котрому стрілецьке постачання стануло на висоті свого завдання, що значно улекшило стрільцтву підчас облоги Києва розгорнутись в дивізію. а потім в корпус. Барак VIII служив за пральню і купальню. Слідуючі чотири землянкові бараки IX—XII. занимали чотири піші сотні. Управи сотень містились в кімнатах зазначених буквою: б. Бараки XIII до XV становив стан посідання булавної сотні, полевой жандармерії, гармашів, кіннотчиків і скорострільців. Барак XVI. занимали приряди до гашення огня. Групу бараків означених ч. XVIII. становили стайні, возівні і т. п., декотрі з них були

*) Пор. др. О. Назарук: Рік на Великій Україні ст. 15. А. Крезуб: Перша умова Директорії з німцями з 17. XI 1918 р. „Літ. Наук. Вістник“ 1929, кн. V.

**) Тодіж, о скільки не помиляюся, привіз сот. Чмола зроблені спеціально для С. С. старшинські привіски (портупе). Від привісок У. С. С. відрізнялись вони тим, що були значно менші і округлі і замість орла мали призуб. Привіз він всего кілька штук, так що ці привіски не стали складовою частиною однострою загалу стрільцтва.

вже доволі знищені. Стрілецька кухня стояла поміж „сліпими торами“ (барак XIX).

По середині табору від команди до старшинської харчівні вів деревляний хідник, побудований на біля 30 см. високих палях. Таборозавартівня і арешт містились в бараку ч. XIII. До табору належала також мала деревляна каплиця. Вправи старшин під командою сотні Гнатевича відбувалися на площі між каплицею і групою бараків ч. XVIII. Стрільці виходили на вправи на площу між зал.-дер. стацією і містом, а на стрільняння до ліса, в північно-західній стороні. Стрільницею завідували німці.

За світової війни білоцерківський табір служив за лічницю для раниених вояків російської армії. С. С. перебрали його в зовсім добром стані, а з ним і доволі ріжного майна як ліжок, сінників, покривал тощо. Все це якось збереглося серед революційної завірюхи 1917—1918.

Після виїзду Загону на Хвастів, а далі під Київ. білоцерківські бараки стали збірною точкою для обовязаних до військової служби, а мобілізованих Директорією — доокочичних селян. Тут формовано з їх сотні, проведено з ними короткий вишкіл, а після того висилано на згущення підкиївського фронту.

В 1919 р. спалили табір С. С. Деникінці і то так основно, що переїзджаючи в 1921 р. з Черкас в Хвастів, я не помітив (з вагону) ні сліду з його. Звичайно, що цей вчинок не подиктували московським варварам якісь „висшіє стратегіческіє саабраженія“, а просто насолода нищення. Пяна російська офіцірня дала волю своїм унаслідженим по своїх монгольських предках, диким інстинктам, а хоть в цей спосіб пімстилась на так ім ненависних „сечовіках“.

І знов одна історична аналогія і знову пригадуються мені Стороженкові записки: „Селяни розказують — пише він в згаданих вже „Споминах“ про М. Л. Коржа — що як Текелій руйнував Кіш, то звелів комендантові по призвищу Норозі (підполковнику Норозу) все поламать, знівечить і знести, щоб і духом не пахло запорожським“. Та духу козацького Москва зруйнуванням Запорожжа таки не знівечила, не вбила. В УСС і С. С. він знову відродився — бо дух — геній нації невимірущий.

Стрільцька карикатура

Написав: *І. Іванець*, б. пор. У. С. С.

На виставі пам'яток по УСС, присвячено дещо місця стрілецькій карикатурі. В оцінці вистави відмічено на загал високу мистецьку вартість стрілецької карикатури, а мистець В. Ласовський в своїй рецензії (Новий Час „Дві Вистави“) в дуже цікавий і тонкий спосіб перевів паралелю між скромною виставою збережених стрілецьких пам'яток і імпазантною фашистівською, що мав змогу бачити її в Римі. Бачить він між иншим у стрілецькій карикатурі доказ позитивних рис української вдачі, видержаності і погідности навіть у тяжких обставинах. (Сміх крізь сльози). Для українця героїство стає чимсь буденним, звичайним.

І справді виставлені стрілецькі карикатури 2-ох мистців Р. Сорохтея та О. Куриласа оживили цілість вистави, були приємним відпочинком, бо сміх і гумор ділає все добре, ділає позитивно а люди веселі, життєрадісні, що вміють жартувати, це милі гості в товаристві. Тому так сатира як і карикатура може мати велику суспільну вартість.

Трудно давати тут дефініції цих понять, бо вони часто заплутують, а не розяснюють їх. Звичайно привикли ми розуміти під карикатурою веселий тематично рисунок. Карикатура по суті є мистецькою синтезою, схарактеризованням дійсності в спосіб простий, оригінальний, ляпідарний, видвигає характеристичні чи навіть драстичні елементи. Карикатуристом чи сатириком треба вродитися — треба ним бути.

Р. Сорохтей:
підх. У.С.С. О. Кобилянський.

Р. Сорохтей: підх. У.С.С. Придун вишколює чету.

Уродженим карикатуристом є Р. Сорохтей. На виставі бачили ми цілий ряд колишніх УСС в його карикатурній інтерпретації. Пізнали відразу давніх знайомих. Сорохтей як карикатурист цікавиться передівсім людською головою, виразом лица. Кожня, ним сконструована голова, це прояв мистецької контемляції продуманої і провірюваної передвиступної праці. Працює він як селекціоніст, що відкидає менше важні елементи, бере під увагу лиш те, що давалоб засадничий вираз особі — і де він у своїй методі дуже далеко, потрапить без жалю посвятити, відкинути якусь важну фізіологічну частину для виразу цілости. Притім Сорохтей витончений як мистець-графік. Є в нього велике почуття лінії, яка завжди дуже зясо-

Р. Сорохтей: проф. І. Боберський.

вана, при цьому тонка і ніжна. Карикатури, що він їх виконує тушею та пером набирають прецизности сталеритів, стають монументальні через свою зясованість та велике відчуття форми. Окрім портретових карикатур, виставлено і тематичні композиції двобій Цяпки - Скоропада з полевим духовником УСС о. Пшепюрським. Мистець використав якийсь інцидент товариського непорозумін-

Р. Сорохтей:
підх. У.С.С. Черевко.

О. Курилас: підх. УСС. Угрин-Безгрішний.

ня щоби дві між УСС популярні особистості розібрати до нага та пустити з штилетами на себе.

В другій карикатурі, що має мотив з площі вправ представлено молодого професора, до цього ще й фільольога в обстанові військової дійсності. Скільки тут професорства прикритого військовим одностроєм! Як добре відчуті стрільці-воєнки, що гремлять військовим кроком.

Поле карикатури незвичайно широке як і взагалі мистецтва. Є в ньому місце для всіх темпераментів. Репрезентантами її в європейському мистецтві є динамічний Доміє, синтетичний Гульбрансон чи легкий імпресійний француз Сем.

Імпресійну легкість та рисункову зручність бачимо в шаржах та карикатурах О. Куриласа. Курилас маляр з темпераментом, чого доказом цілий ряк малюнків, портретів та банальних мотивів, що їх виконав в часі свого побуту при УСС. В працях тих много безпосередности, живости, а в портретах маркантною подібности. О. Курилас є малярем дуже спостережливим і його як ілюстратора характеризує незвичайна прямо малярська пам'ять. Ці своєрідні прикмети як рисівника предиспонує його в великій мірі до карикатур. Нею він спеціально не займається, при УСС виконав їх цілий ряд, за час свого побуту в коші. Там видавано тоді сатиричні літографовані жур-

О. Курилас: Боева Управа.

нали як „Самопал“, „Самохотник“, яких треба було ілюструвати. Так повстав цілий ряд карикатур. Ось працівник пресової кватири — Угрин Безгрішний — редактор і світлицець коша з червоною калиною в устах бере дротяні перешкоди. На іншій зафіксована Боева Управа в своїм колишнім складі. Вол. Бачинський роздумує спертий на голови українських есдеків В. Темницького та М. Ганкевича. На престолі в злагоді відпочивають чолові особистості К. Левицький та Н.

Василько. На першому плні К. Трильовський і Др. К. Трильовський по когутячому себе оглядають. Ось зараз кинуться на себе. Вони себе недолюбували та оба вносили знов багато життя в середовище, в якому працювали. Рисунок це колись популярний на нашій землі. Др. Цегельський заломлює руки, остане теж цінною пам'яткою доби. Він дивиться як двоє політиків різного напрямку розтягають галицького льва, що й вже з перемучення охляв. Коли дивимося на ті ве-

О. Курилас: Українська Політика в р. 1917.

селі рисунки артиста — то відчуваємо, що впливав на нього погідно надійний час та добра обстановка серед своїх в коші УСС. Карикатури, які він дав з побуту стрільцтва, залишаються на все не лиш цінними документами його мистецької праці, але і тематично характеристичними документами доби.

Думки Грушевського про потребу української армії

Написав: Д-р Микола Андрусак.

Серед українського громадянства на Придніпрянщині в початках будівництва власного державного життя в квітні-травні 1917 р. виявилися два напрямки відносно питання про українське національне військо: один, репрезентований від початку Товариством ім. П. Полуботка з Миколою Міхновським на чолі, який стояв за творення української регулярної армії як основи майбутньої самостійної України; другий — табор української революційної демократії, якої головним речником був Володимир Винниченко, вважав формування української регулярної армії за річ непотрібну й небезпечну для заповнення соціальних здобутків революції. Тому, що в Центральній Раді верховодили представники цього другого табору, змагання першого українського уряду йшли в тому напрямку, щоб армію перетворити на народну міліцію; до кінця 1917 р. майже не було його заходів для припинення деморалізації й розкладу війська. Навпаки, сам Військовий Генеральний Секретаріат (міністерство військових справ) перешкодив підполк. Вікторові Павлику зорганізувати в Києві дві т. зв. „сердюцькі“ дивізії, тому, що проти них виступила „Робітничка Газета“. „Утворення сердюцьких полків — писав цей часопис — не являється в інтересах ні селянства, ні робітників, є затією буржуазних кол громадянства чи їх прихвостнів, і тому вся демократія мусить об'явити цим буржуазним намірам найрішучшу війну“.

Ясно, що серед таких настроїв не могла Українська Центральна Рада, проголошуючи IV-им Універсалом (22. січня 1918 р.) самостійність Української Народньої Республіки, здобутися на інше рішення в справі армії, як тільки оце: „Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватися, приписуємо відпускати додому деяких салдатів, а після затвердження мирових договорів — розпустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народну міліцію, щоби військо наше служило обороні робучого народу, а не бажанням пануючих верств“.

Але виявилось, що противійськовими кличами не можна оборонити України перед більшовиками, що своєю антимілітарною агітацією розложили стару російську армію, розкладали українське військо, а самі збирали скоро свою армію й опанували Україну. Український уряд мусів засягнути військової помочі центральних держав, аби прочистити свою державну територію від більшовицьких банд. Очевидно, для дальшої безпеки України перед більшовиками мусіла стати актуальною у провідних українських кругах справа формування сильної власної армії, яка б без чужої помочі оборонила державу від ворогів. Пекучу потребу власного війська виказував у своїх думках і мріях п. н. „На порозі Нової України“, написаних у лютому-березні 1918 р., голова Центральної Ради — Михайло Грушевський.

Під вражінням чудових співів наших хорів на Шевченківському спектаклі після звільнення Києва від більшовицької окупації писав Грушевський: „У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнанні з нашим убожеством у громадській і політичній роботі! Справді, як легко в нас зібрати великий і гарно зоспіваний хор, і як — виявилось — трудно зладити добрий, дисциплінований курінь на оборону українських вільностей!“ З натиском підчеркував, що для закріплення й забезпечення українського державного ладу треба економічної, мілітарної й культурно-інтелектуальної сили, треба людей діла реального, практичного — спеціалістів-адміністраторів, фінансистів, економістів, знавців військового й морського діла, й техніків. Сама ж армія — на його думку повинна будуватися на аполітичній основі.

Справі армії присвячує Грушевський в цій збірці („На порозі Нової України“) окрему статтю. В ній він пише ось що: „Вимагання державного патріотизму в наших ухах звучить по своїй новості ще до волі не звикло. Ще більш незвичайно, навіть дико, будуть звучати заклики до культури армії, до котрих я зараз переходжу. Коли державність була синонімом імперіялізму й насильства, й тому була предметом неохоти та відрази, так що державна служба в ґрунті річи вважалась річчю невідповідною для демократично й ліберально настроєної людини, то армія, як вияв мілітаризму, як знаряд державного примусу, як охоронна сторожа всіх гідот старого режиму й поготів будила огиду й призирство, і туди за невеликими виїмками йшли тільки люди цілком аполітичні, позбавлені громадянського почуття, всяких звязків з громадським життям і поступовим рухом. Але коли держава наша має стати палядіюмом демократичних вільностей, заборолом соціалізму, ареною національної згоди, то навпаки на сторожу цих соціальних скарбів повинні стати якраз такі люди, котрі б цінили цей внутрішній зміст, ті вартости, які містять в собі ця держава. Бо опричницька банда, або навіть і набір бездушно вишколених манекінів не може бути надійною охороною таких великих вартостей. І коли охоронним засобом нашої держави має бути армія, то треба подбати, щоби її скласти як найкраще, влити до неї елементи здорові, надійні, дати їй напрям певний і незломний, характерові держави відповідний, щоби він не суперечив йому, не був для нього загрозою, а гарантією!“

Нормальною формою охорони для демократичної держави являється всенародня міліція. Це приймають за правило всі соціалістичні програми, й на цьому принципі від початку стояли наші українські соціалісти. Але ще далеко перед тим страшним розвалом війська, який нам довелось пережити — один з найбільш жахливих моментів нашого недавнього, але скорого життя, було ясно, що відразу, при тій дезорганізації, яку ми маємо в середині,

й при тих небезпеках, які чигають на нас з усіх сторін навколо, — міліційна служба не забезпечить нас від спекуляцій на нашу слабкість, і нам якийсь час буде доконче потрібна хоч невелика, але добра, тверда й дисциплінована армія. Плян вироблений нашим військовим міністерством побудований на принципах територіяльного устрою так, що без труднощів кожної хвили можна перейти від армейської до міліційної системи. Таким чином постійна армія являється у нас інститутом переходовим, тимчасовим. Можна сказати, що його існування буде тим коротше, чим краще сповнить він свої завдання. Але поки він буде існувати, треба буде приложити всі старання — не тільки правительству, а знов таки самому громадянству, щоби цей інститут, ця армія, не була чужородним наростом на демократичному тілі держави, не викривляв би її демократичної та соціальної політики, не відтягав засобів, життєвих соків краю на чужі й шкідливі мілітаристичні завдання.

Все це можна досягнути не репресивними чи оборонними способами, тільки позитивними, конструктивними заходами. Треба раз поставитися до армії не як до якоїсь скидки, куди скидаються найменш цінні, на ніщо краще непридатні елементи, а як до окраси держави й нації, її почесної варті, куди йде все що найкраще, найбільше перейняте щирим, поважним відношенням до держави, її демократичних, соціальних і національних завдань, не за напасть, не за страх, а за совість, — щоби віддати кілька найкращих літ сповненню найвищого громадського обов'язку: боронити найвищі народні досягання своєю кров'ю! (Підчеркнення моє — М. А.).

Треба, щоби кадрова старшина складалася з елементів ідейних, культурних, інтелігентних, — щоби її ценз не тільки спеціальний, а й загальний був досить високий (вища загальна школа), і вона була обставлена матеріально настільки відповідно, щоби не втікала з війська на „ситші пироги“, як казали наші предки.

Щоби відносини старшини до козаків були

близькі, щирі, братерські — щоби при формально твердій дисципліні й субординації армія мала дійсно демократичний характер по суті.

Щоби побут козаків у цій армії не був марнуванням часу — щоби час регулярної служби був використаний як найпродуктивніше, аби можливо в коротший час вмістити всю потрібну для війська технічну підготовку — доведена до рівня сучасних вимог, а потім все далі здійснити через учебні збори, організовані в різних порах року так, щоби вони як найменше відтягали живі сили краю від продуктивної праці.

Щоб усе, що підчас служби лишається від чисто технічної підготовки, було використане на завдання культури й освіти. Щоби побут козака чи старшини в війську мав характер громадянського виховання й демократичної культури.

На армію так організовану й поставлену не шкода буде великих засобів, великих вкладів, значної частини бюджету, тому що вона буде, як я сказав, не чимсь чужерідним, чужим і ворожим демократії й культурі, а її засобом.

Але поставити її так, повторюю, можна не паперовими законами й розпорядками, навіть не багатими асігнуваннями, а живою працею самого громадянства.

Як постелить воно тут собі, так і виспить. І постелити треба дуже добре, тепер же зараз, бо від цього залежить вся дальша доля нашої держави, нашої нації, нашої культури, демократичних і соціальних здобутків трудящих мас“.

Сама стаття Грушевського не була голословною. Як подає проф. Дмитро Дорошенко в нарисі „Історії України 1917—1923 рр.“ (том I., Доба Центр. Ради, Ужгород 1932*), ст. 382), українське міністерство військових справ ще за Центральної Ради приступило до вироблення плану організації регулярної української армії на основі територіяльного побору. Українська армія мала складатися з 8 корпусів піхоти й 4 і пів дивізій кінноти. „Але практичне переведення цього плану випало на долю вже гетьманського уряду“.

*) За цим нарисом Дорошенка (с. 198—199, 266, 351—352) подаю вступ статті.

Нестор Махно та його анархія

Написав: Ф. Мелешко.

(Продовження).

Придивляючись отак до них, мені тепер було зрозумілим, чому та голота трималася „батька“ Махна. Чому ж же не триматись, коли тут можна було розгуздати всі свої інстинкти, робити, що забажається, повживати всіх благ земних, які тільки ще можна було тоді знайти на Україні. До цього гурту приходили молоді парубки з дому навмисне майже голі й босі, маючи тільки злочинні нахили, або будучи вже готовими злочинцями. Кожний з них міг тут вповні проявити свою власну „ініціативу“; одягтися, взутися, добути собі коня, чи й коні з тачанкою, як той парубок, що нас віз, здобути собі гроші та різне інше майно, пити й гуляти, або з дешево набути добром повернутися собі до дому і стати мирним господарем. Що за все те часом можна було заплатити й життям, це вже питання. У великих війнах кожний вояк міркує і вірить, що не він, а другий може бути вбитий... В „армії“ „батька“ Махна кожний міг собі воявати тільки з власного бажання, в критичний момент міг собі ухилитися від участі в бою. Друга річ, коли ворог налігав і доводилось всім разом і кожному зокрема боронитися. Наскільки мені довелося познайомитися з тактикою Махна, вона була переважно характеру оборонного. На запити: „за віщо ви воюєте, хлопці?“ переважно відповідали ті хлопці-лиходії: „Запитайте батька Махна, то його справа“... Були й такі, які відповідали: „А що ж буде з революцією, коли всі дома сидітимуть?“... Відповідь на запит запитом — дійсно, мудра — що, справді, було б з революцією на Україні, коли б на ній не було „батька“ Махна та його „синків“... Помилковим було думати, що махнівці склалися із самої бідноти. Навпаки, були в тій банді і синки таких батьків, які на Катеринославщині та Таврії мали по 50, 100, а то й більше десятин землі. Всі тут знаходили притулок, які хотіли й любили дикунську волю.

З попереднього видно, який тяжкий обов'язок ми, глосояни на себе взяли: провадити культурну роботу в тій банді, яка мала по умові з Махном полягати: в улаштуванні вистав, читанні рефератів на різні теми та утворенні похідної бібліотеки. Побачивши і переконавшись, наскільки тут та наша робота потрібна — ми з тим не дуже то й поспішали. Махно ж нас потребував ще для однієї справи. Ми мали стати посередниками в переговорах, навипадак, коли б йому довелося зустріти з українськими військами, регулярними частинами, „З петлюрівцями. — казав Махно. — **не** маю ніякого бажання битись і тільки“... Ще більше не було такого бажання у його „синків“ Махно ж мав, як ми потім відкрили, наївно — лиходійський плян: попробувати зєднатися з українською армією, зробити з Петлюрою те ж саме, що зробив з Григорієвом, стати на чолі, „об'єднаних“ армій і оголосити себе диктатором всієї України. У Махна, певно, не вистарчало розуму

на те, щоб пам'ятати й знати, що укр. армія була тоді не пригорітвська банда, а головний отаман Петлюра, не п'яний „отаман“ Григорієв.

Ми якось стояли коло махнівського штабу й чекали на фіру, якою ми мали відіхати в один маєток і забрати там книжки для запроєктованої бібліотеки. Показався Махно. Йшов із свого (півського) помешкання. Одягнений був в новеньке цивільне убрання, до речі сказати, Махно любив майже кожний день одягатися все в інше убрання. Під рукою ніс свій дорогий цінний „поклад“ — теку з документами, в другій руці мав нагая й похлискував себе по литках. Запичав нас, чого ми тут стоїмо. Ми відповіли, й він пішов далше. Помітно було, що мав добрий настрій. По хвилі почувся постріл. До штабу прибіг один махнівець і приніс новинку. „Батько“ Махно, показалося, ото йшов навідати своїх ранених. Там один із них пожалівся „батькові“, що фельшер погано з ним поводиться. Махно не говорючи ні слова, застрілив того фельшера. Ото й був той постріл, який ми чули. Махно „поміг“ своїм раненим: був один фельшер, тай того він убив. По хвилині, Махно повертався назад, усміхався, ніби нічого й не сталося.

Тим часом, тут, коло штабу, відігралася нова сценка. У селянина махнівці забрали добрі коні, а йому лишили старі, білі, збідовані. Він їх привів до штабу й слізно просив, щоб йому повернули його коні. Вмішався сам Махно.

— Скільки ти маєш, — запитує, — десятин землі?

— Десять, — відповідає.

— Значить не бідний — каже Махно.

— Але ж у мене четверо дітей...

— Мені до того немає діла. Коли сам не хочеш приймати участі в революції, то нехай приймають її твої коні і тільки!...

Дядько таки не відставав, прохав, благав. Та ось їде другий дядько малими лошатами.

— Стій — командує Махно, — випрягай твої лошата!...

Той дивиться. Махно велить рішуче. Випрягає. — Бери он ті білі коні й запрягай!

Виходить кумедія — великі коні не влазять у малі шлії.

— А ти бери оці лошата, викормиш і матимеш знову добрі коні і тільки!...

Махно йде далше. Дядько вже просить, щоб йому повернули білі коні — нічого не помагає.

По слідах роботи махнівців. Приїздимо в подвіря п. Гриневича, Марківської волости. Був це колись відомий в околиці земський начальник — ліберал. Землю свою перед світовою війною продав селянам. Залишила одна садина та малий шматочок землі. Заходимо в будинок та заста-

...тій... ції, 3) Вся земля, що тепер забрано їй із рук земле-
власників, має поступити не в посідання держави,
а в управління та розпорядження тих, які на ній
...цюють". (Взято вже із брошури С. Черно-
...іна).

... Махнові пляни не спочивали на одному
...ному бандитизмі. Він мріяв створити
...у Анархістичну Державу, на чолі якої
...ати. На московщину не зазіхав, а тому
...івська, Україна мала бути самостій-
...овщиною могла б зфедеруватись
... б і там було заведено такий же
... це б то Махнівщину...

...на поповнення... Відділ кін-
...и 6 кулеметах на тачанках,
... Орлова. Була то банда
...разкові погромщики та
...евицька частина, яка
...ахнівцями на фронті
...в большевиків, пі-
...очи, що в такому
...к під зверхньою
...тобачимо — ко-

...двору й гово-
...ть Орлов, чор-
...ї кулеметною
...а бомби, при-
...шкеті стрічка
...ам — смерть
...на, Грицько,
...о брата Не-
...и добряща
...в тій бан-
...вав. „Бать-

...х очей, бо

...овю. Спа-
...ив. повер-
...ни кінець,

...Грицько.
...застрілю
...а те, що
...такого,
...дись, ну
...бох по-
...астраж-
...цька аж
...нко на-
...озгашо-
...одітого
...розстрі-
...можна.
...ше ви-

...е минула
...ж таки за
...во — то
...яти, але..
...ка б мала
...була ним
...и автори-

тет бодай у тих 80 — яких він зі собою припровадив. Цього й вистарчало, щоб Махно його побувся.

Різні отакі криваві випадки переконували нас, що не тільки нема рації, а й небезпечно залишатися при Махні. Наші надії на Галину — могли не оправдатися. Махнові звірячі інстинкти, його нестримність, були тут сильніші за Галинину національну свідомість та доброту. Коли б Махно захотів нас постріляти, то вона б його від того не втримала. Та й робив же він те не обмірковуючи з Галиною, а так — часто-густо під натиском хвилевого дикого запалу. Сама ж Галина не була вже такою, якою я знав її в минулому році. З палкої дискусії зробилася при Махні мовчазна „Морська цариця“, яка, ніби повністю досягла свого, й тепер відпочивала на „лаврах“... Махно ж при ній любив висловлюватися:

— „Я признаю в житті тільки одну власність — нею є моя дружина. Хто посміє на мою дорогу власність посягнути — застрілю і тольки!“

Галина певно такою „жінкою“ свого мужа цілком задоволена. Якось я влучив мент і запитав її, як то сталося, що вона з початку Махна так сильно боялася, а потім з ним одружилась?

— „Я попала між два огні — з одного боку були денікінці, а з другого — Махно. Я вибрала його — він все ж таки народник... — Аргумент розуміється зовсім не переконуючий. Правдивішим тут буде, що вона хотіла слави, пошувала її, ну й знайшла те в подружжі з Махном. І не помилилась, бо ж коли б стала Галина дружиною звичайної порядної людини, хто б же про неї знав, загадав та писав?“

З розпорядження Махна в Липняжці окликано сходку (віче). Махно вже давненько до мене приставав, щоб я виступив публично з промовою. Мав, ніби, одно при тім бажання — почути, як я говорю... Я ж догадувався, що в той спосіб він хоче відкрити мое дійсне відношення до нього та до його Махнівщини. На тій сходці, першим мав виступити Махно, а потім я. Ось він почав... гарчати — пригадав мені собачку роздратовану. Так і здавалось, що ось цей маленький, злий чоловічок, вихопить револьвер і почне палити навколо себе. Коло нас глodosян, стояла і Галина. Липняжські парубки почали жартувати над Махновими словами та рухами. Вона почула й спалахнула:

— Дикуни, вони його не розуміють!... — говорила. — Вони сміються, не доросли ще до того, щоб його розуміти!

Ми мовчали, але нам напевно, також не бракувало посмішок на обличчях. Махно, „відгавкавши“ свою промову, підбіг до нас розхвильований.

захекався. Тим часом на трибуну вже виліз „словолюбо“ Карпо. Я рішив повжити хитриків — не виступати, але розхвалити Махна.

— Чому ж ви не виступили? — злісно сказав він і блимнув своїми оченятами.

— Знаєте, ви так прекрасно говорили — брехав я. — полишили на всіх глибоке враження, а я б моєю промовою тільки все те зіпсував...

Махно нічого не відповів і тільки ще злісніше на мене подивився. Взяв свою Галину й пішов. Після цього я намагався не попадатися йому на очі. І вже була одна думка — утікати скорше від цього лиходія.

Махнівці вирушали із Липняжки на Добровеличківку. Всі на вулицях. Страшна метушня, безладдя. Словом, анархія вирушає в похід. Ми остаточно рішили, що далше не поїдемо. До речі, й той парубок, що віз нас із Глodos в Липняжку, рішуче тепер нас „панів“ більш везти не хоче. Стоїмо та дивимось на ту анархію. Та ось летить на ворономі коні, одному із найкращих, якого тоді можна було знайти на Україні, сам, цілком оскажений „батько“ Махно.

— А ви чого досі не виїхали!... — вигукнув він гнівно.

Я говорю, що нам не дають фіри під бібліотеку, а той парубок не приймає на свою тачанку. Він тут же недалеко стояв з кіньми. Махно кинувся на нього: — зараз же взяти їх на тачанку... твою мати!... бо застрілю і тольки!... Призначає ще одну фіру для нас. Повернув коня й подався. Помічаю, що Махнові дуже залежить на тому, щоб мати нас при собі, але рівночасно відчуваю, що він в один мент божевільного запалу не втримає себе й ррне по нас стріляти.

Із двору виїздить тачанка (фаетон) на гумових обручах, в яку впряжено в пристяжку четверо прикритих блімими сітками, вороних баских коней. Фаетон застелений перським килимом, а на ньому та скромненька Галина, яку ми ще вчора бачили. Вона одіта, мов дійсна цариця. На ній дороге убрання, на голові широкий білий капелюх, вигляд поважний. Галина не тільки нас мужичи — але й своєї недавньої товаришки по семінарії, моєї дружини. „не поміча“. Догадуюсь — Галина знає, що робить. То ж вона свого Несторка намовила, що треба в Добровеличківці показатися. Туди вона летіла, де недавно знали її тільки як гарну семінаристку. Показатися там зараз в повній славі та силі. А може вона хотіла пограти ще й на нервах свого недавнього коханця (Дмитра Хорунжого*), який тоді саме був дома

(Докінчення буде.)

*) По протигетьманському перевороті М. Хорунжий був комісаром Елисаветградського повіту.

Культурно-освітня праця У. С. С. на Волині (Володимирщина)

Написав: Д-р Іван Романків.

Коли світова війна прорвала сокальський кордон, зродилася думка використати добру нагоду й навязати взаємини з українським населенням Волині, збудити в нього національну свідомість та подати йому помічну руку в часі воєнних злиднів під окупацією чужинецької армії.

Очевидно, стрільці могли виїхати на Волинь лише за дозволом команди австр. армії, а потребу такого виїзду треба було умотивувати користю для неї. В тій цілі поставлено команді армії проект вислати на Волинь кількох старшин УСС. для вербовання між українським населенням Волині охотників до легіону УСС.

Команда армії дала на це свою згоду й дозволила в тій цілі виїхати на Волинь трьом старшинам УСС., на котрих призначено сотн. Вітовського з осідком у Ковлі, чет. Саєвича у Володимирі Вол. і чет. Гаврилка в Луцьку, де мали бути основані „Комісаріяти вербункові У. С. С.“.

Старшинам тим не вільно було взяти зі собою ніяких помічних сил. Однак, користаючи з прислугуючого їм права взяти зі собою чурів для своєї особистої обслуги, рішили всі три старшини зрезигнувати з особистих вигод, а для успішнішого ведення своєї праці взяти зі собою (на місце чурів) інтелігентних стрільців, здібних до культурно-освітньої роботи.

В початках лютого 1916 р. виїхали вище названі старшини враз зі стрільцями Володимиром Кузьмовичом, Михайлом Романюком і Іваном Романковим з коша УСС. через Львів на Волинь.

Вербункова акція в тім випадку була лише засобом до ціли, що давала змогу виїхати на Волинь. Властивою метою побуту УСС. на Волині було вести між тамошнім українським населенням культурно-освітню працю, бо українське населення Волині не було національно свідоме, ані підготоване до того, щоби зрозуміти ідею визвольних змагань стрілецтва. Тому висліди вербункової акції були мінімальні. Зате культурно-освітня праця увінчалася великими успіхами. Початки тої праці були дуже тяжкі як з огляду на терен праці, так і число призначених до того сил. Українське населення Волині відносилось з початку з недовірям до „австріяків“ (бо так називало стрільців, не розрізняючи їх від звичайних австр. вояків) і тому лише невсипущій праці стрілецтва, а особливо залізній витревалості й самопосвяті четаря Миколи Саєвича (ділаючого на терені Володимирщини) належить завдячити великі успіхи тієї праці.

Першим завданням Комісаріяту УСС. у Володимирі Вол. було побільшити число стрільців, бо дві особи не могли нічого зробити.

Багато старань і труду мусів доложити четар Саєвич, заки виклопотав у команді армії дозвіл на збільшення числа стрільців, мотивуючи це тим, що вербункова акція потребує підготовки й освідомлення населення, а цього одна ані дві особи зробити не можуть. На безупинні просьби й домагання чет. Саєвича команда армії дозволяла кілька разів на збільшення числа стрільців, котрі зараз розхо-

дилися по селах для ведення освідомляючої акції і підготовки в цілі основи українських шкіл.

Першим наглядним успіхом праці чет. Саєвича було основи української школи в самому місті Володимирі Вол.

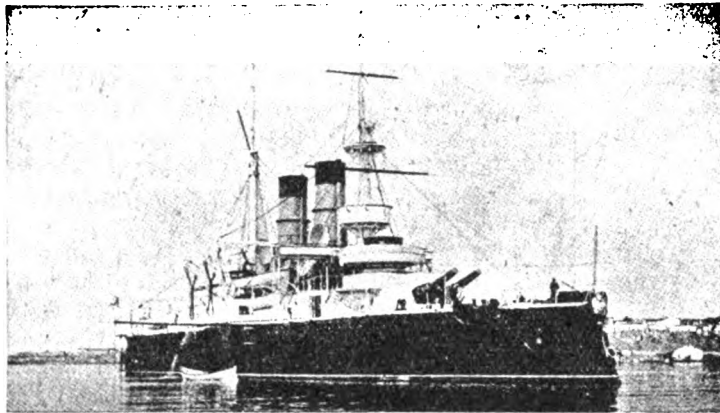
В дуже короткому часі удалося чет. Саєвичеві при допомозі тодішнього посадника міста, австр. поручника Гната Мартинця і одинокого свідомого мішанина Черановського відкрити чотироклясову українську школу на передмістю „Риловиця“. Комісаріят УСС. навязав контакт з культурно-освітнім бюро у Львові під проводом д-ра І. Крипякевича, від котрого одержував потрібні в своїй діяльності вказівки й літературу. Це бюро прислало як учительську силу до школи в Володимирі Волин. п. Савину Сидорович, котра як управителька тої школи працювала весь час з великою посвятою для її розвитку. Їй до помочи додано дві місцеві учительки, свідомі Українки, що з великою охотою і солідністю сповняли свої обовязки.

Про основи Комісаріяту УСС. у Володимирі Вол. довідався скоро перебуваючий там, як австр. вояк, знаний археолог і історик мистецтва, д-р Йосиф Пеленський, і хоч не мав обовязку ані дозволу від своєї команди, то мимо того увійшов у тісний контакт з Комісаріатом, відвідував його майже що-дня і разом з членами Комісаріяту працював над національним освідомленням українського населення Волині. Як „апостол правди й науки“ мандрував він зі стрільцями піхотою від села до села в голоді й холоді, сповняючи дуже ревню свою ідейну працю.

Діяльність Комісаріяту з часом поділилася на фахово-учительську і організаційну. Дуже скоро показалися успіхи культурно-освітн. праці стрільців на Волині. Українське населення, бачучи повну посвяту їх праці, зачало відноситися до них з довірям і симпатією, зачало звертатися до Комісаріяту за порадою й поміччу в усіх справах. Воно вважало Комісаріят УСС. за одну свою опіку підчас воєнної заверюхи й окупації їх землі чужими військами, що не раз давалися йому взнаки. В короткім часі Волинь вкрилася густою сіттю українських шкіл під управою фахових учительських сил, присланих „Культурним Бюром“ зі Львова і стрільців, присланих кошом УСС.

Для керування шкільництвом утворилася „Окружна Шкільна Рада“ під головуванням п. Гната Мартинця, а в склад її входили ще чет. Саєвич, мішанин Черановський і кількох стрільців.

Комісаріят УСС. на Волині існував около два роки, бо в році 1917 команда австр. армії казала зарядити перегляд стрільців і здібних до фронтової служби відслати до коша УСС., що мусило статися. За такий короткий час свого побуту на Волині лишило стрілецтво наглядні висліди своєї праці й причинилося у великій мірі до національного освідомлення українського населення. Основані ними школи розвивалися дуже добре й переіснували до часу їх зліквідування польською владою.

Старий лінійний корабель Чорноморської Фльоти „Дванацять Апостолів“ (8.440 тон).

На синьому Чорному Морі в рр. 1917-19

Уривок зі споминів.

Написав: *Святослав Шрамченко*, лейтенант фльоти.

Це було в червні 1917 року. Над Україною вже неслись хвилі загально-російської революції і разом з тим національного відродження.

Кур'єрський потяг Петроград — Севастополь, до якого причепили по дорозі Київський вагон безпосереднього получения Київ — Севастополь, в якому я їхав, повертаючи з відпустки зі свого маєтку на Чернігівщині (а перед тим з Петрограду) і до якого я щасливо попав в Київі, вже летів на Кримі. За Джанкоєм, а ще далі за Симферополем у потязі в той день 27 червня 1917 р. лишилося вже не багато пасажирів; це вже були лише ті, які їхали на фронт, бо до Севастополя, як до воєнно-морської фортеці без окремого дозволу команданта міста, візд був цілковито забронований.

Коли через вікно вже кілька разів блиснуло поміж скелями темно-синє в той час, — Чорне Море. а з лівого боку просиніла найвища гора Криму Ай-Петрі, верх якої був ще закритий ранніми хмарами. десь за Бакчисараєм пройшла військова контроля і перевірила у всіх документи.

За деякий час потяг нісся вже берегом північної бухти Севастопольського рейду і я знов побачив на ньому наших „старих чорноморців“ II Бригаду лінійних кораблів Чорного моря.

Все святі: Лінійний корабель „Св. Евстафій“ (1906 р., 13.000 тон місткості, 16 вузлів ходу, 4—12 дм., 4—203 мм. 12—150 мм, 14—75 мм. гармат і 2 мінних апарати. Випал на один борт 1731 кильоґр.) під прапором нач. II бригади лінійних кораблів Чорн. фльоти, лінійний корабель „Св. Іоанн Золотоустий“ (1906 р. одного типу зі „Св. Евстафієм“) і лінійний корабель „Св. Пантелеймон“ (1900 р. 12.000 тон, 16 вузлів, 4—12 дм., 16—150 мм., 14—75 мм., 4 кулемети і 4 підводних мінних апарати. Випал на один борт 1620 кильоґр.). Під самим протилежним берегом бухти в Сухарній балці знаходивсь старий лінійний корабель „Дванацять Апостолів“ (1888 р. 8440 тон), який порівнюючи зі своїми плаваючими братами, завжди виблискуючими своєю чистотою, мав обшар-

паний вигляд червоно-брудного коліру. Він служив тоді як блокшпф — склад мін.

Далі майже на траверзі сухого „Великого доку“, найбільшого на цілому Близькому Сході, виріс велетенський — дреднавт — лінійний корабель „Імператрица Катерина Велика“^(*) — мій корабель, на якому я плавав в мин. році. І як кожний моряк, який завжди кохає свої кораблі, я з певним тремтінням серця зиркнув з цікавістю на нього, як на живу, близьку мені людину.

— Ні! він не змінився! Такий самий, як і був! — з задоволенням сконстатував я.

Не було лише на рейді на своєму місці недалеко від „Катерини“, другого велетня, рідної сестри її (одного типу) л. к. „Імператрица Марія“, яка 7/20 жовтня 1916 року загинула від внутрішнього вибуху на моїх очах, тут на рейді. Властиво вибухів на ній було в носовій частині на протязі 50 хвилин аж коло 25, після чого коло години 7-ої (рано) корабель маючи крєп на правий борт і великий диферент на ніс, перевернувся, причому 12 дюймові башти вилетіли перед тим з характерним шумом зі своїх тнізд до води і зробили вражіння, що після цього корабель навіть мав вирівнятись, але це так лише здавалося. Затонула „Марія“ на глибині 10 сажнів, упершись маштами в дно. а на поверхню води виставивши киль. Загинуло тоді 1 старшина і 130 морців. Ранених і опалених було 350, з яких 170 померло. Причин вибуху встановити не можна було. Найближчі свідки загинули. Причини ці могли бути, як технічного характеру (попсуття зарядів, температура і т. д.), так само, як могла бути і зла воля ворога — німецьких шпигунів. Подібні вибухи були під час світової війни і по других фльотах, як в англійській, італійській, японській і т. д.

Корабель постановили підняти. Були подані

^{*} Лінійний корабель—дреднавт „Імператрица Катерина Велика“ 1914 р. 23.000 тон, 22 вузлів, 12—12дм, 20—130 мм, 4—75 мм. протилітакових гармат, 4 підводних мінних апарати. Випал на один борт 4.100 кильоґр.

різні проекти, щодо цього. Почалась праця над піднесенням його. Виписали навіть японських морських інженерів, фахівців по піднесенню кораблів, затоплених під час російсько-японської війни, але революційний час страшенно зтягнув усю справу. Вона була актуальною і в Українському Морському Міністерстві, коли малося на увазі викристати всі можливості, щодо остаточного відремонтування корабля в сухому доці.

Тимчасом мій потяг влетів під перон двірця в Севастополі. Спека стояла порядна, хоч був ще досить ранній час. Взявши візника я поїхав до міста. І тут подорозі моїм очам відкрилась вже південна бухта севастопольського рейду, заповнена кораблями різного призначення з одного боку і з другого міноносцями Мінної Дивізії Чорного моря і т. д.

Швидко був я вже на Катерининській вулиці, з якої візник звернув на Таможню і на рогу Нікольської затримався. Це був будинок мого дядька капітана І ранги Михайла Миколаевича Шрамченка, де я і зупинився.

Підчистившись і переодягшись у все біле, скинувши кортик і начепивши палаш*). я вийшов з дому і звернувся Катерининською вулицею до Графської пристані.

Севастополь виглядав по старому, як чепурне полудневе місто, чистеньке з білими будинками, хідниками і мостовими в контрасті з зеленими деревами. Після революційно-брудного Петрограду, після ніби трохи менш революційної Москви, після тихого покищо тоді маєтку на Глухівщині (але вже з початком заворушень, які так нерували мого батька-ліберала, старого українського діяча), після так-якось весняно-веселого з надією на майбутнє жовто-блакитного Києва, Севастополь показався мені в той момент затишним містом.

Але як по тому зовнішньому вигляді того дня помінявся я, бо і в Севастополі вже починало кипіти, щоб пізніш вилитись у дикі ексцеси, коли озвірілі, п'яні і збольшевичені матроси без краплі сумніння, за вказівками большевицьких агітаторів і їм спізчуваючих різних крайних соціалістів, розстрілювали своїх старшин тому, що вони були старшинами.

На Графській пристані я довідався, що катер на „Георгій“ буде зараз, бо дежурні катери між цим кораблем і пристанню ходили „по старому“, що 10 хвилин. Лінійний корабель „Георгій Побідоносець“ (1982 р. 11.000 тон. 14 вузлів ходу. 6—150 мм. 8—47 мм. гармат) увесь час світової війни аж до 1920 року, коли він з генералом Вранглем перейшов до Бізerti (Півн. Африка), простояв на чотирьох мертвих якорях, недалеко від Графської пристані, ближче до виходу з Північної бухти і уявляючи з себе ланку охорони рейду, служив разом з тим місцем перебування Штабу Командуючого Чорноморською фльотою; на ньому ж держав свій прапор і сам Командуючий Чорномор. фльотою (тоді віце-адмірал

*) Палаш одягався лише в парадних випадках (і в шерегах), а так завжди холодною зброєю старшин фльоти, як російської, так і української був кортик.

О. В. Колчак), якщо він не був в поході на іншому кораблі.

Тут коло Графської пристані, яка до речі сказати виглядала, хоч і не так блискучо, як у попередні роки, але всеж таки порівнюючи чисто, на право на пристані „Р. О. П. і Т.“ („Рос. Общества Пароплавання і Торговлі“) побачив я цілу групу „товаришів“—матросів, які з запалом лузькали насіння; видно було що і Севастополя не минуло це велике досягнення соціалістичної революції в Росії: „лузькай собі де, коли і скільки хочеш“!

Ось і катер на „Георгій“. Я хутко вскочив до нього. До мене приєднався один прапорщик по Адміралтейству, чи тепер вже „Мічман військового часу берегового складу“, як їх переіменував, на їх сильне бажання Керенський, щоб одним переіменуванням зробити їх добрими і головне відповідно освіченими моряками-старшинами. Треба тут пояснити, що на морську освіту і відповідне виховання мічмана дійсної служби (який рівнявся вже поручникові армії) треба було після закінченої середньої освіти аж 3 роки + 1 рік корабельного гардемаріна, тоді як для прапорщика по Адміралтейству чи тоді „мічмана військ. часу берег. складу“ досить було 3 місяців навчання! В Українській Державній фльоті ця дика ненормальність революційного характеру була знесена і тим старшинам було повернено ту нормальну рангу, яку вони повинні були мати.

Укр. Державна Фльота мала такі ранги молодших старшин фльоти (1917/21 рр.):

Ранга фльотських старшин плаваючого складу.
Корабельний гардемарин,
Мічман,
Лейтенант фльоти.

Ранга старшин різних корпусів фльоти і по Адміралтейству:

Хорунжий по Адміралтейству і т. д.
Поручник по Адміралтейству і т. д.
Сотник по Адміралтейству і т. д.

„Відбивай!“ скомандував я і за кілька хвилин катер був у трапа „Георгія“, на якому мене зустрів вахтовий начальник. Я скерувався до Начальника Розпорядчого Відділу Штабу Командуючого Чорном. Фльотою лейтенанта фльоти Е. О. Ковенка (українця з Курщини).

Там я одержав призначення на новий велетень — дреднавт Чорноморської фльоти „Воля“ (був. „Імператор Олександр III“ будови 1914 р. — одного типу з „Катериною“ і „Марією“) вахтовим старшиною. „Воля“ ж сама була тоді ще в Миколаєві, де вона кінчалась будувати, після спуску на воду у 1914 році.

— Як хочете, Святославе Олександровичу, дам Вам припис. Зможете виїхати залізницею до Миколаєва, тільки, що ми сподіємося прибуття „Волі“ сюди в дуже швидкім часі — запропонувач мені лейт. фл. Ковенко.

— Лишаюся чекати тут, Евгене Олександровичу! — відповів я.

Розписавшись в книзі командуючого фльотою, я в той же день склав візиту капітану II ранги Якову Володимировичу Шрамченкові (майб. Начальнику Матроського Відділу Гол. Морського Штабу Українського Морського Міністерства у Києві).

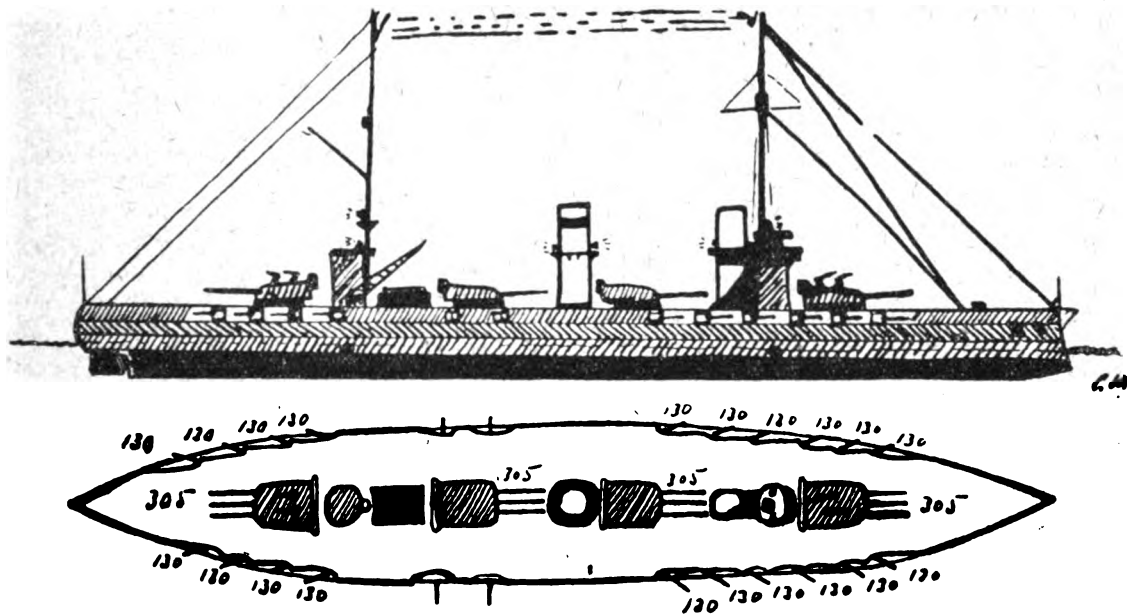
Оттак мусів чекати довший час на „Волю“ в Севастополі.

Треба сказати, що в Севастополі тоді вже існувала Українська Чорноморська Громада, на чолі якої стояла „Укр. Чорном. Рада в Севастополі“. Ця громада зорганізувалася відразу після вибуху революції в Росії. Початок цієї організації існував вже раніш, від якого 1904—5 фр. в постатті укр. гуртка „Кобзар“, головним організатором якого і найбільш діяльним головним членом був директор жіночої гімназії Вячеслав Митрофанович Лашенко. Цей гурток „Кобзар“ і був ініціативною групою для скликання загальних зборів Української Чорноморської Громади в Севастополі.

крейсера „Память Меркурія“ (в майб. крейсера „Гетьмана Івана Мазепи“), „Рада Укр. військової промади Севастопільської Цюколи авіації“ і інші.

Українська Чорноморська Рада мала своє помешкання на Нахимовському бульварі (під ч. 33 здається), де була рівнож бібліотека і читальня. На Перший Український Військовий Зїзд у Києві 4 травня 1917 року делегатські збори усіх кораблів Чорноморської фльоти, як і частин фортеці і повітрофльоти вибрали і вислали двох делегатів.

Тут треба конче підкреслити, що розумний державник командуючий Чорноморською фльотою віце-адмірал Олександр Василевич Колчак відразу поставився прихильно до українського руху

Лінійний корабель-дреднавт „Воля“ 1914 р. 23.000 тон. 21,6 вуз. 12—12 дм., 20—130 мм., 4—75 мм. протилітакових гармат, 4 кулемети, 4 підводних мінних апарати. Випал на 1 борт 4.100 кг. Екіпаж 42 старшин і 1200 морців.

полі. На цих зборах обрано Раду, головою якої став В. М. Лашенко, а серед дійсних членів Ради були тоді і наші укр. діячі-моряки, як підполковник по Адміралтейству Володимир Олександрович Савченко-Більський (в майб. генерал-хорунжий по Адміралтейству, один з перших організаторів Укр. Морського Відомства, директор канцелярії Морського Міністерства), підполк. Воєнно-Морського Судового Відомства Вадим Михайлович Богомолець (в майб. генерал-хорунжий В.-Морського Судового В-ва. Головний В.-Морський Прокурор і Начальник Судового Управління Морського М-ва, а потім в 1919 р. Укр. В.-Морський Агент до Румунії), капітан корпусу корабельних інженерів Микола Нікльевич (в майб. підполковник корпусу корабельних інженерів, Начальник Окремого Відділу кораблебудівництва Головної В.-Мор. Технічної Управи Мор. М-ва), в.-морський лікар, сотник в.-мор. Санітарного Відомства Гікс і інші.

З кінця квітня 1917 року майже на всіх кораблях Чорноморської фльоти в Севастополі вже існували Укр. Ради, так само як і в частинах на суходолі і в повітрофльоті, з яких найбільш діяльними тоді були Укр. Ради л. к. „Іоана Золотоустого“

на фльоті. (Між іншим пізніше вже в Сибірі, як він був Верховним Управителем, у нього в армії були окремі українські частини!).

Надзвичайно гарно і величаво виглядали в Севастополі укр. маніфестації, організовані Чорном Радою, з ріжними транспарентами, з національними написами, з участю жінок в національних одягах, під синьо-жовтими прапорами, які так приємно притягували очі.

Одна з таких маніфестацій була уряджена також з приводу прибуття нарешті до Севастополя лін. корабля „Воля“, а члени Укр. Чорном. Ради вітали навіть на човнах „Волю“, яка входила на Севастопольський рейд під великим парадним андрієвським прапором на гафелі, а на одній з башт 12 дюймових гармат*) був закріплений жовто-блакитний прапор.

Це було 12 липня 1917 р. З першим катером з „Воля“, я з'явився на корабель і відрепортувавши представився її командантові капітанові І ранги Ульянову (майб. укр. командантові порту в Маріуполі у 1918 році).

На „Воля“ дійсно (ще з Миколаєва) існувала до-

*) На другій башті.

бра Укр. Корабельна Рада, головою якої був корабельний пан-отець і помічалась вже значна різниця в поведінці морців українців і росіян на кораблі. Оскільки перші захоплені здоровим національним духом, свідомо намагалися підтримувати дисципліну, остільки другі вже під впливом соціалістичної агітації, старалися заразити всіх цим і мало турбувалися за дисципліною, крім так званої „революційної дисципліни“. Ця різниця особливо виявилась потім майже всюди підчас ексцесів проти старшин, там де Укр. Ради були міцні і добре зорганізовані, там не обезбрювали своїх старшин, а ще пізніш, то навіть рятували їх життя.

В той час Центральна Рада занята своїми теоретичними ухвалами та міркуваннями не хотіла зрозуміти необхідності підтримати твердою рукою той суто-національний напрямок, який від початку був на фльоті. Справа фльоти взагалі мало-що її обходила. І коли нарешті 22 грудня 1917 року нашим в.-морським національним чинникам вдалось вплинути на зорганізування Укр. Генерального Морського Секретарства (пізніше Морського М-ва) у Києві, яке б кермувало всіма справами фльоти зверху, то тоді вже большевицька пропаганда зробила великі кроки наперед у Чорном. фльоті, навіть і серед наших українців-морців, особливо малоросів.

В той-же час українці на фльоті все-ж таки організувалися вже до такої ступені, що майже половина фльоти підносила синьо-жовтий прапор сама без усяких вказівок з гори. Між іншим перше офіційне привітання з приводу піднесення українського прапору було наказом по Морському Відомству за ч. 5 від 24 грудня 1917 р. надіслано лінійному кораблеві „Волі“.

Далі ж загальні обставини потекли так, що большевицькі банди повели війну на Україні і розпочали наступ на Київ. Тоді Укр. Чорном. Рада по власному почину вислала на захист Києва цілий „Чорноморський Курінь“, який Центральна Рада дуже урочисто зустріла, однак потім після його збольшевичення розпустила.

На чолі Укр. Морського Міністерства поставила Центральна Рада, хоч і добре відомого українського промадського діяча Д. Антоновича, але він нічого спільного з морем не мав і в воєнно-морських справах абсолютно нічого не розумів

і сам того призначення не хотів, лише мусів прийняти.

Так само і первісна організація Укр. Морського Міністерства носила такий самий партійний а не фаховий характер, як і всі організації Центральної Ради. Так і було в Мор. Міністерстві, де до таких відомих наших в.-морських діячів як старший лейтенант фл. М. І. Білинський (майб. морський міністр у 1918/19 р.), генерал-хорунжий по Адміралтейству В. О. Савченко-Більський, генерал-хорунжий В. Морського Судового Відомства В. М. Богомолець і інші, приставили політичного комісара-добродія Л. Організація самого Міністерства була переплутана, а перші накази по Мор. Відомству визначався своєю безграмотністю з в.-мор. боку.

З часом наші енергійні моряки набирають потрохи сили і вже 14. січня 1918 р. проводять через Центральну Раду перший „Закон про Укр. Держ. Флоту“, про переняття Українською Державою всієї Чорноморської Фльоти, як воєнної, так і торговельної. Але і тут не обійшлося без того, щоб не впустили з той такий позажний з державного боку закон ще свою точку „Б § 2“ про комплектування фльоти контрактово на підставах народньої миліції і інші подібні недсречности.

Коли ж нашим в.-морським чинникам вдалось нарешті взяти гору, то не тільки ця точка „Б“ була унезажнена, але ще скасовані і розпущені були всякі комітети на фльоті „Центрофлот“, знесено „виборче начало“ командого складу і т. д. Тоді лише організаційне життя Мор. Міністерства було скермоване в більш-менш нормальну державну колію.

Тим самим законом про Укр. Держ. флоту з 14 січня 1918 р., оголошеним наказом по Морському Відомству 13 березня 1918 р. за ч. 8 наказано всій Чорноморській фльоті, як Українській Державній Фльоті піднести Український прапор, що ціла Українська фльота і виконала, в день проголошення вже гетьманату на Україні, 29 квітня 1918 року о годині 16. по гаслу, піднятому командуючим на лінійному кораблі „Георгій Побідоносець“*).

*) В моїй статі „Українська Морська піхота в рр. 1917/21“ в „Л. Черв. Калини“ ч. 11. 1934 на стор. 13 в примітці замість: „Полковник „Ямайс“, треба читати „полковник „Jamais“ („жаме“ по франц.).

Король Іван Собеський про козаків

Написав: *Теоділь Коструба.*

Згідно з бахчисарайським договором між Московією й Туреччиною, заключеним 1681. року, правобережна Україна мала остати пустинею — починаючи від Києва аж до Запорожжя. Вона не мала належати до нікого. Але сюди почали збігатися всякі люди, переважно непевний і неспокійний елемент і такі заселявали отсю родючу й багату землю. Літопис Григорія Грабянки пише про характер цієї людности таке: „У той час багато з українських і зі запорозьких відважних молодців, зібравши охотників-козаків та поділивши ватаги, себто полки, без ніякого наказу, а з власної охоти, щоби захищати християн від нападу бусурменів та боронити кордони, ховалися по диких степах та харчувалися мясом хижой звірини. А як татарські загони, набравши людей у Польщі та Росії, гнали їх у неволю до Криму або до Білгородщини, — розбивали їх і живилися зі здобичі, віднятих у татар коней і зброї. Християн же, чоловіків і жінок із їх дітьми, вільно відпускали і проводили в їхні землі... Отсі, вище згадані, ватаги добре знають усі входи й переходи й гуляють наче по широких битих шляхах“. Очевидно, отсі ватаги не займалися лише самими боговгодними ділами і Грабянка їх дуже виідеалізував; вони нераз любили й пограбити осілу людність, зокрема ж шляхту¹⁾.

Часи, про котрі йде мова — останні два десятиліття XVII. століття, це часи війни польсько-турецької, що закінчилася аж карловицьким миром 1699. року. Почалася вона в часах Петра Дорошенка, що навів на Польщу турків і в цей спосіб старався усамостійнити Україну. Визначними моментами цієї війни є бучацький мир (1672), в якому польський король Михайло Вишневецький віддав туркам Поділля, а Дорошенкові Правобережну Україну, а далі перемога під Віднем (1683), у якій головну роль рішачого чинника відіграв Іван Собеський, уже як польський король.

Ідеалом життя короля Собеського була перемога християнського світа над турками й до цього вважав він за покликану Польщу. Але разом із тим король добре пам'ятав, що найкращою військовою силою в отсій боротьбі була б козащина. Та ядро козащини — Запорожжя належало до Гетьманщини й полякам було неможливо ним покоритися. Гетьманом на Лівобережжі був у той час Іван Самійлович (1672—1687), який ставився негативно до всякої участі населення Гетьманщини в польських справах. Він був противний Польщі й думав про відібрання в неї Правобережжя. Отся неприхильність стала цілком одвертою, як дехто з лівобережан хотів перейти під стяг польського короля для битви з бусурманом — чи то під Віднем, куди збирався Собеський, чи й на місці, на Правобережжі, по відвічній козацькій традиції. Гетьман Самійлович видав тоді вираз-

ну заборону переходу, підкреслюючи, в виданому з того приводу універсалі, що козаки — відвічні вороги Польщі й мають до такого ворогування справедливі причини²⁾. Гетьман не обмежився лише до універсалу, — він застосував і репресії: полковника Стягайла, що збирався в похід усупреч гетьманській забороні, скинув із уряду³⁾. Прихильний польському королеві єпископ Йосиф Шумлянський писав про це у своїй вірші, доко-ряючи Гетьманові:

Жалься, Боже, на гетмана
Самойловича Івана,
Що наказав християнам
Пойти бити бісурманов.
Турком приязнь в том показав.
А козакам славу змазав,
Котру в бою батьки наші
Здобували, бючи баші⁴⁾.

Та жаль жалем, а оскільки йшло про реальну силу, треба було про неї подбати. Король Собеський, як сказано, знав боеву вартість українців і тому конечно хотів сформувати з них щось на подобу козацьких військових формацій. Спеціально вони були йому потрібні в 1683. році, коли то Собеський, подаючися просьбам римського (австрійського) цесаря, обіцяв рушити на оборону чи відсіч Відня. Для того придалися б козаки дво-яко: раз як військо, що воювало б таки під Віднем, а другий раз — ударяючи на тили турецького війська, плондруючи турецькі землі, зокрема Молдаву. Треба було отже створити таку військову силу — в формі привичної населенню козащини.

Як виходило б із деяких відомостей, козаки навіть із власного почину скорше запропонували польському королеві свою службу, заки він іще робив заходи зі свого боку для приєднання козаків⁵⁾. Правда, ми не знаємо, хто були ці козаки — чи зпід „регіменту“ Гетьмана Самійловича, чи які інші, хочби із тих, що про них пише Грабянка. На всякій випадок королівські пляни знайшли прихильний відгук. Гроші на ту ціль вивдавав король у Папи — й папський Нунцій Палавічіні виплатив на ту ціль значну суму⁶⁾.

Завязок козацької армії, значиться, був. Король видав універсал, у якому закликав усіх здібних до ношення зброї збиратися під проводом визначених спеціально полковників для боротьби з турками. За участь у „святій війні“, як то в універсалі названо віденський похід, король обіцяв добру плату — частину у грошах і сукні передав уже зразу, а решту обіцяв пізніше⁷⁾.

Листи від короля на доповнення рядів козаків дістали досвідчені офіцери — Булига, Дружкевич і Менжинський. Вони мали звербувати людей до віденського походу й місцевої війни проти

¹⁾ В. Антонович: Останні часи козащини на Правобережжі після актів 1679—1716 рр. „Руська Історична Бібліотека“, т. XVIII, Львів, 1896, стор. 152.

²⁾ Антонович, цит. твір, стор. 153. ³⁾ Там само. ⁴⁾ Вірша у кн. проф. Возняка. Старе українське письменство, Львів, 1922, стор. 396—398. ⁵⁾ Urbański: Rok 1683 na Wołyńiu, Podolu i Ukrainie. Стор. 9. ⁶⁾ Там само. ⁷⁾ Там само.

турків. Король рушив під Відень — а козаки мали до нього долучитися підчас походу. Саме з цього часу походять листи короля Собеського до дружини Марії Казимири, в яких видно високу оцінку боевої здатності українських козаків. Ось тому вони спеціально для нас цікаві.

Вже в першому листі з 29. серпня 1683. року король питає: „А що там чувати про козаків, донести мені, а їх підганяти за мною, вчитавши отчешан панові Менжинському, що до мене зразу не відізався“⁸⁾ Від того часу що кілька днів маємо вже листи короля, в котрих він довідується про козаків. Уже 31. серпня він знову пише до королевої: „Зла людина п. Менжинський, уже був у Львові, а ні стрічки не пише про козаків і що зробив ув Україні. Зрадник Цверт, львівський почтмайстер, пише про нього, що він у Львєві і що сам мав усе описати... а я не дбаю ні про кого, лише про самих козаків, до котрих не раз протягом дня зідхаю... Отже лише козаків поганяти, як надійдуть, і під них вози давати. Бо без інших людей можемо обійтись“⁹⁾.

Як бачимо, король цінить український воєнний матеріал вище, як інший, ба навіть лише українські козаки є для нього необхідні. Така оцінка козаків виступає ще яркіше в листі до королевої з 9. вересня, де король пише м. ін. таке: „Неприятельські язика, котрих досі приведено, всі годяться на одно, що турки не хочуть вірити в наш прихід. Чому коло Відня мало стріляють, не можемо згадати; вже давно звіди не маємо ніякої вістки. Пана Стадницького Немирівського ще не видно. Пана староста Люблинський прибув і говорять, що й інші надходять, зокрема про пана старосту сандомирського, що має бути відси всього дев'ять миль, але я в те не вірю. Немає ані його реґіменту, ані хоругов. Копій і списів не прислали. Але що з них усіх, коли козаки з Менжинським не придуть на час, а вони одні тут були найпотрібніші, зокрема в переході через ті негідні гори й ліси. Але нехай діється божа воля“¹⁰⁾. Та якийсь відділ козаків уже був із королем, бо в тому самому листі він пише: „Слуга княжни її милости помилився, бо з Апостолом немає більш стоп'ятидесяти козаків“¹¹⁾ очевидно з королем і він чекав уже на більший відділ козаків із Менжинським, що повинен був надійти.

Повинен був — але ще досить довго не приходив. Прийшов і сам день бою (12. вересня) і ще тоді король зідхав пишучи до королевої: „Турків водять як псів і мій драґони й козаки немало їм забрали худоби. О, Менжинський, Менжинський“¹²⁾ Аж 13. вересня маємо в листі згадку, що „козаки зрадники нехай ідуть за мною“¹²⁾ Очевидно, „зрадником“ (король любив так у гніві називати людей — як вище львівського поштаря, в якого ніяк не годен д шукатися тієї зради)

був хіба Менжинський, як це покажеться зараз нижче. З листа, датованого 28. вересня, знаємо, що ті козаки вже були з королем, бо він пише: „Козаки хай ідуть звичайною дорогою за іншими, себто Семен і інші, бо тут уже є Ворона й Менжинський“¹³⁾ Щойно відійшовши трохи від битви, король зробив „інквізицію“ у справі Менжинського й козаків. З неї виявилось, що Менжинський не виплатив намісці вже козакам грошей, а обіцяв це зробити щойно в королівським таборі. Він мав саме ті гроші, що їх дав Нунцій. Мотивував свій поступок Менжинський тим, що козаки, діставши зразу гроші, були б повтікали — і, як бачимо, король не гнівається за таку ошадність, чи осторожність Менжинського¹⁴⁾. Але що воно напевно причинилося до суперечок між Менжинським і козаками, а далі до припізнення приходу козаків — це друга річ.

Скоро й король переконався, що його натягнули полководці. Ось 15. жовтня пише король у листі до жінки про битву, в якій брали участь козаки (під Стрінґонієм), але вже цілком інакше: „Вночі ми пробували воду козаками, та щоби були що доброго зробили по тім боці, бодай язика добули: але то каналії й на них не треба робити ніякого видатку. Вони самі тепер признаються, зокрема Ворона, що вони набирали протстих хлопів, не козаків, бо так скоро не могли козаків добути. Боже, змилуйся, такий видаток! Лише бідних людей, а ще й католиків і священників обдирають, а набравши вина — продають“¹⁵⁾ Так само неприхильно висловлюється король про козацькі відділи Ворони й Менжинського й у листі з 20. жовтня, нежальючи їм таких назв, як гільгаї, про яких не стоїть дбати й т. д.¹⁶⁾

Зате як прийшли дійсні, вишколені козаки і при їх допомозі здобуто місто Шецен, король писав уже інакше (11. листопада): „А що я був вислав наперед іще від півночі з паном старостою лудцьким козаків, що недавно прийшли з п. Мишлишевським, Семеном, Булиґою й Іскрицьким, то їм я казав якстій іти вперед, щоби взяли передмістя й боронили стодоли від вогню. Вони так рвучко, відважно й хоробро рушили, що під димом не лише передмістя і стодоли, але й першу палісаду і браму зараз таки зайняли і свої прапори з хрестами в ній застромили“. Король просить дружину, щоби це на потіху розказала Нунцієві, бо тим чином козаки „поправили собі репутацію й увсіх собі заробили на велику репутацію“¹⁷⁾.

З цього, останнього вже, листа короля до дружини про козаків видно, що ірритация короля була хвилива, а на правду він і далі ставився до козаків прихильно. Отся оцінка лицарського короля для нас удвоє цінніша, бо щира й без ніякої облуди, як могла бути хіба в приватному листуванні та ще й із дуже ним любленою дружиною. А вказує вона, як дуже цінний під воєнним оглядом матеріал творять українці. Цьому матеріялові бракує лише одного: послуху своєї владі. А тоді — з ним можнаб доконати великих подій.

¹³⁾ Там само, ч. 251. ¹⁴⁾ Там само, ч. 263. ¹⁵⁾ Там само, ч. 276. ¹⁶⁾ Там само, ч. 282. ¹⁷⁾ Там само, ч. 310.

⁸⁾ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, vol. VI. Acta do dziejów króla Jana III., sprawy roku 1683. Wyd. Fr. Kluczycki. Краків, 1883, ч. 200. Листи писані по-польськи, даємо в українському перекладі. ⁹⁾ Там само, ч. 206. Король Собеський пише „w Ukrainie“, а не „na Ukrainie“. ¹⁰⁾ Там само, ч. 220. ¹¹⁾ Там само, ч. 231. ¹²⁾ Там с. ч. 232.

В Тухолі

Подав: *Франц Коковський.*

I.

Оця стаття спирається на споминах Теофіля Богайця, старшини У. Г. А. й колишнього У. С. С. Списав і передав він ці спомина на моє прохання для музею „Лемківщина“ в Сяноці, де вони зберігаються. Тому, що не можна цих споминів опублікувати в цілости, передаю їх читачам в скороченні, а роблю це тим радше, що з побуту в Тухолі друкувалося в нас мало споминів.

II.

В першій половині 1920 р. перебувало ще чимало полонених старшин і стрільців У. Г. А. на Ялівці, у Львові, але по останньому транспорті на захід лишилося їх вже тільки 5—6 старшин та 150 стрільців. Між старшинами були: Антонець, Богаєць, Васильців, Лотоцький, Дмитро Прусак.

Із розвоєм большевицького наступу на Східну Галичину та наближенням їх до Львова, команда табору перевезла всіх їх до табору в Вадовицях, де вони перебули 14-денну квартанну, а відтіль виїхали під сторожею одного вартового до Каліша. В Каліші не стало вже для полонених місця, тому їх відправили на Гнезно до Тухолі.

Табір у Тухолі лежав зо два кілометри за містом. По здачі полонених команді табору, завели їх до осібних землянок, перевели дезинфекцію та 14-денне відокремлення. По скінченні відокремлення, коли показалося, що із транспорту ніхто не захворів, перевели всіх до бараків.

Табір побудували були ще німці, а склався він з бараків для старшин, землянок для стрільців та бараків, що в них містився шпиталь, кухні, магазини та пральні. Бараки для старшин були будовані з дощок, із надвору криті грубою бляхою, а зверху бляхою фалдованою. Виглядали вони як довгі залізничні вози з п'ятьома дверима. Вікон було багато. Долівка була крита дошками. В середині бараків були будовані т.

П. Богаєць, Могилів Подільський, 25.VII. 1919.

зв. „причі“, подвійні, в горі й на долині. Горішні були невідні, бо літком на них було дуже гарячо: розпалена сонцем бляха пекла. Серединою бараку йшов коридор, а на обох кінцях були печі, щоб зимою можна було барак опрівати.

В бараках групувалися старшини по своїй волі, або зі шкільними, або з воєнними товаришами. І так був один барак із старшинами з Покуття й Буковини, де примістився й Т. Богаєць.

Життя в таборі було напочатку дуже одностайне та сіре, пожива погана та скупа. Щодня ранком і ввечір провірка, хоч треба признати, що провірка не доводила до нічого, полонені тікали з табору, про що пишемо нижче.

Із часом спосіб життя в бараках змінився.

Драматичний кружок полонених старшин У. Г. А. в Тухолі 25.IX. 1925 р

Музичний кружок полонених старшин У. Г. А. в Тухолі 25.IX. 1920 р.

В першій мірі причинився до цього вибір Старшинської Ради, що полагоджувала всі справи полонених та була для них найвищою владою. Вибрали теж старшинський суд для полагоджування спорів між старшинами. Вкінці за згодою команди табору заложили полонені овою кантину, а потім бібліотеку. Книжки діставали полонені з усіх усюдів краю, а бібліотека була дуже велика.

III.

Кілька тижнів по приїзді Т. Богайця до табору, привезли туди начального вождя ген. Мирона Тарнавського з кількома старшинами. Між ними був і Роман Купчинський. Всі вони мусіли відбутися також квантанну. Потім примістили ген. Тарнавського в окремій кімнатці одного бараку й поставили вартового, щоб ніхто не міг скомунікуватися з ним. Тоді старшини, що були командантами бараків, зробили нараду й вислали до команди табору делегацію з проханням відкликати вартового, щоб кожний полонений мав змогу зійтися зі своїм Начальним Вождом.

По деяких перепонах команда табору на це погодилася і вартового відкликала.

З приїздом до табору Начального Вождя та метких старшин почало розвиватися й життя в таборі. Пстворилися курси мов англійської та французької, стенографії та доповняючий курс для підготовки до гімназійної та семинарської матури. Потім оснували полонені драматичний гурток під проводом пор. Мацюрка, чи Мацюка, співацький й музичний під управою пор. Ставничого та спортовий гурток копаного мяча під проводом Т. Богайця.

Один барак переробили на театральну салью, що могла помістити до 500 людей. Аматорські вистави улаштовували часто. Грала між іншими штуки: „Комедія про людину, що редагувала „Хлібороба“ (2 рази), „Перехитрили“ (2 рази). Грала самі полонені, жіночі ролі також. На виставах бували також мешканці Тухолі та команда табору з родинами.

Листопадові роковини відсвяткували богослуженням, святочною академією та виставою штуки „Великий День“ Р. Купчинського.

Бували теж концерти й відчити.

Крім аматорських вистав, що про них сказано вище, деякі бараки устроювали аматорські вистави коротеньких штук для своїх мешканців. Були це переважно інсценізації оповідань, чи новель. Один з бараків перебудували зчасом на церкву, збудували престол, а Службу Божу правив духовник, що був між полоненими. Підчас Служби Божої співав хор полонених.

Для розваги переодягалися полонені за „чужинецьку місію“ та ходили по других бараках, нібито провідувати, як живеться полоненим. Особливо добре вивязувався із свого „завдання“ старшина, що переодягався „за Троцького“

IV.

Нагляд над табором, а радше над прохарчуванням табору віддала команда табору військовому урядовцеві в ступіні поручника. Звався він Бжезінський, а цілий табор звав його Заглобою. Був це здається ще царський чиновник, пристав, що на нічому не розумівся, а старався тільки всім дошкулити, а коли бачив, що наші старшини з його просто сміються та жалуються на його перед командою табору, старався пошкодити їм у харчах, чи дати гірше приміщення.

Та з хвилиною, коли заложили в таборі кантину, ці його докучання не були такі дошкульні. Пізніше приходила полоненим ще поміч від рідні та від американського Комітету У. М. С. А.

Напочатку пускали наших старшин до міста на прохід, чи за покупками за спеціальною перепусткою. Та це видавання перепусток припинилося, коли старшини почали тікати з табору. Табор був обведений кільчастим дротом на висоту 3 м. Та це не спинювало старшин, вони тікали на Чехословаччину через Німеччину, до якої з Тухолі було тільки 30 км. Тікали гуртками по 5—10 старшин, раз навіть втікло 42 старшин, що дало таборовому поетові почин до написання поеми п. н. „Побіг 42 старшин із ляцької неволі“.

Втікачі або робили підкопи під дроти, або — підкупивши варту — тікали тоді, як ішли на роботу, перебравшись за стрільців.

Рідко кого переловили, а коли когось зловили, то замикали осібно під вартою. Як втечі стали більшати, команда табору зарядила строгу контролю бараків ранком і вечором, та це ніщо не помагало, бо бракуючих в одному бараці заступали з другого, де не було контролі, а як там знову була контроля, то туди переходили з першого. Втікачі знов посилали з Німеччини чи Че-

хословаччини поздоровлення команді табору, а спеціально „Заглобі“.

Та не обійшлося й без трагічного випадку. Одного старшину, Яросевича, застрілив вартовий, як Яросевич тікав між дротами.

V.

З часом деяких старшин на прохання їхньої рідні почали звільняти з табору. Це ввело деякий за-колот, бо інші старшини стояли на становиську, що або звільнити треба всіх, або нікого.

Коли отаман Петлюра заключив договір із Польщею та звернувся до полонених, вступати до армії У. Н. Р., багато старшин зголосилося на той заклик. Але таборська Старшинська Рада полонених з огляду на становище от. Петлюри в справі Галичини рішила, що зголошені мають цюфнути своє зголошення, що й сталося. Та все-таки звільнювання старшин із табору йшло своєю ходою, звільнили навіть ген. Тарнавського. В гру-

дні 1920 р. було в таборі вже тільки коло 80 старшин. Їх приміщено в одному бараку, а командантом його став Т. Богаєць.

В таборі лишилися тільки ті, що їх політична влада не хотіла мати у своїх повітах або ці старшини, що походили з Буковини, а Румунія не хотіла їх пустити до себе.

Надходили Різдвяні Свята, старшини рішили тідно їх відсвяткувати. При допомозі кантини владили святочну вечерю та колядували й пригадували минуле пізно-пізно в ніч. Другого дня ранком пішли всі до церкви, де духовник читав святочну Службу Божу. Церква була гарно прибрана ялинками. В церкві співав хор полонених Службу Божу й коляди. Таксамо святкували Новий Рік. А тимчасом число старшин все зменшувалося. По Новому Році лишилися в таборі вже тільки старшини-буковинці та кількох галичан, а між ними й автор споминів Т. Богаєць.

Щойно зимою 1921 року по дволітньому полоні звільнили його з табору у Тухолі.

Історія 8-ої Галицької Бригади

ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: Д-р Іван Карпинець.

1. Польський удар на праве (північне) крило У. Г. А. 14. V. 1919. р. Дня 13. травня панував на цілім Галицьким фронті зглядний спокій. І українське ситуаційне звітлення з цього дня подавало Західний фронт: Сильні перестріли стеж на захід від Львова. Крім діяльності артилерії — без змін... Тільки на Волині сталася цього дня помітна подія; отаман Оскілко зі своїм штабом перейшов „під опіку“ польських військ. (Павленко: „Укр.-польська війна“, 66).

Отже загально — тишина перед бурею. Та катастрофа У. Г. А. наближалася скоро й нестримно. Вже 14. травня, над ранком, розпочали поляки свою велику офензиву, вдаряючи спочатку, як це уплянувала, на армію У. Н. Р. на Волині й на праве крило У. Г. А., яке займав І. Галицький Корпус. Українське ситуаційне звітлення з 14. V. подало про цей наступ таке: „Західний фронт: Ворог почав нині ранком наступ на північне крило нашої армії. По сильній артилерійській підготовці вдалося йому коло Белза пробитися на Кристинопіль і зайняти Куликів. Наступ здержано. Без успіху наступав ворог дев'ять разів коло Добросина. Імена хоробрих оборонців Добросина отолоситися. Протинаступом наші відділи зайняли були Куликів, однак перемагаючий ворог приневолив їх відступити“.

Цього ж 14. травня пробували українські частини, зосереджені на лівім крилі коло Хирова розвинути якусь більшу акцію, але видно стрінули напроти себе сильніші відділи поляків. і акція відразу заломилася. Згадане вище ситуаційне звітлення з 14. V. говорить про цю акцію так: „Коло Хирова повели наші відділи частинний наступ, знищили в кількох місцях залізничу дорогу й вернули на свої давні становища, обсадивши

гору Радич, що лежить перед їх становищами“.

Докладніші дані про удар поляків подає Гуперт. Отже на основі його праці справа представлялася так. Наступ французько-польського I. корпусу ген. Одри розпочався о год. 4.30 рано. I. дивізія цього корпусу, яка мала оперувати тільки на Волині, здобула Пурицьк і вечером дійшла до лінії Барані Перетоки — Самоволя Милятин, а слідуючого дня, це є 15. V. мала повернутися на схід, не переступаючи границі Галичини. 2. дивізія цього корпусу під командою ген. Mdelou дійшла 14. V. головною кольною під командою полк. Троню (1 полк піх., 1 батарея, 1 ескадрон) з Белза до Кристинополя, північною кольною здобула з Довгобичева сильно оборонений Утринів і дійшла до Хорсбрєва. Між обома кольонами посувався один полк піхоти з Миців на Вижлів а на скрайнім полудневім крилі цього франц.-польського корпусу посувався один батальон (курін) з 1 батареєю з Корчева до Теглева, в напрямі на Хлівчани. Цей курін мав удержувати лучбу з групою полк. Мінкевича, яка підлягала франц.-польському корпусови. Група Мінкевича зробила наступ на сильно укріплений Добросин, де, на думку Гуперта, українці задумували сильно боронитися, щоби дати час власним силам зібратися коло Жовкви. На полудне від групи Мінкевича вдарила львівська дивізія полк. Стшелецького зі Львова на північ, щоби співділати з групою Мінкевича при здобуванні Жовкви. Здобула Сицихів, Нове Село й Куликів. Ці дві послідні місцевости переходили кількакратно цього дня з рук до рук, аж вкінці остали в руках поляків. Ця львівська дивізія мала цього дня 10 вбитих і 40 ранених. Які втрати поніс французько-польський корпус і група Мінкевича. Гуперт не подає. Подібно корисно

як в Галичині, розвивалася акція поляків і на північній крилі армії Галера. Група ген. Карницького, що оперувала концентрично з Ковля й Володимира Волинського на Луцьк, дійшла цього дня поза ріку Стохід над ріку Стир, між Сокаль а Навіз та заняла Колки, Чарторійськ і Локачі. Отже на цілім фронті на північ від Львова аж по Маневичі, посувалися поляки скоро, не стрічаючи поважнішого опору, за винятком Добросина.

Командантом хороброї залоги Добросина, що відбила дня 14. V. 1919. р. девять польських наступів, був четар Середович. (Укр. ситуаційне звітлення з 15. V.).

Цього 14. V. атакували польські літаки слідуючі місцевости: Жужіль коло Белза, Зарудці, Зашків і Дубляни. (І. Калічак: „Записки четаря“, 81).

Так представлялися події в дни 14. травня на правім крилі У. Г. А. й на Волині. На лівім крилі У. Г. А. не підприняли поляки цього дня жадної акції й длятого панував тут спокій.

2. Польський удар на ліве (полудневе) крило У. Г. А. 15. V. Катастрофа У. Г. А. Хоча 14. травня під натиском переважаючих польських сил, частини І. Гал. Корпусу залишили досить значну полосу краю й подалися над Буг, то однак цей день не наніс був для У. Г. А. смертельного удару, та не наніс катастрофи українській державности в Галичині; частини І. Галицького Корпусу не були знищені, а райони, з яких вони мусіли відступити, не мали такого дуже важного значіння, як прам. Нафтовий Басейн. Нещасним днем для У. Г. А. й для З. О. У. Н. Р. став щойно 15. травня 1919. р.

Цього дня розпочали поляки, по думці своїх плянів, офензиву й на лівім крилі У. Г. А., від Верещиці на захід по Перемишль і звідси на полудне аж по Карпати, а ціллю тієї акції було захопити, як найскоріше Нафтовий Басейн. Це видно зі жадання польського начального доводзтва до командуючих з дати 15. травня, щоби вони заняли Нафтовий Басейн як найскоріше, а це сталося з огляду на те, що Англія й Америка розпочали були акцію, яка вязала польську офензиву проти У. Г. А.; отже начальна польська команда хотіла поставити дипломатів Англії й Америки перед доконаний факт, та через те змінити їх погляди на справу. (Nupert: „Zajęcie...“ 60). І це бажання польської команди сповнилося скоріше, як це можна було предвиджувати. На цьому місці належить підкреслити те, що до акції англійських і американських дипломатів не прилучилася Франція, яка прецінь відгравала тоді в Європі найбільшу ролю; можна додумуватися, що саме французькі дипломати, чи генерали, порадили полякам не зважати дуже то на інтервенції англійських і американських дипломатів, та поставити їх перед доконаний факт посідання Нафтового Басейну й мати через те по своїй стороні капіталістів, яких капітали були заангажовані в східногалицькім нафтовім промислі.

Цього памятного 15. травня продовжували поляки свою акцію на правім крилі У. Г. А., проти І. Галицького Корпусу, та розпочали офензиву проти ІІІ. Галицького Корпусу, полишаючи однак в спокою його 7. Львівську Бригаду Бізанца. Рів-

нож не підприняли вони цього дня жадної акції проти ІІ. Галицького Корпусу коло Львова.

Українське ситуаційне звітлення з 15. V. подало про події цього дня на українсько-польським фронті таке: „Цілий нинішний день велись важкі бої на полудневому крилі нашої Армії. Великими силами повів ворог наступ з району Судова Вишня — Мостиска — Хирів. На відтинку Хирова відбито всі завзяті ворожі удари, на других відтинках сего фронту наші відділи були змушені уступити із позицій, які займали, та податися на нові оборонні становища“. Згадавши дальше про вдале, але льокального характеру, підприняття української частини під командою сот. Шміда й чет. Данке коло Зубри й Солонки під Львовом, подавало про події на правім крилі У. Г. А. таке: „У важких боях стоїть північне крило нашої Армії вже другий день. Девять вожжих наступів відбила вчора завзята залога Добросина під проводом чет. Середовича. З успіхом відбила вона й нині знову поведені ворож: наступи, сповняючи твердо свій обовязок. З повним спокоем відбито ворожий наступ на Мости Великі. Завзято борються всюди наші частини з перемагаючим всрогом. Вониж боронять своєї рідної землі і з повним спокоем ожимає наша Армія важких, та ще може завзятіших боїв“. Із слів цього звітлення, а передусім з кінцевих речень, пробивається досить ясно те, що У. Г. А. в тяжкім положенню, та що ситуація може ще погіршитися. Але з цього звітлення тяжко представити собі хід подій на обох крилах Армії. Тому знову послужимося даними в праці Гуперта. Отже події представлялися так. На північ від Львова польські частини розвивали дальше започатковану попереднього дня акцію. Частина групи Мінкевича, по дводневих наступах на Добросина, заняла його вночі на 16. травня, а друга частина тієї групи заняла сильно боронені Мости Великі й дійшла до ріки Бугу. — 2. дивізія французько-польського корпусу дійшла з Довгобичева й Мицева до Бугу між Сокалем а Кристинополем і дальше аж по Сільце, але Бугу не перейшла, ніби з огляду на дипломатичні кроки Англії й Америки. А 1. дивізія цього корпусу, що оперувала на Волині, посувалася східним берегом Бугу, доконуючи обходу фронту на схід. І ту дипломатична акція Англії й Америки мала для У. Г. А. цей корисний наслідок, що польські частини, які оперували проти правого (північного) крила У. Г. А., мусіли вдаряти просто на схід, замість ударяти скісно на Красне — Броди — Галич, як це було в пляні польської офензивы (диви 7—8. число „Л. Ч. К.“ з липня-серпня 1934, уст. 13, на стор. 29.) через що були би могли зайти на задн У. Г. А. Крім цього, вдаряючи просто на схід, мусіли держати дуже великий фронт, а через те й віддали поміж їх поодинокими частинами були дуже значні. (Nupert: „Zajęcie...“ 60—61.) Тим самим і ситуація І. Галицького Корпусу була дещо лекша.

За це відразу грізною й катастрофальною стала ситуація ІІІ. Галицького Корпусу, вже в першій дни польського наступу на нього, це є вже 15. травня. Цього дня розпочала армія Івашкевича, досвіта, офензиву концентричною атакою з трох

сторін на Самбір. 3. дивізія легіонова ген. Зелінського вдарила з Хирова одною кольною на Березів і Стару Сіль, а другою кольною полк. Павліка вдарила на укріплені українські становища в Вовчу; та тут цей наступ Павліка заломився. Тоді Зелінські спрямував цю кольону Павліка на Фельштин. Ця 3. дивізія потерпіла цього дня значні втрати, бо мала забитих і ранених 8 старшин і 150 вояків. Ліпше пішло 4. дивізії піхоти ген. Александровича, що кількома кольонами дійшла на широкім фронті з лінії Медика (коло Перемишля) — Мостиска по лінію річки Болозівки. Її наступ улекшив на сході удар полк. Конаржевського на фронт „Групи Рудки“, який йому вдалося проломити й зайняти Рудки. (Hupert: „Zajęcie“. 60). В цей спосіб зівстав загрожений безпосередньо Самбір, ключ до Нафтового Басейну, бо польські відділи підходили до нього зі заходу, півночі й північного сходу, а всі три групи 8. Самбірської Бригади (рудецька, крукеницька й хирівська) втратили свою боєздатність.

Так представлялася в загальній нарисі ситуація на обох атакованих поляками крилах У. Г. А. й на Волині, цього 15. травня, 1919. р.

3. Події на фронті „Групи Рудки“ („Групи Гофмана“) 15. травня, 1919. р.

Тепер опишемо подрібно події на фронті рудецької групи. Пригадаємо, що фронт тієї групи тягнувся від Мальованки (на захід від Любіня Великого) аж до села Волчищовичі (на полудневий захід від Судової Вишні) і переходив через Стоділки — Добряни — Путятичі — Никловичі — Кульматичі. На право лучила група зі 7. Львівською Бригадою Бізанца, на ліво з крукеницькою групою. (Диви 12. число „Літопису“ з 1934. р. уст. 21., стор. 20) — На фронті групи було тоді тільки три курені: IV. кур. У. С. С. пор. Струця на відтинку від Мальованки по Угерці Незабитівські (обі місцевості включно), II. кур. сот. Станіміра від Годвишні через Добряни — Путятичі аж по Никловичі включно, а V. курінь чет. Ляха (?) даліше на захід по Волчищовичі, де лучив з крукеницькою групою. З цих трох куренів найсильніший був курінь сот. Станіміра, найслабший — курінь четара Ляха; запасних частин не було.

Наступ польських частин на рудецьку групу розпочався барабанним огнем артилерії десь о 3. або 4. год. над раном 15. V.*). На відтинку фронту коло Угерець Незабитівських вдарив Конаржевський з району Стоділок кольною з п'ятих баталіонів (куренів) (3 курені полку Познанців і 2 курені 20. п. п.) та з 4 батерій (познанських); рівночасно вдарила група майора Стронського з Черлян на Поріче Любінське (властиво на Мальованку — І. К.), (Стронський в цьому наступі згинув), а група підполк. Бекера

*Записка бл. п. сот. Омеляна Брандера, команданта артилерії руд. групи, подає 3. годину, рукопис о. д-ра Вергуна й брошура „Rudki pod okupacją“ — 4. годину на раном.

(з трох куренів), яка вдержувала лучбу між 4. дивізією Александровича а групою Конаржевського, вдарила зі Судової Вишні на полудне, на Никловичі (Hupert: „Zajęcie...“ 60). Під напором таких переважаючих сил (яких 10 куренів, з того 3 познанські, проти трох, з яких тільки один сильніший!), фронт „Групи Рудки“ заломився на відтинку IV. куреня пор. Струця в Угерцях Незабитівських. Цей курінь зівстав цілком розбитий а одна його сотня, що держала становища в Мальованці, попала в полон в цілості; тільки частина розбитків повернула до групи за кілька днів. Дорога на Комарно стояла отвором. II. Курінь сот. Станіміра мусів під натиском групи Бекера відступати, бо поляки прорвали фронт також і на ліво від нього (курінь чет. Ляха й крукеницька група). Та цей курінь відступаючи, ставив завзятий опір на кожному догіднішому місці; з 10 разів, заки дійшов до Рудок, його сотні занимали становища та по геройськи боронилися. Внаслідок цього мав курінь значні втрати в убитих і ранених. В цих боях відзначився передусім чет. Караван а також чет. Пліш; оба зівстали тоді тяжко ранені. З браку старшин-мужчин, перебрала команду 5. сотні хорунжа Підвищоцька. Сотник Станімір брав участь в боях у першій лінії¹⁾.

Команда „Групи Рудки“ (подібно, як і команда „Групи Крукеничі“) була заскочена наступом поляків і то в такій переважаючій силі, бо в наслідок браку добре зорганізованої розвідки не знала вона про стягнення на рудецький відтинок такої поважної боевої сили, як полк познанців з артилерією й літаками. Ставити опору власними силами група не могла. Тому сот. Гофман, повідомивши команду 8. Самб. Бригади, що на групу наступають поляки в силі 4. полків піхоти (майже точна оцінка польських сил), просив о негайну поміч, бо інакше мусить наступити відворот. Тимчасом шеф штабу бригади, сот. Якверт, відповів, що помочи дати не може, бо бригада ані корпус не мають ніяких запасних частин!! Отже наступив відворот групи²⁾. Батерії групи подалися до Конюшок Сімянівських, де заняли становища³⁾, інтендантура й запаси муніції (це все приміщувалося в вагонах на стації в Рудках) відіхали до Самбора⁴⁾. Команда групи покинула Рудки коло 10. год. рано, не вспівши видати приказів піхотним частинам, з яких залишився тільки II. курінь сот. Станіміра. (Що сталося з V. курінем чет. Ляха, не знаємо). Тому сот. Станімір зарядив відступ куреня поза Рудки на власну руку⁵⁾.

Щойно пополудни, або десь вечером стрінув сот. Гофман сот. Станіміра та приказав йому зібрати свій курінь і ріжних розбитків і обсадити ними двір в Новосілках Гостинних (на полудневий захід від Рудок). З великим трудом удалося сот. Станімірови зібрати розбитків з рудецької

1) На основі рукопису о. д-ра Вергуна.

2) „ моїх власних спостережень.

3) „ записки сот. Омеляна Брандера.

4) „ інформацій п. інж. Гр. Йовика.

5) „ рукопису о. д-ра Вергуна (дещо змінено і моїх власних спостережень.

групи а також деяких з крукеницької (пор. Петро Савицький з розбитками свого куреня) а навіть деяких людей зі 7. Бригади й обсадити ними окопи коло Новосілок Гост., які на кілька днів перед польським наступом поробив курінь сот. Абля; з тими частинами відпирав через цілу ніч польські піші і кінні стежі. Лучби на право не було з ніякою частиною а на ліво, по дсвгих розшукуваннях удалося встановити звязок з II/2. курінем пор. Підгірного (з крукеницької групи) в районі сіл Острів — Загіре. Цей курінь до хвилі польського наступу стояв у запасі аж в Волі Баранецькій (з 10 км. на полудне від Крукенич!!)

Польські стежі ввійшли до Рудок о 11. год. передполуднем а за ними прибула познанська піхота. („Rudki pod okupacją ruską...“ 27.) Познанці, занявши Рудки, й улекшивши в цей спосіб 4. дивізії Александровича наступ на Самбір, завернули зараз на схід, на Комарно, щоби там зайти на зади 7. Львів. Бригади. У випадку, коли би їх акція повелася, ставалися українські становища на полудне від Львова неможливі до вдержання, а крім цього дальший похід Познанців здовж Дністра запрожував також Нафтовому Басейнови.

Отже заняття Рудок та частинне знищення боздатности „Групи Рудки“ („Групи Гофмана“) мало такі катастрофальні для У. Г. А. наслідки:

а) влекшило похід 4. дивізії Александровича на Самбір, що був ключем до Нафтового Басейну зі заходу. Коли би „Група Рудки“ не була зру-

⁶⁾ На основі рукопису о. д-ра Вергуна.

шена зі своїх становищ, а при цьому й сильно боздатна, то дивізія Александровича не могла би посунутися так далеко на полудне.

б) Значне посунення на полудне дивізії Александровича загрозило задам хирівської групи, яка натискана ще з фронту, мусіла відступати, відкриваючи дорогу на Самбір із заходу.

в) Відступ „Групи Рудки“ в західно-полудневім напрямі, поза Рудки, отворив полякам дорогу на Комарно й на зади 7. Львів. Бригади, через що повстала запроза для українського фронту під Львовом і для Нафтового Басейну (бо на випадок упадку Комарна а відтак Миколаєва над Дністром була б отворена дорога на Стрий — Дрогобич).

Такі то катастрофальні наслідки потягнув за собою упадок Рудок та частинне знищення боздатности „Групи Гофмана“ (яка тепер розпоряджала тільки одним курінем!) А хто поносить за це вину? В кождім разі ані команда групи ані її частини; годі ж було горсткою відперти такі значні сили противника! Якби команда III. Галицького корпусу не забрала була з групи I. куреня пор. Антона Тарнавського, то з певністю ситуація, так групи, як і цього відтинка, який займала. не була би така катастрофальна. А ще, коли б рудецька група була дістала це значне скріплення, яке плянував ген. Курманович, то по всякій правдоподібности не було би прийшло до такої катастрофи У. Г. А., яка наступила вже 15. травня, а розмір якої показався вповні в кількох слідующих днях по першім ударі поляків.

(Дальше буде.)

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

На поклик Адміністрації, поміщений в ч. 2, за лютьень ц. р., відгукнулася знову частина передплатників. Та не всі і все ще є передплатники, навіть такі, що передплачують »Літопис« від початку його існування, що не вирівнали ще передплати до кінця 1934 р.

Адміністрація прохає їх вирівнати у березні за леглість, а при першій нагоді прислати передплату

на 1935 р. — Тих всіх, що за минулий рік передплату вирівнали, але не прислати ще передплати на 1935 р., щоби виконали це конечно з початком березня.

*

Жертва на видавничий фонд „Червоної Калини“: Др. Микола Бих, адв. в Станиславові, непринятний гонораз зол. 25.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 3. / Березень 1935.

ЗМІСТ:

Дівчина з червоним хрестом Анатоль Курдик	2	Культурно-освітна праця У.С.С. на Волині Д-р Іван Романків	12
Табір окремого загону С.С. в Білій Церкві О. Думін	2	На синьому Чорному Морі в рр. 1917-19 Святослав Шрамченко	13
Стрілецька карикатура І. Іванець	5	Король Іван Собеський про козаків Теофіль Коструба	17
Думки Грушевського про потребу української армії Д-р М. Андрусак	7	З Тухолі Франц Коковський	19
Нестор Махно та його анархія Ф. Мелешко	9	Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	21
		Від Адміністрації	24

Редагує: В. Софронів-Левицький

Відповідальний редактор: Петро Пасіка
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 4

КВІТЕНЬ

1935

ВЕЛИКДЕНЬ У. С. С. У ГОЛОВЕЦЬКУ 1915 Р.

ВАШИМ ТІНЯМ

Ми знали Вас з пісень, книжок і мітів,
зі сліз мамів, з батьків старих зідхань:
одні — пісні — навчили Вас любити
а ці — зідхання — нас пекли, як грань.

І стали Ви далекі й невідомі
й такі святі, як щит і меч дідів —
Бо про Калини грозна на шоломі
хіба нам правду хтось сказати вмів?

Ось — тільки пишуть часом літописці,
що Ви — князівська і козацька рать
і віщі кажуть, що щораз то ближчі
ті дні, що Вами знову згомонять —

хто має вуха — хай послуха, кажуть — —
хто має очі, хай у день не спить,
бо факти завтра мапи перемажуть
і здушуть пісню стук важких копит.

І — знаєм — кликнуть нас на Ваші путі,
щоб йти і йти, як Ви, до мрій і сонць.
— Ви будьте з нами Тіні незабуті
в цих днів крилатий, звихрений цикльон!

Ви дайте силу в хуртовину крилам,
щоб наш юнацький чобіт молодий
ці пустарища, де — що крок могила,
юнацьким кроком Вашим проходив,

щоб цей юнацький чобіт грізно
шляхи старі на порох геть розтер —
щоб Ваші тіні й наша міць залізна
створила ясне й золоте Тепер...

Молоді письменники у 20-ліття виступу У. С. С.

Літературна група українських молодих письменників „12“ звернулася у зв'язку з 20-літтям вимаршу У. С. С. в поле до Редакції „Літопису Червоної Калини“ з пропозицією відступити одно число нашого журналу для її членів. Літературна група „12“ рішила своїми творами, видрукуваними на сторінках нашого журналу, звеличати велику річницю і віддати пошану вічно-пам'ятним кривавим зусиллям Українського Січового Стрілецтва у боротьбі за Українську Державу.

З повною приємністю відступаємо нашим молодим письменникам місце у цьому весняному числі нашого журналу. Їхні твори, поміщені поміж нашими історичними матеріалами, зазначаємо ноткою під підписом (Літ. гр. „12“). Думаємо, що будемо й надалі у зв'язку з цими авторами і ще не один їх цінний твір помістимо на наших сторінках. Від себе бажаємо усім письменникам, об'єднаним у літературній групі „12“ дальших якнайкращих успіхів.

Редакція.

Слово від нас

На ці сторінки „Літопису Червоної Калини“ кладемо нашу спробу — хоч так відзначити 20-ліття Українських Січових Стрільців наймолодшою літературною групою на культурному овиді по цей бік Збруча.

Ми — тільки бачили Українських Січових Стрільців і живемо легендою про їх Чин.

Працею, зусиллям і завзяттям хочемо стати такими, щоб колись наш вінок Українським Січовим Стрільцям гідний був цього їх Чину. Щоб буйніший був від нинішнього, що сірий серед тих, які вже зложено Усусуській Ідеї.

Літературна Група „12“.

Березневе повітря

Написав: *Василь Гірий* (літ. гр. „12“).

В закопченому світлі малої ліхтарки — зігнена Іванова постать зарисовувалась якось грізніше, більш таємничо. Його голова була в тіні, тільки в очах відбивався слабкий рефлекс. Своїми твердими, мозолистими руками він перекидав старе залізо, *шукаючи* чогось.

З віддалі доходив до нього шум ріки. Йшла крига. Поля почорніли — й Іван пригадав собі плуг. Він пригадав собі його — так, як пригадає собі дівчина коралі в скрині. Ще день - два. Жайворонки туй-туй. Він виїде в поле і його плуг різатиме рівну, чорну скибу.

Але чересло треба дати нове. Завтра він піде до коваля. Він перекидав ось тут — в малій комірці при клуні — кусні старого заліза, поломані леміші, старі підкови, залізні осі і сворені. — І цілком незаметно йому влізла в руки стара, зігнена, почорніла бляшанка з консерви.

Іван кинув її на одну купу. Потім глипнув на неї ще раз. Якесь думка явилася в Івановій голові, бо він нагнувся і взяв бляшанку в руки. І дивна річ: Іван став приглядатися їй, наче б там було щось гідного уваги.

Зовнішній бік мав ще подекуди білі, цинові цятки. Іван приглядався їм довгу хвилю, якби це були останки колишньої позолоти. Потім в середину, якби надіявся знайти там консерву. В середині була ржа і чорне павутиння, яке витворилося там за двадцять літ часу. Потім Іван став приглядатися берегам бляшанки: вони були зігнені в долину і зрізані грубо, незручно.

— Багнетом... — шепнув Іван сам до себе.

Він раптом змучився і сів на деревляній бельці. Мляве світло ліхтарки освітило тепер тьмяно почорніле, щетинувате Іванове лице. Він держав у руці бляшанку — і вліпив в неї свої очі.

Крига йшла і шуміло верхів'я високої тополі. Там на дворі довершувалася зміна, в природі йшов глибокий процес. З піль линув весняний вітер і залітав шпарами в комірку, від чого замрачене світло ліхтарки тремтіло. Іван держав у руці стару бляшанку з консерви і глядів на неї. Але коли б хто приглянувся йому ближче, завважив би, що промінь його зору йшов *мимо* бляшанки, кудись далеко-далеко...

Минуло кілька довгих хвилин. Нафта в ліхтарці зачала випалюватися і в комірці потемніло. З кутів виповзла сутінь і серед неї ледви майоріла Іванова постать. А він сидів, мов скаменілий на одному місці і дивно впер свій зір в якусь далеку точку. Почувся шорох, хтось рипнув дверцятами.

Іван зірвався на рівні ноги.

— Стій! Хто там?

Його голос зазвучав різко, а в очах відбився дивний переляк. В дверцятах почувся голос його сінка.

— Тату, ходіть їсти.

Іван глядів ще якусь хвилю як непритомний. Звільна він в е р т а в д о с е б е, його зір опритомнів, вернулася свідомість. Він кинув бляшанку в бік і тихо промовив:

— Йди, йди... Зараз там прийду...

Хлопець побіг, а Іван звільна, схиливши голову, став виходити з комірки.

— Ти що там робив так довго? — питає в хаті жінка.

— Чересла шукав... Десь мало-бути... не знаю...

— Він відповідав, якби думав про що інше.

— Ти ще не спиш? **

— Егеж.. Сон відбіг...

— Завтра рано кумові бочку занести. Запитайся за американку, не будеш чекати до останнього дня. На городі треба воду спустити.

Іван лежав з широко розплющеними очима. Вся дійсність розвіялася ненадійно як сон. Він знаходився в цій хвилині не на постелі у своїй хаті, записаний в кастрі під числом, біжучого року 1935 — але на стійці, в карпатському лісі, темної березневої ночі року воєнного тисячдев'ятого... Перед ним простягалася широка, лісна поляна... Оподалік чорнів ліс: він в і д ч у в у цій хвилині, що там є м-о-с-к-а-л-і...

Його нерви є напружені до найвижчого ступня. Один крок, ще один... Т-и-х-о.. Не робити шелесту... Кріс у руки... Так... Із заду може закрадатися ворожа патруля...

Шумить ліс... Перед ним темна силуета... Це рідна постать, дорога йому, як його власне серце... Очі перерізують темні ночі і нагла дрож пронизує його тіло, як електрика: під лісом с к р а д а ю т ь с я три постаті з довгими штиками! Одна секунда, з заду щось жахливо тріснуло. Над самим вухом.

— Пане... — він хоче кликнути „пане хорунжий!“ — але опам'ятується.

Жінка ворохнулася. — А бодай же, ти, чоловіче... якась мара найшла на тебе... Спи вже раз, діти побудиш...

Іван причаївся і стих. Він отворив широко рот, щоби не чути його уриваного віддиху. Спокійно... Так... Потім зачав носом втягати воздух, так якби він уже заснув глибоким сном. Він знав: ворога треба перехитрити. Той ворог — це були москалі. Той ворог — це були такі зелені кашкети, з маленьким дашком — і котьолок на наплечнику... Той ворог — це була сіра шинеля... Гострий, високий штик... Дивне слово: м-о-с-к-а-л-ь...

Потім Іван зліз з постелі, тихо, без шелесту вдяг чоботи та кожух — і так-же тихо вийшов на двір. Березневий, вогкий вітер війнув йому в лице, груди. Іван подумав:

— Трохи перейдуся і успокоюся. Десь мені то так раптом воскресло в голові — аж дивно...

Він вийшов за клуню і глянув далеко в поле. Поле зливалось з небом в одну чорну челюсть. Висока тополя шуміла десь у горі — і в тім шумі відчувалося близьку весну.

Іван пронизував своїм зором оцю темінь, якби хотів когось доглянути. Кілька кроків перед ним замаячила якась темна постать. Вона стояла на місці і не рухалась.

„Що це є?“ — подумав Іван і зробив крок впе-

рід. Але в цій же хвилині здержався і прикипів до місця: він доглянув московський штик!

— Пане хорунжий!!! — закликав він голосно — і його власний голос привів його до памяти. Він підійшов ближче і усміхнувся: це був кленовий пеня, який буря зломилася ще в осені. Одна гилька сторчала високо в гору.

„Тьфу, якась мара“... шепнув сам до себе Іван, і затиснувши кожух, пішов скорою ходою до хати. В хаті було тепло, чулося рівномірні віддихи його челяди.

Іван потихенько стягнув кожух і чоботи, та поживився до ліжка. Рівний віддих його жінки успокоїв його зовсім. Він подумав:

„О, та війна вілася глибоко в мозок, як воно так раптом стає як живе в памяти! І чому то нині? Чому якраз нині?“

В тій хвилині пригадав собі бляшанку з консерви. А-г-а...

Так... він це тямить добре. Він отворив багнетом консерву. А хорунжий Березюк, з яким за хвилину мав іти на нічну патрулю, каже до нього:

— Хлопче, не напихайся, бо як дістанеш кулю в живіт, то підеш до своєї бабуні. Ти мав бабуню?

Він це сказав жартом. В ночі оба вийшли. Пішли в ліс. Хорунжий шепнув:

— Хлопче, дивися взад, бо ми на ворожій терені.

Іван чує мурашки за плечима. Але з ним є хорунжий Березюк. З ним він відважний. З тим хорунжим можна йти до пекла. Як він каже „хлопче, дивися взад“, то це є найважливіша річ тепер на світі.

Потім посуваються лісом. Тихо, без шелесту. Хорунжий іде вперед, Іван за ним. Ліс шумить, заглушує їх кроки. Але може закрити теж московську патрулю. Ідуть так може годину, може дві. Потім задержуються.

— Зараз буде тут край ліса — шепче хорунжий.

Зпоза дерев виринула темна поляна. І Іван чує в цій хвилі безмежне довіря до свого хорунжого. На цілому світі — він має його тут одного, команданта та опікуна. Такий він сильний і серце цього грізного ліса — його хорунжий!...

А ліс шумить і переносить розстроєну уяву Івана в давні часи. Якісь давні, загублені спомини... Шкільний дзвінок... лози над далекою рікою... Вже вечір, а йому десь мама пішла. Він сам і чує такий жаль!

А потім чує якийсь далекий голос:

— Хлопче, ходи до мене, я тут! А дивися взад!

Він кидається за голосом, шукає, але на даремно. Десь тут — біля нього якась така дорога поstattь, але її не бачить. А потім то все зникає, тільки остається сам жаль. Безпредметовий. І той жаль росте, кріпшає, могутніє, якийсь такий великий, такий важкий, такий нестерпний той жаль, що Іван голосно схлипує.

Хтось ворухнувся біля нього.

— Іване! Збудися! Що тобі?

Жінка термосить Івана за рамя. Він мимрить крізь сон:

— Пане хорунжий!.. Пане хорунжий!.. Ви не живете? Па... Що? Га? то ти, Ганно?

— Тобі щось приснилося! Іване! Збудися! Я тобі завтра скину вугля!..

Іван будиться зовсім. — Добре, добре... — Він окутується ліпше. — То ніщо... То таке повітря... так розбирає... Завтра до коваля мушу йти... Спи Ганно...

**

На дворі, там десь у природі йшла весна стомилевими кроками

Д о р о г и

Написав: Т. Ганко (літ. гр. „12“).

Чекаємо. Білі, довгі, розпостерті між полями й вербами. Чекаємо Вас. Ми, дороги, що по них Ви йшли. В сірих одностроях, розспівані, розсміяні, з очима повними сонця, поети, вояки ідеалів. Чекаємо Вас.

**

Чекаємо. Розщіплені між небом і селами. З малими деревляними хрестами і глиняними Богородицями. Ми, перехрестя доріг, де працювали Ви. Заховані в нас Ваші радості і смутки й Ваші тихі тайни розстань.

Ми, перехрестя, останні були з Вами й ми перші чекаємо на Вас.

**

Я, земля Сіро-Зеленого Вояка з палкими очима.

В його душу вложила я всю мою тугу віків і післала його молодого, відважного за нею, що не надходить.

Ідуть мої Сіро-Зелені Вояки крізь довгі, важкі ряди віків по Тебе.

Коли Ти прийдеш?

Цифри оповідають про УСС. в 1914 р.

Написав: Ст. Гайдучок.

Чорна в твердій оправі рахункова книжка*). Незаписані листки видерті з поспіхом. Видко паперу треба було ще і на інші записки. Писана з поспіхом то письмом проф. Боберського, то чийсь іншим.

Доходи й розходи ведені від 7. VIII. 1914 по день 30. VIII. 1914. Крім рахунків додані перекази поштові датків на потреби УСС, як також дві картки, списані Боберським, правильника інтендантури і організації прохарчування. Тепер розумію цей поспіх у списуванні доходів і розходів. Той сам чоловік мусів і другу відповідальну роботу виконувати.

Під датою 12. VIII. 1914 записано в доходах: „Я стаю скарбником“ себто Боберський так пише про себе.

Заки хтось з істориків цю книжку візьме в руки і її більше старанно і всесторонно дослідить, хочу йому працю облекшити, а читачеві дати ті вістки про наших добровольців у їх початках, які мені ця книжка подала.

Позиції доходів і розходів дають нам образ жертвенности громадянства і потреб українського вояка в той час, коли мало хто у нас знав, скільки коштує кріс, чи скільки коштує до нього набій, а 1000 корон, як каже Боберський, це був капітал для галицького українця перед війною. А яка то смішна сума 1.000 корон для такої малої військової частини як сотня?

Доходи вписані в тій книжечці дають суму майже 28 тисяч корон австрійських. Пожертви плили з цілого краю і від всіх верств суспільности. Датки на організацію дають ополченці, що самі вже носять кріс в австрійській армії, жертви надсилають священники від себе і вірних. Збіркою до пушки вибивається Святослав Крушельницький, що зібрав 120 к. Імпонує своїм датком громада Грибовичі великі, яка добровільно розв'язує у себе читальню Качковського, а Білий, Іван Коцун і Іван Хрип'як, якого син зголосився до УСС*), зложили 742 к. від громади, Підберезці зложили 174 корони,

*) В дні 6. III. 1935 я її передав до бібліотеки Н. Т. Ш. у Львові.

Проф. Іван Боберський на еміграції в Канаді.

Дідилів дав 184 к. і 3 мішки білизни, робітники фабрики тютюну в Винниках зложили 174 к., Усте єпископське надіслало 200 к. Збірки надсилали поштовці, судовики.

Очевидно, що не всі пожертви записані в тій книжечці так, як по думці відозви Головної Укр. Ради надсилали свої пожертви на руки радника Кивелюка Івана. Він на запотребування скарбника виплачував йому більші суми, які той в книжці нотував „від радника Кивелюка“.

Митрополит Шептицький жертвував від себе тисячу корон. На внесок майстра Чорнія виплатив скарбникові цех львівських шевців 200 к. на „organizacie militarnej“. Купець Увера жертвував полотно. Замітна жертва 10 к. слуги Якова Лотоша з Гряди, бо сам не міг стати в ряди добровольців.

Додати тут мушу, що в краю збирали жертви також місцеві вербункові комітети, але їх до Львова не відсилали, бо на місці утримували за них добровольців.

І дорожчости складали громадяни на скарб УСС. Був це по найбільшій часті т. зв. „брух“. Богато річей не було зі шляхотних металів. На теперішній час ціла збірка в шляхотних металах не переходила вартости 200 зол. п.

Та мабуть читача будуть цікавити більше цифри розходів, які тісно в'язуться з життям і потребами організації, яка щойно народжувалася.

Тут у розходах знаходимо **точно число стрільців**, яке було в дні 27. VIII. 1914. Під тою датою записано: „Дмитро Вітовський бере жолд для стрільців чотирьох сотень“. Сила сотні подана на

*) Помер у батьківському домі на чахотку в січні 1919. Самі Грибовичі дали в 1918 і 1919 навіть латинчиків в ряди УГА. З них Степан Юркевич згинув на Пасіках під Львовом. Як міліція п'ятидесятилітні дядьки познали службу в боєвій лівії.

212 люда. Кожному стрільцеві виплачувано по 2 К. разом 1696 корон. Значить в цьому дні було 848 стрільців у Львові.

Але не лишень стрільці дістали заслуженину, брали також старшини зачети на рахунок платні, умундуровання і т. п. Зі зсумовання позицій виходить, що стрільці і вісьмох старшин взяли титулом заслуженини 3.796 корон.

Подають нам ті записки і число добровольців з Золочівщини, що прийшли до Львова в дні 20. VIII. 1914. Записано, що курінний інтендант (така назва тоді була) взяв на їду і на 300 риночок тай 300 ложок для них 2 тисячі корон. Виходить, що звідтам прийшло 300 добровольців.

Приготування нічлігів (солома) і прохарчування за час побуту у Львові і в Гаях добровольців коштувало 14 тисяч 430 корон. Шальки і кітли (части) коштували майже 1000 корон. Їх мусіло закупити, бо добровольці приходили без нічого, певні що все на місці дістануть. Харчі для стрільців Львовян стали видавати вже з днем 8. VIII. Богато їх тоді не мусіло бути, бо видано всього 71 корон. Харч же коштував пересічно денно 2 к., а то і 1 к. 50 сот.

На однострої, черевики, пояси до крісів видано : 867 к. За це стан здоровля стрільців був дуже добрий, бо на хорих видано за цілий час 37 корон. Памятати треба, що і до війни ліки були дорогі.

Сотенні писарі і другі зужили паперу та чорнила

за 200 корон. Вишкіл і військові підручники спотребували 340 к., а що вже тоді думали про прапор, свідчить видаток на нього 260 к. До розрахунку взяли старшини на потреби сотень тай поборова комісія три тисячі к.

При відїзді до Стрия дістав від скарбника Боберського командант М. Галушинський 8 тисяч корон, а інтендант Ярослав Індишевський дві тисячі корон. Замітне, що скарбник того самого дня підняв у радника Кивелюка шість тисяч корон. Тому помилковим видаються мені слова сеніора Др. К. Левицького в його книжці „Історія визвольних змагань Галицьких Українців з часу світової війни“ — І часть ст. 36: „а до того професор Іван Боберський не приїхав був тут (зн. до Стрия) з грошми на видатки удержання зібраних стрільців і тому командант Михайло Галушинський найшовся був зразу у прикрому положенні“.

Побіжно підсумовані усі видатки сягають суми 40 тисяч корон, а як порівнаємо з сумою доходів, то її перевищують. І мабуть проф. Боберський не мав більше грошей у скарбниці Боевої Украви. А з уряду скарбника Боевої Управи ніхто його не усунув, як довго Боева Управа існувала, що прецінь повинно б було статися з причини такого занедбання обовязків. Та в тій книжечці ще одна характеристична записка під 8. VIII.: „харч для стрільців в Гаях в дні 9/8 і 10/8 (Ст. Фенюк підняв) 120 к. Я дав свої гроші. І. Боберський“.

Гренадир

Написав: *Богдан Нижанківський* (літ. гр. „12“).

I.

Він був гренадир.

Великі вуса, високе чак, широкий крок.

Сагара, піраміди, Австерліц, Москва — це було. Було навіть більше. Не було Наполеона — і тому було більше. — А він був гренадир.

II.

Золота Липа, Семиківці, Конюхи, Чорний Острів. Хрести загороджували дорогу — і тому важко було вертатись. Та проте небо ніколи не було сіре.

Так. Ніколи не було сіре.

Він був гренадир.

III.

Це не було давно. Кілька років — кілька днів. Історія. Рядки, вогкі від крові й писані на прикладі кріса. Святі — такі, якими повинна бути зложена нова молитва.

Це не було давно.

Такі дні не є — давно.

Це інші дні.

IV.

Тепер звичайно. Одежа дуже сіра й ніхто не знає, хто він. Чоловік. Таких багато. Йдуть, минаються і знову йдуть. Убогі.

Але він не з них — він не убогий.

Він — гренадир.

Розумієте?

Новий гренадир!

Стрілецькі маки

Написав: В. Юрченко (літ. гр. „12“).

Ніколи не збліднуть у пам'яті моїй ті хвилини, коли я вперше побачив стрільців галицької армії.

Було то в найтрагічніший момент блакитної епопеї.

Тоді липнєве сонце пекло нестерпно. Його надмірня благодать безсилим млоєм розливалася по вимучених наших жилах. Ми остаточно слабли і тупіли.

Свіжий корпус червоних ще на світанку загорював нам шлях трійколом. Наїжені леза червоних без слів до нас сичали: Смерть петлюрівцям!

А нам залишилось одно: зматлошити навалу! Або нам смерть!

І в той момент, як жили запоріжцям стиналися в останніх судорогах, в ту хвилину, як більшовики змірили останній приціл у нашу мрію, — з крила, ніби з небесних висот, гримнуло легендарне „слава“!

А зза горба котилося могутнє, стрійне, дивне...

Гей, там ідуть стрільці,

Січовії стрільці до бою...

Спочені й задихані шлики спинились на лету. Глянули заворожені — яка знайома, рідна пісня. І без наказу збиралися по сотнях.

А стрілецькі полки маширували рівними кольонами, струнки, як тополі, пишні, як мак.

— Курінь, стій!! — рівнялася передня кольона зі шликами.

— Струнко, козацтво! — залунала у відповідь друга команда.

Запоріжцям сльозились очі.

— Слава галицькому стрілецтву!

— Слава запоріжцям!

Я не забуду тієї величної хвилини. Я відчував, як радісними акордами стукали поєднані наші серця, одним вогнем стремління палали наші душі.

— По сотнях! Струнко! — залунало бадьоро в наддніпрянців.

— Позір! Чвірками праворуч! — понеслась чітка команда стрілецька.

Рушили. Шляхами довгими, широкими як довга та безмежна Україна. Йде певно й твердо окрилена піхота. Гарцює нестримними гальопами кіннота. Котяться сміливо вперед гармати. Блакить неба курявлять обози.

Село. Гаряча братня зустріч: хліб-сіль, палкі промови. Квітами встелюють шлях дівчата. Радісно стають до лав парубки.

Ідуть вперед. Ідуть нестримно. Привітно шепчуть їм жита. Женці сплітають дарунки-вінки. Коси на кріси міняють косарі.

Ідуть бадьоро, переможно. На Золотоверхий!! На Київ!..

**

А як верталися? Без пісень, без привітів-квітів: босі, скалічені, з прокляттям та зневірою.

Не битими дорогами верталися: Заячим шляхом, манівцями. Темна й непевна ніч їм скулила дощами та морозом.

Не всі вернулись. О, не всі. Легіони їх полягло:

одні впали підстрелені на святих Воротах, другі замкнули очі в чистім полі без китайки. Тисячі їх без прізвищ, без імен напів живих ще пригорнули в ямах. Багато лягло посіченими на узліссях з недомовленими на устах — повстаньмо, помстїмось! Ще більше їх спливало мозком у вогких льохах чрезвичайки.

А інші, останки! Сиротами без хати, без душі, розбрились по світу. Як зерна маку в буревії розкинула їх доля по цілій Україні. За хліб нужденний, за життя займанець скував їм тіло й душу. І розтопилася у виболілих серцях блакитна епопея, своя хата, рідний прапор, власне ім'я.

Та не у всіх. Багатьох з них я бачив, пізнавав на життєвому шляху. Не носили вони стрілецьких одностроїв, не красувались їм на головах славні мазепинки, не було на них символічних тризубів, ні в руках зброї, проте в блакитних очах їхніх палав той самий жар, припалій тугою за втраченим.

І в стриманім слові-натяці, і в обережній згадці ми розуміли один одного. Слово — місто, дата — бій зроджували в нас приятельські почуття. А зійшовшися раз, ми невидимими нитками єдналися назавжди. Непомітно для хижого ока творили ми власне товариство, власний світ, що незабаром прийде, засвітить і огріє...

**

Я не забуду симпатичного дівочого обличчя красуня Влодка.

Тоді він ще носив стрілецький стрій та зброю, хоч на голові вже тризуба не було. Його — четаря вислали на село ловити дезертирів. Однак він їх не ловив: він більше пильнував себе, щоб не завдати прикрости селу, нам дезертирам. Просив дискретно вчителя звести його зі старшим дезертирів. Старшого в нас не було — пішов я.

Зустрілись ми увечері на ізольованій квартирі в школі. Кілька хвилин дивились мовчки один на одного. Мабуть, і в мене, і в нього виринали спогоди про шарівські поля. Принаймні, мені здавалося, що там я його бачив.

Наше становище однакове — назвав себе Влодко.

Безсиле блимання підсліпуватого каганця довго й жалісно викручувало його слова.

— Переходьте до нас — порушив я важку мовчанку.

— Я особисто не від того — винувато й запевнено мовив стрілець. і тон дальших слів огорнувся серпанком безнадії.

Каганець нервово заколихався й став плакати. — Жаль братів у місті. У нас кругова порука. Мені дали вони наказ вивідати настрої на селі, щоб потім разом усім чинити.

І далі в нас не було слів. Що можна було пропонувати цим сіромахам? Безпросвітну землянку в лісі?

Не міг потішити мене, Влодко. Одно сказав на прощання:

— Вийдіть з села на якийсь час: повіт поставив вас знищити.

Я поняв віри Влодковим словам, проте занадто не спішився. Хлопці звечора вибрались у Галоче, а я з побратимом мав на ранок нагнати їх на хуторах.

І от о півночі чую стріли й гавкіт. Зриваюся й лечу до побратима, Я до вікна — мене за плечі дужі руки й штовх у спину. Опам'ятався, як з хати вели звязаного побратима. Лігають і мене й обох ведуть до арештарні.

Кінець! — шептав нам мозок ночі. А в скрнях вистукували молотки докору й жалю: чому звечора не пішли з загоном?

Міцно вцурований на скручених назад руках шнур тупим бодем відав досаду. Заливний гавк собак десятерив тугу-тривогу. А шість найжених багнетів довбав уперто: кінець!

Сидимо скручені в сільревки. Поплутаний клубок думок хаотично домотує останню начіску сконання. Кожний гук під дверима розпучливо-нервово скручує останній гудз. Нічого вже не маю на думці — одно: яка буде та смерть — скоро, довга?...

„Звільнити кімнату для ревтрибуналу“ — чую мову знадвору. Двері відчиняються і на порозі... Влодко.

— Ви... — урвав він на звуці й змовк. Нараз спохватився, кивнув вартовому на сніи й ступив до нас.

— Зараз ревтрибунал і розст... Тікайте — протяжно шепнув мені над вухом, і я почув, як шпатаг на руках попустило.

Животворною водою обдало. Стаю на коліні. „Як вестимуть до комори... На варті один... — хапаю з над вуха побратима й обережно розплутую з рук шнурівку.

— Я перший! — торкає шопотом мене побратим, підбираючи пальцями розповзлий ззаду шнур.

Я не усвідомив добре того шепоту, бо позад мене ойкнуло і скреготнуло. Вепром кидаюся назад. Вартовий брохає на кучу хмизу від удару.

— Сюди! — кличе прикладом побратим, і ми ховаємося в садку.

Ми в обіймах вільного досвітку. Волю-життя нам дарував красунь Влодко. Січковий Стрілець.

Не знаю я, де тепер ^{**}стрілець Влодко. Може спить там, де тисячі його побратимів. Може живий і обізветься на мою згадку. Та в пам'яті моїй він буде завжди живий, з жіночим обличчям, з малиновими устами. Ніколи не зблідне він у моїй уяві, колись пишним маком квітчали шарівські поля. Я не забуду його, як не забуду довговусого стрільця-десятника.

Прийшов він з піль Тернополя. Бідака був, тому й схилився на бік червоних. Вмів красно говорити по „хахляцьки“. Його зробили комісаром і вислали стягати продрозверстку.

Ми з лісу чули, як він стягав. Не зерно, а папір-донесення що-дня висилав до повіт-продкому: хліба нема, саме село голодне.

Хліба не висеш з пальця — дусити треба з кулака — пристукнули йому з повіту й приділили ревторку: жида, кацапа й лотиша.

Проте, розверстка не текла. І вирішила прод-тройка: дванацять заручників до стінки.

Вийшов Гармаш комісар перед присуджених над прірву. Глянув на одного — зідхнув, глянув на другого — залоскотало в очах, а на третьому помутилось. Зраним птахом спорхнули картини боїв над Стрипою. Рана, полон, шпиталь і... ті очі.

Знов братня кров? — завирувало, затрясло всією його істотою. Ні!

— Чота, коло зворот! — скрикнув Гармаш раним голосом і швидко перебіг поперед чоти. — Хто з вас не братовбивець — за мною! — і зник у лозах.

А за годину десятник Гармаш з десятком стрільців зголошувався в нашому загоні. Був невеселий, але войовничий.

Вдосвіта везли ми до лісу повний склад прод-тройки. Десятник Гармаш кацапа пожалів. Пустили.

А третього світанку наскочив на наш авангард відділ чекістів. На вирубі недавні заручники підняли посіченого стрільця-десятника Гармаша. І поховав його той третій, бранець з під Стрипи, в горді під калиною.

ПОЕМА ПРО СТІЛЕЦЬКУ ШАПКУ

А як прийшов на урльоп син
(а кучері мав ніби лен)
— на голові мій син носив
новий, небачений емблем:

Таку мав шапку: блідосинь
і виріз в шапці над чолом.
— В тій шапці сіножать косив.
В тій шапці гнався у село.

В тій шапці був такий дрібний
і як дитина очі мав
— хто знає, де тепер сини,
який їх вітер поламав — —

**

Та шапка мала свою мову,
свій крик, свій сміх і плач

в запіллі легко, парубково
цілунком липла до чола,
в селі, коли входила в нього,
то відчиняла всі вікна
і щось нового, весняного
вкидала в хати і буйна
на бакир відлітала рухом,
що аж дзвонить од бронзи й сил
— о, так бувало понад вухом
цю шапку і мій син носив.

А коли бої приходили
і завтра було ніякове
і стрикотали скоростріли
і бухали гранати вколо —
в ті дні фонтанами куряви
в'язалися з землею хмари
і чиїсь руки, що дрижали,
на очі шапку затягали.
Так було лекше. Вже земля
в обличчя вихром не летіла
і вже рука так не тремтіла,
а спершись на залізний замок,
на ньому твердла і німіла:

рука дитини-добровольця
була сталева, дужа, сміла...

Потім злітала шапка синя
аж на потилицю часом:
бувало, газда і газдиня
сідали ввечір за столом —
за хатою снага сідала,
курився дим з „К. К. Regie“
і шапка щось оповідала
словами, що гостріш ножів.
І шапка летіла на спину,
літала скрізь по голові
— о, памятаю, любий сину,
що ти тоді нам розповів!...

Та ось був день важкий, проклятий
— чи раз такий тоді був день? —
пробита скалкою з гранати,
ця шапка з голови паде
і на краю рова-окопу
лягає тіло молоде...

Перекидалася земля
і полетіли журавлі
і зкраю, на великий шлях
хтось тихо-непомітно ляг
з кривавим шрамом на чолі...

І знову дні, і знову ночі —
і над Києвом гомін.
Прислав хтось шапку мамі
на спомин.

І оце все: немає сил
щось більше пригадати:
Є шапка: праворуч — Ісус
і ліворуч: Пречиста Мати.

І оце все: проходять дні —
росте нове, велике, сміле —
в старій мамі на чолі
морщини сіткою насіли
і вже в очах немає сліз,
коли погляне на цю шапку, —
дні, що плывуть руслами літ,
змивають тихо вже й цю згадку.

І тільки часом ще Івась,
сідлаючи коня з бузини,
цю шапку поглядом обкине

й зітхне: »Коби я зріс,
візьму цю шапку і полину,
а матиму багнет і кріс...«

І щось горить в очах дитини...

**

А як прийшов на урльоп син,
ось таку шапку він носив.

Це було ще тоді-тоді,
а він мав очі молоді,

а над селом росли дими
нової, втішної весни

і десь далеко рев гармат
лягав побідно в пережат.

...Отут Ісус, там Божа Мати,
а на кілочку висить шапка
розбита скалкою гранати...

2. березня 1935 р.

Стрілецькі псалми

Написав: В. Тесар (літ. гр. „12“).

Псалом боєвих днів

Прибиті на хрестах наші дні. Сім мечів нам вбивали в серце щодня, щоб з кровю життя наше сплило.

Окружали нас ямами гнилих трупів повними. Зрадою печатали чола. Рукам і ногам наложили заліза.

Проти нас поставили всіх. Реготом наші мізки машпигані. Шибеничні стовпи кликали нас.

У бої проти рідного брата кидали нас, брязкоту зброї від віку голодних. Усі молитви прошептали над нами.

Обдерли нас із усього. І безодежні ми навстріч смерті пішли. Тільки молодість наша була з нами. І віщий гомін тих днів, що ворожили переломи.

І спивали той гомін ми всі і сходили нам нові на землі нашій світанки. І під силу було нам сердешні рани топтати ногами, криваве вино наших діл нести білопінне та чисте.

Хоч ненависть ми мали до себе їдку та отруйну, важку. Хоч ми іноді труни тесали для себе.

Та лукавість збоялася нас. Ми стояли як скелі Карпат, дарма, що над скелями бурі.

Пекучими ранами відмивали ми серце народу, щоб воно було чисте. Брехню століть кістлявими ламали руками.

У бою за право землі нашої й люду, ми не зродили нікчеми. Хоча в намистах злочину наші дні.

У нужді сірих землянок, у голодах і диких спрагах ми йшли. У чорних тифах, у глибоких ранах, що незакриті кричали на світ, ми йшли.

У смертях наших по цілій землі, ми — пісні, громом золотим ішли.

Аж стовп огня з усіх сердець жбухнув у сине небо.

Розпука наша ломилась в нас. Не троїла народнього серця. Нових днів схід зійшов на віками обдурений люд.

Повінь боєвих діл зачарувала сине небо. Серце люду заблисло мечем, у нашій крові гострим червоний.

Вечірний псалом

Вечорили вогні наших днів, що великі стріляли до неба. Стемнів голос наш, що янтарним криком молоду дарував землю.

Тільки в очах ще кидаються блиски давні, як у поглядах грізного Бога.

Розпорошені ми, після боїв і чорних погромів, мов великі птахи без крил. Не ревуть у наших просторах гармати, не гудуть на наших шляхах.

Не вмивають нас ранком криваві побоевищ тумани. Не гусне спека від іржавого палу ран.

Звечорили наші дні полум'яні.

Та в нашому серці лежить наша земля. Як муж у бою ранений. Темних ран не лікує ніхто.

Тому наше слово важке. З любови, що меж не знає, судить. Ненавистю паде з уст, як громи.

Бо не для всіх наша земля коханням безпам'ятним і жарким. Не для всіх диким шалом і мрією всіх думок.

Нераз обидою сміх скапує краплями гарячого заліза на наші кулями засмалені чола.

Хижакі родяться з нашого люду, що кров проливають братню. І нема рук кремезних, щоб хижацьку нікчемність здушити.

І не знають усі, що безсилля, мов гріх, паює в теміні нарід. Не чують, що залізні дні наспівають. Навстріч їм ударом не піде ніхто поза нами.

Бо ми в книгах смерти закони народу читали. У війнах гартовані люто.

Ми чашу зради й любови випили вщерть. Цілу молодість кров шоломами пили. І калинову літопись народу своїм серцем списали.

Слухайте:

Грядуть великі дні пожеж! Хто смерті не мав за дівчину, не встоїться їм! Хто хресту куль не зазнав, не здержить нових днів навали! Хай галери всіх сердець до нашої пливуть пристані!

Нас полонив вечір. Та ніч наша палає в огнях! Горить!

У. С. С. Сотня К. Гутковського.

Сотник Клим Гутковський

(Спомин).

Написав: *Степан Глушко*.

Спеціальне завдання в перших місяцях світової війни мала сотня К. Гутковського.

Про точне завдання тієї сотні не вмію сказати, бо сам сотник на запит, давав загальні відповіді: „Побачите, що я з своїми гуцулами зроблю“.

Сотник був дуже енергійний і зручний дипломат. Від часу до часу виїздив до вищих команд австрійської армії і зберігав свою сотню в місці постою у Варпалянці. Це дало спонуку до того, що дехто називав стрільців тієї сотні „маркірантами“.

Мабуть в половині листопада 1914 р. одержав я приказ з полку, що маю свою чету передати хор. Гоїву а сам поїхати до Густу і зголоситися у сот. Гутковського.

Сотню К. Гутковського застав я в Густі, де вона була залогою і повнила службу охорони магазинів та давала заставу на важних пунктах (дорога до Волового і Замку). Оповідали мені, що сотник перебрав був стаційну команду, бо вважав себе найстаршим рангою в місті. Як лише прибув до міста, заняв найкращий будинок малярської школи для стрільців, де вони мали вигідне приміщення. Кухня сотні була добре забезпечена в харчі і стрільцям поводилося добре.

Тяжко мені було привикати до такого „касарняного“ життя. Я одержав провід над четою і щодня вправляв з тими стрільцями, які не мали приділеної служби. Таке життя надокучило стрільцям і вони почали проситися на фронт, а деякі довідавшись про місце постою полку У. С. С. дезертирували в поле.

Одного разу кличе мене сотник до себе, дає мені лист до команди Армії Балтін Пфлянцера в Мармароськім Сиготі і каже: „Без коня не вертайся, бо їдемо на фронт, — і я мушу мати коня“. — Спокійний, з усміхненим лицем, замкнений в собі сотник змінив свої пляни.

І дійсно вдалося мені вернути з Сиготу з конем і з сідлом. Треба було інтервенювати у самого генерала Пфлянцера, і по тридневих „хожденіях“ я таки добився свого.

Різдвяні свята перевели стрільці в Густі. Зібрані в найбільшій клясі засіли всі стрільці з старшинами коло столів застелених обрусами. На столах „кутя“ і наші традиційні страви. В куті прибрана ялинка. Перед вечерою промовив сотник Гутковський до всіх стрільців і зворушив до сліз стрільців, яким довелося зустрічати свято Різдва Христового далеко від своїх рідних на чужині. В тій промові зазначив сотник, що на днях вибираємося в поле. Всі раділи тим, що вкінці діждалися тієї хвилі, що будуть воювати, бо боялися, що війна скінчиться без них. — По вечері коляди лунали до півночі.

Коло 10 січня 1915 р. вирушила сотня в повному озброєнні на фронт. Згадаю тут, що четар Др. І. Сіак перед самим відходом тяжко захорував — відібрало йому мову і його відвіз санітарний вістун І. Стовпюк до Відня. Оба вони осталися у Відні. Перший з них був пізніше дуже добрим старшиною технічної сотні У. С. С., а в часи революції великим комуністом.

Сотню приділено до оперативної групи полк. Ганнака, команданта кількох курнів стрільців

(Jäger). Місце постою було село Лопушна на галицькій границі.

Другого дня одержала сотня приказ вислати одну чету на розвіди. Мені припало вести цю чету. Про ворога не було жадних даних. Треба було за всяку ціну довідатися про силу ворога, роди зброї, і нашкіцувати позицію, яку москалі заняли.

Сніг глибокий. Лісисті гори утруднювали рух. Цілий день минув без успіху. Другого дня удалося без стрілу взяти московську стежу, яка влекшила нам працю. Від неї довідався я, які частини, де і в якій кількості заняли горбки.

Вечером вернувся я до сотні, передав звідомлення і вже слідуючого дня дуже рано наша сотня на самому переді — слідами моєї чети і 3 курені егрів та полк мадярів рушили в дорогу. Перед позиціями москалів переночували під голим небом і скоро світ по одержанню приказів на основі присланого звідомлення почали в ріжних місцях атакувати ворога.

Сотник Гутковський одержав приказ заняти коту під Вишковом.

Перед нами зрубаний ліс. Сотник на переді з крисом у руці в розстрільній. Паде команда: „Вперед“! Стрільці тонуть в глибокому снігу, спинаються по деревах, що лежать покриті снігом, падають з утоми запутавшись в галузях. У моїй душі, а здається і в кожного стрільця, було одно бажання: як найскорше дістатися на гору.

Ніхто не зважає на те, що свищуть кулі, вибивають в такт скоростріли, або в повітря експлодують шрапнелі.

Чути певний голос сотника: Вперед хлопці! і сам він стоїть просто, не шукає охорони перед кулями. Його постава додавала відваги молодим стрільцям, що перший раз почули воєнну музику.

Не знаю, як довго підступали, бо тоді тратиться здібність числити час. Вже видно окопи, вже чути крики „Гурра-а-а“ і сам кричиш і біжиш вперед. Стріли втихли. Ще кілька кроків... Завзятість бере верх, зникає втома, з диким інстинктом шукаєш очима жертви. — „Помілуй пан, помілуй пан!“...

Москалі кинули кріси, піднесли руки вгору і просять пощади. —

Сотня Гутковського взяла в неволю около 300 москалів сибірського полку і відставила їх в заплілля. Проломана лінія. Москалі дофаються на цій лінії і тим улекшили працю іншим частинам, які враз з нами наступали на ворожі становища.

Утрати стрільців незначні. Один убитий і кільканацять ранених, між ними тяжко стр. Вишиванюк. Сотник одержав високе відзначення (Verdienstkreuz mit Schwertern).

Полк. Ганнак особисто подякував сот. Гутковському і видав приказ до всіх частин групи, в якім висказав свою сердечну подяку У. С. С. за відважну поставу. Ця перемога У. С. С. мала для нас і відемне значіння, бо пізніше, коли вже сотня була здєятована, він не хотів нас відослати до коша, бо на моє твердження, що вже нема з ким воювати, бо малий „боевий стан“, відповідав нам: мало людей, але добрі!

По цій битві сот. Гутковський, що вже й передше не домагав на здоровлю, на добре розхорувався, але надія, що рушимо вперед, через Карпати до Галичини додавала йому сили і він не хотів йти до шпиталю. Що дня ходив до команди, піддавав ріжні свої пляни і робив часто напади на нові й добре укріплені позиції ворога.

Серед стрільцтва говорили, що його кулі не чіпаються, бо він в білий день ходив прямо перед позиціями, хоч кулі свистали попри вуха. І дійсно очайдушна відвага сотника дивувала не тільки стрільців, але й страшила так своїх як чужих.

Вкінці знемігся сотник — не міг вже ходити, бо болі в крижах від зимна спараліжували його і вже треба було взяти на ноші, щоби знести його з позиції. З жалем пращало стрільцтво свого сотника, який впевняв нас, що скоро повернеться до нас.

Провід сотні перебрав я.

Більших боїв на фронті не було. Воєнні операції були ограничені до стеж, які непокоїли ворога. Почав падати сніг, пізніше настали великі морози. Богато стрільців відморозило собі ноги, руки, а найбільше ніс і вуха. Боевий стан зменшався з кожним днем. Треба було подбати про доповнення сотні. Кмдт групи, як вище згадано, не хотів нас відпустити, але вкінці, коли ціла сотня мала всього 90 стрільців, згодився під умовою, що поїду до коша і по доповненню верну назад до нього, що я йому обіцяв. В березні 1915. р. вернула сотня до коша, який був у Варпалянці. Від сотника Гутковського мав я листа, в якім видно було його душевній муки, що не може ділити судьби з своєю сотнею. „Ви не знаєте, як прикро мені тут лежати. Вже перечеся сотий раз фігурки на суфіті, щоби забутися і найгірше, що ліки мені не помагають. Жалую, що дозволив себе знести з позиції. Поздоровіть стрільців від мене. Дбайте про мого коня“. В шпиталі у Будапешті закінчив своє життя.

Отце короткий спомин про незабутнього сотника, з якім довелось мені коротко ділити стрільцьку долю. Нехай тих кілька слів про нього й його сотню доповнять ті, що були з ним від самого початку. Ця небуденна постава сотника зєднала йому любов серед стрільців і пошану чужих.

Тато й одинак

Написав: Василь Ткачук (літ. гр. „12“).

I.

Весна із плетеного срібними прутиками кошелю розсипала по землі бриндушки, розгатила потічки й зеленим прядивом повплітала дерева, межі, лази, та й над мужицькими головами розвісила голубу мантлю, що ночами блищить „цісарськими“ гудзиками.

Вона золотим перстеном з чорвоним каменем стискала світ, а Антона ймила за білий ус і повела в леваду каміння збирати, аби лекше оралося, аби коні копита не збивали.

Ішов помірок оглядати, бо стужився, як за жінкою, і за керничкою з водою, як сльоза, та що в ній небо, гей плюшева хустка плаває.

...Очі, мов пацьорки всилив у помірок, а волохаті брови закаблучив, наче серпи.

— Ой, ти-ти, кукло! Така-с, як змарнована дівка! Аді, кровю зайдена, аді видко, що москаль суди грасував, аді шрапнелі погубив... Але, як виведу карих, гей яструбів, а загачу плуг, тогди гуляй душе! А, як виволочу, увалкую, то колос у пахи вигудить.

Під горбом сідав, бо груди розхльомбались, як самотока.

— — — — —
Антін у дома ймив жінку поза шию, як на храму.

— Параско, показує на добре. Ба й зазуля віщує, та ку-ку, та ку-ку! — отак таки ніби до тебе приговорює.

Дивились собі в очі.

— Коби, коби, але бачу кровавий хрест зі снопом на небі виділи, відай війні не кінець.

— Божа воля!

...Потім Антін уже в стайні до карих приговорював, а вони тулили лисі голови до його й наче-б щось змовлялись, бо шурили уха, гей заяці.

А Параска Василеві-одинакові сорочку вишивала, але в окулярах. Ого, старість чорні полотна на повіках повісила.

II.

Двері скригіньцнули й до хати ввійшов Василь з усмішкою на вустах, із сонцем на чолі.

— Нене, дайте мені ту сорочку вишивану, бо я йду...

— Куду йдеш?

Мовчав, як камінь.

— Та, кажи, як питає! — влютився Антін.

— Йду, де всі йдуть...

— Куду, без нашого дозволу?!

— Тату, я йду на війну.

Антін стояв, як застигла хмара на заході, а Параска зловила руками одвірок та й заголосила річками з верхів, смерековими шумами з плаїв.

— Гов, Параско! Жди реду!

Жінка на чиколінках скалила зуби, а Антін на розум наводив Василя:

— Молодий у тебе вік, молодий розум маєш, отак, ніби попірене пташе літаєш, та гінцуєш. Дай собі спокій! — і ймив Василя за плече, а Параска за друге.

— Не йди синку, не йди! Аді сорочічку, як ляльку зшилам, їсти не жадаєш, а чого-ж тобі шукати?...

Антін потакнув:

— Держися небоже землі, бо золотих перстенів на руках не маєш.

— Тату! Я-ж йду за ню битись!

Антонові очі загоріли червоними маками, й він ховав у рукав дві сльози. Тішся старий або сином, або землею.

Антін ніби бачить свого батька із свічкою у руках, а груди ходять, як на рейсорах, а він мовить: — „Антоне, зубами держи землицю!“

Антін воліє землю, бо каже:

— Параско, дай йому сорочку, світошну, окрайку писану, й чоботи шаворові.

...Василь зібрався, як пава; нашпанувався, як чічка до сонця.

А, як вийшов і синою шапкою замаяв попід білі черешні, та рожеві яблуні, то Антін наче-б квартиру оковитої потягнув; охота — дужа молодиця імила його попід боки.

— Сину, я йду з тобою! Най і мене з тобою посічуть за землю! Іди впрягай карі...

...Коні іржали. Коні — сорокаті вужі, наче розуміли, що йдуть за ту землю, що то що весни в теплій парі купаються, в чорних скибах поракуються.

А, як уже стояли в хамутах, а Антін з Василем сиділи на возі, то Параска ймила карих за капейстри.

— Не пустю! Аби, отут-о амінь був! Аби мали копитами розмісити! На кого мене лишаєте, з ким між люде піду?... Сидіть дома, най ваші голови супокійні будуть, та най на ваше тіло рани не чигають.

— Жінко, то ти хочеш збутися ґрунту? А, на чім меш цибулю садити, петрушку сіяти, капусту плекати? Га-а?...

Парасчине чоло прояснилося, як небо над раном.

Під кінські ноги кидала з очей бринзолети, аби розтолочили, аби лиш тільки шкоди було, й прощала дріжачими устами, та желала, аби притички не мали, аби кулі їх не чіпалися, і обіцяла, що Бога просити буде, та хати сокотитиме...

— — — — —
Каменистою доріжкою скреготав віз, як сорока. Коні дзвонили підковами — карі розносили віз, а колеса розкидали камінням.

...Іхали туди, де з між хмар висувалась синя долоня неба, що здавалось затулиться в залізний пястук і буде стояти на сторожі й грозити:

— Гей-гей! Не пхайтесь, бо зглядять зі світа за землю тато й одинак.

— — — — —

Нестор Махно та його анархія

Написав: Ф. Мелешко.

(Докінчення).

Махниха мала й верхового коня. Часто на ньому у відповідному убранні гарцювала, з Несторком на проїздки виїздила. Вчилась стріляти й шаблюкою рубати. Певно мріяла стати українською Жанною Д'Арк... А зараз її фаєтон оточувала особиста охорона — з 30 вершників, найвірніших, вибраних махнівців. Всі патлаті, чорні, страшні, в чорних убраннях з шапках, у декотрих навіть, шлики теліпалися, попідперізувані червоними та зеленими поясами. „З дороги!... з дороги!!!“... — вигукував попередній вершник. А коли вже „цариця“ пустилась в подорож, то перешкод не сміє бути... Вози з кіньми відкидались на боки, а фаєтон понісся мов вихор. Окрім вершників стрибало за ними ще й декілька хортів, ніби то „бариня“ їхала на полювання... Ми стояли й дивились у слід фаєтону. Ось він спустився вниз, переїхав через міст, піднявся на крутий горбок і зник у степу за валшко возів. Прощай, Галино, нам з тобою далше не по дорозі!... Ми положили тільки одну скриню з книжками тому парубкові на тачанку. Решту книжок залишили там, де мешкали. Махнівець оглянувся, побачив, що ми відстаємо від його тачанки й погнав коні, рішивши твердо — не возити більше „панів“... Нам тільки того й треба було. Повернули в бічну глуху вулицю, вскочили в просторий сад при школі, а потім у школу до знайомої учительки. Я написав зараз же Махнові листа, в якому вказав мотиви нашого відходу від нього тим, що нас кличуть повстанці. Передали того листа через відсталих вершників-махнівців.

Ми самі перейшли до активності. Почасти на рахунок тих же махнівців озброювали свій повстанчо-партизанський відділ. Мали відомості, що за Синюхою на Поділлі ніби стоять частини нашої регулярної армії. Рішили з ними звязатись та дістати інструкції, що маємо робити. Найкоротший шлях на Поділля лежав нам із Глодос через Добровеличківку, далше через Лису-Гору. Я та В. Недайкаша, ще з двома козаками й пустились у ту подорож, на відібраній у махнівців тачанці такиж через Добровеличківку. Себто самі лізли в пельку Махнові. Всі надії були на наші посвідки від Махна. Коло Добровеличківки нас зупинила застава, показали посвідки — пропустили.

Було це в неділю. В містечку махнівці гуляли, веселились. Була вже ніч. Ми заїхали в двір родичів Хорунжого. Коли вони довідались хто ми, то по якійсь хвилі з'явився й сам Дмитро. Показалось, що він десь у сусідів переховувався від махнівців. Розповів, чому саме мав ховатись. Справа романтичного характеру... Як тільки Махно з'явився в Добровеличківці, Хорунжий заходив до нього. Махно знав, що Хорунжий був недавнім коханцем Галини. Почались задрощі. Під час одної вечері, з докладною випивкою (Махно, значить, вже абстинентом не був) ці два суперники й щепилися ніби то на розбіжності політичній... Дійшло до

того, що маленький, невірненький Махно, з гучним ім'ям та „славою“ вхопився за револьвер, а здоровий, красивий, кароокий Хорунжий не злякався й також намірив на свого супротивника револьвер. Ще мент і один, а може й обидва разом, були б полягли в цьому герці за Галину. Але вона їх обох врятувала: вскочила між них, розвела й примусила заховати зброю. Несторка тримала, а Дмитрові наказала негайно відійти геть*).

Другого дня рано ми вирушили далше, взявши зі собою Хорунжого. При цій подорожі ми набрили на ще одну частину махнівської роботи. Підїздимо до села, здається, Федорівки. Перед ним поміщицька садиба. Бачимо коні з тачанкою, але нікого коло них нема. Захоплюємо її собі. На тачанці різний крам: папіроси, голки, нитки, гудзики і т. п. крами. Підходять селяни й пошепки нам кажуть, що цією тачанкою їздять відомі в околиці два бандити. Грабують людей, убивають, а оце тільки пограбували бідного місцевого жидка. Ось і вони ці самі два бандити з'являються. Ми їх захоплюємо й роззброюємо. Беремо зі собою й заїздимо в поміщицьке подвір'я. Там знаходимо ще дві тачанки з махнівцями. Маємо бажання й цих захопити, але... їх більше, як нас. Лацуря здорове, морди грізні. Аби самим не бути нападеним, показуємо махнівські посвідки і кажемо, що ми послані самим „батьком“ Махном перевіряти, що роблять в околиці різні бандити. Ось і піймали таких двох бандитів, які грабують та вбивають людей, видаючи себе за махнівців.

— Ач, так давайте їх сюди, — каже один товстий лацур, — ми з ними зараз же розправимось!..

Передаємо захоплених в їх „розпорядження“... Відводять вниз до ставка, ставляють там і розстрілюють. По хвилині нам товстий махнівець „рапортує“, що „суд і кару над тими двома бандитами виконано“... Тим часом, у нас самих п'яти холонуть... Ми ознайомлюємося із одним з найжахливіших вчинків махнівців, який тільки тоді довелось пізнати. На жаль, я не можу пригадати зараз прізвища тої поміщицької родини. Хорунжий нам розповів, що ту родину добре знав, недавно тільки перебував у них у гостях. Були то свідомі українці. До селян відносилися настільки добре, що вони не тільки самі маєтку не розтягли, а ще й охороняли його од большевиків. Аж махнівці все dokonали. Коли вони налетіли на той будинок, то застали там аж 16 душ — у господарів перебували ще й їхні далші родичі, коротко — позбірались сюди, шукаючи захисту від большевиків. Махнівці ж їх всіх порубали і то в жахливий спосіб. Одні викидали їх в двері із будинку, а другі, тут же коло

* Ці два суперники знову зустрілись аж в Румунії в 1921 році, куди в серпні прибіг Махно, а Хорунжий вже там був. Пізніше останній зміновіжнувся Поїхав на Україну і в Молдавській Республіці займав навіть високу посаду. Потім „зник“...

дверей сікли. Сліди тої „роботи“ були ще свіжі: коло дверей калюжі крови позасихали, стіни були побризкані. Тут же в десяти кроках у саду була не братська, а родинна свіжа могила. В будинку нічого не залишилось, що можна було взяти, махнівці забрали, а чого не можна — побили, потовкли на місці. Моторошно нам було дивитись на те лиходійство і ми скоро собі поїхали даліше вже на двох тачанках.

На Поділлі ми українських частин не знайшли. Переночували тільки там і другого дня рано повернулись назад за Синюху в Лису-Гору. Було це на Спаса. Ми зупинились у знайомого учителя. Купили собі свіжої риби та меду і хотіли тим підсилитись і їхати даліше. Та ось нас сповіщають, що селяни затримали коло управи махнівців. Біжимо туди. Дві тачанки оточені людьми, але махнівці озброєні по зуби сидять собі спокійно. Ми їх роззброюємо. Рушниці віддаємо селянам. Підїздять нові тачанки — робимо з ними теж саме. Так ловимо тачанок із 6, а махнівців коло двадцяти, попались нам декілька кіннотчиків махнівців під арешт, а майно позносили в одну із кімнат в управі. І чого, чого там тільки не було, аж до цілої аптики та хірургічного струменту включно. На столі ж лежала велика копиця різних грошей.

З початку я тут несподівано став ніби якимсь старшим, а то тому, що декільки із видатних лисогорців мене знали. З озброєних же склався свій відділ і з'явився й ватажок.

— А ну, — каже, — тепер давайте й цих перевіримо, що воно за одні! Тут би вже були нам цілком пошкодили махнівські посвідки, коли б не було тих, які нас добре знали. Головне тут виникало непорозуміння ізза того „барахла“. Було між ним багато такого, що пригодилося б для нашого відділу, але на все те неситими очима поглядали ті, яких ми озброїли. Та якось помирились. Ми взяли ще собі три тачанки та разом з 10 коней. Більше й не в силі були взяти, бо нас всього було тільки п'ять. Я ще вибрав цінніші необхідні нам ліки. Лисогорці проти того не заперестували, бо нащастя не було між ними такого, який би знав тому ціну та ще в той час. Ми вже забули про свою рибу й мед — поспішно виїхали із Лисої-Гори. Треба було поспішати, бо лисогорці могли б розміркувати й нічого нам не залишити. Добровеличківку на цей раз обминули. Своїх же повстанців здивували, що при такій нашій малій кількості, ми придбали такий маєток... Пізніше нам передавали, що махнівці налетіли на Лису-Гору великою силою й селяни постраждали, не дивлячись на те, що всю вину звалювали на мене та Недайкашу. Доносили й нам про те, що Махно нахваляється обов'язково нас половити й порубати. Мали й ми випрацьований плян на знищення його самого. Однак, ні його плян, ні наш не був переведений.

Найгіршу ж шкоду ми махнівцям зробили тоді, коли знищили увесь спирт при горальні в Ново-Архангельську. Махнівці не тільки для своїх горлянок повживали той спирт, а й для самоходів замість бензину. Наша розвідка доносила, що Махно вислав свою кінноту, щоб вона нас піймала і знищила. Але не тільки він, а й ми уміли літати своїм невеликим відділом по широких степах України...

Махно простояв в Добровеличківці досить довго. Не було тих сил по-близу, які б примушували його поспішно переносити місце свого побуту. Денікінці ще були далеко, а большевикам не до Махна. Зі заходу на червону армію успішно тиснули сполучені українські армії, з півдня — Денікін. У червоних був розклад. Із того користав Махно. Ми мали відомости, що, окрім дрібних большевицьких відділів, до Махна приєдналась ціла дивізія. Отже десь під кінець серпня м. 1919 року Махно мав досить поважну військову силу, мабуть таку, якої він пізніше вже більше не мав. Коли до його розташування наблизились денікінці, то він з ними в затяжніший бій не вступав. Подався даліше на захід, аж під Умань, де й наткнувся на частини української армії.

Підходив той мент, коли він мав перевести свій плян відносно головного отамана Петлюри та захоплення „під свою керму“ цілої української армії... Скоро мусів переконатись, що тут його мрії не здійсняться. Тим часом, сам попадав у мішок. Один сильний натиск денікінців міг би його загнати в обійми української армії, з якою його „синки“ воювати не хотіли й самі собі заводили добрі відносини з козаками. Для Махна підходив критичний мент. Дві ворожі армії його з кожним днем все більше та більше здавлювали. От тут — то Махно й показав — може чи найкраще за увесь час своєї активної лиходійности — свій партизанський хист та відвагу. Підготовка до офензиви у нього пройшла, як я пізніше з тим мав нагоду ознайомитись, тихо й скоро. Увесь живий, непотрібний йому вантаж: ранених, хорих та непевних, він залишив на турботи української армії. Обози скоротив до мінімум. Замість прийнятої в регулярній війні гарматної підготовки для прориву ворожого фронту, в гармати були позапрягвані коні, обози, тачанки з кулеметами, піхота на возах — й кіннота — все було на поготові. Махнова „фаланга“ була готова. І те, що ні один раз не вдалось великому Мольтке, те цілком вдалось малому Махнові. Одного ранку він сам попередив своєї „фаланги“ кидаеться на денікінців. Про якусь невдачу, чи відступ назад не було й мови. Тут було тільки: рознести денікінців і летіти вперед, на простір, в степи, не рахуючись ні з якими стратами. А завдяки ж блискавичному всіма силами наскоку на денікінців, махнівці не мали майже ніяких страт. Денікінців же вони на ширині 40 верств по фронті*) змели з землі. Перенеслись через Синюху, порзвали мости й полетіли безупинно даліше. Зірвали мист коло Ново-Українки на річці Чорний-Ташлик, тим на довго була зіпсована залізнична сполука на лінії Одеса — Харків. Взагалі то був один із багатьох Махнових шалених гонів вперед, чи правдивіше кажучи, перелітання із одного місця на друге — висмикання із небезпечної ситуації. За пару днів він із під Умані на конях перелетів у своє Гуляй-Поле, чи як тоді жартом називали те містечко Махноград. Поки денікінський ген. штаб опам'ятався від цього розгрому на Заході, то махнівці глибоко були у нього в запіллі й по належ-

*) Треба мати на увазі, що тоді такого суцільного фронту, як у світову війну не було.

ному та безжурно відгулювали свою перемогу й набирались сил до нових таких же тактичних „вибриків“...

Наведений розгром денікінців, це був один із небагатьох випадків, коли махнівці могли принести велику користь для української армії. Чому саме того наш ген. штаб не використав, я не знаю. Сталося ж це мабуть тому, що тоді саме наша армія встряла в досить невдалі бої — чого я був активним свідком — з большевицькою одеською групою, яка проривалась на північ. Других же випадків, які б були хоч би не прямо, а випадково від Махна корисні для нашого державно-національного визвольного руху, — я не знаю. Шкоди ж він для молодого УНР. заподіяв багато.

В замітці з нагоди смерті Махна: „Український буревій“ — „Трудова Україна“ є такі слова: „знав (Махно) лише одно: руйнувати і руйнувати всі заклади російської державности“. Та ніж бо! Махно попробував руйнувати заклади тої державности за царського режиму й попав на вічну каторгу. Революція його визволила. По-друге він почав вже ту руйнацьку роботу не з російської державности, а з молоді ще слабенької української. От в цім якраз і спочивало все зло, яке приніс цей лихий син України для української державности. І припинено чинність цього лиходія знову тоді, коли на Україні почала зміцнюватися нова російська державність, якій Махно в найкритичніші для неї менти прямо й не прямо помагав.

Різні особи, навіть і високі військові фахівці, в своїх писаннях намагались надати махнівським бандам звичайного військового ладу. „Всезнайко“ про Махна, К. Герасименко, в розділі „XIII Армія Махно“ зайшов так далеко в своїй писанині, що точно підрахував, скільки Махно мав війська під кінець 1919 року, розділивши для того ту армію на 5 родів зброї. Коли ж мені довелось бути у Махна, то я довідався, що він і сам точно не знає, скільки у нього того війська. Його штаб навіть і не провадив точних списків та й марна б була то праця. Те „військо“ — то була текуча вода. Ніякі греблі її не тримали. Один день того війська, скажемо, було 1.000, другого дня якась нагода пригнала до того гурту ще 2.000, як то, наприклад, вбивство Григорієва. Потім поодинокі, чи й цілі гурти людей з різних своїх міркувань залишали ту банду й розходилися по домах, або переходили в інші армії. Знамениті ж махнівські тачанки свідомо не давались, щоб їх затягну до списків. Кожда тачанка з кулеметом та 3 — 4 на ній лиходіями, то була вже сама для себе окрема частина. Нікому вона не підлягала. Такі „частини“ вільно собі, нікого не питаючи, виїздили в околиці розташовання махнівців на різні для себе здобичі. Теж саме робили кіннотчики, пішаки й гарматчики. Це була не тільки в теорії, а й на ділі та в дії анархія. Трималися ж вони гурту тому, що кождий із них добре знав, що тільки так можна досягти мети — користатись всіми земними ласощами...

І сам Махно говорив, що в його армії кождий вояк є вільний. Кождий може собі робити, що захоче, коли це тільки не шкодить та не компромітує його цілої армії. Коли комусь у нього не по-

добається, то може собі йти, куди хоче — ніхто його тут не держить.

Було у нього переважно три роди зброї: кіннота, тачанки з кулеметами, пішаки на тачанках та возах. З гарматами махнівці не мали особливої охоти тягатись, бо вони часто тільки перешкоджали блискавичному рухові, а без того ж махнівці існувати не могли. Ті частини самі собі укомплектовувались і поповнювались. В ті справи Махнів штаб не вмішувався. Він тільки з Махном на чолі в часі потреби тими частинами кермував, давав диспозиції і т. ін. Хто попадав так чи інакше в ту банду з конем, приєднувався до кінноти, той, що приїхав з тачанкою, поповнював тачанчиків. Пішаки піхоту. Між останніми взагалі мало було бажаних залишатись, а тому кождий старався якомога поскоріше дістати коня й стати в ряди кінноти, або роздобути тачанку з кіньми й перейти з піхоти в тачанщики.

Не ламав собі Махно голови й тим, як свою армію прокормити та одіти. Коли по вдалих боях були великі здобичі й махнівці поокремо всього розібрати не могли, то решту підбирало інтенданство — при мені у Махна таке було — і потім видавало, що мало. Взагалі ж, як то було зазначено, кождий тут сам собі здобував їжу й одяг.

Ген. М. Капустянський написав у своїй статті*): „...Махно пляново підготував всі засоби для успіху своєї діяльності. По-перше, він зібрав навколо себе сотню своєї охорони з відважних здорових вояків“ і т. д. Військовий високий фахівець певно інакше собі не міг уявити, щоб Махно інакше міг починати „для успіху своєї діяльності“... Сам же Махно мені дуже докладно розповідав, як з ним разом зібралось в ліску коло Гуляй-Поля 7 (сім) душ в літі 1918 року. Рішили вони тоді нападати на буржуїв. Щоб був якийсь порядок в тій сімці, його, Махна, обрали отаманом. З того він і почав... А у ген. Капустянського: „...Махно почав формувати своє військо. Для цієї мети він створив штаб, змусивши в ньому працювати (коли й де?) під загрозою розстрілу добрих військових фахівців. За начальника штабу Махно, здається, призначив старшину з освітою військової академії. Цей штаб не лише зформував легкі боєдатні кінні відділи“ і т. д. Із цього й почались Махнові успіхи військові, бо так підсказує генералові військова логіка.

А в дійсності Махнова логіка починала трохи інакше. Коли він мав вже чоловік двацять коло себе, відшукалось два кулемети, приховані перед приходом німців в околиці Гуляй-Поля, тоді він в одному селі зорганізував не штаб зі старшиною військової академії, а звичайне українське весілля. Тільки в убрання молоді, дружок, свашок і взагалі жінок були переодягнені махнові партизани. Все це „весілля“ на тачанках з прикритими килимами кулеметами, з музикою й вирушило в друге село, де були розташовані німці. Німецьких вояків та старшин дуже зацікавило українське весілля. Повискакували з хат на вулицю так, хто в чім був. „Весілляки“ ж, увігнавшись в ту німецьку гущу, почали її з кулеметів, рушниць та револьверів роз-

*) „Махно й Махнівщина“ — „Свобода“ ч. 243. 1934 р

стрілювати. Як казав Махно, по переведенні цього його „тактичного“ пляну й почалась його партизанська кар'єра.

Махнові на коротко вдалося захопити вже при Директорії — Катеринослав, дякуючи тільки такій махнівській „тактиці“. Із одної стації він післав цілий ешалон своїх лиходіїв переодягнених у жіночі убрання, кожна така „жінка“ мала в руках кошик з капустою... Ті „жінки“ повискакували із вагонів і закидали двірць бомбами. Від того зчинився в цілому місті страшений заколот. Ця вигадка й допомогла Махнові захопити на короткий час Катеринослав.

Увів я ці приклади під кінець, щоб на них показати, як не можна підходити до махнівської організації, стратегії та тактики в його бувшій партизанщині з міркуваннями військових фахівців. При махнівській „військовій організації“ та його способах ведення війни зовсім не потрібні були старшини з освітою військової академії. І напевно він таких ніколи й не мав. Принайменше, при мені у нього був начальником штабу його рідний брат, людина мало освічена. Коли, може й мав якусь військову освіту, то дуже малу. Під кінець же, як то згадав Махно в своєму листі до Аршінова по утечі до Румунії, був у нього начальником штабу Щусь, в 1919 році бувший командір махнівської кінноти, підстаршина російської кавалерії. (По Махнових відомостях забитий на Полтавщині в літі 1921 р. большевиками). Махнова тактика та стратегія спочивала на його власних хитриках, де те не помагало, відповідали українські коні, вони мусіли виносити махнівців з небезпеки, та взагалі на нелюгідностях, коли до того підходити з нормальними військовими міркуваннями. На тих нелюгідностях у великій мірі й були побудовані Махнові партизансько-військові успіхи.

Ген. Капустянський написав, що Махно мав здоровий розум. Навпаки, Махно мав недужий розум, був психічно хорим. А такий розум може часто

творити такі „чародійства“, з якими здоровому розумові тяжко змагатися. Як на яскравий приклад цьому, можна вказати на Леніна... У Махна мусіли бути розвинені, так би мовити, творчі клітини в мізку, і бракувало йому самокритичних клітин тої „творчости“. На тому в подібних людей повстає психічна недуга, назва якій — манія великості. Махно на неї був абсолютно недужий. Завдяки їй в ньому виросла непереможна віра в самого себе. Він на кожному кроці, при кожній нагоді висував наперед своє я, свою фікс-ідею — анархо-Махнівщину. Людина ж з такою недугою ніколи й нікому підлягати не буде, — хіба суворому доглядачеві у вязниці або в божевільні. На вірі в самого себе у Махна повстала ще одна недуга — манія прислідку, а тому він не міг бачити навколо себе тих осіб, які могли б зменшувати його авторитет, знаючи ж, що відповідальности не може бути, він таких нищив власною рукою.

На підставі ж усього вище зазначеного, в Махні була безмежна хоробрість. Коли вимагала його справа жертв, то він не зупинявся перед небезпкою — кидався сам першим вперед на свого ворога. А за ним, очмарілим, охопленням одним бажанням — перемогти, летіла й його маса. Тим він імпонував своїм „сином“. Його натхнення охоплювало їх. Слабий у слові, слабий фізично, психічно недужий, Махно на диво проявляв залізну силу волі, рівночасно нелюдську злість, жорстокість і щедрість та доброту до тих, які вірили йому та йшли за ним. Було їх не так вже й багато, але були вони на Україні, Московщині й на Кавказі. В усій же махнівській „епопеї“ відіграла ролю відповідна для того революційна ситуація на Україні та... щастя й випадковості, що його не поцілила в самому початку куля... Залишилося ж по його анархії та цілому лиходійству тільки те, що може залишитися на полі по лихій іскрі...

Прага, 1934.

Історія 8-ої Галицької Бригади

III. 6.) ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: Д-р Іван Карпинець.

Для зрозуміння дальшого ходу подій в „Групі Гофмана“ (від тепер будемо „Групу Рудки“ звати все „Групою Гофмана“), а й взагалі на цілім лівім крилі У. Г. А. по 15. травня, треба представити докладніше й події в дні 15. травня на відтинках II. (крукеницької) і III. (хирівської) групи, що рівнож входили в склад 8. Самбірської Бригади.

4. Події на фронті „Групи Крукеничі“ 15. V. 1919. р. Ця група занимала перед польською траншеєю офензивною відтинком фронту на ліво від рудецької групи, починаючи на захід від села Волчищозичі (на полудневий захід від Судової Вишні); кінчився цей відтинок поза місточком Гусаковом коло Перемишля. Цей відтинок переходив через такі місцевости: Мистичі, Санники, Гелена, Радичині, Буховичі, Ганьковичі, Мисля-

тичі, Мочеради, Баличі, Новосілки й Биків, а звідси скручував цілком на полудне попри Плешовичі, Храпличі, Хідновичі, Радохонці до с. Гдешці включно. (Мих. Колтунюк: „З укр.-польськ. боїв“. „Укр. Скиталець“. Ч. 6 (28) з 15. III. 1923. стор. 23.) Цей відтинок виносив около 50 км., а був обсаджений тільки трьома куреннями й трьома батареями!; в запасі мала група тільки один курінь. Бо другий запасний забрала в останній хвилині перед травневою офензивною командою бригади до своєї розпорядимости. Старшини групи, разом з командантом, полтк. рос. служби Шепелем, крім тільки шефа штабу тієї групи, були переконані, що поляки виберуть до пролому саме відтинок крукеницької групи, якого проломання потягне за собою відворот „Групи Глибокої“ (хи-

рівської) і Гірської Бригади, а тимсамим і цілого III. Гал. Корпусу. Про це повідомляли вони шефа штабу групи сот. Лянґа, який однак, подібно, як і шеф штабу 8. Самбірської Бригади, сот. Якверт, не поділяв їх думки. Сотника Лянґа не переконати навіть звіти командантів частин про концентрацію на цьому відтинку значних польських сил, про встрілювання в становище групи новоприбутих польських батерій, та про живу, розвідчу діяльність польських літаків. Польські приготування помітно збільшилися 14. травня, а зловлений перед північю з 14. на 15. V. польський полонений потвердив відомости про скріплення польських сил та сказав, що їх наступ має розпочатися 15. травня. Але сот. Лянґ, замість відтягнути частини на безпечнішу лінію, приказав тримати дотеперішню лінію, про удержання якої не було навіть мови з браку сил (курені мали тільки по 4 сотні й по 8 скорострільів, фронт був обсаджений тільки системою опірних точок у важливіших місцях, а ці точки були обсажені ледви пізсотнями). Польський наступ розпочався, подібно як і в „Групі Гофмана“ барабанним огнем артилерії досвіта. 15. травня. Частини круженицької групи стали поволи відступати. Коли були перед Круженичами, кинув сот. Лянґ запасний курінь до протинаступу в середині групи; цей протинаступ, який він сам особисто провадив, не мав більшого успіху, бо поляки розбили були ліве крило групи коло Гусакова (курінь от. Чорного) й звідси заходили на зади групи. Її частини стали під напором відступати далше на полудне, на лінію болот над річкою Болозівкою, які осягнули над вечір. Але й тут група довго не задержалася, бо поляки вжоротці стали далше натискати, а група не могла ставити сильнішого опору, бо її сили значно змаліли. Боездатними залишилися їй тільки два курені; з двох других — курінь от. Чорного був цілком розбитий (коло Гусакова), так що навіть одної сотні не можна було з него зложити, а курінь сот. Савки втратив лві сотні й 2 скорострільи. (В. Й. „Група Круженич підчас польської офензиви в травні, 1919. р. (Уривки)“. Календар Черв. Калини на 1928. р., стор. 78—81).

Саме тоді, коли ця круженицька група задержалася хвилино над болотами Болозівки, вдалося сот. Станімірови з „Групі Гофмана“, навязати з нею звязок коло сіл Острів і Загіра, де затримався II/2. курінь пор. Підгірного; це сталося десь коло 20. години. (Про це вже була згадка в попередньому числі).

Тут треба додати, що на „Групу Круженич“ наступала ціла 4. дивізія піхоти ген. Александровича, якої харчевий стан цього 15. V. виносив понад 9.000 людей, та яка мала 11 батерій та 42 компаній скорострільів! (диви 12. число „Літопису“ з 1934. р., стор. 19).

5. Події на фронті III. Групи (хирівської) 14. й 15. V. 1919. р. Інакше представлялася справа на відтинку III. Групи 8. Самбірської Бригади, званої також групою „Глибока“, що занимала відтинки коло Хирова (звідси також назва — хирівська група). Її фронт був значно коротший від від-

тинка круженицької групи й тягнувся від села Чижки (на полудне від Гдешниць) через село Товарню до посади Фельштинської (при залізничім шляху Самбір—Хирів) а звідси на полудне по с. Сушицю Велику включно. (Мих. Колтунюк, як вище, стор. 23).

На цьому відтинку, що мав дуже сильні становища з дротяними засіками (найсильніші становища були в селі Вовче), сконцентрувала команда III. Гал. Корпусу дев'ять куренів і шість батерій; крім цього був там ще панцирний поїзд, зложений з чотирох возів, живрованих у путрі; узброєння цього панцирника складалося з 4 скорострільів і одної полевої гармати а командантом був чет. Осип Бережницький. З куренів були тоді на цьому відтинку такі: I. курінь пор. Петра Савки, II./24. коломийський курінь ім. гетьмана Дорошенка, якого командантом був пор. Володимир Левицький, IV/36 курінь ім. Мазепи під командою сот. Бронислава Абля, V. курінь пор. Стефана Андрущишина, Пробоевий Курінь сот. Михайла Коцьоля, VII. курінь, з ложений з двох бережанських сотень, VIII. курінь, зложений з двох сотень, зложених з ріжних відділів групи й I. курінь пор. Антона Тарнавського з „Групі Гофмана“, який числив около 800 багнетів. Який був дев'ятий курінь, не знаємо. Батерії були такі: Батерія полевих гавбиць (4 гавбиці) пор. Івана Попеля, батерія полевих канон (2 канони) чет. Кисіля, батерія полевих канон російського типу (4 канони) сотника Франца Матесіча, батерія полевих канон (4 канони) пор. Івана Новосельського, батерія полевих канон (4 канони) пор. Стефана Паньківського й батерія гірських канон (2 канони) бунчужного Михайла Семраковича¹⁾.

Командантом тієї групи був сот. Михайло Федик, а шефом штабу в цьому часі пор. Ганс Ерліх. На ліво лучила ця група з Гірською Бригадою (її людей звали „Козолупами“); її фронт тягнувся від Сушиці Великої через Устрики Долішні й містечко Балигород аж до границі Галичини в Карпатах. (Мих. Колтунюк: „3 укр. польських боїв“, як вище).

Харчевий стан III. групи „Глибока“, виносив в половині травня, за даними п. Р. Л., автора згаданої нами статті про III. групу, 3.040 людей; але як вже вище зазначено, п. Р. Л. не вчислив до цього I. куреня пор. Тарнавського, та ще якогось куреня, приділеного в цьому часі до III. групи. Крім цього дані, що до стану куренів подані п. Р. Л. з памяти; здається, що курені були численніші. Можна прийняти, що харчевий стан III. групи в цьому часі виносив понад 5.000 людей, а боевий около 4.000 багнетів, 20 батерійних гармат, до 50 скорострільів, 1 панцирний поїзд з гарматою й 4 скорострільами та кілька мінометів. Як технічну допомогу, для цілей розвідки, мала група 3 бальони під командою якогось полковника рос. служби. (М. Р. „Дещо з історії III. групи“... як вище).

¹⁾ На основі: 1) Р. Л.: „Дещо з історії III. Групи „Глибока“ VIII. Самбірської Бригади“ (Літопис Ч. Калини ч. 9. з 1934., ст. 12—13) з моїм доповненням про I. курінь пор. Тарнавського; 2) Ілько Калічак: „Записки четаря“, стор. 82.

Проти III. групи й проти Гірської Бригади, якої боєвий стан міг виносити около 1000 багнетів, або й більше, оперувала 3. дивізія легіонова ген. Зелінського, якої харчевий стан в дні 15. травня виносив понад 10.700 людей, а яка мала 11 батерій та 50 компаній скорострілів. Отже й на цьому відтинку мали поляки перевагу в кількості боєвого стану й оружжя, але вже не таку велику, як на відтинку крукеницької й рудецької групи. (Дивн.: „Іст. 8 Гал. Бригади“ в Літописі Ч. К. ч. 12. з 1934., стор. 19.).

Команда III. Гал. Корпусу задумала розпочати на відтинку III. групи якусь офензивну акцію. Така акція розпочалася 14. травня, як це подало українське ситуаційне звітлення з 14. V., (його ми навели в попередньому числі „Літопису“). Вислідом тієї акції було тільки обсадження українськими частинами гори Радич, що лежить на захід від села Вовче. Заняття тієї гори доконав I. курінь пор. Тарнавського. Тому, що дотепер не появився жаден докладніший опис про хід боїв 15. V. на цілім відтинку III. групи, мусимо обмежитися тільки до опису подій на відтинку цього куреня, бо до цього маємо рукопис п. мгр-а Антона Тарнавського. Отже заняття гори Радич прийшло в такий спосіб. Курінь пор. Тарнавського, що день передтим стояв в селі Городовичі, дістав приказ піти на північ, заняти гору Радич а відтак посунутися за Хирів від північної сторони й відтяти полякам відворот на Добромилі. 14. V. курінь здобув в тяжкій бою гору Радич а його 3-та сотня, тоді під командою пор. Ліщинського заняла навіть залізну дорогу з Хирова до Добромиля. Але вкоротці повели поляки сильний протинаступ і сотня з залізничного шляху мусіла відступити. Бій розгорівся за гору Радич, на якій зосередився цілий курінь пор. Тарнавського. Там опинився рівнож і якийсь відділ У. С. С. із сот. Носковським (?) на чолі²⁾. Бій тривав до вечера 14. V.; тоді курінь Тарнавського й відділ У. С. С.-ів відступив на становища в селі Вовче. Поляки повели зараз наступ і тут, але він заломився. Слідуючого дня, це є 15. V. поляки продовжували наступ на Вовче від досвіта. Курінь пор. Тарнавського відбив шість наступів і вдержав становища. (На основі згаданого рукопису п. мгр-а А. Тарнавського). Як в попереднім числі подано, на Вовче наступала кольона полковника Павліка а втрати дивізії Зелінського, які там подано, це певно втрати коло Вовча.

Коли так в центрі групи ситуація представлялася не зле, то ситуація на її лівому крилі 15. V. значно погіршилася, бо тут удалося полякам проломати фронт і відтиснути українську боєву лінію о 3 км. взад. Рівночасно ускладнилася й ситуація на півночі, бо крукеницька група під натиском дивізії Александровича відступала й через те відслонила бік і зади III. групи. Тому з команди 8. Самбірської Бригади прийшов вечером 15. V., о 20. годині приказ для III. групи, щоби вона відступила на другу оборонну

²⁾ Тут спростуємо дані п. Р. Л. в його статті: „Дещо з іст. III. Групи“..., де сказано, що гори Радич боронили тільки Гуцули з IV.36. куреня. Це спростування вільносьється й до даних в книжці Калічака: „Записки четаря“, ст. 82.

лінію. Група приказ виконала. Цей приказ був послідним, який ця група одержала від команди 8. Самбірської Бригади, бо вкоротці втратила вона з нею всякий звязок. (Р. Л.: „Дещо з іст. III. групи“..., в 10. числі Літопису Ч. К.“ з 1934., стор. 10).

Характеристичне було ще й т. що команда III. групи втратила в часі цього першого відступу не тільки звязок із командою своєї Бригади, але також втратила звязок із своїми боєвими частинами! (На основі — як вище).

6. Загальна ситуація на відтинку цілої 8. Самб. Бригади вечером 15. V. 1919. Отже коло 20. години 15. V. ситуація на найважливім правім крилі УГА., представлялася так.

Розбита „Група Рудки“ („Група Гофмана“) зависла правим крилом у воздуху, держить слабо, напастована польськими стежами, село Новосілки Гостинні (на полудневий захід від Рудок) і наладжує звязок з крукеницькою групою а зглядно з її II./2. курінем пор. Підгірного в районі сіл Острів — Загіре. Команда групи, що в день перебувала в Конюшках Сімянівських, перенеслася над вечір поза Велике Болото до села Корналович³⁾.

Дальше на ліво відступають частини крукеницької групи (крім куреня пор. Підгірного), переходять через міст на болотистій річці Болозівці й хвилево задержуються на неприготованих як слід до оборони становищах над берегами тієї річки⁴⁾. Але де ці частини докладно знаходяться, не знати.

Ще дальше на ліво, приготує в цій хвилі відступ, на приказ бригади й ціла III. група „Глибока“ в напрямі Старої Соли; її команда тратить вкоротці звязок так з командою бригади, як і зі своїми частинами⁵⁾.

А ще дальше на ліво, вже в горах, в районі Старий Самбір — Лютовиска — Балигород, незачіплювана поляками, стоїть спокійно на своїх становищах Гірська Бригада отамана Черського.

А на право від рудецької групи — ще необсаджена лінія Великого Болота над Дністром та вільна дорога з Рудок на Комарно; туди прямує полк познанців із своєю артилерією, та може ще й інші польські частини, щоби вдарити в бік і на зади 7. Львівської Бригади Бізанца.

Така грізна ситуація — а помочі не видно. Деж корпусні резерви, де запасні частини Начальної Команди?! Ними вже треба було підсилити частини на відтинках всіх трьох груп, щоби стрілецьтво на фронті, яке мало проти себе таку значну перевагу польських сил, не огорнув переполох, та щоби могли боронити Самбора, що був ключем до Нафтового Басейну. А тимчасом про якусь поміч запасних частин ані чути, а поляки вже наближуються до Самбора та загрожують і 7. Бригаді!

7. Події 16. V. 1919. р. Упадок Самбора. Тимчасом ситуація з години на годину катастрофально

³⁾ На основі рукопису о. д-ра Вергуна і власних спомережень автора.

⁴⁾ На основі згадуваної вже статті В. Й.: „Група Крукенич“.

⁵⁾ На основі згадуваної вже статті Р. Л.: „Дещо з історії III. Групи“ й І. Калічака: „Записки четаря“, ст. 83.

погіршується. Вже коло півночі з 15. на 16. травня розпочали поляки новий наступ на крукеницьку групу, вдаряючи на захід від Баранчич, саме в це місце, де крукеницька група лучила з II. групою „Глибока“. Фронт по короткім бою поляки проломали. Крукеницька група стала відступати на лінію ріки Стривігора перед Самбором; ця лінія, по наказу бригади мала бути боронена за всяку ціну. (В. Й.: „Група Крукеничі“... як вище, стор. 81.).

Внаслідок відступу крукеницької групи, видала команда „Групи Гофмана“, здається на телефонічне зарядження бригади, приказ, щоби сот. Станімір з цими частинами, які через ніч зібрав в Новосілках Гостинних, відступив на полудне за Дністер і Велике Болото, й щоби обсадив село Гординю. На право від цих частин „Групи Гофмана“ вже не було жадних відділів, бо звідси хоронило український фронт саме Велике Болото. Поволи стала навізуватися лінія фронту. На ліво від сот. Станіміра, перед селом Корналовичі, заняв становища курінь Савицького(?), село Калинів (Кайзерсдорф) обсадив курінь сот. Коробейка, село Бабину курінь пор. Підгірного; (всі три (?) курені з „Групи

Крукеничі); далше на ліво були ще якісь розбитки крукеницької групи⁶⁾. Що діялося ще далше на захід і на полудне, це значить, де находилася рано 16. V. частини III. Групи „Глибока“ — в слідуючім числі.

Ту треба зазначити, що дивним чином сконцетровано чотири курені в дуже непригожій до оборони Самбора місци й що саме створено фронт з тієї сторони, з якої вже не було майже ніякої польської акції, бо утворений фронт звертався в північно східнім напрямі, проти Рудок. А тимчасом становища на північний захід від Самбора, не були обсажені. Це тимбільше дивне, що по відступі крукеницької групи у т. зв. вила, які творять ріки Дністер і Стривігор, й по відступі III. групи у південно східнім напрямі, поміж обома групами, це є II. а III., повстало широке, необсажене місце, яким легко можна було дійти до Самбора. І приходить на гадку сказати, чи цього хтось свідомо не зробив, щоби скоріше нанести катастрофу УГА?

(Далі буде).

⁶⁾ На основі рукопису о. д-ра Вергуна.

ЯРОСЛАВ КУРДИДИК
(літ. ір. „12“)

Ф р а г м е н т и

ДІВЧАТА Й МАЛЬВИ.

Як громом грюкнуло в село:

— »Стрільці йдуть!«

У той бік, звідки йдуть струнки кольони стрілецтва, ссяляшники повертають свої золоті голови, а дівчата й мальви виглядають цікаво зпоза тинів. І сміються до молодих вояків, що кутими черевиками іскри крешуть з дороги — дівчата й мальви...

Китицями квітів закидують дівчата стрільців.

— »А може б так котра з нами!«

І дівчатам рветься серце. Очі липнуть до засмаєних мідних облич під мазепинками й до крісів, що матово полискують до сонця.

Десь далеко на півночі гармати важко гоготять. Велику бурю віщують...

А стрільці піснею поле косичать:

Не сміє бути в нас страху

Ні жадної тривоги...

Дівчатам і мальвам тиснуться сльози до очей...

МЕДАЛЯ.

Чотири рази добував Київ і за це дослужився золотої медалі. Вона в нього, як талізмам захована. Часами тільки показує її з гордістю молодим синам і каже:

— Колись з цією медалею на грудях піду разом з вами ще п'ятий раз на Київ!

А медаля лежить глибоко на дні в мальованій скрині, жде нетерпляче та думає:

— Коли ж то врешті той старий стрілець почепить мене знову на груди?

КИТИЦІ КВІТІВ.

Старий інвалід без правої ноги сидів біля церкви і просив милостині.

Попри нього проходила добре одіта жінка і не завважила його витягнутої руки. По худому жовтому обличчі інваліда скотилася груба сльоза й ніби зі сорому, що старий вояк плаче, сховалася хутко в брудну полатану куртку. Інвалід пригадав собі, як тому 17 літ, він прийшов з першою стежею на вулицю Львова, де жила ця жінка. Тоді вона крізь вікно кинула йому і його побратимам дві китиці квітів під ноги...

Інвалід плакав.

ЗНИМКА МАТЕРІ.

Хорунжий прийшов до дому без обох рук. На його бюрку біля вікна стояла пожовкла знимка матері. Мати зів'яла з туги за сином одинаком і одного осіннього ранку вмерла так тихо, як вмірає пізно в осени тисячі хризантем з туги за сонцем.

Син нагнувся до знимки і хотів схопити її та притиснути до грудей. Але не мав рук, що колись пригортали.

Обличчя матері на знимці скривилося з великого болю.

Собака стрільця Артура Коса

Написав: *Зенон Тарнавський* (літ. гр. „12“).

Між людиною і звіриною існує часами такий дивний зв'язок, що такого між людьми бути не може.

Аксель Мунте.

1. —

Чого треба, щоб бути стрільцем?
Українським Січовим Стрільцем?
Усукусом? Ну?

Я так і знав, що на це питання ти не відповіш.
То-ж послухай!

Треба мати стрілецький однострій, людське тіло й кров. А перш за все треба мати душу. Душу! Ти розумієш це?

Щоб всією душею боротися за батьківщину й за однострій, який світові показує, що ти стрілець. Український Січовий Стрілець!

Усукус!

Чи ти подумав над цими умовами? Ні?

І ти хочеш бути стрільцем?
Разом зі мною сидіти в ровах?
Наставляти скоростріл?

Вибач, але це смішно.

Я не перечу. Ти можеш бути вояком. Навіть добрим вояком. Я переконаний, що ти швидко добивсяб старшинських нашивок. Та не в нас.

Бо ти є дуже мудра собака. Ти між своїми мігби дуже швидко зробити кар'єру. Ти-ж називаєшся Цезар.

А кожна собака, що називається Цезар, завжди робить кар'єру. Але ти сам подумай, чи це не булоб кумедно, — якби січовий стрілець називався Цезар?

А впрочім, мій дорогий, я вважаю, що вже доволі дискутувати. Як рішаючий аргумент, я скажу тобі одно. На випадок, якби тебе на фронті вбив неприятель, ти не мавби що Богу віддати. Всі стрільці й всі цивілі, коли їх вбиває ворожа куля, віддають Богу душу. Душу муситься віддати. Ти цього зробити не можеш. Бо ти не маєш душі, бо ти собака й кінець. Дискусія замкнена. Більше голосу нікому не дається.

Мовчанка товкла собачим хвостом об долівку.

Собака був рішуче не переконаний. Він дивився на свого пана й пан його чув цей зір і був подратований. Ні, Цезар таки не був переконаний. Але для святого спокою він лежав спокійно. Положив голову на передні лапи й рівномірно товк хвостом об долівку. Він навіть не хотів ловити мух ані бліх, хоч вони як йому докучали. Навіщо пан має думати, що він, Цезар, є понервований. Його тіло лежить спокійно. Тільки його очі неспокійні. Вони трівожно чіпляються людської постаті.

Клацнув ключ куферка.

Цей звук Цезар знає. Звичайно його пан свистів при цьому. Потім чергувало клацання куферка. А потім вони, весело гуторячи, мандрували по широких шляхах...

Сьогодні не те.

Сьогодні пан не свище. А куферок клацнув якось сердито.

Цезар заплющує очі.

Він чує, що його пан стоїть над ним. Чує його голос. Гострий. Навіть сердитий.

— Цезар! Сервус! Я йду! Хати не мусиш пильнувати. Вона не багато варта. Я йду кращої придбати. Але всеж таки зайдів не пускай, бо сам не матимеш де жити. Ну, сервус!

Мовчанка.

— Цезаре?! Чому ти мені лапи не подаєш? Ти так пращаєш свого пана, що йде на війну?

Добре Цезаре. Шкода, що я цього раніше не знав.

Цезар чує, що голос його пана не є гострий ні сердитий. Але в ньому нема цієї нотки безжурності, що примушувала Цезаря витягнути лапу на привітання.

— Ну, сервус Цезар! А ти таки недобрый собака.

Грякнули двері. Одні. Другі. Цезар чує, що хода його пана ось-ось затихне на першому перевулку. О, вже не чути. Е, ще трохи чути. Це трамвай трясє хатами. Це мужицький віз.

Це авто.

Це знова авто. Трамвай. Віз мужицький. Знова віз. Авто, трамвай! А де хода його пана?

Нема! Трівого обняла собаче серце. Цезар знає, що йому цієї ходи більше не чути, якщо...

Собаче тіло стукнуло лобом об двері.

Кігті жолобили на дошках глибокі ривці.

Горло наповнювало скавулінням хату, що в ній не було пана. Його пана.

2.

1, 2, 3, 4.

1, 2, 3, 4.

Ліва,

Ліва.

Раз! раз! раз! Четаа! Стій!

Праааво-ррррч!

Спочинь!

Позір!

Розійдись!

Поо-зір! Споо-чинь!

Стукають зап'ятки. Пружаться груди. Шелестять плащі.

Напряма: Залізничий двірець, ходом руш!

Так. Це знова. Нова вишколена частина стрільців їде на фронт!

На фронт!

Осіннє сонце червоними тапетами виклеувало мури хатів. Ноги твердим ритмом вистукували пісню завзяття.

Вишколена частина стрільців станула перед будинком залізничної стації. Сірі плащі переходять до вагонів.

Розташовуються.

Гамір. Сміх. Лайка. Матюкання. Спів. Перекликування.

Здовж поїзду, біля коліс собаче дзявкання.

— На, на, цюцю, на!

— Чия це собака?

Десь у своїй, собачій державі.
 — Берім її зі собою!
 — Де є собака?
 Біде лице стрільця, що лишив порожню хату,
 просовується між стрілецькими плащами.
 — Скажіть, де є ця собака?
 — Он там!
 Стрілець побіг у вказаному напрямі.
 Є. Він, чи не він?
 — Цезар, Цезар!
 Мій песику! Моя собачко!
 Стрілець тулить до грудий собачу морду. Несе
 свого приятеля до вагону.
 — Цезар, дай сервус!
 О, так! Ти добрий собака, я це завжди знав.
 Це все мої товариші. Ідемо на фронт. І ти зі мною
 їдеш. Я є січовий стрілець. А ти є собака січового
 стрільця. Лежатимем у ровах. Я наставлятиму ско-
 ростріл, а ти показуватимеш куди стріляти. Оби-
 два будемо воювати.
 Чужий голос:
 — А потім я відріжу тобі голову й зроблю з те-
 бе печеню, бо на фронті голод.
 — Е, ні! Вибачте. Собак їсти не можна. А ще
 такого як мій! Він мене не забув, як я був у ви-
 школі й таки віднайшов. Це булоб свинство їсти
 його мясо. Я ніколи цього не зроблю! Ні!
 Колеса вагону схопили ритм людського й соба-
 чого серця й передали його цілому поїздові. І всі
 стрільці, що їхали на фронт, знали, що собака
 стрільця Артура Коса, називається Цезар, і що
 вони дуже любляться.
 3. —
 — Пст. Цезар. Цезар. Вважай туди. Про-
 пхаємося крізь дрти й ми вже на своєму боці.
 Собаче тіло веться по землі. За ним затиснені
 губи Артура-стрільця.
 — Ще трохи, Цезаре. Ще оці рови й ми вже на
 місці.
 Вони повзуть далі.
 Ніч чорним коцом обвинула світ. Ще пару ям
 погранатних. Пару дротяних засіків.
 — Цезаре, не ставай! Тут кулі. Такі заблукані.
 Яких не знати навіщо вистрілюється з кріса.

Артур чує, що він вже між своїми. У своїх ро-
 вах. Він це знає напевно. Він біжить чим дуж до
 старшинської землянки зі звітом своєї нічної про-
 гульки.

Схопив за клямку.
 Нараз до його вух підповзує тихеньке скаву-
 ління.
 — Цезар! Де ти? Цезар!
 Знова тихе скавуління.
 — Пожди, я зараз. Тільки зложу звіт.
 — Ось я вже йду до тебе моя собачко. Поможу
 тобі. Цезар! Де ти?
 — Цезар, Цезар!
 Не чути нічого.
 Артур мов очмарілий кидається по ровах.
 До цього місця куди зійшов.
 — Цезар!

Тихесенький зойк. Нарешті. Є! Дріжача рука
 Артура мацає дококола. Дрти колючі. Мішки з гли-
 ною.

Щось тепле, липке чіпається його рук.
 — Цезаре!
 Тихе зітхнення. Шепіт дротів. Тихо.
 Артур знає, що його Цезар вбитий.
 Вбитий заблуканою кулею. Одною з цих, яких
 не знати навіщо вистрілюється з кріса. Він знає,
 що собаку, якщо вона не є скажена, може вбити
 тільки заблукана куля. Знає теж, що вони обидва
 не будуть ходити вже на стежі. Не будуть носити
 таких приказів. Не будуть грітися при стрілець-
 кій ватрі. Не будуть наставляти скоростріла.

Потім Артур-стрілець висипав могилку. На до-
 щинці заткнений в землю написав: „Тут лежить
 Цезар, мій собака, що його вбила заблукана куля.
 Не міг Богу душі віддати, бо її не мав“.

Стрілець Артур Кос тепер не є вже стрільцем
 вже ніхто не є січовим стрільцем. І він не любить
 собак. Він жодної не тримає. Він боїться, щоб
 якась заблукана куля не вбила її.

Він не хоче вдруге переживати Цезаря.

Львів, березень 1935.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

І. Ш.

Оф. Ген. Шт. Нова організація армії у Франції.
 „Воля України“. Відень 1921. 8°, ч. 6/8 ст. 207—209.
О. Федір Чайківський, духовник-воєв. Кал. Черв.
 Калини на 1931 р. Львів 1930. °, кал.-листопад.
 УГА. 1919—1920. Яворів, Вел. Україна.
Офіцерські епілки і справа виховання в армії.
 „Відродження“ Київ 1919. ч. 6.
О. Ш. „Село Наливайки“ (Сторінка з Зимового
 Маршу). „Табір“. Каліш 1928. 8, ч. 8, ст. 64—75.
 19—25. III. 1920. АУНР. Херсонщина, проти черв.
 москалів.
О. Ш. Яків Іванович Діяченко. „Труд. Громада“
 Кам'янець под. 1919, чч. 67.

Некрольог. Причинки до біографії.
О. Яким Фецак ЧСВВ польовий духовник І. Г. К.
 Кал. „Черв. Калини“ на 1922 р. Львів 1922, 8°, ст.
 129; „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р.
 Львів 1922, 8°, ст. 129.
 Характеристика і біогр. дані.
 II. Боротьба за волю України. Історія повстання
 проти гетьмана. „Укр. Слово“. Кам'янець на Поділ-
 лі 1920, ч. 38.
 II. Військова справа на Україні. „Гром. Думка“.
 Вецляр 1917, ч. 74, ст. 1.
 II. Державний герб України. „Гром. Думка“.
 Вецляр 1918, ч. 19, ст. 1—2.

34 іл. — монет і 1 цеглини.
П. Запорожець за Дунаєм у Йозефівському таборі. „Укр. Скиталець“. Йосифів 1922. 4°, ч. 17, ст. 3—9.

З образком, побутове.

П. Перемир'я і ми. „Гром. Думка“. Вецяяр 1917. ч. 86, ст. 1.

П. Січові Стрільці. „Відродження“. Київ 1918. Ф°, ч. 143.

П. Українська делегація в Берестю. „Гром. Думка“. Вецяяр 1918, ч. 8, ст. 1.

П. Холмська справа. Голос холмщан до української суспільности. „Гром. Думка“. Вецяяр 1918, ч. 16, ст. 237—241.

Павлюк Іван. Організація 1-ої української стрілецько-козацької дивізії з полонених Українців. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918, ч. 18, ст. 272—273.

З ілюстраціями.

Павлюк Іван. Організація і відправка на Україну відділів українського війська з полонених Українців німецьких таборів. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 16, ст. 237—241.

Павлюк Іван. Полонені Українці про заклик вступати в армію для оборони Рідного Краю. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 12, стор. 179—181.

Павлюк Іван. Страшна катастрофа у Києві. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 24, ст. 372—373.

Вибух артилерійських складів на Звіринці.

Падалка М. Виступ Полуботківців 4—6 липня 1917 р. в м. Києві на фоні політичної ситуації того часу. „До Зброї“. Збірник, ч. 1. Львів 1921. 8°, ст. 58—74. І окремою відбиткою під тим же титулом Львів 1921. 8°, ст. 16.

Палій-Гордієнко Ів. Ку-клукс-клан і Українське Козачество. „Укр. Козак“. Біла Церква (Мінхен?). 1923. 4°, ч. 1.

Пастушин В. Др. Ще дещо про Вольфсберг. На маргінесі статей о. Йосифа Іванця: Вольфсберг, найстарший концентраційний табір і т. д. „Літопис Ч. К.“ Львів 1935. 4°, ч. 2, ст. 15—18.

З 2 іл. Артикул о. Іванця зміщений в чч. 10, 11 і 12 „Літопису Ч. К.“ за 1934 р.

Патерин Іван, стр. техн. сотні УСС. Технічна сотня УСС на Лисоні. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 6, ст. 2—4.

Палій-Сидорянський. „На рейді“ (Зі спогадів). „Гуртуймося“. Горні Черношиці 1930. 4°, ч. 5, ст. 9—13; ч. 7, ст. 27—30.

1919. ІХ. Київська група. Христинівка-Квіткове, в тили ворога.

Палій-Сидорянський М., полк. Ніч (зі спогадів). „Гуртуймося“. Горні Черношиці. 1929. 4°, ч. 3, ст. 26 — 27.

Листопадовий похід.

Палій-Сидорянський М. Оточили. (Зі споминів). „Гуртуймося“. Горні Черношиці 1930. 4°, ч. 4, ст. 37—40.

VI. 1919. Партизани під ком. Ю. Тютюнника. напад 41. черв. дивізії.

Палій Д. В п'ятнадцятиліття Директорії. „Нов. Час“. Львів 1933, ч. 256. ст. 1—2.

Палій Дмитро: „Горожанські куріні“. Кал. Просвіти на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 160—163.

1919. Галичина.

Палій Дмитро. Жмут споминів. Кал. Черв. Кал. на 1935 р. Львів 1934. 8°, ст. 40—46.

За генералами. Диктатура. Полковник Леггар. Поручник Віллєм. (Пошуки за Нач. Вождем і шефом штабу Армії, невдала диктатура, стратегічний плян Леггара, французький розвідчик).

Палій Дмитро: Листопадова революція. З моїх споминів. Львів 1929. 8°, ст. 44.

1918. Львів. З порт. Вітовського. Відбитка з „Нов. Часу“. Львів 1928, ч. 134 і далі.

Палій Дмитро. На чисту воду. З моїх споминів. „Літопис Ч. К.“ 1930. 4°, ч. 6, ст. 15—17; ч. 7-8, ст. 12—13.

Палій Дмитро. Перед 8-ма роками. Здобуття Києва. „Нов. Час“. Львів 1927. ч. 98—99.

Палій Дмитро. Перший листопад. „Укр. Нац. Календар“ на 1928 р. Перемишль 1927, 4°, ст. не пагінновані.

Договір УГА з Денікіном, переговори з Армією Омеляновича-Павленка і з більшовиками. Ген. Тарнавський, Ціріц, Микитка, нездійснена сполука з АУНР.

Памяти ген. Галжина. „Зал. Стрелець“. Каліш 1921. Ф°, ч. 63 (74), ст. 1.

Памяти револ. жовнів Гал. Землі. „Укр. Скиталець“. Відень 1922. 8°, ч. 20, ст. 8.

Вістка про розстріл старшин УГА Петра Шеремети і Степана Мельничука 11. XI. 1922.

Памятник помірним українським воякам на військовому цвинтарі в м. Пардубицях на Чехах. „Гуртуймося“. Горні Черношиці. 1933. 4°, ч. 10, ст. 37. Світлина.

Памятник УСС має бути знищений. „Нов. Час“. Львів. Ф°, ч. 259.

Замах влади на пам'ятник УСС в с. Пісочній. Офіц. акти.

Пан Головний Отаман на фронті. „Син України“ Варшава 1920. 4°, ч. 3, ст. 1.

Панейко Василь др. Перед Першим Листопадом. Шматок спогадів. „Діло“. Львів 1928, ч. 245.

Панейко В. Українські легіони на боці Антанти. (Уривок із споминів. „Політика“. Львів 1925. 4°, ч. 1, ст. 8—12; ч. 2, ст. ч. 3. ст.

Пан отець Теодор Чайківський на чолі куріня прогання большевиків. Кал. Черв. Каліни на 1922 р. Львів 1922. 8°, кал.-липень. „Приятель Укр. Жовніра“, кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, кал.-липень. 1919. 6 бриг. Гер. смерть. З ілюстр.

Памування большевиків у Києві. „Гром Думка“. Вецяяр 1918. 4°, ч. 18, ст. 2.

Панцирник Української Чорноморської Фльоти до останньої хвили провадить бій з ворогами. Кал. Черв. Каліни на 1924 р. Львів-Київ 1923. 8°, кал.-май.

1919. Одеса. Проти Антанти. Гер. смерть. З ілюстраціями.

Пане Фрид. др. Як Поляки здобували Львів. Кал. Просвіти на 1925 р. Львів 1924. 8°, ст. 65.

1—22. XI. 1918.

Пасічник Дмитро. Крути — Париж. „Студ. Вістник“. Прага. 1926. 8°, ч. 7/8, ст. 28—30.

Про С. Петлюру.
Пастернак Яр. Др. З великого часу. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4^о, ч. 3, ст. 18—19.

Про відділ воєнних пам'яток у Музею Наук. Т-ва ім. Шевч. у Львові. З 2 іл. збірок стріл. відзнак і печаток харчевих управ.

Пастернак Я. Др. Музей воєнних пам'яток. „Літопис Ч. К.“ Львів.

Опис синьожовтого пилкового пралору, дарованого Житомирцями Корпусові зал.-техн. військ. Дієвої Армії УНР з нагоди зайняття ним міста 17. XI. 1919 р. З 2 іл.

Пачовський Василь. Дмитро Вітовський. „Стрілець“. Станіславів. 1919. Ф^о, ч. 8, ст. 2—3.

Характеристика як людини і діяча.

П. В. В останню путь. „Укр. Скиталець“. Відень 1922. 8^о, ч. 20, ст. 46—47.

Похоронний похід товариства-воєнка. Побутове.

П. В. і Б. О. 2 (Коломийська) бригада в червневій протиофензиві 1919 р. (Уривок із дневника). „Укр. Скиталець“. Йосифів. 1922. 4^о, ч. 13, ст. 3—5; ч. 14, ст. 11—14; ч. 15, ст. 11—12.

З шкiцiм походу, проти поляків.

П. В. Волинь під військовим зарядом Галичан 1919 р. (Спомин). Частина I. „Укр. Скиталець“. Йосифів. 1922. 4^о, ч. 14, ст. 14—15; ч. 15, ст. 14—

16; ч. 16, ст. 7—9; ч. 17, ст. 6—7; ч. 18, ст. 10—11; Відень 8^о, ч. 19, ст. 20—27; ч. 20, ст. 37—41; ч. 21, ст. 16—29 ч. 22, ст. 23—29.

П. В. — К. Пор. УГА. Волинь під військовим зарядом Галичан 1919 р. Частина 2. „Укр. Скиталець“. Відень 1923. 8^о, ч. 1 (23), ст. 41—45; ч. 2 (24), ст. 27—31; ч. 3 (25), ст. 24—27; ч. 4 (26), ст. 21—25; ч. 5 (27), ст. 44—48; ч. 6 (28), ст. 30—36; ч. 7 (29), ст. 30—35; 9/10 (31/32), ст. 29—35; ч. 12 (34), ст. 23—26; ч. 13 (35), ст. 13—21; ч. 15 (37), ст. 16—22; ч. 17/18 (39/40), ст. 27—40; ч. 21/22 (43/44), ст. 23—41; ч. 23/24 (45/46), ст. 33—56.

П. В. Інж. Повстанчий рейд з Кишенева. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4^о, ч. 1, ст. 19—20.

Кінець листопада 1921, виступ ген. Гулого у Листопадовий похід.

П. — В. Д. Українська Галицька Армія. Кат. Провіти на 1922 р. Львів 1921. 8^о, ст. 145—149.

Короткий іст. нарис, з іл.

П. Г. Денікінці і денікіяда. „Укр. Слово“. Львів 1920, ч. 117.

Певний П. За волю та державність. Похід Української Армії в заплля ворога з 5 гр. 1919 р. до 5 тр. 1920 р. Кн. I. Станіславів. 1920. В 8^о, ст. 60. Вид. газ. „Укр. Слово“.

З 2 портретами.

Від Адміністрації.

З цим числом висилаємо поштові складанки та просимо прислати ними передплату на біжучий II. чвертьрік 1935.

До всіх передплатників, що залягають з передплатою за минулий час, висилаємо окремі поштові інкасові доручення та просимо їх обов'язково викупити.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 4. / Квітень 1935.

ЗМІСТ:

Вашим тіням (Літ. гр. „12“)	2	Стрілецькі псалми В. Тесар	10
Слово від нас Редакція	2	Сотник Клим Гутковський Степан Глушко	11
Березневе повітря Василь Гірний	3	Тато й одинак Василь Ткачук	13
Дороги Т. Ганко	4	Нестор Махно та його анархія Ф. Мелешко	14
Цифри оповідають про УСС в 1914 р. Ст. Гайдучок	5	Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	17
Гренади Богдан Нижанківський	6	Дівчата й мальви Ярослав Курдидик	20
Стрілецькі маки В. Юрченко	7	Собака стрільця Артура Коса Зенон Гарнавський	21
Поема про стрілецьку шапку Анатоль Курдидик	9	Бібліографія	22
		Від Адміністрації	24

Opłata pocztowa uiszczona gyczaltem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. Річник

ЧИСЛО 5

ТРАВЕНЬ

1935

СТРІЛЕЦЬКЕ ВЕСІЛЛЯ.
Грузьке на Херсонщині 1918 р.

У ПАМ'ЯТІ МИНУЛЕ — МОВ НА ЯВІ

У пам'яті минуле — мов на яві;
Томуто ще й сьогодні над шляхами,
Куди йшли сірі постаті сталеві,
Думки летять і вються ластівками.

Летять, тріпочуться думки сьогодні
І вслухуються у сталеві брязки,
І слухають пісень полків і сотень,
Немов дітвори чарівної казки.

І хочеться різьбити у мармурі
Ті постаті залізні у шеломах
І ті обличчя мідяні, похмурі,
Що зарисована на них утома.

І хочеться показувати дітям,
І внукам передати ті скрижалі,
Щоб для нащадків були заповітом
І пам'ять щоб ішла все далі... далі...

І хочеться взяти перо й чорнило
І ті думки мережати в мережку,
Стрічки креслити на папері білім,
Описувати кожний шлях і стежку.

І хочеться сягнути по палітру
І малювати кистою барвисто
Минулі дні, що промайнули вітром,
Пролетіли як кінь — чвалом огнистим.

Один вечір на позиції

Спомин.

Написала: *Леся Кривіцька.*

Вже майже три місяці, як я прикована до ліжка в повній самоті сотий раз передумую минувшину. А вона часто співає мені такі весняні мотиви, такими рожевими сміхами серед ночі наповнює мою кімнатку, що я забуду тяжке сучасне і, дивлячись в темряву ночі, усміхнуся дитинячим сміхом:

В моїй уяві пролітають роки школи, обличчя моїх професорів, товаришок, наша хата під Чигиринською горою, двір мого діда в Суботові, церква Богдана... Мов в калейдоскопі проходить переді мною життя з різними відтінками та нюансами. Переглядаючи образ за образом, забуваю про самотність і ширий жаль по страчених мріях.

Часто я блукаю по степах України за Міністерською валкою. Через рожеві окуляри я дивилася тоді на ці мандрівки: часом і небезпека була для мене забавкою. Це не значить, що я була така хоробра. Ні! Я боялася і то дуже боялась. Навіть, пригадую колись, під час кулеметного обстрілу нашого потягу, сховалася за плечі якогось дуже грубого пана директора департаменту. Але це мені пізніше не перешкоджало бути гордою, що і я пережила ту небезпеку, яка загрожувала всім нашим борцям в часі визвольної війни. Потяг обстрілювали зі всіх боків, та в таких перепалках не раз приходилося перебувати під час тих евакуаційних мандрівок.

Пролітають в моїй пам'яті світлі і богатонадійні розмови з представниками уряду, представниками військ і навіть зі самим... Петлюрою. Боже! Яке це

минуле гарне і скільки в нім живої сили та чару!.. Нажаль позістав тільки сум по розбитих мріях. Залишилась глибока вдячність тим, які щиро хотіли прийти на поміч народові в його боротьбі за свою ідею.

Осінь 1919 року. Мешкала я тоді в Кам'янці Подільському. Бюрова праця була для мене нудною, писальна машинка почала нищити мої нерви. Микола Карпович Садовський добирав нові сили до свого театру, що став іменуватися державним. Я мала велику протекцію, може щастя, а може і талант (боюсь показатися зарозумілою), але після одного з концертів, на якому я виступала з деклямацією, М. К. заангажував мене до Українського Державного Театру. Я мов на світ народилася. Проби, ведені М. К. Садовським та Корольчуком — черговим режисером (оба уже покійники), як світлий промінь залишаться в моїй пам'яті. Моя перша роля — Марія в „Казці Старого Млина“. Як я грала — не памятаю. Знаю лише, що в моїх руках відкілясь взялася велика китиця квітів. Привів мене до пам'яті дощ, що змочив квіти і прохолодив моє палюче обличчя.

Минуло кілька тижнів. Фронт зближався. В Шатаві були позиції. Столиця наша не мала продуктів і ми, маючи багато грошей, майже голодували. Одного ранку, підчас проби з'являються до театру кілька військових і просять відкомандирувати дві артистки, якіб разом з козаками відіграли в Шатаві виставу „Мартин Боруля“. Старші мої това-

ришки відмовилися. Я тремтіла — боялася, що хтось перебе мені. Але мені пощастило. Микола Карпович запропонував мені. За годину підїхав до мого помешкання добрий шарабан і я разом з другою товаришкою (прізвища не памятаю) залишила місто. З нами було трьох козаків. Дорога минула скоро. Козаки оповідали нам про військові події, про героїчні вчинки своїх товаришів та про проби з „Борулі“.

Один з них (грав аманта) признався, що має більшу трему, як підчас атаки на багнети. Коли добре смеркло, наша підвода підїхала до якогось великого будинку, освіченого коло входу брудним ліхтарем. Був дощ. Калюжі води блищали коло дверей. Нас якісь фігури знесли з воза і занесли до сіней. Я знала, що повинна б привітатися з рідними вояками, що обступили нас, але не могла сказати ні одного слова. Нехай дарують вони мені цей гріх.

Минуло багато літ, ми притаїли лиш свою мрію, багато з нас заплатило за неї своїм життям, але один спомин про цей мент буде завжди світлою хвилиною в мойому житті. Я, як представниця Українського Державного Театру серед козаків! Я маю зараз грати для тих, що ще завтра, може, віддадуть своє життя за нас і за нашу ідею! Хіба ж це не честь для мене? Хіба ж не було чого хвилюватися мені молодій, що перший раз у житті взяла на себе таку місію.

Зворушення, пошана і безмежна любов до них цілковито оволоділи мною.

Висловлюючи своє співчуття, що нам прийшлося їхати в таку непогоду, вони скоренько скинули з нас якісь військові бурки і запровадили до відведеної для нас кімнатки. Я тільки тоді отямилася. Як же я почервоніла від сорому! — Цілу ж дорогу в думках уклала собі „фразу“, яку мала сказати

до них при зустрічі. — Схвилювалася, — все забула, навіть не привіталася!.. За хвилину покликали нас до стола. Я уже цілковито прийшла до себе і свобідно розмовляла з ними. А було про що поговорити. Перед нами ціла вистава!

Після перекуски пішли до салі. Пригадую, було тоді одно маленьке непорозуміння. Сая була майже напроти того будинку, до якого ми заїхали і, як ми не відмовлялися, вони все ж таки хотіли відвезти, або навіть віднести нас до тої салі. — Ми протестували, але, з поваги до господарів, погодилися лише на першу пропозицію. Я сміялась, а серце з радости і вдячності до них мало не вискочило з грудей. Сая була чепурно прибраная ялинками. Сцена обставлена. Зробили ми маленьку пробу. Поволі сая почала наповнюватися старшинами, почесними приватними гостями та козаками і ми почали виставу. Як вона відбулася, описувати не буду. Скажу тільки, що та вистава для мене і той вечір, що що хвилини відбивався луною гарматних стрілів, залишиться в мойій памяті до кінця життя.

По виставі вечеряли за довгими столами разом: старшини і козаки та ми артистки. В промовах дякували нам, що приїхали до них і що своїм срібним сміхом внесли трохи сонця в їхне понуре, та повне небезпек життя.

Над ранком під ескортою старшин і козаків ми вернули до міста. Обдарували нас осінними квітами, хлібом, цукром, навіть сіллю, якої брак ми дуже відчували. Коли розказувала товаришам про свою подорож, всі жалували, що не поїхали зі мною.

Все це давно минуло, але память про вечір на позиції серед рідних братів вояків ще й досі скрашує тяжкі часи зневіри, а часом і одчаю.

Мої завваги

В Літописі Червоної Калини ч. 4, 5 і 6 з року 1934 поміщені є спомини д-ра Степана Божи́ка п. з. „Шляхом слави 9-ої Бригади У. Г. А“. Три місяці на відтинку Угно́ва, — в котрих д-р Божик згадує про сотню сот. Єрошу́ка. Хочу подати кілька ближчих відомостей про організаційну діяльність сот. Єрошу́ка на Холмщині взагалі, а в сумежних з Галичиною селах зокрема. Сотник Єрошук стояв зі своєю сотнею в с. Річиці від 10. до 21. січня 1919 р. і робив наскоки зі своєю сотнею на Холмщину аж до Лашова і під Томашів. Перевів мобілізацію на Холмщині в селах: Жерники, Поледів, Шлятин, Юрів і ін. і з тих холмщаків зорганізував „Лашівську сотню“ в силі 150 людей, котра була під безпосередньою командою сот. Єрошу́ка. Тих то холмщаків, д-р Божик певно тому назвав придніпранцями, що були в російських одностроях. Тому зазначую, що відділ сот. Єрошу́ка складався з двох сотень: 1) „Волинської“, котру сот. Єрошук привів з Луцька і 2) „Лашівської“ (холмської), котру зорганізу-

вав з холмщаків. З мого рідного села Жерник, (про котре д-р Божик згадував під датою 10. листопада, лиш про заняття в с. Жерниках магазинів австрійської, військової, господарської команди пор. В. Гойвановичем), брало участь в бою під Михайлівкою до 40 хлопців. Двох з них під Михайлівкою було ранених 26. січня (Михайло Новосад і Дмитро Панасюк, другий помер від ран у Сокалі, а на поділлю ще двох згинуло: Тимко Новосад і Корнило Лапігус). По боях під Кристинополем Лашівська (Холмська) сотня перейшла зі сот. Єрошук до У. Г. А., де перебула цілу її трагедію.

На поданій світліні в ч. 6. стор. 9. Л. Ч. К. частина сотні (придніпрянців) це більшість знаних мені особисто жерничан-товаришів.

Дивно мені, чому д-р Божик не згадав у своїх споминах про холмщаків, котрі зложили Угнівщині свою криваву жертву. (Мабуть не знав).

Коломия, дня 11. лютого 1935 р.

Сухорський Пилип.

Державні залізниці З. О. У. Н. Р.

Написав: *Оси Мікула*, б. помічник начальника станції.

Залізниця це нерв дуже важний в державнім організмі, тимбільше в часі війни.

Отже залізниця а властиво її працівники, в першу чергу служба руху і телеграфу, обслуга поїздова і паровозів відіграла в будуванні української Держави неостанню ролю.

Перший листопад 1918 року застав нас неприготованими. Вищих урядників було лише кількох, урядників руху також не дуже багато; треба було число їх підсилити старшими телеграфістами, котрі визнавалися в провадженню служби руху. Така сама історія була з машиністами і провідниками поїздів.

Українська влада в Жидчеві. Парох о. Щербанюк. Повітовий комісар д-р Михайло Качмарський. Полковник наддніпрянської армії Н. Н. Начальник пошти Н. Н. Начальник суду Лісікевич.

Урядовці польської народности в більшості відказалися від праці, в надії, що самі українці не дадуть ради, залізниця не сповнить свого завдання, на чім, розуміється, потерпить вся державна робота.

А тої роботи було немало. З заходу рушила ціла лявіна російських полонених з усіх країв австрійської монархії. Ці полонені заповнили всі поїзди, повно їх було на бремзах та дахах, гинули по дорозі з голоду і холоду а також на мостах та віадуктах. Ці поїзди з полоненими відсилалися якнайшвидше в сторону Збруча.

Зі сходу почали переїздити транспорти мадярів, чехів і поляків, що вертали з України, по більшій часті узброєні. По змозі розброювано їх, а як не вдавалося, треба було ці транспорти якнайшвидше відправляти, бо не трудно було за якісь бешкети.

Також і на фронт під Львів треба було висилати різні наші транспорти. До того усього почало бра-

кувати вугілля до паровозів, бо Австрія, якби почувала свій кінець, не засобила такі більші станції як Стрий, Станиславів, Тернопіль, Чортків і ін., у відповідну скількість топлива. Трафлялися саботажі зі сторони машиністів-поляків і інших працівників, котрі залишилися в службі української влади. Такі речі дуже утруднювали працю службовиків-українців.

Керму управи залізниці станиславівської дирекції, котрій підпорядкувалася вся залізнична сітка Галичини, взяв у свої руки інж. Мирон, пізніший Державний Секретар Шляхів, почт та телеграфу.

Своєю енергією зумів він опанувати цілу тодішню ситуацію, а своїми зарядженнями впровадив цю велику машинерію, якою є залізниця, у властиве русло, чим уможливив нашому урядові використати залізницю для своїх цілей. Також варта в цім місці згадати і про ревідента п. Падоха, котрий не мало натрудився при відвороті нашої Армії, евакууючи поїзди в сторону Чорткова.

Урядники руху і телеграфісти виконували свої обовязки безперервно по кілька днів під ряд, бо не було ким їх змінити, машиністи і служба поїздів вибивалися зі сил, бо робили тури зі Стрия до Чорткова, а нераз мусіли негайно вертати з іншими поїздами назад до Станиславова, без жадного відпочинку. Брак вугілля приневолив, до опалювання паротягів дровами, що дуже відемно відбивалося на швидкості поїздів, а що за тим іде, на удержанні правильного розкладу їзди. Такі різні технічні перешкоди стало примушувати урядовців руху до бистрої орієнтації в провадженню залізничного руху, щоб запобігти всяким катастрофам. Серед таких обставин починав працювати український залізничник для своєї молодой Держави.

І той залізничник, свідомий свого завдання, з самопосвятою і любовю для своєї Вітчизни, виконав свій обовязок чесно і совісно як у Галичині, так і за Збручем, куди частина наших залізничників разом з У. Г. А. відступила і де разом зі своєю Армією ділила труди і неவிгоди, веселилася з побід і умирала на тиф, та все з надією на краще для України.

Тих кілька рядків мого нариса про працю українських залізничників в будівництві Нашої Держави, хай буде порошинкою на тім тернистім шляху, котрим перейшов наш Український Нарід. Досі ніде не стрічав я жадних споминів наших залізничників, тому прошу бувших урядовців руху та вищих урядовців з Дирекції забрати голос у цій справі.

У колі смерти

(Зі щоденника підхор. У. С. С.*)

Написав: *Василь Ярбій.*

У чотирикутнику смерти.

Мал. І. Іванець.

ЛИСТОПАД 1919 р.

Вівторок, 18. XI. Вчешня їзда на возі була причиною, що я перестудився. Крізь стрілецький плащ продував студений вітер, а про теплу страву і гадки не могло бути, бо їхали ми без віддиху. Щойно в Пустоводах зіли теплої кулеші, яку зварили нові кухарі-самозванці. Ми, останки б. Школи Старшин Піхоти перетворилися тепер на „переїздну“ частину. Маємо кілька пар коней, деякі запаси харчів і полеву кухню. Нема тільки певних доріг і ясної мети, бо всі наші дороги заслонені мрачною непевністю, а мета десь за степами, за ярами...

По сніданку повсідали на вози тай в дальшу дорогу. Зимно і нині докучає. Перед полуднем приїхали до м. Дунаївець. Усі військові частини, що тут постоювали, збираються до відходу. Видно горячковий поспіх і — те саме, що й у нас — брак орієнтаційних дороговказів у новому тепер положенні. На нічліг приїхали до с. Демянковець, віддаленого від Дунаєвця на 3 км. Через село плинуть дві протинапрямні струї: Старо-Константинівська і Ново-Ушицька, себто наддніпрянська і галицька. Та друга вже слабенька. Закватирувався тут також Запоріжський Курінь, який „на пам'ятку“ забрав від нас що найкращі коні з возами і харчами. Так собі, по братньому, без „квітка“ і без Спаси-Біг. Ну, шож: як браті, то браті.. Говорив я на квартирі з тими Запоріжцями, та не договорився, бо хоч ми і одної Матери сини, але інші гицлі нас у спину били і тому ми собі такі. Більше болить нас власна рана, як братня, а властиво більше думаємо про себе, як про Неї, Одну, Неподільну, Святу. Страшна це річ, коли в одному народі нема одного духа, одної ідеї, одної мети. Нарід, неспоений одною думкою, опановує розбрат, руїна, неволя, загибель.

Середа, 19. XI. Демянківці. Дальше йти годі, бо багато наших товаришів занедужало. Лишити хо-

*) Початок цього щоденника — читай Л. Ч. К. з р. 1931, ч. 3. п. н. „Останні дні Старшинської Школи Піхоти У. Г. А.“.

рих нема як, але і забрати трудно, бо возів нема. Шляхом від Нової Ушиці ідуть-їдуть війська Армії УНР., а нам дорога на Н. Ушицю, бо там десь є полк У. С. С.

Четвер, 20. XI. Якби ми так постояли тут ще кілька днів, то осталисьби без штанів. Наші старшини рішили, щоби перейти в с. Мушкатинці, де нема такого руху, бо село лежить дальше від битого шляху, а через це і заможніше. Приказано — зроблено. Закватирувалися ми тут, в Мушкатинцях, переважно одинцем, де хто сам хотів. Тут будемо ждати виздоровлення товаришів. — Я з одної біди вийшов, а в другу попався; цей похід з Колобаєвця до Демянковця був добрим лікарем для мого ока, яким вже знова добре бачу, але зате я перестудився і зле почуваюся. Горячка палить уста, а ціле тіло безсиле. — Сот. Драгана вже не бачу: Кажуть, що „випарував“ ще в Пустоводах. Підхор. Арсенич-Березовський і віст. Гембарський відлучилися від нас і подались на Старо-Константинів.

Понеділок, 24. XI. Я квартирую у якогось селянина. Мешкання спільне. Мій кут на ослоні коло вікна. Сиджу і думаю про завтра. Але не можу нічого видумати, так як і не можу сидіти, хоч сиджу, а не кладуся, щоби хоробу побороти, щоб господаря не лякати. Я хорий. У мене тиф. Відвідав мене сьогодні мед. Парашук і намірив 39.5° горячки. Довідався я, що запаси харчеві вже вичерпані. Старшини продають коні, які ще лишилися і тими грішми будемо рятуватися. Всі товариші хорі, всі вже лежать в обіймах тифу. Один тільки остався здоровий, один, котрий всіх хорих відвідує, про харчі старається, хорим доносить. Це одн. віст. Дзуль. Бігає від рана до вечора. Приносить нові вісти, потішає. Цей товариш-„мама“ розуміє обовязки стану.

Мені їда не смакує, бо горячка смак відібрала. Господар дому радить мені, деінде замешкати, бо — як каже — у його хаті не вигідно. Але я його вповні розумію; мати в хаті чужу людину та ще й недужу, це ніяка приємність.

25. XI. Загальний стан такий: Харчів нема, гро-

шей нема, ліків нема. Є тільки хвороба і медик з термометром. Але цей дурний термометер нінащо здався, бо хоч мав я його через 15 хв., ніякої мені полекчи не справив; показав тільки 40.5 степенів горячки і на цьому кінець. Тої ночі мав я невеселу пригоду: мені захотілось вийти для потреби, а так нагло, що не було часу і чобіг взути. Розгорячкований, не найшов дверей і побіг блудити та товктися по хаті так, що збудив мешканців. Стукіт, гамір, тривога. Встав господар і допоміг найти двері, але — трохи — запізно...

Домашні збираються сьогодні в найдальшому від мене куті і там таємно перешіптуються, а поглядами холодять мою горячку.

Я, мабуть, дуже хорий, коли вже і сидіти не можу... Можу ще трохи думати і розуміти; тому обдумую, розумую і висновую, що в цій хаті годі мені дальше бути. У мене тиф. Четвертий раз вже вернувся. Товариші недужі, не допоможуть, а ці люди, хоч і свої та чужі. Я хорий, слабкий. А що буде, як хвороба ще гірше притисне?

Від 26 падолиста до 5 грудня.

Обставини, горячка і злість додали мені духа і поставили на ноги. Я убрався і пішов до лікаря. На дворі холодно. Болото замерзло. Підпираючись палицею і крісом ішов завзято вперед, а що кілька кроків приказував собі: „стій!“, „спочинь!“, а відтак знову: „руш!“. Згодом прийшов до хати, увійшов, поздоровив і кажу: „Пане лікар, я дуже хорий, не маю навіть квартири, дайте раду, якщо здорові“. На ті мої слова лікар захмурився,

— „А шож я вам пораджу!“ — і вийшов з хати. Тепер відізвався пор. Яцишин, впевняючи ширю, що подбає за мене. Я вийшов, вернув на квартиру і почав збиратись, як на збірку до походу. Господарі дивилися цікаво на мою роботу, але не відзивалися. Колиж я вже зібрався і дякую за квартиру, аж тоді запитав господар, куди я йду. „Чиж я знаю куди, — відповідаю — може до людей, може й до Бога“. Він підсміхнувся і подивився на мене таким поглядом, яким обдаровується божевільних, і, переконаний, що я на правду щезну з його хати, запитав, чи не продавби я йому „вінтовки“ або револьвера. На це прибрав я поставу отамана і крикнув: „Що?! Ах ви бульб'яні запічники, чи знаєте, що говорите, чи знаєте, хто я?“

— „Та Галічанин, ні? — відповів недовірливо.“

— То за мало Галічанин, — кажу, — я є У-с-у-с-у-с, зрозуміли?

Мій господар повторив те дивне слово „усусус“ і замовк. Тоді я йому вияснив, що усусус зброї своєї не продає, ні не віддає. Дає тільки кулю з набою і то через цівку, інакше ні, і він повинен це давно знати. Я мав вражіння, що мій господар нічого не зрозумів, а його своерідна премудрість напевно ствердила, що у мене на правду клепки розсохлися. Подякував ще раз за все і вийшов, а господар за мною. Ще й ворота відчинив, радий, що біди позбувся.

Іду і дивуюсь, як безлисті дерева танцюють, хати їдуть, якби кораблі які, а перед очима семибарвні дужки перетинаються. Всюди багато смішних карикатур. Веселий собі світ. Вартоб насміятись. Не відійшов ще далеко від воріт, як присів на камені.

Оглянувся за господарем і бачив, як він зникав за дверима хати, що почала пересуватись на південь. Я сперся о пліт і примкнув очі. Жду кінця. Жаль, що з тим моїм кінцем стрічаюся під брудним тинном. Нараз пригадалися мені голодні собаки і те, що у мене є зброя. „Скоріше, скоріше, поки ще жмінка духа, вийняти револьвер“ — засвербіла думка, та руки не вдалося підняти.

По неясних і не знати куди і як довго блукаючих думках, прийшла до мене свідомість, що я вмер і що вже не зможу отворити очей. Я захотів переконатися про те і дуже втішився світлом дня. Я жию!... Не було мені тепер трудно встати і, піддержуючись плота, йти його лінією. Але сумно мені стало, коли врешті той пліт скінчився, а я завважив, що і день кінчиться. Дійшов до якоїсь хати — замкнена, друга — також. Тоді доліз я до дороги і сів на копицю замерзлого болота. Відпочиваю. Ідуть жінки від керниці з водою, подивляться бай-дуже і минають. Щоби не виглядати дуже трагічно підсвистую собі. З недалекого подвіря вийшла якась дівчина з коновками по воду. Я сказав їй, що я є хорий і не маю де переночувати. Тоді вона попросила увійти в її хату та ще й допомогла мені перейти через перелаз. Ідучи з нею я довідався, що родина маленька, бо тільки вона одна й мати, тому не трудно за одно місце. — Мати радо згодилася прийняти мене в хату, спиталась тільки, де я був дотепер. Оповів їй усе.

— Ото кляте стерво, таж він перший богач в селі“ — осудила.

В теплій хаті стало мені так слабо, що ніяк не міг сидіти, а в додатку мене почало дуже морозити. Аж зубами сік. Мої опікунки порадились між собою і запропонували мені — піч. Я з приємністю згодився, розібрався і при їх допомозі виліз на мое ложе. Роскішне місце, та ба! новий клопіт: я рішучо за довгий. Звився в клубок і благословив мудру будову селянських печей, а жінки тимчасом примірювали якісь дошки, журилися, вбивали цвяхи. Піч продовжували.

На моїм „високім троні“ стратив я рахунок днів і подій. Казали мені мої добрі невісти, що на печі пролежав я три дні й три ночі. Щоденно палили в хлібній і кухонній печі, щоби непоправного змерзлюха ogrіти. Від горячої печі я попарив собі скуру на череві і клубах і дістав кілька болючих міхурців. Солома, якою застелили піч, була перепалена і крушилася, а я заєдно мерз...

Коли моя зимоха скінчилася, хотіли мене перенести на ліжко, та я ніяк не згодився на таке, бо не хотів забирати вигідного місця спочинку моїх нянь. Тоді урядили для мене дуже панське місце на лаві і тут я перележав решту днів.

Мої опікунки відносилися до мене, як рідні мати і сестра. Дуже часто давали мені їсти і пити, підчас чого мало коли обходилося без доброї сварки, бо я стратив смак і нічого не хотів взяти до уст. Всяка їда погано смерділа, а вже хіба найгірше смерділо молоко, яким мене хотіли кормити. Я відвертався від їди з неопанованою огидою, ну й тоді діставалося мені від старої матери! Ставила мені за взір мого товариша, що також лежить хорий у її сестри, котрий і їсть і пє; кричала, що не по-

зволить мені в її хаті вмирати і страшила, що коли не буду їсти, відішле мене до наших ворогів. Одначе те все мало помагало. Ходила зажурена так довго, аж поки не догодила мені сливковим компотом. Це була одинока їда, що мені припала до смаку. Від тоді крім молока і чаю з медом, був також і компот в поготовілі.

Мов крізь сон пам'ятаю, як у неділю рано мати посилала доню по цукор аж до Дунаевець. Без моєї просьби випрали чисто моє білля, а ночами, на зміну, дижурували при мені. Про той дижур пересвідчився я одної ночі, як збудився. Перше всього побачив слабе світло лямп, а відтак, як протягнувся, дідкнувся когось ногами. Це була дівчина, що куняла на лаві при моїх ногах. В тій хвилині зірвалася на рівні ноги, підкрутила світло і прийшла до мене з питанням, чи не хочу пити, чи не холодно мені. А як напоїла мене і накрила, тоді знову пригасила світло і хотіла сидіти дальше та аж на мою просьбу і запевнення, що до рана вже не збуджуся, пішла і положилася на ліжку при матері.

Найприкришою справою були мої природні проходи. Я не мав сил виходити самотно, тому або мати, або й донька провадили мене на місце і з місця до хати, чи то в день, чи в ночі. — Це вже щось більше, як звичайне милосердя, це — правдива посвята, до якої спосібна тільки — жінка.

Моя хвороба починала поволі слабнути. Я тишився вже маленькою надією, що може незабаром прийду до сил і здоров'я, але несподівано зайшла переміна; одного дня вранці (мабуть 3. XII) прийшов пор. Яцишин з вісткою, щоби збиратися до шпиталю, а він за годинку приїде по мене. Сказав також, що бувби мене давно забрав, але не міг найти. Ніхто не знав, де я подівся і тому він мусів перешукати ціле село. Мої опікунки почали несміло просити, щоби мене лишив, аж поки зовсім не виздоровію, на що поручник відповів, що це залежить тільки від моєї волі. Казав мемі рішитися і вийшов. Моє рішення було просте: поїхати там, де лікарська опіка, ліки, ну і товариші, а добрих людей звільнити від турбот. Почав збиратися. Жінки помагали і просили, щоби їм вістку передати, як вже виздоровію. Від пор. Я. дістав я трохи грошей, якими поділився з господинею, свідомий, що не всі довги можна сплатити грішми. Незадовго я розпрощався з жінками і при допомозі пор. Я. підійшов до повозу, що стяв на дорозі. В повозі сидів хорий сот. Балицький. Пор. Я. остався, ми оба, хорі, відіхали. Воздух мокрий, холодний, на дорозі розмерзлі ями, в череві порожно, на душі мрячно. Починало вже вечоріти, як повіз станув у Глібові перед двором*).

Кинули мене між десятки хорих, що лежали гу-

сто у великій, неопаленій салі на долівці, застеленій соломою. Вже по кількох хвилях міг я зрозуміти, що дістався не до лічниці, але до якогось пекла. Якийсь петлюрівський старшина гарматчик зривався зі соломи і, бігаючи по салі, кидав грімкі прикази до своїх козаків, яких тут не було. Від його голосу шиби у вікнах звеніли і я мав вражіння, що козаки його, деб вони і не були, мусіли приказ почувти. Не дав розібратися і топтав чоботами по ногах спокійних хорих. Там хтось кликав свою дитину та ще і гнівався, що не приходила. Цей плакав, інший бив воші, хтось стогнав на ведрі. О, Боже! Дістав я якусь теплу їду, але що це було: росіл, зупа чи кава — я не міг розпізнати. Зрештою — яка ріжниця?

Овинув голову плащем і намагався заснути.

Село Глібів, пов. Ново-Ущицький. 6. XII. субота.
Горячки вже не маю (36°), але зате напав мене вов-

Старшини І. Курія 6-ї Бригади У. Г. А. у Великій Україні 17.XI. 1917р.

чий апетит. Харчі неможливі та й тих мало. На моє бажання дістався я до іншої салі, де лежать товариші зі Школи. Начальним і самотнім лікарем є тут — ну хтож би — медик Парашук. До помочі має одного „лапайдуха“ і дві сестри, з котрих одна лежить хора. А хорих є повний двір. Лежать, як оселедці в бочці. Кмдтом лічниці чет. Кость Гусаківський.

На сьогодні хіба буде досить того базграння, бо руки вже дуже трясуться, а пальці так потерпли, що олівець випадає.

7. XII. Неділя. Проїв я вже всі гроші, а їсти хочу так дуже, що тільки про їду й думаю. Лежу, бо дуже ослаблений. В цій салі лежить нас коло 30, але здається буде нас менше, бо дехто вже підноситься, інших виволічуть на кладовище. Говорять, що майже щоденно є похорони. Хороби тут всілякі: в нашій салі тиф (наворотний), червінка, жовтачка і гнилі рани, в інших саях тиф черевний, пятнистий і наворотний. Всюди крик, стогін, а часто і смерть.

8. XII. Вечорами й ночами освітлює салю білий сніг, що лежить на городі. Моє місце під вікном. Один хорий — мабуть якийсь загорілий візник — уряджував собі вечірні проїздки і то не деінде, але

*) Дв'р кн. Конст. Львова.

якраз до вікна. Цмокав, вйокав, тпрукав і топтав чоботами по моїх ногах та череві. Крики, проклони не бентежили його. Аж прийшов санітар і звільнив мене від того каїна. Ані чобіт, ані одежи не дав скинути зі себе, а такий біс сильний, що як копнув санітара, то цей відлетів, як мяч. Це було передвчора, а вчора він знову встав до своєї поїздки. Горе мені! Кричу, благаю, щоби вернувся, інші хорі допомагають накликувати, але він нічого не чує. — Іде! При помочі моїх сусідів я сів, щоби рятуватися і в хвили, коли напасник вже на мене наступав, я вхопив його за блюзку, притягнув до себе і стерплюю рукою зачав його обкладати. Втім увійшов лікар зі сестрою і санітетом і „війну трупів“ зліквідували.

9. XII. Що за інтелігенція у того візника! Хотяй вчора знову встав до своєї вечірної поїздки, одначе „іздив“ на місці і з мене моста вже не робив. Горячки вже не маю (36.5°). Сказав сьогодні лікар, що за три дні відйду до Коша У. С. С. Цікаве, як то я піду, коли ще не можу добре стати...

10. XII. У нас воші так обильно розплодилися, що по стінах лазять, а солома аж рухається. Один хорий товариш користає з того і має заняття: збирає їх до флящини. Має вже тих гризунок кілька соток. А грубі bestії такі, що навіть нічю можна їх ловити. Збирач-спортовець заявляє, що не оплачується числити їх на штуки, бо це морока, краще вже міряти літрами. Спати не можна ні в день, ні в ночі. Якби так купіль, чисте білля, тепле ліжко ну і добрий харч, ось тодіб — — — але це смішно думати про такі витребеньки. — Сьогодні побачив я тут хлопця, котрий колись, у Вахнівцях був при мені. Оповідає, що бул. Закалик помер, Бучма тяжко хорий, Шумський тут і т. і.

18. XII. Я мав уже відійти, але мусів остатися, бо моя поворотна холера*) вернула. Горячка переступила 41 (сьогодня 40.3) степенів. Товариші Бойчук, Андрухович, Личківський і інші відійшли до м. Мінковець, а я лишився. Жаль. Лікар не звертає вже уваги на мене. Пятый раз хоруу на тиф — хто знає, чи — (недокінчено).

25. XII. Ну, вже по горячці! Дотепер я ще сам виходив до ведра, але цим разом не обійшовся без санітаря. Мене вже зачинали оминати, як кандидата на трупа, але дав Біг, що я їм ще можу показати язик. — Коло мене лежав хорий на червінку і сьогодні сконав. Воші страшні! Не сплю вже п'ять ночей.

*) Тиф наворотний.

27. XII. Я вже пробую виходити на двір. Сьогодні, йдучи з двору, побачив на сходах якогось пана „цивіля“, котрий сходив з поверха. Приглядаюсь — а це мій давній учитель-добродій, пан П—рський. Він мене ледви пізнав, бож я вже і бородатий. Учителював тут, а що нізащо жити, бо від двох місяців не дістає плати, тому харчується в лічниці. Ось і стрінулись учитель з учнем.

30. XII. Один з хорих, що не має ні горячки, ні ніяких ран, на вигляд здоровий і жере, як віл, бо де і коли може пориває хорим хліб, так нам всім надокучив своєю хоробою, що годі витримати. Звичайно зачинає від того, що кличе Бога Отця і Сина, Матір Божу і всіх Святих, відтак переходить до мами, тата і брата, а вкінці сипле шляки, холери та всякі інші громи, щоби зараз запитувати, де його ноги поділися, а потім регочеться, як божевільний і вже нюхає, кому би то хліб потягнути. Дреться, якби його хто різав, а груди має здорові! Такі напади повторяються щоденно два-три рази по годині-дві і аж дивно, що нам ушні барабанчики ще не потріскали. — По полудні ходив я в село, щоби відвідати п. П—рського, та сказали мені на його квартирі, що перед двома днями поїхав в напрямі Бару. Мороз дуже сильний. Щоби оґріти салью, палимо соломою в печі, збудованій на московський лад, але того тепла стільки, що кіт наплакав.

31. XII. Зовсім інакше виглядалоби тутешне лікування, якби — не дай Боже! — не було сестрички Берти, що з величезною посвятою сповняє обовязки і лікаря і сестри і санітаря, завсіди лагідно усміхнена, до всіх однаково ласкава, ніколи не струджена. Бачу її при тяжкій праці, біля одного старого вуйка. Гниють йому обі ноги, бо — як оповідав — жалувал добрих чобіт на злу дорогу і взулих черевки, в яких поранив ноги (хто знає, може ще і надморозив) і тепер на тих ногах одна велика рана від пят до пальців і до кісток в гору, а крім цього, від довгого лежання почали гнити також і боки клубів. Страшний вид! Сморід від нього, як від трупа. Лікар і не гляне, тільки ще сестра Берта перевиває, обтинає перегнелі части, прикладає антисептики, а при тім навіть не скривиться з відрази. Це ангел, не людина! —

Сьогодні вийшов я перший раз у село, щоби роздобути харчів. Ночами не сплю з причини холоду і інших насікомих.

**

З нинішнім днем кінчиться 1919 рік. Бодайби разом з ним і всяка біда скінчилася!

З МОТИКОЮ НА СОНЦЕ

Спомини учасника від 7. X. до 21. X. 1914. р.
(Далекойдуча стежа У. С. С. Верб'яз, Лавочне, Сколе, Стрий).

Написав: *Олександр Миколаєвич.*

7. X. 1914. р. (наскільки заходить помилка в да-ті, то не більше як на один день) коло 11. години рано прибув походом наш третій півкурінь Українських Січових Стрільців у складі 2-х сотень до села Верб'яз. Перша сотня сотника Д. Вітовського не була повна. Спершу поділено її на т. зв. „двацятки“, які мали як самостійні одиниці під назвою „далекойдучих стеж“ передістатись на зади російської армії та там непокоїти ворога. Задача показала-сь неможлива до виконання. Лиш деякі з тих стеж відійшли далеко від двадцятки свого сотника, стра-тили вже з ним зв'язок і тому тепер їх в сотні не було. Більшість двадцятки при найближчій можли-вості в перших днях жовтня получила-сь знову у сотню і тепер знову як недавно ще у Горонді тво-рили разом з другою сотнею Івана Коссака третій півкурінь. Сотню Івана Коссака мабуть тому оми-нув приказ поділу на двадцятки, що вона була ви-слана на фронт пізніше, коли вже на ролю далеко-йдучих стеж австрійська команда дивилася більш скептично.

Здовж залізничного шляху Стрий—Лавочне—Му-качів російські війська перейшли поперек вже майже цілі Карпати. Щойно перед кількома днями вдалось здержати їх наступ та примусити до відво-роту на північ. Тепер офензиву вела австрійська армія, переслідуючи ворога.

Село Верб'яз, куди прибув наш півкурінь, було останнім селом на полудневій стороні Карпат, на полудневий захід від Лавочного. Ось ще кілька чи кільканацять кілометрів і будемо знову у нашій дорогій Галичині, відкіль ще недавно втікали ми перед москалями, щоб відбутися вишкіл на зака-рпатській рівнині. В селі були і інші військові ча-стини різноязичної Австрії. Мадярська частина за-реквірувала для себе на обід однієї нашої селянці останню її корову. Жінка плакала, благала. Мадяри не звертали на неї уваги. Наші стрільці не втер-піли та обстали за своєю русинкою, не дали корови взяти, а віддали справу на рішення свого курін-ного Гриця Коссака. Коссак силою своїх майор-ських відзнак приказав мадярам залишити жінці корову і мадяри мусіли погодитись з волею стрільців.

Міжтим справа т. зв. далекойдучих стеж не була ще погребана, бо ось заряджено збірку і наш ку-рінний оголосив новий приказ: Пять таких стеж по 12 люда з поміж нас має нині вечером відійти. Хай голосяться охотники.

Ні одного охотника не нашлось. У нас були ще надто свіжі вражіння із невдач двадцятки сотні Ві-товського. Ще перед кількома днями саме наша сотня (Івана Коссака) підчас свого походу раннім ранком стрінула двадцятку під безпосередною ко-мандою сотника Вітовського, як вони перемучені, без ніяких вислідів, стояли укриваючись (патро-

люючи) здовж дороги та не знали, що з собою по-чати. Сотник Вітовський був ще в Горонді кілька днів нашим сотником і за цей час ми навчили-сь його цінити не лиш як чоловіка, але і як військо-вого фахівця. Коли він, справжній старшина з два-цяткою нічого не зумів зробити, то щож зуміємо ми — ще вчорашні цивілі після одномісячного ви-школу, переведеного в 99% нами самими, то є та-кимиж цивілями. О! Нічого дивного, що ніхто не голосився. Свідомість відповідальності за успішне вивоннення приказу не дозволяла нам голоситись.

Однак приказ був приказом. Мудрий, доцільний він чи ні, але коли він упав і то на фронті, то му-сити бути виконаний. Тому курінний Коссак, який без сумніву не інакше від нас глядів на отсей при-каз вищого австрійського командування, щоб не бути змушеним призначувати, вдарив по нашій ам-біції:

— То ви такі добровольці, що як прийдеться ви-конати тяжку задачу, то вас нема!

На такі слова, які для нас були рівнозначні з приказом голоситись, виступила нас із рядів від-повідна скількість „охотників“. Між ними був і я.

**

Після обіду виставили ми шатра в полі на склоні гори за селом та відпочивали. Падав дрібний гір-ський дощик. Для нас була це перша лекція і то відразу практична, як поводитися з шатрами. До-тепер уживали ми їх лише, щоби стелити під себе та накриватися ними в ночі, також в часі зливи підчас походу. Полудне зійшло нам дуже приємно та весело. Відвідували нас українці — вояки з не-стрілецьких частин. Між ними був і один з дирек-торів передвоенного українського театру.

Команданти двадцятки дістали гроші для своїх стеж. Була то велика квота, бо на цілий місяць по 2 корони на чоловіка на день та ще і доволі значна сума на загальні розходи. Ми прашались з товари-шами. До мене приступив тов. Т. (тоді абсолювент гімназії та зачоловий (десятник) при стрільцях). Для призначеного на смерть товариша (так дивил-ся на учасників наших стеж) робитись все. Ось він майже в сльозах признається, що має мою „їдунку“ та віддає мені її тепер. Як довго були ми разом, то йому і в думку не приходило резигну-вати зі своєї „воєнної добичі“, але тепер діло друге. Я щиро розсміявся та залишив йому „їдунку“, бо вже в міжчасі купив був собі „цивільну“ мисочку, але спитав його, чи це може він потрудився взяти ще й мою книжку Ніцшого „Так мовив Зарату-стра“ з мого наплечника, коли я лишив його в на-шому штабі в Свяляві на час очікуваного бою. Бог зна, пощо саме ту одну книжку тягнув я зі со-бою на війну, але тут, живучи без друкованого слова, справді залежало мені на ній. На жаль тов. Т. книжки не взяв. Так і не знаю, що з нею сталось.

Над вечер рушила вперед наша сотня, а з нею і наші двацятники, але вже як окремі формації. Якийсь час приблизно до галицько-закарпатської границі ішли ми разом зі сотнею. Памятаю, як були ми зворушені, коли нам сказали, що ось там уже Галичина. Ми вляпили свій зір у північному напрямі й бачили там такіж гори як і за нами, відки приходимо. Так, але там ми у себе дома, кожна дитина пізнасть нас, що ми свої, а тут на Закарпатті, хоча і українська земля, але за довго жила вона в інших від нас умовах і тому ми хоч і на українській етнографічній території, але відчуваємося чужо. — Сотня осталася, а наша дванацятка пішла сама вперед у незнане. При розстанню попрощався зі мною четар тов. А. поцілунком. Ні, мені рішучо не видавалася наша будучність така страшна як їм.

**

Тут починається історія виключно нашої стежі. Я надто свідомий того, що коли вдасться мені її правдиво розказати, то не принесу тим військової честі нам учасникам цієї стежі, ні військовою знанню тогочасних Українських Січових Стрільців взагалі. Але нікуди правди діти. Було так, а не інакше. Коли і „штандові“ старшини були заскочені тим, що в часі війни бачили та аж на своїх помилках мусіли вчитись, то що можна було жадати від нас, майже дітей, без майже ніякої підготовки, тимбільше, коли дали нам задачу непосильну, зтяжку і для більших відділів з повною військовою підготовкою.

Дорого платили Українські Січові Стрільці в початках війни за незнання воєнного діла. Богато жертв пішло даром. Ні, не даром, бо ті жертви для тих, що залишилися, заступили школи рекрутські, підстаршинські, старшинські та воєнні академії. Лише, що ті жертви були може за великі. Інакше виглядалоб діло, колиб був наш провід ще до війни предбачив, що зорганізує українські легіони підчас австрійсько-російського воєнного конфлікту і до того молодих людей приготував. А що такий конфлікт наша парламентарна репрезентація предвиджувала, доволі згадати промови наших послів у віденському парламенті, виголошувані далеко ще до вибуху світової війни, в яких вже тоді висказувано думку, що український нарід як один муж стане по австрійській стороні в боротьбі проти російського абсолютизму. Австрія безпосередно перед війною давала нам досить можливостей до воєнної освіти і поза відбуванням воєнної служби (пр. наука стрільня та картографії в гімназії). Ми, себто загал пізніших Українських Січових Стрільців цього тоді не використали (на згадані предмети в гімназії гляділи переважно як на забаву, бо не предбачували, що нас жде).

Навіть вже і з крісом на рамені у вересні 1914 р. ми ще не здавали собі справи, наскільки важним є при війську в часі війни воєнне знання. Не вірите? А чим поясните такий пр. факт, що були в нас сотні, в яких не було буквально ні одного чоловіка, який хочаб один день перед вступленням до Українських Січових Стрільців служив при війську, або мав військовоє знання. Такою була пр. друга сотня

третього куріня, якій аж при кінці вересня, чи може навіть аж у полі приділено одного вахмайстра жандармерії як інструктора. Або такий факт, що іменовано старшинами, кого попало, себто тих, які — в крашому випадку — вміли командувати „позір“, „чвірки право в бік“ і т. д., то є мали заледви знання на командантів повітових свят Січей і Соколів для дефіляди, а від такого знання до знання хочби і правдивого вістуна дуже далеко. До тої самої військової школи, веденої сотником Вітовським у Горонді ходив і кандидат на крилового і четар і сотник. Ті самі виклади були потрібні для всіх категорій не тому, щоб криловий міг заступити сотника, а тому, що і сотник мусів щойно учитись того, що повинен знати кожний криловий.

Колиб хто хотів за строго осуджувати нашу стежу, то нагадаю йому слова тодішнього нашого найвищого команданта кошового М. Галущинського, у якого в недавно видрукованих споминах є й таке місце: „на щастя інстинкт самоохорони в учасників стеж був за сильний і лише тому завдячувати треба, що не було більше страт“. Коли наш найвищий командант рад, що далекоідучі стежі не велись очайдушно, то й майбутні покоління може не схочуть нас строго осудити за дещо, що йому може не буде подобатись. Фактично наша стежа зробила лише одну помилку, а саме, що таки рішила доконче щось реального доконати та вкінці з тою метою віддала себе під команду штабу австрійського фронту і за це заплатила своїм існуванням.

Історія часто повтаряється лише у трохи змінених формах. Тому добре знати голу правду без прикрас. Саме таку правду про нашу непідготованість хотів би я написати. Нажаль я не військовик, щоб її яскраво унаглядити. Хоча тут треба би й пера гумориста. Стільки може комічного, коли не сумного найде в ній читач. Не глядячи на цю комічну сторону, наша стежа може похвалитись і небуденними подвигами, бо пр. 19. X. 1914 р. самотужки перша увійшла до міста Стрия, попереджуючи на кілька годин австрійську армію та приймала овації, квіти і папіроси від населення за звільнення від москалів. Дальше, таки фактично дісталась на зади російської армії і відтам обстрілювала її, але той свій геройський чи нерозважний поступок переплатила своїм існуванням. Та про те пізніше. Тут згадую про це лише тому, щоб читач, маючи це задалегідь на увазі, вже з гори прощав нам неодно, що ради правди треба відмітити в історії нашої стежі.

**

Не від речі буде навести особовий склад стежі. Важний він не так назвищами, як характеристикою щодо віку, освіти та соціальної приналежності її членів.

Командант стежі: криловий, літ 20, А. Д., селянський син, абсолювент гімн.

Заступник команданта криловий, літ 20, Д., син ремісничої верстви, покінчив нижчу гімназію.

Стрільці: літ 18 Л. селянський син, абс. гімн

„ 18 П. Р. син дідича, абс. гімн.

„ 17 А. К. міщан. син, уч. VIII кл. г.

Головна Українська Рада до всего Українського Народу!

Д-р Кость Левицький,
президент Головної
Української Ради.

Града великої час, година слушна година!

Добавило ся великий час, а год турбує, віддам на волю волі...
Великий час, велика година, велика година!
Великий час, велика година, велика година!
Великий час, велика година, велика година!
Великий час, велика година, велика година!

Великий час, велика година, велика година!
Великий час, велика година, велика година!
Великий час, велика година, велика година!

Український Народі!

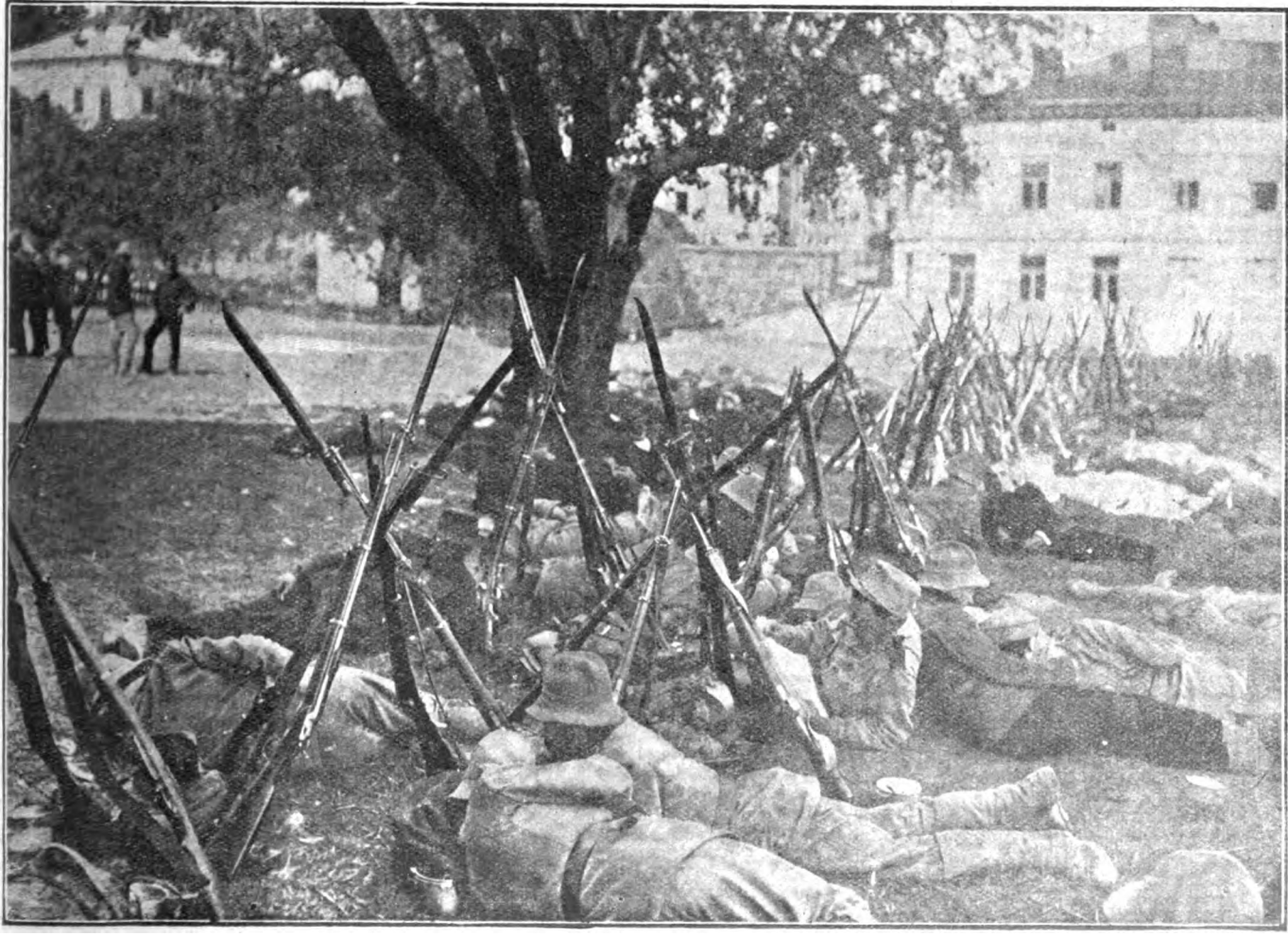
Града велика, час великий, година велика!
Великий час, велика година, велика година!
Великий час, велика година, велика година!

Боева Управа видала спільно з Головною Українською Радою дня 6-го серпня 1914 р. зазив до українського народу зголошуватися в ряди У. С. С. Та вже кілька днів перед появою цього зазиву зголошувались добровольці з цілого краю. Для побору добровольців покликано повітові та громадські комітети. Добровольці прибували або просто до Львова, або збиралися при повітових комітетах. Заворушилась молодь Галичини, масово

ГОЛОВНА УКРАЇНЬСЬКА РАДА:

- ПРЕЗИДИУМ**
 Д-р Кость Левицький, голова; Швайко Роман, заступник голови; Швайко Романович, Д-р Степан Верес, секретар.
ЧЛЕНИ
 Михайло Білопуцький, Іван Білопуцький, Іван Ковалюк, Д-р Михайло Лавинський, Трохим Мельник, Володимир Тимарський, Д-р Карло Трелюцький, Д-р Володимир Старицький, Д-р Леонтій Глиницький.
Українська Боева Управа:
Командир батальйону
 Григорій Ревуцький, начальники: Дмитро Каталей, Іван Ковалюк, Д-р Михайло Поляничко, Михайло Гринь.
Командир артилерії
 Д-р Карло Трелюцький, голова, Д-р Степан Шухвич, зам. голови, Д-р Кость Білопуцький, Іван Білопуцький, Дмитро Білопуцький, Свєт Горук, Володимир Тимарський.

Маніфест Головної Української Ради.

Добровольці відпочивають на площі під Академічним Домом.

Стрільці: літ 20 Г. міщанський син, урядовець.
 „ 27 Р. „ „ „ „
 „ 26 Д. А. селянський син, робітн.
 „ 23 С. „ „ „
 „ 23 Л. „ „ „ „

Останні три українські робітники перебували в Німеччині як дезертири перед військом. З проголошенням війни та амністії вернули в Галичину, але до війська їх не взяли і тому вони у рядах У. С. С. рішили боротись проти російського наїздника. З них незвичайно цікавим типом був Д.: робітник, без шкіл, дуже очитаний, пр. в історії України доповняв браки в знанню нам гімназістам, при цьому трохи артист, мав за собою і подорож по Швайцарії то зарабляючи то звиджуючи гори, дуже добре говорив по німецьки а й французька мова не була йому чужа, по переконанням мішанина соціалізму з анархізмом.

Двох дальших членів стежі не можу нагадати собі, не тямлю ні їхніх назвищ, ні як виглядали.

**

Вже добре смеркалося, коли наша дванацятка лишала за собою сотню та пішла вперед. Знали ми лиш те, що перед нами австрійської армії вже нема, та на кожному кроці можна очікувати москалів. Як наш напрям подали нам Лавочне, себто північний схід. Підчеркнути треба і те, що ні мапи, ні льорнетки в нас не було. Ми мали — без ніяких інформацій від австрійського штабу — власними силами зорієнтуватися, де, коли і як заскочити відділи російської армії та на власну руку з нею воювати.

Карпати в тій своїй частині мають ліс. За кожним кущем, за кожною групою дерев та ліском очікували ми російську засідку. Треба було бути осторожним в найвищій степені. Можна легко представити собі, як такий похід напружував нерви. Не зважаючи на це ішли ми доволі скоро. Вкінці перед нашими очима в низу заблимало світло першого нашого галицького села. Чи є там ще москалі? Чи вже і відтам втікли? Що російських частин з певністю нема, знали ми лише про ті місця, де ми проходили, але чи на право або на ліво від нашої дороги не було яких неприятельських частин, нічого ми не знали. Одним словом: самостійна армія з дванацяти люда! Узброєні були ми в кріси трьох родів: мавзери, верндлі і манліхери та один надпрограмовий мій револьвер, але лише з пяти набоями до нього. Мавзери — в нашій уяві — мали на неприятеливі робити вражіння кулеметів, манліхери рушниць, а верндлі армат. Це нас потішало.

Тихцем, осторожно сходили ми в низ під ослоною безмісячної ночі. Зайшли до хатини. Застали там старшу молодицю та газду. З радістю та зі страхом стрінули нас. З радістю, що вкінці знову свої, до того ще УСС-и, а зі страхом, бо не були певні, чи вже відійшли козаки з другого кінця села. Покищо сміло могли ми в них задержатись, а в розвідку по селі зголосився іти газда та ще один парубок з сусідної хати. Між нашими селянами ми чулись настільки певними, що і в думку не приходило нам піддавати під знак питання їх правдомовність та прихильність до нас та „свого цісаря“.

На всякий випадок приказали ми лише не розбубнювати по селі про нас. За якийсь час вернули наші сільські охотники з конспіративної прогульки по селі та принесли добру для нас відомість: саме перед пів години остання козацька стежа покинула село. Ми тим вповні заспокоїлись, розтаборились у хаті на ніч (розуміється без роздягання) та ограничили до виставлення одного вартового перед хатою, функції якого що дві години переймав один з нас по другім. Газдиня зварила бараболі, постаралась за молоко та почастиувала нас і своїм вівсяним хлібом. Через газду вишукали ми собі заздалегідь на завтра рано провідника в напрямі Лавочного та спокійно провели всю ніч.

На другий день поснідавши пустились ми ранним ранком в дальшу дорогу. Через село не пішли та і взагалі не пішли ми дорогою, котрою вчора відійшла ворожа армія. Не нам 12-и було її переслідувати, ані ставити опір на випадок нового наступу. Згідно з приказом хотіли ми лісами, дебрами та полонинами дістатись вперед так, щоб нас ніхто не бачив. Провідник, у тій околиці нанятий, мав нас повести. Ще вчора відразу на слово повірили ми нашим селянам та зовсім не перевіряли їх донесень, що козаків уже в селі нема, хоча здається перевірити було це нашим обовязком. Нині чомусь уважали за потрібне не довіряти провідникови. Хоч обіцяли йому добру грошеву нагороду, уважали ми за потрібне ще кілька разів загрознити йому застріленням на місці на випадок зради з його боку. Весь час походу уважно слідили ми більше за провідником як за околицею. Провідник, около 20 літний хлопчина, типічний Бойко, знав прекрасно околицю та був мистцем для такої стежі. Мабуть була це для нього не першина, а може і небезпека положення заострила його здібности. Ішли краєм ліса, не запускаючись у глибину, що хвилини провідник приставав та весь, витягнувшись, наслухував та встромляв зір в околицю. Оминали ми всі дороги, стежки, ні одної хатини не бачили навіть з далека. Нас, які не зачисляли себе до проводу стежі, мучив похід хіба тим, що треба було тихо захоуватись. Скрізь тишина, лише сніг скрипів під ногами. Так ішли ми добрих десять годин. За весь час не бачили ми ні живої душі, ні військової, ні цивільної. Пояснити це треба тим, що російська армія відступаючи головною лінією Лавочне—Стрий спішно стягала частини на розгалуженнях цієї лінії, щоб їх не відтяла від неї наступаюча австрійська армія.

Аж коло години 4-ої пополудні приблизились ми до якогось двора, що стояв зовсім відокремлено. Навіть села відтам не видно було. Замість москалів застали ми в дворі добре господарство, якого окрасою були не лише великопанські меблі, але й гарні дівчата, всякі економки, покоївки і т. д. Щож дивного, що ми рішили тут не лиш підхарчуватись, але і заночувати, бо кінець кінцем нині і так вже доволі натрудилися.

Власники двора виемігрували до зафронтової полоси. Їх неприсутністю ми ані трохи не були огірчені. Нам вповні вистарчало те, що тут за гроші можна дістати все з харчів, що душа забажає, є

де добре виспатись (хоча і в одежі з огляду на фронт), вигідно хоч на кілька годин розміститись, а врешті... „щож це за воїн, коли в нього любов не процвітає“ (з чеської пісні: „щож пак є то за воєнка, кдиз му ляска не кветє“)? Останнє було мабуть найбільш приманчине, бо від цього зачалось і то в спосіб, з якого можна пізнати, якими були ми тоді воєнками та підстаршинами: Ще ми навіть плащів з себе не поскидали, а лише увійшли у мешкання, розглядаючись по ньому, як тут нараз почувся з кухні вистріл з манліхера. Куля перейшла кухонну піч, сусідну кімнату, в якій стояло кілька нас і деякі жителі двора та пробила стіну до сусідньої кімнати.

— Що сталось?

Показалось, що це наш заступник команданта, кричавий Д., один з перших увійшов у кухню і з першого погляду захопився дівчиною, що стояла коло печі. Не скидаючи навіть шапки, зачав до неї залицятися. Те, що ми тут перші з австрійців після москалів до них прийшли та те, що він у військовому одязі ще і з двома зірками на ковнірі, — повидимому уважав він за вистарчаюче, щоб тим заімпонувати дівчині. Мабуть сам за мало ві-

рив у те, що він воєнка на війні (не забуваймо, що військовий одяг носили ми ледви яких 10 днів). Отже щоб дівчину відразу влюбити в себе, почав їй демонструвати кріс. А і сам замало на ньому знався, тому при „репетованню“ вистрілив. Справді велике щастя, що куля лише перелетіла мимо нас.

Ми замовили порядну м'ясну вечеру, вдоволяючись покищо перекускою, а дальшу частину дня кожний провів по своєму. Дехто сів за фортеп'яно, дехто шпирив безуспішно за цікавим друкованим словом, дехто просто нічого не робив, а решта забавляла мешканців двора. Скінчилось так, що „із стратегічних причин“ рішено на другий день піти дальше без наплечників і хлібників, бо ночувати вернемо до цього самого двора.

На другий день вчерашній провідник завів нас до залізничної стації Лавочне. Тут ми його відпустили і він з доброю нагородою вернувся додому. В Лавочному москалів не було. Залізнична стація і будки попалені, знищено все, що далось примітивними способами знищити. Перед нами страшна картина знищення. Такого ми досі ще не бачили.

(Далі буде).

Листопадові дні в Полонній

Написав: Франц Кокоський.

Нині село Полонна — сяницького повіту — одно із наших найсвідоміших сіл на Лемківщині. Живе в ньому майже 1500 українців, та по кількох поляків і жидів. Йде в селі освітня праця, є добре просперуюча кооператива, а під оглядом зорганізованості в громадських справах можуть громадяни з Полонної служити за приклад іншим селам сяницького повіту.

До половини листопада 1918 р. не було ніякої організації в селі, хоч недалеко, а навіть сусідні села, як Вислік, Репедь і Команча вже були належно зорганізовані та давно вже заявили словами й ділами свою волю належати до У. Н. Р. Полонна мовчала, бо нікому було дати ініціативу.

Започаткував організацію села селянин із Репеді, Петро Бабяк, званий Перун. Він приїхав у село та пояснивши збуваючіся події, візав полонських громадян дати поміч тим громадам, що вже почали з крісом в руці обстоювати своє право до самовизначення. Зібралась громадська рада та вирішила, що треба зібрати „дань“ для тзв. Команчанської республіки і що треба дати рекрута. Але на цій ухвалі й покінчилося, бо в рядах охотників опинився тільки Федько Жубрик, капраль б. австрійської армії.

Всеж таки Полонна жила в часі від листопада 1918 до другої половини 1919 під впливом окружного комісаряту У. Н. Р. у Вислоці, звідки пішов почин і де приміщувалися органи влади з о. П. Шпилькою як головою. Ця влада стежила теж за крамарями в селі, щоб вони не користувалися звичайним у таких випадках замішанням та придержувалися твердих цін на товари, наставлених владою.

Громадяни Полонної не ставилися негативно до української влади, навпаки навіть делегати громадської ради в Полонній двічі були на нарадах в Команчі в справі організації та творення війська. Крім того підпомагали громадяни Полонної припасами муніції, що їй під той час було чимало по гірських селах. Один пр. громадянин, Іван Миць, призбирав та віддав до Команчі 11 пачок по 1000 штук набоїв до крісів.

Наступ противника, що почався із сусіднього містечка Буківська через Карликів і Полонну на Вислік та Команчу припинив всяку дальшу роботу. Полонна була одним із перших сіл, що їх заняли регулярні війська противника дня 22 січня 1919 р.

З документів великих днів на Белзщині

Подав: С. Г.

В розшуках за різними документами з часів української влади в Белзщині в 1918 і 1919 рр. дістав я від одного селянина з Перемислова, пов. Сокаль, якого батько був громадським комісарем, збірку приказів і розпорядків, які одержав громадський комісар. Є це прикази Укр. Повітового Комісаріату в Сокалі і в Белзі, Команди Запасного Коша в Белзі і других державних урядів.

Нижче подаємо перший обіжник виданий до громадянства Сокальщини і Белзщини.

ОБІЖНИК.

ГОРОЖАНИ СОКАЛЬЩИНИ І БЕЛЗЩИНИ!

1. Особи, котрі не ставились в означенім дні перед поборовою комісією, має комісар дотичної громади зголосити жандармерії приділеного постерунку точним виказом до 24 годин від хвили переведення асентерунку тої громади. Жандармерія в порозумінні з місцевими комісарами має їх доставити комісії асентерунковій в Сокалі згідно в Белзі, до 3 днів від хвили одержання спису.

Побір переводить лиш українська поборова комісія в Сокалі і її експозитура в Белзі.

Звивається, щоби всі зобовязані ставитись не отягалися, бо про безпеченство в їх місцевостях подбала Повітова Військова Команда.

Згідно з розпорядженням укр. повіт. комісаріату з дня 4. падолиста 1918 особи інших народностей не є покищо обовязані голоситись до асентерунку.

Реклямації бувших австрійських властей неважні, бо переведення їх не все відповідало вимогам справедливости. Просьби о нові реклямації належить подавати лиш на руки укр. повітового комісаріату в Сокалі.

Інваліди, котрі викажуться перед комісією поборовою згідно в військовім бюрі в Сокалі посвідками бувших австрійських властей в доказ нездібности, звільняється від військової служби.

Посвідки до ствердження можуть предложити громадські комісари рівночасно для цілої місцевости.

2. Службу міліції в громадах повнять лише мужчини понад 40 літ життя і здібні до цього інваліди. Міліція підлягає жандармерії безпосередно там, де є постерунок жандармерії, а в усіх інших громадах комісарям, однак нагляд над службою міліції має жандармерія і в цих місцевостях.

3. Звивається все цивільне населення повіту під загрозою існуючих військових постанов зложити до 24 годин від хвили оголошення нинішного розпорядження, всю зброю на руки громадських комісарів, а де є постерунки, на руки жандармерії. Громадські комісари мають негайно віддати його за посвідкою постерункам жандармерії, а ті укр. повітовій команді в Сокалі, згідно з округу белзького в Белзі. Таксамо поступити з іншими військовими річами, які посідач набув неправним способом. Дозвіл попередніх властей носити зброю тимчасом уневажнюється. Властители їх мають зложити зброю за посвідкою в Укр. Пов. Народн. Раді в Сокалі. У відповіднім часі його власникам звернеться.

4. Міліція повнить службу без зброї.

5. Звивається громадських комісарів предложити в військовім бюрі в Сокалі до 3 днів від дня одержання обіжника точний список військового інвентаря, живого і мертвого, як коней, коров, возів і т. д., які знаходяться в їх громадах на перехованні. Виказу асентерованих коней не подавати і вони позістають покищо у своїх власників.

6. Всі підозрілі особи з чужих місцевостей задержувати і передавати жандармерії. Особи, котрі змушені віддалитись від місця свого постійного побуту, мають постаратись про відповідний дозвіл на це в військовій команді в Сокалі, в наглій потребі у властивім постерунку жандармерії.

7. Забороняється всяку агітацію в якійнебудь

формі проти Української Держави і теперішнього порядку, проти публичного безпеченства і приватної власности, поширювання ложних та тривожних вістей і погроз. Винних в тім, як також особи, котрі в час про це не повідомлять властей, потягнеться до безоглядної відповідальности на основі постанов воєнних законів.

8. Всім горожанам без огляду на їх національну приналежність і суспільне становище забезпечується публичну охорону їх особистого безпеченства і приватної власности.

9. За точне виконання всіх повищих постанов відповідають перед Військовою Командою громадські комісари і місцеві органи безпеченства.

Сокаль, 11. падолиста 1918.

Олекса Охрим.

сотник

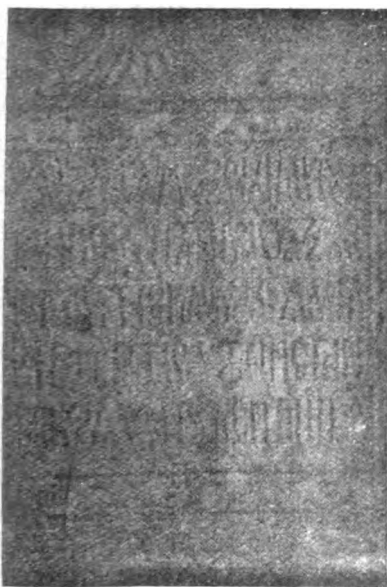
Евген Тисовський.

укр. повітовий комісар.

Могила гетьмана Івана Мазепи

Написав: Федір Дудко.

Найбільшими святощами кожного народу є могили його великих людей та ріжного роду пам'ятки, зв'язані з їх іменами. Кожен край має такі, освячені пам'яттю великих героїв місця, до яких завжди звертаються очі народу в хвилину найбільших національних катаклізмів. Успальниці вождів, з якими зв'язана історія народу (згадати б про такий краківський Вавель), пишні пантеони з могилами великих народніх провідників (напр. Дім Інвалідів у Парижі з гробом Наполеона), монументи, що нагадують про окремі моменти життя і боротьби національних героїв (такий, скажемо, обеліск у Варниці з написом: *Carolus XII Rex Suediae*, поставлений заходами шведського уряду на місці дому, де в 1709 р. жив Карло XII) — усе це речі, що свідчать про культ національної пошани до свого минулого і до людей, які те минуле вписали більшими чи меншими буквами в історію людського буття. Навіть такі большевики, на знамени яких написано руйнування усього того, що створювали до них людські покоління, збудували мавзолей на могилі

Частина плити-надгробку перед входом до церкви св. Юра. Це та плита, що її поставили в рр. 1838-39 над могилою Дерекчі-Баші, спільною з могилою гетьмана Мазепи.

свого найбільшого пророка Леніна посеред центральної площі в Москві.

Найменше таких пам'ятників, як це не дивно, маємо ми, українці, не зважаючи на те, що лишили по собі довгий і сильно політичний кровю нашого народу слід у всесвітній історії лю д с т в а. Могила Т а р а с а Шевченка над Дніпром, могила забитого ворогами нашої державности вожда останніх незалежницьких наших змагань С. Петлюри в Парижі, нагробок князя К.

Острозького у великій церкві Печерського мана-

стиря в Києві, ще два-три місця упокоєння людей із цілої плеяди наших історичних діячів — це й усе, що лишила нам по собі невблагана руїна часу.

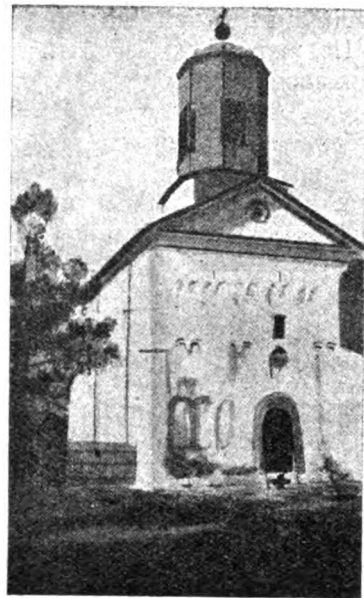
Причина цього зовсім зрозуміла. Вся трагічність нашої історії полягає в тому, що край наш, від найдавніших аж до останніх часів, усе був ареною наїздів диких окупантів, що без жалю нищили всі пам'ятки нашого минулого. Один наїзд ганебної пам'ятки князя Андрія Боголюбського на Київ із дикими полчищами північних варварів коштував нам не менше, ніж усі разом узяті набіги печенігів, половців, татар і інших диких орд, що раз-у-раз напастували наші землі.

Чи ж треба говорити про те, що ті нечисленні пам'ятки нашої минувшини, що чудом збереглися від зруйнування, повинні стати предметом особливої нашої уваги й культу, і ми мусимо всіма силами подбати про те, щоб оберегти їх від остаточної загибачі й знищення.

Одним із таких місць нашої особливої національної пошани повинна бути могила найбільшого нашого борця за ідею української державности, що став символом нашої незалежности, невмирущої пам'ятки гетьмана Івана Мазепи.

Як відомо, по трагічній бою під Полтавою в 1709 році старий гетьман у оточенні найвірніших своїх товаришів зброї, разом із рештками війська свого союзника Карла XII втік до Туреччини, де невдовзі, не витримавши ударів долі, помер 2. жовтня 1709 року о год. 10 ввечері на передмісті Бендер — у Варниці.

Через те, що Бендери були турецькою землею, тіло великого Гетьмана вирішили перевезти до князівства Молдавії, щоб поховати його в християнській землі. Місцем останнього спочинку гетьмана Мазепи вибрали святоюрський монастир на високому, крутому березі Дунаю в м. Галаці. Монастир цей збудований був у XV в. генуезцями разом із кількома фортецями (Сороки й інш.) підчас їх ін-

Монастир св. Юра в Галаці на березі Дунаю. Головний вхід до церкви. Хрестом відмічене місце, де лежить плита.

вазії на території, що лежали по Дунаю й Дністру.

По урочистих маєстатичних проводах, уряджених королем Карлом XII своєму союзникові в Бендерах, труну гетьманську, під вистріли гармат з бендерської фортеці, повезли на вічний спочинок до Галацу й там із великими почеснями поховали дня 4. жовтня 1709 р. в головній церкві святоюрського монастиря, в спеціальному склепі, мурованому з цегли, на самій середині церкви. Над могилою поклали плиту з написом і гербом Мазепи.

Минуло від того часу багато років.

І ось місце останнього супочинку одного з найбільших державних українських діячів стерлося зовсім із пам'яті його нащадків. Стерлося настільки, що історики 19 в. Бантиш-Каменський, а за ним М. Маркевич у своїх трудах уже згадують, як місце погребання Мазепи, Варницю, а М. Костомарів, на підставі шведських джерел, навіть Яси.

Це неймовірне й просто злочинне з боку нащадків великої людини непошанування його пам'яті довело до того, що в роковини 300-х літніх народин Гетьмана цілий ряд осіб, на підставі мало перевірених джерел, почали означати місце поховання Мазепи дуже ріжно, згадуючи навіть передмістя Яс Галату, дуже співзвучне назвою з Галацом.

Велику прислугу нашій історії у цей час зробив В. Трепке, який, з доручення й за допомогою Українського Наукового Інституту у Варшаві в літі 1930 і 1931 рр., користаючи з свого перебування в Румунії, зробив ряд розшуків у архівах Румунської Академії й відвідав потім м. Галац.

В. Трепке перш за все простудював у оригіналах місця молдавських літописців (М. Костіна, Нікульчі, М. Когальнічану), які вказують, як місце могили гетьмана Мазепи, святоюрський монастир в Галацу, й були опубліковані свого часу в перекладах на сторінках „Кіевской Старини“ (1884, VII, ст. 501—505).

У видавця молдавського літописця М. Когальнічану, що у 1830 р. був (очевидно з доручення молдавського господаря) у Галаці для розшуку Мазепиною могили*), В. Трепке знайшов такі цінні вказівки:

„Гетьмана Мазепу поховано в монастирі св. Юрія в Галаці на самій середині церкви в склепі, вимурованому з цегли. Над могилою покладено було плиту з написом і гербом Мазепи, на якій ще 1830 року можна було виразно бачити орла, хоч напис був майже затертий ногами богомольців.

Плита-нагробок була розбита**), але ще знаходилася посеред церкви. В р. 1835 рідня помершого боярина Дмитра Дерекчі-Баші побажала поховати його тіло в церкві св. Юра й, готуючи для нього могилу, натикнулася на мурований склеп, відчи-

*) *Fragmentes tirés des chroniques Moldaves et Voloques pour Servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII ...* і т. д. Jassy, 1845.

**) В р. 1821, коли Галац і монастир жорстоко пограбували турки.

нила його й там найшла череп і скелет гетьмана. Ченці, що ховали тіло Дерекчі-Баші, й не припукали, чію власне могилу розрили, відсунули кістки гетьмана і поруч із ним поховали нового покійника. По кількох роках, згідно з румунськими звичаями, розрили знову гробівець для нового, остаточного погребання останків, помитих і вичищених, але, з огляду на новий виданий закон, який забороняє ховати покійних серед церкви, рідня Баші виготовила для нього нову могилу вже назовні церкви.

В тій новій могилі (праворуч від входу до церкви) поховали знову останки боярина, а разом із ними й гетьмана (підкреслення наше. Ф. Д.). Стара нагробна плита була знята й подарована Михайлови Гиці, братові б. Молдавського господаря, що збирав історичний музей. А над мона якій, на замовлення рідні Дерекчі-Баші, вирізьбили емблеми, подібні до тих, що були на старому гилою поклали нову розкішну мармурову плиту, нагробку.

Цій рідні мабуть імпонувало, що прахові близької їм людини довелося лежати поруч із прахом якоїсь іменитої, хоч невідомої їм особи, тому то вони з повагою поставилися до знайденого скелету й до напису над могилою.

Але різьбяр, що не знався очевидно на геральдиці, давши волю своїй фантазії, вирізьбив орла не одноголового з старої плити, а двохголового, на зразок австрійського. Цю плиту власними очима бачив Когальнічану (підкреслення наше — Ф. Д.) праворуч від входу до церкви св. Юра в р. 1845“.

Діставши ці цінні вказівки, В. Трепке відвідав двома наворотами Галац і ось що оповідає („Тризуб“, 1932, ч. 30) про свою туди подорож:

„Самий монастир св. Георгія (св. Юра) стоїть над (на?) високим крутим берегом Дунаю.

„З подвіря монастиря відкривається широкий і чудовий краєвид на розлогі луки при Дунаї. На обрії помітні силуети відрогів Балканів — краєвид трохи нагадує побережжя Дніпра, як дивитися на нього з Києва. Мимоволі приходить на думку, що доля хоч тут хотіла чимсь втішити душу покійного гетьмана та вирішила, щоб тіло його спочивало над (на?) берегом славного Дунаю, коли вже не довелося йому лежати над берегом рідного Дніпра.

„У всякому разі видно, що друзі І. Мазепи не випадково обібрали місцем його вічного спочинку саме цей монастир.

„Ні в архівах, ні на образах і всій обстановці церкви св. Георгія не лишилося ніяких слідів по гетьмані. Але перед самим входом до неї лежить велика мармурова плита з написом, якого розібрати не міг (може це вдалося б фахівцям по розшифрованню старовинних написів), та з гербом в виді двохголового орла.

„На підставі розвідки М. Когальнічану треба уважати, що це й є власне та друга плита з надгробку гетьмана І. Мазепи, про яку згадує цей

хронікар. З його повідомлення лише не сходиться те, що плита ця лежить зараз посередині перед входом до церкви, а не праворуч від неї, як то зазначив він. Не є виключеним, що підчас реставрації церкви св. Георгія (десь кого 1864 р.) плиту ту могли пересунути. У всякому разі під тією плитою чи трохи поруч із нею мусить бути дійсна могила гетьмана Ів. Мазепи, а церква при монастирі св. Георгія в Галаці мусить стати місцем паломництва українського суспільства“.

В Галаці В. Трепке знайшов іще вулицю Ів. Мазепи (з румунськими таблицями на початку і вкінці її *Strada Mazeppa*), у Бендерах (тепер: Тягинь) при Акерманській вул. старовинний будинок турецьких часів, відомий під назвою „Мазепиному“ (місцеві люди думають, що в ньому мешкав гетьман підчас перебування у Варниці під Бендерами), а у Варниці при самому березі Дністра три криниці з журавлями, які називаються „Мазепиними“. Ці криниці викопали, як оповідають, козаки Мазепи „на спогад його душі“ за старовинним молдавським звичаєм копати в пам'ять померших близьких чи якихсь видатних людей криниці, що в засушливих степових місцевостях Бесарабії є добродійством для людности й правдивим пам'ятником того, чиє ім'я вони носять.

Говорячи про місце упокоєння гетьмана Мазепи, не можемо оминати інших вісток, що так чи інакше зв'язані з ним.

Професор Г. Мунтяну-Бирлад (у своїй розвідці „Галац“, 1927 р.) подає, що гетьмана Мазепу поховали посеред церкви в монастирі св. Юра в Галаці, але р. 1821 турки пограбували той монастир, розрили й могили, де сподівалися знайти цінні речі, покладені в гроби разом із покійниками. Разом із іншими розрили вони й могилу гетьмана Мазепи, кістки з неї вкинули до Дунаю, а нагробна плита потім перенесена була до церкви Пречистої Диви (*Maica Precista*), що стоїть при вул. Мазепи, трохи віддаль від монастиря св. Юра. Москалі в 1829 році, заволодівши Галацом і Браїлою, ту плиту забрали звідти.

Подібну ж, але з іншими датами, версію подає (не знати за якими джерелами) І. Борщак у своїй книзі „Мазепа“ (Львів, 1933, ст. 136):

„Мазепа, який не зазнав спокою за життя, не знайшов його й після смерті. Два роки пізніше (по похороні) підчас російсько-турецької війни московська армія опинилася на Пруті... Підчас боїв турецьке військо грабувало Галац. До нього дійшла вістка, що там поклали Мазепу з його скарбами. Його гріб знищили, а тіло вкинули до Дунаю. Допоміжний український корпус під проводом Орлика воював у цій околиці на боці турків. Коли мазепинці довідалися про це святотатство, почали негайно шукати за тілом Мазепи, а, віднайшовши його, поклали знову у давній гріб, який відновили; тільки розбитої долівки не направили, залишаючи її у такому самому стані на спомин злочину“.

Твердження і Мунтяну і Борщака чекають на точне перевірення.

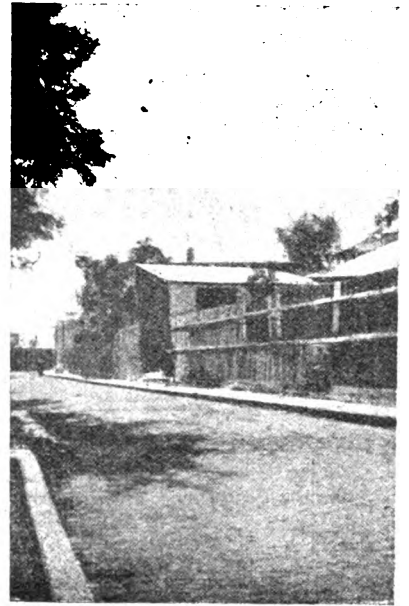
Цікава ще одна подробиця щодо місця упокоєння Мазепи.

Др. М. Галин, що живе на еміграції в Румунії, відвідував перед 1930 р. Галац. На запит його, де похований Мазепа, одна жебрачка без найменшої надуми вказала йому на одну надгробну плиту перед дверима згаданої вже церкви Пречистої, а не на монастир св. Юра.

В. Трепке в 1931 р. перевірів ці подані Галиним вказівки. Справді, в Галаці кожен мешканець на запит, де поховано Мазепу, вказує на церкву Пречистої. Але при оглядинах її В. Трепке не знайшов ніяких слідів, що вказували б на погребання там Мазепи. Трепке припускає, що твердження місцевого населення засноване на тому, що в 1709 р. по прибутті похоронної процесії з Бендер до Галацу труна з тілом гетьмана могла якийсь час стояти в церкві Пречистої, поки не вимурували склепу в монастирській церкві, і це дало підставу народу вірити, що гетьман похований в церкві Пречистої.

На те, що гетьмана Мазепу поховали не деінде, а саме в монастирській церкві св. Юра в Галаці, вказує ще одно цілком авторитетне джерело, а саме подорожні записки (т. зв. „Діаріюш“) Пилипа Орлика. Переїжджаючи в 1722 р. (тоб-то 13 років по смерті Мазепи) із Штокгольму до Туреччини, Орлик під датою 10 червня нов. стилю (30 травня за старим стилем) занотує в своєму „Діаріюші“:

„10/30 в середу, їдучи цілу ніч, сталисьмо перед сходом сонця на попас коло одної кринички, де, давши коням відпочити й трохи переспавши, рушили до Галацу... й при-

Вулиця Мазепи (*Strada Mazeppa*) в Галаці.

Церква Пречистої Диви в Галаці, де, як кажуть, поховано ніби гетьмана Мазепу на подвір'ї, праворуч від входу до церкви.

були до того міста, положеного в чудовому місці над Дунаєм, але мізерного, о год. 8 рано. Того дня була велика спека, через яку сидів у господі, а над вечір був у церкві св. Юрія (підк. наше — Ф. Д.), в якій відвідав гріб небіжчика Мазепи і відчитав за душу його пацеж і інші *pro defunctis preces* з індоленцією, що *tantus vir* (такий великий чоловік) не міг мати *sculpturam honorificam*.

*) Текст цього запису в оригіналі (дослівно): „10/30 We Szrøde iadać całą noc stanelismy przed wschodem słońca na popas u iednej krynicy, gdzie koniom odpoczowszy u trocha przespawszy się ruszyliśmy do Gałacy... u przybyliśmy do tego miasta nad Dunajem w pięknym położeniu zostaiące-o ale mizerne-o, o ósmey godzinie przedpołudniem... Tego dnia wielkie były upały słoneczne, dla których siedziałem w gospodzie, w wieczor zaś byłem w cerkwi S-o Jerzego w ktorey nawiedziłem grob nieboszczyka Mazepy u zmówiłem za Duszę Je-o pacierz u inne *pro defunctis preces* z indolencją, że *tantus vir* nie mógł mieć *sepulturam honorificam*...“

Свідчення це, цінне безсумнівною вказівкою на місце похорону Мазепи, відкидає ніби цілком твердження І. Борщака про зруйнування Мазепиної могили турками в 1711 р., бо 11 років пізніше (в 1722 р.) Орлик при відвідинах могили напевне щось би про це згадав.

Закінчуємо статтю заввагою В. Тrepке з його справоздення про подорож до Галацу:

„Шляхом розкопки, — каже він, — може ще й удалося б установити, чи покояться тлінні останки І. Мазепи в тій могилі (перед входом до манастиря св. Юра). На обовязку українського суспільства є зберегти цю памятку плити й могилу від повного затертя слідів, щоб у той час, коли настане можливість, перевезти останки гетьмана до Київа, де їм давно уготоване місце в українському Пантеоні“.

Слово тепер — за українським громадянством.

Історія 8-ої Галицької Бригади

III. 6. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: Д-р Іван Карпинець.

7. Події 16. V. 1919 (Продовження). Коли рано 16. V. з північно-західної сторони Самбора створено з рудецьких і крукеницьких частин який такий фронт (про це була мова в попередньому числі), що хоч деякий час міг здержати польську війська, то це не ратувало положення Самбора, бо ситуація на полуднево-західнім відтинку представлялася катастрофально.

Як вже в попереднім числі зазначено, III. Група „Глибока“ (або хирівська) одержала 15. V. о 20. годині приказ до відступу в напрямі на Стару Сіль. Цей відступ розпочала група о 22. годині. Війська з її північного відтинку почали сходитися в Глибокій і через Фельштин і Засадки посувалися хаотичним походом майже цілу ніч в напрямі Старої Соли. (Куди й якими шляхами відступали війська з її полудневого відтинку, не знаємо). В часі цього відвороту втратила команда групи всякий звязок з командою 8. Самбірської Бригади. Над раном 16. травня, помучені, зголоднілі й невиспані війська групи стали обсаджувати лінію фронту коло Старої Соли. Спочатку обсадив становища по обох боках дороги зі Старої Соли до Хирова курінь пор. Левицького (II./24. коломийський курінь ім. гетьм. Дорошенка). Коло 7. години цей курінь змінили дві сотні з Пробоевого куріня сот. Коцьолка (сотня „Довбуш“ чет. Семйонка й 3. пробоева сотня пор. Міхура). Відтинок цих двох сотень сягав на право до потоку Середнього, що впадає до Стривігора; звідси розпочиналися становища якогось іншого куріня. На ліво У. С. С-ів. (Калічак: „Записки четаря“, 83—85). Про становища інших частин не знаємо.

Однак вкоротці, бо вже може за яку годину, цей „фронт“, що цілком не був приготований до якоїсь

оборони, заломився. Українські частини, острілювані польською артилерією, під невеликим натиском польської піхоти, покинули становища й безладно стали відступати. Українська артилерія не віддала під Старою Солею ні одного стрілу, ніби з браку набоїв (!), що в великій мірі причинилося до упадку духа в піхотних частинах. Ці частини стали в більшості відступати на Старий Самбір; тільки мала горстка подавалася на новий Самбір. Серед частин, що відступали на Старий Самбір, ширилися різні вісти про страшну силу польської армії, які хтось, на мою думку тендеційно поширював серед стрільцтва, що його деморалізувало та викликувало неоправданий переполох. (Калічак: „Записки четаря“, 86—89).

В Старім Самборі, куди частини III. Групи прибули ще передполуднем, представляли вони на загаль, з певними винятками, тільки здеморалізовану масу, неспосібну до ніякої боротьби а тільки переняту думкою про втечу. Тому ще в полудне цього дня, це є 16. травня, залишили ці маси Старий Самбір і подалися в полудневім напрямі на Стрільки. Рівнож і команда „Гірської Бригади“, що цілу зиму простояла в Старім Самборі, покинула це місто та перенеслася до Стрільок. В часі відступу до Стрільок ширилися серед частин III. Групи фантастичні вісти про появу польських танків, кавалерії і панцирника, які до решти їх здеморалізували та викликали панічну втечу, якої ніхто не був в силі здержати. (Калічак: „Записки четаря“, 89—90).

Через відступ III Групи в полудненім напрямі, зі-

став Самбір відслонений на великім просторі, який щораз більше поширювався в міру цього, як III. Група щораз то далше відступала, зглядно втікала. Вкінці, в полудневих годинах, необсаджений українськими частинами простір перед новим Самбором тягнувся менше більше від ріки Стривігора в районі села Бабини на півночі, аж поза Старий Самбір, на полудневім заході. Через те й ліве крило крукеницької групи десь в районі на захід від Бабини (?) зависло у воздуху. Така ситуація грозила кожній хвилі необчислимою катастрофою, тимбільше, що команда 8. Самбірської Бригади, внаслідок того, що III. Група не навязала з нею звязку, здається й не здогадувалася такої небезпеки, що вже й сам Самбір може впасти. А тимчасом його упадок був вже тільки питанням хвилини.

Внаслідок незнання ситуації, відчував Самбір в дни 16. травня горячку непевности. Ріжні запільні військові установи, цивільні уряди, та загал українського населення вже попереднього дня був приготований до втечі — та мимо цього залишався ще на місці в надії на поправу ситуації та горячково крутився. А коли вже надії розвіялися, кинулися всі до хаотичної втечі, змішуючися по дорозі з великими купами дезертирів, що безкарно покинули свої частини, та спішили до домів, щоби... відпочивати.

Цей стан непевности, хаосу та безголовя, яке неподільно панувало цього 16. травня в Самборі, змальовує найліпше др. Андрій Чайковський в спомині п. з. „Чорні рядки“. (Він тільки подає помилкову дату катастрофи). Отже др. Чайковський, повітовий комісар Самбірщини, вернув саме цього дня зі Станиславова. Уже в Дрогобичі довідався був, що фронт коло Рудок заломився, а коли приїхав до Самбора, побачив, що уряди та багато українців ладяться в дорогу. Отже евакуація, а його родини ніхто про це не повідомив. Окружна Команда рівнож була спакована, але значковий на його запит відповів, що ще нема приказу до евакуації. А тимчасом вкоротці всі починають опустити місто. Коли др. Чайковський, що найшов тимчасом якийсь віз, та забрав свою родину, виїжджав серед безлічі возів інших утікачів, вже польська артилерія стала острілювати місто. Це могло бути десь в пополудневих годинах. А коли др. Чайковський переїхав міст на дрогобицькім, побачив картинну, про яку пише так: „Ідуть цілі гуртки й поодинокі стрільці, ідуть полями, огородами. Все втікає враз зі зброєю. Це наслідки ворожої агітації. Нема сили, щоб цю втечу здержати“. І додає: „Це не паніка, яка у війні буває, це добровільне уступлення з позиції, затрата всякої дисципліни“... (стор. 97—99).

Ці слова знаного письменника представляють докладно тодішний брак дисципліни у війську, та загальний хаос і безголовя, до чого причинилася так ворожа агітація, як і довге безділля уряду й вищих команд, які всі надіялися на справедливість

Антанти, права народів на самоозначення й інші гарні ідеї, тільки не на власну силу й розум.

Вояцтво, яке др. Чайковський видів, що так габнебно втікало, це були певно люди з ріжних запільних команд, яких у нас було тоді забагато, та певно деякі втікачі з III. Групи, що подалися були на новий Самбір і деякі з розбитих частин крукеницької групи. Позатим інші втікачі — це були ріжні „цивільні“, а серед них багато таких, що замість вступити до війська, воліли крутитися по ріжних урядах і установах, де й так майже нічого не робили, а як цих урядів не стало, внаслідок евакуації й втрати території, то воліли далше крутитися в безпечних місцях на задах Армії та ждати на поворот у засиджені теплі місця.

Одним з небагатьох ясніших моментів цих трагічних днів першого відвороту У. Г. А., був чин залоги панцирника ч. 2. Про це оповімо докладніше, з огляду на те, щоби прояснити також питання, в який спосіб упав Самбір.

Панцирник ч. 2, про який ми й давніше кілька разів згадували, був перед травневою польською офензивою приділений до 7. Львівської Бригади Бізанца. Командантом цього панцирника був чет. Теодор Швець а командантом скорострільів і гармати чет. Омелян Верхола. Сам панцирник представлявся в цьому часі дуже солідно. Був критий грубим сталевим панцирем зі щитів, якими послуговувалася австрійська піхота; ці щити лежали на грубих залізних порогах, якими були вилочені стіни й дах, а це все разом сильно злучене. Цей панцирник зладив чет. Солодуха в варстатах фірми „Галіція“ в Дрогобичі, а на фронт 7. Бригади привіз його чет. Верхола в половині березня. Його узброєння складалося з 1 гармати й 7 скорострільів. — Цей то панцирник вислала команда III. Гал. Корпусу 15. травня на поміч 8. Самбірській Бригаді. Рано 16. V. виїхав він зі Самбора в напрямі на Хирів, доїхав поза стацію Надиби-Воютичі під село Сусидовичі й тут стрінув вже польську батарею, яка саме тоді заняла становища. (Це було певно в цьому часі, як III. Група обсаджувала становища коло Старої Соли). Панцирник звів з тією батареєю двобій і прогнав її зі занятих становищ. Вправді зістав поцілений два рази гарматними стрільнями, але завдяки доброму опанциренню ці стрільня не заподіяли йому жадної шкоди. Відтак вернув до Самбора й поїхав на лінію Самбір-Старий Самбір. Подорозі зловив польську кінну розвідку з двох людей та бачив одну сотню (чет. Кивацького) з I. куреня пор. Тарнавського, що відступила на полудневий схід. Це було доказом, що з III. Групою щось недобре діється. Над вечір вернув панцирник на лінію Самбір—Хирів, доїхав до сусідного зі Самбором села Бісковичі й там вже побачив польські частини. Острілював їх з гармати, а відтак освітлюваний ракетами й острілюваний, завернув на стацію Самбір, де вже його рівнож острілювали. Це був знак, що вже Самбір впав і находився в руках польських частин. Панцирник виїхав зі стації в напрямі на Дрогобич та доїхав тільки до Дністра, бо міст на ріці українські частини перед-

вчасно зірвали. Залога панцирника забрала всі скоростріли, знищила екразитом панцирник з гарматою й по деревлянім мості в сусідстві залізничного шляху подалася в напрямі на Дрогобич¹⁾.

Тут треба зазначити, що дотепер нічого не знаємо про те, що робив 16. V. панцирний поїзд, що був приділений до III. Групи, а якого командантом був чет. Осип Бережницький, та що з цим панцирником сталося.

Упадок Самбора 16. V., десь коло 19. або 20. години, наступив для команди 8. Самбірської Бригади досить несподівано, так що вона ледви вспіла, під градом куль, утекти автом з обсаженого вже польськими відділами міста²⁾.

Самбір впав наслідком того, що крукеницька група не вдержала лінії Стривігора й через те, що III. Група, відступаючи в полуднево-східнім напрямі, відслонила ліве крило крукеницької групи. Цим відкритим місцем вдерлися польські відділи частинно назади обох груп і обсадили Самбір. Тоді ситуація розбитків крукеницької групи стала така катастрофальна, що оба курені, які їй ще залишилися, тільки при найбільшій посвяті полк. Шепеля пробилися через Дністер. (В. Й.: „Група Крукеничі під час польської офензиви...“ в Календарі „Черв. Колиця“ на 1928. р., стор. 82).

Самбір заняли частини 4. дивізії Александровича, а частини 3. дивізії легіон. Зелінського заняли цього 16. V. лінію Старий Самбір—Чаплі. До цих нещасть прийшло цього дня ще одно, а саме упадок Комарна, яке заняла група Конаржевського, в склад якої входив і полк познанців. Упадок Комарна мав такі наслідки, що укр. фронт на полудне від Львова мусів бути пересунений на схід. (Hupert: „Zajęcie Małopolski“... 62).

Так отже 16. V. вдалося польським частинам розірвати українську боеву лінію на лівім крилі У. Г. А., в кількох місцях відтиснути значно взад українські частини, здеморалізувати деякі з них до тої міри, що затратили цілковито боездатність (III. Група), вбитися клином поміж III. Групу а дві інші групи 8. Самбірської Бригади (крукеницьку й рудецьку), заняти Самбір і Комарно та загрозити центрови У. Г. А., через що й тут мусіло наступити пересунення фронту на схід. Тільки на скрайно лівім відтинку У. Г. А. в Карпатах, проти „Групи Лютовиска“, що входила в склад „Гірської Бригади“, не підпріяли польські війська жадної акції й ця група спокійно й безчинно стояла дальше на своїх становищах.

Гуперт пише, що 16. травня перейшло на схід поза Дністер 25 українських куренів, а в гори в напрямі на Старий Самбір—Турка подалися тільки 4 курені („Zajęcie“... 62). Та це груба помилка. Поза Дністер перейшли тільки курені рудецької й крукеницької групи а це: сот. Станіміра, пор. Савицького, сот. Ко-

робейка, пор. Підгірного, розбитки куреня пор. Савки, та може ще якийсь один або два незнані нам курені, отже разом 6—7 куренів найбільше, а в гори подалася така сама або й більша скількість, не враховуючи вже куренів „Гірської Бригади“. Відносно артилерії, то можемо сказати, що вся артилерія рудецької групи перейшла поза Дністер, а щодо крукеницької не знаємо.

Для з'ясування ситуації У. Г. А. в цілости, треба ще зазначити, що цього 16. V. вдалося польським частинам і на правім крилі У. Г. А. досягнути успіху а саме заняти Жовкву, чого довершила група Мінкевича. А на Волині ситуація військ У. Н. Р. була вже цілком безнадійна, бо вони втратили боездатність та рівнож скоро відступали. 16. V. польські відділи дійшли до ріки Стиру й через те поважно загрожували задам II. Гал. Корпусу.

Для цілости образу наведемо ще офіційні українські звідомлення, з двох днів, 15. і 16. травня, а саме ці місця, що відносяться до подій на лівім крилі У. Г. А.

І так: Ситуаційне звідомлення з 15. V. 1919. р. подавало: „Цілий нинішний день велися важкі бої на полудневому крилі нашої Армії. На відтинку Хирова відбито всі завзяті ворожі удари, на других відтинках сего фронту наші відділи були змушені уступити із позицій, які займали, та податися на нові оборонні становища...“

А ситуаційне звідомлення з 16. V.: „Бій на полудневому крилі Армії продовжується. На північ та захід від залізничного шляху Ширець—Рудки (? — І. К.), Самбір — Старий Самбір вивязалися важкі бої“...

16. V. ситуація на обох крилах У. Г. А. була дуже зла, але положення на лівім крилі було для української державности небезпечніше, з огляду на загрозу Нафтового Басейну. І тут треба було ратувати за всяку ціну й як найскорше. А тимчасом поміч не надходила. Начальна Команда, замість вислати запасні частини до розпорядимости команди 8. Самбірської Бригади, чи її груп, держала ці частини коло себе, та хотіла ратувати положення... відозвою. Ця відозва під заголовком: „Начальна Команда Г. А. до Українського Народу“ появилася в 86. числі офіційної „Республіки“ з 16. V. 1919. З тієї, дуже довгої відозви, що згадувала й короля Данила, подаємо тільки деякі місця а саме ті, що характеризують тодішній час, кидають світло на розтіч українських сил та вказують на безсилність і незарадність тодішньої Начальної Команди. Отже читаємо в цій відозві таке:

„Український Народе! Українські Селяне, Робітники, Інтелігенціє!... Не ідемо в чужі землі шукати не свого добра, не хочемо ні клаптика чужих країв, але не дамо ні кусника нашої української землі... Ми свідомі того, що 6-літня війна знемогла Тебе! Ми свідомі того, що сотки сіл згоріло, що тисячі лишилися сиротами, інвалідами, бездомними!... що чимраз більша доріжня, чимраз більше голодних,

¹⁾ На основі інформацій п. Омеляна Верхоли.

²⁾ На основі власних інформацій.

чимраз більша трудність життя. Та ми мусимо тягнути, що сі трудні відносини є в цілій Європі, що запанували вони наслідком світової війни, що відносно у нас голод ще не такий, як в других державах. І тому кличемо до Тебе, Український Народе: **Видержати!** Без огляду на відносини, без огляду на наші численні жертви... Український Народе! Прийшов великий час зєдинити всю силу народу, всі його верстви, щоби осягнути нашу ціль, нашу мрію: Самостійність України! Під той час всі ми брати, нема різниці між селянином, робітником і інтелігентом. Коли ходить о оборону меж України, є лише горожане Української Народньої Республіки, готові на смерть за її самостійність і волю. Нема партій, всі вони лучаться одним великим словом: **самостійність українських народніх мас і їх Української Народньої Республіки.** Теперішній час для нас, се бути або не бути. Український Народе! Ми хочемо почути від Тебе Твою народню волю! Хочеш іти дальше у кровавий бій за Україну? Хочеш завершити діло Творення Української Народньої Республіки? Український Народе! Ми чуємо Твою відповідь, але хочемо її знати сильно і одностгідно. Всі наші сили за Республіку, щоб не пішла марно та кров, що плила улицями Києва і Львова“... (Підкреслення оригінальні — І. К.).

Чи така відозва могла мати якісь позитивні наслідки? Цілком певно, що ні. Бо в такім горячім часі, коли все йде в розтіч, тільки сильна одна рука, тільки сильний, розумний приказ, тільки сильна воля може виратувати ситуацію, а не жадне ставлення запитів до мас, чи просьба до них, щоб боронили своєї самостійности.

8. Нове перегрупування польських частин. Коли по українським боці панували байдужість і замішання й було брак сильних рішучих потягнень зі сторони Начальної Команди Галицької Армії, то тимчасом польська команда все працювала над

тим, щоби як найскорше знищити У. Г. А. та заняти цілу Галичину. І хоч їх офензива робила величезні поступи, то мимо цього Галер мусів зарядити перегрупування підлеглих йому частин. На це зложилися дві, а зглядно три причини: 1) Польська начальна команда домагалася від Галера, щоби як найскорше заняв Нафтовий Басейн, щоби держави Антант, яких капітали були заангажовані в галицькім нафтовім промислі не протестували проти польської офензиви; 2) польська начальна команда, за посередництвом своєї експозитури в Люблині дозволила Галерови вжити 2. дивізії французько-польського I. корпусу до операції на сході поза Бугом, аж доки не змінять її відділи ген. Бабяньського; 3) I. Галицькому Корпусові полк. Микитки вдалося перервати лучність обох галерівських дивізій між Гороховом а Сокалем. Тому Галер зарядив зміцнення армії Івашкевича через приділення йому групи підполк. Тарвіда з львівської дивізії, скріпленої двома батеріями з 2. дивізії франц.-польського корпусу. (Група Тарвіда мала 13. V. пять куренів і 42 скоростріли й занимала цього дня становища коло Магерова. (Hupert: „Zajęcie“... 62). При помочі цієї підмоги мав Івашкевич виконати 19. V. сильний наступ зі Львова на Миколаїв над Дністром в тій цілі, щоби українські частини покинули чим скорше Нафтовий Басейн. На правім крилі У. Г. А. мала 2. дивізія виконати удар в скіснім напрямі з лінії Сокаль—Крестинопіль в напрямі на Золочів, так, як це предвиджував перший плян офензиви, до чого відповідно перегрупувалася. А дальше на півночі, де була перервана звязь між обома галерівськими дивізіями, перекинув Галер деякі частини, щоби привернути назад ту звязь обох дивізій. (Hupert: „Zajęcie... 62—63).

(Далі буде).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Генерал М. О. Пржевальський.

14 грудня після довгої та важкої хвороби спочив у віці 79 р., у м. Білгороді (Югославія) у інвалідському домі **вожд кубанських пластунів, генерал піхоти Михайло Олексієвич Пржевальський.**

Покійний мав університетську освіту, закінчив Академії артилерійську та генерального штабу, але був настільки скромний і не наживав ласки високого начальства, що ще перед війною 1914—18 р., довгі роки командував лише бригадою кубанських пластунів у Закавказзі, де їх школив на війну з турками. Турки добре його знали і підчас миру, коли ми, молодша старшина, на маневрах, їздили за кордон у гості, завше питали про нашого „Томал-пашу“. А він знав турків ще краще, бо був консулом у Ерзерумі, а ще раніше, як старшина ген. штабу, виходив увесь майбутній театр війни, переодягнений жebraком „байгушем“ та ви-

слідив турецькі укріплення; по турецькому говорив він чудово. Пластуни дуже любили свого „дідушку“, який на війні і жив і спав поміж козаками, стало одягнений у чорний бешмет, з козацьким нагасм через плече. З цим вбранням він не розлучався і потім на високих посадах.

Спокійний, хоробрий він завше був у окопах, у передовій лінії, сам водив сотні на багнети, з вічною папіроскою у зубах.

В перших боях 3.—4. XI. 1914 він спасає з критичного положення 1-ий кавказький корпус — збиває з 3-ма баталіонами пластунів обходну кольону турків, 5. XI. провадить знаменитий маневр — перерброджуючи з 4-ма баталіонами ріку Аракс, зупиняє переслідуючих корпус турків, вночі повертається бродом назад, а 6. XI. з 5-ма баталіонами розбиває на голову 33-ю турецьку дивізію.

Золота зброя св. Юра була йому винагородою.

12 — 15 грудня ІХ, Х турецькі корпуси несподівано проникають у глибокий тил кавказької армії, оточують Сарикамиш — головну базу і загрожують кавказькій армії загибеллю. Пластунів кидають на відсіч. За 4—8 годин, при морозі 20°, проходять вони 90 кілометрів по страшених горах та ліривах, проникають у Сарикамиш і у легендарних боях з 15 — 24. ХІІ генерал Пржевальський з 13-ю батальонами відстоює його від 51 бат. турків. У турків загинув там ІХ корпус цілком, Х — частково. Вождь пластунів одержав хрест св. Юра 4 ст., рангу генерал-лейтенанта та командування корпусом — перескочивши старших генералів.

На Різдво 1915 р. він у Азанкейському бою розбиває ІІІ тур. армію, а на Новий Рік бере наступом кріпость Ерзерум.

Турки тепер його вже звуть — Газі Томал-паша — непереможний; він одержує хрест св. Юра 3 ст., хрест та зорю 2 ст. та інші високі ордени з мечами і від союзних держав.

У 1917 р. його призначають командуючим кав-

казькою армією, а згодом Головнокомандуючим кавказьким фронтом і на цих посадах він залишається завше скромненьким пластуном у незмінному чорному бешметі. За його командування твориться кубанський пластунський корпус, чого не вдалося зробити раніше, під ним служать і пластуни Донських та Герських козаків.

По закінченні війни кубанська Народня Республіка пропонує генералові Пржевальському зайняти високе місце її президента — Військового Отамана, але обтяжений роками, втомлений війною, скромний генерал, вже хорий зрікається високого довіря і відступає командантуру на користь молодших, у бурхливі революційні роки здібніших керувати долею Кубані.

Якраз напередодні 20-ти ліття легендарної Сарикамишської епопеї, коли пластуни збиралися вшанувати свого непереможного вождя, він залишив назавше своїх соратників.

Вічний йому спокій!

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

І. Ш.

Певний П. Захід і схід у світогляді Отамана Симона Петлюри. „Укр. Нива“. Луцьк 1931, ч. 19 (291), ст. 2—3.

Пеель М. Капустянський. Матеріяли до воєнної історії. Книга друга. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р. Львів 1922. „Укр. Сурмач“. Каліш — Щепіорна 1922, ч. 24, ст. 4—6.

Рецензія.

Пекарчук І. Інж. З листів до Редакції. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934, 4°, ч. 7/8, ст. 35.

Відвертий лист до ген.-хор. Пузіцького в справі 10. і 11. листопада 1920 р.

Пекарчук Іван. Правда про 10. і 11. листопада 1920 р. На маргінесі статті Бориса Монкевича: „З останніх днів боротьби“. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933, 4°, ч. 1, ст. 8—9.

АУНР. Артикал Монкевича в „Літопису Ч. К.“, ч. 6, року 1932. Кулеметна дивізія. Прорив фронту болшевіками.

Пекарчук Степан. Повстання на Брацлавщині. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930, 4°, ч. 4, ст. 9—10.

14. ІV. 1919. проти черв. москалів.

Пекарчук С. Попів Острів. „Тризуб“. Париж 1930, 8°, ч. 12, ст. 4—6; ч. 13, ст. 8—10.

Каторжні роботи Українців на Соловках. Власні вражіння.

Пекарчук С. По совітських тюрмах. „Тризуб“. Париж 1930, ч. 5.

Пекарчук С. На Соловках. „Тризуб“. Париж 1930, 8°, ч. 8.

Пеленський Дамян. Осінь 1918 року. Уривки зі споминів). Кал. Черв. Кал. на 1934 р. Львів 1933, 8°, ст. 75—83.

VI. 1918 — 21. XI. 1918. Вишкіл УСС. с Грузьке к. Єлисавета. Чернівці. Львів. Бої у Львові.

Пеленський Олександр ор. Евакуація дипломатичного Корпуса з Києва в січні 1919 р. Спомин.

„Літопис Ч. К.“. Львів 1933, 4°, ч. 3, ст. 3—4.

Київ — Вишніця.

Перебіг мирових переговорів у Берестю. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918, 4°, ч. 3, ст. 33—36.

Перебіг революційних подій у Києві. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, 4°, ч. 52 (182), ст. 825—827.

Війна у Києві. Печерські бої в листопаді 1917 р. Перемирря.

Перебіг революційних подій у Києві. „Розвага“. Фрайштадт 1917, 4°, ч. 50, ст. 3—5; ч. 51, ст. 5—6; ч. 52, ст. 5—6; 1918 р., ч. 1, ст. 3—4.

Перегляд. „УСС в Карпатах“. Збірник. Відень 1915, м. 8°, ст. 33—47.

Орг. і ком. склад УСС. Скарб. Воєнний Музей. Стріль. Альбом. Відзнаки. Однострій. Доповняюча сотня. Пресова квартира і ин. 1914 — 1916.

Перед грозою еступлення військ Центральних Держав на Україну. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, 4°, ч. 35 (165), ст. 550—551.

Про зміцнення українського фронту.

Передне слово. „Укр. Стрільць“. Штаб VI. див. 1920, 4°, ч. I, ст. 1 — 5.

Від Ред. Про укр. армію.

(*Передовиця*). „Укр. Скиталець“. Йосифів 1922, 4°, ч. 15, ст. 1 — 2.

Про Фолиса і Саламановича.

(*Передовиця*). 22 листопаду 1931. „Гуртуймося“. Горні Черношиці 1931, 4°, ч. 8, ст. 2 — 3.

Посвячена Базарові.

(*Передовиця*). м. Луцьк, 8 жовтня 1922 р. „Укр. Життя“. Луцьк. 1922, ч. 10, ст. 1 — 2.

Про Оскілка, біограф. причинки.

(*Передовиця*). Прага, 25 травня 1931. „Гуртуймося“. Горні Черношиці 1931. 4^о, ч. 7, ст. 1 — 3.

Присвячена С. Петлюрі, з порт.

Перед процесом Шварцбарта. „Громада“. Луцьк 1926. 4^о, ч. 42.

Перед процесом Шварцбарта. „Вісти У. Ц. К. в Польщі“. Варшава. 1926. 8^о, ч. 5, ст. 27—30.

Перемиря. „Син України“. Варшава. 1920. 4^о, ч. 12, ст. 1 — 2.

Жовтень 1920 на московсько-українським фронті.

Перша і друга відправка козаків-добровольців з табору Рапштат в Німеччині на Україну. „Вістник, пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4^о, ч. 15, ст. 225 до 227.

З іл.

Перша річниця існування VI стріл. дивізії. 1920 — 1921 р. Олександрів Куявський (?). 1921. 8^о, ст. 96.

Кор. біографія ген. Безручка. Кор. нарис іст. VI див. Роля її в укр. справі. Оборона Замостя. Герої Преса. Культ.-осв. праця. Спомини.

І. Стрілецько-козацька дивізія. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4^о, ч. 37, ст. 514.

Володимир вол. От. Сокира-Яхонтів. Гетьман Скоропадський.

Перші бої Січовиків у Мотовилівським лісі. (Біл. за Васильків). (До історії останнього повстання українського народу). „Зал. Стрілець“. Каліш 1921, чч. 41—43 (52—54).

Перші дні листопада в Східній Галичині. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4^о, чч. 2, 3, 4, 6, 7/8, 9. Матеріяли і документи.

І. Звіт курера зі Станиславова (ч. 2, ст. 22—23). 2. Звіт повітового комісара з Бучача. 3. Звіт кур'єра з Бережан др. Михайла Західного. (ч. 3, ст. 20—21). 4. Звіт з дороги зі Зкопаного до Львова. 5. Звіт з Камінки Струмислової. (ч. 4, ст. 22—23). 6. Звіт з Рогатина др. Михайла Воробця. 7. Звіт з Турки. (ч. 6, ст. 23). 8. Звіт з Підгаєць Осипа Танчаковського. Звіт з Радехова Ростковича. Звіт зі Стоянова. Звіт зі Стрия. Звіт з Перемишлян. Звіт з Долини. Звіт з Винник (пов. Львів). Звіт з Львівщини. Звіт зі Щирця (пов. Львів). Звіт з Рудок. Звіт з Комарна (по. Рудки). Звіт зі Сокаля-Белза Євгена Тисовського. (ч. 7/8, ст. 29—32). Звіт з Біорки. (ч. 9, ст. 22).

Перші що впали смертю хоробрих в нашій дивізії“. „Нове Життя“. Олександрово 1921. 4^о, ч. 39, ст. 42.

VI дивізія АУНР.

Переяславський О. До нашої термінології. „Табір“. Варшава 1935. 8^о, ч. 24, ст. 38—42.

Перфецький Л. Смерть чети кінних Чорноморців. Кал. Черв. Кал. на 1925 рік. Львів 1924. 8^о, стор. 116 — 119.

Петлюра Симон, Гол. От. В. У. Н. Р. (Винниці 1919). 16^о, ст. 8. Вид. Мін. Преси і Проп. УНР. ч. 183.

Біографічний нарис.

Петлюра Гол. От. Заловіди українському козакові. „Син України“. Варшава. 1920. 4^о, ч. 6, ст. 8.

Петлюра Гол. От. Козаки і Старшини! Плякат 29. IV. 1919. Ст. Здолбунів.

Відозва з оголошенням от. Оскілка зрадником Українського Народу.

Петренко Іван хор. Денді з історії „1-го Гуцульсько-го полку Морської піхоти“. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4^о, ч. 2, ст. 3 — 5.

Петренко сотн. Листопадовий рейд 1921 р. через польсько-український кордон. (Спомин з П. Зимового походу в листопаді 1921). „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4^о, ч. 6, ст. 6 — 8.

На Коростень. Невикористана червоними можливість розбити нас при переправі через р. Тетерів.

Петришин Михайло. Історія одного раненого. „Літопис Ч. К.“ Львів 1933. 4^о, ч. 1, ст. 7.

Побутове.

Петрів Всеволод, генштабу генерал-хорунжий. Спомини з часів української революції (1917 — 1921). Частина I. До Берестейського миру. Львів 1927. 8^о, ст. 180.

Укр. рух на західному рос. фронті. Прорив на Україну. Олевськ. До Києва. У Києві. Відворот на Житомир — Коростень. Формування Запорізького Загону. Демобілізація Півд. Зах. фронту.

Петрів Всеволод, генштабу генерал-хорунжий. Спомини з часів Української революції (1917 — 1921). Частина 2. Від Берестейського мира до заняття Полтави. Львів 1928. 8^о, ст. 184.

Наступ на Київ. Київ і його вигляд. Формування українських частин у Києві. Бої під Гребінкою і Лубнами. Ромоданська операція. Хорол і тамошні настрої. Похід на Полтаву і заняття Полтави.

Петрів Всеволод, генштабу генерал-хорунжий. Спомини з часів Української революції (1917 — 1921). Частина 3. Від кримського походу до гетьманського перевороту. Львів 1930. 8^о, ст. 164.

З Полтави в напрямку на Конрад. Бої під Лозово та Понятином. Похід на Крим. Зустріч з галицькими частинами австрійської армії та рос. відділом Дроздовського. Конфлікт з німецько-австрійським командуванням. Події на Крими. Зустріч з Українськими Січовими Стрільцями під Олександрівськом. Гетьманський переворот.

Петрів Всеволод, генштабу генерал-хорунжий. Спомини з часів української революції (1917—1921). Частина 4. Гетьманщина і повстання Директорії. Львів 1931. 8^о, ст. 117.

Запорожці відходять з Великого Лугу. Під поліційним доглядом у Києві. Побут у Лубнах. Формування укр. військ за Гетьмана. Повстанча акція на Чернигівщині. Київ за гетьманської влади. Гетьманські центральні установи. Перед зривом. Повстання. Війська Директорії займають Київ.

Петрів В. Суспільство і військо (соціально-історичний нарис). (Прага.), ст. 48.

Петрів Всеволод, генштабу ген.-хор. Тим, що загинули. (З тяжкого минулого). „Гуртуймося“. Горні Черношиці. 1931. 4^о, ч. 8, ст. 27—28.

Листопадовий похід.

Петрів Всеволод, генштабу ген.-хор. Три зустрічі з професором Академії Генштабу ген. полковн. Юнаковим. „Літопис Ч.К.“. Львів 1932. 4^о, ч. 1, ст. 13 — 14.

Петрів Всеволод, генштабу ген.-хор. Уривки зі

споминів. Кал. Черв. Кал. на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 29 — 39.

Гордієнківці в Криму. Спільна вечеринка УСС-ів і Запорозжців в Олександрівську. Свято в Царициному Куті. Архикнязь Василь.

Петрів Всеволод, ген. Усуєнілення військових знань. „Студ. Вісти“. Прага 1926, ч. 6, ст. 6—11.

Петрів Всеволод, генштабу генерал-хорунжий. Фрагмент до історії українсько-польського зближення. „Нова Україна“. Прага 1927, ч. 1/2, стор. 75 — 80.

Петро Задорожний. Посмертна згадка. „Вісти У. Ц. К. в Польщі“. Варшава 1927, ч. 11 — 13., ст. 58 — 59.

Група от. Беня. 1919; Ставка Гол. Отамана 1920.

Петро Шеремета. „Укр. Скиталець“. Відень 1922. 8°, ч. 21, ст. 30.

Причинки до біографії.

Петрова Тамара. „Ой, видно село, широке село під горою“. Уривки із щоденника. Рік. 1919. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 2, ст. 14.

Образки з воєнного побуту.

Пиль-ич, генерал. (Пилькевич Олександр, ген.-хор.). На пильну увагу укр. старшинам. Рівне 1919.

Пилькевич О. Голос генерала О. Пилькевича про українську армію. „Вільне Слово“. Зальцведель. 1918. 4°, ч. 29, ст. 3.

Пимоненко Ів. „Временное Сібирське Правитель-

Пилькевич Олександр ген.-хор. див.: О. II. ство“ і Українці (продовження). „Чорноморський Українець“. Новоросійськ 1918. Ф°, ч. 16.

П. І. Українська Галицька Армія і більшовики. „Укр. Слово“ Львів 1920. ч. 19.

ДО ЧИТАЧІВ. СПРОСТОВАННЯ ПОХИБОК.

В останньому минулорічному числі „Літописа“ (ч. 12. 1934) в статті „Список жерел...“ на ст. 22 і 23 підчас верстання числа в друкарні трапилося кілька прикрий помилок, з яких найбільшою є та, що часть складу попала не на своє місце, що не тільки потягло за собою порушення порядку позицій, але й змінило самий зміст. Просимо Шан. Читачів дарувати цей прикрий випадок і відповідно зазначити в своїм примірнику того числа „Літопису“, що

- 1) Часть тексту в лівім стовпці на ст. 22-ій, починаючи від слів: „Референт Інтендантури Штабу...“ (рядок згори 28) до слів: „В цім збірнику є 12 статей“ (рядок долини 15) повинно знаходитися в правім стовпці зараз по першій позиції:

На своїм становищі. Сотник Володимир Ярема.

„Укр. Голос“, Перемишль 1919, ч. 38, ст. 3.

Таким чином пояснення: „Референт Інтендантури Штабу...“ буде, як і треба, відноситися до: „Сотник Володимир Ярема“, а рядок: „В цім збірнику є 12 статей“ до збірника „На Руїнах“.

- 2) Наступна (друга) позиція в правім стовпці (рядки 3 і 4 згори): „Вбивство Соколовського“... має так виглядати:

На Україні. „Укр. Прапор“, Відень 1919, ч. 9/10.

Вбивство Соколовського.

- 3) На ст. 23-ій в правім стовпці в 25-ім рядку згори слово „Справа“ і в 3-ім до 8-го включно рядках долини слова „Звідомлення...“ і далі аж до кінця уступу, непотрібно набрано курсивом.

- 4) Наступна позиція, що починається словом „Неполітикан“ (другий рядок долини) оказалась розірваною на дві части. Два горішні рядки в правім стовпці: „Альманах...“ і т. д. мають стояти зараз же по слові „Дивізії“ в тім самім рядку.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 5. / Травень 1935.

ЗМІСТ:

У пам'яті минуле — мов на яві Ф. Невестюк	2	Листопадіві дні в Полонній Франц Коковський	13
Один вечір на позиції Леся Кривіцька	2	З документів великих днів на Белзчині С. Г.	14
Мої завваги Пилип Сухорський	3	Могила гетьмана Івана Мазепи Ф. Дудко	15
Державні залізничі З. О. У. Н. Р. Осип Мікула	4	Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	18
У колі смерті Василь Ярбій	5	Посмертні згадки	21
З мотикою на сонце Олександр Миколаевич	9	Бібліографія	22
		До читачів, спростовання похибки	24

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 6

ЧЕРВЕНЬ

1935

Поворот евакуованих на рідні руїни.

ВОЯЦЬКЕ КОХАННЯ

Ти плачеш: вернися — і біжиш за мною,
Кінь біжить гальпопом і голову клонить,
Чогось стає смішно: бо я вже не вернусь
Й коня підганяю, аж підкови дзвонять...

Жаль мені дівчини — та я не для неї
І вона не бачить, що я тільки жовнір,
Що заберу серце і виїду нишком
Тільки майне шапка й заблісне ковнір.

Жаль мені, лиш що ж я — не вернусь — даремне,
Бо ти не перша, ані не остання,
Тромбони заграли — а я вояк — їду!...
Й шукати му дальше палкого кохання...

Українські морські міністри і керуючі морським відомством у рр. 1917-1921.

Написав: *Святослав Шрамченко*, лейтенант фльоти.

*Наказ
по
Генеральному Морському Секретарству
У. Н. Р.
„23“ грудня 1917 року.
№ 1 а.
Київ.*

*Оповідіаю до відома Морську Генеральну Раду,
що по постанові Центральної Ради я призначений
Генеральним Секретарем по морським справам від
22 грудня ц. р. Зо всіма питаннями звертатись
в загальну канцелярію.*

*Генеральний Секретар Морських Справ
Д. Антонович.*

Такий зміст цього історичного, бо першого, наказу по Українському Морському Відомству. Так що першим Укр. Морським Міністром була особа цивільна.

П. Д. Антонович був Мор. Міністром від 22 грудня 1917 р. до 14 березня 1918 року номінально.

IV. Універсалом У.Н.Р. Генеральний Секретаріат був переіменований в „Раду Народних Міністрів“ і Генеральне Секретарство Справ Морських в Міністерство Справ Морських, а Генеральний Секретар Справ Морських в Міністра Справ Морських, що і оголошено було Наказом по Морському Відомству ч. 6 а від 1. березня 1918 року.

Далі особа Морського Міністра була зеднана з особою Військового Міністра так, що Морським і Військовим Міністром були: від 14. березня 1918 року (Наказ по М. В. ч. 65/16) до 1. квітня 1918 р. отаман Жуковський і від 1. квітня 1918 р. до 1. травня 1918 р. отаман Греків.

Тут треба рішуче підкреслити ту кардинальну помилку, яку зроблено на Україні кілька разів, а саме зеднання в одній особі Військового і Морського Міністрів. Таке зеднання, як вже раніш і історією, так і особливо тепер, досвідом світової

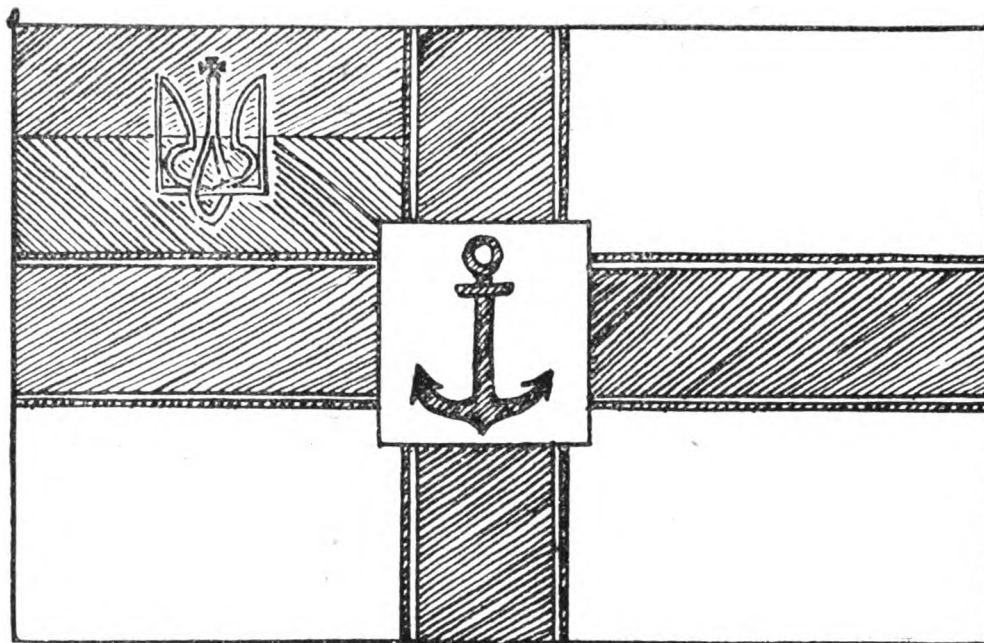
війни, яскраво доведено, ніколи не приносило користи для фльоти і Морського Відомства особливо великих держав, а навпаки завжди ділало лише на шкоду їм. Військові Міністри без освіти, досвіду і психології моряка ніколи не мали змоги добре розібратись в морських справах. Як військові рахуючи себе (помилково!) компетентними, часами маючи навіть добрих і досвідчених помішників — Товаришів Морського Міністра з моряків, все таки дивились на Морське Відомство, як на другорядний вид зброї і шкодили лише розитковій фльоти, якщо часом не робили ще гіршого, намагаючись підвести цей цілком окремішний тип зброї держави, з його окремою і цілком відмінною, часом протилежною сухопутною, воєнно-морською тактикою і стратегією, до рівня окремого виду зброї армії, чи то кінноти, артилерії, піхоти і т. д.

Отже ж грубу шкідливість цього відчувалося і на Україні тоді, коли Морське Міністерство ставили в залежність від Військового Міністра, хоч останній носив назву ще Морського Міністра. Тому і розвиток фльоти і Мор. Відомства лише тоді йшов добре, нормально, коли Морським Міністром був моряк, самостійний Міністр не зеднаний з Військовим Міністром.

Від 1. травня до 1. листопада 1918 року був Морським і Військовим Міністром Генеральний Бунчужний Рогоза, маючи при собі Товаришами Морського Міністра капітана II. ранги Овода (Наказ по М. В. ч. 43) від 1. V. до 3. V. 1918 року і контр-адмірала М. Максимова (Наказ по М. В. ч. 46) від 3. травня до 19. листопада 1918 р. Від 19. листопада до 19. грудня 1918 року Морським Міністром був адмірал А. Покровський маючи Товаришами Морського Міністра контр-адмірала Гадда у Києві і контр-адмірала М. Максимова в Одесі. Від 14. грудня (від 19. грудня самостійно) до 24. грудня 1918 р. на чолі Морського Міністерства стояв товариш Морського Міністра

контр-адмірал М. М. Остроградський. 24. грудня 1918 р. призначено Морським Міністром найенергічнішого зі всіх Укр. Морських Міністрів старшого лейтенанта фльоти М. І. Білинського*). (Наказ по М. В. ч. 1/696/50 від 25. XII. 1918 р.), який, маючи своїми помішниками Товариша Мор. Міністра контр-адмірала М. М. Остроградського і начальника Мор. Генерального Штабу Л. Ю. Постриганева, був Міністром до 24. квітня 1919 року (Наказ по М. В. ч. 144/84). Після нього на чолі Морського Відомства став, як виконуючий обов'язки Морського Міністра капітан І. ранги М. Злобін від 24-го квітня 1919 року до 3-го червня 1919 року, коли останній попав в Коломиї в полон румунів. Тоді керуючим Морським Міністерством став вик. об. Товариша Морського Міністра лейтенант фльоти С. О. Шрамченко (Наказ по М. В. ч. 33/1/238) від 3. червня до 28. червня 1919 р. (Наказ по М. В. ч. 54/22/259), а від 28 червня 1919 р. і до 30 березня 1920 р. знову капітан І. ранги М. Злобін. 30. ж березня 1920 року до виконання обов'язків Морського Міністра Наказом Головної Управи Війська У. Н.

*) Див. мою статтю „Укр. Мор. Міністр ст. лейт. фл. М. І. Білинський“ в „Літ. Черв. Калини“ 1932 р. ч. 9. вересень.

Прапор Морського Міністра.

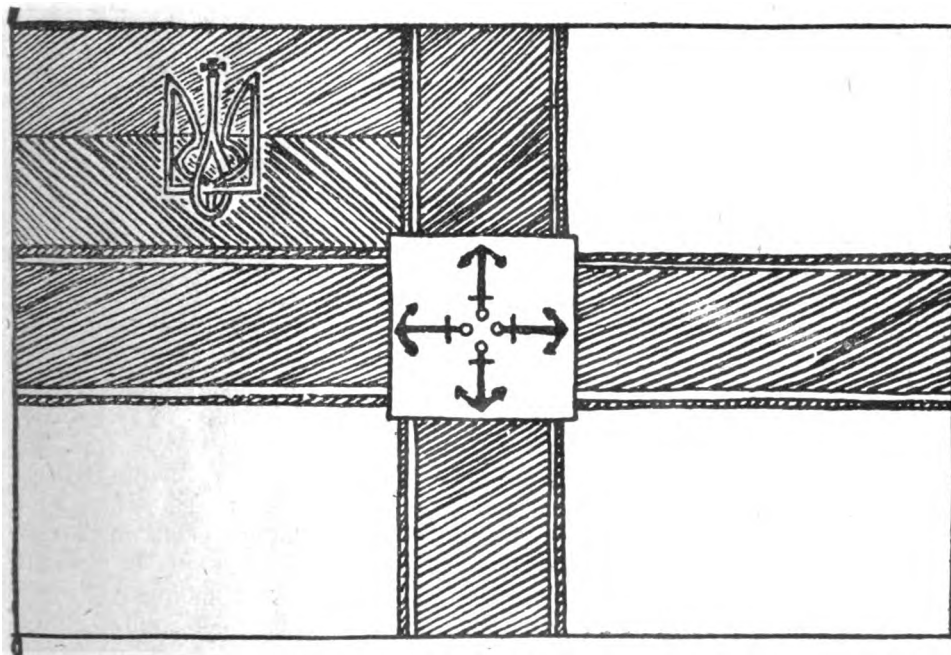
Р. ч. 5 від 30. III. 1920 р. вступив Військовий Міністр Генерального Штабу полковник пізніш генерал-хорунжий В. Сальський і ним був до ліквідації Укр. Державних Установ на еміграції у 1921 р. Українському Морському Міністру належить свій прапор (див. мал. 1.).

Стаття 1925. Своду Воєнно-Морських Постанов кн. X. голосить:

„Прапор Морського Міністра — воєнний прапор, посередині якого на білому чотирикутнику намальований сторч поставлений синій якор римом до гори. Він означає присутність Морського Міністра, підноситься і опускається по його особистому наказу. Місце його на бротмашті, але він може бути піднесеним і на носовому флягштоці шлюпки. Цьому прапору виконується салют в дев'ятнадцять стрілів“.

Прапор Товариша Морського Міністра (див. мал. 2.) подібний до попереднього тільки посередині на білому чотирикутнику намальовано хрестом чотири сині якорі римами в середину. Згідно статті 1294² Своду В. Мор. Постанов. кн. X. „салют йому складається з сімнадцяти стрілів“.

Урядові і телеграфні скорочення Морського Міністра: „Мінмор“, а Товариша Морського Міністра: „Томінмор“ (Наказ по Мор. В-ву ч. 55 від 13 травня 1918 р.).

Прапор Товариша Морського Міністра.

Січові Стрільці (С. С.).

Написав: Гриць Глазкий.

Пятнацять мільонів людей під зброєю — це навіть на простори бувшої російської імперії багато. Тим більше, що вся та маса озброєних людей заняла непереривний пояс фронту від Балтійського до Чорного моря, а звідтіля всякала в цілий край комунікаційними артеріями-залізницями, творючи неначе водовороти по містах. Ще мала нагляд над непереривними зустрічними струями людських мас військова влада, ще все спочивало під недрімучим оком царської жандармерії і поліції, а вже замічалось, що ті охоронні вали не видержують, що озброєна людська маса переливається через береги державного й військового ладу. Ще день, ще тиждень, місяць і вали не видержать а людська маса залле край бовванами хаосу, як водна стихія підчас повеней заливає простори своїми брудними хвилями. І вкінці сталося. Дня 12. березня 1917. р. не стало запор для людських мас, що їх царська влада вирвала з ґрунту. Рух людських мас ставав усе живіший, живіший аж перейшов у крутіж і перевернув усе в краю верх дном. В Росії запанував хаос.

Для України цей хаос був дуже на руку. Розбурхані хвилі революції знесли штучні насипи московщини на Україні і нараз Україна мов у казці дістає величезну армію зукраїнізованого війська, силою біля 2-х мільонів вояків. Не вся та сила була до розпорядимости української влади. Але й та частина, якою могла українська влада розпоряджати, була такою силою, що піврана непереможним впливом відродження нації за одним помахом руки вождя була в силі спинити хаос на Україні і змусити каламутні води революції зійти в русло українського державного ладу. На жаль владу над тією відгребаною у вивертах революції українською силою дістала Центральна Рада, що сама була одним із вирів революції, частиною хаосу. Не було тоді на Україні вождя, що його знак бувби наказом для української військової сили. І та сила розплилась у хаосі, змішуючись із брудом загально-московської революції.

Пятнацять мільонів озброєних людей Росії. В тому два мільони вояків зукраїнізованого війська. Що при такій силі значило 22-ох обірваних, виснажених бувших вояків австрійської армії — українців, яких також бувший австрійський вояк Роман Дашкевич у другій половині листопада 1917. р. стягнув з табору полонених у Дарниці до Києва під скромну регіональну назву „Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців“? А це був завязок пізнішого славного корпусу Січових Стрільців, що довгий час вдержував на своїх багнетах оборону Української Держави.

Великий триповерховий будинок школи в Києві при вул. Пирогівській 9 перемінили на військову казарму. У великих кімнатах прічі й бруд. По порожньому будинку вешталася як очманілих 22 людей, вирваних з нормального життя. Були колісь

вояками з мусу. Тепер мали з них бути вояки по їхній волі: для оборони а може для боротьби за волю Батьківщини. Зверхній вигляд, окруження, умовини, серед яких опинились, не ворожили нічого доброго. Але кожного дня їхня громада збільшувалась. Під впливом ідеї славних уже „Усусусів“ революція зносила зі всіх кінців великих просторів Росії одним і меншими й більшими гуртками галичан-українців до тієї казарми з прічами й брудом і холодом при Пирогівській 9 у Києві.

Була десь команда полку „Галицько-Буковинського Куріня Січових Стрільців“, бо він належав до пішого полку ім. Дорошенка. Був десь „Галицько-Буковинський Комітет Допомоги Жертвам Війни“, де зродилась ідея зорганізувати той курінь. Але самий курінь того не бачив і не знав. Якось неначе лише з цікавості показався кілька разів командант Куріня поручник Лисенко. Потім кілька разів показався другий командант підпоручник Черкаський. Але Курінь знав лише, що ним турбується Роман Дашкевич, пізніший незрівняний організатор стрілецької артилерії. Він турбувався його харчами, він у тодішньому хаосі десь роздобув омундування, він вкінці привіз і зброю. За місяць ота громадка 22-ох обірванців виросла в добру сотню війська, яка мала всі дані на те, щоби назвати її військом, лише військового ладу ще не мала.

„Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців“ не знав старшин і наперед дуже ворожо настроївся до тих, що мали прийти. Старшин Курінь вибірав. А ще був у Куріні свій виборний курінний Комітет, що мав мати загальний провід у Куріні — муштровий й господарський. Що мало з того всього ще витворитися, годі було передбачити й збагнути. А став Курінь справжнім військом і здоровим завязком сильної військової частини, коли прийшли до нього наперед зненавиджені старшини; коли провід Куреня перейшов у руки бувших старшин Українських Січових Стрільців Андрія Мельника, Романа Сушка, Василя Кучабського, Фёдя Черника та інших, на чолі з людиною просякнутою стрілецькою ідеологією — Євгеном Коновальцем; коли кийські Січові Стрільці — „Ес-Еси“ тісно звязалися з ідеологією львівських Українських Січових Стрільців — „Усусусів“.

Дуже скоро стало тісно Стрільцям при Пирогівській. Вони дістають на казарму будинок Духовної Семинарії над кручею, яка панує над Подолом. І вже в новій казармі, дня 19. січня 1918 р., зібралось біля 600 душ стрілецького війська на раду: прийняти до свого гурту на своїх провідників бувших старшин Усусусів, чи хай вступають на службу стрільцями та разом вибірають старшин — кого виберуть? І шойно цей день дав Січовим Стрільцям у Києві під ноги ґрунт, на якому виросла їхня сила. Уже слідує дня стрілецьке братство мало своїх командантів, які принесли зі

собою гарячку організаційної праці. З хаосу „Галицько-Буковинського Куріня Січових Стрільців“ повстає зорганізований „Перший Курінь Січових Стрільців“ з двома пішими сотнями в складі по-верх 200 стрільців кожна, запасної сотні в силі по-верх 100 ще не муштрованих охотників, сотні скорострільів у силі біля 150 колишніх скорострільчиків і відділу гарматчиків. Командантом усього стрілецтва став Євген Коновалець, а команду пішого куреня обняв Андрій Мельник. Це вже було військо.

Був останній час для Січових Стрільців рішиться: бути обороною Батьківщини, чи розплистися в загальному революційному хаосі. На Україну сунули московські горди, а сам Київ був підмінований московським більшовизмом. Вже дня 23. січня 1918 р. перша сотня Січових Стрільців під командою Романа Сушка дістала наказ вирушити на Полтавщину проти наступаючих москалів, а 29. січня в самому Києві в московсько-більшовицькому бунті впали з рядів С. С. перші жертви за незалежність України від Москви. І зараз же в тому ж дні кровю зазначили себе в історії „Ес-Есів“ „Усууси“. І так почався перший етап на тернистому шляху непосильних трудів і великих жертв, а разом шляху слави Українських Січових Стрільців — Ес-Есів. В тому етапі виправа першої сотні зі Сушком на Лівобережжя, криваві вуличні бої з московськими більшовиками від 29. січня до 7. лютого 1918. р. в Києві, пробивання шляху й охорона Центральної Ради при відступі на Сарни, наступ на Київ по заключенні Берестейського Миру. Це був етап гартування стрілецького духа, що кріпко вріс в український ґрунт наситивши київський брук стрілецькою кровю.

Дня 3-го березня Січові Стрільці знов були в столиці. І з тим днем почався другий етап творення стрілецької сили в Києві. Був це етап організаційної праці серед найбільш сприятливих умовин, які лиш мали київські Січові Стрільці. На Україну прибула німецько-австрійська армія, що опанувала анархію і завела принайменше зверхній лад і спокій в краю. Січові Стрільці крім охорони найважливіших державних установ мали перед собою лиш одне завдання — організуватись. І, як у полі чи в боях на київському бруку, Українські Січові Стрільці в рядах своєї київської формації виявили себе знаменитими боеквиками і стратегіками, так і тут показали незрівнаними організаторами. В короткому часі з малої горстки боеквиків виросла поважна військова одиниця, в якій галичане й наддніпрянці стоплювалися в ідеальний тип українця й українського вояка. Вже 10. березня вийшов перший наказ по „Першому полку Січових Стрільців“, а до несповна 2-ох місяців була це боева одиниця в силі біля 3-ох тисяч дисциплінованого вояцтва з добірними двома боеквиками й одним запасовим пішими курінями, двома скорострільними сотнями, гарматним дивізіоном двох легких батарей та з постійним і похідним шпиталями.

Такими застав „Ес-Есів“ гетьманський переворот у квітні 1918 р. Він зруйнував вислід мозоль-

ної муравлиної праці „Січових Стрільців“ і започаткував третій етап їхнього буття. Був це етап розпорошення стрілецьких сил. Обеззброєні, понижені чужою силою у своїй столиці С. С. розбрилися по цілій Україні — то записуючись одинцем до різних військових частин, то працюючи на культурній ділянці а то просто на зарібковій праці, очікуючи нового поклику до зброї. Але найбільше С. С. зібралось у корпусі Запоріжців, що стояли на протибільшовицько-московському фронті і таким чином і за гетьманщини збереглися. І там заховались вони як окремих курінь до дальшого четвертого етапу свого шляху — організації в Білій Церкві.

Україну мов кліщами стиснула німецько-австрійська військова сила й витискала з неї гараж за Берестейський мир. Українську народню масу розідав бакциль російської революції. Українські зорганізовані громадянські сили вагалися, що робити, і не мали сили чи не вміли достосуватися до нової ситуації, щоби вплести її в колесо українського державного відродження. Слабовільний гетьман, опинившись між квалом недавньої царсько-російської дійсности, якій служив вірою і правдою, та між молотом нової української дійсности, якою мав керувати, тратив голову. З цього користали давні царські й чисто московські люде й повертали на Україну московщину. Лиш реальна фізична сила, на яку міг би опертися хирлявий дух українськості на верхах гетьманщини, міг би направити на правильну дорогу збите зі шляху українське колесо історії. І це зрозуміли Січові Стрільці та забули свій недавній біль і пониження, коли у своїй столиці мусіли складати зброю.

В липні 1918. р. Стрілецька Рада робить старання за організування „Ес-Есів“, а 23. серпня появился гетьманський наказ про формування „Окремого Загону Січових Стрільців“. Починається збірка й нова гарячкова праця. Цей етап у початках пригадує С. С. по повороті до Києва зі Сарн тільки з приспішеним темпом. Бо в позірному спокійному повітрі вже відчувалось надходячу бурю. Тут між іншим навязується близький звязок „Ес-Есів“ із „Усуусами“ в австрійській армії, які прийшли з нею на Україну.

Образи життя Січових Стрільців змінюються як у калейдоскопі. За один рік маємо в житті С. С. чотири, а зі вступом пять зовсім відрубних етапів з іншими безпосередніми завданнями і серед зовсім інших умовин. І білоцерківський організаційний етап уже за 3 місяці мусів скінчитися, переходючи в боевий етап протигетьманського повстання. А сили, з якими С. С. вступили в той етап — 46 старшин і 816 рядовиків усіх родів зброї — вказують на ту велику силу духа, що витворилась в С. С., для яких не було стриму, коли йшло про сповнення обовязку супроти Батьківщини.

Дня 16. листопада С. С. вже наділи боеві шеломи й заняли Білу Церкву та вирушили поїздом на Київ. А вже 18. листопада під Мотовилівкою рішили долю Гетьманщини, яка через московський залив віджила свій вік. Освятили сю стрілецьку перемогу своєю кровю між іншим найкращі стрілецькі старшини — сотники: Усуус Федь Черник

і Микола Загаєвич та 17 стрільців. Зате з ворожого боку впало в тому бої біля 600 трупів. — А з початком грудня і цей етап треба замкнути. Від 21. листопада до тижня „Окремий Загін Січових Стрільців“ перетворюється в дивізію, а 3. грудня появляється вже наказ про створення Осадного Корпусу, якого командою і стрижнем стали С. С., а який був п'ятим етапом на їхньому шляху.

Досі не було поважних перебоїв у праці С. С. Вони з успіхом поборювали всі труднощі організаційної праці й боевої акції. Але в Осадному Корпусі заломались. Апарат, що цупко держав у руках 1000 багнетів, що вповні опанував дивізію, був за слабкий, щоби опанувати корпус у силі поверх 20 тисяч війська, що мало в собі заразки хаосу російської революції. Не було для того ні часу, ні потрібного числа старшин, ні підстаршин, ба навіть достаточного числа стрільців, що не наказом то добрим прикладом служилиби сотням і четам. Корпус добув Київ, розбрів німців, але не мав сили змобілізувати духа зібраного вояцтва. Під впливом анархії і більшовицько-московської агітації не всилі було вдержати того вояцтва в карбах військової дисципліни та й взагалі у військових рядах.

Практичний змісл Стрільців організаторів на казує обмежити свої сили лише до тих частин, які можна охопити силами С. С. Таким чином посилена праця обмежується до одної дивізії 4-полкового складу й то лиш до 3 полків. А найкраще представлялася в тому часі сформована Дашкевичом артилерія (до кінця січня 1919. р. 10 легких і 3 важкі батерії), 8 добре зорганізованих і здісціплінованих скорострільних сотень формування скорострільного коша під командою Соловчука та відділ стрілецької кінноти в силі біля 200 шабель під командою Бориса.

Немає сумніву, що серед тих умовин С. С. справилисьби зі своїм завданням, колиби мали на це трохи часу. На жаль того часу не було. З хвилею відходу німців посунули на Україну московські більшовики і проти них треба було поставити найкращі сили СС. Стрілецьтво виділило зі свого складу ударну групу, яка під командою Сушка виступила на Лівобережжя. За цією групою пішла згодом друга група під командою Осипа Думіна на південь — на жаль проти своїх таки повстанців, потім третя під командою Івана Рогульського пішла на охорону доступів до столиці від півночі. Це зовсім розбивало сили С. С., але справі не помогло. З 4-го на 5-го лютого Армія УНР залишає Київ. Армія УНР. була в повному розвалі. Її рештками обсадилося фронт уже на Правобережжі, а С. С. стягнули всі свої частини в дальше запілля аж до Проскурова, щоби ще раз поспробувати відродити свою силу. Був це справді незрівняний тактичний хід, який врятував не лише С. С.

Дня 26. лютого 1919. р. знято з фронту майже всі частини давньої дивізії С. С. і стягнуто їх до Проскурова. С. С. увійшли в 6-ий етап на свому шляху. Дуже коротенький, бо вже в половині березня С. С. знову пішли на фронт у бої серед найгірших умовин, які можна собі уявити. Але хвилевий відпочинок і реорганізація в Проскурові при-

чинились до того, що Армія У. Н. Р. дістала в Січових Стрільцях нову силу, що ще майже до кінця 1919. р. здержала ворожу навалу, яка з кожним днем кріпшала, стягаючи свої сили з упорядкованих великих просторів бувшої Росії, які опанували більшовики.

Виходячи в поле з Проскурова СС були по думці військових фахівців найкраще зорганізованою частиною тогочасної української армії. А складався тодішній Корпус СС, який пізніше переіменовано на Групу СС, з таких частин: 1-ий, 3-ий і 5-ий піші полки, 1-ий, 3-ий і 5-ий гарматні полки, технічні сотні, авто-броневий дивізіон з трьома броневиками, броневий дивізіон з одним а потім 4-ма бронепотягами, кінний дивізіон, сотня полевої варті, запасові частини. Піші полки 2-ий, 4-ий, та гарматні 2-ий, 4-ий і 6-ий були приділені до інших боевих груп на фронті. Піші куріні склалися з трьох піших і одної скорострільної сотні з 6 скорострільними. Гарматні полки були трьох-батерійного складу по 4 легкі або 6-ти дюймові гармати в батерії. Лиш тяжка батерія 42-лінійна була двох-гарматного складу.

В тому часі прийшов до Корпусу СС. на начальника штабу полковник ген. штабу Марко Безручко. Характерний, здібний і відважний вояк полк. Безручко дуже скоро злився з типом СС і був загальнолюблений та шанований. Під його боевим проводом СС вже майже не сходили з фронту аж до ліквідації Армії УНР.

Був час останніх судорогів Армії У. Н. Р., яка мов у клітці кидалась у різні сторони замкненого простору частини Волині й Поділля. Остаточо знеможена переважаючими силами ворога, а доконана холодом, голодом і пошестями — перестала існувати. Дня 6. грудня 1919. р. вийшли в Новій Чорторії при залізничній лінії Козятин—Рівне останні накази по армії, а 7. грудня виділилась з неї як боева частина вже лиш партизанська група т. зв. „Зимового Походу“, що рушила на тили більшовиків. Решту інтернували поляки.

Січові Стрільці дістали вільний вибір, що зі собою робити, а пращаючись дістали всі неписаний наказ: Зійтися знову, коли надійде їх час. І розійшлися С. С. на чотири сторони світу. Але всюди понесли витиснений у своїй душі стрілецький знак. З тим знаком потім ще клали свої голови на полях боїв у 1920. р. і з ним гинули найкращі стрільці під стінами череззвичайки. І ще й по 15-ти літах непосильних т. зв. мирних змагань дуже в небагатьох Січових Стрільцях затерся той знак у душі. Він перейде й у молоде покоління, яке завершить великий чин Українських Січових Стрільців з їх двома відногами: Усусуси й Ес-Еси. Так закінчився 7-ий етап на стрілецькому шляху започатковуючи 8-ий і покищо найдовший етап, що триває вже 15 літ.

Була Українська Галицька Армія, але були в ній Українські Січові Стрільці. Була Армія Української Народньої Республіки, але були в ній Січові Стрільці. Повстали з одного пня. Виросли на ріжному ґрунті в дві різні характерні віти. Записали сторінки одного й тогож тому історії визвольного шляху українського народу.

Геройська боротьба й лицарська смерть четаря Юрка Мельника з Обломова, команданта 2-ої сотні, III. пох. куріня п. п. ім. Мазепи.

(Подають козаки тієї-ж сотні: учасники боїв і очевидці
подій: стр. С. В., С. Ю., Т. Д., Г. Ю., Д. Ф.)

Ми прибули з курінем до Угнова. Км-том куреня був пор. Микола Шлемкевич, по Шлемкевичозі, який був ранений, перебрав курінь пор. Прокспович. Четар Юрко Мельник мав 2. сотню. Ми прибули до Угнова, а звідти 2. і 3. сотні пішли до с. Річки, під Руською Равою. Коло 25. грудня 1918 р. розбили нас у Річці й одна часть наших перекинулась до с. Вербиці і з тією частю залишився четар Юрко Мельник. Тут дігнала нас незабаром перша частина і ми з Вербиці перемашерували до с. Корнів. Дня 26. XII. 1918 (лат. Різдво) кипів завзятий бій. Під четарем нашим (Ю. М.) упав кінь. У шапці його ми нарахували до десять дір від ворожих куль, але він вийшов ціло. Незабаром з полудня наступив на нас ворожий курінь (піх.), а ззаду показалася кавалерія, в силі 500 шабель.

Під напором обох сил майже всі наші розбіглися, лишилося тільки 21 людей із четарем Юрком Мельником. (Це були майже всі його односельчани). Ми скрилися коло води, над млинівкою, за якоюсь осичиною, недалеко церкви. Ворожа кавалерія поставила на паркані кулемети, коло церкви. Тоді крикнув наш четар до трубача: „Наступ!“ Трубач Я. М. затрубів і ми кинулися на машинки. Тут упав стр. Дмитрук Микола зі Стопчатова — але кавалерія перед кулеметами завернулася. Та зараз надійшла вор. піхота. Ми відбивалися завзято до пізньої ночі й цілу ніч держали становища. Коли ж прийшли ворожі підкріплення, ми відступили до Вербиці. Нас було вже тільки 18. У Вербиці святкували ми наш Святий Вечір. Але зараз зачався ворожий наступ, який тривав 24 години. На приказ команди перейшли ми через Угнів на село Вільхи, а вечером під командою четаря Юрка Мельника наступили на с. Махнів. Тут за великим спритом і несамовитою відвагою нашого четаря забрали ми 120 полонених і чотири кухні. Опісля пішли на Вербицю й звільнили замкнених у церкві майже голих 50 стрільців, з 2. гарматами й з помічю околиці четар відібрав село, хоч напроти стояли 2 ворожі дивізії. Пізніше пішли ми через Забіря до Карова й тут окопалися. Це було в суботу

26. I. 1919. В неділю о 10. год. зачався новий бій. Нас була одна ціла сотня. Була тяжка робота. Скоростр. вістун Палій пустив в рух кулемет, але стратив духа, бо кулемет затявся. Тоді четар Мельник кинувся до кулемета. Вибив одну ленту й заложив другу, але раптом з боку дістав у череву кулю. Він піднявся, розперезав пас, але впав без сили на землю. В останній хвилі закликав: „Хлопці, возьміть мене з собою, нехай вороги не збиткуються наді мною!“ Про незвичайну відвагу й завзятість та його подвиги в боях знала ціла околиця, а по ворожій боці на його голову поставлено 12.000 австр. корон нагороди. То був справжній лицар! Коли це сталося, стрілець Михайло Полюк зі Стопчатова сів на четарового коня і став стримувати розстрільну. (Цей Полюк загинув пізніше на Великій Україні, під Васильковом, у бою з большевиками).

Ми постановили винести нашого четаря з граду куль і не лишити його на поталу, або разом з ним умерти. На щастя допали за селом сани й санітарів. Там забандажували рану, й доставили на санях до залізниці. Залізницею їхав він до шпиталю в Сокалі, але подорозі у вагоні вмер. В Сокалі мав справді величавий похорон. — У „Покутському Вістнику“ з 1919 р., ч. 17, находимо про цього старшину поминальне слово. У цій по смертній згадці, пера Мацієвича, читаємо:

„Люблений мужвою і всім населенням Угнівщини, боровся завзято із переважаючою силою ворога. Коли побачив, що провідник скоростріла зле стріляє, а неприятель напірає зі всіх боків, сів сам за скоростріл... Та при тім наложив сам головою...“

— Уважайте на кріси! — кричав смертельно ранений. Вірна мужва виконала приказ, а коли взад подавалася, вхопила і його з собою. Вдорсі до шпиталю розпрашався з цим світом. Його тіло спровадили до Коломиї, а звідси ранком 24. лютого 1919 р. поклали домовину на віз і повезли на цвинтар у Яблонові“.

Память Лицаря, що поляг за волю України, ніколи не загине!

Б. Ч.

Зимовий похід

Написав: Дмитро Палійс.

О. Доценко: Зимовий похід Армії Української Народної Республіки. Накладом Українського Наукового Інституту, Варшава, 1935 р. Стор. СLII + 240 + основна мапа до „Зимового Походу“ + 4 олеати.

Працьовитий полк. Доценко випустив отце черговий том до історії української визвольної війни — Хронологію Зимового Походу враз з 210 оригінальними документами досі нігде не друкованими.

Треба радіти, що всі ті документи заховалися. Це просто неоцінений матеріал і то не тільки військово-оперативного, але національно-політичного значіння.

Книжка варта того, щоби їй присвятити більше, як коротку рецензійну згадку. А це з двох причин:

1) Вона обговорює один з найбільших героїських подвигів Української Армії, 2) Заточує разом з тим найбільш драстичний період — роз'єднання Придніпрянської і Галицької Армії і зясує їх взаємо-відношення.

З жалем треба ствердити, що автор не заховав у насвітленні подій тої строгої об'єктивності, якої вимагається від історика. Деяке насвітлення фактів є незгідне з історичною правдою, у дечому знов пробивається ще досі незагоєний біль члена Придніпрянської Армії до Галицької за її „зраду“. Але про те в другій частині.

Спершу хотілось би познайомити читачів з самим Зимовим Походом, про який галицьке громадянство знає дуже мало.

Пізна осінь 1919 року. Денікинська армія захопила вже усю східню Україну і в напрямку на Проскурів дійшла до польських позицій.

Українська Галицька Армія заключила договір з денікинською армією і залишилася на місці свого розташування в районі Вінниця-Козятин-Брацлав. Червона Армія спинилася на висоті Бердичів-Житомир.

Придніпрянська Армія, яка перед переходом У. Г. А. до Денікина займала фронт Вапнярка-Ямпіль, відходила форсовним маршем у постійних боях з наступаючими денікинцями у напрямі на Проскурів, а відтіль на зади У. Г. А. в район Староконстантинів — Любар. Це був останній клаптик вільної території. Довкруги: поляки — денікинці—большевики. Уряд У. Н. Р. і його армія рішались, що їм діяти: Складати зброю і здаватись полякам, розходитись одинцем домів, чи вести далі боротьбу.

На пропозицію тодішнього прем'єра Мазепи, Головний Отаман Петлюра виїхав дня 6. грудня до Варшави. Перед від'їздом Гол. Отаман іменував командантом армії ген. Омеляновича Павленка, а заступником командуючого от. Юрка Тютюника.

Дня 6. грудня відбулася в Чорторії нарада, на якій були присутні усі команданти дивізій. Прем.

Мазепа подав до відома, що Уряд У. Н. Р. рішив продовжувати боротьбу за самостійність України. Команданти ту децизію прийняли до відома. Тільки Корпус Січових Стрільців вважав дальшу боротьбу у формі партизантки недоцільною (Корпус С. С. тоді ж розв'язали).

Продовжувати боротьбу... Але де, коли уся територія захоплена ворожими арміями?! Але чим, коли набійниці без набоїв?!

Провід Армії рішається на очайдушне діло: з району Любара перейти на зади денікинської армії.

Командант Армії ген. Омелянович-Павленко перед походом так сконкретизував командантам частин завдання армії:

„Ми йдемо на Україну, як кадри української регулярної армії, котрі мусять розвернутись там, на Україні і розпочати наново наступ, але ж на деякий час мусимо скористуватися способом війни партизанської. Тепер, панове, ідіть до своїх частин, вдихніть в слабих духом бадьорість, надію і з твердою вірою у світле будуче рушімо на Україну“ (стор. X.).

Українська Армія, що вибиралася у зимовий похід, налічувала приблизно 10000 людей. Але боевого стану було всього 2000 при 12-и гарматах. Решту творили штаби, обози і хорі. Останніх було найбільше.

Плян походу прийнято такий: Армія переходить залізничу лінію Жмеринка—Козятин в районі розташування У. Г. А. і даліше посувається на схід в Уманщину себто в запілля денікинської армії.

Дня 7-го грудня 1919 року розпочався історичний похід Армії. „Страшний вигляд мав район Любара, звідки Армія вирушала в похід: багато тягарових і особових авт добрих і понищених, багато возів з навантаженим майном було залишено по дорозі, — коні не в силі були далі їх везти. Їхало багато підвод з хорими і раненими, які з розпачі просили допомоги. А найтяжче вражіння справляли хорі і легко ранені козаки, напів одягнені, з купою шмаття на ногах, що теж тяглися за обозом. Самопосвяту й глибоке переконання в правоті своєї справи мусіли мати ці наші герої, щоб перетерпіти все те лихо“ (Стор. XVI).

Район розташування У. Г. А. Армія перейшла без бою і прямувала на схід в район Уманя. Довкруги — вороги. Майже кожний день проходив в боях з денікинськими відділами. „Селянство зустрічало армію з великою радістю і допомагало. По власній ініціативі робило розвідку в ворожих містах розташування і давало іноді цінний матеріал. З сумом провозжало, коли виходили ми, не залишаючи після себе влади, але ж цього не можна було проводити, бо армія находилася на партизанським стані („Документи“ ст. 5.).

А Армія побіч постійних боїв вела пропаганду словом і відозвами, друкованими у містах, що

їх захоплювала на день-два у своє посідання і постійно йшла вперед, переслідувана з усіх сторін ворогами.

Доки армія мала до діла з денікинським запіллям, було лекше. Але м. і. завдяки нищенні Армією У. Н. Р. і повстанчими відділами, денікинська армія відступала на південь і Армія УНР зустрічалася з фронтовими денікинськими відділами. Тільки завдяки вмілому маневруванню командування, очайдушності усього війська і прихильності селянства, армія перебула першу велику небезпеку, щоби стати віч-на-віч другого ворога — червоної армії.

Відношення до денікинської армії було зовсім нескладне. І воляки і селяни були свідомі того, що це московська армія, в якій ціль одна: відбудова давньої Росії і давніх порядків. Тому боротьба проти денікинців не викликувала ніяких сумнівів, все тут було ясне. Інакше малася справа з червоною армією, яка двигалася в Україну під демагогічними соціальними гаслами, не занедбуючи на кожному місці впевняти, що большевики за самостійну Україну.

Підчас коли в Уряді У. Н. Р. і в армії були постійні спроби дійти з большевицькою Москвою до порозуміння, у відношенні до Денікина позиція уряду і армії були здецидовано ворожі. Таке саме відношення було й у денікинців до „петлюровських банд“. Але тільки в днях слави. Бо коли щастя їм перестало дописувати, „змінили“ вони погляд.

Дня 28. січня 1920 р. денікинський кур'єр передав от. Тютюникові пропозицію такого змісту:

„Пане Атамане!

„Згідно наказу мого начальства прошу Вас не одмовити дати одповідь на такі питання:

1) Чи згода буде українським керовничим військом ввійти в переговори з керовничими півден-

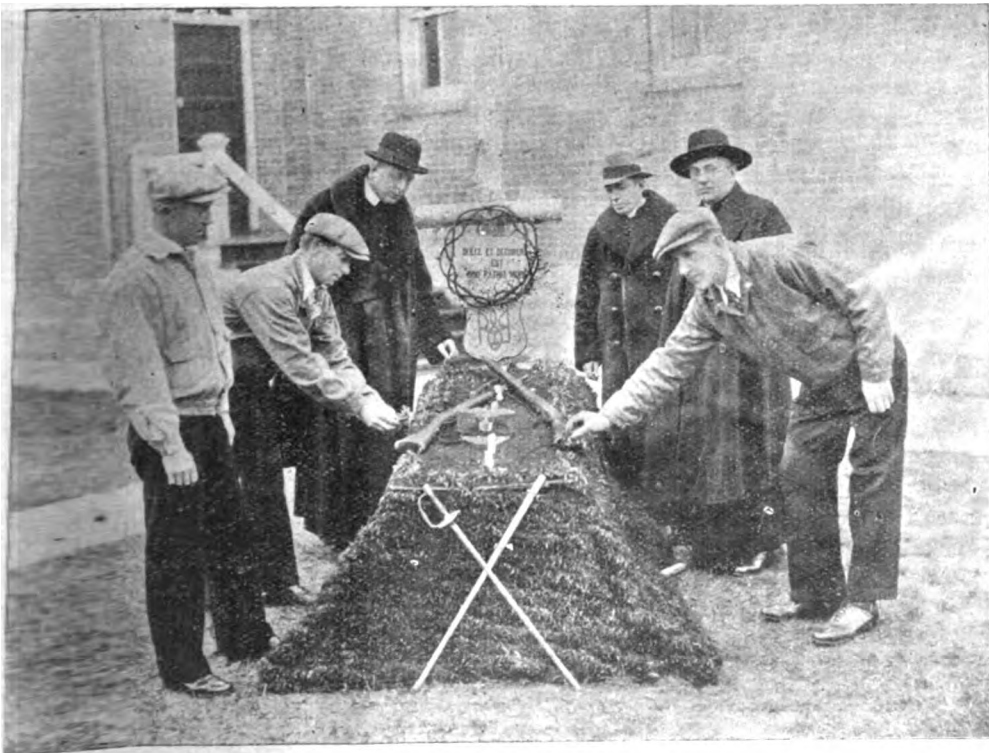
Свято-концерт у честь полк. Дм. Вітовського у Вінніпегу
6-літня учениця Орися Ситник (уроджена в Канаді), доня Євгенії і Степана Ситників (з Тернополя), складає герневий вінець в часі Свята-Концерту в честь Дм. Вітовського, яке відбулося дня 15. жовтня 1934 р. заходом Т-ва Українських Січових Стрільців ім. полк. Дм. Вітовського у Вінніпегу.

ЛИСТОПАДОВЕ СВЯТО У ВІННІПЕГУ.

Українські Січ. Стрільці улаштовують стріл. могилу в часі Листопадового Свята дня 4. листопада 1934 р.

Стоять зліва: 1. о. Гр. Трух, бувш. поручник УСС., місіонар ЧСВВ. на Канаду. — 2. Дм. Микитюк, б. хор. УСС., член-основатель „Ч. Калини“, уродженець села Раківчик, пов. Коломия. — 3. Іван Байдак, б. хор. СС., уродженець с. Кривеньке, п. Копичинці.

Стоять зправа: 1. о. Вас. Чарний, уродж. Канади, сотрудник пароха. — 2. о. д-р Вас. Кушнір, бувш. професор дух. семинаря в Станиславові, теперішній парох прокатедральної церкви св. Володимира і Ольги у Вінніпегу. 3. Вол. Віра, бувш. вістун УСС., уродженець села Тартаків, пов. Сокаль.

ного фронту, на чолі якого стоїть генерал Денікін, про припинення між цими арміями ворожого стану задля спільної праці проти нашого загального ворога комуніста.

2) Мені доручено передати просьбу, щоби переговирити і в випадку гарного їх закінчення наш будучий союз не давав би ніяких політичних гарантій з того чи иншого боку, бо политика бере багато часу, а ворог дуже близько.

3) Якщо Ви на ці переговори згодитесь, то будьте ласкаві, щоби швидче було діло, пришліть якого небудь повномочного...

Просю прийняти завірення в мойому до Вас поважанні“.

Полковник Попов.

На то письмо відповів от. Ю. Тютюник листом такого змісту:

„Я не єсть Главнокомандуючий українськими військами, але можу дати відповідь постільки, поскільки я зявляюсь заступником його у цім районі. Ні в які переговори з Вашим командуванням наше не вступить до тих пор, пока остаточно і конче не буде визнана Україна, як незалежна і самостійна Держава. При виконанні цього пункту додаю, що всі добровольчеські війська, які зараз знаходяться на території України і потім будуть знаходитися, повинні підлягати українському командуванню. Без цих відповідей з цього боку на ці пропонування в утвердительному зміслі ніяких перемов безумовно не буде“ („Документи“ ст. 70).

На тому оте характеристичне листування припинилось. „Спільний“ ворог надіслав денікинцям на п'яти і вони поспішно відступали на південь.

Українська Армія ставала віч-на-віч з червоною армією. „Повставало питання, як ставитись до большевиків? На питання це нелегко було знайти відповідь“ (стор. XLV).

Доки Денікін загрожував большевикам, вони вдавали, що хочуть щиро порозумітись з У. Н. Р. Москва вислала на Україну швайцарського комуніста Плятгена, який заявив урядові У. Н. Р., що совітська Россія годиться заключити військову конвенцію з У. Н. Р. і що є навіть ухвала Центрального Комітету Ком. Партії про потребу переговорів з У. Н. Р. і евакуацію частини України з відділів Червоної Армії.

Ті інформації спонукали уряд У. Н. Р. до висилки делегацій, в Москву. В листопаді і грудні 1919 р. виїхали аж 3 українські делегації до большевиків: дві політичні і одна військова. Після того, як уряд У. Н. Р. втратив територію, Денікіна большевики побили, У. Г. А. перейшла до большевиків, а Армія У. Н. Р. опинилася в становищі партизанів — комуністи ніяких переговорів з делегаціями вести не хотіли. Відсилали їх від одної влади до другої, вязнили, а останній делегації просто заявили, що „вони нічого не мають проти того, щоби українці склали зброю і розійшлися по домах“ (Стор. XLVI).

Але про те все армія, відтята від будь яких автентичних вісток, не знала. І не диво, що серед моря ворогів, армія жила надією про можливість порозуміння з большевиками. В армії ширились радянські настрої. Щоби їх спинити, командування

дозволило вислати до 44-ої больш. дивізії в Умані делегацію, нехай послухають, як большевики ставлять справи. Це мало успіх. Делегація довідалася про дійсні наміри росіян відносно України. Після того питання про „орієнтацію“ більше не піднімалося. Армія остала вірна ідеалові „національної суверенности на демократичному ґрунті“. Стор. XLVII).

Началася боротьба на життя і смерть. Большевики рішили знищити Українську Армію за всяку ціну. Вони знали, що доки існує та армія, не може бути мови про ліквідацію повстанчого руху, який вибухав на всьому просторі України. Проти Армії висилали вони свої найкращі дивізії. Серед постійних боїв переходила вона з місця на місце. А большевики не давали хвилини віддиху. „Прийшлося відбиватись, вичерпати останній запас набоїв. А ворог тимчасом насадив“. „Маючи на увазі брак набоїв і зброї, командарм по нараді з комдивами, постановив вдарити на Вознесенськ, щоби там добути зброю на ворогові“. „Наступ на Вознесенськ мусів рішити долю існування української Армії. Поразка — крах війська, перемога — кольосальна здобич військового майна“. (Стор. CV.).

Дня 16 квітня переведено наступ на Вознесенськ, у якому було до 700 чоловік больш. піхоти та невідомої кількості кіннота і артилерія. „Місто Вознесенськ і переправа через Буг за короткий час опинилися в руках Української Армії“. „На полі бою лежали 280 трупів і до 400 ранених большевиків. З нашого боку було забито 2-ох козаків, 5 ранено“. Захоплено 2 мільйони крісових і 52.000 гарматних набоїв, 2 важкі гармати, 5000 крісів, 48 скорострілів і безліч иншого майна“. Армія немов відродилася. „Обличча у всіх були веселі, втоми, як не було. Тільки й було чути між козаками й старшинами: От тепер ми покажемо комуністам, хто краще беться“. (Стор. CVI.).

В районі Балти Армія довідалася (26 квітня) про перехід У. Г. А. на польську сторону та про наступ поляків на Україну. Це рішило про дальший похід Армії. Думка от. Тютюника, щоби машерувати на Одесу, не найшла більшості. Побідила думка, щоби пробиватись на північ й шукати звязку з Гол. Отаманом Петлюрою.

Армія знов опинилася в виїмковій ситуації. Большевицька Армія, відступаючи перед польською, давила усіма силами на Армію У. Н. Р. Жорстокі бої велися день в день.

Дня 5. травня кінні стежі Армії УНР. зустрілись з відділами полк. Удовиченка, який врював по стороні поляків. 6-го травня ген. Павленко вислав до Гол. Отамана звіт, в якому писав: „Сьогодні 6. V. з особливим почуттям висилаються розізди для звязку з Вами. Після 5-місячного розеднання, Армія У. Н. Р. щаслива знову вітати Головного Отамана. Хай живе вільний український народ! Слава Головному Отаманові“. (Стор. CXXIV).

Дня 6. травня Армія У. Н. Р. закінчила свій подивугідний 5-місячний похід. За той час Армія пройшла 2500 верстов у постійних боях. Стан Армії по закінченні Зимового Походу був такий: 307 старшин, 5950 козаків, 14 гармат і 144 скоростріли. (Стор. CXXV).
(Докінчення буде).

З минулих днів

Написав: С. Гайдучок.

По дні 17. серпня 1919 р. звертала 4. золочівська бригада з сколиць Шепетівки (Хролина) на схід. Більш рідно стало, чим на Поділлі. Люди привітніші, мова немов у нас галичан і краєвид більше по душі. Перетиканий гайками і лісами, залитий сонцем. Хати і господарські будинки кладені з дерева.

Пізнім вечором дісталися ми до Положного. Містечко, а радше велике село, з малою земською лічницею, кількома вирібнями, під той час мало цікаве. Ледви чи хтонебудь з нас згадував про те, що ми йдемо шляхом походу і боїв армії Кривоноса. А воно в дійсності так і було, тільки ще ми прямували на схід а він на захід. Ми спід Староконстантинова через Положне, Романів, а Перебийніс колись у протилежний бік.

Ту в Положнім розказували нам про те, як весною 1919 р. чотиреста повстанців під проводом Соколовського наступило на стацію і захопило її. А збруї мали всього 10 крісів.

Виїхав я другої днини з сотником Газдайком на залізничну стацію. Порожню на ній, лиш стійки 7. полку та машинові кріси. Загартовані боями стрільці супокійно стежили передпілля.

Хоть перекинула 4. бригада 7. полк піхоти на вози, то ворога годі було здігнати. За Н. Мирополем скінчився твердий шлях і все стало потапати в пісках. Поручник Бучак*) слимаком зі своєю батареєю пушок посувався вперед. По 16 коней запрягали до пушок, аби тільки не остати на місці. Дивно ті дороги будували російські інженери. Кам'яні кубічні кістки розлазилися в піску під тягарем возів і ті сідали в ямі. З піскової ями тягнули коні віз на кістковий поміст, щоб за кільканацять кроків зіхати в пісок. Так з безконечністю. Лиш обовязок — виповнити наказ — не давав безнадійно махнути на все рукою. Від Високої Печі стала дорога ліпша і другої днини походу з Положного, переїхали ми Тетерев ріку з її скелистими берегами і стали входити в Житомир.

Жиди чорними мурашками повилазили на улиці. Розглядали нас цікаво, бо бачили, що не робимо з ними розрахунків. Ми довідалися, як місцеві поляки кричали кінноті 7. бригади — Ві-

ват!! Нех жийон!, поки старшина відділу їх не розчарував.

Від 21. VІІІ—10. ІХ. 1919 довелось в Житомирі сидіти. Його життям жити. Осадовилася в ньому команда П. Г. К. і мешканці стали почуватися безпечнішими. Купці отвірвали свої крамниці, появилася міська міліція в мазепинках, щоденник чи не „Горезанин“ став появлятися на жовтім пакунковім папері.

Хоча якусь видну особу свою похоронили большевики на плянтах в місті, його пробу не розкопувано. За це отворено гроби постріляних чрезвычайкою. За довго лежали в землі, щоб мож було ствердити більше як те, що стріляно їх з заду.

А до їхніх похоронів неабияк пригтовився корпус. Стягнув 7. полк піхоти в місто, на хідниках уставлено готові до стрілу машинові кріси, в улицях розмістив корпус гармати. Буря висіла в воздуху, та до погромів не дійшло, хоча населення пімстою горіло. У відплату за це з жидівського Гета острілювали ІХ курінь, як ми опускали місто.

В одну п'ятницю зайшли ми в сніжнобілий собор, що виблискував золотими копулами. Вслід за другими, зайшли ми в підземну каплицю. Правився молебень, бо в каплиці хороняться мощі св. Анастазії.

Нараз мило здивувалися. Почули: „Святий Боже, Святий кріпкий“ гучним басом а другий батюшка повторяє то саме з російська. По двох рсках визволення народу ще не зовсім визволилася українська церков.

Добра війна, скаже читач, а де ж бої? Буває на війні, що і бої не ведуться. Спробувала 4. бригада невдачний наступ (і не міг бути иншим) на Коростень за цей час тай тільки всього. Ми навіть одну жертву — який вороги вирізали відзнаки на барках — хоронили на житомирським цвинтарі.

Ізмаргані боями С. С. переходили від Володимира Волинського на відпочинок. А між ними стрінув я Стефка Іванця, що від 1914 року з хлопчини на вояка виріс.

На розтіплені зазиви по місті — голоситися до Дієвої Армії — ніхто не відзивався. За те російські старшини стали появлятися в пагонах на улицях міста. Не дивниця. Довідувались про успіхи Денікіна.

*) Бучак, ст. філь. родом з Збаражчини, стояв зі своєю батареєю в Дублянах під Львовом цілий час облоги, томер на плямистий тиф в Бершаді 1919 р.

З МОТИКОЮ НА СОНЦЕ

(Далекойдуча стежа У. С. С. Верб'яз, Лавочне, Сколе, Стрий).

Спомини учасника від 7. X. до 21. X. 1914. р.

Написав: *Олександр Миколаєвич.*

(Продовження).

Стрічаємо колишнього товариша з моєї чети, ученика VI. кл. гімна. в ролі „патрулера“. Він передягнений за тамошнього жителя. Ніхто і не подумавбися, що цей сільський хлопчина в сіраку та ходаках — це наш У. С. С-ець, як цивіль, з екразітом та бомбами їде на зади російської армії висаджувати мости. Говорить з нами дуже мало. Не хочеться навіть витати ні пращати з нами, щоб ніхто з місцевих не догадався, що він має якийсь активний зв'язок з військом.

Тут бачимо перших російських полонених. Це мають бути два козацькі старшини в папахах і шубах. Коли б не те, що в нас такі одяги не стрічаються, то можна б спокійно перейти попри них як попри цивілів. З незрозумілих для нас причин везуть їх бричкою (чи франені?), вони приємно усміхаються, а австрійська сторожа їде попри бричку.

Після оглядин Лавочного, та засягнувши язика у бойків, які не багато більше знають від нас, нам треба було рішитись, що робити далше. Чи іти разом з армією головною лінією Лавочне—Стрий, наблизитись до боевої лінії, а тоді щойно іти в б'к, вишукуючи відповідне місце для операцій? Чи може зараз з Лавочного іти в б'к, не придержуючись головної лінії?

Це складне питання ми покищо рішили в той спосіб, що вернулись на нічліг до двора, де лишилися наші р'чи.

Дорога з Лавочного назад до двора далась мені в знаки, як ще ні один похід до того часу. Треба було іти довго під гору, на пелонину, а потім ще полонинами, здавалося, без кінця. Це має умучення треба уважати не так наслідком маршу, який без сумніву був утяжливий, як радше причина була в тому, що я бачив безцільність цього маршу. Ідемо по річи. Невжеж не могли ми їх відразу взяти зі собою?

По дорозі стрінули ми нашу сотню як ішла в напрямі Лавочного. Трохи дивно було, що вони вперед а ми назад. Ну шож?! Ми вже там були, а ви щойно їдете — сказали ми собі. Відтак, здається, сотня пішла в напрямі Дрогобича. Команда сотні від нас звіту не жадала. Ні інформацій, ні вказівок нам теж не дали. Перейшли ми побіч себе лиш поздоровляючись як знайомі на променаді.

За цей марш я винагородив себе тим, що тої ночі спав роздягнений (не в поготовлі) і то в окремій кімнаті на софі. Виспався прекрасно та слідуючого дня у доброму гуморі рушив знову зі стежею, але тим разом вже не до Лавочного, лише через Лавочне в напрямі Скольного.

Дальших 10 днів історії нашої стежі не зумію переказати у хронологічному порядку. Лиш де-

які більш або менш маркантні картини з цього часу задержались у моїй голові. Російська армія — на цьому відтинку під командою генерала Радко-Дмитрієва відступала майже без бою. В Карпати загналась вона задалеко, бо головні її сили пішли на Перемишль. Лиш цьому треба завдячувати, що незначні австрійські частини, в тому числі значний процент галицьких ополченців були в змозі ставити опір москалям, ба навіть вести офензиву і то на значному просторі. Недавно ще зближались москалі до закарпатської рівнини і тоді саме У. С. С. пішли в поле. Менш більш у цьому часі, бо в перших днях жовтня зачався і російський відступ. Немаловажну роллю при цьому відіграли й У. С. С. або безпосередно у боях (як пр. сотня Дідушка), або творячи поважну резерву боевої лінії. Російський відступ, започаткований на полудневому склоні Карпат, ішов нестримно два і пів тижні аж за Стрий і Дрогобич. Наша стежа ішла головною лінією Лавочне-Сколе-Стрий менш більш так як ішли головні австрійські частини. Ще в горах, коли темпо відступу повільнішало, деколи ішли ми як і австрійська армія і на бічні лінії, але в більшості похід ішов найкоротшою дорогою.

Дуже рідко знали ми напевно, де властиво находимось, чи у першій лінії, чи може попереду або позаду фронту. (Ще не було там позиційної війни). Що ми з російськими частинами не стрічались, не було ні нашою виною, ні заслугою. Наше невиповнення програми лежало хіба в тому, що ми не стреміли за всяку ціну дігнати, а зглядно — згідно з поставленою нам задачею — перегнати російську армію.

Задержалась в моїх опоминах така картина: Ночуємо у якійсь незамешкалій відлюдній хаті майже на полонині. Кругом гори, далеко в низу видно кілька хат. Я маю джур (варту) від години 1-ої до 3-ої у ночі. Ясна, місячна ніч. Сиджу на порозі хати, кріс між ногами, наслухую та впливаюся в околицю. Скрізь тишина. Я здримався. За хвилину пробуджуюсь. Волося стає мені дубом на думку, що своєю дрімкою міг я завинити загібіль всеї стежі. Встаю та у стоячій позіції не спираючись на ніщо, відбуваю свою варту до кінця.

Ніхто з австрійської армії нами не цікавився. Ми мали повну свободу рухів. Раз лише запитав нас австрійський старшина на коні, хто ми такі. Було це на роздорожу дороги в напрямі Славська чи Скольного та бічної дороги до якогось села на схід від цієї лінії. Відступ зповільнів і саме старшинча спрямовував австрійські частини до цього села на схід від головної лінії. Запитав він нас мабуть тому, що ми були в нерішучості куди іти. Більш потевини з нас говорило досить добре

Сторінка із „Альманаху Українських Січових Стрільців“ (гл. огол. на оклад.).

Також тоді зійшовся ближче зі Стрільцями сот. Мирон Тарнавський, командант одного з курнів 35-го полку. В 1916 р. він став командантом Вишколу У. С. С. та літом 1917 р. командантом полку У. С. С. в полі.

Після одномісячної перерви, союзні війська повели новий наступ на різних відтинках фронту і відбили дальші околиці загарбаної Галичини.

Дня 27. серпня прийшла черга на 55-у дивізію. Другий курінь У. С. С. добув у бою під Завалом сильно укріплені становища ворога. У. С. С. відібрали приступом три лінії ворожих окопів та відбили всі протинаступи. Завдяки цьому, Москалі мусіли відступити і дня 28. серпня ввесь фронт корпусу рушив вперед. В бою під Завалом згинув м. І. молодий, ідейний старшина та надійний письменник чет. Іван Балюк.

В п'ятьох днях (від 28. VIII. до 2. IX.) У. С. С. зайшли з боями на подільські степи між Серетом та Стрипою; І. курінь через Волицю, Мозолівку, Бурканів до Тютькова, а II-ий через Підгайці, Новосілку, Маловоди, Росоховатець до Людвиківки. Москалі, відступаючи, палили людські оселі, збіжжа, що були тоді на полі, та забирали добуток населення.

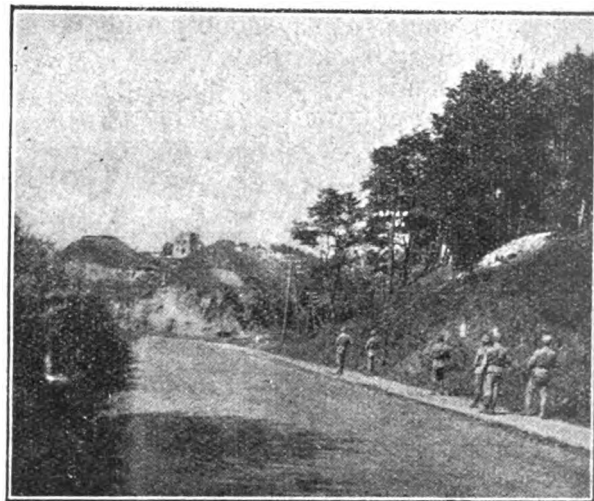
Над Стрипою розгорілися завзяті бої, в яких У. С. С. вкрилися новою славою.

Московська армія спинилась на лінії приготованих укріплень на західному березі Серету та дістала значні підмоги в людях, зброї і гарматі. Для здержання дальшого походу союзних військ, вона пішла у протинаступ. Завданням цього маневру було перш за все відкинути ворожі частини до Стрипи й опісля проломити фронт. Головний удар був спрямований на відтинок 55-ої дивізії.

У днях між 7. та 8. вересня II. курінь У. С. С. забезпечував на 7. км. широкому фронті, між Панталихою та Настасовом від-

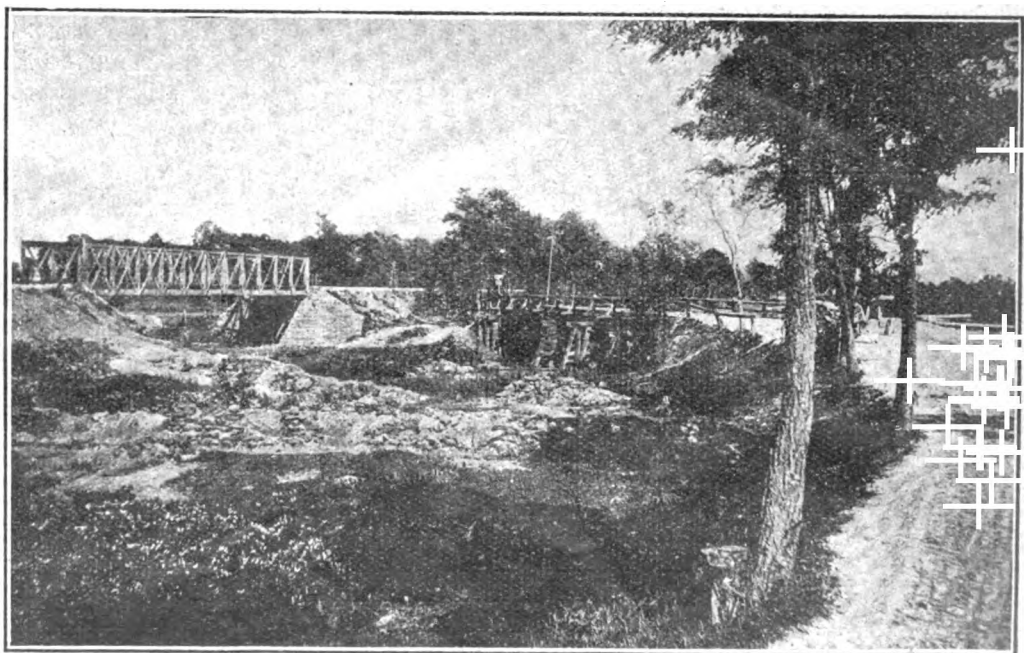
УСС. на ринку в Галичі, 28. червня 1915.

Стрільцька стежа в поході на Галич.

Чет. Осип Навроцький.

Мости на шляху до Семиковець к. Галича. За ті переходи звали УСС. бій 30. червня 1915 р.

по німецьки, але відповідь дав наш робітник-інтелігент тов. Д. При тій нагоді навчилися ми від нього нове для нас німецьке слово „дверлякрі“, що означає партизанку. Ми пішли також у те село на схід та заняли для себе школу. Війська в селі було багато, а що це передові частини на фронті та за горою є мабуть москалі, нас мало згорушувало. Школа простора. Мешкання управителя школи вигідне. Нічого з річей не евакуовано, лише господарів нема. Селяни для нас прихильні. Піддано думку купити безрогу та наробити собі запаси на кілька днів. Думка була принята і з причин господарських (дешевше) і тому, що мясо в наших горах рідкість, а ми своєї кухні не мали і харчувались тим, що можна у селян купити. Найшлися у нас фахівці від різання свині і користуючись кухнею школи пішла живо праця, а вечором ми вже заїдали шкварки. Подобалось мені те, що охотників до праці було доволі і моя праця полягала лише в тому, що я вартував на ганку школи і за себе і за одного з наших різників. Ніч була темна „хоч очі викולי“. Попри школу дорогою переходить австрійська стежа. Я задержую їх.

— Гальт! Вер да?

Стежа станула непорушно як мур. Дістаю відповідь: така то частина, такого полку і т. д.

— Геген Зі вайтер — відповідаю і вони відходять.

Вибігає до мене наш командант тов. А. Д. та каже мені, щоб нікого не „гальтувати“. Вони на ми не цікавляться, то і ми їм не заваджаймо.

Коло години 8-ої вечором дістали ми гостя. Був ним управитель цієї школи, власник помешкання, в яким ми заквартирувалися. Жінка його з дитиною виїхала до рідні, а він як капрала воював саме у своїй околиці. Його сотня під лісом на горі в полудневім напрямі (значить даліше нас від боевої лінії). Його висилано часто на стежі. Нині випросився відвідати свою хату. Світло в школі показувало, що хтось в ній задержався. Дуже втішився, що застав в школі нас, то є У. С. С-ів. Завелась дискусія на біжучі теми. Ми угостили його свининою і він забавив у нас коло години.

В одному з цих сіл стрінули ми також иншу далекоідучу стежу У. С. С-ів. Члени цієї стежі не були нам особисто знайомі і тому ми не запускались з ними у ближчу балачку не бажаючи хвалитись їм своїми „подвигами“. Ми навіть самі перед собою не хотіли признаватись, що зле з нашою задачею, але тризлися тим ми всі та все надіялись на нагоду.

В Скольому стрінули ми недавнього нашого гімназійного професора К., тепер команданта обозу уланів з відзнаками здається булавного. Цю стрічу славно обляжи ми в ресторані переплутуючи теми нинішнього дня з споминами та всякими біжучими рахунками з гімназії. К. відїхав, а ми аж як добре звечоріло кинули Сколе.

В неділю чи яке наше свято біля 2-ої год. поплудні переходили ми попри церкву та цвинтар якогось села і бачили похорон першого нам „незнаного воїна“. Наші селяни зробили йому домо-

вину на чорно помальовану та хоронили його на цвинтарі серед плачу населення, бо майже кожний мав когось на війні. Ми вже не раз бачили кров, були на побоевищі майже безпосередньо після бою, бачили ранених, але ніколи до тепер не бачили ще ні погибших на фронті вояків, ні не були при їх похоронах. Це була перед нашими очима перша жертва війни. Ми лише запитали кого хоронять, але в деталі не вдавались, не хотіли навіть про них чути. Пішли ми даліше, лише проходячи попри домовину роздалась команда: „Позір!“, „В ліво глянь“, а відтак знова „Спочинь!“ В кожному з нас защеміло серце. Прецінь за хвилину може це статись з кожним з нас. Мабуть тому ніхто з нас ні слова не проговорив про це і ми пішли даліше балакаючи згодом про все можливе лише не про небіщика та не про смерть.

За Синевідськом Нижнім починається рівнина. Тут ми дуже скорим темпом ішли вперед. До цієї частини походу належить мабуть і повніше згаданий похорон. До Стрия було вже недалеко і це місто, відки ми недавно втікали на Закарпаття, стало тепер для нас мрією, до якої ми стреміли „всею силою пари“. Ніяких часописів не було і ми не знали нічогоісінько про другі фронти. Ми бачили лише, що російська армія втікає, навіть стрілянина дуже рідко доходила до нас і ми вже фантазували про Львів, а далі хто зна, може і золотоверхий Київ. Ішли ми головною т. зв. „цисарською“ дорогою, навіть австрійського війська майже не бачили. Мусіло воно мабуть бути у більшій кількості у деякій віддалі по обох сторонах дороги. Ми цього не знали, а не чуючи стрілянини та не маючи ніяких інформацій від австрійських старшин, мимохить мали вражіння, що фронт знова втік далеко поперед нас, а ми його здоганяли усильним походом. Так машеруючи 17. або 18. X. 1914. р. над вечором наткнулися ми при нашій дорозі на австрійську стежу котрогось босняцького полку під проводом їхнього капрала. Ця стежа заховалась у високі рови при дорозі та осторожно посувалась вперед ховаючись за кущі. Бачучи це ми заключили, що мабуть тут вже небезпечно іти збитою масою по дорозі як поза фронтом, прилучились до босняків та зійшли з дороги в рів. Наші крилові інтензивно старались наслідувати босняцького капрала, а цей як вуж кидав собою з місця на місце оглядаючи територію та весь час пильнуючи, чи добре критий. Я обмежився обсервацією капрала і справді подивляв його, стараючись собою лише не перешкаджати, себто добре крився, щоб ворогови не зрадити де ми находимось. Стріча з цією стежею була справжнім щастям для нас, а тоб може ще того дня були ми „дістались на зади російської армії“, не знаючи навіть про це. Нажаль ні наших командантів, ні нас наша співпраця з босняцькою стежею нічого не навчила, як це показалося пізніше.

Не найшовши в тій околиці неприятеля, пішли ми назад разом з босняцькою стежею до поблизького села, де квартирувала їхня сотня та в тому селі ми переночували.

Не памятаю вже чи з тою сотнею співпрацю-

вали ми один день чи два. Мабуть два дні, бо при нашій стрічі з їх стежею ще не видно було міста Стрия. Так чи інакше дня 19. X. 1914. р. в прекрасний соняшний осінній день лежали ми разом в цею босняцькою еотнею у розстрільній, а перед нами бачили ми вже місто Стрий. Босняки на кожному кроці, де лягли, робили собі криття з землі (щось в роді окопів). Ті підвищення роблені ними були смішно малі і мабуть не багато помагали навіть для криття перед оком неприятеля. Ми наслідували їх як лише зуміли. Неприятеля ніде не видно. Ні одного вистрілу ніде не чути. Неначеб війни тут і не було, а ми робимо лише військові вправи. Нам надокучило врешті держатись сотні, яка не може рішитись на наступ, і наша стежа — маючи між собою двох жителів Стрия — відлучилася від сотні.

Коло години 1-ої в полудне зближаємось до полудневого передмістя Стрия. З крісами в руках розстрільною скачемо з горбика на горбик, заглядаємо за кожну будову (якісь фабричні будови чи склади), до нас прилучується двох десятилітніх хлопців та помагають нам шукати москалів. Посуваємось позовлі вперед, а коло години 3-ої пополудні ми вже на вулицях Стрия. Тут ми вже безпечні, бо скрізь витає нас населення та запевняє, що російська армія вже зівсім покинула Стрий. Населенню можна вірити і ми віддаємось вповні насолоді побідників. Тут не треба розказувати про подвиги. Сам факт, що ми тут вповні вистарчає. Нам дають цвіти, кожний хоче нам руку стиснути, трактують нас пригорщами папіросів. Випитують про нас, про своїх знайомих, свояків і т. д. Я маю ячмінь на оці і тому перев'язав собі око хустиною. В мені бачать раненого, але така честь не справляє мені приємности і я говорю, що це найзвичайніший в світі очний ячмінь. Невіруючим, які конче намагаються бачити в мені раненого героя навіть показую, що це не рана. Ми так захоплені успіхом, що не придержуємось навіть виключно української мови, а балакаємо так як до нас хто заговорить.

У міжчасі надтягають до міста і інші австрійські частини. До нас приступає стрийська міщанка полька та каже нам, що в неї скрився козак, який балакає по польськи та хоче женитися з її дочкою. Козак передягнувся в цивільний одяг і тепер треба взяти його в полон, щоб йому чого лихого не зроблено. Ми ідемо до її хати та беремо цього козака-цивіля. Він дуже блідий. Поводимось з ним дуже чемно, хоча обережно. З одним полоненим нам водитись не можна. тому ведемо його побіч віденської каварні, де стоїть одна чета піхоти на вулиці в рядах та віддаємо нашого полоненого командантові чети хорунжому польської національности, який як показалось

Стрілецька стежа на відпочинку.

володів російською мовою та особливо мусів мати якісь порахунки з москалями. Цей повівся з полоненим далеко не так як ми. Казав йому стати в ряди своєї чети, ударив його два рази в лице та по російськи випитував його, кляв та прозив. Дивлячись на це, нам стало жалко, що полоненого дали в такі руки. Відтак довідались ми, що в Стрию стояли саме наші українські кубанські козаки, а табор свій мали на Ланах (передмістя Стрия) в тому самому місці, де було збірне місце та табор У. С. С-ів перед нашим вїздом на Закарпаття.

Закватировуємось в домівці української установи, де деякі з нас давніше мешкали. Урядовець цієї установи приймає нас гарною вечерею в крузі своєї сімї та знайомих. Є і молоді гарні дівчата.

Слідуючого дня 20. X. 1914. р. заживала наша стежа всіх вигід того, що ми були „самостійною армією“. Ні один військовий, ні рядовик, ні старшина не міг мати цієї свободи що ми. Дарма, що неприятель за містом. Нам це не першина. Вистарчало нам, що стрілянини нема. Кожний з нас використав час по своєму. Навіть снідання та обід кожний з нас їв зосібна у тому ресторані чи товаристві, де кому припало до вподоби.

Пополудні більшість з нас вибралася на прогульку в західну часть міста. Ішли ми без крісів, а навіть без плащів. Одиноккою нашою зброєю були багнети. Вже були ми доволі далеко від свого мешкання, аж тут нараз почалася стрілянина на фронті, а російська артилерія почала острілювати місто. Скрізь паніка. Всі з вулиць втікають до найближчих домів та спішно замикають брами. Ми завертаємо з прогульки і бігом, що сили біжимо до своєї домівки за крісами. Населення, бачучи нас в бігу без крісів, кличе нас в брами камениць, щоб ми спасались. Не звертаємо на це навіть уваги, добігаємо до своїх крісів. (Далі буде).

Махно та його військо

Матеріали до історії української визвольної боротьби.

Подав: М. С.

В часі останньої визвольної боротьби Уряд У. Н. Р. примушений був нераз покидати свою територію та, або залишав в місцях евакуації цінні історичні архіви, або нищив історичної ваги документи, щоб з них не користав ворог. Так 1917 рік, що заскочив нашу армію та уряд непідготовленими до евакуації, пірнув у глибінь бистрої Лети з архівами та документами.

Випадково дехто з учасників визвольної боротьби спромігся принести з собою на чужину історичні папери, які для майбутнього історика безперечно будуть мати вартість. Маючи на руках теку таких документів, я гадавби, що подача їх у пресі булаб найкращим забезпеченням їх від загибелі та для їх схованки.

**

Д. т а е м н о. Першій канцелярії. 4 жовтня 1919 р.
Ч. 18. (М) 138 м.

Начальникові Штабу Головного Отамана.

При цьому надсилається копія агентурних повідомлень про Махна та його військо. Додаток: Копія агентурних повідомлень.

Т. в. о. Начальника канцелярії І-ї Управи Штад-армії Наддніпрянської ХАЛА.

Махно та його військо.

Хто такий Махно?

Робітник заводу „КРЕГЕРА“ в м. Гуляй-Поле. У 1912 році за крадіж із заводу деяких річей був засуджений Олександрівським Окружним Судом на два з половиною роки в'язниці, звідтіля втікає і звязується з оперуючим тоді в околицях Великого Парку відомим на Катеринославщині бандитом Семенютою і до самого часу революції займається грабунками, при чому всі заходи царської поліції до його зловлення не дають жадних наслідків. У 1917 році в поселку Пологе у 18 верстах від Гуляй-Поля він організує із залізничників депа і робітників заводу „Крегера“ банду, викидає чорний прапор анархізму і на протязі одного місяця руйнує коло двадцяти маєтків, прикриваючись кличами боротьби з буржуазією. За часів гетьмана Махно, розбитий німцями, переховується по селах в околицях Гуляй-Поля, але в липні знов появляється з озброєною бандою в селі Покровському, робить наскок на ст. Синельникове, захоплює її та тримає її декілька днів; після цього був розбитий німцями.

Підчас повстання проти гетьмана він знову скупчує біля себе значні збройні сили і виступає, як правдивий повстанець, обібравши своїм центром Гуляй-Поле. Робить відомі наскоки на Катеринослав, беться з республіканськими військами, а з приходом большевиків зєднується з ними. Не погоджується з принципом централізації больше-

вицької влади, зраджує їх і відкриває фронт Денікіну, відступаючи незалежно від вказівок большевицького командування вздовж України на захід. Сам по собі Махно темна, неосвічена людина, хитрого природнього розуму, низької моралі і чоловік цілковито бандитського лицарства.

Махнівська ідеологія.

Якоїсь твердо поставленої мети у Махна немає. Таксамо немає і одного політичного напрямку. У своїх вчинках керується виключно тими засобами і політично соціяльними кличами, які дають йому можливість тримати при собі значну озброєну силу, вільно гайдакувати по Україні і заповняти реальним змістом свою ідею фікс популярности і отаманства.

Дорадники Махна.

Ту ідейну п'ятакформу, яка підводиться під завдання відділів Махна, утворюють його спільники, — ті ідеологи із складу російських анархістів і синдикалістів, які не нашли собі притулку для праці на просторах Великоросії серед большевиків і які мають на меті використати відділи Махна для реалізування своїх ідей. Приставши до Махна, вони весь час змагають до того, щоби вивести махнівські відділи зі стадії бандитизму, але це їм удається постільки, поскільки їхні ідеї не шкодять засобам Махна тримати свої відділи в підлеглості собі і вони серед війська майже жадного впливу не мають, а виконують у Махна лише ролю „ораторів“, коли Махнові приходиться виступати на селянських сходинах.

Війська Махна.

Метода легкої наживи і повної безкарности легко приваблювала до Махна всяку голоту, неудачників-бандитів, безробітний пролетарят і просто здеморалізовані війною і соціяльними умовами елементи селянства. Такий основний кадр відділів Махна. Рядовий склад його війська є перемінний: хто бажав з тих, чи інших мотивів поліпшити своє матеріяльне становище, або пограбувати, ішов до відділів Махна, добивався своєї мети, відтак його залишав. Аби утримувати на більш менш довший час перемінний склад свого війська, Махно утворив деяку систему терору над утікачами: вільно приймаючи до своїх відділів усякого, хто бажав, він також вільно їх і відпускав, але не дальше як 5—8 верств від свого розташування. Тих, що лишали його відділи, він убивав через спеціяльних своїх агентів. Завдяки такій системі, хто попав до нього, тому не легко було звідтіля вирватися і він лишався там, цілком просякаючи традиціями бандитизму.

Жадного військового вигляду махнівці не мають, одягнені здебільша у цивільний одяг. Національної

свідомости немає жадної, так само, як і немає такої якоїсь ідеї: все тримається на „батькові Махнові“ і він усе собою олицетворює для них.

Склад війська Махна.

Скільки війська за відомостями, даними самим Махном та його співробітниками, означається різними цифрами: 50, 75, 100 тисяч, фактично ж у його розпорядженню знаходиться не більше як 5 тисяч багнетів, а зі шаблями, обозами, просвітними і політичними органами та совдепом не більше як 8 тисяч. Вся його армія складається з 10 полків: 8 піших і двох кінних, в склад цих полків входять і два большевицькі полки, які під час відходу від Уманя перейшли до Махна. Кінноти Махно має біля півтори тисячі. Піхота має також брички, кабріолети, фаєтони, якими переїздить під час далеких походів. Є сила кулеметів. Біля 35 гармат системи німецько-російської, але до гармат мало набоїв. При відділах Махна є численні обози: великі череди овець та рогатої худоби. Махно, як засобами пересовування користується мулами та верблюдами.

З кожним часом боєздатність махнівських частин значно падає. Брак санітарії і відсутність лазаретів, лиха одіж розвиває пошесні хвороби. Скрутне положення в звязку з насуванням значних сил Денікіна і непримиримість бандитизму з принципами Української влади, кидає багатьох в розпуку. Великий відсоток махнівців кидає свої частини і розбігається або по домах, або переходить у наше запілля, або пристає до нашого війська.

Керування і внутрішнє управління.

Все військо керуванням зконцентроване в руках Махна і його похідного штабу. Окрім цього існує військова рада, в склад якої входять і рядові махнівці, але значного впливу на військову тактику ця рада не має. Полками й сотнями командують рядові козаки — найбільше завзяті махнівці. Конструкція полків і сотень загальна. Політичним життям керує сам Махно за допомогою совдепу, який поділяється на різні секції і має свій виконавчий орган замість уряду. Означеної політичної закрески цей совдеп не має і його політична платформа міняється згідно з боевим станом відділів Махна. В цьому совдепі панують переважно політичні кличі комунізму та анархізму.

Відношення Махна до населення і населення до Махна.

З огляду на те, що Махно утримує свої відділи на рахунок населення, воно відноситься до нього негативно і страшенно ворожо, але не настільки, щоб збройно боронило своїх інтересів, бо махнівці тримаються до деякої міри системи грабунків: грабують поміщиків і найбільш заможних селян. Відношення махнівців до населення окрім грабунків, жадних інших конкретних форм не набрало. Про-

бували махнівці пропагувати серед селян ідеї синдикалізму і закладати економічні корпорації, алеж у тих місцевостях, де їм удалося дещо зробити в цьому напрямку, вони першими починали грабувати господарства тих корпорацій і таким чином одразу провокували свою пропаганду. Другою конкретною формою відношення махнівців до селян було те, що вони обтяжали селян під час своїх переходів великою натуральною повинністю: підводами й кінями. Не дивлячись на це все, в місцевостях, де не було Махна, селяни відкликались про нього дуже добре.

Відношення Махна до У. Н. Р. і до українського командування.

Відношення було негативне. В рядах махнівців ведеться дуже уперта агітація проти зєднання з нашими військами. Українських старшин по аналогії з денікінськими золотопогонниками, називають „золоторучниками“, уряд мілко-буржуазним. Дорадники Махна цілковито ворожого настрою проти „Петлюрівців“, але диктована їм обставинами тактика, примушує їх стримуватись. Надіслані до відділів Махна К-Р. агенти, як інструктори, не були прийняті махнівським штабом, не дивлячись на авторитетність документів.

Сам Махно висловлює своє відношення до У. Н. Р., Уряду і п. Головного Отамана згідно зі своїм настроєм: від отвертих матюків до лицарського запевнення, що раз йому Петлюра не зрадить, то він йому ніколи не зрадить. Між своїми отверто заявляє, що мета його знищити „Петлюру“, а його військо та державний апарат використати до своїх анархістичних цілей, „проголосивши після цього Махна батьком усієї України“.

1. Озброєні відділи Махна жадних відзнак військових не мають і можуть бути кваліфіковані як збройні бандити.

2. Вироблені традиції, дух і завдання цих відділів усувають всяку можливість перетворення їх у військові частини.

3. Сам Махно і його відділи не визнають жадної влади та противні їй по самій своїй природі, нездатні стати в підлеглість Урядові та командуванню У. Н. Р. навіть, коли б у них було на це щире бажання.

4. Як велика озброєна група бандитів, — махнівці являються постійною значною загрозою нашому фронтові і запіллю, а через це:

5. Коли військові обставини дозволяють, найліпше було б витиснути відділи Махна в запілля Денікінові, де б вони були постійною солідною загрозою для них, бо для ліквідації бандитизму Махна з його системою легкої рухомости, денікінцям прийшлося б ужити утричі більших сил, якими розпоряджує сам Махно.

**Начальник Контр-Розвідчого Відділу
К-ри Запілля Дієвої Армії Сотник.**

Історія 8-ої Галицької Бригади

III. 6. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

(Продовження).

9. Події 17. травня 1919. р. На відомість про упадок Самбора, що прийшла до команди „Групи Гофмана“ десь коло півночі, відступили частини тієї групи зі занижених становищ та подалися на нові. Рівнож оцілили частини крукеницької групи пробілися на схід поза Дністер (про це була мова в попереднім числі Літопису). „Група Гофмана“, до якої прилучено з крукеницької групи курінь сот. Коробейка, а також II/II. курінь пор. Підгірного, обсадила фронт від Гордині до Озимини в такий спосіб: II. курінь сот. Станіміра держав даліше Гординю, відтинок між Гординею а Дубляними обсадив курінь сот. Коробейка, а відтинок Дубляни—Озими́на аж по гостинець, що веде до Брониці заняли курені II/II. пор. Підгірного й пор. Савицького. Команда „Групи Гофмана“ примістилася в Татаррах¹⁾. Рівнож і артилерія групи примістилася десь в районі цього села²⁾. Дальше на ліво, аж по район Ступниці—Городище, а певно й дещо даліше на полудне, були якісь частини, але які й скільки, не знаємо.

Ще даліше на полудне був фронт не обсаджений, а частини „Гірської Бригади“ й частини III. Групи 8. Самбірської Бригади були стовчені коло Стрілок (на полудне від Старого Самбора); не обсаджений відтинок фронту виносив у воздушній лінії яких 25—30 км. а через те й відрізання тих частин від головних українських сил на лінії ріки Бистриці, було для цих частин, з огляду й на розвал дисципліни та переполох, дуже небезпечно. До Стрілок прибули ці частини 16. травня, вечером. Тут відбулася нарада командантів, на якій були присутні: Командант III. Групи сот. Федик, шеф штабу „Гірської Бригади“ сот. Шльоссер, командант „Групи Старий Самбір“ сот. Мацейович і кількох інших старшин. На нараді порішено оборонятися в Стрілках а через те забезпечити собі перехід по шляху Стрілки-Топільниця, в напрямі на Дрогобич. Щоби здержати польські наступи від сторони Хирова й Сушиці Великої дістали сотні Пробоевого куреня сот. Коцьолка приказ обсадити Нанчілку Велику, Нанчілку Малу й Великий Потік та бути в злучі з Лавровом, де мали бути два курені Гірської Бригади а це курінь пор. Світлика й курінь сот. Петрикевича. Обі пробоеві сотні, змучені й майже без набойів вийшли вечером 16. V. зі Стрілок і через Тисовицю попрямували на призначені місця, куди прибули рано 17. травня. Тимчасом оба гірські ку-

рени та одна гірська батарея покинули вночі з 16. на 17. травня Лаврів, і прибули передполуднем 17. травня до Стрілок, де вже був сот. Шльоссер та командант групи „Старий Самбір“ сот. Мацейович. Про відступ обох гірських куренів довідалися сотні Пробоевого куреня шойно передполуднем 17. травня від монахів з Лаврова. Тому вони постановили, разом з кінним відділом сот. Вільчинського, відступати на південь в напрямі Лютовиськ, де стояла II. Група „Лютовиска“, що входила в склад Гірської Бригади. Тимчасом сот. Шльоссер постановив повернути звязок частин в Стрілках з 8. Самбірською Бригадою полк. Кравса, яка, після його відомостей і міркувань, ще держалася на лінії Стривігора (Стрв'язу) й в районі села Ваньович. В тій цілі постановив відбити Старий Самбір, що мали виконати оба курені Гірської Бригади. На його приказ мав вернути курінь сот. Петрикевича до Лаврова, де мав злучитися з Пробоевим курінем, а курінь пор. Світлика відійшов під Тершів, обсадив тунель, дорогу, село Сушицю Рикову та гору 500. Три батареї заняли становища в селі Бусовиську. Батерія пор. Новосельського мала острілювати становища польських частин, а дві інші, а це четара Конечного й сот. Яреми, мали острілювати Старий Самбір. Наступ мав розпочатися в неділю, 18. травня. Частини III. Групи 8. Самбірської Бригади залишилися, крім Пробоевого куреня, в Стрілках, де їх реорганізовано. (І. Калічак: „Записки четаря“, 91—93; Р. Л.: „Дещо з історії III. Групи „Глибока“...“ в Літописі Ч. К. з 1934, ч. 10, стор. 11).³⁾

Польські частини, що стояли проти лівого крила У. Г. А., приходили 17. V. до порядку та через те й не дуже то перли вперед; тільки 3. дивізія легіон. Зелінського посунулася дещо на полудне поза Старий Самбір, по села Спас і Тершів. Але цього дня була значна втрата на відтинку 7. Львівської Бригади Бізанца, бо частини полк. Сікорського з групи ген. Єнджеєвича заняли Щирець; це мало, як вквортці побачимо, недобрі для У. Г. А. наслідки. Ген. Івашкевич видав був 17. V. диспозицію наступу на Нафтовий Басейн. Наступ мав відбутися 19. травня в цей спосіб, що група ген. Єнджеєвича мала здобути Миколаїв над Дністром і посунутися дивізією Сікорського на схід по ріку Зубрю, 4. дивізія піхоти Александровича піти на Дрогобич зі Самбора через Городище, а 3. дивізія Зелінського мала піти зі Старого Самбора через Урож

¹⁾ На основі рукопису о. д-ра Вергуна (дещо змінено автором). В 4. числі Літопису (квітень 1935) подано помілково, що курінь пор. Савицького належав до крукеницької групи. Це був курінь рудецької групи. — І. К.

²⁾ На основі власних спостережень автора.

³⁾ В оповіданнях обох авторів заходять деякі різниці.

на Борислав, та мала забезпечитися в напрямі на Турку й Східницю.

Так досить спокійно проминув 17. травня на лівім крилі У. Г. А. За те на правім крилі було цього дня більше руху. На північ від Львова вдалося польським частинам (група полк. Мінкевича) дійти трома кольонами до лінії рік Желдець і Рата, на висоту 2. галерівської дивізії, що стояла над Бугом. Ця дивізія одержала 17. травня телеграфічний приказ Галера з попереднього дня, щоби перейшла Буг і посунулася на лінію Стоянів—Радехів—Холоїв. Тому, що мости на Бузі були знищені, перехід цієї ріки був для неї досить тяжкий. Одному з її баталіонів вдалося трохи направити не цілком знищений міст пониже Сокаля, але дальша направа його тревала два дни. Другий перехід вибрано під Пархачем. Дальше на півночі вдалося полякам навязати перерваний зв'язок між обома галерівськими дивізіями; це зробив один полк кавалерії, який прибув до Горохова. На Волині укріплювалися поляки на лінії Стиру та поширили свої здобутки аж по усте цієї ріки до Припеті. (Нуперт: „Zajęcie...“ 64)

Українське ситуаційне звітання з 17. V. 1919. подавало такі відомости: „Під напором ворога відступили наші частини на лінію на схід від Самбора й Старого Самбора. Коло Львова без змін. Із району Прип'яті посунулися сильні ворожі відділи в напрямку на схід, що приносило зі собою небезпеку окрилення наших головних сил. Ми були примушені відтягнути наше праве крило на лінію Камінка Струмилова—Добротвір—Холоїв. Ворожий наступ на Камінку Струмилову відбито нині вечером“.

10. Проба Н. К. Г. А. здержати натиск на ліве крило. 18. травня були дві спроби українських протинаступів, одна льокальна, що мала відбити Старий Самбір, друга більших розмірів, за починком Начальної Команди, яка хотіла в цей спосіб боронити Нафтовий Басейн; однак обі ці спроби скінчилися катастрофально.

Лінія українського фронту лівого крила 18. V. рано, йшла так, як і вечером і вночі з 17. на 18. травня. На крайню полуднево західному крилі коло Лютовиск стояла спокійно II. Група („Група Лютовиска“) Гірської Бригади, на лінії Лаврів—Спас—Тершів (на полудне від Старого Самбора) стояла I. Група Гірської Бригади („Група Старий Самбір“). В Стрільках (на полудне від Тершова) ніби реорганізувалися частини III. Групи 8. Самбірської Бригади (передтим „Група Глибока“, або „Група Хирів“). Дальше була перерва, а український фронт розпочинався далеко на лінії ріки Бистриці, яких 25—30 км. на схід від Старого Самбора (де, докладно не знаємо, як рівнож не знаємо, які там рано 18. V. могли бути українські частини); з району на полудне від села Озимини йшов фронт на північ через Кранцберг—Дубляни до Гордині (у віддаленню яких 10—12 км на схід від Самбора). Всі ці місцевости разом з Озиминою були обсажені частинами „Групи Гофмана“ а її

Старшини I. курія VI. бригади по наступі на Бель, лютий 1919.

команда примістилася в Дублянах. На північ і на схід від Гордині тягнулося „Велике Болото“ над Дністром, якого не треба було обсаджувати. Український фронт зачинався дальше аж коло Миколаєва (над Дністром) і коло Дроговижа (ці місцевости лежать у віддалі понад 40 км. на схід від Гордині), та тягнувся здовж ріки Зубрі по район Львова. Коло Миколаєва, Дроговижа й над Зубрею стояла 7. львівська Бригада Бізанца. (На основі попереднього уступу).

Ці всі групи українських військ лівого крила не мали тоді ніякого поняття про те, що діється на право й на ліво від них, не старалися розвідатися про те, не знали де знаходяться інші українські частини, дуже часто не мали ніякого зв'язку (телефонічного, чи при помочі вістових) зі своїми власними частинами та з командами, яким підлягали, а через те й не знали, де ті частини й команди знаходяться. Рівнож дуже часто не знали, де знаходяться війська противника а про його заміри не мали жадного поняття. Ці частини не мали плянів, а вищі команди не давали їм майже жадних диспозицій і приказів, ані відомостей про загальну ситуацію. Частини були триденним від-

воротом перемучені й здеморалізовані. Відчувався брак харчів і муніциї. А вищі команди, до Начальної включно, не знали ситуації й не старалися про неї розвідатися. Одним словом — на лівім крилі У. Г. А. панував цілковитий хаос і замішання та брак дисципліни а це мусіло спричинити дальшу катастрофу.

Опис подій 18. V. зачнемо від Гірської Бригади й III. Групи 8. Самбірської Бригади. Тут, як на долоні побачимо, до яких далеких меж поступив розвал дисципліни, хаос і неохота до оборони рідної землі й честі. Як знаємо, курінь пор. Світлика мав наступати рано 18. V. на Старий Самбір. Тимчасом він навіть не рушився з місця, бо ніби кількох полонених, під загрозою смерти, зрадило, що в Старім Самборі є скупчені великі польські сили. Тому курінний уважав за краще обороняти обсажені місця, як піти на напевне. (Але в такому разі треба було подати ці вістки до відомої своїй команді й від неї жадати нових приказів! — І. К.) І саме тоді наступила катастрофа. Ще не вспіли батареї, що мали острілювати місто, віддати перших стрілів, а з Бусовиська пустився на втечу обоз куріня, що стояв під віядуктом. Противник проломив боеву лінію на шляху під Тершовом, заняв на сході Волю Коблянську й Сушицю Рикову, та почав підходити обходом до Бусовиська. Батерії не мали вже нічого іншого до роботи, як запрягти коні та рушити в дорогу за обозом. Одна гавбиця зупинилася, щоби віддати ще кілька стрілів на ворожу розстрільну, котра показувалася на горі, зараз за Бусовиськом, та в цей же мент заройвся довгий шлях відступаючими відділами зпід Тершова. Все, що жило, перло на південь і всі команданти були безсилі. Не могли зарадити, щоби спинити ці маси в паніці; вони напірали на вози обозу, що ні взад, ні вперед не могли рушитися. Здеморалізована до решти піхота — товпилася по дорозі, а їхні плечі обороняла хіба артилерія, яка що хвилини здержувалася й віддавала по кілька стрілів в сторону противника. Все гналося до Стрілок, а звідтам до Турки. Ще деякі частини не успіли вийти зі Стрілок, як вже на двірці показалася польська передня сторожа, що підїхала сюди на панцирнім паровозі. (Калічак: „Записки...“ 93—94; — Р. Л.: „Дещо з іст. III. Групи...“ 11).

Так катастрофально закінчилася спроба протинаступу „Групи Старий Самбір“. Ця група а разом з нею й III. Група 8. Самбірської Бригади стала здеморалізованою масою, неспосібною вже до найменшого опору. Вона перла до Турки, а звідси дальше на схід. Це мало такий наслідок, що шеф штабу Гірської Бригади, сот. Шльоссер мусів видати телефонічно приказ до відступу й „Групі Лютовиска“, яка дотепер стояла спокійно на своїх становищах. (Калічак: „Записки...“ 94 і Р. Л., як вище).

З військ, які були в Стрілках, тільки один

курінь, а саме I. курінь пор. Антона Тарнавського не попав в паніку й вирятувався з опресії з честю. Цей курінь борювався хоробро в днях 14. і 15. травня на горі Радич і в селі Вовчу коло Хирова (диви попередне число!), а коли дістав приказ відступати, залишив у Вовчу одну сотню як задню сторожу й подався через Стару Сіль до Старого Самбора, де вже стрінув польські відділи. Під їх натиском курінь відступив до Стрілок. Про хаос і замішання, яке панувало в Стрілках, та в який спосіб курінь виратувався, пише його командант так.

„В Стрілках стрінув я масу нашого війська (була се ця група, яка вицофалася на Чехословаччину). Однак в цій групі був неімовірний хаос, все настроєне було до втечі. Я скомунікувався з командантом цієї групи й просив, щоби відділи зреорганізував, а щоби це міг зробити, я освідчив йому готовість зі своїм курінем ворога на якийсь час здержати. І дійсно я обсадив залізничий шлях а відтак село Топільницю, бо звідси почав ворог атакувати. Однак ця група по перших стрілах почала втікати на полудне без ладу й порядку, оставляючи мій курінь впереді. Ворог почав рівночасно наступати з північного заходу, так що курінь дістався в два огні й почав відступати на Туре а звідтам до села Ісаї. Група турчанська, що її так назву, втікала на Турку. Я зорієнтувався, що відворот на Турку буде нашим гробом і рішив не йти в слід турчанської групи а цофатися на схід. Рішив і зробив, і підчас коли турчанська група опинилася в Чехословаччині, я, йдучи з курінем на осліп, вплив аж між Болеховом а Долиною й тут наткнувся якраз на бригаду Кравса... Мушу згадати, що я вицофувався з цілим своїм обозом в той спосіб, що частина стрільців їхала на возах а решта йшла, а навіть бігла, а відтак умучені сідали на вози, а тамті йшли. Марш тревав в день і в ночі й так було через кілька днів. Ішли ми провалом а то через Ісаї, Гірку, Заріче, Крушельницю, Синевідсько, Бубнище аж до шоси Болехів—Долина, де, як я згадав, наткнулись ми на групу Кравса, а іменно на крукеницьку групу. Ворог був вже під Болеховом“⁴⁾.

Так отже за винятком одного куреня пор. Тарнавського, всі інші частини, що втікали зпід Стрілок на Турку, були вже втрачені для У. Г. А. В цьому раойні польські частини вже не стрінули опору. Туди, здовж залізниці зі Старого Самбора по Стрілки—Топільницю й на Туре посунулися 18. V. бічні кольони 3. дивізії Зелінського, підчас коли головна кольона тієї дивізії під командою полк. Бербецького посунулася, згідно з диспозицією, через Урож в напрямі Борислава. (Hupert: „Zajęcie...“ 64).

На лінії ріки Бистриці й на відтинку у

⁴⁾ З рукопису п. м. ра. Антона Тарнавського (з деякими стилістичними змінами).

Групи Гофмана ситуація 18. V. представлялася так. Гуперт пише, що 4. дивізія Александровича, зміцнена групою підполк. Бекера, перейшла під Самбором по неушкоджених деревляних мостах (українські війська знищили були тільки залізничний міст) через Дністер і хотіла посунутися далше на схід, але стрінула сильний опір під Городищем, Ступницею й Дублянками. („Zajęcie...“ 64). Як докладно представлялися події коло Городища й Ступниці, не знаємо. А на відтинку Групи Гофмана їх перебіг був такий. Рано (18. V.) повели польські частини наступ на Гординю, вийшовши з ліса коло села Корналович, але цей наступ відбив П. курінь сот. Станіміра, спомоганий батареєю з двох гармат, яку утворив собі хор. Струмеляк, який походив з Корналович. Десь коло 14—15. години повели поляки вдруге наступ, але вже значно більшими силами й то на цілій лінії фронту, так над Бистрицею, як і на відтинку Групи Гофмана, проломил фронт в Лужку та натиснули сильно на Дубляни. Тоді повстала нагло між гарматчиками Групи Гофмана страшна паніка. Артилеристи оставили кілька гармат, що були на становищах коло села Татар, від інших гармат та муніційних возів, що вже були запряжені, повідрізували посторонки, посідали на коней та стали втікати дорогою з Татар на Луку й далше на полудне. Разом з гарматчиками стали втікати й обози групи, а оливи до огню додавала пожежа якогось дому в Луці. Причиною вибуху тієї паніки було те, що гарматчики батареї, що стояла коло Татар, побачили нагло, замість піхотинців власних куренів, кільканацять людей на конях саме на лінії, де повинна була знаходитися українська піхота. А що в тому часі Українська Армія майже не мала кавалерії, тому гарматчикам здавалося, що це польська кавалерія прорвалася через лінію піхоти та загрожує вже батареям. А в дійсности — ці кіннотчики, це були піхотинці, здається з куреня пор. Підгірного. Коли курінь під натиском польських частин подавався взад, деякі з його стрільців, побачивши на пасовиську кілька коней, посідали на них, та спокійно їхали до Дублян. — Викликану їхньою появою паніку, вдалося скоро опанувати. Деякі старшини й відважніші стрільці заняли лінію якогось потоку, що пливе на полудне від Луки та в цей спосіб здержали втікаючу масу й її успокоїли. Полишені артилеристами гармати забрав курінь пор. Підгірного зі собою та віддав їх артилеристам. Але дотеперішньої лінії фронту не можна було вдержати й Група Гофмана мусіла відступати в напрямі на Дрогобич. Вечером зібралися курені групи в селі Рихтичах (яких 5 км. на північ від Дрогобича). Бракував тільки П. курінь сот. Станіміра, якого команда групи не встигла повідомити про відступ. Курінь зівстав відтятий і тільки з великим трудом вдалося йому передертися околицями понад самим Великим Болотом над Дністром, попри Білинку, Білину, Майнич і Волощу, та долучити до Групи Гофмана щойно за Стриєм у Фалиші. (На основі рукопису о. д-ра Вергуна, та власних спостережень автора).

В тому часі, як курені Групи Гофмана збиралися в Рихтичах, артилерія групи відійшла далше на схід до села Слонська. Група не мала получень з вищими командами. (Із записок сот. Бранднера). Через цей брак получень, не знала команда нічого, що де діється.

Щоби докладніше зорієнтуватися, як і в якій ситуації відбулася проба протинаступу в районі Дрогобича, який задумала Нач. Команда, представимо ще ситуацію 18. V. над Дністром коло Миколаєва, на основі праці Гуперта. Він пише, що визначення ген. Івашкевичем офензивы на слід. день (19. V.), не здержало польських відділів над Дністром від походу вперед. В групі ген. Єнджеєвича переслідували познанці відступаючі українські частини на Дроговиж і Миколаїв і завдяки своїй артилерії, що підїздила на найближчі віддалі, здобули вони 18. V. Миколаїв, Розвадів, неушкоджений міст на Дністрі та 700 полонених. Внаслідок цих осягів, приказав їм Галер перейти Дністер і вдарити на Стрий.

Для представлення цілоти тодішньої ситуації згадаємо ще про події в центрі, на правім крилі У. Г. А. й на Волині. Отже під Львовом дивізія полк. Стшелецького звернулася на схід і дійшла поза лінію: Винники — Підбірці — Пруси — Запитів — Ременів і Жовтанці, полк. Мінкевич здобув Батятичі й наблизився до Камінки Струмилової а ще далше на північ друга галерівська дивізія, що перейшла Буг, заняла своїм правим крилом Городище, а лівим Гартаків. На Волині над Стиром ситуація майже не змінилася. Польські частини обсадили тут залізничний вузол Ківерці, що знаходиться перед Луцьком. (Hupert: „Zajęcie...“ 63—64).
(Далі буде).

КОЖНИЙ УКРАЇНЕЦЬ

повинен набути підручну необхідну книжку про українське життя в цілому світі

а це є:

III. УКРАЇНСЬКИЙ СТАТИСТИЧНИЙ РІЧНИК Українського Економічного Бюра

Зміст:

- I. Людність й Територія
- II. Сільське господарство
- III. Гірництво й Промисловість
- IV. Торговля й Комунікація
- V. Політика й культура
- VI. Показчик укр. культури
- VII. Місцелянеа
- VIII. Карта України

В показчику культури подане понад 2000 адрес укр. установ і преси в цілому світі.

Книжка має український і англійський текст та 290 сторінок друку.

Ціна тільки зл. 1.90

Набувати у всіх українських книгарнях. Головний Склад: Книгарня Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка. Львів, Ринок 10.

Вистарчить тільки переказати належність і кошти порта (зл. 2.20) на конто ПКО 4.423 Е. Чехович Варшава, і Ви отримаєте негайно цю книжку.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

І. Ш.

- Під Бородянкою.* „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°. ч. 3. ст. 12—13.
- Після оповідання б. стр. У. Г. А. Ол. Твердохліба списав Я. К. 30. IX. 1919. 2. курінь X бриг. Соколівці (повстанці) проти большевиків. Подвиг чет. Свистуна.
- Підліський Мирон.* Під сучасну хвилю. „Укр. Стрілець“. Київ 1920. 8°, ч. 2, ст. 3—6.
- Про армію.
- Підписання* мирової умови. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 14, ст. 1—2.
- Берестейський мир.
- Підхорунжий Карачевський* Іван. Зубенко Іван: „Лицарі і мученики“. Зб. І. Каліш 1922. 8°, ст. 3. X. 1920. 2. сотня 22 стр. кур. 3. зал. дивізії. Мученицька смерть.
- Підхорунжий* Павло Фолюшняк. „Тризуб“. Париж 1930, 8°, ч. 28, ст. 25.
- Портрет.
- Підхор.* УСС Сіцінський цільним стрілом убезвладнює ворожий панцирник. Кал. Черв. Каліни на 1927 р. Львів 1926. 8°, кал. лютий. 1919. Львів. Гер. вчинок.
- Підхор.* Хомяк Антін. Зубенко Іван: „Лицарі і мученики“. Зб. І. Каліш 1922. 8°, ст. 14—15. 3-го Гайдамацького полку.
- Підхорунжий* Яким Маркович Стромило. „Тризуб“. Париж 1932. 8°, ч. 32/33, ст. 43—44.
- Некрольог. Гайдамацький Кіш. Корпус СС. Крилівська сотня Зап. Корп., Зимовий похід.
- Після смерті* бл. п. С. Петлюри. „Громада“. Луцьк. 4°, ч. 24, 25, 27, 28, 30.
- Після трагічної смерті* С. Петлюри. Становище Ундо. „Діло“. Львів 1926, ч. 122.
- П. К. Невже правда... (Оповідання). „За Україну“. Каліш 1921, ч. 6/7, ст. 18—19.
- Побутове.
- П. К. Повстання на Україні. „За Україну“. Каліш 1921, ч. 7/8, ст. 21—22.
- Замітка до з'ясування причин повстань на Україні.
- П-кий. Розвідка. „Сюгади“ — Збірник, ч. І. Каліш 1921, м. 8°, ст. 43—45.
- Побутове.
- П. Кудрявців ген.-хор. Армії УНР. „Укр. Вістник“. Львів 1921, ч. 17.
- Некрольог.
- П. М. Житомир — Коростень (Із воєнних записків). „Укр. Скиталець“. Йозефів 1922. 4°, ч. 16, ст. 12—13; ч. 17, ст. 12—14; ч. 18, ст. 1—5.
- VIII. 1919. Проти Гетьмана. 2. кур. 14. стрілець. полку.
- П. М-т. Далекосхідні справи. „Гуртуймося“. Прага-Горні Черношиці 1934. 8° в., ч. 11, ст. 4—8.
- Політ.-стратегічний огляд і майбутні завдання Зеленої України в прийдешній визвольній боротьбі
- П. М-т. „Національня измѣна“ — московське нахабство і безпроглядна дурість. „Гуртуймося“. Прага-Горні Черношиці 1933, в. 8°, ч. 10, ст. 36—41.
- Про одинокий аргумент — зброю, без переможної боротьби московщина ніколи не визнає окремішності укр. народу.
- П. М-т. Тернопіли — Крути. „Гуртуймося“. Горні Черношиці 1934, в. 8°, ч. 2, ст. 1—2.
- Значіння подій під Крутами.
- П. М-т. Українська військова делегація у Вранглі (10. IX. 1920). (На підставі автентичних документів). „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 7/8, ст. 5—7.
- Автор подає також відомости про укр. рух в Криму. Галицько-Українську Збірну Станицю і її працю, склад армії Вранглі.
- П. М-т. Гляди також під правдивим прізвиськом автора: *Шандрук Павло ген.-хор.*
- П. М-т. Гляди також під іншим псевдонімом: Р. С.
- П. М-т. Гляди також під іншим псевдонімом: М. Толочко.
- П. Назар. В(севолод) О(лександрович) Свенціцький. „Трудора Громада“. Камінець на Поділля 1919, ч. 66.
- Некрольог і огляд діяльності. Прилуки, повстан. загін проти Муравйова; Іваницький повст. полк. проти гетьмана; Держ. Інспектура.
- Повідомлення* Військового Міністерства в справі вибухів в Києві на Звіринці. „Відродження“. Київ 1919, ч. 94.
- Поводження* з Українцями. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 5, ст. 2.
- Большевики і Укр. Військо.
- Поворот* українських полонених. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 17.: Всячина.
- Повстанець* Вдовиченко Назар. Зубенко Ів.: Лицарі і Мученики. Зб. І. Каліш 1922. 8°, ст. 17.
- IV. 1921, с. Голянци (Гайсин).
- Повстанець* Заброта Петро. Зубенко Ів.: Лицарі і Мученики. Зб. 2. Каліш 1923. 8°, ст. 10—12. 1918—1921. повстання проти гетьмана і проти большевиків. Зеленовець.
- Повстанець* Петро Заброта провадить бій одним скорострілом оточений зі всіх боків добровольцями. Календар Черв. Кал. на 1926 р. Львів 1925. 8°, кал.-лютий.
- Загін от. Зеленого. Київ. 1919. Гер. вчинок. З іл
- Повстанець* сотник Піддубний Ареф. Зубенко Ів.: Лицарі і Мученики. Зб. І. Каліш 1922. 8°, ст. 24 до 25.
- V. 1921. Ольгонільщина. Партизани. Гер. смерть.
- Повстанець* Строчкин Кузьма. Зубенко Ів.: Лицарі і Мученики. Зб. 2. Каліш 1923. 8°, ст. 15.
- Повстання на Херсонщині.* „Сни України“. Варшава 1921. 4°, ч. 14, ст. 5—6; ч. 10—18 червня 1920 р.

Повстання та інші рухи. „Укр. Вістник“. Прага-Подєбради. Зб. I. 1925, в. 8°, ст. 23—24.

Повстанський заїгн Кушніра. Інформ. замітка за „Комуністом“. „Укр. Інвалід“. Каліш 1928, 8°, ч. 9/10, ст. 24.

Микола Кушнір. Платон Висоцький, Михайл Бурлака. 1925—28.

Повстанчий рух. „Син України“. Варшава 1921, 4°, ч. 2, ст. 7. Вістка з України; ч. 4, ст. 7.

Катеринославщина, Харківщина, Чернигівщина, Полтавщина, Херсонщина, Волинь, Поділля.

Повстанчий рух на Україні. „Син України“. Варшава. 1920, 4°, ч. I, ст. 10.

Донесення Українського Пресового Бюро. Відень 24 лип. 1920 р.

Повстанці. „Україна“. Камянець Под. 1919, ч. 36 Просторі інформації.

Повстанці: Андрій Бесарабко та Василь Олексієнко висаджують себе в воздух, щоб не пошати в большевицький полон і не дати захопити муніції. „Приятель Укр. Жовніра“. Кал. на 1923 р. Львів. 1922, 8°, кал.-серпень; Календар Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, календаріюм-серпень.

10. IV. 1920, с. Платонівка, тирасніл. пов. на Херсонщині. Геройчна смерть. З іл.

Повстанці Шенеля. Інформ. замітка за „Пролет. Правдою“. „Укр. Інвалід“. Каліш 1928, 8°, ч. 9/10, ст. 24.

Степан Андрієнко, Савка Шенель. Поділля 1922—28.

Події в Києві (5—8 лютого н. ст. 1918). „Вістник пол. літ. і життя“. Відень 1918, 4°, ч. 11, ст. 154; „Нова Рада“. Київ 1918, ч. 14.

Події в Києві. „Розсвіт“. Раштат 1917, 4°, ч. 47, ст. 1—2.

Перед відкриттям Укр. Військового З'їзду.

Події з 11 по 17 вересня. „Син України“. Варшава 1920, 4°, ч. 7, ст. 3.

Військ. огляд.

Події на Україні. „Гром. Думка“. Вєдляр 1918, 4°, ч. 25; ст. 1—2; ч. 26, ст. 1—2.

Гетьманський переворот.

Події на фронті. Звідомлення Укр. Ген. Штабу від 11—12 серпня. „Син України“. Варшава 1920, 4°, ч. 2, ст. 6.

Події на українському фронті з 20 по 27. „Син України“. Варшава 1920, 4°, ч. 4, ст. 6.

Події на українському фронті 12. X.—21. X. „Син України“ Варшава 1920, 4°, ч. 12, ст. 6—7. Поділля 1920 р.

Подістрияк Гр. Жв. „Лісовики“. „Рідний Край“, Львів 1921, 4°, ч. 110, ст. 2.

Повстанці Холодного Яру, Іваненко. Чупурака.

Поезія війни. ? ? Ціна 15 коп.

Збірка поезій, друкованих головню у „Вістнику Союзу Визв. України“ й інших укр. виданнях по цей бік фронту.

Поїзд вмерлих. Іл. Календар Сирітського Дому на 1923 р. Філядельфія Па. 4°, ст. 69—71.

Січень 1919. Жмеринка-Вашиярка.

Позняків О. І. Житомирська Юнацька Школа Юнак Юхим Кіута. Антон Бондар та Іларіон Яко-

вєць. Бунчужний Харитон Мельник. Сотник Корпійчук. „Прапор України“. Камянець Под. 1919, 4°, ч. I, ст. 13.

1919. 15. III.—25. IV. Звягельський шлях. Коростень-Сарни.

Позняков. Наші лицарі. Память героя. „Україна“. Камянець Под. 1919, ч. 10.

Позняков. Повстанці „Укр. Слово“, Камянець Держін № полку Козловський.

Под. 1919, ч. 7.

Докладний звіт про бої повст. групи Юрка Тютюника до часу приєднання її до армії.

Позапризовна підготовка населення. „Військово-Науковий Вістник“. Київ 1918, 4°, кн. 2, ст.

Полікша Сергій. Кубанець Уваров — отаман Холодного Яру в 1919 р. „Літопис Черв. Кал.“ Львів 1933, 4°, ст. 16—18, ч. 5.

Прємога Чорноморців під Борцагівкою. „Відродження“. Київ. 1918, ч. 213.

До історії Чорноморської дивізії. Сотн. Царенко.

Поліцук Клим. При Центральній Раді. (Фрагменти зі спогадів) „За Золотоверхий Київ“. Збірка. Львів 1922, 8°, ст. 22—23.

Київ в часі наступу Муравйова.

Полк. Альфред Шаманек. „Гром. Думка“, Львів 1920, ч. 172. Причинки до біографії.

Полк. Ашимів, сотн. Матюшенко, Григоренко і Дрєвинський. „Лицарі і Мученики“. Ів. Зубенка. Збірник I. Каліш 1922, 8°, ст. 18.

1920. Повстанці. Гер. смерть під Крижополем.

Полк. Ген. Булави Альфред Шаманек. „Приятель Укр. Жовніра“— календар на 1923 р. Львів 1922, 8°, кал.-грудень; Календар Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, кал.-грудень.

Причинки до біографії. З порт.

Полк. Григоренко. „Око“. Каліш 1921, ч. 21, ст. 13. Жертви війни.

Причинки до біографії.

Полк. Гриць Хміленко. (Некрольог). „Укр. Слово“. Станіславів. 1920, ч. 7, ст. 1—2.

4. IX. 1920. Командант Дорошенківсько-Богданівського куріня, сам дорошенковець.

Полковник Генеральної Булави Альфред Шаманек по чортківській побіді переправляє артилерію через Стрипу. Кал. Черв. Калини на 1924 р. Львів 1923, 8°, кал.-квітень.

1919. Проти поляків. Гер. вчинок.

Полк. Др. Осип Ковшевич. „Стрілець“. Станіславів 1919, ч. 4.

Посмертна згадка.

Полк. Євген Васильович Мишковський. „Око“. Каліш 1921, ч. 21, ст. 5: Жертви війни.

Причинок до біографії.

Полк. Євген Володимирович Царенко. „Око“. Каліш 1921, ч. 21, ст. 6: Жертви війни. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923, 8°, ст. 16—17.

Ком. 8. Чорномор. полку (3-ої Зал. Див.). Некрольог. Причинок до біографії. Поділля.

Полковник Куликівський. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник I. Каліш 1922, 8°, ст. 27.

Характеристика, гер. вчинки.

Полковник Мишківський Євген. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 15—16.

Причинок до біографії.

Полковник М. Фролов. (Некрольог). „Тризуб“. Париж 1930. 8°, ч. 29/30. ст. 33—34.

Ком. 3-го кін. полку.

Полковник Сердюк. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Зб. 2. Каліш 1923. 8°, ст. 34.

Ком. І. Хортиці. Січ. п. Запорож. Корпусу, с. І. 1919, м. Олександрівське на Катеринославщині.

Полковник УСС Дмитро Вітовський Кат. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, ст. 117.

Характеристика. З порт.

Полковник Черниця Павло „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Зб. І. Каліш 1922. 8°, ст. 15—16.

Другого Чорноморського полку Сквиря. Гер. смерть.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД:

Осип Марків, Станиславів, 10 зол.

До П. Т. Передплатників!

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, одинокий на західних українських землях воєнно-історичний місячний журнал, виходить вже семий рік без найменшої перерви і без найменшого спізнення, точно 1-го кожного місяця. Цей успіх завдячує Видавництву у великій мірі П. Т. Передплатникам, бо журнал вдержується лише передплатою. Заохочена успіхом журналу Управа Видавництва рішила розвинути ударну кампанію за приєднання до кінця 1935 р. 500 нових передплатників. Першу сотню (точно 115) здобула Адміністрація в самім місті Львові впродовж місяця травня. Дальших чотири сотні повинен дати край.

І саме всіх дотеперішних, обовязкових П. Т. Передплатників закликає Видавництво до помочі в тій акції. Вистарчить, якщо кожний передплатник приєднає лише одного нового. Тоді Видавництво зможе не тільки твердо закріпити існування журналу, але його побільшити й поширити.

Кому дорога наша історично-військова традиція, кому дорогий наш журнал, той повинен найти хоч трохи вільного часу на те, щоби в крузі своїх знайомих придбати для „Літопису“ хоч одного нового передплатника!

Звідомлення з акції подаватимемо в кожному числі „Літопису“.

УПРАВА ВИДАВНИЧОЇ КООПЕРАТИВИ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 6. / Червень 1935.

ЗМІСТ:

Вояцьке кохання Ярослав Курдик	2	З Минулих днів С. Гайдучок	11
Українські морські міністри і керуючі морським відомством рр. 1917 — 1921 Ярослав Шрамченко	2	Сторінка з „Альманаху Українських Січових Стрільців	12
Січові Стрільці (С. С.) Гриць Гладкий	4	З мотикою на сонце Олександр Миколаєвич	13
Геройська боротьба і лицарська смерть четаря Юрка Мельника з Обломова, команданта 2-ої сотні, III. пох. курія п. п. ім. Мазепи	7	Махно та його військо	16
Зимовий похід Дмитро Паліїв	8	Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	18
		Бібліографія	22
		До передплатників	24

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 7-8

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ

1935

ПІСЛЯ ЧОРТКІВСЬКОЇ ОФЕНЗИВИ. ЧЕРВЕНЬ 1919 Р.

П Р О Р И В

Може бути, що дні полохливі,
може бути, що липень і спека,
бо чогож устаєш ти, спогаде сивий,
— легендо далека?

Підпирає обличчя долоня
і рахує чоло... кільколіття —
інші зорі над Тобою дзвонять,
інші зорі світять...

Але часом пориває серце
це останнє юнацьке зусилля
і відроджуєш душу тепер ще,
як дивне чар-зілля!...

І палаєш, як куц незгоримий
на Синаю стрільчастому збочі —
о, легендо золотих римів
— Чортківські дні й ночі!...

З XIV. Бригадою на Великій Україні

Написав: Ярослав Г. унезич, б. хор У. Г. А.

I.

На кільканацять днів перед вимаршом XIV бригади з Гніваня коло Винниці, у похід в т. зв. чотирокутник смерти зайшов до нашого команданта, невеличкий, дрантивий чоловічок — та представився як учитель з сусіднього села і заявив, що зібрав відділ повстанців проти большевиків і тільки потребує зброї. Просив, щоб йому дати трохи амуніції до скорострілу системи Кольта, також кріси і набої до них. Розуміється командант відмовив — бо не було нашої звички зоружувати цивільних мешканців — які потім зброю могли рівно добре ужити проти нас. Тимбільше, що дійшло до нашого відома, що недалеке село Ворошилівка заложило собі окрему республіку з власним урядом і збройною силою, яка навіть складалася з армат здобутих на німцях, що покинули Україну.

Названа республіка була одною з численних, які повстали на Поділлію і Херсонщині, а ціллю її було крім того, щоб заспокоїти льокальні амбіції жадних власти селян, теж і то, щоб вряди годи „погулять“. Очевидно це мстилося на сконсолідованні внутрішнього устрою Укр. Держави, яка крім зовнішніх мала теж і внутрішніх ворогів. Одною з підстав до створення таких республік була надмірна привязаність зазбручанських українців до традиції з часів історичної Січи, яка проявлялась теж у тім, що значні частини війська ходили у костюмах з 15 і 16 століття. Виділось теж і козацькі оселедці з історичної минувшини, саме коли на наших очах був XX. вік, століття техніки і дисципліни.

Відносини наші до республіки Ворошилівської були гротескові. Отця республіка повідомила нас, що тільки за дозволом її уряду можна буде нашим частинам перемашерувати через її область а дозволу цього уділював „президент республіки“, вислужений фельдфебель царської служби.

Тимчасом розвідочна служба повідомила нас, що Ворошилівська республіка приготує напад на наші магазини інтендантури, що містилися на залізничім двірці у Гнівані.

Наслідком цього старшини нашої бригади му- сіли відбувати безустанні денні і нічні дижури в стаційній команді, що була в будинку оподалік залізничого двірця. Мольох тифу проковтнув чимало старшин і мужви, а ще чимало лежало недужих — одже старшини повнили службу і за себе і за мужву. В кімнатах стаційної команди було глітно: дистингований сотник Стронський, командант бригади і його адютант поручник Др. Борисевич, пор. Голота, пор. Алексевич, чет. Кордибан, чет. Леман (абсольв. академії у Wiener-Neustadt) і багато, багато інших. На подвірю і в сінях уставлені стояли готові до стрілу, прикриті брезентовим накривалом скоростріли Кольта і Люїса. Хто грав в шахи, хто кури в. Так проходив час. Скріплене поготівля на двірці і в касарні мужви, яка містилась в бараках робітників копальні граніту — час до часу відзивалось до нас крізь телефон, котрого дзвінок удержував нас в чуйності.

Девятого дня такого поготівля, повнив я у бараках мужви службу дижурного старшини. Бараки були деревляні, у залізних печях горів вогонь, якого багряна грань відбивалася вечором крізь вікна далеко на першім білім снігу. Я перейшов біля леговиск наших жовнірів, що після вечері зложеної з картофляної зупи і чаю уложилися до сну. Марний то був вид. Нагадалися мені картини гренадирів наполеонської армії з часів їх відвороту з під Москви. Подерті плащі, діраві черевики — брудне білля повне насікомих. Загальний брак коців чи яких небудь покривал. Дійсно, треба було великої любови до України, щоби серед цих злиднів витривати, а навіть йти до бою з ворогом.

Малий Василько з під Сокаля, 14-літній хлопчина, що сильно банував за Галчиною — потішував старого з довжезними вусами гуцула, що на причі місця собі не міг знайти, та перевертався у оден то знову у другий бік.

— „Цитуйте Миколо, закурить дзигар, буде лекше на серці від нього. — Мабуть знову на Київ підемо, а через Київ вернемось до Львова“.

Микола зітхнув тяжко і дивився на худі пальці, які після тифу стали ще худіші. Потім закурював

махорку, яка після його висказу пахла як кадило в церкві, в роті як кропива і втихав.

Мужва спала.

Тільки я сам остався з думками про Львів, рідню і хоч вся Велика Україна була так дуже близькою мойому серцю, то туга за Галичиною видавалась такою великою, як камінь на груді.

На подвірю касарні розлягалися кроки вартівника, дижурний підстаршина конферував з кухарями.

Десь біля 1-шої години ніччю задзвонив дзвінок телефону. Беру слухавку до рук — слухаю:

— Тут стаційна команда! Негайно побудити стрільців — алярм! на інтендантуру на двірці напали Ворошилівці. Бігом на двірць з підмогою.

От біда! думаю — діждались Свищу на підстаршину, стрільці подають з уст до уст: алярм! Гуркотять кріси, хтось підкрутив світло, бо піч погасла. Висипаються на двір. — Тут збірка. Даю приказ: набити кріс і бігом!

А з двірця доходить нас відгомін стрілів. Ніч темна, так що на кілька кроків перед собою не видно. Біжимо розстрільною, дехто потикається на ямах, де копано граніт і біжимо далі.

Врешті виступають чорні обриси мурів залізничних забудовань, чути точніше стріли й крики — вбігаємо на двірць. Коло вагонів інтендантури видимо темні постаті, здебільша цивільного покрою, які на наш прихід реагують утечею. Тимчасом стр. десятник Н., який мав досить тих взаємин з Ворошилівцями — поцілів з кріса одного з напасників, що не встиг утекти.

Наближаюся до раненого. Типовий подоляк, високий дядько, дідуган, худощавий, у кожуху, дві парі портяниць крізь рамена, з плеча звисає довга торба, сам без зброї. Дядько охкає і в переконанні своєї вини немов вижидає кари з наших рук. Лишаю стрільця при раненім, а сам з мужвою удаюся в погоню за втікачами. На двірці залишилося ще декілька наших відділів зі стаційної команди. Проходимо вулицями в сусідстві двірця та заганяємося в сумежні поля — надармо.

З Ворошилівців ні сліду і колиб не ранений „дядько“, то навіть не булоби знаку, що на двірць хтонебудь нападав.

Вранці на сам Новий Рік нового стилю себто 1-го січня 1920 р. о год. 4-тій 14-та бригада ви-машерувала з Гніваня у похід у т. зв. чотирукутник смерти.

Іхали поїзди з вагонами занятими через хорих, виздоровців, жінки і дітвору, іхали вагони інтендантури, а в одному з них стрільці везли раненого дядька з Ворошилівки. Я машерував тільки в товаристві четаря Кордибана і четаря Лемана, який цілу трагічну дорогу бавив нас дотепами.

Високі, широченні чоботи, які одержав Леман недавно з нашої інтендантури — вище його колін мов чоботи Дон Кішота з Ляманчу, — та проте він машерував енергійно, так що ми ледви додержували йому кроку.

II.

Ворошилівку ми лишили з боку. Плян походу Української і алицької Армії був такий, що всі відділи, боеві та стапні частинно іхали поїздами, частинно йшли пішки, дорогами оподалік залізничного шляху. На нічліг відділи, що машерували, задержувались у селах, а що кілька днів походу — наступав одноденний відпочинок. Метою маршу: Веселий Кут під Одесою. Одноманітна подільська рівнина притрушена злегка снігом, здавалося, тягнулася у безкрай. Ні дерева ні горба, часом лиш потічок — що губився знечевя, неначе западався у землю.

Часом стрінули ми по дорозі містечко. Властиво велике село, по середині котрого кільканацять домиків стоять мов хати на курячих лабках. Школа звичайно з боку, серед саду, будинок великий з гарними просторими шкільними саями. Науки в школі дасть тепер Біг.

Сніг стаяв і під нашими ногами показалося липке, подільське болото, в котрім встрягали підводи навантажені припасами їди та виздоровцями, які воліли держатися піхотинців, як іхати у зимних поїздах, у котрих нераз годинами треба було серед шляху очікувати на паливо до паровоза, чи на нового машиніста, бо попередній дав ногам знати.

Наша трійка, то є четар Леман, Кордибан і я держалися добре. Австрійський кріс, що оббивав мені плече, грів мене підчас походу — а надія, що йдемо великий шмат дороги, а потім відпичнемо в селянській хаті, при теплім вогні додавала розради. Часом задержувались полеві кухні і тоді старшини з мужвою їли обід чи вечерю, закурювали папіроса.

— Хлопці, є охота? — Є! відповідали веселим голосом різні постаті, обдерті, з діравими черевоками, худощаві, у тоненьких плащах. Це були ті Івани, Миколи і Стефани, які відмашерували на Велику Україну, обороняючи пядь за пядею рідну землю. Тепер вони змаргані від хоріб та злиднів мов пригасли, а тільки незвичайний блиск очей казав, що вони живуть сильною любовю до України.

Під Святий Вечір наша бригада опинилася в містечку Кодима. Ми очевидно згордили камяницями жидівського походження і зайняли квартири по селянських домах — де панував святочний настрій. Частина бригади примістилася у місцевій школі, де кухар миттю приступив до варення пирогів, каші. Знайшлися оселедці, горівка та мід. Старшинська харчівня теж занялась приготуванням вечері. А коли на небі показалась перша зірка — господар, у котрого я з товаришем замешкав на квартирі, звернувся до нас з святочними побажаннями — так як велить традиція. Ми зі своєї сторони бажали йому, господині і цілій рідні усього добра, та частували їх тим, що нам прислали з старшинської харчівні.

А зі школи неслася коляда:

Нова радість стала, яка не бувала
Над вертепом звізда ясна, світу засіяла
Молим Тебе Боже, Царю Господине
Даруй волю, даруй долю, нашій Україні.

Мороз був сердитий і ми машерували залізничним шляхом, фіри їхали дорогою оподалік. Наша армія увійшла в Херсонщину. Доки було Поділля — село від села віддалене милью — дві милі, а тут село на 40 — 50 верстов від другого. Десь виють вовки. Коні неспокійно стрижуть вухами, а ми йдемо вперед.

Командант раз враз споглядає на батарею гармат, яка котиться по замерзлих грудях, тягнена кількома парами гуцульських коней.

У цій околиці лучився випадок, що відділи самозванчого „отамана“ Котовського напали ніччу на галицький гарматний полк і забрали кілька гармат. Треба тут матися на осторожності.

По дорозі стрічаємо найріжнородніші частини, полки, бригади, сотні. Довжезні валки фір з людьми та всяким добром. Рештка припасів Гал. Армії. В кількох місцях, де перехрещується залізничий шлях з гостинцем, стояли санітарні поїзди, які приймають від нас новий набір стрільців, що підчас дороги захорували на тиф. При дорозі, у ровах лежать обіджені здичілими псами кістяки коней.

Бідні! бідні а милі друзі, гуцулики, не мете на полонинах пасти солодкої отави, ані Анничка не заплете вам кісок дрібушок з гриви — ані не затрембітає вже вам трембіта...

Це були витревалі і хоробрі помічники нашої Армії, інтелігентні, розумні сотворіння — які у тім марші в чотирокутнику смерті оставили свої гекатомби.

По залізничних шинах, посвистуючи котиться панцирний поїзд „Галичина“. Масивне, сталеве тілище з отворами, крізь які видніють цівки скорострілів і гармат малого калібру — робить сторожу на шляху походу Укр. Гал. Армії. З гордістю дивимося на нього, цього ветерана, свідка наших перемог — який тепер останній вицофується з залишених нами позицій. Паровіз свище так сумно....

У селі Круте чет. Леман підходить до мене і таємничо щось шепче — потім те саме до чет. Кордибана. За хвилю дістанемо квартири. Йде про те, щоби ми дістали окрему кімнату, але спільну, бо треба зробити порядок з біллям. Погоджуємося і приміщуємося в холодній кімнаті якогось дядька самітника. Тут наганяємо наших стрільців, що часом повнять для нас услуги чурів і замикаємо двері на засуви. Потім скидаємо плащі, мундури і білля і приглядаємося їм з достойною увагою.

У біллю, у його згортках, ходять воші, маленькі, як каже чет. Коридбан „делікатні“, та їх таке число у нашім біллю, що не виплатиться їх бити. Кидаємо білля у вогонь, воші тріскають, а ми з вдоволенням дивимося на їх загладу. Потім збираємо все білля, яке знаходиться в наших наплечниках і робимо з нього комплети. Чет. Кордибан дістає коротку сорочку, що сягає йому до пупця і ми з нього дуже сміємося, моя сорочка без правого рукава, а підштанці чет. Лемана — діраві на колінах і з заду, без гузиків та шнурків. Та проте зміна білля вправляє нас в знаменитий гумор і Ле-

ман, який є Віденцем з походження, свище Штравсівського вальця.

Зміну білля робимо в тайні перед господарем, бо не хочемо стратити нашого старшинського авторитету. Другі бувають більше безцеремонні. Хто з таких не має білля на зміну, цей скидає білля і бе воші чим попало, прикладом кріса, рукояткою багнета.

В ночі командант бригади пробує нашої справности і каже трубіти алярм.

Збираємося на площі коло церкви, ніч морозна, місячна. Зорі іскряться на небі — сніг скрипить під ногами. Стаємо у збірці, але не всі. Знову бракує кілька хорих на тиф. — По звіті командантів відділів розходимось по квартирах, щоб захопити ще кілька годин сну. Завтра вранці, досвіта дальший похід — ми доходимо вже до району німецьких кольоній, що віддалені від нас на три дні маршу. Чет. Леман помітно оживляється і обіщує нам чудові квартири у своїх одноплемінників. В уяві бачить він Гансів, що витають нас підчас перемаршу і частують коновками домашнього солодкого пива. Бачить він німецькі Елисаветки і Маргаритки, що зпід стидливо опущених вій дивляться на нього, українського героя в чотирокутнику смерті.

III.

Похід Галицької Армії відбувався вздовж залізничного шляху Жмеринка, Вапнярка, Бірзуля і мав скінчитися в місцевості Веселий Кут, зглядно в районі німецьких кольоній під Одесою. Ситуація стратегічна дуже тонка. Ми ніби „союзники“ Денікіна, однак на ділі як і перше присвічує нам тільки ідея великої соборної України. Наша армія в кліщах польсько-румунсько-денікінсько-большевицьких. Після примусової злуки з Денікіном нас покинули придніпрянські відділи, які помашерували на захід, а опісля зєдинилися з поляками. Армії Юденича, Колчака і Денікіна розбиті. Денікінські війська поспішно вицофуються на полудневий схід в напрямі на Одесу. Звідси кораблями мали відплисти на море.

За відділами Денікіна машерували ми спішно переорганізовані. Диктатор виїхав заграницю в дипломатичній місії — військо наше перестало взагалі цікавитися потягненнями на політичній шахівниці.

Вздовж шляху, кудюю ми машерували, стрічаю численні свіжо викопані братські могили. Це нові жертви тифу. Хоронено по кількадесять стрільців у однім гробі, на верху котрого кладено високий хрест. Імен і назвиск — ніяких, вони часом були в евіденційнім деннику канцелярії санітарних відділів — однак здебільша запропастились.

Після новоповсталого в нашій армії звичаю, мені і кільком моїм знайомим удалося ще в Гнівани купити за високу ціну трохи протитифозних ліків, а то камфору і дігіталіс і я сяк так почувався перед тифом безпечно.

Четар Леман, що відбував властиво в українській армії свою першу військову службу — зачав займатися колектованням вошей.

Він роздобув десьто одну вош хору за його інформаціями на плямистий тиф і держав її в щільно затканій плящині. Нам її показував з видимим вдовільям. Вона була досить велика, на хребті мала знамя у виді хреста (такого не мали воші хорі на поворотний тиф). Сама вона була дуже горячкова і неспокійна. За кілька днів вона здохла.

Мороз був дуже дошкульний. На порядку дня були у відділах численні випадки відмороження рук, ніг, вух, носа. Наша бригада мусіла дуже часто підчас походу відсилати хорих саньми до найближчих санітарних по-тягів.

Я машерував у короткій кожушці, на голові мазепинка, черевики показалися тісні. Нагальні сніги засипували залізничний шлях і дороги грубезною версткою — часто чути виття вовків... Свистів морозний вихор. Я мріяв про теплі, футрянні рукавиці, котрих з нас не мав ніхто.

Підчас двацять котрогось дня маршу — стало тепліше, ба навіть зачав падати дощ, що миттю замерзаючи творив ховзкі тафлі леду.

Я йшов в товаристві чет. Лемана і чет. Кордибана і ми прислухувались, як сотник Стронський розказував про дальші свої пляни щодо розміщення і реорганізації бригади.

Стан бригади змалів — за нами лишилося кілька братських могил. Хорі відійшли до санітарних по-їздів.

Та ось Веселий Кут і німецькі кольонії перед нами. Ще одно зусилля, ще одно...

Вірні гуцулики мов розуміють, тягнуть вози, гармати з останніх сил — мужва оживляється.

На полудне призначений відпочинок в найближчому містечку, яке після військової мапи повинно знаходитися при шляху. Там відпочинок двогодинний, а потім дальший похід.

Вже видно перші доми містечка, залізничу ста-

Диктатор Петрушевич серед У. С. С. Камянець Подільський, вересень 1919 р.

цію. Висилаємо стежу і кватерункових наперед, щоб приглянулись...

Та ось стежа вертає збентежена немов перелякана. Провідник стежі голосить, що в цілім містечку не видно людей.

Вид містечка справді несамопитий. Грובה тишина — на вулицях ні людей, ні звірини, замкнені склепи. Отвиріаємо в домах одні двері, другі, десяті — нікого.

Мені нагадався мотив з „Літаючого Голяндця“ Вагнера з його страшним рефреном:

„Чи бачили ви корабель, що жене крізь моря.
Чорні його щогли, мов цвинтарні хрести
А вітрила з кривавої багрі!...
Гей! яке воно сумне, огое
Гей!! як вихор свище, огое!“

Ми всі з полешкою покинули несамопите місто. В найближчому селі ми довідались, що в тім містечку перед тижнем вчинили денікінські відділи жидівський погром. Рештки жидів та нежидівське населення утекло до сусідніх сіл і там схоронилось.

Пізнім вечером наша бригада вмашерувала до німецької кольонії Аннаберг.

IV.

Німецькі кольонії. Знаю їх ще з того часу, як 1918 р. був на Великій Україні. Чепурні доми, широкі вулиці, у внутрі селянських домів восковані підлоги, фісгармонії. Куди українським селянським хатам до цього...

— „Треба хотіти“ пояснює мені господар, у котрого я з чет. Леманом і Кордибаном закватувалися... — треба хотіти! Чейже ми не маємо більше даних до розвою чим місцеве україн-

Дефіляда У. С. С. перед Диктатором Петрушевичем. Камянець Подільський, вересень 1919 р.

ське населення. У нас вже від маленького працюють з якоюсь метою — кличемо інженірів, будівничих, маємо таких і свого походження, та молимося і працюємо. Солідарність у нас велика. Стільки десятирок літ ба навіть цілі віки нас не засиміювали — наші дочки видаємо за муж тільки за німецьких хлопців, у хаті говоримо тільки по німецьки, ба навіть як на торг до Одеси поїдем — то і там ломаною українською мовою чи рідною німецькою порозуміємось. Ми евангелики — Ви бачили у селі нашу церкву? Там міститься теж школа.

Я був дуже втомлений останнім маршем (тревав без перерви 18 годин) і з задоволенням бачив, як хазяйка зі строгими чертами як на гравюрі Дірера — приготувляла нам спання. На ліжка та на канапу накладено таку велику скількість подушок та перин, що вони сягали майже до стелі.

Леман моргав весело до мене і чет. Кордибана — немов хотів сказати: видите як у моїх одноплемінників!.. Нам подано великі шклянки горячого молока, хліб, масло, яйця і ми замкнулись у своїй кімнаті. Потім по вечері з ліжок ми постягали по одному матрацику на підлогу, поклали на них подушки і покривала та лягли спати. — Ми вже відзвичаїлися уживати ліжок — та крім цього боялись занечистити господарям постіль насікомими.

Слідуючого дня, о годині шестій ми відмашерували у дальший похід. Тепер по дорозі ми переходили виключно через самі німецькі кольонії. Одна подібна до другої. Перед залізничною стацією Веселий Кут — наша бригада скрутила зі шляху на право і ми після маршу серед морозу то знов снігових завій перейшли село Нейдорф — де квартирувалась 8 бригада і опинились в кольонії Гліксталь, положеній о 14 кілом. від Нейдорфу. Тут ми розтаборилися на довший час.

..В нас родина є одна — наша славна Русь свята, І Гриневич і Лиман і наш славний Кордибан Гей-ну, гей-нуну — розвеселім родину“...

Це була пісня, яку виспівував на radoшах чет. Кордибан — при шклянці німецького вина, коли ми опинилися на новій квартирі.

Гліксталь було це велике село, розкинене широко у долі між двома горбами. Крізь село перпливав потік. На горі від Нейдорфу виднів цвинтар лісом кам'яних хрестів та гробівців. Після короткого відпочинку — зачалися вправи — обчислено стан мужви і старшин — переформовано від-

діли. Горячково чищено кріси, порядковано амуніцію.

Командант раз враз відбував наради з кількома сотниками, що були начальниками полків, чи сотень — бо там де перейшов його ексцеленція тиф — з полків оставали сотні — з бригад курені.

В околиці крутилися останки армії Денікіна то є марудери і ті, що хотіли лишитися на руїнах царської імперії. Вони збиралися не раз у більшій відділі і загрожували нашому війську. Ми чули, що кіннота Денікінського генерала Бредова передирається здовж Дністра у Галичину, де її розоружено.

Події покотилися дальше швидким колом.

До нашої армії наблизилася армія большевицька. Румуни до Бесарабії нас не перпустили — раз бояться тифу, по друге бояться озброєних українців.

Що робити? Як рятувати ці сотки цивільного населення, жінки і діти, що разом з нами покинули Галичину, забираючи зі собою на возах з цілого добутку — так як Гете оспівує в Германі і Доротеї — тільки річі зайві, непотрібні. І потім з нами верстали довгий шлях дороги в чотирикутнику смерті. — Ці валки санітарні хорих на тиф.

Командант III-го корпусу Гал. Армії, в склад котрого входила XIV бригада — генерал Кравс відбував раз враз наради зі штабовими саршинами — в Гліксталь. Раз враз їздили до Головної Кватири УГА старшини звязкові і привозили прикази.

Врешті поважна це хвиля. Командант бригади Стронський скликає всіх старшин на нараду. В кімнатах старшинської харчівні ледви стає місця для всіх. Сотник Стронський відчитує приказ з головної квартири УГА — який повідомляє всі галицькі частини про злуку У. Г. Армії з революційними большевицькими військами. Від тепер У. Г. Армія зветься Червона Укр. Гал. Армія — стрільці товаришами (так було на ділі), на відзнаках мається припнати червоного коліру кокарду. — На разі заховано титулятуру старшин, т. пр. тов. сотник, тов. хорунжий, тов. вістун, і їх відзнаки. Заховано теж старшинську і підстаршинську харчівню. Наказано за 2—3 дні сподіватися приходу у наш район большевицьких військ. Приказ був підписаний отаманом Семеном Горуком (бувшим редактором катол. Руслана).

Група старшин живо демонструвала проти злуки з большевиками. Щож, приказ — приказом...

Зимовий похід

Написав: *Дмитро Паліє*.

(Докінчення).

Період, що його обговорює п. О. Доценко в своїй „Зимовому Поході“ — болючий розєднан-ням двох братніх українських армій — Придні-пряньської і Галицької. Шляхи обох Армій розій-шлися. Придніпряньська Армія перейшла в парти-зани, У. Г. А. зберігала себе хвилевими умовами з ворожими арміями, що наступали на Україну.

П. О. Доценко, як історик не завдав собі труда зібрати в е с ь матеріал, що відноситься до пере-живань У. Г. А., не дав тла, на якому відбувалися події, а обмежився виключно до уенерівських ма-теріялів й на їх підставі стверджує тільки „зраду Галичан“. Книга Доценка видана в 15 літ після подій. Був час, щоби пристрасти минулися, а їх місце заняла холодна аналіза історика. Становище Доценка дуже подібне до становища тих галиць-ких публіцистів мемуаристів, що **літ тому десять**, зрадою клеймили тактичні ходи Уряду УНР і гол. отамана Петлюри. Таке становище самозрозуміло до живого обурювало п. Доценка і його однодум-ців. Тепер українська історіографія інакше ставиться до потягнень гол. от. Петлюри. Люди кри-тикують їх **доцільність**, але зі свого репертуару давно вже викреслили **упрощений** підхід. До нього повертає якраз п. Доценко у Зимовому Поході; очевидно зі шкодою для книжки.

Кілька разів повторяється в Зимовому Поході фраза „Зрада Галичан“. Для прикладу: „Після переходу армії на бік Денікіна галицьке військо в більшості здеморалізувалося; багато жовніврів утікло до Галичини, можна було припускати, що і решта також легко зрадить Денікіна, як зрадила от. Петлюру і перейде на бік большевиків, або в ліпшому випадкові займе неутральне становище“. (Стор. XII.).

Це написане без ніякої аналізи причин „зради“, без зясування тла трагічних подій!.. Щоби дока-зати, які шкоди нанесла Україні „зрада“ У. Г. А., п. Доценко представляє ситуацію незгідно з фак-тичним станом. П. Доценко пише: „Кожний, хто стежив за операціями, якими керував штаб Гол. Отамана Петлюри, вносив вражіння, що рух його військ приблизно в кінці серпня і на початку ве-ресня закінчиться захопленням цілого Правобе-режжя з Одесою включно, після чого отаман Пе-тлюра зробить спробу захоплення переправ через Дніпро. Війська от. Петлюри (в оригіналі — „от. Петлюрі“ — коректа в книжці жаклива, недопу-скальна в наукових виданнях) справді в останніх (в ориг. останніх) днях серпня стояли вже за Балтою і Ольгополем — в південно-одеському напрямі, біля Цвіткова — в східньому напрямі та коло Києва. Непримиренна позиція денікінців та **зрада Галичан** нанесли несподіваний величезний удар стратегічним плянам Петлюри“ (Стор. XIII) (підкреслення моє. — Д. П.).

Виходить: Якщоб не „зрада“ Галичан, страте-гічні пляни Петлюри „захоплення цілого Правобе-режжя з Одесою включно, а навіть переправи че-рез Дніпро булиби з усею певністю зреалізовані. Таке виписувати може політичний агітатор у якійсь брошурі, але ніколи історик в науковім творі. Де серпень і початок вересня, а де „зрада“ Галичан? Українська Галицька Армія перейшла до Денікіна в листопаді. В той час вже ніхто не міг „вносити вражіння“, що ціле Правобережжя буде наше. Навпаки, обі Армії були у постійнім відступі на захід і знаходилися на лінії Брацлав—Вапнярка — в долину до Дністра. Але не будьмо голословні.

Дня 11 вересня (себто в 10 днів по відвороті з Києва) відбувалася в Камянці Под. спільна на-рада Директорії, Диктатури, Уряду У. Н. Р. і Шта-бу Гол. Отамана. На порядку дня стояла справа відношення до Денікіна. Уряд УНР настоював на наступ проти Денікіна.

Ген. Юнаків¹⁾: „Вимоги представників уряду щодо переходу в наступ, на жаль, сьогодні не від-повідають нашому стратегічному положенню. Вже ми чули тут, що маємо нині лише 20.000 багнетів. Крім того, ми не скінчили боротьби з большеви-ками. Зараз майже вся наша армія скупчена проти південної групи большевиків“. Так ставив справу не штаб У. Г. А., але Штаб Гол. Отамана. Що більше: В цитованому тільки що Збірнику прем. І. Мазепа пише: „Воювати на два фронти було не під силу нашій армії. Щоб уникнути війни з Денікіном, уряд вживав всіх можливих заходів. Ще до зай-няття Києва було послано до денікінської армії спеціальну делегацію на чолі з М. Омеляновичем-Павленком, якій денікінське командування за-явило, що воно надніпряньської армії не визнає і з її представниками говорити відмовляється“.

А далі: „Після київських подій уряд зробив ще одну спробу для встановлення демаркаційної лінії між нашим фронтом і фронтом Денікіна. Була по-слана ще одна делегація на чолі з М. Омелянови-чем-Павленком. Та цій делегації також було за-явлено: ніяких розмов, поки не признаєте гасла „єдина неділима Росія“.²⁾

Деж ті стратегічні пляни захоплення Одеси і переправ через Дніпро, коли у вересні Уряд У. Н. Р. намагався встановити демаркаційну лінію з Денікіном, який займав вже велику частину пра-вобережної України? Жовтень тільки погіршив еитуацію обох армій, а в час переходу У. Г. А. до Денікіна ситуація була вже зовсім безнадійна.

Ніяких **стратегічних** плянів тоді уже не було. Були тільки **політичні** пляни. Попри висилку деле-

¹⁾ Збірник пам'яті Симона Петлюри, Прага 1930 р. (стор. 39). Ген. Юнаків — Нач. Штабу Гол. Отамана.

²⁾ Збірник стор. 37.

гацій до Денікіна, Уряд УНР. переговорював з поляками і з більшовиками, намагаючись дійти з котроюсь із тих сил до порозуміння. До Камянця Под. приїхав був в жовтні з Москви швейцарський комуніст Пляттен, який був посередником між більшовиками і українцями. Уряд У. Н. Р. прийняв його посередництво і він вернув до Москви. 25. жовтня Пляттен вернув до Камянця з конкретними пропозиціями про військову конвенцію проти Денікіна. У висліді того, Гол. От. Петлюра і Уряд У. Н. Р. вислали дня 2. листопада делегацію до більшовиків, яка мала з ними переговорювати про спільний наступ проти Денікіна. Та делегація і дві пізніші не осягнули нічого. Більшовики весь час крутили й старались тільки зискати на часі. Згодом делегацію до більшовиків вислала ще Команда Армії УНР підчас Зимового Походу, але теж безуспішно.

Як бачимо з того, заходи роблено на всі сторони. Ми не докоряємо тим Урядові і Армії УНР. Такі були тоді часи, що не було іншого виходу, як з кимсь з 3-ьох ворогів дійти до порозуміння. Це й перевів згодом Уряд У. Н. Р., договорюючись з поляками.

Ще одна справка: О. Доценко пише: „Галицька Армія, в моменті зради її от. Петлюрі, займала Жмеринку — величезний залізничий вузол і одночасно військову базу У. Н. Р. Зрадивши от. Петлюрі, Галичане добровільно уступили цей вузол добровольцям, поставивши Армію У. Н. Р. в невимовно тяжке положення“.

Тут п. Доценко таки зовсім відійшов від правди. В час умови У. Г. А. з Денікіном, Жмеринка находилася в руках не У. Г. А., але Придніпрянської Армії. В Жмеринці стояв навіть штаб Придніпрянської Армії! Тому ані добровільно ані недобровільно Галичани цього вузла денікінцям не уступали. Що у висліді завішення воєнних ділань між У. Г. А. а Денікінцями Жмеринка впала, це факт. Але вона була би й так перейшла в руки денікінців, бо згідно з наказом Штабу Гол. Отамана Українська Армія мала відступити на лінію Летиців—Деражня—Бар. Навіщо ж тоді в історичнім творі представляти справу так, немов лише ізза переходу У. Г. А. до Денікіна впала Жмеринка і Придніпрянська Армія була змушена відступати?

„Зрада“. Це важке слово, що стільки разів пишеться у всіх відмінах на сторінках Зимового Походу, до чогось зобов'язує. Зі зрадниками не входить у взаємини, зрадниками погорджується. Але чи справді так було воно тоді, в ті трагічні часи?

Армія У. Н. Р. відступала після переходу У. Г. А. до Денікіна на зади У. Г. А. Там завдяки У. Г. А. вона мала змогу переорганізуватись і вирушити у Зимовий Похід. Командування придніпр. Армії зразу й рішило: „Лінією прориву мав служити район розташування Галицької Армії в смузі Козятин—Гайсин—Вінниця—Хмельник. Полк. Долудові було доручено негайно відїхати до міста Вінниці — осідку Н. К. У. Г. А.³⁾ і порозумітися в тій справі з ген. Микиткою, передавши йому особистого ли-

ста от. Омеляновича-Павленка“.

(Стор. XV).
Чи полк. Долуд їздив до Н. К. У. Г. А., як поставилася У. Г. до переходу Придніпрянської Армії через її райони розташування, п. Доценко не пише. Натомість є згадка такого змісту: „Ворог відступив на Козятин та Вінницю. Галицькі частини, які зустрічалися в цім районі, вперше після рзєднання і переходу їх на бік Денікіна, почували себе ніяково та не знали, що з ними буде зроблено, але частини нашої Армії пропускали Галичан вільно.

...Команда нашої Армії ще раз звертала увагу на необхідність коректного відношення до Галичан: обезброювання їх могло мати місце тільки в разі явно ворожого ставлення до нас“.

(Стор. XVII).
Читач подумає: Яка велика толеранція з боку Придніпрянської Армії!.. А тимчасом — вже не пригадую собі чи полк. Долуд чи хтось інший — справді приїхав до Вінниці від імені Команди Придніпрянської Армії. До Нач. Команди У. Г. А. він не звертався, бо тоді там рядив полк. Ціріц, а до нього ніхто не мав довіря. Відпоручник звернувся до Колегії П'ятьох, яка створилася 1. грудня і стала конспіративним політичним проводом Армії. (Диктатор Петрушевич виїхав вже був за кордон). Колегія рішила перепустити Придніпрянську Армію через район розташування У. Г. А. і того самого дня мені було доручено вислати кур'єрів до частин У. Г. А., що стояли на північ від Калинівки з наказом для них: „Перепустити Придніпрянську Армію і помагати їй у всьому“. Це все діялося конспіративно з огляду на присутність Денікінців і в Вінниці і в тому районі, куди мала переходити Придн. Армія.

Кур'єри виїхали і то кінцями генерала Тарнавського, очевидно за дозволом генерала. Такий був фактичний стан. Галицькі частини приказ виконали. Свобідно перепустили Придніпрянську Армію через залізничий шлях, утруднюючи операції денікінців⁴⁾.

Лише завдяки Гал. Армії, Придніпрянська Армія перейшла цей небезпечний район. І тільки рахуючись з певністю, що Гал. Армія уможливить її перехід, Придніпрянська Армія рішилася на Зимовий Похід.

*

Серед командування Придн. Армії, відношення до У. Г. А. було позитивне і воно мало вирозуміння для нещасного кроку Нач. Команди У. Г. А. Воно не гляділо на У. Г. А., як зрадників, відносилось до неї з довірям (місія полк. Долуда) і не переривало звязків з Армією У. Г. А. продовж цілого Зимового Походу. Так само Галицька Армія весь час стояла в контактї з Урядом У. Н. Р. чи його експонентами і з Придн. Армією. Для нас було ясне і очевидне, що умова з Денікіном — це лише хвилиевий тактичний вихід з ситуації, щоби вдержати армію цілою.

³⁾ Д того часу назва була „Начальна Команда Галицької Армії“ (Н. К. У. Г. А.), з хвилиною переходу Армії до Денікіна назву змінено на Нач. Комда Української Гал. Армії (Н. К. У. Г. А.).

⁴⁾ Булоби вказаним, щоби хтось з командантів того відтинка написав в „Літописі“ свої спомини.

Можна осуджувати крок У. Г. А. політично, можна доказувати його стратегічну недоцільність, але треба мати на увазі три моменти:

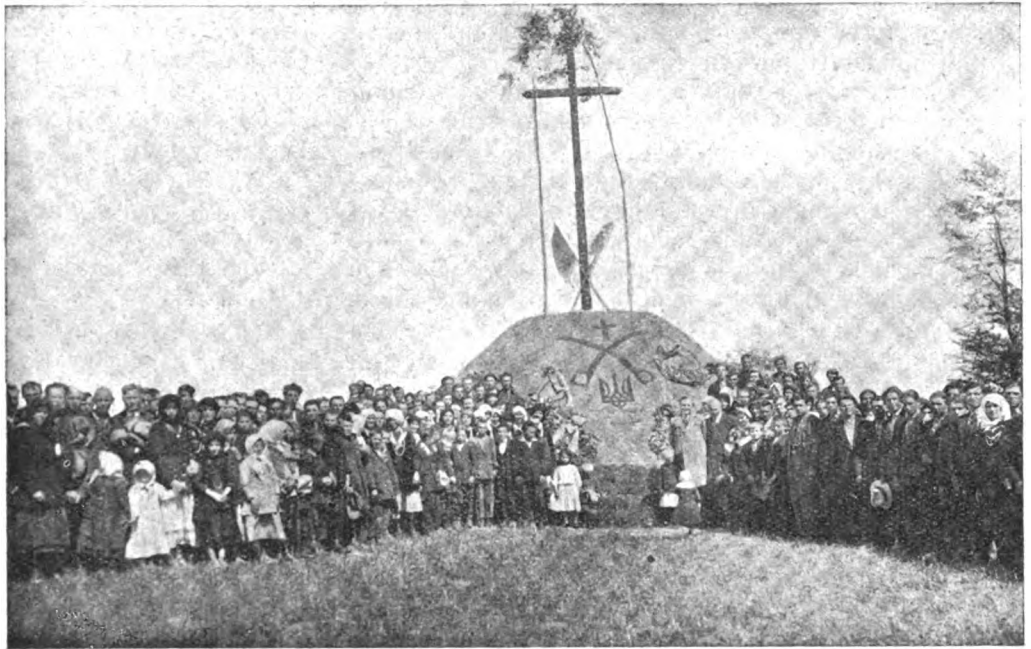
1) У. Г. А. по своїй організаційній структурі і психіці не була здібна перейти на партизанську війну. Ані командування ані стрілецьтво до того не надалося. Доказ, що навіть Корпус С. С. розвязався, а не пішов у Зимовий Похід.

2) Для У. Г. А. відворот на захід, де стояла польська армія, був неможливий, бо Армія знала, що там же її кінець. Той момент відпадав у Придніпрянської Армії.

3) З вини обох урядів — Східної і Західної України обі Армії існували як суверенні, а боротьба урядів переносилася на армії. Через те не було психологічних передумов для злиття обох армій і координації їх ділань.

Все це причинилося до того, що У. Г. А. зважилася підписати сепаратний договір з Денікіном, а От. Петлюра з Польщею. Це була власне українська трагедія.

Як тільки перестали ділати впливи крайно нездорової атмосфери Кам'янця Подільського, де сиділи оба уряди, обі армії почали шукати між собою контакту і можливостей зговорення. Ініціатива виходила з обох сторін. Перші шукали зв'язку галичани. Колегія 5-ьох, яка переняла на себе відповідальність за Армію, увійшла в зв'язок з ек-

Стрілецька могила в с. Осердові коло Белза, висипана і посвячена в 1933 році. Момент після посвячення.
(До статті „Втрати Белзчини“ на ст. 18.)

понентами Уряду У. Н. Р. і Армією. У висліді підписано дня 24. грудня умову між обома арміями такого змісту*).

УМОВИ МІЖ УПОВНОВАЖНЕНИМИ ПРЕДСТАВНИКАМИ ПРИДНІПРЯНСЬКОЇ І ПРИДНІСТРЯНСЬКОЇ АРМІЇ.

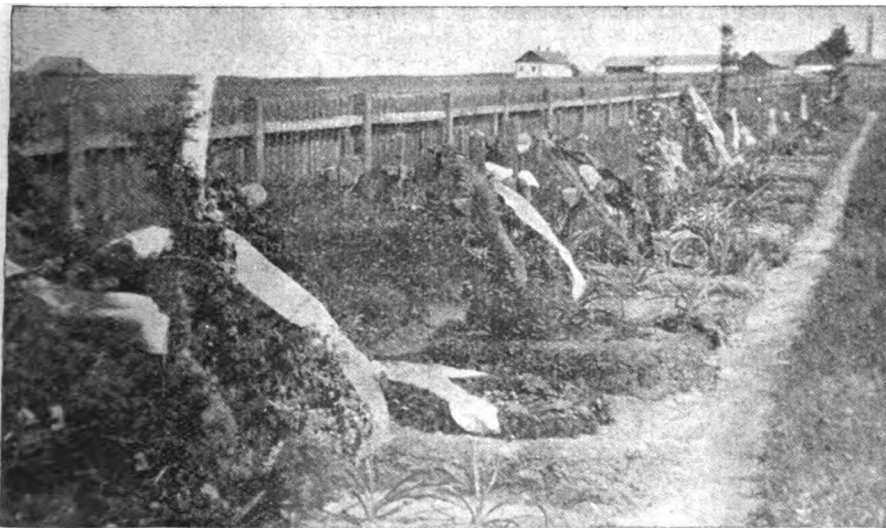
1. Українська Галицька Армія годиться на спільне командування, підлягатиме Уряду У. Н. Р., заховуючи при тім свою внутрішню організацію аж до відкликання її в Галичину в порозумінню з Урядом У. Н. Р.

2. В склад правительства входять, крім військового міністра, ще по одному представнику від Української Придніпрянської і Української Галицької армії з правом рішачого голосу, як члени правительства.

3. Начальна Команда Української Армії складається із членів тої і другої армії, при чім командант армії є придніпрянської армії от. Омелянович-Павленко; начальник штабу — галицької армії по вибору команданта армії в порозумінню з Н. К. Г. А.

4. Головна інтендантура складається аналогічно штабу Н. К. себто: Головний інтендант призначається від галицької армії в порозумінню з командантом армії, його помічник повинен бути надніпрянської армії.

5. Спільне командування формально рахується зформоване з менту підписання протоколу. Щож торкається фактичного

Стрілецькі могили на цвинтарі в Сокалі. Тут похоронені ті, які померли від ран та недуг в лісниці в Сокалі від 1. листоп. 1918 до 14. травня 1919.
(До статті „Втрати Белзчини“ на ст. 18.)

його зформування, то до цього командант і шеф штабу повинні приступити негайно.

6. Фактичний розрив галицької армії з Денікіном повинен наступити в мент, який признає Н. К. Г. А. найліпшим.

7. В виду надзвичайних обставин, які впливають із теперішньої ситуації, представники обох армій висилають негайно місію, зложену з одного члена галицької армії і одного з придніпрянської до большевиків з ціллю переговорювання з ними в справах військової конвенції проти Денікіна і Поляків з тим, що представники мають порозумітися з українським правительством.

Лисняк, от.; Паліїв, чет.; Никонів, полк.;

Вишневський, полк.; Макаренко, чет.

Вінниця, 24. XII. 1919.

Ту умову підписали от. Лисняк і я від імені Колегії 5-ох і за відомом та виразною згодою генерала Тарнавського, який тоді ізза недуги генерала Микитки виконував обовязки Командуючого У. Г. Армії. Армія У. Г. цею умовою підчинялася єдиному Українському Урядові і одному Командантові. Сталося те, що було мрією цілої Армії від початку її існування. На другий день відбулася в Літині нарада, на якій були присутні прем. Мазепа, члени Уряду, представники обох армій і делегати придніпрянських партій. Уряд прийняв до відома умову і вона стала плятформою віднови Української Народньої Республіки на теренах, занятих Галицькою Армією.

Денікінці були вже у відвороті перед большевиками. Постановлено обеззброїти денікінців і проголосити у Вінниці владу У. Н. Р.

Але видно не судилось Арміям перевести наміченого пляну. Большевицька армія загрозила з півночі Вінниці. Начальна Команда виїхала з Вінниці до Крижополя, а премієр Мазепа і інші члени Уряду у напрямі Немирова. Все те діялося з надзвичайним поспіхом і не було мови про реалізацію умови в районі Вінниці. От. Лисняк і я остали як відпоручники Нач. Кмди у Вінниці, яку заняв в міжчасі

Шепель. Большевики наближувались до Вінниці. Боеві відділи У. Г. А. відступали на південь. У Вінниці остались шпиталі. І от від імені тих шпиталів на борзі склеєний „Ревком“ У. Г. А. підписав дня 1. січня умову з большевицьким Ревкомом. Лисняк і я виїхали день перед входом до Вінниці большевиків до Начальної Команди, щоб реалізувати грудневу умову. Але мені не судилось доїхати до Крижополя. По дорозі захорів на тиф і залишився в Шпикові.

А в Нач. Команді зайшли зміни. Ген. Микитка видужав і переняв команду. Він під впливом ген. Ціріца не визнав грудневої умови. Доки Команду мав ген. Тарнавський, рух армії відбувався в напрямку Балти (і не дальше), щоби там получитися з придніпрянською армією. Ген. Микитка прямував транспорти армії на Одесу згідно з наказом денікінського Командування. А тимчасом большевицька армія посувалася на південь в район нового розташування У. Г. А. Її походу не могла спинити ані У. Г. А. ані придніпрянська армія. Перед У. Г. А. стало знов рубом: як зберегти себе, як військову одиницю. Вибору не було. У. Г. А. включилась в червону армію і відійшла на польський фронт.

Доценко цей цілий період збуває таким реченням: „Але скоро Галицька Армія перейшла на бік большевиків, підписавши 1. I. 1920 року з Подільським Губревкомом угоду і перефарбовуючись уже на червону армію У. С. С. Р.“. Думаю, що совісний історик в такий спосіб не збуває кількамісячних подій цілої армії, про яку збирається писати. Коли ж п. Доценко писав про У. Г. А., то його обовязком було дати **аналізу**, як це він вчинив, обговорюючи славний Зимовий Похід Придніпрянської Армії. П. Доценко того не вчинив, вводячи натомисть при кожній нагоді термін „зрада“ без ніякої аргументації. Тому книжку п. Доценка слід кваліфікувати у тій частині, що відноситься до ділань У. Г. А., не як історично-наукову працю, але як політичну брошуру, видану в дуже невідповідний час. Тому різкі голоси критики в українській пресі мають своє виправдання.

З МОТИКОЮ НА СОНЦЕ

(Далекойдуча стежа У. С. С. Вербяж, Лавочне, Сколе, Стрий).

Спомини учасника від 7. X. до 21. X. 1914. р.

Написав: *Олександр Миколаєвич.*

(Докінчення).

Не бракує там ні одного з нашої стежі. Одягаємо плащі, беремо кріси і набої та ідемо на місце бою, а іменно на північно західне крило боєвої лінії за місто Стрий. Першорядну услугу при цьому дають нам ті учасники стежі, які добре знають стрийську околицю. Виходимо доволі далеко за якийсь насип і відтам глядимо на виміну стрілів. Самі ми в боці. По дорозі стрічаємо подібну до нас далекойдучу стежу У. С. С-ів під командою Струхманчука. Вони також не мають за собою більших успіхів від нас. Навіть не можуть похвалитись, що перші увійшли у Стрий.

Вечером стрілянина утихає і ми вертаємо до міста ночувати. На передмістю в одній з вуличок на нас хтось стрілив з револьвера. На щастя ніхто з нас не ранений. Після напряду кулі виходить, що стрілено до нас з хати замешканої знаними місцевими москвофілами. Або стрілив хто із них з ненависти до Австрії а може ще більш до нас Українців, або хто зна може і москалів вони в себе поскривали. Роздумуючи над тими можливостями, ставимо стійки кругом дому, а решта нас входить до середини хати. Застаємо там в кімнаті старшого вже добродія та його жінку, а за хвилину з сусідньої кімнати входять дві їх дочки, учениці учительської семінарії, приблизно сімнадцятилітні. Вони всі дуже налякані. Кажемо в чому діло та чим це для них грозить. При тім підчеркуємо, як можна було стріляти саме в нас, дітей тогож народу, які ріжнимось від них лише політичними поглядами та приступаємо до ревізії мешкання. Прикра це картина. Входили ми в хату з твердим рішенням найти виновника, але тепер дивлячись на тих білих як полотно людей не хочемо більше кар, а хіба ще цікаво нам, чи таки справді вони на нас стріляли. З їх сторони балачку ведуть дівчата. Вже цього було доволі, щоб ми як найскорше відси забрались. Лише про форма оглядаємо мешкання, чи нема там москалів, бо за револьвером требаб шукати основно. Глядимо на сполотнілих зі страху дівчат, хоча і вони з нашої балачки знають, що ми студенти, їх ровесники. Слухаємо їхніх запевнень, наскільки несправедливо ми їх підозріваємо. Вкінці даємо їм кілька слів перестороги на будучність, та перепрошуємо за нашу немилу візиту. Відійшли ми з певним переконанням, що таки з цієї хати на нас стрілено, але наша візита вже так їх перестрашила, що вже цей страх є вистарчаючою карою для них.

Слідуючого дня, то є 21. жовтня 1914. р. рішили ми взяти активну участь в бою. Ось вже два тижні існування нашої стежі, а ми при найкращій нашій волі нічого позитивного не робимо. Не маючи поняття про рух військ годі було найти нам

місце, деб ми могли як самостійний відділ щось зробити. В горах можна було мати на це ще деяку надію, але тут на рівнині були ми цілком безрадні. Міжтим вже майже половина праці повинна бути нами виконана. (За програмою вифантазованою у штабі мали ми пів місяця іти вперед, а другу половину місяця вертати назад). Що робити? Можеб так звернутись за інформаціями до штабу фронту? Хай нам дадуть конкретну задачу! Задумано і зроблено. Взяти ми з собою лише кріси, набої та найконечніші причандали та около години 8-ої рано були вже на кінці міста на головній дорозі Стрий — Львів.

Зупинились ми в місці де дорога перетинається з залізничною лінією. Стояла там залізнична будка, яка служила за обсерваційний пункт, а за будкою стояли дві наші полеві гармати, приготовані до вистрілу. З будки вийшов до нас австрійський капітан та здивувався, що ми „так пізно“ вибрались. Поминувши цей докір балакав з нами дуже прихильно. Розговірною мовою була німецька. На нашу просьбу дати нам конкретну задачу, дав нам її без надуми, кажучи іти нам дальше цєю до-

Могила в Перемислові.
(До статті „Втрати Белзчини“ на ст. 18.)

рогою. Для зрозуміння поставленої нам задачі взяв нашого команданта тов. А. Д. на дах будки, щоб розглянувся як іде фронтова лінія та дав йому пояснення. Що бачив там тов. А. Д. та що з побаченого та почутого зрозумів — нині вже не тямлю.

Яких 50 кроків дорогою відпровадив нас капітан, а відтак попращав нас та пішов назад. Ішов він серединою дороги, весь випрямлений, зівсім не криючись. Стрілянини не було ніякої. Свобідна поведінка австрійського старшини переконувала нас, що москалі ще далеко, хоча і бачили ми здовж залізничної дороги розстрільну австрійських ополченців. Ми поділились на дві частини та ішли випрямлені ровами по обох сторонах дороги. Глибина ровів була місцями лише около 50 см., так, що нас було добре видко. Та безпечність відтак нас згубила. Як показалося, небогато навчились від босняцької стежі. Ішли ми так: двох з нас пішло яких сто кроків попереду стежі. Було це „око“ стежі. Командантом її був криловий Д. у правому рові дороги. Решта 10 людей були під командою команданта стежі тов. А. Д., який ішов перший у лівому рові дороги. Паралельно з ним у правому рові дороги ішов я. За ним і мною йшло по обох боках ще по чотири стрільці у віддалі приблизно 5 кроків один від другого.

Ішли ми так доволі довго. При найліпшій волі наші очі не могли нічого підозрілого вислідити. Від часу до часу приставали, наслухували та знову ішли далі. Не обійшлося при цьому і без принагідних жартів. По якомусь часі праворуч від дороги показалося кілька хатин між деревами. Мабуть село. І в тому напрямі нічого підозрілого не доглядали ми і не завертаючи в сторону пішли далі здовж дороги. Саме там сиділи козаки і добре нас бачили, а що нас пускали далі пояснили ми відтак собі тим, що вони думали, що за нами піде сотня, тому заманюючи сотню пропустили нас.

Ми ішли далі. Знову праворуч показалися дерева і ярки, але ми знову нічого підозрілого не доглянули та продовжували раз намічений напрям. Доволі довго тревала та наша мандрівка, яких дві, три, а може і більше годин. Правда, що ішли ми поволи.

Нараз в одну хвилину по всьому фронті почалась стрілянина. Засвистіли в повітрі кулі, зацокали кулемети, рушниці, зачали рватися шрапнелі. Мов на команду кожний з нас приляг „долів“ у тому місці, в якому захопив його початок стрілянини. Рів з лівого боку був безпереривний. Тому шістка в тамтому рові мала отримання між собою. З правого боку дороги рів був що яких десять кроків поперериваний насипами для господарських фір, які з дороги мали їхати на поодинокі поля. Через те та шістка стратила отримання між собою, бо були ми у цей момент у чотирох різних відтинках. Впадок хотів, що у хвилі як зачалась стрілянина, я був один у такому фосовому відтинку і коли зробив „долів“, то з тою хвилиною був відірваний від усіх. Про порозуміння через до-

рогу, або через насип і думки не було. Голосом не можна було перекричати на таку віддаль гамір стрілів, а перелазити через дорогу покищо і не думав. Кулі літали так близько, здавалося зараз над головою. Ще і кілька гранат попало саме в нашу праву фосу. Одна граната впала у мій відтинок, але на щастя не експльодувала. Друга вдарила в купу каміння на дорозі, а каміння трохи присипало одного з товаришів у слідуячому відтинку (було їх там два). Це — як пізніше від австрійських полонених артилеристів ми довідалися — австрійська артилерія боронила нашу стежу перед москалями. Не можу сказати, як довго я приголомшений стріляниною пролежав у тому рові не рішаючись на ніяку акцію. Обставина, що я був цілковито відрізаний від других, лише сам один у відтинку повинна була зміцнити мій страх. Може пролежав так яких дві години. Точно годі це сказати, бо тут хвилинка може видатись годиною та навпаки.

Вкінці рішив за всяку ціну дістатись на другу сторону дороги. Згадав я науку сотника Вітовського, що через дорогу треба повзати на череві, але тут на це рішитись не міг. Куль за багато над дорогою свистіло, а при повзанню легко буде неприятелю взяти мене на ціль. Я більш довіряв щастю при якнайскоршій перебізі дороги і всупереч знаній мені теорії випрямлений у весь ріст дістався до лівого рову. Пощастило. Куля мене не поцілила.

В лівому рові вже не видко було нікого з наших. Ясно, що подались назад в напрямі Стрия. І я в цьому напрямі повзу на череві, то на колінах, то знову на череві. По тій стороні дороги поле далеко нижче від дороги. Дорога добре закриває мене з одного боку, а з другого рівнина, на якій далеко маю перегляд, але тут не видко нічого певного. Назад себе приходиться також оглядатись. Знову не знаю, як довго я так повзав під акомпаніамент пекольної музики боевої лінії. Вкінці доглянув далеко перед собою в рові сині чи радше синьосірі фігури. Це товариші з нашої стежі. Що сили спішу до них. Ось я вже недалеко них. Нараз стрілянина, яка вже якийсь час утихла, мовкне цілком. Коби чим скорше добитись до тамтих напереді. Гляджу поза себе і бачу, як з російської сторони дорогою іде в нашім напрямі цілком випрямлений старшина. Це мабуть такий сам штабовий старшина та так само іде безпечно, бо далеко від неприятеля, як рано ішов з нами австрійський капітан. Чи стріляти до нього? Віддаль далека, правдоподібність поцілити мала, а велика небезпека вистрілом звернути увагу російських частин, які можуть бути ось кілька кроків відси. Старшина зникає мені з очей, а я з найбільшим напруженням всіх сил добігаю до своїх.

Це тов. Д., заступник команданта стежі, який був саме як „око“ передімною та тов. Г., який весь час був у лівому рові, але відстав при утечі, мабуть не стало сил, цілком розгубився стративши товаришів та навіть кріса не має, лежить накрившись плащем. Тов. Д. реферує, що бачив та ро-

На похідному шляху У. С. С.
до Збруча

Москалі нищать вогнем
військове майно та склади.
Світлина зроблена з літака.

рекидали не раз з одного боєвого відтинку на другий, залежно від того, де був сильніший опір ворога.

За боєві подвиги У. С. С. дістали тоді кілька разів призначення вищих команд; в одному з приказів Начальної Команди Південної Армії ген. Ботмера окремо відмічено боєві заслуги У. С. С. Окрім цього старшини чет. Сіак, хор. Клим, хор. Никифоруку дістали німецькі залізні хрести та багато стрільців німецькі боєві відзначення.

Після закінчення походу, У. С. С. стояли деякий час над Збручем. Потім їх стягнули з фронту до села Залісся в Чортківщині для доповнення. Туди прийшов з Вишколу новий курінь під командою от. М. Тарнавського. З цим курінем прийшло на фронт також багато старшин і стрільців, що втікли були з російської неволі. Вони принесли зі собою національно-революційні настрої і доказували, що для У. С. С. тепер не місце в австрійській армії, а по другому боці фронту, за Збручем, де будується своя держава. У вільних хвиликах Стрілецтво вело на ці теми безконечні дискусії. Вернулися старі часи Горонди. Знову воскресло Стрілецтво зі живим товариським життям та зацікавленням справами, що хвилювали все українське громадянство.

При кінці листопада вислали У. С. С. до команди корпусу прохання за підписами старшин на дозвіл відсвяткувати історичну подію: проголошення Центральною Радою 3-го Універсалу, який 20-го листопада проклямував Українську Народню Республіку самостійною державою. Команда корпусу відмовила дозволу та відкликала от. Тарнавського за те, що підписав це прохання разом

з іншими старшинами. Ця подія дуже пригнобила Стрілецтво, тим більше, що польська преса широко розписувалась тоді про злуку Східної Галичини з майбутньою Польською Державою. В селі Гуштині відбулась тоді таємна нарада старшин, на якій поставлено проєкт перейти за Збруч, на службу Українській Державі. Та у висліді довшої дискусії перемогла знову думка, що У. С. С. повинні ще на деякий час залишитись по боці цен-

Москалі палять, відступаючи, села.

бив. Він зайшов у безпосереднє сусідство російських частин та армат укритих за соломою. Щойно підчас стрілянини завважав це. Вистріляв около 70 набоїв, аж вкінці манліхер заштрайкував йому. Тоді переліз на другу сторону дороги та зачав втікати.

Глядимо через дорогу, а тут у прямовісному напрямі до дороги у віддалі не більш пядесять кроків від нас виходить з окопів російська чета розстрільною зверненою лицем до нас. Порухуються зівсім свобідно, не криючись. Робимо военну нараду. Нас трьох з одним моїм функціонуючим крісом та з другим зіпсованим тов. Д. Що робити? Хай навіть вдасться мені віддати три стріли. це булоб максимум того, що зробити ще може можнаб. Що далше? Вийти ціло неможливо. Інстинкт самозбереження бере верх і ми одноголосно рішаємо піддатись, але покищо далше криємось за дорогою та глибоко в землю застромлюємо синьо-жовті кокарди, які мали ми припняті на шапках. Трьох російських солдатів іде перешукати рови при дорозі. Значить кінець нам. Вони вже на дорозі та зближаються до нашого рову. Ми підносимо руки в гору. При цьому вся російська чета бачить нас. Салдати з радістю скачуть до нас та провадять до своєї чети.

— „Какой національності“ — питає тут нас їх командант, прапорщик (хорунжий).

— Українці — відповідаємо.

— Закурить — дістаємо на це відповідь від нього і він простягає нам свою золоту папіросницю.

Закурюємо, а таке приняття осмілює нас навіть просити, щоб принесли нам з рову наші плащі. За хвилину — на приказ старшини — одержуємо свої плащі. Я зауважую, що кишені пусті, але не рішаюся про те говорити. Відводять нас у східно-північному напрямі за близькі дерева і з наших очей никне дорога. Тут вже запілля. Салдат, який несе мій кріс, просить мене, щоб я конче дав знати його рідні, що він „жив і здоров“, бо военній почті він не вірить та дає свій адрес. Він сам „хахол“ київської губернії. Я обіцюю йому це та довідуюсь, що тут майже всі частини з України. — Ось тобі і москалі — думаю собі та болю над народньою трагедією, що дві частини того ж народу „не за страх, а за совість“ б'ються проти себе. Передають нас другим салдатам, а нам серце крається, глядячи як тут ломлять наші кріси.

— Скільки літ? — питають.

— Девятнацять — брешу я, додаючи собі два роки.

— То ти доброволець.

— Ні — заперечую.

— То вже погано з Австрією, коли таких „молодіньких“ бере!

Дістались ми в полон коло години 4-ої або 5-ої пополудні, а коли вже вечоріло були ми в селі перед хатою, в якій містився розвідчий відділ російського штабу. Було тут вже і кількох полонених німців, мадярів та потрохи зачали приводити і решту з нашої стежі. Привели тов. Р., який вже майже в рукопашній боротьбі з козаками був та від нього довідались, що мабуть вдалось або вдасться видістатись нашим товаришам А. Д., Л. та Х. Найпізніше приводять тих, що були за мною по два в осібних відтинках. Вони — як вже згадано — за весь час-взагалі зі своїх місць не рухались ждучи ночі.

— Wer spricht deutsch? — питають нас з російського штабу та тим, які зголошуються, кажуть їти до середини для „дачи свіденій“.

Ми не голосимось, бо пощо говорити про свій фронт а далше і небезпечно, бо можна зрадитись, що ми У. С. С. Кажемо, що ми з 33. п. п. стаціонованого у Стрию. Таку раду дали нам ще в Горонді. При тій нагоді дивно нам, чому не питають за нами Українцями. Невже російському штабові лекше порозумітись по німецьки?

В полоні опинилося нас девятьох. Напевно врятувалися тов. А. Д. та тов. Л. Що з третим тов. Х. сталось не чули ми. Товариш А. Д. мав бути за ту стежу нагороджений відзнакою чи медаллю. Пізніше як сотник командував полком Січових Стрільців та до останньої хвилини брав участь у боях за часів Директорії. Товариш Л. мав відтак бути при капелі У. С. С. Ні одного з них я більш не бачив, а чув про них з третіх уст.

Дня 21. а також 22. Х. 1914 в бою під Стриєм дістались в полон ще інші У. С. С. З першого ще нічлігу на фронті вдалось одному У. С. С-еві втечи з полону.

22. Х. 1914. р. Стрий знову заняла російська армія. На західно-північному крилі стояла сотня У. С. С. (здається Дудинського). При наступі дістались деякі з них у полон. Разом з частиною товаришів цієї сотні зачали ми нову добу нашого життя, якій назва: полон.

Наша далекойдуча стежа перестала існувати. По українських часописах поміщено наші назвища в лістах погибших. Наші рідні служили поминальні богослуження, дівчата носили по нас жалоби, товариші писали нам некрольоги. А ми... мучились думками, чи мали ми моральне право взагалі попасти в полон, а серед тих думок нераз доходили до того, чи не дати нарочно себе повісити... Вже багато пізніше один з нас в Сибірі одержав листівку від одного свого товариша цивіля, де той дорікав йому за те, що ми не згинули.

Станислав Мрозовицький-Морозенко

Написав: *Теофіл Коструба.*

Може ніхто з діячів Хмельниччини не лишив по собі такої довгої й такої широї пам'яті, як „Морозенко“, на правду ж з Станислав Мрозовицький, корсунський полковник, високообразований шляхтич, разом із тим любимець широких кругів повстанчого селянства. Оспівала й оплакала його передчасну смерть відома народня пісня:

Ой, Морозе, Морозенку, ти преславний козаче!

За тобою, Морозенку, вся Україна плаче — і відгомін цієї пісні чуємо ще й нині. Йому присвячене й оповідання Андрія Чекановського, друковане в Календарі „Просвіти“ за 1918. рік, про нього отсе недавно львівська сцена бачила (недрукований) драматичний твір Меріяма. А кожний поважніший похід — окрема ж у часі Зелених Свят — іде в супроводі звуків тієї давньої, сердешної похоронної пісні...

Що змусило цього „шляхтича з воевідства руського, вихованого в університетах Кракова й Падуй, пажа королівського“¹⁾ кинути це все й піти до „ребелії козацької“, як тоді казали, пристати до повстання під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького?

Деяку відповідь дасть нам його життєпис перед Хмельниччиною.

Рід Мрозовицьких, галузь осілого на західно-українських землях роду Витвинських²⁾, прийняв родинне прізвище від Морозович — родинної посілості. Печаталися гербом Прус 3-тій. Відділення від Витвинських датується 1450-им роком. Осілі в Галичині брали участь у різних походах і вславилися хоробрістю й лицарськістю³⁾. Безпосереднім предком Станислава був Павло Мрозовицький. Знаємо про нього, що був писарем острешовським, пізніше (1623) теребовельським⁴⁾ і на становищі теребовельського гродського писаря бачимо його ще в 1632. р.⁵⁾, за іншими вістками підстароста теребовельський⁶⁾. Знаємо, що мав синів: Юрія, в часах Хмельниччини королівського секретаря й дідича дїбр Уїзду й Сернок Горішних у Рогатинщині, й Мартина, що підписав вибір Ко-

роля Івана Казимира в 1648. році⁷⁾. В часах Гетьмана Богдана Хмельницького знаємо ще кількох Мрозовицьких: двох Іванів, Миколу, Войтіха, Павла й Станислава, що разом із шляхтою руського воевідства (Галичини) підписали вибір Івана Казимира⁸⁾.

Цікава річ, що генеальогії Мрозовицьких не подають вісток про Станислава, сина Павла. Біограф Станислава Мрозовицького зперед сотні майже літ догадується, що сталося так з приводу вступлення його до козацького війська — за це мала його імя покрити вічна мовчанка⁹⁾. Ледви чи вище згаданий Станислав (що підписав вибір) — це наш Морозенко; дуже трудно уявити собі, щоби в часі вибору короля (середина листопада 1648. року) він ще не був у повстанчих рядах — отже це мабуть інший Мрозовицький. Натомість Павло — це ще певно його батько.

Але маємо певні дані, що Станислав — це син Павла, а тим самим рідний брат Юрія й Мартина. Згаданий уже його біограф мав автентичні документи про Станислава Мрозовицького, а іменно: тестамент Павла Мрозовицького з 1648. або 1649. року й деякі інші документи з кам'янецького архіву, що відносяться до особи Станислава Мрозовицького — перед і в повстанню.

Вродився він як син Павла Мрозовицького й Анни з Корицінських, дочки Адама Корицінського, дідича посілості Спас у белзькому воевідстві. Дуже можливо, що вродився таки у Спасі, бо пізніше це село належить до нього як спадщина по дідові, чи матері. Знаємо, що Станислав Мрозовицький у своїм і своїх наслідників імені зрікається в р. 1648. або 1649. спаса як рідного села на річ мачухи й її дітей, уроджених від Павла Мрозовицького¹⁰⁾. Дати його народин не знаємо — мусіли вони бути десь на початку XVII. століття — як це можна заключати з дати його закінчення студій уже в другій високій школі — 1629. року. Батько подбав про його старанне виховання; сам бідний шляхтич посилає сина до краківської, а пі-

¹⁾ В. Липинський: Україна на переломі 1657—1659, Відень, 1920, стор. 116.

²⁾ „Mrozowicki herbu Prus. W Malopolsce. Przodek tego domu, N. Witwiński, dostawszy w końcu 1450 roku działem majątek Mrozowice, od niego wziął nazwisko“. Uruski, Rodzina, XI, с. 330

³⁾ Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J., wyd. Bobrowicza, VI. 1841, с. 490.

⁴⁾ Урусський, цит. твір.

⁵⁾ AGZ XXIV Nr. 33.

⁶⁾ Вістка в Несецького, але його вістки треба б перевірити: він уважав Юрія М. братом, а не сином Павла; Юрій має Уїзд у Краківським; жінка Павла Подьдовська — тимчасом документальні вістки говорять щось інше, гл. нижче.

⁷⁾ Про Юрія нпр. Урусський, стор. 331; Несецький, я. в., в АГЗ X № 4266 названий Валентином; добра його — Жерела до історії України-Руси т. IV. № 72, 94; т. V 2, ч. 39; багато даних у друкованих (т. XXIV) і рукописних АГЗ; підписи гл. Волюміна легум, т. IV (1859), стор. 105. Син Павла: Урусський с. 330.

⁸⁾ Урусський і Вол. Лег.

⁹⁾ А. Мал. з Podola, Mrozowicki czyli Morozeńko. Pułkownik korsuński kozacki. „Lwowianin“, 1840, z. 8, с. 175.

¹⁰⁾ А. Мал... (хто він — не знати; Чарковський у кн. Pseudonimy i kryptonimy polskie. Вильно, 1922, не знає його) пише, що мав його „даровизну“ в руках де він підписався: Stanisław Mrozowicki alias Morozenko, pułkownik korsuńskiego pułku kozaków (с. 176), але дата 1642. р. неможлива — хоч її подає Мал. Вудко була помилка — зам. 1648. або 1649 (радше остання дата).

зніше до падуанської Академії (в Італії), де Станіслав одержав глибоке знання¹¹). Дуже правдоподібно, що в Падуї він заразився духом протестантизму, що пізніше наробило йому багато ворогів, зокрема серед духовенства. Повернувши до краю в 1629. р., був пажом на дворі Володислава IV, але в наслідок непорозумінь між ним і Адамом Казановським мусів покинути Варшаву. Він переїсся до Кракова, перебував на дворах Тарновських і Оссолінських, займаючи становище секретаря. І тут саме сталася цікава подія: як оповідає його біограф, „був він молодий і досить бурхливого характеру, не вмів вибачати дізнаних прикостей, закидувано йому, що був русином, а він уперто боронив своїх земляків“. Це незвичайно цінна подробиця й вона вказує, що Станіслав Мрозовицький, безумовно римо-католик (імя на те вказує), уважав себе за патріота рідної землі, а не за „вельможного кольтоніста“, — що вжиємо вислову Антоновича. Він стояв на становищі територіяльного, а не віроісповідного патріотизму. Тому „обстоював вільність віри земляків“ (православних) і „був чи не першим, що доказував, що віроісповідання римське (католицьке), руське (православне) й лютерське не звязані спеціально з інтересами краю, а їх ісповідники можуть без гріха засідати й радити над спільним добром“¹²). Як бачимо, нічого противного вірі тут не було, лише звичайна релігійна толеранція¹³). Але знайшлися люди, що вважали це за гріх — і він мусів кинути дім Оссолінських, де пробував до 1634. року. Звідти пішов до Лещинських до Баранова й там пробував до 1638. року в характері секретаря й бібліотекаря. Але й тут вороги не дали йому спокою — і звідси його вигризли. Тоді він пішов до батьків, але там прийняли його холодно й не дали йому навіть благословення...¹⁴).

Що мав робити чоловік, якого скрізь переслідували за найблагодніше привязання до рідного краю й його мешканців? Біограф пише, що він кинув батьківський дім, а пізніше пристав до Богдана Хмельницького. Але в такому випадку ми не знаємо, що він робив у часі „золотого спокою“ — 1638—1648. рр. Вище згаданий акт ніби-то з 1642. р. писаний уже, очевидно, після батьківської смерті, отже в 1649. році. Але згаданий біограф пише, що мав

¹¹) *Album studiosorum Universitatis Cracov.* t. III. Краків 1904, доведений до 1606. р. — тут нема Мрозовицького. Падуанські каталоги не видані в цілості (гл. *Archivum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. VII) — у них теж не згадується Мрозовицький.

¹²) *Mrozowicki*, с. 175.

¹³) Погляди подібні, як у В. Липинського, теж римо-католика й українського патріота, гл. його „Релігія й Церква в історії України“, 1925. і 2. вид. 1932.

¹⁴) Ці вістки взяв біограф із тестаменту Павла Мрозовицького, що мав бути вписаний в „жидачівські книги“. На жаль, пошукування в рукописах Архіву Актів Гродських і Земських у Львові, при визначній допомозі п. проф. Г. Полячківної не дали ніяких успіхів — тестаменту я не знайшов.

документ, датований 7. червня 1645. року, виданий Володиславом IV. Станіславові Мрозовицькому на чигиринське полковництво¹⁵). Очевидно лицарський король оцінив вартість свого бувшого пажа й дав йому такий високий уряд. Може бути, що він служив у козацькому війську протягом цілого „золотого спокою“¹⁶). Дуже можливо, що співчував він королівським воєнним плянам походу на море, як стільки української шляхти — щоби назвати лише пізнішого Гетьмана Богдана Хмельницького, чи Станіслава Кричевського¹⁷) — теж старшин козацьких за часів „золотого спокою“. А якщо так, то належав він до тієї частини шляхти-козаків, що вступила пізніше в повстанчі ряди, щоби будувати в Україні свою державу на національній основі.

Не може бути найменшого сумніву, що Станіслав Мрозовицький вступив на службу до козаччини Богдана Хмельницького з мотивів чисто ідейних — подібно, як і Кричевський. Він бачив пожар повстання й бажав переіменити сліпу, стихійну, а тому переважно руйнуючу силу в національне військо, а самі „купи свавільні“ в націю. Для того жертвує свою службу Гетьманові — як і багато іншої шляхти, якої в козаках були тисячі¹⁸). Такі були мотиви його переходу до повстання.

На превеликий жаль не знаємо багато про його діяльність у повстанчих рядах. Напевно знаємо, що він був корсунським полковником десь у часі між серпнем 1648. року а квітнем 1649. р., бо в липні 1648. є полковником Іван Шангирей, а в квітні 1649. (і до травня 1652. р.) на становищі корсунського полковника бачимо Лукіяна Мозирю¹⁹). В міжчасі займав це становище Станіслав Мрозовицький. Що він був справді корсунським — це бачимо з цитованого його біографом акту „даровизни“, згад. вище, де він називає себе корсунським полковником; крім того в літописі Грабянки в реєстрі полковників іде першим по Гетьмані „корсунський полковник Мороз“ (так зукраїнізовано його прізвище)²⁰).

На історичній сцені бачимо його в повстанні лише один раз — під Зборовом у липні 1649. року. Він проводив кіннотою козацькою — видно свого корсунського полку²¹). Але вже недовго він жив, бо застрілено його підчас перемиря з польського

¹⁵) Мрозовицькі, стор. 172.

¹⁶) Подібно в Липинського. *Z dziejów Ukrainy*, 1912 стор. 240. Лише Липинський неслухно вважає його за православного.

¹⁷) Пор. Теофіль Коструба, Один із Хмельничан. „Літопис ЧК.“, 1933, листопад.

¹⁸) Там само, стор. 14.

¹⁹) І. Крипякевич, Студії над державою Богдана Хмельницького. ЗНТШ. т. 151. стор. 130.

²⁰) Як бачимо, є певні докази на це — як приймав уже Липинський, „Z dziejów“. с. 241, всупереч скептицизмові проф. Крипякевича (я. в.). Гл. Грабянка, Діяльність о. презбрана, 1854, с. 68 і 265.

²¹) „Subsidio ibat cum equestribus Mrozovicus“ Коховський у Липинського, цит. тв. с. 241, нот. 3.

боку під Збаражем, дня 28. липня 1649. року. Як описує це сучасник-поляк, „мало бути завішення оружжя; щоби його перевести, вислано старшину для вгамування бунтівничої маси від стріляння, а як її (іменно білоцерківський полк) гамовано, Мрозовицького (і то шляхтича, хоч зрадника)²²⁾, що вгамовував, наші забили. Дуже жалувала його маса“²³⁾.

Жаль висловила маса в щирих піснях, що доне-сли аж до наших часів пам'ять про одне з найкращих серць, що колинебудь билися на землях України. Прийняла його тіло рідна Галицька Земля, що виховала й вижила його. Похований, очевидно,

²²⁾ Це, очевидно, зі становища польського.

²³⁾ *Księga pamiętnicza* Якова Міхаловського вид. у Кракові, 1864, стор. 453. Міхаловський — сучасник Хмельниччини, гл. М. Грушевський, *Хмельниччина в розцвіті*, 1922, стор. 218).

разом із іншими жертвами збараських боїв 1649. року.

Коротко перед його смертю помер і батько Павло. В заповіті не видічував його, але закликав до повороту під стяги короля. Та це було не потрібне; шляхта, що взяла участь у повстанні, й так на основі зборівського трактату дістала амністію — „відпущення провин“. Лишилося одно: Станислав не дочекався її, а заповіт батька закінчений обіцянкою, що й після смерти молитиметься за сина....²⁴⁾.

²⁴⁾ Мрозовіцкі, стор. 176. Отсю біографію О. Лазаревський, *Указатель источниковъ для изученія малороссійскаго края*, вып. I. Спб. 1858, ч. 264. (на стор. 56) помилково вважає за „повидимому, сьовременный Морозенку“. Знав цю біографію Лазаревський не з оригіналу, а з перекладу.

Втрати Белзчини у визвольній війні

Подав: С. І.

(Підсумки спису поляглих членів Української Армії, переведеного в Белзчині).

I.

Секція Українського Горожанського Комітету у Львові „Красвий Комітет Охорони Военних Могил“ видав свого часу пропагандивну брошулку в справі переведення у нас евіденції поляглих старшин, підстаршин і стрільців Української Армії. В тій цілі видав він окремих друк евіденційного листка (т. зв. листок полягло).

Студентство Белзчини скористало зі згаданої брошулки, точніше — з поданих там вказівок і взору евіденційного листка та в порозумінні з Філією Т-ва Охорони Военних Могил в Белзі, перевело спис поляглих старшин, підстаршин і стрільців У. Г. А., що згинули, померли від ран та недуг і тих, які загинули без вісти. Підчас переводження того спису треба було побороти деякі труднощі чи то технічного характеру, чи такі, як те, що спис переведено понад десять літ по скінченню нашої визвольної війни. Час та пізніші події затерли в пам'яті родин поляглих — переважно селян — і так скупі вістки про поляглих. Це очевидно в деякій мірі мусіло відбитися на точности евіденції (не на їх вірности!) і тому при зіставленню відповідей евіденційного листка не все можна відповісти вичерпуючо. Все-таки дані, які в цей спосіб зібрано дають нам доволі цікавий матеріал. Обчислення і висновки пороблені на основі зіставлення зібраних даних відносяться тільки до Белзчини. Та колиби ми мали евіденцію кількох повітів, то передовсім моглиби приблизно обчислити втрати понесені у визвольній війні а дальше поробити деякі висновки, які відносились до цілої У. Г. А.

Тут треба зазначити, що попри зібрання матеріалу студентству йшло про піднесення культу полягло Борця за Державність та підчеркнення ви-

ховних моментів впливаючих з того культу та зі знання історії останніх визвольних змагань.

Спис поляглих переведено у всіх 39. місцевостях Белзчини (т. є в 2-ох містечках: Белз і Варяж, та в 37. селах та присілках судової округи — Белз). На маргінесі згадаю, що ті місцевости за часів Західної Української Народньої Республіки, творили в місяцях листопад, грудень 1918. р. і січень 1919. р. окрему адміністраційну одиницю з осідком Укр. Повітового Комісаряту — в Белзі. Була це властиво Експозитура Укр. Пов. Ком. в Сокалі, яка з часом мала стати самостійним Комісарятом у Белзі.

Як було сказано, евіденцією охоплено старшин, підстаршин і стрільців УГА, а дальше — Укр. Державної Сторожі і Народної Міліції, що полягли в боях, померли від ран та недуг або загинули без вісти. При тій нагоді списано українське цивільне населення, яке згинуло за те, що в якийнебудь спосіб виявило свою прихильність а то й допомагало українській владі і Армії. Вертаючи до Укр. Держ. Сторожі і Народної Міліції — їх тому тут зачислено, бо на терені Белзчини вже від початку грудня 1918. р. велися бої, а по причині браку достаточної скількості військових частин, в тих боях брали участь станиці Держ. Сторожі (т. зв. постерунки), та відділи Міліції — самі або з частинами Армії. Оскільки нам відомо, то так діялося впродовж визвольної війни і ті бої потягнули за собою жертви в людях тих формацій. Тут ще до УГА зачислено й тих, що поїхали з табором У. Г. А. в часі її відступу з Белзчини і там полягли або померли.

Пригляньмося таблицевому зіставленню всіх втрат Белзчини по громадам.

ТАБЛИЦЯ ч. I.
Загальні втрати Белзчини по громадам.

ГРОМАДА	В І Й С Ь К О В І																		Число душ	цивіль- не насе- лення	Загальні втрати громад						
	убиті			померли від ран			померли від недуг			загинули			згинули неш. вип.			розстрі- ляні						померли в полоні			Разом		
	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці				старшини	підстарш.	стріляці			
Безеїв	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	334	-	-	1		
Белз	-	-	2	-	-	-	3	2	4	-	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	3	5	8	1985	1	17
Будинин	1	1	1	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	6	690	-	8
Ванів	-	-	-	-	1	2	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	1	6	873	-	8
Варяж місто	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	183	-	1
Варяж село	1	-	1	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3	1	-	11	612	-	12
Вербіж	-	-	6	-	1	2	-	-	-	-	2	5	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3	15	759	-	18
Вижлів	-	1	-	-	1	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	6	258	-	7
Винники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	165	-	2
Витків	-	-	-	-	1	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	1	240	-	2
Ворохта	-	-	5	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	305	-	6
Гільче	-	-	1	-	-	1	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	8	83	-	9
Глухів	-	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	3	434	-	5
Гора	-	-	1	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	6	444	-	6
Городище варяж.	-	1	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2	310	-	4
Довжнів	-	1	3	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	6	500	-	9
Жабче муроване	-	-	5	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	1	1	8	560	-	10
Жнятин	-	-	2	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	595	2	7	
Жуль	1	3	3	-	1	1	-	2	3	1	-	5	-	1	1	-	-	-	-	-	3	2	7	16	1024	10	38
Костяшин	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	504	-	3
Куличків	-	-	5	-	-	4	-	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	1	16	700	-	17
Лещків	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	4	435	-	4
Лівче	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	293	-	-
Ліски	-	-	1	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	8	838	-	8
Махнівок	1	-	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	5	443	-	7	
Миців	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	-	1	2	458	-	3
Осердів	-	1	1	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	3	6	457	-	9
Острів	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3	454	-	3
Переводів	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	6	864	-	6
Перемислів	1	-	5	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	7	469	-	16
Пивовщина	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	383	-	3
Прусинів	-	-	2	-	1	-	-	8	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	1010	1	13
Русинь	-	1	1	-	-	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	391	-	5
Себчів	2	1	8	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	9	1078	-	14	
Сулимів	1	-	-	-	1	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1	4	298	-	6
Тушків	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	116	-	1
Хлопятин	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	6	462	-	6
Хохлів	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	832	-	2
Цєблів	-	-	6	-	-	-	1	2	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	15	833	-	18
Разом	8	11	73	-	6	20	8	19	71	1	5	17	-	2	1	-	-	1	1	4	46	18	47	229	14	3	311

З тої таблиці легко можна зорієнтуватися, котра громада понесла найбільші втрати.

Заки прийдемо до зіставлення відповідей на поодинокі питання евіденційного листка, звернемо увагу на те, що ціле зіставлення поділимо на дві категорії а) військові і б) цивільні.

Перше займемося зіставленням даних про членів УГА, Укр. Держ. Сторожі і Народної Міліції, а опісля цивільним населенням.

а) Військові.

При розгляданню цієї групи можна було окремо трактувати поляглих і померлих а окремо тих, які загинули без вісти. Є це ті, про яких — переважно — після переходу УГА за Збруч по нинішній день нема ніяких вісток. Правда — були випадки, що коли їх товариші зброї вернули домів, оповідали, що декого з них бачили здоровими або хорими на

тиф, але що могло з ними статися опісля — цього не могли сказати. Певне те, що ще багато з них згинуло в боях і померло на тиф, про що родина ледви чи коли довідається. Треба зважити, що багато Галичан, після ліквідації фронтів, перейшло до повстанців і тут мусли ділитися долею-недолею братів — Придніпрянців. Можливо, що дехто з них заманений більшовицькими кличами став на службу „червоної Москві“, щоби — як Матвій Яворський (родом з Махнівки) — вірно служити, а в заплату... опинитися на Соловках.

Одначе, щоби наш перегляд був ясний, обмежимося до того, що тільки у відповідних місцях зіставлення ту групу зазначимо.

Тепер переходимо до зіставлення поодиноких питань евіденційного листка. Будемо розглядати тільки важніші питання поминаючи інші, які є радше доповненнями тамтих.

I. Військовий степе́нь і частина.

На 294 поляглих, обнятих евіденцією було:

сотників	2
поручників	1
четарів	6
хорунжих	7
містостаршин	2
разом старшин	18
булавних старших десятників	5
старших десятників	7
десятників	12
вістунів	17
старших стрільців	6
разом підстаршин	47
стрільців	229
разом	294

Далеко трудніше точно виказати приналежність обнятих евіденцією до поодиноких частин, а вже даремно будемо переглядати листки, колиби ми хотіли знати, в яких формаціях (артилерія, кавалерія, піхота і т. д.) вони служили. Причину цього треба шукати в частих реорганізаціях Армії та в хаосі, який панував в перших місяцях її організації.

З даних евіденційних листків тяжко зорієнтуватися, в яких частинах служили зареєстровані.

Тому тут мусимо скористати з того, що знаємо, а саме, що подавляюча більшість підстаршин і стрільців-уродженців Белзчини служила в V. сокальській бригаді, а тільки деяка частина в X. бригаді. Колиж зважимо, що V. бригада займала північне крило фронту під Белзом (від с. Ванева на північ), а X. бригада позиції на фронті під Варяжем, то можемо з того заключати, що ті, які полягли, померли від ран, недуг і в таборах полонених, де попали в полон, під Белзом — служили в V. бригаді, а решта — з варяжського фронту — в X. бригаді.

Те саме можна сказати про тих, які полягли під час травневого відвороту, чортківського наступу, аж до переходу У. Г. А. за Збруч, бо в тім часі ті бригади не переходили помітніших реорганізацій.

Щож до тих, які згинули по той бік Збруча, тяжко щось певного сказати, хочби тому, що ми не знаємо, в яким періоді (похід У. Г. А. на Київ, відворот, перед чи по злуці з Денікіном, Ч. У. Г. А. і и.) вони згинули.

Що до травневого відвороту У. Г. А. з Галичини, вони служили в вище згаданих бригадах, це майже певне, але чи вони полягли чи померли в їх складі, це годі провірити.

На 18. старшин: в V. бригаді служило 7; X. — 2; I. (УСС) — 1; IV. — 1; VIII — 1; і 5. без подання бригади.

З Державної Сторожі згинуло 2-ох підстаршин а з міліції: 1 підстаршина і 7. стрільців.

II. Дата уродження.

Найцікавіше питання це вік зареєстрованих поляглих. Для лекшої орієнтації нехай послужить таблиця.

ТАБЛИЦЯ ч. II.

Рік уродження зареєстрованих поляглих.

Рік уродження	Старшин	підстарш.	стрільців
1903	—	—	3
1902	—	—	5
1901	1	2	20
1900	—	2	21
1899	1	1	17
1898	—	3	15
1897	—	3	14
1896	2	2	9
1895	2	5	10
1894	1	4	5
1893	1	1	9
1892	—	3	8
1891	—	2	10
1890	—	5	9
1889	3	1	10
1888	—	1	6
1887	—	2	7
1886	1	—	6
1885	—	1	1
1884	1	3	6
1883	—	1	6
1882	1	1	2
1881	1	—	3
1880	—	—	2
1879	—	—	3
1878	—	—	1
1877	—	1	6
1876	—	—	1
1875	—	1	1
1874	—	—	2
1873	—	—	3
?	3	2	8
Разом	18	47	229

Як бачимо, найбільше втрат поніс річник 1900 і 1901. За ними 1899, 1898 і т. д.

Мусимо зупинитися над річниками 1902 і 1903. Цеж були хлопці, які ледви скінчили 15-ий та 16-ий рік життя! Хто знає вдачу селянина, цей відразу той факт належно оцінить. Знаємо, як дуже український селянин і його родина привязані до рідного клаптика землі, до дідівського загону. Знаємо, як тяжко було тому хліборобови покидати ту землю, — навіть тоді, коли вона не давала йому спроможности удержати його родини і він мусів емігрувати, чи до інших держав, чи навіть за Океан. Тому не подивуємося, що ті хлопці-діти, яким присвічувала візія кращого завтра визволеної Батьківщини, вхопили за зброю. Ще нині оповідають собі хлопці, які тоді були маленькими, „як то хлопці ішли гусаком, полями до Белза, бо Україна настала і вони пішли на охотників...“. В нас не було міського пролетаріяту, який — треба безсторонно признати — в боях був очайдушним. Для нього темний заулочок був ріднею, а від маленької дитини привик він ризикувати своїм і чужим життям. Зате ми мали дітей села, які дали найліпший доказ свідомого патріотизму українського селянства. Вони не менше хоробро билися від своїх ровесників по тім боці боевої лінії, чого найкращим доказом є чортківська офензива.

Треба звернути увагу ще на річники 1873, 1874,

1875, 1876, 1877 і 1878, які були обов'язані до служби при місцевій міліції. Тимчасом майже всі вони служили в Армії. Спеціально звертаємо увагу на вік старшин. Чи їх вік відповідав досвідови воєнному, потрібному в такій війні, це нехай скажуть дати їх уродження.

Віроісповідання, стан цивільний і звання.

На 294, 291 було обряду греко-католицького, а 3-ох римо-католицького.

Стан цивільний — це теж одно з невдячних питань нашого реестру. На основі того, що маємо, можемо заключати, що меншість була жонатих.

По званню найбільше було селян, бо	269
дальше учнів середніх шкіл, матуристів і студентів	15
учителів	2
залізничників	2
священик (пол. духовник)	1
інші	5
разом	294

З того на 18 старшин:

учнів, матуристів, студентів	10
селян	4
учитель	1
священик	1
залізничник	1
інші	1

Так виглядає зіставлення відповідей на питання першої частини евіденційного листка, яку назв'їм — генералія поляглого.

IV. Дата, місце і причина смерті.

Заки перейдемо до дальшого точного зіставлення, переповімо коротко ті події, які потягнули за собою стільки жертв в людях.

Першого листопада 1918 року, Українська Національна Рада, при допомозі українських військових відділів, перебрала владу у Львові та у цілій Східній Галичині. Тогож таки дня розпочалися бої за Львів. Всі Повітові Комісаряти та Повітові Команди дістали приказ організувати військові частини і негайно їх відсилати до Львова. Очевидно такі самі прикази дістали такі установи в Сокалі, Белзі, Угнові, Раві Руській, і другі повіти, які є положені вздовж т. зв. „сокальського кордону“. Тут теж почали організуватися малі військові частини, яких першим завданням було берегти лад у себе, хоронити рештки військового майна, яке остало по австрійській армії та в міру спроможности роззброювати переїзджаючі на захід цілі транспорти війська. В цей спосіб треба було зберігати та добувати зброю для майбутніх відділів, які малося організувати та вислати до Львова.

Вже підчас тої підготовчої праці, дня 10. листопада, гине в Белзі молодий стрілець з Белзчини — Садницький О. (з 1902 року) — правда не на полі бою, а в наслідок неумілого обходження з крисом. Була це перша жертва визвольної війни „Запасного Коша“ в Белзі, Групи „Північ“, який в половині лютого 1919 р., після організаційної схеми У. Г. А. Нач. Штабу полк. Мишковського, разом

з деякими сокальськими частинами злучено в V. сокальську бригаду.

В листопадї прийшли події, які заскочили вище згадані повіти. Був це наступ польських частин майора Вечоркевича зі Замостя на Белзець, Раву Руську, Жовкву — до Львова.

27 листопада наші частини, під сильним напором противника, залишають Раву Руську. Щоби перешкодити дальшому, польському наступови на Жовкву до Львова та відбити Раву Руську, приготовано на Раву наступ. Наступ мав відбутися рівночасно з усіх сторін, якнайбільшими українськими силами. В тім наступі дня 28 листопада брав участь відділ зорганізований в Белзі, злочений переважно з бувших вояків австрійської армії, з Белза і околиці. Був це перший від століть бій за Українську Державу і хрестний бій української військової частини, яку дала Белзчина. В тім бою полягло двох стрільців.

Не минув тиждень від наступу на Раву, як на границі Галичини і Холмщини та Волині, в грубешівським і томашівським повіті показалися ворожі частини піхоти пор. Шульмаера та кінноти ротмістра Жулкевського. 8. грудня вже був бій під Долбичевом (Долгобичевом). — Після перших боїв, коли боева лінія сяк-так устійнилася, повстав фронт — Варяж—Угринів — а наші частини зайняли з малими відхилками менше-більше таку лінію: Ліски, Гільче, Костяшин, Сулімів, Осьмир, Варяж, Хоробрів, Корків, Ниновичі, Нисмичі, Угринів. Поляки, т. зв. „група капт. Мерака“, обсадили — знову — з відхилками: Телятин, Новосілки, Жабче (не Жабче муроване), Ощів, Гонятин, Шихтори, а дальше західний беріг Буга, на північ аж до Крилова. На цей відтинок фронту, до 27. січня 1919 р. зі „Запасного Коша“ в Белзі, відійшло чотири або п'ять сотень. На тім відтинку велися завзяті бої, які, як це признають польські мемуаристи, нераз принесли великі втрати противникові та не один перечеркнули його плян. Невдачі на тім фронті, як це було в травні 1919 р., могли спричинити оточення частин, які стояли під Львовом.

В тих боях згинуло з Белзчини: 1 старшина, 1 підстаршина, 12 стрільців; померло від ран: 1 підстаршина і 4 стрільці.

26. січня 1919 р. частина польської „Групи Буг“, група бригадіера Бербецкого повела сильний наступ на Угнів—Белз—Кристинопіль. Під напором ворога наші частини 26. січня покинули Угнів, 27 — Белз, а 28 — Кристинопіль. 29 січня наші частини використали те, що бриг. Бербецкі оголошений успіхами, задалеко загнався вперед так, що не мав змоги забезпечити зади — і несподіваним наскоком з півночі вдарили на обози бриг. Бербецкого, які тоді дійшли до Жужеля, та на голову їх розбили. Польські втрати виносили до 50 забитих, між ними вищі старшини, багато ранених та здобута частина обозу. Після бою під Кристинополем та в Жужели група Бербецкого покинула Кристинопіль і відступила до Белза. Бриг. Бербецкі після тих невдач виміг на своїй команді, що припоручено йому укріпити Белз та здержувати дальший наступ українських частин. Тож вирішено, що Белз остав точкою випадку в дальших військових операціях „Групи

„Буг““. 29. січня обсаджено цілий майбутній оборонний комплекс Белза. До нього входило Белз-місто, Белз-передмістя (від Виткова і Тушкова), передмістя Замочок і Заболоття східне, а опісля і західне, та села Витків і Гора.

Від 27. січня до кінця лютого, це час найбільших боїв за Белз. Одна і друга сторона старалася виграти всі свої позиції і тим способом перебрати ініціативу в свої руки. Польська сторона трималася тактики оборонної, бо на це дозволяло їй дуже вигідне положення Белза (на горбі). Тільки від часу до часу робили випадки до сусідних сіл на реквізиції харчів та паші. Українська Команда, чи Команди силою факту мусіли триматися тактики офензивної.

Не нашим завданням є тут аналізувати причини і наслідки невдач у боях під Белзом. В тій статті розглядаємо ті втрати в людях, які понесла Белзчина в тих і пізніших боях.

Вже перший день боїв за Белз записався кровавими буквами в історії визвольних змагань. Перший, який згинув за Белз, а радше підчас відступу наших частин з Белза, був командант міліції і одночасно громадський комісар села Будинина, виступ Корнило Салагуб — організатор цілого культурного життя цього села. Було це 27. січня, коли

Четар V. бригади У. Г. А. Федір Петришин, уроджений 21. II. 1882 в Цеблові (коло Белза) пов. Сокаль, помер на тиф 30. XI. 1919 р. в Летичеві.

В Белзі Покійний покінчив 6-ту виділову. В 1900 році вступив до австрійської армії, до військового суду, як судосий урядник. Тут теж дослужився ранги асистента. Після листопадового перевороту, в грудні 1918 року покликано його до Українського Повітового Комісаріату в Белзі. Тут був аж до відвороту українських військових частин з Белза дня 27. січня 1919 року. По 27. I. 1919 став харчевим старшиною в Краснім. Це становище займав аж до відвороту У. Г. А. за Збруч. На Придніпрянській Україні покликано його до військового суду, де помер на тиф як судовий урядник при суді Повітової Команди в Летичеві, дня 30. листопада 1919 року.

Містостаршина V. бригади У. Г. А. Петро Калиш, уроджений 29. VI. 1889 р. в Себечеві пов. Сокаль, поляг 10. липня 1919 р. в Скваряві коло Золочева.

Покійний скінчив народну школу в родиннім селі. Перед війною перебував в Німеччині. З вибухом світової війни покликаний до австрійської армії, служив аж до листопадового перевороту. В листопаді 1918 року вертає домів. Коло 25 листопада вступає до У. А. і відходить на варяжський фронт, на відтинку Варяж—Осьмир. Покійний був відважний, в наступі перший, у відвороті останній, умів за собою других поривати. В часі травневого відвороту відступає з 10 сотнею V. бригади. В складі тоїж бригади бере участь в славнім чортківським наступі, в яким відзначилася V. т. зв. сокальська бригада. Але прийшов другий відворот, в яким гине містостарш. Калиш, пострілений кулею в чоло, коли далековидом слідив за рухами ворога. Було це ранком (7 год.) 10 липня 1919 в Скваряві, коло Золочева.

зі своїм відділом міліції намагався здержувати наступ польських частин на Белз. Найбільше згинуло уродженців Белзчини 8. лютого підчас наступу наших частин на Белз від села Перемислова. В тім бою полягло: 1 старшина, 3 підстаршин і 22 стрільців. Натомість найменше підчас загального наступу в днях 19. і 20. лютого, бо тільки один стрілець. Загально під Белзом згинуло: 1 старшина, 6 підстаршин і 35 стрільців; померло від ран 7 стрільців.

Не можемо тут промовчати проявів анархії, які потягнули за собою теж жертви в людях. Маємо тут на думці т. зв. „Вільне Козацтво“ тов. Шурмяка (як пише про нього „Голос знад Буга“ ч. 7. з 23/I 1919). Як з одної сторони був це відділ — очевидно кінний — очайдухів, який на фронті мав за собою перемогу, так з другої сторони — поза фронтом — чимало нароби бешкету і Команда в Сокалі багато мала з ним клопотів. В поборюванні його анархістичних нахилів згинув один підстаршина, командант станиці Держ. Сторожі. Коли ж вже ми при тім, то згадаємо, що був один випадок, де польовий суд був змушений вимірити найострішу кару, а саме розстріляти стрільця за грабїж.

14. травня 1919 р., в наслідок пролому на волинським фронті, почався з Белзчини відворот У. Г. А. Підчас того відвороту згинуло 5 стрільців, які відбилися від своїх частин. Обставини, серед яких вони згинули, не вказують на те, щоби тут було все гаразд з етикою і моралю жовніра-противника навіть у бою. Те саме треба сказати про причину смерті кількох осіб зпоміж цивільного населення села Жужеля, які згинули того самого дня, підчас наступу частин ген. Галлера.

В дальшій відвороті, в чортківській офензиві і другім відвороті аж до переходу за Збруч згинуло 2 старшин, 2 підстаршин і 11 стрільців, померло від ран 2 підстаршин і 2 стрільців.

На відтинку II. Галицького Корпусу в тім часі згинуло 1 старшину, 3 стрільців, — а на відтинку III. Корпусу один стрілець.

На Придніпрянській Україні Белзчина втратила убитими 1 старшину, 1 підстаршину та 1 стрільця.

Переповідати дальше історію визвольної війни вважаємо зайвим, бо і так на її тлі не зможемо нічого сказати про смерть тих 8. старшин і 19. під-

старшин та 71 стрільців, які померли від різних пошестних недуг, що десяткували ряди У. Г. А., головно по переході її за Збруч в т. зв. чотирикутнику смерті. Про них можемо сказати тільки те, що тільки 1 старшина, 1 підстаршина та 7 стрільців померло в Белзчині, в хатнім ліченню або в лічниці в Сокалі, а 7 старшин, 18 підстаршин та 64 стрільців померло підчас перебування У. Г. А. на Придніпрянській Україні.

Переглядаючи їх евіденційні листки пригадуються нам слова стрілецької пісні:

„Засумуй трембіто, та по всему світу,
Що нестало Галичанам сорок тисяч цвіту...“
і холодом трагедії віє від того ляконічного „помер на тиф на Великій Україні...“ або тільки „на тиф..!“

**

Так загально виглядають жертви Белзчини на тлі подій визвольної війни.

Тепер перейдемо до точного зіставлення дат і місць та причини смерті зареєстрованих. До того послужать нам слідуєчі таблиці.

ТАБЛИЦЯ ч. III.
Згинули в боях.

Ч. порядкове	Місцевість	1918			1919			?			Разом			
		старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	
1	Г а л и ч и н а	Під Белзом	—	—	—	1	6	35	—	—	—	1	6	35
2		„ Варяжем	—	—	—	1	1	12	—	—	—	1	1	12
3		Загально в Сокальщині	—	—	—	—	1	5	—	—	—	—	1	5
4		Під Равою Руською	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
5		„ Жовквою	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
6		„ Львовом (у Львові)	—	—	2	1	—	1	—	—	—	1	—	3
7		„ Золочевом	—	—	—	2	1	4	—	—	—	2	1	4
8		„ Тернополем	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
9		„ Хировом	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
10		„ Озірною	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1
11		В Зборівщині	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
12		Під Копичинцями	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
13		„ Красним	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
14		„ Топоровом	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
15		„ Миклашевом	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
16	П р и д н і п р я н с ь к а У к р а ї н а	В Кієві	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
17		„ Юзвині (пов. Винниця)	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
18		„ Фридрихівці	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
19		„ Н. Н.	—	—	—	—	—	—	1	—	2	1	—	2
		Разом . . .	—	—	4	6	11	67	2	—	2	8	11	73

Як бачимо, в боях полягло: 8 старшин, 11 підстаршин і 73 стрільців. Від ран померло: 6 підстаршин і 20 стрільців, від недуг 8 старшин, 19 підстаршин і 71 стрільців.

В полоні — в таборах і лічницях померло від ран, недуг і загального вичерпання: 1 старшина,

4. підстаршин і 46 стрільців. В яких таборах вони померли, це теж подано в таблиці.

На кінець згадаємо, що 2 підстаршин і 1 стрілець згинули в наслідок нещасливих випадків.

Пропало без вісти 1 старшина, 5 підстаршин та 17 стрільців.

Загально на терені Галичини:

полягло: старшин 6, підстаршин 10 і стрільців 70 померло

від ран: старшин 0, підстаршин 6 і стрільців 20

від недуг: старшин 1, підстаршин 1 і стрільців 10

На Придніпрянській Україні:

полягло: старшин 2, підстаршин 1 і стрільців 3 померло

від ран: старшин 0, підстаршин 0 і стрільців 0

від недуг: старшин 7, підстаршин 18 і стрільців 61

Так виглядає кровавий шлях Белзчини в останній нашій визвольній війні, — а зараз тих частин, в яких служили Найкращі Її Сини.

Тепер черга обговорити місце похоронення поляглих. Тому одначе, що над тим питанням зупинимося довше, щоби те, що тут скажемо, було рівночасно інформаційним матеріалом для дотичних Філій Т-ва Охорони Воєнних Могил, на яких терені діяльності вони похоронені — цю справу обговоримо в окремій статті.

б) ЦИВІЛЬНІ.

Як ми сказали, дня 29. січня 1919 р. наші військові частини, що стояли на варяжському фронті, несподіваним наступом розбили в селі Жужели обози групи „Буг“, якої чоло після тяжких боїв і великих втрат зайняло Кристинопіль. У тім наступі брали участь стрільці родом з Жужеля і сусідніх сіл. Нічо дивного, що цивільне населення Жужеля в дечім допомагало наступаючим частинам.

Це однак було причиною, що відступаючий противник з Кристинополя до Белза, запалив село. Другий раз горів Жужіль підчас нічного наступу

Хоружий В. бригади У. Г. А. **Яків Хома**, уроджений 3. II. 1889 р. у селі Варяжі, пов. Сокаль, розстріляний большевиками 6. V. 1920 р. в Юзвині, пов. Винниця.

Покійний скінчив III. кл. гімназійну у Львові. Від 1911. року служив в австрійській армії, при артилерії. Після листопадового перевороту, дня 6. XI. 1918 р. вступив на службу до Української Армії. Як гарматчик, брав участь в боях на фронті під Варяжем і Белзом. З У. Г. А. перебув цілий її кровавий шлях. Аж 6 травня 1920 р. в бою з десятикратно переважаючим ворогом, в селі Юзвині потрапив в большевицький полон і тут Його, підчас допитів, розстріляли.

Четар VII. бригади У. Г. А. **Василь Воробій**, уроджений дня 15. XII. 1893. р. в Перемишлові (коло Белза) пов. Сокаль, помер на тиф 20. III. 1920. р. в Ольгополі.

Гімназію скінчив в Сокалі. Від 1915 р. служив при австрійській армії. 1. листопада 1918 року бачимо вже хоружого Воробія на службі в зав'язках Української Армії. Тогож пропам'ятного дня він з хор. Михайлом Галанем, покійним бул. старш. десятником Йосифом Аерсом з Виткова, бул. стар. десятником Михайлом Гарухом переводить переворот в Белзі. Вони перебирають владу і майно від військових частин, які кватирували в Белзі, а представники цивільного населення перебирали владу в других державних урядах. Він теж з товаришами переводить на залізничні двірці в Белзі розоружування військових частин, які почали вертати цілими транспортами на захід. Тяжка то була служба, коли зважимо що напроти форстки ставали цілі транспорти, на все готового, воїцтва. А тут і шумовиння вийшло на жир, щоби загарбати те, що кільком хлопцям вдалося видерти від транспорту для елавної Армії, яка почала саме організуватися.

Деякий час служив в „Запасні Коші“ в Белзі. Опісля перенесено Його до Сокаля, звідки відійшов на варяжський фронт. Тут брав участь у всіх боях на відтинку Ощів—Долгобичів. Здається — в січні 1919 року приділений зі сотнею до групи от. Долуда, бере участь в її боях під Львовом. Після ліквідації цієї групи, приділений до IV. бригади, стає командантом скорострільної сотні. На тім пості відступає з У. Г. А. на схід, а опісля бере участь в славній чортківській офензиві. Після переходу У. Г. А. за Збруч і походу на Київ, разом з У. Г. А. попадає в „чотирикутник смерти“ і тут занедужавши на тиф, умирає дня 20 лютого 1920 року.

Як молодь оусід. сіл, так і перемишлівська, щоби память Борців-односельчан переходила з рода врид, висипала велику могилу на гробах двох незнаних стрільців У. Г. А., які згинули під Белзом і поховано їх на цвинтарі в Перемишлові.

залоги Белза на село, дня 4. лютого. Остаточо третій пожар, що знищив село, вибух 14. травня 1919, по захопленню села наступаючими частинами ген. Галлера. Після тих огнів з 200 обійсть, остало ледви кільканацять.

Тогож пропам'ятного 14. травня згинуло в Жужели 6 селян і 3 жінки забитими. Двох ранених

ТАБЛИЦЯ ч. IV.
Померли від раи.

Ч. поряdkове	Місцевість, де був ранений	1918			1919			?			Разом			З того померло								
		старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	в аchnиці			вхатнім ліч			?		
														старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці
1	Під Белзом	-	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	7	-	-	5	-	-	2	-	-	-
2	" Варяжем	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	1	4	-	1	4	-	-	-	-	-	-
3	" Белзом або Варяжем	-	-	-	-	2	5	-	-	-	-	2	5	-	1	4	-	1	-	-	-	-
4	" Чортковом	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
5	" Туринкою	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
6	" Тернополем	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	" Н. Н.	-	-	-	-	-	2	-	1	2	-	1	1	-	-	-	-	2	-	1	-	-
	Разом . .	-	-	-	-	5	18	-	1	2	-	6	20	-	3	15	-	2	4	-	1	1

ТАБЛИЦЯ ч. V.
Померли від недуг.

Місце смерти	1918			1919			1920			?			Разом			З того померло								
	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	в лічниці			вхатнім ліч			?		
																старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці	старшини	підстарш.	стріляці
Галичина	Сокальщина	-	-	1	1	1	6	-	-	-	-	-	1	1	7	1	1	1	-	-	6	-	-	-
	Станиславів Н. Н.	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Північній Україна	Винниця	-	-	-	3	8	1	3	1	1	2	1	7	11	6	4	4	-	-	-	1	3	7	
	Жмеринка	-	-	-	-	3	-	-	2	-	1	-	-	-	2	-	3	-	-	-	-	-	3	
	Хмельник	-	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	6	-	1	-	-	-	-	-	1	
	Вапнярка	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Проскурів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Вігва	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Чечельник	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Обідівка	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	
	Ольгопіль	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
	Торканівка	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
	Летичів	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
	Глухівці	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
	Харків	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Камянець Поділ. Н. Н.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
Разом . .	-	-	2	3	9	35	5	5	7	-	5	27	8	19	71	2	6	11	2	-	6	4	13	54

померло в шпиталі в Замостю, а 2-ох в таборі полонених в Вадовицях.

Крім цього з інших сіл Белзчини (гляди таб. ч. I.) померло в таборі полонених у Львові 3-ох, а у Варшаві один.

Всіх разом: 14 мужчин і 3 жінки.

**

Таку то гекатомбу зложила Белзчина на вітари Державности.

Нехай та згадка про те, як вмирало тих 311 найкращих її Синів, буде доказом пам'яті про Них.

Белзчина пам'ятає про Них і тому рік-річно дня 2-го лютого громадно збирається в Белзі в парохіяльній церкві і спільно згадує про Них підчас торжественного Болослуження.

ТАБЛИЦЯ ч. VI.
Померли в полоні, таборах і лічницях.

Ч. порадкове	Місцевість	1918			1919			1920			1921			?			Разом		
		старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці
1	Вадовиці	—	—	—	—	—	7	—	—	4	—	—	—	—	—	3	—	—	14
2	Львів	—	—	2	—	1	2	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	7
3	Бересть литовський	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	1	—	—	3	—	—	7
4	Перемишль-Пикуличі	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	4
5	Замостя	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
6	Тернопіль	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
7	Краків-Домбе	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
8	Люблин	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
9	Стрий	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
10	Стрілково	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1
11	Сомпольно	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
12	Станиславів	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
13	Н. Н.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
Разом . .		—	—	2	1	4	20	—	—	13	—	—	1	—	—	10	1	4	46

Як розкозачували бужське військо

Написав: С. Федоров.

З часу переходу Низового Запорозького Війська під владу російської імператриці в 1734 р., за порожське козацтво не переставало хвилюватись. На Запоріжжю цілий час боролись дві партії: московська — автономістів та кримська — самостійників. Останні нерозумно бажали повернутись під владу кримського хана.

Незадоволені новими порядками, запоріжці уходили за р. Буг, яка була границею Запоріжжя, й в той же час границею Російської Імперії з володіннями турецькими. Там серед кочових орд, де признавався протекторат Туреччини, вони жили й займались промислом. Ряди їх в значній більшості поповнювались вихідцями (емігрантами) з Дніпровського правобережжя, на котрому запорозьке реєстрове козацтво доживало останні дні.

В рядах цих добровільних емігрантів знаходили пристановище й інші неспокійні елементи: турецькі, б. російські й польські підданці, готові в кожному хвилині прийняти участь в якій будь авантурі.

А тому, коли в 1768 р. розпочалась війна між Туреччиною та Росією, це козацтво запропонувало свої послуги турецькій владі та виступило проти Росії. На чолі війська став польський шляхтич Петро Скаржинський вибраний козацтвом в отамани.

Війна затяглась. Цілих 5 років бились вони з перемінним успіхом. Бужські козаки під час боїв зу-

стрічались з своїми бувшими товаришами запорозьцями. Запорозьці, по наказу російського уряду, переманювали козаків на свій бік, так що незабаром усе Бужське військо перейшло на російську службу.

Бужський отаман Петро Скаржинський дістав рангу полковника, а за військом були закріплені його давні володіння. В 1774 р. його склад був поповнений молдаванами, волохами та іншими християнами, які не хотіли бути під турецькою владою.

В цю війну бужські козаки добре воювали й військо по закінченню війни одержало 10 юрєвських прапорів від Потьомкіна та графа Румянцева з вензелями Катерини II. та юрєвськими відзнаками. В 1775. р. до нього був долучений козацький полк на вербований зі славянських виходців, головним чином хорватів, які замешкували на ріці Інгульці.

Зруйнувавши Запорозьку Січ в 1775 р., російський уряд залишив Бужське військо на турецькій границі, перевівши його на поселення поселених козацьких полків.

В такому стані воно в 1788 р. вийшло в Катеринославське козацьке військо, складене з козацьких полків: бужських, чугуївських й семи інших поселених на кримській лінії.

На чолі цього війська та б. Війська вірних козаків Запорозьких переіменованих у Військо Чорноморське, став в 1790 р. князь Потьомкін Таври-

чеський з титулом „Великого Гетьмана військ козацьких Катеринославських та Чорноморських“.

Військо це проіснувало недовго. В 1796 р. його розформували, але бужські козаки залишились існувати під новою назвою: Бужсько-Вознесенського козацького війська, у склад котрого ввійшли козаки катеринославці й дніпровці, які дали свою згоду залишитись на козацькому положенню.

З території Бужського війська та б. Запорожських Земель створено Вознесенську губернію, центром котрої був бувший центр Бужського війська місто Соколи на р. Бузі, тепер уже названі Вознесенськом.

Бужсько-Вознесенське військо проіснувало лише один рік. В 1797 р. його розформували, а козаків переіменували в селян. Незадоволене такою реформою, козацтво довгий час добивалось, коли не возстановлення війська, то принаймні переселення його в склад інших військ. Коло 1803 р. козаки добились свого — частина катеринославського війська пішла на Кубань і створила там кавказький полк, занявши станицями район від устя р. Лаби на гору по Кубані до її звороту на південь.

Козаки, які залишились на р. Дніпрі, р. Бузі та побережжю Чорного моря зорганізували разом з болгарськими емігрантами в 1803 р. Бужське козацьке військо. Військовим отаманом його, по царському вибору, був призначений донський козак генерал-майор Іван Краснов, який прокомандував військом до 1807 р. В ті часи військо одержало ще 10 прапорів й берегло в своєму арсеналі 2 прапори, які вивезло з Туреччини та 15 юрєвських катерининських.

В 3-х повітах Вознесенської губернії військо мало 26 станиць та 2 болгарські села, мало в початку Красновського отаманування 1597 дворів й 6383 душ населення. Військо виставляло 3 полки, в кількості 1308 збройних козаків.

В часі нової російсько-турецької війни за Олександра I, воно приймало діяльну участь на турецькому фронті, а по заключенню мира в 1811 р. його послали проти французів.

В 1812 р. наказним отаманом його був, й до самого кінця війська, князь Кантакузен, з молдавських боярів емігрантів.

В цю війну військо добровільно поставило ще п'ятисотенний полк та обіцяло поставити другий.

Бужські козаки провоювавши усю „Отечественную кампанію“ пройшли цілу Европу та були нагороджені срібними медалями за здобуття Парижа. Закінчувалась в 1814 р. війна з французами, в Росії пішли нові течії, при владі з'явився не доброї памяти генерал Аракчєєв, який вирішив покрити цілу Росію сіткою військових поселень, в котрих жовніри були б одночасно і жовнярами і селянами. Над Бужським військом завис Дамоклів меч.

Долю Бужського війська мало розділити й українське козацьке військо, засноване в 1812 р. з здібних до служби нащадків бувших реєстрових запорожських козаків, які жили в Київській та частині в Кам'янець-Подільській губернії, на правій

стороні Дніпра. Військо це по закінченню війни поселено на землях бувшого болоховського козацтва, біля б. Запоріжя, але в 1816 р. його скасували й назвали Українською уланською дивізією.

*

Примусимо далі говорити сучасника розкозачування Бужського війська, досить відомого мемуариста, останнього старшину А. С. Пишчевича, який не любив козаків. Походив він з військової родини, емігрантів з Сербії, поселених полками на землях Запоріжя, які постійно ворогували з запорожцями до знищення Січі.

Сам А. С. Пишчевич побував на Кавказі, проїздив через Дон і декілька разів розмовляв з донськими козаками, які залишили в дурнях, цього багато думаючого про себе кавалерійського старшину. Його спомини будуть ще тим цінні, що Пишчевич гордився участю свого батька в зруйнуванню Запорожської Січі — „цього розбійничого гнізда“ по його словам.

„1817 р. з початку весни цього року почали балакати про поселення частини армії в ріжних місцях Росії. У цім же часі рішено до станиці бужських козаків, прилучуючи до них деякі села Єлисаветградського повіту, привести 4 уланські українські полки й поселити їх там перемінюючи бужських козаків в улани. Богато старшин з цих полків з'явилося в Крюкові для прийняття річей з тамошнього складу. Ці пани, ніколи не будши в станицях їм відданих, мріяли заобогатіти, вони гадали, що села ці мають землі, а робітниками у їх будуть улани з їх родинами, а не знали того, що ці станиці мають ледве стільки землі, щоб досталось по кількості душ; вони ж думали заводити кінські заводи.

Поки молодь мріяла, до Петербургу візвали генерал-лейтенанта Лісаневича для поради про ці уланські поселення. Рахували Лісаневича, як мешканця цього краю, знаючим усе, що його торкалось.

В Лісаневичі Аракчєєв побачив чоловіка свого і то досить дурного, котрий сліпо буде виконувати його волю, і як тепер на усе улаштовується комітети, так і тоді з'явивсь уланський комітет, в котрому Лісаневич був головою. Він про все писав Аракчєєву, а цей прямо царю. Таким чином мужик з Пітрімовки, котрого прізвище було спочатку Лисенко, став в цьому ділі третьою особою в Росії. Частина уланів мусіла поселитись між бужськими козаками, а частина в харківській губернії. Коли вирішено зєдинити українських уланів з бужськими козаками, тоді чотири українські уланські полки переведено в Вознесенськ.

Бужські козаки спочатку рішили було навіть їх не впускати й на мешкання й до своїх хат, але нарешті не могли перемогти й улани розташувались у Вознесенську, а потім були розведені по полках та шwadронах по бужським станицям. Козаки протиставились. Граф Вітт (начальник україн. козаків) візвав допомогу. Прислано йому дві роти артилерії та два баталіони піхоти. Поперед усього у Вознесенську почали приводити до присяги, на яку козаки не згоджувались, але граф Вітт зібрав

їх між виставленою артилерією, піхотою та полками уланів. Нещасні, коли побачили запалені гноти, знали, що увесь вистріл може бути випалений на них, то присягнули. Після цього і в інших станицях прийнялись за теж, в деяких зустріли опір, а в деяких навіть бились, за що їх перекололи, потопили в Бузі, пороли кнутом, засилали на Сібір та гнали „крізь строй“.

В деяких містах жінки, коли бачили уланів, які атакували їх чоловіків, кидались кіннотчикам на зустріч з немовлятами на руках, бажаючи задержати собою знищення, яке готовлено їх чоловікам, але це зовсім не допомогло...

Граф Вітт доручив на словах генерал-майорові Громову усмирити Михайлівську станицю, яка хвилювалась.

Громов попросив інструкцій на письмі й дістав це в тому сенсі, що коли козаки не послухають словесних переконань, тоді вжити зброї. Громов з цим поїхав з Вознесенська, а на дорозі дігнав його вістовий від Вітта, який вимагав повернення письменної інструкції. Тому Громов й сам вернувся у Вознесенськ.

Тоді вже сам Вітт поїхав в станицю Михайлівську, де зібрав усіх мешканців, вимагав від їх послуху волі царя, але вони відмовлялись. Тоді він причепивсь до найстаршого козака й вимагав, щоб той дав приклад іншим. Але коли цей сивий дід стояв твердо на тому, що не дасть своєї згоди, з якої для майбутнього буде лише біда його співгромадянам, тоді Вітт сказав: „Таким чином, ти будеш прикладом для інших“, і дав наказ стати батальону піхоти в строї й тоді сімдесятьлітнього діда провели між рядами жовнярів з киями. Граф Вітт наказав двом мушкетерам іти перед ним з наложеними штиками, щоб він ішов рівним кроком, що б кожна лозина торкнулась його поважної спини, але він і без цього не міг, завдяки своїм рокам, йти інакше як помалу. Дід, який бачив цих мушкетерів перед собою, сказав твердо графу, який був присутний при цій сцені: „Не потребую їх перед собою, я піду таким кроком, яким, ваше сіятельство, побажають, а всемогутний Бог прийме мій дух“! Барабани вдарили, труби затрубili й дід пішов на смерть. Не довго йому треба було іти, на другому разі він випустив дух. Треба представити собі цю смутну картину.

Як тільки закінчилась ця сцена, з'явивсь в повному риштункові, верхи, бужський козак. Вітт його питає: для чого й відкіля він? „Я послан (відповідає кіннотчик) з другої станиці довідатись, що в Михайлівській станиці робиться“.

Вітт дав наказ стягнути його з коня й теж прогнати крізь ряди: це була відповідь на депутацію інших станиць“.

Там же А. С. Пишчевич характеризує й родину цього доброго виконателя аракчєєвських наказів й самого нового велителя долі бужських і б. українських козаків.

„Це був син того графа Вітта, який возив свою красавицю дружину за головною квартирою князя Потьомкіна, і віддав її цьому вельможові, потім він її продав графу Потоцькому. Теперішній началь-

ник українських козаків граф Вітт першу свою військову відвагу показав під Австерліцом, де він з кірасирами Єї Величества полком не пішов в атаку на французьку кольону йому призначену, а відійшов з бою з полком, чим не мало причинився до програної цього чудового бою. Теперішня довіренність до гр. Вітта зродилась від того, що його мати є приятелькою з п. Нарішкіною (полька, з родини Четвертинських), в цьому уся й причина підвищення цього графа, й тому забута австерліцька трусість цього сіятельства“.

Автор цих записок памятає цього графа ще хлопцем в 1791 р. в Яссах, де знаходилась головна квартира князя Потьомкіна, коли по смілости своєї мамусі, він облизував тарілки з варенням, памятає й те, коли відразу уся ця банда „любострашна“ вигнана з Ясс, себто графиня Віттова з чоловіком та сином у Польщу для того, що графиня Браницька (Александра Васильевна, племінниця Потьомкіна) доставила листа своєму дяді, в котрому графиня Віттова писала одній зі своїх приятельок: „Тепер стовп Росії лежить у моїх ногах“.

Бужські козаки опирались на даровану їм грамоту Катерини II., в котрій їм давались землі у вічне й потомственне володіння; від цього в тодішні часи на лівий бужський берег прийшло для поселення в цьому районі багато молдаван й болгар, й до них приєднались декілька сіл, українцями населених. Нове положення уланського поселення таке, що усі вони робляться селянами своїх начальників, а тому козаки гадають, що це робиться не по волі царя. Один з уланів сказав графу Віттові: „Коли нас вели сюди, тоді нам обіцяли домієство та спокійне життя, але ми бачимо зараз, що нас вчать регулярної екзерції“.

Цього говоруна прогнали крізь ряди.

Для усмирення в Михайлівській станиці розквартирували цілий полк жовнярів, й приділили на кожний дім 15 жовнярів. Ця заспокоююча міра була не розумна, бо господарі кормили жовнярів, зближались з ними, знайомились, а коли би дійшло до бійки то може квартиранти, памятаючи хліб-сіль своїх господарів не пішлиби проти них.

В числі бунтарів був зарахований один урядник бужських козаків, молодий, гарна собою людина, який воював проти французів з признанням, за що мав украшену медалями та юріївським хрестом грудь. Його прогнали крізь ряди, при цьому був присутний сам гр. Вітт. По закінченню екзекуції, тіло збитого урядника прикрили його жупаном, на котрому висіли відзнаки царської милости. Він мав ще стільки духа, що зірвав їх і кинув в очі гр. Віттові з словами: „На що вони мені, коли я не міг ними боронитись від безчесної кари“! Це була друга провина цього нещасливця... При цій другій екзекуції урядник випустив свій дух.

Такі екзекуції називались: „усмиренням бунтарів“ й від таких прикладів, безумовно, народ заспокоївся.

Тоді почали їх вигоняти на працю. Старі люди мусіли возити на своїх волах камінь та ліс на ріжні будівлі, здібні до служби вчилися військової муштри, хлопці ходили до школи, залишались в до-

мах лише жінки, з котрими старшини та інші начальники робили, що хотіли. Окрім цього мешканці не мали права на свою власність, з хатніх річей нічого не могли використати для себе, ні продати без відома ескадронних начальників.

В с. Верблюжки, куди вступив ескадрон українських уланів, потрібно було мешканцеві зарізати вівцю на тризму за умершого свого сина, але йому заборонено. Таким чином гіршого положення не могло бути, як положення цих козаків-поселян.

Від цього злоба козаків на уланів що дня збільшувалась. Щоби примирити перших з останніми, вийшов наказ уланам женитись на козачках дівчатах.

Коли це сталося, то козаки здавалось були спокійні з своїми новими зятями, але не було то довго, як тільки переміщували ескадрон з одного села в інше, улани залишали жінок у їх батьків, а наново прийшлим ескадронам і давали наказ женитись. Це називалося змішувати кровне родство уланів з козаками.

В 1818 р. цар з Одеси прибув у Вознесенськ. Граф Вітт постарався вигладити цей шлях до цієї уланської столиці, як найліпше й зробити його рівним як стріла. Викопано з обох сторін дороги рови, посаджено дерева, хоч це було в травні місяці, але не дивлячись на це вони прозеленіли, поки цар приїхав; потім зівяли, висохли й їх розібрали чумаки на варку каші. Але що коштувало це хвиливе украшення бужських козаків? Козаки чекали царя з нетерплячкою й запевнювали себе, що коли вони зясують йому усі кривди, то цар скасує цей новий лад, який довів їх до повного закріпощення. Але граф Вітт інакше про це думав: він дав наказ для зустрічі його величества вийти усім мешканцям на головну вулицю, де чоловіків поставили по одній стороні, а жінки по другій. При проїзді царя наказано усім кричати: „Дякуємо Тобі, Царю, за ласку, яку дає нам новий устрій! Ти нам спаситель!“ Щоб ці слова кожний памятав, то до приїзду царя, було декілька проб, а щоб ліпше над цією дією мати дозір, були позаду улани з киями, які вміли примусити добре говорити. Цар, може й примітив сльози, які проливали биті вояки-поселяне, але він прийняв за сльози з радощів.

В цей же день цар обдивився усе наново заведене гр. Віттом, будинки як пр. дім для приїзду царя, різні військові склади (цейкаузи), та інші річі потрібні для уланів, які були вибудовані до року та усі кам'яні. Був цим надзвичайно задоволений, дякував гр. Віттові, який причинивсь до усього.

При цім купецтво та міщани міста Вознесенська осмілились просити милостивого царя, щоб він вплинув у їх положення, вони заложили це місто, збудували дома, а тепер сказали їм виселятись згідно з уланськими розпорядженнями; оцінили їх будинки так мало, що вони не повернуть й четвертої частини того капіталу, який витратили. Відповідь царя була: „коли Вам ця ціна не підходяща, то Ви можете свої будинки перенести туди де схочете жити, але військове поселення необхідно залишити“. Ці події були першого дня побуту царя у Вознесенську, а на другий день після літургії, цар вийшов з церкви, поздоровив козаків як уланів, а всі ті, які хотіли просити про залишення їх на старому положенню, боячись кари від гр. Вітта, коли їх приводили до присяги, нічого не казали. Коли цар приїхав до дому, йому представили шість козаків, з котрих наймолодшому було 75 років. Гр. Вітт казав одягнути їх в уланський одяг й цим згорбленим дідам насунули на голову ківера з дуже довгими сумпаками, а на обшлагах їх одягів нашили унтер-офіцерські відзнаки. Граф Вітт, цим поважанням дідів, хотів показати козацькому громадянству, на скільки він шанує старість.

*

Над Бугом не було спокійно, а бунти примусили царя, припинити поселення; в 1818 р. в багатьох містах його зустрічали виборні з проханням: „О помилюванні від цього щастя“. Цар дав наказ припинити до вересня місяця і цим уми на деякий час заспокоїлись. В травні місяці 1819 р. приїхав з Петербурга граф Вітт, привіз грамоту бужським та українським уланам та бажання царя, щоб поселення їх продовжувати. Для будівлі міста Вознесенська визвали столярів з інших сіл, які не знаходились під владою графа Вітта. Столярам платили по 10 копійок в день, в той час, коли на стороні столярі одержували по 2 карбованці, каже Пищевич, а граф Вітт одержав два мільйони карбованців на уланські будинки.

*

„Це голос наочного свідка цих подій. Він писав це під впливом безпосередніх вражінь, писав з таким подражненням, що деякі вирази та слова повинні були зовсім не приходити“

Закінчує оповідання Пищевича видавець його мемуарів, літ п'ядесятя тому назад.

Нам добавляти до цих сторінок нічого, вони самі говорять за себе. Бужське військо перестало існувати й воно не воскресло. Аракчеївщина вбила козацтво на берегах Запорозьського Буга.

16 місяців у рядах київських Січових Стрільців

1918 — 1919.

Написав: *Іван Вислоцький.*

Вступне слово.

Вже повних 15 літ ділить нас від часу організації перших українських військових частин на землі нашій, тільки що звільненій нашими і німецькими військами від наїздника червоного москаля. Час цей неодноразово загладив в моїй пам'яті, дещо затер зовсім — длятого не можуть ці спомини бути повними, тимбільше, що нема дотепер ні одної напечатаної праці, яка дозволила би мені дещо спімнути, в пам'яті відновити.

Пишу лише те, що бачив і пережив. Годі все було бачити, що діялося тоді на Україні, та і то трудно відтворити.

Військових подій і боїв Січового Стрільцтва не подаю, бо в них я брав участь щонайбільше як командант сотні, отже не мав перегляду.

Можливо, що тих пару сторінок моїх споминів викличуть і інших бувш. старшин Січових Стрільців, щоби і вони свої переживання написали і тим і так дуже бідну літературу про найстаршу галицьку військову частину на Придніпрянщині — трохи оживили.

Утеча з російського полону.

Російська революція, перша в лютому 1917 року, застала мене в російському полоні в місті Уфа на Уралі. Вже перші вісті про революцію в Росії викликали у нас, полонених галичан, пригноблення правдоподібною побідою Антанти а тим самим і Росії, але разом з тим велику радість, що тюрма народів а також і нашого українського народу починається валити, стратить ґрунт під ногами, та що може і ми українці дочекаємося кращої долі.

Негайно створився гурток полонених галичан, які за спільні, зложені гроші, купували російську щоденну пресу — та вечером жадно перечитували та шукали вістки про життя на Україні. Довший час не находили ми нічого, відтак прийшли вісті про перші українські військові зїзди у Києві, про змагання витворити окремі українські полки в російській армії, врешті нашли ми в уфимській газеті повідомлення, що в Уфі в 189 піхотнім полку відокремився український курінь під командою пор. Барабаша і на вулицях Уфи появились перші вояки з українськими жовто-блакитними кокардами на шапках. Було це велике свято для нас полонених галичан і ми постановили заізнатися з пор. Барабашем. Наш гурток доручив мені навіязати з ним зносини і я це чимскорше зробив.

Від пор. Барабаша, який мене, а відтак і других галичан українців полонених прийняв дуже радо і щиро, довідався я, що в Уфі вже існує „Український Комітет“, який заікнував галичанами-біженцями і виселеними з Галичини, яких в Уфі та в околичних містах було досить багато. Хоч цей

комітет не мав права входити в зносини з нами полоненими, всетаки помагав нам полоненим на скільки лише це було можливим.

Наш гурток постановив незабаром вирватися з Уфи і вступити на Україну до українського війська. Пішли наради з пор. Барабашом (живе сьогодні в Польщі в Каліші) і врешті постановлено виїхати, перебраними в російські однострої, з українськими відзнаками, разом з куренем пор. Барабаша. Ця комбінація була дуже небезпечна так для нас як і для Барабаша. За втечу з полону в перебранні, у рос. військовим мундірі, і для пор. Барабаша, російського старшини, за поміч в утечі полоненим — грозив нам усім полевий, наглий суд. Однак ж бажання всіх нас, бути корисними українській справі, та не сидіти в такій переломовій добі в полоні, було вище всього. Всі старшини „Українського Баталіону 189. піх. рос. полку“ обіцяли нам поміч і одного гарного дня, нас 17 полонених галичан, найшлося в перебранні в транспорті і рядах цього першого українського війська, організованого далеко, бо около 2.000 км., якщо не більше, від Києва.

В тім часі їхали через Уфу потягами такі українські баталіони, організовані в рос. полках у Сибірі і всюди серед них находилися полонені галичани, — всіх тягнув до себе Київ.

Щасливо, без пригод, доїхали ми через Харків і Полтаву аж до Гребінки. Тут вийшло діло для нас дуже неприємне. Нас полонених зрадив хтось, прийшов до потягу трус і нам прийшлося чимскорше втікати. Я сховався на стації, просто в канцелярії коменданта стації, у котрого я зголосився як вистовий від попереднього українського куріня, який вже переїхав через стацію. Це нахабство мене вратувало але відбило від товаришів і я без гроша, в перебранні найшовся сам. Одержав я білет на подорож за тим, видуманим куренем, і так переїхав до Черкас, в надії, що зможу дібратися до Києва. Одначе у Черкасах мене арештували — та документи помогли втекти з казарми „воїнськово начальника“ і я сів на перший ліпший транспорт і дібрався з ним до Одеси. Тут я надіявся попасти в якусь українську частину — але надія завела. Прийшлося знову грати комедію відставшого від свого транспорту і так доїхав я до Жмеринки. Знову арешт на стації, через ніч у тюрмі під закидом дезерції (часи Корнілова і його судів) але і тут документи спасли і я найшовся приділений до російського запасного полку в Острозі.

Не заігрів я ані в Острозі довго місяця — прилучився до першого транспорту „маршової роти“, з котрою доїхав до Волочискь. Рота їхала до полку на фронт — перед т. зв. наступом Керенського. Прийшлося вислухати промову Керенського, — і примашерувати до Нового Села коло Збаражя, де я відлучився від російського полку і сховався

у селян, яким дався пізнати. В ночі утікав даліше — вже до Галичини — через фронт.

На самім фронті — то є між лінією російською і австрійською — мене побачила російська стежа — обстріляла — прийшлося сховати до якогось рова, повного води і в воді пересидіти пару гарних годин — до рана. Над раном витягла мене російська стежа, зціпенілого, повела до штабу полку, підозрілого в дезерції з російської армії, бо я був в російським мундурі. Щастя було, що я всі папери завчасу подер і тут я заявив, що я справді дезертер — але з австрійської армії, перебраний в російський мундур нате, щоби на випадок запаня австрійськими стежами я міг себе представити за російського салдата. Помогло це на стільки, що мене не віддано зараз під полевий суд — а арештовано і я мав бути відданий дивізійному чи корпусному судові.

Тимчасом моя цілонічна купіль в зимній воді принесла мені ревматизм. Місцевий лікар у Новім Селі, здається українець, побачив мене хорого і прирік мені помогти. Дійсно прийшов з російським лікарем — українцем — оба щось переговорили і мене відвезено до Волочиск та посаджено хорого до санітарного потягу з документами полоненого. Ще перед тим цей лікар дав мені австрійську блюзку і штани. Так я доїхав до Курська, де залишився в шпиталі щось 2—3 місяці. По виздоровленню вивезено мене до Харкова, де мене застала жовтнева большевицька революція, санітарем у шпиталі, який поміщувався в політехнічнім інституті. Тут я знову навязав зносини з „Українським Галицьким Комітетом“. Одного дня дістався мені до рук заклик-відозва до галичан, вступати до „Галицько-буковинського куреня“. Найшлися одностуді і одної ночі, перебрані, вибралися ми щось около 8—10, пішки з Харкова в напрямі на Полтаву. На найближчій за Харковом стації сіли на потяг — транспорт большевицьких військ Муравйова, які їхали під Київ і з тим транспортом знову доїхали до Гребінки. Тут порадилися, пересіли на потяг до Черкас і приїхали до Черкас. Даліше потяги не йшли — бо під Знаменкою — Цвітковом йшли бої. По короткій нараді рішили ми піти пішки, маршем на Чигирин і там мало бути видко, що даліше робити.

Не доходячи до Чигирини стрінули ми другу таку партію як ми, також зложено з галичан, яких обовязок тягнув туди, куди і нас, до українського війська, в яке ми перетворилися скоріше, як думали. Десь перед самим Чигирином зіткнулися ми з меншим відділом большевиків, який у ночі уступав з Чигирини перед якоюсь українською частиною. Відділ цей неочікувано напав на нас, кількох убив, кількох ранив — було це в ночі — і нам решті не було вибору, як лише кинутися на большевиків, відібрати зброю та дати большевикам відпір. Це нас коштувало дальших убитих і раних — але ми не мали вибору, — а мусіли за всяку ціну пробитися. І ми пробилися — але більшість залишилася на дорозі. З Чигирини почули стрілянину і прийшла поміч — та большевики не могли нас доганяти.

Ранком ми в Чигирині, — відпочали, нас узброїли селяни і ми рушили даліше в сторону Тарасі — де мали бути більші українські військові відділи.

Около 2 тижнів а може і довше, в зимі, ми крутилися поміж більші большевицькі відділи і в останніх днях лютого 1918 р. коло Білої Церкви стрінулися з німецькою кіннотою, яка, уважаючи нас за большевиків, напала на нас і в перестрілці кількох убила і поранила. Перші ми застановили огонь і дали пізнати себе як українців. Нас накормлено як слід і відправлено пішки до Фастова а звідти потягом до Києва, куди ми приїхали 3. або 4. березня, на третій чи четвертий день після заняття Києва військами Центральної Ради і німцями.

В КИЇВІ В 1. ПОЛКУ „С. С.“

Памятаю добре як нас 15—20 чоловік приїхало потягом з німецьким транспортом баварської скорострільної сотні — числа не памятаю, — до Києва, на головний двірць і нас віддали українському командантові двірця, де ми стрінули звязкового старшину, галичанина, який нас випитував докладно, потвердив, що ми дійсно галичани-українці і нас німці звільнили зпід свого строгого, але дуже чемного, догляду.

Врешті найшовся я вільний у Києві. Сталося те, чого ми бажали всею душею. Золотоверхий Київ був для нас галичан мрією від давна, але бути в Києві вільним, з повною надією, що в найближчих годинах буду вже в рядах української, рідної армії, а ще перед 1—2 місяцями не думав.

Рано о 7. годині пішов я з гуртком таких як я, зі стації до міста — до Педагогічного Музею, де поміщалася Центральна Рада. Тут від варті я довідався, що маю іти на Львівську вулицю до касарні Січових Стрільців, куди тоді щодня йшли десятки утікачів з російського полону, аж з Сибіру, та утікачі з легіону УСС з Галичини.

Найшов я ту вулицю і ввійшов до касарні, де мені вказали кімнату, в якій записували зголошених. Став я в чергу перед столиком, де записувано. Прийшла черга і на мене. Голошуся іменем і назвиськом — нараз записуючий встав, ми подивилися на себе і пізнали себе — тож ми були два рідні брати, я Іван а він Олександр.

Так почуття обовязку перед рідним народом і дивна химера долі звели нас у Києві, в рядах Січового Стрільцтва. Я до Києва прийшов з Уфи — Харкова — дорогою, що тривала пів року, брат зпід Пскова, оба втікачі з російського полону, такі самі як сотки інших Січових Стрільців.

Хто вступив до першого полку Січових Стрільців, вступав невідмінно рядовим стрільцем і зачинав з початку. Мене приділено до 3-ої сотні, сотника Рогульського. Вже за пару днів стаю четовим і зі сотнею а моєю четною йду до касарень на Терещенківській вулиці, напроти будинку (через паркан) Педагогічного Музею, де поміщувалася Центральна Рада. Зачався короткий вишкіл, наука української команди — я служив в австрійській армії і українська команда все таки робила мені труднощі. Стаю хорунжим і як такий стаю кілька разів командантом варті в будинку Центральної Ради — першого Українського Уряду. Чи потреба галичанинові більшого щастя і радости, як бути українським вояком і охороняти український уряд?

Праці було багато — не було часу на роздумування. Вставалося скоро рано, по сніданні скоро зачиналася муштра, відтак обід та часто служба чи то в будинку Центральної Ради, чи то стежа

по місті, відтак старшинські зібрання, часто зібрання Стрільцької Ради. Вечером лишалося 3—4 години часу на прохід по Києві, щоби запізнатися з містом-столицею, з цим нашим, українським Києвом, який нажаль тоді не був нашим. Рідко можна було почути рідну мову, а всюди дзвеніла зненавиджена московщина. Але і на ці роздумування не було часу — бо треба було скоро іти спати, щоби ще за темря вставати, приводити свою чету до порядку і йти розброювати робітничі передмістя Києва як Соломіївку, Деміївку і т. д. Німецьке військо замикало вулиці і цілі передмістя, а ми, Січові Стрільці, докладно перешукували всі помешкання, всі будинки, шопи, склади, стайні і т. д. Майже в кождім робітничім домі находили ми кріси, револьвери, ручні бомби, пістолі а часто й скоростріли, особливо Люїси і Кольти. Це все громадилося на великі купи на перехрестях вулиць, звідки це відвозили великі німецькі вантажні авта — до німецьких складів а звідти до Німеччини.

Часто падали стріли зза дверей, вікон а нераз приходилося нечаяно кидатися на землю персд зрадливо киненою ручною гранатою.

Не довго і це тревало. При читанню щоденного наказу чую, що мене приділено інструктором — помічником команданта хор. Сенети до новозаложені старшинської школи при 1. п. Січових Стрільців. Зі жалем покидаю казарму 1. 2. і 3-ої сотні на Терещенківській вулиці — і йду на Львівську вулицю, де поміщувалася, разом з рештою сотні і кошом, старшинська школа. Ця школа складалася переважно з австрійських старшин, які не знали стрільцької команди і правильника та в великій кількості з придніпрянців — старшин бувшої російської армії. Всі вони були прийняті як рядові стрільці, та не зважаючи на це, ніхто не нарікав і не зражувався.

Знову зачалася пильна праця, строга і дуже вибаглива — бо ці старшини мали бути старшинами нових сотень і плянованого другого полку.

Вставали ми в часі, коли інші сотні полку ще спали — найперше гімнастика, потім снідання, приготування до вимаршу на вправи. Площа вправ бачила нас вже пів семої рано а то і скорше — тоді як інші сотні ледво снідали. Пізно в полудне вертали ми до касарні і по полудні, зараз по обіді школа. В міжчасі — часто без обіду — шпирав я по всіх книгарнях у Києві і вишукував всі російські правильники та російську, німецьку і французьку військову літературу.

Весело і радісно плила праця, повна тепла і старань всіх нас. Веселі були надії на будуччину — здавалося, що наша державність забезпечена, розвивається, що ми вже у своїй хаті-державі. Одначе дійсність була далеко інша.

Одного дня пополудні, в незвичайний час, скликано старшинське зібрання, а відтак Стрільцьку Раду, на яких полк. Коновалець сказав просто, що має інформації, що урядови, себто Центральній Раді грозить небезпека, про яку він повідомив особисто проф. Грушевського, але той на це не звер-

Група С.С. у Проскуріві. Стоять: Журавчук, Литвинко, Семенюк і Сташинський. Сидять: Головатенко, наддніпр., і Шараневич.

тав належної уваги. Заряджено, щоби з касарень якнайменше і якнайкоротше виходити і то лише в конечних випадках. Роздано значну кількість набоїв, службу зміцнено чисельно, осторожність підвищено.

Одного дня завернено школу з вправ перед часом і роздано ще більше набоїв. Команданта школи і мене прикликали до канцелярії Коша, до от. В. Кучабського, де нам сказали, що тількищо німці впали до будинку Центральної Ради та Раду розігнали а міністрів арештували. Школа, як частина зложена з інтелегентного елементу, національно свідомого та військово якнайкраще обученого, з високим боевим досвідом дістає дуже важну боеву задачу на випадок боротьби.

Ще того самого дня був я висланий з відділом-четою найліпших курсовиків-старшин до касарень на Терещенківську вулицю, для спеціальної охорони проф. Грушевського і тут на моїх очах стався атентат на проф. Грушевського. Один з рядовиків-галичанин, русофіл, кинувся на проф. Грушевського з криком: „За Русь, за Русь“ та хотів штиком проф. Грушевського проколоти, але миттю кинулося кількох старшин і стрільців та недопустили до цього. На другий день, чи ще того самого дня вернувся до касарень на Львівську вул. разом з моєю четою та всіми сотнями. Незабаром заїхали перед касарню німецькі панцирні авта, виставлено на нас ряд кулеметів, ззаду поставили німці батарею — все готове змакрувати нас в касарнях. Окрім цього касарня була обставлена густо піхотою, а в поблизу стояв технічний відділ, або відділ „Флямменверфер-ів“ чи газовий, пізнати було

тяжко, бо апарати були накриті плахтами. Видко німці правильно оцінювали нашу силу — і настрої був у нас дуже тяжкий. Говорилося скрізь, що переворот був закінченням української державности і прикро та болюче було переживати нечинно цей кінець своєї держави.

Прийшов наказ зложити зброю. На старшинськiм зiбраннiю полк. Коновалець приказав, щоби все вiдбулося без найменшого iнциденту. Так i сталося, але багато стрiльцiв ломили крiси, щоби вони цiлими не дiсталися до нiмецьких рук. Сотн. Черник закидав, що це ганьба для Сiчового Стрiлецтва, щоби около 2.000 людей зложило так легко зброю та покорилося й доказував, що iсторiя нас за це осудить. Сотн. Андрухiв, сотн. Загаевич i сотн. Рогульський годилися, видко, з думками сотн. Черника — але наказ побiдив.

Незабаром пiсля розоруження закликав мене сот. В. Кучабський та приказав iти до помешкання 2-ох студенток, де переховувався проф. Грушевський, та там бути на сторожi i не дати арештувати проф. Грушевського, якого пошукували як полiцiя, так i самочинно росiйськi добровольчi вiддiли. Охорона, зложена з нас, 4 старшин, мала ужити зброї супроти добровольцiв i особу проф. Грушевського охороняти до останнього. Супроти полiцiї не мали ми вживати зброї, а в часi арештування i вiдпроваджування вулицею, охороняти перед москалями на вулицях. Охорона тривала 2—3 днi, вiдтак проф. Грушевського переняла iнша охорона, яка його кудись вивезла.

Вернувся я назад на Львiвську вулицю. Тут очiкували ми всi дальшої своєї долi. Полк. Коновалець цiлими днями їздив мiж Львiвською вулицею i нiмецьким командуванням. В касарнях появилися лeтyчки нового уряду, проклямацiя гетьмана iтд. I тут створилися вiдразу 2 групи — одна бiльша протигетьманська, а друга група заявила за службою новому урядовi й твердила, що ми не є партiйним вiйськом, а лише українським. Зачалися гарячi диспути й спори, багато старшин, особливо тих, якi походили з австрiйської армiї, а не з Легiону УСС. були готовi служити дальше новому урядовi. Старшини, якi походили з Легiону УСС всi були строгого протигетьманського настрою, називали цей уряд московським, та твердили, що ми, С. С., „революцiйне вiйсько, яке повинно стояти на сторожi революцiйних здобуткiв“.

Колиб у тiм часi прийшов був до наших касарень хтось iз штабу гетьманських вiйськ та переконливо до нас промовив — то найменше половина полку зложила би була присягу новому урядовi.

Приднiпряньскi старшини, курсисти у моїй школі, також не були одної думки. Цiкавим показалося, що багато з них були соц.-революцiонери, надiсланi до нас соц.-рев. партiєю. З цiєю партiєю зносилася Стрiлецька Рада, а також i команда полку С. С., i незабаром усiх нас молодших старшин розсилано по Україні на рiзні мiсця, на адреси членiв соц.-рев. партiї, для агiтацiї i приготовлювання повстання проти гетьмана. Так i я дiстався до села Шкарiвки, кiлька кiльометрiв вiд Бiлої Церкви.

Касарнi опускав я з iнструкцiєю, що маю на селi працювати проти гетьманського уряду, та що полк за якийсь час збереться наново. На дорогу

я дiстав бiлет на залiзницю, плащ з нiмецького сукна i понад 1000 нiмецьких марок, як платню за три мiсяцi. Окрiм того грошi в українській валютi. Марки походили зi суми, яку нiмецьке командування виплатило командi полку СС. для пiддержки старшин.

З тяжкими думками опускали ми Київ; я їхав до Шкарiвки, а брат до якогось села коло Сквири. Ми всi були пляново розкиненi по правобережнiй Україні.

Одначе мушу кинути оком трохи назад та згадати дещо про полк.

Вступаючи в „полк С. С.“ мав я за собою повних 7 лiт служби в австрiйській армiї, мав отже деякий досвiд i менш-бiльш правильно вироблений погляд про вiйсько. На пiдставi цього смiло можу твердити, що австрiйська армiя, навіть перед вiйною, не мала полку такої високої боевої вартостi, як був цей „1-ий пiший полк Сiчових Стрiльцiв“. Пiдстаршинскi i стрiлецькi ряди були заповненi в 90 проц. австрiйськими вояками, вже вишколеними, якi пройшли довший боевий досвiд. Були першорядним матерiялом, національно свiдомим, без жадної партiйної закраски. Всi зважилися на дуже ризиковну втечу або з австрiйської армiї з Галичини, особливо з легiону УСС на Українi, або зi всiх закуткiв Росiї. Я стрiчав втiкачiв з Сибiру, якi втiкали лише для того, щоби служити в рiднiй армiї своєї батькiвщинi.

Попереднi, до мого вступлення в полк, бої першої i другої сотнi ясно доказали, як високо стояла в полку самопосвята всiх, як стрiльцiв, так i старшин, як усi вiдчували важливість подiїв та свiй обов'язок. Цi сотнi в вуличних боях доказували героїських вчинкiв, очайдушнiсть i повну погорду смертi.

Наведу як примiр один випадок: В боях на вулицях Київа четовий Вендиш, вiдкинувши крiс — цей у вуличних боях є майже вповнi непригiдний — приказав це зробити значнiй частинi своєї чети, взяв на себе двi торби, повнi ручних бомб-гранатiв — його стрiльцi також — i зблизька, на пару крокiв вiд ворога, закидав большевикiв бомбами. По очайдушнiм опорi розлетiлися большевики на всi сторони й поховалися по домах, пивницях i т. д. звiдки їх викидали знову бомби Вендиша i його стрiльцiв. Це не є одиникий випадок, коли горстка стрiльцiв ставила незлiмний опiр кiлькакратно сильнiшому вороговi, який вiдтак в панiцi вiдступав. Знаний загально бiй в „духовнiй семiнарії“ — на „Михайлiвськiм опуску“ при Педагогiчнiм Музею, виведення з Київа Центральної Ради iтд. iтд. Прiзвища сотенних командантiв, як Сушко, Чмола, Рогульський, Черник, Загаевич, Андрухiв, Бiсик, вiдтак старшин, як Герчанiвський i iн., тiсно, дуже тiсно зв'язанi з iсторiєю не тiльки цього полку i його боїв на вулицях Київа. Цi молодi старшини не мали докладнiшого теоретичного й практичного вiйськового знання, але ця обставина примушувала їх придумувати, як iменно боротися в вуличних боях. Вони придумували вповнi правильнi способи вуличної боротьби.

Шкiдливо впливала на полк iменно його „революцiйнiсть“, головно декого з молодого старшинства. Сам полк. Коновалець дуже зручно проводив

полкові. Мені і здається, що ніхто інший не був би в стані проводити так добре полкові в такій бурхливій добі, серед дуже бисто мінючогося калейдоскопу подій, в чужих, нам з ґрунту незрозумілих, обставинах та при ріжних політичних течіях в українській армії. Одначе мимо тої революційности в полку не було демократичних засад, навіть сама „Стрілецька Рада“ не була зложена в демократичний спосіб; до неї належали вправді як старшини, так і нестаршини, але старшини лише ті, котрих призначила і приняла сама „Стрілецька Рада“.

Одначе „демократичність“ проявлялася серед старшин і стрілецтва лише в частинах поза пішими сотнями. Так артилерія мала привілей: старшини не сміли, на приказ свого сотника Р. Дашкевича, носити старшинських відзнак, їли з гарматчиками, самі чистили свої коні, не сміли мати чур. Це саме пробивалося і в кінноті Бориса, але вже в значно меншій мірі.

Сам Київ був нам чужий. Московське населення нас, Січових Стрільців, ненавиділо з цілої душі та називало нас „сукін-синами“, після букв С. С. на наших відзнаках. Особливо вечером, на окраїнах міста, приходилося чути ті слова не раз і не два. Були часті, дуже часті, конфлікти, особливо з російськими старшинами, які залюбки проходилися по місті з російськими „пагонами“, а наші стрільці дуже зорко слідили й ті пагони зривали, часто з куском блюзи, що доводило до острих вуличних конфліктів, при котрих дуже часто лилася кров. Коли москалі-старшини часом захопили на вулиці нашого старшину самого — відплачували тим самим. Це стрінуло й мене. Вночі така стріча кінчилася значно гірше — піднимали крату, що прикривала канал на вулиці й туди спускали „побідженого“, а кулю з револьвера посилали в догін за деліквентом. Нічна стріча з большевицьким київським робітництвом все кінчилася чиеюсь смертю і спрятанням раненого або трупа до каналу.

В тім часі було в Києві ще польське військо, зорганізоване десь коло Канева поляками-поміщиками, зпочатку для охорони польських дворів і дібр. І з тими були дуже часті конфлікти. Памятаю, як раз затягнуто польського старшину до касарень на Терещенківській вулиці. Звільнив його з рук розлючених стрільців сам Мельник, який дав мені приказ відпровадити поляка на Хрещатик, де він уже був у безпеці.

Дивні були тогочасні відносини в Києві, — де були війська кількох народів: наші українські війська ділилися на вірні урядові й „неутральні“, дальше німецькі й польські військові частини, а на вулицях була маса російського старшинства в повних російських відзнаках і мундурах. Також саме місто Київ зорганізувало свої військові частини для охорони міста. Були ще й черкеси на службі міста. Кожний полк мав інші однострої, інші відзнаки, ранги й визнатися в тім усім було неможливо.

Вечорами я стрічався в каварнях і ресторанах з німецькими старшинами, які зпочатку дуже старалися навязати тісні зносини з нами, формально тягнули до своїх гуртків, живо цікавилися нами, українцями, але скоро, поступенно, те заінтересування меншало та чути було чимраз частіше нарі-

кання на нашу владу, що не сповнює своїх зобов'язань і т. д.

Само київське населення у великій більшості московське, мало перед нашим полком великий респект. Українські круги все й усюди витали нас дуже радо. Часто перед брамою касарень на Львівській вулиці очікували вечером на наш вихід до міста й запрошували до себе, до хати на вечір. Попав я так нераз до українських родин на цілий вечір і нав'язував знайомства, здавалося, на довгі часи. Судьба хотіла інакше. Роззброєння полку і виїзд на село для організації повстання проти гетьманського уряду, при допом. с.-р. партії, вчинило кінець всьому і я покинув у травні Київ, одначе зв'язок удержував дальше, бо сама Стрілецька Рада залишилася в Києві.

Мушу ще згадати про тодішнє наше внутрішнє життя і організацію. Полк мав у дні роззброєння 15—16 сотень піших, 1 булавну, 2 кулеметні, 1 батарею гармат і кінну сотню. Внутрішня організація була точно австрійська, також після австрійського правильника була муштра, служба внутрішня ітд. Озброєння було російське. Відзнаки наші були зовсім нові, на обох рогах ковніра зпереду були нашивки з жовтими, у старшин золоченими буквами „С. С.“. Старшинські степені були також французької (республіканської) системи, себто паски, але на нашивках на ковнірі. Роди зброї полку відзначалися ріжного роду красками нашивок на ковнірі. Ні стрільці, ні старшини — останні з малими виїзками — не носили прибічної зброї: багнетів і шабель. Однострій був шитий з російського військового сукна, френчі англійського крою, російські штани, стрільці шнуровані черевички й обвивачі, старшини високі чоботи. Шапки мали ми з російського плащового сірого сукна, м'яккі, герб на шапці тоді київський: Архангел Михайл — жовтий на синім полі. Плащі російські, але з нашивками на ковнірі, як при френчі і з відзнаками.

Харч як стрільців, так і старшин з одної кухні, але деякі старшини, особливо з Коша, мали ще окрему страву. Харч був добрий, багато хліба, багато мяса — так, що виснажені в полоні чи в австр. армії стрільці дуже скоро набирали сил наново.

В касарні було все повно української преси, як гакож повно було книжок київських видавництв. Пізніше показалися часописи й книжки з Галичини.

Гостей, як від уряду й командування, так пізніше й з Галичини, було все багато. Це здержувало в праці, бо треба було вислухувати всякі промови, звичайно дуже довгі й патетичні. Кілька разів являлися у нас в касарнях, особливо на Терещенківській вулиці, кобзарі, що дуже підносило настрої серед усіх. Уряджувано кілька разів товариські вечори, які дуже святочно й гарно проходили.

Більшість полку — властиво майже весь полк — рекрутувалася зі Східньої Галичини. Було трохи придніпрянців, буковинців ще менше. З Лемківщини було лише трьох: я, мій брат і хор. Талпаш. Вже перед самим роззброєнням полку прийшло 3—4 стрільців. У тому часі дуже багато зголошувалося стрільців з легіону УСС, які наражувалися на велику небезпеку, бо по думці договору укра-

їнської влади з австрійським командуванням, полк не мав права приймати нікого з австрійської армії, до якої легіон УСС належав, а доповнятися міг лише з бувших полонених.

Чисельний стан полку був значний, сотні мали понад 200 людей кожна.

Дисципліна була висока, випадків порушення її в піших сотнях не знаю. Трохи інакше було в батерії і кінноті. Там попав трохи слабший елемент. Як розуміли в нас дисципліну, хай служить приміром такий факт: Десь під Києвом 2 стрільців обікрали жида-корчмаря, і то вкрали якусь дрібницю. Судом була ціла їхня сотня, яка засудила обох тих стрільців на смерть. Засуд негайно своя сотня виконала.

Помітна була в полку, вже перед самим його роззброєнням, пропаганда соціалістів-революціонерів, однак ж наслідків не було жадних. Загально тоді в армії УНР введено виборність командантів та жовнірські ради. Та і самих жовнірських рад у нас в полку не було і не було зі сторони стрілецтва спроб домагатися їх завести. Кожний розумів вагу моменту й широким охочо сповняв свій обов'язок перед рідною державою.

Відношення наше до інших українських військо-

вих частин було різне. До „нейтральних“ частин, яких наш уряд кормив, але які обороняли цей уряд та свою державу перед більшовіками не бажали — ми відносилися з крайною погордою і ворожо, а вони нам тим самим платили. Інакше й не могло бути. До т. зв. дивізії „синьожупанців“ було наше відношення дуже тепле, часто цілі їх гуртки заходили до нашої касарні, а наші до них. Я зазінався з кількома їхніми старшинами, які нас, Січ. Стрільців, втягали прямо насильно до своїх гуртків та, на жаль, у нас було дуже мало вільного часу від муштри, вправ і служби.

Жаль, що в нас не було свого прапору. Відношення кількох старших старшин із соціалістичною орієнтацією до прапору було негативне. Однак кружляла чутка, що ми мали дістати прапор та що вже працюють над вишивкою цього прапору жінки і дівчата з перших київських українських родин.

Не було й музики, але були вже спроби організації її, бо завязався гурток музикантів. Рівнож і трубачів сотні не мали, не було встановлених сигналів. Говорилося, що сотні дістануть трубачів, кількох сотенних командантів мали вже трубачів і труби, але прийшло роззброєння та ліквідація полку — й усе попало.

Історія 8-ої Галицької Бригади

III. 6. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: *Д-р Іван Івартинець.*

(Продовження).

10. Проба Н. К. Г. А. здержати натиск на ліве крило. (Продовження). Вечером 18. V., коли то „Група Гофмана“ збиралася в селі Рихтичах, та мала зайняти оборонну лінію, доходили до Дрогобича деякі свіжі українські частини, що їх Начальна Команда задумувала вжити до протинаступу. Про приготування до цього протинаступу та частинно й його перебіг оповів сам б. домадуючий У. Г. А., ген. Омелянович-Павленко (Старший), тому наведемо дослівно відповідне місце з його споминів.

„Я рішив — пише він — відтягнути армію на Покуття, але технічний бік маневрування вимагав часу. Ось тому власне бодай короткотривалий, тактичний успіх на лівім крилі був конечним. 17. травня наказав я стягнути до Стрия 8 куренів і 8 батерій, зорганізував оперативний штаб з полк. Кокурініним на чолі й рішив 18. травня перейти в протинаступ на напрямку Стрий—Дрогобич. Одночасно наказано бригаді Бізанца тримати за всяку ціну Миколаїв. 18. травня рано з ріжних кінців підходили до Стрия потяги. Частини були добрі, зокрема артилерія. Моїм завданням було зясувати частинам важливість хвилини й суть операції. Після перегляду цих частин зродилась в мені надія направити положення. Коло 10. години рушив на Дрогобич наш перший транспорт, а за ним я з полк. Кокурініним і групою штабовців. За годину

ми були на дрогобицькім двірці Пізніше, коло 2-ої години, навколо стола з мапою я змальовував ген. Гембачеву, підполк. Долежалюві, полк. Кокурінові мій плян протинаступу. Ген. Кравс був командантом ділянки, на якій мали розгорнутися події. Війська тої ділянки охарактеризовував він як вже нездібні до середнього опору. Він сильно побоювався, щоб за годину-дві не прийшлося залишити й самий Дрогобич. Він думав, що лише моя особиста поява перед військами могла би врятувати ситуацію. Я не відмовлявся, але зазначив, що перше мушу покінчити з розпорядженнями в справі майбутньої операції. Нашу розмову перервав штабовий телефон. З Миколаєва командант відділу повідомляв, що під натиском ворога він залишає місто. Далі телефон замовк... Народа однодумно рішила перенести лінію спротиву до Стрия. Евакуація Дрогобича шойно починалася. Лише о 4. годині могли бути в місці головні курені. Я сів разом з ген. Кравсом в авто й поїхав впрст до стрілецьких лав, які вже наблизилися на 7—8 кілометрів до передмістя Дрогобича. За містом змушені ми були залишити авто, бо боевий лад був перед нашими очима. Лави стрільців — рідкі — насувалися аж на самі гармати... На фронті павза. Десь недалеко в лісі поодинокі рушничні стріли й короткі „черги“ з кулеметів. При відділі було два броневих авта. Одному з них я наказав вийти в стик з воро-

гом, а сам пішов здовж стрілецьких лав, розмовляв із старшинами, інформував і казав, що надходять скріплення... Години через дві був я знову в Дрогобичі. Здалека доносилася пісня. Це були скріплення. Вже темніло — треба було поспішати до Начальної Команди. За порадою начальника стації я використав дрезину, щоби доїхати до Ходорова раніше, ніж польська кіннота пересіче мені шлях". („Українсько-польська війна 1918—1919“, стор. 66—67).

З наведених слів ген. Павленка не можна представити собі докладно перебігу протиакції Начальної Команди, згідно таки самого ген. Павленка. Можна тільки ствердити, що: а) проти наступ мав відбутися 18. V. коло Дрогобича свіжо створеною, досить сильною групою (8 куренів і 8 батарей, — отже приблизно около 3—4.000 багнетів і около 30 гармат!), і б) що коли прийшла відомість про упадок Миколаєва, постановлено перенести оборонну лінію до Стрия. Однак з дальших слів ген. Павленка видно, що частин цієї новоствореної групи не завертано до Стрия, тільки в міру їх прибування до Дрогобича (це діялося вечером 18. V.), відсилано на відтинок перед Дрогобичем. Отже видно, що мимо відомости про упадок Миколаєва а тим самим і загрози задам українських військ в районі Нафтового Басейну, ген. Павленко вірив ще в можливість протинаступу коло Дрогобича.

Що запроектований ген. Павленком протинаступ принесе рішучий успіх і здержить польську офензиву принайменше на лівім крилі, — то в це вірив не тільки сам ген. Павленко, але й уряд. Доказом цього може бути комунікат Державного Секретаріату Військових Справ, поміщений у 88. числі „Републики“ з 18. травня. Читаємо там на першій стороні таке: „У відповідь на пропозицію подиктовану Антантою в справі завішення оружжя, розпочали поляки переважаючими силами наступ на цілім фронті. В перших днях удалося їм захопити деякі підфронтіві місцевости й зіпхнути наш фронт на другу підготовану лінію. На основі одержаних послідних звітів подаємо до відома, що наступ здержано на цілім фронті, що сполука всіх фронтівих частин утримана, а протинаступи ведуться з успіхом. Війська наші в добрім настрою“.

Про здержання польського наступу та про протинаступ українських військ говорить подібно, тільки значно обширніше й більша стаття в тійже „Републиці“ (в тому самому 88. числі) під заголовком: „Положення на західнім фронті“. З тієї статті наведемо кілька характеристичних речень. Читаємо там: „...розпочали поляки на цілім українсько-польським-фронті, у Східній Галичині й на Волині, великий наступ з ціллю для кожного аж надто ясною: сильним ударом проломити наш фронт, порвати його на відокремлені частини і порвавши, зліквідувати його, а разом з ним, й українську державність у Східній Галичині... Замість того, щоби переговорювати з ними у Парижі під бачним оком держав Антанти, поляки задумали поставити Париж і Антанту перед доконаний уже

факт, щоби тим легше досягнути від них те, чого не мали надії досягнути при дотеперішнім стані річей... Та в численнях своїх поляки перечеислилися. Армію нашу польський наступ не застав не-приготованою... здержання польського наступу й перехід до протинаступу — свідчить наглядно, що ми маємо Армію, свідому своїх високих обовязків перед Рідним Краєм і що на Армію сю ми можемо покладатися з певним довірям“¹⁾.

Однак наведені вище твердження не були згідні з тодішньою дійсністю, бо замість протинаступів і здержання польської офензиви, наступив дальший відступ У. Г. А. на схід а за ним слідувала втрата дорогоцінного району Борислав—Дрогобич.

11. Втрата Нафтового Басейну. Вночі з 18. на 19. травня, почули частини „Групи Гофмана“, зосереджені в районі села Рихтич, стрілянину в Дрогобичі а вкортці прийшли вісти, що Дрогобич впав, та що деякі українські частини, які приїхали потягами до цього міста, таки просто з вагонів дісталися в полон²⁾. Як в дійсности прийшло до упадку цього міста, не знаємо; на разі брак до цього матеріалів. Але дещо світла на події в Дрогобичі може кинути опис чинів залози панцирника ч. 2. Отож ця залоза зі своїми командантами, чет. Швецем і чет. Верголою, по зинщенню свого панцирника в Самборі 16. травня, (диви 5. число „Літопису“ з 1935., стор. 19—20), вилувлювала 17. V., на приказ команди „Групи Гофмана“, дезертирів в районі розташування групи, а відтак дістала в Дрогобичі свій давний, провізоричний панцирник. 18. V. виїхав цей панцирник на розвідку й доїхав аж до села Кульчич. В лісі перед цим селом знищив більшу польську розвідку, при чому сам втратив одного чоловіка. Відтак вернувся на стацію Добровляни (перша стація від Дрогобича на лінії Дрогобич—Самбір), де перебував аж до пізнього вечера. Тоді почув стрілянину на великій стації в Дрогобичі. Поїхав на цю стацію, та вже не міг там дістатися, бо залізничники поляки перевернули якусь машину на зворотницях. Частина залози пішла розглянутися в ситуації, та стрінулася з якоюсь польською розвідкою, яка втративши одного чоловіка, десь зникла, пірвави зі собою одного підстаршину з панцирника. З відомостей, які залоза збрала виходило, що коли перші потяги з українськими відділами приїхали до Дрогобича, повсталася якась дика, не знати ким започаткована й звідки, стрілянина, а це так мало поділати на ці відділи, що вони залишили вагони з воєнним матеріалом, покинули оружжя й розбіглися. По зібранню цих відомостей відїхав панцирник дещо в напрямі на Самбір, залоза забрала з него скоростріли, зіпсула стару гармату на тім панцирнику, запалила його й пустила повною парою на ст. Дрогобич, а сама пішла до села Михайлович³⁾.

¹⁾ На цьому місці зазначаємо, що 18. V. не появилось ситуаційне звітлення з галицького фронту з підписом Начальника Штабу Гал. Армії.

²⁾ На основі: рукопису о. д-ра Вергуна й власних спостережень автора.

³⁾ На основі інформації п. Омеляна Верхоли.

Дрогобич заняла 4. дивізія ген. Александровича; вона обсадила лінію ріки Тисьмениці аж по Дністер на півночі. А Борислав, Східницю, Трускавець і Стебник заняла 19. травня 3. дивізія Зелінського. В Нафтовім Басейні попали полякам великі запаси нафти та багато залізничного матеріалу.

Гуперт є тої думки, що до заняття Нафтового Басейну причинилася у великій мірі познанська група Конаржевського (харчевий стан 3.525 людей, боевий 2.087 багнетів, 12 гармат і 59 скоростріль), яка не чекаючи на прибуття приділеної до неї групи Тарвіда (диви 5. число „Літопису“ з 1935. р., стор. 21), перейшла, по здобуттю Миколаєва (диви попереднє число, стор. 21), Дністер і в дорозі на Стрий здобула Розділ і Пісочну, та мала взяти 6 гармат і багато полонених. Зади тієї групи хоронила дивізія Сікорського, яка посунулася по ріку Зубрю між Кротошином а Миколаєвом. (Hupert: „Zajęcie“... 64). Отже на його думку, українські частини мусіли відступити від Дрогобича та податися на схід, з огляду на те, що група Конаржевського заходила їм на зади.

Коли застановимося над причинами упадку Борислава й Дрогобича, то побачимо, що головною причиною був не вмілий удар Конаржевського, але що іншого. Тією причиною були: розвал дисципліни серед українських частин і невміння Начальної Команди покористуватися доцільно запасними частинами, які вона мала до диспозиції й при допомозі яких хотіла розпочати протинаступ. Бо дотепер мало було таких випадків, щоби якась, щойно зліплена з ріжнородних частин група, зі створенням щойно штабом, який ще не розглянувся ані в ситуації на призначенім відтинку й в сусідстві, ані в спроможности й надійности підчинених собі частин, які в послідній хвилі стягнуто десь із запілля та інших відтинків, щоби така група могла виконати на розваленім фронті успішний протинаступ на сильного й добре зорієтованого в ситуації противника. До такого великого оперативного підприємства можна би вжити хіба тільки дуже загартовану в боях, сконсолідовану й сильно здисципліновану групу й то під дуже вмілою командою. Таку групу можна перекинути на загрожений відтинок та виконати при її допомозі навіть протинаступ. Але й тут треба поступати дуже обережно й пляново. Коли ходило о вдержання Нафтового Басейну в руках У. Г. А., то при допомозі тих запасних частин, якими тоді Начальна Команда розпоряджала, можна це було виконати в такий спосіб, що кожду групу, яка замикала доступ до Нафтового Басейну, в даному випадку групи: „Гофмана“, крукеницьку, та 7. Львівську Бригаду Бізанца, скріпилосяб двома-трома куренями та двома-трома батеріями, тимбільше, що ці групи ще сяк-так держалися на фронті. Рівнож треба було за всяку ціну старатися навязати в якийнебудь спосіб злуку з Гірською Бригадою та III. Групою 8. Самбірської Бригади, та не допустити до того, щоби ті частини безкорисно пропали; цеж ходило о яких 4.000 людей та 20 гармат! Лише в такий спосіб можна було ратувати ситуацію.

Відносно питання, хто з Начальної Команди ви-

дав такі зарядження дотично запасних частин, то на основі наведених вище слів ген. Павленка можемо сказати, що це зробив таки він сам. Про це згадує в своїх споминах і др. Шухевич в такий спосіб. „В Начальній Команді говорено, що Курманович (шеф штабу У. Г. А. — І. К.) не може перепровадити своїх, хочаб найменших замірів, бо його роботу параліжує... от. Павленко, який ніби то узяв майже цілу акцію у свої руки й пхав всі резерви залізницею майже в саму боеву лінію. Ті резервові частини навіть не мали часу вивагнутися й попадали таки в потягах в польський полон“. („Спомини“, II, 64).

Упадом Нафтового Басейну, з Бориславом і Дрогобичем, закінчилася непродумана як слід спроба Начальної Команди, зглядно ген. Павленка, зробити протинаступ на лівім крилі У. Г. А., саме в цілі оборони цього Басейну. Це сталося вночі з 18. на 19. й рано 19. травня. Упадок Борислава й Дрогобича був найболючішою втратою для УГА. Гуперт пише про це дослівно так: „...Занято Нафтовий Басейн, задаючи тим економічний удар українцям, якого вони перенести не були в силі, тимбільше, що унеможлививав їм довіз оружжя й муніції з Чехословаччини“. („Zajęcie“... 64). Але не тільки це. Втрата цього Басейну, й то така нагла, завдала величезний удар і українській політиці на міжнародній арені, бо заграниця перестала від цього часу числитися з найелементарнішими жаданнями українського народу.

12. Зарядження перегляду здібних до оружжя. Що зробив галицький уряд на відомість про польську офензиву? До цього питання маємо дуже мало даних але й вони зможуть нас до певної міри зорієтувати. Вже давніше ми зазначили, що уряд в часі між невдалою українською офензивою в березні на залізничу лінію Львів—Перемишль коло Вовчух, а між польською травневою офензивою, не проявив більших зусиль, щоби У. Г. А. могла відбити польський наступ. Прогаїв майже два місяці часу, й остаточно щойно 13. травня, отже в навічєра польської офензиви, Рада Державних Секретарів рішила зарядити:

1) Перегляд всіх українців З. О. У. Н. Р., роджених 1881. й 1882. р.

2) Поновний перегляд всіх українців З. О. У. Н. Р., уроджених в літах 1883—1900 включно, що не служили в Українській Армії;

покликання всіх під 1 і 2., узнаних за спосібних до чинної служби мали зарядити Окружні Команди в міру потреби.

3) Покликання до чинної служби всіх здібних з річника 1901, оскільки це ще до цього часу не наступило.

Відповідний розпоряд Державного Секретаріату Військових Справ з дати 15. травня появився в 88. числі „Републики“ з 18. V. Окружні Команди могли дістати цей розпоряд 16. травня. Заки змогли його проголосити населенню, та приготувити відповідні комісії, льокалі, друки і т. д., мусіло проминути кілька днів, а за цей час мусіла У. Г. А. знову відступати з великих полос краю; отже вже

багато людей з цих полос не можна було покликати до перегляду. З дальшим відступом У. Г. А. побільшувалося замішання на задах і знову багато людей могло викрутитися від перегляду й війська. І чи не можна було скоріше зарядити цього перегляду?

13. Дальше події 19. травня. На відомість про упадок Дрогобича, штаб і деякі частини „Групи Гофмана“, що були в Рихтичах, відступили опівночі з 18. на 19. травня, серед сильного дощу, на Сло н с ь к о, а звідси над раном прибули до села Михайлович, де задержалися ледви кілька годин. Звідси подалися через німецьку кольонію Брігідав до Н е ж у х о в а (около 4 км. на захід від Стрия). Тут над вечір зібралися майже всі частини групи й переночували⁴⁾.

Також і частини крукеницької групи подалися на схід, але про це не маємо докладніших даних.

За те знаємо досить багато про те, що діялося з Гірською Бригадою й III. Групою 8. Самбірської Бригади.

Ці групи, по невдалім наступі Гірської Бригади на Старий Самбір попереднього дня, це є 18. травня, втікали зразу на полудне аж поза Турку а відтак в селі Борині завернули на полудневий схід та 19. V. вечером опинилися в Т у х о л ь ц і. Туди йде гостинець зі Стрия й Сколього на полудне поза границі Галичини; останнє галицьке село на границі зветься Климець. В цьому часі українська жандармерія вже була покинула довколичні станиці. Лікар др. Рибачевський, який насамперед виїхав був до Турки, передав був телефонічно, ще до приходу військ до Тухольки, що Сколе вже евакуоване, що нема там вже жадної команди, ні військ, що Стрий вже також евакуований. О 18. годині частини в Тухольці не могли вже найти телефонічного звязку зі Сколем. В Тухольці на приходстві відбувалася нарада старшин Гірської Бригади й III. Групи. Артилерійська група сот. Майнля, яка замість піхоти мусіла виконувати сторожеву службу, вислала кінну стежу до Сколього, віддаленого около 20 кілометрів від Тухольки. Коло півночі повернув командант стежі й звідомив, що в Сколім ходять вже польські стежі, імовірно з місцевих добровольців. Це було рішаючим чинником при дальших нарадах. Сот. Шльоссер став обчислювати правдоподібність переходу через Сколе на Калуш—Долину. Зібрані брали на увагу всякі можливі випадки, як пр., що Стрий уже занятий, що проти частин Гірської Бригади й III. Групи вишлють поляки окрему експедицію і т. п. В усіх тих випадках стверджено однодушно, що з огляду на розвал дисципліни, правдоподібність переходу через Сколе є дуже мала, а зате ду-

⁴⁾ На основі рукопису о. д-ра Вергуна й власних спостережень автора.

же правдоподібно, що яканебудь польська, хочби невелика стежа може несподіваним наступом оволодіти цінним транспортом бригадного майна (!! — І. К.) якого вартість переходила десятки мільонів. Тому, при таких малих виглядах переходу через Сколе, порішено перевезти все майно за Карпати. Тому спрямовано цілу величезну валку обозів, гармат та все стрілецтво на Климець до чеської границі. (Р. Л.: „Дещо з історії III. групи „Глибока“... в Літописі Ч. К. з 1934, ч. 10, стор. 11—12; І. Калічак: „Записки четаря“, 98—99).

Отже замість упорядкувати й хоч трохи дисциплинувати частини та спробувати передертися до головних сил У. Г. А., порішено піти по лінії найменшого опору а саме: схоронитися на території чужої держави та не брати участі в дальших боях і терпіннях У. Г. А. Добровільне відпровадження з поля бою такої, як на тодішні часи, великої кількості вояків (около 4.000), около 20 гармат із запасом муніції та ріжного рода воєнного приладдя, було страшним ударом для У. Г. А. Наслідки тієї дезерції були такі, що відворот українських військ між Карпатами а Дністром став значно скоріший, неупорядкований та часто несподіваний, а з браку часу до евакуації, залишалося противникові багато воєнного матеріялу.

Рівнож і на правім крилі мала У. Г. А. 19. травня значні втрати. Впала Камінка Струмилова, яку здобув полк. Мінкевич в цей спосіб, що заатакував її з чотирох сторін відділами в силі від 1—2 баталіонів кожний. Втрати по українській стороні мали бути такі: 500 полонених, 1 гармата, 5 скорострілів, 300 вагонів і полева лічниця. Відтак частини Мінкевича обсадили лінію Камінка Струмилова — Колодно. 2. галерівська дивізія скінчила будову мостів під Сокалем і Пархачем, та дійшла до лінії Тартаків — Переспа, Розджалів — Корчин, Яструбиця. А інший польський відділ дійшов з Пархача до Завоня. (Hupert: „Zajęcie“... 65).

Українське ситуаційне звітлення з 19. V. подавало такі відомости: „Західний фронт: Поляки продовжували свій наступ. На південь від Дністра змусили вони нас опустити Борислав і Дрогобич. Наші частини стоять на схід від цих місцевостей. Частини стоячі на лінії Черниця—Горуцько боронять хоробро доступу до Стрия. На схід від Миколаєва біжить наша лінія долиною потоку Колодниця. В звязку з тим мусілося відтягнути дещо фронт у Львова. На північнім відтинку перейшли наші частини в найбільшій порядку після предвидженого пляну на лінію Топорів—Яричів... Бій тріває на цілому фронті дальше“.

(Дальше буде).

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

I. III.

Полонений з Гетьманщини. Як зустріли вістку про революцію в Росії Українці у фрайштадтському таборі полонених „Вістник СВУ“. Відень 1917. 4^о, ч. 144, ст. 221—223.

Віче. Одушевлення.

Полонені офіцери-українці табору Йозефштадт до Союзу Визволення України. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4^о, ч. 12, ст. 179.

Полонені Українці Центральної Раді. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4^о, ч. 1/2, ст. 17—18.

З таборів Йозефштадт в Чехії. Фрайштадт в Австрії і ин.

Полонені Українці в справі самостійної Польщі. „Вістник СВУ“. Відень 1917. 4^о, ч. I (131), ст. 8—10.

Польський офіцер про українське військо і населення. „Рідний Край“. Львів 1921. ч. 97; „Україна“. 1922, ч. 128.

Польські звірства: Поляки добивають ранених українських стрільців. „Укр. Прапор“. Відень 1919. ч. 16.

Полтавець-Остриця, полк. Війна. Стратегічно-політичний нарис. Зальцведель 1921. 8^о, ст. 24.

Поляки вбивають Українців. „Укр. Прапор“ Відень 1919, ч. 6.

Помершим вічна пам'ять. Некрольоги: 1. Сотн. Мик. Лютий-Лютенко. 2. Коз. окр. дивізіону Опа нас Радченка. 3. Коз. Ів. Переверза. 4. Хор. Вас. Чоботарів. 5. Хор. Іван Шевченко. „Вісти УЦК в Польщі“. Варшава 1926. 4^о, ч. 6, ст. 25—26.

Помершим вічна пам'ять. Некрольоги: 1. Коз. Василь Трегубенко, лицар Зал. Хр. „Вісти Укр. Ц. К. в Польщі“. Варшава 1927. 4^о, ч. 10, ст. 29.

Помершим вічна пам'ять. Некрольоги: 1. Антін Загурський. 3-ої Запорож. див. 2. Пилип Чертепків полк. ком. 11 запасної бригади. „Вісти УЦК в Польщі“. Варшава. 1926. 4^о, ч. 7, ст. 23—24.

Помершим вічна пам'ять. Некрольоги: Борис Бракер полк., Військове Міністерство. „Вісти УЦК в Польщі“. Варшава 1927. 4^о, ч. 8/9, ст. 41.

Помершим вічна пам'ять. Некрольоги: Козак Дм. Ів. Пасічний, Окремого кінногорного дивізіону, лицар. Зал. Хреста. „Вісти УЦК в Польщі“. Варшава 1927. 4^о, ч. 14/17, ст. 151—152.

Помершим вічна пам'ять. „Вісти УЦК в Польщі“. Варшава 1927. 4^о, ч. 11—13, ст. 52—53.

Повідомлення про чотири смерті в 1927 р.: Ген. хор. Ф. Тимченка, коз. Ів. Цикала, пор. 3-ої див. Смирницького і уряд. 1-ої Запор. див. М. Іванова. з поданням дат і місць смерті.

Пот... О. В Празі. З воєнних споминів. Буковин. правосл. Календар на 1918 р. Відень 1918, ст.

Попович І. і Кордуба М. До перевороту на Буковині. „Літ. Наук. Вістник“. Львів 1924. 8^о, ч. 3/4, ст. 344—347.

З приводу артикула М. Кордуби в тім же журналі: „Переворот на Буковині“, спогади.

Поранення полк. Дяченка. „Син України“. Варшава 1920. 4^о, ч. 7, ст. 3.

Повідомлення з Нижньогова.

Порохівський Гнат Полковник. Знищення большевиками американської місії (Спомини). „Гуртуймося“. Прага-Горні Чорношиці. 5^о в. 1933, ч. 9, ст. 32—34.

Під Проскуровом 1920 р.

Порохівський Гнат Полк. Матеріяли до історії 2-ої Кулеметної Бригади. „За Державність“. Збірник І. Каліш 1929. 4^о, ст. 135—164.

Початки формування. Командний склад. Бердичів. Переорганізація. Поповнення. Постачання. Взаємовідносини з польським командуванням Прорив фронту. Большевицький наскок на Бердичів. Відхід з Бердичева. Відступ від Староконстантинова. Бій під Зозулинцями. В Галичині. Переформування 2-гої Збірної Запасної бригади на кулеметну. Організація кулеметних журнів. Озброєння. Персон. склад. Позиція. 1920 р. з трьома схемами.

Порохівський Г. Українська армія та її івождь „Збірник пам'яті С. Петлюри“. Прага 1930. в. 8^о, ст. 220—223; Листки із споминів.

До характеристики С. Петлюри.

Порохівський Гнат полк. Українська військова еміграція в Румунії. Частина I. (11. XI—15. XII. 1920. „Табор“ Варшава 1929. 8^о, ч. 11, ст. 76—86; ч. 12, ст. 75—82 з 2 образками. Частина 2. (15-те грудня 1920 — грудень 1921 р.). Частина 3. Оради Маре Тамже, ч. 13, ст. 57—68. З обр.

(Портрети). „Син України“. Ілюстр. додаток 30. X. 1920. Варшава. 4^о, ст. 1—4.

Гол. От. Військ У. Н. Р. Симон Петлюра. Начальник Укр. Військової Місії у Польщі Ген.-Пор. Віктор Зелинський. Ком. 3-ої Стріль. Залізної Дивізії Генер. Штабу Ген. Хор. Олександр Удовиченко. Др. мед. поручник Армії УНР Христина Скачківська-Сушко. Штабстаршина 2-ої Стріль. Волин. Дивізії полк. П. Трохименко. Пом. Ком-ра 4-ої Київ. Стріль. Дивізії полк. Андрій Вовк. Сотник Військ УНР Йосиф Кириця. Полк. Б. Магеровський. Ком-р Курія Синьова полку. Старшина Армії УНР. Гляріон Ільченко С. С. Типи козаків і старшин.

(Портрети, рисовані від руки і маля) „Око“. літ.-журн. журн. Каліш 1921. 4^о, ч. 9/10, ст.

1. Командуючий Укр. Армією Генерал Омелянович-Павленко. під проводом якого Армія зробила Зимовий Похід. 2. Ген. Загородський, ком-р 2-ої Стріль. Волинської Дивізії... 3. Зимовий Похід 2-ої Стріль. Волинської Дивізії 1919—1920 (Мана). 4. Генерал Галкин. пом. ком-ра 2-ої Стріль. Волинської Дивізії, який підняв повстання в Тирасполі проти РСФСР і приєднався до учасників Зим. Походу. Полк. Волосевич, нач-к Штабу 4-ої Сірої Бригади і був. нач-к Штабу 2-ої Волин. див. підчас Зим. Походу.

Пор. Альфред Шепарович. Кат. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, ст. 127; „Приятель Укр. Жовніра“ — кат. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 127. Причинки до біографії.

Пор. Вайнгамер в кінній атаці під Хуторами. Кат. Черв. Калини на 1929 р. Львів 1928. 8°, кат.-жовтень.

IX. 1919. Проти денікин. 6-ої бригади. Гер. вчинок. УГА, з іл. Подав Б. Єшатевич.

Поручник В. Зарицький. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 24—28.

3-я легка батарея 4-го артил. полку СС. Село Мясівці к. Прескурова. 1919.

Пор. Гачкевич з одним скорострілом і 6 людьми займає село... Кат. Черв. Калини на 1926 р. Львів 1925. 8°, кат.-січень.

Гер. вчинок. З іл.

Поручник Гербоів Дмитро й Потин Сигизмунд. „Лицарі і Мученики“, Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 39—40.

1920. Чорноморський полк.

Пор. Гербоів Дмитро. „Око“. Каліш 1921. 4° ч. 21: Жертви війни.

Ком. 2-ої сотні Чорном. полку.

Пор. Гринів з 2. (кодом.) бригади відбирає собі життя, щоб не потрапити в полон. Кат. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, кат.-вересень. „Приятель Укр. Жовніра“ — кат. на 1923 р. Львів 1922. 8°, кат.-вересень.

Миколаїв н/Дністром. Героїчна смерть. З іл.

Поручник Гуляйшоль Петро. „Око“. Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 8: Жертви війни.

Причинки до біографії. Чорномор. полк.

Поручник Гуляйшоль Петро. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 29—30.

1920. I. Чорномор. полк. Місто Анаїв.

Поручник Дубельський Генрик. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 1. 1922. 8°, ст. 3.

1920. VI. Біля Бучача. Галицький жид. Гер. смерть.

Пор. Леонід Хрущ зі своїм товаришем підпалюють літак на ворожому боці та щасливо рятуються на другий бік Дністра. Кат. Черв. Калини на 1926 р. Львів 1925. 8°, кат.-березень.

УГА. Проти румунів. Гер. вчинок. З іл.

Пор. Лисківчич відбиває наступ. Кат. Черв. Калини на 1929 р. Львів 1928. 8°, кат.-листопад.

1919. XI. 8. Львів. Гер. вчинок. З іл. Подав Рогатинський.

Поручник Лялін Павло. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 1. Каліш 1922. 8°, ст. 24—26.

1919. Могилів. Гер. смерть.

Поручник Пересада Хведір. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 1. Каліш 1922. 8°, ст. 4—5.

1920. VI. Поділля. Гер. вчинки.

Поручник Різник. „Лицарі і Мученики“. Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 35.

1919. Херсонщина. Денікинці.

Пор. Сека Володимир. „Око“. Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 8—9: Жертви війни.

Некр. Старшина 2-гої Гарматної бригади.

Поручник суддя Микола Левицький. „Укр. Ски-талець“. Посифів. 1921. 4°. ч. 7, ст. 1.

Некрольог.

Пор. Черешинченко Іван. „Око“. Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 10.

Адютант 12-го курія Сірої бригади. Некр.

Поручник Шелестюк Яків. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 1. Каліш 1922. 8°, ст. 11—12.

1920. Подвиг при Шидлівцях н/Збручем. Кінна сотня 7-ої стріл. дивізії.

Посмертна згадка. — Галя зі Сварків Матвійчукова. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°, ч. 7/8, ст. 37—38.

Був. сестра-настоятелька воєнного шпиталю на Ялівці. авторка мемуарів. Причинки до біографії З порт.

(*Посмертна згадка*). Др. Андрій Лунів, б. сотник У. Г. А. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 4, ст. 21.

Некрольог. З порт.

Посмертна згадка. Др. Гр. Савицький, б. хор. У. Г. А. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°, ч. 12, ст. 24.

Причинки до біографії. З порт.

Посмертна згадка. Іван Старченко. „Літопис“ Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 4, ст. 23.

Хор. І-го кін. полку Чорних Запоріжців АУНР. З видом могили.

Посмертна згадка. (Іван Шафран, пор. VI. раз-ської бригади У. Г. А.). „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 5, ст. 23.

Некрольог. З порт.

(*Посмертна згадка*). Лєв Мікош, б. однорічний десятник УСС та УГА. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931.

4°, ч. 4., ст. 23.

З порт.

Посмертна згадка. Микола Туряпський, б. УСС „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 5, ст. 24.

Некрольог.

Посмертна згадка. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 9, ст. 24.

Причинки до біографії о. Романа Сивака. УСС. пізніше СС. Написав Р. Данилевич.

(*Посмертна згадка*). Сотник Роман Стельмахів. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 5, ст. 22.

Причинки до біографії. З порт.

(*Посмертна згадка*). Хор. Микола Гончаренко. „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 7/8, ст. 37.

СС.

Посмертна згадка. „Студ. Вістник“. Прага 1924. 4°, ч. 11, ст. 85.

Некр. др. Людомила Давидовського.

УГА.

Посмертна згадка. „Студ. Вістник“. Прага 1925. 4°, ч. 1/2, ст. 35—36.

Некрольог Івана Щерблюка. 1919. Державний інспектор групи СС.

Посмертна згадка. Василь Тарнавський, хорунжий У. Г. А. Микола Гайдичук, булавний с. самбір. бриг. 36-го гудульського курія. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4°, ч. 6, ст. 22—23.

З двома порт.

Посмертні згадки. Барон Казимир Гужковський. „Хліборобська Україна“. Відень 1920/21. 8°, Збірник 2/4, ст. 255—256.

Причинки до біографії.

Посмертні згадки. Генерал Микола Юнаків. Бронислав Янів, старшина УГА. Омелян Михалічко, чет. УГА. Кость Кротків. хор. АУНР. О. Роман Сивак. б. УСС. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4^о, ч. 9, ст. 22—23.

Некрольоги, причинки до біографії. З порт. Янова. Михалічка, Кроткова і Сивака.

Посмертні згадки. Генерал М. О. Пржевальський. „Літопис Ч. К.“. Львів 1935. 4^о, ч. 5, ст. 21—22.

Вождь кубанських пастунів, б. Головнокомандувачий Кавказьким фронтом. Причинки до біографії.

Посмертні згадки. Календар „Просвіти“ на 1925 р. Львів 1924. 8^о, ст. 85—99.

Некрольоги Евгена Бородиєвича УСС, Миколи Міхновського. Д-ра Василя Сочачова.

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати

за

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Просимо прислати ними передплату на II. піврічча згл. III. чвертьрічча 1935. — — — — —

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 7-8. / Липень-Черпень 1935.

ЗМІСТ:

Прорив Анатоль Курдидик	2	Втрати Белзчини у визвольній війні С. Г.	17
З XIV. Бригадою на Великій Україні Ярослав Гриневич	2	Як розкозачували бужське військо С. Федоров	25
Зимовий похід Дмитро Паліїв	7	16 місяців у рядах київських Січових Стрільців Іван Вислоцький	29
З мотикою на сонце Олександр Миколаєвич	11	Історія 8 ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	34
Сторінка з „Альманаху Українських Січових Стрільців	13	Бібліографія	38
Станислав Мрозовицький-Морозенко Теодіаль Коструба	15	Від Адміністрації	40

Редагує: В. Софронів-Левицький

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 9

ВЕРЕСЕНЬ

1935

БУЛО КОЛИСЬ НА ВКРАЇНІ...
Діти читають Пропамятну Книгу У. С. С.
Світлив П. Демянчук.

О С І Н Ї 1917

Такі саміські дні проходять,
спокійні, білі і глибокі,
якби тоді: коли зі Сходу
бурхливих тижнів линує рокіт,

коли закинувши на плечі
з багнетом кріс, ішли в далеке
і я і ти. А день і вечір
у собі мав червоний клекіт.

Стерні тоді були — килими,
що осінь слала нам під ноги.
Чи ще коли підемо ними,
верстаючи нові дороги?

На сході — ген, горіли села
і павкали часом шрапнелі:
ця осінь тихий спогад сплела
з заліза й сірої шинелі.

Ця осінь мала в собі п'янкість
нового, ясного й міцного.
В її морозом срібні ранки
з нас кожний йшов по перемогу.

І коли нині сірі будні
знова повіті туманами,
як важко вірити і трудно,
що ясна осінь вже за нами!..

М а к і в к а

(З нагоди свята Маківки 4-го серпня 1935 р.)

Написав: Ч-кий.

На всесвітову січу у 1914 році, вислав український нарід своїх найкращих синів, Українських Січових Стрільців, щоби пошукали долі Україні.

І пішли УСС-и на кривавий тан — на славний шлях боротьби до великого Листопаду.

Один з кривавих етапів, що довелося молодому українському лицарству переходити — це Маківка.

Маківка — гора лежить на шляху Тухоля— Лавочне. Памятне місце бою УСС з москалями (29. IV. 1915 року).

4 серпня ц. р. врочиста хвиля запанувала над цим кутиком нашої Верховини.

Серед дивного настрою пливе і напливає велика струя людей на Маківку. Їх тисячі. І день і два і три і п'ять ідуть та ідуть зі всіх сторін сюди, щоби прибути на час, на ту велику, торжественну прощу... З горою дванацять тисячів їх! Ідуть вони чвірками, відділами по сотні людей. Бачимо там Соколів і Сокілок в одностроях, прегарні національні строї дівчат, молодь і старих — з Поділля, Гуцулів, Лемків ба навіть людей із Волині....

Прекрасний вид. Це одна думка сковує цю масу людей по шляху до великої Мети!

На горі цвинтар стрільців!

Великий березовий хрест на спільній брацькій могилі і кільканацять хрестиків на малих могилах. Тут лягло буйними головами та розсипало червону калину 34 УСС а 83 ранених пролляло свою кров.

На брамі цвинтарика має жовтоблакитний прапор, під ним тризуб і напис, що всім голосить велику річницю двадцятиліття.

На могилах повно квіття, зелені і вінків. Довкруги червоніють малини, червоні як кров.

До вітваря під великим хрестом повагою приходять процесії з хоругвами. Іде Тухля, Славсько, Головецько, Плаве, Рожанка. Напливають свіжі люди. Є кільканацять священиків.

Тільки Львів щось не дописав. Комбатантів мало. Із старшин є сотник др. М. Волошин.

Тиху Службу Божу править о. Ярослав Чемеринський зі Львова, а співану о. Омелян Горчинський при співучасті о. Тадея Галькевича і о. Микола Ліщинського. Співають на переміну хори з Гірного і Конюхова.

Молитовний спів у сьайві золотопромінного сонця леготом несеться до небесного престола в покірній, щирій просьбі народу: „за Україну, за її волю, за честь і славу“...

По Євангелію виголосив з високої проповідальниці глибоку змістом проповідь о. О. Горчинський на тему: мертві живуть, а німі промовляють.

По богослуженню промовив о. Я. Чемеринський, що говорив не тільки як духовник, але також як член У. Г. А. Він згадав світлу нашу історію, звернув увагу на вартість традиції, цього живчика живої душі народу, перевів жахливий обрахунок нашої національної совісті і вказав дорогу у велике Майбутнє. Промова виголошена була з вервою, краснорічиво а її високопатріотичний зміст зворушив нарід до сліз. На закінчення о. Я. Чемеринський надав поляглим героям УСС від ветеранів визвольних змагань, б. членів УГА і її Вождя пропам'ятний, золотий хрест У. Г. А.

Пролунали дзвінки слова команди „Позір“! і від-

бувся звіт поляглих. Трицять чотири поляглих стрільців, що впали на Маківці, станули струнко, щоби одержати це велике відзначення...

Так український нарід вмів цінити тих, що життя віддали на жертвенник національної справи.

На брацькій могилі, на березовому хресті заблестіло це відзначення — великий свідок невмирущої слави.

По панахиді весь нарід впав на коліна і глибока мовчанка залягла кругом.

Це дух смерті стрільців відбирав дефіляду жи-

вних! Згодом оркестра з Синевідська вижного відограла гимн „Боже Великий Єдиний“ і „Вічная Память“.

**

Так проминули ці великі і незабутні хвилини.

Жалійте всі, що не були ви цього року на Маківці!

Це свято відбулося велично, культурно, в найбільшому порядку та без якогонебудь інциденту. Заслуга в тому філії Т-ва Охорони воєнних могил зі Сколього.

Як ми ставали большевиками

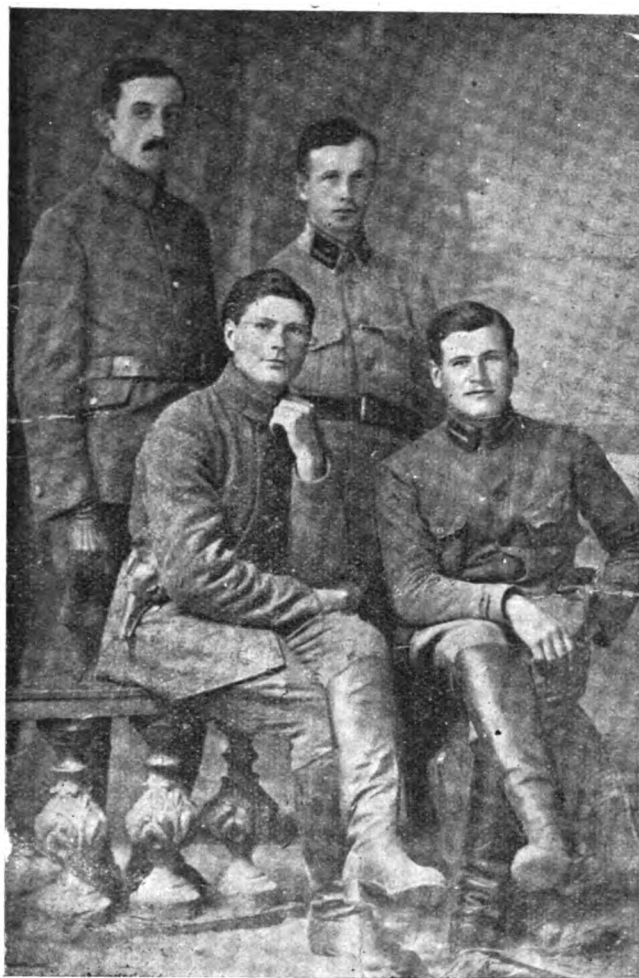
Написав: *Сидір Ярославин.*

Було це з початком 1920. р. Галицька Армія відступаючи з денікінцями на полудне, докотилася до Дністра. Були це властиво вже рештки армії, бо тисячі старшин і стрільців померли або залишились хорими на тиф по місточках і селах здовж шляхів відвороту. Незавидна була також доля тих, що відступали. Ясно було, що справа Денікіна програна. На п'яти наступали большевики. Треба було шукати нового виходу з трагічної ситуації.

Начальна Команда хотіла перевести армію за Дністер, на румунську територію, щоб звідтам, відпочавши і переорганізувавшись, зачати наново боротьбу з червоними окупантами. Заохочували до цього антантські місії в Одесі. Та деякі частини спротивились цьому. Вони розуміли, що з переходом за Дністер скінчиться існування армії і dlatego воліли залишитися на своїй території, хоч знали, що ждуть їх тяжкі переходи.

При першій корпусі утворився „Начальний Ревком Галицької Армії“, що взяв на себе завдання перевести армію на бік червоних. Та Начальна Команда не думала уступити. Вона далі спрямовувала частини над Дністер, а сама прибула 9. лютого до Рибниці.

Тямлю добре цей день, коли то ешалони Начальної Команди, один за другим, заїздили на станцію в Рибниці. Негайно по прибуттю поїзду вискакували з вагонів старшини і стрільці та бігли на беріг, подивитися на другу сторону Дністра. Там мала на разі скінчитися наша Одиссея, там мали ми відпочати по всіх трудах та набрати нових сил. Одначе міст на ріці був знищений, а на другім березі царювала зловіща тиша, не було видно ні одного чоловіка. Начальна Команда вислала до команданта прикордонної сторожі делегацію для переговорів. Та він не давав рішучої відповіді, говорив, що не прийшло ще вирішення від команди дивізії, зволікав з відповідю з години на годину. А міжтим показали на другім березі люди, що зійшли на ріку та зачали перекопувати лід. Під вечір виставили з нашої сторони на знищеним мості скоростріли. Ми бачили, що не добром це пахне. Цілий день провели ми на огляданню Дністра та проходах по Рибниці. Міжтим відставив я з вагону, в яким я їхав, до санітарного поїзду підх. Дмитра Козія, що захворів тифом.

Старшини 7. гарм. полку 3-ої Зал. Дивізії Удовиченка. Сидять: Сотн. Іван Трибрат і пор. Дмитро Колодницький. Стоять: Пор. Ернст Бєр і хор. Микола Шаран.

давно як перекладчик з генералами Микиткою і Ціріцом до Одеси на переговори з денікінським командуванням і антантськими місіями. Там здобув також довіря ген. Ціріца і цей дав йому місце в історичнім сальоновім вагоні Начальної Ко-

манди, в яким мав колись мешкати в головній ставці російської армії начальний її вожд великий князь Микола Миколаєвич. По якимсь часі вернувся чет. Т. і поінформував нас, що з переходу за Дністер не буде нічого. Від румунів прийшла відповідь, що не пустять ні одного члена так денікінської, як і Галицької Армії, на свою територію. Якраз збирались ген. Ціріц, от. інтенд. Грушка та д-р Ковшевич до переходу через Дністер. Вони сподівалися, що бодай їх перепустять румуни на пашпорти, візовані у Відні румунським консулом, на які приїхали вони недавно через Румунію на Україну. При пращанню сказав д-р Ковшевич патетично до чет. Т.: Скажіть армії, що як тільки перейду Дністер, при першій візні до Європи, запротестую перед цілим світом проти того, що роблять сусідні держави з нами, саодинокими оборонцями Європи перед большевицьким заливом. Та не довелось протестувати... І їх трьох не перепустили румуни; не помогли нічого навіть пашпорти. Ходила чулка, що вдалось перейти ріку якомусь визначному російському генералові, шуринові одного з румунських міністрів, хороому на тиф. Румуни казали й йому вертати, а що він не мав сили сам йти, перенесли його на накривалі на другу сторону і так і залишили його в снігу.

На другий день сиділи ми в вагонах, вижидуючи розвитку подій. Десь коло полудня почули якийсь крик. Ми виглянули з вагону і побачили стрільців, як бігли з червоними кокардами на шапках. Довідуємось, що це от. Лисняк на приказ Начального Ревкому арештував генералів Микитку і Ціріца та що ми вже тепер червоні. Ми вже стільки пережили, що прийняли цю вістку зовсім байдуже, тим більше, що на тім цілий „переворот“ скінчився. Невдовзі ешалони пустилися цим самим шляхом, яким їхали до Рибниці, в поворотну дорогу в напрямі Балти, призначеної на новий осідок Нач. Команди. Тямлю, як на стаційнім будинку в Бірзулі повівав великий червоний прапор з виписаними словами інтернаціоналу: „Це буде саослідний і рішаючий бій“... Так задивлялися галичани на цю злуку з червоними, маючи все на думці свою тіснішу батьківщину.

Прибули ми вкінці до Балти. Начальна Команда перезвалася на Полевий Штаб ЧУГА. Начальним Вождом став підп. Витошинський, шефом штабу полк. Шаманек. При Полевім Штабі зачав урядувати Начальний Ревком. Під редакцією Д-ра Стецюка і співробітництві таких „червоних“, як Іван Кревецький, Др. Ковшевич, Левко Лепкий, Роман Купчинський, Евген Дидик став виходити офіційний орган „Перелом“. Богато галичан думало, що на цих чисто формального характеру змінах скінчиться, що в цей спосіб наша армія буде далі існувати, щоб при відповідній нагоді продовжувати визвольну боротьбу.

Не так думали большевики. Вони мали нашу армію в своїх руках. Не чули довіря до неї, а бодай до її проводу, старшин. Слушно могли побоюватися, що при першій-ліпшій нагоді вона знову обернеться проти них. Щоби до цього не допустити, треба було з корінем переродити армію, розложити

її, зашіпити в неї духа клясової ненависти, ненависти до старшин, знищити старшинський корпус, а з душі стрілецтва видерти національні почування, сплюгавити їх, зробити з стрільців розбиту, залякану, послушну отару. Щоби цю мету осягнути, прислали большевики до Полевого Штабу та поодиноких частин відповідальних робітників і зачалася боротьба за душу стрілецтва. Боротьбу цю большевики програли.

Стрілецтво наше було занадто свідоме, щоб дало себе розбити, щоб дало собі вирвати ідеали, за які вже більше року клало свої буйні голови. На тлі цієї, нераз невидної боротьби, приходило нерідко до комічних, частіше трагічних непорозумінь, що мусіли закінчитись тим, чим закінчились, розривом армії з большевиками. Про один такий епізод хочу на цім місці оповісти.

Першим кроком большевиків по злуці було змінити командний склад армії. Враз з новими командантами приїхав з Києва політичний комісар, пізніший голова Реввоентрибуналу при Полевім Штабі, Пучко. Подобав він на жидка, говорив тільки по московськи, хоч знав багато творів Шевченка на память і деклямував їх чистою українською мовою. Особливо часто цитував він слова поета: „Плачте люди, так вам треба“... Невдовзі по своему приїзді до Балти скликав він усіх старшин і стрільців в цілі заложення комуністичної ячейки при Полевім Штабі. Найбільша саля в партері жіночої гімназії, в домівці якої помішався Полевий Штаб, виповнилася по береги. Старшини, особливо вищі рангою, стояли по кутках, щоб не надто впадати в очі. Збори отворив Пучко і завізвав присутних, щоб вибрали собі председника. Якийсь час не обзивався ніхто.

— Ну, кого бажаєте собі на председника? — питає Пучко.

— Товагиш Шухевич, товагиш Шухевич — чути голос зі заду. Це якийсь жидок пропонує на председника отамана і персонального референта при Начальній Команді Д-ра Шухевича.

— Годитесь на нього? — питає Пучко.

— Годимосся, годимосся — чути голоси.

— Ну, так займіть місце, товаришу Шухевич!

З кута салі зачинає перетискатись до президіяльного стола отаман. Йде поволи, на лиці збентеження. Так і видно, що вибір цей його заскочив. Випадає щось сказати, а він очевидно до цього не приготований. Тож загикуючись, кількома словами дякує за вибір, завзиває до пильної праці, бажає, щоб світло комуністичної ідеї розійшлося з цього гуртка по цілій армії, а з неї зайшло під галицькі стріхи та було завдатком освободження обездоленних братів. „Цій праці щастя Боже!“ закінчив Др. Шухевич та ще більше змішався, полапавшись, що стрілив дурницю.

Дивно подивився на нього Пучко, та не сказав нічого і зачав виголошувати свій довгий реферат. Говорив про історичний матеріалізм, накинувся на релігію і „попів“, вияснив комуністичну ідею. При цім ходив, а часом бігав вздовж стола і вимахував руками. Та з присутних мало хто розумів по московськи, до того ніхто не звик був до такого спо-

собу виголошування реферату, тож всі більше приглядалися Пучкови, чим його слухали.

Вкінці і Пучко скінчив. Основано ячейку. Та ось Пучко питає, на який день назначити слідуєчі сходуни. Котрийсь з кандидатів на 105% комуністів, мабуть Гадзінський, пропонує, щоб зараз на слідуєчий день, в суботу.

— Не можна завтра, завтра сповідь — відзикаються голоси.

— Що такого? — питає Пучко.

— Сповідь завтра, отець духовник назначив на завтра сповідь — кричать стрільці.

Був це час великого посту і начальний духовник о. Дидик зарядив сповідь для частин, що знаходилися в Балті.

Нарешті Пучко зрозумів. Лице його набігло кровю. Та він скоро себе опанував і енергічно рішив:

— Отже слідуєчі сходуни відбудуться завтра. Живі прийдуть до живих, а мертві підуть собі до мертвих.

Та кандидатів на цих „живих“ було дуже мало..

Оборона Катеринослава

(Уривок зі споминів).

Написав: Сотн. Борис Монкевич.

В другій половині січня 1919. року 4-й Запоріжський ім. Гетьмана Богдана Хмельницького піший полк в складі 1.500 чоловіка в темну і морозну ніч вступав до Катеринослава. Ми відступали з північних кордонів України, де ціле літо, в час Гетьманщини, стояли на демаркаційній лінії. Після боїв під Валуйками, Купянським, ст. Бурлуцькою, Мерефою, під натиском московських червоних військ ми відступили аж до ст. Лозової. Тут оточені зо всіх боків, мусіли пробиватися через „царство“ Махна і після бою з махнівцями під с. Губинихою, прорвалися на зеднання з відділами отамана Гулого в районі Новомосковського.

Не ввіли ми ще розташуватись в Новомосковському, як одержали телеграфічний наказ з Катеринослава негайно прибути туди. Дорогу до Катеринослава пройшли ми форсовним маршом. Була надія, що там ми відпочнемо після виснажуючих боїв, довгих маршів та походів. Але даремні були наші надії. Замість тихого, спокійного міста ми застали гніздо партійних пристрастей, здеморалізовану революційну залогоу директоріянських військ, та стан облоги. Колиж зорієнтувалися в місцевій ситуації, то командант Богданівського полку і всі старшини побачили, яка глибока різниця між нашими запоріжцями і катеринославською залогою і яка велика небезпека загрожує нашому полкові, коли він залишиться в цьому середовищі. Моральний розклад і повний занепад дисципліни були б кінцевим наслідком нашого перебування тут.

Командант полку сотник Лазуренко скликав полкову нараду старшин, на якій обговорюється це грізне положення. Наш кадровий регулярний полк, загартований в останніх боях, послушний своїй старшині, тепер попадаючи в атмосферу розкладової агітації, своєвілля та в середовище рознузданої ірегулярщини, міг на протязі короткого часу втратити всі свої бойові вартости і знівелюватись до рівня місцевої залогоу. І на полковій нараді вирішено на другий же день їхати в Кременчуг, на зеднання з Запоріжським корпусом, від якого ми, в силу непереможних обставин під Лозовою, мусіли відірватись.

Але разом з тим командування катеринославського фронту дуже розраховувало на нас, як на регулярну частину, при обороні Катеринослава від наступаючих махнівців. Та всетаки, на другий день після обіду курені, команди і обоз прибули на залізничий двірць і заладувалися в ешалони, що були подані до рампи. Ми відїжджали знову на зеднання з Запоріжським корпусом, аби бути в своїм середовищі, не затроєнім тлітворним духом повстанщини. Не хотілося покидати Катеринослава, що так мальовничо розкинувся на схилі дніпрової гори, ніби хлопаючись в водах грізного Борестена. Так хотілося хоч трохи пожити міським культурним життям, хоча на час забути про грізну дійсність. Але виїхати треба було конечно, аби рятувати полк від згубних впливів катеринославської залогоу і деморалізаційного впливу великого робітничого міста.

Тільки тепер нам стало ясно і ми зрозуміли, який неоцінений скарб ми маємо в руках і якою силою розпоряджаємо. Тільки тепер зрозуміли, чому з таким сумом і жалем дивилися катеринославці на відходячі струнки ряди Богданівців.

„На кого нас покидаєте!“ говорили деякі.

Але самі ми не усвідомлювали собі, в яке грізне становище ставимо ціле місто своїм відїздом. Не дивлячись на всі прохання катеринославського штабу, наш командант полку не погоджувався залишитися.

Та не ввіли ми ще як слід навантажитися в вагони, як одержали розпорядження команданта полку, аби усі старшини зібралися в кімнаті вартового на залізничному двірці.

За кілька хвилин кімната вартового переповнилася старшинами. Війшов сотник Лазуренко і звернувся до нас з такими словами:

„Панове старшини, ми вже постановили їхати до Кременчуга на зеднання з Запоріжським корпусом, аби схоронити боєздатність нашого полку, але тепер виникають перепони, яких я сам не можу усунути і яких не можу брати на своє особисте сумління. Тому я зібрав вас усіх сюди, аби ви почувли все те, що тут буде говоритись“.

Не вспів командант докінчити своїх слів, як відчиняються двері і до кімнати входить ціла група цивільних людей. Як виявилось, була це делегація, в склад якої входили: Катеринославський Губерніяльний Комісар, Губерніяльний Командант, Начальник Катеринославських Залізниць, Начальник Залізничної Охорони, Міський Голова, Голова Губерніяльної Земської Управи і ще багато інших високих представників місцевої горожанської та цивільної влади, яких трудно собі тепер пригадати. Обличчя у них були збентежені, рухи нервові, очі смутні, невеселі. Спочатку вони якийсь час мовчали, ніби вдивлялися в нас. Нарешті, здається, Губерніяльний Комісар виступив вперед і почав зхвилюваним, але певним голосом:

„Панове старшини! Сьогодні Україна переживає страшну хвилю. Зо всіх боків вона оточена ворогами, які мов буруни бють в ті нечисленні запори, які поставила їм наша молода героїчна армія. Але не тільки зовнішні вороги чигають на неї. Внутрішні, ще більше небезпечні, шарпають її стомлене тіло, пють її кров. Не так давно наш Катеринослав пережив страхіття махнівської навали. Ще руїни від цього гунського наскоку не перестали димитись, ще могили оборонців не цілком присипані, ще сльози на очах матерей не висохли, як гряде друга така сама навала. Мареву смерті і загибелі знову повіяло своїм широким крилом над стурбованим містом. Серце стискається з жаху за його майбутнє. Коли ж ви, славні Богданівці, не станете в обороні міста, то ворог камня на камені не залишить, голови дітей наших розібе об придорожні стовпи, плугом розоре головні вулиці і лиш ворон буде крякати над цією новою пустелею. Ви чули бойовий клич Махна: „Смерть городам і буржуям“. Нові орди збунтованого селянства вже сунуться на нас, наші передові частини відступають і вневдовзі ми їх побачимо на протилежному боці Дніпра. Дорогі Запорожці, — тут голос його задріжав, — чи ж не все одно вам боронити чи Кременчуга, чи Катеринослава, аджеж один батько Дніпро, аджеж одна лиш мати Україна. Ми усі тут присутні просимо вас, панове старшини, не відїзджайте з полком, а захищайте Катеринослава, який без вас не продержиться і одного дня“.

Комісар скінчив і питаючо дивився на нас. Всі мовчали. Тяжке вражіння зробила на нас ця промова комісаря. Ніхто зі старшин слова не забирав, очі були звернені на команданта.

— У вас, панове, є багато полків, відділів і кошів, почав сотник Лазуренко, які в загальній кількості в пять раз, або й більше перевищують наш полк, а ви сподіваєтеся, що тільки наша участь спасе положення міста.

— Так, панове, відповів комісар, у нас досить війська і досить зброї, але коли це військо дізнається про ваш відїзд, то ні один з них не стане до оборони. Ваш полк усі лічать за дисципліновану і сильну бойову частину і тільки ваш приклад може попровадити решту війська до бою. Від вас залежить рятунок міста. Коли ж ви не зостанетеся, то разом з вами і ми мусимо виїхати.

Після цього забрав голос сотник Кириченко, помішник команданта полку.

Цей один з хоробріших старшин нашого полку, сам родом кубанець, був дуже люблений цілим полком і його погляд був авторитетом для всіх.

— Ми всі патріоти, почав він, і боронимо батьківщину не там, де нам вигідніше, а там де є потреба і де вимагає наш обов'язок. Коли ми хочемо виїхати, то тільки для того, аби схоронити свій полк від заразливого впливу вашої розбещеної залоги, але сьогодні не може бути двох питань, чи схоронити полк, чи залишитися в Катеринославі. Для нас тепер річ ясна, що ми мусимо боронити Катеринослава, який нам так само дорогий як і кожне інше місто. Який палець не відтяти, кожний болить однаково. Я певний, що так думають усі старшини. Але все залежить від команданта полку, як він накаже, так і буде.

Одразу після цих слів огні радощів засвітилися в очах делегації, лиця їх повеселішали, а усім нам ніби якийсь тягар спав з грудей.

— Так панове, сказав сотник Лазуренко, ми залишаємося, але я ставлю умову, щоби мій полк був якнайбільш ізольований від ваших частин і займав головний і відповідальний відтинок фронту, бо за ваші частини я не певний.

Делегація попросившись в піднесеному настрої вийшла, а ми вернули до своїх сотень. Ми мали надію, що в бойових обставинах жадної небезпеки що до деморалізації козаків не буде. Одразу в сотнях був виданий наказ чистити зброю і шикуватися до виступу.

Тимчасом Штаб Оборони Катеринослава готовився теж до зустрічі ворога. Гарматні стріли вже було чути зі сходу. В місті відчувався пригноблений стан населення, яке ще не могло забути грудневого нападу Махна, коли після залишення міста австрійцями, він з п'ятнадцятитисячною бандою заатакував місто і зруйнував гарматним обстрілом може третину міста.

Місцева залога заметушилась і як видно готовилася до оборони.

Чудні були для нас назви частин катеринославської залоги, запозичені здається з історії Еварницького. Був тут „Курінь Донецького Кряжу“, „Самарська Паланка“, „Дніпровська паланка“, відділ отамана Горобця і т. п.

Всі ці відділи носили на собі усі позначки нерегулярщини. Брак дисципліни і субординації, мала вишколеність і панічність. Брак старшинства в їх рядах був головною негативною стороною організації частин. Кіннота гарцювала по вулицях, часом пострілюючи в повітря. Піхота не сиділа в касарнях, а вічно десь бродила і щось рекуїрувала. Загально все це пригадувало часи 1917 року, коли після упадку Керенського, всякий авторитет старшинства упав. Кількість залоги доходила до 15 тисяч людей.

Ще в той же вечір був розроблений плян оборони міста. Штаб оборони, як видно, не почував себе настільки певним і сильним, щоб зробити ворогові спротив на підступах міста, а рішив борони-

тись по Дніпру с. т. перенести сферу ділань в саме місто.

Катеринослав (тоді він носив назву Січеслава, назва, яка не дуже прийнялася) лежить на правому березі Дніпра, який в той час не зовсім був замерз і тим самим був натуральною перешкодою, як для маневрових, так і для наступових ділань ворога, тому Штаб виробив плян оборони міста по лінії Дніпра з сильним передмостовим заслоном. Треба зазначити, що Катеринослав лучиться з Лівобережжям великим залізничним мостом, на протилежному боці якого лежить місто Нижнедніпровськ.

Згідно з пляном оборони, Богданівський полк мав зайняти ці передмостові позиції і міцно їх тримати, маючи до помочі один бронепотяг. Ми були з цього задоволені, бо обсаджували найважливіший відтинок, який становив ключ до здобуття міста.

Решта частин мала тримати берегові позиції вверх і вниз по Дніпру. Після наради виявилось, що ворог вже майже підійшов до Нижнедніпровська і наші частини з бронепотягами вже на мості. Прийшлося Богданівському полкові спішно вигружати і займати вищезазначені позиції.

В місті всі вогні були погашені, зловіща тиша і абсолютна темнота підкреслювали важливість наступаючих подій.

Внедовзі полк зайняв позиції на пост Амурі, по той бік Дніпра по обох боках залізниці. На залізниці курсував бронепотяг з залогою, здається, від „Куріня Донецького Кряжу“. Курінем цим командував військовий фершал Мелашко — легендарно хоробра людина. Разом з ним курінь виявляв велику бойову силу, без свого отамана курінь був зером. Треба було зобачити козакам, що отаман їх залишив позиції і відійшов взад, як вони кидали позиції і панічно втікали.

Штаб нашого полку помістився на залізничному двірці.

По обсадженню становища на пост Амурі, розвідка нашого полку захопила місцевий Нижнедніпровський „совет“ в кількості 22 чоловіка і одразу зіткнулася з ворогом та привела кілька полонених махнівців. В Штабі була така радість, на чей ми взяли цілу бригаду в полон.

Але якою було несподіванкою для всіх, коли після допиту „махнівців“ виявилось, що ці полонені це командант баталіону та красноармійці московського совітського полку.

З цього виникало, що не Махно наступав на місто, а москалі, яких видно той самий Махно перепустив через Павлоград. Справа представлялася далеко складніше, бо приходилося тепер мати до діла вже з частинами регулярними.

Ніч пройшла спокійно. На ранок розпочалася боротьба на відтинку Богданівців, але спільно з бронепотягом їм вдалося відкинути ворога досить далеко.

Цікаво, що тільки тепер в місцевій пресі повідомлялося про залишення Білгорода та Харкова і бої під Полтавою. Як видно, про ситуацію на Лівобережжю умисне і цілево замовчувалося, мовляв, „на Шіпке всьо спокійно“ і вже коли ціле Лівобережжя знаходилося під московським чоботом, не-

ясні і графаретні відомости про дійсний стан річей появились у пресі.

Під вечір появилася велика маса друкованих метеликів, які розповсюджувано серед війська. В цих летючках завідомлялося всіх про арешт Болбочана, який ніби умисне залишив Лівобережжя і був у змові з Добровольчою Армією, але, мовляв, контрреволюційну гидру одразу вдалося вирвати з корінням. Летючка закінчувалася: „Зрада шириться, шукайте зрадників“. Підписано: пресово-інформаційний відділ Штабу Армії.

Я своїм очам не вірив, щоб нашого усіми любленого командарма Болбочана, котрий не раз показав себе дійсним патріотом і оборонцем України, котрий досі героїчно боровся проти червоної навали, заарештували за зраду і залишення Лівобережжя. Єдиний оборонець Лівобережжя і той був заарештований. Злорадно сміялися і потирали руки ті, для яких арешт Болбочана був громозводом. Дуже пригноблююче вражіння на нас зробила ця вістка.

А тим часом гармати греміли над Катеринославом. Неповинне місто знову переживало страхіття гарматного бомбардування. Богданівці на Амурі трималися міцно відбиваючи всі атаки ворога. Отаман Мелашко з броневиком і його ослоною виявляв чудеса хоробрости. Він був тим магнетом, що електризував своїх людей до чину. Але треба було отаманові Мелашкові піти на перевязку (він був ранений в боях) до перевязочного пункту, аби перебандужувати свою ногу, як броневик з цілою залогою панічно залишав позиції і тікав. Стрілою вилітав отаман, недокінчивши перевязки, на зустріч своїм козакам.

— Дітки, хлопчики мої, не тікайте, я тут з вами — кричав їм на зустріч отаман шкандибаючи на раненій нозі. І тільки зобачивши свого отамана „дітки“ затримувалися і знову йшли з ним вперед.

— О, Господи Боже, навіть перевязки не дадуть зробити, — говорив отаман зітхаючи.

Але мати такого союзника і помішника для нас не дуже було вигідним і деморалізуюче впливало на наших запорожців, тому командант полку наказав змінити „Курінь Донецького Кряжу“ і обсадили бронепотяг Богданівцями.

Гарматня стрілянина не вгавала з обох боків. Тепер фронт розтягнувся вверх і вниз од мосту берегом Дніпра на кілька верств, на якому оперувала катеринославська залага.

Наступали сильні морози, які скували Дніпро. В двобою бронепотяг наш був підбитий. Забито машиніста і кількох козаків. Положення було катастрофальне, колиб на поміч не прийшов другий запасовий бронепотяг. Ворог знову був відбитий і становище повернуто.

Вже третій день тримали Богданівці передмостові позиції, нараліжуючи всі ворожі зусилля. Ворог бачучи, що в лоб Катеринослава не здобуде, рішив його здобути іншим способом.

О першій годині по полудні третього дня, коли на нашому відтинкові був приблизний спокій, ми побачили, що з гори від касарень Катеринославського Коша вниз по вулицях міста гальпом летять

обози, кухні, вершники і піші. Все це кермувалося до нас в бік залізничного двірця. Одразу в місті повстала паніка. Все живе кинулося на стацію, аби ладуватися в потяги. Досі не знаю, що було причиною цієї утечі. Одні відомости були, що то вибухло місцеве большевицьке повстання і повстанці захопили горішню частину міста, другі знов запевнювали, що московський відділ перейшов Дніпро на самому крайньому нашому правому крилі, де фронт тримав кінний відділ отамана Горобця, обійшов місто зі сходу і заатакував його з півдня.

Фактом однак було те, що ворог появився у нас ззаду і таким чином уся наша героїчна трьохдогова оборона залізничного мосту, на ніщо не придалася. Треба було залишати свої становища і ладуватись у вагони. Переносити сферу боротьби в саме місто не було доцільним. Зрештою усі частини були в повному відвороті. Останній клаптик Лівобережжя був залишений нами. Міст був підірваний, але невдало і вибух не вчинив його великої шкоди.

Ми відїжджали двома ешалонами, минаючи величезні заводи тяжкої індустрії, що розкинулися по шляху залізниці, де робітники провозжали нас недоброчливими поглядами.

Ешалон за ешалонам відходили зі стації і по шля-

ху творилося ціле намисто потягів. Красунь Катеринослав, що раз, то віддалявся від нас.

Серце стискалося з жалю, що ці величезні будинки, ці могутні заводи, цей незабутній краєвид треба покидати, залишати ворогам. Цеж усе наше, цеж найбільш українська земля рясно впоена кровю і засіяна кістками прадідів наших. Та чи вернемося ми коли знову, щоб привітати тебе, ти наш славний Катеринославе? Чи вернемося знову збройними полками, щоб тебе вже ніколи не віддати нашим ворогам?

Трудно тепер передати усю ту трагедію, яку прийшлося переживати в той час. Якесь передчуття нам підказувало, що більш ніколи в цій війні ми туди не вернемося, що ніколи не замає над дорогим містом наш жовтоблакитний прапор, що ніколи козацькі коні не напюються тут Дніпрової води.

Предчуття не обмануло нас. Ніколи вже наші регулярні частини не досягнули Катеринослава. Кілька разів він переходив то в руки білих, то червоних, але нам не судилося його побачити. Ми відїжджали на захід, перед нами простягалася ще довга, страшна, виснажуюча боротьба.

Сьогодні ми вже забули про усі ті страждання і муки, про голод і холод, про смерть і каліцтво, про розпуку і тугу, але тебе, Катеринославе, ми ніколи не забудемо.

Найбільша бібліотека війни

При станфордському університеті в Зєдинених Державах є бібліотека, де збирається матеріяли до минулої світової війни. Ініціативу до її оснєвання дав б. президент Гувер, коли в 1919 р. навідав Європу, як голова комітету для помєчі потерпівшим від війни. Тоді пожертвував він 50.000 дол. на оснєвання при університеті „бібліотеки війни“.

Гувер почав і сам зараз збирати матеріяли і документи, та по скінченню своєї місії передав їх в бібліотеку.

Тепер бібліотека складається з чотирох відділів: чисто воєнної бібліотеки, архіву Гувера, величезної збірки книжок документів до російської революції та збірки книжок і рукописів на теми соціольогічні.

Бібліотека та стала голосною і майже що дня вона збогачується. Має своїх агентів-охотників

по цілому світові, які повідомлюють директора, коли вдасться їм найти цікавий документ чи рукопис.

В бібліотеці можна оглядати різні конспіративні воєнні видавництва як пр.: „Свобідну Бельгію“, газету, що виходила в Брюсселі за час німецької окупації. Кожного дня присилано її німецькому генерал-губернаторові. Мимо всіх старань до кінця війни не вдалося німцям віднайти місця її редакції.

Бібліотека війни стала базою праці для людей, що займаються тою епохою. Так пр. Д-р Люц на підставі зібраних в ній документів написав двотомову історію упадку німецької монархії, а проф. Фішер — велику історію більшовицької революції.

I.

Український табор сиріт і старців в Святобожицях

(1917 — 1920).

Написав: Д-р В. Пестуцич.

Географічне положення табору. Мешканці табору в перших роках світової війни 1914 р. Ремонт табору. Вигляд бараку. Будова поверхових бараків. Рік 1917 в житті українських воєнних виселенців. Концентрація решток українських виселенців в Святобожицях. Церква. Адміністрація табору. Шпиталь. Школа народня. Гімназія. Сирітський Захист ім. Митрополита Шептицького. Бурса гімназійна. Швальня. Варстат шевський. Місцевий Український Запомоговий Комітет. Вертепний театр. Кіно. Концерти. Касно. Просвітянський Кружок. Бібліотека. Переворот 1918 р. Зміни в таборі. Договір з чехами. Кошта удержання табору і відношення чехів до виселенців. Харчі і одяги даром для табору. **Справа повороту і ліквідація табору.**

Табор в Святобожицях (по чеськи Svatobořice) біля повітового місточка Кийова (по чеськи Kujov) (по німецьки Gaau) в полудневій Моравії вибудував австрійський уряд у початках війни 1914 року і призначив його для воєнних галицьких жидівських виселенців.

Важніші дільниці табору в Святобожицях.

Жидівські виселенці мешкали в Святобожицях аж до свого повороту до Галичини, ц. є до часу повної ліквідації табору в першій половині 1917 року.

По виїзді жидів з святобожицького табору австрійський уряд перевів ґрунтовний ремонт цілого табору і приготовляв його для нових плянів, ближче в початках неозначених — здається військових.

Бараки святобожицькі були як на воєнні бараки дуже солідної будови: переважно партерові на високім насипі, прямокутні, з 8 мешкальними кімнатами, з одною спільною кухнею в середині для мешканців цілого бараку і з лятринами на кінцях кожного бараку; вікна великі, стіни в середині і ззовні вибілені вапном, з підлогою деревляною, зі світлом електричним і з одною великою печею в кожній кімнаті; кожний виселенець мав своє ліжко і свою постіль. Кожний барак був оточений глибокими ровами, куда спливала вода в часі дощів з дахів бараків. Перед дверима бараків були поставлені містки на ровах. Крім цього кожний барак був оточений добре удержаними дорогами.

В часі ремонту старих бараків викінчувано також поверхові бараки, де відтак містилися народня школа і гімназія та приватні мешкання для таборних службовиків.

Рік 1917-ий був переломовим роком в житті українських воєнних виселенців, котрі мешкали в перших роках війни в таких таборах як Гмінд, Вольфсберг, Хоцень, Моравська Трибава, Морав-

Гурток української та чеської таборної інтелігенції (друга половина 1919 року) з послом Л. Левицьким та делегатом Львівських Захистів о. В. Лициняком на чолі.

ська Острава, Гредінг і т. д.: в тім році вернуло багато українських виселенців з тих таборів в родинні сторони, а в таборах залишилися тільки старці, сироти военні і всі ті, котрі наразі не мали куди вертати, бо їх оселі цілковито знищила війна. Тому, що адміністрація згаданих таборів при зменшеній фреквенції виселенців, які виконували багато звичайних робіт після правильника таборового даром, коштувала дуже дорого і тому, що це були часи гіршої загальної світової ситуації, австрійський уряд з ошадностевих оглядів рішив зліквідувати табори в Вольфсбергу, Гмінді і т. д., а рештки їх жителів перенести і примістити в відновленім таборі в Святобожицях.

На підставі згаданого рішення австрійського уряду приїхав перший транспорт з Вольфсбергу до Святобожиць 12 жовтня 1917 року під проводом о. пралата Евгена Гузара і інших службовиків таборових. Від тої дати можна назвати табір в Святобожицях українським, бо його жителі, крім деяких службовиків, були українцями. Транспорти з інших таборів приїхали з різних причин значно пізніше; закінчено всі транспорти аж в початках вересня 1918 року і тоді стан жителів усіх мешканців таборових виносив 1131 душ. Усі транспорти приїжджали з повним своїм інвентарем (машини до шиття, ліжка, шафи, столи, лавки і т. д. і т. д.), який до них належав в попередних таборах. Так табір в Святобожицях можна назвати в цілім того слова значінням концентраційним табором, бо містив в собі рештки жителів усіх українських дотеперішних воєнних таборів, між якими були представники не тільки галицьких і буковинських, але також волинських українців. Рівночасно з транспортами до Святобожиць виїжджали з табору до дому всі ті виселенці, яким вільно було вертати і які мали до кого вертати. Внаслідок цього число жителів табору майже з кожним днем представляється інакше.

Обовязки душпастирські повнив в таборі від 12 жовтня 1917 року о. пралат Евген Гузар. Богослуження відправлялося з початку в звичайній кімнаті бараковій, де устроєно капличку, бо церкви спеціально будованої в таборі не було. Тому що капличка була за мала (на 60—80 людей), багато людей мусіло в часі Богослуження стояти під вікнами каплички і мерзнути в зимі. Бачив це о. пралат Евген Гузар і поробив відповідні старання, щоби барак, в яким давніше (коли жиди в таборі мешкали) містилася жидівська божниця, перемінено і улаштовано як церкву. Це зроблено в короткому часі і посвячено цей барак на церкву. Виселенці оповідали, що в той спосіб новий Завіт взяв верх над старим Завітом. Перероблена з божниці церква могла помістити 600—700 людей в часі Богослуження і вистарчала для мешканців табору.

По повороті о. пралата Евгена Гузара до Львова адміністрував духовними справами в таборі короткий час (серпень, вересень 1918 року) о. Петро Патрило. Та коли і цей виїхав до Галичини, обняв душпастирські обовязки о. Дмитро Гулин, сотрудник віденської гр.-кат. парохії при церкві св. Варвари. Крім цього дуже часто відвідував табір та-

кож сам парох віденської гр.-кат. парохії о. мітрат Др. Йосиф Жук і відправляв Богослуження в таборівій церкві.

Адміністрація табору спочивала в руках старости Альойса Фендриха, який стало мешкав в Києві (Gaya) і повнив головню обовязкї свого повіту, а до табору приїжджав тільки від часу до часу і в міру потреби. Заступником старости і командантом табору був концептовий урядник Др. Штравб (буковинський німець), який мешкав в таборі і вирішував на місці всі справи, звязані з його урядом. Др. Штравб відкликаний до Черновець виїхав туди 20 вересня 1918 року, а заіменований на місце Д-ра Штравба політичний урядник взагалі не приїхав до табору супроти перевероту державного, який небаром наступив і змінив основню адміністрацію табору.

Референтом магазинів з харчами, одягами, опалом і т. д. був Теодор Бадер (місцевий жид). Консервацією бараків, таборовою електривнею, купальнею і таборовими варстатами кермував інж. О. Доразіль (чех); касу таборову провадив в старостві галицький жид Гельман.

Крім цього в адміністрації табору працював цілий ряд канцелярійних, маніпуляційних службовиків жидівської і чеської народності і одинокий українець Осип Соколовський. На услугах адміністрації табору працювала також таборова поліція, яка пильнувала порядку в таборі і днями і ночами стояла при брамах таборових, щоби хто непокликаний не входив або без позволення не виходив з табору і то тим більше, що табір сусідував з циганською сталою кольонією, котрої мешканці вдиралися нераз до табору, допускалися крадіжи і робили різні пакости дітям.

Дуже важну ролю в житті займав також шпиталь: до нього належала ціла група бараків, відгороджених дротяним парканом від бараків з людьми здоровими. Ділився він на такі часті: I з дітьми хорими на туберкульозу, II з немовлятами і їх пістунками, III резерва від часу до часу заповнена хорими в часі епідемії, а від часу до часу опорожнена, коли епідемії не було. Дня 7 лютого 1919 року приміщено навіть в тій часті шпиталю хорих на віспу чехів з околиці на зарядження повітового фізика, бо в місті Києві шпиталі були переповнені хорими. IV так званий великий шпиталь для внутрішньо хорих, V для сліпих і збожеволілих жінок; в тій часті шпиталю мешкали також шпитальні сестри. VI для сліпих і збожеволілих муштин; четверта часть цього відділу була призначена на контумацію, VII для тяжко хорих на трахому.

В таборі ширилися головню в часі приїзду нових транспортів різні епідемії як віспа, еспанка, тиф і т. д. Найбільше хорих було 7 вересня 1918 року. Стан хорих виносив тоді 357 душ. В часі від 1-го марта 1918 до 1 марта 1920, то є тоді, коли табір мав найбільше епідемії, померло в таборі 80 душ, з того 12 чехів з околиці.

Начальним лікарем цілого шпиталю був Др. Іван Ціпановський. Крім нього працювали в шпиталі як лікарі: Др. Зофія Морачевська, а по її виїзді з табору Др. Микола Сисак, як помічні сили лікарські

(медики): Осип Філяс і Теофіль Коморовський та цілий ряд шпитальних сестер німецьких і українських, до диспозиції лікарів, медиків і шпитальних сестер була численна шпитальна служба зложена з українців і чехів.

Чотироклясову народню школу отворено щойно 8 вересня 1918 року торжественним Богослуженням, яке відправив перебуваючий тоді в таборі о. Петро Патрило. Скорше урухомити школи не було можна з різних причин: поверховий будинок призначений на школу не був ще викінчений, а фреквенція жителів табору перед цю датою була така значна, що не було вільного бараку, деби було можна примістити школу тимчасово; не було також учителів в таборі, які могли би обняти науку в школі, до цього в таборі ширялися тоді різні епідемії, які також не дозволяли на отворення школи.

Одначе в тім часі діти в віці шкільнім не дармували, але приготовлялися до іспитів під проводом сестер служебниць і чекали на отворення школи, щоби ті іспити здати. Аж по викінченні шкільного будинку і по приїзді дітей в шкільнім віці з усіх таборів до Святобожиць разом з їх учителями і учительками і по рівночаснім виїзді більших транспортів з табору до дому, запросив інспектор Володимир Кабарівський і управитель школи народньої Лука Гарматій учительський збір на конференцію дня 7 вересня 1918 року.

На тій конференції ухвалено поділити народню школу на школу дітей здорових, яку приміщено в викінченім поверховім будинку і на школу дітей хорих на трахому, яка містилася в двох звичайних бараках опорожнених тоді по виселенцях.

До школи дітей здорових призначено: учит. Смерчанського, Стеткевичеву, Ронгушеву, Смерчанську, Гордишинську Ольгу і Вацківну. До відділів дітей хорих на трахому приділено: учит. Ва-

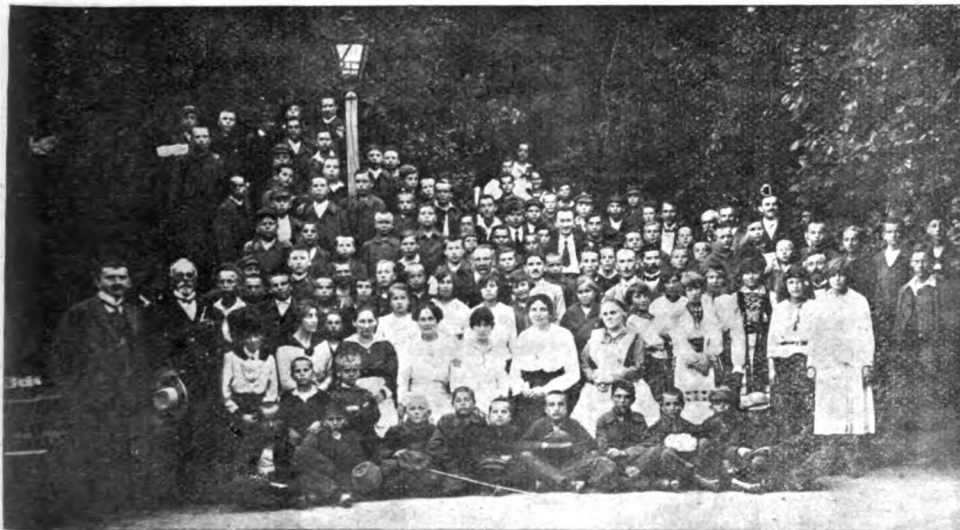

Учителька П. Ковалівна з своєю клясою волинських дітей.

силя Пастущина, Марію Домбровську (Марійка Підгірянка), Осипу Заклинську, Емілію Ільницьку і Емілію Кабарівську, яка провадила фреблівку. Учителі на відділах трахоми мусіли точно триматися санітарних приписів в часі науки згідно з розпорядком повітового фізика.

Катехитом в обох школах був о. Дмитро Гулин. Дня 8 вересня 1918 виїхав інспектор Володимир Кабарівський, а 15 жовтня 1918 управитель школи Лука Гарматій до Галичини; управитель школи, виїжджаючи з табору залишив своїми заступниками в школі для дітей здорових учит. Смерчанського, а в школі для дітей хорих на трахому учителя Василя Пастущина. Але на тім зміні не скінчилися в зборі учительським: в короткому часі виїхала з табору до Галичини учителька Стеткевичева а учителька Ронгушева на Буковину, а на їх місце прийшли учительки: Дзюба Гарматіївна і Маріт-чаківна; Василя Пастущина заіменовано в грудні 1918 року учителем в місцевій таборній гімназії, а його місце в школі народній заняв учитель Іван Гуменюк; 1 мая 1919 року вернувся з Галичини до табору управитель народньої школи Лука Гарматій; 2 січня 1919 року померла в таборі по короткій тяжкій недужі учителька Філясова з дому Вацик, а на місце помершої прийшла учителька Коморовська.

(Далі буде.)

Прогулька гімназійної таборної молоді до Бучовиць під проводом В. Пастущина, упр. табору інж. О. Доразіля, Заклинської, Л. Гарматія та Плева, адміністратора харчевих магазинів (вакації 1919 року).

Син Закарпаття

Спомин.

Написав: Степан Лисак.

Одного осіннього підвечера 1920 р. я, утікач, голодний, обдертий, як жебрак бездомний опинився над сивою Тисою, в місточку Б. на Закарпатті. По довгим блуканням карпатськими лісами, мої опухлі, босі ноги, мене палили гранею, я вже не міг дальше пхати утомлене тіло і рішив тут заночувати.

У містечку на вулиці мене „привитали“ із вереском та голюканням недоростки Ізраїля. Зі всіх сторін збігались мов дичина на вулицю, а деякі кидали за мною камінням.

В таких прикрих умовах мені було дуже соромно йти дальше по вулиці. Ще підійшов кількадесят кроків, біля деревляного моста подався на ліво, перейшов леваду й вузькою стежкою дійшов під узгір'я до хати бідного селянина. Смеркалося. В хаті була темінь, тільки в печі блимав ліниво вогник і відбивався слабим рефлексом до малих вікон. На високій печі звивалась в болях хора жінка, жалібно зойкала аж її нарікання мене морозило.

На лаві під вікном сидів чоловік, я поздоровив і попросив нічлігу. Встав, розсвітив малий каганець, глянув на мене і запитався:

- А ви звідки?
- З Галичини.
- Руснак?
- Українець.
- Катуня?
- Так.

— Тому кілька днів — каже селянин — було ваших катунів (військ) повно у нас, говорять люди, що їх гонять большевики з Галиції до нас. Жиди все знають, що буде наперед, кажуть, що уже росіяни забрали Ворохту.

— Я не знаю, нічого не чув про большевиків, — відповідаю селянинові.

Наляв мені горщик квасного молока, та казав вибачати, що нема в хаті хліба. Мав коло 40 літ, малого росту, дуже слабенький, із глибоко запаленими очима. Сів біля мене на широку лаву й почав нарікати на свої гаразди, на малі зарібки в лісі. Я не говорив і не чув його слів. В теплій хаті мене обняв сон.

Селянин побачив, що зі мною нема мови, викликав мене до сней, де я ляг під жорна на вязанку сіна й заснув твердим сном.

Рано мене збудив і вістував мені радісну новину.

— У нас в ночі були народини, чуйте! — жінка породила хлопчика — Дмитрика! Не відходить нікуди, я йду до міста, прийду скоро до хати, — мовив до мене. Його очі сміялись до мене, він був щасливий, що має сина...

Я встав, умився на дворі і вступив до хати подивитись на маленького Дмитрика. В пеленках, маленьке, червоне немовлятко спало, ніби не дихало, а мамині очі з високої печі, любовно слідили за дитиною. Я вийшов непомітно з хати, сів на дрова біля перелазу і чекав на мого гостинця. Осіннє сонце гарно світило, але уже не гріло, студений гір-

ський вітер студив мої ноги. Ходжу, виглядаю а селянин не йде і не йде. Нарешті дочекався. Уже з далека до мене сміявся, з повною тайстрою на плечах. „Я був у панотця, завтра будемо хрестити і кума здибав, ходіть до хати“.

Я сказав, що мушу йти і подякував за нічліг.

— Та де, куди? — мовить до мене, положив тайстру на дрова, виняв з неї хліб й солонину та казав мені їсти а сам скочив до хати.

За хвилину вернувся, решту хліба і солонину звязав до платини і подав мені зі словами:

— Коли часом будете близько нас, прийдіть подивитися на нашого Дмитрика, прийдіть.

Я обіцяв, що прийду, подякував ще раз за хліб і сіль тай подався в дальшу дорогу, доганяючи останні частини Української Галицької Армії, які якраз тоді закватували в містечку Чопі на Закарпатті.

**

Від тої пори уплинуло чотирнацять літ.

В минулім році я вперше завітав на Закарпаття, до країни, де Стрільці Гал. Армії в бою під Стотом проляли молоду кров за свою країну.

Довгі літа на чужині сірими буднями ніби загоїли мої рани... Загладили память про наше минуле. Я вже давно забув на мої опухлі, босі ноги, уже давно простив й жидам обіцяний старий поражунок. Але не забув на Івана Тиرونяка, який мене утікача в скрайну хвилю прийняв як рідного до своєї хати.

Вже дома в Празі перед виїздом на Закарпаття, я рішив насамперед завітати до нього із скромним подарунком для Івана та його сина Дмитра.

— — — — —

За чотирнацять літ нічого в місточку Б. не змінилось. Все тут стоїть як передтим, тільки хитрі жиди зрозуміли туристичну конюнктуру, побілили на домах фасади, натерли футрини вікон і дверей червоною барвою й так із своїх смердячих шинків поробили якісь „грандготелі“. Біля деревляного моста я сказав затримати коні, що везли мене з двірця, заплатив за підводу і подався помало через зелену леваду, вузькою стежкою до хати мого давнього приятеля.

На подвір'ю рубав хлопець дрова. Я запитався його привітно, чи живе тут Іван Тиرونяк. Хлопчина (був це Дмитрик) сказав мені, що тато умерли, буде тому на Покрову п'ять літ, а мама пішли на торг до міста.

— А ти Дмитро?

— Та так, — відповів хлопець.

Хвилину мовчанка. Я відчував людський жаль над помершим, добрим чоловіком. Сідаємо оба під хату. Дивлюся на Дмитрика. З маленького немовлятка за чотирнацять літ виріс гарний хлопець. Його осмалене від сонця обличчя із чорною чуприною на голові, і його цікаві очі, які на мене пильно гляділи, робили на мене глибоке вражіння. Я ска-

зав йому, хто я, звідки приїхав і що в його народи-ни я ночував в їх хаті і що ми оба давно знакоми. Здивований Дмитрик присів ближче мене і ще біль-ше глядів на мене своїми розумними очима.

Так ми сиділи може й дві години.

Я оповідав йому про нашу державу, наші змаган-ня за батьківщину, про наше військо, як наші ге-рої боролися і умирали за Україну.

Дмитрик — на моє здивовання — сказав мені, що вже про нашу Україну читав і знає з книжок, за що наші боролись.

— Я вже тричі читав — мовив Дмитрик — Ва-силеву книжку (Гренжа—Донський) „На зустріч

Волі“ і в ній я дочитався, як наші хоробро бились за Україну. Тепер я знаю хто ми: ми усі тут укра-їнці, хоч нам у школі все казав учитель, що у нас живуть тільки „руські“.

Дмитрикові слова мене зворушили. Я не споді-вався від цього — чотирнадцятьлітнього хлопчика — таких свідомих слів. Тепер я вірив, що біля мене сидить в забутій закутині Закарпаття майбутній вояк нашої Армії.

Мама Дмитрикова з міста ще не вернула домів, ми пішли їй на зустріч.

Прага, березень 1935.

Іван Халдеєвич,

воєвода князя Володимирка

Написав: *Теоділь Коструба.*

„Ступаєш, брате, нерозважно по землиці, не га-даючи, що допчеш батьків кості; що стоїш на свя-тім місці, де творилися великі діяння, де важилася судьба світа свого часу. Підслухай бесіду матері-землиці; порозумій, що вона тобі шепче з могил, із урочиськ, із розвалин старих городів, із опустілих монастирів... а вчуеш у груди своїй святе чуття по-диву і грози. З душі твоєї вирветься тобі молитва: „Боже великий і дивний! Непонятні Твої суди, не-постижимі стежки Твої“. А тая землиця станеться тобі тоді не чужою, не німою, — станеться вона тобі рідною матірю, промовляючи до сина свого, навчаючи його про минулий світ, про батьків ді-яння. О, як мило тобі буде ходити по землиці своїй рідній: ти живеш її кровю, ти думаєш її гадками“.

Отсі слова давнішого історика Галичини¹⁾ на-гадуються, коли переносимося думкою на руїни старинного княжого города Звенигорода, що є нині звичайним селом у бобрецькому повіті. Мі-сцевість іще досі повна переказів, що пригадують нам стару княжу державність на Галицькій Землі. На замкових валах має стояти золота бричка; на іншому місці мав пробити князь князя; то зно-ву про княжі часи нагадує велика могила „Пече-ніги“, або традиція про могилу „руського князя“ в недалекому селі Гриневі²⁾. На звенигородських полях знайдено багато хрестиків і інших предме-тів релігійности наших предків; найцікавіші ж пе-чатки — Митрополита Константина й друга, зда-ється, князя Василька Ростиславича Теробовель-ського, вкінці ж оловяна пльомба зі стародавнім т р и з у б о м³⁾.

Та ці останні — це німі свідки. Більше життя дає нам ось такий переказ, що з рода в рід передавався зі старинних часів: У Звенигороді є урочище Під-

баба. За переказом це прокляте Богом місце. Тут був вхід до підземного льоху, що провадив до зам-ку, мало кому знаний. Недалеко звідси жив лісни-чий І в а н Х а л д і ї в із родиною. Раз надійшов т а т а р с ь к и й х а н із величезним військом, обляг замок, але ніяк не міг його здобути. Відпочиваючи одного дня після боїв, зайшов до лісного й за-любився в його дочці. Отся дочка, приєднана ве-ликими дарунками, зрадила ханові таємний вхід до замку. Хан добув замок, убив з в е н и г о р о д с ь к о г о к н я з я і знищив місто до тла. Від цього часу місто вже більше не могло підвестися з упад-ку. Бог покарав зрадницю; її не прийняла земля й вона ходить по урочищі, зводить людей на багна й там їх топить. Тому люди з жахом обминають це місце, зокрема ж нічною порою⁴⁾.

Найцікавіше з цього переказу — це згадка про Івана Халдієва. Вона вказує, як довго задержалася в пам'яті звенигородців цікава історична постать воєводи Князя Володимирка (1125—1153). За того Князя Галичина доходить до сили. Майже трид-цятьлітнє панування обертає Володимирко на скріплення своєї держави. Галицьке боярство дохо-дить тоді до сили; столицею робить він місто Га-лич, що надає назву цілому краєві й митрополії. Та, звичайно, цього не міг він доконати без своїх вірних співробітників. Історія не зберегла нам ба-гатьох імен — чи, власне, зберегла нам лише одне: І в а н а Х а л д е є в и ч а, воєводи Князя Володи-мирка. Про нього маємо в літописі коротеньку, але ядерну згадку під 1146. роком:

„В 1146 році зібрав Всеволод⁵⁾ братію свою, Іго-ря і Святослава. Святослава лишив у Києві, а з Іго-рем пішов до Галича, із Давидовичами, з Володи-миром, Вячеславом Володимировичем, Ізяславом і Ростиславом Мстиславовичем, своїми братанича-ми і взяв Святослава, свого сина, і Болеслава, ляд-ського князя, свого зятя, й усіх диких половців. Бу-ло дуже багато війська, що йшло на Володимирка

¹⁾ В. Ільницький, Стародавні галицькі городи. Часть 1. Стародавний Звенигородъ. Львів, 1861, стор. 7.

²⁾ М. Грушевський, Звенигород галицький. Істо-рично-археологічна розвідка. „Зап. НТШ“, Т. 31/32, ст. 5.

³⁾ Там само, ст. 19—22; тут знімки печаток і пльомби. (XIV), стор. 187.

⁴⁾ М. Кордуба, Звенигород. „Стара Україна“, 1924.

⁵⁾ Київський Князь.

до Галича. А був дощ і сніг стопився. Божим промислом, і так їхали на возах і на санях до города⁶⁾. Першого дня запалили огорожу, а на другий Звенигородці устроїли віче й хотіли піддатися. А був у них воєвода, муж Володимирків, Іван Халдеевич. Він узяв із-поміж них трьох мужів і вбив їх, а перетявши їх тіла, викинув за город геть. Таким способом налякав їх. І з того назвали Звенигородці бути без облуди⁷⁾“.

Стільки літопис. Із цієї вістки можемо уявити собі, ким був Іван Халдеевич. Походив він, очевидно, із визначнішої верстви вояків-бояр, очевидно місцевих⁸⁾. Вірність князеві, поборювання бунту і зради вважав своїм обов'язком супроти князя. Тому арештує трьох вічевиків, очевидно — провідників і головних агітаторів, що в ім'я „народнього добра“ радили — зраду, й карає їх смертю. Це має добрий наслідок; горожани, позбавлені зрадницьких порад агітаторів, беруться за оборону і — від-

⁶⁾ Себто — до Звенигорода.

⁷⁾ Полное собрание русских летописей, т. II, 1843, стор. 21—22.

⁸⁾ Пояснення, мовляв, („дивачне ім'я“) (М. Грушевський, Історія, ч. III. 2. видання с. 425) дає Е. Голубинський, Історія руской Церкви, т. I. 2. пол., Москва, 1881, стор. 328. і 781: це прізвище походить від ролі в т. зв. „лензном дѣйствіи“, де виступали т. зв. „халдеї“.

ганяють ворога. Ось як далі розказує про це літопис:

„Бачучи отсе Всеволод почав пробувати, якби добути город. На третій день зробили наступ усіми силами; билися від світанку до вечера й запалили город у трьох місцях, але горожани, при Божій помочі, погасили. Бог і св. Богородиця вирятували город із лютої битви; всі заспівали „Кіріє елейсон“, з великою радістю хвалючи Бога й Пречисту Його Матір, і вернулися до домів. А Всеволод пішов до Києва“⁹⁾.

Таким чином рішучість Івана Халдеевича вирятувала місто від повного впадку. Це був один із тих рішучих і розумних вождів, що без непотрібної жорстокості (покарав лише агітаторів!) і в відповідний час уміють поступити доцільно, — із тих, що бажають „собі чести, а князеві слави“, як писав поет-автор „Слова о полку Ігоровім“. Дуже шкода, що історія не заховала нам більше вісток про нього. На погляд старого літописця була це поява нормальна, а не вийнятка, — але це був час, коли, завдяки Халдеевичам, наша Держава процвітала. Зате пам'ять Звенигородців заховала його в собі аж до наших часів, — часів діяльності руйнівних сил, — як заповіт із минулого.

⁹⁾ Пол. собр. II, с. 22.

16 місяців у рядах київських Січових Стрільців

1918 — 1919.

(Продовження).

Написав: Іван Вислоцький.

Після роззброєння.

Роззброєння полку прийшло для старшинського збору нашого полку так несподівано, що в перший момент ніхто не здавав собі справи, яке це має значіння для нас самих і для Української Держави взагалі. Фактично вповні боєздатною частиною військовою того часу в Києві, був лише наш полк, який мав розростися в бригаду.

Вже перед роззброєнням появилися різні чутки між стрільцтвом нашого полку, відносно нашої будучини. Особливо прекрасний склад підстаршин нашого полку, який на 100% був прекрасно боєво вишколений в австрійській армії, з того добра половина довоєнної активної служби, національно свідомий, проявляв тенденцію голоситися до гетьманської армії і багато з них попало до гетьманської прибічної охорони, де видержали аж до повстання.

Ряд старшин полку, особливо ті, котрі походили з австрійської армії, а не Легіону УСС, були готові вчинити це саме. Однак це не вдалося через різні причини, головню через побоювання, що австрійська команда буде їх виловлювати як дезертирів і відсилати під суд до австрійської армії.

З боку гетьманських військових кругів не було тоді жадного заінтересовання галичанами старшинами, бо було подостатком старшин був. російської армії.

З другого боку задержувало старшин перед вступом до гетьманської армії почуття солідарности зі своєю полковою командою, та слова полк. Коновальця на старшинських зборах перед розходом всіх старшин з полку, що є велика правдоподібність, що як лише гетьманська влада закріпиться, то полк буде вірно служити цьому урядові даліше.

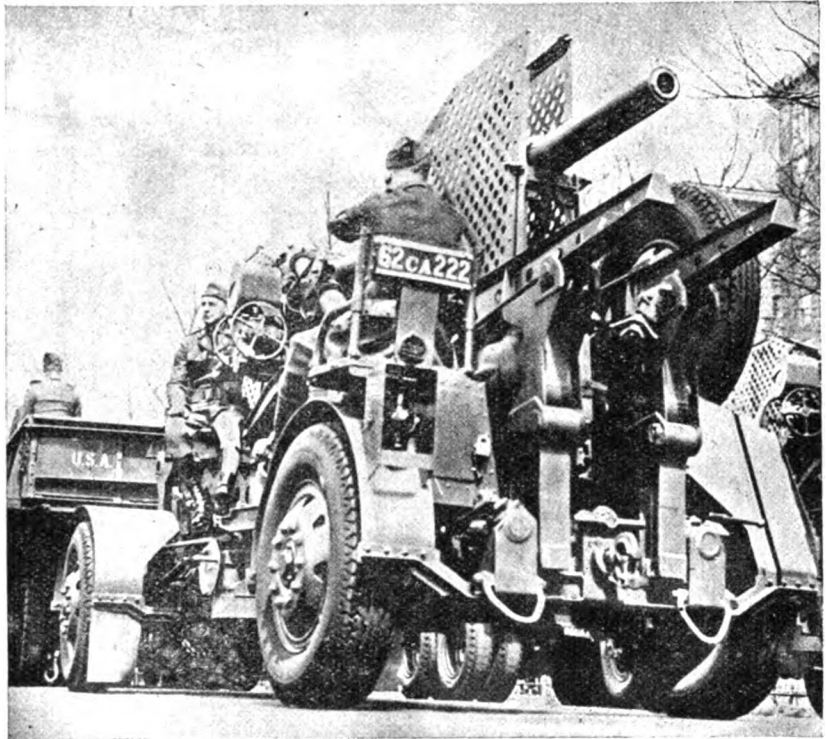
Перше крайню вороже відношення до нового гетьманського уряду зачало сильно меншати особливо після відвідин ген. Мирона Тарнавського (тоді австр. майора, команданта, з рамени австрійського командування, табору австрійських вояків, поворотців з російського полону, в Дарниці коло Києва) у полк. Коновальця. Ген. Тарнавський намовляв команду полку, щоб зложила присягу новому урядові і Гетьманові, та залишалася даліше в складі української армії.

Однак соціалістично зорієнтовані старшини полку, яких було в полку дуже мало, яких 10—12, мали великий вплив на полк. Коновальця — і полк

Кожний, кому дорога традиція
визвольних змагань — буде ма-
ти радість — коли купить

ІСТОРИЧНИЙ
КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ
„**ЧЕРВОНОЇ КАЛНИ**“
НА 1936 РІК

що появиться в першій половині
вересня.

Ілюстрація до статті: „Що рішатиме в майбутній війні“.

Мистецька обгортка ● Ріжнородний, багатий зміст ● Оригінальні статті і оповідання ●
Багато прегарних ілюстрацій ● Героїчні воєнні епізоди при кожному місяцеві ●

Ілюстр. до статті: М. Самокиша (найбільший український баталіст)

зрезигнував з дальшої служби в українській армії та зложив зброю.

Сумно стало в касарнях. Перестали гомоніти веселі, бадьорі пісні. Сум огорнув всіх. З касарень на Львівській вулиці зачали виходити гуртки стрільців і по одному, по два — старшини. Відпорювання відзнак полку і пращання було дуже сумне, не обходилося без сліз тих, які були призвичаєні дивитися на біль і смерть своїх найближчих. Особливо вечорі і ночі були тяжкі, до глибини душі пригнобляючі. Ночами мало хто спав, сум і горе, не лише за себе, а за наші світлі надії, за надармо погибших наших товаришів, рвав душу у кожного.

Я рішився чимскоріш виїхати з цього пекла. Зголосився до від'їзду. Після одержання паперів і грошей, я одержав призначення до села Шкарівка, яке лежить в 7—8 верствах від Білої Церкви. Моя задача була агітувати в Шкарівці і кількох окружних селах проти гетьманської влади. Це мене привело до пізнання селян — і я жакнувся. Дуже, а дуже мало з них було національно свідомих. Вже при першій моїй стрічі з селянами я мав інцидент з якимсь моряком-комуністом. Я говорив про Україну, він про землю. Я агітував проти Росії, моряк за совіти, за спільність з Росією, за одну державу всіх, робітників і селян. Взивав до кривавої розправи з буржуями: учителями, священниками, лікарями — серед котрих було чимало свідомих українців. Цього я не розумів. Я не міг зрозуміти як це так, що українець-селянин має різати і убивати українця-учителя, який вчить дітей цього селянина. За що вбивати має селянин-українець, українця-лікаря, який лічив цього селянина з тяжких недуг. Я на цій „сходці селян“ розпалився, зачав доказувати — піднявся крик проти мене, що я „буржуйський шпін“, „білоручка“, сипнулися погрози під мою адресу. Врешті стягнули мене з якоїсь бочки, на якій я стояв, і зачали частувати кулаками. Побили мене порядно, але деякі селяни заступилися за мене і я, не вертаючися до хати, де жив, втік городами зі села до Білої Церкви.

Так відбулася моя перша стріча з українським селом.

В містах панував тоді інтелігент-москаль, на селі большевик-москвофіл.

Перебувши в Білій Церкві щось 2—3 дні на ліценню побоїв, я довідався, що січове стрілецтво збирається в 2-ім пішім запоріжськім полку полк. Болбочана. Не знав, де цей полк, отже рішив поїхати до Києва і там довідатися. Тут я побачив, що організація протигетьманського руху вже набрала конкретніших форм. У Києві видано мені в одній есерівській канцелярії, військові старшинські документи на вільну подорож гетьманського старшини в службових справах до Харкова. В Харкові мав я дістати такі самі документи, також в есерівській канцелярії, на подорож дальше до 2-го запоріжського полку.

Однакож я мусів зголоситися в командантурі міста Харкова з моїми документами, щоби дістати в готелі кімнату на пару днів. Командантом міста був сотник чи полковник Поплюй-Шапка. Він залюбки задержував галичан у себе. Обіцяв мені команду якоїсь командантської сотні — і я задер-

жався в Харкові — тим радніше, що мав у Харкові багато знайомих галичан, а й знайому жінку, ще з попереднього мого побуту в Харкові.

Кожного передполудня я заходив до команди міста. Тут стрінув я полковника одного з полків гетьманської армії, які тепер організувалися, здається мені що 22 або 23. Був це активний російський старшина, малорос, але з чим раз то більшим нахилом до 100%-тового українства. Взяв він мене зі собою до свого полку і щиро занявся, щоби мене вища команда приділила до його полку як другого адютанта. Мав я занятися так званою „українізацією“ полку, себто я мав впливати на старшин, щоби вчилися української мови, читали українську пресу і літературу. Мав виїхати до Києва і Львова і закупити та зіставити полкову старшинську бібліотеку, спеціально фахову військову українську і німецьку. Вечорами сидів я в хаті полковника і тут читав українську історію Аркаса. Прислухувалася цьому читанню вся родина полковника: жінка, 2 дорослі доньки і син-інжинір. Однакож не довго це тривало. Кривилися майже всі старшини цього полку, дарма, що майже всі походили з України. Були це „малороси“, які до українського слова і українського діла відносилися далеко гірше, як стопроцентові москалі.

Проти мене явно перший виступив німецький звязковий старшина, якийсь оберляйтнант прусак, який жив досить довгий час перед війною в Росії і мав жінку-росіянку. Цей німець развраз відривав мене від праці, найчастіше просьбами перекладу з німецької мови на українську всяких наказів, протоколів і т. д. Просто тероризував полковника ріжного роду натяками, як лише полковник старався мене звільнити від моєї „добровільної“ праці.

Несподівано полковник захорував і команду полку перейняв 100% малорос. Тепер життя для мене не було і я рішив таки вирватися з цього полку, про що повідомив першого адютанта, а цей нового команданта полку. На другий день покликав мене новий командант і сказав, що до одержання ним урядового повідомлення з Києва, що я приділений дефінітивно до його полку — я вільний і можу на цей час перебувати де хочу. Цього мені і треба було — я зажадав видачі подорожних паперів до Славянська, де стояв того часу 2-ий піший запоріжський полк, одержав їх дуже скоро і виїхав до Славянська.

У 2-ім пішім Запоріжськім полку.

По приїзді до Славянська я зголосився в 10-ій сотні сотника Рогульського, котрий полагодив всі формальности. Приділили мене до 10-ої сотні, як півсотенного, з одною золотою нашівкою на рукаві. Ціла 10-та сотня складалася з самих січових стрільців галичан. Командантом був сотн. Рогульський. Півсотенним я, Борис — кіннотчик, Бочан і ще хтось. Сотня була велика, щось около 200 стрільців, добірних старих боєвиків, так що не було багато муштрової праці. Крім нашої сотні, були ще інші сотні, як 3-та кулеметна, які були зложені зі самих галичан.

Незабаром полк переїхав зі Славянська до Святової Лучки, де пішов на демаркаційну лінію проти большевиків, а наша сотня залишилася в Святовій

Лучці для охорони полкових складів-потягів, якими завідував дуже популярний в українському війську полк. Василів. Пішла монотонна, скучна, вартова служба коло наших складів. Службу несла половина сотні. Друга половина відбувала вправи і відпочивала. Життя таке дуже невеселе, особливо для етаршини. В Святовій Лучці — це недалеко Донця — стояв ще німецький курінь піхоти і німецький скорострільний відділ.

Це монотонне життя перервала і дуже розбурхала одна подія: був уладжений якийсь вечір зі співами, на котрім виступала як співачка дружина полковника Болбочана, та співала щось по російськи. Стрілецьтво нашої сотні на це обурилося, пішли вигуки, крики, счинилася авантюра.

Цього часу в Святовій Лучці стояв ще наш український технічний полк, яким командував полковник-москаль чистої крові. Ні слова не вмів говорити по українськи. В цім полку було все по російськи і команда і урядування. На підстаршинських місцях були переважно самі російські старшини, які кепкували собі публічно зі всього, що було українське. Поза службою, а і в службі появлялися в російських „пагонах“ (нараменниках) і з російськими кокардами на шапках. Наші стрільці не могли погодитися з таким явищем в українській армії — і де бачили цих „золотопагонників“, там вчинялася негайно авантюра, крик, зривання погонів і російських кокард.

Полковник цього технічного полку все заступався за цими „золотопагонниками“, а сотник Рогульський знову за стрілецьтвом і доходило до дуже поважних конфліктів. Пішли чутки, що цей полк має нас розоружити — що викликало ще більше огірчення, і ми находилися довший час у строгім поготівлю. Технічний полк також. Німців це дуже денервувало і вони також мали поготівля, щоб не допустити до бою між нашою 10-тою сотнею і технічним полком.

Що не дійшло до збройного конфлікту, то це треба було завдячувати високому тактові і холонокровності сот. Рогульського. Ці прикмети сотні. Рогульського я подивляв особливо одного дня на старшинським зібранні старшин технічного полку і нашої 10-ої сотні, скликанім полковником-командантом технічного полку в льокалі цього полку. Нас старшин 10-ої сотні мали там роззброїти. Тому один старшина залишився з нашою сотнею в касарні, а ми на це зібрання появилися в повній зброї. Ситуація на цих сходинах була крайне напружена. Ця година була і для німців дуже неприємна. Найменша дурниця дуже легко могла спричинити вибух і бій нас проти технічного полку і евентуально німців, технічного полку проти нас і німців, німців проти нас і технічного полку. В Святовій Лучці находилася ще сотня так званої міліції. — Це були на 100% чистої води большевики. Ця сотня з певністю не залишилаби такої доброї нагоди постріляти і нас і технічний полк і німців — всіх зненавиджених „білогвардійців“. Місцеве шумовиння, яке складалося з демобілізованих солдатів української армії, з радістю допомогло би „міліції“. Здається, що ця обставина здержала полковника від спроби нас, 10-ту сотню, роззброїти.

Таке положення не могло довго тревати. Щось мусіло статися і сталось. Нас перенесли на демаркаційну протибольшевицьку лінію аж під Стародуб, вище Гомеля.

Тимчасом сталася ще одна подія. Це кінний полк ім. Костя Гордієнка, який на місце полк. Петрова (пізніше генерал) дістав нового полковника Продьма, бывшего рос. жандармського полковника, назначеного гетьманом, збунтувався проти нового полковника і покинув фронт — демаркаційну лінію та помашерував на Святову Лучку. Полк цей мав дуже недобру опінію, та фактично її собі заслужив. Наша сотня мала приказ роззброїти цей полк, що і сталось майже без убитих, на стації Святова Лучка. Роззброєння цього полку ми перевели так хутко і справно — що німецькі старшини роззявили роти. Цей наш вчинок був доказом, що всі доноси полковника технічного полку, буцімто наша сотня є нездисциплінована, були брехнею. Від цього часу зачали нас, старшин 10-ої сотні, німецькі старшини здоровити перші на вулиці і встрявати в балачки з нами.

Приближувався кінець побуту нашого полку на східних кордонах України. Одного дня ми завагнувалися і потяг рушив через Купянськ, Харків, Гомель на Ново-Зибків. Звідти марш на найдалше висунений північний кордон, на демаркаційну, протисовітську лінію.

По дорозі в Харкові задержався наш потяг довше і тут на стації, напроти нашого потягу, заїхав від Києва потяг з російськими добровольцями, які їхали на схід до армії Денікіна. Одягнені вони були в російські мундури, з відзнаками російської царської армії, з російськими прапорами на кожному вагоні і переді льокомотиви та ззаду потягу. Посипалися з обох сторін крики, москалі висмівали нас, українське військо, на українській землі, в українській державі. Наша скарга у команданта стації не мала найменшого послуху, це був 100% москаль. Тоді стрільці нашої сотні рішили самі зробити порядок. Схопили кількох російських добровольців до наших вагонів і тяжко побили та покалічили. Були і трупи. Добровольці зробили це саме з кількома нашими. Тоді обі сторони витягнули кріси, пішла стрілянина. Мій кулеметчик витягнув до дверей скоростріл. — В тім моменті рушив наш потяг вперед, добровольчий взад, але скоростріл вже зачав стріляти в сторону добровольчого потягу — звіттам прийшла відповідь така сама. В обох потягах роздалися крики ранених, свистки старшин, що взивали застановити стрілянина. Наш потяг задрожав від соток голосів січових стрільців-галичан, що співали „Ще не вмерла Україна“ і „Не пора“.

Ми виїхали за стацію. — Пішло слідство, як це все сталось, а незабаром наш потяг рушив далше. Я стомлений службою цілу попередню ніч, розтягнувся на лавці у вагоні, а зпід моєї лавки витягнули стрільці змасакрованого трупа російського полковника, якого в повнім бігу потягу викинули на залізничий шлях. Колеса потягу докінчили працю моїх стрільців, щоб на всякий випадок добровольча армія мала у себе одного полковника менше.

Потяг прямував на північ.

Так доїхали ми до Ново-Зибкова, звідти розпочався марш на північ.

По дорозі в однім селі, де задержалася наша сотня на ніч, трапився випадок, який вбився мені глибоко в пам'ять. Це село було замешкане так званими „старообрядцями“ чи „старовірами“. Стрільці нашої сотні перемішалися з козаками інших сотень, козаки ці були придніпрянці і в розмові уживали багато російських слів. Так замість слова „тютюн“ говорили „табак“. Почув це слово старий дід, батько мого господаря, де я ночував, розсердився на цих козаків-придніпрянців і вилаяв їх словами „які то ви українці — що не знаєте, що по нашому, по українськи, не кажеся „табак“ а „тютюн“. Такі ви українці, що московщиною наскрізь насякли, та ще за Україну воюєте“. Сплюнув дід з досади і сховався до хати. Засоромлені козаки розійшлися по хатах.

Мої зносини зі сотні. Рогульським, прекрасні в полку СС в Києві і в Славянську та Святої Лучці, зачали псуватися в останніх 2-х тижнях ще в Святої Лучці. Я був одним старшиною неусусом в 10-ім полку, та як сотні. Рогульський казав часто — „наскрізь просяклим австрійщиною“, а не революційним ес-есом. Це було до певної

міри і правдою — бо я чим раз то яскравіше висказував свою критику відносно „революційних здобутків“. До того нас в 10-ій сотні було вже 5-ох півсотенних, а мало бути найбільше чотири. Хтось мусів відійти до іншої сотні.

В тім часі прийшла „демобілізація“ студентів — а я дістав вістку від брата Олександра (пізніше посол до союму і берестейський вязень), що в Києві йдуть конкретні приготування до нового формування Січово-Стрільцького полку, та що, здається, всі галицькі сотні Запоріжського полку залишаться в тім полку дальше.

Я зголосився до цієї студентської „демобілізації“, дістав відповідні документи, попрощався з товаришами, які зі задрістю мене прашали, сів на підводу, доїхав до Ново-Зибкова, а звідти вже потягом просто до Києва. Тут мені сказали, що вже формується „Окремий Загін Січових Стрільців“ в Білій Церкві, куди я сейчас виїхав, та зголосився в команду, де був прийнятий і записаний, покищо без приділу до сотні.

Так я опинився в Білій Церкві, напередодні нових подій, які спричинили упадок гетьманської влади.

(Далі буде).

Козак Сергій Кравченко

Написав: ген. О. Удовиченко.

В серпні місяці 1920 року лісовою дорогою, не поспішаючи, переходив з села Ріпинці до села Жизномир 3-й Залізний кінний полк.

Вечір настав тихий, але свіжий. Приемна прохолода після денної спеки бадьорила і людей, і коней.

Козаки розмовляли жартуючи, згадували минулий бойовий день, та й коні наче почували, що вже скоро напарені спина будуть розсідлані і достанеться їм добрий харч та спочинок.

Тиша була в природі. Тільки десь здалека долітало гуркотіння гармат і нагадувало, що не скрізь наступив спокій.

— То, мабуть, у Волинців, — вимовив один козак.

— Ні, то, напевно, у Запорожців стрілянина, бо вони недалеко праворуч од нас. Я був сьогодні у Запорожців з розїздом для зв'язку. Це як раз у них іде бій...

Побалакали та й замовкли.

Кіннота виступила з лісу. Далі дорога звернула, пішла глибоким яром, де унизу бігла неширока, але бурхлива річка Стрипа. За часів великої війни стояв тут дерев'яний міст, але російська армія, відступаючи, спалила його, і залишилися там самі обгорілі палі, а попід ними міцно билася та шуміла вода, що бігла далі аж до самого Дністра.

Трохи нижче був брід, яким користалися і козаки і селяни.

Полк повільно спускався яром. На чолі його їхав молодий командир, що на своєму рослому коні ви-

глядав, наче хлопчик. Та й справді було йому всього 27 років, але надзвичайна його хоробрість та вміле керування полком оповило його славою та глибокою пошаною всієї дивізії. За командиром полку — орchestra на білих конях, а далі довга стрічка сотень.

Полк почав переходити річку. Коні, — одні сміливо кидалися у воду, а інші тільки під ударами нагая обережно вступали до холодної води. Сотники стояли на березі, курили та доглядали, як переправляються козаки.

Чутно було, як якийсь старшина кричав:

— Гнатюк, дай шенкеля, відпусти повід. На що затягнув коня?

Гарматчики, що їхня батарея стояла на позиції біля броду, купалися та, дивлячись на переправу, жартували над кіннотчиками.

— Не бійсь, не бійсь, впадеш — витягнемо...

— Він сам більше боїться води, ніж кінь...

— Йому б на корові їздити, а він у кінноту пішов...

Вже переходила третя сотня, коли по кольоні залунала команда:

— Квартієри вперед!

Від кожної сотні відїхали два козаки і чвалом поскакали до голови кольони.

З третьої сотні також вискочило двоє. Один, молодий та гарний, жваво перегнав свою сотню, вдарив канчуком коня і раптом скочив до води. Звався він Сергій Кравченко і був родом з села Бабчинець на Поділлі.

— Гей, ти, чортяка, обережно! — кричали козаки, але Сергій вже опинився на другому березі та погнав наперед кольони, де збиралися квартир'єри. А з берега знову вигуки:

— Сергій, чувш, та гляди, щоб добре мешкання було!... Та щоб з дівчатами!

Увесь полк, уже пішки, з кіньми на поводі, потягнувся на гору до села Жизномира. Тут останніми днями був жвавий рух. Квартирували обози 3-ої Залізної дивізії, інші тилові установи, а також штаб дивізії. Селяни саме йшли з поля, по вулицях зустрічалися козаки, на подвір'ях курилися димки походних кухонь, а коло них метушилися кашовари.

Квартир'єри вступили до села. Старшина поділив його на частини. Сергій з своїм товаришем підїздив до кожного подвір'я у своїй частині села, підраховував, скільки приблизно людей та коней можна там поставити, а потім крейдою писав цифру на воротах.

Зупинився біля одної бідної господи. Маленьке подвір'я, бідненька хатина свідчили, що тут ніяк не можна помістити більше двох кіннотчиків. Сергій схилився з коня і написав на воротах цифру 2.

В цей час двері в хаті відчинилися і на порозі з'явилася постать старого селянина, що спокійно звернувся до Сергія:

— А що це буде, москалику?

Сергій образився за слово „москаль“, але з поваги до дідуся чемно відповів:

— Та ми не москалі, а українці, як і ви. Приймайте двох кіннотчиків на мешкання!

І зараз-же помітив Сергій, за плечима дідуся, стурбоване обличчя молодої дівчини, що з зацікавленням дивилася на козаків.

— Яка гарна! подумав він.

Дід покірливо мовчав, а потім відповів:

— Та у нас паші нема.

— Нічого, дідуся, пашу знайдемо в іншому місці. У вас ми з товаришем удвох будем мешкати.

Сергій рушив далі. Здалека чути вже було оркестру. Полк наближався до села.

Коло церкви командир пропустив козаків перед собою. Музика грала дивізійний марш.

— Спасибі, хлопці, за службу!

— Слава Україні, слава!

Сергій розташував сотню і пішов з конем на поводі до свого мешкання. Розсідлав коня, уважно вишарував його соломою, прив'язав до воза, кинув йому оберемок сіна та й, замислившись, сам сів на воза. Чекав, що господарі запросять його до хати. Але ніхто не виходив. Думки Сергія перекинулись до рідного села Бабчинець, до батьків, що покинув він їх там після того, як село зруйнували поганці большевики і бабчинецькі селяни на весні 1920 року збройно виступили проти москалів. Пригадав Сергій, як він довгий час ховався по ярах Поділля, як нарешті прилучився до третього кінного полку.

Вже вісім місяців Сергій бється за волю рідного народу. В полку його поважали й знали, як хороб-

рого вояка та доброго кіннотчика, а сотник завжди призначав його у відповідальні розїзди.

Сергієві в голові проходили різні спогади, аж поки очі не заплющилися і змучений козак солодко заснув на возі. І вже крізь сон почув він:

— Козаче, а може б ви зайшли до хати?

Сергій підвівся і побачив діда, що привітно на його дивився. Сергій і сам би давно пішов до хати, як це робилося завжди, але йому здалося, що й дід, і його гарненька онучка не були раді несподіваним гостям, і він вирішив залишитися на подвір'ї.

Сергій зліз із возу і пішов за дідом до хати. Його товариш уже сидів біля столу, на якому стояв глек квасного молока, хліб та картопля.

В кутку хати, коло печі, стояла дівчина — онучка дідуся, що соромливо та з великим зацікавленням придивлялася до козаків.

Почали їсти.

Товариш Сергія жартував з дівчиною, оповідав дідові про Україну та про бої. Сергій мовчав, але пильно придивлявся до дівчини. І знову подумав: Ах, яка-ж гарна!

Подякувавши за вечерю, козаки пішли спати на подвір'я біля коней. Сергій хоч і стомлений, але не відразу заснув.

Ранком, ще досхід сонця, далеко почулися гарматні стріли. Десь почався бій. І свіже повітря прорізав металічний звук сурми, що тривожною, але бадьорою мельодією скликала полк. По вулиці проскакав ординарець з криком:

— На коні! Сполох!

Із усіх дворів виїжджали кінні і чвалом прямували до церкви. Обози виходили з села на захід. Швидко проскочила на позицію батарея. В яру чути було жваву рушничну стрілянину, а в околиці села стрекотів кулемет.

Сергій також скочив на коня і хотів уже гнати до церкви, але зупинився. Треба попрощатися з господарями.

— Спасибі вам! Прощайте!

Дідусь спокійно, дівчина стурбовано відповіли:

— Щастя, Боже! Повертайте знов до нашої хати!

Полк у кольоні рушив із села на схід та, пройшовши з кільомер, зупинився в гаю.

Вже другу годину стоїть полк у резерві. Козаки сумують. Дехто спить, інші балакають. Коні пахнуть або тягнуться до галузок.

— А куди ти? Стій! — чути суворий, але ласкавий голос козаків.

Сергій прив'язав коня до дерева і ходив недалеко та збирав квіти. Бій з московськими большевиками був зараз за селом, де перебував минулої ночі полк Сергія, і Сергій був повний занепокоєння за дівчину з тої бідної господи, де ночував він, за дівчину, що її образ він вже носив у своєму юнацькому серці.

— Чи не забили її москалі? Чи не образили, чи не знущались над нею? Хоч би скорше була вже атака. Він завзято буде рубати ту червону сволоту, перший вскочить до села, звільнить її з неволі і пе-

редасть їй оці прості, але гарні лісові квітки. Хоч би скорше!

Він прислухався до того, про що балакають у штабі полку, що розмістився тутже в лісі, недалеко від його сотні.

Козаки знали, що ворог ранком атакував нас, збив з позиції нашу піхоту та зайняв уже село Жизномир. Сергій бачив, що прийшов резервовий курінь піхоти і чув, що мусить бути контратака і що чекають лише на наказ із штабу дивізії.

Коли ось на лісній дорозі показалися два кіноточки, що прямували до полку.

— Де штаб полку? — питали вони.

Через хвилину командир полка читав наказ та віддавав розпорядження. Третій Залізний кінний полк мусить атакою підтримати контратаку піхоти.

З боку села вже чути було зміцнену стрілянину і через голови полку наша батарея посилала стрілі за стрілом.

Полк рушив. Обличча старшин і козаків стали напружені. Але в кожному полку є козаки, що навіть і в таку поважну хвилину можуть жартувати. Хтось, побачивши у руці Сергія квіти, викрикував:

— Дивіться, хлопці, Кравченко на весілля їде!

— Сергій москалям квіти везе!

Сьома бригада третьої Залізної дивізії йшла в наступ на Жизномир рідкою лавою майже на відкритому полі. Піхота лягала, стріляла, підіймалась, бігла і знову лягала... В лаві видно було кулемети.. Стрілянина була жвава. Над селом рвалися наші шрапнелі, а ворожі — над нашою лавою.

Полк вийшов із лісу та прийняв бойовий лад.

— В атаку! Слава! — Блиснули шаблі і полк чвалом полетів на ворога, випереджуючи свою піхоту.

Сергій міцно стиснув шаблю в руці, і вилетів наперед, підбадьоруючи коня острогами.

— Кавалерія! Кавалерія! — пронеслось по ворожих лавах, що не витримали енергійної атаки української кінноти. Москалі почали втікати.

Сергій, що скакав попереду всіх, перший кинувся рубати москалів. От він уже розрубав голову одному. Зарубав ще трьох. Але п'ятий обернувся і просто напроти стрільнув у Сергія з рушниць.

Сергій почув, що ніби гаряча голка проколола йому бік, але гнав усе наперед, міцно стискаючи

шаблю. Закрутилася йому голова, несподівана слабкість охопила раптом усе тіло, і він, аби не впасти, обхопив коня за шию.

Одна думка тепер була у нього в голові: скоріше доскакати до хати дідуся і його внучки. Кінь вже гнав вулицею села, але він не відчував свого їздця, що вже не правив і напружував лише всі зусилля, щоб не впасти. Кінь відчув, що щось неладне скоїлося з його їздцем, і зупинився. Сергій упав з коня мертвий. Кров з пробитого ворогом козачого серця заляла мундур і квіти...

**

Другого дня біля маленької старої церкви в Озерянах стояла на цвинтарі коло свіжої могили розкрита труна, там спочивало молоде козацьке тіло. Біля труни командир дивізії генерал Удовиченко, командир полку, старшини, товариші небіжчика, багато селян, дівчата й діти. На дорозі стоїть чета з сотні, в якій служив Сергій. Жалібно править останню службу дивізійний священник.

Після служби Божої командир дивізії говорить своє прощальне слово:

— Славний козаче, дорога дитино українського народу! Ти віддав своє молоде життя за волю України, але спокійно спи свій вічний сон. Ті, що залишилися, будуть далі боротися аж до перемоги над ворогом, від кулі якого ти загинув. Прощай!

І промовив далі генерал, звертаючися до селян:

— Селяни. Ми підемо далі, куди покличе нас обов'язок. Під вашу опіку залишаємо оцю, дорогу нам могилу. Доглядайте добре її, бо спочиває в ній той козак Сергій Кравченко, що не тільки кохав свій рідний край, за волю якого прийняв смерть; він покохав був також вашу дівчину...

Труну тихо опускають у могилу. Лунає команда:

— Для пошани! Чета — вогонь!

Чути три сальви. І потім — глухі звуки падаючої на труну землі.

Плачуть селяни, плачуть товариші Сергія, сльози також на очах у командирів...

**

Старі й молоді громадяни села Озерян, дівчата й діти! Чи памятаєте й знаєте ви могилу Сергія Кравченка, що похований коло церкви у вашому селі? Коли вже забули, — то розшукайте її. Коли знаєте і памятаєте, — не забувайте її!

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

† Хор. НЕСТОР ТОТОЕСКУЛ.

Нестор Тотоескул, роджений 1894 р. в Іспасі на Буковині, покінчив реальну школу в Чернівцях 1914. р. В 1916 р. вступив добровільно до Січових Стрільців як їздець на моторовім колесі і при ав-

тах. Разом з УССами був на Україні, полишив багато світлин як фотограф і був кур'єром архикн. Василя Вишиваного. У Вінниці заслаб на тиф і відти взяли його поляки до неволі. З неволі відпустили до армії от. Петлюри. В жовтні 1920 утік через Неполоківці на Буковину, студював на машиновім відділі техніки в Ключі, заслаб на запалення мозгу і помер в квітні 1922 на клініці в Ключі. Похований в Чернівцях побіч брата Володимира.

† МИКОЛА СІТНИЦЬКИЙ,

ем. директор жіночої гімназії Укр. Інституту в Перемишлі, б. старшина, комдт радіостанції У. Г. А., помер дня 2. вересня 1934 р. у Львові.

Покійний родився 6. грудня 1884 р. в Комарні. Народню школу кінчив у родинному місті, потім ходив у Самборі до учительського семінаря. По maturі як 18-літний хлопець став народнім учителем у підльвівських селах. Підчас своєї учительської праці над дрібною сільською діворою, знаходив ще час і снагу для дальшої науки. Вже по двох літах учительського звання як самоук опанував весь матеріал клясичної гімназії та зложивши як екстерніст повний іспит-зрілости в перемиській держ. гімназії, вписався на філософічний виділ

у Львові, куди став доїздити на пополудневі виклади. На четвертий рік студій дістав з Ради Шкільної безплатну відпустку і виїхав на університет до Відня, де слухав викладів з германістики. Вернувши по році до Львова зложив професорський іспит

з української та німецької мови як головних предметів навчання. По цім іспиті подибуємо його на посаді суплента в учительськім семінарі в Руднику над Сяном, звідки невдовзі перейшов на посаду головного вчителя при семінарі в Заліщиках під директорурою покійного Маковея.

Заверюха світової війни не оставила його на згаданім місці. Покликаний до війська зразу як простий ополченець перебув страшну зиму 1914 року в Карпатах, де як санітарний підстаршина робив службу в перших окопах у Дуклянській Кітловині. Коли Австрія по великих стратах фронтових старшин покликала всіх учителів до старшинських шкіл, він приділений до такої школи в Кошицях, виходить з неї хорунжим до походової сотні, яку мали виправляти в поле, мабуть чи не на італійський фронт. По дорозі здибається припадком з Маковеем, своїм колишнім директором і цей постарався, що нового хорунжого приділено до полевої станції радіо на російськім фронті близько Кірлібаби. Тут пізнав він докладно техніку радіостанції, навчився швидко відбирати азбуку Морзея і розшифровувати радіеві депеші. А коли по розпаді Австрії його станція опинилася по Керенського офензиві аж під Плуговом, він вернувши з відпустки змонтував її в Тернополі, що був осідком тодішнього уряду З. У. Н. Р. і зробив з неї віконце, кудю приходили всі вістки з Європи, так дуже нераз важні для військового секретаряту і для часописів, видаваних тоді в Тернополі.

Відомі також чималі заслуги цієї радіевої станції в Станиславові, а потім в Кам'янці Подільській, де з розшифрованих покійником депеш дуже часто

користав штаб Дієвої Армії та вирішував неразхід подій на большевицьким чи протиденікінським фронті. З Кам'янця Подільського по переході УГА до Денікіна перейшла радіостанція до Винниці до Нач. Ком. і з нею посувалася шляхом аж до самої Балти. В славнім чотирикутнику смерті переходив покійник тиф на стації Крижопіль, але не переставав правити своєю стацією аж до самого переходу наших частин на сторону Петлюри. Тоді арештований враз із іншими старшинами опинився в тюрмі череззвичайки в Одесі, де переживав страшні розстріли галицьких старшин, як отамана Гарабача та інших. З Одеси, вивезений на Миколаїв, опинився вкінці аж в Харкові, де знову настановили його телеграфістом у тамошній радіостанції. По якімсь часі приділено його вкупі з Василем Хировським як учителів до повітової школи чи виховного заведення на хуторі під Харковом, що її зорганізував тамошній комісар освіти Гринько. На цім становищі дочекались оба вже свого повороту до Галичини в 1922 р. Непринятий до державної служби, мусів покійник обняти провід прив. народньої школи в Комарні, де також став керманичем приватної гімназії. Але, як вона по двох роках не могла дальше встоятися, перейшов до Перемишля, як учитель прив. жін. гімназії Укр. Інституту для дівчат. Там вчив він аж до своєї емеритури укр. та німецької мови і двома наворотами вів управу гімназії, аж поки з перестудженої грипи не напивав собі тяжкої грудної недуги. З тої причини мусів піти перед часом на висулужений спочинок і по двох літах емеритури знеможений страшною недугою зійшов передчасно в могилу. Невіджалуваний товариш, досвідний педагог і вчитель, тактовний управитель, останеється в пам'яті тих, що поруч нього, чи під ним працювали, як незрівняний вірець скромної невсипущої праці, незломної сили волі, кришталюного характеру та благородної вдачі. В. Й. П.

† Стр. МИКОЛА МАРКІВ.

Дня 9. X. 1933. помер у селі Ціневі повіт Долина бл. п. Микола Марків член У. Г. А. в 34-ому році життя. Покійний був взірцем ідейного селянина, що здобув власною працею значну освіту та віддав свою вартісну працю для загалу.

Після повороту з австр. армії в 1918 р. вступив до У. Г. А., звідки попав у польський полон в селі Маличковичах під Львовом. Сидів на Бригідках та в таборах для полонених у Вадовицях і в Модліні. По 25-місячній побуті в неволі вернув домів у січні 1921. р.

Після повороту до рідного села працював у всіх місцевих Т-вах та в кооперативі як діяльний член і виділовий. Також був членом Надз. Ради Район. Молочарні в Рожнітові.

Його похорон був великою маніфестацією любови й привязання та пошани, з якою до Покійного всі відносились. На похорон прибули представники Філії П. С. К., Рай-Молочарні й Філії „Просвіти“. В похороні взяли участь Всч. оо. Вол. Руденський й Вол. Бабій та оба виголосили відповідні промови.

Біля чит. „Просвіти“ попрощав Покійного голова Вол. Михайлів. На цвинтарі промовляли: Др. Роман Курбас цитуючи уривки стрілецьких пісень, п. Доля Комарівна говорила про культ українського жовніра та Яр. Коваль говорив про Покійного як про любителя книжки. Над свіжою могилою відспівав місцевий хор „Журавлі“.

Коштом деяких установ та поодиноких осіб на гробі бл. п. М. Маркова стоїть тепер скромний пам'ятник на високому насипі з написом: „Микола Марків, стрілець УГА. визначний кооператор і просвіт'янин“. В. Й. П.

† ВОЛОДИМИР ТОТОЕСКУЛ

сотник 1. коломийського гарматнього полку.

Сот. Володимир Тотоескул, роджений 1896 р. в Іспасі на Буковині, покінчив реальну школу в Чернівцях в 1913. році і по скінченню старшинської школи приділено його до 33. полку полевих гармат

в Станиславові. Війна захопила його при війську і він активувався. Був в боях на російським, італійським, бельгійським і сербським фронті, а розпад Австрії захопив його в Сербії. Відти приїхав до Коломиї і вступив до Української Армії як сотник артилерії. З початку боїв під Львовом прилагодив „панцирник“ (льора з шинами по боках а в середині канона) і як командант виїхав разом із братом Нестором, також старшиною, до Старого Села, опісля до Сихова під Львовом. Упав в бою з поляками 3. грудня 1918, брат Нестор привіз його тіло до Станиславова, де його поховали на стрілецьким кладовищі. Зі Станиславова перевезли родичі останки покійника до Черновець 12. грудня 1918 р.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

І. Ш.

Посмертні згадки. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 7/8, ст. 32—33.

Ілярій Тиморуг, старшина УГА. Василь Кузьмин, пор. УГА. Клим Утриско, пор. УГА. Подала Маріяка Слоньовська. З портр. Утриска.

Посмертні згадки. Михайло Галушчинський. „Студ. Шлях“. Львів 1931. 8°, ч. 5/6, ст. 135—136.

Перший командант УОС-ів. Біограф. нарис.

Посмертні згадки. Памяти д-ра Євгена Олексія, написав соин. Василь Бачинський. Володимир Кипріян, четар УГА. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4° ч. 4, ст. 22—24.

Причинки до біографії. З 2 порт.

Посмертні згадки. Сотник Роман Гузар, УГА. Могила четаря У. Г. А. Гардзілевича. Полк. М. Фролов. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 10, ст. 22—23.

Некрологи і причинки до біографії. З 2 порт. і одним крайобразом.

Посмертні згадки. Сотник УГА Михайло Федик. Сотник УГА Володимир Гайванович. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 3, ст. 21—22.

Некр., причинки до біографії. З 2 порт.

Посмертні згадки. Хорунжий Сидір Горбачевський, подав др. С. Б. Четар запасного коша в Белзі Іван Лісецький, подав С. Г. Четар V. Сокальської бригади Мирон Галань, подав С. Г. Стрільці герої з Якубової Волі (брати Сенюхи, Михайло Гаванчук, Олекса Жгута, Микола Губицький, Михайло Наливайко, Гринь Кобрин, Іван Кобрин, Дмитро Кобрин, Василь Блажкевич, Яким Мельник). „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ст. 21—22.

Некрологи, причинки до біографії. З порт. перших трьох.

Постанови Військового Відділу при Галицьким Революційнім Комітеті. Часть I. Всегалицьке Радянське Видавництво, ч. 3.

Постанови для загального дня воєнних гробів в Австрії 1917. Відень (1917). 16°, ст. 8. Видання Комітету опіки воєнних гробів в Австрії.

Постанови другого військового їзду 5, 6, 7, 8, 9, 10 і 11 червня (ікня) 1917 р. у Києві. Видання I. Друкарня Київського Союзу Кредитового.

Обіймає 13 уступів і подає історію скликання зїзду та його постанови.

Постанови мира з Румунією. „Розвага“. Фрайштадт 1918. 4°, ч. 19, ст. 6.

Постанови першого українського військового зїзду 5, 6, 7 і 8 травня (мая) 1917 р. у Києві. Васильків 1917. 16°, ст. 16.

Постанови про причинки для родин полонених, які не живуть в приналежній голові родин держави. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 20.

Постанови українців 2-го окремого важкого гарматного дивізіона Батерії „Р“ на зібранні 22 листопада 1917 р. Постанова матросів-чорноморців. „Гром. Думка“. Вецляр 1917. 4°, ч. 89, ст. 3.

По увільненню Києва. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. ч. 24. ст. 1—2.

Похилевич Д. Чорноморська фльота 1917 р. „Архів Рад. України“. Харків 1932. 8°, ч. 4/5, ст. 3—57. 83 документи до історії збільшення чорноморської фльоти.

Похід Укр. Галицької Армії на Київ. „Укр. Слово“. Львів 1920, ч. 116.

Похорон козаків, побитих контрреволюціонерами. „Розвага“. Фрайштадт 1917. 4°, ч. 36, ст. 2.

За „Робітничою Газетою“.

Похорон Миколи Пекарського. „Тризуб“. Париж 1931. в. 8°, ч. 44, ст. 25.

Був. Начальник Ветеринарної Управи Військового Міністерства УНР.

Похорон полк. Хміленка. „Син України“. Варшава 1920. 4°, ч. 7, ст. 6.

Похорон С. В. Петлюри. „За Свободу“. 1926 року, число 126.

Похорони бл. п. С. Петлюри. „Громада“. Луцьк 1926, ч. 24 (30).

Почесний дар військові. „Сни України“. Варшава 1920. 4°, ч. 1, ст. 11.

Про урочисте посвячення дарованих турецьким і грецьким урядами прапорів Українському Військові.

Пояснення до проєктів пам'ятників інж. арх. Нагірного на стор. 13. Проєкт ч. 1. Проєкт ч. 2. „Літопис Ч. К.“ Львів 1929. 4°, ч. 1, ст. 12.

В звязи з статтею Л. Л. „Де наші пам'ятники минулого?“ в тім самім числі на ст. 13. Там же рисунки проєктів.

П. П. В справі зїзду делегатів від бувших Калетських корпусів. „Відродження“. Київ 1918, ч. 68.

П-ПА Н., сотник. Протибольшевицькі повстання на Україні в 1921 р. (На основі офіційних большевицьких звідомлень і інших неопублікованих матеріалів). „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 6, ст. 19—22; ч. 9, ст. 6—7.

Подано звідомлення про 12 атаманів з Київщини, 2 з Чернігівщини, 1 з Волині, 4 з Поділля, 3 з Херсонщини, 2 з Полтавщини, 3 з Харківщини, 2 з Катеринославщини. Отамани: Мордалевич, Сірко, Левченко, Волощенко, Кленський, Струк, Кінський, Богатиренко, Чехович, Зеленчук, Матвієнко, Перенко, Довгаленко, Лошин, Тютюнник, Подоляка, Бабич, Голуб, Василенко, Сокіл, Павлов, Куш, Шуба, Сокира, Бурлака, Сіропанка, Литвиченко, Махно, Гладченко, — в ч. 6. Повстанчі групи: Романка, Ангела, Деревляного, Заболотного, Марусі Соколовської, Цвітковського, Голяка, Голого, Трубича, Савопов-Каменюка, Бондаренка, Дерещука, Хава, Гетьмана, Кучера, Штейненка, Волонського, Чорного, Мусіна, Чорної Марусі, Антонова, Вакуміна на Дону, Сави Чалого, Орлика, Олексівка, Андрійчука, Загороднього, Полтавця, Махновця, Повстанців св. Михайла. Повстанча група „Не журись“, — в числі 9.

Правдивий. Лекція для Гол. Отам. Петлюри. „Укр. Вістник“. Львів 1921. ч. 12. ст. 1—2.

Скерована проти Андрія Ливицького, як диябломата.

Правила видачі пенсії та одноразових грошей за допомог військовому-служачим та їх родинам, які придбали право на це з дня 7/20 листопаду 1917 року. (Камянець под. 1919). 8°, ст. 32.

Закон від 7/20 листопаду 1917 року.

Правила стрільби й записки до пояснення для батерій, озброєних 3-х дюймовими гарматами рос. зразку 1902 р. Переклад з рос. Каліш 1921. 8°, ст. 64. З 37 зарисами в тексті. Вид. ВИФАЛ.

Правобережець Я. Серед руїни і могил (Оповідання біженця з України. „Трибуна України“. Варшава 1923. 8° в., ч. I. ст. 38—40.

Повстанчий рух.

„*Прапор України*“. Видання Культурно-Освітньої Управи. Камянець на Поділлю. 10 листопада 1919 р. 4°. ст. 18 і окл. З 15 іл.

Випуск присвячений виключно військовим подіям і інформаціям.

Привіт до козаків Нар. Армії від Гол. Штабу поезстанців. Плакат Вид. Мін-ства Преси і Інформації. Ч. 16 — перше видання; ч. 29 — друге вид.; ч. 53 — третє видання. (1919).

Привіт Загальної Української Ради Українським Січовим Стрільцям. „УСС в Карпатах“. Збірник. Відень 1915. м. 8°, ст. 102—106.

Дата: 12. V. 1915.

Привіт Наддністрянським козакам і старшинам від Державної Інспектури У. Н. Р. Видання Мін-ва Преси і Інформації. Листок ч. 44 — перше видання.

Ч. 60 — друге видання. Ч. 64 — третє видання. (1919).

Привіт полковим Міністрові Війни Української Народньої Республіки. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 8°, ч. 1/2, ст. 18—19.

Привіт Українським Січовим Стрільцям від Української Боевої Управи. „УСС в Карпатах“. Збірник. Відень 1915. 8° м., ст. 107—109.

Дата: 17. V. 1915.

Пригода на стени (Пам'яті сотн. др. Омеляна Левицького, що поляг під Кірлібабєю 1917 р.). Кат. Черв. Калини на 1929 р. Львів 1928. 8°, кат. вересень.

Над Стрипою під Соколовом. Стажа. З іл.

Прижмуренко. Видання по таборах інтернованих вояків УНР. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°. ч. 11. ст. 23—24; ч. 12. ст. 24; 1931. ч. 1, ст. 23—24.

Бібліографічний огляд. Табор в Олександрові. 4 і 6 дивізії (чч. 1—18). Видання Братства св. Покрови при 6-ій стріл. див. (чч. 19—26). Каліський табір (чч. 27—31). Неперіодичні видання курінів: (чч. 32—36). Книжки друковані на машині (чч. 37—48). Вадовицький табір (чч. 49—52). Ланцугський табір (чч. 53—54). Личулицький табір (чч. 55—56). *Пйотрків* (чч. 57—58). Табор в Стрількові (чч. 59—75). Ченстохова (чч. 76—77).

Прижмуренко. Таборіві видання „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°. ч. 5. ст. 10—11.

Табори інтернованих Армії УНР.

Прийдешиї А. Арешт десяти. „Зшитки Борьби“. Альманах. Київ 1920. 4°, ст. 34—55.

16—26. I. 1918. Навала Муравйова. Заходи укр. військової влади в стосунку до комуністів-членів Укр. Центр. Ради.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 9. / Вересень 1935.

ЗМІСТ:

Сінь 1917.		Син Закарпаття	
Анатоль Курмидик	2	Степан Лисак	12
Маківка		Іван Халдевич	
Ч-кий.	2	Теофіль Коструба	13
Як ми ставали большевиками		16 місяців у рядах київських Січових	
Сидір Ярославин	3	Стрільців	
Оборона Катеринослава		Іван Вислоцький	14
Борис Монкевич	5	Козак Сергій Кравченко	
Найбільша бібліотека війни		Ген. О. Удовиченко	18
І.	8	Посмертні згадки	21
Українські табори сиріт і старців в Свя-		Бібліографія	23
тобожицях			
Др. В. Пастушин	9		

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 10

ЖОВТЕНЬ

1935

„Здобуття Кафи Сагайдачним“ (Дереворит 1622 р).
(До статті В. Січинського: „Баталістика в українськїм граверствї“ на ст. 4).

М А Т И

Як конала в лихорадці
На сирій землі —
То до неї на прощання
Поклонитися в останнє
Всі сини прийшли!

Що найстарший до матері
З Сербії прибіг —
Поклонився наболілий
Як дух білий, як сніг білий
Матері до ніг!..

— Чо' ти, сину, у могилі
Збілів як стіна?
»Мене цісар гнав на штики —
Братовбивства гріх великий,
Гріх — моя вина!«

Що середній до матері
Із Польщі примчав —
Йшов у бій як на весілля,
Аж ось чорний як вугілля
До ніг її впав!..

А найменший з України
Прилетів як птах —
Поклонився весь кровавий
З поля волі, з поля слави
Матері в ногах!..

— Ти ранений свіжо, сину,
Що, на тобі кров?!
»Не питай мене за рани,
За кров мою, брат коханий
Мене заколов!«

Мати крикнула і впала
У довічний сон —
Крук дивився зором супа
З розбитих вікон!..

Переглядаючи Альбом У. С. С.

Написав: М. Гоубовий.

Дістаю з пошти довгожданий Альбом У. С. С. Несу домів як найбільшу святість, зашиваюся в садок, у найтихішу закутину, та уважно розпаковую.

І нараз перед очима пересувається недавно минула історія... Чоловік забуває про все, що окружає його, і духом переноситься дві десятки літ у зад. В уяві пересувається найкраща, найдорожча фільмова лента пережитих подій.

Ось тут знайома позиція. Скільки то вона жертв коштувала! Скільки там вірних друзів залишилося на віки...

Або знову весела, побутова картинка зі села, між „цивільними“. На знімці тільки один момент закріплений, а в пам'яті вже відразу пересувається ціла низка всього, романтичного побуту.

Тут і наш „Цястечко“ (зі Львова). Образець маленький, а викликує в пам'яті цілий ряд споминів про цього веселого, бадьорого товариша, що то — між ін. — під Бережанами заслонювався парасолею від тріскаючих шрапнелів.

З інших сторінок дивляться на тебе знайомі обличчя стрільців, старшин і зараз стають перед очима всі, мов живі. І пригадується: той у бою був як лев, а цей знову на квартирі незаступний у своїй веселості, а той знова...

На 69. стор. нахожу підхор. Сторожука з нашої (Дудинського) сотні. Холоднокровний, обов'язковий підстаршина, безбоязний боевик. І в пам'яті вириває одна подія:

Кілька днів перед головними боями на Маківці, сотня Дудинського пішла в Головецько на відпо-

чинок. По впорядкуванню одностроїв, миттю, перебранню білля тощо, ходимо — як звичайно — на вправи. Відбувалися вони переважно таки на склоні самої Маківки, наче б відчувалося, що тут саме й треба опановувати добре терен, вишколюватися.

На вправи ходили ми полегоньки, без напличників, а більшість не брала навіть набоїв. Те, що на недалекому верху чим день все дужче кипіло, що кульки і сюди залітали, це нікого не зворушувало... Вправи відбувалися під лісом.

Саме в день першого головного бою за Маківку програма вправ була така:

Підхор. Сторожук іде зі своєю четю від Головецька, заходить у ліс і маркує москалів. На нього „наступають“ дві інші чети, а четверта остає в недалекому ярку в запасі.

Вправи почалися.

А на самій позиції, в окопах іде вже дуже завзятий, правдивий бій. Стрільянина вже така, якої ще на цій позиції таки не бувало. Час до часу чути „гурра...“ наступаючих. Ми, як сказано, не переймаємось тим, бо ж ми запас...

Підходимо розстрільного в напрямі ліска. Кожний легкий, без напличника, без плаща і... без набоїв (тільки в набійницях по одному-два магазинки), кріси з наложеними багнетами в руках, — словом, як на вправах. Дехто зі стрільців каже, що не шкодилоб так і в правдивий наступ іти...

А бій кипить чимраз дужчий.

Нараз, наче б то щось урвалося... Часом притихне, то знов закипить. Згодом одинцем пробіга-

гають узад з окопів австрійські вояки.. Щось там твориться...

Але ми маємо свою задачу, тож пильнуємо її. Та тут стало і нашу розстрільну зачіпати. Зразу цівкне поміж нас одна-дві кульки з переду, а там таки й громадка їх... Щось воно не тее!...

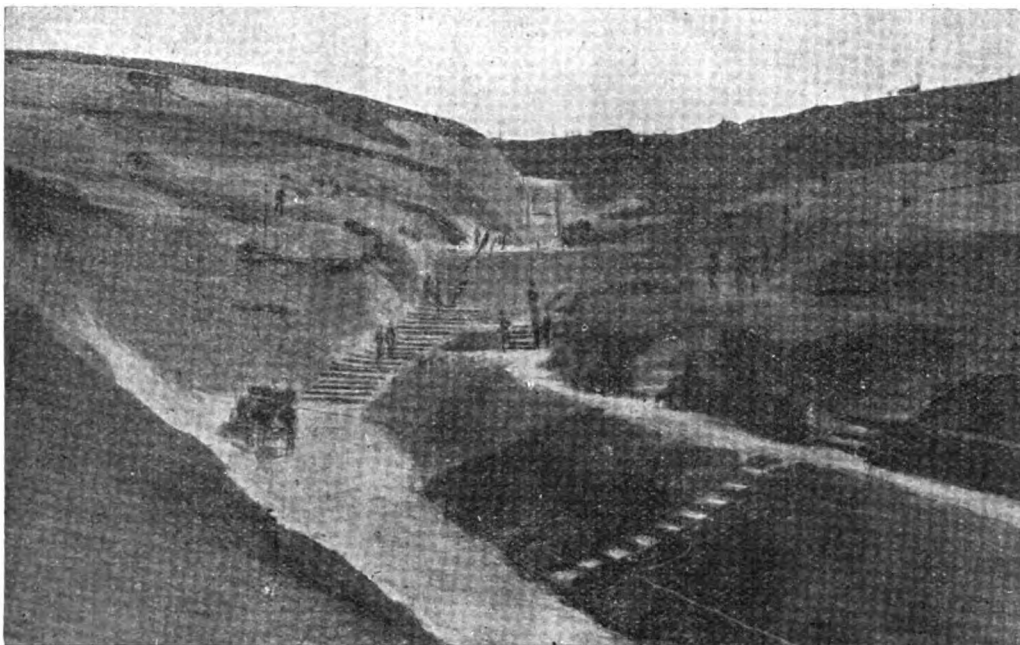
Та ми й даліше підбігаємо під ліс, хоч нас починають вже не згірше острілювати з ліса. Дехто голосно міркує, чи часом Сторожукови не надто ранна мряка очі заступила, що стріляє... Але звідки стільки набоїв у них?

Нараз понеслося слово: москалі!

Розстрільна як ішла, так і залягла, як на команду. Впялила очі напружено в ліс, — так і є:

Москалі! Правдиві москалі, а не сторожуківці.

Тут уже все пішло лискавкою. Вертати — нема часу. По набой бігти — шкода й думати. Одинокий

Запасні становища У. С. С. в ярі під Конюхами.
(Світлина з Альбому У. С. С.)

вихід — наступ! Байдуже, що нема доволі набоїв. Над ~~цим~~ ніхто не застановляється. Сотник шле одного стрільця в ярюк по запасну чету, а сам з розстрільною, з ~~криком~~ у руках кидається наступом на ліс, повний уже москалів. Залунало могуче стрілецьке „Слава!“ й почалася рубанина.

Москалів було в кілька разів більше як стрільців, до того ще мали опертя в лісі. Правда, зразу збентежилися від несподіваного стрілецького наскоку, але прочунявши і переконавшись, що стрільців мало, стали здорово відбиватися. Двом, наступаючим четам приходилося вже надто круто...

Та враз від сторони Головецька гримнула сальва і пронеслося нове „Слава“ та „Гурра“. Це Сторожук вмить зорієнтувався в ситуації, не дивлячись на свої скупі сили, вдарив нагло на москалів з боку. І це рішило побіду.

Московська лінія заломилася, спантеличилася. Фронтіві чети зі сотником вдарили багнетами з новою силою, а ще як надлетіла четверта „запасна“ чета і вдарила зі свого боку по москалях, ті не вдержали і пішли в розтіч. Сотня пігналася за ними, таки на їхніх плечах, зігнала в долину, відбила втрачені австрійками окопи й опанувала позицію. Головне, не допустила москалів зайняти нагло Головецько і піти даліше вперед. Новобранці гуцули зараз — під скаженим московським огнем гарматним — донесли набоїв і так то сотня Дудинського ввійшла несподівано в бій.

Такий то був наш тихий герой Сторожук. І чимало про нього ще кращого можна б оповісти. А які чуда доказував під Бережанами, на Лисоні!

Такі спомини виринають, переглядаючи Альбом У. С. С. Він нагадує пережите, відриває від теперішності і переносить у чарівну, героїську минувшину.

Гурток У. С. С. — артистів українського театру.
Від гори зліва стоять: стр. Я. Гриневич, пхор. Л. Новіна-Розлуцький, дес. Е. Банах, стр. Е. Кохан, віст. Ю. Танчаківський; сидять: пхор. О. Гіряк, дес. Л. Лісевич, стр. С. Хомик, стр. С. Волинець, дес. В. Демчишин.
(Світлина з Альбому У. С. С.)

Баталістика в українському граверстві

Написав: В. Січинський.

Військові сцени боротьби, облоги міст, фортець і укріплень та загалом усякі засоби закріплення на образках подій з війни і життя війська, з найдавніших часів належало до найбільш улюблених і плеканих сюжетів образотворчого мистецтва. З винайденням різних родів граверства, себто засобів репродукування, помножування образків у великій кількості, баталістика стала важним чинником національної, державної і соціальної пропаганди, коли на образках у наглядний спосіб закріплювалися різні моменти з життя народу, боротьбу з напасником і ворогом, геройські вчинки війська і поодиноких провідників.

Баталістика по своєму завданню і змісту належить до найбільш складних видів малярства і граверства і накладає на мистців непомірно тяжке завдання, так що лише кращі мистці бралися за виконання такої праці. Вже самий факт існування мистців-баталістів в історії мистецтва окремих національних груп, говорить про культуру народу та його мистецтво. Розуміється, що ця баталістика народжувалася поступово, має коріння в глибокій давнині та вказує на середовище, серед якого розвивалася. Наприклад, високий рівень баталістики старого голяндського граверства свідчить не тільки про сильну мистецьку культуру Голландії але і про практичні потреби і вимоги цієї колись наскрізь військової державної організації. Інші народи, що хоч і були дуже культурні, проте не дали таких високих досягнень в галузі баталістичного граверства, або лише наслідували чужі зразки. Останнє у найбільшій мірі відноситься до славянських народів, котрі в галузі баталістики старих часів не дали багато самостійних праць. Бо не йде нам про те, скільки і які баталістичні гравюри були виконані голяндськими, німецькими, французькими та ін. граверами з історії війська окремих славянських народів, лише — які мистці цих славянських народів потрапили виконати подібні гравюри.

Історія українського граверства наглядно вказує, що баталістика займала у нас поважне місце і була значно більше розвинена, як у більшості інших славянських народів. Вже самий факт, що українські гравери виконували рисунки складних баталій з силою війська і різних фігурових сцен комплікованої композиції — говорить сам за себе та вказує на високий рівень граверського майстерства старої України.

Але те, що нам залишила спадщина і що досі знайдено дослідниками, становить, розуміється, лише малу частину цілого дорібку українського граверства в галузі баталістики. Особливо багато понищено гравюр з доби Мазепи, коли московський царський уряд старався за всяку ціну знищити усякі сліди, усяку згадку про великого гетьмана.

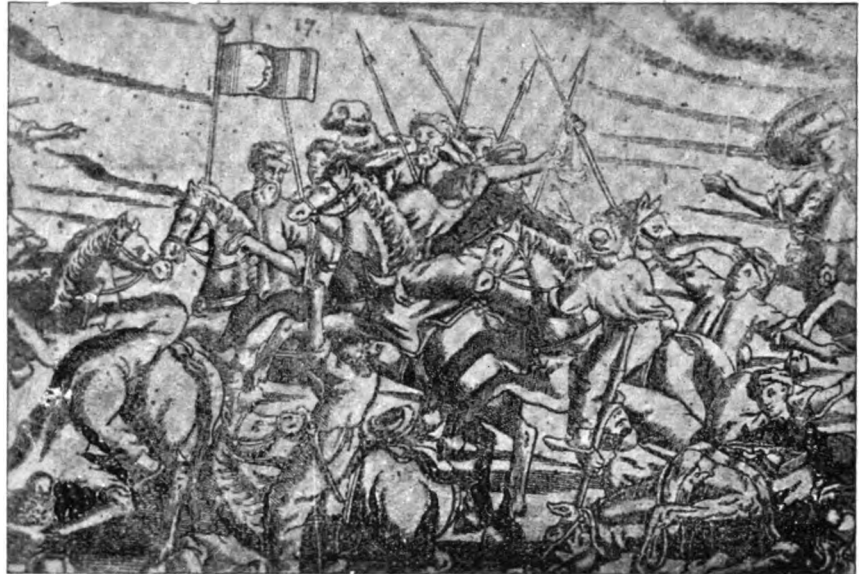
Бажаючи дати загальний короткий огляд бата-

лістичних гравюр в українському мистецтві, мусимо обмежитись до важніших праць і видатніших українських граверів, що займалися баталістикою. Поза тим баталістичні мотиви зустрічаємо дуже часто на інших гравюрах того рода, як герби, видавничі знаки (марки), на релігійних образках, портретах, картушах, окладинках і нарешті на знаменитих „Тезисах“ Київської Академії.

Найстарший баталістичний сюжет в історії українського граверства був уміщений у відомих „Віршах на жалібний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного гетмана Войска Запорозкого“, зложених ректором київської Академії Касієм Соковичем і виданих у Києві в 1622 р. Тут крім деревориту (рисунку, вирізаного на дереві для друку) самого гетьмана П. Сагайдачного на коні, бачимо дереворит „Здобуття Сагайдачним турецької фортеці Кафи“ (сучасної Теодосії в Криму). Цей дереворит невідомого українського гравера, можливо Тимофія Петровича, дає складну композицію морської облоги укріпленого порту козацькими кораблями. В різних оглядах українського граверства цей дереворит звичайно збувається парою загальних фраз як зразок, мовляв, „примітивного“ рисунку. Між тим забувається, що цей сюжет належить до початку XVII століття і що це загалом один з найперших зразків морської баталії у виконанні славянського гравера! В цьому розумінні українське граверство різко відрізняється від граверства московського, де в початку XVII ст. не могло бути і мови про виконання подібної гравюри та ще і „світського“ змісту, і де аж до початку XVIII ст. граверство трималося в тісних рямках конфесійних, а всяка спроба вийти з ортодоксальної церковщини уважалася за „ересь“ і зрадництво релігійне і національне. Що іншого бачимо на Україні, де вже у початку XVII ст. поширюється тематичний репертуар, гравери виконують ілюстрації, що мають більше відношення до історії і громадського життя, витворюється портретова, архітектурна та інша графіка, викреслюють пляни міст та видають популярні (народні) гравюри, що не мають відношення до літургійних та інш. церковних книг. Цей процес всебічного розвитку українського граверства особливо зусилується кінці XVII ст., коли на зміну деревориту приходять в добу бароко мідерит (гравюра на міді), що дає можливість витворювати більш складні композиції, зокрема баталістичні сюжети. Виконавці їх — українські гравери від тоді відзначаються великою формальною і технічною вправністю, набуваючи її шляхом довгих студій, як у себе вдома на ґрунті старих культурних надбань, так і закордоном на Заході, куди їде українська молодь для удосконалення та поглиблення граверського мистецтва і особливо техніки.

Оскільки високо стоїть тоді українське граверство, свідчить одна з найкращих баталістичних

композицій старих часів — „Здобуття турецьких фортець“ у книжці „Слава Шереметі“ 1695 року. Виконував цей мідерит один з найкращих українських граверів Лео Тарасевич, що вчився в Авгсбургу та працював головно в Києві в роках 1686—1703. На цій гравюрі виображено в складній композиції здобуття трьох турецьких фортець московськими військами з участю українських козацьких військ під проводом гетьмана І. Мазепи. На передньому пляні змальовано тріумфальний виїзд царя Петра I до брами одної з фортець. Сам цар їде на дивовижній „римській“ колесниці запряженій львами. Його супроводять верхом на конях два достойники, правдоподібно гетьман Мазепа і командант російських військ Шеремета. Хоч ця баталістична гравюра виконана ще старим способом т. зв. „римської“ перспективи (з кількома горизонтами) — способом, що тоді ще загально панував у цілій Європі, проте під оглядом композиції, розміщення фігур і рисунку належить до найкращих баталістичних праць.

„Облога Почаєва Турками“.
Мідерит А. Гочемського 1790 р. (фрагмент).

Цікаво одміти, що Л. Тарасевич брав участь в ілюструванні першого підручника гарматної справи, що був виданий у Москві в кінці XVII ст. Рівнож два інші підручники гарматної справи у російській мові ілюстрували українські гравери: до „Артилерії“ Брінка (переклад з голяндської мови) виданої в Москві в 1710 р. робив ілюстрації у мідеритній техніці Григорій Павлович Тепчегорський, що працював у Москві в рр. 1697—1718 і якого там „перехрестили“ на „Павлова“; знова інший український гравер, Іван Любинецький, що працював у Петербурзі в рр. 1721—1755., дав цілий ряд гравірованих ілюстрацій до книжки „Меморія или записки артилерійскія“, виданої в Петербурзі в 1733 р.

Загалом стан московського граверства в XVII і XVIII ст. був такий низький, що московські гравери не могли піднятися до більших і складніших праць, а про виконання ними портретів чи баталістичних рисунків не могло бути і мови. Тому не диво, що для таких відповідальних праць запрошували до Москви закордонних, найбільше голяндських майстрів або українських граверів з Києва і Чернигова. Крім згаданих вже граверів Лео Тарасевича, Григорія Тепчегорського та Івана Любинецького, їздили до Москви гравери Ширський, Самойлович, Куновський та постійно там працювали Михайло Карновський та Іван Стекловський. Останнього російська історіографія переробила на „Стеклова“!

Деякий зворот в московському граверстві стався шойно після полтавської трагедії. Коли треба було вигравірувати „Торжественний виїзд до Москви Петра I після Полтавського бою“, то цю гравюру виконав уже не українець, але росіянин Зубов. Ця

гравюра Зубова є власне першою спробою московського гравера передати складнішу баталістичну композицію. Нам точно невідомо, чому саме цю „перемогу“ взявся змальовувати москаль — чи тому, що не могли знайти „самоотверженого малороса“, чи тому, що вже не довіряли граверу-українцеві, але залишається знаменним фактом, що після Полтавського бою до вихвалювання Петра I у „Торжественному виїзді“ українці-гравери своїх рук вже не прикладали!

З баталістичних гравюр доби Мазепи, що їх виконували гравери-українці, спинимось на кількох головніших, що свідчать про незвичайно високий рівень цього мистецтва в кінці XVII і початку XVIII століття.

Гравер Никодим Зубрицький (1688—1724), відомий своєю великою продуктивністю, м. ін. виконав мідерит 1704 р. історично-легендарного змісту „Визволення Почаєва від Турків“. Хоч на загал ця гравюра належить до слабших праць гравера, все-таки сцена поразки турецької кінноти виконана тут досить поправно як на тодішні відносини. Друга гравюра — величезний „тезис“ (106×77¹/₂ см.), що його присвятила Київська Академія гетьманові Ів. Мазепі і виконана гравером Данилом Галяховським в 1708 р. (Унік в бібліотеці Красінських у Варшаві). Серед різнманітних сюжетів цієї грандіозної композиції тут незвичайно майстерно, з непідробленим реалізмом, виображено війському флоту серед розбурханого моря і кілька сцен облоги і здобуття укріплених міст українським козацьким військом. Хоч ціла гравюра (відбита на шовку) дуже стемніла і понишилася руйнуючим впливом часу, все-таки окремі фігури тут передані так живо і майстерно, що лише після знайомства з цілою гравюрою стає ясным, як високо колись стояло у нас баталістичне мистецтво.

Інший тезис з баталістичними мотивами, був виконаний гравером Іваном Інокентієм Ширським,

що працював у Чернигові і Києві в рр. 1682—1714. Цей тезис був присвячений Обідовському і виконаний в 1691 р. Як переконуюче доводив Д. Ровинський, ця величезна гравюра на двох мідяних дошках, була роблена Щирським в Москві разом з іншим українським гравером Л. Тарасевичем для царівної Софії Алексеевни, але після її заслання Петром I, була перероблена Щирським на академічний тезис і то так, що замість царівної Софії, залишилося порожнє місце... На цій гравюрі м. ін. докладно виображено Київ з Подолом, а трохи нище з одного боку шатро з українською старшиною і козаками в типових українських одягах і зброєю, а з другого боку козацька кіннота, здобуваюча укріплене місто.

Дуже часто різні баталістичні сцени зустрічаються на гравюрах міст, укріплень і фортець, що у великій кількості зустрічаються з кінцем XVII і в XVIII ст. До таких кращих праць відноситься, наприклад, гравюра Камянець-Подільського 1672 р. виконана кам'янецьким гравером К. Томашевичем, або облога Львова гетьманом Б. Хмельницьким 1648 р. у виконанні слабшого гравера К. Недбаловича в 1703 р. (Міський музей у Львові).

Простіші баталістичні сцени зустрічаються також у популярному (народному) граверстві, що розходилися на ярмарках серед найширших верств людности. Та зуб часу майже зовсім винищив ці примітивні зразки народньої творчости. У більшій мірі такі сценки зберіглися на старих кахлях XVII—XVIII ст., що охоче переймали мотиви гравюр (козаки на конях, запорізькі курені, бійка з татарами та ін.).

Після підпаду українського граверства у першій половині XVIII ст., що точно датується часом

після поразки шведсько-українських військ під Полтавою, українське граверство пробуджується з новою силою у другій половині XVIII ст. З цього часу знова маємо кілька збережених зразків баталістики, що свідчать про значний поступ українського граверства, порівнюючи з попередньою добою. До кращих таких праць належать дві більші гравюри почаївських граверів Йосипа і Адама Гочемських, що виображують „Оборону Почаївського монастиря перед Турками в 1675 р.“ (Національний музей у Львові). Хоч сама подія легендарного змісту а гравюри виконані щойно в роках 1770 і 1790, та проте рисунки дивують нас своєю документальною та історичною вірністю. Оборонні будови Почаїва тут виображено дуже точно з добрим розумінням будівельної техніки. Одяг і озброєння турецького війська змальовано вірно з історичною точністю. Окремі баталістичні сцени, особливо рух кінноти передано зовсім новочасним способом з добрим розумінням перспективних скорочень і ракурсів (ріжноманітне повернення фігур до глядача). Але найбільше вражає незвичайна легкість і непримусовість, з якою гравер розв'язує складну баталістичну композицію з численними фігурами вояків і коней у різних пологах і різних стадіях боротьби. Тут мистець досягнув великого формального ефекту поруч з напруженим, драматичним виявом самого змісту.

Лише на тлі цієї старої, виробленої баталістики українського граверства, стає зрозумілий зріст української баталістичної школи XIX ст. та найновіших репрезентантів цього рода „військового“ малярства — таких видатних українських мистців-баталістів як Васильківський, Іжакевич, Івасюк, Самокіш, Іванець, Перфецький та інші.

16 місяців у рядах кийвських Січових Стрільців

1918—1919.

(Продовження).

Написав: *Іван Вислоцький.*

В „ОКРЕМІМ ЗАГОНІ СС.“

Біла Церква.

Біла Церква, місто тісно зв'язане з історією козацької доби. Кого це місто не бачило в своїх мурах! Вкінці побачило й першу українську військову частину зложену з галичан. Я опинився тут вже в третє і зі стації пішов просто до бараків за містом. Тут було нас мало, були це ледви завязки нового „Окремого Загону Січових Стрільців“, який мав мати всі роди зброї. Говорилося, що після сформовання загону, буде він перетворений в бригаду і перейде до Києва як гетьманська гвардія.

Праці не було жадної — крім вишукування своїх знайомих серед прибуваючих добровольців, які напливали головню з бригади УСС розміщеної на Катеринославщині. Відтак прибувало чимало з

стрілецьких відділів, прихованих як робітництво на шахтах. Вкінці прибув і курінь, зформований зі стрілецьких сотень 2-го запорізьського полку. Полк. Болбочан, дуже нерадо відпускав цей курінь, бо він творив 75%, цілоти запорізьського полку.

Аж тепер пішла праця. Створено сотні, оскільки памятаю 4 і кулеметну сотню з сотн. Черником, також окрему сотню, до котрої входили всякі відділи, як телефонічний, технічний, санітарі, писарі і т. д. Сотні зачали дуже пильно вправляти. Утворено ще підстаршинську школу.

Я залишився без приділу, таких було нас 10—15 старшин. Замешкав я разом зі сотн. Герчанівським у старшинськїм бараку. Ходив зі всіми старшинами на вправи, окремо від стрільців, якими проводив сотн. Гнатевич.

Загін дістав гарне умундування, все новеньке. Відзнаки були нові так зв. гетьманські, але їх ніхто майже не носив, бо нагадували російські „пагони“, хоча були формою дуже зближені також до німецьких, особливо „парадні“. Шапки залишилися ці самі ще з часів Центральної Ради, себто з російського плащового сукна. Тризуб вже був так званий гетьманський, себто з хрестиком на горі.

Харч був дуже добрий, ситний і виснажені стрільці гарно поправлялися. Була вже окрема старшинська кухня при старшинським зібранню. Тут була гарна фахова військова, переважно німецька бібліотека, як також і українська бібліотека — повна збірка всіх видань УСС і їх відзнак — це все привіз з Відня сот. Чмола. Я помагав радо розпаковувати і укладати ці книжки та обіцював собі через зиму багато перечитати. Сотн. Чмола привіз з Відня цілу велику колекцію різних військових відзнак, портупе до багнетів і шабель, окрасних шнурів і т. п. — що все мало служити як наглядний матеріал для комісії, яка мала устійнити різні відзнаки, прикраси і т. под. для нашого „Окремого Загону Січових Стрільців“. Крім цього сотн. Чмола привіз ще і готові проекти цього всього. Комісія вже була позначена.

Майже що дня до нашого табору привожено масу нового обмундування, зброї і технічного приладдя. Кравці мали багато роботи, шито „френчі“ і „галіфе-штани“.

Була надія на краще будуче.

Щось висіло в повітрі, на старшинських зібраннях заєдно щось недоговорювалося. „Стрільська Рада“ засідала при великій обережності і таємничо — мало хто знав коли і де.

Наш загін мав організуватися спершу в Борисполі, на Лівобережній Україні, однак „Стрільська Рада“ відкинула це пропозиція. — Я довідався вже далеко пізніше, що це тому, що з Борисполя був би тяжкий наступ на Київ. Що до цього прийде, знали всі — але говорилося про те дуже мало і то лише в дуже тіснім кружку. Всіх нас дуже журило факт, що в уряді тоді набирали чимраз то більшого значіння і сили та смілости москалі, які зачали поводитися дуже нахабно. В самій Білій Церкві була „комендантська сотня“, яка не носила тризуба на шапках, лише російські кокарди та російські „пагони“. Українські відзнаки поволі зникали. Це все нас дуже журило і настрої прогетьманський зникав — про що ще старалася особливо есерівська пропаганда, яка наш табір засипала відповідною літературою. Так і у мене в кімнаті, на моїм ліжку, під подушкою я знаходив часто есерівську протигетьманську пропагандивну пресу, брошури то-що. Гетьманської пропаганди не було жадної — гетьманський уряд не старався про неї зовсім. Есери підносили це як доказ, що нам не вірять та що не мають що пропагувати.

З місцевим українським населенням не було більших зносин. Праці, вправ було стільки, та всі рвалися до неї так щиро і совісно — що рідко хто виходив до міста, та і не було пощо. Була це осінь, дощі, болота, табір був добрих 2 км. віддалений

від міста. Більшість старшин часто, в години вільні, неділі і свята їздили до Києва, їздив і я туди дуже часто.

В часі одної такої моєї поїздки купив я військову детальну мапу Києва і околиць, одиноку тоді в Загоні, яку я на самім початку повстання віддав полк. Коновальцеві для ужитку. Була це одинока повна мапа околиць Києва штабу Осадного Корпусу.

В перших днях листопада прийшла до нас чутка про бої у Львові. Весь табір зашумів і заройвся на цю вістку. Відтак прийшла друга вістка, що наш Загін поїде до Львова. Це спричинило вже горячку в цілім Загоні. Я зголосився у полк. Мельника і полк. Коновальця, що бажав би піти до Галичини, спеціально на Лемківщину для організації повстанчого відділу. Відповідь звучала: може ми вас туди вишлемо самі — але нас тут незабаром буде потреба. Побачимо. Дійсно атмосфера була душна.

На коротко перед повстанням, приїхав до нас ген. Лігнав, товариш міністра військових справ. Була це офіційна інспекція нашого Окремого Загону, яка випала дуже добре. Вправи випали прекрасно, ген. Лігनावі бракувало слів похвали, був дуже веселий, та мав висказатися, що він такої справности військової частини ще не бачив, навіть у царській гвардії — та що радо сам би командував такою частиною.

Ця похвала була вповні заслужена, та була справедливою оцінкою праці команди Окремого Загону СС і оцінкою прекрасного людського матеріалу цього загону. Не знаю, чи в Загоні, який числив вже вище 1000 людей стану, було 10—15 стрільців, які би не мали боєвого досвіду, щонайменше кількамісячного.

В таборі зачали появлятися різні „гості“ — цивільні особи. Йшла нарада за нарадою так в таборі, як у місті, а також і в Києві. Щось надвигалося, що — кождий знав, особливо як прийшов до лікарня Загону великий запас бандажів. В таборі появилася і галицька делегація — яка приїхала до нас зі Львова. Вслід за нею Петлюра і Винниченко. Негаймо після цього заборонено вихід до міста і заряджено поготівля і то строге. Загін спав що 2—3 ночі в мундурах, кріс при ліжку спячого, в набійниці повно набоїв.

Перед нами були нові бої, які остаточно могла викликати і мала іскорка. Вибух викликав нещасний акт федерації.

В ніч після проголошення акту федерації СС. запалили стацію Біла Церква. Звідти спрямували потяг з повертаючим австр. кінним гусарським полком на тор до наших бараків і тут його роззброїли. Добича: маса крісів, скорострільів, ручних бомб, патронів, коней і всякого майна. Таких потягів за ніч і ранок роззброєно кілька.

День цей, 15-го листопада 1918 року приніс повстання проти гетьманської влади в українській державі за Українську Народню Републику. Назовні підклад національний, внутрі ще суто соціальний — а як знак того, приказано під жовто-блакитну кокарду з тризубом вложити кусок червоного сукна. Появився і червоний прапор.

(Продовження буде).

Станиславів — столиця З.О.У.Н.Р. і У.Н.Р.

в рр. 1918—1920.

Написав: Іван Чепига.

В р. 1933. вийшла у Львові книжка жидівського публіциста і вченого, б. секретаря Жидівської Національної Ради з часів ЗОУНР в Станиславові, Рубена Фана п. з. „Гешіхте фун дер Націоналаутономіє ін'ем Період фун дер Мареф-Українішер Републік“. Лемберг, 1933. Кооп-Ферляг „Культур“ ін Лемберг. Редакціє „Морген“. 258 стор. тексту і 5 сторінок спис імен і назв.

Поява цієї книжки настільки цікава, що на неї треба конче звернути увагу, тимбільше, що українська бібліографія 1918—19 рр. про неї здається нічого не знає, принайменше досі ніхто на неї не звернув уваги в укр. пресі. Ця книжка відноситься саме до часу існування ЗОУНР та описує положення жидів в українській державі.

А*тимчасом на превеликий жаль досі в українській мемуарній літературі майже нічого нема про тодішню столицю ЗОУНР, про Станиславів. Прецінь Станиславів, як столиця від грудня 1918. р. до травня 1919. р. рішучо повинен мати в українській повоєнній мемуаристиці поважне місце: тут мав осідок український уряд, тут засідав перший український парламент — Національна Рада, в якій ухвалювали закони, рішали долю нашої ближчої Вітчизни, видавали розпорядки, тут відбувалися зїзди українських партій, священства, учительства народного і середнього, інженірів, правників, жіноцтва і т. д., тут виходила дуже численна на той час українська преса усіх відтінків, тут працювало Українське Пресове Бюро, в цьому місті концентрувалися політичні і громадянські діячі Східньої Галичини і з Великої України — одним словом, кипіло тут незвичайно бурхливе на той час українське життя громадянське, політичне, культурне, а навіть до деякої міри і економічне, не згадуючи про те, що тут приїзджали дійсні і фальшиві місії і делегації чужосторонніх держав та різні військові представництва. Все те повинно спонукати когось із українців видати бодай невеличкі спомини з тих часів, бо ось вже минає з того часу 16 літ, неодно забувається і затирається в пам'яті учасників тих подій, не один важний і цікавий документ з того часу або цілковито згине, або попаде в руки чужих архівів. Одні папери і документи припадають десь порохом закинені на стрих зі страху перед ревізіями і пацифікаціями (і то ще добре, бо переважно люди палили ті папери зі страху, і то папери навіть дуже важні), а багато з них, як вище згадано, мандрує до чужих архівів і музеїв, а інші знову із незнання їх вартости прямо нищиться і викидається із сміттям. І так прим. переглядаючи міську бібліотеку в Станиславові, наткнувся я на досить поважний фасцикул паперів, що по огляненню показалися уривком протоколів із засідань Виділу Нац. Ради з 1919. р. Іменно при

нагальній евакуації Станиславова в травні 1919. р. евакуували очевидно і бюро Виділу Нац. Ради, що містилася в М. Щадничій Касі, на першому поверсі. При тій безпальної евакуації залишили м. і. і згаданий вище фасцикул. При випрятуванні салі слуга хотів викинути ті папери на смітник, але на щастя якось навинувся дир. згаданої Каси п. Зьобровський і уважаючи ті папери до деякої міри важними, передав їх до міської бібліотеки. Між ін. в тих паперах знаходяться номінаційні акти останніх секретарів ЗОУНР, їх письменні присяги, звіти із місць, всякого роду жалоби, просьби і ін. Коли описля упорядковано міську бібліотеку, управа її звернулася була до Львова, здається до Бібліотеки НТШ з пропозицією виміни тих паперів на якісь інші дуплікати, однак на це не було ніякої відповіді...

Автор цих стрічок переглянув уважно Бібліографію укр. військової літератури К. Купчанка, поміщену в Літописі Ч. К., як також „Спис джерел до історії української визвольної війни 1914—1919. рр.“, та однак там не найшов нічого, що відносилось до станиславівського періоду української державности.

В українській мемуарній літературі находимо про Станиславів в рр. 1918—19. розмірно дуже мало. В 2. ч. „Літопису Червоної Калини“ з р. 1930 поміщена мала замітка, звіт кур'єра зі Станиславова з перших днів листопада 1918, віднайдений десь принагідно у Львові. Дм. Дорошенко помістив невелику замітку про Станиславів в тих часах у своїх „Споминах“, а потім Др. Лозинський згадає трохи про Станиславів у своїй книжці „Галичина“, виданій Укр. Соціол. Інститутом у Відні під ред. М. Грушевського. Крім цього „Українське Життя“, що виходило в Станиславові в 1931—2 р., помістило фейлетон в чч. 18, 19, 20 сотника УГА Е. Р—ка п. з. „Переворот 1. листопада 1918. р. в Станиславові“. І це властиво вже все, що маємо про Станиславів з того часу.

Тимчасом за час від 1920 до нині появилося у нас досить споминів в українській пресі або й окремими книжками, що відносяться до поодиноких міст і місточок і подій з тих часів. Маємо прим. дуже солідно опрацьовану книжку про листопадові дні у Львові О. Кузьми, про Самбір Д-ра А. Чайківського, про Коломию статті в Літописі і багато інших, а про Станиславів немає нічого.

І з тої причини мимохіть із зацікавленням і з певного роду ніяковістю береться в руки кожную чужомовну публікацію про ті памятни для нас часи в Станиславові. Треба признати, що поляки мають досить поважну мемуарну літературу з тих часів про Станиславів, в пресі і окремими виданнями. Особливо багато про ті часи писав б. член ПОВ

в Станиславові Д-р Генрик Зайдель, що помістив кільканацять статей-споминів в „Земі Станіславській“, і в „Єдnodнюнках“ „Легіону Млодих“ з рр. 1932—1933. Він рівнож видав окремою брошурою історію ПОВ в Станиславові п. з. „Дзее ПОВ в Станиславове“, Станиславів, 1922, стор. 36. Крім цього видав інж. Антоні Деблесем більшу брошурою про ті часи п. з. „Вспомнення з прац і вальк о польскоць Станіславава. Зе спеціалнем подкресленем акції ПОВ з часув 1918—1919. р. Злочув, маржец, 1934. р.“, стор. 103., яка вповні показує, як не слід писати споминів — а саме своєю тенденційністю і ненавистю до всього, що українське.

А тепер до цього приходять вище названа книжка, Р. Фана, що була зразу друкована як фейлетон у львівським жидівським жаргоновім дневнику „Дер Морген“, а опісля видана окремою відбиткою. Не знаю, чи хто із українців, що цікавиться мемуаристикою рр. 1918—19, зверне увагу на цю цікаву книжку, тому напишу про неї дещо більше.

Автор її, Рубен Фан, працює над дослідом культури і історії караїтів, головно в Галичі. Перебуваючи довший час в тому місті, він увійшов у контакт з їх громадою, а вислідом цього є його велика праця п. з. „Л'горот гакраїм“ та збірка ескізів із життя караїтів п. з. „Міхаей гакраїм“. Працює він у всіх жидівських періодиках і зачисляється до найбільше популярних в цьому часі жидівських письменників. В р. 1927. обходив він своє 50-ліття уродин і 30-ліття письменницької праці. Для нас цікаве те, що він за часів української влади був одним із секретарів Жид. Нац. Ради в Станиславові і в тому характері мав постійні звязки з українськими урядовими колами та все був у курсі справ. І з тої причини розпоряджував він багатим матеріалом і через те його книжка основана

на автентичних даних. Вона написана досить об'єктивно, висвітлює всі сторони українського державного життя, відносини української влади до жидівського питання і до Жид. Нац. Ради. Книжка Фана цікава ще тим, що написана і видана в жаргоні, отже призначена виключно для жидів, і значиться, коли автор пише в ній про українську владу прихильно, то це мусіла бути правда. І з того погляду книжка Р. Фана є цікава для української мемуаристики. Розуміється, що розділ, в яким автор обговорює справу т. зв. „жидівських погромів“ — є сильно переборщений, але і там він признає, що в таких випадках українська центральна влада енергічно інгерувала і переводила слідство, та карала винних, прим. в Тернополі, Бережанах, в Станиславові і ін. Книжка обіймає 23 розділи і обговорює положення жидів в укр. державі від листопада аж до її упадку в травню 1919. р. Ця книжка буде покищо одиноким джерелом до історії жидівського питання в тому часі, хіба що в тій справі заберуть голос компетентні українські круги, особливо ті люди, що були в тому часі в українському уряді.

Для повноти треба ще згадати, що віденський місячник „Український Філятеліст“ в чч. 3—4, 5—6 і 7—8 з р. 1933. помістив кілька статей, що своїм змістом відносяться до рр. 1918—19, а саме до справи організації української пошти і наддруку українських поштових значків. В тих статтях говорить також про відносини того часу в Станиславові. Також у філятелістичних публікаціях Міхля з р. 1922. помістив п. Порубений, б. начальник поштового економату при Секретаріаті почт і шляхів в Станиславові довгу статтю в німецькій мові п. з. „Ріжні наклади поштових значків з Західної України“, що також дає деякий матеріал до історії того часу.

Демонстраційний похід у Києві з нагоди проголошення ІІІ. Універсалу Центральної Ради.

І це булоб усе, що досі написано про рр. 1918—19 в Станиславові. Чи готуються які спомини з тих часів, цього на разі не чути. А тут багато моглиб сказати діячі з тих часів, як прим. През. Петрушевич, Др. Голубович, Др. Витвицький, Др. Назарук, Др. Макух, Др. Ваньо, Інж. Мирон, проф. Г. Павлюх, Радн. Кл. Кульчицький, проф. Павло Чайківський і багато інших, що брали безпосередню участь в українськiм правительствi, або стояли близько нього. Можливо навіть, що дехто з них пише, або вже і має готові спомини, що однак, колиб так і було, не усуває конечної потреби докладно збирати всі документи, що тільки дадуться і що ще можна їх захопити.

Як страшно такі рiчи пропадають, нехай свiдчить такий факт: В Станиславові за часів української влади було два ритовничі заведення, що особливо в тих часах перетяжені роботою печаток для українських урядів і установ. Кожне з них мало прегарну збірку відбиток українських печаток роблених у них в окремих великих книгах. Були там відбитки печаток не лише зі самого Станиславова, але, сказати можна, із цілої області. Ці відбитки представляли собою для нас велику вартість і тому автор цих стрічок хотів дістати їх у свої руки. І коли тільки польські війська заняли Станиславів, звернувся до згаданих заведень, пропонуючи їм купити тих книжок. Тимчасом показалося, що того таки дня якийсь польський старшина „зареквірував“ ті книжки, при чому то найприкріше, що ритівники навіть не могли сказати, що то за старшина. А прецінь таким рiчам місце у котромусь із наших архівів чи музеїв.

В наших музеях, а є їх тепер досить вже поважне число навіть поза Львовом, повинні знайти всі предмети відносно тих часів, в кожній місцевості свої. Відомо мені прим., що „Гуцульський Музей“ в Коломиї має гарну збірку печаток зі стації в Станиславові, передані туди одним урядовцем вже за польських часів, також і Епархіяльний Музей, якому дав початок пок. радн. Чачковський, має у себе збірку оригінальних печаток Українських Січових Стрільців, що в р. 1918. стаціонували в Станиславові, як також збірку часописів з 1918—19. р. (неповну). Багато річей із тих часів має міський „Покутський Музей“ в Станиславові. Нема сумніву, що вже багато річей знаходиться по українських львівських музеях і бібліотеках, прим. в НТШ. Багато мусить бути у Варшаві в Міністерстві Військ. Справ, про що згадує

Деблесем, автор вище названої польської брошури про ті часи.

На мою думку, все, що відноситься до Станиславова з тих часів, повинно знайти місце в станиславівськiм Епархіяльнiм Музею. Він повинен мати найповнішу і найкращу збірку матеріялів до того часу, щоби колись будучі покоління могли мати картину нашого державного життя. Тому слід там складати спомини в рукописах, всякого роду друки, фотографії, документи, печатки (оригінальні і відбитки на актах з того часу), афіші, часописи, оповістки і т. і. в першу міру все, що відноситься до самого Станиславова, а далі до решти полудневих частин б. ЗОУНР.

Автор цих стрічок, користуючись тим, що перебуває без перерви в Станиславові від січня 1918. р. та веде свій особистий денник, хоче бодай в часті, наскільки це лежить в його спроможности, сповнити свій обовязок супроти того великого часу і зібрати на тлі своїх споминів всі матеріяли і документи з того часу. Праця ця уплянована на 32 розділи, з чого досі зроблено вже більше як половину. Для неї переглянув докладно міський архів і бібліотеку, архів укр. держ. гімназії, а крім цього використав всі протокольні книги українських товариств, як також влучив до неї протоколи із засідань Укр. Нац. Ради та Адміністраційної Комісії, що урядувала в Станиславові від початку листопада по кінець грудня 1918. р. аж до хвилі, коли перенісся із Тернополя український уряд, а врешті протоколи і записки Польської Військової Організації та записки і багато інших, наразі мало доступних джерел.

Для викінчення цієї праці дуже бажано мати також спомини інших людей, особливо тих, що займали в тому часі передові становища та їхні світлини. Тому автор цих стрічок прохає людей доброї волі надсилати йому свої спомини, документи (прим. виказки членів У. Нац. Ради), власні світлини, згл. світлини груп осіб із тих часів для використання в його праці. По використанню цих матеріялів будуть вони на бажання або звернені, або зложені в Епархіяльному Музею в Станиславові.

Всякі матеріяли просить пересилати на адресу автора: Станиславів, вул. Перацького, ч. 78.

Лише спільними зусиллями і доброю волею можна ще урятувати від неминучої заглади останки цих цінних матеріялів до історії нашої державности в рр. 1918—19. А зберегти їх для наступних поколінь — це наш обовязок.

Артилерійський гудзик

Написав: І. Г.

I.

Револуція розгорілась на добре. В „брідській республіці“ аж клекотіло. Револуційна струя пірвала зі собою всякого мирного християнина й несла його на своїх крилах у місто затверджувати нову владу. А в місті кипіло. Здавалось, що Броди перемінились в один великий казан. Та все таки найбільше крику, заколоту й метушні виявляла брідська стація. Добровольці й здемобілізовані револуцією ц. к. вояки зивалися наче мурашки, підпрятували по роззброєних частинах державне майно, розставляли один другого на сторожі та видавали прикази на свій лад і після ока. І щойно пізня ніч втишала це розбурхане море. Тоді всі йшли покріпити солодким сном своє розрадоване серце. Між ними волікся теж втомлений до безтями поручник Василь Побочанський. Та лиш вступив до кімнати, почув за собою тверді військові кроки, а відтак стукіт до дверей.

— Прошу, — кликнув різко і вдивився в двері.

В кімнату ввійшов його чура Марко і спішно подав поручникові зі свого плеча кавалерійську куртку.

— Це для вас, пане поручнику, таку знайшов під командою двірця. Ліпшої вже не було!

Поручник якось недбало кинув оком на Марків трофей. Казав його положити на стілець. Щойно на другий день оглянув „свою вуланку“, котра на диво мала один артилерійський гудзик. Але довго думати над тим не було часу. З жестом кіннотчика закинув він її на одно плече і, розгинаючи трохи на боки свої піхотинські ноги, подався до служби.

Від того часу минуло півтора місяця з гаком. Револуційні події йшли скорим ходом і якось по тижні нанесли на брідську республіку найперше інвазію золочівської окружної команди, а згодом державного секретаріяту. В державних будинках розсілися високі військові й цивільні влади. Броди „добровільно“ зфедерувалися зі Золочевом і, здавалось, почали з ним дихати одним повітрям. Револуційні прояви обмежились до усунування жидівських вивісок і малих ворохобень. В командних складах запанували фамілійні відносини, бо чільніші в них місця заняли „українці“ з під стягу Маркова. Немісцевих, як бунтарів відсилано на фронт. Зрештою все плило наче на крилах мрій, безпечно, бо Броди заосмотрені в добру армію, дивились спокійно в сторону Львова й ждали відважно на прихід поляків.

Поручника Побочанського іменували вільні голоси тимчасової влади ще першого дня револуції повітовим інтендантом, що потвердили найвищі влади в особі сотника Подоляка. Він, з накиненою на плече вуланкою, бігав по брідських магазинах, збирав на людях заховані провіянти ще з перших листопадових днів і годував білим хлібом зморену парадними на Золотій брідську залогу. Аж десь під кінець грудня виселила його повітова команда на фронт, щоби він не бурхав своїм гамором спокійного плеса безжурної спілки.

Та в тих часах підйому духа не легко було скоро дістатися під Львів. По дорозі треба було голоситися в кожного стаційного команданта, розказувати йому „з кінця“ про перебіг револуції, а відтак щойно можна було дістати підводу до дальшої подорожі. До поручника відносився кожний стаційний командант з певним респектом, як до артилериста. По кількох днях такої любої розмови й приємної їзди незаними дорогами дістався він вкінці до місяця постою Начальної Команди У. Г. А. Вправді місцем постою була Бібрка, мале жидівське місто, та всетаки поручник мусів добре потурбувати сплячих людей, заки відпитав, де міститься головна квартира. А там панувала гробова тишина. Лише в дижурній кімнаті сидів при телефоні якийсь молоденький старшина й страшенно боровся зі сном. Роботи під цей час не було в Начальній Команді жадної. Поляки заповіли приїзд антантської місії й це рахувалось вже за завішення зброї. Поручник сів собі тихонько під стіною й передрімив так щасливо ніч. З тяжкого сну збудили його щойно побрязки острог ріжних адютантів, що вештались сюди й туди по кімнатах, немоз у пошукуванні для себе якогось заняття. За ними водила очима громадка старшин з валізками в руках, що теж ждала на приділ. Не забавило й годинки, як у дверях сусідньої кімнати зявився якийсь козак, малого росту й з рукою на чорній перепасці.

— Отаман Павленко! — шепнув котрийсь зі старшин, що шикувались в лаву.

Поручник Побочанський ніяк чомусь не хотів повірити, щоби це був начальний командант галицьких збройних сил. Та прийшлося, бо отаман підходив по черзі до старшин і по довшій товариській гутірці приділював їх до ріжних груп і загонів.

— Група „Старе Село“, група „Схід“, загін отамана Долуда! — ледви чутно виходило з грудий генерала.

Поручник тішився, що небавом генерал стане проти нього і він побесідує собі теж з самим голвнокомандуючим. За старого режіму, та шей в чужій державі, не міг він навіть мріяти про подібне. Мабуть тому, що Австрія провадила війну на кількох фронтах і її генераліссімус просто не мав часу тримати звіту, чи підписувати якісь там службові листки. Як він виправдував так у думці недавню ще покровительку українського народу, підійшов до нього генерал. В поручника рванулось серце сюди й туди. І сам він не знав, чи з надмірної втіхи, чи зі страху, чи прямо з якогось лихого прочуття. Генерал навіть не „міряв“ його очима від стіп до голови, лише як старий друзяка привітався з ним і завів розмову. Поручник відновив собі при тій спосібності богато образів, котрі час покрив вже був своїм порохом і доходив до револуції в Бродах, але пильне діло перешкодило. Мабуть місяця надїзджала.

— Да, да, слава Богу, добрий козак! — хвалив генерал, обертаючи заедно пальцями його артилерійський гудзик. — Да, шей гарматчик! Підете,

будь ласка, до загону отамана Воевідки. Він формує коло Винник гарматні полки й потребує вишкolenих старшин!

Поручник стояв ні в цих, ні в тих. Він розумівся на стрілянні з гармат тільки, що циган на молитві.

— Пане отамане, — затягнув він заклопотано, — голошу слухняно, що я не артилерист, лиш піхотинець. Прошу про інший приділ!

Але генерал переконував добродушно поручника: — „Нічого, нічого, будете стріляти, Львів великий“.

З тими словами він відійшов. За пів години їхав поручник Побочанський вже як артилерист з Бібрки до Старого Села. Його товариші подорожі, жартуючи, приписували цьому гудзикові спеціальне значіння. Їх весела розмова випогодила зажурену душу поручника. І він став шуткувати, вдихуючи в свою широку грудь морозну свіжість, що іскрилася на пухкенькім снігу в ранніх проміннях сонця.

II.

Пополудні стояв вже поручник перед школою в Старім Селі й готовився до звігу. Ту урочисту хвилю заколотив гуркіт гармат і тарахкотіння скорострілів. Фронтowa мельодія не була для поручника чужа, тому він радів, що й українським воєнним димом прийдеється йому запорошити свою душу. А тимчасом гомін гармат і скорострілів нісся горою понад замислені підльвівські села далеко, далеко в запілля, котре не могло собі жадним способом пояснити, хто то Львів віддав у руки поляків і, чому він ще досі не є в українських руках.

Нараз скригнули двері. На порозі появился отаман Микитка. — „Прошу панів до середини!“ — сказав втішно тай скрився назад перед струєю лютого морозу. Громадка старшин втиснулася до просторої салі. По черзі всі представлялись і голосили свій приділ до розпорядимости групи. Вкінці прийшла черга на поручника Побочанського. Він ковтнув слину й, випрямившись як дріт, віддав себе в руки отамана. Отаман глянув на вилоги його ковніра й сказав:

— Трицятка?!

— Так, пане отамане! — була відповідь.

— А яким чудом вас приділили до артилерії?

Поручник нічого на це не відповів, лиш показав на сіро-зеленковату кругленьку бляшку, що своїм товстеньким сподом висунулась на верх петельки. Отаман розсміявся сердечно й на прохання поручника перевів його назад в піхотинці. За кілька днів водився він вже по селах здовж фронту зі сотнею III. бережанського куріня, що тішився загальною прізвищем „босого куріня“.

Від того часу неоднo довелось переживати поручникові Побочанському. І безнадійне вичікування капітуляції львівських камяниць і кривавий відворот над Збруч, і прихід республіканської диктатури, і незручний помисл якогось штабовця, щоби втічи до „союзницької“ Румунії й ще багато-багато інших вдатних і невдатних комбінацій. Найважлиша з них була „через Київ на Львів“. Завдяки такій концепції, Галицька Армія, хоч зажу-

рена, вступила на територію посестри своєї тіснішої батьківщини, що від Сатанова до Камянця Подільського була ще вільна від большевицької інвазії.

Ідучи через села на „відпочинок“ у напрямі Мінковець, поручник ще більше дезорієнтувався в республіці високої директорії. Особливо зацікавило його справді малоросійське самовизначення дядьків, сіл і околиць. От раз він заходить в хату тай до хазяїна:

— Здрастуйте! Не можна в вас, хазяїне, купити хліба?

— Дасть Бог! — відповідає.

— Цеж для своєї армії!

— Нема в мене своєї, ні не своєї. Наше село невтральне!

Були й такі, котрі ще не рішилися остаточно, по котрій їм стати стороні революції, а були своєрідні повстанські республіки. Загал одначе цікавився приходом нових військ більше з огляду на їх евентуальний відворот. До галичан заняли дядьки вичікуюче становище. Чули, що це має бути тверда влада. А тимчасом Галицька Армія вимітала Поділля з большевицького сміття. Поручникові було ніяково, що він не в боєвих рядах, лиш як реконвалесцент, сторчить ще при переходовій сотні I. Корпусу і лиш читає звіти. Але одного дня його бажання сповнились. Лиш він увійшов до канцелярії, щоби довідатися, як большевики змагаються з реакцією, а тут вже гукає на нього артилерійський референт отаман Ціха:

— Пане поручнику, прошу до мене!

Поручник підступив, ввічливо сказав про своє заняття і подався відтак з товаришем у місто.

На другий день вже їхав до постою 21. гарматного полку в Великім Макарові біля Проскурова. Вдивляючись в колеса, котрі то виринали, то потапали в подільських болотах, думав, що могло вплинути на його приділ до артилерії. Про гудзик ні гадки. А він недавно пришитий чурою сміявся повним лицем до поручника в проблесках сонця. Так поволи добився він до полку і на щастя дістав батарею без замків. Та довго він з ними не возився, бо за старанням команданта полку сотника Новака, вдалося йому проміняти свої канони на мішки, а згодом перейти до інтендантури I. Корпусу.

III.

І знову промайнуло багато часу. Події котились по собі, як філі на морю. Від одних з них тріскало серце в поручника з надмірної радості, від других краялось в кусні з чорного горя й журби про те, які ще несподіванки стрінуть Галицьку Армію на вибранім шляху „через Київ на Львів“. Найтонші почування сукала в його душі вістка про здобуття Києва і чутка про скорий вже приїзд свіжих військових формацій з Німецького Яблонного в Чехах та полонених галичан з Італії. Тоді поручник у пориві найвищого щастя звернувся в сторону заходу і майже крикнув під адресою Версалу, де саме радила мирового конференція: — „Вміємо без тебе вмерти, то потрафимо без тебе жити!“.

Але це полум'я життя в своїй власній державі

вигасло в „чотирикутнику смерті“. Союзнацький маневр з Денікіном і Кремлем став смертним присудом для Галицької Армії, котрий виконали свої таки червоні землячки на шафоті під назвою Ч. У. Г. А. Та нім це сталося, довелось поручникові Побочанському ще раз перейти огнену пробу зі своїм гудзиком. Було це в Чичельнику недалеко Балти. Саме відбув він виздоровчу відпустку після тифу й зголосився в команді II. бригади Ч. У. Г. А. Там привитав його персональний референт товариш Балицький:

— О, добре, що йдете! Вже для вас маю місце!
 — Певно за агітатора на село? — спитав трі-
 вожно поручник.
 — Ні, до артилерії!

Поручник мовчки згодився, щоби через дурний гудзик не стягнути на себе підозріння політкома й не попасти до ревтрибуналу. Думав, що на фронті вдасться йому змінити рід зброї. Та не довелось. Прийшлося таки закінчити війну при артилерії.

Український табор сиріт і старців у Святобожицях

(1917 — 1920).

(Продовження).

Написав: Д-р В. Пастущин.

В часі отворення народної школи в шкільнім році 1918/1919 статистика дітей виглядала так:

А) Школа для дітей здорових:

I кляса	=	42 хлопців	+	13 дівчат	разом	55 дітей
II а "	=	38	"	—	"	38 "
II б "	=	—	"	34	"	34 "
III "	=	40	"	+ 18	"	58 "
IV "	=	34	"	+ 28	"	62 "
Разом . .	=	154 хлопців	+	93 дівчат	разом	247 дітей

Б) Школа для дітей хорих на трахому:

фреблівка	=	26 хлопців	+	17 дівчат	разом	43 дітей
I кляса	=	28	"	+ 29	"	57 "
II "	=	11	"	+ 13	"	24 "
III "	=	15	"	+ 8	"	23 "
IV "	=	19	"	+ 13	"	32 "
Разом . .	=	99 хлопців	+	80 дівчат	разом	179 дітей

Обі школи виносили отже:

A	=	154 хлопців	+	93 дівчат	разом	247 дітей
B	=	99	"	+ 80	"	179 "
Разом	=	253 хлопців	+	173 дівчат	разом	426 дітей

З наведених цифр бачимо, що народня школа була школою коедукаційною з виїмком кляси II-ої в школі для дітей здорових, яка мала осібну клясу

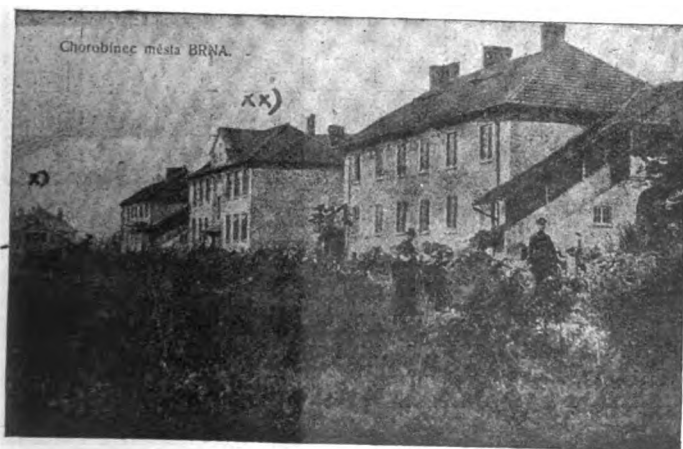
Лука Гарматій (в середині), по його правій стороні Т. Коморівський, по лівій В. Пастущин під час прогульки в Коричанах (вакації 1919 року).

для хлопців і осібну для дівчат; проти коедукції II-гої кляси промовляли два аргументи: брак такої просторої шкільної кімнати, щоби помістила разом 38 хлопців + 34 дівчат; аргумент педагогічний, що в клясі 38 хлопців + 34 дівчат = 72 тяжко учитися і тяжко учити. З наведених чисел бачимо також, що трахома була сильно поширена серед дітвори народньої школи, бо в часі найбільшої фреквенції було заражених 42% дітей в шкільнім віці.

На початку шкільного року 1919/1920 фреквенція дітей в народній школі з причини повороту до краю впала до таких чисел:

А) Школа для дітей здорових:

I кляса	=	14 хлопців	+	7 дівчат	разом	21 дітей
II "	=	8	"	+ 3	"	11 "
III "	=	1	"	+ 16	"	17 "
IV "	=	2	"	+ 8	"	10 "
Разом . .	=	25 хлопців	+	34 дівчат	разом	59 дітей

*) Будинок таборної гімназії. **) Будинок народньої школи та мешкальні будинки для урядовців.

Б) Школа для дітей хорих на трахому:

I кляса	= 12 хлопців + 5 дівчат	разом 17 дітей
II "	= 5 " + 7 " "	12 "
III "	= 2 " + — " "	2 "
IV "	= 2 " + — " "	2 "
Разом . .	= 21 хлопців + 12 дівчат	разом 33 дітей

Обі школи числили дітей:

A	= 25 хлопців + 34 дівчат	разом 59 дітей
B	= 21 " + 12 " "	33 "
Разом	= 46 хлопців + 46 дівчат	разом 92 дітей

Наслідком такої фреквенції зліквідовано поверхову народну школу з ошадностевих оглядів і приміщено її в однім опорожненім бараку, а багато учителів звільнено від обовязків учительських так, що до повної ліквідації табору учив тільки управитель школи Лука Гарматій і учителька Коморовська в комбінованих клясах.

Також з тих самих причин, що в народній школі, зачалася наука в гімназії аж 1 жовтня 1918 року. Ученики і учениці святобожицької гімназії були рештками гміндської гімназії, які приїхали тут з Гмінду разом зі своїми учителями. Бували також поодинокі випадки, що деякі бувші ученики гміндської гімназії, які виїхали з Гмінду до краю, вертали до святобожицької гімназії на дальшу науку.

Гімназія святобожицька містилася в гарнім поверховім будинку і складалася з підготовляючої кляси і чотирох кляс низчої гімназії. В вересні 1918 року це є перед офіційальним отворенням гімназії побирала гімназійна молодь систематичну науку співу, яку провадив управитель гімназії Омелян Бачинський, а крім цього відбувала прогульки. Одначе найбільше прогульок зробила гімназійна молодь в липні і серпні 1919 року під проводом учителя Василя Пастущина і управителя табору інж. О. Доразія (Годоніа, Коричани, Бучовиці), де наша молодь мала нагоду приглянутися історичним пам'ятникам чеської культури. Велике вражіння в часі таких прогульок робило на нашу молодь чеське огородництво, садівництво і рільництво.

На початку шкільного року 1918/1919 статистика гімназійної молоді виглядала так:

Підгото- вляюча кляса	= 27 хлопців + 16 дівчат	разом 43 дітей
I "	= 38 " + 15 " "	53 "
II "	= 25 " + 5 " "	30 "
III "	= 32 " + 4 " "	36 "
IV "	= 13 " + — " "	13 "

Разом . . = 135 хлопців + 40 дівчат разом 175 дітей

Гімназія була коедукатійна з виїмком кляси IV-тої, де не було дівчат.

Учительський збір таборної гімназії був такий: управитель гімназії Омелян Бачинський, під кінець шкільного року управителем гімназії був Олександр Крохмалюк; учителі: Корнило Заклинський, Клим Чичка, Омелян Джуган, Василь Пастущин, Омелян Смеричанський, Петро Терещук і о. Дмитро Гулин як катехит.

Завдяки управителеві Омелянові Бачинському існував в гімназії дуже добре зорганізований хор, який часто виступав і пописувався своїми концертами: дуже ефектовний був концерт гімназійної

молоді уладжений в честь Івана Франка дня 28 травня 1919 року.

Додати також треба, що гімназійний хор виступав також разом з хором українських таборних інтелігентів.

Гімназійна молодь покликана до життя кружок „Самообразовання“, де ученики і учениці в присутності своїх учителів, а часом і запрошених гостей виголошували свої реферати на різні актуальні теми, а відтак нераз дуже річево дискутували.

Та сама гімназійна молодь оснувала також „Драматичний Гурток“: заходами того гуртка виставлено 13 січня 1919 року „Вефлеємську Ніч“ Марійки Підгірянки, а 14 травня 1919 року „Наталку Полтавку“ Котляревського. Оба ці представлення мали дуже гарний і повний успіх. Режисером цих вистав був управитель гімназії Омелян Бачинський.

В модельярським кружку вправлялася наша молодь під артистичним проводом Петра Терещука в моделюванню і рисунках, а зі своїх праць улаштувала в маю 1919 року дуже гарну виставу, про яку висказувалися дуже прихильно не тільки свої але і чужинці.

Гімназію візитував посол професор др. Олександр Колесса, відвідував і прислухувався науці також посол Лев Левицький.

Дня 4. вересня 1919 року приїхав до табору проф. Михайло Демчук як представник Українського Запомогового Комітету у Відні і під його проводом відбулися кінцеві іспити в гімназії. Статистика клясифікації при тих іспитах виглядала так:

		К л я с а					
		Підгото- вляюча	I	II	III	IV	разом
Степень відзна- чення	хлопці	9	2	2	9	2	24
	дівчата	3	2	2	1	—	8
Здібні	хлопці	14	27	16	16	6	79
	дівчата	7	9	1	1	—	18
Взагалі здібні	хлопці	—	1	2	3	1	7
	дівчата	—	—	—	—	—	—
Нездібні	хлопці	1	1	—	—	—	2
	дівчата	—	—	—	—	—	—
Разом . .	хлопці	24	31	20	28	9	112
	дівчата	10	11	3	2	—	26

Наведені в статистиці цифри говорять самі про себе: вони є доказом, що молодь наша не дармувала, а вчилася пильно.

По іспитах більша часть гімназійної молоді вернула до дому, а наслідком цього фреквенція упала в гімназії так низько, що гімназії ніяк дальше провадити не було можна.

Діти народньої школи переважно военні сироти були приміщені під опікою сестер служебниць в Захисті ім. Митрополита А. Шептицького. Усіх сиріт було 374; це число сиріт треба уважати як

Максимальне в часі найбільшої фреквенції мешканців в таборі. В числі 374 було 203 хлопців і 171 дівчат; круглих сиріт (без батька і матери) було 96 хлопців і 60 дівчат; малих сиріт, що не ходили ще до школи, було 12. В захисті були приміщені хлопці осібно від дівчат, також від дітей здорових відокремлено дітей хорих на трахоуму. В одній кімнаті спало звичайно 8 найбільше 14 дітей.

Загальну інспекцію над цілим захистом мала сестра служебниця Христофора. Діти тяжко хорі на трахоуму були під доглядом світських сестер шпитальних, бо бараки, в яких мешкали ті діти, зачислялося до бараків шпитальних. Частинний нагляд над захистом мав також збір учительський народньої школи.

Силами дітей сирітського захисту п. М. Чичкова приготувала і улаштувала представлення „Серед квітів“ К. Лукашевича дня 14 лютого 1919 року. Вистава ця так усім подобалася, що на загальне бажання повторено її ще в березні того року для чехів у Києві. На цім вечорі відспівала також п. Бачинська цілий ряд українських народніх пісень, якими чехи одушевлялися.

Як діти народніх шкіл були приміщені головню в захисті, так учеників і учениці гімназійні приміщено в бурсі; ділилася вона на дві часті: бурса учеників містилася в 8 бараку і нею кермував Омелян Бачинський, управитель гімназії, бурса гімназійних учениць занимала барак 2 під наглядом сестри служебниці Таїди, пізніше під наглядом учительки Домбровської.

Дівчата, які скінчили народню школу, а до гімназії не ходили і які додому ще не могли вернути, працювали в таборній швальні, де під управою учительки Августини Кабарівської могли дуже багато навчитися таких річей, які їм в пізнішій практичній житті напевно могли придатися.

В швальні було 11 машин до шиття з Вольфс-

Делегація Українського Запомогового віденського Комітету в таборі. Сидять від лівої до правої: Пос. І. Семака, пос. Лев Левицький, староста А. Фендрих, радник Т. Лукаківський. Стоять від лівої до правої: Адміністратор харчевих магазинів Плева, управитель табору інж. О. Доразиль, старшина чеської армії (?), начальний лікар д-р Іван Ціпановський, канцелярійний урядник Осип Соколовський (1919 рік).

бергу, 12 з Гмінду і 8 святобожицьких, разом 31; з того 6 машин визичили відтак шпиталі і захист до підручного ужитку.

Хлопці по укінченню народньої школи могли працювати в таборних шевських варстатах, якими кермував Ефкевич; хлопці виконували тут різні напрямки до бурси, захисту, шпиталів і в той спосіб виучувалися цього потрібного їм в житті ремесла.

Від самого початку аж до ліквідації українського табору в Святобожицях існував Місцевий Запомоговий Український Комітет; був він неначе філією Українського Запомогового Комітету у Відні і мав боронити інтересів українських виселенців; він посередничив отже з одної сторони між управою табору а віденським Запомоговим Комітетом з другої сторони. Місцевий Український Запомоговий Комітет впливав також на організаційну громадянську працю серед виселенців.

В місцевім комітеті змінювалися часто члени залежно від вибору і від повороту деяких членів до краю: протягом існування цього Комітету засідали там такі члени як: о. пралат Евген Гузар, др. Іван Ціпановський, Володимир Кабарівський, Лука Гарматій, Омелян Бачинський, о. Петро Патрило, Василь Па-

Захист сиріт ім. Митрополита А. Шептицького на чолі з о. Пралатом Евгеном Гузарем, управителем табору д-ром Штравбом і адміністр. харчевих магазинів Теодором Базером та сестрами служебницями (рік 1917).

стушин, Ронгушева, Заклинський Корнило, Домбровська Марія, о. Гулин Дмитро, др. Микола Сисак, Смеречанська, Чичка Клим, Гуменюк Іван, сестра служебниця Христофора і інші, котрих імен вже собі не пригадую.

Таборовий вертепний театр був головно призначений для дітей. Фігурки, куліси і цілу сценерію до цього театру куплено частинно за гроші місцевого Українського Запomoгoвoгo Комітету, частинно за гроші управи табору. В цім театрі улаштовувано від часу до часу дрібні вистави діточі морального змісту і то головно в чеській мові, бо українських підручників в таборі не було. Діти наші мали велику радість на таких представленнях. В ролях цього театру виступав дуже часто інж. Доразіль і чеські ученики гімназійні з Кйова. З грошей зібраних на цих виставах інж. Доразіль купив новий інвентар вертепного театру і цей новий інвентар передав як зворот за визичені гроші місцевому Українському Комітетові; згаданий комітет передав цей інвентар відтак разом з іншим табoрним інвентарем о. совітникові В. Лицинякові як делегатові львівських Захистів з просьбою, що би він передав інвентар вертепного театру тодішньому Укр. Педагогічному Товариству у Львові.

Тому, що табoр творив для себе замкнену цілість і лежав кілька кілометрів від повітового місточка Кйова і тому, що в часі епідемії взагалі не можна було виходити з табору, рішила управа табору в порозумінні з загалом української табoрної інтелігенції заінтересувати наших виселенців також кіновими виставами: протягом тижня (оскільки в таборі не було епідемії) давалося дві вистави, одну для шкільної молоді в годинах попoлудневих, а другу для старших ввечері. Фільми замавляв інж. Доразіль, а касу кіна вела Емілія Кабарівська. Старoство давало для кіна 100 к. місячної субвенції. Кіно це зараз по розпаді Австрії перестало істнувати, бо чеське правительство перестало платити місячні субвенції.

Крім згаданого вже в горі гімназійного хору зорганізував Омелян Бачинський також хор з табoрних інтелігентів, який сповняв свою важну культурну місію, а своїми виступами одушевляв не тільки наших виселенців, але також чужинців (чехів).

Важніші концерти цього хору були:

1. Концерт з нагоди проголошення чеської державності; на концерті цім виголосив Др. Іван Ціпановський гарно обдуману промову: Про чесько-українські відносини та про чесько-українське відродження.

2. 8 лютого 1919 року концерт з нагоди Зєдинення України, з промовою Омеляна Бачинського: Як до того зєдинення прийшло.

3. В червні 1919 року концерт українських пісень, який повторено для чехів в Святобожицях і Кйові.

Табoрове казино гуртувало цілу українську інтелігенцію в одну велику неначе родину, а то тим більше, що казино містилося в спільній їдальні для інтелігенції, де сходилися всі кілька разів денно

і дискутували на різні тоді актуальні теми. Касино передплачувало всі тодішні українські часописи з Відня і Львова і деякі німецькі і чеські. З касина подібно як з Українського Місцевого Запomoгoвoгo Комітету виходила ініціатива до організаційно-громадянської праці в таборі.

З членів касина завязалася в перших днях лютого 1919 року секція: Просвітянський Кружок; до виділу цього кружка вибрано Омеляна Бачинського, Василя Пастущина, д-ра Миколу Сисака та Марію Домбровську. Виділ цей рішив на першій засіданню повести працю просвітянську в таборі в слідууючий спосіб: а) популярні відчити зглядно реферати для загалу виселенців; б) виклади для табoрної інтелігенції.

Популярні відчити для загалу виселенців зачалися дня 11 лютого 1919 року рефератом Василя Пастущина: Короткий начерк змагань України до самостійности. Відтак пішли реферати систематично а саме: у вівторок відбувалися реферати або з української історії або з української літератури. Українську історію реферував Василь Пастущин а українську літературу Марія Домбровська або Осипа Заклинська. У четвер відбувалися реферати на перемену з гігієни і фізики; гігієну реферував др. Микола Сисак, фізику Омелян Джуган. Кожної п'ятниці відбувалися звіти з біжучих тодішніх світових подій і ця ділянка була в руках Омеляна Бачинського.

Наведені реферати відбувалися ввечері о годині 7-ій в салі сємого бараку, загал виселенців брав живу участь в тих рефератах і користав з них дуже богато; доказом цього може бути така обставина: по укінченні рефератів з української історії рішив Василь Пастущин посвятити один ввечір, що би переконатися, чи його учасники користають з тих рефератів; на поставлені вибрані питання з української історії загал слухачів відповідав добре, а деяких треба було подивляти за їх розумні, влучні та самопевні відповіди; відповідям тим прислухувалася також численно зібрана на салі інтелігенція.

Виклади для інтелігенції відбувалися звичайно в неділю по ввечері в салі касина. За цілий час виголошено такі реферати: Др. Софія Морачевська один відчит з естетики, Омелян Бачинський один реферат з соціології, Іван Гуменюк один відчит про сліпців, Марія Домбровська 2 реферати з новітньої індійської літератури, Осипа Заклинська один відчит з новітньої української лірики, Емілія Ільницька один відчит з естетики і один з української літератури, Лука Гарматій два реферати про події в Східній Галичині за час від 1. XI. 1918—30. IV. 1919, сестра Морозівна один відчит з соціології, Василь Пастущин два відчити з грецької літератури і один реферат: Про ріжницю полів за Павльзенoм.

В деяких відчитав могла брати участь також гімназійна молодь. По відчитав відбувалася також звичайно менше або більше оживлена дискусія.

(Докінчення буде).

У большевицькій чрезвичайці

(Із записника старшини УГА).

Написав: *Лрич-Занілівський.*

При Начальній Команді. Большевицьке військо. Арешт і чрезвичайка. „Дамочки“ і провокатори. Пригода сотника Мельниковича. Генерали УГА Ціріц і Микитка.

Було це в початках траня 1920. р. Я був тоді в Начальній Команді в Балті. Заняття не мав ніякого, а був приділений до запасного коша інтендантури, що її шефом був от. Андрій Кадайський. Наша недавна ще злука з совітською армією наглядно показала неприродною. Наслідків довго не треба було ждати. Большевики поступали безоглядно, а навіть провокаційно. Їх агітатори пустили в хід клич „унічтожать галицьких офіцерів“. Це голосив отверто на військових мітінгах, головноуповноважений для галицьких справ Затонський та начальний вожд Галицької Армії Порайко. Оба вони приїхали з Києва до Балти, де була ставка Начальної Команди Галицької Армії. На славу галицьких стрільців треба сказати, що агітація серед них не мала наслідків. Галицький стрілець більше вірив старшині, з яким разом боровся в Галичині від 1. листопада 1918, як демагогічним промовам червоних. У них йшли вічні мітінги. Практичної щоденної праці у большевиків не було, не було теж дбайливости про стрільця, його поживу, однострій, обуву. Червоноармієць був зданий на себе. Обозу у червоноармійців, бодай при тих дивізіях, що стояли в Україні — не було ніякого. Червоноармієць, де квартирує, там і їсть. Сідає просто до миски мущика і набирає своєю ложкою, хоч і не просять.

Большевицькі комісарі, що мали доставляти харч Галицькій Армії, їздили по селах і скликували зібрання. Селяни сходилися, нерідко і побивали комісарів, а харчів не було. Наша армія не одержувала грошей, жила останками своїх запасів. Большевики ставили лиш перепони нашій інтендантурі. Заборонили між іншим реквірувати цукор по цукроварнях, який становив головне жерело роздобуття харчу.

В запіллі розсілись десятками жидівські комісарі — а це якнайгірше вплинуло на стрільців. „Куда ми зайшли, — все правда, що писали газети, що власть большевицька — то жидівська“ — говорили стрільці.

Відділи большевиків не мали ніякої карности. Грабили не лиш „буржуїв“, але і союзників галичан. У Тульчині ограбили цілий галицький шпиталь. Забирали одіж хорим на тиф. Виздоровці не мали що на себе надягнути. В Бершаді забрали 44 коней з відділу пор. Штайнера.

Старшинам нашим приказав Порайко зняти відзнаки. Вийшов приказ здіймити тризуб, заборонили жовто-блакитний прапор. Стрільці і старшини припняли по наказу червоні значки. В нас вмовляли, що ми „клас а не народ“. До націоналізму ставились як бик до плахти. Над відділами поставили

комісарів, що робили службу поліційну а за всяку „неблагонадъжність“ тягнули в „чрезвичайку“. Серед старшин почалась деморалізація. Вільна думка пропала. Кождий старався мовчати, та оглядався на всі боки, чи не слухають. При полевім штабі завязались комуністичні курси, які вів галицький поручник Гадзінський і артист театру Коханенко. Гадзінський грозив, що коли не будемо виписуватись, то на нашу голову впаде нещастя.

Атмосфера стала тяжка — мусіла прийти буря. Військове товариство — було на дорозі в розбишацькі банди. Я попросив про відпустку, та думав відпочати. Від грудня 1919. я жив постійно в вагоні серед тріскухих морозів, а від початку всевітної війни лишень два рази мав кількадевну відпустку.

Дня 5. травня 1920. р. приїжджаю в Одесу. 7-го травня стаю на квартирі в віллі гр. Толстого над самим морем. Квартира та назначена совітською владою для галицького війська, прекрасна. Вид на синє море. На морю всього одно французьке судно, яке привозило русских салдатів, що воювали під Верден.

Вже день наперед чув я, що галичан хотять арештувати.

О 2-ій годині вночі буджуся — в віллі рух. Стукають у наші двері. Отвираю. Вбігають молоді жидики з червоними лентами, при зброї. З ними комісар. Кажуть нам збиратись і йти за ними. Питаю, що сталося. Кажуть, що це здається непорозуміння. Нас переслухають, діло виясниться, — відпустять. Тут жидики нагадують собі, що мають шукати за зброєю. Якийсь жидок міряє скільки разів до сот. дра Юркевича з револьвера. Надуся і патетично питає: „Ружйю есть?“ Мимохіть смішно мені, як жидок випулив очі і довго остає в тій позиції, та дивиться при тому в стінне зеркало, на свою поставу з револьвером.

Сходимо в подвір'я около 4-ої г. ранку. Там ждуть вже нас лікар-полковник др. Бурачинський, сот. др. Лунів, сот.-суддя Шалинський, пор. Лесінський, сот.-інт. Давидяк, словом ціла „вілля“. Наші пакунки складають на авто. Нас самих оточують червоноармійці, самі жиди і китайці, та ведуть цілою кольоною до чрезвичайки на вулиці Катерининській. Входимо в подвір'я 3-поверхової кам'яниці. Вулиця при самім вході з одного боку задротована кільчастим дротом. Словом стрілецький закіп.

Тут за хвилю приведено і других галичан з сумежних вулиць. Виджу отамана Бубелу, пор. дра Микитку, сот. Леся Дереша, кілька жінок, хорих стрільців з дому виздоровців. Всього 204 чоловіка. Стоїмо годинами. Зачинається ревізія. Довкруги нас переважно жидики, в цивільному одязі, деякі в „габігах“, „вінтовка“ через плечі, як на ловах. Роблять якісь вправи, ніби „чвірки вперед“. Один

туда, другий сюда. Показують, що вони... військо і що у них „дисципліна“.

Нагадую собі нашого Руданського. Як то Іван вів жидівське військо. „Гречка не гречка... марш мої воячки“.

Сонічко пригріває. Ми стоїмо. Сісти нема де. Входить влада. Якийсь панок в чорній довгій загортьці сідає за стіл серед подвіря. При нім малий, з довгим носом в однострою, подібному до нашого, повязаний ремнями здовж і впоперек. Лице жовтаво-сине, очі зеленаві. Це слідчий суддя. Підводять по двох наших. Приступає до них кучерявий, з малими очима і товстими губами чоловічок, жидок чи грузин. Бушує по кишенях. Витягає все. Довідуємося, що це совітський кат, за місячну платню пядесять тисяч совітських рублів. Перешуковують перших очевидно старшин. Забирають буквально все. У стрільців лишають половину грошей.

Серед нас появляються дві „дамочки“. Одна з них „жалує“ галичан голосно. Вечером відпускають їх. Одна підбігає до мене, чи не маю яких поручень до міста. Дякую їй, у мене нема. „Дамочки“ очевидно на совітській службі. Радо дечого від нас довідались би.

Тут у тюрмі сидять уже від 6 тижнів отаман Куніш, Гофман, сотник Юревич. Їх арештовано в каварні в Одесі, при вулиці Деробасівській. Сидять вже 6 тижнів, — але їх не переслухують. Щодня кажуть їм, що „завтра“ відпустять.

Вечером переводять нас брамою з подвіря на вулицю, а відтак в той сам будинок на другий поверх. Нас оточують і ведуть китайці. Попереду сухий поляк, — видно з північної Росії, пізнати по акценті.

Приміщують нас по кількадесять по кімнатах. Спимо на голій підлозі. Ніяких ліжок, сінників, навіть ніякого крісла. Я сплю коло сот. д-ра Юркевича, на його пелерині. Серед нас у нашій кімнаті виринають незнайомі лица. Жидок Яків Медовар з Голти, якийсь англієць з італійським назвиском Демартіно і Долобчій. Перший і останній признаються, що вони на совітській службі. У Долобчія характеристичний горляний голос. По нім розпізнав я його серед темніської ночі, коли до нас пізніше на товарівім двірці стріляли большевики. Але про це потім. Цей Долобчій очевидно провокатор.

— Колиб так російським салдатам назначили таку кімнату як вам — каже до мене — нестало би ані одної шиби.

Ага! Ти хотів би, гадаю собі, — щоби за твоєю радою піти і бодай в цей спосіб дати чрезвычайці факт нашої контрреволюційности.

Нам ніхто не каже, за що ми арештовані. Правда, ще на подвірю чрезвычайки з'являється молодий чоловік літ трицять. Це кажуть „товариш Роденс“, предсідник чрезвычайки. Його обступили наші старшини. Питають, за що нас арештовано? Говорить, що „ваші жандарми“ роззброїли на стації Затише „наш ешалон“, а в Терасполі „ваші козаки громилі жидів“. Кажемо, що це неможливо, в Терасполі наших частин не було.

„Чуж я з вамі зробен. Я мувілем з Затоньським

і Порайкон, одесьлен вас до Кіюва“, — говорить пан Роденс варшавським акцентом. Очевидно він також поляк, хотяй пізніше Яків Медовар представляв його латишом. Деякі з наших, звідки не знати — знають, що це поручник австрійської армії і називається Гіртель.

У чрезвычайці сидимо три дні. Це якраз Великодний Четвер, Пятниця і Субота. Нас не переслухують. На подвірю роздали нам „анкету“ т. є аркуш паперу з питаннями, куди вписуємо наші „генералія“.

Вечером у чрезвычайці гучно. Хлопці зібрались коло вікна, співають на всю Катерининську площу національні пісні: „Не пора“, „Ще не вмерла“. Чи це було політично?

Про їду для нас ніхто не дбав. Ми одержали кілька разів хліб і чай. Та й того чаю не багато, бо не було в що взяти. Наші річі були в совітським магазині. Ми, як могли, помагали собі. Деяким старшинам вдалося всетаки переховати гроші під час ревізії.

Першої зараз ночі будить нас крик у кімнаті. То „караул“ китаєць насильно стягає чоботи з сотника Мельниковича. Ми кинулись до нього, китаєць навтеки!

Просимо у заступника чрезвычайки сінників. „Вам не треба, каже — завтра і так ідете на свободу“. Очевидно, наші беруть це за добру монету. Я сміюся з цього, — мені вже говорили, що значить слово „свобода“.

В Великодню Суботу ідемо на ту „свободу“. Зібрали нас на подвірю, та вже меншим, вкритім людськими екскрементами. Прочитують, порядкують, записують. Передають нас якомусь іншому большевицькому урядовцеві. На подвір'ї продирається до нас придніпрянка пані Яворська, вдова по сотникові галичанині. Принесла кільканацять сорочок, святочне печиво, солонину, яйця. Ділимо це між себе.

Большевики показують свою владу. Вибирають 8 старшин, між ними отамана Бубелу і посилають у касарні мити підлогу й виходки. Китаєць їх сторожить. Довідуємося, що тут в чрезвычайці сиділи наші генерали Ціріц і Микитка, що їх галицький революційний трибунал видав большевикам. Оба вони не хотіли перейти на службу до большевиків, звернулись до румунів, щоб їх перепустили через границю. Румунські джентельмени — не пустили. Обох генералів арештовано. Оба вони мусіли також чистити параші червоних товаришів, і мити підлогу в касарнях.

Нас виводять на Катерининську площу, уставляють чвірками в ряд перед самою чрезвычайкою, числять не знати вже котрий раз. Не виходить їм щось. „Товариші“ числять слабо, — а ми стоїмо і стоїмо. То на праву сторону то на ліву перегаляють.

Ідемо. Попереду червоноармійці розганяють публіку крісами. Довкруги нас китайці. Командант конвою палить з револьвера раз-за-разом. За ним починають китайці й собі стріляти. Настає фор-

мальний боєвий огонь. Серед публіки паніка. Все втікає. Грохит залізних ролет, — купці закривають склепи. В одній хвилині вулиці пусті. Ми йдемо та йдемо. Куди? — Не знаємо. Питали ми команданта, — каже, що не знає. Одні кажуть, що на товарний двірць, а там до Києва, — другі, що в тюрму.

Аж тут підходить до конвою земляк-галичанин. Нас ведуть у совітську тюрму. Цього земляка придержали большевики в тюрмі 3 неділі, — аж поки

не згодився вступити в совітську армію. Вертався він як австрійський вояк з полону.

Виходимо за город. Всюди чути стріли. Це стріляють большевицькі стійки на товарнім двірці й біля тюрми. Додають собі відваги. Положення в Одесі не дуже безпечне.

По дорозі падають хорі стрільці. Вони після тифу були в домі виздоровців. Але на все є рада. Перша зкраю фіра на дорозі, — стрільців везуть у тюрму. (Докінчення буде).

Історія 8-ої Галицької Бригади

III. 6. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: Д-р Іван Карпинець.

(Продовження).

14. Проба завішення зброї. Коли плянований ген. Павленком протинаступ в районі Дрогобича не вдався й закінчився упадком нафтового басейну та розсіпкою групи, що мала цей протинаступ виконати, спробувала Начальна Команда запобігти цілковитій катастрофі через завішення зброї. Цю спробу описав досить широко в „Українським Скитальці“ Михайло Колтунюк, б. сотник і референт артилерії й муніції при штабі III. Гал. Корпусу, який був одним з парламентарів. Отож читаємо там, що десь кого 9. год. вечором 17. травня (ця дата хибна, повинно бути 18. травня — І. К.) зголосився телефоном до команди III. Гал. Корпусу заступник Державного Секретаря Військових Справ, отаман Бубела й зажадав точного звіту про становище на фронті, бо мала відбутися нарада Державних Секретарів. Сотник Колтунюк подав коротко бажаний звіт і заявив, що положення безвихідне, та що супроти загальної деморалізації серед стрілецтва а частинно навіть серед старшин, нема вже більше надії на вдержання фронту. На цьому розмова закінчилася. Здається, пише Колтунюк, на основі рішень, що запали на раді Державних Секретарів, прийшли кілька годин пізніше з Начальної Команди вказівки, в яких заряджено відворот і визначено дороги для цілої Армії. Майже рівночасно прийшов другий приказ, що всі три корпуси У. Г. А. мають зосібна вислати до поляків негайно палментарів, котрі мають переговорювати з ними про негайне завішення зброї й здержання воєнних кроків. Начальна Команда годилася на демаркаційну лінію Буг—Стрий. З III. Гал. Корпусу назначено парламентарями підполк. ген. булави Фідлера й сот. Михайла Колтунюка¹⁾. Кого назначено з I. й II. Корпусу, не знаємо.

Парламентарі з III. Гал. Корпусу виїхали о год. 4. рано 19. травня (Колтунюк подає хибно 18. травня — І. К.) самоходом в напрямі Дрогобича та вже коло Нежухова за Стриєм стрінули обози

У. Г. А. (це вже були певно обози рудецької „Групи Гофмана“ — І. К.); поляків стрінули над рікою Тисменицею. Поляки завезли парламентарів до ген. Івашкевича в Самборі, та цей сказав, що справу завішення зброї може вирішити тільки сам Галер. По трьох днях повезли їх зі Самбора до стації Надиби Воютичі (зараз за Самбором), а звідси через Перемишль, Краків і Варшаву до Люблина, де була команда армії Галера; ця їзда тревала знову кілька днів. В штабі ген. Галера, де працювали майже самі французькі старшини, прочитано їм на другий день відповідь Галера на пропозицію завішення зброї. Ця відповідь звучала так: „Pan generał Haller raczył Panom oznajmić, iż warunków rozejmu nie przyjmuje i z galicyjską ukraińską armją wogóle rokować nie będzie. Przeciwnie, żąda natychmiastowej kapitulacji całej armji, złożenia wszystkiego oręża i amunicji, wydania całego parku kolejowego. W sprawie okrucieństw, jakie popełniała ukraińska armja na polskiej ludności Galicji Wschodniej będzie ustanowiona międzynarodowa śledcza komisja, która winnych pociagnie do surowej odpowiedzialności. Писемної відповіді ген. Галер не хотів дати²⁾“.

Парламентарі, вислані II. Гал. Корпусом, прибули до поляків на відтинку полк. Сікорського. Про їх приїзд і пропозицію завішення зброї згадав і Гуперт та дослівно написав таке: „Та цієї просьби (завішення зброї, — І. К.) не можна було брати поважно, бо за часто послугувалися українці подібним підступом, хочаби за кожним разом скористати через те на часі. („Заєнце...“ 67). Це твердження Гуперта про многократні підступи українців, як всі добре знаємо, є незгідне з правдою.

Так отже ця спроба завішення зброї скінчилася нічим. Це зрештою можна було легко передбачити. Бож для яких причин мали б поляки заключувати завішення зброї саме в розгарі своєї успішної офензиви, коли то їм отвірналися вигляди на те, що незабаром займуть цілу Галичину;

¹⁾ „Український Скиталець“, IV, число 6. (28), стор. 25.

²⁾ „Український Скиталець“, IV, число 7. (29.), стор. 26—30; число 9—10 (31—32), стор. 35—38.

їх до цього ніщо не змушувало, а всемогуча тоді Франція була по їх сторони.

15. Хаос і заміщення в Н. К. Г. А. Вже в третім дні польської офензиви запанував в Начальній Команді в Ходорові горячковий стан та заміщення; Начальна Команда тратила орієнтацію в положенні та не знала, що робити, бо все нараз стало рватися. Фронт на обох крилах розлітався, був брак запасних частин, брак муніції, брак дисципліни та передусім брак пляну, що треба робити, та куди мають частини відступати. Про це згадує в своїх споминах др. Шуехвич, що був в тому часі персональним референтом в Начальній Команді. І так подає він, що з огляду на брак запасних частин, зарядив ген. Павленко, щоби вислати на фронт навіть булавну сотню Начальної Команди й тільки з огляду на те, що польське населення Ходорова стало підносити голову, відложив виконання цього наказу. Також муніції Начальна Команда не мала; тому на жадання команди Ш. Гал. Корпусу, яка призабула, що має в своїм розпорядженню великий склад муніції в К а л у ш і, вислала їй останки, а собі залишила тільки смішно малу кількість. Про поповнення муніційних запасів із заграниці вже не можна було думати, з огляду на можливість цілковитого відрізання поляками Галичини від чехословацької границі. Само перебування в Ходорові було вже небезпечне, тому піднесено думку, щоби перенести Начальну Команду до іншої місцевости. Начальник Штабу, полк. Курманович вже давніше думав про перенесення Начальної Команди до К а л у ш а. Ця місцевість, як осідок Начальної Команди відповідала навіть його стратегічним плянам (щоби оборону перенести на лінію Дністра і в Карпати та оборонити в цей спосіб нафтовий басейн). Хоч польські частини заняли вже Самбір і доходили до Дрогобича й оборонна лінія на Дністрі ставала чимраз то менше актуальною, полк. Курманович не покинув свого пляну. 17. травня дістав ширший штаб Начальної Команди (в цьому й персональний референт) наказ, приготувитися до виїзду. В Ходорові залишився тільки тісніший штаб а саме: Командуючий, начальник штабу, оперативний відділ, телефонічний, технічний, муніційний і санітарний референт. Ширший штаб виїхав коло 22. години 18. V. (коли вже певно було відомо начальникови штабу, що проба українського протинаступу коло Дрогобича не повелася) до К а л у ш а через станиславів а не через Стрий, який вже був zagrożений. До Калуша приїхав поїзд передполуднем 19. травня (тоді то частини рудецької „Групи Гофмана“ відступали зпід Дрогобича під Стрий). Та в Калуші вже панувало сильне поденервування. Від Стрия в напрямі на Станиславів їхали один за другим евакуаційні поїзди. проїзжі говорили, що поляки заняли Миколаїв і перейшли Дністер, також дехто подавав ще нествержені відомости про упадок Дрогобича й Борислава, та що команда Ш. Г. Корпусу перенеслася вже зі Стрия до Долини. Мешканці Калуша дивувалися, що Начальна Команда спроваджується до їх міста, коли вже польська армія є недалеко. Через місто переходили вже деякі відділи, розбитки та дезертири з Ш. Г. Корпусу. Серед приїзжих

старшин ширшого штабу Начальної Команди кружляли різні поголоски й проєкти. Одні говорили, що Ш. Г. Корпус здобув Львів, деякі радили покинути все й гуртом податися на Чехословаччину, інші виступали проти тієї масової дезерції. В Калуші перебував ширший штаб Начальної Команди до 21. травня. Таку картину безладдя в Начальній Команді подають спомини д-ра Шуехвича. („Спомини“ II, 64—70; речення в скобках і підкреслення мої — І. К.).

Про цей час згадав в своїх споминах і ген. Павленко. „18. травня, — пише він, Начальна Команда рішила відірвати від ворога головні свої сили й поставити їх кількома кольонами для маршу в нових операційних напрямках — до трикутника Дністер — Збруч — Золота Липа. Природні межі, що творили притоки Дністра на шляхах армії до намічених обшарів, давали змогу внормувати й дисциплінувати рух окремих кольон та виграти час для евакуації армійського запілля. Як і треба було чекати, відступ підніг потребує кращих технічних засобів. Війська вимагали набоїв, — а в нас був повний брак їх. Хтось пригадав, що в світовій війні російські війська вживали також і австрійських рушничих набоїв. Зробили спробу. На двіста кроків з десятків стрілів ледве один чи два попадали в квадратний метр, решта не долітала... А поляки про це добре знали... („Українсько-польська війна..“, 67).

Твердження ген. Павленка, що вже 18. травня рішила Начальна Команда перенести оборону в трикутник Дністер — Збруч — Золота Липа, в порівнанні хочби з фактом, що ширший штаб Начальної Команди виїхав саме цього дня вечером до Калуша, що лежить на полудне від Дністра, поза згаданим трикутником, треба вважати помилковим. Можна скоріше твердити, що 18 травня, а також і в двох-трох слідуєчих днях Начальна Команда ще не знала, де має армія ставити опір та куди спрямовувати евакуацію запілля, майно армії та й самі частини. Щойно деякі пізніші події, про які ще буде мова, причинилися до рішення. Загально зі споминів і ген. Павленка й д-ра Шуехвича виходить ясно одно, а саме, що з причини різних браків було в тому часі зле.

Крім цього серед старшин Начальної Команди не було однозгідних поглядів на те, що дальше робити, а це викликувало упадок духа в частинах та дезорганізацію. Про ці різні погляди серед провідних людей в армії згадує й ген. Павленко. „У той час — пише він у своїх споминах — внутрі армії змагалися два погляди. Прихильники одного вважали, що після програння бійки під Дрогобичем, армія скінчила своє завдання. Навпаки, другі підносили думку, що після поразки, яку потерпіли з боку коаліції, УГА. мусить служити загальноукраїнській справі. Остання думка ще не була вистарчаюче популяризована; ще частина вояцтва тягнула „операційну лінію“ тільки до... свого повіту...“ Також і в „Начальній“ думки розбилися. Моральну єдність порушено й то не на користь збройної боротьби. Я особисто заявив себе прихильником другого розуміння завдань армії“. („Українсько-поль-

ська війна“., 67—68; підкреслення ген. Павленка).

Так отже брак однозгідної думки серед еліти старшин Начальної Команди, та пасивність і неохота до продовжування боротьби у деяких з них — це були головні причини хаосу, замішання й безпляновости в рішеннях Начальної Команди в цьому, так великої ваги часі; це знову було одною з головних причин дальших катастроф на фронті. Бо як мозок є нездоровий то й цілий організм не може доцільно сповняти своїх функцій.

16. Події 20. V. 1919. Упадок Стрия. Коли така дезорієнтація й замішання панувало в Начальній Команді, то що говорити про підчинені їй частини?! Передусім в III. Гал. Корпусі представлялася ситуація безнадійно під кожним оглядом. Частини потребували муніції, а тут команда корпусу не могла її дати, бо здається забула, що має великі запаси на складі в Калуші, що опісля правдоподібно в більшості дісталися полякам¹⁾. З огляду на загроження самого Стрия з північної сторони через групу Конаржевського, який по заняттю Миколаєва над Дністром і по переході тієї ріки, навязав лучбу на своїм правім крилі з 4. дивізією Александровича, та поступав скоро вперед по дорозі Львів—Стрий (диви: Гуперт: „Заенце..“ 65), опустили це місто всі українські уряди, установи й команди. Ширший штаб III. Гал. Корпусу опустив Стрий вночі з 18. на 19. травня, а оперативний штаб залишив місто в полудне 19 травня²⁾. „Група Гофмана“, що вечером 19. травня зібралася була в Нежухові, (ок. 4 км. на захід від Стрия), перейшла передполуднем 20. травня через місто Стрий на схід, та обсадила східний беріг ріки Стрия. При відступі з міста не обійшлося без деяких, незначних втрат, бо в місті вже появилася

¹⁾ Про цей склад муніції в Калуші згадує др. Шухевич у своїх споминах. Коли поїзд із ширшим штабом Начальної Команди заїхав 19. травня на стачію в Калуші, побачив він великі бараки, в яких була покладана поважна скількість артилерійської й піхотної муніції. Тих магазинів ніхто не беріг, а сторожа призначена до цього сиділа спокійно в хаті й навіть в день не виставляла ніяких стійок. Командантом магазинів був пор. Паньків, якого тоді не було. Його заступник, якийсь старший десятник сказав, що в магазинах є велика сила муніції для піхоти й артилерії й подав із записок числа. Він не міг евакуувати магазинів на схід, бо не було вагонів. Запаси муніції належали до III. Гал. Корпусу, котрого команда, маючи у себе таку велику її скількість, ще перед двома-трьома днями зажадала прискілки з Начальної Команди. Штабовці Начальної наказали спровадити пор. Панькова, якому др. Шухевич доручив негайно зажадати зі Станиславова порожнього потягу й вивозити, що зможе. Порожняк прийшов зараз вночі й до нього зносили стрільці й старшини з Начальної муніцію з магазинів. Але чи цей потяг виїхав з Калуша, др. Шухевич не знає. („Спомини“, II. 67—68 і 70; підкреслення моє — І. К.).

²⁾ На основі записок пор. Модеста Купчанка, тоді команданта полевої сторожі III. Г. К., пізніше начальника оперативного відділу 8. Гал. Бригади.

³⁾ Цей курінь zorganizовано між 10—15. грудня 1918. р.

була польська боївка. І так був тоді ранений один стрілець з телефонічної чети групи, та втрачено один віз. Та здається, що й боїварі понесли якісь втрати в людях. Частини „Групи Гофмана“ обсадили зараз таку нову лінію: Курінь пор. Савицького—Верчани й залізничий міст на лінії Стрий—Ходорів, III. курінь 24. полку піхоти ім. гетьмана Петра Дорошенка³⁾ під командою пор. Данила Бізанца, який тоді тактично приділено до „Групи Гофмана“, обсадив два другі мости коло Стрия (один залізничий на лінії Стрий—Станиславів, а другий деревляний на дорозі зі Стрия до Моршина), курінь сот. Коробейка обсадив село Братківці, а курінь сот. Станіміра, який тоді продерся до групи з-над Великого Болота (диви передпопередне число стор. 21.) і курінь пор. Підгірного були в запасі в селах Фалиші Довге⁴⁾. Артилерія групи була до вечора в Довгім⁵⁾, а команда групи примістилася спочатку у Фалиші а над вечір перенеслася до Станькова⁶⁾. Тимчасом частини Конаржевського дійшли до Стрия. В їх руки, як подає Гуперт, попало тут 10 гармат, 20 скорострільів, кількасот вагонів і льокомотив, та інша добича („Заенце..“ 65). Так без бою влав 20. травня Стрий, осідок команди III. Гал. Корпусу, та важний залізничий вузол.

По заняттю Стрия стала група Конаржевського резервою Довудзтва Всхуд. (Гуперт: „Заенце..“ 65). Становища, які вона осягнула, обсаджували 20. V. певно інші частини, а тому решта дня до вечора минула спокійно. Щойно вечером зробили поляки випад здовж залізничого шляху Стрий—Ходорів, заняли залізничий міст на цьому шляху й Верчани та розбили цілковито курінь пор. Савицького⁷⁾. Здається була тоді якась проба невдалого протинаступу, але докладніше про це не знаємо. Про ці події згадує записка команданта артилерії групи ось так: „20. V. Бій над рікою Стрий. Поляки випали з залізничого мосту, який

при 2. полку піх. в Коломії з першого запасного куреня. Мав три сотні, 7, 8. і 9. Його командантом був тоді пор. Найда (Буковинець). 19. XII. 1918. брав уже участь в боях під Львовом, де залишився до травня. Коло 4. V. 1919. обняв команду над ним поручник, пізніше сотник Данило Бізанц. 17. травня курінь відїхав з Пидмонастира потягом на Дрогобич а 18. V. мав іти в наступ коло Дрогобича, але не пішов і відступав на Стрий—Калуш. (Диви: „Нарис історії III-го куреня 24-го полку піх. ім. гетьмана Петра Дорошенка“ — в „Літописі Черв. Калини“ з 1930. р. число 10, стор. 7. і 11, і число 11. стор. 14.).

⁴⁾ На основі рукопису о. д-ра Петра Вергуна.

⁵⁾ На основі записок команданта артилерії в „Групі Гофмана“, бл. п. сот. Омеляна Бранднера.

⁶⁾ На основі записок о. д-ра Вергуна.

⁷⁾ Рукопис о. д-ра Вергуна подає, що ціла ніч з 20. на 21. й цілий 21. травня аж до вечора минули спокійно; наступ на Верчани мали зробити поляки вечером 21. травня. Відповідно до цього й дальші дати в цьому рукописі є пересунені о один день. Але тому, що інші джерела, більше безпосередні (хоча б записки сот. Ом. Бранднера), подають дещо інші дати, уважаю за доцільне справити дати рукопису о. д-ра Вергуна. — І. К.

не знищено. Наш протинаступ не вдавсь, бо в піхоті цілковита деморалізація. Батерії відходять через Болехів до Якубова.

На інших відтинках лівого крила У. Г. А. сталися 20. травня 1919 р. такі дві замітніші події: 1. поляки заняли Турку, 2. „Гірська Бригада“ й III. Група 8-ої Самбірської Бригади перейшли на територію Чехословаччини. Турку заняла слаба група полк. Костецького (1 полк. уланів, 2 баталіони й 1 похідна сотня піхоти й 1 батерія) з 3. дивізії легіон. Зелінського (Гуперт: „Заєнце“..., 65), не стрічаючи найменшого опору, бо „Гірська Бригада“ й III. Група 8. Самб. Бригади залишили цю місцевість ще 18. травня! А рано 20. травня перейшли вже коло села Климець (на полудне від Сколього) зі всім воєнним майном на чехословацьку територію, де їх Чехи, на приказ французького генерала Генноке, роззброїли та за кілька днів відіслали до табору в Німецьким Яблоннім. (Р. Л.: „Дещо з іст. III. групи „Глибока“... в Літописі Черв. Кал. з 1934. ч. 10, стор. 12; — І. Калічак: „Записки четаря“, стор. 99—100; підкреслення мое — І. К.).

Ситуація в центрі й на правім крилі У. Г. А. представлялася 20. травня, на основі праці Гуперта, так: На північ від Львова дійшла львівська дивізія по Яричів — Борщовищі, а 2. дивізія галерівська дійшла одною кольною через Збоїска до Стоянова, другою до Радехова, а одним полком і відділом капіт. Мерака по лінію Павлів — Холоїв — Воля Холоївська. На відтинку ген. Бабяньського заняла польська кавалерійська стежа Антонівку над рікою Горинем а на Волині піддалася полякам „сіра дивізія“. Далше пише Гуперт, що „розклад української армії на Волині ставався щораз більший, а її команда перенеслася з Рівного до Бродів; з тієї сторони польській офензиві в Галичині щораз то менша грозила небезпека“. („Заєнце Малопольські“.. 65).

Українське ситуаційне звітлення з 20. V. 1919. подавало таке: „На північнім відтинку перейшов ворог в наступ на Яричів Новий та на місцевости Гребенів і Підліски Великі. Наступ відбито. З Яричева Нового та з Підлісок Великих намагалися поляки перейти через яричівський канал на полудне — цей наступ їм також не вдавсь. Успішні підприняття наших стеж коло Гути Щирецької та Стільська, при яких піймано полонених. На лівім крилі держать наші війська лінію ріки Стрия.“

17. Нові диспозиції польської начальної команди; їх причина. Праця Гуперта подає, що Галер, з огляду на похід 2. дивізії в скіснім напрямі на Броди, хотів змінити напрям походу груп Мінкевича й Стшелецького тимбільше, що в цей спосіб

можна було вернутися до першого пляну; в тій ціли видав був навіть відповідний приказ, якого виконання було би більше зосередило польські дивізії, та було би причинилося до відступу українців з-під східної сторони Львова. Але коли вже Галер видав був відповідні прикази, надійшла від начальної польської команди депеша з 20. V., яка наказувала: „Іти цією парою вперед з найбільшою енергією, без огляду на перемущення власних військ і то аж по лінію: Броди—Нижнів—Коломия“. І Гуперт твердить на основі збережених телефонічних розмов, що причина цього наказу лежала в передбачуванні, що це були останні дні, в яких галерівські дивізії могли ще співділати на сході й то або з огляду на нові жадання Антанти, або по причині ожиданого нападу німців на Шлеськ. (Саме тоді громадили поляки всі сили, що надходили з Франції, здовж ріки Нарви, а 20. V. звернули увагу американського амабасадора на зброєння Німеччини). Поза цим фалшиві відомости, які мали поляки про українців, оцінювали положення українців як безнадійне й заохочували до скорого переслідування. („Заєнце Малопольські“..., 66—67; підкреслення мої — І. К.).

Ген. Галер, по одержанні цього наказу, змінив ще цього самого дня свої попередні зарядження. Щоби мати під рукою сильні резерви, наказав 1. дивізії стягнути всі вільні відділи на полудне, ближче Бродів, а ген. Карніцький мав післати йому один відділ з Горохова до Стоянова й Радехова. Так званий „інструкційний центр“ своєї армії, який в останніх днях забезпечував зади військ в Жовкві, наказав пересунути на зади полк. Мінкевича до Мостів Великих. Гуперт додає, що забезпечення задів було конечне серед ворожого українського населення, яке мало багато захованої зброї, і по тій причині, що щораз то творилися повстанчі відділи. Само прискішення переслідування українських частин наказав Галер переводити летючими відділами, що слідуєчого дня, це є 21. травня мали дійти: 3 2. галерівської дивізії по лінію Топорів—Лопатин—Щуровичі, з групи Мінкевича по Буськ—Красне а з львівської дивізії по Задвіре—Ляшки Королівські—Підгородище. Летючі відділи ген. Івашкевича мали дійти по Бібрку—Ходорів—Жидачів—Болехів—Сколе. Отже на цілім фронті мали поляки енергійно переслідувати українські війська, які однак ще були спосібні до протинаступу, чого довели 22. V., вдаряючи з Буська на групу полк. Мінкевича. (Гуперт: „Заєнце Малопольські...“ 67; — підкреслення мої — І. К.).

(Далше буде).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

† О. ЗИНОВІЙ КУЗЬМА .

Дня 31 жовтня 1934 р. понесла Теробовельщина болючу втрату, бо помер того дня невтомний працівник і колишній підстаршина У. Г. А. а пізніше старшина Армії У. Н. Р. о. Зиновій Кузьма.

Покійний о. Зиновій Кузьма, уродився в 1894 році в селі Стриївці (Збаражчина) у священничій родині. Гімназію скінчив у Тернополі. Війна перервала йому дальші студії В 1918 році вступив до львівської Духовної Семінарії на теологію, і саме листопадові дні 1918 р. застають його у Львові. Вступає як простий стрілець охотник в Українську Галицьку Армію, де пізніше служив у 4-тій Золочівській Бригаді. Попадає у польський полон, звідки утікає знову в Українську Армію У. Н. Р. В чотирикутнику смерті перебув тиф кількома наворотами. Перебувши тиф, вернув з надломаним вже здоров'ям до Галичини, докінчувати теологію. В 1923 році закінчив богословські студії і з'явився того року висвячений і рукоположений на священника, де в той час був приділений як адміністратор в Зборівщину, до села Манаєва, потім до Лукавця і Батькова, а на останку приділили його до Плугова у поміч його хорому батькові пароху Володимиру. Всюди працював на народній ниві, оставляє по собі благородні сліди своєї праці. В 1925 р. з'явився приділений як катехит до вищих шкіл міста Теробовлі, де там на зарослій ниві землі Теробовельщини кидається у вир праці: там і остав до своєї смерті. В Теробовлі працює у всіх установах. Як великий просвітянин, кооператор і політичний організатор іде на села з викладами, рефератами, святочними проповідями. Нема села в Теробовельщині, щоби він там не оставив слідів своєї праці і по собі доброї памяти. Його знаменні проповіді, як релігійні так і національні, на різних народніх святах, зібраннях, вічах зробили його в масах народу дуже популярним. І справді був се дуже рідкий проповідник на наших землях. Його знала не тільки Теробовельщина, але майже ціле

Галицьке Поділля (його знаменна відповідь на Маркіяновій Горі в серпні 1928 р. і духовні проповіді в Зарваниці, де його часто запрошувано на трибуну проповідника).

Всі його проповіді були так сильні, надхнені великою любов'ю до своєї батьківщини і так глибоко пересякли великим патріотизмом, що сила слів, котрі пили з його уст, зворушувала слухача до глибини душі, поривала його до найбільшого духового напруження, готового на всяку жертву і посвяту. Покійний мав вроджений дар красномовця, мав гарний тон голосу, чистоту мови, і свій спосіб технічної будови проповіді. Був це чоловік великої сили духа. Його праця в Теробовельщині мала великі успіхи. З великим пієтизмом відносилася до нього молодь, яка бачила в нім свого духового провідника. У масах народу був дуже шанований і люблений. Селянство обожало його і дуже цинило. Невмолима і завчасна смерть зробила велику кривду нашому народови, забираючи його. Упав мов стрілець на стійці серед розгару праці для народу.

У день 2 листопада 1934 р. відпровадила Теробовельщина, на вічний спочинок свого найкращого сина. Доказом, як шанував і любив його нарід, був величавий його похорон. Ціла Теробовельщина масово прийшла зложити поклін його тлінним останкам. Навіть багато культурних поляків і жидів, котрі з великою пошаною відносилися до покійного, прийшли на його похорон поклонитися йому в останне у велику дорогу. Маса вінців від різних установ, це була скромна надгорода і подяка народу за його велику і невтомну працю. Поховали о. З. Кузьму на міськім теробовельськім кладбищі, коло братської великої могили тих стрільців, що впали в наступі на Теробовлю, дня 12 червня 1919 р. по Чортківській офензиві. Тіло о. З. Кузьми спочило поруч наших стрільців героїв, з котрими разом спочиває славний старшина, поручник Іванів, командант скорострільної сотні 4-ої бригади.

Спіть там, Дорогі наші, спіть,

Про долю-волю тихо сніть.

В тиждень по похороні о. З. Кузьми, дня 9 ли-

Делегация бывших стрільців У. Г. А. зі села Ласковець на могилі о. З. Кузьми,

стопада, приїхала над його могилу делегація від
бувших стрільців У. Г. А. з дальших сторін. При-
везли і зложили на його могилу терновий вінок
зі стрілецьким залізним шоломом. Привезли щито-
ву табличку до хреста, на котрій мерехтить напис:

Спи Орле України,
Нехай земля, котру Ти так
Щиро любив
Приголубить Тебе.

Ілля Рогатинський.

З цим числом виси-
лаємо складанки на
висилку передплати

за

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

Просимо прислати ними передпла-
ту за останнє чвертьріччя 1935. р.
Заягаючих передплатників проси-
мо у місяці жовтні, місяці україн-
ської преси, обовязково вирівнати
свої залеглости! — — — —

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 10. / Жовтень 1935.

ЗМІСТ:

Мати		Артилерійський гудзик	
Василь Пачовський	2	І. Г.	11
Переглядаючи Альбом У.С.С.		Українські табори сиріт і старців в Свя-	
М. Горбовий	2	тобожицях	
Баталістика в українському граверстві		Др. В. Пастушин	13
В. Січинський	4	У большевицькій чрезвычайці	
16 місяців у рядах київських Січових		Ярич-Запільський	17
Стрільців		Історія 8-ої Галицької Бригади	
Іван Вислоцький	6	Др. Іван Карпинець	19
Станиславів — столиця З.О.У.Н.Р. і У.Н.Р.		Посмертні згадки	23
в рр. 1918—1920		Від Адміністрації	24
Іван Чепига	8		

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

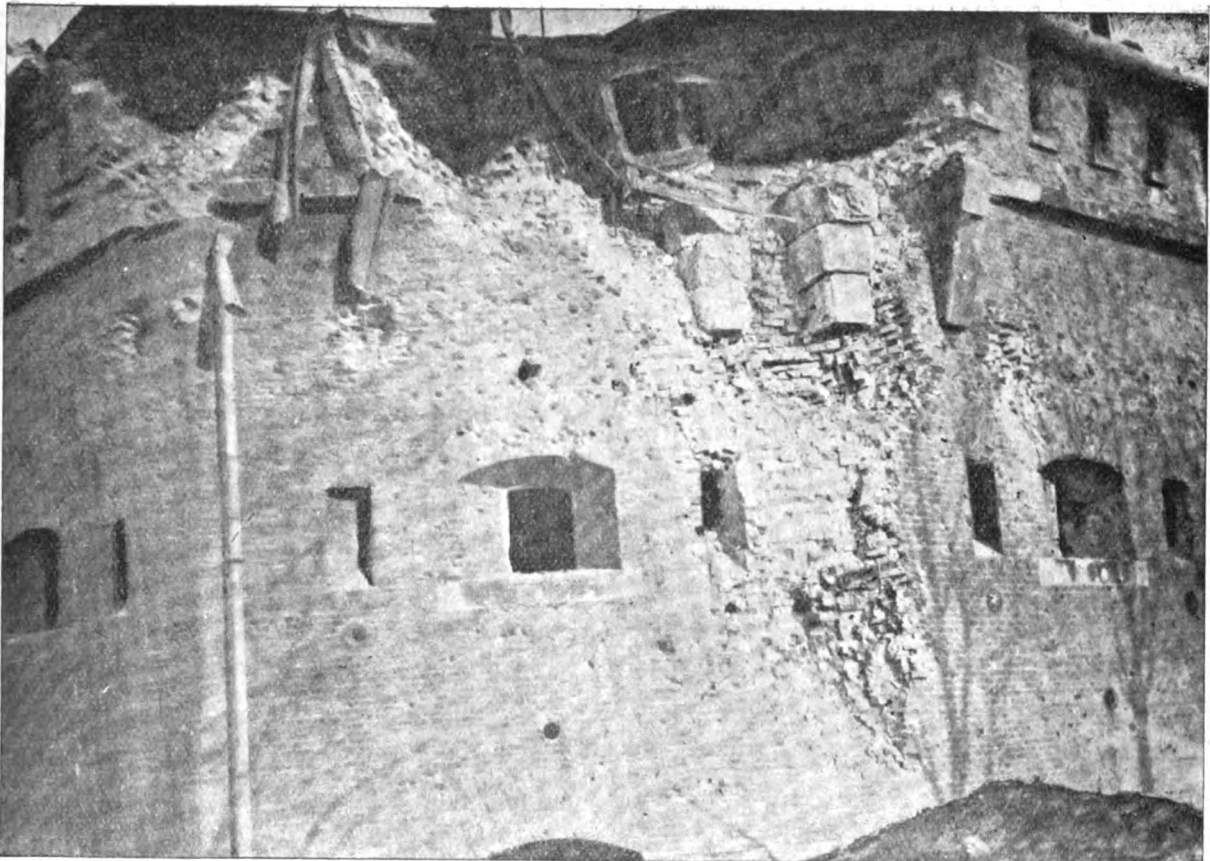
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 11

ЛИСТОПАД

1935

Один з бастіонів Цитаделі у Львові після листопадових боїв.

В П Е Р Ш Е

Трьох їх вийшло із брами казарми:
ясні чола й шоломи (о, очі!),
на шоломах калиною — кармін,
приклад стукнув, як крик серед ночі.

Місто втихло, прищурило мязи
(ой, матусю, на вулиці наші!..)
і хтось плакав сльозами екстази,
як вбирався у кріс на піддаші.

Трьох їх вийшло. З рукою на крісі.
...Сірі мури непевні, холодні —
Вже ми, нене, сьогодні міцніші!
Вже ми, нене, панами сьогодні!

Чорні вікна, як пропасти брами
(»це вже наше, це місто старезне...«).
Наглі постріл розбився об камінь
— три шоломи, як привиди щезли.

Вранці прапор на ратуші хлипав.
Маніфести кричали: осанна!..
...Вперше камінь — о, спрагнено випив
кріз гарячу Незнаного Йвана.

Листопад — місяць Українських Інвалідів

Кожного року звертаємося в місяці листопаді зі закликом до громадянства за допомогою для наших інвалідів. І тепер знову, вже 17-ий раз, простягаємо руку в імені 2.000 інвалідів Українського Війська.

Мабуть саме тому, що вже 17-ий раз із черги простягаємо руку до українського громадянства, наші заклики не роблять більшого вражіння, не мають належного успіху, чим далше віддаляємося від славної минувшини, чим більше ваготіє на нас тверда буденна дійсність, тим менше чутким стає українське громадянство на недолю своїх інвалідів, тим більше байдужіє до своїх борців.

А доля наших інвалідів не кращає, але з кожним днем гіршає, надходить старість, відновлюються давні рани, а Українські Інваліди не мають виглядів не тільки на скромне забезпечення останніх днів життя, але навіть заходить обава, що вже завтра не будуть мати шматка хліба для себе, для рідні, не зможуть заспокоїти найконечніших потреб: лікування, протез, одіння і взуття, що бувші герої кінчатимуть свої дні в голоді і холоді.

Тому створення можливих життєвих відносин принайменше для найтяжчих інвалідів Українського Війська, це неминуча конечність і байдужність громадянства в тій справі наносить нам сором. 120.000

злотих річно на інвалідів мусить українське громадянство зложити.

Не скидайте того обов'язку на других. Кожний нехай від себе виконає. Нам та Стрільцям Української Армії, що ціло перейшли воєнне лихоліття. Судьбу останків Української Армії кладемо на серце і тим, що — по волі, чи неволі — стояли подальше від оружної борні.

Тепер ще пора показати себе не на словах, а на ділах!

У місяці листопаді прийдіть з допомогою нашому товариству, що знесилюється, несучи поміч інвалідам. Засоби вичерпуються, збірки жертв дають щораз менше, — безпека інвалідів zagrożена.

Не можемо допустити до того, щоб інваліди Української Армії гинули з голоду, чи передчасно вмирали від невилікуваних ран.

На сторожі окалічених борців за волю стоїть честь нації!

Український Інвалід не даром ждатиме на вашу допомогу!

ГОЛОВНА РАДА
УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ ІНВАЛІДАМ У ЛЬВОВІ.

Могила невідомого героя

Написав: Ф. Кожовський.

Обмотала сітка павутини
рамена маленького хреста,
що на Твоім гробі.
Поруч гробу виріс кущ калини,
тільки, Брате, пам'ятки по Тобі...

Дійсно тільки пам'ятки по молодому, невідомому стрільцеві-героєві! Маленька, непозирна могилка на сільському цвинтарі в Маневі, деревляний хрестик, що зо старости похилився і — теплий спомин місцевих селян, що рік-річно правлять панахиду за невідомого стрільця-героя.

Переходжу попри маленький цвинтар в глибоких лемківських горах, в селі Маневі, ліського повіту.

— Ось тут лежить невідомий стрілець — каже мені місцевий селянин, що йде зо мною. Підходимо до могили, мій товариш оповідає:

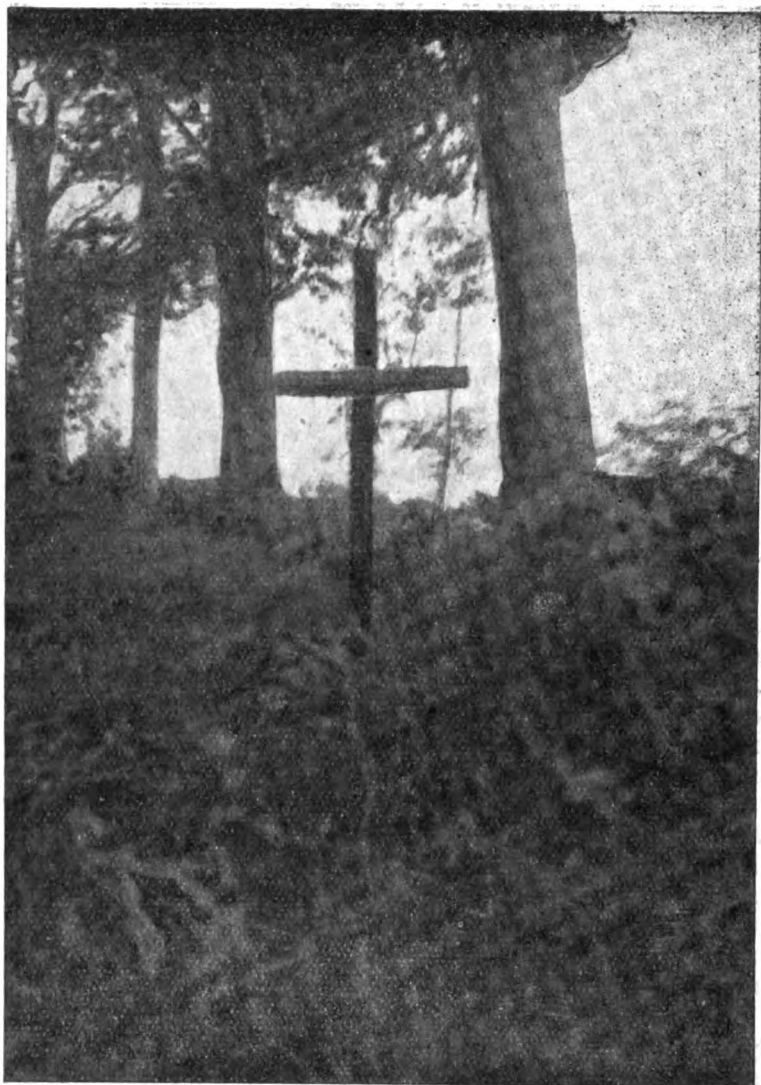
Було це в квітні 1919 р., вже потім, коли мешканці Мигової Волі вбили ст. дес. Чолача. Наші відділи стояли в Бальниці, Зубрачім, Тісній та Маневі, противник зайняв був Лупків, Зубенсько, Смільник. Із Лупкова старалися поляки посунутися на схід, розбити ті відділи, що здержували їх наступ, а ще самі верхами прокрадалися в сторону Лупкова та непокоїли його.

Одного дня вийшов із Лупкова більший відділ поляків, попереджуваний панциркою, що їхала вузкаторівкою в сторону Тісної. Похід відбувався спокійно, поки панцирка та відділ противника не наблизився до стації Манів. Тут стрінув противник завзятий опір. Відділ наших стрільців привитав поляків стрілами з рушниць та скорострілу, що його обслуговувало двох стрільців. Перестрілка тривала довший час, з обох сторін були ранені. Врешті наші стрільці мусіли відступати перед переважаючою силою противника.

Противник крився добре, тільки густі відгуки крісової пальби свідчили про те, що він близько. Не втихав також наш скоростріл, приміщений на краю села, при залізничній стації.

Врешті поляки рушили до наступу розстрільною, вже от-от добудуть наш скоростріл. При ньому тільки двох стрільців.

І нараз скоростріл замовк. Поляки кинулися юр-

Могила Невідомого Стрільця-Героя в Маневі к. Ліска.

бою в те місце, де стояв скоростріл, та місце було вже пусте. За хвилину заклекотав скоростріл недалеко школи. Це там примістилися два стрільці та боронили доступу до села. За хвилину скоростріл вже побіч церкви, вже відтіл бє противника. А противник ненастанно посувається вперед. Один з обслуги скорострілу вже зник. Може ранений, а може просто побачив безвихідність положення і — подався за відступаючими товаришами.

При скорострілі вже тільки один стрілець. Іще кілька серій стрілів, кількох наступаючих паде із зойком на землю. А потім...

Один стріл противника, що підкрався ближче і — герой-стрілець паде лицем на свій скоростріл. Буля поцілила його в серце, що так любило рідний край...

Поляки добули село Манів. Героя, що боронив села аж до останньої хвилини життя, казали похоронити на цвинтарі.

Хто був цей герой — не знати. При вбитому не найшли нічого, що допомоглоб розпізнати його...

Поховали вбитого самі селяни й що року служать панахиду по ньому... По невідомому стрільцеві-героєві.

Бій за Велику і Малу Вишенку

Спомин.

Написав: Лука Семчук.

Серед соснових лісів, при джерелах річки Верещиці, на пісковатім ґрунті лежать села Велика і Мала Вишенка.

На полях обох Вишеньок вели частини I. Корпусу У. Г. А. в березні 1919 р. кроваві бої за узгір'я, що тягнуться над Верещицею.

Команда I. Корпусу У. Г. А. здавала собі добре справу, що значилаби втрата лінії Верещиці для дальшого ходу воєнних подій і тому дала приказ цієї лінії рішучо боронити.

Яворівська група знеможена боями за Яворів відступала до Вишенки. Її сили були за малі, щоби вдержати Вишенку в своїх руках.

Дві золочівські сотні, які були в дорозі на большевицький фронт, одержали в Бродах на двірці приказ завернути до Красного, а звідти податися до Камінки струмилової до розпорядження I. Корпусу У. Г. А. За нецільх дві доби сотні з Бродів прибули до Камінки стр. Копнистий сніг утруднював похід.

В Камінці стр. командант I. Корпусу генерал Микитка відібрав від прибувших сотень звіт, переглянув їх та дав наказ перейти до Зіболок. Тут відпочивали в неділю, а відтак по приказу відійшли до Крехова, де зголосилися в команді яворівської групи. В тім часі в Крехові була теж команда т. зв. групи Кле (назва від сот. Кле).

У. Г. А. в тім часі реорганізувалася. З груп творено бригади. З яворівської групи і групи Кле створено в тім часі 6-ту бригаду, під командою от. Стафиняка. (Фактичним командантом був бригадний адютант пор. Головінський Юліан).

В Крехові золочівські сотні зіли вечерю і дістали приказ негайно відійти на Велику Вишенку та зголоситися в команді II-го яворівського куріня. Дорога була дуже утяжлива — сніг ліпив в очі, курило, світа не було видно. В чистім полі напевно зблудивби, але що дорога вела через село Брище, а дальше лісом аж до В. Вишенки, то сотні щасливо дісталися на місце.

По коротких пертрактаціях з командантом II-го куріня, котрий кватирував на приходстві у В. Вишенці, сотні заночували в тім селі, а на другий день рано дня 26. березня 1919 р. в год. 8-ій були вже на Малій Вишенці, щоби змінити I. яворівський курінь.

Командант I. яворівського куріня чет. Гринкевич, низький, худорлявий старшина в чорній шапці з червоним дном, запізнав золочівських старшин з фронтом, причім умовилися між собою, що золочівці займуть позиції I. куріня аж на другий день і тоді курінь піде на заслужений відпочинок.

Поляки одержали на тім відтинку нові сили і переслідували яворівську групу в день і в ночі не даючи їй видихатися.

Точно в 11. год. 26. березня, коли золочівські сотні їли преспокійно обід, а старшини тих сотень:

поручник Василь Герус, четар Слимаківський і хорун. Луць Семчук в одній з хат недалеко фільварку на Мал. Вишенці розташовувалися також до стрілецької зупи, вбїг до них до хати дижурний старшина—бунчужний родом з Брідщини і різко зарпортував „поляки наступають, яворівці відступають“. В миг ока старшини були вже коло своїх сотень і наказали збірку, криючися перед польськими стрілами за хатами. Доїдати обіду не було часу.

Ситуація була поважна. I. яворівський курінь відступав майже без бою. — Він по тяжких попередніх боях не мав сил держатися. На лицях стрільців того куріня було видно виснаження й утому. Ім треба було дати за всяку ціну перепочати, — щоби не стратити такого доброго вояка, яким були яворівці.

Здєржання ворога, залежало тепер виключно від золочівських сотень. Золочівці з жалем дивилися на відступаючий курінь, та здержувати його навіть не пробували. Задержали лише яворівських скорострільчиків з командантом підхор. Крушельницьким з Ямного коло Камінки стр., бо своїх скорострільців не мали.

Тепер I. сотня під проводом хор. Семчука пішла в ліс на полудне від фільварку, скоростріли під проводом підхор. Крушельницького заняли позиції на фільварку, а II. сотня з четарем Слимаківським обсадила цвинтар Малої Вишенки. Поручник Герус був на правім крилі I. сотні коло фільварку. Він проводив цілою групою.

Наказ був: припустити поляків як найблизче до себе, а відтак почати стріляти.

Польське військо підходило розстрільною скоро, якби було певне, що ніхто не заступить дороги. Та нараз затьохкали яворівські скоростріли й посипався скорий, одиничний крісовий вогонь золочівських сотень. В польських рядах повстало сильне замішання, піднеслися крики і ляменти. Поляки впали долів. З обох сторін почалася завзята стрілянина.

Золочівці здержали польський наступ. Вони рішили видержати на місці на цій створеній на борзі позиції як найдовше, бо сподівалися, що або дістануть поміч, або під заслоною ночі відступлять на догіднішу позицію і спиняючи поляків дадуть змогу яворівцям прийти до себе. Але поміч не надходила. Поляки в десятеро чисельніші почали золочівців окрилювати. Заходила небезпека дістатися в полон. Поручник Герус зявився на найбільш загроженім лівім крилі. Ще якийсь час йшли змагання. Поляки попросту стріляли вже на ліве крило золочівців з боку заходячи на їх зади. У золочівців не було вже ніякого запасу, щоби протиставити тим польським військам, що наступали з боку.

Герус і Семчук рішилися відступати. Пішла команда: з ліва на право одинцем взад, напрям Велика Вишенка. Останній зійшов з поля бою підхор.

Крушельницький, котрий обстрілюючи поляків зі скоростріла в різних напрямках улекшував золочівцям відступ. Золочівці мали кількох ранених, між іншими дістав перестріл черева бунчужний, що походив з Брідщини.

Золочівці відступили до В. Вишенки і заняли цвинтар, а яворівські куріні на другий день скоро світ обсадили становища від них на полудне, так звану попову гору. Яворівці не мали змоги відпочивати, треба було здержувати ворога, котрий попросту не наступав, а пхався.

Ніч перейшла спокійно, але вогке, пронизливе зимно відалося в стрілецькі кости і далось добре взнаки стрільцям. Кожний дзвонив зубами, мовби ним лихорадка трясла, ніхто не міг промовити слова. Не один зі стрільців думав, що прийдеться сконати від зимна.

Вже рано поляки повели знову наступ, та тут яворівці і золочівці привитали їх, як пристало добрим воякам. Поляки наступали кілька разів, щоби яворівців рушити з місця, та це їм не вдалось. У яворівців відновився дух боїв з перед Яворова. Золочівці влучно обстрілювали з цвинтаря поляків, яких бентежило те, що кожний їх випад був уміло відкинений.

З бригади був приказ, держатися на місці, бо поміч в силі одного куріня, зложеного з 3 сотень УСС (дісталися на цей терен при наступі на Городок) і 2-х сотень Клейців, під командою сот. Білінкевича та одної батареї наспіє на 12 годину. Одначе по причині сніжних ростопів цей курінь і артилерія не могли прийти на час.

Точно в другій годині по-полудні, з заду над правим крилом золочівців засвистала у воздуху шрапнеля і розірвалася над поляками. В нас вступив дух. Ми були певні, що надійшла поміч. Друга шрапнеля розірвалася серед поля між нами і поляками, а третя над золочівцями. Хор. Семчук післав ординанса до телефону, щоби повідомити батарею, щоби та продовжила огонь на яких 400 м. наперед, а не біла по наших окопах, та одержав відповідь: „нажаль то не наша артилерія, то ворожа“.

В тім показала польська розстрільна, яка від присілка Лутова наступала в напрямі цвинтаря В. Вишенки. На цей відтинок поляки сконцентрували гарматний вогонь і повели наступ. Треба було наше праве крило продовжити, відповідно його вигинаючи. Пор. Герус зажадав від яворівців одної сотні, яку треба було витягнути зі середини, бо там був уже повний спокій і перекинути її на праве крило золочівців, а хор. Семчук дав приказ своїй запасній четі також іти на праве крило. В тім моменті наступило трагічне непорозуміння. Яворівці, бачучи рух на правім крилі, думали, що золочівці не видержали наступу і відступають та почали на правду відступати. Золочівці з початку були певні, що яворівці вицофують якусь частину, щоби перекинути її на праве крило, та зараз показалося, що вони відступають. Четар Слимаківський стратив мізинний палець, пішов на перевязочний пункт. Відворот був неправильний, та одно було рятунком для нас, що за нами був ліс, який засланяв нас перед ворожими прицілами.

Здержати відступаючих не вдалось. Треба було опустити цілу лінію. Золочівці відступили також. Пор. Герус і хор. Семчук задержалися ще якийсь час на краю ліса, щоби приглянутися силі поляків. Польська розстрільна посувалася скорим пруським темпом в нашу сторону. Побачивши Геруса і Семчука поляки почали кричати „тшимай, тшимай тих малих“, та ті, кинувши в сторону поляків ручними гранатами, сховалися скорою ходою в лісі, доганяючи свої сотні. Старшини упорядкували в ході золочівські і яворівські відділи. Телефоністи залучили телефон і повідомили бригаду про відворот. Відступ йшов до Брища.

В Брищу в ночі зібралися старшини на нараду — як відобрати назад Вишенку? Рішено в 4-тій годині ранку повести протинаступ. Кожний старшина дістав свій приділ, зглядно напрям наступу. Золочівці дістали задачу досить тяжку, бо припало їм брати попову гору, а щоби її взяти, треба було перейти Верещицю, а під весну військові переходить річку то річ не дуже приємна. Коли старшини розходилися до своїх частин з наради, до їх ушей долетіли звуки розривів ручних гранат і крісової пальби зі сторони Вишенки. Ніхто не міг збагнути причини цієї стрілянини. По тій причині наказано строге поготівля. Ніхто не спав. Зміцнено застави. В напруженні ожидали всі розвязки стрілянини.

В тім напруженні дався чути зі застави на дорозі до Вишенки вигук: — „стій, хто йде?“ — „Ми УСС, ми Клейці ведемо полонених“.

Справа нічної стрілянини була вияснена. То курінь сот. Білінкевича, котрий йшов на поміч групі на Вишенці около 2-гої по-полудні, вже зрівнався був з групою Вишенки кілька кільометрів на північ від неї і вже розташовувався до удару на поляків, що наступали на праве крило золочівців, та втім нагло стріли на Вишенці умовкли, наші частини, як відомо, відступили до Брища. Курінь Білінкевича опинився тепер на задах поляків. Вичекав у лісі до ночі і, перебиваючися через польський фронт, напав на Велику і Малу Вишенку, розбив польську лінію і передерся знову до своїх.

Як було умовлено, яворівці і золочівці повели в 4-тій годині наступ. На Вишенці у хатах було побитих багато поляків, знаки нічного наскоку. Так як їли вечерю так і лягли від ручних гранат. Хор. Семчук вислав звязкових до частин Долуда. Долудівці дістали були наказ наступати на Янів. Золочівці заняли попову гору, яворівці цвинтар, розстрільна йшла вперед, польська артилерія сильно обстрілювала золочівців. З хвилиною, як золочівці перейшли попову гору і доплив Верещиці, поляки почали відступ. Золочівці взяли тоді більшу кількість поляків у полон. Ті, що піддавалися, були дуже перестрашені, кидали кріси по звичаю на землю, підносили руки до гори і зі словами „пане большевіку, даруй пан жице“, клякали і піддавалися. Наші скоро відводили їх в зад.

Зі слів тих, які піддавалися, видно було, що їх страшено, що українські частини це большевики, а страх їх був оправданий, коли побачили золочівців убраних в шинелі, та папахи.

Цілий відтинок поляків був розбитий. Ми забрали

і польську гармату. Запал в наших рядах був великий — нікому і їдження не було в голові, хоч був уже вечір. Стрільці вигукували „до Яворова, до Яворова“ і не спочиваючи йшли — не треба було нікого підганяти.

На фронт прибув генерал Микитка і пор. Головінський. Головінський дав наказ здержати розстрілювати і не йти далше. На запит хор. Семчука, чому в такому запалі не йдемо, а зупиняємося, пор. Головінський відповів „задалеко ми загналися. Долуд не наступає. Поляки з Янова йдуть нам на заді“. За причину питатися не було часу. Поляки почали обстрілювати з боку і з заду наше ліве крило. Тут мало не погіб ген. Микитка.

Не було іншої ради як завернути на знаний цвинтар В. Вишенки. Четар Гринкевич дістав наказ і з бравурою ударив своїм курінем по поляках, які йшли на нас з Янова. Бій був завзятий. Курінь поніс поважні страти, але дав змогу вицофатися решті частин без страт на давні позиції.

Золочівці заняли цвинтар В. Вишенки, а яворівці попову гору. Коло десятої години дня 28. березня вернули звязкові вислані хор. Семчуком, але в польських шинелях і з польськими крісами. Вони

прямуючи до Долуда попали в полон. Ночували в Курниках разом з поляками. В ночі стягнули з них шинелі, забрали потрібні їм кріси і відійшли до своїх. Польські плащі улекшили їм утечу.

Позиція усталилася на цвинтарі Великої Вишенки і на поповій горі. Ще два дні були золочівці на Вишенці. Відси по приказу відійшли до Магєрова. Їх змінили Клейці. Фронт на Вишенці держався аж до загального відступу. Ще довший час держалися наші застави в присілку Лутова, які коштували нас кількох старшин, майже що другий третій день був хтось зі старшин, що повнили там службу, ранений або убитий. Там був ранений і хор. Семчук, який дістав дня 15. квітня 1919 в ночі кулю, уставляючи розстрілювати до наступу на Малу Вишенку.

Великою похибкою в тім бою було те, що Долуд не наступав на Янів. Долудівці наступаючи на Янів булиб прикули там сконцентровані польські частини і не булиб дозволили їм цапати на заді яворівців.

Ми могли легко очистити тоді північний фронт і оточити Львів та довершити те, що не вдалося осягнути Ш. Корпусові при наступі на Городок.

Про пєси зі стрілецького життя

Цього року вийшли з друку дві театральні пєси, про котрі пишеться, що вони „з життя У. С. С.“ Перша з них „Іхав стрілець на війноньку“, а друга „Десятник Люлька“ — або „Бо війна війною“, — обі автора Б. О. Пирятинського.

Читаючи їх, хочеться звернутися до автора (як і будучих авторів) та видавництва цих пєс, щоб трохи більше застановилися над їхнім змістом. Не можемо легковажити собі надто такої великої сторінки нашої історії, як період Українського Січового Стрілецтва.

У найдалшому закутку наших земель добре відомі геройські подвиги і значіння У. С. С.-ва. Не можна їх понижувати такими виставами.

Перейдім до змісту:

Пєса „Іхав стрілець на війноньку“, — ще можлива. Змістом вона сильніша від „Залізної Остроги“.

Одначе є одна, і то важна хиба, У Ш. дії автор чомусь виводить кінець дії так, що У. С. С. відступують, а окопи займають москалі...

Чи в цей спосіб ми гідно представимо стрілецькі подвиги? Давати одиноку дію позиційної борби й якраз її кінчити відступом? Тим більше, що в дійсності відступів стрілецьких не було, бо як деколи відступали, то з вини інших, австрійських частин, що піддалися чи відступили.

Правда, пєса має успіх. Але якраз тому, що наші

режисери саме заміняють відступ на наступ! Цим і влекшують собі постановку, бо не треба даром виводити на сцену москалів (відпадають строї і люди, а з тим і кошти). І така зміна саме потягає за собою публіку. Так теж і повинен був автор написати.

Ще гірше випала справа з „комедією“ „Десятник Люлька“.

Зміст цього „Десятника“ такий, що він нічого не робить на відпустці, тільки дивиться й придумує, якби то попоїсти де, і зарвати якнайбільше харчів зі собою до сотні. На це й створена ціла „комедія“.

Чи ж то вже нема що кращого показати з життя У. С. С., та аж таку „комедію“? Чи ж ми вже перебрали всі теми й моменти стрілецького життя, щоб аж в такому відемному світлі представляти стрільця, та ще й десятика? Стрільцям, ще й на відпустці, не треба було аж до штук удаватися, щоб добути харчу, бо кожний із „цивільних“, собі не залишав, а стрільця обдаровував.

Отже, на будуче, най Шановні Автори творять щось оригінального і правдивого. Романтичне життя Стрілецтва таке богате в усякі пригоди, що можна на їх основі творити безліч усяких пєс, комедій, драм і т. п., які не будуть понижувати Стрілецтва.

М. Горбовий.

Новоселиця над Самарою — запоріжське місто

Написав: В. Січинський.

Російська і почасти польська історіографія представляли Запорізьку Січ, як дуже примітивну військову організацію, що вдоволялася елементарними потребами та нездатна була до творення вищих шаблів державного життя. Запорожці жили, мовляв, в якихось дуже примітивних житлах серед „дикого поля“ і не знали більш організованого та упорядкованого життя міського.

Між тим у дійсності справа виглядає далеко інакше, а наша власна непоінформованість пояснюється передовсім тим, що московська навала старалася за всяку ціну не тільки знищити усякі матеріальні пам'ятки з доби нашої незалежності, але навіть затерти усяку пам'ять про них.

В числі 7—8 „Літопису Червоної Калини“ за 1932 рік ознайомились ми з колишнім адміністраційно-військовим осередком козацького війська — містом Трехтемировом. Це стаття пера нашого відомого дослідника українського війська старих часів. Тепер я хочу згадати про інше козацьке місто — Новоселицю, що було у найблизшому сусідстві до властивого Запоріжжя.

Місто Новоселиця лежить на правому березі притоки Дніпра — річки Самари, в тому місці, де вливаються до Самари її притоки Самарчик і Перевали.

Річка Самара досить широка, тече серед рівнини і на віддалі 30 кілометрів (від впливу до Дніпра) є сплавна для пароплавів. Околиці Самари віддавна славилися своїми природними багатствами, найкращими на Запоріжжю природними лісами, а навіть озерами, повними усяких звірів і риб. Річка Самара була описана ще відомим французьким інженером Боплян, що видав у 1650 і пізніших часах знаменитий „Опис України“. Боплян писав: „Річка Самара з околицями вельми знаменита не тільки багатством риб, але також — воском, медом, звірями для полювання і в будівельному лісі... Козаки називають її святою річкою, можливо завдяки її багатству“ („Дескрипціон д' Україн, пар Боплян, 1660, ст. 17).

Запорожці з давних-давен мали на берегах Самари зимовики, а вже в XVII ст. Новоселиця над Самарою стала одною зі значніших осад Запорож-

Запорізька катедрa в Новоселиці над Самарою.
Вигляд перед перебудовою 1888 р.

ців. Вони оселялися тут з родинами і крім рибальства, полювання, пчільництва, займалися також хліборобством. Досить часто згадується Новоселиця (Самара) також в українських хроніках Величка, Самовидця та ін.

За часів гетьмана І. Мазепи тут зложено в 1687 році фортецю, що мала назву „Богородицької“ або „Самари“. Після знищення фортеці в 1711 р., вона була відновлена в 1736 році і відтоді офіційна козацька назва міста була — Новоселиця, а нарід далі звав фортецю „Самара“ або „Самарчик“. Це укріплене місто „Самара“ зазначене на мапі України Т. К. Лютера середини XVIII ст.

Від колишньої грізної фортеці тепер залишилися лише незначні сліди. На згаданій мапі Самара-Новоселиця стоїть на важному великому шляху, що лучить Запорізькі пороги з Маячкою і цілим ланцюгом укріплень і фортець на річці Орелі (т. зв. „Українська лінія“). У другій половині XVIII ст. Новоселиця стала місцем паланного запорізьького уряду.

Цікаво, що москалі шукаючи за ріжними вигодами і дешевою поживою, віддавна звернули пильну увагу на невичерпані природні багатства р. Самари. Наприклад, московський посол Василій Тяпкін, що переїздив сюдою в дорозі на Крим в 1681 р., пише, що по річці Самарі „дубровы великія, и лѣса, и звѣрь въ лѣсахъ, и рыбы въ водахъ и кормовъ конскихъ всюду множество, и пашни можно заве-

сти великія“. Мабуть ці богацтва дуже цікавили московський уряд, коли суди згодом післано „стряпчого“ Коломіна „для осмотра береговъ Самары“.

Новоселиця в кінці XVII ст. мала для Запоріжжя вже таке значіння, що тут, в цьому осідку Запоріжського уряду, побудовано знамениту Запоріжську катедру — незвичайно цінну пам'ятку українського деревляного будівництва, що являється одночасно одинокою монументальною пам'яткою Запоріжської Січі!

Заложено церкву в 1773 р., себто за два роки перед розгромом Запоріжської Січі. Ніби відчуваючи свій скорий упадок, Запоріжжя залишило по собі цей монументальний пам'ятник своєї колишньої слави і своєї високої мистецької культури.

Існує легенда про заложення запоріжської катедри, записана у 80-их роках минулого століття П. Горленком і опублікована в „Київській Старині“ за 1888 р. Цей переказ, розуміється, дуже зпримітивований в народній уяві та прибрав форм анекдотичних, не позбавлений однак оригінальних побутових рис.

Запорожці — каже народній переказ — задумавши побудувати церкву, зібралися на раду до „тигара“, запорожця Якова Легкого. Були тут присутні паланочна старшина, місцеве духовенство та ігумен Самарського монастиря еромонах Ісесей. Рада була в садку і після обговорення питань про матеріал, кошти та ін. стали радити, хто має будувати церкву. Виявилось, що один з присутніх привіз з собою будівничого Якіма Погребняка з Водолага. (В дійсності с. Нові Водолаги існують на Харківщині!).

— Ти можеш побудувати нам церкву? — питали Я. Погребняка батьки-старшини.

— Можу, дайте тільки сили і плоти, а поставити поставлю.

— Якої там тобі ще сили і плоти?

— Плотників-робітників, та дерева, та цегли, вістимо.

— Ну та де тобі такому непоказному побудувати храм Божий! — підсміхалися запорожці.

— Е, батьки, побудую, а коли хочете, я от намалюю, яку вам церкву поставлю.

— Ну малюй!

Будівничий тут же на стежці нарисовав фасад церкви з 5 банями.

— Та, церква намальована славно — казала старшина, але як то її побудуєш?

— Будувати нам не первина; я ще і не таку потраплю побудувати: я зроблю церкву з 9 банями.

— Ну козаче — відізався один з запорожців — і я як малий був, то теж брехав, але за це мене не раз годували березовою кашою.

— Можу! — відповів Погребняк — я вам її і намалюю коли хочете.

— Намалюй!

І він намалював.

Запорожці захопилися рисунком, але не довіряли як це може бути, що з кожного боку церква виглядає з трема банями, а всіх бань має бути 9; після їх рахунку має бути всього 12 бань! Однак це не

перешкоджало їм доручити будову Погребнякові за 2.000 карбованців, з котрих будівничий пожертвував на церкву 24 карб.

Після святкового заложення церкви з участю архієпископа Євгена Булгарина, у присутності кошового і де-яких курінних отаманів, при великому здвизі народу, — будівничий десь зник на три чи чотири дні. Ктитор Павло Коржевський почав уже непокоїтися, коли раптом, несподівано з'явився Погребняк.

— Ну от вона вам уся тут — сказав будівничий, навіть не привітавшись — ну от, беріть її, дивіться — зо всіх чотирох боків по три вежі, а всіх таки девять, девять а не дванадцять.

За цими словами будівничий подав ктитору модель церкви, зроблений з очерету.

— Вижу, вижу, Господи тобі поможи — сказав Коржевський. Все воно так, як ти говорив. Але де ти чоловіче божий був?

На це Погребняк оповів, що він втік до самарських очеретів і там за поміччю Божою і св. Миколая зробив оцей модель.

Як провадилася сама будова — на це не дають нам відповіді ні народні перекази ні історичні відомости. Знаємо лише, що будова тревала аж 6 років, а була посвячена в 1781 р. протоієреєм катедри Григорієм Порохнею — коли вже Запоріжська Січ не існувала!...

Крім коштів на будову, що походили з Запоріжської скарбниці, жертводавцями церкви були ще Антім Головатий і Чепіга. Далі, в 1774 р. козак Іван Батурицький-Терещенко дарував образ „Собора св. Апостолів“, в 1775 р. козак Лаврентій Плиха дарував Євангелію у зеленій аксамітовій оправі, а в 1776 р. козак Федір Колотнеча — срібну чашу.

Запоріжська катедра простояла непорушно до 1887 р. коли її задумали ґрунтовно направити. Але, як говорять урядові реляції, підчас праць виявилось, що бальки особливо нижчих частин, були спорохнявілі так, що вирішили церкву зовсім розібрати і побудувати нову „первісного взірця“. Будівельні праці виконувано за доглядом „комісії“, що була зложена парохом Троїцької церкви, за „дозволом“ катеринославського урядового „Будівельного Відділу“ і петербургського „Сіноду“. Самі праці виконував архітект Харманський, а відновлювання образів переводив реставратор Н. Перфільєв з Петербурга.

Стару катедру почали розбирати 2. жовтня 1887 р. і закінчили розбирати в кінці 1887 р. Нова будова коштувала понад 30.000 карб., при чім 20 тисяч походило з церковних коштів і понад 11.000 — з добродійних пожертв.

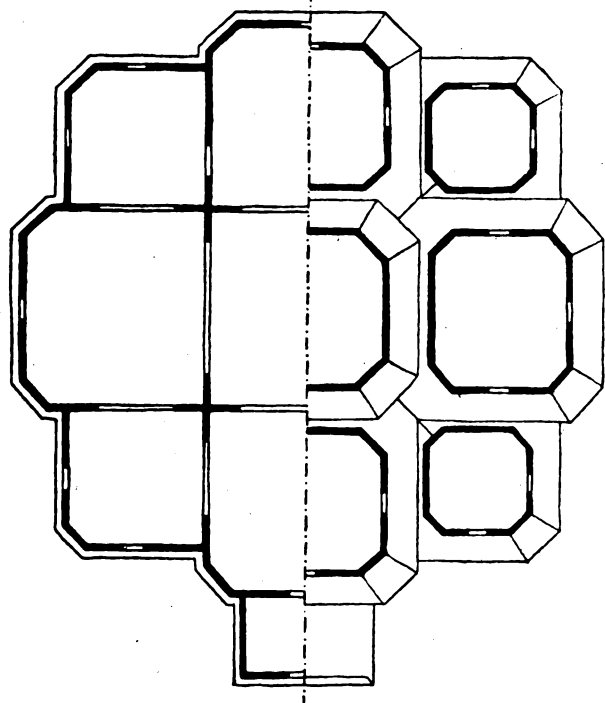
Перед розбором старої катедри, на жаль, не зроблено обмірів будови, лише завдяки старанням згаданого українського письменника і дослідника української минувшини П. Горленка, зроблено фотографічну світліну старої катедри та її опис. З цієї фотографії була виконана літографічна репродукція у літографії Корчак-Новицького в Києві і долучена до статті Горленка („Кіевская Старина“).

на“, Київ 1888, січень-березень, після 2-ої нумерован. стор).

За описом старої катедри Горленка виходить, що висота будови доходила понад 45 метрів, кожний бік будови мав коло 28 метрів. Фундамент був з цегли, а самий зруб переважно з дубових бальок, grubosti від 38 до 62 сантиметрів. В будові не було ніяких підпирюючих слупів ні підпор, ні в середині ні на зовні, та майже нігде не вжито цвяхів. Первісно маківки церкви були помальовані зеленою фарбою, а в 30-их роках XIX ст. позолочені, коли направляли цілу будову. Дзвіниця стояла окремо від церкви. Серед образів визначалися старовиною „св. Микола“ з рамою „в стилі XV ст.“ і „Хр. Спаситель“. Іконостас спочатку — як каже Горленко — „був з фестонами, завитками, зі всіма хитрощами теслярського мистецтва. Образи доброго письма, де-які були мальовані на золоченому тлі у візантійському смаку“.

Порівнюючи рисунок первісної катедри з сучасною будовою, фотографія котрої відома з різних видань перед світовою війною, — бачимо, що, не зважаючи на офіційні заповнення, що церква побудована у „первісному вигляді“, все таки помітні де-які зміни і то не на користь будові. І так точно не затримані пропорції бічних (угольних) веж з банями, значно змінено вигляд маківок, попусти деталі як вікна, вхід до церкви, гзімси і т. д.

Зате первісний вигляд будови (гл. долучений рисунок) являється вершком пропорціональності і гармонії форм. Загалом Запорізька катедра перевищує все, що було створено раніш у деревляному будівництві! Являється вона немовби льогічним завершенням багатомістової української культури деревляного будівництва. Після цієї дати не тільки не зявилося на усіх славянських землях кращої деревляної будови, але навіть не було спроб

Схематичний план (спідньої частини і першого поверху) Запорізької катедри.

Вигляд після перебудови 1888 р.

створити інший подібний девятизрубний і дев'ятибанний храм!

Усі знавці і любителі архітектури, що вперше бачать рисунок чи фотографію цієї дорогоцінної пам'ятки, не находять слів для похвали і свого захоплення. Пригадую, коли на запрошення редакції великого чеського „Технічного наукового словника“ я зложив більший огляд деревляного будівництва усіх славянських народів, завдало нам чимало труднощів вибрати та уложити в певній послідовності потрібну кількість ілюстрацій. Коли нарешті все було упорядковано і перенумеровано, редактор згаданої енциклопедії переглядаючи „додатковий“ матеріал був так захоплений видом Запорізької катедри, що сам почав наново упорядковувати цілий ілюстраційний матеріал лише для того, щоби конче умістити загальний вигляд і схематичний план Запорізької катедри. А була це праця не легка, бо були вже упорядковані послідовні ілюстрації Енциклопедії і треба було наново міняти цілу нумерацію та розміщення сили ілюстрацій!

Вернімся ще до історії самого Запорізького міста Новоселиці.

Запорізьку Січ московські озвірілі війська зрівняли з землею, так що від Запорізьких укріплень і житлових будов не залишилося жадного сліду. Але що було робити з цілим запорізьким містом, його величавою катедрою та іншими пам'ятками, що повсякчасно нагадували українцям про недавню славу Запорізької Січі!? Як знищити згадку про волю, як зтерти з пам'яті дорогий спомин?

І тут московський, царський уряд, з властивою йому безоглядністю і цинізмом, переіменував місто на „Ново-московське“! Ніби на глум і зневагу усім українцям! Сталося це в 1794 році коли все „мовчало“...

„Вдячні“ нащадки згодом забули про саме існування Запорізької „столиці“, а свідоміші одиниці, не знаючи, що саме криється під тою московською назвою, мимоволі відверталися від того „московського“ міста у самому серці Запоріжжя.

Та що казати про „давніші“ часи, коли навіть в найновіших оглядах українських памяток старовини та історіях української культури і мистецтва все ще називають осідок запорізького уряду — „Новоморське“. От і ціла „українізація“! бодай хоч „фільольогічно“ закінчується на літеру „е“!

Що ж сталося далі з містом Новоселицею? До 1802 р. було це повітове місто Новоросійської (теж наново придуманої назви) губернії, а пізніше Катеринославської губ.

Все таки в 1896 році це було значне місто з май-

же 22.000 населення, а разом з передмістями кількість мешканців доходила до 30.000. А що тут працювали переважно запорізьські нащадки, які відзначалися великою рухливістю і здатністю до всякого промислу і торгівлі, — то не диво, що перед світовою війною місто представляло собою значний осередок торгівлі та промисловости ремісничої і фабричної, зокрема тут дуже було поширене шкіряне виробництво. При тім важно відмітити, що населення у подавляючій більшості складалося з українців, тоді як жиди і росіяни були у зникаючій меншості.

Який стан міста тепер? І чи існує катедра? Знаємо лише з „Совітської енциклопедії“, що кількість населення міста зменшилася рівно у دوє, бо нараховує всього 15.000 мешканців, з того 84% українців, 9% жидів і 5% росіян!...

Чи може тих 5% зайдів знищити дорогу нам пам'ять про Запорізьку Новоселицю над річкою Самарою?

У большевицькій чрезувичайці

(Із записника старшини У. Г. А.)

Написав: *Ярич-Затільський.*

(Докінчення).

Совітська тюрма. Китайська сторожа. Харч. Брацтво при Троїцькій Церкві. Бандит Муха. Комашка ловить галичан. „Товариш“ Котовській. Слідство. Малий Івась з Рогатинщини. Командант города Розенберг. На волі.

Підходимо під величезний будинок. Довкруги мур на 5 метрів у гору. Нас числять ще два рази. Переходимо залізну браму одну... другу... третю. Ведуть нас сходами на перший поверх, відчислюють сто, замикають у величезну келію. Решта сто чотири в другій такій келії. З чрезувичайки випустили на волю сотника Дашкевича. За ним вставлялися українські боротьбісти.

Стрільці наші ввійшли в келію перші — заняли „причі“. Старшини лягають на цементовану підлогу. На підлозі і причах свіже вапно і калужі води по вибоях. То дезинфекували по добровольцях, які тут передтим сиділи, та померли троха не всі від тифу. І я лягаю на цемент на англійській пелерині біля д-ра Микитки.. Хоч які ми помучені — годі заснути. Китайці раз-за-разом стріляють. Чути, як кулі бють в мур.

Пробуджуюся рано. Сонце світить. Сьогодні Великдень. В келії нашій задуха. „Параша“ зіпсована не пропускає всього, на підлозі баюра. Щоб відібрати команді келії приємність приказувати „буржуйам-старшинам“, двох старшин добровільно іде по воду, а відтак вливає до „параші“. Це мало той наслідок, що наш „келійний староста“ Яків Медовар опісля ніколи не призначував старшин до тої роботи. Кашоварови потрібно кількох помічників до кухні. Голошуся добровільно, за мною пор. Д.

і чет. З. Чищу і краю бураки. Ліпше, ніж сидіти в келії в запертю, а попри це не шкодить розглянутися, чи втеча можлива? Одержую друге снідання за працю: сиру капусту з „підсонічним олієм“ і дрібною рибкою. Нас годують ось як: чвертка хліба на цілий день, рано і вечером чай, на обід одного дня борщ ніби заправлений рибою та мукою, на другий день рідка гречана каша. Це повторюється правильно.

Після обіду до нас до тюрми прийшли гості. Це члени Брацтва Троїцької церкви в Одесі — українці. Прийшли, принесли свячене: яйця, солонину, бабки. Вони з батюшкою, що відправив на подвір'ю тюрми молебень. Наші співали „Христос воскрес“. Богато плакало. Старий, сивий, енергійний муштина, здається голова брацтва, запевняв нас, що довго не посидимо. Ми розуміли, що йде якась акція. Ми зачували, що одеські робітники ставили ультімат большевикам, жадаючи нашого звільнення.

Совітська тюрма — це давня тюрма царська. Хот'яй усякі державні будинки революція нищила, тюрми щадила. Кілька просторих будинків з величезними подвір'ями, обгороджених камінним муром високим на 5 метрів — це тюрма. Помістити може 50.000 людей. Нам залишили деяку свободу в тюрмі. Цілий день можемо сидіти на воздусі. Замикають нас у годині 7-ій вечером. Люди звикають, цілий день крутяться по подвір'ю, деякі пороздягались, гріються на сонці, деякі працюють коло землі в тюремних городах. День проходить якийсь, зате ніч як море. Цілу ніч стріляють китайці — на стійках. Ці люди здається не можуть здержатися від

„ліф-паф“, як кажуть. У китайця годі дошукатися якоїсь людської ризи. Обличчя жовте як мальовані двері, скісні очі, цілий день ідіотично усміхається. Чоловіка вбити — це байка. Слідчий кивне рукою... готово, чоловік убитий. Китайці як ті різницькі пси. Зарізали корову — пси хлещуть ще теплу кров. Здається, що і китаець зробив би це, і не надумувався б. Аж тепер я зрозумів, чому то в Проскурові добровольці розстріляли 3-ох китайців, хоча ті в той час не служили в ніякій армії. Було це в листопаді 1919. року — тоді вважав я це звірством.

День у день гарна погода. Сонце ясно світить. Повітря чисте, небо голубе. Сумно тягнуться, волочуться дні, — обезсилюють, надривають нерви. Непевне завтра. Щодня іде поголоска межі нами. що „стільки а стільки розстріляли“ цієї ночі. Одначе це покищо не з наших. У тюрмі сидить багатобогато інших. Вечером ми за ґратами, двері заложені залізною штабою, замкнені на колодку. Під дверми вартовий, звичайно китаець. Скомлить щось незрозуміле, курить папіроску, важно дзвонить зап'ятками по цементі. Товариші мої одні на причах розляглись, другі стоять про щось толкують, інші співають, свищуть. У келії задуха. Старшини лежать під стіною на довгій „причі“, яку всіляки улаштувати.

Майже що вечера чути, як заїздить авто. Через вікно видно дим мотору. То з незвичайки підїжджають гієни, забирають з тюрми людей і авто пропадає в обіймах ночі... Часом для паради згадка в часописі, що такого то дня розстріляли за „контрреволюцію“ таких то людей. Одначе часто чоловік пропадає, не знати за що і куди? Замкнули... люди питають за що? — а відповідь: „його тут нема, ми нічого не знаємо“. Убили... розпитують, чому? „Його не вбили, він помер на тиф“, — відповідає большевицька влада. Це діється тоді, коли чоловіка запроторять, бо їм попросту з носа не подобається! Адже большевики хваляться, що їм достаточо підозріння, доказів не треба. Представмо собі ще, що між ними кишить від садистів, масохістів, бувших каторжників і т. п.

Один з галицьких старшин, яких ми вже застали в незвичайці, сидить тепер разом з нами в совітській тюрмі. Він розказав нам цікаву історію про бандита Муху з Одеси. Муха грабив у часах Денікіна в Одесі. Награбив десять мільонів рублів, з цього мав дати три і пів мільона на большевицьку пропаганду. Перед большевицьким комісарем заявив Муха, що грабив „денікінських буржуїв“. Комісар подав йому руку і сказав: „завтра товариш ви свободні“. На другий день Муху... розстріляли.

З нами „сидить“ і свій домашній провокатор, — він щойно починає. Цей галичанин називає себе сотником Галицької Армії. Просить сот. Кшіжа, щоби його жінка, яка щодня відвідує чоловіка, принесла йому з міста револьвер. Ціль ясна. Йде про такий доказ на те, що межі галичанами „заговор“ на большевицьку владу.

В тюрмі сидить Михайло Комашка з села Худяків, київської губернії. Сидить він тому: Денікінці відступили недавно з Одеси. Прийшли больше-

вики. Англичани жарять з гармат по Одесі. Є приказ: „Ловити англичан і в „кутузку“: Комашка не в тімя битий, вийшов на вулицю тай хвать, зловив... галичанина. Наш брат галичанин запирається, не піде...давай йому „ізвощика“. Комашка не жалує, платить сто рублів, їдуть у незвичайку. Там певно Комашці похвала... або ще щось ліпшого.

— Ти хто такий? — питає незвичайник пійманого.

— Галичанин, — каже наш брат.

— Да англичанин, то ти сукин син, так жаріл з моря по городу? давай його в кутузку.

Брат наш сидить.

День пізніше справа вияснюється і тут „кришка“.

— „Ти каво поймал“ — питає незвичайка Комашка.

— Да ето галичанин, наш брат. (Галичани тоді були ще в ласці у большевиків). Вот тебе три місяця халодной.

Галичанина пустили, а Комашка як сів, так і досі сидить. І нагороди не дістав, і сто рублів стратив, і заробив „халодну“.

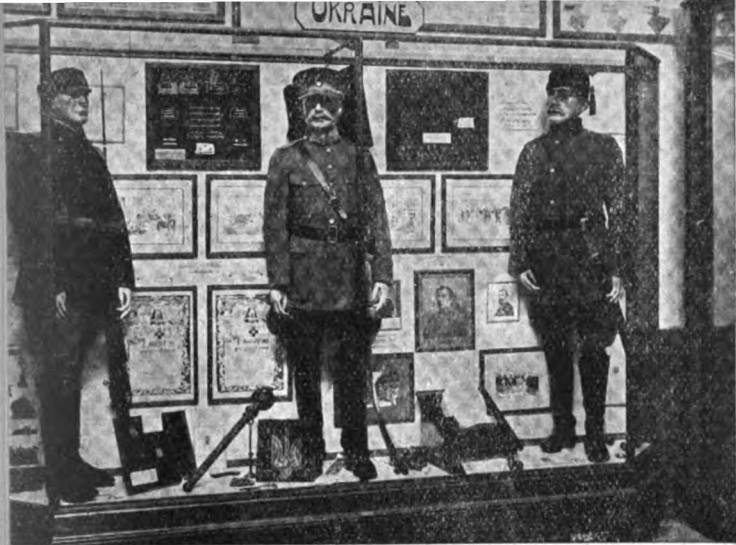
Сиділи тут також і останки добровольців генерала Денікіна. Один з них, полтавець, дістав десять років вязниці за участь в поході Денікіна. Деяких, як пор. Черського і штабскапт. Окунева уже за наших часів випустили. Багато-пребагато померло на тиф у тутешній тюрмі. З Черським вийшла забавна історія. Іх є трьох братів. Один — доброволець, другий петлюрівець, третій — комуніст. У Кам'янці, в тюрмі, сидів недавно комуніст. Приїхав петлюрівець, походив коло діла, — випустили. Ось тепер сидить доброволець. Черга на комуніста. Приїхав в Одесу, сюди-туди помежи своїх, — тай доброволець — на свободі. Ролі добре поділені. В таких часах заедно котрийсь з братів сидить і треба комусь його визволяти. Зпоміж нас випустили також на третій день із тюрми четаря В. з Дрогобича. Розказують, що він ще за нашого перебування в Галичині мав ініціювати револьту в Дрогобичі. Випустили також разом з чет. В. і отамана УГА Зегоржа, німця.

Раз зустрічаю на подвір'ю тюрми штабскапітана Окунева.

— У вас таке саме хамство, як і в нас, — каже він мені. — Я видивився на нього. — Я спитав ваших стрільців, що діється з вашими старшинами, — каже Окунев, а вони відповіли мені: — „У нас старшин нема, ми їх заставили мити підлогу“.

Таку поведінку деяких стрільців небаром і я запримітив. Одного разу переносили ми залізні ліжка з одної тюремної келії до другої. На одно з тих ліжок поскидали були автомобілісти УГА рискалі і мотики, та сміючись говорили: „нехай несуть старшини“. Одначе це були лишень рідкі випадки, в яких декому зі стрільців заблаглося вирости в большевицьких очах. Небаром переконались, що їх ждало те саме, що й старшин.

Аж тут раз пішла між нами чутка, — що починається „слідство“. Приїжджає з незвичайки гладко виголений, товстий якийсь урядник. Кажуть, — це Котовський. У нього однострій захист-

и Укр. Визвольних Змагань в Історичному Музеї у Брісселі.

Команда Етапу і Двірця в Бібрці.

ПРОПАМ'ЯТНА

Сімейцять літ минає — я
1918 р. повсталася У

Зродилися залізні полки, що вперто і хоробро
цілий ряд побідних боїв тут і на Великій Україні.

На жаль досі не маємо історії наших виз

Одним з наслідків злочасного кінця У. Г. А.
матеріяли.

Та це не звільнює нас від обов'язку зберегти
пориву, великих діл.

Традиція українського війська не може
ного зусилля У. Г. А. стане для нації підоймою

Видавництво „Червона Калина“, що дало вже
Альбом У. С. С., — приступає до опрацювання (зла

Книга У. Г. А. буде продовженням і завер

Завдання наше трудне — не маємо систематич
що ілюструвалиб минуле. Тому наша праця мусить бу

мусять нам допомогти у великій мірі учасники подій.

Звертаємося з горячим проханням до учасників
документи та світлини, шкiци і рисунки. Просимо

Одержані матеріяли „Червона Калина“ забезпе
їх у музею-архіві. При світлинах просимо означувати

власника.

Книга У. Г. А. має бути багато ілюстрована
значіння ілюстративного матеріялу величезне.

Змаганням впорядників книги буде віддати ре
організаційної та державницько-творчої праці та істор

Для орієнтації й улекшення надсилання матерія
а) Початки української військової організації в
б) Бої за Львів.

в) Повстання фронту облоги, та перших опера
г) Організація Армії в Корпуси та Бригади. По

Події на фронті і організація запілля. Роди зброї, тех
розвідки. Організація залізниць та воєнних транспорт

д) Бої під Городком.

е) І. Відворот у червні 1919 р.

ж) Рухи війська у зв'язку з Чортківською офен
з) Відхід за Збруч. — Створення уряду дикта

і) Бої з більшовиками та заняття Києва.

к) Бої з білими російськими військами та ката
л) Форматії українського війська в Італії.

м) Події в 1920 р.

н) Група ген. Кравса.

о) Українська військова еміграція.

Книга У. Г. А. має стати документом геро
і її вміння постояти за себе. Тому посвятитьс
заслугам і вмілому тактичному прововоді.

Видавництво „Червона Калина“ доложить всіх
історично-виховною і естетичною цінністю української

Світлини, матеріяли і замітки просимо присла
„Червона Калина“ Львів, Зіморівича 20. з зазна

НИГА У. Г. А.

ИВАВИХ ЛИСТОПАДОВИХ ДИЯХ КА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ.

їх переважаючим силам. Повстала міць, якої виразом
змагань.

ю пропали військові архіви і безцінні документарні

ції, для прийдешніх поколінь пам'ять великого

вона мусить жити. Закріплення великого збір-
ста відживчою об'єктом.

траць і споминів з визвольної боротьби та розкішний
опам'ятної книги, Альбому У. Г. А.

виגי У. С. С.

архівних матеріалів. Залишилося мало світлин —
кій мірі відтворчою. І в тім труднім і тяжкім завданні
зусиллям дамо книгу — живий пам'ятник У. Г. А.!

їх змагань У. Г. А., прислати заховані матеріали,
відомляти нас, де вони знаходяться.

фантує власникам їх зворот, або на бажання зложить
девості, час та події, а також означити ім'я та адресу

вою синтезою, живою фільмою минулого; тому

їх подій в їх хронологічному порядку на тлі
ї від перших початків до кінця на еміграції в Ч. С. Р.
їлин подаємо хронологічний схемат задуманої праці:
истопадові дні в краю.

ї у перших двох місяцях українсько-польської війни.
їльної Команди і Секретаріату Військових Справ.
їлічні відділи. Служба державної охорони та військової

ї його військової канцелярії.

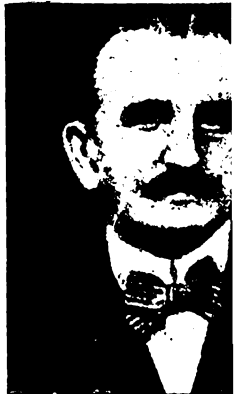
ї в чотирикутнику смерті.

ї речистим доказом боєздатности нації
ї увагу героїчним вчинкам, організаційним

ї ви вже з кінцем 1936 р. дати твір, що буде

ї січня 1936 р. на адресу: Видавництво
ї Альбому У. Г. А.).

В-во „Червона Калина“.

Д-р Евген Петрус
Диктатор Зах. Укр.

Семен Петрус
Голова Директорії
Вожд Армії У.

ної краски, ковнір чорний, оксамітний. Кличуть по кількох у тюремну канцелярію. Кличуть самих стрільців. При допитах сидить також звісний нам „сотник“—провокатор. Видає свою опінію про всякого. Тепер всім ясне, хто він такий. Стрільців розпитують про особисті справи (генералія), деяких з них: „що говорять межі собою старшини“?, як їм (стрільцям) подобається совітська влада?, якої думки вони про „події в Затишу“? Малого Івася з Рогатинщини, чотирнадцять-літнього хлопця, що з УГА перейшов Збруч, питають: „чи любить жидів?“ Івась міркує, думає, а вкінці догадується.

— Люблю, — каже.

— А чи різав ти жидів?

— Ні, не різав — каже. Я цивільний, фірманів при нашій армії, а цим ділом я не займаюся.

— Чи хочеш іти на поляків з красною армією?

— Піду — каже Івась, — але з своїм військом.

Переслухання ведуться по кілька разів, що кілька днів по кілька годин. Большевикам не спішно, — у них є час.

Одного разу приходять з переслухання отаман П. Справа незavidна. Котовській з криком відразу накинувся на нього: — Ми знаємо, між вами був заговор. Як не скаже, хто організував, — всіх вистріляємо, а стрільців пустимо. Ми маємо в руках шифровану депешу і маємо ключ до неї. Отаман відповів, що про ніякий заговор не знає. Він і не міг знати, бо ніякого заговору між нами не було. Хтож в Одесі мав робити заговор? Тут був лише шпиталь УГА і дім виздоровців, — усього около 200 осіб, хорих та виздоровців після всяких тифів, що так здешаткували Галицьку Армію. Що таким людям було не до заговору, — це всякому ясно. Та большевикам не про це йшло. Не могли вони, — як це опісля вияснилося, дістати в руки частин, які в Затишу роззброїли большевицький „ешалон“, — тож давай у тюрму тих, що були під рукою.

Нам попадалися в руки большевицькі „Ізвестія“. От читаємо раз, що „товариші з Румунії, Венгрії, та з Галичини не можуть рахувати на те, щоби большевики, для їхніх національних забаганок, жертвували справу пролетаріату“ і т. д. Висказ був характеристичний, як на тодішніх союзників Галицької Армії. За кілька днів, — а ми тоді були вже на волі, — галицькі бригади були по стороні Петлюри. В чергових числах „Ізвестій“, — все ще перед переходом УГА до армії отамана Петлюри, — читаємо, що „галичан як націоналістів-шовіністів“ треба „удалити“ з території України і Росії. Наслідки такої большевицької політики не забарилися. Галичани попрощали червоних товаришів.

Проживаємо невесело дні за днями. Днем працюю рискалем, щоби заснути в ночі. Проглянув я докладно тюремні закамарки і мури. Височезні. Все одно, спробую утікати. Та хіба у крайнім випадку. У большевиків льогіка проста. Утече хто, то десяткують тих, що остали.

Сиджу раз на підмурованню під стіною тюрми, — аж тут входить на подвіря — комісія. Котовській каже, що нас негайно звільнить. Так отже з „заговором“ проти большевиків не вийшло нічого.

З Полевого Галицького Штабу приїхав сюди поручник Галицький з приказом до XIV. совітської армії, щоби нас пустити. Межі нашими шум — утіха. Та це не йде так скоро, якби думалося. У большевиків „нема поіменного списку стрільців“. Список цей щойно має виготовити староста, Яків Медовар.

На другий день 23. квітня 1920. р. У той день колись я побачив уперше світ. В полудне цього дня зібрали нас усіх на подвірі тюрми. Тюрма гомонить. Нас перечислюють. На подвіря приходять командант города Розенберг. Довжезний-величезний чоловігя, з великим черевом, у чоботах, з малою головою в червоній шапці. Це той сам, що зі своїми красноармейцями помагав чрезвычайці при нашій арештуванню. Нас питають, хто вступить в дивізію Розенберга? Ця дивізія для охорони Одеси. Не голоситься ні один.

Нас перечислюють ще кілька разів. Накінець ми вже за брамою тюрми. Зі злобною усмішкою поглядають на нас китайці. Деякі з наших старшин беруть собі „ізвощиків“ і їдуть. Я мандрую разом із стрільцями в город. А є куди мандрувати. Ті, що знають Одесу, кажуть, що з тюрми туди найменше дев'ять верстов.

Проживаємо два дні на волі. Та знову йдуть слухи, — що мають нас арештувати. Всі розбігаються по Одесі, ніхто не спить в домі виздоровців. Я сплю далеко від середини міста. Днем сходимося разом, радимо, довідуємося. Кажуть, що за два дні поїдемо в наш Полевий Штаб. Вже і вагони мають нам приготувляти.

Дня 27. квітня 1920. на подвірі дому виздоровців як на ярмарку. В обід сходиться вся стрілецька громада, старшини, стрільці, жінки старшин. Виздоровці. Всі хочуть вирватися з Одеси. Від штабу дивізії города Одеси приходять до нас знаний нам „сотник“. Вербує на совітську службу. У нього на кляпі тужурки золотий людський череп з двома кістками. Це відзнака чрезвычайки. Наперед виступає відважно поручник Галицький, зазначає, що одеська дивізія, та сама, що нас казала арештувати, і з іронією заохочує до служби. Очевидно не голоситься ніхто. Ще перед тим ми повідбирали свої річи з тюрми. Нам із Барятинського переулка віддали все, за те автомобілістам, яких було 46, а жили в іншому домі, не віддали нічого. По просту поділилися майном. А було чим ділитись! Автомобілісти, це військова шляхта. Зброї не віддали большевики нікому, не віддали і 16 самоходів, коней, та іншого військового майна. Дармо ходив за тим усім поручник Галицький по совітських установах.

Ми усталилися в чвірки. Команда і ми рушили на товаровий дворець в Одесі.

Передлистопадкові дні 1918 р. у Стрию

Написав: *Роман Лисович*, б. четар УГА.

Саме тоді, коли Українська Національна Рада засідала у Львові дня 16 жовтня 1918 р. і мала рішати про важні справи буття Галичини, звязані з декларацією цісаря Карла I. і 14. пунктами Вільзона, відбулося в селях Укр. Касина в Стрию довірочне засідання старшин та однорічних українців, які під той час перебували в Стрию на відпустках або службово.

Про предмет нарад Укр. Нац. Ради знали всі з часописів а число справ, які мали розв'язати, побільшувалося з кожним днем, бо події чергувалися з такою швидкістю, що неждучи навіть свого вирішення переходили мимо нас і переносилися до історії. Ми знали, що справа самостійности на землях замешкалих українцями буде предметом нарад і що Укр. Нац. Рада присвятить цьому питанню найбільшу увагу.

Вирішення такого складного питання як справи самостійности в часах воєнних, коли то всі здорові мужчини перебували на фронтах італійським, румунським, французьким, у західних краях Австрії, Сербії або каралися полонем у Сибірі, вимагало довгої підготовки і рішучости.

Ці труднощі розбирали на довірочнім засіданні старшин і однорічних, які винесли однодушно ухвалу: „Українцям належить самостійна держава на землях східної Галичини. Ми стаємо всі по боці Укр. Нац. Ради і будемо старатися всі наложени на нас обов'язки виконати так, як цього вимагає наша національна гідність. Всі старшини і однорічні мають себе взаємно інформувати про біжучі справи“. В Стрию прийде також до перебрання влади від державних урядів і війська і треба приготуватися до виконання цієї задачі. Тому то місто

Від ліва чет. У.Г.А. Юліан Левицький і його брат чет. У. Г. А. Роман Левицький. Оба померли 1920 р. на тиф на Великій Україні.

Стрий поділено на частини, а кожен частину призначено одному з присутніх. Кожен мав слідити у своїй частині за тим, де поляки згромаджують зброю і муніцію, щоби у відповідний час напасти і відібрати. З військовими частинами, які тоді стояли залогом в Стрию, а склалися переважно з румунів та мадярів, нав'язано контакт і переговорювано, щоб вони нікому не здали зброї тільки українцям.

Присутні подали собі руки, що накази, які прийдуть, виконають совісно.

Вночі з 31 жовтня на 1 листопада всі в національних відзнаках на грудях і шапці стали виконавцями волі Укр. Нац. Ради.

Не знаю ініціатора того довірочного засідання. З присутніх на тих зборах пригадую собі бл. п. чет. Івана Левандовського, четарів Юліана Левицького, Романа Левицького, Івана Гутникевича.

Три перші виконали свої обов'язки совісно. На широких степах України, зложили своє життя за найвище добро Нації.

Український табір сиріт і старців у Стятобожицях

(1917—1920).

Написав: *Д-р В. Пастушчин.*

(Докінчення).

До поширення просвіти серед загалу виселенців причинялися також дві табірні бібліотеки: одна при школі народній для дітвори школи народньої, друга при гімназії, привезена тут з Гмінду для гімназійної молоді і для загалу інтелігенції. Бібліотеку народньої школи перебрав о. совітник Лициняк разом з іншим табірним інвентарем до захистів у Львові, а бібліотеку гімназійну, призначену для тодішнього Українського Педагогічного Товариства у Львові визичила в лютні 1920 року Українська Бригада в Німецькім Яблоннім і зобов'язалася сама відтак своїм коштом переслати цю бібліотеку до Українського Педагогічного Товариства у Львові.

Під кінець жовтня 1918 року розпалася австрійсько-угорська монархія, а на її руїнах повстали молоді національні держави і тим самим святобожицький табір опинився на території чесько-словацької республіки; свято чеської державности відсвяткували чехи величаво в цілій своїй державі дня 28 жовтня 1918 року. Відсвяткували це свято також чехи службово зайняті в таборі. На святі цім заявив інж. Доразіль зібраним українцям, що чеська держава буде їх удержувати так довго, аж вони спокійно будуть могли вернутися до своєї вітчизни.

Рівночасно з проголошенням чеської державної самостійности наступили в таборі радикальні зміни: 29 жовтня 1918 року приїхав до табору староста і заіменував інж. Доразіля управителем табору в присутності цілої української табірної інтелігенції. Відтак зачалися нові порядки дальше: жида Теодора Бадера, що провадив апровізацію і магазини табору і інших жидівських службовиків звільнено зі служби і заступлено їх чеськими службовиками; звільнено також німецькі шпитальні сестри і заступлено їх чеськими шпитальними сестрами.

В слід за тими персональними змінами закинено дотеперішнє німецьке урядування, написи, німецькі печатки як також цісарські образи і все те, що тільки пригадувало дотеперішню австрійську систему, усунено. Та хоч фактично чеська держава переняла управу табору в свої руки дня 29 жовтня 1918 року, то одначе кошта удержання табору аж до 15 грудня 1918 року покрила стара австрійська держава.

В падолисті 1918 року вийшов розпорядок Міністерства в Празі, на підставі котрого всі чужинці мусіли виїхати з границь чеської держави; очевидно, що цей розпорядок відносився також і до табору в Святобожицях, а то тим більше, що чехи в таборі говорили широко про таку постанову міні-

стерства ще перед оголошенням того розпорядку. Місцевий Запомоговий Український Комітет провірив особно ці поголоски в старостві і Берні, столиці Моравії, а коли вони були згідні з опублікованим відтак рескриптом міністерства, віднісся письменно до Українського Запомогового Комітету у Відні з проханням інтервенції.

В короткому часі приїхали в тій справі з Відня до табору посол Лев Левицький і генерал др. Ярослав Окуневський, котрі провірили від себе фактичний стан річей на місці, а маючи на увазі, що табір в тім часі з ріжних причин не міг ще вернутися до краю, заключили з чехами договір такого змісту: Українці перебирають на себе почавши від 15 грудня 1918 року фінансування табору, контролю табору переводить Віденський Запомоговий Комітет зглядно в його імені Місцевий Запомоговий Комітет. Службовиків нижчих приймає і звільняє управа табору, вищих службовиків чеської народности Управа Краєва в Берні, вищих службовиків української народности Український Запомоговий Комітет у Відні. Тим самим справа удержання табору була теоретично вирішена, люди мали перезимувати (1918/1919), а на весну 1919 року вернутися до краю. Договір цей з датою 23 падолиста 1918 року підписали зі сторони української посол Лев Левицький і генерал др. Ярослав Окуневський, а зі сторони чехів інж. Доразіль управитель табору.

Одначе коли Віденський Український Запомоговий Комітет не міг до 15 грудня 1918 року доплатити потрібної суми на удержання табору, чехи поставили квестію коштів 15. грудня 1918 року так остро, що цілий табір мав негайно і то серед острої зими виїхати до краю. В тій цілі з місяця виповіли чехи службу всім службовикам в таборі, аж тоді, коли Віденський Запомоговий Комітет зложив відповідну грошеву суму, цофнули чехи свої розпорядки і табір залишився.

Ціла сума удержання табору згідно з табірними книгами касовими за час від 15. XII 1918 — 29 лютня 1920 року виносила 2,563.125.87 корон чеських. На покриття цієї суми зложив Віденський Запомоговий Комітет 1,747.645 корон чеських. так що від 1. березня 1920 залягав довг 815.480.87 к. ч.

Останню суму, котру чехи малими ратами кредитували, мусів Віденський Український Запомоговий Комітет з тяжким трудом здобувати. Знаменне те, що коли старий кредит вичерпався, а на покриття біжучих табірних видатків не було ще нового кредиту, місцеві чехи грозили замкненням харчу, опалу і світла; знаменне також і те, що чехи в Празі відносилися на загал прихильніше до

нашої справи чим чехи в таборі, Києві і Берні. В такій критичній ситуації мусів Віденський Запомоговий Комітет робити нові старання, щоби виднати нові кредити.

Згадати треба, що основна контроля табору переведена з рамени Українського Запомогового Комітету дня 30. червня 1919 року ствердила, що господарка табору була на загал добра, бо слідні були в багато напрямках зусилля зменшити кошти удержання табору: Коли порівнаємо кошти удержання табору за давного (австрійського) заряду за час від 5. IX. 1918 — 14. XII. 1918 з коштами заряду нового (чеського) в часі від 15. XII 1918 — 31. V. 1919. бачимо, що новий заряд ошаджував денно біля 1. 12 к. на особу. Кошти удержання одного виселенця в таборі виносили денно пересічно 10.62 к. ч., підчас коли удержання одної особи в таборі (без огляду на те, чи то виселенець, чи то особа з персоналу адміністраційного чи інших службовиків і робітників платних) коштувало денно пересічно 6.08 к. ч.

Диспропорція обох останніх квот пояснюється незвичайно високими видатками на оплату адміністраційного персоналу, служби, платних робітників і т. д., бо це був табор сиріт і шпиталів, де найменша послуга мусіла бути платна; в давніших таборах здорових людей не треба було тільки службовиків, бо звичайні роботи в таборі мусіли виконувати наші виселенці після правильника таборного безплатно.

Під кінець існування табору зредуковано всякий можливий персонал службовиків і тоді кошти удержання одної особи денно пересічно обчислюлося так: день з мясом 2.90 к. ч. + опал 1 к. ч. + адміністрація 1.30 к. ч. разом 5.20 к. ч.; удержання одного виселенця денно пересічно без мяса виносило 4.38 к. ч.

Харчі куповано в багато випадках по цінах вищих як місцеві ціни торгіві, а то з того приводу, що староство на скаргу місцевих чехів, що табор робить доріжню головно в часі переднівку, заборонило таборові купувати харчі на торзі; заряд

Фрагмент Жіночої Лічниці в таборі в Святобожицях.

мусів звичайно купувати харчі в покутнім торзі і в наслідок цього був приневолений платити ціни трохи вищі як місцеві ціни торгіві. Раз навіть сконфіскувала поліція таборові запас мяса куплений на торзі.

Додати також треба, що в горі наведені кошти удержання табору були би з певністю значно більші, як би не харчі і одяги, які за старанням віденського Українського Запомогового Комітету прийшли до табору даром а саме:

1. Дня 14 липня 1919 післала до табору Господарська Опіка в Берні 300 кг. муки, 75 кг. рижу, 300 кг. конденсованого молока, 75 кг. фасолі, 300 кг. товщу.

2. Дня 18. серпня 1919 р. жертвував Американський Червоний Хрест: 340 скринь по 48 пушок конденсованого молока, 10 скринь по 100 куснів мила, 108½ кг. смальцю, 94 кг. солонини. Той сам Червоний Хрест післав до табору дня 15. вересня 1919 року: 413 скринь по 48 пушок конденсованого молока, крім цього 5.000 пушок конденсованого молока в мішках, 58 скринь по 200 кусків мила; 24. вересня 1919 року прислав той сам Червоний Хрест один вагон білля і одягів для сиріт і хорих.

3. В жовтні 1919 року одержано від Центрального Чеського Правительства в Празі 612 кг. мясних консерв, 1339 кг. фасолі, 75 кг. товщу, 90 с. бараболі, 400 кг. цукру, 49 сот. муки.

4. 14 лютого 1920 року від Чесько-словацької опіки над дітьми в Берні 250 кг. муки, 62.50 кг. рижу, 11 скринь конденсованого молока, 250 кг. фасолі, 175 кг. товщу.

5. Дня 24. лютого 1920 року від Окружної Збіжевої Централі в Берні на приказ Міністерства внутрішних справ в Празі 360 кг. мясних консерв.

Наведені під 1 до 5 даровані харчі і одяги для сиріт і хорих були княжими дарами і то тим більшими, що прийшли вони в критичній тодішній економічній ситуації світовій взагалі, а передовсім в дуже тяжких часах для табору. Зрозумів це добре Український Запомоговий Комітет у Відні і покликав до життя пись-

Свячене в Захисті ім. Митрополита А. Шептицького (1919 р.).

мом своїм з 24. вересня 1919 р. дві комісії а саме: 1. комісію апровізаційну, до котрої належали Др. Іван Ціпановський, Лука Гарматій, Василь Пастушин і сестра служебниці Валерія, 2. до комісії одягової призначено: Олександра Крохмалюка, Осипа Соколовського, Луку Гарматія і сестру служебницю Христофору.

Обовязком комісій було дбати про те, щоби харчі і одяги даровані, були якслід розділювані: харчі, яких довше не можна було переховувати, видавалося на біжучі потреби табору, а в наслідок цього таборові рахунки біжучі були значно менші, харчі, які довше могли стояти, переховувалося на більше критичні часи; одяги розділювано між найбільше потребуючих.

Серед описаних в горі таборних відносин розуміється, що Український Запомоговий Комітет у Відні, який фінансував табор від 15. XII. 1918 почавши, старався також за всяку ціну про те, щоби як найскорше зліквідувати табор і вислати людей до краю, а то тим більше, що і чехи бажали собі цього, а виселенці хотіли чим скорше вернути до краю. Одначе ліквідації табору ставали завсіди на перешкоді ріжні непередвиджені згори причини: 1) звичайною перешкодою були ріжні епідемії як тиф, віспа і т. д., які від часу до часу в таборі ширилися; в часі епідемій з санітарних оглядів не було вільно нікому вертати до краю. 2) Довший час Український Запомоговий Комітет у Відні провадив завзяту полеміку письменну і устну з чеським правительством у Празі: йшло про інвентар (урядження шпиталів, захистів, шкіл, варстатів), який привезено тут з інших таборів. Трудність лежала головено в тому, що чехи в хвильі перевороту австрійської монархії накладали свою руку на все те, що знайшлося по перевороті в границях їх держави, а тим самим хотіли узнати цілий таборний інвентар за свій. Вправді українці не мали права набуття таборного інвентару на письмі, бо бувший австрійський уряд передав їм „brevi manu“ цілий таборний інвентар до ужитку захистів, шпиталів і т. д. без жадних дальших застережень. Вкінці по довгих переговорах зручній політиці Українського Запомогового Комітету у Відні головно його члена посла Льва Левицького треба приписати, що удалося йому здобути це мільйонове добро в користь українських захистів, шкіл, шпиталів і т. д., 3) Відтак Український Запомоговий Комітет вирівнував рахунки за удержання табору, переговорював з чеським правительством в справі поїздів, адміністрація табору заосмотрювала виселенців в харчі і одяги на дорогу і все складалося як найліпше — поїзди з виселенцями і цілим інвентарем мали їхати через Угорщину до Галичини. Тимчасом тодішній большевицький переворот на Угорщині здержав виїзд, бо чехи і мадари замкнули свої границі в часі згаданого перевороту. 4) Коли пізніше рух большевицький на Угорщині дещо притих і коли можна було вже вертати до Галичини через Угорщину, то не вільно було почавши від мая 1919 року висилати транспортів до Галичини з огляду на завзяту тодішню боротьбу на польсько-українським галицьким фронті.

Так табор з причин незалежних від чеського правительства і Українського Запомогового Комітету у Відні, можна сказати навіть проти їх волі мусів з конечности залишитися на місці і вичікувати на вигіднішу до повороту пору; що більше Український Запомоговий Комітет серед таких відносин мусів боротися за дальші нові кредити на удержання табору, як про те вже вгорі згадано.

У вересні 1919 року приїхав до табору зі Львова о. совітник Лициняк як делегат захистів ім. Митрополита А. Шептицького, щоби забрати сироти і інвентар до Галичини. Переговори і приготування в справі транспортів до Галичини зачалися на ново. Заосмотрений в харчі і одяги транспорт (360 душ переважно сироти і деякі таборні інтелігенти) з більшою частиною таборного інвентаря виїхав дня 24 жовтня 1919 року до Галичини вія Богумін; транспорт цей їхав під опікою міжнародного Червоного Хреста і під проводом чеського старшини Боніфатія і о. совітника Лициняка. Інвентар, який тоді забрано до Галичини, був такий: 50 шаф, 220 нічних столиків, 16 шкільних таблиць, 17 стояків до шкільних таблиць, 16 кошів канцелярійних, 43 стояків на одяги, 57 шкільних вішал, 270 шкільних лавок, 87 крісел, 20 ослонів, 7 умивальок, 188 сіток залізних на ліжка, 210 ліжок діточих, 3 ванни, 9 машин до шиття, 316 штук матраців, 70 подушок, шкільна бібліотека, прибори до писання і т. д.

Транспорт цей задержали в Богуміні; бо польська гранична контроля не бажала собі, щоби цей транспорт під опікою міжнародного Червоного Хреста і чеського службового персоналу виїжджав у границі Польщі. Тому, що цих спірних справ транспортючих не можна було полагодити в Богуміні, зверталися провідники транспорту телефонічно і телеграфічно до Праги і Варшави з проханням за інтервенцією. Та коли відповідь з Праги і Варшави скоро не приходила, а харчі для транспорту вичерпувалися, тоді частина старших дітей і хорих під опікою українських інтелігентів пересіла в Богуміні до окремих польських потягів і поїхала до Галичини, а друга частина дітей (біля 80 дітей і хорих) разом з інвентарем під проводом о. совітника Лициняка і Боніфатія була приневолена вернутися тим самим поїздом до табору; поїзд вернувся до табору дня 6. листопада 1919 р.

О. совітник Лициняк навязав тепер з польським і чеським правительством нові переговори в справі транспорту: прийшло до згоди, що чехи мають дати поїзд і службу, котру в Богуміні має заступити польська служба; польське правительство зобов'язалося рівночасно віддати потім неушкодженний залізничий поїзд. Транспорт цей (140 душ) обділений харчами виїхав з табору 29. листопада 1919 року і заїхав разом з дітьми й інвентарем попереднього транспорту дня 3. грудня 1919 року до Львова.

По виїзді цього транспорту залишилося в таборі 169 душ; О. совітник Лициняк, виїжджаючи цим транспортом, був тої гадки, що в короткому часі вернеться до табору, щоби забрати решту дітей і решту інвентаря. Тимчасом в наслідок зими та епідемії справа цілковитої ліквідації табору пере-

тягнулася аж до липня 1920 року. Тоді виїхала решта сиріт під опікою Луки Гарматія і сестер служебниць, а решта хорих під проводом Д-ра Івана Ціпановського разом з рештою таборового інвентаря до краю.

З тими транспортами закінчилася не тільки історія табору в Святобожицях, але також історія інших наших таборів з виселенцями таких як Вольф-

сберг, Гмінд, Гредінг і т. д., які в 1917/1918 розв'язалися, а решту своїх виселенців примістили в таборі в Святобожицях.

Так коротко і згідно з таборними жерелами (касові, евіденційні книги, шкільні каталоги і т. д.), з яких я підчас мого побуту в таборі робив записки, а які у мене до цієї пори заховалися, подав я важніші моменти з історії табору в Святобожицях.

Смерть ст. дес. Чолача

Написав: Ф. Кокоський.

У 7—8 чч. Літопису Червоної Калини за 1934 р. згадав я коротко про смерть ст. дес. Чолача, вбитого в лютім 1919 р. селянами в Маневі, ліського повіту.

Щойно цього року довелось мені побувати довше в селі Маневі і там, на місці смерті Чолача, довідався я подробиць про це вбивство. Розказував мені їх головню д. Іван Фещич (Манівський), дуже свідомий та розумний громадянин, голова Читальні Просвіти та керманіч місцевої кооперативи, що був свідком вбивства. Його оповідання доповнив я оповіданням інших манівських громадян та оповіданням теперішнього пароха з Мигової Волі, о. Т. Варехи.

Про смерть Чолача розповідають таке:

Розбивши сили української міліції під Команчею, посунулися польські війська під Лупків і заняли його, а відтіля загрожували панциркою через Мигову Волю, Манів і Бальницю Тісної, де тоді збиралися до наступу наші сили. (Дивись моя стаття у Л. Ч. К. за р. 1934 „Із записника Лемка“ ч. 7—8. ст. 24). Манів, Мигова Воля, Смільник, Бальниця, Зубраче й Тісна належать уже до ліського пов. й повітова команда цього повіту, що урядувала тоді в Лютовищах, дала приказ зібрати усіх бувших австрійських військових із цих сіл й тими силами відобрати Лупків та відсунути поляків на захід. Цей наказ мав вповнити ст. десятник Чолач, що дня 3 лютого 1919 прийшов до Манева з Тісної враз із 40 стрільцями. Саме в цьому дні відбувалося в Маневі весілля в Ілька Лазоришина, що віддавав свою доньку за парубка зо Щербанівки, Івана Юркевича. Чолач прийшов на весілля та наказав усім розійтися, а бувшим військовим зголоситися у школі, де закватувався зо своїм відділом.

Наступного дня було вже в школі 60 нових людей, що частю зголосилися самі, частю зігнали їх із довколичних сіл, Мигової Волі, Щербанівки, Бальниці та Смільника Чолачові стрільці. Цих новиків запрягнув на вірність Українській Державі Чолач та з відділом у 100 стрільців подався на Смільник, що б відти верхами дістатися до Лупкова.

Між цими новими стрільцями був також давній австрійський „штабсфельдфебель“ Петро Лазоришин зо Щербанівки (тепер уже покійний). Він ніяк не міг погодитися із тим, що команду над відділом мав не він, а ступінем від нього молодший Чолач.

Коли відділ дійшов до Волі Мигової, приказав Чолач усім тим, хто був місцевий та знав гірські дороги, йти на Лупків та взяти його приступом, а сам лишився, щоб у Волі та Смільнику переводити далі бранку. Бранка йшла дуже пиняво, а „добрі люди“ доповіли Чолачові, що перешкодою в тому є місцевий священик, заступник війта й дяк, Волянський. Річ ясна, що це були прості наклепи, бо всі вони три були свідомі українці.

Тимчасом той відділ, що пішов добувати Лупкова, не дійшов навіть до залізничної стації, а здалеку почав її обстрілювати, а коли зі стації відповіли скорострілами, пішов у розтіч.

Усі попереднього дня запряжені стрільці розбрилися по Миговій Волі та Смільнику, а до Чолача вернулася тільки частина його стрільців, що прийшли з ним із Тісної. З цими стрільцями відступив Чолач назад до Тісної, а за два дні вернувся з більшим відділом до Мигової Волі, де арештував згаданих трьох визначних громадян та забрав їх із собою до Манева, де примістився у школі. Загрозив при тому, що кожного дезертира покарає нагаями за те, що тікав.

Озлоблені цєю загрозою, арештуванням священика, дальше тим, що Чолач перевів у Миговій Волі реквізицію на потреби свого відділу, а ще на додаток підмовлені Петром Лазоришином зібралися нічю дезертери й дібравши собі ще троха парубків із Мигової Волі, узброїлися та використавши недогляд стійок відділу Чолача, напали несподівано на шкільний будинок. Чолачевих стрільців забрали в полон, а Чолача, що з кількома стрільцями боронився перед напасниками — застрілили.

Хто саме вбив Чолача — не знати, бо в тому часі, коли він впав, поцілений кулею, вистрілили Федір Ямельський та Юрко Голяк. Вони оба перебувають тепер в Америці.

По вбивстві Чолача напасники забрали його тіло й полонених стрільців та пішли до Мигової Волі. Де похоронено Чолача, не міг я довідатися, не зважаючи на пильні розшуки.

Полонених забрав Петро Лазоришин та при помочі своїх дезертирів відставив їх до Лупкова, передаючи їх польським військовим властям.

Два тижні потім прийшла з Тісної нова експедиція під проводом хорунжого й забрала із собою дезертирів. В Тісній де-кого з них покарали, а всіх розмістили по різних відділах.

16 місяців у рядах київських Січових Стрільців

(1918—1919).

Написав: Іван Вислоцький.

(Продовження).

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ГЕТЬМАНА.

Ще попереднього дня пішло кількох старшин до „Жовнірської Ради“ німецької місцевої залоги, де переговорювали в справі „неутралітету“ цієї залоги супроти нашого повстання. По довгих переговорах цей „неутралітет“ досягнуто.

На рейках перед бараками горячково будували ми „броневик-панцирний потяг“. На звичайний вагон-платформу поставлено кілька кулеметів, стіни виложено залізничними порогами і мішками піску, накрито знову порогами. У другім критім вагоні вирубано в передній стіні діру на отвір гармати, стіни виложено мішками з піском і прасованою соломною. Зверха тріпотався на вітрі червоний революційний прапор. Броневик відіхав на Фастів — за ним здається лише дві сотні.

Мене приділили до „постачання“ сотн. Данькова, з котрим я ще того самого дня виїхав до Фастова. Тут я дістав задачу: приводити до порядку зброю відібрану всяким гетьманським відділам і відправити її слідом за передними частинами, разом з напливаючими охотниками — селянами. Так я в день і час бою під Мотовилівкою привіз два вагони набоїв і кілька скорострільів з обслугою та масу ручних гранат. Заїхав зі всім на станцію Мотовилівка — бій йшов в парусот метрах. Швидко під обстрілом гетьманської піхоти виладував ручні гранати і набої, які просто з вагонів несли стрільці до боевої лінії. Це огонь сильно скріпило.

Скорострїли мав віддати, після приказу, який я одержав, просто сотн. Черникові. Я пішов його шукати. Стрільці тягнули за мною скорострїли і несли скриньки з набоями для скорострїлів. Черника я побачив, як в лісовім підрості корчах ніс на собі кулемет, а стрілець таки на нім стріляв. Скорострїли я віддав. З них негайно зачали стрільці Черника стріляти до гетьманців, на віддаль 400—500 кроків і ближче. Незабаром Черник упав, але я цього вже не бачив, бо спішив до вагонів назад, навантажив ранених і привіз їх до Фастова пізнім вечером.

У Фастові одержав другий наказ: в околиці, близько Фастова появилися гетьманські відділи. Я мав обсадити тільки що привезене з Білої Церкви панцирне авто і виїхати на стрічу тим гетьманцям. На борзі узброїв я цей броневик 2 скорострїлами, набрав багато патронів, взяв 3 стрільців-галичан, шофера придніпрянця і виїхав на стрічу гетьманцям. Недалеко виїхав, як впало кілька стрїлів і доля хотїла, що куля чи серія куль зі скорострїлу гетьманців попала в карбуратор панцирного авта і авто стало на рївній площї. Щастя, що

гетьманців було небогато і що у нас було багато патронів. Ми відстрілювалися, як тільки гетьманці хотїли приблизитися до нашого броневика. Так дочекався я темноти, в часї котрої побачив, що це значить бути замкненим в броневіку, в темнотї під обстрілом зі скорострїлу і крісів. Куди вдарила зовні куля, там у нутрї броневика відскакувала гарна іскра. З початку була це забава, однакж мої нерви, здорово війною надшарпанї, зачали вповідати службу. Треба було крайного напруження сили волї, щоби опанувати себе і не вискочити з панцирника просто під ворожий скорострїл. Щастя, що гетьманці стрїляли звичайними кулями, а не мали мідяних, які досить легко пробивають панцир.

Пїзно вечером наспїло вантажне авто, яке витягнуло мїй броневик, при помочї довгої дротяної линви. Гетьманці, побачивши друге авто, скоро відступили.

Слїдуючого дня треба було знову перенести сильне напруження нервів і так вже напружених до крайности, бо ми всі виступаючи на повстання, були глибоко певні, що гетьманські війська нас у першїм бою в шент розібють, полонять і вивішають. Це було ясно сказане на останнім старшинськїм зібранню в Білій Церкві, та залишено кождому вільний відхїд зі Загону, перед відходом з Білої Церкви. Я не чув, щоби хтось відїшов — солідарність була повна.

Побїда під Мотовилівкою була для нас далеко бїльшою несподїванкою, як для самого може Гетьмана.

Другого дня я мав відпровадити новий транспорт патронів і гарматнїх стрїлен як шрапнелїв, гранат і т. п. Майже перед самим відходом потягу почули ми свистки паровозів — на трївогу. Що сталося? — Бачу залїзнична служба з мого і інших потягїв утїкає на всі чотири сторони. Що сталося? Останнї 2 чи 3 вагони були зі соломною і сїном, які хтось з наших ворогїв запалив — а найблизчий вагон і дальші були зі шрапнелями і гранатами. Це значило, що не лише мїй потяг зі мною мїг вилетїти в повїтря, але разом з ним і всі інші потяги, які рознесли би в шент всю станцію Фастїв, разом з Директорїєю і командою. Я остовпїв. На станцїї було кількадесятїв вагонів зі шрапнелями і гранатами а недалеко величезнї артилерїйські склади.

Втїм бачу, як якийсь стрїлець прибїг до горїючих вагонів зі соломною, прибїгли на його заклик інші, відчепили вагони зі соломною і відсунули. Я, не

чекаючи на сигнал відїзду, примусив бровнінгом машиніста, вилізти на паровіз і повною парою рушити вперед.

До Мотовилівки приїхав я під вечір. Загін вже пішов вперед під Васильків, на стації залишилося кількох стрільців. По полях побоєвища крутилося багато озброєних селян, які вбивали ранених гетьманців і грабили трупів. Бачив я, як гурт селян вишукав яких 40—60 легко ранених гетьманців, які були позалазили в кущі і зігнали здорових гетьманців, яких загін наш розпорошив, йдучи вперед, та всіх їх ранених і здорових, недалеко від стації роздягли і розстріляли. Полону не було. Гетьманці нас теж не брали, а вішали на деревах. Я таких кількох повішених наших стрільців і ранених казав відрізати — але не спас нікого, були вже мертві. Не брали і наші стрільці нікого в полон. Револуція це не забавка.

В Мотовилівці чекав я з потягом-транспортном на приказ з Василькова їхати туди. Запав вечір — відтак ніч. Я бачив жадні погляди селян, погляди дикі, зловіщі, збунтованого раба. Рішив бути на сторожі, приказав строге поготівля, та не ошибся. В ночі, ще перед північчю впали перші стріли селян на мій потяг. Я наказав всій охороні потягу негайно положитися під потяг і відкрити по грабіжниках огонь. Ще не вспіли добре стрільці сховатися під потяг і відкрити вогонь, як кілька скорострільів селян, сипнуло огнем по вагонах, пробиваючи обі стіни наскрізь. Зачався в темноті бій зі селянами 2 сіл: Мотовилівки і Плісецького. Сили нерівні — селян в кілька, як не кільканацять разів більші. Однак у моїх стрільців була повна свідомість, що коли ми відступимо, то грабіжник вхопить набої і гарматню муніцію та скорострїли в свої руки і це все вже завтра буде бити і косити наш загін.

Ми видержали так до ранку — селяни не знаючи нашої сили не рїшались йти на багнети. Рано прийшов нам з поміччю сердюцький полк, який перейшов від гетьмана до нас. У ночі цей полк, силою 200—300 козаків-сердюків не рїшався на бій, бо не знав, де свій а де грабіжник. Селяни подалися взад, відтак у розтіч — за ними пішла в погоню часть сердюцького полку. Я залишився з моїми стрільцями коло мого потягу, зголосив телеграфічно до Василькова сотн. Сушкові про напад і зажадав дальших наказів.

Дістаю наказ укрїпити стацію Мотовилівку і залишитися зі своїми стрільцями на охороні стації. Перебираю функції команданта стації і околиці. Наборзі переведене слідство і допит ранених селян показує ясно комуністичну провокацію і агітацію. Короткий суд і присуд: розстріл.

Докладна ревізія в віллях коло стації виказала, що там зібрався значний гурток комуністів. Роззброєно їх, знову суд, знову вимір кари. Однакож головного режисера вдалося вхопити несподісано для нього і для села Плісецьке, в самім селі. Це був 18—19 літній парубок-комуніст, який за 4—5 днів до арешту вспів мені вбити щось 7—8 стрільців, стріляючи в білий день.

Фронт посунувся під Боярку — я мусів повнїти

функцію команданта стації Мотовилівка, охороняти залізничий шлях від розїзду Сорочий Брїд під Фастовом аж до Василькова, та ще відпроваджувати під охороною транспорти аж до Боярки. де тоді стояв вже штаб Осадного Корпусу СС., в який розрісся Окремий Загін С. С.

Селяни напливали масами і просто на фронт під Київ, і на поодинокі стації і до Білої Церкви. Приходили озброєні з крісами і скорострїлами, зі своїми командантами чет і сотень, часом з одної волости цілий курїнь з 2—3 гарматами. Все це було по селах припрятане на пораду большевицьких агітаторів при „демобілізації“ російської армії. Приходили цілі „загони“, які через цілий час німецької окупації засїдалися на німців, а німецьке командування виписувало великі нагороди по 1.000 і більше німецьких марок на одну голову ватажка такої банди. Одним таким ватажком був відомий по обох берегах Дніпра, Шабельник, який за часів гетьманської влади нападав на сільську інтелігенцію, як учителів, священників, дяконів, „арештував“ їх і нещасних цих разом зі жінками і дітьми роздягав до гола, казав танцювати а хто вже не міг, цього рубав шаблею.

На приказ команди Осадного Корпусу прийшлося мені самому застрілити цього Шабельника на стації Мотовилівка, куди він вдерся до канцелярії урядовця, щоби телефонічно викликати до Мотовилівки, на тил фронту свою кінну банду 120—160 очайдухів-різунів. 2 кулі в голову таки не доконали цього ватажка, бо з плиткого гробу, на борзі викопаного, в замерзлій землі — видїстався і втік.

Фронт підсунувся під сам Київ і мене перенесли на стацію Васильків, також як команданта стації. З моментом входу Осадного Корпусу СС. до Києва мені прибув ще обовязок: провірювати їдучих потягами з Києва і підозрілих арештувати та віддавати під суд. Цього часу вся шляхта російська виїздила з Києва через Жмеринку на Одесу і заграницю. Я мало кого арештував — хотїяй добрих кільканацять тисяч виїхало з Києва все переповненими потягами.

Другий обовязок був задержувати німецькі транспорти та роззброювати їх. На приказ Директорії робилося це не безпосередньо, а через повстанців, яких треба було організувати і повідомлювати про німецькі потяги. Це були потяги, які Київ переїзджали з наставленими з вагонів кулеметами і гарматами на місто. Мало котрий німецький транспорт переїхав до Фастова озброєний. В Мотовилівських лісах часто псулася льокомотива, поїзд на умовленім наперед з машиністом місці ставав серед бугорів з обох сторін, звідки сипався вогонь кільканацять скорострїлів на німців у вагонах. Німці виставляли білий прапор і викидали зброю та патрони з вагонів. Потяг з убитими і раненими їхав дальше. Відібрану зброю і патрони розбирали селяни-повстанці, щоби за пару годин, або і скоріше вжити їх проти другого потягу з німцями.

Це примушувало німців до маршів пішки, особливо кінноту.

Раз така кіннота напала на стацію, був це якийсь баварський кінний полк, з кінною батареєю. Зробила докладну ревізію за німецькою зброєю у мене і на стації — на щастя нічого німецького не наїшла, але на „пересторогу“ розстріляла мені кількох стрільців.

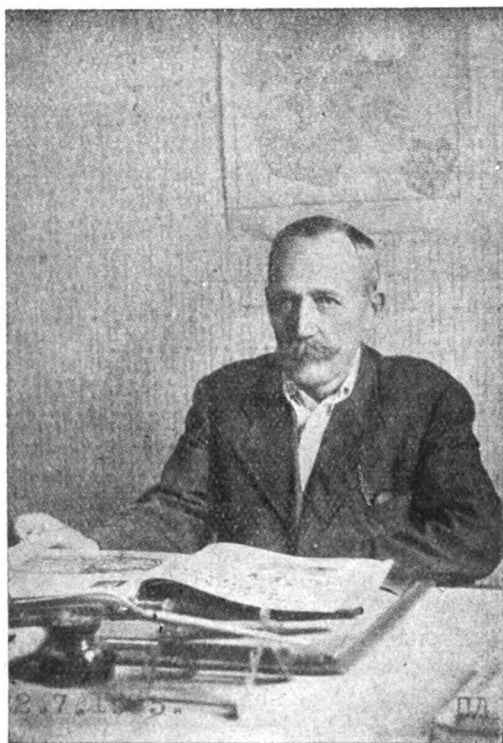
Неждано дістав я десь по 1. І. 1919 р. приказ Штабу Осадного Корпусу СС. опустити з цілим відділом стацію Васильків і зголоситися в Штабі полк. Коновальця в Києві.

Я явився в Києві і зголосився особисто у полк. Коновальця, по нові прикази. (Док. буде).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

БЛ. П. ОСИП МАРКІВ.

Бл. п. Осип Марків ур. 27. IV. 1878. в селі Тинів коло Добрівлян, повіт Дрогобич. Гімназію покінчив в Дрогобичі, по скінченню якої вписався на техніку

Бл. п. дир. Осип Марків при читанні Альбому
У. С. С.

(мав 2 семестри). Покликаний до 33-го полку австр. гірської артилерії, в яким одержав ступінь старшини, з хвилиною настання світової війни вирушив враз зі своїм полком на галицький фронт. Під Делятином в 1916 році під час барабанного артилерійського вогню зістає ще зранку тяжко ранений, а щойно пізнім вечером находять його російські війська та забирають до лічниці. По виду-жанню перевозять Покійного москалі спершу в гли-

бину Росії, а пізніше на Сибір. До Станиславова повертається Покійний зі Сибіру вже по скінченню нашої визвольної війни та згодом одержує в богородчанських добрах графа Шенборна заняття як управитель тартаку. Був дуже товариський та дуже добрий мисливий. По продажі графом Шенборном богородчанського ключа гр.-кат. Епископству в Станиславові одержує Покійний з рук Епископа Заряд Парцеляції богородчанських дібр і на тому місці робить велику для наших селян прислугу, продаючи поле виключно в українські руки. Рівночасно був Покійний скарбником в Заряді Епископських Будинків „Варшава“ в Станиславові і хто мав тут нагоду стрінутись з директором Марковом, той ніколи не забуде скромну постать Покійного. Кожний укр. часопис, кожний укр. книжка, які тільки появились, перші знаходили собі місце у бібліотеці Покійного. Видання Червоної Калини тішилися у Покійного особливою симпатією. Часописи сейчас передавав Покійний для станиславівських, убогих на передмістях, читалень. Рівночасно не щадив гроша на всякі пресові фонди між ін. кожного року складав кілька пожертв на пресовий фонд „Червоної Калини“, а наші товариства як „Рідна Школа“, Інваліди, Бурса і т. п. мали в ньому все свого Добродія. Полишив жінку та двох рідних братів. Помер на утяжливу хворобу серця.

Похорони, які відбулись дня 5 жовтня ц. р., були доказом того, на що Покійний собі заслужив за життя. На вічний спочинок відпровадив його: Впр. о. Шамбелян Луцик — станисл. парох, в супроводі шістьох священників. Похоронні марші відіграла станисл. трубна орхестра Рем. Т-ва „Зоря“, а чоловічий хор „Думка“ відспівав панахиду. Далше в похоронах взяло участь крім рідні, найблизчих співробітників та знайомих, майже ціле станисл. громадянство. Зворушливе слово над домовиною виголосив о. Йосиф Савраш, а його кінцеві слова: „плаче за Тобою Червона Калина, Рідна Школа, Інваліди...“ — зворушили всіх до сліз. Вкінці над розкритою могилою Покійного хор „Думка“ відспівав тужливу пісню: „Видиш брате мій..“.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

І. Ш.

Прикази до впорядку піхоти Західно-Української Народної Республіки. Заходом і накладом Д. С. В. С. Станиславів 1918. 8°, ст. 24. Військові правильники, ч. 1. Печатня Я. Вайденфельда в Станиславіві.

Вступна замітка. I. Наука *одинцем і в ряді*. II. Чета. III. Сотня. IV. Курінь, полк і бригада. VI. Бій. Додаток: I. Складові часті кріса. 2. Важніші військові вислови.

Пристаї Б. Ля мандрія ді Ківассо. Українці в італійській неволі. „Діло“. 1934, ч. 209, ст. 4—5.

Прихід і зустріч Українського Війська у Києві. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 28, ст. 2—3.

По навалі Муравйова.

Приходько Віктор. Спомини генерала Брусілова. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930, 4°, ч. 9, ст. 20—21.

Зреферовання виданих споминів.

Причинки до історії нашого летунства. Кал. Черв. Каліни на 1922 р., Львів 1922, 8°, ст. 74—77. „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 74—77.

Причинок до політичного перевороту на Україні. „Вістник пол. літ. й життя“. Відень 1918, 4°, ч. 33, ст. 477—488.

Заходи гет. Скоропадського коло військової справи до червня.

Приятель Українського Жовніра. Календар на 1923 рік. Львів 1922, 8°, ст. 156. З числ. іл-ми. Накладом Видавництва Червоної Каліни.

Зміст цього „Приятеля і т. д.“ ідентичний з змістом Календаря Червоної Каліни на рік 1922 за винятком календаріюма. Друкований був для Америки.

Про вічну пам'ять. „Укр. Скиталець“. Відень 1922, 8°, ч. 22, ст. 45—46; 1923, ч. 2 (24), ст. 47; ч. 3 (25), ст. 46—47; ч. 4 (26), ст. 46—47; ч. 5 (27), ст. 27; ч. 6 (28), ст. 41—42; ч. 8 (30), ст. 45—46; ч. 11 (33), ст. 31; ч. 12 (34), ст. 30—31; ч. 14 (36), ст. 29—30; ч. 15 (37), ст. 30; ч. 16 (38), ст. 45—47; ч. 17/18 (39/40), ст. 62; ч. 19/20 (41/42), ст. 62; ч. 21/22 (43/44), ст. 61; ч. 23/24 (45/46), ст. 60.

Є це некрольоги померлих вояків, можуть служити подекуди як причинки до їх біографій. Прізвища їх за порядком уміщені такі:

Антін Рудницький, четар У. Г. А.

Євген Пуза, майор У. Г. А. Обидва: 1922, ч. 22, ст. 45—46.

Сотник У. Г. А. Осип Стахур, 1923, ч. 2 (24), ст. 47.

Десятник У. Г. А. Григорашук Василь, 1923, ч. 3 (25), ст. 46—47.

Ілько Бас, стрілець У. Г. А. 1923, ч. 4 (26), ст. 46.

Павло Заяць, хор. У. Г. А. 1923, ч. 4 (26), ст. 46—47.

Дмитро Вялий, стрілець У. Г. А.,

Яків Шалагиш, стар. десятник, обидва: 1923, ч. 5 (27), ст. 62.

Джиган Олекса, бул. старшина,

Гринишин Петро, стрілець. Обидва: 1923, ч. 6 (28), ст. 41—42.

Гриць Баковський, вістун У. Г. А., 1923, ч. 6 (28), ст. 42.

Петро К. Швайка, четар У. Г. А., 1923, ч. 8 (30), ст. 45—46.

Іван Шиян, пор. У. Г. А., 1923, ч. 8 (30), ст. 46.

Слободян Микола, стрілець У. Г. А., 1923, ч. 11 (33), ст. 31.

Захарчишин Кость, стрілець У. Г. А., 1923, ч. 11 (33), ст. 31.

Семйоник Михайло, четар У. Г. А., 1923, ч. 12 (34), ст. 30—31.

Юрко Бурдейний, хор. У. Г. А., 1923, ч. 14 (36), ст. 29.

Тимко Мельникович, стрілець У. Г. А., 1923, ч. 14 (36), ст. 29.

Дмитро Войтович, стар. стрілець, 1923, ч. 14, ст. 29.

Андрій Леневиц, стрілець У. Г. А., 1923, ч. 14 (36), ст. 29—30.

Куліш Михайло, хор. У. Г. А., 1923, ч. 15 (37), ст. 30.

Василь Глуховецький, пор. У. Г. А., 1923, ч. 16 (38), ст. 45.

Теодор Моргулець, пор. У. Г. А., 1923, ч. 16 (38), ст. 45—46.

Борис Андрієвський, уч. курсів в Йозефові, 1923, ч. 16 (38), ст. 46—47.

Нестор Діонізій Гарматій, підстар. У. Г. А., 1923, ч. 17/18 (39/40), ст. 62.

Степан Тисовський, полк. У. Г. А., 1923, ч. 19/20 (41/42), ст. 62.

Іван Козій, четар У. Г. А., 1923, ч. 19/20 (41/42), ст. 62.

Степан Войтович, інв. старшина У. Г. А., 1923, ч. 21/22 (43/44), ст. 61.

Гриць Британ, стрілець У. Г. А., 1923, ч. 21/22 (43/44), ст. 61.

Олекса Данилик, стрілець У. Г. А., 1923, ч. 23/24 (45/46), ст. 60.

Тимко Глібчук, пор. У. Г. А., 1923, ч. 23/24 (45/46), ст. 60.

Проводарі нашої визвольної боротьби. Голова Високої Директорії і Головний Отаман Військ У. Н. Р. Симон Петлюра. „Прапор України“. Кам'янець на Под. 1919. 4°, ст. 5.

Провокаційний кривавий напад на ешалони полку ім. Богдана Хмельницького у Києві. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917. 4°, ч. 37 (167), ст. 580—582.

Київ. 8. VIII. 1917.

Про головні принципи, на яких повинна будуватися Українська Народня Армія. (Докладна запис-

ка до Військового Міністерства од Шинкаря). „Відродження“. Київ 1918, чч. 17, 18.

Прогулька на Маківку. „Стрийський Вістник“. Стрий. 1918, ч. 7, ст. 2, і далі.

Програм заняття секції ч. 3. (З військового життя). „Відродження“. Київ 1918, ч. 62.

В справі опіки над каліками — військовими.

Програм навчання молодих козаків ліхоти, кінноти та артилерії. Камянець под. 1919. 32°, ст. 42 і 2 таблиці. Видання Відділу Навчання Військ Головного Управління Генерального Штабу.

Проект організації народньої міліції. „Розвіт“. Рахат 1918, 4°, ч. 13. ст. 2—3.

Проект улаштування виставки експонатів боротьби Українського Козацтва за самовизначення. Плякат.

Начальника Історичного Підвідділу Військового Історично-інформаційного Відділу Штабу Дієвої Армії Дорадчого О. Благодіра. 8. X. 1920, м. Городок.

Прокопович В. Остання подорож (31. XII. 1923—16. X. 1924). (Уривок): „Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879—1926)“. Прага 1930, в. 5°, ст. 210—215.

Спогад про перебування С. Петлюри у Польщі і виїзд до Будапешту через Відень.

Про мирові переговори в Ризі. „Коз. Думка“. Штадармія Станіславів. 1920, ч. 13.

Просвітна робота У. С. С. на Волині. Календарик для С. С. і жовнірів Українців на 1918 р. Відень 1917, 8°, ст. 57—60.

Протест. „Укр. Нива“. Варшава 1927, ч. 32 (37). 47 укр. організацій в справі суду над убив. С. Петлюри.

Протест. Резолюції Укр. Центр. Комітету в Польщі з приводу винесення судом присяжних у Парижі виправдуючого Шварцбарта вироку, ухвалена 5 листопада 1927 року. „Укр. Нива“. Варшава 1927, ч. 62 (67).

Протест Т-ва Вояків. „Табор“. Варшава 1927. 8°. ч. 5, ст. 8—9.

В справі вироку над убійником Головного Отамана Симона Петлюри.

Протест. „Укр. Нива“. Варшава 1927, ч. 63 (68). Товариства Вояків б. Армії УНР.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

До
ВП. Редакції „Літопису Червоної Калини“
у Львові.

В ч. 10 за ц. р. „Літопису Червоної Калини“ в статті п. з. Станіславів — столиця ЗОУНР і УНР п. Іван Чепига, оповівши, як в міській бібліотеці Станіславова опинилася збірка важних до історії ЗОУНР паперів, між ін. протоколи засідань Відділу Укр. Нац. Ради з 1919 р., написав, що Управа згаданої міської бібліотеки „звернулася була до Львова, здається до бібліотеки НТШ з пропозицією виміни тих паперів на якісь інші дуплікати, однак на це не було ніякої відповіді“...

У відповідь на це Управа Бібліотеки НТШ заявляє, що ніякої пропозиції від Управи міської бібліотеки Станіславова не одержала.

Управа Бібліотеки НТШ.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 11. / Листопад 1935.

ЗМІСТ:

Вперше	Пропамятна Книга У. Г. А.
Анатоль Курдидик	Оголошення 12
Листопад — місяць українських інвалідів	Передлистопадіві дні 1918 р. у Стрию
Могила невідомого героя	Роман Лисович 15
Ф. Коковський	Український табір сиріт і старців в Свя-
Бій за Велику і Малу Вишенку	тобожицях
Лука Семчук	Др. В. Пастущин 16
Про пси зі стрілецького життя	Смерть ст. дес. Чолача
М. Горбовий	Ф. Коковський 19
Новоселиця над Самарою — запорізьке	16 місяців у рядах київських Січових
місто	Стрільців
В. Січинський	Іван Вислоцький 20
У большевицькій чрезовичайці	Посмертні згадки 22
Ярич-Запільський	Бібліографія 23

Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 12

ГРУДЕНЬ

1935

Школа Підстаршин І. піхотного полку У. Г. А.

ПІХОТИНЕЦЬ

Душа відділилась від тіла
Ще там, на майдані міськім.
Врочиста така, білокрила,
Літає і веться над ним.

А тіло, струнке і спокійне,
Ступає в холодних рядах.
Довіку його не обійме
Ні сумнів, ні згадка, ні страх.

І радісно духу дивиться,
Як тіло тяга кулемет,
Стискає гарячу рушницю
І вперто повзе наперед.

(Зі збірки: Рінь).

За легенду 29-го квітня!

Написав: Г. С.

В січні 1928 р. 5-тий гурток (званий „водним“) Уладу Українських Старших Пластунів у Львові одержав назву „10 курінь У. У. С. П. „Чорноморці“. Коли члени-пластуни цього куріня рішили так назвати свою частину, то тим вони хотіли підчеркнути, що їхнім завданням буде поширити та поглибити культ українського моря. Вони все і всюди мали пригадувати українському громадянству про те, яке велике значіння мало для княжої України-Руси — Руське море, чим було для України в козацькій добі — Козацьке море, та яке значіння повинно було мати для нас Чорне море в 1917 — 20 рр.

Вони розуміли, що коли не будеться поглиблювати культу моря серед нашого громадянства, а головно серед молоді — то може історія повторитися і може прийти другий берестейський мир, де українська делегація відреклася Криму — цього вікна України у широкий світ.

„Чорноморці“ здавали собі справу, що справа не така легка і тому, щоби досягнути свою ціль, працю розложили на етапи.

Щоби історія не повторилася, треба викликати замилювання до мореплавання. Колиж моря нема, треба обмежатися до опанування плавби по наших ріках, треба добре пізнати красу та емоцію водного спорту. Тому влаштовувано водні пластові табори та водні прогульки. Ніде правди діти, тоді ще навіть серед пластуництва не всі розуміли значіння водного спорту, як передумову мореплавання. Коли хто тим „бавився“ то тільки „для фасону“. На однім пластовім зїзді виринула думка створити окремий Водний Улад — то тоді „витагнуто“ такі аргументи, що в таким разі треба створити шевський, кравецький Улад і інші. Очевидно — нині ті аргументи самим їх авторам видаються смішними.

Але з часом те перевелось і з того часу починається повільна але систематична організація українського водного спорту.

В 1930 розв'язано Український Пластовий Улад.

Хоч У. П. У. розв'язано, та ідея поглиблення культу українського моря — як кожда ідея — не змерла.

Як культ боротьби за Українські Землі ми оперли на історії останньої нашої визвольної війни, на легенді Маківки, Лисоні, Чорткова, Крут, Базару, так культ боротьби за українське море треба було оперти на історії Української Фльоти з 1917 — 20 рр. та на легенді 29 квітня.

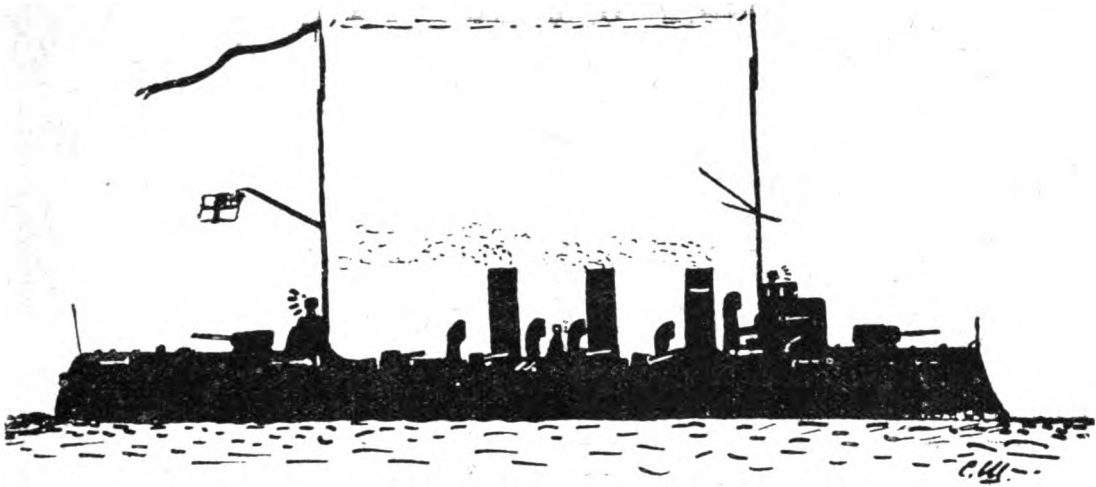
Тому приходять до голосу старшини Української Фльоти, які своїми нечисленими але будучими споминами поширюють культ українського моря.

Як наслідок цього — можемо запримітити, що від двох-трьох літ по містах, а то і селах в місяці квітні відбуваються реферати або академії з приводу Свята чи Дня Українського Моря. Зновуж Старшина „Сокола-Батька“ припоручила своїм клітинам, що займаються водним спортом, уживати на човнах, каюках прапорця, який вказує, що автор проекту брав зразок з прапору української військової фльоти, прийнятого Гетьманом в 1918 р.

Всетаки в нас ще не повстала легенда 29 квітня. День 29 квітня, себто річницю піднесення українського державного прапору на чорноморській фльоті, ми повинні святкувати так, як святкуємо інші наші національні свята: „22 січня“, „Крути“, „Базар“, „1. листопад“ і ін. Перед в тому повинна вести укр. преса. В той день українські часописи повинні посвятити стільки місця історії української фльоти, як це роблять в днях вище вчислених національних свят.

Тимчасом пригляньмося, як воно на ділі.

Перший раз після дванацятьлітньої мовчанки, в галицькій пресі про 29 квітня заговорила „Неділя“ в першій травневій числі за 1930 р. Правда від того часу вже частіше появляються менші або більші статті або згадки про річницю піднесення укр. прапорів на Чорноморській Фльоті. Безперечно найбільше місця історії української фльоти присвячує „Літопис Червоної Калини“, якого ч. 4. за квітень 1932 р. було так би сказати спеціально посвячене тій річниці. Від того числа систематично появляються статті з тої ділянки головно б. това-

КРЕЙСЕР «ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА» З ПАМ'ЯТЬ МЕРКУРІЯ ЧИНИ «КОМІНТЕРН»

1904/1921 р. 7020 тонн, 23 вузла, довж. 12-6" гармати і 12-75 мм. а тіпер
14-130 мм, 4-75 мм артилерійські, 2 кулеметні, 2 підводні міни
апарати і 510 чел. екіпажу.

риша Морського Міністра У. Н. Р. лейтнанта С. Шрамченка*).

Наскільки мені відомо, то про ту річницю до тепер один раз згадало в новинках „Діло“, раз „Новий Час“, „Золочівське Слово“; „Христос Наша Сила“; „Студентський Шлях“; „Юні Друзі“; „Вісті“; „Дажбог“ і чи не „Коломийські Вісті“. Дві згадки було в „Українським Голосі“, „Вогнях“, „Українським Юнацтві“.

От вам і все!

Те саме можна сказати про календарі наших національних свят, які обов'язково знайдете в кожному календарі: Свята піднесення українського державного прапору на чорноморській флотії там нема.

Ало чому в У. З. Е. нема згадки про полки морської піхоти? (Славний т. з. „І-ий Гуцульський полк морської піхоти“).

Тут треба підчеркнути, що відносно найбільше місця присвятила річниці 29 квітня націоналістична преса („Укр. Голос“, „Вісті“, „Студентський Шлях“, „Дажбог“) (1935 р.) та преса для молоді („Вогні“, „Юні друзі“, „Українське Юнацтво“). Приміром ч. 5. „Дажбога“ з 30. IV. 1935. обіймає: коротку статтю з історії української флотії від княжих часів до Бізerti; „Із морських поезій“ — О. Влизька; „Із кримських сонетів“ — О. Вишні.

Коли тут пишу тих кілька рядків про поширення та поглиблення культу Українського Моря, то тільки тому, що львина частина нашого громадянства

не знає історії української флотії від княжих часів, а дуже мало знає про нашу флотію з 1917/20 років.

Зрештою нічо дивного, бо ще недавно так було з історією боїв під Крутами, Базарем і шойно за останніх кілька літ ті сторінки історії останніх наших визвольних змагань сяк так висвітлено та втягнуто в календар наших національних свят. Коли повстала легенда УСС-ів, а з ними Макивки і Лисоні, коли росте і кріпшає легенда Крут і Базару — тепер черга на 29 квітня.

Ходили колись походами через Руське море українські князі зі своїми дружинниками, та на знак побіди прибивали свої щити на воротах Царгороду. Бушували по Козацькому Морю на своїх чайках, під малиновими прапорами, чубаті козаки-Запорожці. Різали плесо Чорного Моря сталеві кадовби кораблів-велитнів Української Чорноморської Флотії під жовто-блакитними прапорами.

Нехай синтезою тих походів стане легенда 29 квітня.

**

Щоби та легенда повстала, треба громадянству дати популярну історію укр. мореплавання від найдавніших часів до Бізerti.

Щоби та легенда кріпшала, треба тому громадянству показати пам'ятки, які відносяться хочби до історії флотії з 1917/20 рр. Знаємо, який успіх і який виховуючий вплив мала вистава пам'яток У. С. С. Напевно такі самі успіхи мала би вистава пам'яток зв'язаних з історією української флотії. Слід би про те подумати та почати належну підготову.

*) Богато місця історії української флотії повячує теж воєнно-літературний журнал „Табора“.

Чортківська офензива і відворот за Збруч в освітленні Начальної Команди

Подав: Євген Яворівський.

Т. зв. червнева офензива Галицької Армії під командою ген. Грекова це безсумнівно найкраща сторінка історії цієї Армії. За Збручем записала Г. А. ще одну дуже гарну і геройську сторінку своєї історії — бій з большевиками і здобуття Києва 31-о серпня 1919-го року. Та хоч день 31-го серпня 1919-го року це день один з найвеличніших і незабутніх для Галицької Армії, всетаки те, що трапилось в червні 1919-го року Галицькій Армії в Галичині — є ще величавіше, ще світліше і ще цінніше, бо воно трапилось не як природній наслідок дотеперішніх подій — як це було з Києвом, що мусіло попасти в руки Галицької Армії по послідовній поразці і безастережному розгромі большевиків від першої хвилини їхньої стрічі з Г. А. — але як **нежданний і нагальний вияв моральних сил, що лежали в основі душі української галицької збройної сили.**

Бож як це назвати, що знесилена Г. А. і переможена тричі сильнішим ворогом, без зброї і без набойів — проганяє ворога зпід Чорткова — Вигнанки і зпід Копичинець аж геть далеко майже під самий Львів? Чи не є це доказ сили народу, що бачить потребу виявити цю свою силу? Що потім наступили події з 17-го липня, було самозрозуміло: червнева офензива була запізна і була безвиглядна в самому зародку; народ повинен був напружити сили ще перших днів боїв у Львові і під Львовом! Цього він не зробив — і тому мусів відчувти наслідки прогайнованих тоді можливостей.

Відворот за Збруч мусів наступити вкінці, бо не було найважливішого: муніції. Вона лежала в вагонах аж в Лавочному. Та до Лавочного Г. А. не дійшла.

Про т. зв. червневу офензиву Г. А. писали вже деякі її учасники і подавали про неї менший, чи більший фактичний матеріал. Синтетично зібрані про неї дані Антоном Крезубом в його книжці, виданій „Червоною Калиною“ під наголовком: „Нарис історії українсько-польської війни 1918—1919“, Львів — 1933.

На цьому місці бажаю подати до загального відома записки Начальної Команди Галицької Армії з того часу (від 7-го червня — 17-го липня 1919-го року), що їх маю перед собою під назвою „Денник Начальної Команди Галицької Армії“. Це дуже цінні записки, хоч подекуди вони не зовсім вірні, бо вони, як це можна відчувти, спіралися на не завжди зовсім точних звідомленнях частин з фронту до Начальної Команди. Та назагал — це таки історичний документ — основа історії того часу.

В „Деннику Начальної Команди Галицької Армії“ кажеться про ці часи таке:

„1919-ий рік.

7-го червня. Останній день перед офензивою. Ворог зробив сильнішими силами наступ з Чорткова

на Ягольницю, а слабшими силами в напрямі Шманьківці — Шманьківчики.

Ворожий наступ в напрямі Шманьківчик відбито. В Ягольницю втиснувся ворог.

Вдорожено наступ на Ягольницю.

8-го червня. Вчорашні сильні ворожі сили, що втиснулися до Шманьківчик і далше через Ягольницю, відкинено в протинаступі на Чортків. Три скоростріли і багато полонених в наших руках.

Сьогодні вечером узяв II-гий Корпус Чортків. Наступ I-го Корпусу в напрямі Вигнанки вдорожено. Початок 2-га година передполуднем.

Від правого крила I-го Корпусу до околиць Городниці й Хоросткова нема ворога.

В Копичинцях наступав около один ворожий курінь на Вигнанку і стиснув праве крило 10-тої Бригади на Слобідці.

Розпочато протинаступ. Початок 9-го ц. м. в 2-й годині передполуднем.

Перед II-гим, зглядно III-им Корпусом заняв ворог у невідомій силі Язловець.

Ворожу кінну стежу завважено коло фільварку Тризна, 9 км. на північний захід від Ягольниці.

9-го червня. Побитий ворог мав у Чорткові великі втрати: одна тяжка 15-центиметрова батарея гавбіц (5 гармат), одна 8-центиметрова гармата (канона), 52 скоростріли (половина російських, половина австрійських), багато крісів, 200 полонених, 60.000 набойів піхотної муніції і много іншої муніції. (Досі зголошене).

Побитий в Чорткові ворог належить до дивізії полковника Сікорського і складається з полків 40, 13, 36 і кількох легких і тяжких батарей.

Решта ворога в відвороті в напрямі на Бучач.

Копичинці заняті около одним ворожим куренем. По одному курені польських полків 17, 18, 42 (групи ген. Александровича) стверджено в Бучачі.

Язловець і Новосілку Язловецьку заняв ворог невідомої сили.

10-го червня. Ворог стягнувся на Чортків. Сильні польські сили і польська міліція втікли з правого крила в напрямі Терсбовлі. В Тернополі зголошено два ворожі полки. На основі іншої верзії концентруються в Тернополі залишені ще на сході частини армії Галлера.

Зголошено два ворожі полки (поодинокі курені двох полків) в поході з Монастириськ в напрямі на Бучач.

Власний літак до Тернополя, Монастириськ і Бучача відісланий.

Румуни розвивають живу діяльність на відтинку: Устя Еписк. — Мельниця.

11-го червня. Сьогодні побили наші хоробрі війська ворога на всіх пунктах, де з ним стрінулися.

Вчора і сьогодні відкинено коло Бучача около

шість до сім ворожих куренів — частинно на Підгайці, частинно на Нижнів (полки 40, 18, 36).

II-ий Корпус взяв сьогодні рішучим наступом Бучач і заняв одною сотнею Монастирська. Взяті полонених, дві гармати, чимало скорострілів; зброя й обоз здобуті.

III-ий Корпус взяв Язловець. (Там один курінь польського полку 15 з польської дивізії ген. Зелінського). 9-тий полк уланів розбитий. Його цілий обоз з харчами, чоботами і черевиками відібраний; полонені взяті, 8 скорострілів, більше число полевих кухонь й обозу здобуто.

Бригада У. С. С. прогнала два ворожі курені і відкинула на Тереховлю.

12-го червня. 3-тя польська дивізія ген. Зелінського має — як кажуть полонені — йти через Дністер на Нижнів. 4-ту польську дивізію мали звернути залізницею з Черновець до Станиславова. Початок транспорту 9-го червня. (Інша версія — спроба переходу під Хотиним).

12-го червня пополудні завважено два ворожі курені в поході з Підгаєць до Монастирська.

Евакуовані...

Сьогодні ніччю заняв I-ий Корпус при сильній підмозі II-го Корпусу Тереховлю.

Відділи 3-ої Бригади заняли в год. 21.15 Струсів.

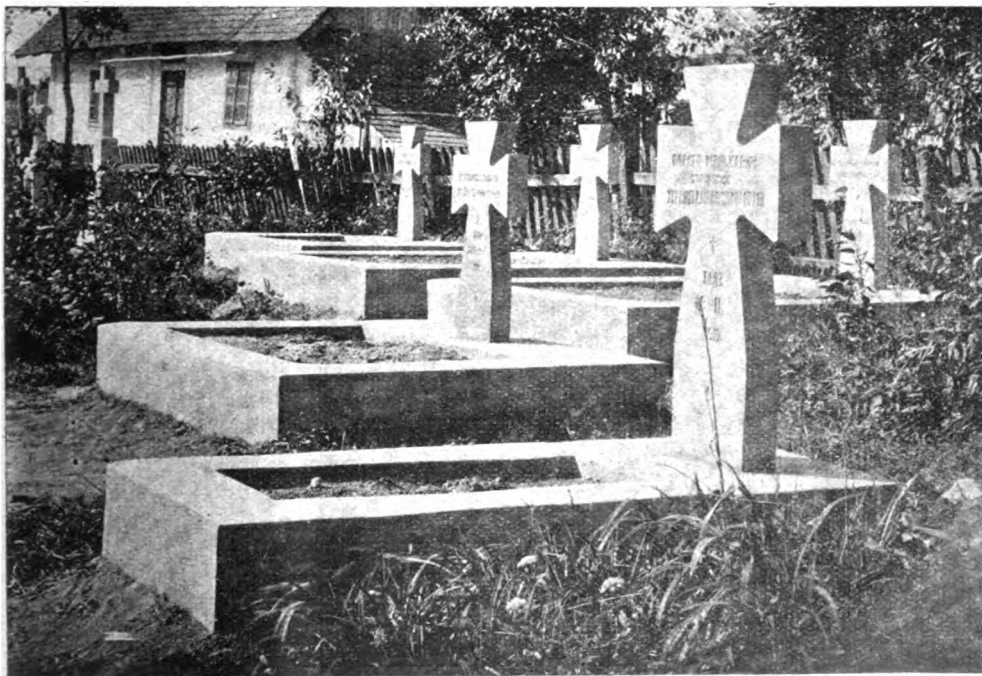
13-го червня. Рештки дивізії ген. Сікорського злучилися коло Тернополя до останнього опору. Ворог стоїть з двома куренями 24-го полку на лінії Купчинці — Настасів — Чорторія, з трьома куренями 10-го полку на лінії Мишковиці — Кипячка.

В Тернополі — штаб дивізії полковника Сікорського і 12-тий полк у запасі. Крім цього — розбитий під Тереховлю 13-тий полк і сильно зменшені полки 30 і 40.

9-та Бригада заняла Скалат під рішучим проводом отамана Мартинювича і приневолила чотири ворожі курені до північного відвороту на Тернопіль. Один побитий курінь належить до 19-го полку, а другий до 12-го полку.

Перед III-им Корпусом стоять ворожі задні сторожі над Золотою Липою коло Товстобаб і Задарева з 18 гарматами, 4-ма метачами мін в сильних ровях і окопах.

14-го червня. Перед I-шим Корпусом стягнув

Могили 78 старшин, підстаршин і стрільців У. Г. А. що згинув в д'ютневих боях за Белз в 1919 році, — а яких поховано на міському цвинтарі в Белзі.

ворог великі сили коло Тернополя і, зміцнений побитими в боях під Чортковом і Теремовлю куренями, станув до рішучого бою.

В самих Бережанах є слабкий ворог. Він просив телефоном помочі.

Ворог держить перед полудневою групою III-го Корпусу малий причілок на північ і північний захід Нижнева; перед північною групою задніми сторожами Золоту Липу.

В боях коло Монастириськ побито по три курені полків 13, 14 і 37. В районі Тернополя стверджено частини полків 13, 40, 36, 24, 10, 12, 8 й один міліційний курінь.

III-ий Корпус відкинув сьогодні ворога коло Козової на західньому березі Стрипи і заняв Товстобаби. Бій бере бажаний оборот.

Для одноцільного поведення битви під Тернополем лучиться I-ий і II-ий Корпуси в групу армії генерала Тарнавського.

15-го червня. Битва коло Тернополя вийшла в нашу користь. Сьогодні пополудні ввійшли війська 10-ої Бригади до Тернополя. Добича дуже велика. В Тернополі побиті польські полки 40, 19, 10, 12, 13, 36, 24, 8, 39 і „курінь смерті“ рйтмайстра Абрагама. Разом 14 до 20 куренів.

Поляки стягають підмогу зі Львова.

Дорога через Бережани в район Рогатин — Перемишляни по більшій часті вільна від ворога.

Перед III-им Корпусом перейшли ніччю з 14-го на 15-го червня около три ворожі курені міст коло Нижнева й є з 8-ою Бригадою на північ від моста в твердому бою.

На західньому березі Золотої Липи відкинула 11-та Бригада під проводом її рішучого команданта сотника Шльоссера ворожі сили.

Товстобаби в наших руках. Сотник Шльоссер втиснувся з частинами своєї Бригади аж до Медухи, 5 км. на північний захід від Галича.

Польський 10-ий полк приїхав залізницею до Бережан і звідси вдарив у боях одного власного дещашма аж в околицю Мужилова, 5 км. на північний захід від Підгайців. Частини 2-ої Бригади відкинули його на Литятин.

Пробоевий курінь II-го Корпусу стоїть в бою коло Саранчуків, 8 км. на полудне від Бережан, з одним куренем польського 10-го полку.

Групу армії ген. Тарнавського розв'язується з 16. ц. м. I-ий і II-ий Корпуси оперують знову самі для себе.

16-го червня. Побитий ворог відійшов в неладі з головною силою на Броди, частинно на Львів і Збараж.

Ворожий 10-ий полк і панцирний поїзд, що наступали в напрямі Підгайців, стягнені; 10-тий полк залізничним транспортом.

Ворожий причілок на північ Нижнева заняли війська III-го Корпусу по дводенному, незвичайно прикрому бою.

8-ма Бригада відзначилася передусім у ручному бою.

Власний поїзд наступав дуже успішно.

I-ий Корпус осягнув 6-ою Бригадою Озірну, го-

ловною силою район Глубічок Великий і йде групою Мартиновича через Збараж на Заліжжа.

II-ий Корпус зібрав головну силу коло Козової.

III-ий Корпус стоїть 11-тою Бригадою коло Галича, 8-мою коло Нижнева, а 2-гою коло Підгаєць.

17-го червня. Два щойно прибувші ворожі полки заняли лінію Зборів — Яцківці, 13 км. на північний схід від Зборова. Стоячого коло Білоголов, 5 км. на полудневий захід від Заліжжа, ворога відкинула сьогодні ніччю 10-та Бригада через Оліїв (13 км. на північний схід від Зборова). Оліїв занятий 10-ою Бригадою, що вдаряє дальше на зади ворога.

Коло Бережан заняв ворог 5 чи 6-ма куренями західний беріг Ценівки.

В Конюхові і в Хороброві, 20 км. на північний схід від Бережан, стоїть по одному ворожому курені.

11-та Бригада відбила один ворожий наступ на Медуху, що є на північний схід від Галича.

Ворог побудував коло Болшівців на північ від Галича міст через Гнилу Липу і вечором його знову спалив.

Ворог евакуує Станиславів до Калуша. Станиславів вільний від польських військ. В Товмачі і в Озерянах польські міліції.

18-го червня. I-ий Корпус взяв Зборів окружним наступом з півночі. Передусім 10-ій Бригаді належить повне признание за її рішучу і зручну поставу й поведінку.

Зголошено зі Львова незначні ворожі скріплення в напрямі Бережан.

На північ залізничного шляху Красне — Тернопіль оперує польська львівська дивізія ген. Єнджейовського. До неї належать полки 5 і 38. 4-ий полк, що також належить до цієї дивізії, підлягав полковникові Сікорському, що з розбитками своєї старої дивізії (полки 12, 13, 36, 40) стоїть на полудне від названої лінії.

До дивізії Сікорського належать крім цього два курені познанського 24-го полку, що вже були в боях.

Ворог боронить завзято Бережан, але стоїть перед упадком.

Там зголошено свіжі полки 6, 7 і 8.

Перед III-им Корпусом стоїть 3-та польська дивізія ген. Зелінського. Сконстатовано там полки 10, 13, 14 і 9-ий полк кінноти. Крім цього рештки 4-ої польської дивізії (полки 18 і 37, один курінь 10-го полку й один познанський пробоевий курінь), що разом коло Нижнева потерпіли великі втрати.

19-го червня. Ворог держить около 20-ма новими куренями Бережани і робить зрезигновані протиудари.

На полудневому крилі шаліє бій за місцевості Ольховець і Посухів.

Дальше держить ворог дворець Плугів — Славна — фільварок Злобу — Махнівці — висоту Торгів — Рогатин — Поморяни — Коропець 19-тим і 24-им полками.

Перед III-им Корпусом стягає ворог, як звідомляють розвідчики, на полудне від Коропця на Дністрі коло Вістрі около 2.000 людей.

Перед I-им Корпусом вертаються побиті під Тернополем частини ворога на Броди.

20-го червня. Битва коло Бережан ще сьогодні ніччю рішиться в нашу користь.

Перед I-им Корпусом зібрався ворог в силі одної дивізії.

Ворог заняв там лінію Плугів — дворець Плугів — Нуще. Зміцнення зголошені з Золочева.

Перепельники, Манаєву, Гіндаву заняла сьогодні 20-го червня вечером 10-та Бригада.

Перед 9-тою Бригадою окопався ворог (4. і 5 полки) на лінії Неміч — Підкамінь — Лютовиська.

11-та Бригада відкинула і розігнала сьогодні коло Липиці Долишньої (в долині Нараївки) один курінь 9-го полку, один курінь 11-го полку, два курені 13-го полку, один курінь 14-го полку, три курені 20-го полку й уланський 13-тий полк.

21-го червня. Головна сила побитого під Бережанами ворога стягнулася на Стратин і Рогатин.

Здається — його обоз відійшов дечь передше через Нараїв-місто.

Переслідування деталями вдержано.

Перед I-им Корпусом тримає около одна ворожа дивізія Плугів, Івачів, Нуще і Кругів.

Перед III-им Корпусом заняв ворог західній беріг Нараївки і Дністер аж до Незвиськ. Здається, його сила є коло Галича.

I-ий Корпус заняв сьогодні Підкамінь, Шишківці, Звижин (на полудневий захід від Підкаменя) і дворець Плугів.

Коло Манаєва відбито два ворожі наступи і взято в протинаступі Лукавець.

10-та і 5-та Бригади стоять з ворогом у бою.

II-ий Корпус продовжує переслідувати ворога і йде вперед відповідно до диспозиції для 21-го червня.

11-та Бригада III-го Корпусу вдарила на Рогатин.

2-га Бригада зібралася до удару на Бурштин коло Свистільник.

22-го червня. I-ий Корпус заняв сьогодні Золочів. Перед II-им Корпусом ворог пішов на Гнилу Липу й організує там лінію опору для оборони Львова.

В Дунаєві стояла аж до сьогодні пополудні ворожа задня сторожа.

Ворог заняв Гнилу Липу, Фірлеїв, Клещівку, Підгороддя і Пуків, на схід від Рогатина.

Перед фронтом III-го Корпусу йде ворог через Бурштин на захід.

Здовж Дністра без змін.

23-го червня. Перед фронтом I-го Корпусу відійшов ворог на захід і північний захід. Броди аж на кінні стежі вільні від ворога.

В Ляцькім стягається сильніші стежі.

Перед II-им Корпусом заняв ворог лінію Вільшаниця — Новосілки — Труловач — висота 404 на захід від Гологір — Зашків (на полудневий схід від Гологір) — висота 403, Висока, на полудне від Гологір — Линівці — Виписки — Брикінь — Волків.

Сильніші сили ворога держать західній беріг Гнилої Липи від Перемишлян аж на захід до Фірлеєва.

На захід від Підгороддя перейшов власний де-

ташма Гнилу Липу та відкинув один ворожий курінь.

На захід від Рогатина і коло Бурштина відкинено ворога.

24-го червня. Перед I-им і II-им Корпусами заняв ворог лінію Ожидів (на залізничному шляху Львів — Броди) на схід від Красного — Соболівку — Скваряву — Вільшаницю — висоту на захід висоти 404 (на захід Гологір) — висоту 422 — Пленіків — Виписки — Брикінь — Волків — Гнилу Липу аж до Фірлеєва — около тридцяти (30) куренями полків: 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 20, 24, 28, 29, 36, 40, 41 і сильною артилерією (також середній калібр).

4-та Бригада заняла сьогодні Гологору, висоту 404, на захід відси і висоту 418 — Лису та рішучим наступом здобула одну гармату і 5 скорострілів та взяла полонених.

2-га і 11-та Бригади відкинули ворога через потік Свірж. Передусім 11-та Бригада відзначилася в рукопашному бою на кольби і багнети. В районі Бродів ворога нема.

25-го червня. Загальне положення ворога незмінене. I-ий Корпус відбив сьогодні ворожий наступ в напрямі Зборова і протинаступом заняв Ожидів і Белзець, здобув один панцирний поїзд і два вагони піхотної муніції.

III-ий Корпус відбив сильний ворожий протинаступ на Рогатин і знову заняв місцевості: Руду і Черче, на північний захід від Рогатина.

2-га Бригада заняла Явці, Васючин, Підмихайлівці, Журів, Чернів і Букачівці. 8-а Бригада прибула до Рогатина.

26-го червня. Положення ворога перед I-м і II-м Корпусами незмінене.

Перед III-им Корпусом стверджено, зглядно зголошено частини польських полків: 9, 14, 18, 20, 25, 28, 29, 32 і два легіонові полки.

Район на полудне від Дністра не є ще дальше в достаточний спосіб вияснений.

Особливу увагу треба звернути на околицю: Нижнів — Маріямпіль — Галич.

Одна версія каже, що ворог стягає все з цього району; інша версія — що він стягає значніші сили для ведення офензиви.

Начальна Команда оцінює його в найбільше 2.000 людей.

27-го червня. Белзець занятий. Висота 404 на захід Гологір втрачена. Зрештою без змін.

28-го червня. Ворог осягнув сильним ударом на Бережани район Нараїв. Рівночасно він примусив сильними наступами на I-ий і II-ий Корпуси армію до відвороту.

29-го червня. Перед фронтом I-го Корпусу сконстатовано польський 11-тий полк в поході з Тростянця в напрямі Перепельники. Один ворожий курінь осягнув Плугів. Дві ескадрони стоять коло Плеснян. 3.000 стрільців війська Галлера стоять в районі Поморяни зі стежами коло Грабіжної і Ланчиківців, на схід відси.

Ворог увійшов сьогодні 29-го червня слабими відділами до Бережан й осягнув розвідними відді-

лами залізничну стацію Потутори, Шибалин і Жолнівку.

Одна ворожа колбона втиснулася через Болшівці в напрямі на схід і звела там з 14-ою Бригадою бій.

Коло Нижнева отворив ворог сьогодні чотирнадцяти (14) гарматами вогонь і готується перейти Дністер.

Також коло Коропця і в районі Золотого Потока є позначки спроб переходу.

Коло Ольші уставлено три батареї на позиції. Ворожі війська незначними силами пересунулися туди з Товмача.

30-го червня. Загально не переступив ворог ніде Золотої Липи. Стежі і розвідочні відділи відкинени. Ворожу спробу переходу коло Нижнева відкинено.

1-го липня. Ворог йде сильнішими силами в напрямі I-го Корпусу з Бродів, що їх заняли, і з Плугова через Зборів й Озірну.

Головна сила ворога (дивізії Енджейовського і Сікорського, кілька куренів Галлера і батареї) в районі Підкамінь — Зборів — Озірна. Група полк. Павлика (6—8 куренів, 200—300 кавалеристів, 4 легкі й 1 тяжка батареї) в районі Бережани — Козова.

В районі Усте Зелене — Товстобаби около два ворожі полки та дещо кінноти й артилерії.

На полудне Дністра лише слаба кіннота та скоростріл.

2-го липня. Деташма і розвідочні відділи ворога на всіх відтинках відкинено.

3-го липня до 15-го липня включно нема ніяких даних.

16-го липня. Вчасним ранком дня 16-го липня проломилися поляки на відтинку 11-ої Бригади під Чортковом. III-тий Корпус не мав змоги ставити успішного опору ворогові. На I-ий і II-ий Корпуси наступали поляки також. Ситуація вимагала скорого і рішучого ділання. Рішення запало: „Скоро за Збруч“. Попереднього дня відбулася в Начальній Команді конференція Головного Отамана С. Петлюри, членів Директорії, Диктатора Е. Петрушевича, генерала М. Тарнавського і полковника А. Шаманека. Ще 14-го липня вислано до поляків делегацію в складі отамана С. Шухевича, сотника

Луцького і сотника Гузара з пропозиціями перемиря. Та здержати походу поляків — не було найменшої надії. Вечором 15-го липня видано наказ для загального відвороту за Збруч. Відворот фактично зачався дня 16-го липня 1919-го року.

Відповідно до наказу (тут. ч. оп. 3986) мали Корпуси досягнути найближчі цілі дня 16-го липня 1919-го року:

I-ий Корпус район — Васильківці — Тлустеньке, одна Бригада Трибухівці. 18-ту Бригаду треба було віддати II-ому Корпусові. Штаб у Суходолі.

II-ий Корпус за річку Неславу у відтинок Глинківці. Штаб у Скалі.

III-ий Корпус також за Неславу у відтинку Козаччина до Дністра. Штаб — Іване Пусте.

Начальна Команда переїхала ранком 16-го липня до Камянця на Поділлі.

17-го липня. Для самого переходу через Збруч, що припадає на 17-го липня, було назначено для:

— I-го Корпусу район на півночі аж до Сокириниць з переходом коло Гусятина.

— II-го Корпусу — відси на південь аж до Підфилия з переходом коло Скали.

— III-го Корпусу — відси аж до Дністра, з переходом коло Ніври і Кудриниць.

II-ий і III-ий Корпуси перейшли переважно відповідно до пляну й досягнули поставлені їм на день 17-го липня цілі, а це: II-ий Корпус район Маріанівка — Оринин (Штаб в Оринині), III-ий Корпус Фридрівці — Княгинин (Штаб в Забинцях). I-ий Корпус під сильним натиском ворога переходив без пляну, а Начальна Команда цілий час цілком не мала з ним звязку. Були навіть тривожні чутки, що частини I-го Корпусу, відтяті поляками, під проводом полковника О. Микитки получилися з большевиками. Ця вістка виявилася пізніше, розуміється, неправдивою.

Дня 17-го липня не було вже ніякої частини Галицької Армії на правому березі Збруча. Ніде майже не вспіли ще поляки досягнути наших частин, тільки коло Гусятина перейшли цього дня около три польські курені Збруч. Це спонукало пересунути Галицьку Армію ще більше на схід, а дальше навіть перевести її в район на схід від Камянця. щоб могла вона там відпочати“.

16 місяців у рядах київських Січових Стрільців

(1918—1919).

Написав: *Іван Вислоцький.*

Докінчення.

ДИРЕКТОРІЯ.

Київ — Кремянець.

У Києві в штабі „Осадного Корпусу С. С.“ проїшов я перед рядом старшин, від адютанта, котрим був здається сотн. Стронціцький аж до шефа штабу, полк. А. Мельника. Вкінці опинився при столі полк. Коновальця. Полк. Коновалець казав собі зложити точний писемний звіт і з тим явитися на другий день у нього, що я і виконав.

В балачках, з деякими старшинами штабу я довідався, що моє нове приділення не є ще нікому знане, що це резервував собі сам полк. Коновалець. Мене тоді дуже кортіло зголосити мою військову спеціальність, себто вишколення у розвідці і я рішив придивитися, хто цею службою в штабі Осадного Корпусу кермує. Побачив: сотн. Чайковського і сотн. Чижа. Тимчасово я рішився дальше держати в тайні мою військову спеціальність.

При другім звіті у полк. Коновальця дістав я приділення до „Східно-Галицької Бригади“ на команданта підстаршинської школи, куди я взяв зі собою мого молодшого старшину хор. Гриця Сماعيلюка.

„Східно-Галицька Бригада“ — була це нова частина, яка тільки що приїхала до Києва просто з Галичини, зложена зі самих галичан, так старшин як і стрільців. Командантом був сотник, якого назвиська на жаль сьогодні вже не памятаю. Поміщена була в Бендерських касарнях. Я пішов туди. Вся бригада була одягнена в австрійські однострої, лише я зі Сماعيلюком одинокі були в січово-стрілецьких. Принято мене трохи холодно, але я розбалакався, найшов знайомих, і леди розтаяли. Діло було в тім, що я був полк. Коновальцем призначений командантом цілобригадної підстаршинської школи, щоби підстаршин а й старшин цієї бригади вправити в січово-стрілецьку муштру, яка була зовсім відмінна від галицької (австр.) та придніпрянської (російської).

Однакож не довго довелося мені бути цим командантом. Події наспівали шаленим темпом — большевики приближалися скоро до Києва і „Східно-Галицька Бригада“ йшла сотня за сотнею, курінь за курінем на Лівобережну Україну, на протибольшевицький фронт. Підстаршини мусіли йти зі своїми сотнями. Вкінці прийшлося і мені з рештками підстаршинської школи, силою 120—140 підстаршин, туди піти, просто в бій за Дарницею.

Хаос тоді був такий, що я не знав куди, під чию команду я йду зі сотнею. Сотня моя була прекрасна, третина, наскільки памятаю, це бувші австрійські підстаршини, решта бувші австр. вояки, яких я собі в бригаді підібрав сам до цієї підстаршинської сотні. Все з довшим боевим досвідом.

Вся сотня однаково одягнена, в сталевих австрійських шеломах, звертала на себе увагу київлян, машеруючи через цілий Київ. Добре озброєна, хлопці добірні. Це мені й розбило сотню. Одну чету взяв мені, подорозі ще в місті штаб Осадного Корпусу. Зараз за мостом через Дніпро звідкись з'явився якийсь придніпрянський полковник чи отаман і просто відвоював другу чету. Жадні мої вговорювання, що це є анархія, що я маю свою боеву задачу, та що її не виконаю, коли так мені будуть сотню розбирати на вулиці — не помогли. Пішла і ця моя чета на охорону якогось штабу. В Дарниці рештки моєї сотні ще розділено щось на дві чи три часті, але хлопці за пару годин мене найшли. Мені до сотні приділено кількадесятів повстанців — з котрими я собі не міг дати ради — бачив їх лише при роздачі їди та вночі.

Над раном я дістав приказ обсадити горбок поблизь села, але большевики мене випередили. Завязався бій — повстанців моїх вже не було, чому я був дуже радий. Бій затягнувся, а я не мав скорострілів, а большевики кілька, дуже добре сховаєних. Просив поміч гарматним огнем — не допросився, заце сам попав під большевицький гарматній обстріл, за котрим рушила большевицька піхота, силою переважаюча в кілька разів мою сотню і прийшлося відступати, бо большевицька кіннота обійшла мене в чистім полі та з заду обстріляла з ручних кулеметів. Ніч вратувала мою сотню і так дуже проріджену. Лишилося 15—20 стрільців — решта все лягло вбитими, бо большевики ранених не брали в полон, та кіннота над раном всіх зарубала.

З цією решткою, при загальнім відвороті я стрінувся з якоюсь сотнею С. С. і прийшов назад до Києва. Однакож при відвороті я був легко в ногу ранений кулькою зі шрапнеля, пішки вже не міг іти, і сотня привезла мене до штабу Осадного Корпусу, де дістав приказ і документи відїзду до шпиталю в Тернополі. Однакож це не вдалося, бо одержав приказ полк. Коновальця з четою моєї сотні, яка зісталася на охороні Штабу Осадного Корпусу, творити охорону потягу, яким виїжджала з Києва Директорія і Штаб Осадного Корпусу. Я особисто мав їхати на паровозі цього потягу, що і виконав.

Цей потяг мав у дорозі, на щастя, лише легку катастрофу: на стації Мотовилівка наїхав і зударився зі стоячим там іншим потягом. При тім нещастю я побився, перев'язка на рані зірвалася і мене в Фастові вже з паровозу знесли та помістили в санітарнім потязі, який їхав на Жмеринку—Підволочиська, куди їхав щось 3—4 дні, за який то час рана, невелика, знову зачала гоїтися.

Приїхав до Тернополя, де побув знову коротко, бо шпитали в Тернополі були переповнені раненими і я випросив собі відсилку до Самбора. Потяг їхав лише до Дрогобича, далше до Самбора можна було їхати аж на другий день. Я рішив піти пішки — бо по дорозі була Ступниця, де жили мої родичі, батько був священником — парохом Ступниці. Що рішив то й зробив — до Ступниці дійшов якось, але тут рана загноїлася, розпухла і мене вже на возі вивезли до шпиталю в Самборі.

В Самборі шеф-лікар др. Міллер мене скоро поставив на ноги, щось за 2 тижні, та відпустив на відпустку до дому на других два тижні.

Однакож не сиділося в дома спокійно — чути було щодня ближче гарматню стрілянину — мене тягло на Україну. Десь на 3—4 дні перед кінцем відпустки каже мені батько:

— Слухай Іване, не бачили ми Тебе від 1913 до 1918 року, тепер побачили — тут тобі трохи гроша, попрощайся з матір'ю і сестрами та зі мною і їдь туди — де тепер Твоє місце. — За пів години вже я був на возі — за 3—4 вже в потязі, який віз мене на схід — назад туди, куди кликав обов'язок. Ще в Самборі я довідався, що без дозволу Держ. Секретаряту Військових Справ в Станиславові не вільно військовим галичанам виїжджати з Галичини на Україну навіть до своїх частин (Одначе на Збручі сторожі не було). Прийшлося їхати до Станиславова по дозвіл, відтак через Красне на Броди до Здолбунова, звідтам під Козятин, де був в якимсь містечку за Шепетівкою штаб корпусу С. С.

Я знову зголосився в штабі корпусу, де дістав приказ їхати до Крем'янця і зголоситися в Коші С. С. у полк. Чмоли, який був командантом Коша С. С. Тут мене приділили до Пішого Вишколу (командант сотник Герчанівський) і назначено командантом „Охоронної Сотні С. С.“, яка саме формувалася.

Завданням цієї сотні було держати в Коші і околиці порядок, бо до Коша, який тоді був приміщений у бувших російських касарнях якогось російського кінного полку в селі Білокриниця — 3—4 км від Крем'янця, мало небавом прийти кілька тисяч новобранців, мобілізованих приказом Директорії. В час мого приходу до Коша був він ще в монастирі в Крем'янці, коло соборної церкви, однак в короткім часі переселився до касарень у Білокриниці.

Знову пішла тиха, рівна але енергійна праця при організації тої сотні. Щодня прибував новий гурток стрільців-галичан та поодинокі стрільці-придніпрянці. Всі бувші вояки або австрійської або російської армії. В кількох днях зібрав я вище сотки стрільців, серед них значну кількість дібраних боеків—підстаршин. З того утворив я дві чети. Неочікувано приділено мені около 80 душ галицьких (бувших австр.) жандармів, яких галицький уряд прислав для охорони Директорії. Була це моя третя чета — найгарніша, бо всі жандарми були вибрані в Галичині, всі підстаршини. Між ними попало кількох бувших російських жандармів, свідомих українців. З розмов моїх з ними я довідався, що в околиці Крем'янця є добрих 2—4 десятки б. рос. жандармів, прихованих по селах на праці у селян, які старанно крилися зі своїм

бувшим заняттям. Рішив я їх стягнути — що надсподівано скоро і легко мені вдалося. З них утворив я четверту чету. Сотня моя виросла так до кількості вище 260 боеків. Приділено мені, як молодших старшин двох хорунжих, а це хор. Мелимука і хор. Вендиша, обох бувших усусусів. Оба зістали командантами півсотень — по дві чети.

Хор. Мелимука, високий, стрункий мужчина, все спокійний, зрівноважений, дуже інтелігентний, був типом модерного старшини. Вендиш, дуже живий, крайню відважний, запальчивий, був типом революційного українського старшини.

Треба було цей так над міру ріжноманітний склад сотні згармонізувати. Зачались щоденні вправи на площі коло касарні і теоретична наука в касарні. Праця ця заняла мене цілковито, не замічав я, як час скоро плив.

Однакож сотня моя незабаром ще побільшилася. Приділено мені ще так зв. „качарлицьку сотню скорострільну“, зложеною зі самих майже колишніх активних російських підстаршин ще довоєнної служби, свідомих українців, які всі походили зі села Качарлик і околиці. З цією сотнею, з якої я утворив окрему скорострільну чету, дістав я ще одного старшину-придніпрянца (назависько на жаль забув), старого боевого старшину, чудового фехтового кулеметчика. Скорострільнів дістав я з цим відділом 8 тяжких типу Максим, вироблених у Англії, останнього модерного моделю, 600—700 стрілів на мінуту. В короткім часі скількість скорострільнів подвоїлася, що давало велику боеву огневу силу.

З тих приділень я добачував, що моя сотня не має бути „охороною“, бо така не потребує стільки скорострільнів. Однакож мені приділено ще значну скількість ручних кулеметів так Льюїс-ів як і амер. Кольтів. Пішли балачки між старшинами в Коші, що ця моя сотня має бути пробоевою, на що вказувало надзвичайно сильне озброєння сотні а потверджувало умундування, яке я для всієї сотні дістав новісеньке і сталеві шеломи французького типу. Стан сотні був далеко понад 300 боеків.

В дуже короткім часі прийшлося мені зі сотнею сповнити першу задачу: роззброїти кінний відділ в 300—400 чоловіка „Загін отамана Біденка“, який під командою самого Біденка покинув ряди української армії з причини, що не дістали на час платні, та з погрозами, що на шаблях рознесуть Штаб Гал. Отамана, рушили впрост в напрямі цього штабу. Дорога вела через Крем'янець — попри мої касарні. Для переведення цієї задачі приділено ще панцирне тяжке авто, та підстаршинську школу. Резерву творила старшинська школа, на яку однакож тяжко було числити, тому що там було багато старших старшин, які не надавалися до боротьби, як рядові боеків. Підстаршинська школа мала 40—50 дуже гарних підстаршин.

Роззброєння цього „Загону от. Біденка“ було переведено дуже справно, бо без одного вистрілу, головню завдяки пляну виробленому сотн. Герчанівським.

В короткому часі одержав я другу задачу: задержати наступ кінної большевицької бригади, яка прорвалася через наш фронт і посувалася просто на Крем'янець, — базу Корпусу С. С. Вимашерував

я напроти цієї бригади, однак бригада обійшла мене, розбила доценту підстаршинську школу і напала на касарні, тут вирубала всіх старшин і стрільців, котрих застала, напала на Кремянець та вирубала там всіх наших ранених, яких було багато в шпиталях у Кремянці. Зарубали теж усіх сестер та кількох лікарів. Там згинув і наш корпусний лікар. На мене не напали, оточили своїми розвідками і оминали бою з моєю сотнею. Поодинокі мої розвідки, якими я оточив свою сотню на маршу, вирубали також. Близько мене знаходилася старшинська сотня-школа під командою сотника, здається Стефанишина.

Утікачі з Кремянця донесли, що сталося в Кремянці. Тоді я завернув з дороги і рушив разом зі старшинською сотнею-школою в резерві на Кремянець. Зрана розвернулася моя сотня широким фронтом більше кілометра на большевиків, які розвернулися проти моєї сотні зі сторони ними занятого Кремянця.

Загорівся бій. Всі кулемети заклекотили скаженим огнем. За лівим крилом, яке опиралося на гостинець до Кремянця, появилися два наші панцирні авта, які ще перед сотнею вдерлися в вулиці Кремянця. На правім крилі появилася наш панцирний потяг. Сотня дерлася вперед на большевиків. Не помагали жадні мої прикази повільнішого темпа, бо я боявся за мої два крила, які висіли оба у воздуху і кіннота могла легко обійти мене та напасти зі заду. Жажда пімсти за звірські замучених наших ранених по шпиталях була така сильна, що стрільці бажали чимскоріше дібратися до большевиків.

Большевики витягли дві батареї і привитали сотню перехрестним огнем. Впали ранені і вбиті. Це ще гірше розлютило моїх стрільців і віддалі пів км до батареї перебігла сотня в пару хвилин, без одного стрілу впали на батареї і за пару секунд вся обслуга цих батарей була перебита. Гніздо большевицьких кулеметів на кладовищу з боку задержало сотню лише на момент. Миттю оточено кладовище і я бачив, як мої стрільці перескакували мури кладовища. Я застав всіх большевицьких кулеметчиків перебитих. Ні одного живого большевика не зістало. Якийсь шал огорнув сотню, яка рушила дальше вперед на большевиків, які у віддалі 100—200 кроків задержалися в утечі, покидали зброю та піднесли руки — здавалися в полон.

Однак і це не спасло ні одного. Ні у нас, ні у большевиків полону не було.

Дорога до Кремянця була вільна. На самім переді бачив я постать Вендиша. Це він так захопив всю сотню своєю відвагою. Зачався бій вже на вулицях Кремянця, здобування кожної хати. Де найбільша небезпека, де большевиків найбільше, там був Вендиш все на переді.

Большевики вийшли з Кремянця і тут попали просто в руки нашого 1-го полку С. С., який докінчив діло. Кремянець лежить у китлі, доколя стрімкі гори, були лише два виходи з міста. Один зайнятий моєю сотнею, другий першим полком С. С. Мало хто з цієї большевицької бригади вирвався живий.

Цей бій обійшовся моїй сотні дорого, около 40 вбитих, але большевиків впало кілька разів більше.

До Кремянця приїхала Директорія і тоді з гори Бони, домінуючої над Кремянцем, було видно кругом весь наш фронт. Вся армія наша була тут скупчена, та подалася на Чорний Острів—Проскурів.

Я дістав задачу охороняти обоз нашого першого полку, який мав грубий кількаміліоновий масток і багату касу. Подорожі мав ряд дрібних сутичок з наседаючими на наш обоз большевиками. Командантом обозу був мій брат Олександр і так ми обидва брати знову стрінулися.

Дійшов я зі сотнею і обозом до Чорного Острова. Тут склалася подія, властиво дві, які мали рішучий вплив на дальшу мою службу в „С. С.“.

Під недалеким Миколаєвом горів бій з переважними силами большевиків. Гук гармат і тріскіт кулеметів та крісів зіллявся в один гук. Я стояв зі сотнею в Чорнім Острові на поготівлю, на приказ тодішнього шефа штабу корпусу С. С. полк. Андруха. Творив я резерву. Над раном дістаю приказ, що з півдня від Балина йдуть большевики і я маю виступити проти них. Вийшов я зі сотнею з Чорного Острова в поле, розпустив сотню в розстрільну і вислав вперед стежі, які замітили більшу частину наступаючу від сторони Балина на Чорний Острів. Зі штабу корпусу дістаю приказ, що це большевики і маю за всяку ціну їх задержати, щоби не дісталися на тил нашої першого полку.

Я розтягнув розстрільну ще ширше, а крила з кулеметами висунув вперед, щоби в цей мішок ввійшли большевики. Стежі донесли, що большевики машерують гостинцем. Підпустив їх на 300—400 кроків, вже влізли в мішок і на мій знак-вистріл сипнули всі мої кулемети на машеруючих большевиків. Які наслідки були — ясно. Після пару мінут огню я приказав наступ на большевиків, сотня з криком „Слава“ зірвалася і вдарила на большевиків. Тут показалося, що це не були большевики, а наша частина, здається мені, що це був наш „миргородський полк“ та ще якась друга наша частина, яка від мого огню мала десятки вбитих і тяжко ранених.

Які були мої почування, а й почування моєї сотні, легко собі представити. Хотяй такі випадки не рідкі і в регулярних арміях, які легко ворога пізнають по різнім вбранню, а ми були точно так само убрані як і большевики — в однострої бувшої російської армії, однак смерть і тяжкі рани своїх, коли нас і так було мало, вплинули на мене страшно. Я скаженів і в штабі корпусу зробив полк. Андрухові авантуру, — що штаб повинен знати, де є його частини і не виправляли мене на свою частину.

Рано, коли фронт заколихався і зачав відступати, я не дістав жадних приказів і рушив також на південь в сторону Балин—Камянець, куди йшла вся наша армія, стараючися чимскоріше відвзятися від большевиків.

Не маючи жадних мап цих околиць я в марши підійшов до Збруча. Тут стрінувся я з одним галицьким старшиною, висланим урядом З. У. Н. Р. на Україну, з друкованим закликом-приказом для всіх галичан, військових, які були розсіяні на східнім березі Збруча, до повороту-збірки в Галичині,

бо грозив відворот У. Г. А. зпід Львова і Галичини, перед надходячими дивізіями Галера.

Що робити? Тут не дістаю жадних приказів, з Галичини є приказ. Доба грізна: ми відступаємо перед большевицькою навалою.

Зібрав я всіх своїх старшин та пояснив ситуацію. Що робити. куди йти? Радимось. Рішено: поділитися і одні хай стараються якось пробитися до армії У. Н. Р. а другі хай пробираються до Гали-

чини, до армії У. Г. Всі жандарми і галичани і придніпрянци бажали йти до У. Г. А. — над ними обнимаю команду я, над другими Мелимука, короткий горячий стиск руки, бажання стрінутися в вільній Батьківщині і ми рушили, одні на схід, другі на захід.

Я дійшов до району У. Г. А., зголосився і зістав приділений до У. Г. А. Так зачалася моя служба в У. Г. А.

Перша орхестра У. С. С.

Написав: *М. Гайворонський.*

При Українських Січових Стрільцях були три трубні орхестри. Першу вів я і Роман Лесик, від початків створення її аж до листопадових подій 1918. р., коли то наші музиканти заміняли інструменти на кріси¹⁾. Друга орхестра повстала на весні 1918. р. при вишколі УСС. під проводом Богдана Крижанівського. По кількох місяцях самостійного існування ця орхестра (вже на В. Україні) злялася із матірною (першою) орхестрою. Третю орхестру УСС-ів зорганізовано в початках 1919. р. під проводом (також музиканта першої орхестри) Осипа Кухтина.

Двацять літ минуло саме тепер від початків створення нашої орхестри, і у двацятьліття згаду на цьому місці те, що памятаю:

Праця в нашій орхестрі почалася з кінцем літа 1915. р. Інструменти роздобули ми при допомозі о. Селянського в селі Вовчинець коло Станиславова. Цим ділом, як також добором музикантів (і тих, що мали охоту стати ними) зайнялися теж у коші УСС. на припоручення отамана Н. Гірняка, М. Угрин і Ю. Рабій.

Первісний склад орхестри був такий:

Пікольо — Евген Якимів

Ес клярнет — Степан Маланюк

Б клярнети: — Осип Кульчицький, Мих. Шепета, Шпуляркевич, Ільків,

Крилівки: — Роман Лесик, Семен Капустяк, Дмитро Турянський, Михайло Гловяк, Володимир Пилипак, Яцко Таньчак,

Бас-крилівки — Гриць Іванів, Омелян Левицький,

Ес-трубки — Василь Михайлів, Степан Онуфрик, Яцишин (? Іван),

Бас-тромба — Петро Чмир,

Тромбон — Демчишин,

Баси — Володимир Ковальський, Іван Васильків,

Ударяки — Петро Кігичак, Ярослав Скопляк, Андрій Мороз.

Крім тих, що вже грали на інструментах, прийнято до орхестри новобранців: Василя Головінського (бас-крилівка—тенор), Богдана Крижанівського, Петра Гайворонського (альтівки), Осипа Кухтина і Юліяна Форемного (вальдгорни), пізніше прийнято Володимира Неділку (до другої пари чінелів), Чичловича до бомбардона або Есбаса, Володимира Вітошинського і Костика Лиска до альтівок, Петра Біланюка до Ес-трубки, Івана Маєвського до флета, Маряна Крушельницького,

Криштальського, Созанського до смичкового відділу, також деякий час були при нашій орхестрі Стецура, Селянський і інші.

Мене назначено провідником орхестри, і коли я почав працю та пізнав музикантів, я підібрав собі дуже щасливо співробітника-дирігента Романа Лесика.

Роман Лесик був дуже працьовитий, совісний інструктор та всесторонній музикант, грав на всіх трубних інструментах а зі смичкових на віолінчелі. Маломовний та гейби захмурений, але з усміхом в очах. Вимарші були все під його проводом, а вишкіл орхестри, ця чорна і мозольна праця, була у великій мірі в його руках.

Другим, що дуже багато праці посвятив нашій орхестрі, був Евген Якимів. Оба ми були з одної чвірки Дідушкової сотні, разом перейшли карпатську кампанію і тиф. За браком нашої літератури для трубної орхестри, прийшлося мені інструментувати все, що до того (на мою думку) надавалося. Це я робив і komponував, а Якимів цілими ночами сліпав та переписував голоси. В орхестрі грав він на пікольо або на флеті.

Гриць Іванів (бас-крилівка), один з найсерйозніших наших музикантів. Добрий музикант, завсігди залюбки грав і наче ніколи не томився. Його ентузіязм передавався другим, чим піддержував часто і томлячу працю-вишкіл. У мішаній орхестрі грав він на контра-басі.

На бас-крилівці грав у нас крім Іванова: Омелян Левицький а пізніше також і Василь Головінський. Левицький, із Дідушкової сотні, добрий музикант і добрий товариш. Головінський все надзвичайно зрівноважений і спокійний.

Дмитро Турянський (крилівка), добрий та пильний музикант, був завсігди задуманий.

Семен Капустяк (крилівка), дуже музикальний, із прегарним вібрующим і чистим тоном.

Юліян Рабій, що стільки заслужився при творенні нашої орхестри, коротко грав в орхестрі (крилівка).

Володимир Пилипак (крилівка) тихий га симпатичний музикант.

Михайло Гловяк (крилівка) вдоволеній зі себе, хоч і задув крилівки мучив його. Яцко Таньчак (крилівка) непосидющий хлопчисько, а до музики охочий.

Осип Кульчицький (б-клярнет), грав дуже добре. Не було для нього „трудного“, а

чим чорніший від нот був папір, тим більше Кульчицький радів.

Степан Маланюк (ес-клярнет), молоденький, музикальний і терпеливий музикант, дуже багато доложив праці, щоби цілковито опанувати свій інструмент (зрадливий) і тим вигладити верхи нашої оркестри.

На б-клярнетах грали ще у нас Мих. Шепста, Шпуляркевич і Ільків. Всі три вони із Лісник коло Бережан. Добрі, симпатичні музиканти.

Наші баси: Володимир Ковальський, дуже мила і гарна людина. Тон його „гелікону“ дуже гарний—шовковий. Тільки одного разу (в Тудинці над Стрипою) „затявся“ і не захотів грати. Клопіт!... Показалося, що в гелікон залетіла миш і не пропустила звуку.

Іван Васильків, гарний музикант, тільки до походів ноги йому „не служили“.

Стало нам трохи легше, як ми дістали до оркестри третій бас (бомбардон а відтак Ес-бас); на однім або другім грав б. п. Іван Чичилович. Тоді вже наша оркестра імпозантно виглядала, не так через бомбардон, як через бороду бомбардоніста. Чичилович, хоч і молодий та бороду носив, сердечний товариш, най земля буде йому пером. На тромбоні (бас-позавна) грав дуже солідний музикант Демчишин (із Лісник). Він погіб під Львовом. Деколи він мінявся інструментом із Васильковим. Група тромбонів: Демчишин, одна

Оркестра У. С. С. прибула на фронт над Стрипу 1915 р.

бас-крилівка (Головінський) і бас-тромба Петро Чмир. Обсада Ес-трубок: Василь Михайлів, Петро Біланюк, Степан Онуфрик і Яцишин, золото не хлопці, музиканти першої якости.

Прекрасна була обсада вальдгорнів та альтів: Юліян Форемний, Осип Кухтин, Петрунь Гайворонський і Богдан Крижанівський. Усі чотири молоденькі стрільчики, талановиті й пильні. Юлько Форемний став дірігентом оркестри Золочівської Округи, Б. Крижанівський обняв був провід другої оркестри УСС. Мій брат погіб як хорунжий при обороні нашого відвороту зі Львова.

Ударяки: малий і великий бубон, зразу одна пара чіселів а відтак і друга. Петро Кігічак, Ярослав Скопляк, Андрій Мороз і Володимир Неділка. Із цею нашою „важкою артилерією“, не було ніякого труду.

До оркестри належали ще й інші музиканти (згадані попередно), вони творили запас або належали до мішаної оркестри.

Господарку оркестри вів Юліян Левицький. Кухню (бо ми мали свою харчівню), провадив наш кухар (забув його прізвище). До оркестри належав також коничок до бубна (його роздобув Я. Скопляк), а ми, крім нього, вчислявали до „нашого стану“ нашого любимця п. с. а. Цей наш приятель біг все попереду оркестри а підчас музики, лягав посередині і слухав.

Веселий настрій в оркестрі У. С. С.

Найбільше нот дістала наша орхестра зі Стрия. До війни існувала там гарна трубна орхестра із поважною бібліотекою. Колиж повсталала наша, то тоді бувший її музикант, а тепер наш, Гриць Іванів (так мені здається), привіз нам ноти і віддав до вжитку.

Працю почали ми від маршів, а перший був французький. Заступник капельника Роман Лесик із памяти написав знаний йому з Перемишля „Коломийжовий похід“, далше Я. Ярославенка „Со-кільський марш“, четвертий був марш зложений із наших народніх пісень (це зі Стрия), а врешті всякі марші австрійської та німецької армії. Крашці з цих були: Й. Штрауса: „Марш Радецького“, Р. Вагнера: „Марш Нібелюнгів“. Дуже всім любий: „Альте Крігскамераден марш“, „Марш глядіяторів“, і багато інших, яких назви я вже позабував. Очевидно: крім звичайних і концертних маршів мали ми досить і похоронних.

Із увертур, між іншими, грала наша орхестра Вебера „Фройшці“, Маєрбера „Вільгельм Тель“, Адама „Якби я був король“, Белінія „Норма“, Обера „Фра діявольо“, Фльотова „Марта“, Оффенбаха „Орфей у підземеллю“, Масканія „Кавалерія Рустікана“, Келер Белі „Люкстшпіль“ і „Фестиваль“ увертури, Суппе-го „Легка Кавалерія“, і „Пікова Дама“ й інші.

Крім увертур грали ми Вагнера „Льогенгрін“, Вердія „Аїда“, „Трубадур“, Римського-Корсакова „Садко“, Баяті „Кавказька“, фантазії Карганова.

Забув я згадати: любили ми дуже Бетовена „Арабський марш“, а малярський „Ракочі марш“ був найбільше в роботі; — сусідували ми найбільше із малярськими відділами а вони нічим так не захоплювалися як „Ракочім“.

Із вальсів грала орхестра „Фавст-вальс“ (Гуно), Штрауса вальс із оп. „Барон циганський“ та інші. Богато менших кусників не вчислюю.

В програми наших виступів входили такі наші кусники: Крім уже згаданих трьох маршів, грали ми „Перший“ і „Другий Стрілецький Похід“, „Стрипа“, „В дорогу“, „Іхав козак“ (це мої марші), М. Вербицького „Г-моль симфонія“, „Заповіт“ (акомп. до хору), Д. Січинського, „Стоїть гора“ і „Пісня без слів“ Б. Вахнянина, „Похоронний марш Шевченка“, Кужелі, Тимольського і Вронського „Думки і коломийки“, Завадзького „Шумка“ і „Запорозький похід“, забув чию то увертуру до „Ой, не ходи Грицю“, Рожкова „Танок“, чийсь вальси „Берізка“, „Сльоза“, „Пірвані струни“, „На горбках Манджурії“ й інші. Зладив я „Стрілецькі увертури“. У першій із них приходила мелодія, з якої повсталала популярна стрілецька пісня „Іхав стрілець на війноньку“. Із інших моїх праць грала орхестра „Стрілецьку картину“, Вальс УСС,

Стрілецькі пісні, Суїту „З Гуцульщини“, „Коломиїку“, Коляди, Музику до Богослуження, Танці, Народні пісні, Гимни. — На сигналову трубку працював я для УСС всі сигнали, з них дозволено було грати стрільцям „Вечірний клич“.

На фронт прибули ми вперше в 1916 р. по Різдяних святах до Тудинки над Стрипою. Тодішній командант полку УСС. Гр. Коссака і все стрілецьтво прийняли нас дуже радо. В Тудинці обучувалися ми самі багато та грали при вправах і переглядах.

Грала ми відтак на фронті й у запіллю між УСС-ми і австрійськими, малярськими та німецькими частинами. Крім того мали й виступи на концертах в Станиславові (тут грала теж і у церкві), в Стрию, у Львові, в Перемишлі та інших містах Галичини та Великої України. Підчас таких гостинних виступів витали нас всюди дуже радо. Немов би ціла Україна тішилася, що У. С. С. мають свою орхестру. Пригадую собі ще добре, ту сердечну зустріч, яку нам зготовили у Перемишлі, коли ми прибули там з концертом з нагоди Свята проголошення Української Державности в 1917 р. Весь український Перемишль проводив нас у поході через місто. А як гостили наших музикантів по концерті!

Таксамо стрічали нас прихильно і на В. Україні і там наша орхестра була живим великим пропагандивним чинником.

Початки наші були скромні та осяги доволі великі, мимо того, що приходилося працювати з перепонами, — все ми були так як у дорозі: то на фронті, то в вишкочі, то в коші. У музикантів була охота до праці й амбіція. Ми жили дружньо і в нашому гурті було весело, а команда УСС все відносилася до нас гарно.

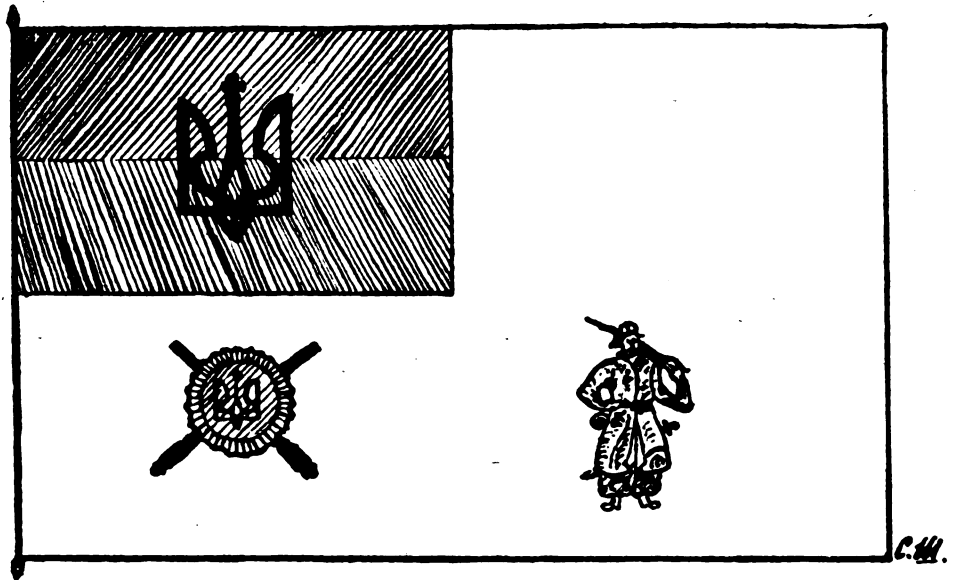
Про долю музичної нашої бібліотеки довідався я таке: Частина попала в руки большевиків, друга в руки поляків, а дещо є в Стрию, привезене із походів Г. Івановим та П. Кігічаком. Заховалися також у декотрих наших музикантів походів книжечки. Після них збираюся відреставрувати бодай стрілецькі марші. Памятаю дещо, та тільки фрагменти, а хочаб і найменший матеріал (голосовий) поможе мені легко відтворити цілість²⁾.

¹⁾ Мене перенесено до Золочівської Округи, а коли команда запілля віддала мені візитацію її орхестр, тоді орхестру З. О. по мені обняв Ю. Форемний. По переході за Збруч, Управління Генерального Штабу іменовало мене головним капельником Військ Української Народньої Республіки.

²⁾ Цєю дорогою звертаюся з просьбою до всіх наших музикантів, що зберегли походів книжечки, прислати їх на адресу: Червона Калина, Зіморевича 20., по використанню повернемо.

Піднесення українського прапору на ескадренному мі- ноносці „Завидний“ Чорноморської Фльоти

Написав:
Лейтенант фльоти С. Шрамченко.

Прапор Військового Міністра.

Прапор Українського Військового Міністра*)

Одним з перших боевых кораблів Чорноморської Фльоти, який ще у 1917 році підніс український прапор, був ескадренний міноносець „Завидний“.

„Завидний“ збудований був у Миколаєві у 1903 році, довжиною 64 метри, шириною 6.4 м., зануренням 2 метри. 400 тон місткості, 27 вузлів ходу, 2 гармати 75 мм., 4 кулемети, 2 мінних апарати. Екіпаж: 4 старшини і 60 матросів. Того ж самого типу і тієї ж будови були ескадренні міноносці Чорноморської Фльоти: „Заповітний“, „Зорький“, а також „Живий“, „Жаркий“, „Жуткий“. Підчас світової війни загинули цього ж типу „Лейтенант Пущін“ і „Живучий“.

Ось що нам оповідає б. член Ради Чорноморської Української Громади в Севастополі генерал-хорунжий Воєнно-Морського Судового Відомства Вадим Михайлович Богомолець в своїх споминах про той час (1917 рік), які редагує автор цих рядків:

„В липні 1917. року одною з подій, яка струнула цілою Чорноморською Фльоатою, було піднесення ескадренним міноносцем „Завидний“ українського прапору.

Треба сказати, що цього ми (Рада Укр. Чорноморської Громади) сподівались і балачки про це були у нас вже давненько, бо „Завидний“ був скомплетований більшістю зі свідомих українців, а Головою Українського Гуртка на міноносці був надзвичайно енергійний та інтелігентний матрос Прокопович, який і підготував цю подію.

Одного дня в Раду прибули схвильовані, зі щасливим виразом облич, українські делегати з „Завидного“ і зголосили, що міноносець підніс український прапор.

Якийсь надзвичайно радісний, святочний настрій охопив наших членів Ради. Всі зрозуміли, що це момент історичний.

Рада запропонувала капітанові (пізніш підполковникові) корабельному інженерові Миколі Корнелєвичу Неклієвичу і мені негайно відіхати на „Завидний“ і привітати команду в імені Чорноморської Ради.

Ми зараз-же разом з делегатами поїхали на міноносець і там під мягко хвилюючими від морського вітру голубо-золотими складками нашого прапору я виголосив палку промову, підкреслюючи велике значіння цього моменту в історії Чорноморської Фльоти.

Піднесення українського прапору на еск. міноносці „Завидний“ викликало міцний відгук і наробило шуму в цілій Чорноморській Фльоті, як серед командних — старшинських кол, так і серед матросів росіян — особливо ес-ерів. Наша ж присутність на міноносці викликала незадоволення серед значної частини старшин Чорноморської Фльоти, а деякі зі старшин назвали нас навіть зрадниками. Але доля цих старшин була сумна, бо їм довелось у недовгій часі опинитися під піднесеними червоно-більшевицькими прапорами і їх як не забили то примусили втікати на вигнання“.

Другий член Ради Укр. Чорноморської Громади генерал-хорунжий по Адм. Володимир Олександрович Савченко-Більський оповідає: „що не дивлючись на те, що ескадр. міноносець „Завидний“

*) Українському Військовому Міністру належить свій прапор.

Стаття 1295 1 Своду Воєнно-Морських Постанов кн. X. голосить:

„Прапор Військового Міністра — білий з гюйсом в крижі, під яким військова кокарда на двох перехрещених гарматах, вправо від неї козак у жупані з рушницею і шаблюкою. Військова кокарда встановлених кольорів гармати темно-бронзові, козак встановлених кольорів*). Прапор цей підноситься на кораблях на прот-мачті, а на шлюпках — на носовому флягштоці; салют йому складається з дев'ятнадцяти стрільів“.

В моїй статті „Українські морські міністри і керуючі Морським Відомством у рр. 1917—1921“. в „Л. Черв. Калини“ ч. 6. 1935. стор. 3 що до прапору Укр. Мор. Міністра замість ст. 1925 треба читати ст. 1295.

*) по малюнку зі старого укр. державного гербу.

Генерал-Хорунжий Вовнно-Морського Судового Відомства Вадим Михайлович Богомолець. Походить зі старої козацько-шляхотської родини з Чернігівщини. У 1917 році член Ради Української Чорноморської Громади і член Військового Генерального Секретаріату у Києві. Завідуючий Судовою частиною Штабу Командуючого Чорноморською фльотою. У 1918 році Голова Гол. Вовнно-Морської Судової Управи і Головний Вовнно-Морський Прокурор. У 1919 році українсьий Вовнно-Морський дипломатичний агент в Румунії.

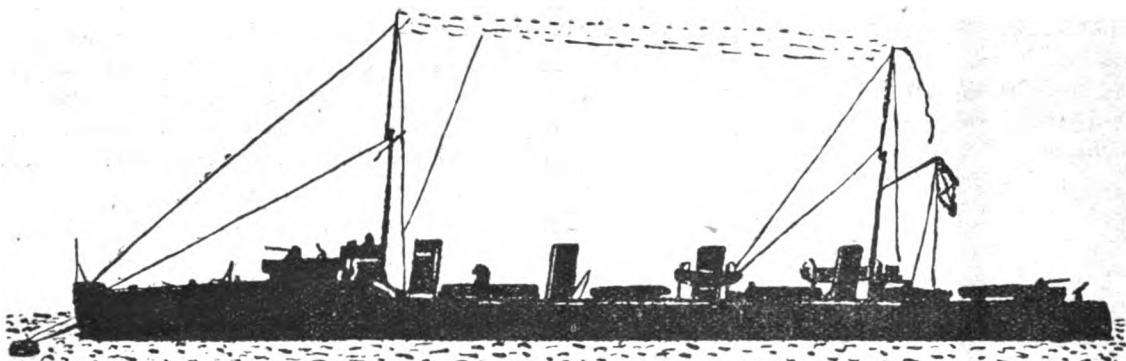
був скомплетований зі свідомих українців, справа з піднесенням українського прапору на міноносці тяглась деякий час.

Річ у тому, що ескадр. міноносець „Завидний“

мав за боеву відвагу і відзначення боевий военний прапор російської імператорської фльоти. За 4 роки війни команда міноносця міцно і дружно зжила і одержавши таку високу нагороду для свого любого корабля, безумовно, дуже цінила її і ставилась, очевидно, з великою пошаною*) до цього прапору, а ще тим більш, що українці були завжди добрими службістами-морьяками. При тому як-раз на цьому вродженому почуттю дисципліни і служби українців-морьяків завжди грали росіяни. Тому то на ескадр. міноносці „Завидний“ і треба було деякого часу, щоб все таки національне почуття взяло верх. Отжеж нарешті коли команда міноносця вирішила піднести український прапор урочисто, то разом з тим вирішила урочисто спустити свій старий боевий андріївський прапор і з військовою пошаною відпровадити — віднести його до чорноморського фльотського скіпажу, відкіля він мав би бути переданим до Українського Воєнно-Морського Музею, як одна з боевих реліквій Чорноморської Фльоти“.

Міноносець „Завидний“, тимчасово переіменований у 1919 р. в „Заздрий“ (в перекладі з російського), мав одержати іншу назву, більш достойну для боевого корабля Української Державної Фльоти, який один з перших кораблів Чорноморської Фльоти підніс український прапор. Він і має одержати цю нову — достойнішу українську назву, замість тієї назви: „Марті“, під якою він тепер плаває по Чорному Морю в складі Червоної Чорноморської Фльоти.

*) Що цілком зрозуміло психологічно для морьяка. Авт.

*Ескадринний міноносець „Завидний“ (1903 р. з Миколай) С. Ш.
400 тонн, 27 вузлів; 2 гармати - 75 мм. 4 кулемети
2 мінних апарати. 4 старшини і 60 підтросів.*

Полевий лазарет ІХ. Гал. Бригади

Написав: Д-р Н. Б.

В половині жовтня 1918 р. був я гімназистом VI. класи академічної гімназії у Львові. Тоді то прийшов обіжник з Дирекції гімназії підписаний бл. пам'яті Іл. Кокорудзом, що наслідком сильно розширеної тоді грипи переривається науку на неограничений час. Зараз виїхав я до Угнова в повіті Рава Руська. В цей час було мені несповна 16 літ. Пригадую собі як під кінець жовтня ходили між громадянством чутки, що кінець війни близько. 31. жовтня був дощевий день. Того дня були сходини в читальні „Просвіта“, де говорилося про те, що Австрія розвалиться й треба приготувитися на те, що „буде Україна“. З військових було присутніх тоді двох старшин: пор. Т. та хор. М., котрі інформували про назріваючі події. Всі були підбадьорені, а найбільше молодь, гімназійні учні, їх тоді в Угнові було подостатком. Коло 11 години вечором по скінченню сходин молодь усталилася в ряди і перейшла по болотистих вулицях Угнова виспівуючи патріотичні пісні.

Дня 1 листопада рано перебрано від австрійських урядів владу а командантом Угнова став, наскільки собі пригадую пор. Т. Завязок українських частин творили в перших днях виключно добровольці. Опісля заряджено загальну мобілізацію. Вона не торкалася поляків і жидів. Тут відразу виринула потреба лічниці. А що в Угнові в цей час не було жадного лікаря українця, то за організацію лікарської служби взявся магістер фармації Володимир Целевич — хорунжий австрійської армії, що перевів перший набір новобранців до української армії та вивязався був з своєї задачі знаменито.

До цієї хвилини був я при охороні військових бараків на залізничному дворці. В них було повно різноманітного майна. Лазарет отворено в кляшторі Феліціянок з назвою: „Полевий шпиталь в Угнові“. Придбано около 12 ліжок а крім цього приготовано більшу скількість сінників. Денний перегляд хорих переводив хор. мгр. В. Целевич, а в скомплікованих випадках місцевий приватний лікар — поляк Др. Ожаровський. Ліки лобирали з місцевої аптеки Калужняцького.

В першій половині грудня обняв провід шпиталю Др. Сімон Юда, котрого приділила сюди мабуть Начальна Команда. По народности був він жид, а по спеціалізації здається очний лікар. Зі санітарів був тоді вістун Симинович і стр. Петро Вільховий. Крім них обслуговували хорих також місцеві пані і „матечки“ в яких монастирі містився шпиталь. Др. Юда був дуже совісним та обовязковим лікарем. Щоденно переводив перегляд хорих стрільців, котрі зголошувалися з поодиноких частин в супроводі сотенних санітарів. Вояків, котрі голосилися хорими, записували до книги хорих. Др. Юда по перегляді хорого зазначував в книзі діагнозу і примітку, чи хорий лишається в стані хорих шпиталю, чи відходить зі вказівками назад до частини.

Не обходилося без різних веселих балачок про

особу Др. Юди, а саме як він говорив по українськи. Він не знав добре нашої мови і говорив плутаниною українсько-польсько-німецькою. Та любили його і шанували.

Здається в перших днях другої половини грудня прибуло до нашого шпиталю перших 2-х наших ранених з наступу на Раву Руську, котра находилася в руках поляків. Був це четар Сідельник, ранений в руку і стрілець Осташевський з Карова, ранений в ногу. Др. Юда призначив мене до відставлення ранених та ще кілька тяжче хорих до лічниці в Сокалі. В тій цілі уряджено один вантажний вагон в цей спосіб, що по середині поставлено залізну піч, на підлогу постелено соломи. На ній розложено ранених і хорих і в цей спосіб повстав перший український санітарний віз в Угнові. Десять коло 4-ої години відїхав я з ними до Сокаля, та лічниця була переповнена і я мусів відвезти всіх до лічниці в Камінці Струмилівій. Звідтам вернувся я назад до Угнова і привіз трохи перевязочного матеріялу. До цього часу перевязочного матеріялу було у нашій лічниці дуже мало і приходилось часто до перевязування ран уживати полотна, котрого достарчало місцево і доколичне громадянство. Українські частини опускали три рази Угнів перед напором польських військ. На скільки собі пригадую, останній наш відступ з Угнова був пополудні 26 січня 1919 р. Потім отворився український фронт в околицях Белза, котрий заняли польські війська.

Наш лазарет розмістився в Кристинополі в місцевім дворі і одержав назву „Полевий лазарет ІХ. бригади“. З часом триготовлено около 60 ліжок, котрі зроблено в столярській мастерні при наших лазареті. Матеріал на ліжка достарчувано з поблизького тартаку Сілець-Беньків. Лазарет був постійно переповнений хорими і раненими, котрих відставляли час від часу або підводами або санітарним потягом до корпусного лазарету в Камінці Струмилівій. Передовсім багато ранених перейшло через наш лазарет при головнім наступі на Белз. Тоді також було багато випадків відморожень ніг і рук у стрільців, що брали участь в наступі на Белз, бо зима була тоді доскульна, а на загал наші частини були лихо умундуровані. Також не обійшлося вже тоді без тифу черевного, сипного і поворотного, що почали ширитися наслідком злиднів, а навіть було кілька смертних випадків. Між іншим померла лікарка чи кандидатка медицини, котра була занята в нашім лазареті, а котрої назвища не памятаю (Чайківська?)

В цей час перзональний склад нашого лазарету представлявся так (особи, котрі заховалися в моїй памяти):

- 1) Др. Сімон Юда, поручник опісля сотник як командант-лікар лазарету,
- 2) хор. Володимир Целевич — фармацевт,
- 3) саніт. ст. десятник Луць Вербовий,

- 4) булавн. ст. десятник Андрій Заяць — рахунковий,
- 5) санітар. десятник Симинович,
- 6) стр. санітар Бардега,
- 7) стр. санітар Булик,
- 8) стр. санітар Ольховий Петро,
- 9) стр. Скаба — кухар,
- 10) ст. стр. Нестор Білик — складник,
- 11) Марта Прішль і
- 12) Пепі (назвища не памятаю), лазаретні сестриньки.

Крім вичислених були ще інші помічні сили, котрих назвища не заховалися в моїй пам'яті.

При лічниці існувала також дезінфекційна станція а поїздний дезінфектор одержали ми з Камінки Струмилової. Також санітарний матеріал одержували ми зі санітарного складу в Камінці Струмилової. За час нашого постою в Кристинополі зумів Др. С. Юда знаменито зорганізувати наш польовий лазарет, так що дійсно було можна назвати його взірцевим.

В травні 1919 р. почався відворот Укр. Галицької Армії і наш лазарет від цього часу нігде вже не задержався на довший час. В часі чортківської офензиви відійшов від нашого лазарету сот. Др. С. Юда мабуть до розпорядження І. корпусної команди. Також відійшов до корпусної лікарні хор. мгр. В. Целевич. Провід нашого лазарету обняв Др. чи лише медик Сосенко в ранзі поручника.

По переході Української Галицької Армії за Збруч наш лазарет був лише поїздним лазаретом. В часі маршів на Київ захорів Др. Сосенко і його відставили до котрогось зі шпиталів мабуть до Винниці, де він помер на тиф. Провід нашого шпиталю обняв потім санітарний підхорунжий Михайлів з покликання теолог, котрий при помочі ст. стр. Бандери ординував хорим аспірину і йодину, на яку то не було би хворобу. Не було в тім часі й надто тяжко бавитися в лікаря, тому що кожний прибуваючий хорий горячкував а діагноза не була тяжка — тиф. А що ліків інших крім аспірини, хініни а на рани йодину не було (деколи і того не було а порошки робилося з білої муки і цукру), тож саніт. підхорунжий Михайлів незле вивязувався зі своєї задачі.

В часі відвороту нашої Армії зпід Києва польовий лазарет ІХ бригади можна було назвати скорше санітарним пунктом, котрий старався за приміщу-

вання хорих чи пак ранених по приватних кватирах чи там земських лічницях.

В часі заключення миру з денікінцями наш лазарет перебував в Самгородку коло Бердичева. В тім часі шірилися вістки, що Галицька Армія перейде в цілі переорганізації на Херсонщину. Коли большевики почали натискати, почали наші частини відступати в сторону Одеси і наш лазарет опинився в Тиманівці недалеко Дністра і місточка Балти. В тім же селі довідалися ми про злуку з большевиками. Цей час можна б уважати властиво ліквідацією Полевого лазарету ІХ бригади, тому що весь персонал лазарету поприділювано до похідних сотень, котрі вже за большевицької „дружби“ почали організуватися в Чечільнику. Організувались з кличем „в дорогу на Львів“. Не обійшлося також без відомого большевицького мітінгу, котрий заряджено одного дня в Чечільнику. Сотні уставилися до чотирокутника в очікуванню, що то буде. Нараз приїздить трьох людей на повозці. Був це Затонський, Порайко і Михайлик. Перший почав говорити Затонський а ціла промова була звернена проти капіталістів і буржуазії, до котрої зачислив також українських старшин. Не подобалися йому також жовто-блакитні кокардки і тризуби, котрі виділи на шапках стрільців, мимо гострої заборони їх носити. Закінчив свою промову, що „стрільці повинні своїх офіцириков поскладати на купи, прибьти кілком і послати на Камчатку“. Потім ще говорив Порайко і Михайлик, але вже не довго, тому що стрілецтву не подобалися такі промови — почалася метушня і викрики в сторону большевицьких агітаторів і вони скоро відіхали. З Чечільника вирушила наша ІХ бригада, котру переіменували на 4-ий піший галицький полк, на фронт і ми опинилися на перший день Великодних Свят в селі Улича недалеко Дяковець.

Та довго ми там не постояли. Одного вечора около 10-ої години прийшов приказ, що наш полк відходить до Дяковець. Другого дня замаяв знову жовто-блакитний прапор на полковій команді — ми зірвали звязки з большевиками. Звідтам переїхали ми до Юзвинець, де дочекалися приказу, що Українська Армія переходить на сторону поляків. Перейшли — нас обезброїли тай замкнули в бараках в Проскурові. Звідтам одних пускали домів, а других перевозили на Ялівець до Львова, а опісля дальше на Захід.

Історія 8-ої Галицької Бригади

III. 6. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: Д-р Іван Карпинець.

(Докінчення).

18. Події на фронті в днях 21.—23. V. 1919. включно. Польські частини на другий день по заняттю Стрия, це є 21. травня, не натискали на фронт „Групи Гофмана“ й тому її частини не відступали. Розположення цих частин було таке, як і попереднього дня¹⁾. А артилерія групи заняла була дуже добрі становища за рікою Свічою, між селами Якубів—Белеїв²⁾. Вечером післала команда групи одну сотню з куреня пор. Підгірного до Стрілкова, як безпеку правого крила III./24. куреня пор. Бізанца, а решта куреня Підгірного пішла на Лотатники й здобула це село (видно польські частини з Верчан посунулися аж сюди), але вночі його опустила³⁾.

Тимчасом на інших відтинках українсько-польського фронту не було так спокійно. На Волині 1. галерівська дивізія здобула перехід через Стір під Берестечком. 2. галерівська дивізія, що оперувала в Галичині, дійшла до лінії Лопатин—Топорів, а група полк. Мінкевича дійшла до лінії Купче—Жозлів—Дунів—Ліско.. Львівська дивізія дійшла по Банюнин—Борщовичі. Тільки на схід від Львова держалися частини II. Гал. Корпусу на своїх становищах, передусім сильно в селах Чижки й Підберізці. В групі Єнджеєвського не було змін. (Hupert: „Zajęcie...“ 67—68).

Українське ситуаційне звітлення з 21. V. 1919. подавало такі відомости про бої на українсько-польським фронті: „Західний фронт: На праве крило Армії наступає ворог переважаючими силами. Наші частини відступають на нові становища, завдаючи ворогові великі втрати. На схід і полудне від Львова відбито ворожі наступи. Четар Федак з кінною стежею передерся на тили ворожих польових сторожей коло Колодниць, спричинюючи там велике замішання. Ліве крило Армії улаштовується на нових становищах здовж ріки Свічи“.

Замітніші події на фронті „Групи Гофмана“ зайшли аж 22. травня. II. курінь сот. Станіміра, що прийшов до села Бережниць, повів звідси наступ на згадане вже село Лотатники, яке здобув а відтак заняв ще в бою села Підгірці та Верчани. Рівночасно й поляки зробили наступ зі Стрия здовж гостинця й залізничного шляху Стрий—Болахів та посунулися значно вперед; тому „Група Гофмана“ мусіла відступати за Свічу. Про відступ групи довідався II. курінь сот. Станіміра щойно від населення; тоді став відступати на Підгірці й Лотатники до Бережниць а звід-

си манівцями через камеральні ліси дійшов до ріки Сукіль, яку перейшов вброд і дістався до села Воля Задеревацька. Тут найшов звязок з групою й перейшов за ріку Свічу⁴⁾.

III./24. курінь пор. Бізанца став відступати, згідно з приказом, о 13. годині через Лисовичі і Задеревач до Дідушиць Малих, де прибув о 21. годині. Стрільці були перемучені й помоклі, бо перейшли Свічу вброд. До Дідушиць Малих прибули тільки дві сотні, бо третя під командою чет. Арсенича, що йшла позаду, змилила дорогу й зайшла аж під Калуш. Тут повірили стрільці ріжним сплетням на тему запроданости старшин і відмовили послуху. Тому цю сотню розв'язали, а стрільців приділили до якогось калуського куреня. Чет. Арсенич вернувся по двох днях до III./24. куреня сам, без людей. Зразу польські частини на цей курінь не натискали, тільки деяка небезпека була для нього від поляків зі села Соколова, яких зорганізував якийсь жандарм, що передтим служив навіть в українській жандармерії; ці соколівські боївки нападали на поменші українські відділи й тому курінь мусів від них обезпечуватися. Дальше треба зазначити, що на стрілецтво цього куреня деморалізуючо поділав тоді брак яких небудь приготувань до оборони нової лінії з боку тих всіх, що сиділи поза фронтом. В Дідушицях не було ані окопів, ані ніхто не занявся тим, щоби придержувати дезертирів, які гурмами йшли собі спокійно, куди самі хотіли⁵⁾. А такі відносини панували й на інших відтинках групи, а також цілого фронту.

Якими шляхами відступали інші курені „Групи Гофмана“, не знаємо. Остаточо її частини заняли 22. травня такі становища здовж ріки Свічі: III./24. курінь пор. Бізанца (тільки 2 сотні) обсадив становища в Дідушицях Малих на просторі 3 км.; на ліво від нього в Зарічу Долішнім і в частині Заріча Горішного II. курінь сот. Станіміра, дальше на ліво був курінь сот. Коробейка, а ще дальше на ліво, в Гозієві й Підбережу курінь пор. Підгірного. Між курінем Коробейка і Підгірного заняв часть фронту сильно змалілий I./24. курінь чет. Ясінчука, що відбився від своєї частини⁶⁾. Артилерія групи була

⁴⁾ На основі рукопису о. д-ра П. Вергуна.

⁵⁾ На основі записок б. значкового III./24. куреня, пор. Петра Кривоносоюка, п. з. Слідами 3-го куреня 24. полку піх. ім. гетьм. П. Дорошенка. — Тут мушу зазначити, що дати, подані п. Кривоносоюком, подібно як і дати подані в рукописі о. Вергуна є неточні. Тому дати подані мною є трохи відмінні, а всталив я їх, порівнюючи рукописи двох перших авторів зі записками, робленими сучасно бл. п. сот. Омеляном Бранднером, які є дуже точні, та з датами, поданими в праці Гуперта.

⁶⁾ На основі рукопису о. д-ра П. Вергуна.

¹⁾ Диви попереднє число „Літопису“ уст. 16, стор. 21.

²⁾ На основі записок команданта артилерії групи, бл. п. сот. Омеляна Бранднера.

³⁾ На основі рукопису о. д-ра П. Вергуна.

й даліше на становищах, зайнятих попереднього дня, в районі Якубів—Белеїв⁷⁾, а команда групи примістилася в Белеєві⁸⁾. На право лучила „Група Гофмана“ з 2. Бригадою, а саме з її IV. курінем⁹⁾. З якими частинами лучила „Група Гофмана“ на ліво, не знаємо.

22. травня минув на новій лінії досить спокійно, бо поляки якось то не дуже натискали в районі на полудне від Дністра. За даними Гуперта, їх 4. дивізія піхоти обсадила тут тільки присілок коло Жидачева й дійшла по лінію: Юсептичі—Лотатники, а 3. дивізія легіонів дійшла на полудне від Стрия по Болехів—Східницю, при чому один її баталіон заняв Сколе. (Hupert: „Zajęcie...“ 70).

На інших відтинках українсько-польського фронту ситуація представлялася так: На Волині поляки не натискали, бо зачали завагоновувати в Голобах над Стиром відділи ген. Бабяньського, що мали змінити 2. галерівську дивізію в Галичі (про це диві даліший уступ). В Галичині здобувся I. Гал. Корпус на невеликий протинаступ з Буська на групу Мінкевича та відібрав був від неї села Купче, Козлів і Ліско, але над вечір прийшов випадково Мінкевичови на поміч один полк з галерівської дивізії і примусив українські частини опустити навіть Буськ. На схід від Львова мусіли українські частини, з огляду на відворот обох крил, опустити дотеперішні становища й поляки (львівська дивізія) заняли лінію Убинє—Борщовичі—Чишки—Винники—Ганчари, а група ген. Єнджеєвського дійшла до лінії: Давидів—Толщів—Селиська—Суходіл—узгіря Гута—Суходільська—Ляшки—Берездівці, не доходячи до залізниці Львів—Ходорів. Hupert: „Zajęcie...“ 69 70).

Українське ситуаційне звітлення з 22. V. 1919. подавало: „На південь Дністра: Ситуація незмінена. Під охороною висунених вперед сторожей заняли ми становища здовж Білого Потіка. Ворог, наступаючи, старався вчинити замішання. Наші полеві сторожі здержали його протинаступ. Коло Берездовець завдали ворогові кроваві втрати. Північне крило Армії веде даліше завзяті бої. Особливо визначалися курені з північних повітів, як Сокаль, Рава Руська“.

23. травня на фронті „Групи Гофмана“ минув спокійно. Стрільців III./24. куреня пор. Бізанца відвідав Державний Секретар Внутрішніх Справ Др. Макух, та заохочував їх, щоби видержали на становищах. Вечером бачив курінь, як до сусіднього села Соколова стали надходити гамірно польські частини. Однак нічого не міг їм зробити, бо додана йому батарея сот. Царевича саме недовго передтим стала змінювати становища та зняла телефони¹⁰⁾.

⁷⁾ На основі записок сот. Ом. Бранднера.

⁸⁾ На основі записок о. д-ра Вергуна й власних спостережень автора.

⁹⁾ На основі рукопису п. П. Кривоносюка.

¹⁰⁾ На основі рукопису п. П. Кривоносюка. — Згадани відвідини куреня д-ром Макухом може відбулися 24. V.,

На інших відтинках українсько-польського фронту зайшли 23. V. такі зміни. На Волині заняли поляки залізничий узол Сарни, який наддніпрянські війська опустили добровільно. Завагонування відділів Бабяньського тревало даліше. В Галичині заняла 2. галерівська дивізія Буськ, а група Єнджеєвського перейшла залізничу дорогу Львів—Ходорів і дійшла до лінії Убинє—Полоничі—Германів—Городиславичі—Старе Село—Підмонастир—Бібрка—Білий Потік—Ходорів—Молотів. (Hupert: „Zajęcie...“ 71)

Українське ситуаційне звітлення з 23. V. 1919. подавало: „Західний фронт: Сильні ворожі відділи заняли Броди. По важкій боротьбі мусіли ми опустити Красне. На схід від Львова наступав ворог у районі Германів—Городиславичі на наші становища. Щойно на 300 кроків почала власна піхота огонь при помочі артилерії і скоростріль; ворога відкинено й примушено до втечі. 10-ий золочівський курінь під проводом сотника Газдайка знова визначився. Наступи на Стоки, що на схід від Бірки, відбито з великими втратами для поляків. По битві поляки обсадили Ходорів. Заходи ворога, перейти Свічу коло Журавна, огнем піхоти й артилерії знівчено“...

(Це останнє ситуаційне звітлення з часів першого відвороту У. Г. А., поміщене в останнім, 94. числі офіційної „Республіки“, з 25. V. 1919).

19. Зменшення польських збройних сил в Галичині. Польське Нач. Довудзтво зарядило стягнення деяких частин з українсько-польського фронту, щоби їх перекинути на захід, з огляду на загрозу війни з німцями. Передусім 2. галерівська дивізія, що оперувала в Галичині, мусіла відійти до Ченстохови, а її місце, до приходу частин ген. Бабяньського з Волині, які вже від 22. V. завагонувалися на стації Голоби над Стиром, мали вповнити малі відділи капіт. Мерака й майора Боньчі. Крім цього Нач. Довудзтво наказало ще стягнути з українсько-польського фронту 10 самостійних баталіонів з їх компаніями скорострільів і 3 батерії. Ці прикази, як пише Гуперт, мали бути частинно наслідком даліших енергічних жадань держав коаліції, що домагалися заперестати офензиву в Галичині. Однак у наказі доручено виразно, що виконання має наступити в такий спосіб, щоби це не перешкодило досягнути лінію Броди—Нижнів—Коломия, досягнути залізничу лінію Броди—Львів—Чернівці й злучитися з Румунією. („Zajęcie...“ 68; підкреслення мої — І. К.).

2. галерівська дивізія по заняттю Буська залишила на фронті тільки слабкі відділи й відмашерувала зараз таки ще 23. травня через Яричів до Львова, де її в днях 24—30. травня завагонували до Ченстохови. А відділи Бабяньського 23. V. ще даліше завагоновувалися. („Zajęcie...“ 71)

З огляду на це стягнення 2. дивізії й повсталого через те на фронті діри на около 50 км., наказав

бо саме тоді був він в команді „Групи Гофмана“ (Диві 21. уступ!).

Галер 23. V. новий поділ районів операцій між поодинокі групи та назначив нові напрями їх маршів. Цілий українсько-польський фронт поділив він на 4 групи, а саме: 1) Ген. Одрі від Припеті по лінію Радехів—Лопатин—Броди—Підкамінь включно (1. галерівська дивізія). — 2) Ген. Карніцького даліше по Задвіре—Золочів—Озірна включно. Ця група мала складатися з групи майора Боньчи (4 батал. і 4 батерії), групи полк. Мінкевича й групи ген. Бабяньського, яка ще вагонувався на Волині. — 3) Групи ген. Єнджеєвського, зложеної з дивізії полк. Стшелецького й полк. Сікорського, аж по Дністер і здвж нього по Нижніє і Язловець. — 4) Групи ген. Івашкевича на полудне від Дністра по лінію Сколе—Солотвина—Надвірна—Коломия (4. дивізія піх. і 3. дивізія легіон.). Всі групи, за винятком групи Одрі мали посуватися майже рівнобіжно до себе зі заходу на схід і то аж по лінію Броди—Озірна — лівий беріг Стрипи—Бучач—Золотий Потік—Коломия. Група Карніцького мала оперувати на Броди—Сасів аж по Залізці, група Єнджеєвського в трьох напрамах: 1) Глиняни—Золочів—Зборів на Озірну; 2) через Бірку на Бережани; 3) з Ходорова через Монастириська на Бучач. Група Івашкевича мала оперувати також у трьох напрамах: 1) на Долину і Надвірну до Коломиї; 2) на Калуш і Станиславів до Нижнева; 3) через Журавно до Галича. („Zajęcie...“ 71).

20. Новий ворог У. Г. А. — Румунія. На північнім, правім крилі У. Г. А. польський фронт, вечором 23. V., сильно ослаб, а в кількох найближчих днях мали ще бути стягнені з цілого фронту досить поважні сили (10 баталіонів і 3 батерії). І може вже тоді була би У. Г. А. задержалася на місці й трохи прийшла до себе, якби не новий ворог — Румунія. Ще 21. травня перейшла через Львів до Нач. Довудзтва депеша, в якій польський військовий представник в Букарешті доносив, що Румунія пропонує Польщі 10.000-ну дивізію до співділення на полудне від Дністра. (Шурерт: „Zajęcie...“ 69). А 24. травня перейшли вже румунські війська границу Галичини. Крім цього дозволила Румунія на перехід через свою територію польській дивізії Желіговського з Одеси до Польщі. Ця дивізія доходила вже в цьому часі до Черновець. („Zajęcie...“ 73).

Поява цього нового ворога, який з непевними замірами входив в Галичину, була страшним ударом для У. Г. А. й української державности. Вправді Румунія не вступала отверто як ворог, бо в ультиматі до уряду поставила тільки вимогу, щоби їй до 24 годин, віддати в розпорядження залізничу лінію Снятин — Коломия — Ворохта, а звідси на Закарпаття, яка то лінія потрібна їй в боротьбі з малярськими большевиками. Але цей ультимат а відтак скорє переступлення румунськими військами границі Румунії, викликали дезорієнтацію та параліж галицького уряду, який в обличчі тієї нової небезпеки не знав, що робити, та страшне замішання в окружних командах, станиславівській і коломийській передусім, які не встигли ані видати жадних заряджень ані нічого евакуувати, з огляду на короткий речинець ультимату й браку відповідних доручень з боку уряду. В обох округах, а передусім в Коломиї, Снятині, Косові, Кутах, Горо-

дєнци а навіть в Станиславові настав страшний переполох, замішання, розтіч на всі сторони; кожний старався тільки себе забезпечити й мало було таких, що думали про загальну справу. Це все причинилося до збройного виступу П. О. В. (Польська Організація Військова) в Станиславові 25. V., яка й захопила в свої руки це місто, тоді столицю З. О. У. Н. Р., без бою та заволоділа значним військовим майном. Остаточо це все мало такий вплив на хід подій на українсько-польським фронті, що ліве крило У. Г. А., що дотепер оперувало на полудне від Дністра, мусіло поспішно відступити на правий беріг Дністра. Так отже плян полк. Курмановича, щоби зосередити У. Г. А. на полудне від Дністра і в Карпатах, хоч давно вже був неактуальний, тепер мусів цілком розвіятися. Для У. Г. А. лишився ще тільки клопоть землі на Поділлю... Але не випереджуймо випадків! Про упадок Станиславова ще будемо говорити пізніше, а тепер вернемося дещо взад.

21. Втрата лінії ріки Свічі. 24. травня повели поляки наступ на 2. Бригаду, що була на становищах над Свічою на право від „Групи Гофмана“, й відкинули її взад. Тоді напали з правого боку на III/24. курінь пор. Бізанца, зайшовши там лісом. Розгорівся бій. Курінь кілька разів відкидав їх, але з браку резерв для безпеки з права, відступив вечором до села Т у р я, та обсадив горби на схід від неї. Поляки пустилися за курінем, та коли вийшли з ліса на чисте поле, артилерія групи, під особистим провідом її команданта, бл. п. сот. Омеляна Бранднера, змусила їх відступити в ліс¹¹⁾.

Саме тоді долучив до групи I. курінь пор. Антона Гарнавського, що брав участь в боях під Хировом в днях 14. й 15. травня, а відтак, не хочачи переходити до Чехословаччини, продирався горами до своєї групи. Цей курінь дістав був зараз приказ зробити рано 25. травня протинаступ на Д і д у ш и ц і М а л і. Але перед самим прогинаступом дістав його командант новий приказ, такого змісту: Протинаступу робити не треба, бо саме тепер прийшов наказ, що група відступає на Г а л и ч; однак, щоби уможливити відворот, займе ще група становища на північний захід від К а л у ш а¹²⁾.

Ще перед наступом поляків на III/24. курінь пор. Бізанца відвідали команду „Групи Гофмана“ два державні секретарі: Др. Бурачинський, Д. С. Судівництва й Др. Макух, Д. С. Внутрішних Справ, в товаристві команданта 8. Самбірської Бригади, полк. Кравса. Та як тільки вони відїхали, прийшла до команди групи відомість, що фронт групи, на відтинку III/24. куреня, заломився. Тоді команда групи подалася до села Т р о с т я н е ц ь; тут долучив до групи пор. Струць з останками свого IV. куреня У. С. С., що був розбитий 15. травня в Рудеччині коло Мальованки¹³⁾.

¹¹⁾ На основі рукописів п. П. Кривоносюка й о. д-ра П. Вергуна.

¹²⁾ На основі рукопису о. д-ра Вергуна й відомостей автора.

¹³⁾ На основі рукопису о. д-ра Вергуна й власних спостережень автора.

Польські частини дійшли 24. травня до такої лінії: 3. дивізія легіон. по Т я п ч е — П і д б е р е ж — Д і д у ш и ц і, 4. дивізія по Л я х о в и ч і З а р і ч н і — Д у б р і в к а, група Єнджеєвського заняла узгір'я на схід здовж Білого Потока й Миколаїв — К у р о в и ч і, група Мінкевича К р а с н е. Польське Нач. Довудзтво наказало Галерови завернути з дороги відділи Бабяньського назад на Волинь а то в тій цілі, щоби змінили 1. галерівську дивізію, яку рівнож хотіло відіслати на протинімецький фронт.

22. Катастрофа „Групи Гофмана“ коло Калуша; перехід її на лівий беріг Дністра. 25. травня наказала команда „Групи Гофмана“ остаточно відворот з-над Свічі на лінію ріки Л і м н и ц і коло К а л у ш а. III/24. курінь пор. Бізанца відступав через Болахів, Завадку, Верхню й Мостище та прибув до села К о п а н к и, де обсадив річку С а в к у. Інші курені групи обсадили К а л у ш (курені сот. Станіміра й пор. Тарнавського), П і й л о (курінь пор. Підгірного?), Т у ж и л і в (курінь сот. Коробейка) і Б е р л о г и (курінь пор. Струця). Батерії заняли становища в районі: П і д м и х а й л е — Н о в и ц я. Команда групи в П і д м и х а й л ю¹⁴).

Польські війська досягнули 25. V. таку лінію: В групі ген. Івашкевича, на полудне від Дністра, 4 дивізія дійшла по М о н а с т и р е ц ь — В е р х н я — З а в а д к а, а 3. дивізія легіон. по Д о л и н у й М і з у н ь С т а р и й над горішною Свічою. Станіславів заняла місцева П. О. В. (Польська Організація Військова), захопила там кільканадцять гармат і 20 скорострільів та навязала в О т и н і ї лучбу з румунськими військами, що попереднього дня, се є 24. V., перейшли границю Галичини. В центрі фронту група Єнджеєвського посунулася незначно вперед по С е р н и к и — О р и ш к і в ц і на правім крилі й по Б о р т к і в — В і л ь ш а н и ц ю — С л о в і т у — У н і в і узгір'я П т а х на схід від Перемишлян, на своїм лівім крилі. Над Дністром, в напрямі на Б у р ш т и н посувався відділ полк. Бойнара. Галер відіслав відділи Бабяньського на Волинь, наказав йому обняти команду цілої групи від ген. Одрі й змінити 1. галерівську дивізію, що мала відійти на захід. Внаслідок зменшення сил, обмежив Галер цілу офензиву в районі на північ від Дністра по лінію: Г н и л а Л и п а — В і л ь ш а н и ц я — С к в а р я в а — О ж и д і в — л і н і я С т и р у. Тільки частинам на полудне від Дністра наказав як найбільший поспіх, щоби як найскорше получилися з Румунами.

Цього 25. травня вислав президент Мірової Конференції (Вільзон) радіотелеграфічну депешу з Парижа до польського уряду, в якій каже, що не хоче вірити в те, що мимо приречення, зложеного Галером, його війська все таки вжито до операцій у Східній Галичині.

Слідуючого дня, се є 26. травня, ситуація українських військ на полудне від Дністра значно погіршилася, а навіть стала катастрофальною. Поль-

ські відділи безупинно натискали на 2. Бригаду, яка щораз дальше відступала, а тому й курені „Групи Гофмана“ мусіли рівнож відступати, без бою. III/24. курінь пор. Бізанца відійшов через Підгірки та обсадив міст на Л і м н и ц і між К а л у ш е м а В і с т о в о ю. Куди відступали інші курені групи, не знаємо. Але був приказ, що з огляду на упадок Станіславова й виступ румунів, група відступить через Галич за Дністер; відворот мав розпочатися з лівого крила. Гімчасом це було тяжко перевести, бо поляки заняли К о п а н к у а з М о с т и щ і К р о п и в н и к а напірали на К а л у ш. Курені Станіміра й Тарнавського відступили з Калуша без втрат. А інші курені групи попали в страшну паніку. Причина цього мала бути така: Ще ті курені не всі відіслати обозів, як від сторони Калуша побачили польських їздців; тоді все стало втікати, залишаючи обози й навіть оружжя. Втікали зразу на Станіславів, але коли дещо опам'яталися, завернули на Галич. Остаточно всі частини „Групи Гофмана“ перейшли ніччю з 26. на 27. травня на лівий беріг Дністра через міст у Галичі, зробивши дорогу з Калуша через Вістову, Боднарів і Комарів та заночували напроти Галича в селах: Т у с т а н ь, С е м и к і в ц і й М е ж и г і р ц і; артилерія групи примістилася в У с т ю З е л е н і м і П е т р и л о в і. Курені, що попали в паніку, мали великі втрати. Найбільше потерпів курінь Коробейка, що втратив багато людей, всі скорострільі, весь обоз і кухні. Також великі втрати мав IV. курінь У. С. С. пор. Струця й III/24. курінь пор. Бізанца, якого стан змалів до 90 стрільців і кількох старшин. Курінь пор. Підгірного втратив тоді 1 набірний віз з харчами¹⁵).

Причина тієї паніки була, здається, безпідставна. Цих кількох польських кавалеристів, що появилося від сторони Калуша, це була або стежа, або слабкий летючий відділ 4. дивізії, який можна було легко прогнати. Сама ж 4. дивізія посунулася тільки незначно вперед до лінії Г у м е н і в — Н е г і в ц і — П е р е к о с и — П р о т е с и — Ц в і т о в а, а 3. дивізія легіон. дійшла була до ріки Ч е ч в и. (Hupert: „Zajęcie...“ 73).

На інших відтинках фронту ситуація представлялася так. Румуни (їх 8. дивізія) заняли К о л о м і ю та дійшли до лінії Н е з в и с ь к а (над Дністром) — О т и н і я — Н а д в і р н а. Польський відділ, що заняв був Турку над Стриєм, обсадив пограниччя Галичини між Сянками а Лавочним. А в центрі фронту група Єнджеєвського посунулася по лінію: П е р е м и ш л я н и — Г а н а ч і в — Г л и н н я н и — Б а л у ч и н. (Hupert: „Zajęcie...“ 73).

Щоби утруднити польським військам похід, 2/III. саперська сотня, приділена по відступі з-під Львова до 2. Коломийської Бригади от. Тінкля, висадила 26. V. кілька малих мостів на Л і м н и ц і, 27. V. залізнодорожний міст коло Є з у п о л я (на Дністрі), а о 23. годині цьогож дня й міст на Дністрі

¹⁴) На основі рукописів о. д-ра П. Вергуна й п. Кривоносюка та записок бл. п. сот. Омеляна Бранднера.

¹⁵) На основі рукописів о. д-ра П. Вергуна, п. П. Кривоносюка й записок бл. п. сот. Ом. Бранднера.

в Галиччї. Знищення мостів було дуже ґрунтовне¹⁶⁾.

23. Обсада панцирного поїзду ч. 2. Обсада панцирника ч. 2, що свій провізоричний поїзд, по забранню скорострїлів, запалила й пустила на стацію Дрогобич, (диви 7—8. число „Лїтопису Ч. К.“, стор. 33) подалася була на Стрий а звідси відїхала поїздом до Станиславова, де знову дістала провізоричний панцирник з російською гарматою. Ним виїхала до Долини, бо фронт був тоді над Свїчою. По проломанню фронту поляками, відступив панцирник на Калущ, де був, як вже згадано в передпопереднім числі (стор. 21), великий склад мунїції, про який здається всі українські команди забули. Чет. Верхола підпалив цей склад, бо забрати хочби дещо з него не було сили, а польські відділи наближалися дуже скоро. Звідси поїхав панцирник на стацію Тязїв (коло Станиславова). Дальше вже не міг їхати, бо цілий шлях аж до Станиславова був затарасований поїздами з рїжним майном, оружжям, мунїцією, одягами, упряжжю і т. д. Сї потяги були вже без жадної обслуги; тільки кількох ранених і хорих находилося в них. В машинах ще догасав огонь. Обсада панцирника зрозумїла, що це все напевно дістанеться противникови, тому наказала селянам забрати хорих і ранених на підводи й завезти до сусїдних сіл та розібрати з цього майна на поїздах скільки зможуть; решту старалася знищити. З цього затарасованого шляху панцирник вже не міг виїхати. Тому обсада знищила його а сама подалася пішки до Галича, а звідси під Нижнів, де були частини „Групи Гофмана“. Тут придїлено всіх до піхотних частин¹⁷⁾.

24. Здовж лївого берега Дністра. В слїдуючих двох днях, це є 27 і 28. V. подалися частини „Групи Гофмана“ здовж Дністра в напрямї Золотої Липи та заняли такі становища: II. курїнь Станї-

¹⁶⁾ Диви: Сот. У. Г. А. Ярий Р.: „День слави в історїї наших саперів. (Витяг із воєнного дневника 2./III. сап. сотні)“, в календарї „Черв. Калини“ на 1925. р., стор. 93—95.

¹⁷⁾ На основї дуже точних інформацій п. Омеляна Верхоли.

мира Довге й Усте Зелене, I. кур. Тарнавського Луку й берїг Дністра до Петрилова, III/24. кур. Бізанца Петрилїв. Три прочі розбиті куренї, а це Коробейка, Підгірного й Струця, збиралися в Устю Зеленім. Тут прийшов ще курїнь пор. Панькова, що залишився як резерва 8. Самбірської Бригади. Батерїї групи рівнож в районї Усте Зелене — Петрилїв, команда групи в Устю Зеленім. Завданням групи була охорона лївого берега Дністра. Тому команда видала приказ зібрати всі човни й пороми та взяти їх в охорону. В цьому районї частини дещо відпочали та реорганїзувалися; рівнож виловлювали дезертирів. III/24. курїнь придїлив до своїх сотень 75 дезертирів зі самого Петрилова¹⁸⁾.

30. V. відступили на приказ частини „Групи Гофмана“ без бою над Золоту Липу та заняли такі становища: I. кур. пор. Тарнавського Нижнів, III/24. кур. пор. Бізанца Бобрівники й Ляцьке, II. кур. сот. Станїмира Лазарївку, курїнь пор. Панькова Нисколізи. Дальше на право лучила 2. Бригада. Батерїї групи в районї Нижнева. Команда групи в Комарівцї. „Група Сїяка“ зложена з інтелїгентів і учеників, що стояла дотепер перед Нижневом, уступила цього дня під напором на лївий берїг Дністра. „Група Гофмана“ перебула на занятих становищах 3¹/₂ дня. Противник не показувався, тільки його артилерїя час до часу стрїляла. Міст на Дністрі під Нижневом знищила „Група Сїяка“¹⁹⁾.

1. червня батерїї групи сильно острїлювали Нижнів, зглядно костел, бо попередного дня через телефонїчний підслух довідалися, що в недїлю 1. VI. о 9. год. підуть польські відділи на Богослуження²⁰⁾.

2. VI. відступила „Група Гофмана“ на лїнію ріки Стрипи, а 6. VI. за лїнію потока Джурина. (Про це буде мова в IV. части Історїї 8-ої Гал. Бригади).

¹⁸⁾ На основї рукописів о. д-ра П. Вергуна, п. Кривоноскока та записок бл. п. сот. Ом. Бранднера.

¹⁹⁾ На основї рукописів о. д-ра П. Вергуна, п. Кривоноскока та записок бл. п. сот. Ом. Бранднера.

²⁰⁾ На основї записок бл. п. сот. Ом. Бранднера.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

I. III

Протест Холмського Виконавчого Комїтету. „Розвага“. Фрайштадт 1918. 4^о, ч. 26, ст. 4—5.

Проти польської протиукраїнської роботи.

Протести проти розстрїлу Богданівців у ніч св. Пантелеймона. „Вїстник Союзу Визв. України“. Вїдень 1917. 4^о, ч. 40 (170), ст. 639; ч. 41 (171), ст. 654—655.

Проти Центральної Української Ради та творення українського вїйська. „Вїстник Союзу Визв. України“. Вїдень 1917. 4^о, ч. 32 (162), ст. 499.

Про українські повстання. Соколовський і сусїдні групи. Камянець Подільський. 1919. 16^о, ст. 16, ціна 5 р. Вид. Бїбл. „Стрїльця“ ч. 6.

Про успіх на фронтї Республїканської Армії. Плакат ч. 36. Вид. Міністерства Праці і Інформацій.

Прэф. Іван Боберський. „Сокільські Вїсти“. Львів 1933. 4^о, ч. 5, ст. 2—3.

Бїографїчний нарис з порт.

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

Вже розпочали ми працю над зібранням матеріялу для „ПРОПАМ'ЯТНОЇ КНИГИ У. Г. А.“.

Пригадуємо наш поклик що його поміщено в „ЛІТОПИСІ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ ч. 11.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

† МИХАЙЛО ДАЦКІВ

четар У. Г. А., помер 16. IX. 1935 в Берліні.

Зійшов в могилу ще один з тих, які держали до 1920 р. жовто-блакитний прапор, які несли його від Перемишля — Львова, через лани Галичини аж у престольний Київ а потім розсіялися з Чотирокутника Смерти по білому світі, щоб ждати — нового Воскресного Дня.

Михайло Дацків народився 28 травня 1887. р. в с. Вінняві, Львівського повіту. У Львові покінчив гімназію і теологію. В часі світової війни служив в австрійській армії а від 1. XI 1918 р. в УГА а са-

ме в 7-мій Бригаді, де сповняв обовязки найперше ком. чети а потім старшини для доручень. В цьому характері їздив він в листопаді 1919 р. до „руських“ союзників. Тодішні його вражіння списані в статті: Як звязковий старшина у Деникінців („Літопис Червон. Калини 1933. X.“). В 1920 р. в складі Бригади ген. Кравса перейшов на Закарп. Україну.

В 1923 р. виїхав Дацків до Німеччини. По кількомісячному побуті в Мінхені, перенісся до Східних Прус а в 1925 р. на стало до Берлінських організацій. Невідповідні відносини еміграції і підшепти різних злих духів мало не зіпхнули Покійного в одинокий шлях духової капітуляції і зневіри. Та про повернув ще з дитячих літ патріотизмом, Дацків завернув з дороги розпуки і помер вірний національній ідеї.

По Небіщикові залишилася цінна спадщина — його Дневник, в якому представлено долю Бригади Кравса аж до її інтернування чехословацькою владою.

Подав О. Думін.

АДМІНІСТРАЦІЯ просить П. Т. Передплатників вирівнати обовязково передплату до кінця 1935 р. Залягаючим передплатникам висилає Адміністрація поштові інкасові доручення з рахунком залеглости та просить їх викупити.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 12. / Грудень 1935.

ЗМІСТ:

Піхотинець О. Ольжич	2	Піднесення українського прапору на ескадренному міноносці „Завидний“ Чорноморської Фльоти С. Шрамченко	15
За легенду 29-го квітня Г. С.	2	Полевий Лазарет IX. Бригади Д-р Н. Б.	17
Чортківська офензива і відворот за Збруч в освітленні Начальної Команди Евген Яворівський	4	Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	19
16 місяців у рядах київських Січових Стрільців Іван Вислоцький	9	Бібліографія	23
Перша оркестра У. С. С. М. Гайворонський	12	Від видавництва	23
		Посмертні згадки	24
		Адміністрація	24

Редагує: В. Софронів-Левичук

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛЬВІВ · СІЧЕНЬ · 1936 · Ч. 1

ПЕРЕДПЛАТА „ЛІТОПІСУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

НА 1936 РІК

Річна передплата 13 зл., піврічна передплата 7 зл., чверть-
річна 3.50 зл. — Ціна числа 1.20 зл. — Для членів „Черво-
ної Калини“ чвертьрічно 3 зл.

Хто пришле річну передплату до 15. січня 1936, той платить лише зол. 11.

АДРЕСА:

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, ЛЬВІВ, ЗІМОРОВИЧА Ч. 12.

Почт. скр. ч. 43.

**СИЛА НАРОДУ — В СИЛІ ЙОГО КУЛЬТУРИ!
ВСІ НАВЧАЙМОСЯ СВОЄЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ!**

Передплачуйте на 1936-й рік одні видання:

„РІДНА МОВА“

науково-популярний місячник присвячений вивченню на-
шої літературної мови. Плата тільки наперед: річно 6 зл.,
півр. 3 зл., чверть річно 1.60 зл., окреме число 50 гр. За
границею в Європі 8 зл., поза Європою 2 дол. річно. Конто
чекове П. К. О. 27110.

„НАША КУЛЬТУРА“

науково-літературний місячник, присвячений вивченню на-
шої культури. Плата тільки наперед: річно 12 зл., півр.
6.50 зл., чверть річно 3.50 зл., окрема книжка 1.25 зл. За
границею 15 зл. або 3 дол. річно. Конто чекове П. К. О.
ч. 5880.

Для Чехословаччини, Австрії й Мадящини
передплата крайова.

Журнали видає й редагує проф. д-р Іван Огієнко.
Адреса: Warszawa 4, ul. Stalowa 25. m. 10.

ПЕРЕКОНАЙТЕСЯ, що

„НАЗУСТРІЧ“

це найкращий у нас літературно-мистецький жур-
нал для українських родин.

За два роки існування „Назустріч“ здобув загальне
признання.

Найвизначніші українські письменники й мистці
містять в „Назустрічі“ свої твори.

Домагайтеся чисел на показ!

Передплата: місячна 0.90 зол.; чвертьрічна 2.70
зол.; піврічна 5.40 зол.; річна 10 зол.

Адреса: „Назустріч“, Львів, Ринок 10.

Міліонової збут ПАПЕРЦІВ і ТУТОК

„КАЛИНА“

говорить сам про
високу якість
і дешеву ціну.

фабрика в Тернополі — фабр склад Львів, вул. Бляхарська 11.

Літопис „Червоної Калини”

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник VIII. 1936 (I XII).

З М І С Т:

СТАТТІ

	ч.	ст.
Др. М. А-вич: Традиція визвольної боротьби	I.	2
О. Думін: Полк. Дм. Вітовський у спогадах	XI.	4
Ів. Шуліка: Джерело історичної традиційности	XI.	6

СПОМИНИ

Ст. Лисак: Святий Вечір під Хировом	I.	2
о. І. Бобиляк: До історії III. Бережанської Бригади II-го Гал. Корпусу	I.	3
З записок бл. п. от. Богуслава Шапкевича	I.	6
Гнат Порохівський: Памятна ніч у повстанчому штабі	I.	7
„	I.	18
Теодор Марітчак: На переломі	I.	16
„	II.	21
„	III.	20
„	IV.	19
„	V.	14
„	VI.	18
Тимко Ганчарик: Бої УСС на відтинку Ужока в фр. 1914 і 15	I.	20
Івж. М. Свідан: Шлях I-го Галицького Корпусу в поході на Київ	II.	7
„	III.	14
„	IV.	10
„	V.	9
„	VI.	13
Осип Мікула: Зі споминів залізничника	II.	13
І. Петрович: Братання на фронті під Сокалем	III.	2
Теодор Марітчак: Останні дні II-го Корпусу	III.	4
Юрій Ліпа: Галичани над Морем	III.	7
Максим Брилинський: На маргінесі книжки „Герал Тарнавський”	III.	11
Ю. Є. О.: Великодній спомин з 1915 р.	IV.	3
І. Іванець: Великодня „Бомба”	IV.	7
М. Островерха: У московському полоні	IV.	15
Никанор Зіневич: Перша зустріч з Головним Отаманом.	V.	6
Др. Осип Німилович: Спомини про останні дні 3-го полку I-ої бригади УСС.	V.	20
Микола Андрусак: Ще про юнацьку школу	VI.	4
С. Романюк: В Іваничах	VI.	5
І. Байдак: Наступ на Вишніцю в квітні 1922 р.	VI.	11
Ф. Коковський: У Дзедзіцах	VI.	14
В. Бачикський: Звід Чорткова на Бережани	VII—VIII	4
М. Чх: Під командою четаря І. Пунікаря	VII—VIII	11
Український священик повітовим урядовцем	VII—VIII	25

	ч.	ст.
С. Яськевич: Кілька поправок до історії „Камяцької Юнацької Школи”	VII—VIII	22
Д. Кришталович: Нема то як жодні	VII—VIII	33
Др. Петро Сайкевич: Подія на Замарстинозі 21. XI. 1918 р.	IX.	2
В. Евтимович: Історія статуту польової служби	IX.	11
Івж. Яр. Гаврилів: Від большевиків до Петлюри	IX.	17
Яр. Григевич: Високі ті могили	X.	2
Дм. Микитюк: Десятих УГА оповідає	X.	3
Ів. Барабаш: Мій пам'ятний день 18. II. 1918 р.	X.	8
В. Літинська: Із записок 17-літньої	XI.	2
О. Мікула: I. XI. 1918 р. в Калущі	XI.	13
Др. К. Трильовський: Мої перші дні у ЗУНР	XI.	18

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

Микола Миронович: Спільна військова юнацька школа	II.	3
Полк. В. Евтимович: До історії камянецької спільної юнацької школи	II.	4
Андрій Жук: Симон Петлюра	V.	2
В. В.: 45-ліття „Тарасівців”	V.	8
Св. Шрамченко: Ескадренний міноносець російської флотії „Україна”	V.	17
Всеволод Петрів: Житомирська юнацька школа	V.	18
„	VI.	7
„	VII—VIII	15
„	X.	11
„	XI.	14
Др. Остап Грицай: Ген. Віктор Курмазови — Ювілят	VI—VIII.	2
В. Січківський: Данський десол про козачку Україну і Московщину	VII—VII.	7
„	IX.	9
Теофіл Коструба: Князь Святополк Окаянний	V.I—VIII.	19
Яр. Гриневич: Стрільці на сцені	IX.	5
Ілько Борщак: Європа й відродження України	X.	5
„	XI.	8
„	XI.	7

ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

Ф. Невестюк: Бувало (вірш)	I.	2
А. Курдидик: Може краще (вірш)	I.	15
Ф. Невестюк: День злуки (вірш)	I.	2
І. Іванець: Білий баранчик або вечета сила	I.	11
Микола Матіїв-Мельник: Мих Грушевському	II.	2
Ф. Невестюк: У. С. С. (вірш)	III.	3
Ф. Невестюк: У Севастополі (вірш)	IV.	2

	ч.	ст.
Ф. Невестюк: Стрільці (вірш)	V.	2
Ф. Невестюк: Варшник (вірш)	V.	5
Ф. Невестюк: Вірте (вірш)	VI.	2
Федір Дудко: Знад Дніпра до Сени	VI.	15
" " " " "	VII—VII	22
" " " " "	IX.	20
" " " " "	X.	20
" " " " "	XI.	20
" " " " "	XII.	14
Ф. Невестюк: Спомин (вірш)	VI.	17
Ф. Невестюк: Мій спомин (вірш)	VII—VII	2
Ф. Невестюк: Мати (вірш)	VII—VII	6
Ф. Мелешко: Бавдурист	VI.—VIII.	29
Ф. Невестюк: Інвалід (вірш)	IX.	2
М. Матіїв-Мельник: Горить вогнями виноград	X.	2
Ф. Невестюк: О, де ви? (вірш)	X.	11
Ф. Невестюк: Хрести (вірш)	XI.	2

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ

Свят. Шрамченко: Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917—20	IV.	2
д-р М. Антонович: Дві нові вістки про Коліївщину	IV.	14
С. Г.: За Белз	VI.	2
Др. М. Антонович: Новий документ до історії повстання Острияниці	V.I—VIII.	35
Віктор Курманович: Заява	X.	17

БІБЛІОГРАФІЯ

І. Ш.: Список жерел до історії української визвольної боротьби 1914—1921 рр.	III.	23
" " " " "	IV.	22
" " " " "	V.	22
" " " " "	VI—VIII.	39

	ч.	ст.
І. Ш.: Список жерел до історії української визвольної боротьби 1914—1921 рр.	IX.	23
" " " " "	X.	23
" " " " "	XI.	23
" " " " "	XI.	21
РІЖНЕ		
** Трицятл'ття „Фаркіхи“	IV.	18
Св. Шрамченко: Дещо з морської термінології	VII—VIII.	6
** Пам'ятник поляглим у Раві Руській	IX.	7
** На могилі полк. Вітовського	XI.	3
** Різьбар М. Бринський	XI.	7
** Ювілей ген. Віктора Курмановича	XI.	7

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Н. Після трагічної смерті др. Т. Кучковського	II.	17
Б. Гнатович: Поручник УСС Олекса Українець	II.	23
** Михайло Цимборський	II.	23
** Хор. Степан Сміх	II.	23
** Богдан Ярослав Левицький	II.	24
** Пор. Микола Німилевич	V.	23
** Полк. Антін Варивода	V.	23
** Степан Маланчук	VI.	22
** Олекса Мушій	VI.	22
** Павло Лисий	VI.	22
** Василь Семень	VI.	23
** Сот. Гриць Куріца	X.	22
** Хор. Мих. Галзнь	X.	22

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

С. Г.: З приводу польської вистави т. зв. „Обрени Львова“	II.	6
І. З.: За державність	IV.	23
Богдан Черногор: Нова повість з часів визвольної війни: О. Бабій: Дві сестри	X.	17

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ

VIII. Річник

ЧИСЛО 1

СІЧЕНЬ

1936

І. ІВАНЕЦЬ

ПЕРЕД ЗБІРКОЮ...

Б У В А Л О...

Що за дивні чуття і настрої!
Мов літа завертаються назад
І приносять ще раз зі собою
Низку днів і подій довгий ряд.

І мов чуєш, як бють кулемети
Біля Медухи там на горі...
І як грають гарматні квартети
Скоро лиш зазорить на дворі.

І мов бачиш, як шляхом од Гнильча,
Що збігає у діл до села,
Вони сходять... А спека убийча
Ім краплини скидає з чола.

І глядиш, як біжать до керниці
В той гарячий, душний літний день...
А серпанок утоми на лицах...
А в очах якийсь дивний огонь...

І мов десятилітній хлопчина
Вибігаєш ізнов на той шлях,
І жадібно все ловиш очима
І свій погляд в їх топиш очах.

Так бувало колись... А сьогодні...
Все далеке таке, наче міт...

— — — — —
Тільки віра осталась народня
Непорушна, тверда, як граніт.

Святий Вечір під Хировом

(Спомин)

Написав: *Степан Лисак.*

Вже сутеніло, коли наша сотня з четвертого коломийського куріня, вийшла з квартир — теплих хат села Городовиць і подалась на фронт скріпити боеві стійки під Хирівську Посаду.

Свят-Вечір! На біло-темнім небі мерехтіли святовечірні зорі, поля і села лежали покриті святочною білою габою.

Сотня гусаком бродила в снігу, підсувалась вперед. Під ногами монотонно скрипів морозний сніг.

Свят-Вечір! У кожного з нас летіли думки — ген на Гуцульщину, Покуття, до селянських хат. — Там наші мами біля столів, споминають нас при Святий Вечері.

Сотня входила у ліс. Стрілецькі ялинки — вікові буйні смереки дримали в тиші під тягаром білого одягу. Ліс зі схиленими верхами могутніх корон охопив нас своїми раменами.

Командант сотні дає приказ:

— Дві чети залишаться на місці, обсадять праве крило ліса на відтинку села Вовче!

Перша чета підходить з ліса ярмом до двора скріпити стійки під Хирівську Посаду. Під Посадою кмд. чети розставив сторожі на призначених місцях нашого району, головню біля шляху скріплено подвійно передні стійки. Останні з чети входимо до вартівні — простої хати. За довгим столом на лавах сиділи стрільці з другої сотні нашого куреня

і тихим голосом співали святу пісню старої коляди: ...,ангели співають, царя витають, поклони дають, чудо, чудо, повідають!"

Здоровимось, сідаємо і співаємо з ними. Але лишень на хвилину. Десятник з другої сотні викликає стрільців, беруть кріси на плечі і виходять у яр. Зміна стійок! За пів години входить справник до вартівні і кличе нас по вечеру. Виходимо з їдунками на двір, обступаємо сани, два кухарі наливають гарячу зупу, солодку кутю, рибу і чай.

Там в запіллю на нас не забули, вони про нас пам'ятають!

Молодий справник кожному з нас дає до рук мішочок коляди. Стрільці з повними руками входять до вартівні і сідають за стіл. Імо Святу Вечеру, беремо до кишені кілька горіхів, кріси на плечі тай йдемо змінити наших на стійках.

На них чекають кухарі і справник. Командант чети дає мені приказ:

— Вістун Лисак, візьми двох стрільців, обійди стійки на правім крилі і зголосися в лісі в команданта сотні.

Виходимо на двір, святовечірня ніч була спокійна. Сніжок падав і падав. На біло-темнім небі моргали зорі. Ціла Галицька земля лежала покрита святочною білою габою.

До історії III. Бережанської Бригади II. Галицького Корпусу

(Спомин.)

Написав: о. Ілля Бобиляк.

В склад II. Гал. Корпусу УГА входила між іншими III. береж. бригада, якої командантами були полк. Павленко, підп. Арнольд Вольф, от. Лисняк, от. Кніттель, от. Сень Горук, короткий час сот. Лянг і сот. Бакович. Шефом опер. штабу був по більшій частині сот. Франц Запутович, який займав це становище аж до її роззброєння на Вел. Україні.

На приказ Команди II. Гал. Корпусу, велася точно бригадна історія, котру списували хор. Ілля Бобиляк, сот. Вінтоняк, пор. Євген Бородієвич (уривок цієї історії видав він з деякими додатками в книжці під заг.: „В чотирикутнику смерті“), чет. Мирон Дольницький та хор. Заклинський.

В часі примусової злуки УГА з большевиками, II. Гал. Корпусу перемінили на I. бригаду ЧУСС а зі всіх бувших бригад створено полки і так 1. полк (давня I. бриг. УСС), 3. полк. (III. береж. бригада), 7. п. (давня VII. бриг.) і т. д.

Тоді то III. бригада знаходилася в районі Бершаді і там зимою 1920 р. дістала свою нову назву 3. полку ЧУСС.

Командантом 3. п. залишився сот. Бакович, командантом полку артилерії був от. Юліян Шепарович.

По реорганізації УГА, I. бригада (II. Гал. Корпус), ввійшла в склад 44 больш. дивізії XII. Армії і в березні 1920 р. відійшла перша на польський фронт в район Чуднова, де займала відтинку 30 км. Настрій стрільців був бадьорий, а доповнені сотні виздоровцями (з тифу), творили гарні боеві частини. Кожий радів, що з весною будемо в рідних сторонах. І хоч заборонили нам дорогий тризуб і національний стяг, то носили його всі в серцях, а прикази насланих і своїх комісарів не мали найменшого впливу. Душа українських стрільців розуміла тодішнє наше гірке положення і твердо трималася своїх старшин.

Десь незадовго по Великодних Святах почалася польська офензива і далеко на правім відтинку (Володимир вол.) прорвано большевицький фронт. На нашім відтинку панував тоді спокій, аж другого чи третього дня почався польський наступ. Саме

I-ша полева сотня у Дрогобичі.

тоді довідалися ми про трагічну долю от. Воевідки й протибольшевицький виступ II. та III. бригади. Команда дивізії вже нам не довіряла і хотіла нас роззброїти 132-ою пластун. бригадою. Що того ми оминули, заслуга в тім була підп. Бізанца та здається „товариша“ Барана команданта бригади, а може на роззброєння вже не було часу, бо на фронті якраз почалися бої.

Тому, що на правім крилі прорвали большевицький фронт і заходила небезпека оточення, команда полку наказала всім обозам та канцеляріям відворот. Одного дня (кінець квітня) в саме полудне приїхали ми в Бердичів. В тім місті був штаб дивізії, а на двірці стояли всі наші бригадні харчеві склади. Настрій в Бердичеві був на причуд спокійний і хоч над ним кружляв вже ворожий літак і сік скорострілом, ховали з великою „парадою“ якогось красноармійця. Не зупиняючись, звернули ми в сторону першого села на Житомир, але точно 2 км. за містом почули стрілянину і дим горючих хат.

Передні підводи завернули в паніці назад до міста і пустилися їхати іншою дорогою трохи на право. Тільки, що вийшли з міста, надлетів літак, а тому, що летів низько, взяли його за свого. За хвилику він гейби сів, а в тім роздався вибух. Видно, що це вже був польський літак, котрий знищенням залізничного тору, хотів замкнути в місті потяги. Команда большевицької дивізії видко не знала ще нічого про страшне оточення цілого нашого фронту, бо здається, що позаду нас Козятин вже був занятий. По якій годині їзди, передні підводи завернули, бо і в тих селах показався ворог. Тоді ми взяли вже добре на право і так відісталися з тої „халепи“. Над вечір здігнав нас штаб полку і тоді щойно довідалися ми про оточення частин I.-ої бригади. Так відступали ми разом з большевицькими відділами цілими днями.

За кілька днів, долучилося до нас ще багато стрільців та старшин, котрі перебилися десь в сторонах Бердичева. Серце наше краялося з розпуки, а несподівана доля нашої Армії в нівець розбила

Адютант V/36 курія чет. Іван Драган зі сотенними рахунковими підстаршинами в квітні 1919 р. в Сусідовичах коло Хирова.

велосю нам злучити з українськими частинами і треба було знову завертати в сторону фронту. Щоби відійти трохи дальше від большевиків, команда бригади вибрала район Гайсина. Знаходився там повстанчий відділ (Волинця).

По дорозі в м. Цибулів порадив мені хор. Заклинський (Богдан?) віддати йому цілу канцелярію полку (III. береж. бригади) на переховок, бо мовляв часи непевні, нині-завтра можуть заскочити нас поляки і шкода, щоби в їх руки попав так цінний матеріал. Це представив я тодішньому своєму шефові штабу сот. Запутовичові і він на то згодився, а навіть сам власноручно написав на пів аркуша мовби кінець до нашої бригадної історії. Це вложили ми на сам верх великої скрині, котру забрав хор. Заклинський і відвіз в певне на це вишукане місце. Що з нею сталося, не знаю до нині, бо хор. Заклинський лишився на Вел. Україні. А шкода і то велика, бо нині немає змоги довідатися про долю цієї скрині, в котрій залишилися всі оперативні накази, мапи, бригадна історія, списані в ній подвиги, місця кривавих боїв wraz зі всіми шкіцями ще зпід Львова, та геройські імена старшин і стрільців. Колиж ця скриня вже може пропала, то думаю, що ще є багато старшин III. бережанської бригади і спільними доповненнями можнаби собі не одно пригадати та списати в пам'ять нащадкам.

наші надії. Прибиті долею, не знали ми що робити.

З усіх сторін віяв якийсь жах, бо погрози переїзджуючих попри нас большевиків, не казали нам сподіватися нічого доброго. За перехід до Петлюри палали до нас ненавистю і грозили страшною відплатою.

Так вїхали в славний Тарашанський повіт. Погода тоді дописувала а збіжа вже добре попідростали. Села, через котрі ми переїзджали, здавалися свідомішими. В часі постою в однім з таких сіл, прийшов на подвіря приходства, де квартирував штаб полку, місцевий учитель і ніби секретно сказав, що нас роззброють місцеві повстанці. Останки полків I. бригади УСС., були тоді розміщені в кількох поруч себе селах. Не минуло й пів години, як в село вїхав кінний повстанчий відділ і почалася страшна стрілянина, на щастя в гору. Опору з нашої сторони не було, бо по перше, що це були українські повстанці, а друге, кожний здається був радий тій розв'язці. Положення наше було безвихідне. Втікати дальше за большевиками не було змислу, а віддаватися в руки надходячих польських військ ніхто не хотів. Заскочені наші „командіри і політкоми“ (Баран, Струхманчук, Ревуцький) повтікали. Роззброєння скінчилося тим, що ми всі так як були, перейшли зі зброєю та арматами до повстанців і ще того самого дня відїхали до їх повстанчого штабу. Назви місточка вже собі не пригадую.

Як ми довідалися, то Тарашанський повіт, був одним з тих районів, де не було большевиків. В разі наступу виступав солідарно до бою, а що такі бої вже там були, свідчили про те попалені хати. Повстанчий штаб приділив нам одного сотника, котрий мав нас провадити в сторону знаної нам зі зими Бершаді. Мав там знаходитися штаб повстанчої армії ген. Павленка. Їхали туди кілька днів, та до Бершаді і не доїхали. Вислана розвідка донесла, що українські повстанчі частини вже перейшли в склад Дієвої Армії УНР. а в околицях Бершаді розташовані дві большевицькі дивізії. Так не до-

шли ми на сам верх великої скрині, котру забрав хор. Заклинський і відвіз в певне на це вишукане місце. Що з нею сталося, не знаю до нині, бо хор. Заклинський лишився на Вел. Україні. А шкода і то велика, бо нині немає змоги довідатися про долю цієї скрині, в котрій залишилися всі оперативні накази, мапи, бригадна історія, списані в ній подвиги, місця кривавих боїв wraz зі всіми шкіцями ще зпід Львова, та геройські імена старшин і стрільців. Колиж ця скриня вже може пропала, то думаю, що ще є багато старшин III. бережанської бригади і спільними доповненнями можнаби собі не одно пригадати та списати в пам'ять нащадкам.

Таж команда III. береж. wraz з VII. бригадою дала ініціативу Чортківської офензиви. Золотими буквами записані там такі імена як: бл. п. ген. Арнольд Вольф, славний наш пор. Богдан Матак, пор. Гой, пор. Кузьмин, сот. Шмід, пор. Ганкс, от. Юліян Шепарович, командант арт. полку, сот. Франц Запутович, шеф штабу, сот. Черевко, кндт львівського полку, геройський сот. Зубрицький, пор. Любомир Макарушка, чет. Мирон Дольницький та інші.

Та хочу ще дещо згадати про долю останків 3. полку а з ним і інших відділів I. ЧУСС бригади (II. Гал. Корпусу).

Зв'язок з повстанчою групою Гайсівщини зроблено, та кмда її вже була в порозумінню з недалеко від нас віддаленими польськими частинами (здається V. львів. дивізією).

Тому, що польська лінія мала незабаром дальше посунутися вперед, треба було щось думати. В тій цілі скликано старшинську нараду. На ній визнано наше положення безвихідним і рад не рад рішено вислати до поляків делегацію. Хто туди їздив, вже не памятаю. Коли делегація вернулася, розповідали, що польська кмда прийняла її прихильно. Там обговорили справу нашої капітуляції. Польська команда згодилася весь наш військовий маєток (армати, коні, скоростріли, обози, кухні і т. д.) передати Армії УНР і до того покликати українсько-польську ліквідаційну комісію.

Нам забезпечено поворот в Галичину, „панове поядон до дому в найвенкшем пожондку“... а на роззброєння визначено місце Райгородка.

Коли довідалися ми про той „судний день“ та таку ганебну „кончину“, здається, що кожний з нас плакав.

Не такою дорогою сподівалися вертатися. Та в тім не наша вина, бо почавши від липня 1919 була нас доля цілий час обухом.

Як нині пригадує собі цей ще останній день в Українській Галицькій Армії.

Роздача кас, жалібні тони бригадної орхестри, понурий настрій.

Другого дня раненько, виїхали ми довгими рядами в напрямі Райгородка.

Сходяче сонце благословило нас, а роси з зеленого збіжа скапували як наша стрілецька слава.

З позаду долітала арія: „Ой не тішся“ та підхоплена нами неслася тужно полями...

Здалека щось заблестіло. Це ворожа батарея спрямувала в наш бік свої дула. Праворуч ліса обходили нас стійками — на всякий випадок... До нас надїхала верхом „ліквідаційна комісія“, але між нею бачили тільки поляків. Військовим порядком приказали нам заїжджати кольонами, кожна часть зброї осібно. По майдані таки зараз „райтували“ польські старшини на наших вибраних конях. Короткий приказ: 250 стрільців + 1 віз + 1 полева кухня до того 7 „охорони“ і відхід. Здалека кидаємо оком на залишений табор, а іржання коней морозило тіло. Це все ми думали віддати для Армії УНР.

По дорозі переходили ми через знані нам села, в яких осінню стояли фронтом проти Добр-Армії. З якимсь жалем та болем дивилися на ті хати, що в них зимою лежали покотом наші стрільці. Тут

Команда провіянтурі II-го Гал. Корпусу в Тульчині на Україні 1920 р. 1. хор. Вол. Стефанюк. 2. хор. дес. Зенон Коропецький. 3. чет. дес. Степан Томенко.

залишилася не одна стрілецька могила. Гей-гей Немирівщино, зимовий осідку II-го Корпусу, чи сподівалися віжджати до тебе ось такими?

На другий день прийняли нас в гостину Вороновиці та кримські казарми Винниці. Тут у Винниці сиділи за дротами десь з тиждень. В тім часі поляки п'яніли щастям з своїх успіхів — витали стрічу от. Петлюри з Пилсудським. Військова польська орхестра грала на переміну національні гимни. Та не зважаючи на те над містом залягла хмара якоїсь непевности.

Якось в тім часі довідалися, що ген. Павленко годиться прийняти старшин до Армії УНР. Щоби оминуті долі II. та III. бригади, котру по роззброєнню польська команда висилала в ріжні табори (Тухоля), решта старшин I. бригади згодилася на предложення ген. Павленка. В означенім дні кромі двох, а то пор. Полянського і сот. Сковронського, виїхали з Винниці в сторону Могилева в склад Дієвої Армії УНР. Стрільці поїхали потягом в напрямі Галичини.

Такий був кінець III. бережанської бригади.

З записок бл. п. отамана Богуслава Шашкевича

(Частина автобіографії, написана в Берліні, 3 липня 1922 р.).

Я родивсь 1 липня, 1888 р. в Лолині, пов. Долина, син Антона, власника більшої реальності, внук поета Маркіяна. Я покінчив чотири класи середньої школи. Опісля за намовою свого стрийка Теодора Шашкевича, бувшого австр. полковника 9-го полку драгонів, котрий тепер перебуває в Перегінську в добрах Митрополита Шептицького — я пішов до піхотинської кадецької школи у Львові. Покінчив її в 1908 р. з дуже добрим успіхом (Арме Ранг Но. 216). Ще в 1907 р. по скінченню третього року кадецької школи, підчас вакацій я здав цивільну реальну матуру.

В 1908 р. був приділений до 58 п. п. в Станиславові, де тодішній кмдт. полку Мечислав Залескі (поляк) дуже затрював мені життя як українцеві, що належав до різних українських товариств.

Почуваючися притому не дуже то здоровим, я рішився виступити з війська. Взяв відпустку з причини слабости на один рік і почав студіювати лісову академію у Відні. Та не довелось мені покінчити студій. В 1914 р., з вибухом світової війни, покликали мене до полку і негайно приділили до фронтової частини. В вересні 1914 р. я дістав медаль хоробрости 1 кл., за бої коло Перемишлян на горі Магері. Рівночасно піднесено мене до ступня четаря. В тому часі вдалось мені перенестись до запасного стану (Резервештанд), думаючи по війні безаслібно зайняти цивільне становище.

Тимчасом світова війна затягнулась. В лютні 1915 р. я попав коло Дуклі в Карпатах в московський полон. Як полонений я дістався у Туркестан. Наперед у Ташкент, а відтак в Асхабад. Ще того самого року, (6 листопаду) я втік з полону в Персію. В місяці грудні, 1915 р. повстали перси — за поміччю німців під проводом графа Канітца та Гольц Паші й з поміччю турків — і почали визвольну боротьбу проти москалів та англійців. Я особисто був підчинений майорові Кляйнові і провадив більший відділ перських ловстанців до бою. Перебувши в Персії пів року, я захворів на малярію й повернувся у червні 1916 р. через Багдад — Константинопіль в Австрію. Уже того самого місяця я брав участь в боях знову на північному фронті (офензива ген. Брусілова), але вже при оперативному штабі групи ген. Марвітца. В цвітні 1917 р. я перейшов до оперативного штабу 9 корпусу ген. Ліповщака, де перебув до серпня, 1918 р.

Мої военні відзначення: 1) Ордер залізної корони III кл. з військовою декорацією й мечами; 2) хрест заслуги III кл. з військовою декорацією й мечами; 3) срібна медаль хоробрости 1 кл.; 4) німецький залізний хрест II кл.; 5) турецький залізний півмісяць I і II кл., 6) хрест Карла.

Бл. п. Отаман Української Армії Богуслав Шашкевич. Світлина бл. п. От. з 1919 р. Помер наглою смертю в Едмонтоні Алберта, в червні ц. р. Покійний зоставив дружину і 3 дітей, що перебувають в Едмонтоні. Місцеві організації стараються збудувати йому пам'ятник і збирають пожертви на ту ціль.

В серпні я вернувся у запасний кіш 58 полку піхоти в Люблині. 1 листопада 1918 р. Австрія розпалась і почалась визвольна боротьба галицьких українців. 58 п. п. зо Станиславова, чисто український пірвався в Люблині до боротьби. Та з малими силами не міг довго встоятись в серці Польщі і вже в першій половині листопада перейшов здецимований під Львів.

Сильно підупавши на здоров'я я обняв вже не фронтову а запільну частину, а це повітову військову команду в Камінці Струміловій. Зараз після упадку Львова, бачучи, що сил фахових на фронті не стає, я обняв 12 грудня, 1918 р., команду Групи Жовква-Львів. 1. лютого, 1919 р. я обняв команду XI Гал. Бригади і облягав Белз — Раву Руську. — В травні 1919 р. я обняв команду I. Дивізії Гал. Армії. В червні й липні, 1919 р. зорганізував XXI Бригаду і заслонював відворот Гал. Армії через Збруч. За Збручем я перейшов з XXI Бригадою вишкіл придніпрянців. Та побачивши, що на фронті брак старшин, залишив вишкіл і перейняв команду IV Золочівської Бригади. Командантом цієї Бригади я оставсь до кінця. При переході Української Галицької Армії до большевиків, 6 лютого, 1920 р., я передчуваючи, що наша національна армія не зможе довго вдержатись при большевиках, виступив зі своєю Бригадою проти большевиків і — перейшовши з району Бершаді, над Дністром — бився з ними безпереривно як самостійна бойова одиниця — до кінця лютого 1920 р. З початком березня злучився я в Могилеві з полк. Удовиченком, котрий організував частини, а я охоронював його перед большевицькими наступами. При кінці березня поляки довідавшись, що я у полк. Удовиченка, дали наказ мені, за повстання в Люблині — арештувати. Примушений втікати, я перейшов Галичину, а звідтіля в Чехословаччину. Там мене разом з іншими старшинами, що і при кінці цвітня 1920 р. виступили проти большевиків — інтэрнували і тут я перебув повних два роки. Удержався я в таборі з почуття обов'язку, тепер-же, коли З. У. Н. Р. зістала в Генуї признана — а властиво її влада — правно-легальною — я опустив табор і опинивсь у Німеччині....

Пам'ятна ніч у повстанчому штабі

Спомин.

Написав: *Гнат Порохівський*. Ілюстрації: *І. Іванця*.

Це було за часів повстання проти гетьмана Павла Скоропадського.

Я був начальником штабу республіканських військ на Волині. Начальником війська був отаман Сумчук, людина молода, студент.

У ті нервові, повні несподіванок і всяких можливостей часи штабове життя протікало у великому напруженні. У всіх штабовців, зосібна в мене, було багато безсонних ночей, але одна з них мені глибоко врізалася в пам'ять.

Про неї власне я й хочу розповісти.

Штаб нашого війська містився в готелі в м. Острозі. Партер готелю займала охорона штабу, а нагорі, в кількох покоях, містився сам штаб. Там, поруч із покоєм отамана Сумчука, була й моя кімната. При штабі було декілька покоїв, зарезервованих для старшин, що в різних справах прибували до штабу. У двох тих покоях перебували арештовані старшини-москалі із гетьманських частин.

Були в готелі теж люди посторонні, що чи то по ділу чи без усякого діла тинялися по коритарах.

Штаб війська мав чотири відділи, до яких належали різні справи. Ці відділи мали працювати вдень і на ніч. При штабі повинен був залишатися тільки вартовий штабовий старшина, вартові козаки, та вартова охорона в партері. Недалеко від штабу була кімната того в погортівлі вартова сотня. Стояло ще при штабі 5—6 саней напоготові та десяток кінних ординарців. Для цих завжди була робота.

Але в дійсності ні адютанти штабу, ні я ніколи не мали змоги вирватися ані на хвилину вночі із штабу, бо що хвилини революційне життя висувало різні питання, що постійно загрожували коли не катастрофою, то якоюсь драмою.

Тої пам'ятної ночі я вернувся до штабу з місця постою військових відділів десь коло шостої години, коли вже на землю лягла темрява. Був стомлений, розбитий, але задоволений: справа організації армії посувалася не зле. Все, що намічене денною програмою, виконано. Видано зарядження проти нападу яких-будь ворожих сил. Розвідку, тайну й явну, розіслано. Вартові частини призначено. Варта в частинах несла свою службу.

Я наказав негайно ж припинити працю виснаженим і втомленим старшинам штабу, що намагалися скінчити роботу й післав їх спати. Сам мріяв про те, щоб випити чаю, роздягнутися, впасти на постіль і проспати до ранку, бо ранком о восьмій — нарада в справі розподілу зброї по частинах.

Залишився сам із вартовим старшиною. Штаб у перший раз за своє існування не мав нічної праці.

Прийшов отаман Сумчук.

Я доповів йому про стан війська і про все, що діялось.

Він був дуже вдоволений. Ніколи ще, як він ка-

зав, у його війську не було ще такого порядку. Бувало перед тим, що він сам не знав, де частини знаходяться, де перебувають курінні та інші старшини. Часто не було між відділами зв'язку.

Ми пили чай у мому кабінеті.

Двері до сусідньої кімнати були відчинені, й я там бачив приготовану для мене постіль.

Нараз в коритарі счинився гомін, крик. Вартовий старшина входить і голосить, що прибіг до штабу один селянин без кожуха й каже, що його в дорозі пограбовано.

Селянина вводять до кабінету, й він, тремтячи від холоду та поденервовання, розповідає, що вертався з саньми додому, бо звільнено його від служби для війська. Як тільки залишив місто, зустрів розбишаку, що їхав назустріч саньми. Той націлив на нього рушницю й крикнув: „Давай гроші!“ Зляканий селянин упав з саней, кинув кожуха і втік.

Отаман Сумчук загорівся.

— Грабувати в районі мого війська! Кидати ганьбу на нас і підривати авторитет українського національного війська в очах населення! Ні, цього не буде!

І пішов сипати гарними словами. Говорив довго. Любив говорити. І вмів говорити.

— Післати зі штабової чети козаків, щоб спіймати розбишаку!

Вартова частина кінних козаків, як я був вже згадав, була завжди готова й козаки миттю пігнули, захопивши з собою й пограбованого селянина, якому дали шинелю.

Цей випадок не дозволив мені вже піти на відпочинок. Я не вірив у те, щоби грабіжника спіймали.

Але так не сталося.

Дуже скоро, за якусь чверть години, чуємо, як вертають наші кіннотчики. Входить старший і зголошує, що спіймали розбишаку й привели до

— Пане полковнику! — каже Сумчук. Негайно утворить військово-польовий суд! Ми покажемо, як займатися грабунком у районі нашого війська!

Я докладаю йому, що на мою думку, зпочатку треба перевести слідство. Його можна доручити одному із старшин, чи навіть комусь із правників, яких на той час було в Острозі доволі.

Вимагаю цього, бо бачу, що у всіх козаків, що довідалися про цю історію, та й у самого Сумчука, настрої такий, що хоч зараз готові поставити грабіжника під стінку.

А грабіжник, звичайний український дядько, стоїть собі тихо в коритарі між двома вартовими. Він здається зовсім не здає собі справи з свого положення й міцно тримає довгого батога в руці.

Сумчук не годиться.

— Це довга непотрібна процедура. Тримати вночі варту біля розбишаки! Мучити перевтомлених людей! Та й біля чого все це? Факт лишається фактом: він учинив грабунок.

Там ціла купа жидів і жидівок!

І посилає за бунчужним Дишлем. Був у нас у війську, ще з самих початків повстання, бунчужний Дишель. Був він у Сумчука правою рукою: його начальником штабу, інтендантом, виконавцем його бойових та інших доручень. З моїм прибуттям до цього повстанчого війська всі ці функції перейшли до утвореного штабу та відповідних адміністративних чинників в частинах. Дякуючи цьому, Дишель почував себе ніби zdegradованим. Він вічно сидів у помешканні штабу, хоч і не мав там ніякої роботи. Думаю, що він мав наказ від Сумчука слідувати за моєю діяльністю та інших старшин штабу. Мені то було байдуже. Замаху на отамана я робити не думав і догляду не боявся.

Входить бунчужний Дишель.

— Бунчужний Дишель, — говорить йому начальницьким тоном Сумчук. — Одним духом скличте мені польовий суд.

— Слухаю! — відповідає той і тут же називає себе та ще трьох козаків з охорони сотні штабу.

Сумчук просить мене продиктувати вартовому штабовому старшині наказ про утворення польового суду в такому то та такому складі для розгляду такого й такого діла. З тяжким серцем то роблю, а в цей час одну з кімнат штабу пристосовують під салю судової розправи.

Вся ця історія мене дратує, бо я знаю, що винесуть присуд — смерті. Може цей дядько й заслуговує на це, але всеж поступовання не повинно б бути таке спішне. Хочу йти кудись, бо шум та гомін наповнює коритар і я не маю надії заснути. Та й сон відлетів.

Кімната для суду готова. Сумчук займає місце

серед присутніх старшин та козаків і просить мене також бути на салі.

Сідаю серед „публіки“. Бачу, що не всі так приймають близько до серця справу, як я. Деякі напружено суворі, мають навіть якийсь відблиск радощів в очах. Відчуваю, що інстинкт нищення, жадова крови багатьох захопила.

Вводять пограбованого селянина та обвинуваченого. Докладно, але вже з новими деталями, розповідає пограбований судові, як він їхав, як зустрів сані, в яких сидів підсудний, як підсудний спрямував на нього рушницю та крикнув: „Давай гроші!“ та все те, що він розповів нам раніше. Він не каже „підсудний“, а „розбишака“, й це, видно, ображає й нервує підсудного. Той усе намагається щось сказати, але голова суду не дозволяє цього йому й він лише шепоче: „Це я розбишака? Боже мій, та який же я розбишака!“ Він говорить це таким щирим, здивованим та наївним тоном, що мій сум та зворушеність поглиблюється, бо я передбачаю криваву драму.

Коли наступає черга за підсудним, Дишель докладно розпитує про його ім'я, прізвище, рік та місце народження й таке інше.

Щодо суті справи, то підсудний каже, що він і гадки не мав грабувати, що він їхав із села до міста відвідати якогось свого родича чи приятеля. Рушницю мав при собі, щоб віддати її повстанцям, бо має дома ще одну. А щодо того, що він спрямував рушницю на покривдженого, то це правда. І „Давай гроші!“ крикнув, але то був лише жарт. Тільки жарт!

Він говорить усе це просто, трошки ніби здивовано, й увесь час крутить той батіжок у руці.

Але суворий вигляд суддів та роздратовані і недовірливі погляди присутніх козаків, що вщерть наповнюють салю суду та вся ця обстановка, починають його турбувати. Він відчуває дійсний стан річей, починає тремтіти, й це виразно видно з того, як труситься пужално в його руках.

— Дивіться, панове судді й ви панове начальники, чи я подібний до розбишаки? Чи так би зробив правдивий розбишака? Коли після мого жарту цей чоловік утік, я підняв його кожуха, повернув його коні, прив'язав до своїх саней і поволі поїхав до міста, тоб-то туди, куди втік і він. Коли б на мене не наскочили козаки, то я б був сам привів ті коні сюди та розповів би, як трапилася вся ця справа. Але мене спіймали. Тягнуть як волоцюгу. Мене судять. Боже мій, чому ти в мене язика не відібрав на той мент, чому мені не покорчив руки! У мене ж діти, жінка. Я порядний господар. Нещастя!

Він ридає.

Я не маю сили дивитися на нього, але знаю, що й він відчув, що ці збройні люде прагнуть крови й що випадок дає їм змогу задовольнити це прагнення.

Свідків нема. Ніхто нічого не може більше додати, або пояснити в цій історії, такій простій, але трагічній.

Суд лишається в салі, щоб оголосити вирок. Підсудного виводять, і ми всі виходимо...

Я й Сумчук проходимо в коритарі побіля під-

судного, і він, мабуть зорієнтувавшись, що ми тут маємо силу, падає на коліна й кричить, що він по-жартував, що у нього троє малих дітей...

Ми проходимо коло нього, але й із мого кабінету я чую, як він лементує:

— „Мої бідні дітки!... Любі мої дітки!..

Я намагався переконати отамана Сумчука, щоб він, коли б вирок був смертний, не затверджував його.

— Це ваше право, — говорю я йому. — Ви можете призначити, так би мовити, додатковий дослід. Його й треба зробити. Для того, щоб вирок був справедливий, треба знати минуле підсудного, його поведінку, його матеріяльний стан.

— Ні!! — рішуче відповідає Сумчук, і його обличчя горить вогнем фанатика. — Цей суд створений законно. Ніякого впливу на нього я робити не можу й не хочу. Призначати зараз додатковий дослід — це значить показати всім козакам, що ми не маємо відваги виконати законний акт. Ми знаходимося в розгарі революції. Сьогодні ми не покараємо цього, завтра підуть масові грабунки. Зброєю не жартують!

Нас запрошують до салі суду.

Бунчужний урочисто читає вирок: Смерть через розстріляння!

Почувши вирок, підсудний падає на коліна й не по-людськи виє... Лементує... Кличе жінку, дітей!..

Козаки тягнуть його до столу й примушують, з наказу Дишля, підписатися під своїм смертним вирокком. Навіть тепер не знаю, для чого то було потрібне. Осуджений не має сили тримати ручку в руках. Бунчужний виводить рукою осудженого якись каракулі й його, майже непритомного, тягнуть у коритар. Сумчук сідає й затверджує вирок.

— Бунчужний! — наказує він. — Візьми десять хлопців і виконай вирок!

І він виходить із штабу.

Отаман Сумчук був добрий чоловік, але ввесь горів вогнем для здобуття волі Україні й готовий був знищити все, що могло стати на перешкоді до осягнення щастя своєї батьківщини.

Я сиджу в своїому кабінеті. Лементування засудженого, його благання, його згадування про дітей та жінку луною розносяться по коритарах готелю. Я чую, як козаки виводять його, як він пручається, кричить, лементує.

Нарешті все стихає.

Восьма година. Це час, коли ми звичайно вечеряли. Мені приносять з ресторану їжу, але я нї маю апетиту й наказую забрати її з моїх очей.

Щоб привести свої нерви до порядку, починаю читати різні папери, що лежать купою на мому столі. Нічого не розумію. Тільки-но зосереджую свою увагу на якій-небудь думці, як перед очима встає сцена суду та сцена розстрілу, що має десь тут от-от відбутися.

З далечини долітає звук стрілу. Потім ще один. Потім кілька разом.

— „Навіть розстріляти не можуть як слід,“ — думаю з досадою.

До кабінету входить кілька старшин штабу, яких я ще о шостій годині післяв відпочивати. Вони неспокійні, схвильовані.

Я докоряю їм, що вони замість відпочинку знов вернулися до штабу, але вони кажуть, що не можуть відпочивати в таких умовах і дехто з них іде до своїх кімнат, сідає за столи й починає працювати. Інші сидять у мене в кабінеті й обговорюють справу суду та розстрілу. Одні кажуть, що так і треба, дехто думає, що з цією справою можна було б не квапитися.

Поволі всі заспокоюються.

Я наказую вдруге всім залишити штаб і йти відпочивати. Даю ще декілька наказів вартовому старшині, залишаюся сам, думаю йти спати.

Входить отаман і бунчужний Дишель. Вигляд у обох досить ніяковий. Думаю, що це від вражіння виконаного смертного вироку.

Сумчук ходить по кімнаті, ніяково потирає руки й говорить мені з засоромленим виглядом молодого студента:

— Втік!

— Хто втік? — питаю...

— Розбишака! — відповідає Сумчук і навіть червоніє від ніяковости.

Я відчуваю, що з мого серця сходить якийсь невизражений, але пекучий біль. Мене обхоплює радість, але я приховую її під суворою маскою во-яки, якого дивує, мовляв, такий факт.

— Як же це трапилося? — питаю з удаваним обуренням.

— Розумієте, пане полковнику, — говорить Сумчук, — ми таки трошки побродили, заки знайшли пустопорожнє місце. Стягли з нього чоботи. Поста-вили біля стіни. Не вспіли відійти на декілька кроків, як він чкурнув і зник за рогом хати. Кинулися ми за хату, та де там! Стрелив спочатку я. Потім інші. Не влучили... Темно...

За хвилину сотня сівши на десятеро саней відїздає...

Я маю гарний настрій. Кличу варгового козака й наказую принести мою вечерю...

— Хай і мені дадуть вечері! — каже Сумчук і роздратовано бігає по кімнаті.

Приносять вечерю. З нею пляшку доброго самогону. Ми всі троє сідаємо. Сумчук наливає по чарці. Але раптом зривається на ноги.

— Петре! — наказує бунчужному. — Пішли п'ять кінних козаків спалити хату та все майно того негідника.

Той швидко випиває чарку самогону, проковтує кусень хліба й зникає.

Ні чарка, ні вечеря мені не смакує. Я говорю Сумчукові, що справді селянина треба покарати, але не так спішно та не таким способом. Для чого нищити вогнем майно? Можна конфіскувати! Віддати якійсь бідній родині з тих, що залишилися після вбитих підчас повстання козаків.

— Добре! — каже Сумчук. — Ваша думка вірна. Я накажу бунчужному, щоб не посилав кінних.

Кричить за вартовим козаком і посилає того за бунчужним Дишлем.

— „Ну, — думаю, — тепер вечеряти, а потім і спати!

В цей мент з коритарра долітають якісь нові лементування, крики, плач, прохання пустити до начальника.

Ми вискакуємо на коритарр.

Там ціла купа жидів і жидівок. Старих і молодих. Усі кричать, плачуть, намагаються щось нам сказати. Ми не розуміємо, в чому річ. І весь той натовп вривається в мій кабінет.

Нарешті нам удається заспокоїти їх, і один із них, поважного вигляду людина, починає нам оповідати. Його сина, що їхав з Рівного з крамом, заарештував на стації Кривин якийсь український озброєний відділ. Товар розграбували, а його самого хочуть розстріляти за те ніби, що він робив спротив трусові. Про це все його повідомив товариш його сина, що подорожував з ним.

Цей товариш, молодий жидок, є тут. Він розповідає нам історію з більшими деталями.

— Я знаю, чия це справа! — каже Сумчук. — Це сотник Ф. Це той, що зібрав на свій власний кошт купу збройних людей і орудує окремо, не бажаючи пристати до нашого відділу. Це вже не перша його каверза. Панове, не думайте, що це хтось з нашого війська. Це якась банда! Наше військо нікого не кривдить.

Жиди все це добре знають. Вони знають навіть ліпше, як ми, хто то засів у Кривині, скільки він має збройного люду та як він там орудує. Вони просять виручити їх сина, брата, родича, приятеля, нареченого.

— Зараз ми пішлемо туди одну сотню й доставимо вам вашого сина живим та неушкодженим! — каже Сумчук.

Звертається до мене й просить зробити відповідні розпорядження.

Жиди радіють, дякують і залишають наше помешкання.

Я кажу Сумчукові, що я не уявляю, як наша одна

сотня може збройно допомогти вирватися крамареві з рук сотника.

— Якщо там дійде до бійки, то одної сотні замало, бо сотник Ф. має люду чоловік із триста й усі вони добре озброєні, а якщо справа має обійтися без кровопролиття, то чи не ліпше післати листа до Ф., щоб він відпустив жидка.

— Ні! — каже Сумчук. В ніяку переписку з цим бандитом я не вступаю!! А якщо сотня буде діяти рішуче, то її вистане, щоб роззброїти ту банду!

В цей момент входить бунчужний Дишель. Поки я роблю розпорядження про висланя сьнями одної сотні на стацію Кривин, Сумчук говорить із бунчужним. До штабу являється начальник сотні, що має їхати до стації Кривин, і я знайомлю його із справою, даючи пораду, щоб після прибуття до Кривина він поведився обережно, уникав пролиття крові.

Така моя інструкція не подобається Сумчукові. Він вимагає від сотника рішучості, роззброєння, знищення всього відділу сотника Ф.

Надармо я навожу свої докази, він не хоче їх слухати.

Порішили на тому, що сотня, прибувши на стацію чи в містечко Кривин, переведе розвідку й буде робити так, як покажуть обставини, маючи на меті не тільки звільнення заарештованого крамаря, а й очищення стації від відділу.

— Бунчужний! — наказує Сумчук. — Ти поїдеш на стацію Кривин. Будеш там при сотнику на всякий випадок. Ви не ображайтеся, пане сотнику, — звертається він до команданта сотні, — ви всього кілька днів у нашому відділі. Люди вас не знають. В особі бунчужного ви будете мати вашу підпору!

Той дякує, й за хвилину сотня, сівши на десяток саней, відїжджає. Ми стоїмо в дверях готелю й дивимося, як вона зникає у темряві.

Сумчук не входить у помешкання штабу, а приєднується до купи жидів, що дивиться на відїзд сотні. Він починає говорити їм, що сотня звільнить арештованого, потім говорить їм про Україну й помалу зникає з ними в темряві вулиць.

Я вертаюся до помешкання штабу, кличу вартового старшину та мого персонального адютанта, випиваємо по чарці самогону й кінчаємо вечерю. Я знаю, що Сумчука вже сьогодні не побачу. Хоч і пізно, але він ще зайде десь до козаків, розговориться з ними про справу визвольної боротьби й буде говорити так довго, доки не настане глуха ніч. А тоді накаже всім спати, сам ляже серед козаків і буде спати з ними до ранку. Я знав, чим він здобував у них любов і повагу.

І справді за часів мого перебування в його відділі ніколи не було випадку неслухняності, відмови від виконання наказу або проявів саботажу. Здавалося, що Сумчук нічого не робив, а тільки ходив від одного підрозділу до другого. Але це так тільки здавалося. Він був тим цементом, що створював з усієї цієї маси міцний матеріал для організації справжнього війська.

(Докінчення буде).

Нарис санітарної служби Українських Січових Стрільців і I. Бригади У. С. С.

Написав: *В. Щуровський.*

I.

Завязком Укр. Гал. Армії і Корпусу С. С., як частини Дієвої Армії У. Н. Р., були Українські Січові Стрільці, зформовані в перших тижнях світової війни в 1914 р. Тож початок української військової організації є одночасний з оснуванням Укр. Січових Стрільців.

На поклик Української Національної Ради вступили в ряди У. С. С. студенти медицини Володимир Свідерський, Богдан Гнатевич, Богдан Гарасимів, Лесь Перфецький, Роман Гаванський і ін., але як боєвики. Лікарської служби з початку не було. Окремі відділи не лиш не мали лікарів, але навіть санітарного виряду. В часі побуту у Львові хорих спрямовували до Народньої Лічниці. У Стрию і в часі дороги на Закарпаття хорих обходили самі товариші. Зрештою поважніших захоринь між молодими хлопцями тоді в літню пору не було. Перший приют оснований в Коші в Горонді а відтак у Замковій паланці. На Закарпатті лікаря заступав молодий медик Володимир Скоморовський. Лиш принагідно доїздив з Мукачева Др. Мирон Вахнянин і Др. Тавсіг, що служив там при австрійським війську. Сотня Дідушка і сотня Семенюка відійшли перші на фронт без лікаря і санітарного виряду, поміч раненим імпровізовано в зовсім примітивний спосіб, навіть перевязок стрільці не мали. Те саме було з так званими двацятками, котрі дрібними групами розбрились з завданням пробитись на зади російського війська. Тоді настали холодні, слотливі дні, пркидалася холера і червінка, тож доля тих відділів була незавидна.

В грудні 1914 р. заходом Боєвої Управи приділило австрійське Армее-Оберкомандо до У. С. С. лікарів Др. Костя Воевідку, Др. Івана Рихла, абсольтентів медицини Володимира Білозора, Володимира Щуровського і медика Миколу Гілецького. Перший зголосився в Коші в Замковій паланці Володимир Білозор і з енергією забрався до праці. Умовини праці були важкі, бракувало найкращих засобів, а військові чинники ставились до стрілецьких справ з повною байдужністю. Найпекучішою потребою була гігієна приміщення військових частин в бідній підміській оселі в добу епідемії холери, червінки і червеного тифу. Поширення приюту для хорих і ранених, придбання білля, постелі, ліків, перевязкового матеріялу, охоронні щеплення, вишкіл санітарної служби для фронту давали багато праці. Всеж таки успіх праці Білозора був наглядний. Відїзджаючи в марті 1915 р. до Відня для докінчення лікарських іспитів Білозор передав Др. Воевідці службу в Коші добре наладану. В лютім 1915 р. відійшов на фронт Др. І. Рихло з медиком М. Гілецьким. Був це перший стрілецький фронтовий лікар-укра-

їнець. До того часу обслуговували фронтові частини У. С. С. австрійські лікарі сусідніх відділів. В II. куріні У. С. С. був в році 1915/16 лікарем Др. Беляй, знімчений маляр і він полишив по собі як найкращу пам'ять. На фронті при курінях була „перша поміч“. Після перевязки ранених і хорих відсилано до австрійських полевих і запасних шпиталів.

На „Першій допоміч“ працював лікар, або старший медик. При сотнях були санітарні стежі з 4—6 стрільців і 1 провідника, підстаршини.

Др. Рихло у травні 1915 р. попав у полон, а на його місце прийшов Др. В. Білозор. Він сповняв службу для обох курінів при допоміч медиків Р. Гаванського, М. Гілецького і Я. Солтикевича. В Коші остався Др. К. Воевідка і В. Щуровський. В серпні 1915 р. оснований у Львові при Збірній Станиці У. С. С. приют для хорих і виздоровців, в дяківській бурсі при вул. Скарги ч. 2. До приюту приділено на команданта В. Щуровського. Обовязки начального лікаря сповняв Др. Бр. Овчарський, тодішній директор Народньої Лічниці, а адміністрацію вели пані Ірина Домбчевська і Олена Косевичева. В приюті мешкав довгий час і лікувався Іван Франко та маляр Олекса Новаківський.

З початком 1917 р. Др. В. Білозор обняв службу в Коші, а на фронт відійшов Др. К. Воевідка і медик Ворона. В липні 1917 р. в бою під Конюхами Др. Воевідка попав у полон, а медик Ворона згинув поцілений російською кулею. На місце Д-ра Воевідки приділено Др. В. Щуровського, що разом з Л. Перфецьким повнив службу при фронтових частинах аж до розпаду Австрії і проголошення Зах. Обл. Укр. Нар. Республіки. В Коші і Вишкочі залишався дальше Др. В. Білозор, Др. В. Свідерський, мед. Родіон Сліпий, Волосянський, Р. Гаванський, Мирон Нижанківський, Я. Солтикевич, М. Заячківський і Денис Вахнянин.

На закінчення доби У. С. С. слід відмітити участь сестер жалібниць: Катря Гладун, Сіякова і В. Ощипківна.

Організація санітарної служби при У. С. С. була на австрійський лад. Найвищою боєвою формацією-одиноцею У. С. С. був полк поділений на куріні і на сотні. При полку був лікар, а куріні мали „Першу поміч“ (Гільфспляц). Перша поміч містилась у землянках, або принагідно в хаті. Службу в першій допоміч повнив лікар, або старші медики. Тут відбувались лікарські оглядини і перевязувано ранених. Відповідно до обставин, крім курінної першої допоміч була ще полкова поміч з приютом для хорих. Ранених і важко хорих з першої допоміч відсилали до полевих лічниць, або запасних шпиталів у заплілю. При сотнях були санітарні стежі з 4 стрільців і підстаршини провідника. Стежі мали ноші і перевязковий матеріял.

Захист для недужих У. С. С. Львів, 1915.

Відносини змінились на весні 1918 р. в часі походу австрійської і німецької армії на Україну. Великий простір окупованого терену, лихі комунікаційні засоби, брак одностайного фронту, своєрідні місцеві обставини, вимагали особливих норм і пристосування.

У часі довгого походу з Борщева до Одеси, а відтак під Херсон і Олександрівськ У. С. С. були відібрані від других австрійських частин, мусли самостійно давати собі раду в кожній потребі і поконувати недостачі, яких досі в часі війни не знавали.

Це була підготовка і наука на будуче. Тодішні переживання давали уяву пізніших подій у часі боїв за Львів, відвороту за Збруч, наступу на Київ і в Чотирокутнику Смерти.

В останніх місяцях світової війни У. С. С. стояли в околиці Єлисавету, а вернувши з Великої України в Чернівцях й у Вижниці, тут застав їх 1. листопад 1918 р.

II.

В боях у Львові брали участь два куріні У. С. С. Перший курінь повстав з т. з. Легіону — полевої формації, а II. курінь з Вишколу У. С. С. Дня 3-го XI. 1918 р. рано приїхала на Перзенківку „Гуцульська Сотня“, а вечером II. курінь У. С. С. Дві сотні з командантом сот. Букшованим негайно увійшли до Львова і обсадили Цитаделю, а Гуцульська Сотня брала приступом Головний двірець, але мусила відступити. Перший курінь У. С. С. 5. XI. досвіта наступав з Перзенківки на Кульпарків і Кадетську школу, але невдачно. Над раном 7. XI. I. курінь вмашерував до Львова через Зелену рогачку і обсадив вул. 3-го Мая, Маршалківську і Словацького: команда куріня (сот. Микитка) і головна застава були в Соїмі. Окрема застава У. С. С. (сот. Носковський) стояла на Двірці Підзамче. На Цитаделі, в Соїмі і на Двірці Підзамче зорганізували перевязні точки (Перша Поміч). На Цитаделі повнив службу лікаря Др. В. Свідерський, в Соїмі мед. З. Русин і З. Копертинська, на Двірці Під-

замче мед. О. Волосянський і М. Кологон. На стації Перзенківка була Головна Перша Поміч і відсилкова точка з лікарем Др. В. Щуровським і мед. О. Перфецьким.

8. XI. Відсилкова Точка перейшла з Перзенківки на Личаківський Двірець. На Перзенківку і Личаківський Двірець доїздив санітарний поїзд У. С. С. ч. I (командант мед. Р. Гаванський) і забирав ранених та хорих до шпиталів у Стрию і Станиславові. Після відступу зі Львова У. С. С. були ядром групи „Схід“. Крім У. С. С. у склад групи „Схід“ увійшли два куріні князя Льва, батарея артилерії, чета кінноти, відділ скорострільів і боротьба зблизька. Дня 23. XI. 1918. Начальна Команда У. Г. А. назначила Др. В. Щуровського санітарним референтом групи „Схід“. Команда групи приступила до організації санітарної служби. Для курінів оснувала перші помочі, приділюючи для кожної перевязковий матеріал, підводи і обслугу. Назначила для курінів лікарів: для I. куріня У. С. С. мед. М. Кологона, II. У. С. С. мед. З. Русина, I. к. князя Льва мед. С. Гайдучка, II. к. князя Льва П. Галагудза, для скорострільців мед. М. Заячківського.

У селі Словіті оснували Вишкіл групи Схід. У Вишколі був приют для хорих а лікарем мед. Роман Кузьма.

В осідку групи Схід у Куровичах зорганізували приют для хорих і улаштували в будинку економії купальню з тушами і дезинфектором. В приюті групи повнив службу Др. Щуровський і мед. Ю. Маковський. Фронт групи Схід окружав півколом Львів через Пасіки, Чортківську скалу, Лисиничі, Підбірці, Ляшки, Малехів по Грибовичі малі. Бої мали позиційний характер. За фронтом оснували відсилкові точки. На шляху Львів-Підгайці у Підберіцях і на шляху Львів-Підволочиська в Борщовичах. Всі хорі і ранені з фронту, після перевязки на курінній першій помочі, відходили до відсилкової точки. Тут в разі потреби змінювали їм перевязку, сортували їх і уміщували в приюті або санітарним поїздом відсилали до шпиталю в запіллі. У відсилковій точці в Борщовичах повнив службу мед. З. Копертинська і М. Гіжовська, а в Підбірцях в часі офензиви Др. В. Щуровський і Ю. Маковський, а в січні Др. М. Козак. Під фронт доїздив рухомий дезинфектор з полевою кухнею і ваннами і тут сотні по черзі купалися і відвошивлювалися. При Команді групи Схід у Куровичах була складниця ліків і перевязкового матеріалу. Др. Свідерський оснував в Ожидові полеву лічницю групи Схід на 50 ліжок і повнив тут службу до кінця січня 1919 р. Група Схід користала також з полевої лічниці в Перемишлянах. У другій половині січня 1919. перевела Начальна Команда реорганізацію армії на основі бригад. З групи Схід вилучили У. С. С. як завязок I. бригади У. С. С. і призначили її армейською резервою з осідком в околиці Щирця. Після пляну бригада мала мати два піхотні полки (по 3 куріні), артилерійський полк (6 батарей), дві сотні кінноти, саперський курінь, булавний відділ, Групу Вишколу, а в часі операцій на фронті полеву лічницю („Лазарет“) на 100 ліжок. В дійсності новоформована Бригада У. С. С. мала

3. куріні піхоти, 1. батарею артилерії, сотню кінноти, пів куріня саперів, булавний відділ і Вишкіл.

Команда Бригади докладала всіх зусиль, щоби завершити формування Бригади. Думала, що на новому місці вспіє цього доконати. Санітарну службу треба було організувати від основ. Все надбання У. С. С. залишили в Куровичах для IV. бригади. Не було потрібної кількості лікарів і медиків, бракувало санітарного матеріялу. В тій справі їздив санітарний референт Бригади Др. В. Щуровський і шеф штабу сот. Мирон Луцький до Начальної Команди. Ждали приділення до Бригади У. С. С. сили сінників, накривал та білля, 3 дезинфектори, ліків і перевязкового матеріялу. Але висліду жадного не було. В Начальній Команді все обіцяли, а тимчасом поручали обмежуватись та вдовольнятись тим, що є. I. полк У. С. С. (3 куріні) стояв у Семенівці біля Щирця — полковим лікарем призначили Др. В. Свідерського, при I. куріні заст. лікаря був мед. З. Русин, II. куріні мед. Р. Кузьма, а при III. куріні мед. М. Кологон.

Команда Бригади в Дорнфельді а відтак у Красові. В сусідніх селах сотня кінноти, артилерія, сапери і булавний відділ. Лікарську службу для тих відділів повнив начальний лікар бригади Др. В. Щуровський. В Семенівці в осідку полку урухомили в дворі знищену австрійську військову купальню з дезинфектором. Оснували приют для хорих. У Красові був приют на 30 ліжок для булавного відділу, кінноти, артилерії. При приюті був дезинфектор і ванни. В польовій кухні варили воду і в сільській хаті переводили купелі і дезинфекцію. В березні появились випадки п'ятнистого і поворотного тифу, але переважно серед цивільного населення. Хорих на епідемічні хороби відсиляли до епідемічної лічниці в Щирці і в Стрию. Вишкіл Бригади У. С. С. стояв тоді в Розвадові біля Миколаєва над Дністром. Вишкіл мав приют для хорих, дезинфектор і прачкарню. Службу лікаря у Вишкілі повнив мед. Ярослав Солтикевич.

У другій половині лютого I. полк. У. С. С. і артилерія відійшли на фронт під Городок. З полком відійшов Др. В. Свідерський, мед. Роман Кузьма і Микита Кологон. Команда Бригади остала дальше в Красові. Через те звязок Команди Бригади з полком був утрачений. У Комарні оснував Др. В. Свідерський приют і відсилкову точку. Ранені і хорі приходили з фронту на відсилкову точку. З Комарна перевозжено хорих і ранених підводами до Рудок, а звідси санітарним поїздом до лічниці в Самборі. Тоді йшли бої під Вовчухами, Барташовом, Братківцями і Городком. Куріні не мали відпочинку. Число ранених і хорих було велике. Годі було в таких обставинах переводити відвошвлювання. Випадків п'ятнистого тифу було щораз більше. В другій половині березня Начальна Команда приділила поодинокі куріні У. С. С. до різних віддалених від себе частин. I. курінь до дивізії от. Долуда, 2. курінь до дивізії от. Стафіняка, III. курінь стояв під Самбором у дивізії полк. Кравса. Частину III. куріня вислали як залогоу до Дрогобича.

Всеж таки матеріяльне забезпечення давала куріням Команда Бригади У. С. С. у Красові. Куріні посилали по набір санітарного матеріялу до Красова. Підводи їхали болотнистими дорогами, окружаючи милями Львів. Через те доставка опізнювалась, а майно нищилось. В половині квітня 1919 р. Команду Бригади У. С. С. і Вишкіл перенесли до Болехова. Тепер зовсім пірвався звязок Команди Бригади з полком. У Болехові оснувала Команда Бригади приют на 50 ліжок у Лісовій школі. З початком мая 1919 р. обсадила Бригада У. С. С. відтинок фронту Старе Село змінюючи 2 (коломицьку) Бригаду. Тут перший раз станула ціла Бригада У. С. С. як окрема боєва одиниця. Фронт йшов через Давидів, Зубру, Виннички, а осідком Команди Бригади було Старе Село. Тепер одержала Бригада У. С. С. полк артилерії Др. Воевідки і польовий шпиталь на 120 ліжок. Шпиталь містився в Підмонастирі на залізничій стації. Лікарем був Др. Гнідий. З Вишколу мало прийти доповнення на 2-ий п'їший полк і була надія, що незабаром I. Бригада У. С. С. осягне завершену форму.

Але 15. мая 1919 р. зачався відворот. Вже кілька днів по зрушенню фронту польовий шпиталь треба було завагонувати і відіслати залізницею до Озерян. Тож Бригада в часі відвороту з нього зовсім не користала. Положення ранених і хорих було надзвичайно важке. Залишення в шпиталі наражувало на непевну долю п'блону. Хто тільки міг, старався примістити на підводі і відступав разом зі своєю частиною. Наростали санітарні обози з хорими, а між ними траплялися і пошесні хороби. В часі відвороту при полку У. С. С. була чинна перевязна точка. Тут працював Др. В. Свідерський. Легко ранені після перевязки оставали при своїй частині, а важко ранені і хорі переходили до відсилкової точки при Команді Бригади, а звідси підводами, або залізницею до найближчої лічниці. Через паніку і деморалізацію розтрачено в часі відвороту більшу часть санітарного майна, а головно дезинфектори. Чортківська офензива мала скоро

Щеплення стрільців у Завалові. Серпень 1915 р.

проминаючий успіх і не поправила безвихідного положення.

III.

Після переходу за Збруч Бригада У. С. С. залишилась як залога міста Камянця, а Вишкіл У. С. С. примістився в селі Приворотті віддаленому на 30—40 верств від Камянця. Решта галицьких Бригад перейшли на московський фронт проти большевиків. Разом з фронтом посувались щораз більше на схід галицькі військові лічниці. Бригада У. С. С. мусіла бути тепер самовистарчальна. Лічниці в Камянці були переповнені хорими і раненими Дієвої Армії У. Н. Р. Треба було подбати про нові лічниці.

Команда Бригади оснувала два приюти для хорих у Камянці, один на Фільварках, а другий в турецькому замку. Др. Свідерський зреорганізував полеву лічницю Бригади У. С. С. на 150 ліжок і примістив її в селі Сороканах.

В полевій лічниці крім Др. Свідерського повнив службу мед. Роман Гаванський. В приютах у Камянці працював Др. Щуровський, мед. Перфецький і Кологон. Для полевої лічниці і для приютів придбали дезинфектори. Відбувалася правильно купіль і дезинфекція хорих та здорових. В короткому часі вдалося припинити пошесте п'ятнистого тифу між залогою Камянця, зате поворотний тиф не вигасав. У Приворотті при Вишколі був чинний приют для хорих на 100 ліжок у Духовній школі. Приміщення і виряд приюту в Приворотті були зовсім задовільні. Постіль, білля, ліжка й хатну обстанову відступила Управа Духовної школи. Приют мав свій дезинфектор. Лікарську службу в приюті Вишколу повнив мед. Я. Солтикевич.

З початком вересня 1919. Бригада У. С. С. відійшла на московський фронт. Її завданням було очистити залізничий шлях Вапнярка-Христинівка від большевицьких загонів. Куріні піхоти, артилерія і кіннота займали фронт вздовж залізничного шляху, а команда Бригади і всі установи посувались в поїздах і урядували по чергових станціях. Бригада У. С. С. входила в склад 3. дивізії Дієвої Армії. Ранені і хорі з фронту напливали до Команди Бригади. Тут приміщувано їх у приюті, улаштованому в залізничних вагонах. Раз на кілька днів приїздив санітарний поїзд У. С. С. (мед. Перфецький) і відвозив транспорт до полевої лічниці У. С. С., котра перенеслася зі Сорокан до Браїлова. Полева лічниця примістилась біля Винниці у Браїлові в земській лічниці і цукроварні, мала до 200 ліжок.

Стрільці на фронті жили в невідрадних відносинах. У безвпинному поході, розташовані на широкому просторі, без одностайного фронту. Заєдно в строгому поготівлі. Серед таких обставин санітарні відносини погіршувались, число хорих з кожним днем зростало.

Знову щораз більше жертв забирав п'ятнистий тиф. У Христинівці стрінулася Бригада з новим ворогом Денікінською армією. Крім неї робили ще наскоки відділи Махна. Небавом Махно поєднався з Українською Армією і обдарував її

3.000 пошестно хорих. Не було змоги посортувати хорих ні примістити їх у лічницях. Вони заповнили всі лічниці і завалили залізничні шляхи. Рівночасно почався на цілому фронті відворот перед наступаючою Добровольчою Армією. Полева лічниця У. С. С. переноситься з Браїлова до Ялтушкова біля Бару, а Бригада в таку критичну хвилю залишається без приміщення для хорих і ранених. Зі всіх усюдів збиваються хорі у Жмеринку, заповнюють не тільки лічниці але й приватні мешкання.

Жмеринка стає містом недуги, а небавом містом Смерти. В ту околицю відступає тепер вся Галицька Армія і Дієва Армія У. Н. Р. В останніх днях жовтня станула Бригада У. С. С. у Станиславчику біля Жмеринки, а в перших днях листопада перейшла до Браїлова. Епідемія п'ятнистого тифу доходила вершка. 70% стрільців лежали в тифозній горячці. Лікарі і санітарний персонал падали від втоми, один по другім набавлялися недуги. Щоб зарадити лихові, команда Бригади оснувала провізоричну лічницю в Браїлові в земській лічниці і цукроварні в тому самому місці, де недавно стояла полева лічниця У. С. С. Але вигляд її тепер був зовсім не такий. Без ліжок, без постелі, хорі лежали на соломі. Аж по довгих, важких заходах вдалося придбати для лічниці тапчани, сінники і коши. Вимурували дезинфектор, поширили кухні і пральню. Лікарську службу в провізоричній лічниці в Браїлові повнив Др. Щуровський, а після його занедужання на п'ятнистий тиф мед. Р. Кузьма і М. Кологон. В лічниці працював безкорисно земський лікар Др. Ващинський. Через провізоричну лічницю У. С. С. перейшло звиж 2000 хорих. В Приворотті даліше був чинний приют Вишколу У. С. С. а в Ялтушкові полева лічниця У. С. С. З них користали в тому часі Вишкіл і інші Галицькі Бригади.

В грудні 1919 р. відійшов з Бригади У. С. С. Др. Свідерський, покликаний на начального лікаря III корпусу, а мед. О. Перфецький помер у другій половині грудня 1919. від п'ятнистого тифу в лічниці в Ялтушкові. В часі хвороби Др. В. Щуровського денікінська військова влада прислала до Бригади У. С. С. свого лікаря Др. Берковича (жидо). З кінцем грудня У. Г. А. разом з Добровольчою Армією під натиском большевиків відступали на полудне в сторону Одеси. Рівночасно зі заходу наступали поляки. Бригада У. С. С. покинула Браїлів, залишаючи провізоричну лічницю з 400 хорими під опікою мед. Романа Кузьми на місці.

Здорові відійшли походом, з лікарем Берковичом і мед. Кологоном, а реконвалесценти відїхали санітарним поїздом У. С. С. під опікою Др. В. Щуровського. Лічниця Вишколу у Приворотті і полева лічниця в Ялтушкові попала в руки польської армії. Похід Бригади У. С. С. відбувався в незвичайно важких обставинах. Сильні морози, брак одежі і перевозових засобів обезсилювали до краю знеможених стрільців. Хорих не було куди здавати. Лічниці залишались в покинутих місцях, або були в дорозі. Хорі відбували хворобу на підводах серед морозу, в неопалених вагонах, або залишались на непевну долю по приватних кватирах. Запаси ліків вичерпалися і за ніяку ціну не можна

було їх купити. Бригада У. С. С. дійшла походом до Бершаді і закватирувалась в селі Берлівка, а санітарний поїзд переповнений хорими і реконвалесцентами, посувався шляхом Вапнярка-Балта.

В перших днях лютого большевики заняли околицю Балти і У. Г. А. поневолі злучилась з Червоною Армією. Большевики скасували окремішність У. Г. А., бригади перемінили в полки, а корпуси в бригади. Назначили своїх командантів і комісарів. Поодинокі Галицькі бригади розкинули на віддалених від себе відтинках фронту. З бригади У. С. С. повстав І. полк Ч. У. Г. А., він входив в склад І. Бригади Ч. У. Г. А. (давніший II. корпус У. Г. А.)

В марті 1920 р. І. бригада У. Г. А. відійшла на фронт під Чуднів, як частина 44. московської дивізії XII. армії. Лікарем І. полку У. Г. А. назначили

Д-ра Вілліма (наддніпрянець), а помічниками його були медики Микита Кологон і Деніс Вахнянин. Під фронт доїздив санітарний поїзд (лікар Др. В. Щуровський) і відвозив хорих і ранених до шпиталю в Бердичеві. В Бердичеві в монастирі Бернардинів містилась Галицька Запасна лічниця ч. 2.

25. IV. 1920 р. проломили поляки під Чудновом фронт, а большевицька армія разом з І. бригадою У. Г. А. відступили в напрямі Бердичева, але ще того дня вечером поляки заняли Бердичів. В Бердичеві попав в польський полон санітарний поїзд У. С. С. з лікарем і обслугою.

І. полк У. Г. А. відступав далше на Козятин і тут окружений польською дивізією ген. Ромера дістався дня 30. IV. 1920. в полон.

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

МОЖЕ КРАЩЕ

(Невідомій матері і її синові).

Як Ти впав на тім мості на Росі,
де в узлісся ховалися рейки,
така сама була бліда осінь
і горіли десь села далекі,

— і хтось дав мені всі Твої скарби:
синій лист і проношену знимку.
(Біла жінка з палкими очима
пригорнула маленьку дитинку...)

З листа нині ще можна дізнатись:
дожидають Тебе нетерпляче,
а дитина вже ходить по хаті
і питає «чи татко теж плаче?» —

Так в тім листі стоїть до сьогодні,
хоч минає сімнацята осінь
і можливе: Твій син дожидає
і дружина чекає ще й досі —

може й нині часом їм приснишся
молодий, весняний, у шоломі:
що прийшов, що кохано смієшся,
що зі сином вистругуєш «коні»

— й може краще не знати адреси
й не заплести в цю казку вам терни
й не сказати — суворо, холодно —
що знад Росі уже не повернеш...

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Теодор Марітчак.*

У ХОЛМІ.

Бохня, 31. серпня 1918.

Мое байдикування в кадрі вже кінчиться. Телеграфічним наказом військового командування краківської округи, куди належу як син заточенця, мене призначили до розпорядження військового генерал-губерніяльного суду в Любліні і я маю відійти туди негайно. Але те „негайно“ при війську, дарма, що воєнний час, не треба брати надто трагічно. Військова влада далекозора — вона своїми формальностями, навіть у найбільше негайних справах, дає ще трохи часу на прощання і розстання. Отже ще кілька днів.

Рівно місяць просидів я при моїй кадрі у Бохні, зайнятий тимчасово в сотенній канцелярії славетної „Гаймкереркомпані“, тобто в запасній сотні поворотців, названій так тому, бо туди справляють поворотців із російського полону, заки їх приділять до поновної служби в австрійській армії.

Праці не було багато. Найбільша хвиля поворотців пройшла вже передтим, тепер приходять денно в пересічі кільканацять „большевиків“, такою прищипкою людська злоба охрестила цих повертаючих полонених. Треба їх переслухати, списати протокол, а потім кожному виставити блянкет на відпустку. Бо всі вони дістають два місяці відпустки, яку інколи ще й продовжують, щоб собі відпочали по трудах воєнного полону. Та заки їх пускають домів на відпустку, переслухують ще устно перед окремою старшинською комісією й випитують дуже докладно, коли, де і як попав у російський полон, чи випадково не перебіг. Таких випадків було мабуть досить. Предсідник комісії, німець з походження, інші старшини — поляки, має при кожному переслуханні грубезну книгу в руках, заглядає до неї час до часу, а потім власноручно замикає в шуфляді на ключ. Це книга дезертирів і перебіжчиків австро-угорської армії. На кожній стороні цієї книги лексиконового об'єму дві шпальти імен дрібним друком — більше ми, канцелярники, не могли доглянути.

Кілька протоколів, кілька відпусток, а два рази в тиждень писарювання при комісії — оце й вся наша робота. До цього призначили тимчасово й нас, чотирох однорічних підстаршин кадетів-аспірантів, що по скінченні старшинського курсу стоять до розпорядження краківської команди. А були ще чотири постійні сили — двох однорічних і дві паночки. Отже про перетяження працюю говорити годі, навпаки, якби не велика й весела канцелярська „кумпанія“, та ще й з жіночим товариством, то ми справді не зналиб, що почати з нашим „урядуванням“.

Особливож оці дві білявки проганяють від нас страшно нудьгу урядових годин з великим успіхом. Обидві досить живі й веселі, одна ще й буйна собі, нівроку, як той вітер. Наші старшини захо-

дять до канцелярії тільки в гості або на комісію — огож у нас доволі свobodно. Пустуємо, як ті діти, коли батьки вийдуть із хати, інколи столи на місцях не стоять, протоколи літають, а чорнило по долівці пливе. Сміх і жарти, невинні діточі жарти. Бо всі ми ще діти, дарма, що у вояцьких одностроях, дарма, що декого з тих канцелярників уже прошивали ворожі кулі.

Маємо щастя не лише до наших товаришок, але й до наших старшин. Не багато нами цікавляться, от, щоби діло йшло. В добавок усього заступник команданта це мій ровесник зі „заточеного“ Ясла, товариш хлопячих забав — підписує нам блянкети на короткі відпустки на сліпо. Ми самі виповняємо їх, тільки мусимо вважати, аби не виїхало нас більше як двох нараз. Відношення інших старшин, що часто міняються, теж дуже добре. Вони ж знають, що ми тут тільки тимчасово, що це наша тай їхня „передешка“ у золотій кадрі, хто його там знає перед якою службою.

І справді, цей місяць у кадровій сотенній канцелярії в погідному безжурному товаристві, здалеку від воєнщини й навіть здалеку від справжньої канцелярщини — це місяць гарного відпочинку. На його я собі й совісно заслужив — тримісячною непосильною муштрою, тримісячним голодуванням, тримісячним твердим майже собачим життям у старшинській школі. Шкода, що цей відпочинок такий короткий! Ще кілька днів свободи й безжурности, а там — прощай золота кадрю!

Люблін, 5. вересня.

Оце я вперше поза межами Австрії, на державній російській території, окупованій від 1915 р. австрійськими військами, тобто такими людьми як я, в австрійських одностроях. Етнографічно тут земля польська, але поправді Люблін робить вражіння цілком жидівського міста, більш жидівського ніж наші галицькі міста й містечка. Тут безумовно більше галасу й гармідеру, а передусім — жахлива нечистота домів і вулиць бє просто у вічі на кожному кроці. Особливож на бічних вулицях від бруду й смороду аж противно.

Можливо, що це подекуди наслідком довголітньої воєнщини, а тепер ще й літньої спеки, але не здається, щоб усе те покласти на цей рахунок. Деякі частини міста роблять відрадніше вражіння, тут і там завиває старовиною віків — на загал місто Люблін і його положення вартують трохи уваги. На жаль, в мене нема часу на оглядини.

Я приїхав учора вечором, переночував у якомусь жидівському готелі, бо на біганину за військовим заїздом після подорожньої втоми не було в мене охоти, а сьогодні мушу виїхати далі. Начальник військового губерніяльного суду, симпатичний круглавий генерал-суддя призначив мене до Холму, з наказом негайного виїзду. Отже ще нині гайда в дальшу дорогу.

Я з цього вдоволений, бо якась просто гарячкова цікавість вже здавна тягне мене до Холмщини. Тепер побачу сам Холм, цю столицю славної та страдальної землі, колишню метрополію великого князівства від Карпат по Литву, побачу її на власні очі. І сам не знаю чому, але чомусь така близька й рідна мені ця земля, як шматок мого власного тіла. Може тому, що я заточенець і наші окраїнні землі мені найближчі, ось, сягнутиб тільки рукою і ти на своїм.

Радо їду туди, старий генерал не потребував понаглявати, мені самому спішно побачити Холм.

Холм, 6. вересня.

Вчора зі заходом сонця я приїхав на місце мого нового призначення.

Ще здалека, з вікна залізничного поїзду летів мій зір на зустріч колишній княжій столиці, шукаючи її пожадливо на овиді трохи хвилястої рівнини побужанської. Требаж мені першому її привитати, а не навпаки. Нарешті! Щось заблестіло на далекому виднокрузі, ніби золотий огник, ніби само сонце, одно, два, три... Всі подорожні, військові й цивільні, кинулись до вікон. Ні, це не вогні й не сонця. Це витають нас золоті хрести й золоті бані холмського собору, витають здалека, витають щирим розсяєним золотом ув останніх проміннях заходячого сонця.

Собор? Чи не біля нього обертається тут колесо історії, від віків, з покоління в покоління? Холмщина, унія, католицизм, православя — а все те довкола одної й тої самої церкви, нашої церкви, як наша кров і наше тіло. І скільки вже тієї крові потекло, скільки голів упало! За прадідну спадщину, за віру батьків, за рідну землю, за церкву на тій землі, за собор на холмській Гірці... Благословенна будь велика Страднице, рідна посестро Галицької Волости!...

Щось дивного діється зі мною. Велика радість і непереможний біль потрясають мною до самої глибини на перемену. Сльози підтискаються до очей і годі їх придавити.

А міжтим на овиді виринають струнки вежі собору, а далі легка будівля з ясно розмальованими стінами посеред тихої зелені дерев на холмській Гірці. Колись на тій Гірці, й теж серед зелені, знімалися княжі тереми та оборонні мури з вежами — на захист побужанського низу. Сьогодні Гірка безборонна й безсильна, якимось беспорядно туляться до її стіп кам'яниці й доми міста. Але треба признати одно: гарнішого місця на свою столицю українські князі на Холмщині мабуть і не могли б були найти.

Зблизька Холм дещо інакший як із вікна залізничного вагону. Місто неохайне, брудне, як зрештою майже всі інші на східних землях колишньої Річипосполитої, і так само, як інші, майже наскрізь жидівське. Російські урядники й священники, що мабуть передтим надавали місту російський характер, вивтікали до одного перед австрійськими й німецькими військами ще в 1915 р. і від того часу єдиним репрезентантом російської культури в Холмі є — жидівська верхівка. Бо тільки вищі жидівські верстви торочать завзято російщину, інші

Поручник Ілько Мельник Кмдт скорострільної сотні 6/35 курія, який згинув від шабель польської кавалерії в Дроговижу коло Миколаєва н/Дністром в травні 1919 року в часі польської офензиви Галера.

вживають жаргону, а поруч цих мов чуєш ще польську та якусь дивовижну мішанину.

Такий Холм. А де те, за що йде відвічна завзята боротьба? Де той наш Холм?

Сьогодні я вже відвідував Гірку, там моя харчівня. В просторих єпископських будинках біля собору приміщено військове командування холмської округи, ріжні військові канцелярії та старшинську й стрілецьку харчівню для безпосередно підчинених вояків. Крім того кватирує там декілька вищих старшин. А сам собор — замкнений, мовляв, щоб нікому не було кривди.

8. вересня.

У військовому суді, де я приділений, все складається добре. Роботи обмаль, бодай для нас канцелярійників, бо слідчий суддя, наш начальник, з паперів не вилазить. Для докладности зазначую, що наша установа офіційно не називається навіть судом; це тільки експозитура військового суду в Люблині, а її урядовий титул у дослівному перекладі з німецького такий: „Слідчий суду ц. (царського) і к. (королівського) губерніяльного інспекторату Люблин у Холмі“. Військовому окупаційному судівництву підлягають перш усього всі вояки австрійської армії, а цивільні особи, формально російські горожани, тільки за порушення військово-адміністраційних розпоряджень або за виступи проти війська. Цивільні справи місцевих людей розглядає, як за російської влади, мировий суддя.

Та це нецікаво. Цікавіше, що я попав тут через просте непорозуміння. Наш начальник, запасний сотник-суддя, привітний та працюючий німець з північної Чехії, вже від довшого часу домагався до помочі ще одного судді або людини щонайменше з укінченими правами. Тимчасом прислали йому мене — студента прав!

Коли я зараз по приїзді до нього зголосився — а було це пізнім вечором і він сидів ще в бюрі за паперами одніський, як той сирота, бо й писарі позабиралися — аж ахнув, коли довідався, що я тільки студент. Якось довго не міг надивуватись бистроумности вищого начальства, але що з нього здисциплінований та слухняний вояка, погодився вкінці з цим фактом. Ще й потішив мене, що всьому можна привчитися.

Є нас тут трьох канцелярників: начальник судової канцелярії, один протоколянт і я до „вищої“ науки. Крім нас і самого начальника суду є ще двох старшин-судовиків, один таки по званню судейський практикант, а другий адвокат зі Львова, але обидва вони майже стало на відпустці та незабаром звідси відходять цілком. Моє нове урядування починається від самих основ — перш усього роблю знайомство зі судовим діловодством. Вчуся, а що всяка наука приємніша від монотонної практики, то я з цього тільки вдоволений.

Ще більше я вдоволений з того, що через непорозуміння попав у Холм. За те одне я готов залізти у найбільший каламар та випити бочку чорнила.

Від якогось часу над осередніми державами збираються чорні хмари. Наступ французького генерала Фоша на західному фронті, ведений безупину від 15. липня, приносить антантським військам дрібні, але всетаки постійні здобутки й викликає у Німеччині щораз тривожніші настрої. Супроти обєднаних армій антанті, що переважають подавляючим числом і — головне! — невичерпаними матеріальними засобами, боротьба стає щораз більше нерівна й тереза перемоги в п'ятому році війни перехиляються в іншу сторону. Це мусить вже бачити кожний, в кого лиш дрібка критичної думки й отверті очі.

І власне звідсіля, зі свідомости переваги противника й несвідомости та непевности виходу взагалі — йде цей внутрішній неспокій, що від якогось часу потрясає осередніми державами, зокремаж Австро-Угорщиною. Мирове проєдження австрійського міністерства закордонних справ барона Бурияна, зажертого мадярона, та ще більше різка відповідь американського президента Вільзона, цей горячковий стан іще й погіршили. Одначе до недавна все ще потішали себе ріжними надіями на пацифістичні стремління серед французів та англійців, мовляв, ще може бути порятунок бодай від найгіршого.

Але несподіваний розгром болгарської армії на балканському фронті та беззастережна капітуляція, здавалося, сильної та свіжої Болгарії — покладали кінець і цим останнім сподіванням. Події на балканському фронті стають в цей мент грізним „мemento!“ для інших осередніх держав...

Йде велика тривога, можливо, що більш інстинктовна ніж свідомо. Боятися кари мстивої Немезис, якої ролю запряг відограти новий диктатор Європи — американський президент Вільзон. І ось вам Австрія, а вслід за нею Німеччина починають заповідати на гвалт — та ще й офіційно! — демократизацію. Ще тільки друга половина дуалістичної австрійської монархії — Угорщина, стоїть непорушно при своїх „історичних правах“, наче заціпеніла. Страх розум відібрав.

І так австрійський прем'єр, барон Гуссарек, відкриваючи на днях засідання віденського парламенту, заявив святочно і „екс катедра“, що демократизація режиму й національна автономія для всіх народів Австрії (а де Мадярщина, найбільший винуватець?) — це найближча й одинока ціль його уряду. Очевидно, він не забув додати, що така автономія може бути переведена тільки законним порядком.

Це сказано аж надто виразно! Щасливі віруючі!

Хто знає, що це таке в дуалістичній Австро-Угорщині „законна дорога“, хто знає, що вона веде по через дві палати послів, дві палати вельмож, два кабінети міністрів і безліч краєвих урядів зі своїми соймами, та ще й поза куліси невидимих політичних сил — в цього не може бути і найменших сумнівів: всі ті обіцянки не можуть мати найменшої практичної вартости навіть при найкращій волі самого уряду.

Треба лиш подумати простим розумом, що це таке на ділі переведення в Австро-Угорщині національної автономії? Це ніщо інше, а такі справи найреальнішого характеру: наклонити австрійських німців та мадярів до поступок зі свого стану посідання, погодити зі собою обидві частини держави, а потім ще зокрема мадярів з їхніми немадярськими народами, німців із чехами, словінцями і т. д., поляків з німцями й чехами, а вкінці — теж не дрібничка! — українців зі сильношоками шляхтичами. Коня з сідлом, хто це потрапить! Та ще тепер, в п'ятому році війни, після таких великих жертв у майні та крові, після режиму Штірка, після безумної політики, що сама зі всіх ворогів собі поробила! Тепер, коли ця безумна політика національні суперечности лише загострила й заогнила, коли велика державна машина, розтелепана на всі сторони, пристає й боками гонить, як та дихавична шкапа!

Чи не запізно, панове?

Еге-ж! Так воно й виходить, що прогавили, прогавили ганебно! Був на те час перед війною, було його аж надто! Повних шістьдесять років, не менше, а ще й з гаком! І як дешево стояла б тоді така штучка! Було, народи Австрії далися б легко заспокоїти, просто за півдурно, за марний охлуп, дрібку більший ніж тепле слово.

Було. Сьогодні ті самі народи до тієї самої держави ставлять дещо більші вимоги — автономна мізерія нікого вже не вдоволяє. Сьогодні ті самі народи вимагають для себе права самовизначення, права вільного рішення про своє державне оформлення, ба, і про свою державну приналежність. А чейже сьогодні ніхто не буде настільки... великодушний, щоб свою шию добровільно в чуже ярмо

встромляти. Ні! Вже стільки живої крові потекло, що нікого не зжахне ще одна жертва більше, аби добитися свого.

Або тепер або ніколи! Це гасло поневолених, що лунає щораз грізніше. А хто сьогодні не годен і не намагається видобути зі своїх грудей цього оклику — цей нездібний до вільного життя й такого життя не гідний.

Думав би дехто, що Галицька Україна підніме цей могутній клич, що з глибини грудей, незадавлених ще до решти віковим ярмом, вигукне на весь світ: Хочемо жити!

Ні, не кричить, не гукає! Спить сном блаженних. Одні вдоволені, що після шибениць, таборів і воєнного страхіття на рідній землі мають хвилину „святого спокою“ і солодко дрімають на славній „українській печі“, інші — і таких немало! — крмарюють, бо війна добра на гешефт навіть для найбільшого недотепи.

А що роблять представники народу, парламентарна і всяка інша репрезентація? Те, що досі. Одного дня залицяється, другого погрожує правительству. Так у колісцє, від років. Просто трагікомічна ситуація, коли зважити, що й залицятися нема за що, й погрожувати нема чим. Погрожування порожнім п'ястуком, хоча й затисненим, в таких обставинах зійшло на пусту фарсу, однаково, що пальцем у чоботі покивати. Махай собі до схочу.

А моглоб воно бути інакше, цілком інакше. Мігби цей п'ястук лопнути об стіл, щоб загриміло де треба і як треба. А якби ще не почули, то вдарити не по столі, а так, щоб відкараськались раз на завжди. Так щож, коли цей п'ястук боїться набрати сили з низу, боїться розгойдати море, боїться вдарити в це порожно, що все ще видається йому якоюсь гранітною скалою.

Осьтак одні бояться, інші дрімають, ще інші може й дещо робили б, та не знають, як забратися до діла — а всі мовчать як закляті. І того крику не

чути, що хочемо жити. Мабуть всякий крик противний нашому громадянству, залюбленому по самі вуха у „святому спокою“. Нема чого лобюватись, щоб у найближчому будучому ми самі перервали нашу дрімку. Але що буде завтра, коли інші збудять нас своїм криком?!...

8. жовтня.

Що діється на Україні? Кожна вістка звідам така невідраднa й болюча, що коли бачу в часописах рубрику „з України“, жах бере її читати.

Бо на тій „вільній“ самостійній Україні, під патронатом німецьких штиків і правительства наказного гетьмана усієї України Павла Скоропадського — розвивається й процвітає русофільство...

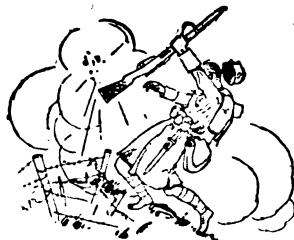
15. жовтня.

Сьогодні проголошено офіційно скасування австрійської окупації. Хто проголосив? Самі-ж австрійські влади. На приказ австрійського військового комісара міста власне в цю хвилю перемальовують на магістраті австрійського двоголового орла на одноголового польського. Тойже австрійський комісар міста заявив сьогодні делегації жидівських радних — вониж становлять більшість у міській раді, — щоб жиди змінили (так!) своє відношення до поляків, бо ці останні від сьогодні являються панами Холмщини.

Ось як у практичному приміненні виглядає право самовизначення народів. Та чи випадково в берестейському договорі не признано Холмщини суверенній Українській Державі? Що з цим правом і чие тут властиво, право? Покищо австрійської окупаційної влади, а там — хто собі його візьме.

Сполудня відбулася мізерна демонстрація чи пак маніфестація місцевих поляків. Щось вони досить ніяково почувують себе в новій та несподіваній ролі наказних панів. Маніфестація покінчилася вічем на магістрацькому подвір'ю, тобто кількома фразами й окликами.

(Далі буде).

Бої У. С. С. на відтинку Ужока в рр. 1914 і 1915.

„Уривок зі споминів“.

Написав: *Тимко Ганчарик*, б. У. С. С.

Перечитуючи деякі спомини про бої У. С. С. в Карпатах ніде не стрічав я докладного опису боїв на відтинку Ужока, в котрих брала участь сотня сотника Осипа Будзиновського. Вправді є згадка про ті бої в споминах отамана Д-ра Шухевича під заголовком „Видиш Брате Мій“, але то тільки короткий опис. Крім того мильні в нім дати, а то, здається, тому, що Др. Шухевич не брав у тих боях участі, бо з рештою курія був у другім місці. Щодо точности дат то можливе, що їх не запам'ятав, як це він сам говорить у своїх споминах. Дятого я як учасник тих боїв подаю їх хід з точними датами.

Кажуть люди не родись богатим, а родись щасливим. Правда, і на війні треба було мати щастя, котрого нажалі не мала сотня Будзиновського. Її перекидали з відтинка на відтинок майже що кілька днів. Ми, жартуючи, говорили, що товчемося по Карпатах як „Марко по пеклі“. Дня 23. XII. 1914. ми щойно закватирувалися в селі Дзеньовій з думкою довшого постою, а тут вертає четар Цяпка зі стежі і каже, що москалі відступають в напрямі Висоцька. Він зі стежею відійшов до села Лібухори, а відступаючий відділ москалів його стежу сильно обстрілював, але він якось з тої халепи вимотався і без страт вернувся до частини. Ми одержали приказ вирушити за відступаючими москалями, і дня 27. XII. 1914. ми рушили горами через село Лібухору в напрямі: Висоцько Вижне-Нижне. Сотня числила около 130 крісів. Нам у повнім наряді було йти тяжко, але настрої був бадьорий. Миж наступаємо! Провідником нашим є старий верховинець, дорого знає добре.

Ми вийшли на сам верх гори досить високої. Її назви не памятаю, памятаю лиш назву гори Пікуй високої на 1405 м., котра пишається між меншими горами мов цар між меншими володарями. У підніжжю тої гори розтягнулося село Лібухора. Ми сходимо до села дуже обережно, бо четар Цяпка твердив, що в селі дуже непевний елемент, можуть бути по стодолах поховані москалі, котрі можуть нас обстрілювати. Коли вони на вас так завзялись, то останьтеся позаду, каже сотник Будзиновський жартом. Це вразило Цяпкову хоробрість, і він був на сотника дуже лютий, але до сварки не дійшло. За кілька хвиль ми є в селі. Ми жалували, що з нами нема отамана Д-ра Шухевича, бо ми нераз під його команду з найгіршої халепи виходили ціло, а тут Бог зна, що нас чекає.

Рано 28. XII. 1914. ми получилися з досить сильним відділом лянштурми й рушили в напрямі Висоцько Вижне-Нижне, де по звідомленні стеж затрималися москалі. Ми йшли поволі, бо в відділі, котрий з нами получився, були майже старики з ви-

їмком відділу гірської артилерії, котрої обслуга складалася зі „штанду“. А що сніг був по коліна, то старики ледво волікли ноги і часто падали в сніг, з котрого не могли видобутися. Ми молоді, майже діти, не могли рівнодушно дивитися на їх муку, яку вони переносили в тій кампанії. Ми їх жалували, але допомогти їм не були ми в силі. Часто ми з ними говорили, потішаючи їх, що війна скоро скінчиться й вони повернуть до своїх жінок і дітей.

Пізним вечером ми прийшли до Висоцька, але про відпочинок годі було й думати. Сотник Будзиновський одержав приказ від команди вислати негайно стежі в напрямі річки Стрий, де по другім боці мали бути москалі. Я як командант стежі підійшов зі своїм відділом завдяки мряці так близько ворожих становищ, що почув, як москалі між собою говорити: „Васілій, подай лату скарей“. Довідавшись про їх становища, я вертався до своїх, щоб зложити звіт з відбутої стежі. По дорозі стрінув старенького чоловіка, який мені сказав, що в одній хаті є москалі. Ми окружили хату і забрали їх у полон. Вони мабуть того чекали. Другі стежі вернули також не з порожніми руками.

Рано 29. XII. 1914. заняли ми позиції за селом, розвинувши розстрільну таки на снігу. Москалі почали нас сильно обстрілювати. Гарматні стрільна і крісовий вогонь робили між нами страшне спустошення, тому ми не мали найменшої надії утриматись на становищах. Лянштурма й гірська артилерія заняли позиції за горою і були цілком криті перед ворожими стрільнами, ми були у підніжжю гори і тому в великій небезпеці. Коло мене впали три гарматні стрільна, але на щастя не експлюдували так, що я був на волосок від смерті. Опустити позицію ми не мали приказу. Перед вечером мене залишив сотник з кількома стрільцями на місці, а сам зі сотнею пішов ярмом, щоби полутись з групою, котра стала за горою, обіцяючи мене скоро змінити. Москалі спостерегли цей маневр і почали то місце за горою сильно обстрілювати. Нас в долі майже не займали. Але як дістатись до своїх?

Пізно вечером коли ми майже примерзали, я рішив за всяку ціну добитись до своїх за горою. Перед ворожим обстрілом мене крила темна ніч. Коли я зі своїми людьми добився за гору, де мали бути наші, мені представився страшний образ. Москалі стріляли не даром. З живих не було нікого, зате всюди валялись людські трупи порозривані на кусні, і ціла гора була ними покрита. Ворожі гарматні стрільна вивязались зі свого обов'язку добре. Ні крику ні стогону не було чути. Царив дух смерті.

Куди йти? Де наші? Що сталось з ними? На ці питання я не міг собі відповісти. Треба якось рішати. Тут залишатися неможна. Нараз воздух прорізує знаний кожному стрільцеві свист летючої гранати. Мене огортає страх перед смертю. Іду в напрямі села, стрільці за мною. Над самою річкою стрічаємо якогось австрійського старшину і кількох вояків. Питають, куди ми йдемо. До села, відповідаю. Добре, підемо разом. Вони відстали від свого відділу і зблудили.

Після довгої блуканини ми добились до села Бутельки. Була північ. Ми зайшли на парохію, де ще світилося. Молодий священник дуже нас жалував і перепрошував, що не може нас нічим погостити, бо війська, все що було, позабирали, так, що вони самі майже голодують. Він нам сказав, що в селі є наша сотня, що мене дуже врадувало. Ми zostались у нього ночувати.

Рано 30. XII. 1914 я пішов у село, відпитав сотника Будзиновського, котрий дуже ввадувався, що ми жиємо, бо він мав нас за погибших. Я відійшов від нього й не встиг зісти кусок хліба, а тут збірка. — Но, думаю собі, певно відворот. Та на жаль мої думки не здійснилися. Ми маємо заняті оборонні позиції на тій самій горі на схід від села, де вчора відбулася така страшна масакра, з лянштурмою і гірською артилерією, під командою майора Рікка.

Гірська артилерія заняла становища на яких 220 м. по заді нас і, додаючи нам відваги, посилала в сторону противника свої залізні дарунки. Майор Рікка характеристична людина. Лежимо на снігу. Він на переді нас на яких кілька кроків стоїть, натиснувши шапку на очі й не зважаючи на сильний обстріл противника, ані не дрігне, проклинаючи ворожі кульки. Я лежу на снігу проти нього. Він кличе мене до себе, частує горівкою й ковбасою, дає папіроску і питає, чи я не змерз. Я кажу, що ні, але ті старі лянштурмаки, то Бог зна, чи повстають зі снігу. Він сміється й каже, що У. С. С-и є „тапфере унд браве Керле“, а він на чолі таких доказав би чудес хоробрости. Я засалютував і відійшов хильцем на своє місце, ляг у сніг. Так ми пролежали до години другої по полудні, аж прийшов приказ відвороту.

Мої завваги щодо лянштурмаків таки справилися. Богато з них на команду „авф“ не повставали. Розуміється, що позамерзали.

Ми відступали у напрямі села Гнила, до котрого прийшли ми вечором напів живі. Дістати добру квартиру, не було мови, бо війська всюди повно, як вороння. Ми зі сотником переспали, а зглядно перемучилися в якійсь нужденній хатині, в котрій купами лазили блощиці.

Рано 31. XII. 1914 ми мали здержувати москалів, котрі вже були недалеко села. Ми розвинули розстрільну попід горою, досить високою, від нас на полудневий захід. Москалі наступали на нас кольонами. Ми їх прополокали таки добре, але здержати їх ми не могли, бо нас було за мало, й під сильним вогнем почали ми відступати в напрямі Гаязь-Ужок, горами. З причини ночі й залісення гірських верхів ми не могли добре орієнтуватися

Санітарки У. С. С. п-и Ружицька, Щипко та Катря Гладунівна. — Лютий 1916 р. Свистільники.
(До статті „Нарис санітарної служби УСС.“)

так, що по тяжкій блуканині, бродячи по пахи снігом ми над ранком 1 (першого) січня 1915 року добились до села Гаязь коло Ужока. Ми шойно стали край дороги під плотом, ледви держачись на ногах, а тут підбігає до нас австрійський старшина і щось говорить з нашим сотником. Довідавшись, що ми по тих всіх „штрапацах“ дуже перетомлені і голодні, казав нам видати по конзерві. Він десь на хвильку відійшов, заявляючи, що зараз вернеться з розпорядженням, де нас приділять. Підходжу до сотника й питаю:

— Пане сотнику, може дістанемо відпочинок? Таж нині в них „Нови Рок“, а ми такі перемучені, що ледви на ногах стоїмо.

— Так, так, — каже сотник — ви не чули в ночі й тепер, який клекіт, що аж земля дрожить! Є надія на відпочинок!

Но, думаю, нема нашого отамана Д-ра Шухевича, то й пиши пропало. Вони нам тут справлять такий Новий Рік, що аж у пеклі будуть сміятися, а може з тої пастки й не вийдемо ціло. До сотника підходить четар Гаас, поправляє цвікер і каже:

„Вчера Сильвестер був не согірший, а нині „Новий Рік“ мабуть буде ще ліпший“.

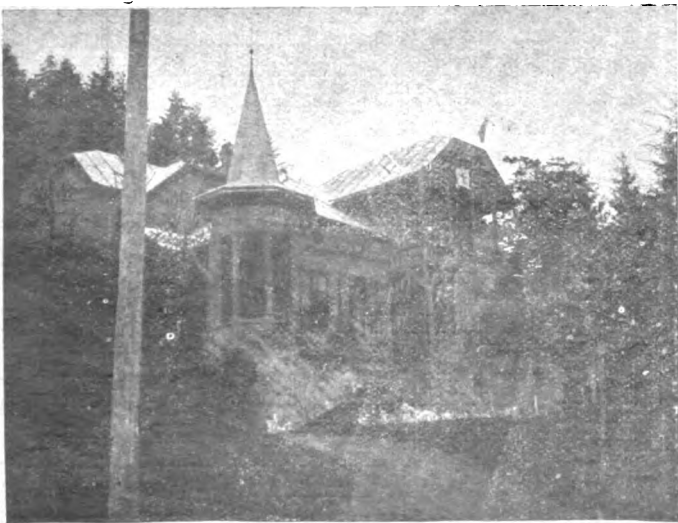
Вертає старшина і каже, що ми маємо тут остатись під командою полковника Януша Чермака, команданта Ужокського Пасу. Покищо, ми будемо

у резерві, але що ситуація zagrożена, то ми дарувати не будемо. Ми мали скритися за шкарпом залізної дороги, котра тягнулася долиною вздовж потічка. Під градом куль йдемо на призначене місце. Саме їде верхом сам полковник Чермак. Сивий, старенький, худощавий чоловічок. Порівнявшись з нами, усміхнувся й крикнув „Ельєн Юнгшіден! Вір верден ді Руссен дурхшнайден!“ Ого, думаю, вже по нашій резерві. Ми розвинули розстрільну й давай стріляти до москалів, котрі окопалися на яких 1500 м. від нас. Наші кулі їм не дуже шкодили, бо вони були добре криті, але їхні між нашими рядами робили страшно спустошення, бо ми були перед ними розкинені як на долони.

Ціла гора вкрита трупами, котрі чорніються в чорних „мантлях“ як вороння. Ще більше ранених. Йдемо приступом. Нас збивають до половини гори в зад. Надїздить полковник Чермак, кричить до нас з коня „Форвертс Кіндер“ і проштий кількома кулями, паде з коня. Його забирають „лапайдухи“ й несуть до поблискої хати. Деякі стрільці пробують дістатися до хати, щоб перевязати рани але падають побиті.

Зриваємося зі снігу і йдемо четвертий раз „штурмом“ на ворожі окопи. Їх паде досить, не говорячи про наших. Та їх становищ не здобуємо з причини їхньої переваги і зсуваємося в низ, вкриваючи гору трупами й раненими. Крики і зойки як у пеклі. Ми йдемо ще два рази приступом, але без успіху. Про здержання москалів нема мови. Гармаші загвозджують гармати. Значить по всьому. Сотник мов не свій, не знає, що робити. Він лежить недалеко мене, „задекувався“ за вбитим мадяром і стріляє в сторону москалів. Я також скрився за трупа й стріляю. Сотник каже до мене, що, хто ще живий, то треба з відсіля одинцем діставатися до просмику в віддаленні яких тисячу кроків, а там вже — Бог батько. Москалі сильною стріляниною до просмику нікого живим не перепускали. Хоч грозить смерть сотник зривається з місця й під сильним обстрілом біжить у сторону просмика, до котрого щасливо добігає. Він уратований.

Другий мав бігти четар Гаас, а відтак я. Четар

Приют для недужих У. С. С. на Дубині.
(До статті „Нарис санітарної служби У. С. С.“)

зривається і біжить. Вже минув першу хату, ще треба дві й вирветься на волю. Москалі це місце сильно обстрілюють, кульки аж землю підривають. Коли четар добігав уже до третьої хати, обкрутився довкола себе і влетів до сіней. Дивлюся, чи не виходить. Ні. Певно ранений.

Тепер черга на мене. Зриваюся й біжу не звертаючи уваги, що мене обстрілюють. Це їхня річ. І так по голові не поглядять, як дізнаються, що я стрілець. Добігаю до другої хати, кульки як на збитки відривають у чобіт обцаси, продїрають шапку, і в кількох місцях плащ. Одна кулька вбивається в ложе кріса, а перед третьою хатою обезсиленний відламок гранату товче праву ногу й то таки добре. Піт котиться з мене цюркоком. Вбігаю до хати.

На землі лежить четар Гаас блідий як полотно, а я думав з ним тікати дальше. Коло нього лежить труп полковника Чермака.

— То Ви Ганчарик?

— Ви ранені?

— Не знаю, але чую біль ноги, може й що обірвали. А з вами щое пане четар?

— Я ранений у паху — каже четар, — чую великий біль і нема кому мене перевязати.

Але й мене почала нога дуже боліти, так що я ледви поступався. Про втечу не було мови. Четар Гаас у горячці дре гроші і всовує їх кавалки під скриню. Нашо, пощо, не знаю. Я приляк біля нього, хочу подивитись де він ранений. Розщіпаю його сподні. Дивлюсь, куля перейшла нижче пахи правої ноги наскрізь і залізла у ліву ногу. От тобі бабо празник.

Кількох наших У. С. С., що остали ще здоровими, стріляють у сторону москалів. Ніяк не хочуть здоровими дістатися в полон, але мадяри кричать, щоб перестали стріляти, бо „бідеш муска“ виріжуть їх до ноги. Перестали. Стоять гуртком за шіпчиною недалеко нашої хати. Москалі обстрілюють тільки дорогу до просмику, щоби ніхто з наших туди не передирався. Там вже повно трупів. Найбільше стрілецьких.

Десь коло години четвертої по полудні почали москалі зсуватися з гори в низ, щоби зайняти нові становища й забрати полонених. До хати, де ми знаходимося, входить їх ротний командір. Розглянувшись по хаті питає мене, показуючи на труп Чермака.

— То командір бригади?

Я мовчки кивнув головою, що так.

— А то, хто такой? — і вказує на лежачого четаря Гааса.

— Ранений старшина, відповідаю.

— Нічево, вилічиться. А ви унтер-оффіцер, да? Ну — да, по звйоздочках відно. Скільки вам годів?

— Девятнацять — кажу.

— А, ви доброволец-стрелок, да?

Я не відповідаю нічого, бо думаю, що він мене таки зараз тут уба.

— Ви ранені?

— Ногу протовкло, й ходити не можу, відповідаю.

— Нічево, заведуть на перевязочний пункт, зделають перевязку і будет харашо. А пожалуйста, пасматрїть, чи там у старика в кармане чево нет, — вказує на труп Чермака.

Я всунув руку в кишеню сподень і витягнув чорний сталевий годинник, котрий він забрав і вийшов з хати. Небаром прийшли санітарі, забрали труп Чермака та похоронили біля церкви. Мабуть і до сьогодні там спочиває.

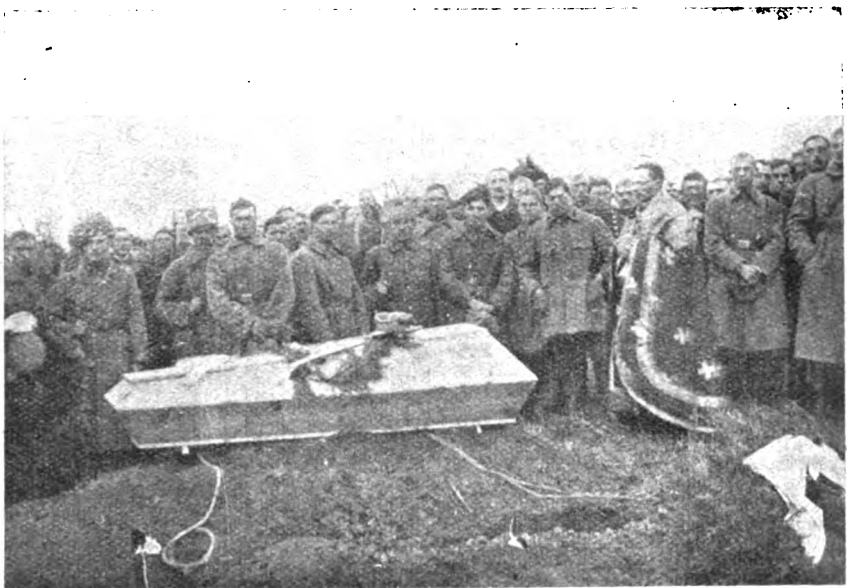
Забирають полонених. Є й У. С. С., але не богато. Навіть десята часть сотні не зосталася в живих.

Прийшли санітарі нас забирати. У хаті ранених побільшилося. На печі сиділа баба, заглянула через грубу на середину хати і тяжко зітхала. Салдат-москаль, сходячи з гори, вистрілив. Кулька пробила деревляну стіну і вбилась бабі в зад. Баба з йойкотом впала на середину хати, а хлоп кричить:

— Десь тебе там чорт висадив на моє нещастя, не буде кому й води внести до хижі.

Та бабі не до води. Репетує на ціле горло, що мабуть й в небі її кривду почули. Що з нею сталося, не знаю. Нас забрали до шкільного будинку, з котрого на борзі зробили шпиталь. Там було вже повно ранених. Від їхнього крику й зойку мої нерви мало не потріскали, хоч я їх мав сильні як мотузья. З четарем Гаасом було дуже зле. а найгірше при віддаванні мочи, так страшно кричав, що не можна було слухати.

Так ми відсвяткували Новий Рік після нового стилю в Карпатах у селі Гаязі коло Ужока. Рано 2. I. 1915. нас забрали і завезли до Борині, а з Борині до Турки над Стриєм. Там нас завагонували до санітарного потягу, котрим мали ми доїхати до Бродів а відтак у глуп Росії на, Бог зна, як довгу поневірку. У Бродах ми з четарем Гаасом розійшлися і більше я з ним не стрічався. Мене вивез-

Похорон чет. Ярослава Гаймановича в німецькій кольоні Глікстали на Україні 5.III 1920 р.
(До статті „Нарис санітарної служби У. С. С.“)

ли до міста Скобелево в Малій Азії Туркестанського Краю, до котрого я приїхав 30. I. 1915 р.

Почалися нові злидні російської неволі. По рїжних пережиттях і пригодах я через Росію, Фінляндію, Швецію і Німеччину вирвався на волю і дня 21. I. 1918 р. приїхав до Австрії. Після квантанни в місті Пардубицях я поїхав до Відня. Моїм бажанням було як найскорше дістатися між У. С. С. і побачитися зі старими знайомими, котрі ще зосталися при житті, а найскорше отаманом Шухевичем і сотником Будзиновським, щоби зложити їм звіт зі свого пережиття й стати під їхнім приказом до дальшої боротьби з нашим відвічним ворогом: Та на мій превеликий жаль їх між стрільцями не було.

Після тих усіх переправ, які відомі кожному учасникові боротьби за Самостійність України, дня 5. VI. 1920. р. вернувся до рідного села Тудорова. Скінчилося стрілецьке життя; я став грєчкосієм. споминаючи про наших і мріючи про наше Майбутнє.

АЛЬБОМ У. Г. А.

Пригадується оповістку в листопадовому числі з 1935 р. „Літопису Червоної Калини“ про Проміятну Книгу УГА.

Бажанням Видавництва дати твір, що бувби справді гідним пам'ятником героїського пориву нації, її вчиння постояти за себе.

Просимо проте всіх б. співучасників УГА, їх рідню та знайомих — присилати збереженні світлинні та документарні матеріали.

При світлинах групових і побутових зазначувати — військові частини, назви місцевостей, час.

При світлинах особистих — імя і прізвище, місце і день народження, військова формація, перебути бої, боеві заслуги.

Просимо спішити з присилкою!

Видавництво „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

ДО П. Т. ПЕРЕДПЛАТНИКІВІ

Розпочинаємо вже осьмий річник «ЛІТОПІСУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ». За сім літ безпереривного існування здобув «Літопис» стільки прихильників і передплатників, що зміг появлятися точно кожного місяця. І на цей новий — 1936 р. не треба нічого більше, як лише, щоби П. Т. Передплатники платили точно біжучу передплату.

До цього закликаємо всіх наших Передплатників. Просимо присилати передплату на 1936 р. конечно згори вже в січні, бо лише тоді зможе Видавництво вести нормально свою господарку.

Залягаючих Передплатників просимо обовязково вирівнати в січні всі свої залеглисти.

Знову ж Редакція доложить всіх старань, щоби «Літопис» повнив дальше свої важні Історичні й виховні завдання та щоби своїм змістом став ще більше цінним та цікавим.

УПРАВА.

ПОДЯКА.

Оцим почуваюся до обовязку зложити подяку Товариству взаїмних обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові за скорє і без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по моїй дружині Теодозії Фалендиш емеритованій учительці в Пилипчу, яка на жаль лише дуже короткий час, бо тільки 7 місяців перебула в обезпечі.

Скорє й акуратне виплачення обезпеченого капіталу уповажнює мене поручити це одинокє українське Товариство обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові найширшим кругам української суспільности.

Василь Фалендиш.

„ЛІТОПІС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 1. / Січень 1936.

ЗМІСТ:

Бувало...		Нарис санітарної служби Українських	
Ф. Невестюк	2	Січових Стрільців і І. Бригади У. С. С.	
Святий Вечір під Хировом		В. Щуровський	11
Степан Лисяк	2	Може краще	
До історії III. Бережанської Бригади II.		Анатоль Курдик	15
Галицького Корпусу		На переломі	
о. Ілля Бобиляк	3	Теодор Марітчак	15
З записок бл. п. отамана Богуслава		Бої У. С. С. на відтинку Ужока в рр.	
Шашкевича		1914 і 1915	
(Частина автобіографії в Берліні 3. липня 1922)	6	Тимко Ганчарик б. У. С. С.	20
Пам'ятна ніч у повстанчому штабі		Від Видавництва	24
Гнат Порохівський	7		

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 2

ЛЮТЕНЬ

1936

ПАМ'ЯТІ СТУДЕНТІВ ГЕРОІВ

ЩО НЕМАЄ ДЕКЛАРАЦІЙ: НОВА ХАЦІ
СВОГО ЛЮБОВ, СИНІ ТУДА, СВОХ ЖИТТЯ
ВИЗВОЛЕХИЮ УКРАЇНИ
ВСЕЩАЄ ВІДАЛИ.

УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО

Альєа Горда. І ХVI рокинии вою в. Косталми.

Проект таблиці - пам'ятника в честь полеглих студентів, що мада бути вмурована в авлі Українського Академічного Дому у Львові, коштом і заходом Студентства. Відслонення таблиці мало відбутися в річницю геройського бою студентського курія під Крутами.

Д Е Н Ь З Л У К И

22. I. 1919 р.

Ген за Дніпром гудуть гармати,
Дрожить земля сніжно, холодна,
А в Києві сьогодні Свято:
День Злуки в Києві сьогодні.

Від досвітку народу море
Колишеться біля Софії...
А на майдані ліс прапорів
У світлі сонця променіє.

А у Софії співи, лики,
Огні, кадила й фиміями...
Молебні служать там владики,
Великий тиск народу в храмі.

У кожного веселі лица
І щастя в кожному без міри...
На radoщах уся Столиця.
Немає смутку, ні зневіри.

Надії кожде серце будить...
Аж ось — стиха у мурах храму
І на майдан, де море люду,
Владики вишли з хоругвами.

Ущухло море на хвилину
І понад люд із пєдесталу
Святочно, торжественно линуть
Грімкі слова універсалу:

»Од нині во єдино злились
В одно злучилися частини,
Що їх століттями ділили
Недоля й злидні України.

Один народ, одна держава,
Одно імя лиш для народу...
Одно бажання, мрії, слава,
Ген — од заходу аж до сходу!...«

І слуха слів тих люду море,
І слуха військо їх у лавах,
І лунко вється у просторах
Трикратне: »Слава! Слава! Слава!«

А там де схід, гудуть гармати
І на заході люті бої
І там і там ідуть завзято
У вир змагань кривавих вої.

В Софії дзвінко дзвонять дзвони,
В Софії гимни і молебні,
Вже розторощені кордони,
Повалені стовпи ганебні.

За чим горіли в нас бажання,
Про що леліяли ми мрії,
За що ми кров лили в змаганнях —
Те сталося там, біля Софії.

Традиція визвольної боротьби

Найблискучішим пам'ятником нашої політичної свідомості XVII віку є знаменита протестація українського духовенства 1621 р., що ясно показує, апелюючи до славної традиції України — князя Олега з його штурмом Царгороду — глибоке розуміння нашого тогочасного суспільства для великої ваги історичної традиції славного нашого минулого на душі сучасників. Не забуваймо, що на духові цієї протестації виховався Богдан Хмельницький. Коли поляки руйнували перемиську усипальницю галицько-волинських королів, або гробівець Хмельницького в Суботові, коли москалі руйнували Мазепин Батурин, то чи ж не нищили вони цим могутніх зародків традиції тільки що пробудженого народу? Чи ж не хотіла протестація нашого духовенства згадкою про вікову славу розбудити в нащадках нову енергію, нову силу в боротьбі за свій народ. А чи досягла вона цілі, найкраще посвідчить зрив Хмельницького.

Новий великий зрив перебула українська нація в рр. 1917—1921 — і заходами українців сила пам'яток цього зриву зібралася в українських руках у Празі, де є змога переховати їх в скрутних часах, що судились нам. Знаючи, яку святиню роблять інші народи із своїх історичних пам'яток, мусимо й ми зробити з наших неживих свідків славних днів міцне звено нашої історичної традиції. На цих

пам'ятках, на цій збереженій традиції мусимо ми виховувати наше нове покоління, як „протестація“ виховала покоління Хмельниччини. Та для належного розміщення, розташування зібраних реліквій конче потрібно власної, хоч невеликої кам'яниці.

Вже скоро два роки, як почалася збірка на цю ціль, і досі зібрано на дві стіни! Невжеж при цьому й залишиться? Невжеж ціла українська нація не спроможеться на вибудування двохповерхової кам'яниці, коли від цього залежить гідне збереження її традиції? Чи наші предки ліпше від нас знали і відчували необхідність розбуджувати стало гордість на власне минуле? Невже своєю власною байдужністю до славних традицій недавнього зриву зрезигнуємо ми із спроби виховати в підрастаючому поколінні нового Хмельницького? Цим разом не може таке статися. На перекір своїм воюрогам мусимо зберегти пам'ятки нашої державности як запоруку того, що ми не склали зброї й не складемо, поки не досягнемо своєї найвищої цілі. Як італійці в своїх столітніх змаганнях виховували що-раз нові генерації бойців на своїх пам'ятних колекціях „Відродження“, так і ми мусимо постаратися дати новому поколінню правдивий наочний образ наших змагань і досягів — Музей нашої державної творчости.

Др. М. А—вич.

Спільна військова юнацька школа

(Короткий історичний начерк.)

Написав: *Микола Миронович.*

Кінний відділ юнаків на водопої.
На коні — юнак Василь Крижанівський, пізніше славний артист-маляр († 1926 р. у Львові й похований на Личаківському цвинтарі). Напроти — командант сотні, сотник Михельсон.

Уряд У. Н. Р., виходячи з засади, що Українська держава мусить мати кваліфіковані кадри старшин для майбутньої регулярної української армії, не зважаючи на тяжкі обставини й безнастанні бої на фронтах, заснував при кінці 1918 року в Житомирі першу військову школу під назвою: „Перша

Житомирська Юнацька Школа“. При утворенні цієї школи уряд мав на увазі раціонально використати молодий ентузіязм освідомлених і патріотично настроєних одиниць з освітою не нижче середньої школи, щоб створити з них ядро майбутньої армії.

Група старшин української юнацької школи в Кам'янці-Подільському в січні 1919 р. Сидять (зліва направо): 1. Командант 1-ої сотні пор. Аркадій Валіський (тепер, по скінченні академії ген. штабу, служить у польській армії). 2. Командант пішого курія сот. Никитин. 3. Пані Кочубей, машиністка канцелярії школи. 4. Начальник школи підполковник Пучківський. 5. Генерал-поручник генштабу Дядюша († 1932 р. в Каліші й там похований). 6. Інсп. кляс школи підполк. Микола Лорченко. 7. Пані ?, канцеляристка школи. 8. Генерал-поручник Капустянський, лектор. Стоять (зліва направо): 1. Хорунжий Лиханський (молодший). 2. Адмін. поруч. Балацький, діловод господ. частини. 2. Генштабу сот. Лушненко (старший), лектор. 4. Сот. Лиханський (старший). 5. Сот. Цурканів, лектор (застрілювався в Парижі). 6. Полковник Петрів-Бакланів, лектор. 7. Сот. Микола Миронович. 8. Сот. Квітко, адютант школи (тепер у польській кавалерії). 9. Хорунжий ?, канцелярист школи. 10. ?. 11. Сотник Варавко, завід. госп. частини. 12. Полковник Волошин, лектор (у 1925 р. замордований більшовиками в Києві). 13. Хорунж. ?. 14. Генерал-хорунжий Сварика, лектор артилерії. 15. Пор. Федорівський. 16. Командант 2-ої сотні сот. Рудичів. 17. Хорунжий Лушненко (молодший). 18. Сот. Модест Семирозум, запасний старшина й лектор. Стоять у другому ряді: 1. Юнак ?. 2. Сотник ?. 3. Ген.-хорунжий генштабу Мартинюк, лектор школи. 4. Пор. Орлов, інспектор гімнастики. 5. ?. 6. Пор. Назаренко, поміч. господаря. 7. Козак ?, джура начальника школи.

Юнаки на позиції під Житомиром.
В середині — сотник М. Миронович (х).

Місто Житомир, що було тоді в запіллі воєнних подій, як найліпше надавалося до спокійної праці. Уряд У. Н. Р. доручив зорганізування цієї школи б. старшині російської гвардії, полковникові генштабу Всеволодові Петрову. Полковник Петрів був людина непересічна. Великий патріот, добрий старшина, людина енергійна й відважна — отже вибір був цілком удатний.

На початку сформував він лише одну сотню, хоч до школи зголошувалася сила української молоді з бувших юнкрів і кадетів, що через вибух революції не могли скінчити своїх шкіл. Відразу приступлено до військової науки з практичним приучуванням юнаків до фронтової служби. На жаль, нормально наука в школі тривати довго не могла: українська армія відступала й юнацька школа примушена була відіграти дуже часто ролю останньої військової резерви. Цій резерві не довелося довго чекати на боеве хрещення. Уже в Житомирі школа вийшла на фронт.

Полковник Петрів, впроваджуючи своїх учнів у бій, не покидав їх у кривавих сутичках, а, лежачи з крісом у руці серед юнаків, обзнайомлював їх практично з боевою тактикою, а часто направляв сам юнацькі прицільники.

Школа все більше і більше здобувала собі славу серед боєвих частин армії, як боездатна, дисциплінована й тривка одиниця. Цю, цілком заслужену славу придбала вона собі не стільки своїм вишколенням, як гарячим запалом і відвагою. Большевики не один раз відчували на собі опір цієї частини й почали висилати проти неї свою школу червоних командирів і моряків.

В один із боїв під Коростенем юнацька школа стратила звязок з армією й опинилася в запіллі большевицької армії. В цій грізній ситуації школа не стратила притомности завдяки відвазі й холодній крові полковника Петрова й чудом вийшла із

небезпеки, тиняючися продовж 3 день серед болот і багон та вступаючи в дрібні сутички з зустрічним ворогом. Школа в цей час не покинула ані одного раненого й у зразковому порядку пристала до голівних сил армії.

Школа провадила нормальні заняття тільки в часі, коли на фронті наставало відносно заспокоєння. Наука відбувалася або під голим небом, або по столах. Виховавці-старшини виявляли при вишколенні юнаків небувалу витривалість і енергію. Особливою працевитістю відзначався інспектор клас юнацької школи полк. М. Лорченко.

Так минув тяжкий і трагічний для української армії 1919 рік. У кінці року армія, відступаючи перед ворогом, все ближче підходила до польського кордону. Територія вільної України все зменшувалася, замикаючися врешті в межах трьох повітів, при чому армія українська провадила рівночасно бої з большевиками і з білою армією генерала Денікіна.

Юнак-кіннотчик на варті.

Юнацька школа знайшла собі на короткий час притулок у Кам'янці-Подільському. Школа мала в цей час дві сотні піхоти з артилерією й кіннотою — і тут власне її перейменовано було на „Спільну військову юнацьку школу“.

Серед лекторів школи було багато відомих знавців воєнного мистецтва, як наприклад генерального штабу генерали Дядюша й Капустянський. Начальником відділу піхоти юнацької школи був тоді сотн. Никитин, а кінного відділу — сотн. М. Миронович. Полковника Петрова в той час було іменовано генерал-

Портупей-юнак кінного відділу А. Чорпіта.

хорунжим і закликано на становище військового міністра. Ген. Петрів, залишаючи школу, здав керівництво нею полковникові кавалерії Олександрові Пучківському, а згодом полк. Пучківський, захорувавши, передав її ген. О. Шаповалові.

Школа, не зважаючи на всі труднощі военного лихоліття, в якому приймала багато разів сама активну участь, встигла всеж випустити перший кадр молодих хорунжих, що негайно по закінченні її відіхали на фронт. Підчас промоцій школу відвідали військові представники чужих, заприятельних з Україною держав, як напр. військові атташе польські, чеські й французькі.

В листопаді міс. 1919 року після відомих подій на фронті юнацька школа брала участь у боях проти білої московської армії під Проскуровом і Гречанами. Трохи пізніше, у грудні, школа по любарській трагедії приєдналася до 3-ої української дивізії й брала з нею участь у знаменитому зимовому Поході ген. М. Омеляновича-Павленка.

З початком 1920 року підчас походу української армії в союзі з польською проти большевиків юнацьку школу знову втягнуто у вир фронтової боротьби. Як боева частина української армії, вона ввійшла до Києва, де звільнене від червоного московського окупанта населення ентузіастично зустріло її, закидаючи юнаків квітами. Ця радісна хвиля, на превеликий жаль, тривала дуже коротко. Школа, замість того, щоб розташуватися в столиці незалежної Української Держави на постійно, примушена була разом із фронтовими частинами української і польської армій відходити з Києва. На короткий час школа розташувалася була в Винниці, але, по залишенні її союзними польськими й українськими дієвими частинами, вийшла з міста й почала свій відхід на Камянець Под.

Тяжкий то був відхід. Населення Винниці й околиць, переважно місцеві поляки, перестрашені новим наїздом большевиків, почали панічно втікати. Дорогу до Винниці на Камянець-Подільський загатили маси возів. Це унеможливило швидкий відворот юнацької школи й їй довелося входити раз-у-раз у бої з частинами червоної армії, що гналася по пятах за втікачами. Проте, не зважаючи на тяжкі умови відходу, юнацька школа прибула до Камянця в повному порядку й навіть із деякими

воєнними трофеями. Були то чотири гармати, залишені польським військом по дорозі. Гармати ті полишені були, правда, без замків, але замки пощастило юнакам знайти в поблиській криниці.

По короткому спочинку після тяжкого маршу в Камянці школа під градом ворожого обстрілу перейшла спокійним маршем із піснями Турецький міст і з боями почала відходити далі до Збруча.

На польській уже стороні юнацьку школу перевезли на відпочинок до Ясла під Краковом, а звідти до Станиславова. Відпочинок той був короткий — школу в скорому часі кинули на фронт.

Коли большевики понесли поразку під Варшавою й почали втікати, українська армія зайняла знову Камянець-Под., Проскурів, Літин і Могилів над Дністром. Ця побідна офензива скоро заломилася. Користаючи з перемиря з поляками, большевики кинули проти української армії величезні сили, що зняли на польському фронті, й українська армія почала відступати. Юнацька школа, що була тоді в Камянці-Под., прилучилася до решти української армії й по коротких героїчних змаганнях із озвірілою ворожою кавалерією Котовського почала відходити до Збруча. Випустивши останні свої набої, юнаки перейшли в другий і останній раз за Збруч і вже на польському боці склали свою зброю.

Продовж 15 років мого блукання по різних далеких і близьких краях мені доводилося зустрічати бувших юнаків „Спільної військової юнацької школи“. Немало їх бачив я на військовій службі французькій, в чужоземній легії, в Чехословаччині й інших краях. Зустрічав їх і серед емігрантів, що гірко споживають свій тяжко зароблений хліб над сивими водами Висли, під гарячим сонцем Сагари й Индохін, або в далеких пралісах і степах Америки. Всі юнаки, не зважаючи на тяжку долю поневоленого червоними окупантами рідного краю, зберегли твердість духа й непохитну віру в близьку перемогу справедливості й права над захланністю й грубою силою червоного наїздника. І всі вони, як один, кінчали зі мною свої розмови одним загальним акордом, що висловлений в нестерпних словах українського національного гімну: „Ще не вмерла Україна“...

З приводу польської вистави т. зв. „Obrony Lwowa“

Подав: С. Г.

23. XII. 1935. р. відкрито у Львові в т. зв. Палаті Бесадецьких виставу польських пам'яток з часів боїв за Львів в 1918/19 рр.

На виставі бачили ми багато портретів учасників боїв, світлин і образів з того часу, зброї, документів, відзнак, печаток, особистих пам'яток поляглих учасників та літературу, що змістом відноситься до тих боїв. Все те експонати, що нас цікавлять тільки посередно. Згадуємо про ту виставу тому, що на ній були теж пам'ятки, що безпосередно в'яжуться з боями Української Армії за Львів.

В п'ятій кімнаті в габльоті з особистими пам'ятками по пор. Й. Мазановським (власність матери — Ванди Мазановської) між іншими пам'ятками бачили ми фрагмент жовто-блакитного прапора, що вивісив його на львівській ратуші пок. стр. Паньківський з 31 жовтня на 1. листопада 1918 р. Після того, як українські частини з 21 на 22 листопада залишили Львів, цей прапор 22 листопада здіймили пор. Йосиф Мазановські і ротм. др. Роман Абрагам. На куснику цього прапора так і видно сліди, що він маяв над українським Львовом протягом тих трьох тижнів.

Інший цікавий для нас експонат це оригінальні вкази харчевого стану та виплати заслуженини залозі Оссолінеум. З них виходить, що в днях 18, 19, 20 і 21. листопада та залага складалася з 33 людей. Були це:

- 1 стар. дес. Паращук Микола
- 2 „ дес. Метлевич Федь
- 3 стар. стр. Доскоч Михайло
- 4 „ „ Черник Іван
- 5 „ „ Пилипів Михайло
- 6 „ „ Слобусь Василь
- 7 стр. Тершаковець Іван
- 8 „ Крілик Осип
- 9 „ Головка Іван
- 10 „ Роздольський Роман
- 11 „ Богданко Олекса
- 12 „ Сироїшка Василь
- 13 „ Телінкевич Дмитро
- 14 „ Дворчин Андрій
- 15 „ Бандуровський Іван
- 16 „ Рошко Олекса
- 17 „ Гладкий Дмитро
- 18 „ Симерга Іван
- 19 „ Гвоздзь Василь
- 20 „ Сенчук Олекса
- 21 „ Заячківський Михайло
- 22 „ Луц Сильвестер
- 23 „ Смержанюк Михайло
- 24 „ Пушкар Іван
- 25 „ Редкевич Корнило

- 26 „ Мацек Іван
- 27 „ Люлик Стефан
- 28 „ Липка Осип
- 29 „ Насальський Ярослав
- 30 „ Ліхтар Гриць
- 31 „ Стасів Дмитро
- 32 „ Дерень Стефан
- 33 „ Косичин Осип.

Невже справді це були майже самі українці?!

Двох (Симерга і Гвоздзь) з них не вміло писати, бо на вказі виплати заслуженини замість їх підписів бачимо хрестики. Вироблені підписи більшості стрільців, вказувалиби на те, що це були переважно інтелігенти.

З інших експонатів треба згадати переписку Митрополита А. Шептицького з Архиепископом Більчевським в справі виміни неповнолітніх полонених та в справі мнимих знущань українських стрільців над полоненими. Є тут теж листівка видана Б. У. з прапором У. С. С. (права сторона — Архангел) а побіч неї світлина якогось прапора теж з київським Архангелом і з допискою: „Симболь (т. є Архангел) тен не завше бивал виразем донжень Польсце в рогах..“.

В інших саях розміщено: кільканацять відтисків печаток українських державних установ, голвно з Коломийщини і Станиславівщини, — дальше документи виставлені Українськими Державними Секретарятами Військових і Внутрішних Справ З. О. У. Н. Р. для представниць Польського Червоного Хреста (п. Дзедушицькій, Дулембянці і Опенській) на право відвідувати табори полонених та інтернованих і шпиталів на терені Західної Области У. Н. Р.

Між фотографіями є світлина В. Панейка і французького делегата Vilaine, кілька світлин з таборів інтернованих в Золочеві, Язлівці і Косачеві.

Є тут окрема сая, де виставлено літературу до тих боїв. З української літератури є: О. Кузьми: Листопадові Дні, В. Кучабського: Ді Вестукраїне ім кампфе міт Полен, др. С. Шухевича: Спомини (один том) і ще дві брошури. Очевидно, що це все мало, порівнюючи з тим, що в нас вийшло друком. Але й тут є вже деякий поступ, бо приміром деякі співробітники І. тому „Оброни Львова“ не знали про появу „Листопадових Днів“ ще рік після їх виходу.

Кожному з нас, хто оглянув ту виставу, мусіло прийти на думку, кілько то таких наших пам'яток є по чужих музеях. Але спитайте, скільки тих пам'яток є ще по наших домах і скільки з них ще попаде в ті чужі музеї.

А Видавництво „Червона Калина“ дармо на них чекає, щоби могло видати Альбом У. Г. А.!

Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на Київ

Написав: *Инж. М. Скидан.*

Від часу походу Української Галицької Армії на Київ, минуло вже 16 років. З історичної перспективи спільна визвольна боротьба двох українських армій має величезне значіння для нашого майбутнього. Тому й не дивно, що цій події присвячується багато уваги в нашій повоєнній літературі.

На жаль, сучасники тих подій, чи то самі активні учасники їх, чи тільки їх свідки, часто наше героїчне минуле представляють у кривому зеркалі. Часто доводиться читати та ще більше чути, твердження перебільшені і неправдиві.

Кілька таких тверджень, виразно шкідливих і не правдивих, які доводилось мені читати або чути від деяких осіб, заставляють мене подати те, чого я сам був свідком або учасником.

Спинюсь більш докладно головню на подіях, які відбулись в Києві. Роблю це насамперед тому, що вони були завершенням побідного походу і початком трагічного кінця для УГА. По друге, про них нам нічого не скажуть, або порівнюючи мало скажуть, найближчі і найчільніші їх учасники. Одні із них, як наприклад: ген. Осип Микитка, сот. Головінський погибли; другі, як ген. А. Кравс та от. Льобковіц, як чужинці, не могли їх відчувати так, як вони вдійсности відбувались. Нарешті, описом київських подій хочеться хоч частинно запобігти таким спогадам, як Володара Бояринича в „Новому Часі“ ч. ч. 198—200. за 1935 р.

Я свідомий того, що у моїх спогадах можуть бути хибні заключення, неточне насвітлення окремих фактів, до деякої міри суб'єктивний опис, одначе вони послужать виявом тих інтенцій і настроїв, які тоді панували та можливо спонукають ще когось доповнити їх своїми увагами та спостереженнями.

Наш обов'язок дати правдивий образ згаданим подіям. Цим ми зробимо велику прислугу собі і для наших прийдешніх поколінь. Бо, замовчуючи їх або освітлюючи їх однобічно, ми робимо велику кривду тим, які в заверюсі згаданих подій впали жертвою в нерівній боротьбі, або фальшуємо наше минуле в очах прийдешніх поколінь.

Підкреслюючи, а не ховаючи, негативні моменти в нашій визвольній боротьбі, ми цим самі вчимося і вчимо прийдешні покоління оминати тепер і в майбутньому похибок.

Підкреслюючи моменти позитивні, розвиваємо в собі почуття вдячності героям наших визвольних змагань, розвиваємо в собі любов до тих ідеалів, за які вони боролись та вчимося належно оцінювати наше героїчне минуле, яке єдине мусить бути для нас і для тих, що прийдуть після нас, дороговказом на життєвому шляху боротьби за наші найвищі ідеали.

I.

Моє відношення до І-го корпусу? Напередодні переходу УГА через Збруч, Головний Державний

Інспектор В. Кедровський, запропонував мені вихати, як представникові Державної Інспектури, до штабу І корпусу УГА. Аргументація п. В. Кедровського була приблизно така: ви, мовляв, член Трудового Конгресу, працювали серед полонених в бувшій Австрії, брали участь в організації Сіро-жупанників, маєте через те більші знайомства із Галичиною і т. д. Отже вам легше буде зорієнтуватись в роботі, ніж комусь іншому.

Ось які мотиви головню брали на увагу в Головному Державному Інспекторатові, коли призначали представників Державної Інспектури до частин УГА. Як ми вже виконували обов'язки свої, то вже інша справа. Сказаним я хочу лише підкреслити, що наміри Головного Державного Інспектора були найкращі.

Твердження „єдиного розвідного старшини“ п. Вислоцького, що всі представники Державної Інспектури були настоящі більшовики, не відповідає правді. З трьох корпусних представників, двох перебуває на еміграції та один сотн. Синюк, представник Державної Інспектури при штабі II корпусу убитий більшовиками. Подібна доля стрінула й решту представників Державної Інспектури. Між ними були такі, яких розстріляли, або які є тепер на еміграції, один із них п. Молодожененко погіб під Базаром, і, звичайно, є й такі, про яких відомостей не має. Отже узагальнювати, що всі були більшовиками, про що п. Вислоцький пише в своїх спогадах, це більше ніж писати неправду.

Частини УГА я почав зустрічати, як тільки вихав кілька кілометрів за Кам'янець-Подільський. До самого Збруча я вже не доїхав. Зі штабом корпусу я розминувся і тому мусів назад повернутись до Кам'янця-Подільського. Довідався лише, що штаб корпусу і цілий І корпус направляється в район Дунаївець.

Те, що я зустрів частини УГА зараз же після їхнього переходу через Збруч, мені багато стало в пригоді. Я мав можливість спостерегти і пережити ті перші настрої, якими наповнювались серця стрільців, старшин і взагалі всіх тих, що перейшли Збруч. За пару днів того я вже не побачив би, а через те мені було тяжко відчувати справжню суть настроїв, які панували в частинах УГА.

Зустріч частин УГА була тяжкою. Стрільці, старшини і цивільні були якісь мовчазні та сумні. На обличчю кожного із них видно було сліди жалю за тим, що залишали по той бік Збруча та свідомість трагічного положення. Перед ними дійсно стелився тернистий шлях невідомого майбутнього.

В таких умовах взагалі тяжко було знайти слова розради і, коли ми об'єктивно розважимо, що населення прикордонної полоси було національно малосвідоме, втомлене світовою і громадською війною, то нам стане зрозуміло, що воно не могло

подати слова розради і втіхи для своїх людей ізза Збруча. Отже і не диво, що на протязі яких небудь 20—40 кілометрів від Збруча, якогось контакту поміж місцевим населенням і Армією не відчувалось. Армія для населення, а населення для Армії були чужими. Одні мовчки ішли вперед, а другі мовчазно їх проважали. Все це досить трагічне, але так воно було.

На другий день з Кам'янця-Подільського я виїхав вже в напрямку Дунаївець, де мав стояти штаб I корпусу. В дорозі мені довелось майже увесь час обминати військові частини, вози нагружені майном та багато цивільних осіб, що їхали або ішли пішки за возами.

Першим, з ким мені довелось мати довшу розмову в дорозі, був гімназійний проф. Д-р Ст. Кордуба з Тернополя. Він був першим моїм інформатором, першим, хто поділився зі мною своїми враженнями, які стали мені в пригоді.

Штаб корпусу я знайшов вже в районі самих Дунаївець. Окрім мене, до штабу корпусу були ще приділені: від Міністерства Внутрішніх Справ п. Хведір Сумневич та від Військового Міністерства п. полк. Сазонів. Х. Сумневича приблизно за тиждень відкликали. Полк. Сазонів залишався при штабі корпусу ще і після мене.

На початках моє становище було особливо тяжке. До штабу я виїхав наскоро і без жадних інструкцій від Головної Державної Інспектури. Сталось це тому, що Команда УГА була принципово проти інституту інспекторів. Отже бути в ролі інспектора я не міг. При від'їзді мені лише сказали, що я маю бути представником Державної Інспектури, бути посередником між населенням і військом. А що маєте робити, вам підскаже сама ситуація. Ось з якими інструкціями я виїхав.

Помічником мені призначили члена Трудового Конгресу, сот. Рудика-Сіргюка. Решту осіб, яких призначили представниками при бригадах I корпусу і які підлягали мені, призначили по рекомендації Центральної Організації Залізничників.

Перший день мого перебування в штабі корпусу я почував себе ніяково. Ніхто, а в тому числі я перший, не уявляв собі моїх конкретних функцій. Ознайомлювались ми між собою якось обережно. Всі ми відчували інші умовини ніж ті, в яких нам доводилось бути перед тим.

Більш нормальні вже взаємовідносини між нами всіма, можна датувати від села Іванківці, що знаходиться при дорозі між Дунаївцями і Мінківцями. Хоч в цьому селі таксамо не зустрічали нас з музикантами, але всеж таки виявили більшу сміливість у відношенню до „англичан“, як то було в попередніх селах.

Було це в неділю. На площі, чи як у нас кажуть на степку, заграла військова музика. Через кілька хвилин майже все село зібралось біля нас. Щасливою була ініціатива сот. М. Станька, який запропонував мені разом з ним виступити з коротенькими інформаційними промовами. Говорили ми на тему, що таке Галицька Армія, за що вона бється та чому опинилась вона по цей бік Збруча. Як адвокат, що сот. Станько в своїй промові підкреслював, він ілюстрував національну свідомість

стрільців і цивільного населення Галичини зрозумілими для населення порівняннями. Я говорив приблизно про це саме, але в більш рішучім тоні; наперед підкресливши, що я також „англичанин“, син таких батьків, як і вони, лише з Київщини. Звичайно, що найбільша приязнь запанувала завдяки танцям.

З Іванковець штаб переїхав до містечка Мінковець. В околицях цього маленького і дуже бідного містечка, що все було сховане в глибокій балці, частини першого корпусу мали довший відпочинок. Тут вони мали не тільки відпочати, але також перевести боєву підготовку, що звичайно й зроблено.

Як ця підготовка переводилась? Те, що доводилось мені в ці дні спостерігати і чути, носило наскрізь доцільний характер. В штабі панувала завжди діловитість. Начальник штабу, мовчазний майор Куніш, завжди сидів над мапою і детально вивчав місцевість.

Тут же в Мінківцях я мав першу офіційну зустріч і розмову з начальником господарчої частини сот. Гарасевичем. Коротко, але річево сот. Гарасевич говорив про потребу негайного засоблення частин всім необхідним. Треба числитись, що частинам УГА доведеться перебувати на теренах Великої України довший час, казав він. Наш обов'язок зробити все, щоби постачання було налагоджене без примінення всяких насильних мір, супроти місцевого населення. В наслідок нашої розмови скликали в Новій-Ушиці конференцію з представників війська і представників відповідних повітових установ. Конференція відбувалась в помешканню Повітового Коменданта і під головуванням останнього. Як мене пам'ять не зраджує, був ним полк. Шувалів, який під час конференції виявляв особливу активність. Конференція рішила однозгідно, щоби виділити окремі участки поміщицьких засівів для потреб I корпусу. З них мали збирати самі військові частини.

Збір хліба на згаданих виділах переводжено досить успішно і без жадних нарікань з боку місцевого населення. На деяких полях я побував особисто. Скарг там я ні від кого не чув. Бачив лише при спільній роботі місцеве населення та стрільців. Очевидно, що найбільші заслуги за це належали сот. Гарасевичові. Але одночасно мушу ствердити, що добру волю та зрозуміння своїх обов'язків, населення і представників місцевої влади супротив Армії та представників війська супротив інтересів населення, виявили в однаковій мірі обі сторони.

В часі перебування штабу корпусу в м. Мінківцях я мав нагоди навістити штаби бригад та ознайомитись з настроями і станом останніх. Ні з боку командантів бригад, ні з боку представників Інспектури, я не чув скарг або нарікань, окрім однієї, де представник Інспектури п. К. скаржився на Д-ра Коника, який вів агітацію проти представників Інспектури і взагалі некористно висловлювався по адресі соціалістів і демократії. З приводу цього я мав розмову з полк. Микиткою. Погодились на тому, що ми цей перший інцидент залишили без уваги, бо характеристика Д-ра Коника і представника Інспектури п. К. свідчила, що найбільша вина лежала в їхній особистій вдачі,

Отже після пущення господарського апарату в рух, після того, що мені довелося почути і побачити в бригадах та в штабі корпусу, я мав таке враження, що окремі частини співпрацювали між собою та зі штабом корпусу в повній згоді. На кожному кроці відчувалась добра воля до спільного чину.

Щоби зберегти хронологію подій і зв'язок з ними, хочу подати кілька своїх зауважень, в справах цивільної адміністрації. На мою думку вони є дуже повчачими і їх не треба обминати, незалежно від того, чи вони приємні, чи неприємні.

Свою роллю посередника між населенням і військом я виконував очевидно через органи місцевої цивільної влади, а не інакше. Тому, я постійно намагався бути у тісному зв'язку з органами місцевої влади.

Будучи ще в Дунаївцях, я заїздив до Волосного Управління. Але тому, що волосний апарат не був ще як слід налаштований, я не міг після того судити про недоліки місцевої адміністрації і взагалі самоуправи. Натомість про ті недоліки я вже як слід пересвідчився пізніше, особливо в Новій-Ушиці.

З Мінковець їду одного дня в Нову-Ушицю до повітового комісара. Приїхав десь біля другої години. В комісаріаті нікого я вже не застав. Через вікно побачив лише перекинуті стільці. Приїжджаю, знову приблизно в ту ж пору, на другий день. Застаю те саме, себто двері комісаріату зачинені.

Дефіляда частин (?) У. Г. А. на Великій Україні. Хто знав би дещо більше про цю світліну, просимо подати до Редакції Л. Ч. К.

При допомозі сусідів розшукав якогось сторожа чи що. На мій запит, де повітовий комісар, відповідає мені в такий спосіб, з якого видно, що комісаріату як такого ще не має. І воно так в дійсності було.

Мені це було страшно дивно. Дивно, бо мені самому довелося перед цим бути повітовим комісарем і я мав нагоду бачити цілком іншу картину. А саме, в комісаріаті, особливо під час перебування війська в повіті, буває стільки праці, і то праці невідкладної, що її негоден виконати найкраще налаштований апарат повітового комісаріату. В таку пору до повітового комісаріату звертаються з найрізноманітнішими справами. Повітовий комісаріат в таку пору являється центральним осередком у повіті. Його ініціативи, допомоги, поради і т. д. потребують всі інші повітові державно-громадські органи й організації. А тут тобі два дні підряд або не знаю, або не має.

Всеж таки, тогочасного дня мені вдалося побачитись з повітовим комісарем. Десь перед вечором зустрів його, як він їхав верхом на паршивенькому конику. Виявилось, що я його навіть знав особисто. На мій запит звідкіля це він, чому вже другий день його не має в комісаріаті, відповів, що він їздив ліквідувати якусь там банду, що оперувала в повіті. Та для цього є міліція, зрештою моглиб послати свого помічника, кажу йому. Відповідь була якась розпливчата. З неї впливало лише те, що комісар не знає своїх безпосередніх обов'язків. Отже не треба дивуватись тому, що подібне явище спостерігалось у волостях та на селах. Замість того, щоби всю свою увагу звернути на організацію волосних і сільських апаратів та заставити їх працювати, він їде на ліквідацію банд, а комісаріат залишається нечинним. А треба признати, для науки на майбутнє, що неорганізоване чи слабо зорганізоване запілля, у великій мірі спричинює неуспіх для армії.

Обоз Коша У. С. С. в поході на Ушицю.

З Мінковець штаб корпусу переїхав до Глібова. Настрій помітно кращав, бо армія все йшла вперед, а відношення населення ставало прихильніше. Але як кажуть, без доброго не буває поганого і навпаки. А це погане, що негативно впливало на військових, було те, що їм кидалась у вічі занадто велика кількість парубків по селах. Чому вони в дома, а не воюють? Чому ми мусимо воювати, а вони ні? Чи при такому положенні можемо ми бути переможцями? Дати на ці запитання задовольняючу відповідь було тяжко. Запитання були слушні. Їх добровільно до війська ніхто не збирався, а мобілізації не проголошено.

За пару днів ми були вже в Ялтушкові. Скоро поспішаємо за частинами, які б'ються на фронті. Успіх на фронті, поголоски про силу повстанців, оголошена мобілізація, яка вже фактично переведилась, ще більше піднесли настрої стрільців.

Контакт між населенням і армією вже відчувався. Прояви прихильнішого ставлення місцевого населення до армії зростали. Для прикладу: Штаб корпусу стоїть у Глібові, в маєтку князя Львова. Перед цим, в Глібові стояв вже штаб одної із бригад. Нарікань з боку населення жадних не чую. Турбуються тільки, щоби війська бува часом не взяли щось з панського двора, щоби нічого там не ушкодили, щоби не розібрали бібліотеки.

За пару днів селяни висловлюють не тільки здивування, що все залишається на місці, але ще й задоволені, бо біля панського двора, в якому містився штаб, побачили ще більший порядок. Кругом все було прочищено, позамітано, а головне все залишалось на своєму місці.

Виїжджаємо з Глібова. На кінці села, біля одної з хат, стоїть коло воріт дядько, який голосно нас здоровить і просить заїхати хоч на хвилинку до нього на вишні. Ми спиняємось і рвемо вишні. Вишні були добрі. Добрий був дядько і прихильні були до нас Глібівчане.

В Ялтушкові звертаємо на бічну широку вулицю. Шукаємо з візником відповідного помешкання. В одному місці кажуть, що бідні, в другому, що не має де коней поставити, в третьому щось подібне. Ми віримо і не віримо, але їдемо далі. Там де нас не бажають, спиняється не хочемо.

Ось ми підїжджаємо до одної із хат, що нам на ню показували. Біля воріт стоїть середніх років тітка. Хочу запитати її, чи не можемо у неї спинитись, але зробити це не встигаю. Тітка відчиняє сама ворота і просить заїжджати.

Впродовж трьох днів наша тітка турбується мною і моїм візником, як рідна мама. Дядько опікується нашими кіньми. Тітка переказує нам, що за пару днів до війська їде її син. Випроваджує його і нас майже одночасно. Сліз на очах у неї не бачу. Бажає тільки здоровим вернутись до дому. Вона свідомо, що за краще треба воювати комусь.

— Колиб таких мамів було більше! — так міркував я собі тоді, коли залишав Ялтушків.

Отже чим далі ми їхали вперед, тим частіше ми спостерігали подібну прихильність до армії з боку простого селянства. Про містечка цього сказати не можна.

Але вернемося ще до повстанців, чутки про яких, підносили на початку настрої стрільців.

На жаль, захоплення повстанцями довго не триває. Воно тривало так довго, як про них тільки чули. Але, коли їх побачили своїми власними очима, це захоплення не тільки охолело, а навпаки. Зустріч з ними внесла розчарування, та опісля негативне відношення до самих повстанців. В очах галицьких старшин і стрільців, повстанці були героями тилу і партизанщини. Однак дисциплінованих військових частин у них не можна було знайти. І треба признатись, що в тому була велика рація. — Повстанці були доброю зброєю в запілля ворога, але ставали часто тяжким баластом як тільки опинювалися у стягах регулярної армії.

Для ілюстрації наведу картинку моєї особистої зустрічі з повстанцями от. Шепеля. З м. Бару штаб корпусу переїздить до Васютинець. Зараз після виїзду з м. Бару, на зустріч нам їде два чи три вози військових, настрої яких досить бадьорий. Я даю рукою знак, щоби спинились. Запитую, що за військова частина. „Повстанці“ — чую кілька голосів. „Куди їдете?“ „У місто Бар трохи погуляти“ — сміло відповідають. „Погуляти?“... „Кругом“! Без балачок повертають назад. Очевидно, що не злякались вони мого рішучого тону, але військових частин, що їхали і вперед і назад. У відповідь на таку зустріч з повстанцями, я почув з боку галицьких старшин: „Так ось які то повстанці! Їдемо в Бар погуляти“. Але це тільки початок темних сторінок.

Ми їдемо назустріч ще більшій несподіванці. Це були дні дуже гарячих жнив, коли населення сільське здебільшого було в полі. Ось і недалеко вже мають бути Васютинці. По обох боках шляху поля жита та пшениці, що їх немилосердно косить серп. Ті, які жнуть біля дороги, кидають жати і дивляться як їде військо. Багато біжить подивитись на нас аж з другого кінця поля. Бачу на одному полі стоїть кілька дядьків і щось балакають. Коли я підїхав ближче, бачу, що вони наближуються до мене, роблять таке вражіння, що вони хотілиб щось сказати. Здоровлюсь із ними. Впізнають, що я не є галичанин. Питають, що за війська і куди ідуть і чи не є я наддніпрянець. Так, я з Київщини, а що хочете мені доброго сказати, питаю їх. Тут мої дядьки і розговорились. А сказали вони мені ось що: „Бачите, онде недалечко є ліс. Під тим лісом є село Васютинці. Пане, це кара на нас а не село, вони граблять всіх проїзжих серед білого дня“ і т. д. Подібні скарги довелось ще почути від кількох дядьків.

(Далі буде).

Білий баранчик або нечиста сила

Воєнна придабашка.

Написав: Іван Іванець.

Є такі місця, де діються різні дива, трапляються несамовиті пригоди. Кажуть, що там виводиться нечиста сила.

Любить вона віддавна круті подільські яри, як про це багато розказують старовинні хроніки і люди, яким нема причини не вірити.

Ось і мені пригодилася одна така історія...

Було це за Збручем, на українському Поділлі. Кінчився рік 1919. Обі Українські Армії, що ще літком

Автор цих рядків на коні „Ватажку“.

Так автор цих рядків Д-р І. Іванець представив у рисунку свою зустріч з „білим баранчиком“.

ввійшли були в Золотоверху столицю України, тепер розходилися, десятковані тифом, у дві противні сторони. Дорогою, розбитою обозами та гарматними колесами, що нею пройшла саме частина Армії У. Н. Р., на захід посувалися частини Коша і Вишколу У. С. С. Йшли з Косиковець і Привороття, що недалеко Камянця Подільського, на схід в напрямі Балти. У звязку з подіями, що наспіли, треба було галицьким частинам поспішно опорожнити прикордонну смугу.

Прийшлося і мені перебути тую дорогу. Пройшов я саме недугу поворотного тифу, що захопила було мене ще під Уманем та в Коші прийшов тоді до себе. Після того я обняв тимчасову службу при Вишколі кінноти У. Г. А., і з кіннотчиками проходив тепер дорогу, здовж якої раз-враз надбували ми падла коней з роздутими животами, що їх гризли здичілі пси та ворони.

Не всі мали змогу рушити в похід. Оставлено шпиталі з тяжко хворими — щоби не наражувати їх на невігоди тяжкої дороги, плюту та зимно. Так і залишилась лічниця Коша і Вишколу У. С. С. на самотній економії недалеко Косиковець. Залишено харчі, сіль, цукор — ці товарообмінні цін-

ности у тодішних відносинах. Мали ще лишити гроші — та їх не доставлено на час команді Коша з інтендантури. Одержано їх щойно тоді, коли ми відійшли доволі далеко від місця свого теперішнього постою, ген за Ялтушків а в Камянець і його околиці ввійшли вже польські війська.

Йшло про те, щоб хтось зі старшин довів гроші в шпиталь, що найшовся вже поза лінією польських степів.

Прийшла мені охота виконати це завдання та проїхатися. До товариства вибрав я собі кіннотчика-вістуна, що був добрим рубакою та й коня мав боевого. Був у мене добрий, гнідий кінь „Ватажко“.

Я наказав нагодувати добре коні перед далекою дорогою, взяти в мішки при сідлах вівса і для нас припаси — не знати чи не пригодиться.

Лінивий грудневий ранок, поволі підіймався з мряки, як перебрав я від команданта Коша більшу суму грошей, що їх мав кому слід передати. Виставив на неї посвідку та рушив у дорогу.

Добре випочаті коні йшли жваво. Часи то були такі, що нікого не кортіло вибиратися в дорогу. Тай не було за чим, бо і в містах не стало вже чим

Оповідач присягався, що так воно було...

торгувати і люди не знали, як довго прийдеться їм жити. У селах раз-враз дзвонили дзвони на похорони, по дорогах крутилися валки розбишак. Проїхали ми так кільканацять верств — не стрівши на шляху ні живої душі.

Недалеко Ушиці стали на попас. Треба було дати відпочинок коням та розповідати у знайомого хазяїна про те, чи в Ушицю ввійшли вже польські війська, щоби непотрібно на них не власти. Господар втішився нами, втішилися і його дочки дві курсистки, що у батьків перебували воєнне лихоліття. Довідалися ми, що в Ушицю ввійшов вже відділ польської кінноти — та що містечко слід би виминути. Гостинний господар подав нам напрям і за якийсь час ми знову сиділи на конях. Довше задержатися збідліли вже в їзді поворітьма.

Вкінці доїхали до цілі.

Самітний двір серед океану мряки пізньої осені був справді якимсь островом тіней. На збитих з дерева ліжках на соломі розстеленій по долівці, лежали покотом хворі стрільці. Деякі з них кричали в перляці, деякі, що перейшли кризу, пробували підвестися, чи ходити. І лікар (др. Кисілевський) був теж не зовсім здоровий. Передав я йому гроші, поговорив дещо з ним, переспався ну і врешті розпрощався. Виїхав ще перед полуднем, щоби перед ніччу добитися за Ушицю. Правду кажучи, кортіло і поговорити з дівчатами-паннами, що так сердечно запрошували нас відвідати.

Ми їхали бисто. Коло якогось хутора промайнули мимо тічню розілих здичілих українських собак, що мов ті вовки пробували скакати на коні. Треба було аж відстрілюватися.

Сутеніло. Ми їхали в широкий яр. На його узбіччях, що замикали долину від решти світу, лежали мряки і відалися у габі розмоклого снігу. Стало чогось непривітно. Коні, що до цього часу йшли спокійно, стали пручатися та стригти вухами.

В тім ліворуч щось забляло. Дивимося, аж це вистрибнув біленький та гарний баранець. Коні скочили а баранчик немов втішився, що нас побачив, немов хотів з нами звитатися і бляв до нас жалібно якби плакав. Та годі було здержуватись. Ми поїхали і ще з віддалі почули ніби плач, а потім якби сміх.

Коли наші верхівці видістались з яру, стало, не знати чому, і нам відрадніше і коні успокоїлись а мій товариш дороги — вістун сказав: — От якесь непріємне місце, пане поручнику. У тім баранці мабуть нечиста сила.

Треба тепер було їхати обережно — щоби не наскочити на польську стежу чи заставу. Та для

нас було навіть приємним почуття, що прокрадаємося крізь смугу, якою проходять живі люди.

Вже пізнім вечером добилися ми за Ушицю, у знайому хату, де й мали стати на нічліг. Звitalи нас сердечно господарі, що й ждали з вечерою і панни-дівчата, що теж воліли товариство поручника галицької кінноти від місцевого батюшки. Причаю розвелася балачка. Оповів я господареві хати про те, кудюю і як ми їхали, згадав і про баранця, якого ми стрівули.

— Так Ви бачили баранця? — сказав господар. — Щастя Ваше, що так воно скінчилося, а то не знати, що моглоб було статися, яка біда Вас чекала. Ось послушайте, яка мені пригода склалася.

Було то ще на кілька літ перед світовою війною, коли поведено залізничу лінію з Камянця. Я служив ще тоді на економії з тамтої сторони Ушиці і поїхав за чимсь на залізнодорожну станцію. Смеркало, коли вертаючи, я проїздив яр. Було саме по жнивах. Свіжі копи стояли на полі. Настав приємний літний вечір, коли чогось так весело робиться і чоловік дуже добре. Звільнив я коні і призадумався. Коли чую, як щось забляло. Дивлюся, а то зпоміж кіп вибіг білий баранець, якийсь такий гарненький та веселий. — От думаю собі, залишили чабани баранчика, як череду гнали та хіба треба буде його підвести. А він гей би відгадав мою думку, так блее немов тішиться, що не остане у полі. Стримав я коні, що не хотіли стати і коли збірався брати баранчика, то він сам підбіг гей би стрибнув у руки. — Поклав його я поза себе, тай рушив. А коні, що до цього часу йшли спокійно, пручаються, стрижуть вухами, хрюпають. Що з ними сталося? — думаю.

Коли чую, як мене щось ззаду обіймає, дивлюся, а це баранець підвівся на мене і я й ще не вспів стрепенутися, як він заговорив людським голосом таки прямо до уха.

„А ти чоловіче мене куди возиш“?

Я завмер. Пригадую собі лиш, як зірвався якийсь вихор, як коні скочили — потому — що було, не знаю.

Казали на економії, що покалічені коні з розбитою тачанкою ввігнались під стайню, що звідтам вислали заразже людей дорогою, якою я їхав. Мене найшли без памяти і обкервавленого. Коли забирали мене, засміялося щось баранячим голосом.

І сказав ще хазяїн, що довго його лічено і що коли він їхав, був зовсім притомний і тверезий. Розказував ще, що таке було і з іншими людьми та, що ніччу яром ніхто не важився проїздити чи проходити, хіба, що на Різдвяні чи Великодні Свята.

Зі споминів залізничника

Подав: *Осип Мікула.*

До залізничної служби поступив я 1917 р. Мав тоді 18 літ. Спершу був я телеграфістом, а в рік пізніше після зложення іспитів став урядовцем руху (експедієнт поїздів). Працюю почав на стації Палагичі, біля Товмача.

Десь весною 1918 р. після підписання мира в Берестю, залізничники польської народности заштрайкували для демонстрації а в Станиславові відбулись з цього приводу маніфестації. В день цього штрайку робили службу залізничники українці, а також німці й чехи, „визичені“ з німецьких та чеських дирекцій до праці в Галичині у прифронтових полосах. Побоюючись більших заворушень, влада приказала обслуговувати поїзди Геерсбаг'ом і залізничниками-українцями, що працювали при т. зв. руху.

Трохи пізніше „Польська Рада“ (добре вже не памятаю, може інакше звалась) видала обіжник, в справі урядування лише в польській мові. Затямив я такий інцидент з цього приводу.

Я працював вже тоді на стації Озеряни-Бариш коло Бучача. Одного разу у вільний день поїхав я до Станиславова і вертаючи вечором домів вступив до свого товариша в Хриплині. Там в уряді руху показали мені саме цей обіжник. В ньому в острій формі наказувалося негайно перейти з німецької мови в урядуванні на польську, бо Галичина входить у склад польських земель. Мені було ніяково, яким чудом цей обіжник передавали телеграфічно і як це пропускала цензура. Приїжджаю на свою стацію, а тут дижурний руху, тиче мені під ніс знову цю телеграму, кажучи, що вже урядує по польськи.

Я здвигнув раменами й пішов спати з повною думкою.

Рано о год. 8-ій відбираю службу. Приходить і начальник стації старший вже чоловік, родом чех. В Галичині працював 20 літ і симпатизував з українцями. Дижурний урядовець, про якого я вже згадував, мав передати службу мені та начальникові. Але ще перед 8-ою год. вступив я до помешкання начальника і сказав йому про цю новину. Він обурився, заявляючи, що й далі урядуватиме в німецькій мові: „я дуже радо — каже він, став би урядувати, хочаби на злість, в українській мові, та на жаль не вмю її. Ви як українець починайте сьогодні урядувати по українськи. Бо як можна їм, то чому не вільно вам...“

Входимо до бюра.

Начальник кинув своє „Гут Морген“ я „Добрий день“ — урядовець відповів: „Дзень добри“.

Хвилинка мовчанки, перебираємо службу. Дижурний дійсно вписав уже по всіх ділових книжках по польськи. Тепер починає говорити начальникові про телеграму і просить відобрати дижур.

Начальник поправив на голові червону шапку: „Пане! говоріть по німецьки — нас усіх обов'язують досі накази ц. к. Дирекції залізниць, а тому що не було ніякого доручення про зміну урядової мови, прохаю виготовити передачу служби в німецькій

мові, інакше ані я, ані п. Мікула служби не відберемо!“ — Супроти такої постави начальника дижурному не залишалось нічого як передати службу по німецьки.

І почалося того дня урядування, якого ще в Австрії не було.

Правда, що досі писалось все по німецьки, лише в устнім урядуванні вживалось окремого „макаронізму“. Та цього дня вийшла ціла метушня. Німці стали вживати тільки чистої німецької мови. Чехи чеської, а поляки й українці по своєму. В цей день і я виписував всі блянкети по українськи.

Аж десь під вечір прийшла з Дирекції пильна телеграма з наказом під загрозою військового суду уживати в службі лише німецької мови. Яюсь успокоїлось. Стали всі знову урядувати по старому. Так протягнулось аж до листопада 1918 року.

Прийшов перший листопад. Сірий, осінний день, нічим незамітний. Зі Станиславова виїздив особовий потяг на сторону Чорткова, десь біля 10-ої год. ранку, а приходив на стацію Озеряни о год. 12-тій в полудне. Яке було моє здивування, коли десь біля 10.15 год. дістаю службову телеграму зі Станиславова такого з місту: „Уряд руху Станиславів. Обіжник для всіх урядів руху аж до Чорткова. Поїзд Ч. . . . на приблизно 1 год. спізнений. (надав) Уряд руху Станиславів“. Що за причина? Особовий поїзд спізнений 1 годину. Але на тім не кінець. За якийсь час знову телеграма, що поїзд спізнений, ще на годину, разом дві години. З цікавості питаю по апараті уряд руху в Станиславові, що сталося. Та не хочуть нічого сказати. Виступають апаратом, що пізніше сам довідаюся. Аж по двох годинах заповів Станиславів виїзд поїзду. Коли цей поїзд минув Палагичі, дижурний тієї стації п. Г. подає мені телеграфічно: „Слухай чоловіче! я вже українським урядовцем, Львів і Станиславів зайняли наші. Поїздом їде представник української влади“.

В моїй голові дивний шум, в очах від зворушення сльози. Чи це правда? Боже, яка радість розриває груди. Своя влада! Говорю начальникові. Не вірить. Хапає за телеграфічну ленту і читає раз, другий, третій. Так. На ленті сині чертки говорять самі за себе.

Чекаємо нетерпеливо на поїзд.

Вже виїхав з Монастириськ. Доїжджає до стації. Звільняє бігу. Стає...

Зі службового вагону вискакує у стрілецькому однострою старшина, а за ним кілька стрільців з крісами. У кожного на шапці жовто-блакитна стрічка.

Старшина підходить до нас: „В імені Української Національної Ради заявляю Вам, що з нинішнім днем вся влада в Галичині переходить в її руки. Тільки тій владі маєте повинуватись“. Стрільці підносять оклик: „Хай живе Україна“. Ми салютуємо. Акт проголошення української влади на моїй стації довершений.

Старшина питає, чи нема у нас часом якогось

військового відділу та якої ми народности, а довідавшись, що лише я українець, каже мені пильнувати тієї служби, аж до дальших заряджень.

В між-часі стрільці побачили кількох наших дядьків „ляндштурмаків“, що очікували поїзду в сторону Львова.

Приступили до „дядьків“ і давай зривати з шапок відзнаки „К. І.“. Дядьки стали протестувати. Вони чейже вертають з урлюпу на італійський фронт. За два дні їм треба бути в Герцу й Удіне. Про кінець Австрії їй слухати не хочуть, на стрільців дивляться як на п'яних. Аж поручник з бідою переконав їх. Тоді зрадили як діти й дякували поручникові за цю відомість про кінець війни... Стрільці забрали від них зброю. Прощаємось з поручником, поїзд відїжджає. Остаємо вже тепер як урядовці української держави.

І так почав я службу для своєї влади. Працював, що лиш мав сили і як умів. Треба було всю роботу розділити між себе, бо урядовець-поляк відказався від співпраці. Я був у доволі щасливому положенні, бо стаційна служба була виключно українська. Гірше діялось приміром у Бучачі. Там лише один урядовець руху був українець і одна телеграфістка-жидівка.

Зараз в перших днях по перевороті почали їхати з України транспорти з мадярами, чехами й німцями, що верталися з війни. Всі здебільша озброєні поводитись агресивно, бо на стації не було ніякої військової обсади. В таких випадках, я негайно відправляв такі поїзди, а телеграфічно подавав до Станиславова про кількість війська і стан узброєння, а вже в Хриплині, чи в Станиславові приймали такий поїзд на бічні рейки, обсажені нашими стрільцями. Там відбувалось роззброювання. Чималу поміч давали при тому наші залізничники.

Зі Станиславова в сторону Чорткова всі поїзди були обліплені, як роем мух, полоненими. Вертали бідняги голі, голодні й виснажені до краю. З кожного поїзду треба було викидати по кілька й кільканацять трупів.

Вже в короткому часі з браку вугілля почали опалювати паровози дровами дуже часто й сирими. Ясно, що опалювання відбилося на руху поїздів. Ніколи не можна було обчислити часу їзди. Були й саботажі машиністів не-українців, в додатку начальник дістав атак (хвороба печінки) і я мусів сам безупинно пару днів і ночей відбувати службу. Заступника не було звідки взяти. По інших стаціях також не доставало дижурних руху і телеграфістів.

В лютім 1919. р. після зложення іспиту, призначено мене помічником начальника стації. Мій начальник не знав української мови, тож усі письма реферував я. Залізниця поволі почала українізацію діловодства.

Доповнювали й стан урядовців руху, телеграфістів та інших працівників. Дальша праця пішла вже більше правильним шляхом, аж до першого відвороту наших військ.

Не знаю, як на інших лініях, але у нас, в час першого відвороту було чимало замішання, і то з вини деяких військових, що хоча самі на залізничній ро-

боті не визнавались, своєю поведінкою лише утруднювали працю.

Станиславів забрали польські війська, і то якое так ненадійно, що в Станиславові залишилось багато майна, паровозів, а що більше майже ціла дирекція залізниць. Урядовці дирекції не виїхали зі Станиславова. Державний секретар шляхів інж. Мирон виїхав до Бучача і звідтам особисто заряджував цілим залізничним рухом аж до загального відвороту. Ще перед упадком Станиславова стало приходити багато порожних вагонів. Їх в міру евакуації все збільшувалось і вони позаповнювали вільні тори всіх стацій у тім куті як Чортків. На моїй стації я мав забитих ними три тори так, що остало всього два вільні до хрестування поїздів.

Як філя відвороту зближалася, прихотилося не раз придержати якийсь транспорт довшо на двірці, а у мене не було місця через ці порожні вагони. Ні-яка стація в тилу не хотіла вже також більше приймати, бб також мала досить. Тоді я мусів собі інакше порадити. Ще в році 1917 як російське військо було під Калушем, російська влада почала будувати двох нових торів в Озерянах, але вже не скінчила. Були лише кинені шини, але непідсипані і невіривнані, а також недокінчені скрути. Отже не маючи іншого виходу, я приказав „тори“ сьак-так справити і всі порожні вагони поволеньки випхав на ці шини. Таким чином вдалося мені очистити стацію від непотрібного балаясту.

Десь в тім часі (друга половина травня 1919) прислали мені якийсь аптичний чи санітарний склад з приказом задержати його на стації аж до дальшої диспозиції. При тім складі було щось 2—3 старшин, кількох вояків-санітарів і жінок. По кількох княх КОШ (Команда Шляхів), з якою ми дуже гарно співпрацювали, дає мені припоручення, що від поїзду, який прийде з Монастириськ, маю відчипити паротяг, приставити його до аптичного складу і відправити негайно до Чорткова. Знову поїзд без паровозу має залишитись і чекати. Приказ влади святий і його треба виконати.

Посилаю свого чоловіка до команданта цього аптичного поїзду із повідомленням, щоби був готовий до відїзду. Дістаю відповідь, що готовий. Значить добре. Приїжджає поїзд. Дивлюся, поїзд навантажений усяким військовим добром, і є трохи вояків. Даю приказ провідникові поїзду зібрати своїх людей, відчипити паровіз, обсадити аптичний склад і виїхати до Бучача. В тім вискакує якийсь поручник і до мене з криком, яким правом я забираю „його“ паровіз. Кажу йому, що таке є припоручення, та що паровіз не є ані „його“ ані „мій“. Та де там. І слухати не хоче. А паровозу не дає, бо йому треба ще сьогодні бути зі своїм поїздом у Чорткові.

Я знову говорю до нього, що як К. О. Ш. приказав його поїзд здержати у мене, то значить, що цей поїзд не є так дуже потрібний у Чорткові і для того хай мені не здержує паровозу. На це він витягає револьвер, повертає до мене, а своїм воякам каже витягнути скоростріл, і як хто хотів би брати паровіз — стріляти. Що я тоді мав робити! сам без зброї, з кількома також безборонними кондукторами? Йду до телефону, лучуся з К-том „КОШ-

ТУ“ і розказую йому про свою біду. Не хоче вірити. Як може таке старшина робити. Просить покликати цього поручника до апарату. Кличу. Добрих 10 хвилин говорить і свариться з К-том. Потім подає мені слухавку. Командант Команди Шляхів каже, що шкода часу на сварку з тим поручником, хай їде зі своїм поїздом до Бучача, а там вже будуть з ним говорити. По аптичний склад пришлють мені зараз інший паровіз.

Відправляю поїзд з „енергійним“ поручником, а за якої пів години висилаю і поїзд з аптичним майном. Щойно в Бучачі цього поручника арештували. Саме такі події утруднювали і так важку працю залізничників. На моїй стації не було „команди двірця“ і тому на випадок подібних „приємностей“ не мав я ні від кого допомоги.

Прийшла черга евакуювати стацію Монастириська; Озеряни-Бариш залишалися як чолова стація під фронтом. Приготовлююся також до відступу. Увесь інвентар завантажують у вагони. Наладнав телефонічний зв'язок з командою фронту, щоби на випадок дальшого відступу мене в час повідомили. А двірць забитий вагонами з усяким військовим добром. До того ще й лікарня. На те все під рукою лиш один паровіз. А тут прикази, диспозиції. Готовити якісь вагони з харчами, або з іншими потрібними речами. З Бучача висилають по них паровіз. Вишукую у тій масі вагонів відповідні до транспорту і давай витягати паровозом, переставляти, бо звичайно приходили різні транспорти помішані зі собою і аж тепер треба було їх порядкувати. З бідою повитягав бажані вагони, зранжував і поставив на окремий шлях. Приходить паровіз, зачипив і поїхав. За хвилину знову приказ. „Такий, а такий вагон з амуніцією відставити своєю машиною під Монастириська. Там на нього очікують; виладують, а вагон забрати назад.“ — Знову шукання вагону і врешті відставляю його туди, де потрібно. Так іде робота день і ніч. В день хоч видно

Помічник начальника стації Осип Мікула
1918 рік

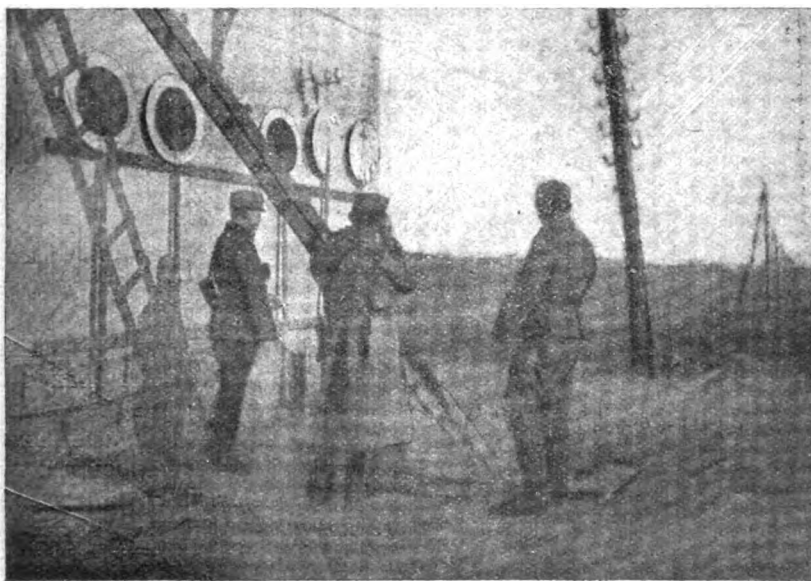
на дальшу віддаль, легше орієнтуватися, а в ночі сліпай добре (тому, що фронт близько, стація в темноті, неосвітлена), де які вагони, як наставлені зворотниці, котрі тори ще вільні, бо за катастрофу не трудно.

Врешті приказ: До рана очистити двірць! Всі повні вагони з майном, а в першу чергу лікарню вислати до Бучача, порожні залишити.

Приходять паровози і все що повне забирають. До ранку, так як був приказ, все, що було вартісне, відставив до Бучача. Остали нікому тепер непотрібні вагони, також один попсований паровіз і 3—4 вагони із залізничним інвентарем та паровозом під парою, готим кожної хвилини до відїзду. Телеграфічні апарати здемонтував і забрав до вагону, залишив лише телефони — один лучив мене з військовою командою, другий зі стацією Бучач. Осталися старшина і кількох стрільців з команди двірця Монастириська, ну і я.

Очікуємо дальшого розпорядження. По цій гарівці через цілу ніч, міг я щойно тепер відпочати.

На фронті покращало. З Бучача прислали знову вагон з якимось матеріалом, щоб відставити на фронт. Але до тепер не маю ніякого приказу, що робити зі стаційним персоналом. Надїхав рев. Падох — питаю його, нічого не знає. Прошу телефонічного

На позиції під Городком.

Кмдт 1 п. п. У. С. С. сот. З. Носковський (в середині), кмдт III-го Курія 1 полку, що заняв залізничний шлях Перемишль—Львів, пор. С. Іваницький (зправа), курінний адютант чет. І. Біляч (зліва).
Березень 1919 р.

получення з держ. секретарем інж. Мироном і питаю, що робити? Дістаю відповідь, що примусу нема, хочуть їхати то добре, або можуть залишитись на місці, лише інвентар мушу спакувати, добре забезпечити, означити вагони відповідними написами, щоби знати, що в них, одним словом нічого вартісного не залишити.

Подаю це зарядження моїм людям до відома. По довшій дискусії постановляють залишитись та ще й мене до того намовили.

Після полудня починається десь зовсім близько стрілянина. Надбігає купка вояків, влазить до вагонів і хочуть їхати, бо, як кажуть, фронт вже під селом. Радять мені відїздити, щоби поїзд не захопив противник. Військовий командант шляхів (Кошт) викликаний мною до телефону заперечує цьому. Виїздити ще не вільно. Чекати приказу, а командантові двірця наказує відставити цих „мародерів“ назад на фронт. Так ми ще переночували одну ніч. Другого дня десь пополудні дістаю приказ залишити стацію. Кажу готовити поїзд, голошу до Бучача і команді його виїзд, телефони здїймаю і поїзд відїздить з двірця. Остала лиш стаційна служба, остав і я.

В ночі фронт пересунувся, стримують трохи під Бучачем. Ми опинились по цей бік фронту. На другий день вже по заняттю Бучача польським військом, почув я свист паровоза від сторони Бучача. Зацікавлений вибігаю перед стацію. Бачу, підїздить паровіз з двома вагонами.

Чекаю на нього. Здержується на кілька кроків від мене. З вагону вискакує кількох цивилів з крісами. Один з дубельтівкою біжить до мене. Якийсь старший пан з біло-червоною кокардою на грудях підходить до мене: „Єсте контрольорем руху! А пан хто?“ „Я урядовець цієї стації“ „Чи пшєезд вольни?“ Так — відповідаю.

Тоді беруть мене поміж себе, провадять під зіпсований паровіз, що залишився на стації і кажуть стояти, не рухатись, інакше куля в лоб, а самі ідуть перевірити скрути. Розуміється, що знайшли все в порядку.

Вертають. Вскакують до вагонів, мені кажуть ще дальше стояти непорушно, поки вони не відїдуть з двірця і тримаючи кріси звернені в мою сторону відїжджають.

Вже більше не виходив я, коли проїздив їх поїзд.

День по тім нова приємність. Приїхали представники поль. зал. влади. Начальника завішують в урядованні, а на його місце призначають того урядника, котрий не робив служби за укр. влади. Мене також деградуують, а до того приказують забратись із стаційного помешкання. З тієї опресії вирятував мене начальник, котрий „на шварц“ перетримував мене у своєму помешканні. Моє положення починало погіршатися з кожним днем, вже хотів я кудись чкурнути, та прорив під Чортковом положив цьому край.

Відворот поль. армії відбувся так скоро як і прихід. По прориві під Чортковом 8. VI. 1918. фронт щось один день стримався під Бучачем, потім трошки під Монастириськами. Під вечір перейшли українські стежі серед радісних окликів населення села Вербятин, а пізнім вечором приїхала перша

українська машина з кількома військовими і залізничниками. Та зогляду на непевне ще положення і ніч, порадив я їм вертатися назад до Бучача. Залишили лише привезений телефон і налаждали получення. Цілу ніч просидів я при телефоні зі старшинами з фронту, надаючи і відбираючи всякі прикази й зарядження.

Ранним ранком 11. червня 1919 р. заграла українська артилерія, а при сході сонця загреміла пісня „Ой на горі там женці жнуть...“ До бою спішив Гуцульський Курінь. Десь біля полудня я вже увидався поміж поїздами, сварився з машиністами, підганяв кондукторів. Весело було й радісно на душі.

Фронт задержався в Нижневі над Дністром. Так стояв аж до другого і останнього відвороту. Другий відворот відбувся вже більше пляново, але з того і так не було великої користі. Майже все вивезене майно залишилось у вагонах на зал. лінії Вигнанка—Іване пусте, а то тому, що не було змоги постаратись заздальегідь про получення Іваня Пустого із Камянцем.

Той відносно короткий час перед другим відворотом пройшов у мене в праці майже виключно серед військово-фронткової атмосфери. Щойно тут пізнав я докладно правдивого старшину-фронтвика, котрий дуже, а дуже ріжниввся від бундючного маркіранта з блискучими відзнаками та цілком непотрібним йому багатим арсеналом зброї. Їздив з панцирником на гостинні виступи під Нижнів, бачив, як він потім дістав постріл, бачив і жертви того „фольтрефера“, обсервував у Монастириськах „бомбардацію“ двірця ворожим літаком, а також „полювання“ на нього гарматкою замонтованою на залізничній льорі.

А як прийшов день останнього відвороту, вдруге заладував усе в вагони, а сам також останнім поїздом залишив стацію тим разом вже на завжди.

На другий день евакуували ми Бучач і так пішла одна стація за другою.

При евакуації Джурина трапилася така історія. Відправивши поїзди, чекаємо з останнім, в котрім було заладоване майно всіх стацій від Монастириськ почавши. Передостанній поїзд був трохи перевантажений, а що від стації було під гору, дали ми наш паровіз, щоби трохи „підбичував“. Ми остали без паровоза. Нараз дивимось, що з протилежного горба, себто від сторони боевої лінії збігають поодинокі стрільці. Надбігає старшина і каже негайно відїздити, бо розстрільна наближається.

Почалась метушня. Одні біжать дивитись, чи вертає наш паровіз, жінки починають плакати, а були і такі, що пустились на втікача. В кожному разі справа поважна. На додаток почалась вже і стрілянина. Не знаю, чим би то скінчилось, та на щастя паровіз вернувся. Ще пару хвилин і ми під свист кульок виїхали з Джурина.

Поволі заїхали до Чорткова, а шлях чим дальше, все більше був забитий поїздами.

З Чорткова „перепхались“ з тяжкою бідою до Шманьківчик і там власне залишилося все майно та інвентар моєї стації Озеряни-Баріш, бо дальше вже годі було пробратись. З Шманьківчик при-

поручено мені вернутись ще до Вигнанки і помагати при евакуації. З Вигнанки доїхав я ще до Гермаківки, де вже шлях був так забитий, що творив безперервний шнур поїздів аж до Іваня пустого.

Зійшло нам сонце памятного дня 16. липня 1919 р. востаннє на Галицькій землі.

Стація Гермаківка уявляла з себе непроглядний склад вагонів, помостів, цистерн з бензиною і нафтою. Рух, метушня як на базарі. Вивантажують усяке добро на підводи. Та дарма, всього не забереш. На це требаби тисячі підвод — ну і часу!

Наша роля залізничників скінчилася на галицькому фронті. Скінчилася так, як скінчився залізничний шлях в Іваню пустім. Занерухоміли поїзди, бо нікуди було дальше їхати, вигасли палениська паровозів і залізничники залишились мов це війсьсько без амуніції і зброї. Одні залишились, бо дістали страх йти в невідоме, другі подались разом із УГА на той бік греблі.

Усього добра на стації Гермаківка не можна бу-

ло і вже не ставало часу вивантажити з вагонів і забрати, тому почали те, що оставало, палити. Залишилося також у вагонах багато самоходів з варстату Н. К. Г. А. (ком. пор. Тиморук). Вони були до направи, а тому, що поїздом не можна було дальше їх забрати, всі вони лишилися. Забрано лиш ті, що вже були направлені (небагато) і мабуть знаряддя. Їх провожав здається хор. Максимяк Павло до Ніври, а там і до Камянця.

За якийсь час почало все горіти. Цистерни експльодували зі страшним гуком, викидаючи в гору фонтанни вогню, а розривана амуніція почала пекельний концерт.

Під звуки тих експльозій і детонацій покинув я Гермаківку і з клунком на плечах подався в сторону річки — Збруч.

Захід сонця застав мене вже на тому боці. Звідтам я ще довго дивився, аж поки сонечко не сховалось за ліском на Галицькому небосклоні.

Після трагічної смерті д-р Т. Кучковського

В „Ділі“ була вже коротка згадка про трагічну смерть віденського лікаря д-ра Теофіля Гіякента Кучковського. Наложив він на себе руку, бажаючи звільнити себе від страждань звязаних з невилічимою — на його думку — недугою.

З уваги на те, що Покійний брав активну участь у наших визвольних змаганнях як лікар і в Відні працював м. і. серед українського робітництва, хочемо цим разом ушанувати його память ширшою згадкою про його життя і працю.

Т. Г. Кучковський уродився у Відні 1892 р., до нар. школи і до гімназії ходив у Чернівцях. Був дуже спосібний. Вистарчить згадати, що як 4-літній хлопчина виголосив на українському літературному вечорі в „Старому Театрі“ великий вірш „Ген, у світ, за очі!“, зворушуючи ним численну аудиторію (ок. 500 осіб) просто до сліз.

Війна застала пок. Кучковського студентом медицини у Відні. Його покликали до військової служби. Після короткої військової заправи приділили його до черновецького військового шпиталю, з яким — після окупації Буковини царськими військами — тинявся по ріжних містах б. Австро-Угорщини. Пізніше призначили його до 20. полку стрільців, що стояв у Станиславові, а ще пізніше назад до черновецького шпиталю, де — як санітарний поручник — працював під рукою д-ра Бурачинського. Звідтам перейшов до Коломиї і тут застав його переворот.

Як старшина-лікар УГА працював бл. п. Кучковський у військовій лічниці в Коломиї. Коли Коломию загрозували румунські війська, переїхав він

до Камянця Подільського і станув там до праці в лічницях УГА. В Барі перейшов щасливо п'ятнистий тиф, а подужавши почав негайно працювати у військовій лічниці ч. IV. (нач. лікар д-р Немчинов) і з нею переїхав до Бірзули. Після роззброєння галицьких частин у Жмеринці 23. квітня 1920 р. більшовиками Покійний заховався в нач. лікаря земської лічниці жмеринського участка д-ра Царюка. Відтак стає він головним лікарем 25-го запасного військового шпиталю УНР у Жмеринці.

Коли події так зложились, що армія УНР уступила на захід і перейшла польські кордони, виїхав бл. п. Кучковський через Чернівці до Відня.

У Відні докінчив Покійний медичні студії, відбув практику і в березні 1930. р. дістав місце у віденській Роб. Касі Хорих. В літі 1932. р. став теж міським лікарем і лікарем дунайських матрозів. У професійній своїй праці був незвичайно совісний і докладний, готов завжди до самопосвяти. Через те загально його поважали і любили.

В літі 1934. р. зложила його важка недуга. Скитається по шпиталюх, шукаючи даремно помочі. Хоч ще на коротко вернувся до праці, то погане здоров'я довело його до трагічного кроку.

Слід зазначити, що пок. д-р Кучковський працював у Відні багато в робітничих українських товариствах, улаштовував популярні відчити, вчив деклямації, тощо.

Повернути до своїх і працювати виключно для своїх йому не довелось.

Хай легкою буде Покійному чужа земля.

Н.

Пам'ятна ніч у повстанчому штабі

Спомин.

Написав: Існат Порохівський. Ілюстрації: І. Іванця.

(Докінчення).

Думаю скидати з себе чоботи, коли чую якісь далекі звуки. Вслухуюся.

Пізнаю, зпочатку тихо, а потім могутнє:

Ой, на горі та женці жнуть,
А попід горою, яром долиною,
Козаки ідуть...

Невже це співає сотня, що вертається з Кривина?

Одягаюся. Треба довідатися, як там наші справилися.

Але вслухуюся й пізнаю, що це співають не наші. Наші не мали звичаю так кричати на все горло та ще серед ночі. Це їм наказ отамана Сумчука заброняв.

— „До біса! — думаю. Знову дідько приніс якийсь новий повстанчий відділ!“

Посилаю вартового старшину довідатися, в чому річ. Той, вернувшись, докладає, що прибув якийсь маленький повстанчий відділ, чоловіка з 30—40 на з'єднання з республіканським військом. Відділ, мовляв, уже стоїть перед штабом.

Виходжу. Отаман відділу-командує: „Струнко!“ Я вітаюся. Відділ здоровить мене досить дружно. Запрошую отамана до штабу. Він тримає себе занадто дисципліновано, що зразу кидається у вічі своєю штучністю й театральністю.

Наш штаб підтягається: і нам треба показати, що ми справжнє військо! Всі салютують старшим, начальникам, титулюють частіше, ніж треба. Я в душі клянусь цього отамана, й його відділ, бо добре знаю, що може за яких 5—6 верств від Острога цей відділ просидів десь цілий день тільки для того, щоб прибути до нас вночі. Такий уже був тоді між повстанцями „фасон“, що вдень нічого не робили, а тільки вночі, щоб показати, що вони день і ніч „працюють для батьківщини“.

Отаман докладає мені про кількість людей, про переведену бойову працю та інше. Величає мене „батьком отаманом“.

Я кажу, що у нас у війську є лише один отаман, Сумчук, а я тільки є його начальник штабу.

Тут він переходить на запитання, яке його мабуть найбільше цікавило: якщо він увійде в наше військо, то яку матиме посаду?

Розпитую про його військову освіту, але він прямої відповіді не дає, а говорить, що має „боевий досвід“.

Відповідаю, що він може розраховувати на посаду, яка відповідає його військовій освіті та стажеві.

Це, видно, йому не дуже по душі. Починає розпитувати мене про склад та розташування нашого війська. Я виймаю нарочито для таких випадків приготовану схему нашого розташування, яка в найфантастичніших конфігураціях наглядно показує розташування нашого війська, систему його

оборони й т. п. Мапа робить на „отамана“ сильне вражіння. Мабуть він і не думав попасти в так добре зорганізоване та сильне кількістю військо.

Мапа звичайно фальшива й умисне зроблена для того, щоб вводити в блуд цікавих щодо кількості розташування військ та системи нашої оборони.

Я знаю, що в той час, поки ми тут так собі розмовляємо, наші, спеціально до того призначені люди вештаються серед новоприбулих повстанців і, нібито шукаючи земляків, випитують правду про силу відділу, про отамана та про все інше.

Дуже скоро вартовий старшина подає мені „дуже важне донесення“, в якому я читаю звіт про отамана, що сидів тут біля столу, та його відділ: „Недавно сформувався... Нічого не зробив... Не має внутрішньої спайки... Маловартний...“.

Приходить старшина, що завідує розташуванням частин у місті, й докладає, що для прибулого відділу має лише одно помешкання: школу.

Перспектива спати в школі не подобається „отаманові“, й він з тим не ховається. Але що зробиш!

Я не дуже гостинно запрошую його особисто переспати в штабі.

Стукаючи острогами та „козиряючи“, він запевняє мене, що звик бути завжди зі своїми людьми, й іде з своїм відділом до школи.

Початок другої.

*

Мені докладають, що прибули кінні, що їздили палити хату селянина.

Це мене вражає. Отаман Сумчук казав мені, що він відмінить цей свій наказ. При мені він щось довго говорив з бунчужним.

Входить підстаршина, старший кіннотчик, що їздив з відділом палити майно осудженого селянина. Він докладає мені з почуттям гордості про те, як, прибувши на село та довідавшись де хата того селянина, підпалив і хату, і клунку, і всі будови.

Я дякую йому за точне виконання наказу отамана й відпускаю його. Сідаю пригноблений. Настрій у мене злий, нервовий.

*

В коритарі готелю підноситься знов шум та галас. Чую багато голосів чоловічих і жіночих. Усі плачуть, кричать.

Виходжу на коритар.

Жид, батько заарештованого на стації Кривин крамаря, стоїть, опираючись об стіну, й ридає. Коло нього ще кілька чоловічих та жіночих постатей. Усі плачуть і причитують.

Розстріляли сина! Убили! — каже мені з риданням старий жид і потім щось говорить довго, довго на старожицівській мові. Я не знаю, що він саме говорить, але відчуваю, що то прокляття на убивників.

Я непричасний до пролітої крові його сина, але мені здається, що ці прокльони падають і на мою голову.

Післанець-жид із Кривина приніс цю вістку. Виявляється, що „отаман“ Ф. якимсь чином довідався, що на Кривин ми вислали сотню нашого відділу з метою очистити від нього стацію. Це його роздратувало. Він приготувався до оборони стації, а щоб помститися на нас, розстріляв неповинного ні в чому крамаря. Не доходячи до Кривина, наша сотня здобала цього післанця й від нього довідалася про стан річей.

— Там мабуть зараз точиться бійка між вашими та сотником Ф., — каже післанець Кривина. — Він не залишить стації без бою.

Це мене непокоїть.

Батько, що так трагічно стратив сина, просить мене післати людей, щоб привезти йому тіло сина.

Обіцюю йому це й пишу наказ начальникові сотні, що пішла на Кривин, щоб він допоміг там місцевим жидам роздобути тіло розстріляного... В той же час наказую йому, щоб він у бій не вступав, а обмежився одним доглядом стації та через різних розвідників вияснив сили сотника Ф., його позиції, настрій його людей та таке інше.

Цей наказ посилаю через старшину Масенюка.

Масенюк, два жидки з Кривина та два збройні козаки сідають у сані й відїжджають.

Початок четвертої.

*

Раптом з вулиці чути шум, гомін, брязкання зброї, викрики: „Зрада“!

Із штабової сотні, що містилася, як я вже згадав, у партері готелю, прибігає посильний і докладає, що відділ, що його примістили в школі, збунтувався.

Наказую штабовій сотні стати під зброю, і сам іду на вулицю.

Перед дверима готелю стоїть отаман новоприбулої частини, тримає в руках наган і кричить як несамовитий, про якусь зраду.

— Заспокойтеся! — говорю йому лагідно. — Що там сталося?

Підбадьорений моїм лагідним голосом, він починає кричати ще сильніше, й досить погрозово розмахує наганом.

— Ви! Штаб! Хотіли знищити нас? Ми вам покажемо!

Я вихоплюю з ковбури свій наган, наставляю йому рішуче просто в лице й не кажу, а вже шиплю:

— Коли ти... — тут додаю непечатну московську лайку, — зараз не закриєш твоєї пашеки, то я тебе вбю як собаку!

„Отаманчик“ притихає, розгублено дивиться на мене.

Біля мене стоїть ряд козаків, що нашвидку вискочили з помешкання. Вони підводять рушниці. Чути ззаду команду до відкриття стрільби з „Максима“. То наші кулеметчики вже виставили кулемет на бойову позицію й готуються до відсічі. Вони дуже любили стріляти з кулемета й були раді нагоді.

Стояло при штабі 5-6 саней та десятка кінних ординансів.

— Та як же це, пане полковнику, — вже лагідно каже отаманчик. — Я ж... Ми ж... У нас вибух.. Людей побито!.. Поранено!..

— Отже, замість того, щоб кричати про зраду та робити таку бучу серед ночі, вам треба було спокійно докласти про те, що трапилося... — кажу йому й наказую схвати свій наган.

Він ховає револьвер і розповідає, що в школі, куди помістили його „кіш“, в печі трапився вибух.

— Ходім, подивимося, як то сталося! — кажу й ми всі прямуємо до школи.

Дві ворожі сили ідуть поруч, чуйні, готові щохвилини до бійки.

Там я констатую, що вибух був мізерний, або що його мабуть і зовсім не було. Піч дійсно розвалена, але більше прикладами рушниць. Бачу, що піч палено соломкою. Думаю, що там могли бути набої, але тих же самих вояків з „коша“. Ні побитих, ні ранених, отаманчик показати мені не може.

Тоді я читаю йому добру нотацію, наказую штабовій сотні виставити біля помешкання варту й нікого з вояків „коша“ до ранку на вулицю не випускати.

— У день отаман війська сам розбере всю цю справу! — кажу. — І тоді побачите, як він поведеться з вами за те, що ви робите по ночах бешкет та займаєтеся провокацією!

— Ми в тому неповинні! — чую окремі голоси. — Отаман наказав іти до штабу, хай він і відповідає!

Це дає мені думку одним ударом позбутися цього отаманчика. Бачу, що він має не дуже багато щирих прихильників.

— Хто так думає, хай стає на право! — кажу. — А хто лишиться з отаманом, буде відповідати, так як і він, перед польовим судом за бешкет, погрози

зброєю та образи на адресу командування військом!

Ця моя заява приголомшує козаків „коша“, й вони майже всі переходять на місце, де я їм показав. Коло отаманчика лишається не більше п'ятишости.

— Ті, що вийшли направо, будуть тут ночувати, а ви, отамане, й ті, що при вас, мають перейти в інше помешкання. Я вас арештую!

Отаманчик починає говорити, що він вже не так винуватий. Але я твердо заявляю йому, що він, бажаючи спровокувати військо на бійку, сам улаштував вибух в печі, що він підніс зброю проти командування, що кликав до бійки своїх козаків, що видумав, немов є поранені й забиті...

Він починає просити мене відпустити його...

Це мене тішить. Після деякого удаваного вагання я наказую йому покласти зброю, взяти лише одні сані й їхати в тому напрямі з Острога, який я йому укажу.

Він сперечається, але вкінці погоджується, віддає зброю, сідає зі своїми прихильниками в сані й під конвоем наших кінних виїжджає за наші застави.

Біля шости годин ранку. Вертаюся до штабу.

Коло готелю бачу натовп, що стоїть навколо сани. На санях труп, покритий брезентом. Думаю, що це труп розстріляного крамаря. Хочу пройти мимо, але Масенюк підходить до мене й докладає, що на санях лежить труп бунчужного Дишля.

Вражений, зпочатку навіть не розумію добре, що він каже. Стою хвилину, збираючися з думками. Коли труп бунчужного, то значить наша сотня на Кривині беться? Питаю, як розпочалася та розвивається бійка?

Хор. Масенюк каже, що ніякої бійки не було й подає донесення від начальника сотні.

Іду до себе в кабінет і читаю.

Сотник доносить, що коли сотня прибула до містечка Кривин, то вирішено зробити перше роз-

відку на стації. Розвідку побажав зробити бунчужний Дишель з двома козаками. На стацію Дишель дістався щасливо. Вислідивши все, можна було вертатися до частини, але Дишлеві цього було мало. Він несподівано вскочив у ту кімнату, де були на його думку головні сили сотника Ф., і з криком: „Руки догори, бандити!“ кинув гранату. Декого граната вбила, але козаки Ф. кинулися на Дишля, роззброїли його й відвели до сотника Ф. Той велів їм поставити його під стінку й без суду розстріляти. А козаки, що були з Дишлем, утікли до частини. Отримавши повідомлення про таку трагічну долю бунчужного, начальник сотні після двох козаків до сотника Ф., щоб той видав тіло бунчужного Дишля та розстріляного жида-крамаря. Ф. дав дозвіл забрати тіла.

*

Сема година. Приходить отаман Сумчук.

Я докладаю йому про все, що трапилося протягом ночі.

Те, що майно селянина спалене, а самого бунчужного розстріляно — вражає його сильно.

— Щодо майна, — каже він, — то моя помилка! Я вже навіть почав був говорити бунчужному, що наказ відмінюю, але мені хтось перешкодив!.. Треба буде дати селянинові відшкодування!.. Я про це подумаю!.. Але смерть бунчужного, то тут, думаю, вже не помилка! Тут щось більше. Подумайте: за яких дві години після того, як він сам судив на смерть, його розстріляли!

Сумчук ніяк не міг заспокоїтися.

Але раптом стрепенувся й швидко повернувся до мене.

— Але ви ще не спали, пане полковнику. Ідіть відпочиньте.

Я показав йому годинник.

— Маємо сьому, пане отамане, а о восьмій остаточно нарада про розподіл зброї в частинах. Коли спати? Пемо каву, пане отамане, й переходимо до чергових справ.

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Теодор Марітчак.*

(Продовження).

Магістрацьке подвіря було надто велике на таку маніфестацію польського населення, могло там поміститися таких бодай з десять. Бо треба знати, що під цю пору місто Холм має приблизно 17 тисяч населення, в тому кругло 12 тисяч жидів і несповна 4 тисячі католиків, здебільша бувші уніяти, яких поляки в комплеті вважають своїми людьми. Чи так воно справді — годі перевірити. Тутешні люди поголовно не люблять окупантів і перед кожним австрійським уніформом замикають свої думки на десять замків.

Але на загал, коли брати під увагу не тільки місто Холм, а всю Холмщину, обставини для польських плянів з дня на день щораз гірші, бо з кожним днем вертається щораз більше автохтонів, виселених свого часу при відступі царських військ у глибину Росії.

15. жовтня.

(З письма до дому).

Зачинаю бути неспокійний — чомусь від довшого часу не дістаю від Вас ніякої вістки. У нас події переганяються й заходять основні зміни. З нинішнім днем скасували окупацію і влада переходить у цивільні руки. Якраз тепер на магістраті перемальовують австрійського орла на польського. Ми тут уже цілком зайві, але коли відійдемо, ще не знати. Мабуть посидимо ще три або чотири тижні. Очевидно я цим зовсім не турбуюся, що мій військовий „стан“ кінчиться. Мабуть скоріш надягнемо „цивіля“, ніж цього сподіємося.

17. жовтня.

Нєтерпляче дожидаємо вістей, як довго нам тут іще сидіти. Наближається велика хуртовина й кожний хоче під свій дах. Ідуть різні чутки; кожної хвилини інші, суперечні. Але переважає думка, що нам, австрійським окупантам, доведеться побути тут ще деякий час, з огляду на цілковите безсилля нової польської влади і повний брак польського державного апарату. В Холмі не знайдете й на лік державної польської установи, хіба що зарахувати старого мирового суддю.

Зате більші контингенти австрійських військ, як наприклад погранична сторожа знад Буга, обози й кадри вже починають відходити.

На провінції, особливож у Люблинщині, множаться випадки збройних нападів на окремі дрібні станіці окупантів, найчастіше на окремих старшин. Тому окупаційні влади наказали строго поготівля й роблять приготування навіть на найгіршу можливість.

19. жовтня.

Осінні, теплі дні. Сонце заливає весь світ повинню ясного промінистого золота, неначеб ув останне, останнім своїм теплом бажало наситити землю на її довгий зимовий сон. Золота, тиха осінь. Навіть ті

пожовклі листки шелестять якомсь із тиха, радіючи останніми хвилинами короткого життя. Але заразом якась невідома, незнищима й могутня сила лягла по всім усюдам — незрушима могутня віра в обнову життя, віра в нову неминучу весну. І з цією вірою в неминучу обнову життя, у нове соняшне завтра, йде земля спокійно й тихо на зустріч проминаючим холодним дням. Вона вже мріє про нове...

І мрієш, мрієш навіть ти, невольнику озвірілої воєнщини, перенятий до глибини душі контрастом бруталної війни й цього іншого світа, з якого насильно й жорстко вирвали тебе дитиною. Мимохіть мрієш про цей інший свій світ, що ти собі його колись викохав, тікаєш од дійсности, що його потоптала. І на одну хвилину, на один момент оппадає із тебе поволока, ні! — важкий тягар уніформованого невольництва. І на той один момент, десь там у закутку затишньої холмської Гірки під тихий шелест золотистих листків — почуваш себе трохи інакше, трохи відрадіше. І щось розпирає тобі груди, щось сильне й непереможне, а гарне й величне!

Вже знаю, що це таке. Непоборне бажання вільного свобідного життя, придалене воєнщиною, втолочене у тісний мундір, підкопане чотиролітнім животінням і нидінням із дня на день. Це бажання розпирає, перемагає. Так хочеться жити, не для війни і не для невідомого, а своїм вільним гарним життям. Жити, жити, жити!

22. жовтня.

Щойно сьогодні надійшла вістка про створення у Львові Української Національної Ради.

День 19. жовтня 1918 року! День проголошення незалежности й обєднання українських земель бувшої австро-угорської монархії! День створення нашої української конституанти!

31. жовтня.

Від кількох днів Австро-Угорщина перестала існувати, хоч може й не законним порядком, не формально, але фактично. Мілітаризм, армія, що сяк-так зліплювали цю збиранину різних народів з їх розбіжними інтересами, втратили свою елястичність і вся будівля таки на наших очах розсипується.

Якомсь справді безпорадно стоїть одиниця перед навалюю щораз нових подій. На її очах конають старі, ще вчора такі могутні держави й приходять на світ держави нові, серед радісних чи розпучливих окликів — того й сам не розбереш.

Живемо судорожно, вривано, останками наших нервів пошарпаних довгою воєнщиною й навалюю нової стихії. Дожидаємо всього й нічого, завжди надіємося чогось і завжди безпорадно глядимо кудись. А час не стоїть. Що принесе нам завтра?

1. листопад.

Часописи сьогодні не прийшли. Вечором пішла чутка, що залізничний міст на Вислі, під Івангородом, висаджений у воздух та що українські війська заняли Володимир Волинський, переходять Буг та йдуть на Холмщину. Якщо це все правда, то ми відтяти від світа. Пішла теж поголоска про вбивство бувшого мадярського прем'єра графа Тіши. Найбільше зацікавила мене вістка про українські війська, я зрадів, випитував, але нічого певного не довідався.

Національні держави, що повстають на руїнах Австро-Угорщини, починають творити свої національні армії. І ось, через це повстало інтересне явище: на території монархії фактично перестала вже існувати „Ц. і К. Армія“, але тут — поза її межами! — на окупованих провінціях колишньої Росії вона ще дальше існує. І так власне ми, австрійське окупаційне військо, являємося останніми представниками, останніми з Могікан цієї неіснуючої вже армії неіснуючої держави. Ми пережили „нашу“ державу.

Навіть вищі старшини з Окружної Команди не знають, що їм тепер починати, потратили голову до чиста. Стрілецтво хвилюється. Усім ясно, що треба звідсіля забиратися, але як і куди? Військо без вищого наказу рушитися з місця не сміє, а наказів нема ніяких. Завтра навіть ми, канцелярники, маємо дістати з магазинів муніцію і кріси.

2. листопад.

В Будапешті й у Відні революція, там влада переходить у руки жовнірсько-робітничих рад, щось на зразок совітів. Австрійська воєнна фльота опинилася в руках південно-слов'янського народу. Ось, усі наші вісти.

А тут у нас, серед війська, безголовя. Проєктуються створення військових комітетів по національностям, яких завданням булоб подбати про впорядкований виїзд. Протягом пополудня мають створитися австрійсько-німецький та чесько-словацький комітет. Про мадярів нічого й не чути, хоч їх у Холмі й на Холмщині найбільше, особливо старшин. З інших народів тут тільки одиниці.

Владу в місті перебирають поляки під проводом бувшого легіонового старшини. Ніхто тим не цікавиться, кожний думає про виїзд. Австрійські кокарди, цісарський ініціал, починають щезати з вояцьких шапок. На їх місці появляються національні відзнаки, ленточки, а в кого нема потрібної йому відзнаки — порожнє місце. Начальник суду заєдно в Окружній Команді на Гірці, телефонує до Замостя, якому тепер підлягаємо, що йому робити зі судом. Але із Замостя ніяких вказівок нема й мабуть не буде.

Повідомляють, що саме в цю хвилину, перша пополудні, кількох озброєних легіонерів заняло Окружну Команду на Гірці.

Того-ж дня, пополудні.

В місті рух, біганина, від вояцтва кишить. Всі на алярм пригтовляються до виїзду. Вояки набирають з магазинів, що тільки вдасться і що хто хоче, при тім самі вдержують лад. Місцевої юрби не допскають.

Утворився чехословацький військовий відділ під проводом своїх старшин. Саме в цій хвилині, коли пишу ці рядки, на майдані напроти суду відділ складає присягу чехословацькій державі. Великий триколіровий прапор має перед рівними лавами чехословацьких вояків, що навколішки з одкритими головами підвели в гору праві руки. Присягають. Видко й старшин, навіть вищих.

Товпи населення, жидів і жидівок від малого до великого, з увагою придивляються всьому, що діється серед нас, учорашніх панів. Без тіні якоїсь злорадної втіхи й без жалю. Просто з цікавостги, як на якусь видовище.

Го-го! Неодно вони вже бачили, неодно перебули! Привикли зберігати рівновагу і в таких переломових хвилинах. Чи їм не все одно?

Того-ж дня під вечір.

Вже й наш начальник суду, сотник Дук, спокійна й зрівноважена людина, стратив свої залізні нерви. Увесь наче в гарячці, розстроений, поденервований. Події приневолюють його до скорого самостійного рішення в незвичайних обставинах, непередвиджених ніяким розпорядком, ні законом. Що робити зі судом, яким ніхто не цікавиться? Що з актами, арештантами (політичних вже випустили), що з депозитами, зі судовим магазином? Кому це все передати? І що з нами? Сказати — йдіть собі до хрину, махнути рукою й кинути все — на це не дозволяє йому почуття відповідальности. Він же старшина та ще й суддя.

Телефонував до Замостя по вказівки та не дістав відповіді. І не дістане. Аджеж там сидить такий самий старшина, як він ось тут, зв'язаний приписами, законом, присягою, традиціями і власною совістю, старшина, що ніяк не може дати йому директиви на самоволю, таксамо, як він тут такої директиви нам дати не може. Розумію його внутрішню боротьбу. Цеж не дрібниця, а відвічний глибокий конфлікт, конфлікт закону з життям, голови зі серцем. Він його й не вирішить.

До тогож він німець з Райхенбергу, з північної Чехії, що він тепер мусить переживати! В нашому суді ще тільки він один носить австрійську кокарду, бо ми, канцелярники, „збунтувалися“ вже в полудне й поскидали з шапок цісарські ініціали. На їх місці — національні відзнаки, в нас трьох — три різні! В начальника канцелярії — жидівська, в протоколянта зі Закопаного — польська, а в мене — українська. Яюсь допитливо дивився на нас начальник суду, але не сказав нічого. Покищо ми всі під одним дахом і промишляємо над одним — як нам якнайскоріш звідсіля виїхати.

Сьогодні вечором має відбутися нарада представників війська і нової польської влади. Іде туди й начальник суду. Все зводиться до одного: скорий і наладнаний відхід здемобілізованого австрійського війська.

Але ми, писарчуки різних степенів і національностей, знаємо добре, що мусимо промишляти самі, своїми власними головами. Ми постановили так довго, як це буде потрібно, триматися разом. — Біля нас починають гуртуватися інші, є нас уже з десятків.

(Далі буде).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

† ПОРУЧНИК У. С. С. ОЛЕКСА УКРАЇНЕЦЬ.

Хор. У. С. С. Олекса Українець з Івана Золотого, п. Заліщики, помер 28. II. 1930 р.

помер в заліщицькій лічниці 28 лютого 1930 р. Це одна з жертв післявоєнного лихоліття.

Пор. О. Українець роджений в Торськім, в Заліщищині, вступив 1914 р. як 18-літній юнак до легіону У. С. С. Визначився зараз в перших боях на Бескиді, в яких був тяжко ранений. Як інвалід зі скороченою ногою служив деякий час в стрілецькій кінноті. Знову був тяжко ранений під Конюхами. Брав потім участь у цілій визвольній кампанії УГА. Після війни пор. О. Українець продовжував студії на медицині. Але надшарпані війною сили не дозволили покінчити їх. Захворів важко і помер в лютому 1930 р. в Заліщиках. **Гнатевич.**

† МИХАЙЛО ЦИМБОРСЬКИЙ,

управитель гр. кат. народної школи в Млинарівцях, стропківського округу, на Східній Словаччині, член „Учительської Громади“ та бувший четар Української Галицької Армії, помер по довгій і тяжкій недужі дня 22. липня ц. р. в 45 році життя.

Покійник народився 12. жовтня 1890 р. в селі Шляхтинцях, тернопільського округу, в Галичині. Як активний австрійський підстаршина, бере участь у світовій війні, а 1. листопада 1918 р. вступає в ряди Української Галицької Армії та вже по короткім часі, за надзвичайну хоробрість і відвагу супроти ворога, іменують його четарем цієї армії. З УГА переходить за Збруч на Велику Україну та переживає там цілу її трагедію, а в 1920 р. пробивається через польський фронт з військовою групою ген. Кравса до Чехословаччини. Користаючи з вільного часу в таборі інтернованих в Ліберці, він приготується пильно до учительської матури, яку в 1924 р. складає в Йозефові на Чехах та ще в тім самім році одержує місце учителя в гр. кат. народній школі в Млинарівцях. По одержанні чл. горожанства і зложенні іспиту учительської спосібності в 1928 р., працює тут невтомно до останньої хвилини свого життя. З Покійником зійшов передчасно в могилу не лише один з найкращих колишніх боеків Української Армії, але й один із найліпших громадян.

Сумні похоронні обряди відбулися 26. липня ц. р. в Млинарівцях, де з Небіжчиком іменем церкви й народу попрощався в останнє о. декан Н. Килій, від бувших старшин і стрільців армії о. О. Глібо-

вицький, а від „Учительської Громади“ Орест Онуляк. Покійник осиротив дружину й двоє неповнолітніх дітей. В. Й. П. (Уч. Голос Ужгород).

ХОР. СТЕПАН СМІХ.

Степан Сміх, УСС, хор. УГА, родом з Гнильча, пов. Підгайці, як ученик VIII кл. гімназії в Коломиї, вступив в р. 1915. до УСС. Незабаром потім у битві під Семиківцями, тяжко ранений в околиці лівого бедра, пролежав чотири дні між трупами і щойно як забирали його як неживого до спільної могили, спостерегли санітарі, що ще живе. При помочі застриків зі соли привернено його до життя і вислано на лічення до шпиталю в Мукачеві.

Хор. У. С. С. Степан Сміх.

Повиліченні рани показалося, що зранена нога зробилася трохи коротша, а тому приділено його як вістуна, опісля як десятника, до полевої пошти в Пісочній. В тім часі здав матуральний іспит, та записався на правничий виділ львівського університету.

В зимі 1919 р. покликала його команда до Станиславова до Вишколу УСС, де іменували його хорунжим, а що в міжчасі менше налягав вже на ногу, почувався до обов'язку і отверто заявив охоту піти з четою на фронт під Львів. У битві під Городком ранили його скорострілом в обі ноги.

Стрільці з його відділу, що любили свого хорунжого, несли його на якійсь драбині 7 км. до найближчого санітарного пункту, а звідси при великім упливі крові та перевязанню ран перевезено його до Самбора, а потім до шпиталю в Станиславові. Тому, що негайно після перевезення не прочищено йому ран, кинулась гангрена і одну ногу нижче коліна треба було ампутувати. Це спричинило ослаблення, запалення легких та смерть молодого хорунжого.

У величавім похороні взяв участь Станиславівський Владика з цілою капітулою, державні секретарі та представники війська з почесною сотнею.

Командант Коша УСС от. Рожанківський в пращальнім слові згадав надзвичайні прикмети Покійного хорунжого, кажучи виразно, що „якби всі українці були такі ідейні, як хор. Сміх, то Україна певно встояласяби“.

Був це справді дуже ідейний вояк, загальнолюблений, дуже здібний і меткий. В. Й. П.

БОГДАН ЯРОСЛАВ ЛЕВИЦЬКИЙ,
син Юліана Левицького, директора української
гімназії в Тернополі і Леонтії з Еліясеви́чів помер

Богдан Ярослав Левицький
доброволець У. Г. А., абі-
турянт української гімназії
в Тернополі (1901—1919)
† в Летичеві на тиф 3. X.
1919.

в Летичеві за Збручем дня 3. жовтня 1919 р. в 19.
році життя. Покійний, в котрім нещасні родичі втра-
тили одну дитину, ученик VIII. класу гімназ.,
упав як однорічний доброволець укр. армії жерт-
вою п'ятнистого тифу. До численних могил, в яких
лягли борці за щасте і волю нашої безталанної
землі, прибула ще одна, що вкрила тлінні останки
молоденького, ідейного хлопчини, що в почуттю
громадянського обов'язку станув в рядах борців за
волю. Відзначаючий ученик гімназій львівської і тер-
нопільської подавав як найкращі надії на будуче
і міг колись зайняти визначне місце серед робітників
української суспільности. Нехай ця свідомість буде
для нещасних родичів каплею потіхи в їх тяжкім
горю. В. Й. П.

ПОДЯКА

Почувалося до милого обов'язку скласти Вп. н. ред. Лепкому, ред. Р. Купчинському, д-р І. Іванцеві, ред. Д. Паліву й ред. Софронів-Левицькому за ласкаву поміч і цінні вказівки, які Вони з цілою готовістю дали мені при писанні мого репортажу п. н. „Генерал Тарнавський“.

Зокрема гаряче дякую В. П. н. д-р Іванові Кохові, який незвичайно совісно переглянув машинописи репортажу та завдав Собі чимало труду при справненні деяких недокладностей.

Володимир Ласовський.

В світлицях В-ва „Червона Калина“ при вул. Зіморевича ч. 12. відкрито
ПОСТІЙНУ ВИСТАВУ ТВОРІВ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ МИСТЦІВ
Гостям Раді! — На догідних услівях можна набути малярські праці трівкої вартости.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 1. / Січень 1936.

ЗМІСТ:

День злуки Ф. Невестюк	2	Білий баранчик або нечиста сила Іван Іванець	11
Традиція визвольної боротьби Д-р М. А-вич	2	Зі споминів залізничника Осип Мікула	13
Спільна військова юнацька школа Микола Миронович	3	Після трагічної смерті д-ра Кучковського Пам'ятна ніч у повстанчому штабі Ігнат Порохівський	17 18
З приводу польської вистави т. зв. „Obrony Lwowa“	6	На переломі Теодор Марітчак	21
Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на Київ Інж. М. Скидан	7	Посмертні згадки	22

Opłata pocztowa uiszczona gwarantem

ЛІТОПИС

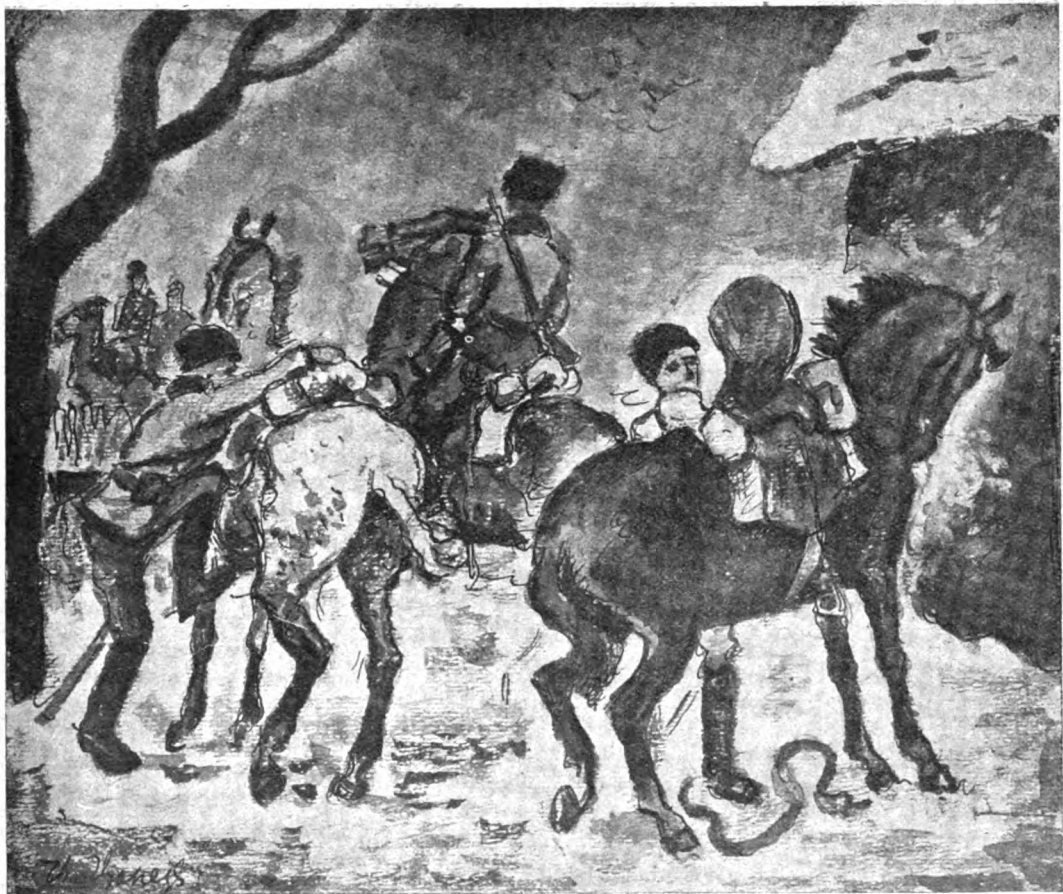
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 3

БЕРЕЗЕНЬ

1936

АЛЯРМ КІННОТИ

РИС. І. ІВАНЕЦЬ

Михайлові Грушевському

Гудили дзвони на Святій Софії
(Четвертий був тоді Універсал —)
Під гомін золотий гремів хорал...
Фанфари!... Сурми!... Соняшні надії...

Друг друга обнімав у юній стрічі
І цілувались давні вороги...
Жовтоблакитні маяли стяги —
А Ти усміхнено глядів мільйонам в вічі.

Мов з бронзи кована, в огні стояла
Стать Твоя й був Ти, наче римський бог,
Що на квадризі їде з перемог...
І сонця крєв горіла на кинджалах.

І вся Земля так ждала Твого зову:
На прю степом спрагненим у гальоп
Од Золотих Воріт під Конотоп
В безсмертний рейд на гидру стоголову!...

І чути було, як кипіли ріки,
Як степ гарчав і Київський Поділ —
Як люди ждали і гармати діл,...
Щоб встати й розмести Москву навіки!!

Братання на фронті під Солькою

(БУКОВИНА).

Написав: *І. Петрович*

Осінь 1917 року була досить суха: ранками приморозки, іней, але опадів мало. Боротьба на фронті стала завмирати. Оба противники заняті підготовкою до зими, лиш час від часу запакає який скоростріл, або денеде обізветься баском російська гармата. Австрійські гармати дістали приказ щадити стріливо. Тому вони від тижня мовчать і не відповідають на визиваючі стріли противної сторони. Як опісля переказували збігці, у москалів були французькі старшини, поприділювані по батареям і вони якраз піддержували пальбу. А піхотинці давно вже перестали стріляти; раді, що їм не доскулює противник. Вони навіть виправили депутацію до своїх гарматчиків з жаданням, щоб вони заперестали стрільби, бо відтак на піхоті мстяться ворожі гармати. А то ніяк ще не рішить про вислід війни, якщо вони собі трохи спокійніше заживуть в окопах. Коли такі пропозиції не знаходили послуху, арештовано старшин-чужинців і поломано їхні шаблі.

Нам дивним видався російський фронт за той тиждень нашої мовчанки. Щось там кипіло поза окопами. Якись їздиці снувалися одинцем по частинах, салдати шораз повільніше пленталися по стрілецьких ровах, ба навіть поміж дротяними засіками. Аж вкінці настав памятний ранок, коли прийшло до остаточного покінчення ворожих кроків.

Мов на даний знак висипалися піхотинці з московських окопів, позастромлювали свої кріси штиками до землі, миттю розкинули дротяні засіки й почалося братання обох воюючих сторін.

Наші вибігають їм назустріч, подають собі руки, обмінюються хто чаєм, хто тютюном, махоркою, румом, чоколядою. Смуга, що лежала між обома лініями окопів, зарябіла австрійськими та російськими шинелями. Гуртками сідають вони на землю, балакають, співають... Щойно під вечір вертають ночувати кожний у свої окопи. Лише стійки по наших боці слідять нишком за ходом справи, побоюючися недовірливо якого підступу. Вістка про братання понеслася лискавкою по всьому фронті. У кожного викликала вона нетаєну радість на лиці, бо вже осьось приходить кінець неприкренної війни. Зі всіх відтинків східного фронту приходять подібні вісти, бо самовільне покинення зброї ширилося відрухово мов яка пошесть живловою силою.

На другий день ранком вибралися ми з одним гарматним старшиною і його вістуном в відвідини до російських окопів, що тягнулися на горі Чіота, яку ми передше нераз острілювали. Минаємо крайні окопи. По них вже покладено кладку й переходимо вузьким просмиком у засіках на чисте поле, що між обома фронтами. Тут ще стоїть висока, пожовкла й непокошена трава та по загонах суха кукурудза простягає свої голі макогони, мов який каліка-прошак. Видно не було кому ні сіна зробити ні стиглої кукурудзи виломити. Дещо її обдзьобало гайвороння, наскільки його не полохали перелітаючі стрільна.

По легкім узгір'ю наближаємося до ворожих окопів. Не видно тут ні таких засіків, як у нас, ні вар-

тових, ні мужви по ровах. Йдемо здовж легкого насипу із пустих окопів. Аж по довшім гляданню подибуємо рослого хлопицю, що закутаний у довгу шинелю, відрабляв стійку. Рукою махнув нам у сторону, де землянка команданта і ми туди подалися. Гомін наших розпитів викликав нам назустріч одного поручника українця родом десь зпід Кавказу. Поздоровилися, просить нас у землянку, де подибуємо ще штабскапітана москаля, команданта оцей гори. На німий запит, переданий здивованими очима, чому так невігідно живе командант відтинка, він пояснює нам: Знаєте, вже війна всім надійла й мало хто в нас виявляє охоту слухати, не то щоб яку тяжку роботу з землянкою відробляти. От цю яму випорпав мені мій денщик, як зумів і прикрив дощиною, щоб за ковнір не лилося. Куди їй рвнятися з вашими землянками. І справді. Як було порівняти нашу гарматню криївку, що збудована була над самими окопами для командуючого вогнем батареї, то небо а земля. Побудована солидно яких 5 метрів під землею з тесаних дилів, мала дві кімнати з мурованою пічю. Прикрита в три ряди здоровими кльцями була вповні забезпечена від гранати легкого зразку. Бо тут кожне стрільно при зударі об насипану землю мусіло розірватися й тоді вже не могло-ніяк пробити верстви кльців, щоб потрапити до середини домівки. А там у кімнатах стояли два ліжка, висів образ св. Миколи, зеркало й грамофон, що його ніччю принесли хлопці зі Сольки. Тому й не скучно було посидіти з тиждень на такій визірній точці. Вечором приносили мені з батареї перегоріле вугілля, яке вже не творило диму з печі, як пригрівали нашу страву. Бо вона, донесена по трикілометровій дорозі, дочиста вистигала. За дня не було вказане швендятися по голій поляні, де була наша криївка, бо негайно ворожа артилерія сіяла стрільнами на гарматніх зор-

ців. А вони сиділи собі вигідно під землею на стрімкому узбіччі гори та крізь вузьку щілину визирили перископом на всю околицю аж під стачію Качіка. Звідси й легко було правити вогнем батареї.

Одного разу підглянули ми, як на краю ліса, що тягнувся за російськими окопами, якась знатна особа в товаристві одного чи двох адютантів крізь полеві шкла пильно чогось приглядалася нашим окопам. А коли випадком переходили які салдати оподалік, тоді вони почот цей оминали півкругом з піднесеною при дашку рукою. Один наш гарматний стріл післаний туди виполошив їх у ліс.

Наші гостинні господарі підтвердили якраз наш здогад, що це були знатна особа. Бо якраз дві неділі тому, як розказували вони, приїздила сюди якась груба риба на інспекцію фронту. От і добре, що її сполохали. В нинішній гостині сиділи ми скулені в землянці, бо боялися, щоб головою не видусити стелі. Подавали чай, ми закусували чоколядою, курили й співали українських пісень. Найбільше відходила наша славна пісонька про комарика, що його рятувала муха шелестуха, як він з дуба повалився. Кінцевий рефрен:

„Ні то пан ні гетьман ні полковник,

Бо це мухи-шелестухи полюбовник“... ще досі звенить мені в ухах, мовби його шойно проспівали... Вона знана була на всьому російському фронті.

Наприкінці нашої гостини в недавніх воріженьків відбулася ще спільна знімка на окопах Чіоти, гостинні господарі відпровадили нас аж до наших окопів, де пращаючи нас обіцяли небавом навідатися до нас в гостину. Нажаль до цього не прийшло, бо вже наступної днини прийшов приказ для всіх наших частин, що на фронті, щоб стриматися від всяких відвідин. Боялися видно, щоб розхитання послуху не перекинулося на цей бік фронту...

Ф. Невестюк

У. С. С.

І хати і сади і загони,
Важка праця і запах ріллі,
Все, що було близьке таке, знане,
Залишилося там, на селі...

Усе він попрощав і покинув,
Сам далеко, далеко тепер...
Тільки думкою деколи лине
До села, до батьків і сестер.

В мязах міць, на обличчю одвага —
От і все, що він з дому приніс...
В жмені замість чепиги од плуга
Він сьогодні стискає вже кріс.

У важку для народу годину,
В час великих зусиль і надій
Він сорочку вишивану скинув
І новий однострій приодів.

Нині пояс ремінний на ньому
Дружньо постать його обійма
І вже листи він пише до дому
Під розгойданий гуркіт гармат.

Інші дні, інший світ кругом нього,
Світ старий розвалився і щез...

— — — — —
Хто це? Глянь, яка шапка у його
І емблема яка: У. С. С.

Останні дні II. Корпусу

Декілька завваг з приводу спомину о. І. Бобиляка.

Написав: *Теодор Марітчак.*

Останні дні Української Галицької Армії, її розпучливі намагання рятувати за всяку ціну рештки збройної сили українського народу — належать безумовно до найбільше бурхливих та найбільше потрясаючих хвилин нашого недавнього минулого. Але водночас, нажаль, вони найменше відомі не тільки ширшому громадянству й молодшому поколінню, але й багатьом бувшим воякам і навіть подекуди самим учасникам. Зокремаж майже цілком невідома залишилася ще й досі кінцева трагедія II. Галицького Корпусу, переіменованого при кінці — підчас з луки з большевиками — на I. Бригаду УСС. Воно й почасти зрозуміле. Бурхливі події тих останніх днів, що переганялися зі зворотною швидкістю, безнастанні походи у вічних боях і небезпеках, свідомість трагічного положення поміж двома боевими лініями — польською та большевицькою — все те були обставини крайне непригожі до роблення записок, які після знищення всіх документів II. Корпусу (їх спалено дня 2.-го травня 1920 р. у селі Голодьках на Уманщині) могли стати основою обширніших споминів. Частину цих подій, але тільки частину, описав М. Ірчан у своїй живій та блискучій „Трагедії Першого Травня“, але нажаль у крайне тенденційному наświetленні та з декількома фантастичними декораціями. До цьогож книжка Ірчана в Галичині майже невідома.

Тимто незвичайно цінний є скромний причинок о. Іллі Бобиляка у ч. 1. „Літопису Червоної Каїлини“ до історії III. Бережанської Бригади (тоді 3. полку УСС), який власне відноситься до останніх днів цілого II. Корпусу. Це справді один з кращих причинків до цього часу, що охоплює цілість справи й наскрізь вірно віддає тодішні настрої. Треба тільки жаліти, що цей спомин такий загальний. Та це не вина автора, на перешкоді стоїть саме брак документів і ближчих дат. Тому вважаю вказаним до цього спомину о. Бобиляка додати декілька завваг, до використання для тих учасників, що були ближче „великих справ“ і тільки задля недостачі відповідних матеріалів здержуються зі своїми споминами. При цій нагоді спростовую теж деякі дрібні помилкові твердження, що вкралися до споминів о. Бобиляка. Мої завваги роблю на підставі тодішніх моїх записок, як рівнож на підставі того, що понад усякий сумнів записалося в моїй пам'яті. Все те, що до цього не маю безсумнівної певности, виразно відмежовую.

Польський наступ на відтинку Чуднова, тай взагалі на цілому волинському фронті, почався в неділю вранці 25. квітня 1920 р. нагальним гарматним вогнем і бомбардуванням з літаків.

День передтим, тобто 24. квітня, наспіла до штабу I. Бригади УСС (бувший II. Корпус) у Чуднова вістка про перехід II. і III. Корпусу на польську сторону, про масові арешти й масакру гали-

чан у Винниці, Одесі й Києві та про наказ командування XII. большевицької армії з Києва — роззброїти I. Бригаду УСС. Цей наказ одержав штаб 44. большевицької дивізії в Бердичеві, якому підлягала наша бригада, і він передав його до виконання 132-й стрілковій бригаді, що вже підсувалася, скріплена большевицьким панцирним поїздом, на наші зади під Чуднів. Тільки завдяки негайній інтервенції підполковника Бізанца, тоді шефа бригади, і комісаря М. Барана, що кілька днів передше став командантом бригади, командування 44. дивізії здержало виконання цього наказу на власну руку, аж до оконченого вирішення вищої влади. Бізанц і Баран заручили за бригаду особисто своїми головами. Однак до роззброєння бригади було б і так ніколи не дійшло, бо на першу таку спробу бригада була б у цілості подалася вперед і зложила зброю перед поляками. Все це було порішене в старшинських колах і мимо короткого часу достаточного підготовлене. Але треба зазначити, що про перехід до поляків зі зброєю в руках у I. Бригаді не було думки навіть тоді й навіть серед найбільших „контрреволюціонерів“.

Міжтим, як уже сказано, прийшов польський наступ і бригада після тяжких боїв (говорено вже тоді про 30—40 відсотків убитих і ранених) почала відступати на Бердичів, під постійним гарматним вогнем і обстрілом з польських літаків. Ще перед Бердичевом було всім очевидне (по горючих селах на півночі і по вилискуючих багнетах польської піхоти на півдні), що большевицькі частини по боках бригади пішли вже далше на схід і що нашій бригаді загрожує оточення поляками. Тому теж бригада подалася з Бердичева негайно далше на схід, міжтим коли большевики в Бердичеві, оточеному вже з трьох сторін — а як скоро виявилось, то й з четвертої сторони! — поляками, справляли якомусь красноармейцеві парадний похорон і ще не думали збирати своїх манатків. У східному напрямку відступала напевно також III. Бережанська Бригада (тоді 3-ий полк), а не на Житомир, як помилково згадує о. Бобиляк. На північ, мабуть ще з Чуднова, відступила була тільки незначна частина правого крила бригади, здається з 1-го полку УСС, і вона в тій хуртовині цілком відбилася та залишилася й надальше у складі большевицької армії.

Але й перехід бригади на схід не вдався, бо під найближчим містечком — Білопіль або Білопілья — була вже польська кіннота, що прорвалася між Житомиром і Бердичевом і буквально рознесла вітром большевицькі частини на цьому відтинку. Командир чи політичний комісар кінної большевицької бригади (17-та?), що на північ від Бердичева мала здержувати польський напір, прибіг сам один, без коня і ледви живий і схоронився в нашій бригаді.

Після невдалої спроби перейти під Білопільям,

бригада повернула полями й полевіми дорогами трохи на південь, на Козятин, куди прибула вже вночі. Але й Козятин був уже в польських руках а на залізничній стації йшов уже кінцевий бій. Бригада повернула вдруге, ще більше на південь, і на перших досвітках хотіла перейти залізничний шлях під зупинкою Рубанка (в Ірчана Льохів), де стояв большевицький броневик, що вже не мав ніякого виходу. Але й там по другому боці шляху були вже сильні відділи польської піхоти, що йшли позовж залізниці Винниця — Козятин.

Осьтак І. Бригада була вже остаточно окружена польськими військами. Всеж таки, спробували ще раз переходу, ще більше на південь. І справді, використовуючи хвиливу прогалину в польському фронті під стацією Голендрами, бригада вирвалася з кліщів, хоч і під тяжким обстрілом польського літака. Все те, від Бердичева до Голендрів, діялося на протязі кільканадцяти годин, від пізніх пополудневих годин 26. квітня до передполудня 27. квітня. Деякі частини бригади, між ними інтендантура і мабуть майже вся артилерія, що відступали були з Бердичева іншою дорогою, в незначному відхиленні на право, попали цієї незабутньої ночі під шаблі розюшеної большевицької кінноти, що відступала від Винниці, а зараз після того дісталася — в польський полон.

Підчас цього відступу нашої бригади приставали до неї заєдно одинцем або гуртками не тільки різні наші розбитки, але й досить багато большевиків зі 44. дивізії, що ціла пішла у розсип. Між іншими схоронилися до бригади численні комісарі й командири дивізії, як наприклад сам командант дивізії і комісар Кручинський, декількох цивільних людей — здебільша жидів і жидівок, а також — комісар Затонський, що саме був на інспекції фронту і осьтак попав у цілу ту квашу.

Дальший відворот І. Бригади відбувався по такій маршруті: Самгородок, Вівсянка, Погребище, Дзюнків, Збаражівка, Скибинці, Черепинці, Лобачівка. За точну транскрипцію деяких місцевостей не ручу, бо я записував їх так, як чув, а відомо, що навіть місцеві люди одну і ту саму назву вимовляють різно. Так наприклад остання місцевість записана в мене Лобачівка і Любачівка, а в деяких авторів вона називається „Лобачів“. Все це легко перевірити, в кого є карта.

Саме в тій Лобачівці, де розташувався штаб І. Бригади УСС, та в сусідніх селах, де розмістилися були інші частини — пізнім пополуднем дня 1. травня прийшло до протибольшевицького перевороту. Більшість красноармейців, що схоронилися до нас, вже передтим відділилися були від бригади й відійшли на Сквиру. Підчас перевороту з визначніших комісарів утік — поскільки мені відомо — тільки один Затонський. А разом з ним, через непорозуміння, утік також сотник Ганс Кох, що за цю помилку одного моменту заплатив опісля однорічним побутом у Совітах. Арештували тільки двох — М. Барана й комісаря дивізії Кручинського, але поправді був це арешт охоронний, щоб їх забезпечити перед повстанцями.

Бо рівночасно з цим внутрішнім переворотом відбувалася інша важлива подія — роззброєння

І. Бригади УСС повстанцями, а саме тетієвською повстанчою групою. Для пояснення слід зазначити, що переворот і роззброєння це були дві дії одної і тої самої акції, заздалегідь приготовленої і переведеної в порозумінні з організаторами повстання, з якими І. Бригада мала потайний зв'язок і мабуть тому запускалася щораз глибше у повстанчий район. В різних місцях розташування бригади ці дії відбувалися в різному порядку і тому добре булоб, щоб безпосередні та близькі свідки все це окремо описали. Та мимо порозуміння трапився трагічний випадок, при чому загинув один стрілець. Крім того деякі повстанці не були відповідно поінформовані або може організатори не мали на них достаточного впливу — досить, що й на тому тлі доходило до дрібних, але прикрих інцидентів. Все те, разом зі свідомістю нової трагедії цілої УГА викликавало досить мішані настрої, далекі від бадьорих.

Підчас перевороту чи пак підчас роззброєння повстанці вбили опродкома 44. Дивізії та ще одного високого большевицького комісаря, яких розпізнали, як жидів. Бо для жидів і комуністів у повстанців не було пощади, та рівночасно — на диво! — тих, що признавалися тільки до большевизму, залишали у спокою. Всі інші красноармейці й цивільні комуністи (багато їх уже не було) вийшли тоді ціло, хоч було з ними багато клопотів, бо доводилося всіх жидів і жидівок два дні ховати під плахтами на обозних возах. Але один з красноармейців, та ще в додатку жид, був настільки небережний, що виліз вже на другий день і плентався непотрібно поміж повстанцями, за що й заплатив головою. Про інші випадки мені нічого не відомо. З нашої сторони ніхто не думав політичних противників ні вбивати ні видавати їх повстанцям, що зрештою на одно виходилоб, бо в нашому положенні не було на це найменшої причини. До тогож галицькі війська метод чрезвычайки не вживали і ними завжди погорджували.

Тимто й оправдується, що також нікому з комісарів та комісарчиків І. Бригади УСС нічого злого не сталося, а крім Барана нікого навіть не арештували. Всі вони ходили свobodно, а члени політичного відділу бригади, між ними М. Ірчан, ще й у такому положенні пробували бавитися в опозицію. Поважна небезпека могла загрожувати тільки одному — Якову Струханчукові, що був загальнозненавиджений. Але він уже не був комісарем бригади і день перед наступом поляків виїхав потайки з Чуднова до Києва. На його місце прийшов „здешній русській“ Бондаренко, ідейний комуніст спокійної вдачі, але він мабуть ще перед переворотом відлучився був і пішов з красноармейцями.

Після перевороту бригада подалася через Пятигори до Тетієва, де поладнано всі справи з організаторами повстання. Зброю бригада одержала назад, за виїмком того, що сама з доброї волі залишила повстанцям. На тім зрештою це повстання так і скінчилося. Селяни розійшлися домів а І. Бригада стала справді самостійною одиницею поміж двома боєвими лініями — польською та большевицькою.

В такому положенні була тільки одна можли-

вість рятувати останки збройних сил, а саме шукати звязку з повстанчою групою генерала Павленка, що по неперевіреному чуткам мала знаходитися десь у південно-західній Уманщині або ще в районі Бершаді. До генерала Павленка галицьке військо мало завжди повне довіря, як до українця і вояка, до того ж загально відоме було його розходження з Петлюрою у поглядах на військові справи. Також ціла повстанча група ген. Павленка була добре знайома І. Бригаді УСС, бо вони перед кількома місяцями — в лютім і березні 1920 р. — зимували поруч себе в районі Бершаді.

На старшинських зборах у м. Цибуліві вибрано командантом бригади іполк. Бізанца, шефом штабу пор. Ерліха, а для політичних справ створено „суверенну“ Военну Раду і під таким проводом розпочався очайдушний рейд І. Бригади на південь у пошукуванні за групою Павленка. Йшли походами день і ніч у вічній загрозі та небезпеці, вививаючись вузькою смугою поміж польським і большевицьким боевим фронтом. В переходах доводилося інколи, як наприклад під Христинівкою, по одному боці дороги ставити гармати проти поляків, а по другому — проти большевиків. Похід з Тетієва йшов по такій маршруті: Голодьки, Хмельівка, Яцковичі, Івахни, Цибухів, Христинівка, Гранів, Гайсин, Куна.

Сам рейд — щоправда — поталанив, але повстанчої групи генерала Павленка вже не застали. Вона дійсно була ще до недавня в районі Бершаді і ледви кілька днів перед нашим приходом відступила з Бершаді на захід, на Вапнярку, отже майже на самі зади польської армії. Перебитися бригаді аж туди було виключене. Так упала остання надія на перехід при зброї чи пак на передачу зброї та майна безпосередньо військам УНР. У містечку Куні, в районі „гайсинської республіки“ повстанчого отамана Волинця обговорено докладно ціле положення, висондовано терен на всі сторони, чи меже де в польському фронті нема якої боевої частини армії УНР — але все надаремне. Українського війська ніде на цьому фронті не було. Зате з другої сторони почали рухатись большевики. Треба було переговорювати з поляками, що були докладно поінформовані про наше безвихідне положення і заєдно погрожували наступом.

Під вечір дня 6. травня з містечка Куни відійшла парламентарна делегація до командування V. польської дивізії у Немирові. Цю тяжку дорогу робили: отаман Волощук, сотник Кравець і поручник Ерліх. Не виторгували вони нічого, навіть передачі зброї та майна для армії УНР. Польська умовина була тверда: капітуляція. Про все інше мало вирішити вище командування в порозумінні з урядом.

Переговорювали й перетягали справу ще два дні, щоб зискати бодай на часі, сподіючись якої зміни. Але ніяке „чудо“ не приходило, а поляки понаглювали й грозили наступом.

Осьтак прийшло до капітуляції останньої самостійної одиниці Української Галицької Армії в дні 10. травня 1920 року під Райгородком біля Немирова. Сам акт капітуляції відбувся в поважному настрою, спокійно і гідно. Всі вояки, від старшин

до останнього погонича, приготовлялися на це цілий попередній день у Нижній Кропивні і мабуть від листопада 1918 р. вояцькі однострої та чоботи ніколи не були такі відпорошені й вичищені, як саме тоді. На місце капітуляції йшли у зразковому порядку, частина за частиною під проводом своїх старшин. Все це на польських вояків, що оточили нас вінцем скорострілів, зробило помітне вражіння. Особистої ревізії не робили в нікого, не відбирали ні записок, ні документів, а старшинам залишили навіть револьвери і — якщо не помиляюся — бічну зброю.

Ніхто не співав. Зате підчас цілого акту здачі зброї та майна пригравала наша бригадна оркестра українські пісні і вона то на кінець заграла пісню „Гей, не дивуйтесь!...“ та ще її повторила. Була це неабияка відвага зі сторони капельмайстра, грати цю пісню в оточенні польських скорострілів.

Стан цих останків І. Бригади УСС (колишнього II. Корпусу), що капітулювали під Райгородком, був приблизно такий: 2500 людей, 500 підвод, 40 добірних верхівців (між ними два прегарні араби генерала Гарнавського), кілька скорострілів, 2 або 3 гармати (без куль!), яких 150 — 200 крісів та дещо технічного майна, з якого найцінніше радіо-телефонічної сотні. Малий стан переданої зброї оправдується тим, що були це у великій частині небоєві відділи бригади, а до того всю вартіснішу зброю й частину майна залишено гайсинським повстанцям, щоб їх тільки не віддавати в руки противника.

Роззброєна бригада перейшла у дводенному поході до Винниці, де її інтернували у відомих кримських казармах, в яких зимою 1919/20 р. померло тифом кілька тисяч галицького війська. Старшинам тай взагалі всім інтелігентам дозволили кватирувати приватно по сусідніх домах, а також стрільців не дуже то пильнували. Положення інтернованих довгий час не було вияснене. По воєнному праві ми були полонені, але самі поляки нас за полонених не мали. І вийшло таке, що вони нас інтернували, але їсти не давали, мовляв, ми не „їхні“. Почалися різні заходи, багаті в прикрі інциденти, про які не місце тут говорити. Щойно після побуту Пілсудського у Винниці (16. травня) інтернованим галичанам поставлено до вибору: або Армія УНР або польський полон. В польській полон зголосилося добровільно 2070 стрільців і підстаршин та 7 старшин. До Армії УНР „зарєєструвалося“ 330 людей, у більшості старшини. Багато людей повтікало або примістилося в Армії УНР на власну руку, користаючи зі знайомства чи прихильности окремих осіб. Але й справа „реєстрованих“ протягалася, поки до Винниці не приїхав генерал Павленко та не забрав усіх (30. травня) зі собою до Могилева подільського, звідкіля поприділювали їх до різних частин Армії УНР (здебільшого до V. Херсонської Дивізії, що саме формувалася в районі Ямполья над Дністром).

Такі були останні дні колишнього II. Осадного Корпусу, що своїми бурхливими переходами й потрясаючими подіями глибоко записалися в душі кожного учасника.

Порт в Одесі.

Галичани над морем

(Одеса 1917—1918).

Написав: *Юрій Луца.*

I.

Коли передвоєнне грубе „Діло“ приходило до Одеси і на своїм папері, коліру цементу, приносило чорне смаровання російської цензури, посипане дрібним піском, — першим обов'язком нашого малого гурта молоді, що його провадив Володимир Чехівський, пізніший прем'єр, було відмити ці плями усіми хемікаліями, що були під рукою. Яке щастя, коли хоч кілька слів з'являлись перед нашими очима, кілька слів нагани й відрази для тупої, нахабної Росії!

Кілька слів поета Пачовського в „Ілюстрованій Україні“, що замазала цензура, ми відмили таки і прочитали, червоніючи і тремтячи. З його прекрасного „Сну української ночі“ хтось заніс до Одеси тільки гимн селян (у сцені з Хмельницьким) — ми слухали деклямації цього з упоєнням. Додаток до „Діла“, збірник „Россіка“, ходив по руках молоді інтелігентської й робітничої, аж поки не розлізся дослівно на ниточки. Слова Донцова, Нетцеля, Здзеховського з цього збірника потрапили переводити протягом одної ночі за книжкою — не одного запального хлопця, пхнути його до шляхотних висот і надати призираства для бездушного вивітрілого механізму російської урядовщини й культури.

Ми, гімназисти й учні, вроджені коло 1900 років, знайшли іще одну підставу до віри в щось нового, більшого. Це було пророкування пані де Теб в однову з чисел французького місячника „Є сайс тоут“ про те, що „Росія стоїть на краю провалля“. Читачи „Діло“ й інші галицькі видання, ми передовсім шукали там чогось протиросійського і мало

розуміли місцеві відносини і сенс галицьких суперечок. Там для нас була земля обітована, там можна було говорити про свободу і, — чиж може бути більше щастя, — приготувлюватися до боротьби за ту свободу.

Потім прийшла війна, 1914, 1915. Щож то за шаллива хвиля, коли вперше, здається, із статтей московських місячників, довідалась наша групка про існування „Союзу Возволення України“. Вже сама назва упоювала, вже за саму назву можна було вибачити союзанцям їхні всі прогріхи. Потім прийшов один з днів в 1916 році, коли хтось приніс звістку про існування У. С. С.-ів. Це було в клубі молодих українців в Одесі — „Українська Хата“. Саме була якась проба хору (половина на цій пробі — не співаки) і в кутку якийсь прапорщик оповідав про „Український Легіон“. Кільканацять нас обступило його, закрило від усіх, і закидувало питаннями. Прапорщик не вмів багато: говорив, що частина Легіону була оточена москалями десь в болотах коло Сокаля і знищена, бо є таємний наказ не брати вояків з Легіону в полон. І що тодіж бачили люди стяг того Легіону: великий, малиновий, по однім боці Божа Матір, а по другім портрет гетьмана Мазепи. Здається, що нам нічого більше не було потреба як опис цього прапору. — Ми вийшли в спокійну ніч Одеси з піснями, витягнувши і всіх за собою з „Української Хати“. Ішли вулицею Гоголя, Садовою і далі з піснями „Не пора“, „Гайдамаків“ — і здавалось нам: той чудесний прапор лопоче над нами.

Пізніше довідувались ми багато, між іншим про здається ще мало висвітлену справу капітана Чехівського, брата нашого проф. Вол. Чехівського.

Бібліотека, пам'ятник Катерини Великої і біржа в Одесі.

Мав він стояти із своєю ротою (сотнею) на австр.-рос. фронті. Ціла сотня складалася з самих Українців. Зі штабу надійшли до нього довірочні відомости про те, що по другім боці фронту на- супроти нього перебувають УСС-и.

Довідавшись про це, Чехівський постановляє ді- лати. В ночі алярмує свою сотню, цілу виводить з окопів, припроваджує до стрілецьких окопів і на- казує цілій сотні кинути зброю, піднести руки і йти за ним. Вояки вагаються, кидають зброю, несмі- ливо йдуть за ним. В останній хвили цілий задум нищить вірний російський фельдфебель-підстар- шина: вистрілом з револьверу ззаду забиває Че- хівського. Докладніше про цю справу мігби хтось оповісти, відомо в кождім разі, що один з братів Чехівських був великим неспокойником, пішов доб- ровільно на війну, і мав згинути десь на австр.-рос. фронті.

Але тут прийшли часи, коли Галичани самі по- чали просочуватися в Україну. Їх, як полонених при праці, зустрів я вже в літку 1916 року, коли працював по маєтках (м. ін. і Чикаленка) в так званих сінокосних відділах, що склалися з легко ранених старших російських вояків і певного про- центу полонених. Глухо було чути про акцію укра- їнських інтелігентів на Кубані, що нишком пома- гали втікати Галичанам з російських таборів і при- возили їх до себе для національної праці.

Зрештою, то було і по інших містах. В Одесі так само крилося під чужими прізвищами кілька (а може й більше) галицьких інтелігентів. Серед них відразу ж вийшов на перше місце молодий, енергійний, завжди веселий В о л о д и м и р М у р- с ь к и й († Царгород 1935). Заробляв здається лекціями гри на скрипці, помагала йому і т. зв. Стара Громада, любила його молодь.

Він разом з Іваном Липою відразу ж по перших днях вже революційного березня почали видавати тижневик „Українське Слово“, орган Одеського Керівничого Комітету. Українці Одеси були горді з того, що це в Одесі, а не в Києві був перший український пресовий орган, що вийшов по упадку царату в Україні.

Пізніш Мурський, як член Одеського Керівни- чого Комітету, не раз репрезентував Одесу, напр. підчас вступу німецьких військ до Одеси. Про- являв надзвичайну енергію як редактор газети „Вільне Життя“, видавець книжок. Здається, що йому теж належить ініціатива видавання „Моло- дої України“, укр. щод. газети в російській мові, щоб швидше дерусифікувати спізнені елементи українства.

Все більше зявляється Галичан з колишніх по- лонених. Про відношення до них обудженої укра- їнської стихії розповість такий факт:

Перше віче по абдикації царя — в помешканні „Української Хати“. Відкриває віче Володимир Чехівський, постать старокозацька, — високий, ставний, темні глибоко осаджені очі на подовга- стому лиці, високе чоло, тонкий, короткий, чор- ний вус. Говорить важко, як у дзвін бе. Кожне слово виразне.

Тісно так, що руки не піднесеш; слухають за- гаївши віддих, — потім по скінченню грім оплес-

ків. Сходить Чехівський, виходить Володимир Мурський, голений, темносині очі на гарнім лиці філософа, чорне волосся. Говорить. Але як? По- спішно, швидше як звичайно, дзвінко, але з якими виразами — „куртуазія, рутинна, імпреза, заосмот- рення“. Нас кількох „передвоєнних“ читачів „Діла“ ледве встигає розуміти його, а щож-пак ці „мар- товики“!

Мурський скінчив, — грім оплесків, овація. Зди- вований смикаю сусіда, що ляскає з усієї сили в долоні: — „Що ви там зрозуміли такого, що так плещете?“

Дивиться із спожалінням на мене: невже не ро- зумію?

— Якто, — говорить, — чи я зрозумів що? Я з того нічого не зрозумів, але це ж є наш брат з Галичини!“

І бив в долоні далі.

II.

Старший десятник У. С. С. Янів не прибув до Одеси з промовами. Військовий Комітет Одеси його, втікача з російського полону, здається, десь із таборів за Волгою, прислав до „нас“. Ми — то була Одеська „Січ“. З „Союзу Української Мо- лоді“, що заснувався вже в половині березня і що першою його чинністю була кольпортажа „Укр. Слова“, виділилася невелика енергійніша групка. З понад кількасот гімназистів і семинаристів — два-три десятки хлопців, переважно колишніх „па- тешких“*). Потім число їх зросло до 50—60 разом з молодими робітниками з передмість. Серед тої молоді — гордість „Січи“ — найстарший козак, якийсь бухгалтер, що мав аж 38 літ. Хоч ми знали про галицькі „Січи“ огневиків, однак не мали заміру гасити пожегу, тільки роздмухувати його. Зрештою, коло нашої домівки на Торговій вулиці не так і далеко на Портофранківській піз- ніш може в липні-серпні 1917 р. виросла інша ор- ганізація, ворожа Українцям т. зв. С. Р. М., про- образ комсомольців (на чолі їх були Чижікоф, Сліпоф та Уріцкій). Зрештою і на Торговій вул. ч. 4. від жовтня-грудня заклався штаб т. зв. чер- вонної гвардії на чолі з Кангуном. Почалось від взаїмних „реквізицій“, а потім виросло на більше.

Ми збирались у великій, зареквірованій нами, гімнастичній галі. Туди вже в перших днях при- йшов милний Янів. Мав жовтавий, російський каш- кет, якийсь френч і ще „фасовані Австрією“ сірі штани. Черевки були не зовсім подерті. Але як світилось щастям його ціле обличчя з великими „павиними“ очима з дуже довгими віями! Був уже тоді (як і пізніш завжди) добре оголений, а чорне волосся рівно зачесане. Мав темну церу і дуже білі гарні зуби, — не дарма наші Одеситки пізніш шаліли за цим дрібним, але гарним, живим, як огонь, мужчиною.

Ми обсіли його, як мухи мед: щось чудесного було в тому, — перед нами справжній Усуус! Побожно повторювали його кожний вираз, особ- ливо предивні назви з австрійського, военного

*) Рід військ. приспособлення в гімназіях за часів царату.

жаргону. Перше, чого він навчив нас, це було „Ой у лузі червона калина“, що сталася нашою улюбленою обіч „Гей, нум хлопці до зброї!“ Пізніш ми забрались до муштри. Ми ненавиділи російську команду, підручник полк. Капкана ще тоді не вийшов, отже старанно вчилися чвіркової системи Усусусів. Я, як заступник командира „Січі“ кілька ночей не спав, вивчаючи премудрість, що її треба показати по словах:

- Чвірки в бік!, або
- Двійки взад!

Зате потім по двох тижнях, коли вже Янів нас покинув, ціла Одеська „Січ“ звинно рухалась під ці команди. Була лишень мала опозиція на команду „Позір!“ Тоді один з січовиків (з передмістя) понуро повторював „Пузир!“ — і дістав помітно під ребра від сусідів

Одночасно звідкись Пан-Біг приніс книжку О. Назарука „Слідами У. С. С.“. По вправах, поставивши січовиків на „струнко“, відчитував я їм голосно уривок з тої приємної книжки, напр. про кулеметчика гуцула Звіра, що нищить без пощади москалів. По відчитанню Д. Зоренко (див. його спогади в збірці „Базар“) чистим тенором „брав“ гимн — і це була наша ідеологія, без жадних дебат.

А Янів слухав того гимну уже в іншій частині — др. І. Луценко дав йому змогу увійти до сімі старшин 1-го Гайдамацького Курія. Добре було Янову на вороному коні, в темнім мундурі й шитих сріблом („ГК“) наплечниках, в синьожовтім кашкеті.

Підчас грудневих боїв за Одесу, бачили його коло малого скверу насупроти Головного Двірця, провадив якийсь відділ піхоти. Там недалеко за двірцем, на Куликовім полі він і був важко ранений більшевицькою кулею дум-дум. Куля трапила в праву кульшу ззаду і вийшла, вирвавши великий шмат спереду. Я відвідував потім його в шпиталі. Лежав, як завжди ввічливий і усміхнений. Дуже тішився відвідинами. А багато старшин з його частини приносило йому все потрібне, приходили потішати і молоді Українки, здається, кохалася в нім і сестра жалібниці при ньому. Колеги старшини говорили про Янова, як про милого товариша й енергійного начальника.

Навіть ті, що знали, що він був в австр. армії підстаршиною, не мали йому його старшинства за зле. То були часи для людей енергійних і пристосованих до умовин „війни в місті“, а в тій війні дуже часто тратили голову усі дипломовані штабовці і фронтовики. Люди, що знали Янова, казали, що ніколи не бачили розгублености на його лиці, — а це вже дуже багато тоді значило.

Надійшли часи спокійніші, надійшло літо 1918. Почала зникати й російська культура з України, а в першій черзі, як писав якийсь журналіст у газеті „Відродження“ — татарське одвічне матюкання москалів.

З Галичан, що тоді співтворили українське життя в Одесі, треба ще згадати блискучу постать, прегарного промовця Омеляна Темницького. Хоч він був соц.-демократом, його любили і шанували всі без ріжниць переконань. Дивно швидко й бо-

Ст. дес. У. С. С. Трофим Янів, як справник сотні В. Левицького в 1915 р.

лісно несподівано вирвала його хвороба (запалення легенів) з рядів живих ще в літі 1918 р.

В великому „Українському Клубі“ в Одесі одна по одній проходили вечірки з танцями, репрезентаційні вечері, вистави. Тоді вперше Одеситки побачили і коханого Цяпку-Скоропода. Стоючи на порозі в клубі, побачив я щось вроді невеликого, рухомого, білого роя, що линув до вулика. То йшов сам Цяпка в сірім мундурі, усміхаючись своєю трохи щупаковатою мармузкою, а довкола нього — рій пань і панян в білих прозористих уборах. Цяпка попростував до квіткарки клубу, забрав усі квітки, як сніп, в обхап, кинув недбало гроші квіткарці, і почав роздавати квіти з приговорюванням паням. Потім зник десь у саялах. Колиж вийшов, — мундур Усуса не можна було на нім пізнати: Цяпка-Скоропода цвів. Пані поробили з квітів гірлянди і пообвивали ними його всього довкола.

Потім приїздили інші Українці, старшини австрійської армії. Про от. Ст. Шухевича, тоді начальника австр. полевой жандармерії, оповідали цілі легенди. Про його енергійну поведінку підчас дифамації Української Держави в деяких нужденних кабарегах, мабуть, і досі памятають Одесити.

Групу Українців, старшин австр. армії, бачив я в останнє в жовтні — листопаді 1918-го, виходили, маючи синьожовтими стрічками при наплечниках і шаблях, а пані обкидали їх квітами. Їхали, повні ентузіязму, до Львова.

Міг з ними поїхати і сотник Янів, але не поїхав. Він уже зрісся з Одесою. Зрештою був на чолі власного відділу, званого „сотнею Янова“. Здається, що була то якась булавна сотня, але Янів зробив з неї щось цілком незалежного. Потребував гетьманської командантури і штабу округи лишень на те, щоб діставати виживлення і все потрібне до життя сотні — і більш нічого. Зробив з приміщення сотні, здається, на Канатній вул., своєрідну фортецю. Його не ліквідували по квітні 1918, — гетьманська військова влада, може, просто не звертала на цього ввічливого сотника ближчої уваги.

Зрештою, може в військових колах було більше Українців хочби з крови, а зате в адміністрації під губернаторством добродушного ген. Мустафина розпаношилися всякі петербурзькі дигнітарі. Памятаю, як мене, дуже молодого редактора щоденника „Вістника Одеси“, викликали до начальника канцелярії губернатора, і той загрозив мені репресіями і замкненням, коли я буду містити в своїй газеті такі обурливі вірші, як в останнім числі. Той „обурливий вірш“, то був передрук одної із

співомовок С. Руданського, що висміювала тупість москалів. З другого боку це саме губернаторське правління охоче дозволяло на закладання всяких російських патріотичних ліг в роді „Союзу рос. офіцерів“, „Дружин“ і т. і.

Одна з таких дружин (а їх разом було багато, — обраховували до десяти-дванадцяти тисяч осіб) зробила напад, навіть, на помешкання „Українського Клубу“, ніби шукаючи зброї в Українців. Та кілька синьожупанників і інших старшин, приярних тоді в клубі, швидко зорієнтувалися і підчас нападу повели справу так, що ще самі роззбрóїли патріотичних дружинників. Клуб швидко потім замкнула Мустафинська влада, певне і напад дружини був зроблений з його відома.

Тимчасом сотник Янів створив собі чисту фортецю. В тім домі на розі, що його перший поверх він зайняв, мабуть були колись давно склади товарів, — стіни були дуже грубі, замість партеру були гладкі без вікон підмурівки, тай вузькі вікна його касарні виглядали швидше на амбразури якоїсь цитаделі. Дисципліну в своїй сотні тримав добру, варті мав сторожки, а наші молоді Українці і гімназисти були дня нього своєрідною, і то непоганою розвідкою.

Швидко по нападі на клуб (це було, здається десь у вересні — жовтні 1918-го) одна з більших дружин росіян постановила знищити чи хоч роззбрóїти „ще одно гніздо Мазепинців“ — сотню Янова.

Вирушили вдосвіта і правильною розстрільною — перстенем почали підходити, оточувати „форт Янова“. Бо треба додати, що цей „форт“ був домом на розі і від нього вулиця спадала т. зв. „зпуском“ просто до Одеського порту. Отже російські старшини, дружинники, ішли поволі під гору, без слів, з рушницями на перевисі. Форт Янова здавався цілком незалюдненим.

Тимчасом коли росіяни-золотонаплетники зблизилися до будинку на 20—30 кроків, із амбразур плюнула на них огнем рушнична і кулеметна сальва. Янів був попереджений про їхній напад. Дружинники втікли, підбравши ранених, а янівці не гнались за ними.

На другий день союз рос. офіцерів прислав листа на руки Янова з запевненням, що то було непорозуміння і що вони бажать собі як військові з військовими, добросусідських відносин. Взагалі вони не були войовничі.

Розчаровання до Росії, упадок армії, і взагалі упадок престижу росіян роззбрóїв їх духово. В них уже тоді була виразна психоза вічної втечі, вони зісталися „depaysees“, без ґрунту. Воліли пити по кількадесяти Одеських кабаретах, нюхати кокаїну, слухати гугнявих деклямацій всяких безґрунтовних як вони мистців „мистецтва для мистецтва“ по літературних льохах, — але не битися.

Тимчасом зближався Листопад 1918 р. Обіч сотні Янова повстала нелегальна 1-ша студенська сотня. Коло Києва вже були бої республиканців з гетьманцями. Впав уже, як грім з неба, жахливий універсал гетьмана про потребу будови якоїсь Росії. Корпорація наша, що була при університеті, ціла хоч там були й гетьманці, по цім універсалі влилася до 1-ої студенської.

Ця сотня із свого льокалю на Французькім бульварі робила наскоки од часу до часу на гетьманські, а докладніше на російські, патріотичні постерунки. Зрештою, прийшов день перевороту, з провінції надтягнули сили. Здається, що це було на початку грудня.

Студенські сотні (почала вже формуватися друга) придалися до зручної містифікації. Десь роздобуто трохи німецьких уніформів і шоломів. Перебрались в ті мундури всі стійки і пішли займати важніші обекти: банки, пошту, водотяг. Інтелігентний вигляд, рішучість і абсолютна мовчазливість зробили своє, — пункти обсаджено без опору.

Одночасно з сотнею Янова в авангарді посунули на місто республиканці. Луценко і його штаб не були злими стратегами. Вже на другий, чи третій день республиканці обсадили більшість двірців міліонового міста, і я пригадую, як під звуки „Вже воскресла“, виїздили на місто з головного двірця прегарно екіповані кінні відділи Директорії.

По трьох днях дуже жорстокого бою просто багнетами скинено преріжні формації росіян (оповідали, що до них прибули ще задалегідь позаодеські дружини) з пласкогорбу Одеси на низ, до порту. Ненависть херсонських селян до цих дружинників була дуже велика, і в кожній хвилі дружинники могли чекати смерти в Одеській затоці. Саме тоді зачорніли димки французької ескадри, що прийшла помагати росіянам. Згаряча її, як незнану силу, привітали українські гарматчики шрапнелями, що вмить французів затримало здалека від порту.

Тимчасом, як твердили штабовці, Луценко дістав уже втретє погрозову депешу від Директорії, щоб припинити наступ, опустити Одесу, і дати терен французам для провадження переговорів з Директорією. „Інакше вважатимем вас за бандитів, а не за українське військо“, — так мало бути в депеші. Та здається, французи більше б шанували цюж саму Директорію, колиб вона гарматами висловила їм привітання з тої „нічиєї землі“, що їм такою видавалася Одеса. Тимчасом Директорія покладалася тільки на засадах справедливости та ельоквенції мін. Остапенка й ген. Грекова.

Ремствуючи, з жалем військо почало опускати Одесу: оточили її довкола і розпочали бльокаду.

Саме в один з останніх тих днів побачив я Янова із його сотнею на одному із „зпусків“ (здається, Маразлівському), що провадив до моря. Хлопці були змучені трьохденним боєм і голодні: дуже для нас прихильне тоді населення Одеси помагало їм. До козаків Янова з довокільних домів тягнулися черги мешканців: один мав трохи молока, другий ковбасу, третій хліб, — і так, дружньо посува: чимсь, підгодовували бойців.

Потім лишень були чутки про Янова. Він швидко йшов вгору. В наших військах, що бльокували Одесу, мав він мати вже цілу дивізію, і став на чолі тої дивізії. Не була це кар'єра Наполеонівського маршала, але всеж досить швидко.

Як оповідають, причиною його смерти сталася жінка. Закохався він в одній з пань, дружині, чи вдові по старшині, закохався так, що на побачення

з нею прокрався у саму гушавину тодішньої денікінсько-французької Одеси. Більше, навіть, пишався трохи своєю відвагою, хоч його й перестерігали, що денікінська контррозвідка має його на оці.

Підчас його досить демонстративної прогульки разом з його панею головною вулицею (адмірала Дерибаса) мали його вхопити денікінські каерці

і потім закатували його в своїх підземеллях. Здається, однак Українці викрали його тіло і поховали по-людському.

Було в нім щось із стихії української і зробив він більше для України, як багато тих, що були коло нього. Гріб його станув серед сотень і тисяч Галицьких, вірних гробів, засіяних над нашим морем від Кавказу і Криму аж по Дністер.

На маргінесі книжки „Генерал Тарнавський”

Написав: *Максим Брилинський*, б. пор. австр. армії і У.Г.А.

У звязку з появою книжки „Генерал Тарнавський“, що її видала „Червона Калина“, хочу кинути жмут споминів-епізодів, що вяжуться з особою цього правдивого старшини-вояка.

В цій частині, що говорить про його участь у світовій війні, його постать рисується доволі блідо. Можливо, що він сам багато вже призабув, а може у своїй скромності, не хотів говорити про моменти, що його постать робили би релефною.

Ген. Тарнавський був моім курінним командантом в 1915 і 1916 рр. до часу перенесення його до Вишколу УСС. Коли я прийшов у поле, був він тоді командантом I куріня 35 полку краєвої оборони. Мав він у полі славу боевого старшини. Підчас памятного походу в літі 1915 р. він перший впав підчас наступу до замку під Заваловом з одним підстаршиною (славним на цілу дивізію шибайголювою, декорованим усіма можливими відзначеннями, опісля безбоязним провідником тзв. Ягдкомандо, штабсфельдфеблем Заячуком). Він давав приклад, а рівночасно батожив своєю відвагою і погордою смерти тих, що були в бою може надто „обережні“. Бути в куріні сот. Тарнавського — це була честь.

Памятаю свою першу стрічу з ним, коли я, командант чети, звичайний кадетапірант (популярна назва „аспірина“), мав зголоситися в курінній команді, обіймаючи службу курінного інспекційного старшини. Адютанта не було і я зголосився просто в нього. Витягнувся як струна, вдарив зап'ятками (голосився чейже в сот. Тарнавського!) і вирецитував приписані слова. З добродушною усмішкою вислухав мене, а потім впав запит по німецьки: Якої ви народности? Коли я назвав свою національність, сот. Тарнавський відповів по українськи: „Від українців вимагаю, аби службу робили краще, як інші“.

Признаюся, що ця заввага мене вразила. Я не міг зрозуміти, чому він зробив мені цю увагу, чому він ставив до українців якісь окремі вимоги (памятаю, що його голос був в цьому моменті серйозний, навіть різкий). Щойно пізніше зрозумів я сот. Тарнавського.

Полк, в якому ми служили, складався в більшості з українців. Яку марку мали ми підчас війни, це загально відоме. Цього упередження не могло ніщо переломити, воно йшло за нами в поле і при першій-ліпшій невдачі вина спадала на нас. Не бралось під увагу таких річей як те, що дуже часто (підкреслюю: дуже часто!) активні старшини-чужинці просто втікали в безпечне місце, ще заки на-

віть зачиало ставати горячо, а долю людей і бою залишали в руках старшин, які мали 2—3 місяці вишколу і півтора місяця тзв. старшинської школи

Генерал Тарнавський як четар австрійської армії.

і які не то психіки наших людей не розуміли, але не розуміли навіть української мови, зате вимагали, аби, нераз неграмотний вояк розумів чужу мову інтелігента-старшини. Перші слова тзв. Армеєславів, яким вони послугувалися і уважали, що це вповні вистарчає, були різні кріпкі словеса, що заторкували особу, чи навіть вже тільки память матери вистрашеного вояка. Уважали, що ці люди це якась худобина, яку можна підчас безпечних вправ зневажати, бити, докучати, насміхатися, а підчас бою залишати самим собі і ще опісля вину за невдачу звалити знову на них.

Я сам мав з чужими старшинами кілька перепалок, що могли покінчитися для мене навіть дуже неприємно. Раз (стояли ми тоді за Стрипою в Беневі) відступив я від звіту, який представляв, за те, що сотенний (здецидований трус і худобина) вдарив кілька разів в лице піхотинця, який при звіті хибно голосився. На мою увагу, що бити не вільно, кинувся до мене і ми оба витягнули до себе револьвери. Справу якомось замняли, але я бачив, що такі реакції нічого не допоможуть. Треба було уживати інших способів і ми це робили.

З другого боку правдою є, що ми не є великі во-яки, що ми війни не любимо. Наші старшини в масі (в австр. армії), це були „цивілі“ перебрані у військовій однострої. Активних майже не було, резервових мало (відомий факт, що багато інтелігентів резигнувало з права тзв. однорічництва, аби тільки відбуту 2-місячну службу). Військовий однострій був для нас осоружний і то цілком не з патріотизму. (Йде мені про факт, не про причини). Щож доперва говорити про вояцьку масу, в 95% зложену зі селян, до цього, звичайно, з командантами не-українцями. Ми були до одної річи добрі, а саме до позиційної війни. Ми могли місяцями сидіти без перерви в окопах і то на найгірших відтинках найстрашнішого фронту. Бунт в українській частині австрійської армії — це була дивовижа. Правда, війна від початку не була серед нас популярна, бо й не могла такою бути, крім цього, чим довше вона протягалася, тимбільше ставала осоружною.

З часом ставало мені ясне, чому сот. Тарнавський відізвався до мене в цей спосіб. Він нераз мусів наслухатися ріжних неприемних завваг, а то й закидів. Він був обовязковий, повнив службу, до якої зголосився добровільно, бо був вояком з покликання і уважав, що свій обовязок треба виконати чесно і совісно. Показалося опісля (вже за наших часів), що брак обовязковости багато нам пошкодив. Йому як активному старшині і відповідальному командантові мусіло залежати на тому, аби, коли вже не жовнір в масі, то бодай старшини-українці мали таку саму марку, як інші. Шкода, що ми усі не могли пройти такого вишколу — і то довгого — як хоч би славний німецький „Дріль“ у вишколі принца Оскара. Було би нам опісля придалося. А так — слали нас тільки як гарматне мясо.

—o—

Прийшли Семиківці (початок листопада 1915 р.) Наш полк (пригадую, була неділя вечір) витягнули по раз другий з резерви і тепер вже остаточно кинули в огонь. Курінь сот. Тарнавського пішєз перший. Кинули нас вздовж дороги, всуміш з баварськими „єграми“. Цеї самої ночі розбили нас в прах. Трохи вже сіріло, коли наші рештки цофалися до дороги. Зі мною йшов командант другої чети (дві другі десь пропали) і жмінка людей. Вийшли ми на дорогу, якою йшов гурт військових. Приглядаємося — сот. Тарнавський на переді. Кремезна, сувора постать, перевищала о голову тих, що йшли за ним. Коли ми зрівнялися, мій товариш клякає серед болота на одне коліно і голосить нас усіх (був старший степенем, жидок, др. прав). Зробив так, як „в книжці стояло“. Добродушно засміявся сот. Тарнавський: „Не робіть дурниць, хорунжий!“ — сказав і велів йому встати. Пішли ми разом. Зайшли недалеко, бо нагло дістали з боку рясний вогонь. Дехто впав з криком, дехто й без, решта лягла при дорозі і давай сальвами бити. Потім цофнулися в яр і склоном зайшли до початку району, де містилися землянки нашого куріня. Ні живої душі. Але на горі перестрілка йде далі. Шнурком виходимо на гору (була нас неповна сотка, яку сот. Тарнавський поділив на 4 чети), робимо в ліво зворот і падаємо на насин над лучбовим ровом. З нами перемішані

УССтрільці. Стрільємо, хоч не здаємо собі справи куди і пощо. Прикази мінялися що-хвилини (звичайне вже в такій суматосі тимбільше, що зачало вже розвиднюватися і кожному рухому точку, чи постать уважалось за ціль, в котру треба бити). В одному моменті бачу, вздовж нашої лінії йде сот. Тарнавський. Я ахнув з дива. Йде поволі вздовж розстрільної, нахиляється над вояками, вчить ціляти і не марнувати набоїв, підбадьорює. Хтось кричить: „Пане сотнику, критися!“ Чую відповідь сот. Тарнавського: „Добре, добре! Для мене ще нема тут кулі“.

Яке вражіння робила ця холоднокровність і погорда смерти не тільки на вояків, але й на нас, хіба не треба додавати. Він міг цілком спокійно відійти взад, що вже давно зробило багато вижчих і навіть нижчих командантів. Сот. Тарнавський залишився з цією решткою, яка його трималася, він виконав свій обовязок до кінця. Робив більше, ніж звичайний рядовик.

Сот. Тарнавський був скромний, а попри те, щирий і отвертий характер, зумів сказати те, що думав. Маю світлину з нагоди перевірки нашого полку бригадиром в якийсь час по семиковецькій різні. Ріжні штабовці, адютанти і сотенні прибрали бундючну позу. Сот. Тарнавський станув скромно зі заду в своїм зношенім плащі, на голові під шапкою коминярка (тоді були кріпкі морози).

А тепер інша чертка його характеру. У цій книжці згадує він, що причиною перенесення його до УСС був блп. М. Галушинський. Може бути, я не знаю властивої причини. Але в нас, в полку, подавали іншу причину, а саме ось яку:

Чи не в січні 1916 р. приїхав до Підгаєць, де стояла команда корпусу Гофмана, котрийсь австр. архикнязь на інспекцію. Архикнязь хотів бачити фронтівиків. Йти до них не мало змислу, зрештою він мав право вимагати, аби вони прийшли до нього, хоч би тільки в особах представників від одиноких полків. На означений день вислав і наш полк своє представництво. Оповідали опісля таке:

Архикнязь переходив зі своїм почотом вздовж ряду, в якому стояли усі делегації і з кожним заміняв декілька слів, ставив запити. Підійшов і до сот. Тарнавського. На запит (розуміється по німецьки):: — „Як поводитьсь, пане сотнику?“ — паде відповідь:

— Цісарська високосте! Мус — великий пан!!

Як би летунська бомба трісла серед них, не була би може зробила такого вражіння. Якто? Активний старшина, якого висилають як представника, значить, заслужив собі на те, дає заступникові найвижчого команданта усіх збройних сил монархії таку відповідь?! Навіть не стереотипову відповідь, що він і цілий полк горять бажанням кожної хвилини дати за цісаря і монархію свою кров і майно, але просто без надуми, без огляду на особу, яка перед ним стоїть, рубає, що коли є „мус“, то нема про що балакати.

Сот. Тарнавський ризикував багато, але про те мабуть не думав. Сказав, як фронтівий рубака, якому осоружні були ріжні „маркиранти“, хтоб вони не були. Не любив парад, цеї непотрібної, гротескової нераз театральности, в якій любуються

плиткі уми і слабі характери. Сказав, що уважав за відповідне сказати. За те й — так казали — перенесли його „за кару“ до УСС. Що він це перенесення прийняв з полекшою, це видно з його слів про побут в Коші УСС.

—o—

Підчас революційної офензиви Керенського (літо 1917 р.) от. Тарнавський брав активну участь. В наступі, який він вів на лінії Куропатники — Бишки, приділили йому гуцульську сотню УСС. (км-дт. Бужор), яка стояла за мною в резерві. Російська офензива заломилася й ми пішли вперед. Останній наш скок був над Збручем коло Бурдяковець — Скали. Не був це приемний наступ, бо мали нас на долоні, а треба було дійти аж до Збруча. З нами йшли сотні УСС, які вів от. Тарнавський. Якась частина і деякі хлопці з нашого полку перебігли Збруч і впали до Збризя. Наш полк вів пполк. Лінде (тепер емер. генерал поль. армії), з яким вони оба дуже любилися і в приватних балачках от. Тарнавський з чемности говорив до нього по польськи, цей говорив по українськи. І от тоді — так оповідали телефоністи — коли от. Тарнавський був вже за Збручем, казав получитися телефонічно з пполк. Лінде і давав йому

Ген. Тарнавський в 1936 р.

потрібні інформації. Підчас цієї розмови впали два речення, які довгий час викликали на фронті гоме-ричний сміх, але які, нажаль, не можемо тут повторити.

—o—

Мир в Бересті був підписаний, ми йшли на Вел. Україну. Не дуже було це безпечне, бо наші сили були слабкі, а всюди були ще маси російських військ, кожне село було повне фронтників, які не могли зрозуміти нашої появи, всюди повно зброї, муніції. Але ми йшли й то з охотою. Ми йшли зі Скали на Балин — Дунаївці — Нову Ушицю — Бар, потім кинули нас на Могилів. От. Тарнавського стрінув я — тільки в переході — в Н. Ушиці. Я провадив свою сотню, як т. зв. „передню сторожу“. Йшли ми в шоломах, не так з потреби, як для вражіння. Вже доходили до перших хат Н. Ушиці. Всюди пуста. Нагло бачу елегантне авто, яке суне до нас. У віддалі яких 20 кроків затримується перед якимсь будинком і з авта — бачу — висідає от. Тарнавський з двома старшинами в російських одностроях. Я засалютував, отаман махнув приязно рукою і скорою ходою війшов до будинку. Ми знали, що от. Тарнавського приділили до штабу дивізії, як референта для українських справ а рівночасно як звязкового з нашою владою в терені, в якому порушувалася дивізія. Мабуть тоді, як я його бачив, забезпечував він цей магазин, про який згадується в книжці. Ішли „союзники“, треба було перед ними забезпечити майно для української армії.

—o—

Врешті кінець. Усе валилося, рівночасно ставало легко, бадьоро. Цей кошмар, що тяжів вже від кількох літ, кудись пропав, ми мали йти на новий танець, але вже свій. Мене, також „за кару“, перекинули до технічної сотні і вислали в якесь село над самим Дністром, коло Яруги. Це було по славнім „голосуванні на фронті“, на якому я читав і пояснював відомий маніфест цісаря Карла до

Ген. Тарнавський як отаман-командант Визколу. У. С. С. зі своїм адютантом чет. В. Старосольським.

фронтовиків, а вислід цього „голосування“ наробив у полковій команді багато переполоху і тому час дали в „безпечне“ місце.

Я плянував перебрати полк з усім, що було, в наші руки (в полку було доволі наших старшин, правда нижчих, навіть в полковій команді було їх трьох), піти до Галичини і віддати в руки нашої влади бодай якусь частину готових до бою крісів. Так, нажаль, не сталося. Мене чомусь-то не повідомили у відповіднім моменті й то так далеко, що про відхід полку довідався я майже на добу пізніше. Але ще можна було здоганяти, бо ми, технічна сотня, мали фіри. Дігнали ми їх за залізничним шляхом Бар — Могилів. Але й команда не була в тім біта, бо заки ми наспіли, вони встигли порозкидати сотні у різні напрямки. Я застав вже тільки команди полку, курінів, був навіть дивізіонер з дуже скромною міною. Ці наші старшини, що були при штабі полку, дали взятися на вудочку і скрупулятно, банкнот за банкнотом, перебирали полкову касу. Я махнув рукою і пішов далі зі своїми „техніками“.

Ішли ми знаним шляхом до Збруча, де, як казали, стояв пполк. Тарнавський і збирав вертаючі частини (чи не початок легенди?). Значить, ще ніщо не страчене. Швидше, буде мати поміч. Підходимо до моста коло Скали, біжу наперед. Довідуся, що в такім-то домі є наша команда.

Виходить якийсь поручник. Представляюся і говоримо. Виходить, що нема нікого, ніхто не збирає частин, навпаки, маємо зложити зброю і йти до мів. Переконую його, що цеж яркий нонсенс, бож можна вже звідси вислати бодай один полевий курінь молодих хлопців-боєвиків. Не допомгло. Казав, що має такі інструкції. Щож робити? Може так і треба, видно там вже мають такі пляни, видно, що ми так нагло не є потрібні. Цеж своя влада, її наказ, а вона знає, що робить...

—○—

Такою — ще більше на тлі галицької Епопеї і наддніпрянської Анабази — стоїть перед моїми очима постать ген. Тарнавського. Це був вояклицар типу середньовічних Баярдів, яких життя і діла оспівували барди і мінстрелі в героїчних піснях. Такі гинули на полі бою, або доживали віку в почестях і славі, окружені добробутом і вигодами у винагороду за заслуги для народу.

Ні одного ні другого не дочекався ген. Тарнавський. Не багато бракувало, аби постигла його смерть з рук таки „рідних“.

Тяжкий був і є шлях його життя. Десь там, в якомусь заказаному сільці, живе Генерал. Позбавлений майже примітивних вигод, все таки тихо, без докорів в чиюнебудь сторону. Бо вояцька гордість каже сціпити зуби і ще й цей хрест мовчки нести.

Шлях I-го Галицького Корпусу в поході на Київ

Написав: *Ілж. М. Скидан.*

(Продовження).

Через якихнебудь пів години ми вже у Васютинцях. Судячи по зовнішньому виглядові, село заможне. Спиняюсь у заможного дядька. Приймає мене досить радо. Починаю говорити йому, що довелось багато чути негарного про його односельчан. Мій дядько крутить головою і каже як воно вдійсности є. Більш того, він розкажує, що грабування селян це ще дурниця, наші люди вміють ограблювати навіть потяги. Вони, весною, коли українська армія відступала, пустили під „откос“ потяг, що віз ранених і цукор до Галичини. Коли ранені вмирили в розбитих вагонах, що кілька разів перекинулись, бо насип в тому місці дуже високий, вони їх не ратували, а тягли мішками цукор. Тут я собі пригадав про страшну картину згаданої катастрофи, про яку оповідали мені очевидці, коли ми ще були в Жмеринці.

Направляюсь до штабу і звертаюсь до полк. Микитки у справі вище сказаного. Полк. Микитка мене перебиває і каже, що має вже списки голова-рив грабіжництва. Порозумілись на тому, що їх треба негайно арештувати.

На другий день, ще дуже рано, чую якесь калатання. Встаю і запитую господаря, що це калатання означає. Відповідає мені, що в ночі заарештували 11 головних проводирів, але найголовніший з них втік. Його не арештували. А калатанням

скликають у нас сход. Жінки заарештованих хотять скликати сход, щоби заарештованих взяти на поруки, але ніхто не хоче іти на цей сход. Отже охочих ручитись за них не знаходилося.

Заарештованих судили негайно. В обідню пору присуд був вже зроблений. Всіх їх присуджено до розстрілу. Повідомляючи мене про це, полк. Микитка запитав, як на це дивлюсь я. Очевидно, що стати в їхньому захисті я не міг. При цьому переказав мені, зі слів членів суду, як нахабно заарештовані тримались під час слідства, гадаючи, що галичани не мають права їх судити, що їм нічого не станеться. Помилались. Десь біля четвертої години всіх їх в тому самому ліску, що уможлилював їм грабж, розстріляли.

Треба сказати, що цей тяжкий присуд і скоре виконання його зробило велике вражіння на всіх. Лементу в селі було досить. Плакали родичі розстріляних. Решта присудом була здивована, але заявляли, що мовляв самі вони того заслужили. В цілому вся ця історія була неприємна, бо вона свідчила про внутрішню болячку, яка з середини розідала організм молодій державі.

Згадуючи вже про Васютинці, не можна не згадати ще такого факту, який викликав вже гумористичні балачки. Але оскільки він викликав певний відрух, я його наведу.

Коротко кажучи, іде мова про присутність старшин штабу при вінчанню у Васютинській церкві. Здається, вінчалась з кимось місцева учителька. На це вінчання священник запросив штабових старшин. Не відмовились та пообіцяли прийти. Вінчання відбувалося у вечорі.

Отож входимо в церкву. Вінчання вже розпочалось. В церкві застаємо священика, пару молодих, ще кілька осіб з боку стоїть, на крилосі замість дяка років 15 хлопець, і ми. Нашу увагу приковує до себе ніхто інший, а молоденький дячок. Що треба йому співати, судячи по всьому, він знав. Біда лише в тому, що він робив вражіння цілком безсилою хлопця. Проспіває „Господи“ і відпочиває, а потім не в тон вже, продовжує „помилуй“. Цей спів зразу викликав на обличчю майже всіх нас усмішку. В деяких місцях йому допомагав сам священник. Але ось знаходиться хтось сміливий між старшинами і собі хоче йому допомогти. Цим сміливим правдоподібно був сотник Петрик, який завжди був готовий на допомогу іншому. Одним словом я-кось обвінчали. Співав один, або двох, але воно виходило, що співали хором. Після вінчання мали веселу розмову на тему відносин в православній церкві. Тема була нова. На цьому місці повинен сказати, що я був зовсім безсилий боронити православних супроти греко-католиків. Свої позиції я без бою здавав. Тим більше, що корпусний духовник о. П. Кашуба, хоч був і дуже молодий, своїми промовами в церкві, таксамо і в приватній балачці та своїм поведінням, завжди викликав до себе заслужений респект. Не дивлючись на те, що у мене, як соціаліста, був свій погляд на попівство, всеж таки шляхетна і розумна постать корпусного священика о. Петра Кашуби залишила по собі найкращі спогади про нього. Ну, та про Васютинці мабуть вже досить. Тут відбулась перша безкомпромісова зустріч правосудія регулярної військової частини з тим, що ми звемо грабіжем серед білого дня.

Знову несподівано, щось подібне чекало вже на нас в Межиріві. Зі всіх боків посыпались скарги на якогось парубчачка, що був пострахом для цілого Межирова. Не заслужив він того, щоби про нього багато згадувати. Тойж ночі його схопили на горячій вчинку душегубства і на другий день присудили його до розстрілу. Приходилось думати не тільки про фронт, але і про тил.

Урядовці Управи Головного Начальника Поставчання У. Н. Р. Камянець, серпень 1919 р.

Стоять (з ліва до права): Чубатий Володимир, галичанин, Онуферко Володимир, галичанин, Островський Віктор, наддніпр. Валентина Федчєва, наддніпр. Потшибій Е. малляр-арт., наддніпр. О. Бухнієва, наддніпр. Кравців Іван, гал. Сидять: Дякович, галичанин, Н. Н. галичанин, Клим Гриць, галичанин, Дзюбенко Гавна, наддніпр. Дзюбенко Юрій, сот., наддніпр. Блажкевич Іван, галичанин.

В томуж Межиріві, першого вечора прохожу біля Волосного Управління. Нараз чую веселий спів. Співають у волості і виразно чути, що співають п'яні.

Захожу у волость. Стукаю у двері, звідкіля чути п'яний спів: „я панського роду — пю горілочку як воду“. Прошу відчинити, гримаю через двері. Мені відповідають, що наші всі в дома, а опісля хто там? Я, далеко не вічливим тоном, їм, знову таки через двері, представляюсь. Двері раптом

Пекарня Бригади У. С. С. у Бердичеві на Україні.

відчиняються і перед мною біля півдесятка переляканих осіб, що ледво тримаються на ногах. Такого непрошеного гостя вони, очевидно, не сподівались. Судячи по їх обличчях, шкода їм було звіділь виходити, але мусіли. Це було волосне начальство, яке, під таку пору, заслуговувало суворо кару.

Не скажу напевно, чи то з Межирова, чи може вже з м. Браїлова, скоріш з Браїлова, полк. Микитка їде в супроводі старшин на стацію Жмеринку, де має стояти штаб отамана Юрка Гютюника. Ціль поїздки — порозумітись щодо співділання, доручених їм частин. Повертаються вечером. Передає свої вражіння про те, що він бачив і що чув. Зводяться вони до слідуєчого: Наддніпрянське напів повстанське військо от. Гютюника не робить доброго вражіння. Сам отаман надиво дуже молодий — „хлопчак“. Робить вражіння, що він мало розуміється на військовому ділі. Якийсь хвалькуватий і т. д. Подібне переповідали і старшини, які їздили з полк. Микиткою. Отже вражіння було відємне. Чи не за швидко і чи правдиве було таке заклочення, сказати було тяжко. Я лише констатую цей факт.

Запорізький корпус і частини I-го Галицького корпусу здибаються під Винницею. Це перший бій частин I-го Галицького корпусу, в поруч з частинами Запорізького корпусу на терені Великої України. Винницю захоплюють. В штаб телефонічно передають про успіхи на фронті. Від усіх чути захоплення частинами Запорізького корпусу. Отже регулярна частина Наддніпрянської Армії, конкретно Запорізький корпус, зробили на Галицьких старшин та стрільців імпонуюче вражіння. Настрій піднісся. Частини корпусу втягаються повільно в боротьбу й побідно ідуть вперед.

З Браїлова штаб корпусу переїздить до Винниці. У Винницю віхали якось непомітно. В місті не було жадного руху. Панував літній спокій та очевидно страх.

Найперше зайшов я до дому, в якому містилася чрезвичайка. В середині віє якоюсь пусткою. Стіни чимось побризкані. Одні кажуть, що це людська кров, інші в цьому сумніваються. При кінці всі погоджуються, що то справді людська кров.

Адеж жертви чрезвичайки? Їх розшуковують, але зразу не знаходять, хоча всі знають, що вони мусять бути десь поблизу. Пізніше довідався, що ці жертви чрезвичайки були закопані в садку, біля будинку.

У Винниці штаб корпусу стоїть кілька днів. Тут вже займались питанням військової підготовки, чи господарсько-організаційними справами. В центрі всього були боеві дії. Зпід Калинівки доносили про уперті бої та про більші страти в частинах I-го корпусу.

Про Винницю треба сказати ще, що чимала частина населення скоріш очікувала денікінців, ніж нас. З одного боку денікінці їм були близчі, а подруге вони сумнівались в боевих силах Української Армії. Про участь в боях частин Галицької Армії вони майже не знали. Отже Винницю захопили наші війська несподівано для населення.

Частини I-го корпусу з Винниці посуваються

в напрямі на Бердичів. II. корпус посувається на Козятин. Частини Запорізького корпусу на правому крилі. Праве крило його направляється на Липовець, Сквиру і Білу Церкву.

Як частини скоро посувались вперед, посвідчить нехай слідуєчє: якось, в п'ятницю, запитую в штабі корпусу, коли і яка частина має брати Липовець, що лежить яких 40 кілометрів на схід від Винниці. Мені відповідають, що це має статись в суботу, себто на другий день. Я повинен там бути, тим більш, коли довідався, що Липовець мають взяти відділи, під командою мого шкільного товариша ^{Брат} ~~Брат~~ Жупинаса. Вважав своїм обовязком разом з військами явитись в Липовці, де перед приходом більшовиків мені довелося бути повітовим комісаром. Я хотів запобігти всяким прикростям, підчас добуття міста.

В суботу, десь біля другої години, я вже недалеко Липівця, але військ не нагоню. Вже в останньому селі перед Липівцем. Військ таксамо вже не має. Кажуть, що вони були, але скоро виїхали до Липівця. В дорозі, недалеко Липівця, довідуєсь, що військ не має вже і в Липівці.

Вїзжаю в місто. Кругом ні душі, аж якось мотошно. Десь далеко за Липівцем чути гарматні вистріли. Як опісля виявилось, це було біля стації Андрушівки, себто більше десятка кілометрів за Липівцем.

Та ось несподівано зустрічаю панночку О. Асауленкову, теперішню мою дружину. Від неї довідуєсь, що в місті є вже мій був. помічник, який явився разом з військами і вже організує охорону міста. Через пару годин я в одному кіні та він в другому, давали інформації цікавому громадянству про справжнє положення на фронті і взагалі.

Тутже десятки молодих хлопців зголошувались до послуг. Одні із них залишались в місті, інші знову виїзжали негайно на повіт. Особливо мені було приємно їх зустрінути через пару годин в містечку Ілинцях, що віддалене 18 кілометрів від Липівця, при виконанню обовязків по охороні порядку. Я був радий, що Липовець не Нова Ушиця. Прикро тільки, що не обійшлося без жертв при взятті міста.

Наші війська заскочили більшовиків зовсім несподівано, коли вони працювали в своїх канцеляріях. Вони знали, що Винниця вже втрачена, але про це нікому не говорили. Десь перед дванадцятьою годиною оголосили урядовцям установ, що на Липовець їде якась банда, яку треба затримати. Для цього вони передають урядовцям зброю і наказують їм приготувитись до зустрічі з бандитами. Встигли озброїти лише частину урядовців, між якими більшість була безпартійні, бо під Липівцем стояла вже гармата і обстрілювала дорогу, по якій більшовики мали відступати.

Перший гарматний вистріл викликав озброєних урядовців на вулицю, якою вже проїзжали козаки. Щось біля 14 осіб з цих урядовців козаки зарубали. Між ними були цілком невинні особи, які мабуть перший раз мали в руках рушницю.

На другий день у вечорі я вже був на стації Калинівка, звідкіль потягом відїхав до Бердичева.

По приїзді до Бердичева, другого дня ранком, на-

Команда двірця
у Ходорові 1919.

самперед поїхав до штабу корпусу. В час моєї відсутності тут нічого особливого не сталося. В штабі панувало помітне задоволення з того, що в Бердичеві захоплено цілий вагон грошей та, головню, багато шкіри. Вона для війська мала велику ціну.

В чужому місті зорієнтуватись тяжче, але знахожу знайомого мені члена Повітової Народної Ради і від нього довідуюсь все, що мене цікавить.

Населення міста напочатку тремтіло зі страху. Боялись, щоби не дійшло до якихнебудь ексцесів. Прихід галицьких військ для них був несподіваний. В місті був вже повстанчий отряд от. Карого. Сам я спляюсь в будинкові напротив чрезвычайки, себто в районі, в якому найбільше боялись небажаних безпорядків.

Довіря населення до армії зростає скоро. Відношення до повстанців, навпаки, негативне, їм не довіряють. Хоч про самого от. Карого нічого поганого не можуть сказати. Знають, що це був добрий учитель, опісля старшина Української Армії. Повстанці таксамо роблять погане вражіння на галицькі частини. На фронт вони не збираються. Між ними знаходиться багато індивідумів, які вештаються скрізь і більше ляпають язиками, як спроможні щось зробити.

Зприводу повстанців полк. Микитка вперше говорить зі мною досить схвильованим тоном. Закінчує балачку тим, що для нього не має іншого виходу, як залишити одну бригаду, щоби не допустити до небажаних безпорядків в тилу своїх частин, про що окремі повстанці говорили одверто. І дійсно для цієї мети залишено в Бердичеві 9. бригаду. Подумайте, казав мені полк. Микитка, в одному місці залишили повстанців от. Шепеля, тут залишимо повстанців от. Карого, а там ще когось і т. д., це в тилу армії зовсім небажане. І треба признати, що полк. Микитка мав рацію так говорити.

На одній із вулиць Бердичева, випадково зустрів в уніформі українського старшини, свого давнього знайомого жида Якерсона, пізніше студента Української Господарської Академії в Подєбрадах, а тепер інженіра. Перед цим він був ранений, чи кон-

тужений. Ходив він по Бердичеві, як та біла воєна. Переказує мені, що всі дуже дивуються, як він може служити в Українській Армії, коли вона робить погроми. Що він на їхнє здивованне відповідає всім однаково, а саме радить іти в Армію і воювати за Україну, тоді про погроми вони і не почувуть.

Слідуюча одноденна стоянка штабу була в Козятині. Велика вузлова стація. Тут нас інакше зустрінуть, міркував я собі. Цеж містечко, в якому я провів найкращі свої юнацькі роки. Тут я дістав перші й основні лекції національної свідомости. Тут я вперше прочитав книжечку, в якій на адресу Миколи ІІ. писалось: „Дрожі тиран, знай что суд і на тебя есть, і суд етот уж бізюк“.

Але я помилився. Зустріли так, як нас скрізь зустрічали в містечках. Насамперед іду на двірець. Зустрічаю там свого шкільного товариша, який є старшиною в комендантурі чи що. Балакаємо. Власне я його запитую, а він держучи руки в кишенях, неначебто тиждень не їв, як той астроном впер свої очі в небо, і мені відповідає. Яким був мій З., таким і залишився. Залишаю його дивитись на небо, а сам іду до волости, але не застаю нікого. Заходжу до Земельної Управи. Таксамо нікого. Повертаючись, здибаю тов. К. На мої запитання чую відповідь: не знаю, тяжко, не можу і т. д. Під вечір зустрічаю ще О. Р. „Так от чому ви колись носили вишивану сорочку“ звучить у її відповіді. Далі не балакаю, бо наші шляхи розійшлися.

Містечко само собою живе буденним життям. Люди ходять собі неначеб то нас і не помічають. Коли Козятин якийсь чужий для мене, то він ще більш чужий для інших. Витання хустинками, приємні усмішки, теплі слова і т. д. це ще ніщо. Хочеться бачити зустріч більш річеву. Відчувати, що ми і решта всі, одно і теж. Хочеться відчувати річеві прояви з боку населення, а не одні тільки вияви внутрішнього почуття. Хочеться бачити тих, що з гордістю хотіли б вступити в наші ряди, тих, що зі захопленням беруться до організації для нас міцного і здорового тилу, тих, що хочуть робити і вміють робити. Цих нам найбільше бракувало.

На шляху між Козятином аж до Фастова таж

сама картина, тіж самі прояви симпатії, таж бай-
дужність і т. д.

Стоїмо кілька днів у Фастові. Багато говориться
про повстанців. У синодику кожного з нас при-
звища багатьох отаманів. Про одних дістаємо
відомости, а інші знову навіть зголошуються до
штабу зі своїми плянами і міркуваннями. Для
штабу вони знаки запитання. Побоювання за них
зростає.

Настрій населення якийсь нервовий і напруже-
ний. Більш, ніж де, говориться тут про погроми.

З фронту відомости увесь час задовольняючі.
Ніхто не сумнівається, що ми через кілька днів бу-
демо в Києві.

30. серпня ми переїздимо з Фастова на станцію
Боярка. Починаючи з цього часу, я на подіях спи-
няюсь докладніше, бо вся суть походу була в них
і за них судиться окремих осіб і цілу армію.

Серед білого, ясного дня, наш потяг із музикою
підїжджав до стації Боярка. Гарний день, гарні о-
колиці, сосновий ліс, літницька, музика — все це
до купи створює святочний настрій.

Ми вже на двірці, де застаємо великий рух. До-
відуємось, що перед кількома хвилинами з Боярки
відїхав на фронт під Київ головний отаман С. Пет-
люра. Далі нам передають, що за стацією є ще
вбиті большевики, що за пару годин має бути по-
хорон машиніста і його помічника, яких вбили
на нашому броневіку. Далі зголошують, що ча-
стини вже під самими Києвом. Стрільці в особли-
вому настроєві. Бачучи верхи київських святинь,
хрестяться, падають на коліна, від радості цілу-
ють землю. Ці відомости зворушують і нас всіх.

За пару годин штаб майже у повному складі стоїть
над свіжою могилою машиніста і його поміч-
ника. Хтось каже, що один із них галичанин, а дру-
гий наддніпрянець. Віддавши їм свою останню по-
винність, знову всі вернули на свої місця. Чекаємо
нових донесень і снуємо пляни на майбутнє.

Від нас ховаються останні проміння сонця. Насу-
вається справжній літній вечір. Ми всі стоїмо ко-
лом у кінці стації — на пероні. Серед нас гол. от.
С. Петлюра. Переказував нам, як перші частини
вступали в Київ. Палицею креслить по піску плян
вулиць, якими і куди ішли війська. Підкреслює, що
на його думку треба було вступати якось там
інакше і т. д. Балачка ця тривала з пів години. Це
була перша зустріч штабу Корпусу з С. Петлюрою.

С. Петлюра відїздить. Ділимось вражіннями.
С. Петлюра не зробив вражіння військової людини,
це підкреслюють майже всі. Розходимось на свої
місця. Іду з полк. Микиткою і робимо собі підсу-
мок нашої балачки з С. Петлюрою. При кінці під
секретом полк. Микитка каже мені, що на стації
Квіткове є вже денікінці. Зустрілись із ними вій-
ська от. Тютюника. — Як бачите, ситуація тяжка.
Може статись, каже полк. Микитка, що ми візь-
memo Київ, а опісля доведеться його без бою за-
лишати. Мушу підкреслити, що про рух денікін-
ських частин ми взагалі мало знали.

Ночуємо ми на ст. Боярка. О 7. год. ранку 31.
VIII. маємо виїхати до Києва. Мене запросив на
ніч на приватне помешкання старий приятель. Про-
щаючись з полк. Микиткою, обіцяю, що в 7 год.
я вже напевно буду на двірці.

Від свого приятеля і його знайомих довідуюсь
про багато цікавих для мене справ щодо відсту-
паючих частин та взагалі про життя в Києві в о-
станніх місяцях.

Лягаємо пізно, але мені чомусь не спиться. Біля
шестої години я вже на двірці. Бачу, що біля по-
тягу ходить вже полк. Микитка. Побачивши мене,
іде на зустріч. Мабуть вже щось трапилось, май-
нула в мене думка.

Полк. Микитка зустрічає мене словами: „Я вже
вас чекаю давно“. Здоровлюсь і на моє оправдання
відповідаю, що я прийшов на цілу годину раніш.
Полк. Микитка каже: „Як знаєте, начальником
гарнізону міста Києва мав стати ген. Краус. Але
в ночі ген. Краус мені телефонічно переказав, що
після уважного роздумування він прийшов до ви-
сновку, що краще буде, коли начальником гарні-
зону стану я. Його головний аргумент той, що
його німецьке прізвище викличе у населення зди-
вовання а то й незадоволення. Я з доводами ген.
Крауса погодився і згодився ці функції взяти на
себе“. Передаю тут мою розмову з полк. Микит-
кою лише у скороченій формі. На все сказане,
я полк. Микитці відповів, що все це дуже добре.
Підкреслив, що з боку ген. Крауса виявлено
добру волю і зрозуміння умовин. Але тут мене
полк. Микитка перебиває і продовжує далі:
„Я згодився, але мав на увазі, що всі справи ци-
вільного характеру, до часу призначення когось
урядом, переберете на себе ви. Про це я навіть го-
ворив із ген. Краусом“. Цим зворотом справи
я був заковчений, але мусів погодитись.

У призначену годину потяг наш іде на Київ. Час
особливо якось біжить скоро. Ось, ось і ми будемо
вже в Києві. Мене охоплює якесь дивне почуття.
Хочеться, щоби Київ був далше, бо не вистарчає
часу для того, щоби накреслити собі хоч малень-
кий плян тих завдань, що їх треба буде зробити
в першу чергу. Та де там, ми вже в Києві.

Події розгортаються з кінематографічною
швидкістю. З потягу іду оглянути кімнату для кан-
целярії, призначену для мене на двірці. Оглянувши
кімнату, направляюсь до вихідних дверей, щоби
подивитись на Київ. На порозі я побачив трьох мо-
скалів. Один із них прапорщик, другі два рядо-
вики. Чую, що вони хотять бачити командіра кор-
пусу. Полк. Микитка їх приймає. Я, щоби сховати
своє здивовання, повертаюсь у свою кімнату. Буду
чекати аж вони виїдуть, щоби запитати полк. Ми-
китку, що це за москалі, подумав я.

Думати довго не довелось. В мою кімнату хтось
стукає. Прошу! Відчиняються двері і на порозі
бачу непрошених гостей. Прапорщик каже, що ко-
мандір корпусу послав їх до мене. Чому до мене?
А про це думати не має коли.

Між мною і згаданим прапорщиком, фізіоно-
мія якого свідчила, що це мав бути „малорос“ із
колишніх підпрапорщиків, відбувається коротко
така розмова:

Хто ви? Розвідка Полтавської групи, Добро-
вольчої Армії.

Як ви тут опинились? Перейшли через ланцю-
ховий міст.

І наші застави вас пустили? Ніяких застав ми
там не бачили.

Остання відповідь мене дуже здивувала. Поспішаю з рештою запитань, щоби піти і негайно з'ясувати, чому не обсаджено нашими частинами ланцюхового мосту.

Коли ви переїхали через міст? Оце тільки що. Звідтіль просто приїхали сюди.

Чого ви приїхали сюди до нас на двірець? Мали на увазі захопити телеграф і телефон, але тут застали вас. Ваші війська ми зустрічали також в місті, але вони нас не чіпали.

Чи з вами ще хто перейшов на цей бік, чи тільки ви самі? Ми самі.

Хто командує вашими військами? Генерал Бредов.

Чи думаєте ви вступати в Київ чи ні? — Не знаю.

Коли ви підійшли під Київ? — Сьогодні раненько.

Знову хтось стукає. Прошу! Відчиняються двері і в мою кімнату входить добровольчий штабс-капітан і з ним п'ять рядовиків.

Те саме. „Командір корпусу послав до вас“.

„А, ви здесь гаспадін прапорщик“? звертається він до згаданого вже прапорщика. „Так точно“.

„Ви можете іти“.

Прапорщик відходить, я починаю розмову з цим останнім. Чоловік, як кажуть, битий, і на всі мої запитання відповідає уникаючи, як справжній офіцер: „не знаю“, „кажеться“, „ето зависит од главно камандованія“.

Наша розмова кінчається дуже скоро. Все потрібне я вже знав від прапорщика. Зі свого боку висловлюю слідувачі два становища.

1. Київ взятий нашими, українськими військами

ще вчора. Отже про вступ добровольчих військ у Київ не може бути мови і не має потреби.

2. Інтереси справи вимагають від нас і від них вважати сьогодні Дніпро демаркаційною лінією і в порозумінні наступати на північ. Прошу це передати вашій команді. На свої слова я пчуваю туж саму відповідь: „Ето зависит од камандованія“.

Вирядивши зі своєї кімнати немилых гостей, я зразу іду до полк. Микитки. Полк. Микитка, судячи по всьому, дуже зворушений. Пане полковнику, чому не обсаджено ланцюховий міст? — „Це відтинок Запорізького корпусу. Це мав зробити Запорізький корпус“, відповідає полк. Микитка. Пане полковнику, прошу вас зробити все можливе, щоби міст було негайно обсаджено, щоби не допустити переходу через нього добровольчих військ. „Добре, все це вже робиться“.

В цей час хтось каже, що на площі біля двірця є вже частини Запорізького корпусу. Іду туди і бачу до краю зморених козаків. Скаржаться, що мали дуже великий перехід. Бачу, направляється в мій бік полк. Дерещук, Державний Інспектор Запорізького корпусу. Швидко підходжу до нього і починаю передавати йому коротенько про свою розмову з добровольчою розвідкою. Підкреслюю, що не обсаджено ще моста. Прошу на це звернути увагу, оскільки це на відтинку Запорізького корпусу. Доводжу до його відома про ті функції, що припали в цей день на мою долю. Рішуче підкреслюю, що в даній ситуації галицьким частинам буде дуже тяжко зорієнтуватися. І, нарешті, прошу його держати зі мною найтісніший зв'язок, що я буду напевне потребувати його допомоги. (Д. б.).

Постійна вистава мистецьких творів

Віддавна відчувалося у Львові недостачу постійної вистави-сальону, де українські мистці могли б передавати свої праці і таким способом мати

постійний зв'язок з громадянством. Ідучи назустріч цій потребі, в редакційних кімнатах Видавництва «Червона Калина» уряджено постійну виставу мистецьких творів.

М. Бутович

Графіка

З сальону Вистави «Червоної Калини».

Ініціатива того культурного почину стрінулася вже з належним признанням і зрозумінням як в кругах наших мистців так і в кругах ширшого громадянства.

В-во «Червона Калина» відкриттям постійної вистави кермується лише культурними цілями, значить з одного боку бажалоб бодай в деякій мірі піддержати українських мистців в їх відповідальній і тяжкій праці, з другого облекшити спроможність культурним сферам нашого громадянства на догідних умовах набувати мистецькі твори тривалої вартости.

Зацікавлені мистецтвом, можуть оглянути в кожний час цю нову галерію картин наших визначних мистців, де побачуть твори всяких напрямків і з широкою тематикою, так що кожному трапиться нагода вибрати те, що найбільше підходить йому до душі й серця, або милувало око.

Управа Вистави буде у постійному зв'язку з українським мистецьким світом і може теж перебирати та передавати замовлення і служити при них фаховою пороною.

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Теодор Марітчак.*

(Продовження).

3. листопада.

Наш гурток рішив виїхати якнайскорше, поки ще можна захопити якийсь поїзд, бо й на залізницях починається хаос. Усім нам одна дорога — на Люблин чи п'як до Реївця, а звідтам до Галичини. Крім найнеобхідніших вояцьких річей я випродав усе, навіть підручну валізку й подушку, щоб не заважали мені в незнаній мандрівці.

Може буду потрібний нашій справі.

Під наш прапор.

Жовква, 6. листопада.

Вибирався я без ясно означеної мети до мало знаного мені Львова, щоб там розглянутися, що робити далше, а попав у цілком незнану Жовкву. Мушу оповісти, як це сталося.

Пізно вночі з неділі на понеділок ми виїхали з Холму. Було нас до десяти військових писарчуків — два українці, більшість жидки зі Східньої Галичини й один поляк, саме той товариш із військового суду, родом зі Закопаного. На двірці в Холмі ми ледве захопили поїзд і насилу впахалися туди, так був набитий людьми, майже самими здемобілізованими австрійськими вояками. Не всі з нас дісталися до вагону дверми, деякі мусіли влізати вікном. Так ми глотилися разом з іншими вояками, наплечниками, куферками й вояцькими клунками, аж до самого Реївця. Тут ми повисідали, бо поїзд ішов далше на Люблин, а нам дорога на Раву, на Галичину.

Наш поїзд ще добре не задержався, як на інших рейках саме рушав поїзд у сторону Галичини. Ми кинулися туди. Але тільки чотирьом із нас поталанило вискочити на дошку-степеницю, що йшла уздовж вагону, інші не зважились на таку акробатику й лишилися в Реївці. Наш новий поїзд теж набитий вояками, як селедцями, деякі їхали на дахах вагонів.

Це був транспорт із Люблина. Самі українці зі станиславівського 58. полку піхоти і якогось полку уланів, що в часі війни стояли кадрами в Люблині. Вертали домів. Було їх до дві тисячі, в новіських одностроях і в новіських жовтих чоботах та ременях, в багатьох по два плащі на собі, а новіські наплечники повипихані, аж шви тріщали. Оповідали, що цілий Люблин два дні тремтів перед ними, поляки переговорювали і вговорювали, дали до границі три поїзди й дозволили забрати все крім зброї. Та вони кріси поламали, 40 новіських скорострільів витягнули з магазинів і знищили, а з іншим добром виїхали. Забрали теж трохи крісів, ручних гранат і муніції та багато револьверів. Весь транспорт організували й вели підстаршини, зі старшин бачив я тільки одного, хорунжого без відзнак, але він до нічого не мішався.

З тим транспортом ми їхали з Реївця до Рави,

від 4-ої години над раном до 6-ої пополудні, увесь час на тій дошці при вагоні, придержуючись рукою рами відчиненого вікна, другою залізного дручка.

Була це божевільна їзда. Ідкий дим паровика заєдно завівав у лице, дрібними гострими вугликами діставався до очий і гриз до болю, до сльоз. Перевтома від довгого стояння, від судорожного скорчу рук, від непереспаної ночі просто валила з ніг, а тут треба було вважати на кожний сильніший стукіт коліс, щоб десь на закруті не відкинуло тебе на рейки. Тривожно тулювся я до стіни вагону, як поїзд мчався через вузькі воєнні містки і поли мого плаща тріпотали об деревляне поручча. Один із нас, отой трохи хирлявий закопанчик, не витримав страшної втоми, простягнувся на вузькій ступениці і в такій позиції їхав кілька годин, а навіть дримав, ризкуючи, що його кожне сильніше потрясення може скинути під колеса поїзду. Два рази на більших зупинках вмивали ми лице та очі, щоб вичистити від сажі й відовіжитися, але й це багато не допомогло. Ми приїхали до Рави замашені як коминарі з набряклими очима. З жахом думаю про цю несамовиту їзду на ступениці, в якій кожної хвилини можна було наложити головою і так по дурному скінчити велику війну. І справді, сам не вгадаю, що це таке горіло нам під ногами, як отому незнаному воякові, що їхав на даху вагону і ніччю розторощив собі голову об залізничий місток на двірці в Раві.

Правда, до самої Рави ми не доїхали. Машиніст зупинив поїзд добрих два-три кілометри перед містом, далше їхати не хотів і ніхто на тім не настоював. Він мав наказ відвезти транспорт лише до границі Української Держави, хотів завернути вже з Белзця й було з ним досить мороки, щоб підвіз до Рави. Вояки грозили й револьвером. А коли він розжалівся, що не дістав ще платні та має дома жінку і двоє дітей — назбирали йому й кочегареві повну шапку грошей, поставили біля нього на машині підстаршину з револьвером і він згодився повести поїзд до Рави. Наші люди були й цим вдоволені, повисідали з вагонів, відпустили поїзд до Люблина, а самі помаширували на двірці до Рави.

А залізничий двірць аж кишить від вояцтва й цивільних людей! Повно їх теж у численних поїздах, що стоять готові на двірці й тільки чекають на — машини! Бо машин нема! Нема чим їхати! Кілька поїздів відійшло до Ярослава й Люблина і їх не звернули!

Міжтим вечоріло, похолодніло, почав падати перший сніг. Ми, „холмшучки“, забралися в місто відпочити й переночувати.

Залізничі стації в Королівстві були обсажені польськими міліціонерами, цивільними молодими людьми з крісами. Люблинського транспорту не

чіпали, хоч мали на це велику охоту. Тільки на одній стації гурток міліціонерів збирався „контролювати“ люблинський транспорт, але їх наші люди прогнали, а двох міліціонерів, що вилізли аж на дах вагону до „горішніх пасажирів“, скинули звідтам просто на землю. За зброю міліціонери не хапалися, булюб їх рознесли.

На самій границі нема ніякої обсади, ні польської, ні української. Навіть така велика стація, як Белзець, що має свою набірню та гайцерню, ніким не занята. Це щось наче „нейтральна полоса“.

Щойно за Белзцем, у глибину Галичини, ми побачили при якомусь залізничному містку перших українських міліціонерів — вояків з круглими синьо-жовтими кокардами на шапках. Було їх кількох, мабуть пильнували містка й залізничного шляху. Ця перша зустріч зробила на всіх величезне вражіння. Аджеж це ми вже в себе дома, на нашій та своїй землі, ми вже на території Української Держави!

У Раві кожному з нашого холмського гуртка стелилася інша дорога — тут ми й розпрощалися. В Раві я розлучився теж з моїми відзнаками австрійського підстаршини — відпоров три білі зірки з ковніра і скинув з держака багнету чорно-жовте портопе. Тепер ще тільки по жовтих опоясках на рукавах і по малих гузиках на вилогах пізнати, що я „однорічний“.

Ранком на залізничній стації в Раві те, що попереднього вечора. Тисячі вояцтва й багато цивільних, що напіраються їхати, повні вагони готові у дорогу та нема машин. Були дві, пішли на Ярослав, бо туди найбільше напірають. Кільканацять озброєних українських вояків увихаються по стації між вагонами та юрбою, на пероні поставлений скоростріл на вагони, а командант двірця, чорний низький четар в уланській куртці, ледви дає собі раду з кількатисячною людською юрбою. Збирає біля себе здемобілізованих вояків українців і виголошує промови. Говорив, що у Львові ллеться кров та закликав усіх, поспішати до Львова нашим у поміч.

Нарешті десь сполудня найшлася вільна машина, почіпили її до наповнених битком вагонів і ми вїхали до Львова. Але по дорозі в Жовкві, де ми приїхали біля 7-ої години вечора, звеліли всім вистіти, вирядитись у дві лави й вїзвали вояків українців виступити наперед. Виступило зо три сотки, впорядкували нас і повели до уланських касарень, інших відпустили дальше поїздом на Львів.

З учорашнього транспорту з Рави залишилося кількадесят людей, решта порозходилася з касарень нині ранком. Зате зголошуються щораз нові вояки з околиці Жовкви. Буде у касарнях добрих три сотні. Сьогодні формують їх у відділи. Мене приділили до 2. сотні 2. чета*).

Так я нехотячи попав у Жовкву на яких кілька днів. Тут починається моя служба при українському війську. Та мені властиво всеодно, де її починати. За кілька днів маємо відійти до Львова нашим у допомогу. Поляки держать ще тільки головний дворець.

Сьогодні вечером наша сотня склала присягу Українській Державі.

Організація війська йде пиняво, можна навіть сказати дуже незручно. Складається на це багато причин. Найголовніша це те, що зібралися тут стрільці й старшини з різних сторін краю, з різних бувших австрійських частин, собі взаємно здебільшого незнані, чужі. Зібрав їх тут чистий припадок — утруднення чи пак цілковите перервання звязків між Жовківщиною та рештою Східньої Галичини, припинення залізничної комунікації на Львів, головний вузловий пункт. Всі вони, а головно стрільці, напіраються у свої ближчі сторони, між своїх ближчих людей, щоб там працювати успішніше серед знаного їм оточення та на добре знайомому терені. А перш усього кожний хоче до дому, бодай на кілька днів. І справді, важко їх тут затримати, а ще важче запрягти до роботи, бо кожний вважається тільки випадковим гостем, якому обставини перервали дорогу і він нетерпляче дожидає тільки нагоди, щоб за цю гостину чемно подякувати.

Крім цього багато на своїй совісті мають деякі старшини, що замало цікавляться касарнею, замало прикладають рук до праці. Маємо в касарні звиш трицять старшин і вищих досвідних підстаршин, але тільки одиниці зпоміж них цікавляться людьми й енергійніше взялися до організації війська.

Пізно в ночі на сьогодні прийшла до касарень одна сотня бывшего австрійського 30. пішого полку, що стояла кадрою у Замості. Прийшли при повній зброї, з двома скорострілами, з обозом та навіть привели зі собою кілька штук рога-тої худоби, бо при сотні був свій господарський відділ.

Забезпеченим табором і при зброї перебилися так зі самого Замостя до нас, хоча їх по дорозі польські міліціонери в Королівстві намагалися кілька разів роззброїти. Прийшли зі своїми старшинами, під проводом якогось дуже енергійного поручника.

Сьогодні в полудне відмаширували дальше, прочистити наперед одно бандитське гніздо під Львовом, а відтак зголоситися в столиці.

10. листопада.

Ми цілком відтяти від світа. Часописи не приходять ні з заходу, ні зі Львова. Не було ніяких вістей ні здалека, ні зблизка, ні добрих, ні злих.

Тому тутешні люди страшенне збентежені появою двох післанців зі Львова, вчора одного стрільця-інтелігента, а в ночі на сьогодні ще й од-

*) Ось поіменний виказ вояків 2-ої чети 2-ої сотні Жовківських Добровольців, що зберігся в моїх записках:

Білецький Василь — десятник, Іванців Ілько — вистун, Поврозник Василь — вистун, Боджак Микола, Бойчук Онуфрій, Бординевич Григорій, Гарасимко Михайло, Гезьно Петро, Грогубяк Петро, Гутляк Михайло, Дик Іван, Каплюк Гриць, Кидик Федь, Кудла Михайло, Микитюк Вартоломей, Петришин Олекса, Процяк Олекса, Сивуляк Василь, Федьчишин Стах, Цахнюк Петро, Яріш Василь, Ярош Кипріян.

ного старшини, — з проханням якнайскорішої допомоги. Ніхто тут і не думав, що у Львові положення тяжке. Міжтим панове команданти і старші були здебільша заняті видаванням суперечних наказів, замість організувати й розбудувати українську армію, так доконче й єдино тепер потрібну!

І вийшло таке, що тепер до Львова нема кого вислати!

Післали вістового на Раву, завернути сотню 30. пішого полку, що пішла була туди, а не на Львів, як нам казали, а тут у касарні ставлять на алярм першу сотню з вояків бувшого 30. і 58. пішого полку.

12. листопада.

Допомога для Львова відійшла аж сьогодні вечером у силі двох сотень*). Вчора й нині цілий день було чути від Львова сильну гарматню пальбу.

Мене приділили до Сотні Добровольців, командантом є пор. Іван Затварський зі Самбірщини. Він найбільше займається в касарні нашими людьми.

14. листопада.

Наша сотня зветься тепер Перша Сотня Добровольців; формують ще дальші. Добровольцями тут усі вояки, бо добровільно служать в українській армії, ніхто їх до цього не примушує. Так і називають усіх добровольцями й так звать себе самі.

Проте, дивна річ, серед цих добровольців є дуже відмінні типи. Багато їх, аж на диво багато, приходить до свого війська дійсно з патріотизму та з великим одушевленням. Це здебільшого молоді хлопці, останні австрійські набори, майже рекрути, але є також досить досвідчених фронтовиків. Зголошуються масово й видко, дуже охоче, але коли побачать, що в касарні ними не цікавляться, поплентаються кілька днів та розтікаються домів на села. Інколи приходять знову, мабуть таки тягне їх до війська, а може в хаті теж дуже нудно, світ цікавіший — і тоді вже остають. Це гарний матеріал, тількиб йому трохи військової школи і можна з ними світ добувати.

Немало є й таких, що не мають куди подітися й тримаються війська. Це здебільшого сини бувших виселенців, що їм війна забрала майно, батьків і рідню та які ще дітьми кілька літ наволочилися по Росії і тяжко набідували. Таких у Жовківщині дуже багато. Маємо тут у касарні наприклад двох братів; молоді хлопці, один нижче поборового віку, себто нижче 18 літ, що їх у першому році з батьками виселили в Росію, а австрійські спалили господарство, як „зрадникам“; на виселенні в Росії батьки помирали, вмерли там також сестри й наймолодший брат, а вони самі недавно вернулися; отож у цілій касарні нема більш охочих та слухняних хлопців, як ці два брати. Є таких більше, навіть якийсь жидок зпід Гусятина напрошується

до війська, тільки він дуже хирлявий і не знати, що з ним робити. На загал це найкорисніший матеріал при війську, вони хліба не їдять даром.

Найгірші типи це ті, що приходять до війська по однострій та черевики, захвачують, що тільки можуть, й заносять на село, щоб за кілька днів знову повторити цю штучку. Роблять таке й кількома наворотами, я сам чув, як вихвалювалися між собою, хто більше заніс. Ще пів біди, коли такий вкінці залишиться при війську, бо таки може пригодися, але ба, такі звичайно не вертаються!...

Затеж такі вояки, що опинилися тут випадково, в „гостях“, вже майже цілком переводяться, а хто лишився, то вже й тримається.

Як бачимо, доволі складна ця вояцька мозаїка, ріжні мотиви приводять добровольців до касарні, отож і тяжко їх організувати. Тимбільше тяжко тепер, коли свіжий примір австрійської армії, після памятної лекції російської революції — ніяк не вплинув на збільшення військової карности й послуху, а хіба навпаки, дуже їх обнизив. А вже найгірше, що в нас нема добрих та популярних організаторів, які вмiлиб промовити до розуму й серця людей і з цього досить гарного матеріалу зробити гарне здисципліноване війська.

Тому покищо справи стоять так, що хлопці дальше відходять собі з касарні, коли хотять і куди хотять, і коли хотять приходять, збо й ні... Не помагає й те, що новий командант коша сот. Ів. Косак енергійніший ніж його попередник.

17. листопада.

Сьогодні заалармували Першу і Третю сотню, вибрали з кожної по 50 вояків і вирядили їх у похід на Раву. Робили це з великим поспіхом, від аларму до відмаршу не минули й 3 години. Ніхто з нас не знає, в чім діло.

Вночі з п'ятниці на суботу, тобто на вчора, знова доходив зі Львова сильний гарматній вогонь. Говорять, що до Львова прийшла більша військова допомога з Великої України.

А я знову при каламарі чи пак із олівцем у руці. Ще з перших днів нічого я тут іншого не роблю, як лиш списую вояків, веду їх у перегляді, інколи помуштрую і ось так помагаю нашим старшинам. Але все те було досі принагідне, доривочне. Тепер пор. Затварський запакував мене до справжньої канцелярії. Призначив мені у касарні окрему кімнатку, три кроки завдовжки півтора завширшки, колишню квартиру рахункового фельдфебеля, що не хотів перейти на нашу службу й щойно забрав звіттам свої манатки, — з касарняним столиком, залізним ліжком та великою скринею на підручний магазин хліба, і ось тут я тепер уночі сплю, а в день урядую. Я є рахунковим для кількох сотень одночасно і діло йде, бо крім стрільців та бохонців хліба нічого іншого до рахування нема. Заслуженню виплатив сам пор. Затварський і це не мої справи. Зрештою іншої роботи не маю, хіба що старий вахмайстер, справник уланських касарень тягне мене інколи до кухні скоштувати, чи юшка добре посолена.

*) Це був т. зв. лянківський півкурінь, що під прозодом пор. Григорика й хор. Дамилюка повів дня 14. XI. бравурний наступ на Замарстинів і заломив польський фронт. Началька Команда у Львові цього успіху, нажалі не використала, бо не мала звязку з півкурінем, який з цієї причини майже зовсім розлетівся.

18. листопада.

Опівночі на нині розбудили мене стрільці з поготівля й забрали скоростріл та дві ленти. Бо моя квартира, треба знати, це не тільки канцелярія, мешкання й магазин хліба, але й магазин зброї. Біля ліжка вартує грізний скоростріл, а під столиком скрині муніції.

У Львові дводенне перемиря. Це використали здемобілізовані австрійські вояки, чужинці, що хотіли видістатися зі Львова, але задля боїв не могли цього досі зробити. Вже вчора сполудня почали переїздити через Жовкву цілі валки того вояцтва і ця мандрівка не вгавала всю ніч. Мабуть у звязку з цим рухом на головному шляху було й скріплене поготівля.

Одна така валка ще вчора під вечір заїхала до нас до касарні на нічліг. Картина, якої ніколи не забуду! Довга кольона селянських підвод, а на них повно вояцтва, здебільшого старшин, трохи цивільних, жінок і дітей. Видко й вищих штабових офіцирів з наплечниками й клунками. А всі перемерзли, змарнілі й виголоджені. Це чехи, німці, а найбільше мадярів. В кожного з них білі опояски на рукавах і на шапках, а на підводах на довгих паликах повівають білі хустинки. Це знак неутраль-

ности. Залишені на ласку й неласку долі, всі вони мандрують у свої батьківщини.

Заварили їм у касарні чаю з румом і дали хліба, більше і в нас не було. Я допитував між ними, чи хто не їде до Відня або через Відень. Охоче зголосився один четар, маляр. Я передав ним лист до дому.

Сьогодні пополудні має відійти по 30 людей із кожної сотні під проводом сотника Кессака в невідомім напрямі. Говорять, що на Львів.

Я зголосився у похід.

Винники, 21. листопада.

Увівторок під вечір, передучора, нас заприсягли на касарняному майдані й після промови посла Короля ми відмаширували з Жовкви до Львова, на допомогу. Є нас три сотні, один скоростріл та обоз із похідною кухнею, разом до 200 людей під проводом поручника Затварського.

Перед відходом поручник запитував мене щераз, чи я добре розважив свій крок. Перемовляв мене передтим також поручник-інтендант, якому я також зголошував мій відхід, обіцяючи взяти до себе до інтендантури, бо не має людей. Але канцелярія без мене не пропаде.

(Далі буде).

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914-1921 РР.

I. III.

Проф. М. Грушевський про холмську і бесарабську справу. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. ч. 31/32, ст. 2.

Промова в Ц. Раді. 1918.

Проф. Теодор Гога. „Діло“. Львів 1934. ч. 173. ст. 4: Посмертні згадки.

Артилерійський референт у Нач. Команді. Некрольоґ.

Прохода В. Вождь та військо. „Збірник пам'яті Симона Петлюри“. Прага 1930, в. 8, ст. 109—148.

Спроба історії українського війська від 1917 по час интернації (на теренах В. України).

Прохода В. інж., пполк. Завдання вояків армії УНР на еміґрації. „Табор“. Каліш 1929. 8°, ч. 10. ст. 9—32.

Прохода В. пполк. Заниски до історії Сірих (Сірожупанників). „За Державність“. Зб. I. Каліш 1929. 4°, ст. 72—117.

Табор в Фрайштадті. Формування 1-го козацько-стрілецького полку. Формування дивізії і переїзд її на В. Україну. Повстання проти гетьмана. Боротьба з большевиками. Бої на польському фронті. Бої 1-го і 4-го сірих полків на большевицькому фронті. Переформування Сірої дивізії в корпус і луцька катастрофа. Вплив Сірих на населення України. З 6 схемами.

Прохода В. пполк. Заниски до історії Сірих або Сірожупанників (Матеріяли до української військової історії). Частина II. „Табор“. Варшава 1927. 8°, ч. 5, ст. 47—62; 1928. ч. 6, ст. 22—45.

Частина перша цих Занисок друкована в „За Державність“, зб. I. Тут є такі розділи: Передмова. Протокол. Вступ. „Отряд“ Сірих. 10-й полк Сіро-

жупанників. Відділ Сірих. 4-та дивізія Сірожупанників. Боротьба з рос. добровольцями генерала Делікіна.

Прохода В. пполк. Заниски до історії Сірих або Сірожупанників (Матеріяли до української військової історії). Частина III. „Табор“. Каліш 1928. 8°, ч. 7, ст. 43—53; ч. 8, ст. 53—69; ч. 9, ст. 90—95.

Передмова. Вступ. 4-й Сірий стрілецький полк. 4-та Сіра стрілецька бригада. Опис бойових подій 4-ої Сірої стріл. бригади з 15 по 22 вересня 1920 року.

Прохода В. пполк. Заниски до історії Сірих або Сірожупанників (Матеріяли до української воєнної історії). „Табор“. Варшава. 1930. 8°, ч. 14, ст. 98—110.

III. Останній період боротьби з московськими большевиками на Поділлі. (1920).

Прохода В. Коротка історія Сірих або Сірожупанників. Відбитка на шапірографі. (Де?). 4° м., ст. 21 і 3.

Нац.-культ.-просвітня праця серед полонених українців до сформування Сірої дивізії. Формування 1-го козацького стріл. полку. Формування дивізії. Переїзд дивізії на Україну. Повстання проти гетьмана. Боротьба з большевиками. Бої на польському фронті. Переформування Сірої див. в корпус. Відділ Сірих. Нац.-культурний вплив 1-ої Сірої дивізії на населення України.

Прохода В. Крути. „Гуртуймося“. Горні Черношиці 1930. 4°, ч. 4, ст. 15—18.

Прохода В. На чатах. „Гуртуймося“. Горні Черношиці 1934. 4°, ч. 12, ст. 7—10.

Ідеологічна стаття.

Прохода В. Оптимізм С. Петлюри. „Тризуб“. Париж 1935. 8°, ч. 21/22, ст. 3—8.

Прохода В. Памяті донського козака полковника М. Фролова. Відкриття намогильного пам'ятника на чужині. „Діло“. Львів 1931. ч. 161.

Прохода В. інж. пполк. Петлюра та збройна боротьба. „Гуртумося“. Прага—Горні Черношиці 1934, 4°, ч. 11., ст. 10—13.

Петлюра, як творець збройної сили.

Прохода В. інж. Сірожупанники в повстанні проти уряду гетьмана Скоропадського. „Табір“. Каліш 1928, 8°, ч. 9, ст. 90—95.

Конотоп.

Прохода В. інж. пполк. Українська військова еміграція в Чехословаччині. „Табір“. Варшава 1935. 8°, ч. 24, ст. 18—24; ч. 25, ст. 38—44.

Прохода В. пполк. Як Симон Петлюра став Вождем Української Армії. „Гуртумося“. Прага—Черношиці 1932. 8° в., ч. 9, ст. 20—24.

Проць І. „Віденський фронт“. (Причинок до історії української військової еміграції). „Укр. Скиталець“. Відень 1922. 8°, ч. 21, ст. 32—35.

Віденська „Збірна Станиця“ в рр. 1918—1921.

Проць І. На порозі нового року. „Укр. Скиталець“. Відень 1923. 8°, ч. I (23), ст. 35—36; ч. 2 (24) ст. 21—22; ч. 3 (25), ст. 28—29.

Проценко Петро сотн. Оскіжківщина. „Літопис Черв. Калини“. Львів 1934, 4°, ч. 4., ст. 16—18.

Процес Шварцбарта. „Укр. Нива“. Варшава 1927, ч. 57 (62), 58 (63), 59 (64).

П. С. Дух Січи. Календар „Громада“ на 1926 р. Львів 1925. 8°, ст. 64—68.

Моральні підстави січового руху. Практичні завдання Січового товариства.

Пушинський П. Організація збройних сил української і російської контрреволюції та бюджет гетьманщини (1918). „Архів Радян. України“. Харків 1932. 8°, ч. 4/5, ст. 292—334.

Гетьман Скоропадський та формування українського та московського війська, в тім 18 документів.

Пузицький Н. ген.-хор. Бої Сірих за Коростень. (Рік 1919). „За Державність“. Збірник 2. Каліш 1930. в. 8°, ст. 73—96.

Проти большевиків. З 6 схемами-мапами.

Пузицький А. ген.-хор. Боротьба за доступи до Києва. „За Державність“. Збірник 5. Варшава — Львів 1935, в. 8°, ст. 9—61.

1919. Проти большевиків. З 4 схемами-мапами. Продовження далі.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Всім П. Т. Передплатникам, що в січні і лютому не прислали валеглої передплати та біжучої на 1936 р., вислала Адміністрація поштові інкасові доручення, та не всі П. Т. Передплатники їх викупили. Адміністрація просить поладнати справу валеглостей найдалше до дня 15 березня. По тім речинці Адміністрація здержить висилку журналу всім залгаючим з більшими сумами. Біжучу передплату на 1936 р. просить Адміністрація прислати також до того речинця.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 3. / Березень 1936.

ЗМІСТ:

Михайлові Грушевському		На маргінесі книжки „Генерал Тарнавський“	
Микола Матіїв-Мельник	2	Максим Брилинський	11
Братання на фронті під Солькою		Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на	
І. Петрович	2	Київ	
У. С. С.		Інж. М. Скидан	14
Ф. Невестюк	3	Постійна вистава мистецьких творів . .	19
Останні дні II. Корпусу		На переломі	
Теодор Марітчак	4	Теодор Марітчак	20
Галичани над морем		Бібліографія	23
Юрій Липа	7		

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 4

КВІТЕНЬ

1936

М. БУОВИЧ

ГАРМАШ, Гааш.

Власність дир. Скопляка, кліша «Мистецтве».

У СЕВАСТОПОЛІ

29. IV. 1918 р.

Кипить, немов у муравлищі,
У севастопольському порті,
А море гойдає, колише
Воєнні кораблі, мов форти.

Це міноносці і крейсери
Колишуться на срібних водах,
Синь неба щоглами підперли
І вдихують весняний подих.

В нутрі тих велитнів холодних
Горить любов до України...
Любов до ріднього народу
Живе в сталевих, сірих стінах.

Досить наруг, насилля досить,
Настала вже хвилина мести!
І гасло шле «Побідоносець»:
«Український прапор піднести!»

І лине гасло понад морем
По крейсерах і міноносцях...
І вже лежать чужі прапори,
Як збиті птахи на помостах...

І котиться вже рейдом лунко,
Як наказ хвилі, наказ чести:
«До борту станы! На прапор струнко!
Український прапор піднести!»

Заграли сурми на палубах
І злетіли нові прапори:
Жовтоблакитні, рідні, любі
Замаяли над Чорним Морем...

А сині хвилі колихали
На Чорнім Морі білі піни
А фльота ясу віддавала
На честь і славу України...

Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917-20

(Подав лейтенант фльоти *Святослав Шрамченко*.)

В додаток до моєї статті в ч. 11. 1934 р. в „Л. Ч. Кал.“ „Українська Морська піхота в рр. 1917/20“ на запитання читачів „Літ. Черв. Калини“ подаю ще відомости про однострій Української Морської піхоти, щоб доповнити те, що пропущено там.

Цей однострій був у 1917. р. і за гетьмана у 1918 році — зелений-хакі, у 1919 році для 1 Гуцульського полку Мор. піхоти і для 2 полку Мор. піх. з чорного сукна, а у 1920 р. знову зелений.

У 1919 році для 1 Гуц. п. Мор. піхоти і 2. п. М. п. випустки наоколо відзнак на рукавах і на штанах: червоні (на штанах лише для підстаршин і козаків, бо старшини мали там золоті лямпаси).

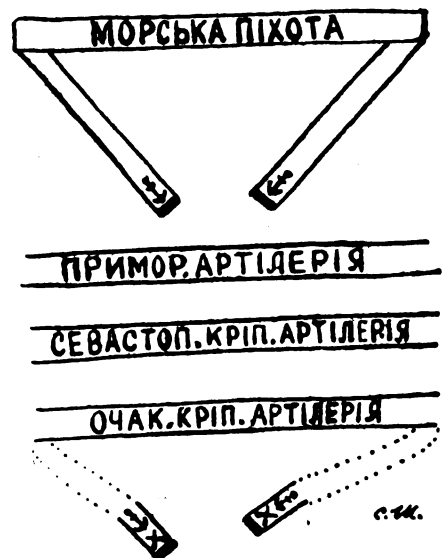
У 1920 р. в остаточно-загальному однострою Морської піхоти (див. таблицю відзнак в ч. 11. 1934): старшинські відзнаки золоті і на чорному сукні (як і підстаршинські) з чорними випустками і чорним кантом на штанах для всіх.

На чорних погонах 1 Гуц. п. Мор. піх. і 2-го полку був металевий золотий якір і літери „1 Г“ і „2“ для старшин і підстаршин і жовті мальовані для козаків.

У 1920 р. на погонах (зелених) був лише металевий золотий якір для старшин і підстаршин і жовтий мальований для козаків.

Остаточні підстаршинські відзнаки, як і ранги усталені були в Морській піхоті у 1920 році такі самі, як і в Укр. Армії, тільки до ранг останньої до-

ходить додаток „Морської піхоти“, а саме: Гуртковий Морської піхоти, Райовий Морської піхоти, Чотовий Морської піхоти і Бунчужний Мор.

піхоти, а до армійських відзнак на ковнірі доходить золотий якір.

Кашкет у 1917 р. і за гетьмана у 1918 р. був зелений з зеленим дашком, у 1919 році в Дивізії Морської піхоти — чорний з чорним сукняним даш-

ком. 2-ий полк Мор. піхоти мав одну сотню з чорними кашкетами без дашків, як у матросів і з чорною стрічкою з білим написом „Морська піхота“.

Кокарди на кашкетах у 1917/1920 рр. у старшин і підстаршин звичайні випуклі, як і в Укр. Армії, для козаків такі самі плоскі, лише у Мор. піхоти тризуб з хрестом.

Гудзики великі і малі золоті з якорем належали за весь час 1917/1920 рр. старшинам, підстаршинам і козакам Морської піхоти.

Козакам Мор. піхоти, які на побережжі моря обслуговували шлюпки і катери Морської піхоти, а також всій козакій обслузі Приморської артилерії і козакам гарматних частин морських кріпостей Севастополя і Очакова належав цілий однострій

морський, як у матросів, лише ковніри мусіли бути червоного кольору, замість синього. На стрічках кашкетів у них мали бути написи: „Морська піхота“, „Приморська артилерія“, „Севаст. Кріп. Артилерія“, „Очаківська Кріп. Артилерія“ і на обидвох кінцях стрічки лише для козаків гарматчиків крім золотого якоря, було ще дві перехрещені гармати. Кокарди гарматчики морських кріпостей і Приморської Артилерії мали такі самі, як і Морська піхота себ-то з тризубом з хрестом.

Холодна зброя Морської піхоти в рр. 1917/1920 була така-ж як і в Армії, себ-то у козаків „штик“-багнет, у старшин і підстаршин шабляка, або багнет, лише „темляк“ — китиця був такий самий, як у старшин фльоти на палашах, себ-то золотий з синіми смугами і золотим якорем на самій китиці.

Великодній спомин з 1915 р.

Написав: Ю. Е. О

Мала лишень частинка українців дісталася до Укр. Січових Стрільців.

Позатим українці були розсіяні по всіх відділах австрійсько-угорської армії, а також творили там часто великі чисто українські частини.

На всіх фронтах були тоді українці. Засівали вони своїми кістями всі побоевища.

Виїмково у третій малярській армії було українців дуже мало. Вони були там розсіяні між чужим морем людей. Тому то була там велика втіха, як коли стрінулися з собою хоч два українці. А було тоді про що і кого собі оповідати, було кого згадувати.

В р. 1914/1915 ціла східна Галичина була під російською займанщиною. Наших часописів ми не діставали, тож і розповідали собі, хто жив, хто здоров, а кого повісили, а хто вмер, чи прийшла до кого вістка з займанщини.

Розсіяні між третьою малярською армією, що тоді обсадила цілу західню Конгресівку від німецької границі до Варшави, порішили ми першого дня великодних свят 1915 року зіхатись в Пйотркові, щоби там побути в той день хоч хвилику разом.

Оглянули ми там православну церкву, що стояла порожня, бо батюшки повтікали з хвилею відходу російської армії, а як який не втік, то його німці або австрійці арештували. Пор. Др. Зілинський оповідав нам, що в велику п'ятницю приїхав там військовий православний батюшка з Семигороду і правив царські часи. Люди, що свого батюшки не виділи вже більш як пів року, плакали з радості, молилися ревно і били поклони. Приявні на богослуженні для цікавості німецькі старшини, що цього ніколи не бачили, жартуючи казали, що це люди роблять: „Геленксібужен“.

Днина була коротка, мрачна, темна, хоч око ви-коли, темний був вечір. Йшли ми собі дорогою біля залізничних рейок. Нагло залунав голос невидного стійкового: „Гальт! Вер да!“ (Стій! Хто то?) „Фельдруф!“ (Военний оклик!) і чутно було, як

Сидять з ліва до права: поруч. др. Йосиф Партицький, (помер, адвокат в Станиславові). Григорій Олесницький, хорунж. (адв. в Золочеві). Полковий лікар Др. Гриць Гарматій (помер, лікар в Тереховлі). Стоять з ліва: Пор. Др. Юлій Олесницький (адв. у Станиславові), ст. дес. Мельник (гім. проф.), пор. Др. Іван Зілинський (проф. ун. в Кракові).

стійковий мов на команду приготував кріс до стрілу.

Ми стали безрадні, бо не маючи наміру виходити з міста не довідувались про гасло.

— Христос воскрес — розлягся зпоміж нас у відповідь стійкового голос поручника Д-ра Партицького.

— Воістину воскрес! перепрашаю, я панів не пізнав. Ідїть! відповів стійковий і ми пішли спокійно дальше.

— Я чув, сказав нам Др. Партицький, що рано прийшов сюди курїнь краювої оборони зі східної

Галичини і обняв варту. Отже я подумав собі, що як на Великдень крикну до свого чоловіка його рідним привітом, то він, що з рік не чув на чужині свого рідного щирого слова, стрепенеться і нас пустить. Так і сталося.

Так побалакавши з собою, походивши з собою кілька годин розїхались ми до наших відділів, що-би деяких з нас вже більше живими не побачити.

Коли гляну на фотографію з того дня, що проминув, як ясний примінчик серед тьми, то мило згадую цей Великдень.

До історії камянецької спільної юнацької школи

Написав: полк. В. Евцимович.

В нарисі п. М. Мироновича: „Спільна військова Юнацька Школа“, автор допустив деяких недокладностей. Як старшина, що довгий час, бо від вересня 1917 року і до 12 травня 1919 р. й по перерві від 26. березня 1920 р. і до р. 1923 весь час стояв службово близько до українського військового шкільництва, дозволяю собі внести фактичні поправки до того нарису.

Почну з світлини на стор. 3-ій „Літопису Червоної Калини“ за лють 1936 р.

На світлині горішній, юнак, що сидить, міг мати щонайменше 20 літ. Нічого спільного з небіжчиком Васильком Крижанівським він не має. Василька Крижанівського знаю дуже добре, як свого шкільного товариша ще з р. 1898, коли ми разом з ним училися в Києво-Софійській Духовній Школі й пізніш, у р. 1908—1912 вчилися в Київській Духовній Школі. Василько Крижанівський від мене молодший на 1—2 роки і літами і по шкільній класі. По перерві від 1912 р. стрінулися з ним у Винниці, де В. Крижанівський був учителем малюнку в одній з місцевих шкіл. В р. 1920 він мав 32—33 роки і, як старшина воєнного часу кол. російської армії, мав рангу поручника. В ніякій Спільній Юнацькій Школі В. Крижанівський не служив.

На світлині долішній, під ч. 8 — це не генерал М. Капустянський, а лектор школи, підполк...

В першому ряді (стоять) під ч. 9. — генерального штабу підполк. Рак, начальник відділу статутів навчання і лектор школи. (В р. 1919. залишився в Камянці, щоб дістатися до дружини, яку залишив у Києві в шпиталі; правдоподібно — розстріляний), в тому ж ряді, між генер. хор. Сворикою і сотн. Рудичевим, під ч. 15 — це не поручник Федорівський, а підполк. Ордянівський. (Сотник Федорівський — мій старший товариш по Чугуївській Військовій Школі).

В третьому (стоять) під ч. 3. — не генер. штабу генер.-пор. Мартинюк, а... ?

Між генералом Сворикою і підполк. Ордянівським і трохи позад них, під ч. 5 (сивобородий) —

колишній урядовець школи, п. Драчинський (забили в цілях грабунку бандити під Ловичем).

В пляні українського військового шкільництва, який витворила „Комісія по утворенню постійних військових шкіл Української Держави“, чи, як скорочено комісію цю називали, „Комісія генерала Юнакова“, стояло утворення таких шкіл: „Спільних Юнацьких“, з пішими відділами при них — 1-ої і 2-ої київських, полтавської, чугуївської та одеської, артилерійських юнацьких — київської (легко-арматної) та одеської (тяжко-арматної), київської інженірної з топографічним відділом і елисаветської кавалерійської.

Крім того в плян входило відчинення різного роду військово-старшинських шкіл, курсів, вишколів — як летунство, залізничних, самоходових тощо, словом — від кадетських корпусів до воєнних академій.

Житомирська юнацька школа мусіла повстати, як конечність, викликана тим, що Лівобережну Україну з кадрами Чугуївської та Полтавської Шкіл опанували червоні москалі, Одесу ж — захопили москалі білі й зарисовувалася загроза Києву.

От тоді то, передбачаючи розвиток подій, воєнний інженір, генер.-хор. О. Астаф'єв, тимчасовий начальник Головної Шкільної Управи Військового М-ства, доручив генер. шт. полковникові, Всеволодові Петрову організувати пішу Юнацьку Школу в Житомирі. Річ натуральна, що в умовах війни, довелося відступати від пляну спільно-юнацької школи, тим більше, що при браку українських молодих старшин, не можна було чекати на їхнє виховання 3 роки, як це виходило по пляну й програмах, а треба було випродукувати їх як-найбільше протягом яких шести місяців, т. є вернутися до типу прискороного. Генер. Астаф'єв дав полк. Петрову, як він говорив, „диктаторські“ права, виасигнувавши подостатком грошей і давши всі можливості проявити найширшу ініціативу.

Десь у першій половині січня 1919 р. рівно через 10 днів після відїзду полк. Петрова з Києва, він телеграфічно повідомив, що Житомирська Школа

в складі першої сотні розпочала працю та що він приступив до формування другої сотні та що докладне справоздання про перебіг dokonаної праці привезе інспектор школи, підполковник Нагірний, якого він відсилає до Києва, щоб закупити для школи підручники та всіляке військово-шкільне приладдя.

Отже, інспектором клас в Житомирській Пішій Юнацькій Школі полк. М. Лорченко ніколи не був.

На початку березня 1919 р. Житомирська Школа мусіла з боєм відступати з Житомира. Втікаючи з фронту, „отамани“ покинули школу на произволяще ї, коли б начальником її не був полк. Петрів, у р. 1918 легендарний командант легендарного Гордієнківського полку, школа була б згинула. — Не три дні, а добрих два місяці Житомирська Школа, відірвана від армії, оточена з усіх боків переважаючими ворожими силами, здобуваючи муніцію та всякий боєприпас на ворогові, під кінець боїв обдєрта й боса, десь в кінці першої половини травня 1919 р. пробилла ворожий перстень і в м. Рівному, напередодні його упадку під ударами поляків, прилучилася до тоді нечисленної вже Української Армії.

В кінці травня полков. Петрів дістав призначення на становисько команданта Волинсько-Холмської Групи Війська УНР., і школа, якою він не перестав командувати, увійшла до складу Волинсько-Холмської Групи. За помішника свого мав полк. Петрів підполковника Вербицького (нині генерал польського війська на емеритурі).

В періоди спокійніші школа відходила до резерви й училилася... на коліні й під відкритим небом, коли падав дощ, — десь у клуні, а коли приходило до боїв, то.. була єдиною певною опорою Волинсько-Холмської Групи. — Полк. Петрів кидав школу на фронт кожен раз, коли треба було розвідати питання: „або слави добути, або дома не бути!“ І школа здобувала й здобувала собі невмирушу славу, а цим самим пе-

ред майбутнім урядом Української Держави поставила обов'язок відродити Юнацьку Школу в м. Житомирі, доручивши її організацію тим вихованцям цієї славної школи, які ще живуть. — Школа за-служила на те, щоб жити вічно!

Одпочинок для школи прийшов аж тоді, коли на прикінці червня 1919 р. полк. Петрів вступив на становище Военного Міністра. Школа тоді відійшла до Камянця Подільського і змогла приступити до своєї нормальної праці.

В жовтні 1919 р. школа урочисто зробила свій перший випуск молодих хорунжих. То були не аби-які хорунжі! Бо ж тактики, цієї основної военної науки — умілости вчилися не з сухих підручників, знання свої переводили не на військових „іграх“, що при всій ніби реальності показу все ж тільки „военною грою“ — знання свої перевіряли в обстанові правдивого сучасного маневрового бою, маючи перед собою не „означеного“ противника, якусь тим „синю“, а так-таки справжню „червону армію“ — „розігравали“ бій, почавши від висилки польової стріжї та від першого далекого гарматного стрілу й перейшовши через всі стадії розвитку бою,

ГРУПА СТАРШИН СПІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЮНАЦЬКОЇ ШКОЛИ 1920 Р.

Знизу сидять (зліва на право): 1. Хорунжий? 2. Сотник Єленецький, ад'ютант школи (тепер адвокат у Вильні). 3. Хорунжий? (галичанин). 4. Поручник? 5. Хорунжий? 6. Хорунжий Созонтьєв. — Сидять у середині (зліва на право): 1. Хорунжий Шведь (старший). 2. ? 3. Сотник М. Миронович, начальн. кіноної частини. 4. Сотник Никитин, начальн. пішої частини. 5. Полковник Олександр Пучківський, начальник школи. 6. Полковник Микола Лорченко, інспектор класів школи. 7. Д-р Отамановський, лікар. 8. Ємець, фельдшер школи (тепер відомий бандурист). — Стоять у 1-му ряді: 1. Хорунж. Грушецький. 2. Поручн. Білинський. 3. Поручник? 4. Хорунжий? 5. Хорунжий Якимчук. 6. Сотник Голуб. 7. Сотник? 8. Підхорунжий? 9. Сотник Пономаренко. 10. Сотник Варавя, господ. школи. 11. Хорунжий? 12. Хорунжий Яськевич. 13. Хорунжий Потіба (кубавень). 14. Хорунж. Сорока (тепер інженер). 15. Поручн. Назаренко, помічн. господаря школи. 16. ? 17. Хорунж. Лушнєнко. 18. Хорунжий Шведь (молодший). — Стоять у 2-му ряді (в самій горі): 1. ? 2. ? 3. Сотник Лихалський. 4. Сотник Осмоловський. 5. Сотн. Рудичів. 6. Поручник Федорівський. 7. Сотник Цурканів. 8. Хорунжий Узєнів. 9. Поручник Валіський. — Фотографію зроблено в Яслі під Кра ковом. Власн. М. Мироновича

кінчали його наступом на багнети, підставляючи власні молоді груди, здаючи іспити з пройденого курсу! То була... наука!.. Дорогою ціною!

Коли в кінці листопада 1919 р. УНР мусів запросити до Кам'янця поляків, армія зосереджувалася в трикутнику Проскурів—Старокопачів—Любар, Житомирська Школа прийнявши назву „Юнацького Полку“ виступила на фронт під Деражною, на яку насадили білі москалі.

В нерівному бою під Богданівцями школа як організована бойова одиниця була знищена, а недобитки її прилучившись до недобитків 3-ої залізної стрілецької дивізії, разом з ними створили основу 3-го залізного кінного полку, яким на початку доводив полк. Трутенко. Цей полк пішов у славний „Зимовий похід“, а Житомирська Юнацька Школа перестала існувати.

**

„Кам'янецька Спільна Юнацька Школа“ — це зовсім інша школа, що нічого спільного з Житомирською не мала. Школа ця повстала в Кам'янці Подільському вже під польською владою, ба навіть — без відома уряду УНР.

Ініціатором до її заснування був вічно неспокійний, якого не можу й зараз уявити, щоб він чогось не робив, повний найшляхетнішої ініціативи, вічно-бадьорий та усміхнений, перенятий горячою вірою в краще завтра й не зважаючи на сиву голову, вічно-молодий душею, полковник М. Лорченко.

Коли він одпочивав, коли він їв, коли спав — цього ніхто на цілий Кам'янець не знав. Майже одночасно його можна було побачити в різних місцях розлогого Кам'янця — на Турецькому Замку, до він планував створити „Воєнний Музей“ (колись ця ідея мусить бути зреалізована), на папірці в „Совиному Яру“, в генеральному штабі, де він був начальником культурно-освітньої управи, в університеті, де він мав якісь справи з ректором Огієнком... Вічно веселий, жвавий, лагідний — варто було побачитися з ним просто без того, щоб почути його улюблене: „Чудесно! Наші справи розвиваються чудесно! Вірите мені, все буде гаразд.“

Добра і на часі ініціатива полк. Лорченка знайшла не лише добрий ґрунт і зрозуміння для реалізації, а головне — знайшла чинне узнання в поперті у Головноуповаженого Уряду УНР в Кам'янці-Подільському, ректора Кам'янецького Університету, професора Ів. Огієнка. Проф. Огієнко, рішучо це стверджую, був більший військовик та мав більше зрозуміння для справи військової, ніж військовий міністр, що урядовав перед полк. Петровим, Сиротенко! — Проф. Огієнко дав ініціативі полк. Лорченка всі можливості, якими розпоряджав, щоб її зреалізувати — дав школі помешкання, забезпечив школу матеріально в найбільшій мірі тодішніх скупих можливостей, коли єдиним засобом тих можливостей була праця друкарської машини, що відбивала гроші.

Кам'янецька Школа повстала в лютні 1920 р. на початку в складі однієї пішої сотні, десь у жовтні була зформована друга піша сотня й нарешті в червні того ж року третя сотня, здається по переїзді школи з Кам'янця до Винниці. За начальника

школи був підполковник Пучківський. За інспектора кляс на початку був полк. Лорченко, а за його помішника ген. штабу сотник Лушненко-Старший (помер в Торуні). Пізніш, тимчасово за інспектора кляс був сотн. Лушненко-Старший, а десь від кінця червня 1920 р. і до кінця існування школи — полк. М. Лорченко, досвідчений педагог-математик, нині проф. Подебрадської Академії.

До Києва Кам'янецька Школа не вступала, ніхто її не зустрів і не закидав квітами.

В липні, по переході Школи з Винниці до Кам'янця, полковника Пучківського... „захорували“ — для тодішнього уряду він був занадто... військовий і замало „демократичний“. На його місце призначений був отаман Микола Шаповал.

У Станиславові школа, нарешті, майже доладно одяглася й мала, користаючи з перевпочинку, взятися до науки.

В цьому періоді школу все ж довелося кинути в бій, коли червоні москалі прорвали були польський фронт під Миколаєвом і вдерлися на Стрийщину.

В кінці жовтня 1920 року школа прибула до Кам'янця Подільського.

Коли було зреформовано кінний та арматний відділи, зараз докладно не скажу, бо не маю під рукою матеріялів.

По двох тижнях перебування в Кам'янці, ледве що розпочала школа свою нормальну працю, як москалі прорвали український фронт в районі Стара Ушиця—Могилів Подільський — Школу, єдину в той час збройну силу, яка була в Кам'янці, кинута в цей прорив, щоб стримавши ворога, уможливити евакуацію з Кам'янця державних установ.

Своє завдання Школа виконала з успіхом і чесно — в цілій низці безустанних арієргардових боїв.

Десь 20—21 листопада 1920 р., виконавши останнє бойове завдання, Школа перейшла через Збруч.

На початку була інтернована в м. Ланцуті, де відразу почала шкільну працю.

Пізніш — була переведена до Вадовиць, де дала перший випуск хорунжих піхоти і кінноти й нарешті була перекинута до табору калішського, де дала другий і третій випуск хорунжих піхоти, 2-ий кінноти і перший (останній теж) — артилерії. Давши останній випуск та не маючи допливу контингентів, школа в 1923 році закінчила своє існування.

Окрім лекторів, про яких згадує сотник Мартинюк, заслуговують, щоб їх згадати добрим словом, деякі видатні старшини:

Генер. штабу генерал-хорунжий О. Пороховиць (живе в Яблоні під Варшавою), ген.-шт. ген. хор. Сагорів (живе в Берестю Лит.), ген. шт. генер. хор. Єльцінов (помер у Вадовицях), ген.-шт. генер.-хор. С. Кулжинський, воєнний інженер електрик полк. Крицький (проживає на Чехах), полк. артилерії Ленорнович (проживає в Варшаві?), км. 3-ої сотні, сотник С. Федоровський (у Лодзі), його заступник, сотник Виноградський, сотник Ф. Крушинський (в Парижі видає „Молоду Україну“), сотн. Коршновський (проживає в Бразилії).

Після довгої і систематичної вправи доведено до того, що українська армія може зовсім обійтися без черевиків.

Великодня „Бомба“

Написав: І. Іванець.

Після важких боїв під Городком, коли то частини І. Бригади УСС виконали бравурний прорив — було в пляні перевести реорганізацію Бригади та побільшити її боевий стан.

Команда Бригади стояла тоді у дворі в Красові, в околиці Щирця. Там під Великдень зложено скромний польовий сатиричний журнал, якого вибито 300 примірників друком і літографією.

Одинокий примірник цієї газетки зберігся у проф. Гайдучка. Формат зшитковий, 16 сторінок. Назва „Бомба“ ч. 3. Навязано нею до традиції 2-ох чисел „Бомби“, що їх зложено ще з кінцем 1915. р. (У. С. С. стояли тоді над Стрипою у Тудинці). Ці два числа залишилися у рукописі. Ціна примірника 4 гривні. Редакторів нема зазначених — були ними чет. Л. Лепкий і я. Число зложено дуже скоро, можна сказати, що відрухово, а безпосереднім товчком до нього була обета вина, що я мав їхати з дорученнями команди Бригади в справах доповнень до Секретаріату Військових Справ і тов. Лепкий піддав ідею, щоб при тій нагоді використати друкарські і літографічні можливості, що їх давала тодішня столиця З. У. Н. Р., Станиславів. Він зараз же зладив „Воскресні тропарі і кондаки Галицької області У. Н. Р.“, що й надали відповідний передсвяточний характер часописові.

Ці тропарі й кондаки написані дуже зручно з великим почуттям гумору, є цінним документом тодішніх настроїв серед УСС та тодішньої воєнної дійсності. Вони діляться на дві частини — „Військові“ і світські (або цивільні). Ось їх зміст:

Військові.

Стих: Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуємся і возвеселімося в он.

Усудуси поют:

Благообразний Іосиф¹⁾ со древа знем бригадирское тіло его плащем старим а чистим овил і в воями: Н. К. Г. А. прибил, за УСС. благал — молил — просил.

Бригадир поет:

¹⁾ Командант бригади Осип Букшований.

Яко шчезаєт дим от лица огня, тако да шчезануть враги Усусуса, от лица его ненавидящї его.

К. К. Г. А.²⁾: Амінь

Усудуси поют:

Воскресенїя день і просвітїмся торжеством, і друг друга обїємем, рцїм:

„Братіє, і ненавидающим нас простїм вся воскресенїем і тако возопїєм:

Стих: Слава Н. К. Г. А. да воскреснет Україна і раточатьє врази її...

Н. К. Г. А. поет: Амінь.

Антифон цей, що так скажу, „високо-політичний“, був тонкою алюзією до Начальної Команди. Атмосфера, що в ній запанувала, не була у цьому часі доброзичливою для УСС. Її називали серед нас „гонведською“. Псувало декому може кров, що УСС. як одна з частин У. Г. А. мають свої окремі традиції, а з тим охоту певної експанзії. У звязку з тим не піддержувано як слід в Начальній Команді реорганізації Бригади і поведено може навіть нівелізаційну акцію, що проявилось в дальшому роздробленні частин Бригади, як підкріплення різних боєвих груп на віддалених від себе відтинках.

По антифонах військових на стор. 3 маємо: Світські (або цивільні).

Стих: Воскресенїя день України, просвітїмся торжеством і друг друга обїємем, рцїм:

Нафта бориславська нам днесь показашася, нафта для нас новая, нафта таїнственная, нафта нечиста, нафта по слові избавитель, нафта непорочная, нафта великая, нафта вірних, нафта двері райскїя нам отверзающа — нафта всіх освящаюча.

Стих: Тако да погібнуть грїшници і т. д., Нафта красная, нафта бориславская, нафта, нафта нечистая нам возсія. Нафта радостію других, от нафти избавленіє скорби ібо от гроба яко от чертога возсія Україна, радостію ісполни глаголю і проповідуйте Галичанам.

Стих: Сей день егоже сотвори Господь, возрадуємся і возвеселімося в он.

Народ потомже поет:

Амінь.

²⁾ Начальна Команда Галицької Армії.

Як дурно не видиш,
що в на коні голю так
стало здоровішчи!!!

„Піхотний їздець“.

Про запілля і нафту писалося в нашій мемуаристиці вже багато. В тодішніх часах ходили всякі чутки про невмілу господарку, невикористання економічних засобів нафтового басейну, та лихорадку збогачення.

Ось і зміст „цивільного“ антифону, що його капітально кінчить народ, словом „Амін“.

Зараз же на черговій сторінці є жарти, що характеризують бідний стан армії.

Рисунок: дефіляда босих у Вишколі Бригади УСС, з підписом — Після довгої та систематичної вправи доведено до того, що Українська Армія може обійтися без черевиків. Під тим вірш: „З поем ветеринарійного референта“:

І щож я тут робити маю
Без приладів лікувати не знаю,
З кіньми Вам докажу дива —
Як хоч найдеться.... леватива.

Хоч на добрий стан коней в Бригаді УСС звертали пильну увагу, під весну коні стали занепадати, зокрема траплялись випадки т. зв. пархів.

В Бомбі є декілька односторінкових рисунків. Один з них з підписом: „Триумфальний в'їзд після перемоги під Вишенкою Малою“ — представляє от. Микитку, команданта І. Корпусу з батоном у руці на здобутій полевій кухні. — Це сатира на боеві офіційне звітлення з 28. III. 1919 р., яке було доволі незручно зредаговане, так, що виходило, немов то би бій ішов за кухню.

Друга карикатура це сатира на тему „піхотного їздця“.

Пригадую собі, що позлостився був трохи командант І. полку сотн. З. Носковський (який, як зрештою всі молоді, амбітні старшини, думав, що є добрим їздцем), коли побачив себе на карку коня.

Побутові Начальної Команди присвятив Л. Лепкий вірш-гумореску — на тему страху перед ворожими літаками, буцімто викликаного серед референтів Н. К. Г. А. вороною, яку взяли за ворожий бомбометний літак.

Ясно, що жарти в „Бомбі“ зі зміною часу й обставин затратили своє значіння, а то й „запах“, та вимагають коментарів і пояснень.

Н. пр. така розмова:

Поручник до полевих жандармів:

— Яка різниця між полевою, а державною жандармерією?

Полевий жандарм: Така, що державної жандармерії ніхто не боїться.

Поручник: А чому? Пол. жандарм: Тому — бо їй не вільно стріляти, ані карати.

Поручник: Добре.

Сили нашої державної жандармерії були не лиш за малі, щоби нести як слід службу у запілля, співділати при рекрутації та протиділати дезерції, що почала проявлятися на провесні 1919 р. — але в проводі над ними не було потрібної пружности та енергії.

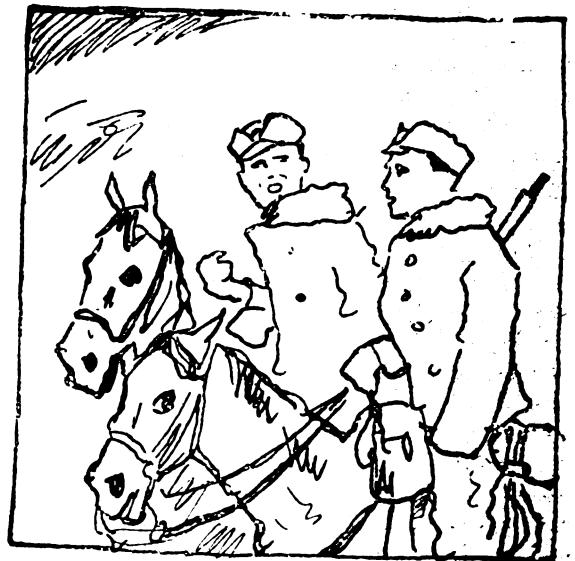
Вірш „Смута“ на тему любовну, свідчить про недостачу товарів. В ньому дівчина скаржитья своєму любові, що не має рукавиць.

СМУТА.

(Посвята моїй любці, яку стрінув я випадково на вулиці).

— Дівчино, в очах твоїх розтопа
Для серця мого потопа,
Хоч на устах мід —
А чомуж руки студені як лід?

— Милий! — Ніде правди діти
Нема чим гріяти тіло одити;
Бачиш смуту моїх лиць —
Не маю рукавиць..

РОЗМОВА.

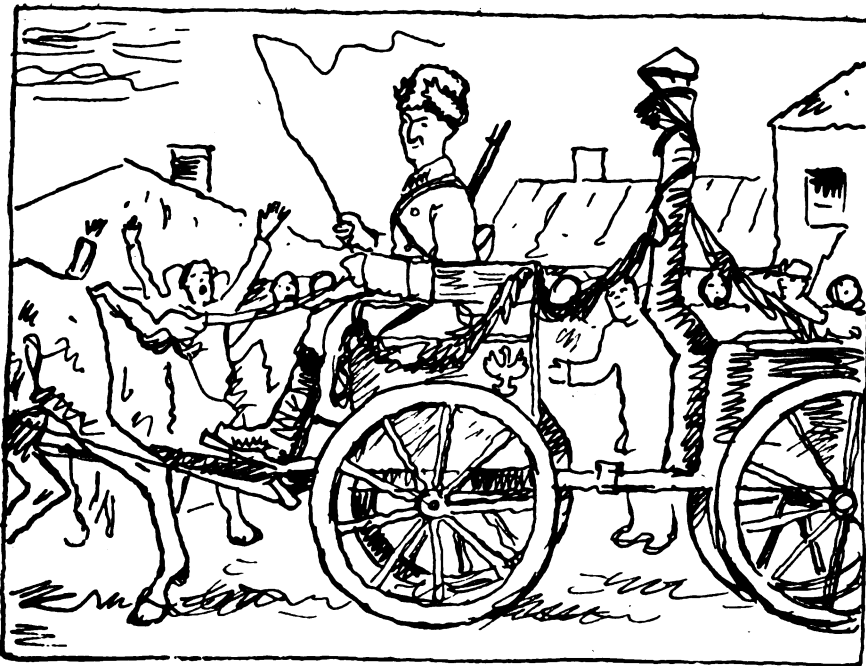
— Здається товаришу, що нас Усусусів мусить бути дуже багачко на світі.

— Чому так гадаєш?

— Бо то ще Австрія нас все побільшувала і організувала, а що допереза за України!

Видиш — мене одно дивує, що за світової війни приїздили до нас завжди то генерали, то інші високі команданти, щоби нас оглянути та і самим показатися, а тепер..

— Ну відай тепер не має таких, щоби могли між нами показатися..

Тріюмфальний візд по побіді під
Вишенькою Малою.

Богато остроти є в розмові двох кінних стрільців, що її заподали ми враз з рисунком, а злови у вірші „Погана ворана“, що його ілюстрували чотири рисуночки.

Десь на небі весняному,
Показався знак.
Референти верещали
Утікаючи кричали,

„Це польський літак!“
Тільки вартовий завзятий
Наче мур, стоїть, заклятий,
Ще й в небо глядить

І помітивши, що сталося,
Скільки лиха накоялося
Чим скорше бжжить.
Підбігає від пиваниці

Бачить вистрашені лиця,
Що сили кричить:
— „Вилазїть мої панове
І не псуїте собі крові

Зайва охорона:
Давно вже перелетїла
На даху ось тут усла
Погана — ворона...”

Варто згадати теж:

Мінімальні ціни оплат за конечні громадянські потреби в галицькій області:

Паспорт на візд за кордон	15.000	гривень
Дозвіл на вивіз 1 цистерни нафти	50.000	„
Дозвіл на вивіз парафіни 100 кг.	10.000	„
Дозвіл на вивіз харчів від війська	5.000	„
Перепустка	50	„
Звільнення з війська	40	„

Думкою „цінника“ є представити мале привязання уваги до фронту і боевої сили армії.

На передостанній сторінці заподано оголошення. Ось одно з них: „Придніпрянські полковники пошуковують цю дорогою вояків. Зголошуватися в голтелі „Уніон“ Станиславів.

Кільки ж то понаїздило було під весну у Станиславів — старшин, що мали доручення формувати військові відділи і робили шум по каварнях та ресторанах тогочасної столиці З. У. Н. Р., Станиславові...

Заподали ми зі змісту „Бомби“ те, що вважали характеристичним. Слід би згадати про рисунок „На карузелі“. Представляє він Л. Лепкого, команданта кінноти УСС, як робить у бригаді т. зв. „швунг“. Рисунок був для нього несподіванкою, бо побачив його щойно по виході зредагованої ним газетки.

Саме під Великдень відтворили ми зміст журнальчика — що є своєрідним документом доби. Пригадую собі, що з жартів „Бомби“, коли вона появилася, сміялися серед У. С. С. і в Начальній Команді. Тепер вони не жарти а причинки до історії. В жартах тих чується реалізм, розуміння ваги менту, який переживалося і патріотизм.

На карузелі.

Шлях І-го Гал. Корпусу в поході на Київ

Написав: *Инж. М. Скидан.*

Продовження.

Мене кличуть до штабу. В штабі застаю невідомого мені пана в цивільному одязі. Полк. Микитка знайомлячи мене з ним каже, що це фактично до мене.

Ідемо обидва ми в мою кімнату. Я заскочений приємною несподіванкою. В особі згаданого пана, є кол. високий урядовець міністерства УНР, член Миської Управи Н., який в повному курсі справ адміністративно-господарського апарату міста Києва. Це перший і останній, що добровільно в тяжку хвилину зголосився в допомогу.

Намічаємо з ним спільно ті об'єкти, які треба негайно взяти під охорону. Розшукуємо, покищо більш теоретично, засоби для того і т. д. Накінець умовляємось, що я негайно маю приїхати до Миської Управи і там вже розпічнемо практичні кроки своєї праці.

Робиться все це якось надзвичайно швидко. На дворі вже готовий самохід. Ідемо до Думи. В авті нас трьох: сотник Б. Гнатевич, правдоподібно сот. Петрик і я. Всі, кого тільки ми зустрічаємо, нас сердечно вітають. Довідуємося у дорозі вже, що один із моїх присутних колег, пообіцяв комусь там заїхати до будинку Правобережних залізниць, де на нас мала чекати якась більша група організованих осіб.

Заїжаємо до згаданого будинку, Від старого знайомого довідуємося, що це за організація. Коротенько інформую про положення та про Уряд.

Залишатись довше не має коли, мене вже чекають у Думі. В Думі застаю вже сот. Петрика. Зустрічає мене зі засмученим докором, що мене вже чекають.

На цьому місці хочу сказати, що сот. Петрик зі всіх штабових старшин у наддніпрянських, а зокрема в київських обставинах, найбільше орієнтувався. В цей день я його бачив кілька разів в найбільшому напруженні. Він проявляв максимум людської енергії, кажуть, розривався на всі боки.

Ми знову зі згаданим членом Миської Управи вияснюємо низку невідкладних справ. Нас перебивають. Хтось зголошує, що щось надзвичайного діється біля чрезвычайки. Збирається там багато народу і закликають до розправи.

За кілька хвилин я вже в згаданому місці; це Ліпки, Садова вулиця. Вискакую з самоходу і бачу повний двір народу. В глибині подвіря щось вроді великого гаражу. Яюсь протискуюсь туди. Зі всіх боків чую крики, зойки, а дехто мліє і т. д.

Я в гаражі. Досить велике приміщення. Підлога вся цементова. Посередині яма, з півтора метра глибока. З боку візду в гараж, яма має скіє приблизно під кутом 45°. Стіни колісь були білі, а в той час були чимось побризкані. На цементовій підлозі і в ямі видно кров. Валяються ще куски якогось мяса. Коротко, картина нагадує різницю на худобу.

Дві жінки на моїх очах вмліває. Заспокоїть масу

не має як. Бачу, якийсь панок виліз на колодку і закликає отверто до розправи.

Вертаюсь знову до Думи і прошу сот. Петрика, зробити все можливе, щоби в згадане місце послано більшу частину стрільців для порядку. Сот. Петрик обіцяв це зробити.

В цей час довідуюсь, що якимось делегаціям дали право організувати самоохорону міста, що вони мають бути ще в мене. Судячи з розмови, це були справжні київські чорносотенці, як опісля і виявилось. Одна з цих делегацій чомусь виступала під фірмою представників турків, що проживають у Києві.

Місія цих делегацій мені не подобалась, але дозвіл вони вже мали. Тут я почуваю себе винним, що не зробив спроб, цей дозвіл відібрати, хоч би мені це і не вдалось. Хоча думаю тепер, що при допомозі сот. Петрика могло це статись.

Передав лише сот. Петрикові, що бусурманський отряд треба буде зосередити на Садовій вулиці, куди мають післати частину для встановлення порядку біля чрезвычайки, вразі потреби, зможуть бусурманський відділ вчасно обезброїти. Я не знав в цей час, що добровольці переправляються вже в Київ. Таксамо, на жаль, не приходив до мене ніякий звязок од полк. Дерещука.

Десь мабуть перед другою, або третьою годиною я їду на двірце до штабу. Застаю полк. Микитку в штабі. З розмови з ним бачу, що неначебто все гаразд. Про те, що в цей час через міст переходили в Київ добровольчі частини, таксамо і він не знав. Передає мені, що треба збиратись на парад, яка має відбутись біля Думи. Про цю парад я вперше тут почув.

Не снідаючи і не обідаючи, зворушений тим, що довелось бачити і чути, я збираюсь їхати на парад. Настрій зовсім непарадний.

Іду в автомобілі з полк. Микиткою. По Фундуклеївській вулиці зіхали на Хрещатик. Проїхали кілька кроків і мусіли стати. Вся площа перед Думою заповнена вже народом і військом.

Дивно, де вони так скоро взялись? Ми висідаємо з автомобіля. Бачу перед нами ще один автомобіль, а позаду третій. З першого виступає незнайний мені генерал і старшини. Запитую полк. Микитки, хто це є? Полк. Микитка відповідає мені, що це ген. Краус.

Ідемо вздовж хідника до Думи. Бачимо перед собою лише море голів, що розступаються перед нами на обидва боки. Ні! це не сон і не казка; а ми несподівано врзуємось в ескадрон добровольців, золотопагонників. Всі ми здивовані. Ген. Краус прискорює крок і ми ідемо до дверей Думи.

Бачимо, на чолі ескадрону, сидить на коні генерал в золотих пагонах. Дума повна наших стрільців. Дула скеровані на Хрещатик, просто на згаданий ескадрон.

Денікінський генерал побачив нас і зіскакує з коня. Представляється. Довідуємось, що це гене-

рал Штакельберг. Всі ми разом входимо в Думу й ідемо на гору. До денікінського генерала пристає якась цивільна особа. Я прошу полк. Микитку викликати як найскорше полк. Сальського, команданта Запорізького корпусу.

Тільки тут ми довідуємось, що вже частина Добровольчої Армії перейшла в Київ і розташувалась на Печерську.

Після короткої розмови ставиться для розв'язання такі три точки:

1. Потреба встановити демаркаційну лінію в місці. 2. Розв'язати справу вивішення російського прапору на Думі впоруч з українським прапором, та 3. Що робити даліше?

В обговоренню цих точок брали участь: ген. Краус, полк. Микитка, ген. Штакельберг, одна цивільна особа по боці ген. Штакельберга, але вдійсності це був денікінський старшина, памятаю добре ще одного старшину, який був з ген. Краусом, і я. Чи був при тому, окрім названих осіб, ще хтось, цього я вже не памятаю. Але як і був, то слова не забирав. Наряду цю, чи як її там назвали, провадив ген. Краус. Полк. Микитка говорив мало. З приводу другої точки, себто щодо вивішення прапору на Думі, найбільш сперечався я з денікінським старшиною. Компромісову пропозицію вніс ген. Штакельберг.

При намічуванні демаркаційної лінії я слова не забирав. Знаю тільки, що називались такі вулиці: верх Олександрівської, Інститутської, Садова, Левашовська, Банкова і інші, але на чому спинились, не памятаю. Знаю лише, що Олександрівська вулиця належала нам.

Отже перша точка розв'язується досить скоро. Демаркаційна лінія встановлюється. Ця точка особливих дебат не викликає. З другою точкою є гірше. Я категорично висловлююсь проти вивішення російського прапору на Київській Думі. Шукають компромісу, який так само мене не задовольняє. Він зводиться до того, що обидва прапори мають означати як символ спільної боротьби супроти спільного ворога, про що з балкона Думи має хтось із нас поінформувати зібраних людей. Що до третьої точки, то було вирішено, що ген. Краус (тут була збережена субординація) негайно відіде до генерала Бредова і з ним цю точку має обговорити. На цьому наші балачки покінчилися і ми перейшли в кімнату, з якої двері виходять на балкон. В цей час на балконі мали вже вивішувати російський прапор.

Чомусь ще спиняємось ми всі серед кімнати. Стоїмо в колі і ще продовжуємо щось говорити. В цей час в наше коло вривується якийсь пан років 30—40, падає на коліна, хватає ген. Крауса за руки а опісля і за ноги і несамовитим голосом кричить „Спасіть нас від тих чорносотенців“, показуючи пальцем на ген. Штакельберга. Ця картина робить на нас всіх гнітуче вражіння. Згаданого пана хтось заспокоює. Ген. Краус почервонів і щось з докором в рішучім тоні звертається до ген. Штакельберга.

Найбільше нахабно поводитьсь цивільна особа, що крутиться біля денікінського генерала. Бути безпомічним свідком цих подій тяжко.

Я вперше в життю готовий на рішучий крок. Полковник Микитка це бачить і заспокоює мене, запевняючи, що полк. Сальський скоро вже буде.

Чому мені так ходило про полк. Сальського? Тому, що я бачив, що галицьким старшинам у даній ситуації куди тяжче зорієнтуватись ніж нам.

Все це відбувається неначебо на кіноматографічній стрічці. Ген. Краус і ген. Штакельберг ідуть униз. Один, щоби відіхати до ген. Бредова, другий, щоби забратись зі своїм військом за демаркаційну лінію. Решта нас виходить на балкон.

Бачу висять два прапори. Стаю в передньому куті в право, себто в бік до Фундуклеївської вулиці. Поруч зі мною стоїть старшина, що має виступити з промовою на тему: „Чому вивішено два прапори“. Прізвища його не знаю. Мабуть він був з III. корпусу.

Крик з боку тисячної товпи такий, що нічого не чути. Мій сусід всеж таки починає говорити. Його ніхто не слухає. Крик такий, що ледве я чую його голос. Раджу йому перестати говорити, бо те все на марне. Уловити найчастіші викрики якось тяжко.

В цей час бачимо з балкона, що ген. Штакельберг вже на коні. Відіхав кілька кроків від Думи і спинився. Його проважає біля четвертини всього натовпу. Він розбився на два табори. Один залишається біля Думи і кричить, не розбереш що. Другий скружив відділ добровольців і кричить „Ура“, дає добровольцям квітки, обмінюється балачками і т. д.

Прислухуюсь, що за крики найбільше чути. Чомусь найбільше кричать тоді, коли піднімають руки. Спостерігаючи це, я бачу а опісля чую, що той, який підносить руку і показує два пальці, кричить зніміть двохкольоровий прапор, а той, що показує три пальці, кричить зняти трохкольоровий прапор. Часто слово прапор замінюється словом ганчірка.

Полк. Доценко мав десь написати, що то було голосування і більше висловилося за Петлюру. Жадного голосування тут не було. Це був нечуванний вияв пристрастей в формі галасування. Буяли пристрасті кількатисячної товпи, а не холодні розумові категорії.

Намалювати справжню картину, що розгорталась тоді на наших очах, я нездібний. Для уявлення її, наведу лише окремі картинки з неї.

Бачучи, як згущується товпа, я нахилиюсь з балкона і звертаю на це увагу чет. Кантимира, дуже веселого і симпатичного буковинця, який пізніше, як мені казали, помер від поранення, щоби він своєю кіннотою поступився трохи вперед і зробив вільний простір. Четар Кантимир робить спробу, але надаремно. Він умить найшовся в ситуації, яка очевидців зворушує. Зі всіх боків панночки обдаровують його своєю особливою увагою. Одні тягнуть за ноги з коня, другі готові його розцілувати, інші, які не можуть вже дістати його руками, віддають свою увагу його коневі. Четар Кантимир сміється і робить знак, що не може доручення виконати.

Але ось бачу, як один молодий чоловік намагається уловити мій погляд. Дивлюсь уважно на нього

Похорон Отамана Антона Виметалія, команданта 2-гої коломийської бригади — на стації „Веселий Кут“ на Україні.

і прислухуюсь, що він кричить, що він хоче мені сказати. В цей час хватєє він обома руками за свою сорочку, вмить оголює свої груди і зворушующим тоном кричить: „Спасайте нас од чорносотенців“!

Дивитись на це важко. Але перед собою бачу ще більш зворушующу картину. Хлопчик років 10—12 у формі кадета, тримає в руці російський прапорець і намагається його підняти як найвище, але в цей прапорець впяла свої рученята маленька дівчинка і тягне його донизу; і вже не кричить, а плаче, пищить дитячим голоском. Дівчина була в українському однострої.

Це довго не триває. Здалека чути крики: „Запоріжці ідуть...“ Добровольці негайно відїзжають і за хвилину ховаються в Олександрівській вулиці.

Табор, що ще перед хвилиною провожає добровольців, обдаровував їх квітами і кричав „Ура“, раптом повертається увесь до Запоріжців і майже всі кричать: „Слава Запоріжцям!“

Отже знову одна кількатисячна товпа. Нарешті вже видно, як по правому боці, з боку Фундуклеївської вулиці, ідуть на конях Запоріжці. Напереді, на гарному коні видно їхнього кремезного команданта. В кількох кроках за ним. кінна музика з чорними шликами, а за ними червоношлинники. Не доїзжаючи до Думи на будьяких 200 кроків, Запоріжці чогось спиняються. За хвилину під бальконом появляється в довгій бурці старшина і звертається до нас вгору приблизно з такими словами: „Начальник штабу наказав, щоби ви зняли трохколовий прапор. Поки його не здіймете, Запоріжці з місця не рушать. Не за нього ми воюємо!“

Користаючись цим, я пропоную негайно це зробити, але решта зі мною не погоджується.

Ще хвилинка і командант Запорізького корпусу, чи то сам полк. Сальський, чи може його заступник, повертає голову назад. В ту мить вискакує з рядів два кіннотчики і гальопом направляються до нас, себто до балькону Думи. Натопв в страху розступається і вони вже під бальконом. Пово-

дяться з нами безцеремонно: „Здійміть московський прапор, бо будемо стріляти!“

Всі присутні, окрім мене, сходять з балькону. Я починаю відв'язувати московський прапор. З одного боку догода з добровольцями, але з другого боку загальне незадоволення як більшости населення, таксамо і Запоріжців, думаю собі. Не встиг ще відв'язати в одному місці, як чую голєс: „Пощо там його відв'язувати“. Повертаю голову і бачу перед собою кзсака, що щойно збирався на нас стріляти. Хватає в свої дужі руки держак прапору і переломлює його на два куски. Верхній з полотном кидає з балькону, а низчій кінець залишається сторчати.

Дивлюсь, що робиться внизу. Одже козак, що залишився під бальконом, зіскакує з коня, стає од-

ною ногою на кінець держака і відриває полотно від держака. Скручує полотно в жмут і вже обидва в мить на своїх конях. Вони знову майже гальопом ідуть до своєї частини. Тяжко сказати, як це все подіلالо на кількатисячну масу. Одно лише було помітне, що в ці хвилини запанувала якась тиша. Тиша перед бурею.

Повернувшись до частини, козак кидає прапор перед відділом на землю, і він після цього рушає вперед. В цей час балькон Думи знову заповняється військовими.

Запорізький корпус проходить коло Думи. Вся кількатисячна маса і військо співають: „Ще не вмерла Україна...“.

Це була хвиля найбільшого напруження. От, от і нерви готові не видержати. І в декого вони таки не видержують.

Передні ряди проїхали вже коло Думи і ідуть далі дуже повільним кроком. З балькону видно все як на долоні. Співають гимн...

І от, серед ясного дня, коли настрої кількатисячної маси досяг найвищого ступіня напруження, починають бити темні громи.

З лівого боку Запоріжців обганяють гальопом три добровольці, притуливши свої голови до голів своїх коней. Ще пару кроків і вони вже випередять Запоріжців. Але саме в цей момент чується одиночний вистріл.

Хто вистрілив? У мене було таке вражіння, що стріл впав вище нас, неначебто з будинку протилежного дому. Хто вистрілив, тоді не було встановлено. Більшість була тої думки, що вистріл був провокативний. Але були і такі, які казали і ще тепер кажуть, що вистрілив котрийсь із Запоріжців.

Одже невідомий стріл, а за пару секунд після нього, всі три добровольці ховаються за рогом Олександрівської вулиці.

В цю саме хвилю напротив Олександрівської вулиці знялась курява. Це залишає її за собою автомобіль ген. Крауса, що відїзжав до ген. Бредова.

Одже мимоволі він опинився в районі, в якому спинились добровольці.

Ще секунда і грянули стріли сальною з боку Олександрівської вулиці.

Спів раптом перемінюється у крик. Чути верески панічної товпи. Військо, різноманітна маса, коні, все це вкупі.

Треба вибратись якимось з Думи. Але як, коли парадні двері забиті товпою. Між ними вбільшості військові, але є також і цивільні особи. Тут же стоять і скоростріли. Хтось веде нас до бічних дверей, якими виходимо на площу, позаду Думи. Перед нами купи людей. Треба тільки одному впасти, як вмиг на ньому вовтузиться вже десяток інших страхополохів.

Я виймаю револьвер і під загрозою, що буду стріляти, спиняю страхополохів. Бачу, як недалеко від мене це саме робить незнаний мені галицький старшина. Стріль в жадних вже не чути. Але ось з боку видно, як полк. Сазонів вискакує на якусь гармату і кричить перед себе. Кричу до нього не робити паніки, але він цього не чує; через хвилину його вже не видно.

За кілька хвилин і площа опорожніла. Густі вулиці і переулки, що їх в цьому районі багато, всмоктали в себе всю масу з її пристрастями та з її галасливими криками.

Обмінявшись кількома словами зі згаданим старшиною, я спускаюсь на Хрещатик. Кругом порожнеча. Іду після цього в Думу. Там таксамо нікого. Якимось дивно і страшно. В той час, як ми допомагали слабшим і незарадним вставати з бруку, всі інші встигли втікти. Мені не залишається нічого іншого, як іти пішки на двірець, до штабу. В цей час я не передбачав, що може вийти з цього пізніший трагічний кінець. Я був певний, що хіба буде направлена, але помилився.

В одній із вулиць, правдоподібно зі Софійської, мене зустрічає двох партійних товаришів. Один мене знає, другий ні. Я не пригадую собі ні одного з них. Вони вже знали від когось, що я в Києві і мене шукали. Наскоро обговорюємо ситуацію і приходимо до висновку, що сталось велике непорозуміння, що положення можна ще спасти і що його треба спасати. Умовляємось, що вони, мобілізувавши для цього ще когось, зроблять основну розвідку в Києві, і про все дадуть знати мені на двірець, а я мав все приготувати в штабі. Говорилось про потребу активного виступу супроти денікінців.

Іду самітними вулицями на двірець. Біля університету якийсь панок тиче мені безплатно газету. Розвертаю її і читаю щось приблизно таке: „Наша доблестная армія взяла Київ“. Десь за рогом дістаю іншу газету.

Ці вістки викликають у мене страшне почуття сорому. І справді. Добровольці вступили в Київ перед кількома годинами і мають вже два часописі. Вони взяли Київ!? Миж вступили ще вчора і не маємо навіть метелика.

Вже аж на Безаківській вулиці, я починаю зустрічати старшин і козаків. Багато їх іде вже без зброї. Кажуть, що їх обеззброїли добровольці. Знаходяться між ними і такі небораки, які говорять навіть

про чемність добровольців, бо мовляв мене обеззброїли і сказали іти туди, звідкіля прийшов.

На містку з Безаківської вулиці на двірець, стоять зі скорострілом стрільці. Проходячи мимо них, кажу, щоби нікого на двірець не пускали.

На двірці, особливо в середині, повно стрільців. Відчувається якась розгубленість. Майже всі між собою багато говорять.

Виходжу на перон. З лівого боку аж дець у кінці перону видно коло старшин. Іду до них. Посередині кола стоїть високий, стрункий старшина і щось авторитетним тоном говорить, а всі з респектом його слухають. Чую, як він каже, що ген. Краус ще не повернувся і без нього вийхати з Києва не можна. Аж приїде ген. Краус, тоді побачимо, що нам робити. На моє запитання: Хто це? сот. Б. Гнатевич відповідає мені, що це начальник штабу 3-го корпусу от. Льобковіц.

Льобковіц свою розмову продовжує і між іншим висловлює міркування, що Київ мусить бути добровольцями вже так обсаджений, що вийхати нам вже і так мабуть не вдасться. Я втручаюся у розмову і схвильованим тоном перечу йому, щето що це є неможливе. Але саме в цю хвилю хтось біжить з двірця і кричить, що на двірці добровольці обеззброюють наших стрільців. На моє запитання, чи багато їх? відповідає, що з 10 чоловік. Одже їх треба обеззброїти, і нас кількох біжить до двірця.

Могила укр. січ. стрільця Осипа Назаркевича в Ярославі. Памятник побудований жертвами ярославського громадянства. Покійний ур. 1892 р. з Ярославі, брав участь в боях У. С. С. весь час від 1914 до 1920 р., помер на сухоти в 1923. Світлий Тадей Скотинський.

Але в цю саме хвилю інші знову кричать, щоби сідати до вагонів. Переважна більшість біжить до вагонів. Другі навпаки, кричать, стояти на місці. Який дає розпорядок полк. Микитка, не чути. Добре чую, як начальник штабу, майор Куніш виразно кричить „гальт“.

Я втручаюсь у не своє діло. Підбігаю до машиніста і рішуче кричу вперед. Потяг рушає вперед швидким темпом. Я бачу, що мені не вискочити вже у свій вагон, який далеко взду. Я скачу до вагону, в якому їдуть стрільці.

І тут несподіванка. Посередині вагону сидять два золотопাগонники. По виразу облич видно, що вони переживають якусь трагедію. Але, побачивши мене, майже в один голос: „Від кого ви втікаєте? що ви робите? Ми українці, які були мобілізовані. При першій нагоді перейшли до своїх. Таких як ми

в Добровольчій Армії багато. Всі вони при першій можливості перейдуть до Української Армії“. Після слів, мене ще більше охоплює сором. Вірю, що вони кажуть правду. Перекоаний в тому, що тікати нам не було від кого.

А тут до всього мене мучить ще і те, що я втрутився не в своє діло. Знаю, що машиніст міг пусти машини і без моїх заходів. Може він і зовсім не звертав на мої слова уваги, але свідомість того, що я держучи револьвер у руках, кричав вперед, мене мучить. Відповідати за свій вчинок я не боюся. До нього мене спонукало з одного боку те, що я перед хвилиною чув від от. Льобковіца а з другого боку — факт обеззброєння стрільців на двірці. Все це промовляло за те, що штаб мусить бути подальше від згаданих подій.

(Докінчення буде).

Дві нові вістки про коліївщину

Подав: д-р М. Антонович.

Серед паперів Державного Пруського Архіву в Кенігсберзі (Etats - Ministerium 111, g—j) що обіймають польські справи XVIII. століття, наводяться під р. 1768 два звіти пруського посланника у Варшаві Бенуа (Benoit), що присвячують досить багато уваги великому повстанню на Україні. З дальшого тексту реляцій видно, що таких звідомлень мусило бути більше — можливо, що копії з них пощастить ще знайти в інших архівах.

Перше, що впадає в очі при читанні реляцій, це ніби слаба поінформованість резидента: в хронологічно першій звіті з 16. липня пише він про здобуття Гуманя гайдамаками та слідує потім втихомиреньня руху російським військом, а в другім, більше як місяць пізніше (22. серпня), сповіщає про нове поширення повстання. В данім випадку Бенуа очевидно просто совісно передавав своєму урядові чутки, що носились по Варшаві, і тут маємо нове свідоцтво панічних настроїв серед польського громадянства, що ще довго після властивого кінця повстання, не могло втихомиритися. Цікавість реляцій власне і полягає у представленню того вражіння, яке викликала Коліївщина серед далекого населення Варшави та в країнах центральної Європи. А це вражіння було видно не мале, бо Бенуа свідчить, що сусідні з Польщею держави були занепокоєні подіями на Україні. Туреччина і Прусія зміцнили варту на кордонах, а Угорщина крім того посунула до сумезного з Галичиною Спишського староства (Starostei Zyps) два гусарські полки, забезпечуючи себе на всякий випадок. Ці заходи для забезпечення являються в очах резидента щонайменше зовсім зрозумілими; він же сповіщав, що з одного боку гайдамаки були в Збаражі, а з другого, що вони роблять напади на Молдавію. Саме повстання представляється Бенуа як селянський бунт, до котрого він займає негативне становище. Деякі дані про німецький відділ, заскочений раптовим розвитком повстання підчас ремонту коней на Україні, знайшов др. Олянчин серед паперів архіву в Бреслау.

Відомости про занепокоєння в Європі з приводу короткотривалого повстання на Україні є найцікавішим матеріалом, який дають реляції пруського резидента.

Бенуа до пруського уряду¹⁾ в Кенігсберзі, Варшава 16. липня 1768.

Der Bauernaufstand in der Ukraine wird vermutlich wohl bald gehemmet werden. Dieses Zeug hat dem Woywoden von Kiow allein einen Strich von zwanzig Meylen verheeret, und nur noch zuletzt das Städtchen Human, worinnen sie auf das grausamste gehauset haben. Es lief zwar die Nachricht ein dass zugleich ein Detachement von unsern der remonte wegen sich hiro in Pohlen befindenden Truppen daselbst zu Schaden gekommen wäre: allein ich erfahre anjetzo von sicherer Hand sich solche vorhero retiriret gehabt ehe der Sturm vor sich gegangen. Es ist auch schon ein Russisches Corps dort angelangt, welches dieses Human wieder weggenommen und an 800 solcher Bauern darinnen gefangen bekommen, wovon ein guter Teil ihren gehörigen Lohn bekommen werden.

Бенуа до пруського уряду в Кенігсберзі, Варшава 22. серпня 1768. Спершу звіт про сутички конфедератів з росіянами і їх поразки.

Man muss hoffen dass dieses wo nicht alles auf einmahl endiget, doch ein grosses dazu beitragen werde, welches aber der Erfolg erst lehren wird, denn in der Ukraine geht der Bauernkrieg wieder von neuen an, und haben die Haydamaken denen jüngst erhaltenen Nachrichten gemäss wieder aufs frische 3 Städten und 40 Dörffer gänzlich verbrannt wober über 6000 Seelen massacrirt worden. Sie sind nicht allein bis an der Wolhynischen Grentze in Zbaras gewesen, sondern haben auch wieder neue Excursionen in die Moldau gemacht daher denn die Türken eylen ihr Cordon zu ziehen und patrouillieren zu lassen, so wie solches an unserer und der ungarischen Grentze geschiehet. In der Starostey Zyps sind sogar zwei Regimente ungarische Husaren eingerückt, um solche wieder allen Anfall zu decken.

¹⁾ Preussische Regierung.

У МОСКОВСЬКОМУ ПОЛОНІ

(1916—1918 pp.).

Написав: *Михайло Островський*.

Коли наш відділ У. С. С., захоплених у полон під Потуторами в серпні 1916 р., привели москалі до Гусятина, то тут мене, з поміж 300 люда всіх полонених, собі сподобали й забрали до канцелярії 26-го тил. етапу Ю. З. фронту. Мав я, з іншими трьома полоненими, яких я уже застав там, підмітати, мити підлогу у канцелярії, порохи змітати. Для мене УСС. та ще й фронтовика ця доля не була завидна.

Салдат запровадив мене на горище тієї каменниці, де квартирував етап. До мене підійшли три австрійські полонені. Були хлопці молоді, прості, та щирі з очей. На виду здорові, червоні.

Один із них підійшов до мене ближче:

— Ти з якого регіменту? — спитав.

— Українські Легіони! — з нехиттю пригнобленим голосом відповів я, скидаючи з плечей наплечника.

— А! ти січовий стрілець, наш!? — і радісно, і здивовано відповів другий полонений, дещо старший. І зараз до тих двох, що гляділи на мене, ще їм чужого:

— Ану! Гараську, Івасю, зробіть йому постіль!

А до мене:

— Тут на горищі ми й спимо. Не журись, буде тобі добре з нами. Робота не важка та й ту самі зробимо. А ти будеш із нами, то буде нам веселіше. Істи є що. Писарі люди добрі. Деякі офіцери паскудні... Але ліпше тут, ніж на фронті! з притиском сказав на кінець.

Горище було просторе. Чисто заметене. І не дуже й темно там було. Моя постіль була: на невисоких цегляних зложених стовпцях лежала стара бляшана вивіска, а на ній сінничок. Під головою наплечник. В день було ще тепло на горищі, бо дні ще були теплі, та вночі зуб за зуб не заходив, так було холодно: будинок бляхою критий.

Перший-другий день я й не виходив на божий світ. І в і спав: відсипляв усі неспані ночі на фронті; усі труди, невидги шляху в полон.

Третього дня біля 2 год. пополудні я вийшов на двір. Сонце сипало теплом. Вузкі, засмічені, розбиті вулички місточка завівали запахом цибулі, то вогким холодом. Я так тужив за приятелями з фронту, за тими, від яких мене відірвали, а їх погнали далі, що мов сліпий нипав якимось чужо й несміливо по місті. І осіннє сонце збільшувало мою тугу. Розкинені де-де в передосінній стомленій зелені дерева, вбогі, похилі низькі хати були сумним тлом моєї туги.

Та ждали мене живіші дні.

*
**

Одного дня мене таки скортіло зійти з горища на долину й піти з моїми товаришами долі до канцелярії етапу, де вони прятали за себе й за мене. Я нічого ще не робив, а похожав по кімнатах і нипав. Мої очі зупинилися на друкованому листку паперу і я схилився над столом і читав: „Приказ ч.

Н. Н. Арміям Юго-Западного Фронта“. Перечитав одну сторінку аж до підпису ген. Брусілова включно. Став читати другий приказ. Аж тут, мов із під землі, як ревне:

— Шпiон! сукiн ти син! Іш, австрiяцкая сволоч!

Перше слово „шпiон“ зморозило мене. З місця я не міг ворухнутися, ні слова промовити. У війну, та ще й полоненому, кинути увічі це слово, означало майже шибеницю.

Передомною стояв посинілий із люті „дѣлопроизводитель“ етапу й „надворный совѣтникъ“ Жіхарев. Він мешкав тут в одній з кімнат, останній, канцелярії. А про це я нічого не знав. Виповз ранком поглянути по канцелярії.

Я затинаючись, виправдувався, що я ніякий шпiон, що я не знав, що того не можна читати. А там не багато думаючи чкурнув на горище. Тут по хвилині намислу, дійшов до дуже простої постанови: все шмаття вбрати на себе й, без наплечника, гайда втікати: і то ледве почне смеркати. Звірився з моєю тайною товаришам. А вони з жалем за мною признали, що іншого виходу з цієї халепи нема. Вони ж принесли мені цукру, хліба й дещо м'ясива.

День ліз, як черепаха. Кожний більший гамір на долині трівожив мене. Сонце стояло на небі, як прибите до тієї синьої безодні. І коли почало хилитися до заходу, на сходах застогнали чийсь важкі кроки, хтось ішов на горище. Ще хвилинка і під грімкий стукіт мого серця, на дверях з'явився по-сильний салдат із канцелярії:

— Пан, тебе завйот надворний советник, — су-покіжно сказав.

Якусь хвилину я стояв, не ворухнувшись.

— Чевож стаїш? — Изволь самной!

В тій хвилині іншого виходу не було: треба було йти за ним. Ішов я, як тіло без душі. В голові шибалися думки: як воно буде?

В канцелярії етапу я зупинився таки біля порога: я таки постановив утікати — вирватись в останній хвилині. На мене дехто з писарів, яких у цій кімнаті було чи не п'ять чоловіка, поглянув питаючими очима.

На порозі діловодного кабінету появилася низька приземкувата постать діловода. Глянув на мене понад окуляри й, показуючи на мене пальцем, до всіх сказав:

— Ета австрiяцкая сволоч, ето шпiон!

Усіх очі звернулися на мене.

— Он читал, понимаете, приказ по нашим армиям Ю. З. Фронта, — обвинувачував мене діловод.

Врешті один із писарів, худорлявий на виду, лисий, швидкими очима забігав і спитав:

— Пан, разве знаєш читать па русски? — ври-ваним московським наголосом спитав мене.

Я замнявся, але відповів:

— Та знаю!

— Ти какое учіще кончіл? — питав далі мене. Я не зовсім зрозумів це питання й тому не відповідав.

— Ти в какою школу хаділ? — повторив він.

— В народню, а потому до гімназії, але ще не скінчив, — відповів я.

— В гімназію? Туди... — І далі серед загального сміху говорив:

— Ваше Високоблагородіє! Скільки нас тут є, не були в гімназії. А ви хочете, щоб він, що бував і в гімназії, що жив не в Росії, та щоб не читав друкованого слова! І який він шпін?!!

Мені стало лекше. Той самий писар, мій оборонець, підійшов до мене й, відчинивши двері, випхав мене до коридору й сам зі мною вийшов. Тут сказав:

— Старий дурак! Не бійся його! Знаєш читати — ну й харашо. Скажу про тебе капітанові Розенбергові, який є командантом етапу, а він із хахлів. Завтра рано піди до нього.

Підзорливо слухав я цього москаля. Він усе те говорив таки щиро. І як пізніше я переконався, це була дуже добра, ввічлива, виrozumіла людина. Та я не вірив. Повернувся на горище. І став лаштуватися до втечі. Двох моїх приятелів по горищі пішли в місточко подивитися, чи стоять на мості вартові. Заходило сонце, як вони вернулися. Обидва не радили мені тікати: на мості стоять вартові, в селах Чабарівці, Васильківцях, та в інших сусідніх стоїть постоем військo. Про це вони довідалися від інших полонених. Сказали мені, що той писар, який мене втихомирював, це Євдокімов, дуже добрий і поважний чоловік.

Я й лишився.

Ранком на другий день не пішов я сам до команданта етапу, а покликали мене до нього. Я з деяким несупокоем увійшов до нього. Це був старшина середнього кремезного росту, чорноволосий, кароокий, літ під 42. Широке обличчя, вистаючі вилиці додавали йому виразу сили.

— Ви з якого полку? — спитав.

— Українські Січові Стрільці.

— Чи це чисто український полк?

— Так!

— І командний склад, діловодство, команда і все по українському?

— Все!

— Ви не бійтеся, говоріть правду. Я вас питаю не для службових цілей, а для себе, хочу знати це.

Він говорив по московськи, я по українськи, бо врешті й не знав іще московської мови. Розмова тягнулась довго й цікаво. Попросив, щоб я дав йому, як маю, якісь світлини: я дав йому Софію Галечко, Олену Степанівну, Грицька Косака і ще якісь.

— Учїться швидко московської мови, то лишу вас на праці в канцелярії — сказав на прощання.

І хоч не сказав мені сісти підчас розмови, то руку на відхідному простягнув.

Не проминув і місяць, а я вже робив якісь копії, бив на шапірографі всякі „прикази“ та „наказанія“. І в цій діялнці я довго працював.

Незабаром капітана Розенберга забрали. І він,

відходячи, поручив мене новому командантові етапу, що звався полковник Тілло. Це був петроградець — штивний, гордий, завсіди вичепурений, але справді добра людина.

З діловодом Жіхаревим ми, як би можна так сказати, приятелювалися. Це справді був старий чудаки. Його блискуча, червона, сита лисина, гармонізувала з великим черевом. Його масні, сірі очі і мляські уста та широкий ніс робили з нього типового гоголівського героя.

Наші з ним розмови були дуже смішні. Раз було пришиваю йому до сюртука гудзик. А він таку розмову починає:

— Ти відал Франца Іосіфа?

— Егеж, видал! — відповідаю, хоч із роду „нашого“ Францішка не бачив.

— Старий, уж скоро падохнет.

— Старий, та здоровий, чорствий, добре тримається. А прийде час, то вмре, а не здохне, — боронив я „нашого“ цісаря.

— Іш, сволоч ти австріяцкая! — сердився старий на мою зухвалість.

Незабаром „наш“ цісар помер і я програв перед старим діловодом, який був дуже радий.

На різдвяні свята (січень 1917) полк Тілло дав мені репустку до с. Чабарівки, куди мене запросили сердечні, добрі й дуже гостинні панство Шанковські. В них пізнав я двох старшин з України з російської армії. Одного лиш прізвище памятаю: поруч. Попов, родом із Винниці. Цей старшина дав мені свою адресу — стояв із своєю частиною в Гусятині галицькому — й просив зайти до нього.

Зараз по святах я й пішов до нього. Він увесь час випитував про Галичину, про наш полк У. С. С. На відхідному давав мені книжок про соціяльне визволення, про революційні змагання в Європі. Казав: читайте й не показуйте всім, а бодай не кажіть, хто вам дає ці книжки.

Одного разу, десь біля 15 січня 1917 року, поруч. Попов мені просто сказав:

— Ви не важтеся тікати в Австрію. Незабаром тут у нас буде багато краще, як тепер.

Я, розуміється, з цих його слів нічого не второпав.

Та десь при кінці лютря 1917 р. (між 26—27) появились перші лисавки перед бурею, що мала перевернути білий трон і поставити отой червоний. У „Кіевській Мислі“ на останній сторінці десь з долини короткі новинки говорили про заворушення у Петрограді. Писарі між собою тихо, нишком шукалися.

Врешті — в перших днях березня грім із лоскотом прорізав простори: революція. Гусятин, по тому боці річки Збруча, мале містечко, закипів. Спершу глухо: начальник участка, поляк підполк. Кривоблоцкий заходився ще, як міг, стримати рвучкі хвилі революції. Та ця нікчемна, слаба гать довго не видержала натиску: преса залляла містечко. На дорогах, у хатах, у канцеляріях, у крамницях, усі, хто вмів читати, усюди читали пресу, яка від першої до останньої широкої сторінки була забита подіями революції. Десь, мов із-під землі, виринула в цьому містечку юрба з червоними прапо-

рами: „Атречомся от старава міра!“ Заливало всі вулиці, проулки, жидівські темні сутерини. По жан-дармерії і слід загинув. На невеликому майдані почалися щоденні мітинги, на яких найбільше горлали жида, а то й жидики. Декуди й старшин почали побивати.

Заговорив і Київ. Прийшла й Центральна Рада. Всі москалі, без ріжниць політичних переконань за-гомоніли:

— Іш, хахли! Захателі України!

Инколи на мітингу зявиться й блакитно-жовтий прапор. Я серед юрби, з нашими галичанами полоненими, горлали:

— Хай живе Україна!

Юрба, яка складалася і з нашого галицького зза річки населення, і собі підхоплювала цей клич. Резолюціям на мітингах кінця не було! А всі на одному кінчилися: на нічому.

На етапі зайшла зміна: на місце полк. Тілло на команданта етапу прийшов підполк. Сцепуро, а на місце Жіхарева на діловода прийшов заурядчинник Гаврило Артемович Поплавський. Перший усе-таки признавався до українства, другий належав до деструктивних типів малороса. Між иншим мене вже старий командант не поручав новому: в революції полоненим уже не було погано, надто тим, що працювали по канцеляріях. А врешті, всі салдати й підстаршини й чимало старшин брали активну участь у революції: мітинги, резолюції, часописи. Тож у канцелярії було до біса роботи, щоб її у пору полагодити. Мене призначили писати прикази (з черновика) на машині, врешті „входящі та ісходящі“ весті.

Салдатня розпановувалася. Всякі революційні комітети, суди, тощо росли, як гриби по дощі. Росло й безладдя.

Захотілося кепському акторові Керенському робити офензиву в Галичині. На фронт переходили маршеві роти й баталіони. Траплялося вже багато й українських частин. Бо тоді саме переводили вже українізацію Ю. З. Фронту. І одного разу такий маршевий курінь, переходячи через наш етап на фронт, улаштував невеличкий бешкет.

Почалося воно так. При етапі було дві роти (сотні) стариків. Вони рвалися до хат. А тут прийшов наказ, не давати нікому відпустки. Вони пішли й пожалілися перед салдатами з цього маршевого куріня, мовляв, підполк. Сцепуро самовільно заборонив пускати на відпустку. За якої півгодини вулицями ходили вже демонстранти салдати, які, ламаючи, кидаючи під ноги всякі інформаційні написи як „На етап“, „Етапна кухня“ тощо, викрикали: „Далой ненужное буржуйское учреждение!“ „На фронт буржуев!“ „Под стенку їх, а не на фронт!“ Всі ті вигуки були спрямовані до підп. Сцепури. Він і вийшов до розгуканої юрби салдатні, став їм пояснювати, що є такий наказ. Нічого не помогло. А курінний комітет іще й постановив: здеградувати підп. Сцепура до рядовика й забрати зі собою на фронт. Шкода було й говорити: чеж постанова курінного солдатського комітету.

Біля 8 год. вечора прийшов на етап ротмістр Решетило (літ 60 мав, був командантом одної з етапних рот), щоби перебрати від підп. Сцепури етапну владу. Підчас перебирання етапу один солдата з комітету маршового куріня так питав старика з етапної роти:

— А етот старик, как?

— Етот нічево себе! — відповів салдат етапної роти.

— Ну дак, сматрі! м...! — загнув член комітету маршевого куріня, дивлючись у вічі старенькому ротмістрові.

Біля 10 год. вечора при звуках марселіези, знявши з підп. Сцепури погони, шинелю і гарні чоботи й замінявши все те на солдатське, і ткнувши йому в руки червоний прапор, відійшов курінь на фронт.

На четвертий день підп. Сцепуро вернувся: на фронті полковий солдатський суд розглянув справу і признав, що Сцепуро був невинний у справі тих відпусток. Та підп. Сцепура (який був дуже мила людина) забрали з етапу, а на його місце прийшов полк. Білінський. Мовчазний, високий, худорлявий, увесь сивий. Цей теж залишив мене в канцелярії етапу.

Прийшов липень. А з ним великий відступ російської, чи то пак уже тоді зукраїнізованої армії з Галичини. Відступали й ми. Зупинялися то в с. Сілець біля Козятина, то в Звяглі на Волині, то врешті на постійне — (якщо в революції може бути мова про щось постійне!) — в Корці на Волині.

Тут ми прийшли в жовтні 1917 р. У Петрограді до влади прийшли большевики. З цим переворотом по всьому краю пішла нечувана анархія. Армія мала два начальства: українське в Києві, що було зовсім на місці, але ж бо надсилав прикази й прапорщик Криленко.

І так українці слухали Києва, а москалі й малороси Криленка. Так було в нас на етапі.

Прийшов 1918 рік!

В той час на етапі писарі тільки те й знали, що, зійшовшись в одну кімнату в канцелярії, помітингувати: новин до біса ще й першої ваги! Центральна Рада, хоч і невміло, але заходилася, примушувана подіями, братись до самостійного кермування Україною; в Петрограді большевики і початок їх походу на Україну; реєстрація українців у армії й в усіх установах державних; „ізбірательное право“, розпорядок про яке прийшов від большевиків.

Із реєстрації пригадую собі такий момент. Командант етапу полк. Білінський, виповнивши спеціально на те присланий друк, вийшов із свого кабінету й до всі сказав:

— Про розпорядок Центральної Ради про реєстрацію українців у армії знаєте. Я почуваю себе українцем, так і виповнив друк. Робіть, як хто думає.

Говорив він по московськи, бо української мови й не знав. Але його заява мала ті добрі наслідки, що всі українці й деякі малороси, крім діловода Поплавського, призналися до своєї народности.

А я почав самовільно українізувати „журнал

входящих і ісходящих бумаг“. Інколи й інші письма до частин писав по українськи.

Пришло й оте „ізбірательное право“: командантом військової частини, установи міг був стати і малограмотний чоловік, як дістав відповідну кількість голосів. Цей большевицький розпорядок, мав на цілі зумисне розкладати армію, яка стояла на Україні. Між етаповцями старшинами й солдатами пішла агітація: хто за ким. Нас кількох українців порозумілися і стали „во всю“ агітувати за урядовцем Ліщенком: молодий, інтелігентний ще й українець, якого, за його розум, любили й москалі. Ми

мусіли це робити: бо не було мови, щоб „старорежимець“ полк. Білінський міг лишитися на свому становищі. Пришов день виборів. Вибрали Ліщенка. І коли полк. Білінський дякував приявним виборцям за те, що вони досі були йому послушні, що він робив усе, що міг, щоб принести „користь революції“, тоді з поміж солдатні такі вигуки лунали: „старий пйос“! „Сволоч!“ „Буржуй“! тощо.

З приходом Німеччини й Австрії на Україну прийшла ліквідація етапу. Я вернувся літом у Галичину, де незабаром почалася організація революційних гуртків для повалення Австрії.

Тридцятьліття „фаркіхи“

Полева кухня або, як її популярно називали, „гуляш-канона“, стала синонімом війська та воєнних походів. Не дивниця, вона — один з найважливіших

і вигоду військової кухні. Вона і підчас походу могла варити для відділу їду. Найскорше вирішили справу німці, які вже в 1905 р. розписали кон-

Стрелецькі кухні під фронтом у Соснові в березні 1917 р.

видимих організаційних знаків війська і символ сотні у полі.

Цікаво буде для наших читачів пригадати, що якраз цього року припадає тридцятьліття введення рухомої полевой кухні в європейських арміях. Сталось це після російсько-японської війни, що, як відомо, причинилась взагалі до модернізації армій під оглядом тактичним і технічним.

Полеву кухню перші ввели москалі та зараз же наслідували їх у цьому японці. — Європейські старшини, що брали участь в манджурській кампанії як глядачі і представники генеральних штабів, здаючи звіти зі своїх помічень, підносили розуміється

курс на модель полевой кухні, для своєї армії. Зголошено цілу масу типів і врешті прийнято модель одної з фабрик залізних виробів в Ульм, яка й доставила перші двоколові кухні, що підчас походу варили 150 літрів зупи, не виливаючи ні одної краплини. Внедовзі розписано новий конкурс на чотириколісну кухню з умовиною, щоби можна було нею рінчасно перевозити 200 запасних пайок, відтяжуючи в цей спосіб вояків. За німцями ввели заразже нове практичне уладження австрійці, французи і другі.

Моделі полевих кухонь розуміється змінювали і улпшували аж до найновіших, вже навіть змоторизованих.

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: Теодор Марітчан.

(Продовження).

З Жовкви до Куликова йшлося нам доволі добре. Дрібний легкий сніг стелився тихо й м'яко на рівну муровану шосе, що дещо темнішим тлом відбивалася від завіяних зачучугурених піль. Було спокійно, затишно й досить тепло.

Очевидно, без пригоди не обійшлося. Недалеко за Жовквою трахнули десь із боку нечаяно два крісові вистріли й дві кулі свиснули між передньою сторожею і чвірками. Звідкіля стріляли, ніхто докладно не орієнтувався, бо гомін пішов між горбами. Ліворуч шляху подальше дрімало якесь село, праворуч у самотньому полі стояла придорожня коршма, а далеко за нею маячила діброва. Два стріли зі сторожі вказували рішуче в напрямку коршми, так воно й виходило на здоровий розум, що тільки десь ізвідтам могли стріляти.

Задержали похід, розпустили розстрільну, щільним перстеном оточили коршму з усіма будинками, перетрусили все горі дном та нічого підозрілого не знайшли. Лише заколотили спокій переляканим і заспаним хазяям, жидам, та кільком здемобілізованим воякам нічліжанам, що ні зброї не мали при собі, ні стріляти не могли, бо справді спали. Обшукали й поле, чи хто не втік, але й слідів ніяких не знайшли, а булоб видко, бо сніг у полі по коліна. Ми втратили там добрих дві години часу й загадки таки не розв'язали.

Біля півночі прийшли ми до Куликова, майже цілого в руїнах ще з першого року світової війни, переночували там, чи пак перележали у школі на голій долівці або лавках кілька годин, і вчора на досвідках рушили у дальший похід.

З Куликова я вів передню охоронну стежу. Наложили багнети. Подальше за нами маширували сотні похідним порядком. Дорога була важка й прикра, від Куликова сніги й заметіль, а від села Пруси болото під тонкою верствою примерзлої землі. В одному селі під самими Винниками ледве ноги з грязюки витягали. Ми не йшли просто до Львова жовківською шосею, а колували з Дорошева на Пруси й Винники, щоб оминати польські Дубляни. Так нам порадили в Дорошеві наші люди, що їхали зі Львова.

Ось так маширували цілий день, з одним коротким відпочинком у Прусах, де настоячки розділили каву. До Винник зайшли пізно вночі, куховарі зачали щось виварювати, але зробилося дуже пізно, хлопці з перевтоми позасипляли й мало хто йшов по менажу. Розділили це єсьогодні на сніданок, а до решти доливають води, буде ще й обід. Такого тіста наварили, що хоч горшки ліпи.

Ми ночували в Німецькому Домі і по сусідніх хатах. В полудне відходимо до Львова. Говорять, що до Львова приїхали антантські делегати.

Куровичі, 23. листопада.

Ми в Куровичах і щойно тут маю змогу записати події останніх днів.

В четвер 21. ц. м. пополудні наші жовківські сотні відмаширували з Винник до Львова. Наперед 3. сотня, скоро за нею обидві інші. Але ще у Винниках ми злучилися разом, бо дали нам провідника, одного поручника із Винник, що визнавався у львівському терені.

Ми йшли чвірками, тільки на кілька кроків попереду мала стежа-забезпека. Але зараз за Винниками, на скруті, заледве наші передні ряди висунулися зпоза придорожніх корчів — сипнули по нас із долини скорострільним вогнем. Це засілася на нас сильна стежа польської кінноти й під заслоною залізничного насипу в низу біла по нас двома скорострільами.

В одну мить хлопці розскочились у розстрільну, край дороги й краєм ліса під Чортівською Скалою. Було трохи й замішання, бо нікому й на гадку не прийшло, щоб противник міг бути аж тут, під самими Винниками. В першій хвилині усі думали, що це якась помилка, що за насипом наше військо. Тому з початку ми й не відстрілювалися. Наш командант уже при перших стрілах допитливо звернувся до поручника провідника, але цей вибовтав кілька слів, побіг до своєї підводи позаду, з оспіхом завернув віз і майнув до Винник. Глумливо, гірко й болюче поглянув за ним наш командант. Тільки ми й бачили нашого „провідника“).

Післали трьох стрільців, що самі зголосилися, на розвідку боком попід насип і скоро виявилось, що там справді ворожа стежа. Тоді вислали одну сотню назад, щоб із боку від Винник вдарила на противника, саміж ми від дороги розпочали сильний крісовий вогонь. Незабаром поляки відступилися**), не видержали вогню із двох сторін, та ще й повели зі собою одного нашого стрільця, з розвідки, що його взяли в полон на насипі. Але він незабаром вернувся здоровий і цілий, тільки без

*) Цим провідником був герой сумної слави четар Каравач, що представився нам „поручником“. В мойому споміні про цей епізод, друкованому свого часу у львівській „Раді“, я промовчав імя цього незнаного мені ближче старшини, думаючи, що він тільки хвилево втратив нерви й що може його цим скривджу. Тепер не маю щодо нього ніяких сумнівів.

**) Цей відступ польської кінної стежі був причиною т. зв. личаківського чуда, себто стягнення цілого правого польського крила, яке заняло було Личаків і мало замкнути перстень довкола Львова. Таким чином цей зовсім випадковий вудар під Чортівською Скалою врятував українське військо у Львові, а може й Уряд від повної капітуляції.

наплечника й без одного черевика; вирвався з короткої неволі трохи підступом, а трохи користаючи з їх поспішного відвороту. Зрештою нікому з наших нічого злого не сталося.

Міжтим западав уже й вечір. Ми заняли залізничий насип по обидві сторони віядукту й перестояли там до пізньої ночі. Не знали, що далше робити. Вкінці залишили там одну сотню на заставі, самі ж вернулися до Винник десь уже біля півночі.

Як ми ще стояли на насипі пізно в ночі, зі Львова доносилися клекітня вибухів і зривів, світляні ракети раз-у-раз вистрибували огнистими гадюками над місто, а на небі білава луна від світла змагалася з кривавою загравою пожежі. Говорили, що це поляки роблять загальний наступ. (Щойно пізніше ми довідалися, що це наші перед відступом зривали муніцію й палили військові магазини).

Осьтак до самого Михайла я був уперше у справжньому бою, приймав мій хрестний вогонь. Колись цей день був у нас дома подвійним родинним святом — імянини мого покійного батька й старшої сестри.

Заледви ми вернулися у Винники й розквартирувалися, заледви жовківські хлопці полягали спати, тільки я з кількома підстаршинами й стрільцями залишився в поготівлі, як прибіг наш командант із незнайомими нам чужими старшинами і вдарили на алярм. Побудили всіх і наказали наоспіх збиратися у похід. Була 2. година по півночі. Але як усі були вже готові до відмаршу, прийшли знову й звеліди покластися спати в поготівлі при зброї.

Та спання тієї ночі нікому вже не було. У Винниках почався рух. Вже з опівночі зачали приходити гуртками українські вояки зі Львова й де-далі напливало їх щораз більше й більше, безнастанно цілу ніч і в день аж до обіду. Наші залишають Львів.

А рано наших жовківських стрільців уже не втримаєш. Розлазяться по місті й перемішуються з львівськими, заходять до винницьких шинків заливати вояцьке лихо й спізеного Михайла або покріпитися чаєм, бо нашу кухню, що попередньої днини залишилася була у Винниках, кудись завіяло. Навідується також наші стрільці зі застави; оповідають, що разом з якимись львівськими запускалися двічі під Львів самотужки, першим разом зайшли до касарень на Личакові, другим тільки до бровару Грунда, в касарнях уже були поляки.

Міжтим наставав уже пізний день. Зібрав я жовківських людей, щоб не порозлазилися до решти, й повів їх до місцевої військової команди біля фабрики тютюну, де наш командант велів себе шукати в разі потреби. Там поволі познаходилися старші й постягалися стрільці із міста, хоч чимало іще бракувало.

У само полудне, коли кінчили роздавати обід і сотки вояків стояли гуртками довкола великої мабуть фабричної кухні, надлетіли зі Львова два польські літаки й почали кружити над Винниками, найбільше над цією частиною, де кухня. Повстало замішання, тут і там почали стрільці безладну стрілянину до літаків та цим тільки збільшили пе-

реполох. За хвилию літаки відлетіли й поволі люди успокоїлися. Жовківських стрільців і ще якусь частину, що трималася купи, закватурили в боевому поготівлі у великому порожньому будинку біля фабрики. Там ми дожидали дальших наказів.

Раптом, була 2. година, з надвору почувся крик і метушня, а рівночасно зарататакали скоростріли. Це польський панцирний поїзд підїхав зі Львова під самі Винники й від мосту бив скорострілами по горішній частині міста переповненої українським військом. Відїзвалася й гармата, бе на фабрику шрапнелями. Наші стрільці кинулися до вікон, ніхтож не знав, що сталося, а там на дворі вояцтво втікає у страшному замішанні й переполосі. Захопила ця паніка й жовківських людей і тих, що з нами квартирували. Всі пустилися навтікача, один на одного не зважав, ніхто не питав, як і куди, кожний „спасав“ себе. Незабавом широкий битий шлях із Винник на Вайнберген вивповнився від рова до рова збитою юрбою нашого вояцтва, що сунуло безтямно на схід, куди очі несуть.

Втікали всуміш різні військові частини, втікали молоді рекрути й досвідчені загартовані боевики, втікали всі, хто мав ноги. Гуртки вояків, що пустилися із Винник горі фабрикою, руками й ногами проривали дротяну огорожу, щоб видістатися на дорозгу. Люди кидали свої наплечники, хлібники, накривала, набійниці, муніцію та інше військове добро, а тут і там на шляху або в придорожньому рові лежав відкинутий багнет або кріс — вояцька зброя! Тритижневі бої у Львові, нічний вихід з міста, замішання у Винниках, нечаяна поява панцирки, все те зложилося на паніку перетомленої маси. Але тут діялося щось крайне безглуздох, безсвідомий переполох відібрав усім і останню крихітку здорового інстинкту: дві до три тисячі вояків, здебільша загартовані боевики втікали перед панциркою привязаною до залізничих рейок втікали якраз попри самі ці рейки! А що булоб, якби панцирка поїхала собі далше, могла це спокійно зробити, і посипала скорострілами по відкритій кольоні вояцької юрби? Аж дивно, що при тій паніці обійшлося без більших жертв, тільки один стрілець упав на фабриці від шрапнелі.

Щойно на горбку за фабрикою кількох старшин намагалось задержати цю повідь переляканого вояцтва. Величезна більшість покотилася далше на схід, але деякі таки проходили. Не від старшинських револьверів, ніхто з тих старшин не поваживсяб на таке очевидне самогубство — розмісилиб його ногами, — а від їх приміру. Спокій та рівновага цих кількох старшин подїлалі. Незабаром зібралось кількадесят людей і розпустили розстрільну в обидві сторони дороги фронтом на Винники.

Я пішов у розстрільній на південь від дороги, на винницьку діброву. Було нас 30—40 крісів, здебільшого придніпрянські козаки зі загону отамана Долуда, кількох стрільців зі залоги Цитаделі та нас двох жовківських — я та один стрілець. Проводив козацький старшина, сотник (чи не адютант Долуда штабскапітан Карась?), та один старшина із львівських у шоломі, мабуть теж зі залоги Цита-

делі. Цєю розстрільною ми три рази пересунулися через діброву, шукали догіднішої позиції, перестояли там довгий час і вкінці під вечір стягнули розстрільну. Вже починало смеркати, як ми чвірками вийшли на головний шлях, де вже не було й живої душі, й подалися на Підберізці. Але на роздоріжжі перед селом стояли два кінні вистові, що спрямували нас на село Миклашів. Потиснуло морозом.

Пізно в ніч зайшли ми до цього села й одинцем муіли впахитися на квартири, бо всі миклашівські хати й стодоли були вже переповнені нашим військом із Винник. Я ледве найшов приміщення в одній бічній хаті, де на долівці лежали покотом незнайомі мені стрільці й старшини зі Львова. Але ще й після мене прийшов один спізнений нічліжанин. Як наші господарі впустили його до хати, він зімлів на порозі нашої світлиці. Це був молодий юнак у гімназійному однострою, що вийшов зі Львова вже після заняття міста польським військом.

А сьогодні передполуднем я виїхав з Миклашева до Курович. Назбиралося нас до десяти вояків, а підводу доставили нам із власної понуки миклашівські селяни. Ми виїздили майже останні, більшість нашого війська ще раннім ранком вийшла з Миклашева до Курович. Селяни попередили нас, щоб не їхати на Білку Шляхотську, бо там цивільні вояки стріляють на наших вояків. Зновуж деякі з мого нового гуртка не хотіли їхати на Підберізці, щоб не наближуватися у сторону Винник. А це одинокі дороги з Миклашева до Курович. Ми бачили, як кілька підвод перед нами пустилося навскісь по бороздах до головного шляху, не зважаючи на жадну із цих доріг. Вкінці ми рішилися на Підберізці.

На головному шляху зустріли ми гурток стрільців, що йшли просто з Винник. Були в доброму настрою, переночували у Винниках, наплечники в них як гарбузи. Вони з утікачів сміялися. Також кухарі якоїсь львівської частини спокійно переспалися у Винниках і шойно тепер їхали до Курович. А на їх підводі поруч кітлів, баняків і черпаків лежала подовгаста скриня повна — крісової муніції. Це малий кухонний шмірака, недоліток Михась (під час війни багато таких бездомних дітей приставало до війська!) визбирував по дорозі муніцію, покинену вчора старими вояками. Був гордий на своє діло й показував нам кітли — там теж були набої.

Тут у Куровичах мають перевести реорганізацію нашої армії. Багато стрільців і старшин вицофалося кудись далше. Зі жовківських стрільців залишилося до 50 — а було майже 200! — зі старшин чи не одинокий пор. Затварський. Я ще добре не розглянувся. Говорять, що таке саме з іншими частинами.

24. листопада.

Отже ми таки залишаємося в Куровичах і тут перегруповуємося. Сьогодні зробили збірку всього вояцтва й виявилось, що його більше як сподівалися, на фільварку аж зарілося. Буде нас ще добра тисячка.

Зложили Боевий Курінь та Відділ Гайдамаків, назбирали тільки тих, що самі зголошувалися до-

бровільно тай то лише зі „старої війни“. Молодих рекрутів відлучили й не приймали, хоч деякі просилися. Відпало й багато жовківських.

Мене разом із кількома жовківськими приділили до 3-ьої сотні Боевого Куріня, а саме до 1-ої чети. Командантом нашої чети молоденький четар Петро Мінко, командантом нашої сотні поручник Юліян Целевич.

Поіменний спис нашої чети:

Мінко Петро, четар, Марітчак Теодор, однор. десятник, Черник Андрій, вістун, Олексів Павло, вістун, Павлюк Іван, вістун, Кардаш Петро, вістун, Бутинець Василь, старший стрімець, Влох Гавриїл, старший стрілець, стрільці: Білцян Діонізій („Гуцул“), Брама Василь, Булька Степан, Бурак Микола, Воробець, Вороцянка Степан, Герцик Йосиф, Гороховський Іван, Гринів Андрій, Демянюк Іван, Дзись Йосиф, Забаранський Іван, Завадка Юрко, Іванюк Атанас, Калецький Микола, Кляба Іван, Лема Іван, Макітра Василь, Малюх Олекса, Молдаван Георгій, Олійник Юрко, Пригода Олекса, Саламонович Василь, Соловій Микола, Стефанишин Петро, Федунчик Михайло, Шевчук Василь, Шмігельський Олекса, Шпот Михайло. Дещо пізніше прийшли: вістун Гуль Григорій та стрілець Козярський Петро.

25. листопада.

Сьогодні розіслали стрільців на сусідні села збирати харчі для війська, бо в Куровичах нема що їсти. Досі кормили нас куровецькі селяни, вони діляться з нами останнім, але за тих кілька днів ми вже обіли село до чиста. В кожній хаті по кількох вояцьких шлунків, а село не багате тай знищене війною — ще досі частина села відо Львова лежить у звалищах і згарищах з першого року війни.

Мене з кількома стрільцями післали на збірку хліба до недалекого Станимира. Тамошнього вчителя, ні вїта, до яких я звернувся, не було дома, поїхали до Перемишлян на повітову нараду. Зате знайшлися два радні й пішли зі стрільцями по хатах, голосити збірку. Але вістка про ціль нашого приїзду вже лискавкою пішла по селі, не треба було й обходити. До громадського уряду і на підводи почали жінки приносити хліб, муку, крупи та інші харчі. Видко було, що дають радо на наше військо, деякі ще й оправдувалися, що їх на більше не стати. За дві години ми мали повні підводи. Подивляю наше село.

Міжтим я пішов до школи, куди вчителева дружина запросила мене на обід. В товаристві вчительової родини, панства Гречанівських, минуло мені кілька приемних хвилин, що нагадували мені мій дїм. Пані Гречанівська оповідала багато про свого сина й показувала його світліну — поляг у війні при Українських Січових Стрільцях.

Я розпрощався, перед школою вже дожидали мене наші підводи. Прибігали ще й тут задихані жінки й докидали всякого добра. На одній підводі лежали дві гуски, перерізані шийки звисали на колесо. Це наші стрільці, що збирали в горішньому кінці села, забрали в панському дворі. Мені стало трохи ніяково.

(Далі буде).

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

Г. III.

- ЗАМІТКА. В ч. 3. „Літопису“ за біж. рік. на ст. 24, у другім стовпці бібліографії, третя позиція здолни, при прізвищу автора Пузицький, просимо виправити ініціал „Н“ на „А“.
- Пузицький Г.* ген-хор. Ще в справі 10. і 11. листопада 1920 р. (Лист до Редакції). „Літопис Черв. Каліни“. Львів 1933. 4°, ч. 4, ст. 8—9.
1920. XI. Перша кулеметна дивізія. Спростовання поданих інж. Пекарчуком відомостей в його статті: „Правда про 10 і 11 листопада 1920 р.“ в „Літопису Ч. К.“ 1933, ч. I, ст. 8—9 у відповідь на статтю сотн. Б. Монкевича: „З останніх днів боротьби“.
- Прізвище автора подано в неправильній транскрипції, треба Пузицький А.
- Пушкарський І.* Революція в селі Миколаївці, Васильківський район на Дніпропетровщині. „Вісти“. Харків 1927, ч. 252.
- П. Ш.** Коли українська флота з'явилася на козацькому морі. „Неділя“. Львів 1935. 4°, ч. 18. ст. 3. 21. IV. 1918. Севастопіль.
- П-юк Василь.* Безногий кіннотчик. „Укр. Інвалід“, Календар на 1924 р. Львів. 1923. 8°, сторін 101—108.
- Під Браїловом, с. Ворошилівка, проти черв. москалів.
- Пять** черновецьких закладників. Із споминів Н. Сп(инула). „Буковина“ Чернівці 1918, ч. 22. (19. VII.).
- 5-ка.** З місця тимчасового осідку 1-ої української стрілецько-козацької дивізії. „Вістник“ пол., літ. і життя“. Відень 1918. 4°, ч. 21, ст. 321—324.
- Р. Юрій* Магалецький артист-маляр, визначний громадський діяч. „Неділя“. Львів 1935, ч. 44, ст. 9.
- Некрольог. Рівнож і воєнний діяч.
- Рабій Франц, о.* Арештування „москвофілів“ в Самборі в 1914 році. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934, ч. 9, ст. 4—5.
- Равич М., др.* Тяжкі спомини. „Вістник Спільки Лікар. Пом. на Еміграції“. Щитіорно 1923, 4°, ч. 3, ст. 18—22.
- Хорі вояки в Любарі, листопад 1919 р.
- Радченко Г.,* пполк. Під Чорним Островом (Із спогадів евакуації за Збруч у червні 1920 р.). „Літ-військовий Вістник“. Каліш 1921. 8°, ч. 1, с. 48—53.
- Напад большевиків.
- Раєвський Василь, сотн.* З моїх споминів 1917—1919. „Кал. Ч. К.“ на 1932. Львів 1931, 8°, сторін 26—35.
18. п., його українізація, партиз. відділ і бій під Коряківкою (Чернигівщина). Чернигів. Конотоп. Відділ Лукашевича. С. Шабаннів. Проти червоних москалів.
- Раггаус О.,* бар. В Ілдіз-Кіюску (З „Літопису“). „Кал. Черв. Кал.“ на 1927. 8°, ст. 78—80.
- Укр. посольство до Туреччини.
- Ратушняк Д.,* хор. Театр „Просвіти“ в Ланцуті. „Син України“. Варшава 1920. 4°, ч. 7, ст. 7.
- Збірна станиця, культ. праця.
- Рафальський,* пполк. Історія воєнного мистецтва — Наполеонівська стратегія. Стрілково 1921. 4°, ст. 1—33.
- Реферати. Літ. видання таборового журн. „Наша Зоря“.
- Р. Борис.* Українські сили під Московією 1920—1935. Львів 1935, 16°, ст. 32.
- Збройній боротьбі присвячено розділ: Криваві повстанчі роки.
- Р. Борис.* Чому Крути?! Львів 1936. 16°, ст. 32.
- Укр. військовий рух. Серед вояцьких мас. Перший український полк. 1. Всеукраїнський військовий з'їзд. На вищій щабель розвитку. 2. Всеукр. військ. з'їзд. Військо йде на пролом. Третій військовий з'їзд. Починається розклад.
- Реальні сили* Української Республіки. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 4, ст. 2.
- Військо.
- Ревакович Т.* З історії недавніх днів. Перший напад на Тухлю (від 27. IX. до 12. X. 1914). „Діло“. Львів 1915, ч. 4. 21—28.
- З часів світової війни. Проти москалів.
- Ревізія* процесу інж. Волод. Панькова. „Нов. Час“ Львів 1935, ч. 176, ст. 6.
- Редакція.* Про нашу військову термінологію. „Таборова“. Каліш 1928, 8°, ч. 9, ст. 114—120.
- Редакція „Хліборобського Шляху“.* Наступ руйніництва (Про психологію т. зв. „розколу серед гетьманців“). „Хлібороб. Шлях“. Львів 1932. 8°, ч. 7—8, ст. 160—166.
- Торкається також особи б. гетьмана П. Скоропадського.
- Реєстр* юнаків І. випуску Спільної Військової Школи, підвищених до першої старшинської ранги 5. листопада 1919 року. „Прапор України“. Кам'янець под. 1919. 4°, ч. 1, ст. 17.
- Резолюції і протести.* „Вісти ІЦК в Польщі“. Варшава 1927. 8°, ч. 14—17, ст. 48—74.
- З приводу суд. вироку на убійцю С. Петлюри.
- Резолюції* третього українського військового з'їзду в Києві. „Гром. Думка“. Вецяяр 1917. 4°, ч. 88, ст. 1.
- Рембалович І.,* пполк. Рейд 1921 року. „За Державність“. Варшава 19. Збірник 3. 8° в., ст.
- Решетило-Мицак Петро,* б. стр. І. п. п. ім. Дорошенка в Києві. Зі споминів сімнадцятилітнього новобранця. „Кал. Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 51—66.
- З Галичини до Київа. Бої з большевиками в околицях Київа. Відворот через Фастів до Проскурова. Галичина 1918—1919.
- Рибак Яр.* Спомини з Жовкви. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1921. 4°, ч. 6, ст. 4—10; ст. 6—8; ч. 8. ст.
- Про підготування до перевороту в Жовківщині

в осени 1918 р. Час від 26 жовтня до 20 грудня 1918 року.

Рибалко-Рибальченко, полк. Якою буде німецька армія? „Табор“. Варшава 1935. 8°, ч. 25, сторін 60—61.

Різників І. З діяльності Українського Червоного Хреста. „Воля“. Відень 1919. 8°, т. 4, ч. 2, сторін 63—66.

Ричинський А., др. Бої за Володимир Волинський. З оповідань учасників записав.... „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 7—8, ст. 14—16.

У. С. С. Сіра дивізія, укр. сотня Ярощука. Володимирволинський загін і боротьба з поляками. 3 ілюстр.

Р. К. За ключ до Львова. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°, ч. 7—8, ст. 2—4.

Гора Хима к. Бережан. 2. гал. корпус. 2. куринь УСС. Проти поляків.

Р. К. З боїв Бригади УСС. під Бережанами 22. VI. 1919 „Стрілець“. Борщів 1919, ч. 41—43.

Р. К. Історія одного кандидата на „вождя“. Політичний життєпис провідника „націоналістів“ Е. Коновальця. „Гром. Голос“. Львів 1934. чч. 24—26.

Р. К. Історія одного кандидата на „вождя“. Політичний життєпис провідника „націоналістів“ Е. Коновальця. Львів 1934. 16°, ст. 32. Відбитка з „Гром. Голосу“ 1934, чч. 24—26.

Вступ. Старий провідник... молоді. Ундівська ідеологія і тактика „вождя“. Австрійський офіцер. Часи Великої Української Революції. Неревольційна поведінка підчас правдивої революції. Коновалець як дипломат варшавського періоду уряду С. Петлюри. Нова „дипломатична“ роля Е. Коновальця.

Р. К. Наступ на головний двірєць у Львові. „Нов. Час“. Львів 1925, ч. ... (листопад).

Р-кий І., сотн. Спомини з львівських листопадних днів 1918 р. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1920. 4°, ч. 1, ст. 3—9; ч. 2, ст. 4—13.

Рогатиневич Сидір. На Маківці. „Укр. Слово“. Львів 1915, ч. 163, ст. 2—3.

У. С. С.

Рогатиневич Сидір. Св. Вечір в полі „Укр. Слово“ Львів 1916, ч. 6, ст. 4.

У. С. С.

Рогатинський І. Війна між двома селами. (Епізод з революційних днів на Великій Україні). „Кал. Черв. Каліни“ на 1934 р. Львів 1933. 8°, ст. 25—30.

II. 1918 рік, сс. Кучерівка і Студеник, глухів. повіту. Спілка з большевиками проти України. Бої між собою за здійснення большевицьких гасел.

Рогатинський І. Глухівська трагедія. „Життя і Знання“. Львів 1930. 4°, ч. 5.

Укр. погром в Глухові 6. і 7. березня 1918 р.

Рогатинський І. Памяти от.(амана) Кирила Карася (команданта Х. гарматного полку УГА). „Кал. Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 97—104.

Боева діяльність від часів Центр. Ради до червня 1920 року.

Рогатинський І. Чортківська офензива. „Кален. Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 58—64.

6—28 червня 1919. 4-та золочів. бригада 4-тий гарматний полк. Група „Південь“.

Рогенко Вас. В чім повинні завдячити союзні держави Росії у війні 1914—1915 рр. (Думка військових спеціалістів). „Червона Правда“. Кам'янець под. 1922, ч. 98.

Розозний Гриць, сотн. Базар. Чернівці 1934. 8°, ст. 84.

Вступ. Польські табори. Підготовка повстання. Що діялося в цей час на Україні. Підготовка до вимаршу на Україну. Дальші боеві операції. Епізоди. Марш на Київ. Відворот армії. Бій під м. Базаром. В повстанчому загоні. Трагедія 359-ох. Ліквідація повстанчої акції. Епілог.

Рецензії і замітки

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріяли до історії війська українського. Збірник 5. Каліш—Львів 1935. в. 8°, ст. 20. Ц. 6.50 зл. Видання Укр. Воєнно-Історичного Т-ва.

З приємністю беремо до рук цей грубий том зі сталевого коліру обгорткою, окрашеною такою промовистою графікою небіжчика П. Холодного. Чепурно видана, а на наші часи навіть люксово, на добрім папері, з численними мапками-схемами, вкладаними на крейдовім папері ілюстраціями (серед них є навіть друковані в 4 фарби) ця книжка без сумніву належить до шедеврів нашої видавничої продукції. А її многосторонній і поважний зміст становить цінний вклад в нашу визвольну літературу.

Кожда з 13 статей цього Збірника прочитується з неослабленим зацікавленням і багато дає до роздумувань. До більших статей, з яких тут подано лише початки, всі належать широко знаним військовим діячам і вже іспитованим на полі літературної діяльності ген. А. Пузицькому (Боротьба за доступи до Києва), ген. Ол. Удовиченкові (Від Дністра до лінії перемирря і відворот за Збруч), полк. В. Савченкові (Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі), пполк. А. Марущенкові-Богданівському (Матеріяли до іст. кін. Лубенського ім. М. Залізняка полку). Стаття ген. А. Пузицького мемуарного характеру і відноситься до першої половини 1919 р., коли по поваленню гетьманату війська Директорії, залишивши під натиском червоних москалів столицю, рушили пляновим походом на її відбиття. Описувані події розвивалися на Мозирському і Київському фронтах Північної Групи. Автор подає масу нового і цікавого матеріалу щодо осіб і акцій цього знаменитого походу, шкода лише, що подекуди виходить з рівноваги, що помітно в місцях, де пише про отаманію і в деяких різких характеристиках.

Статті ген. Ол. Удовиченка і полк. В. Савченка це наукові воєнно-іст. розвідки. Одна присвячена останньому походу 20 р., а друга револ. зривові проти скоропадщини 19 р. на Лівобережжі. Нетерпеливо чекається на закінчення обох статей.

Матеріяли до полку Залізняка представлені в 5. Збірнику лише одним розділом, але свідчать про пильну увагу автора до призирання властивого матеріалу. Темою праці автора, як він подає в пе-

редмові, був укр. козак, вояк без держави, що мусів власною кров'ю її ще здобувати, непризнаваний ні чужими народами ні своїм. То є дуже цікавий і оригінальний підхід до теми.

Є ще й друга стаття, присвячена поодинокій військовій частині, це займаючи описана історія першої укр. гарматної частини (Полк. К. Смовський. Гайдамацький кіш Слобід. України та його артилерія в 1917—18 р.). Позатим живо описувані події доповнюють цілий той матеріал, що становить у нас відокремлену рубрику т. зв. Крутянських подій.

До більших статей належить ще стаття знаного мемуариста і давного укр. діяча д-ра М. Галина (Спостереження і вражіння військ. лікаря з вел. війни і революція — продовження). Вміщений тут розділ „Командний російський Генералітет“, написаний на підставі особистого знання вищих рос. військових достойників, є просто архитвором сатири.

Невтомний історик нашої флоту С. Шрамченко дав новий і великого значіння артикул „Закон про державну укр. флоту і його виконавці“ (до того дуже гарні ілюстрації).

Як цікаву новельку читається талановито напи-

сане „На переломі“ Ю. Науменка. Цікаве не лише історично, але й психологічно. Темою переведення самотужки українізації військової частини молодим недосвідченим старшиною, ідеалістом, якими були всі ці божею милостю творці свого війська, що інтуїтивно відчували його вагу в часі стихійного переродження народу в націю.

Цікаві уривки споминів Я. Водяного про виступ Вільного Козацтва проти москалів у Винниці, хоч так і не лишилося знаним, чи до якогось бою дійшло, і Ю. Липи про сдеську учнівську Січ. В цій Збірнику окінчення воєнно-іст. розвідки сотн. О. Переяславського про бій під Лоевом під ком. М. Кричевського, розвідка ген. В. Дашкевича-Горбацького про генеалогію Остапа Дашкевича, написана з нагоди 400-ліття його смерті і бібліогр. показник літератури про УСС-ів популярного вже бібліографа П. Зленка.

Почуваємося до вдячності Укр. Воєнно-істор. Т-ву за такий солідний під всіма поглядами Збірник і горячо поручаємо його читачам і молодим дослідникам нашого недавноминулого. Ціна 6.50 зол. є крайно приступна.

I. З.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

До цього числа долучуємо поштові складанки та просимо прислати ними передплату за II. чвертьріччя 1936.

Щиро просимо всіх П. Т. Передплатників, що зваляють з передплатою за минулий рік та тих, що не прислали ще передплати на 1936., зробити це конечно в квітні.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 4. / Квітень 1936.

ЗМІСТ:

У Севастополі Ф. Невестюк	2	Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на Київ	
Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917—20 Ярослав Шрамченко.	2	Інж. М. Скидан	10
Великодній спомин з 1915 р. Ю. Е. О.	3	Нові дві вістки про коліївщину д-р Михайло Антонович	14
До історії камянецької спільної юнацької школи полк. В. Евтимович	4	У московському полоні Михайло Островерха	15
Великодня „Бомба“ І. Іванець	7	Тридцятьліття „фаркіхи“	18
		На переломі Теодор Марітчак	19
		Бібліографія	22

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 5

ТРАВЕНЬ

1936

ГОЛОВНИЙ ОТАМАН СИМОН ПЕТЛЮРА

СТРІЛЬЦІ

Пісня зза садів
Десь полилася
І селом у діл
Покотилася...

До низьких вікон
Грімко вдарила...
Хат дрімучих сон
Геть розхмарила.

Молодь і старці
Всі метнулися:
»Ах, Стрільці! Стрільці!...
Повна вулиця!«...

На дорогу з хат
Висипаються...
Лиця у дівчат
Усміхаються.

Матері сумні
І засмучені:
»Ах, які вони
Всі помучені!«...

В кожній думки:
»Десь і мій пішов«...
Вються сліз нитки,
Як горячий шовк.

Там — дівчат гурток...
Йде словообмін:
»Бач, ах, бач онтой,
Який гарний він!«...

Вже здається всі,
Вже останні йдуть
— — — — —
Йшли селом Стрільці...
Щаслива їм путь!

Симон Петлюра

3 нагоди 10-ої річниці смерті.

(1879 — 1926).

Написав *Андрій Жук*.

З імям Симона Петлюри зв'язаний найважливіший і найбільш драматичний період в новітній українській історії — збройна боротьба українського народу проти Росії за відновлення української держави. В цій боротьбі Петлюра виріс на національного героя і політичного провідника нації і увійшов в історію, як символ українського самостійництва, і як дороговказ у дальшій визвольній боротьбі українського народу.

На жаль широкі верстви української суспільності по обох боках Збруча мало що знають про Петлюру, крім того, що він був організатором і головним отаманом української армії, що під його проводом велося протигетьманське повстання і протибольшевицька боротьба, що в цій боротьбі пішов він на союз з Польщею, а як війна з більшовиками була програна — опинився на еміграції і в Парижі замордував його більшевицький агент, жид Шварцбарт.

Про життя і діяльність Петлюри до цієї його незвичайної кар'єри, що закінчилася такою трагічною смертю, дуже мало досі оголошено друком, а ще менше дісталася до загальної відомості української суспільності. Переважна частина написаного про Петлюру появилася друком поза межами тих держав, в яких живе головна маса українського народу. Через те постать С. Петлюри досі для багатьох являється невизрадною і загадковою.

Дехто прикладає до С. Петлюри таку мірку, якою мірять випадкові, по суті дрібні, але впа-

даючі в очі явища, багатих на такі явища революційних і воєнних часів. Тимчасом С. Петлюра не був ніяким випадком в історії визвольної боротьби українського народу, тільки явищем сказати б, закономірним.

С. Петлюра був при народинах новішого політичного українства і довгі літа перед війною і революцією 1917 р. працював для справи національного відродження рідного народу. Був він визначним членом Революційної Української Партії (1900—1905), відтак української соціал-демократичної робітничої партії, що займала передове місце в українському політичному життю на Наддніпрянщині й члени якої, з цієї причини, зайняли провідне становище в революції 1917 р. і в будівництві самостійної української держави. З них на найвищий щабель вибився С. Петлюра, певно тому, що крім громадського й політичного, як то кажуть, стажу, мав найбільше духовних прикмет, які цінують осіб, що їх перст божий визначає на провідників народу.

Про цей довоєнний період життя і діяльності С. Петлюри й подаю нижче коротенькі відомості.

Симон Петлюра уродився 1879 р., був сином Пелтавського міщанина з козаків, Василя Петлюри, з професії візника. Не мав Василь Петлюра великих достатків, але не був він і бідаком, коли мав змогу посилати своїх дітей до середніх і вищих шкіл. Його старший син Федір († 1906) скінчив вищу агрономічну школу, Симон учився в Полтав-

ській Духовній школі (бурсі), а відтак в Духовній Семинарії.

Що із себе уявляли батьки Симона Петлюри під оглядом культурним і в якій атмосфері він ріс і виховувався в дошкільних роках, про це ніяких відомостей не маємо. Але можна припускати, що старі Петлюри, мешкаючи власним господарством на передмістю Полтави — „Новое Строеііе“, котре ще не цілком втратило тоді характер підміського села, були звичайними підміськими селянами, статечними людьми праці, й виховували своїх дітей в традиційному для українського селянства дусі привязаности до всього рідного, евангельської любови ближнього, трудолюбности і обовязковости.

Малим підлітком вступив С. Петлюра*) до І-ої класи Полтавської бурси, приготований до школи вдома старшим братом Федором. Був Симон хлопчина дрібний, худорлявий, але незвичайно живий, сміливий, товариський і відразу завоював симпатії своїх товаришів та став між ними першим.

Шкільний товариш Петлюри, Ів. Рудичів, оповідає в своїх споминах, що „Петлюра завше був живим і відзивчивим хлопцем. Де весело, де співають, то вже й чути його голос, його безжурний сміх, або оживлену балачку. Або треба когось оборонити, особливо меншого — Петлюра там! Це він став показувати в старших клясах бурси. По кривджені малі бурсаки завжди несли йому свої жалі, а він їх втішав, обнимав за щию“... На обідчиків впливав звичайно словом, але й стусанів не жалів. „І він, фізично не сильний, мав до себе таку пошану як і справжні бурсацькі силачі“.

Нудна шкільна наука в бурсі а відтак і в семинарії, мало захоплювала живого і житерадісного Симона. Його тягло до іншого. Він кохався в пісні, захсплювався театром, сам виступав в театральних представленнях, які улаштовували бурсаки, і навіть брався до писання театральних песок. Взагалі була це артистична натура, вроджені спосібности якої офіційна шкільна наука скорше тамувала, ніж розвивала.

Українська пісня та український театр були на ті часи єдиною формою вияву на вні національного почуття. Цим почуттям жили всі учні полтавської бурси і полтавської семинарії, що склалися головним чином з дітей села, дітей сільського духовенства, а почасти й селянства, отже з елементу зовсім не зачепленого русифікацією, або зачепленого в дуже слабій мірі. Взагалі в полтавських

Голозний Отаман Симон Петлюра і диктатор Е. Петрушевич перед Голозним Управлінням Генерального Штабу в Кам'янці. 1919 р.

школах панував український національний дух і тут скорше як де інде народилося й свідоме політичне українство, що захопило не одиниці, а десятки й сотні молодіжи.

Не знати коли і під якими впливами повстала в Полтавській Духовній Семинарії нелегальна Українська Громада, але відомо, що на переломі століть (1899—1902) Симон Петлюра належав до провідних осіб в життю цієї Громади. Значну роль в життю Громади грали між інш. брати Олександр і Володимир Міхновські, через яких, імовірно, до Семинарії дісталася свіжа струя політичних ідей кийвського гуртка т. зв. „Тарасівців“, визначним членом якого був їх близький кривняк Микола Міхновський, тоді кандидат адвокатський у Харкові.

В 1900 р. полтавські семинаристи, зорганізовані в Українській Громаді, спровали на шевченківське свято (яке очевидно було нелегальним і відбулося поза мурами семинарії) Миколу Міхновського з Харкова і він виголосив перед зібраною на святі публікою історичну промову про боротьбу за самостійну Україну. Ця промова в тому ж році появилася друком у Львові, як перша публікація Революційної Української Партії, ідея якої виникла ще перед роком таки в Полтаві, а організаційно оформилась у Харкові, за пару тижнів перед поїздкою М. Міхновського до Полтави*).

Цей факт визначає дальшу дорогу в житті Симона Петлюри і його товаришів по громаді. Всі вони стають активними членами Революційної Української Партії, а свою революційність прояв-

*) В якому саме році вступив С. Петлюра до бурси — свідощтва його шкільних товаришів розходяться. В. Корольов подає 1889 р., а Ів. Рудичів 1892 р.

*) Див. про це в моїй статті про С. Петлюру в календарі „Дніпро“ на 1934 р.

ляють передовсім в мурах семинарії. Почалося з дрібних сутичок із шкільним начальством на тлі харчів і т. п., а скінчилось в 1902 р. домаганням заведення української мови й предметів українознавства в навчальній програмі семинарії, висловлене в особній петиції, за підписом пари сот семинаристів і скріплене не цілком мирною демонстрацією. Наслідок цього виступу був такий, що на початок вилетіли з семинарії всі члени Української Громади, на чолі з С. Петлюрою, понад 20 осіб, а вслід за ними ще кількадесять учнів, вкінці закриті були середні класи семинарії, а всі учні мусіли розіхатися домів.

Було це під весну 1902 р. Якраз в тому часі вибухло селянське повстання в Полтавській і Харківській губ., до якого в неمالій мірі причинилася Рев. Укр. Партія, агітаторські кадри якої на терені Полтавської губ., склалися головним чином з учнів Полтавської духовної семинарії.

По звільненні з семинарії, С. Петлюра пробує приготуватись до вступу в якусь вищу школу, але скоро закидає цей намір і з кількома своїми товаришами по семинарській громаді емігрує на Кубань. Разом з кількома місцевими українцями заснують імігранти Чорноморську Вільну Громаду РУП. в Катеринодарі і започатковують український політичний рух на землях кубанського козачого війська. Коли в революційних 1917/18 роках кубанське козацтво також підняло прапор державної самостійності і єдності з головним пнем українського народу, то в цьому була значна доля заслуги її полтавських емігрантів.

В Катеринодарі С. Петлюра працює між інш. над виборкою з архівів Областного Управління актів до історії кубанського війська, до написання якої брався тоді відомий учений статистик Ф. Щербина. Пробуджений ще раніш у Петлюри інтерес до Минувшини рідного народу, за цією роботою скріплюється і поглиблюється. Аджеж ходило про історію останніх могікан українського самостійництва XVIII віку, решток геройської Січи Запорізької, що примушені були вимандрувати на Кубань.

І тут запорожці улаштовують своє життя на свій питомий лад. Скоро, одначе, Петербург почав втручатися у їхні справи і накидати свою волю, викликаючи, від часу до часу, явну опозицію серед козацтва. І при розборці старих актів кубанського козачого війська, С. Петлюра спеціально шукає виявів тої опозиції та із замишуванням студіює такі матеріали.

Проф. Ф. Щербина оповідає в своїх споминах про С. Петлюру, що особливо зацікавила його справа козака Федора Дикуну, котрий „од цілого війська“ домагався, щоб був привернений запоріж-

Могила Гол. Отамана на кладовищі Пер Ляшез в Парижі.

ський лад в кубанському війську з самостійною козачою радою і виборною старшиною. Всі „діла“ в цій справі Петлюра брав до себе до хати, перчитував „од кришки до кришки“ і нераз висловлювався про те, що „Дикун був зразковий козацький діяч“ і що „тепер би треба Дикуну“. — „І коли потім історична хвиля підняла Петлюру на верх народньої маси, то не раз приходила мені в голову думка, — пише проф. Щербина, — що мабуть чорноморець Дикун закинув таки іскру в горячу голову полтавського козака і своїм прикладом духом підтримував його в розпочатій ним боротьбі за народ, його права та інтереси“*).

На Кубані Петлюра продержався не довго, був арештований за революційну діяльність і по виході з тюрми мусів емігрувати за кордон. В осени 1904 року знайшовся він у Львові, де Рев. Укр. Партія мала свій закордонний осередок, тут друкувалися видання партії і звідси нелегально перевозилися вони для поширення на Україну. Коло цього працювало досить багато людей, взявся до цієї праці і Петлюра.

Серед членів УРП. було тоді велике роздвоєння думки, якою дорогою йти, щоб скорше дійти до завойовання для українського народу національної свободи і до поліпшення соціальних умов його існування.

Тут немає місця докладно над цим спинятися. Коротко скажу, що спір обертався коло того, чи в програму партії вставляти домагання політичної самостійності України, чи ні*), і чи партія має

*) Порівн. його „Симон Петлюра на Кубані“, в Збірнику пам'яги С. Петлюри. Прага, 1930, ст. 191.

*) Від першої своєї брошури „Самостійна Україна“ РУП. з тактичних поглядів скоро відмовилась. Це, очевидно, не означало, що партія відмовлялася від ідеї самостійності України, тільки ця ідея не була практичним постулатом партії.

бути суто українською національною організацією і пильнувати своєї організаційної самостійности, чи стати прибудівкою до російської соціалдемократичної партії.

На тлі цих спорів прийшло до розколу РУП. На партійному зїзді в грудні 1904 р., що був скликаний у Львові, частина членів зїзду, головно закордонці, на чолі з М. Меленевським, вийшла з РУП і заложила „Українську Спілку“, котра злучилася з РСДРП. Після цього розколу провід партії опинився в руках М. Порша, а його вірним співробітником і товаришем в обстоюванні організаційної самостійности українського революційного руху та національно-територіяльної автономії України, став С. Петлюра.

Протягом майже цілого 1905 р. С. Петлюра перебуває у Львові, працює коло партійних видавництв, входить у близькі взаємини з галицькими соц. дем., зближується до Івана Франка і Вол. Гнатюка і ці два галицькі діячі безумовно мали на Петлюру дуже великий вплив. Може завдяки їм Петлюра не став яловим доктринером, та зберіг широкий діапазон заінтересовань. Зрештою це відповідало його натурі.

По повороті після жовтневої революції 1905 р. на Україну, С. Петлюра приймає живу участь в партійній роботі, головно на літературному полі, як співредактор місячника „Вільної України“, що виходив в 1906 р. в Петербурзі і тижневика „Слово“, що виходив у Києві в 1907—1909 роках.

В 1909 р. обставини заставляють Петлюру покинути Україну. По короткім побуті в Петербурзі, переїжджає він до Москви і тут осідає на довший час, діставши постійний зарібок в асекураційнім товаристві в характері бухгалтера. В Москві С. Петлюра займає передове становище серед української кольонії, проявляє свої літературно-організаційні спосібности, як редактор українського місячника в російській мові п. н. „Українська Жизнь“, що виходив від 1912—1915 р., і свій пропагаторський хист та уміння зеднювати собі людей.

Обертаясь С. Петлюра в Москві серед цвіту мо-

сковської інтелігенції, з академіком Коршем стояв навіть в близьких приятельських відносинах і цей великий ум, пізнавши Петлюру ближче, доглянув в ньому великого чоловіка.

Академік Корш так мав висловитись про С. Петлюру: „Українці самі не знають кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра — видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не ціла правда. Петлюра безконечно вищий за те, що про нього думають. Він — з породи вождів, людина з того тіста, що колись у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями. Живе він при несприятливих умовах, не може виявити себе. Та хто знає, чи не зміниться все навкруги? А коли зміниться, буде він вождем українського народу“*).

Слова Корша були пророчими. Це пророцтво здійснилося, коли „змінилося все навкруги“, коли вибухла революція 1917 р. і С. Петлюра появився у Києві на першому укр. військовому зїзді, як делегат якоїсь військової частини, при якій він повнив якусь функцію, як урядник Союзу Земств чи городів, був вибраний головою зїзду, став головою українського військового комітету і найбільш популярною особою серед українського вояцтва, а відтак його вождем.

Мазепиньством охрестила Москва визвольний зрив українського народу на початку XVIII століття, Петлюрівщиною охрестила Москва тепер ведену боротьбу українського народу за своє визволення з московського ярма. І це є об'єктивний показчик історичної вартости й значіння С. Петлюри.

Мазепа вмер на чужині власною смертю. Петлюру згладив зі світу рівнож на чужині агент ГПУ. Але як зі смертю Мазепа не вмерла його ідея, так зі смертю Петлюри не вмере та ідея, за яку він боровся. А українська земля видасть нового Петлюру, який поведе український народ до боротьби і побіди.

*) Порівн. М. Славинський, „Симон Петлюра“ в збірнику „Пам'яті С. Петлюри“, Прага 1930 р. ст. 12.

Ф. НЕВЕСТЮК

Вершник

Увесь день на коні,
У сідлі увесь день —
Так ввижаєсь мені
Той вершник молодий.

Прошумить, промайне
Тільки шлях закоптить...
Вихор пережене,
Наперед полетить.

Увесь день на коні,
У сідлі увесь день...
Ах, по серці мені
Той вершник молодий!

Хочби й смерть там була,
Хочби й мав він не жить —
Полетить, почвала,
Обовязок сповнить.

На коня впаде ниць,
Понад ним веться шлик...
Очайдушний їздець!
Очайдушний вершник!

Перша зустріч з Головним Отаманом

Написав *Шкандор Зиневич.*

На завше залишиться в пам'яті безпосередніх учасників і наочних свідків та страшна трагедія, яку пережив Київ зі своїми громадянами під час червоно-московської навали банд Муравйова в 1918 році.

Не один, напевно, татарський хан позаздоровив би такому походу на християнську столицю сучасних московських монголів ХХ віку. Історія збройної боротьби нашого народу в його визвольних змаганнях не омине записати на суд наступних поколінь ці страшні дні, що їх пережила українська столиця.

Обезсилена в нерівній боротьбі Українська Армія, її Уряд і Центральна Рада змушена була залишити столицю, пересуваючись на захід до Житомира.

В силу обставин місто це прийняло вигляд великого оборонного центру, куди з усіх сторін по-

спішно стягалося військо Центральної Ради для стримання червоної навали. Наказом командуючого обороною Житомирського району мене призначили тоді командантом двірця в Житоїрі. Саме тоді, загальною думкою вищого командування було, дати рішучий відпір москалям на перегоні Кодня-Рея Житомирського залізничного вузла. Така думка знайшла цілковите узнання в постанові, яка запала на великій нараді командуючих окремих частин, на котрій брали участь представники Уряду і Центральної Ради.

Тим часом москалі, негаючи часу, без жадної перешкоди заняли Козятин і в той же день (коло 7 год. 15 лютого) вийшли до Бердичева, висовуючи по залізниці на Житоїр найліпші свої бойові частини, що виключно складались з матросів (квіт московської революції). На перегоні Рея-Кодня москалі, довідавшись, що з боку Житоїра посову-

Гол. от. С. Петлюра зі своїм штабом 1917-18.

ється назустріч українське військо, почали поспішно, просто з вагонів уставлятися до бою густими розстрільними з обох сторін залізниці. Українські частини в складі двох сотень кінноти, першого пішого стрілецького полку, та гарматного відділу в бойовім порядку з боку Кодні вирушили назустріч ворогові.

Бій розпочався по залізниці на 5-ій верстві, від ст. Кодня в районі Солотвина. По короткій гарматній підготовці, що її так блискуче перевів осаул Тимошенко, наші розстрільні зі „Славою“ кинулись на матросів, які підпустили українців до себе на 100 метрів, однакж бою на багнети не прийняли, втікаючи без ладу в напрямку Реї — Бердичів П. В той саме час наша кіннота наскочила з крил і почала рубати утікаючих москалів. Звичайно матросів до полону не брано. Переслідування ворога продовжувалось до пізнього вечора. Не пощастило червоній гвардії розгромити „буржуазну раду“, як то голосили їх накази, бо крім великих страт людьми, мусли залишити багато зброї та ріжного майна, подаючись безупинно в бік Козятина. Українські частини на приказ повернулись до Житомира, несучи велику радість в перемозі над ворогом. Великим бойовим запалом горіли серця нашого молодого вояцтва, хоч слабо організованого, але, тоді вже, міцного духом та свідомого великої справи, до якої їх покликкала Відроджена Україна.

За короткий постій в той час українських частин у Житомирі переведено велику реорганізацію ріжнотипних кошів та загонів, на чолі котрих стояли часто люди не військові. З боку деяких командантів — цих екзотичних „отаманів“ — бували просто злочинні вибрики як повний непослух та неузнавання жадного військового авторитету. Для прикладу наведу один факт. На двірці в Житомирі увійшла якась частина в силі 40—50 людей. Козаки ці озброєні були, як то кажуть, „до зубів“, бо крім рушниць мали шаблі, револьвери, навіть по два, без кобур, засаджені за пасами. Цей „залізний курінь“, що так називався, мав скорше вигляд якогось мандрівного цирку, а не військової частини. Більш оригінально ще виглядав їх командант „отаман“ з прізвища Мілашкевич чи що...: два „маузери“ за пасом, шабля — старокозацький ятаган, та посередині російський „бебут“; до того величезний справжньо-козацький вус, на голові шапка з блакитним шликом, — надавали цьому „отаманові“ дійсно грізний вигляд.

Серед величезного натовпу на двірці військових та цивільних „отаман“ Мілашкевич зі своїм курінем на власну руку узнав за необхідне навести свої „порядки“.

Вхідні та вихідні двері двірця позамикав та поставив кругом свою варту, після чого в почекальнях почав переводити у цивільних пасажирів особисті труси. Підозрілих наказував виводити зі стації і відсилав на суд у невідомому напрямку. Піднявся великий гвалт та плач, що змусив мене негайно звернутись до п. „отамана“ з рішучим протестом проти самовільного втручання до справи, що до нього не належить:

— Пане отамане, я командант двірця, а тому не

можу погодитись, аби без дозволу вищої влади. Ви могли самочинно переводити на двірці труси та виводити людей кудись на розправу тим більш, що на запасових торах у вагонах перебуває наш Уряд і Командарм Ген. Пресовський.

На це була відповідь коротка:

— Ідіть, пане, звідкіля прийшли, а то... — показав пальцем на свої „маузери“, — додаючи — „певно — не чули ще про отамана Мілашкевича“... На цьому розмова скінчилась... Я вийшов на перон, а з боку яру, за старим двірцем було чути часті окремі стріли... Хтось з присутних старшин порадив мені негайно удатися в цій справі до Симона Петлюри, який перебував тоді в вагоні на запасових торах. В коридорі салон-вагону зустрів мене старшина, що представився як адютант С. Петлюри, тодішнього ще команданта коша. Підчас цієї розмови вийшов з купе С. Петлюра, а підійшовши до нас запитав:

— Що там сталося?

Я, назвавши себе, докладно оповів про інцидент з отаманом Мілашкевичем і попросив в якийсь спосіб припинити його анархію, бо в противному разі складу свої обовязки команданта. Вислухавши мій доклад, Головний Отаман, міцно схвильований, дослівно сказав: „Я Вас розумію... ця сваволя та самоуправство таких „отаманів“ веде нас до анархії; болю душею, слухаючи цього, але я тільки командант частини не можу тут розпоряджатись. Негайно підіть до ген. Пресовського, він знайде на нього раду“.

Ця розмова з бл. п. Головним Отаманом, та його душевне страждання за безлад та за ту анархію, що її несли нашій армії такі отамани, як Мілашкевич, на завше залишаться в моїй пам'яті.

Головний Отаман у гурті своїх найближчих співробітників та в товаристві члена Директорії Ф. Шевця — осінь 1919 р., в городі на Високій вулиці, в Кам'янці-Подільському. — Зліва на право: член Директорії Ф. Шевць, особистий адютант Головного Отамана сотн. Крушинський. Головний Отаман С. Петлюра; перекладчик при Ставці, керуючий справами Директорії Мирнонович, командант Директорії сотн. Куликівський, н-к військ.-похідної канцелярії сотн. Бутенко.

45-ліття „Тарасівців“

(до джерел самостійництва в 1917 році у війську).

Написав В. В.

I.

Традицію в історичному життю не високо ставила еліта українців у Києві 1917-го року.

Тимбільше заслуговує на увагу невелика група т. зв. „самостійників“, що від самого початку відродження виразно й гостро поставили ідею незалежності і її фундаменту — національної армії.

Звідки повстала та виразність світогляду „самостійників“? Світогляд той (що став вкінці виразом цілої української державности) мусів мати такеж органічне коріння в історії українського суспільства, як і світогляд їх противників — лібералів і соціалістів. Лише, коли коріння Драгоманівщини та марксизму досить докладно освітлені, то джерела „самостійництва“ в 1917 р. — менше знані. Тимчасом з розвоєм українського відродження власне те „самостійництво“ прибирає більшої ваги в очах сучасного покоління.

Історично значне місце у світогляді самостійників за Центральної Ради повинна зайняти т. зв. справа „Братерства Тарасівців“. Існування його припадає на часи реакції молодих українців проти українофільства і українофілів, людей, що „не вірючи в воскресення свого народу пристосувалися до культури російської тай ісповідували „єдину, неділиму Росію“. Чесні і чисті, вони любили свій народ, а працювали для чужого.

Всупереч їм поставила невелика групка молоді віру у власні сили. Найвиразнішою серед тих молодих українців була організація студентів Тарасівців. Проіснувала кілька літ в напруженій праці і була розгромлена харківськими арештуваннями і слідством. Зоставила традиції писані, і традиції живі в людях, що відіграли пізніше видатну роль в організації початків українського війська у Великій Україні.

II.

Сорок п'ять літ тому, в кінці літа 1891-го року чотири молоді студенти (один киянин, решта харків'яне) відвідали могилу Тараса Шевченка, заклали там таємну організацію „Тарасівців“ і присягнули на вірність Україні.

„Щось дуже давнє, — описує рік пізніше один з чотирох, — плило з глибокої глибочини душі... Дух Тарасів був між нами німим і невидимим свідком нашої присяги, що ніхто з нас не схибне в бік, не покине своєї України“ („Зоря“ 1892 р.).

Поширення добре законспірованого Братерства пішло досить швидко: відразу ж повстали гуртки Тарасівців у Києві (Боровик, брати Міхновські, Вол. Шемет і інші), Харкові (Липа, Яценко, Зозуля й інші), потім повстають в Одесі, Чернігові, та на Полтавщині.

Присяга перших Тарасівців на могилі Т. Шевченка в 1891 р. — мал. П. Метик.

У своїй програмі (що дійшла до нас трохи zdeформована) Тарасівці підкреслюють своє негування перепон в імя будучини. „Ми поставимо нашу національну справу так, що вона не залежатиме від сьогочасних обставин; своєю істотою і моральною силою ми знищимо сі обставини“. Як бачимо, такі думки можуть стати підвалинами творення війська нації.

Одні з перших в історії модерного українства Тарасівці підкреслили, що „жадні географічні межі не можуть розеднати одного народу. Аби в нас була моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас“.

У спогадах Тарасівця читаємо, що „іншої України, як самостійної, Тарасівці собі й не уявляли“. Інша річ, що очікували змовники довгої і важкої боротьби з Росією. Як центр політичної боротьби, що до нього Тарасівці привязували велику вагу, мала бути Галичина.

Однак спроба постійного звязку з Галичиною скінчилася невдатно для харківських братчиків. Перша поїздка туди братчика Байздренка вдалася, друга скінчилася зле завдяки незручності молодого Володимира Самійленка. Жандарі не мали одних певних інформацій про Тарасівців.

Позаарештовували багато цілком неповних людей м. ін. Софію Русову. Не викривши організації, покарали кермуючись швидше „жандармським нюхом“ і той „нюх“ не ошукав їх. Найменш лагідні кари дістали братчики, хоч вони і не зрадили організації при допитах (Липа, Степаненко, Яценко, Байздренко).

Харківська група Тарасівців перестала існувати вже в 1893 р., пізніше закінчили своє організаційне життя групи братчиків по інших містах України.

Їхня роль не скінчилась. Окремі братчики працю-

вали в душі братерства (Вол. Шемет і Міхновські на Прилуччині й Лубенщині, Липа на Ананівщині і т. п.), і коли в 1900-их роках повстає Р. У. П., самостійницький напрям у тій партії репрезентують Тарасівці (М. Міхновський „Самостійна Україна“) і вихованці Тарасівців (головно Полтавці, Харківці, Лубенці й Прилучанці). Ідеологічні розходження самостійників і чистих соціялістів, як знаємо, руйнують Р. У. П., і в 1904/05 рр. повстає вже чисто соціялістична У. С. Д. Р. Партія на плятформі тільки автономії України.

Інша група т. зв. Українська Народня Партія, (У. Н. П.) заснована в 1901/02 рр. на Слобожанщині з осередком у Харкові, була мовби наступницею Тарасівців і не зрадила самостійницьких ідеалів. Вона хоч теж пережила внутрішню кризу в тих роках, що і Р. У. П., — дотривала як єдина самостійницька група до року 1917-го. Члени її відзначились спочатку головно в формуванні Вільного Козацтва (І. Луценко). Пізніш, злившись з іншими молодшими групами (м. ін. укр. нац.-соціялістами), утворила вона т. зв. партію самостійників-соціялістів. (Тарасівці — Степаненко, Липа, Боржковський).

III.

Найяскравішим прикладом булаб праця окремих Тарасівців в утворенню війська. В грізнім моменті

вагання велику ініціативу проявив тут колишній київський братчик, Микола Міхновський організатор 1-го Військ. З'їзду, а також близький до Тарасівців, Іван Луценко, основник одеського військового „Братерства Мазепинців“, організатор Одеського Военно-Рев. Комітету, вкінці братчики Степаненко, Кононенко, Боржковський... Зусилля їх злилися з зусиллями інших патріотів українців — військових.

Одночасно може здаватися, що світогляд Тарасівців не має вже значіння, коли по 1918 році всі українські групи прийняли гасло самостійности, а навіть соборности під натиском обставин. Однак у духовім життю не багато цінимо те, що сталося механічно під натиском обставин. На це не потреба великих зусиль, і це не дає тривалої традиції.

Цяж група українців в найглухіших дев'ядесятих роках Великої України постановила сама підпорядкувати собі обставини.

Мусіла мати в собі запас надзвичайної енергії, оголошуючи тоді більше як коли важку боротьбу за самостійність. Тому може в них органічних, а не випадкових самостійниках криється вартість традиції для будучини.

Шлях І-го Гал. Корпусу в поході на Київ

Написав: *Инж. М. Скидан.*

(Докінчення.)

Відїзджаючи з двірця, ми почули лише два вистріли. Стріли перелетіли начебто понад нами. В цей час на дворі починало вже темніти.

Ось як фактично штаб І. корпусу виїздив з Києва. Те, що ген. Сальський писав в своїх спогадах, що штаби 1 і 3 корпусу виїхали з Києва вже після якогось там порозуміння з денікінцями, до І корпусу не відноситься. Штаб І корпусу виїхає без всякого порозуміння, навіть командіра корпусу зі своїм начальником штабу.

Отже виходить, що Київ не був обсаджений, бо їдемо вперед без жадних перешкод. Те, що про рокував от. Любковіц, не сталось. Останнє мене трохи заспокоїло.

За Постом-Волинським їдемо вже полем. Нашу дорогу перетинає широка дорога, по якій, бачимо, ідуть наші війська. Хтось каже, що це наші стрільці. Відчуваємо, що наш потяг припиняє хід і на решті стає. Наш вагон майже напротил дороги. Чути якийсь крик. До мене долітають такі слова: „Зрада, Зрада! Хто зрадив?! Мої стрільці плачуть!“ Питаю стрільців, чи вони не знають, хто це кричить. Відповідають мені, що це командант б бригади сот. Ю. Головінський. Правдоподібно мені не прийдеється вже оправдуватись, подумав я собі. Мені було відомо, що сот. Ю. Головінський належав до найбільш популярних старшин в І корпусі. Одже з його словами очевидно будуть рахуватись.

І я не помилився. Праві були ті, які обстоювали виїзд з Києва. Будучи вже дальше від місця самих подій, нам лекше було зорієнтуватись в тому, що маємо робити.

Стояли ми тут недовго. Було вирішено, що переночуємо на стації Мотовилівка, куди ми і вирушили.

В ночі мені не спалось. Як тільки почало сіріти, я вже блукав біля стації, властиво за стацією. В голові роїлось море ріжних думок. Адже тут деє недалеко погіб сот. Черник!? Після цього пригадується мені його величавий похорон в Києві. Далі, пригадується акт проголошення соборности українських земель на Софійській площі. Нарешті, вчорашній візд в Київ. Все це зворушує всю мою істоту, але сором за кінець вчорашнього дня сильніший понад усе. Цей сором просто розриває мені груди.

Незабаром бачу хтось до мене іде. Мое зацікавлення довго не тривало. Через хвилину я мав шану говорити з ген. М. Омеляновичом-Павленком. Генер. М. Омелянович-Павленко звернувся до мене приблизно з такими словами: „Я ген. Омелянович-Павленко. Полк. Микитка мені сказав, що ви можете дати мені інформації про вчорашні події“. Ген. Омелянович-Павленко мав місію переговорювати з Добровольчою Армією. Всі події попереднього

дня, що мали місце в Києві, я переказав коротко ген. Омеляновичові-Павленкові.

На станції Мотовилівка, вже в день, я випадково зустрівся з представником Державної Інспектури при штабі 3 корпусу з п. О. Статником. Із розмови з ним виявилось, що він знаходиться зовсім в інших умовах, ніж я. Він був дуже здивований моїм положенням при штабі 1. корпусу, бо він фактично був представником при 3. корпусі, але не при штабі його. В той час йому не було навіть відомо, що діється зі штабом корпусу.

Одже незалежно від нас, умовини, а може почасті наша різна вдача, звели нас не на однакові ролі. Мені невідомо, наскільки сприятливі, чи несприятливі обставини були для співпраці в останніх двох корпусах, але що відноситься і корпусу, то вони були сприяючі. Починаючи самим командантом полк. Микиткою, і, кінчаючи найбільш сміливим і одвертим сот. Гнатевичом, всі старшини штабу і то впродовж цілого часу, виявляли найкращі інтенції. Якихось нарікань, інтриг, або чогось подібного, я ніколи ні від кого не чув. Ділове і серйозне відношення до своїх обов'язків було для всіх спільним явищем. Про всіх старшин штабу, що мені довелося з ними співпрацювати, у мене залишилися найкращі спогади.

З Мотовилівки ми переїхали тогож таки дня на станцію Васильків. Після такого кошмарного дня, яким був для нас всіх, 31 серпень, ми же трохи відпочали, і через те, могли вже спокійніше аналізувати всі події вчорашнього дня і наше положення. Всім було ясно, що з Добровольчою Армією доведеться битись і то скоро.

Київські події не внесли жадних ускладнень між мною, як представником Державної Інспектури, і штабом. Всі ми разом почували себе як ті учні, що щойно провалились на іспиті. І воно в дійсності так і було. Іспиту ми не видержали, себто своїх завдань, будучи вже в Києві, ми не виконали.

Отже чи була тут зрада, як дехто з буйною фантазією думає так ще сьогодні, чи тільки ми не спроможні були опанувати саму ситуацію?

Безперечно друге, себто ми не були приготовані до складної ситуації, на те, що вже завтра перед нами буде новий ворог і т. д. Уявлення моментів зради могло повстати лише в першій хвилі, і то в тих, хто був далше від осередку самих подій.

Загальний погляд тоді був такий, що головню завинило Головне Командування своїм невизначним наказом. У цьому наказі писалось, що при зустрічі з військами Добровольчої Армії, старатися першими не вступати з ними в бій. Одже непрошені гості влізли в нашу хату, себто в Київ, а штаб не мав виразного і рішучого наказу, що йому робити.

Я особисто займав інше становище. Ставив це питання перед полк. Микиткою приблизно в такій площині: Нас мовляв обезброюють, одже ми мусимо боронитись. Не ми вступили в бій, а в бій вступили з нами, одже цей бій ми мусимо прийняти. І я особисто не вагався це зробити, але пок. Микитка на мої слова відповідав, що він на це не має наказу.

Об'єктивно кажучи, в тому була велика частина

рації, що завинив наказ. Адже треба було числитись, що наказ цей відноситься в першу чергу до армії, для якої умовини були чужі і до молодих ще командантів, що звикли виконувати лише точні накази, та про свого нового ворога майже нічого не знали.

Подібний наказ, генерала чи взагалі кожного старшини, який звик виконувати точні накази, який боїться чи не сміє виявити особистої ініціативи, чи то боїться взяти на себе якесь ризико, більш ніж наполовину обезброює.

На двох стільцях можуть сидіти дипломати, особливо дешевенькі, які завжди програють, але не армія зі зброєю в руках. Остання кермується іншими законами та іншими засадами. Перед армією пише одна можливість: битись або не битись.

Але причина тому, що сталось 31 серпня в Києві, не тільки в цьому, але й у дечому іншому.

Насамперед зайвою була парада. Парада хороша річ у тилу, але не під боком підступного ворога. Парада в найкритичнішу годину відірвала військові частини від їхніх безпосередніх боевих завдань. Вона викликала на вулицю маси, які для нас стали тяжким баястром на місці події, себто біля Думи.

Наш противник був із боку і йому було краще видно, що він має робити. Він вже мав свої добровольчі „отряди“ з місцевих чорносотенних офіцерів, які встигли вже зорієнтуватись в обставинах.

А в нас? Я сказав би: у нас змішались вкупу коні й люди.

Хоч ми прийшли і в своє столичне місто, але по суті, зі становища військової тактики і стратегії, в чуже місто, бо ми були здебільшого сини села, сини далекої галицької волости, для яких велике місто взагалі чуже, а Київ ще і зокрема.

Наш противник численно був менший, але то були здебільшого міські чорносотенці, які почували себе як у дома. Для їхніх послуг формувались чорносотенні „отряди“, друкувались вже газети і т. д. Все це робилось без крику і галасу.

Українське населення Києва було лише неорганізованою масою, яка витала нас хустиночками, усмішками, криками і тому подібним, але не тим, чого нам найбільше бракувало. А нам саме бракувало ударних відділів, преси, організаторів тилу і т. д.

Чи можна наприклад винити ген. Кравса за те, що він ще в 1923 році, в розмові зі мною, був певен, що дозвіл на формування відділів був виданий для українців, а не для московських чорносотенців. Того, що згадані відділи допомагали розброювати наші війська, ген. Кравс і не припускав. Навпаки, ген. Кравс ще в 1923 році висловлював мені здивування, що згадані відділи нам нічим не допомогли.

Ні, зрадою там і не пахло. Там була виявлена наша загальна невідготовленість. До цього треба признатись і не треба шукати винних в окремих особах, або в тому, що був такий уряд. Провадити боротьбу було значно тяжче, ніж ляпати тепер яротками. Далеко було би патріотичніше, замість легковажного відношення до сторінок нашої визвольної боротьби, підготовляти себе до того, щоби

подібних помилок не робити, тепер і в майбутньому, свої обов'язки навчитись виконувати краще і т. д. А шлях до цього не легковажність до минулого, а не байдужність у сучасному, а навпаки.

Не можу не згадати ще про одну подію, яка трапилася уже на станції Васильків, правдоподібно 2. вересня.

Стою я з полк. Малиновським, командантом полку з відділу Пятенка, який розповідає мені про історію свого повстанчого загону. В цей час хтось нам передає, що на станцію приїхала якась денікінська делегація. І дійсно, через пару хвилин ми бачимо, як згадану делегацію ведуть до полк. Микитки. Складалась вона з двох військових осіб. Один здається в ранзі капітана, другий в ранзі підпоручника чи поручника. Але за кілька хвилин згадана делегація виходить із вагону полк. Микитки і направляється до нас. Виявилось, що полк. Микитка направив їх до мене. Я запрошую їх до свого вагону, і одночасно полк. Малиновського. Я вважав, що вести з ними будь які балачки самому, незручно.

Сідаємо ми за маленький столик. Я ставлю запитання приблизно так: Прошу панове, що доброго нам скажете? Відповідав капітан. Суть його відповіді зводилась до того, що наші частини вивезли з Києва тяжку гармату, яку взяли в большевиків. Що та гармата належала їм — добровольцям, бо її в большевиків обслуговували денікінські офіцери, які фактично і спричинились до того, що згадану гармату большевики не вивезли з Києва. Одже приїхали вони за тим, щоби згадану гармату їм повернути. Я їм коротко на це відповів, що це річ неможлива. Що це питання моглоб бути поставлене лише в тому випадку, колиб ішла мова про зворот нам тієї зброї, що її відібрали у наших старшин та в стрільців у Києві. Одночасно згадав і про взяття в полон частини Мазепинського полку. Капітан мене перебиває і каже приблизно так: „Помілуйте, ведь его било наше орудіе. Ано нам нужно для общей нашей борьбы с общим врагом. Я ведь тоже українець, я сам с Винниці“.

Останні слова капітана, що він теж українець, розв'язку цього питання прискорюють. Як тільки він сказав: „Я ведь тоже українець, я сам с Винниці“, як вискакує зі стільця полк. Малиновський, стає в наполеонівську позу, на півтора голови вищий від кожного з нас, махаючи руками, починає просто кричати: „Чорт би таких українців забрав! Передайте вашому командованню, що я полковник Малиновський, який розбив ген. Артемонова (називає ще якесь прізвище), що ще завтра кров річкою з вас потече!“.

Такого інциденту я вже ніяк не сподівався. Розв'язується він у той спосіб, що я заспокоюю полк. Малиновського, а опісля звертаюсь до делегації приблизно такими словами: Прошу передати вашому командованню те, що ви чули. Більше нічого не можемо вам сказати. Кивком голови ми розпрощались і на цьому був кінець нашої розмови з ними.

Повинен сказати, що я почував себе дуже ніяково. Полк. Малиновський отверто висловлював

своє незадоволення галицькою командою з причин її пасивности. Він горів великою ненавистю до добровольців і готовий був зараз же битись. І дійсно його полк на другий день мав вже боєву сутичку з денікінцями.

Як розвивались події в дальшому, я вже не знаю. Другого дня я дістав телеграму передати свої обов'язки своєму помічникові, а самому негайно виїхати до Кам'янця-Подільського. На третій чи на четвертий день, я вже був у районі Балти, де наші наддніпрянські частини розпочинали бої з добровольцями.

Для характеристики тодішніх відносин, згадаю в кількох словах про свій виїзд, властиво про один характеристичний факт, який мав місце в час відїзду.

Зі станції Васильків я виїхав паротягом. Зі станції Хвастів на паротязі їхало нас вже кілька душ. Все це були старшини, або козаки, які їхали в службових справах. Але в дорозі вже виявилось, що один кремезний козак, який був озброєний до зубів, через що і звернув на себе увагу, був дезертиром зі Запорізького корпусу. Хвалився, що до корпусу пристав як доброволець десь у районі Калинівки, а тепер уквітчаний кулеметними стрічками, він вертався до дому. Йому ходило головно про те, щоби роздобути набоїв.

На нашу заввагу, що він зле робить, що дезертує і що він не має права забирати зі собою набоїв, бо то не є його власність, відповідає грубо і загрозило. Отже говорити з ним на розум, не має як.

На одній із станцій, наш паротяг спиняється. Здається, це була Кожанка. Я йду до команданта двірця і запитую, чи нема на двірці відділу польової жандармерії. Каже, що не має, але є на слідуючій станції. Коротко передаю, про що йде.

На слідуючій станції наш паротяг знову спиняється. Мої супутники дивуються для чого, коли перед цим говорилось, що будемо їхати без зупинки аж до Козятина. За пару хвилин для них все було ясно. На наших очах злизав з паротязу перед хвилиною озброєний ще, а тепер без зброї і засмучений, дезертир і грабіжник військового майна. Загрожувати тут він вже не міг. Він був у руках стрільців.

Згадуючи про це, я хочу цим підкреслити, що явище дезертирства в частинах наддніпрянської армії було в той час дуже поширене, а по друге, що рішуче боротись із ним бракувало в багатьох сміливості й енергії. Останнє явище найбільш спричинювалось до рокладу багатьох частин. Тут треба признати, що Державна Інспектура не дописала, себто своїх завдань не виконала. Але тут вина самих інспекторів, а не Інспектури.

Незабаром, після мого відїзду, відкликали і рещту представників Державної Інспектури. Сталось це тому, що Головна Команда УГА, до інституції інспекторів ставилась негативно.

Взагалі про роботу представників Державної Інспектури, в тому числі і про свою роботу, я свідомо спиняюсь мало. Про неї згадую постільки, поскільки доводиться ілюструвати окремі сторінки визначніших подій. Одно тільки скажу, що пред-

Гол. Отаман С. Петлюра зі штабом
С. С. Староконстантинів, літо
1919 р.

ставники Державної Інспектури не були зайвими. Інституція державних інспекторів, особливо в цьому я переконався трохи пізніше будучи вже в частині Наддніпрянської Армії, була інституцією потрібною.

Противники інспектури помиляються, коли обвинувачують інституцію інспекторів. Зло було не в інспектурі, як у системі, а в самих інспекторах та в тому, що не було з кого їх вибирати.

Наймаркантношою рисою в людей з недорозвиненим почуттям особистої відповідальності, особистої честі є те, що вони завжди вину шукають у формах, у системах, а опісля вже в самій людині а не навпаки. А через те не себе удосконалюють для будь якої форми чи системи, а навпаки, вишукують досконалу форму для себе. Для того, щоби опісля сказати, що вона нікуди не годиться. Отже, мовляв, не я і не ми завинили, а якась там невідповідна форма чи система. Погляд, на мою думку, наскрізь хибний і шкідливий. Він властивий тільки мякунам, страхополохам, лінюхам, а головно примітивним елементам.

Вважаю не зайвим подати ще дещо з того, що відноситься до пізніших часів і до цілої УГА.

Факт переходу УГА до добровольців, був для мене дуже болючий і мало зрозумілий. Одначе долею УГА я постійно цікавився, бо багато дещо мене з нею вязало.

Отже, частини Наддніпрянської Армії ідуть уже в Зимовий похід, а УГА є союзником нашого запеклого ворога. Між Янушполем і Голендрами наша частина має переходити через село, в якому стоїть частина УГА.

Повстає питання: Що маємо робити, як ця частина до нас поставиться?

Ось ми балакаємо вже з командантом згаданої частини. Наскільки собі пригадую, його прізвище Левицький. Він і ми на конях. В нього відділ, а нас здається трьох. Пара хвилин і ми вже порозумілись. Частина УГА відходить чомусь там у сусіднє

село, а ми в цей час наскоро перепроводжуємо через нього свої частини. Наш „зрадник“ на другий день зраджував свого спільника в наших загальних інтересах, але з ризиком для себе. Ми один одного розуміли.

Десь напочатку березня я в Києві. Випадково стрічаю на вулиці знаного мені з І. корпусу п. Н., щирого симпатика більшовиків.

Може хтось подумає, що він лаявся, що УГА в свій час була перейшла до денікінців, або радувався, що вона стала вже червона?

Ні, він, зі сльозами на очах, розгортав страшну картину біди і взагалі тяжкого положення УГА в районі Балти, звідкіль він якраз приїхав. Цей, криштално чесний і багато років старший за мене чоловік, кілька разів ставить запитання: „Що робити?“ Отже армія й надалі залишається духом українська, але не знаходить для себе виходу. Питаю про багатьох знайомих, особливо про тих, що я їм, або їхнім родинам зобовязаний. Про багатьох знає і мені передає. Довідаюся, що в Києві є також Р. Купчинський, але зустрітись мені з ним не радить, бо мовляв за нами всіма стежать. Сумно і боляче...

Після приходу українсько-польських військ, іду в службових справах з Липівця до Винниці. В дорозі наздоганяю велику групу роззброєних галицьких військ. Вигляд їхній дуже жалісний. Видно, що всі вони перемучені, обідрані, а може й голодні і вже під охороною. У Винниці бачу те саме. Зустрічаю багатьох знайомих. Насамперед пор. Люнца, якого хочу взяти зі собою. Не може, бо його дружина в Балті без гроша. Даю листа до знаймого і він їде в Балту. Чи доїхав?

Жаль і обурення по цей день палахкотить у моїй душі, коли згадаю про те, що я тоді бачив і чув.

Накінець не можу не згадати, принаймні в кількох словах, того, з ким мені доводилось співпрацювати, а саме полк. Осипа Микитку, пізніше генерала і команданта У. Г. А.

Коли я згадую цю шляхетну постать, його службовий шлях і трагічний кінець, мені стає моторшно. І справді бо. Із сотника впродовж року роблять генералом і то тому, що когось свого треба мати на відповідальнім місці. Разом з УГА і на чільному становищі, попадає в тяжку ситуацію.

Його арештують большевики і вивозять його до далекої Московщини. В таборі Кожухові, в якому його посадили, відриває від рота по кусочку цукру, щоби за нього придбати собі на зиму плащ.

Але даремно, життя не вратував. Большевики стараються різними способами притягнути до співпраці, пропонують служити в армії. Але ген. Микитка пам'ятний на зложену присягу відмовляє. Врешті невідомо як і коли, але Микитки не стало між живими.

Його життєвий шлях скінчився трагічно. Про свої діла, помилки, чи для свого оправдання і т. д. ген. Микитка нічого нам не скаже. За нього говорять і будуть ще говорити інші.

В поневоленій нації героїв не має, бо вона не вміє створити їх культу. Так і постать ген. Микитки відходить у безвість, таксамо як відходять у цю безвість тисячі інших безіменних героїв нашої визвольної боротьби. Відходять, бо їхню пам'ять шанувати ми не вміємо. А тим ідеалам, за які вони боролись та за які віддали своє життя, дехто починає вже зраджувати. Їхні могили заростають бур'яном.

Так думати, так робити, до цього допускаться, це значить підписувати смертний присуд собі.

Я був і залишаюсь тепер соліялістом революціо-

нером, для якого світогляд ген. Микитки, а ще більше його окремі діла були цілком чужі. Я був представником Державної Інспектури, інституції, яку більшість не любила, може в тому числі і сам ген. Микитка її не любив, одначе, про ген. Микитку скажу: Так, ген. Микитка, як і переважна більшість нашої генерації, не був приготований до тих завдань, які доля йому судила, але він цього і не ховав. Ось що він мені сам дуже часто казав: „Пане Скидан, я в політиці не розбираюсь. Я вояк. Мій обов'язок є, щоби стрілець був ситий, одягнутий, виконував наказ та добре воював“. І він цим вояком в дійсності був. У політиці він дійсно не розбрався. Політиком він не був, а став лише жертвою політики. Або: „Тяжко мені розбиратись в наших політичних справах. Я вже більше десяти років як не жив у Галичині. Жив в чисто німецькому місті. Женився там з німкинєю. Я вже мислити починав більше по німецьки, ніж по українськи. Ось, як складались мої обставини в останніх роках“.

І от, цей шляхетний старшина, при першому покликові, віддає всього себе на службу свого народу.

Правдою є, що він багато дечого не знав, робив помилки і то помилки великі, але всеж таки він залишався патріотом свого народу і його героєм!

Про цю шляхетну постать в мене залишились найкращі спогади.

Тому, ці рядки, присвячую пам'яті його і пам'яті всіх тих, що шлях до Києва, був останнім їхнім шляхом.

Делегація жидів вітає Головного
Отамана військ У. Н. Р. торою

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Теодор Марітчак.*

(Продовження).

Але нашим стрільцям не можна тепер нічого сказати. Буйне то, прудке, задиркувате, довга воєнщина обнизила дисципліну, а від свободи зашуміло їм у голові. Вертаючи до Курович, по дорозі стріляли у воздух і зірвали кілька ручних гранат. На знак „свободи“, як називають нашу волю. Пяніють тією свободою і тішаються на добру вечеру. Бо гуси їхні. Спрятали їх у Куровичах з підводи так зручно, що я й не бачив, як це сталося.

27. листопада.

Сидимо даліше в Куровичах. Дуже прикро відчувати брак усяких вістей. Ніхто не знає, що діється подальше, не знаємо, що твориться за другим селом! Чутки й чутки. Говорять, що Національна Рада тепер у Жовкві, а у Львові польське військо бється з жидами.

Вночі з 29. на 30. листопада.

Вже знаємо, хто ми такі й куди належимо. Нас вже охрестили. Наш „боевий курінь“ це Перший Курінь Першого Полку піхоти імені князя Льва. Сьогодні передполуднем після полевого Богослуження запрягли увесь курінь під куровицькою церквою.

Від полудня наша сотня має службу на заставах. Мене призначили курінним інспекційним, себто дижурним над заставами і стійками. Бігаю з одного кінця села в другий, вширш і вздовж, та ще й по фільварку. До півночі було сяк-так, тільки темно хоч око виколь, бо сніг на дорогах розтаяв; перед хвилиною в садку над потоком я мало що не наперорся на багнет стійкового. Але тепер іще гірше. Від опівночі сипле снігом як з перини і не перестає. Сніговія із ніг збиває.

30. листопада.

Наш курінь під проводом отамана Черського відходить із Курович. Перша сотня з пор. Затварським відійшла наперед іще ранком. Решта куріня, три сотні, має відійти зараз по обіді. Наша сотня, крім цілонічної служби також збирається в дорогу.

Ідемо на Львів!

На позиціях.

Неділя, 1. грудня.

Наша сотня в Чишках. Це велике село між Чижикувом та долішніми Винниками, яких 5—6 кілометрів завдовжки, що довжезною вузькою кишкою простягається над болотами слезавої Маруньки. Заселене самими поляками — це стара мазурська колонія. Ми прийшли сюди пізно вночі на сьогодні й заняли горішню частину села, від Чижикува, тільки по коршму.

Похід із Курович сюди був дуже прикрий. Впали великі сніги, а під вечір знялася нова сніговиця й за-

метіль. Я був такий перевтомлений цим походом після цілонічної служби, що скоро за Куровичами скинув наплечник на сотенну підводу. Перед Підберіццями сотні зійшли з битого шляху ліворуч на полевій дорозі, на Чижикив. Там остала команда нашого куріня й 2-га запасна сотня. 4-а сотня ще передтим відлучилася на Дмитровичі. Наша сотня пішла даліше на Чишки, але серед нічної сніговиці збилася з дороги й заблудила на полях. Провідника не взяли, бо дорога, здавалося, проста, тай є в нас люди з околиці. Але під снігами дороги не видно й околиця не та. Під плащами засвітили взову ліхтарню й почали шукати дороги на карті. Та довелося відгребувати її руками таки на землі. Якось найшли під снігом і добилися до Чишок.

Просуваємося вперед дуже спровола і в постійному поготівлі. На другому кінці села, від Винник, стоять польські полеві застави, а ворожі кінні стежі перед двома днями доходили до Чижикува. Ніч праминула спокійно. Наші нові господарі, мазури, яких ми вночі ледве добудилися, приглядаються нам трохи з віддалі, але доволі цікаво. Мабуть сподівалися побачити вовків. Стрільці в доброму настрою і жартують.

В полудне займаємо далішу частину села, аж по польську плебанію, себто рівно дві третини села. Від обіду маю службу на головній заставі. В малій хатині праворуч вулиці, за містком понижче плебанії. В цьому місці сходяться обидві вулиці незанятої частини села і творять щось наче майдан із капличкою подальше. Наша головна застава це найдаліше висунена позиція, поза неї йдуть тільки стежі. Наші стежі доходили вже до вийта.

У нас покищо спокійно, так само ліворуч нас, від Дмитрович, де стоїть 4-та сотня нашого куріня, не чути нічого. Затеж зпоза винницької діброви, що її видно від нас на горбі, вже цілий день йде клекотіння скорострільного й крісового вогню. Чути густі зриви ручних гранат. Там наша 1-а сотня. Час до часу бють гармати. Поляки обороняють доступу до Винник. Цеж ключ до Львова.

Чишки, 2. грудня.

Рано чути сильний гарматний вогонь на право від нас. Це наші гармати бють десь з під Миклашева на Винники.

У само полудне, коли друга чета перебирала від нашої службу на заставах, у сам момент зміни першого ертового біля містка — польська стежа, що крадьком підсунулася до протилежних хат, сипнула по нас із крісів. Наша чета, що вже готовилась у ряди на дорозі до відмаршу, заскочила поза застави і разом із другою відкрила сильний вогонь. По хвилі польська стежа подалася назад,

забираючи одного раненого. З наших не потерпів ніхто.

У Дмитровичах далі спокійно. Маємо з ними постійну лучбу, так само як з Підберіццями; щодня йдуть звязкові стрільці в обидві сторони. Крайні хати Підберізець на горбі видно від нас як на долоні. Ділить нас тільки широка й рівна долина — болота Маруньки.

3. грудня.

Вже з раннього ранку наші гармати з під Миклашева гатили на Винники. Після короткої та сильної пальби з гармат пішов крісвий вогонь. Також із лівої сторони, від села Виннички чи від Сихова, йшов клекіт крісової та скорострільної пальби.

Мусимо добре пильнуватися, бо наша сотня висунена клином найдаліше вперед, під самі Винники, до того ж на позиціях по середині села, села мазурського. У першій лінії, у всю ширину села, застава біля застави; крім того бічні безпеки, найбільше позаді від маруньчаних боліт, щонайменше з одним стійковим днем і ніч, при головній заставі по дві стійки. Безпосередньо за заставами — поготівля, розміщене в чотирьох хатах, головне з четовим командантом у великій мурованій хаті, зараз за першою заставою. Третя та найбільша наша безпека — це стежі, що їх щонайменше двічі в день висилає поготівля вперед на розвідку.

Службу маємо на перемену. Одна чета на заставах, одна на поготівлі, а дві інші відпочивають при зброї на кватирах. Є ще окрема скорострільна чета з трьома „машинками“, вона має своє окреме поготівля. Сотенна команда і кухня подаліше застав, там же на тилах наші квартири. Стан сотні повний, буде до 200 крісів, обсада старшинами теж добра — маємо 7 старшин: сотенний, його прибічник і четові. Це додає стрільцям певности й відваги.

Від полудня наша чета має поготівля. Більша частина чети з чет. Мінком на головному поготівлі в мурованому домі в визу, я з моїми стрільцями примістився на горбку на польській плебанії. Іншої плебанії у Чишках зрештою нема. Наше поготівля займає там одну кімнату, а поза тим наш ксьондз господарить собі в хаті як досі. Ніхто до нього не мішається, в його кімнати не заходить. Зате він відвідує нас часто. Щось наша кімната, бачу, йому не до вподоби. Але нічого не каже, мабуть зрозумів вкінці, що невеличка кімната, де на купі соломи днює і ночує кільканацять вояків, ніяк не може виглядати на сальон.

Зрештою він спокійна, зрівноважена людина. Дає нам огарки свічок, бо ми не маємо чим світити. Приходять за тими огарками також стрільці зі застав. Бо на заставах і на поготівлях треба світити — при заслонених вікнах — всю ніч. А ночі тепер довгі, а нафти нема. Де наш Борислав?

Біля другої години пополудні приїхав зі Львова до Винник вантажний поїзд, а зараз за ним висунувся з поміж горбів панцирний поїзд. Хотіли щось забирати із Винник, бо вантажний поїзд віз порожні вагони, засувні двері скрізь повідчиню-

вані. Парцирка пустила кілька гарматних стрілен, мабуть на нашу батарею під Миклашевом, але за хвилину обидва поїзди з поспіхом завернули назад до Львова. Бо наші гармати віднайшли їх скоро — видно було від нас розриви миклашівських гранат біля панцирки.

Яка шкода, що тут у Чишках не стоїть бодай одна наша гармата! Видно було звідсіля від цвинтаря обидва польські поїзди як на долоні, в усю їх довжину. Хіба тільки сліпий не вціливби. А з Миклашева, хоч і добре „мацали“, вцілити відразу не могли, бо мали тільки вузьке чоло поїзду, і панцирку лише сполошили.

Під вечір потиснуло здорово морозом. Ніч гарна, зоряна.

Цілу ніч я не зажмуривав ока. Сон мене не брався, хоч і втомлений був. Рано вмився чистесеньким пухким снігом і втома пройшла. Роблю так завсіди як маю службу і вже так привик до снігу, що й на квартирі, на відпочинку вмиваюся наполовину водою і снігом.

Передполуднем була перестрілка нашої стежі з польською біля домініканського фільварку, на кінці незанятої частини села. Бо в Чишках два фільварки. Один на одному кінці села, від Чижикова, другий на протилежному, від Винник. Це власне той домініканський фільварок чи пак його останки — купа згарища й трохи руїн, ще зі світової війни. Польських застав там уже нема.

Рано, ще на плебанії, наш ксьондз шукав паргнера до шахів, але я не мав охоти. Зголосився наш однорічний стрілець і заграли.

5. грудня.

На нашому відтинку сьогоднішній день минув спокійно. Також із боків не чути нічого особливого. Маємо вісти, що перстень довкола Львова затісняється. Бракує ще тільки вістей із відтинка на захід від Львова. А в самому Львові має бути голод.

З полудня маю службу на полевій заставі. Я на заставі ч. 1. Наші застави називаємо тепер чистама, а ця власне голсена, біля містка.

6. грудня.

Вчора вечером і цілу ніч стояла над Львовом велика заграва від пожежі. Горіло приблизно у південно західній частині міста.

На моїй заставі маю найстаршого стрільця нашої сотні, а мабуть і цілого курія. Йому вже скоро 50 років, був на італійському фронті, а тепер служить своїй справі, хоч не мусить. Це селянин-зарібник із Ямниці під Станиславом, має дома жінку й дітей. В цілій сотні нема більш точного й совісного стрільця над нього. Він перевірює час зміни стійкових і не дасть нікого скривдити. Як він зі мрею на службі, то в мене спокійніша голова, а коли він на стійці, то перестоюю біля нього майже весь час. Багато світа бачив і багато оповідає, та найважливіше вчить мене воєнного діла. Він знає його куди краще від мене, бо в нього воєнний досвід, а в мене тільки старшинська школа.

Передполуднем наші стежі перехопили біля першої Вульки санки з двома ялівками й двома без-

рогами. Це легіонери хотіли завезти до Львова. Самі втікли завчасу, а транспорт забрали наші. Пополудні від Миклашева били наші гармати.

7. грудня.

З ранку праворуч нас знову гриміли гармати. Перед обідом у нашій сотні вдарили на алярм, поставили на ноги і дві вільні чети, себто і нашу. В селі перед заставами появилася сильна польська стежа зі скорострілом. Однак наші стрільці наскочили на неї так рвучко, що не мала часу зложити як слід скорострілу. Завернули з трьома раненими на санках, скорострільних лент не встигли забрати, залишили їх у скриньках на протилежній загороді. Придадуться нашим скорострільчикам.

Від обіду наша чета має поготівля.

8. грудня.

Маємо певні відомости, що до Винник прийшли зі Львова свіжі польські частини, такі справжні легіонери з кількома скорострілами. У нас строге поготівля цілої сотні.

Польські застави стоять у хатах при дорозі з першої Вульки до Винник, біля парового млина, безпосередно перед Чишками. Наші стежі перестрілюються з ними раз-у-раз. З півночі від Львова, приблизно зі сторони Лисинич, чути сильну гарматню пальбу й крісову клекітню.

А з нашою плебанією клопіт. Вона на самій фронтовій лінії, по нашому боці, так само й костел. Друга частина села відтята нашими заставами від свого ксьондза. У важних випадках наші стійки людей перепускають, вже їх потрохи знаємо. Зрештою мазури і так не пхаються і з ними турбот не маємо. Гірше з польськими „матечками“, з монахинями, що живуть при капличці перед самими заставами. Від них до плебанії і до костела всього кількадесят кроків. Моглиб у білий день спокійно перейти, наші застави перепустилиб, знають їх. Але вони не знати чому пустилися нас перехитрити. Сьогодні на досвітках перебігли попід хати через майдан, перелізли через низький пліт, пустилися горі ксьондзовим садом і задніми дверима ввійшли на плебанію. Думали, що їх ніхто не бачить. Але наші стійки не спали, запримітили їх аж із двох застав, та пізнали й залишили у спокою. Бачив їх теж стійковий нашого поготівля як уже заходили на плебанію. Повідомили старшину про цю загадочну й дуже ризиковну переправу. Перестерегли наших матечок і ксьондза перед такими „хитрощами“ на фронті.

9. грудня.

Наша стежа витиснула польську заставу від дороги до Винник. Біля наших застав, низом попід ксьондзовий сад вибираємо стрілецькі окопи. Робимо це самі, кількох мазурських парубчаків помагає нам із власної охоти — хотять закурити.

Винники вільні. Польське військо залишило місто. Забрали зі собою усіх мужчин від 16 до 40 року життя. Але багато винницьких хлопців перебігло до нас, організують їх в окрему „винницьку чету“. В ночі зі сторони Лисинич чути сильний крісовий вогонь.

10. грудня.

Сьогоднішній день доволі спокійний. Вечором наша стежа ходила аж за Винники й розірвала залізничий шлях біля мосту. Зробили це повязаними ручними гранатами, бо нічого іншого нема під рукою.

12. грудня.

Сильна стежа з першої сотні, до якої у Винниках прилучилися наші хлопці, пішла наскоком аж на бровар Грунда й витиснула звідтам противника. Забрали й принесли воєнну добычу: крісову муніцію, ручні гранати й великий прапор, що їх поляки у броварі залишили.

13. грудня.

Цілий день гатили наші гармати у Львів. Вже не з під Миклашева, а поближче з під Винник. Вечором промовили подальші батерії — більше на північ і південь від Львова.

Від Чортівської Скали чути було сильний крісовий вогонь. Само місто Винники необсажене ніким, туди заходять стежі наші і польські.

Від обіду я на заставі, наша чета має службу.

15. грудня.

Наші хлопці з винницької чети разом з кількома іншими ходили самотужки на стежу до Винник. Загрекували там у якомусь шинку чотири бочки вина, очевидно без наказу, й привезли це санками до Чишок. Три бочки, що їх перевезли через застави, відібрали в них та передали до магазинів — дві нашій сотні, а одну батерії (в Чишках маємо вже батерію гавбиць). Але четверту бочку вина, про яку ніхто з нас не знав, хитрі винничани завезли потайки на свою квартиру. Винницькі хлопці попилися як свині, та видко мало їм було, пішли з крісами на сотенний магазин біля команди, здобувати ще одну бочку. Дійшло там до великого заколоту, мало що не вбили сотенного команданта й не багато бракувало, а булаб із цієї п'яної історії вийшла стрілянина між винничанами й нашими.

16. грудня.

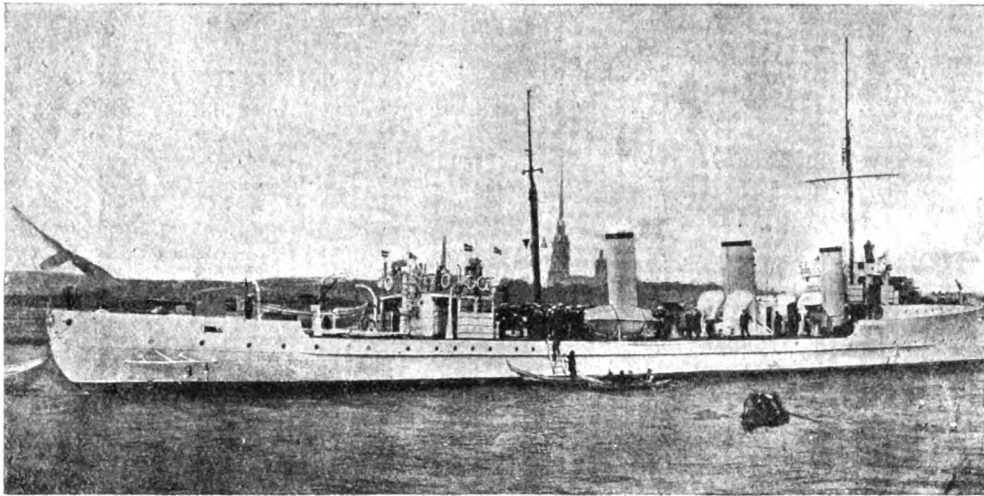
Вчора вечором і сьогодні рано водив я сильну стежу до Винник. Гарний пам'ятник Шевченка у Винниках, що в листопаді був іще цілий, тепер прищезений, бюст і лице поета подіравлені кулями. Не могли скинути бюсту з високої підстави, то нищили пам'ятник кулями з крісів.

Наслідком учорашніх подій винницьку чету розв'язали, частину приділили по наших четах, а частину роззброїли і відставили до Курович, до розпорядження команди Групи Схід, якій наш курінь підчинений.

Вчора переїздив автотом через Винники делегат антант, англійський старшина, разом із одним польським капітаном і якимись нашими старшинами. Поїхали до Львова. Наші стрільці лихословлять усяких делегатів, деякі признаються мені сьогодні, що ходили вчора на головну дорогу за Винники з ручними гранатами. Страх лихі, що спізнилися.

Нинішній вечір дуже неспокійний. Наказали похідне поготівля, ми готові до відмаршу. Підемо вперед.

(Далі буде).

Міноносний крейсер „Україна“, збудований з добровільних пожертв

Ескадренний міноносець російської фльоти „Україна“

(Одна зі сторінок нашої історії).

(Подав лейтенант фльоти *Святослав Шрамченко*.)

Після російсько-японської війни 1904/5 рр., під час якої загинула більша частина російської фльоти, в Росії був зорганізований „Окремий Комітет по підсиленню воєнної фльоти за добровільні пожертви“ під головуванням віце-адмірала великого князя Олександра Михайловича. Цей комітет на протязі пару літ зібрав по цілій Росії і на Україні великі гроші і вибудував аж 18 ескадр. міноносців (чи як їх тоді називали мінних крейсерів) і 4 підводні човна на загальну суму: 16,457.370 золотих карбованців.

В склад цього комітету входив між іншим свідомий українець генерал-хорунжий корабельний інженір Василь Андрієвич Алексієв, який намовив голову комітету вел. кн. Олександра Михайловича дати першому, збудованому комітетом, кораблеві — назву „Україна“.

Ескадр. міноносець „Україна“ (по рос. „Україна“) збудований був на верфі Товариства „Ланге і Син“ в Ризі і наказом по Морському Відомству з 11. вересня 1904 року за № 186 був зачислений в склад воєнної фльоти Балтійського Моря.

Він мав 510 тон водомісткості, довжини 73,4 метрів, ширини 7,2 м., занурення 2,3 метри, силу машин 6.200 коней, швидкість 27 вузлів, 3 гармати 100 мм. (третя гармата від 1916 року), 1 — 37 мм., 2 мінних апарати 45 см., 4 кулемети, 2 прожектори, 6 старшин, 3 кондукторів фльоти і 80 матросів. Коштував 777.757 зол. карбов. і 36 і пів копійок.

Він оказався надзвичайно добре збудованим кораблем, брав участь у цілій світовій війні і в боях з ворогом.

З революцією в Росії у Балтійській фльоті повстав „Український Воєнно-Революційний Штаб Балтійського флоту“ (точна офіц. назва). Треба

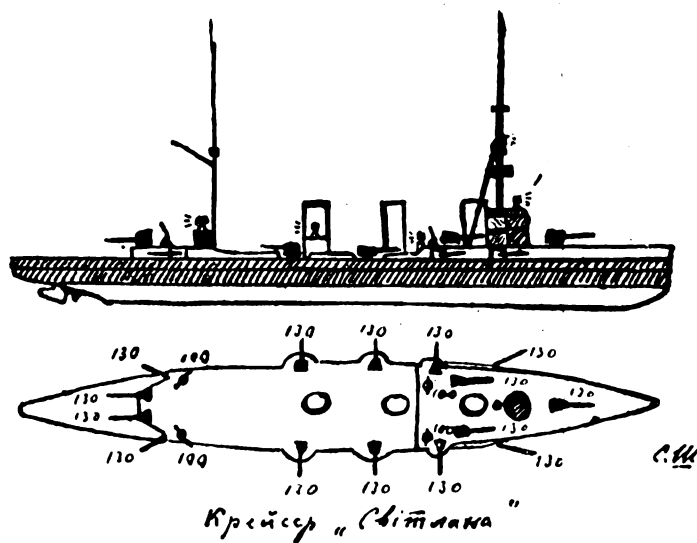
пояснити, що поза Чорноморською флотою, де % українців доходив до 75%, чимало було і в Балтійській флоті українців, були вони на півночі в флотилі Північно-Ледовитого Океану, і на Далекому Сході в Сибірській та Амурській флотилі як і в Каспійській флотилі.

Повсюду ці українці-моряки по російській революції зорганізували або Українські Штаби, або Українські В-о Морські Ради тої чи іншої фльоти*).

Отжеж „Український Штаб Балтійського флоту“, якому тоді вже підлягав і автор цих рядків, будучи тоді адютантом Гардемарінських Курсів у Петербурзі, здається в вересні чи в жовтні 1917. року підніс питання про скомплетування деяких кораблів Балтійської фльоти українцями і піднесення на них українського прапору, з метою переведення цих кораблів до Чорноморської фльоти при перших до цього можливостях.

В першу чергу малось на увазі зукраїнізувати новий крейсер „Світлана“, який був приписаний до Гвардейського екіпажу і де якраз відсоток українців був значний. Гвардейським екіпажем командував вел. князь Кирило Володимирович.

*) Між іншим автор цих рядків просить відгукнутись, хоч випадково, когось з членів „Укр. Ради Каспійської флотилі“, щоб заховати для нашої історії відомости про цю Раду і її діяльність. — „Укр. Рада Каспійської флотилі“ мала на увазі зукраїнізування деяких кораблів цієї флотилі і в цій справі зверталась за підтримкою до Укр. Чорноморської Ради і пізніш до Уряду Кубанської Республіки. Вона проектувала перевіз зукраїнізованих кораблів Каспійської флотилі до устя р. Тереку, де Україна малаб свій власний вихід до Каспійського Моря.

Автор цих рядків був сам на крейсері „Світлана“, якого тільки-що притягнуто з Ревеля, де розпочато його будову, до Ново-Адміралтейського Заводу в Петербурзі. „Світлана“ тоді ще була червоного кольору і в такому стані будови, що команда не могла ще на ній мешкати. На її будову треба було часу, а цього на перешкоді стали оті паршиві

революційно - „розхлябані“ умови тодішнього життя.

Цікаво, що те, що не вдалося українцям тоді, большевики проробили у 1930 році. Вони перевели викінчену будову „Світлану“, давши їй свою (тимчасову!) назву „Профінтерн“, разом з лінійним кораблем-дреднавом „Севастополь“, нині „Парижська Комуна“, в Чорне море до складу Чорноморської фльоти, де вона плаває і тепер.

„Світлана“ спущена на воду у Ревелі в 1915 році. Має 7.600 тон водомісткості, турбини 55.000 коней з 29.5 вузлами ходу, 15—130 мм. гармат, 4—100 мм. протиаероплянних, 4—75 мм., 4 кулемети, 2 підводні мінні апарати і бере 100 мін загородження.

Далі серед кораблів Балтійської фльоти малося на увазі зукраїнізувати безумовно ескадр. міноносець „Україна“ і інші.

Але всім цим заходам остаточно перешкодили большевики. Ескадрений міноносець „Україну“ вони перевели на Каспійське море до складу Червоної Каспійської фльоти і переіменували в „Маркін“, під якого назвою він і тепер там знаходиться, але приїде час і він мусить одержати назад свою властиву назву „Україна“.

Житомирська юнацька школа

Формування; наука; бої; перший випуск української старшини.

Сторінки з недрукованого щоденника.

Написав *Всеволод Петрів*, генштабу, генеральний хорунжий.

I.

Наказ про формування.

1918 рік й знову, як у минулому році — революція, на цей раз наша — українська, й знову, як у минулому, все кипить й буяє й не видно провідної лінії в цьому стихійному буянню.

Знову я „непевний“, в який уже раз?

За царизму „ненадбожний“, бо має надто багато ініціативи: „годен вихопити свою частину з колони та увести куди вважає доцільним, що неможливо, хоч часто й удало“, як писалося в „аттестації“.

За Центральної Ради „підозрілий“, бо „бувний царський старшина та до того ще Генштабист“ дарма, що добровільно став у ряди активних борців за Україну та за туж Центральну Раду.

За гетьмана „неясний елемент“ бо: „не присягавсь законній владі“ та відверто хоче „відновлення універсалів Центральної Ради й самої Центральної Ради“; а тепер, коли прийшло те, за що боровсь, чого хотів, знову „під підозрінням“ у тих хвилевих отаманів, бо хочу у війську такого порядку, що мусить бути, що був у Гордієнківців.

Хто я? Начальник Інструкторської Школи старшин, яку переконав перейти до військ Директорії й у якій веду „технічне“ командування? Ні, бо за

мною слідкує декілька пар задрісних очей, бо на моє місце є декілька кандидатів, бо командант „Осадного Корпусу“ хоче, щоби мене „убрали“ (забрали), бо комісар военного міністерства радить „політично захоріти, бо не можна бути таким безоглядним у такі часи“.

Хоріти?! Ні! Коли довкруги кипить, в куші? Ні!

А довкруги будують армію й деколи у невмілих будівничих валиться нараз усе, що побудовано. Уже видно розклад у дніпровської дивізії, вже бурмотить невдоволення від „австріяків“ у СС-ів.

У Головній Шкільній Управі, до якої належить Інструкторська Школа старшин й де я є в Науковому відділі на порахунку, теж біда, бо не можуть дати ради з тими кадрами 8-х юнацьких шкіл, що їх склала гетьманська влада й у яких повно фахівців з російською мовою та культурою, які в засаді ворожі новій владі.

Одного ранку кличе мене генерал — тоді отаман Остафій, старий досвідчений старшина й передмартівський мазепинець, що насмілювався ще у 1905 році в царському юнкерському „училищу“ влаштувати свято Шевченка, а нині він так як і всі тимчасово на чолі Головної Шкільної Управи.

— Пане полковнику, вам залишатися у Києві під теперішній час не можна: зідять, я ось сам непевний, що зі мною буде, а яж маю старе минуле.

— А що робитиму?

— Я знаю вас зперед війни, так ось що: беріть гроші та паняйте від цих „новозпечених“ отаманів на провінцію, на Волинь у Житомир, або на Поділля у Винницю та формуйте спільну Юнацьку Школу. Ви були у комісії по створенню постійних шкіл та академій України секретарем у ген. Юнакова, справу знаєте, так з Богом.

— Пане Отамане, я ж не в кадрах й людей не маю.

— Чорта в кадрах! Тут революція, знання, енергія й віра й усе буде.

— Я ж „непевний“ кажу.

— Дурниця! ці новозпечені певні? Їм голова закрутилася — „отамани“! Беріться за справу, а на місці побачите. У Житомирі, кажуть, большевики, та може то наші українські повстанці, так приведіть їх до Ісуса, а школу формуйте, як Гордієнківців. За попередньою освітою юнаків не гоніться, аби надійні були, гадаю — самі зорієнтуєтесь. Ну, з Богом!

— Ну, — що-ж, — наказ, пане Отамане!

— Коли виїдете? —

— Як передам Інструкторську та гроші дістану.

— Інструкторську? — там вже когось призначили, я й не знаю, з „Осадного“ чи що, бо Ви-ж „технічно-тимчасовий“, а гроші, ось чек на 300 тисяч карбованців, дістанете хоч завтра.

— Тоді виїжджу післязавтра.

— Старайтесь якось повідомити, що з Вами буде, викличте по прямому, чи то мене чи то полк. Сальського, чи напишіть. Ну дайте-ж поблагословлю на тяжке діло, синку, — з Богом.

І — все!

Де-ж твоя тепер могила, старий Батьку? В останнє бачилися тоді, коли ти з молодечим запалом в очах й рушницею за плечима, на чолі жмінки старшин інженірів політехніків, сформованої тобою військово-політехнічної школи, йшов на Любар на прорив до своєї влади й — не пробивсь.

Тепер що-ж робити? З ким розпочати це третє формування за українську владу. Перше це були Гордієнківці, друге Штаб і полки 12 пішої дивізії у Лубнях. Але у першому були маси козацтва, у другому озкекутива, що правда чужа, що збирала потрібні кадри, а тепер ось іду сам по вулицях Києва й перебіраю в пам'яті обличчя та прізвища. З ким почати?

Треба з собою хоч двох людей взяти: одного, щоби листування вів, а другого, щоби господарство направили, а решту на місці, там де формуватимемо. Заходжу до помешкання свого колишнього, ще за царських часів, молодшого старшини з тої „роти“, що нею командував у Києві, бо знаю його, як доброго ад'ютанта й українця — по походженню.

Слава! сам двері відчиняє.

— Бувайте, Миколо Максимовичу, я ось до вас по справі — й викладаю з місця, що й як, а потім з місця: — поїдете зі мною у безвість формувати?

— Іду — каже — обридло у Києві, тут чорт ногу зломить, нічого не второпаю, що діється.

— Так добре, завтра ночуєте у мене, а чим світ післязавтра виїздимо. Зброю маєте?

— Та де там!

— Так постараю рушницю, а цей цивільний одяг змінить бодай на шинелю!

Добре, одного маю, тепер до другого. Звоню, слава Богу дома. Цей, товариш ще зі шкільної лавиці київського корпусу, німець з походження, добрий інтендант, що закінчив „Військово-Інтенданську Академію у Петербурзі“, отже з високою військово-інтенданською освітою й практикою від 1912 року.

— Здоров, Фросте, що робиш?

— А саме нічого; з головнго інтенданського мусів піти ще за гетьмана, бо я маю свої погляди, а тепер не знаю чи ваші приймуть.

— Чом ні; я ось прийшов тебе звати з собою. Я формуватиму юнацьку школу на провінції, чи хочеш у мене бути господарем, тоб то „завідуючим хозяйством“ як у російській армії казали? та викладаю все.

— Ну добре, а Діну взяти можна, — вона-ж сама?

— Дружину? бери!

— А куди їдемо?

— Певніш за все до Житомира. Зброю маєш?

— Маю пістолю.

— Добре, дай її Діні, а я тобі рушницю постараю, бо, знаєш, часи гарячі, а Діна здається стрілець. Так завтра о 6 вечером приходьте до мене вже зібраними, переночуємо разом, а на ранок їдемо.

— Та я дома-б переночував.

— Не можна, друже: я матиму 300 тисяч карбованців із собою, а охорони жадної, а так буде нас три рушниці та пістоля.

— А, слухай, не авантура те все, Льодьку?

— Ні, Янку, лише трохи небезпечна зпочатку справа, але певна, бо-ж нас двох фахівців, а третій теж добрий, діловодство знає, був ад'ютантом; гроші є, склади майна на місці будуть, штати я маю вироблені комісією — добрі, начальником Головної Ілківської Управи є ген. Остафій, той військовий інженір, людей на місці найдемо, бо там у Житомирі була вже військова школа, то, як бачиш, всі дані є, лише від нас залежатиме; отже їдеш?

— Іду.

Ось і готово, завтра дістаю гроші, а на післязавтра в невідому путь з вірою в успіх.

(Далі буде).

Спомини про останні дні 3-го полку I-ої бригади УСС.

Написав д-р Осип Німилевич.

Бліді тільки спомини залишилися в мене про останні дні УГА на Наддніпрянській Україні. Бліді та убогі вони, бо лише про це відомо мені, що бачив і пережив як звичайний стрілець та і з того час стер з моєї пам'яті багато дечого, передовсім багато дат і назвиськ.

Весною 1920 р. большевики, як відомо, зреорганізували УГА, при чому 2-ий корпус переіменовано на 1-шу бригаду УСС. Третю бережанську бригаду wraz з її Львівським курінем переіменували тоді на 3-ий піхотний полк. Львівський курінь, яким командував сот. Сковронський, став I-им курінем полку. Крім сотні пор. М. Німилевича (мояго стрілецького брата), до котрої я належав, в склад цього куріня входило ще дві сотні. Одною з них проводив чет. Флюнт.

При реорганізації мусіли ми по наказу з гори, віддати наші австрійські кріси, а одержали замість них російські. Ця виміна стрільцям дуже не подобалася; російські кріси через свою довжину й інші конструктивні особливості, до яких ми не могли привикнути, не мали в нас симпатій. Та що було робити? Треба було держати в жмені те, що нам дали.

З початком квітня вийшли ми на фронт під Чуднів. Там панував тоді цілковитий спокій. Ніякого гамору, ніщо що нагадувало на війну; весна тихо входила всюди в свої права. Соняшні теплі дні чергувалися одні за другими зовсім незаметно.

Дня 24 квітня нашу сотню змінили. Ми відійшли в запас до села Бабушок. Тимчасом „весна прекрасна“ розгостилася вже на добре. Куди не глянеш, зелень всміхається до тебе, радує очі і душу. По полях дядьки погують вже за плугами, там серед садів купаються білі хати, воздух наповнений співом птиць.

Та стрілецьтво слабо реагувало на цю велику зміну в природі. Рідко чути було жарти, співи, дотепи, рідко ділився один з другим своїми враженнями і пережитим. Не до жартів було тепер стрілецьтву. По тих всіх переходах в Чотирикутнику Смерти, де тисячі вибули з наших рядів, по тих всіх переорієнтаціях — стрільці споважніли. Не значить те, що вони втратили надію на кращу будучину. Ні, дух в нас панував такий як і в минулому році літом, але кожний з нас здавав собі справу з того, що за той час наше положення не поправилося, а ускладнилося.

Селяни прийняли нас на квартири радо, можна сказати — втішилися нами. З розмов довідалися ми, що до поляків не мають вони великого довіря, але Петлюрі сприяють. „Хай йому (Петлюрі) Бог помагає“ — говорили. Сотня пор. М. Німилевича примістилася в якомусь великому саді, недалеко неї станув її обоз і кухня. Тепер про кухню ми дбали мало. Селяни запрошують нас в гості і ча-

стують чим хата багата. А хати на Наддніпрянщині тоді ще не бідні були, в кожній знаходилося доволі їсти і пити. Наскільки собі пригадую, крім нашої сотні, не було в селі більше ніяких боєвих відділів.

По полудні того самого дня, в котрім ми прийшли до села Бабушок, з'явився до нас якийсь стрілець з большевицькою літературою-брошурами, відозвами і т. п. І дісталася ж цьому небораці від сотні Ми всі накинулися на нього мов на бісурмена і мало бракувало, щоб його шомполами були не прочухали. Стрілець агітатор з плачем майже виправдувався, що він не з власної волі возиться з цією літературою, а по наказу начальства. Начальство ж слідить пильно за його роботою.

Скінчилося на тім, що сотня літератури не прийняла, стрілець мусів забратися зі своїм крамом даліше. Підчас того як він пакував свої брошури і відозви на віз, старий візник галичанин каже йому: „Ей, ти мо! а не говорив я тобі, кинь де в воду цю большевицьку погань, чого тобі з нею волочитися і мені і могому коневі легше було би“... Всеж таки стрілець не важився послухати його доброї ради а як слухняний галичанин, попакував свої брошури і відозви в скриню і поїхав кудись з напрямі фронту.

В селі Бабушках відпочили ми всього один день. Вечором 25. відіслано нас знову і то вже поспішно на фронт, де почався польський наступ. На нашому відтинку рушили поляки вперед ранком 26 квітня. Огонь нашої розстрільної піддержувало кілька скорострільів і завдяки головно їм перший польський розгін заломився. Небаром противник поновив на ступ вже зі здвоєними а може і потроєними силами. Клекіт польських скорострільів заглушував все довікола, наші скорострільи відзивались рідше. Взагалі зі сили нашого огню можна було догадатися, що нас горстка в порівнянні зі силами поляків. Наша боєва лінія, хоч яка слаба, всетаки наче приросла до своїх становищ. Дивуюсь я і до тепер, де в тих ходячих трупах і виздоровцях стільки сили, стільки завзяття тоді набралось.

Поляки поновляли свої наступи кілька разів. Наша сотня врешті зрушилася. Скоростріль вже від довшого часу не обзивався... Щоб підбадьорити своїх хлопців, командант сотні, пор. Німилевич йде до скорострільа і пробує привернути йому його мову. В тім паде поцілений ворожою кулею в голову. „Хлопці держіться“... умів ще сказати і замовк — на віки. З ним поляг тоді, як мені відомо, хор. Фединшин і ще якийсь старшина, з іншої сотні нашого куріня, а також дев'ять стрільців наложило головами в цьому останньому бою УГА з поляками.

Біля 10 год. перед полуднем деякі відступаючі наші відділи входять в Бабушки. В селі між обозами велике замішання. На силу вдається їх упо-

рядкувати до виїзду — на схід. Ми йдемо за ними по полевих дорогах. Після 1½ годинного походу приблизно сходимося з масою відступаючих большевицьких відділів. Вони всі їдуть на підводах, фастонах і бричках. Большевицькі кіннотчики хоть і без сідел, гонять повним чвалом вперед, кидаючи рівночасно в нашу сторону проклони і соковиті московські „матюки“.

Наші стрільці реванжуються деколи, але в більшості мовчать тільки кріси держать мужно в руках. У воздуху чується, що ми недалеко заїдемо з нашими союзниками і з ними мабуть нам скоро прийдеться поговорити поважно. Звідки в них набралось такої люті до нас, ми цього не розуміли. Ми ще не знали, що II і III-тя бригада перейшли вже на сторону військ УНР. Большевикам же було це вже відомо і тому то вони на зломання голови летіли при відступі наперед нас. Боялися очевидно, щоб і наша бригада не обернулася і не пішла на стрічу відділам Гол. Отамана С. Петлюри.

Незабаром большевицькі відділи шезли в куряві; ми осталися самі. При відпочинку, що тепер слідував, довідалися ми, що наша II. і III. бригада вже від кількох днів на — тій стороні. Принесла нам цю вістку котрась з наших команд бригадна чи полкова — цього вже певно не знаю. Скорше, що полкова, бо хотья і говорили тоді, що з нами йде наша бригадна команда, то мені здається, що тої команди з нами не було. Аж тепер стало нам ясно, чому большевики так щиро хотіли позбутися нашого товариства.

Між 4—5 год. по полудні прийшли ми до якогось села. Назви його на жаль не можу собі тепер пригадати. Наш (то є нашого курія) обоз остановився таки на дорозі, а кухні позаїздили на хазяйські обійстя. Стрільці порозходилися по хатах, щоб дещо купити або випросити з харчів. Команда полку та артилерія примістились недалеко церкви. В тім селі думали ми переночувати та діждатися надніпрянських чи евентуально польських військ. Дивно — як тільки ми довідалися про перехід II і III-ої бригади, то відразу і собі засвоїли думку, що і нам треба так поступити і чимскоріше спекатися більшовицької зарази.

Наша сотня увійшла на подвіря якогось дядька а на ньому стояв вже той віз, що то вчора привозив нам большевицьку літературу. Ми її тутже в мить рознесли.

Проминула може година від нашого входу в село. Нараз з обох кінців — стріли. Всі зірвались на ноги. Не розуміємо що це таке, поляків поблизу не має, большевики також чкурнули, аж за ними вітер зашвистів, аж от хтось стріляє. Зряджено негайно збірку. Сотня зібралась та вийшла на дорогу. Там довідуємося, що стріляли повстанці; тепер хочять вони переговорити з нашою командою.

Небаром показалася на дорозі група з 7—8 їздців. На її переді їхав чорнявий сильно збудований, з козацьким виглядом — чоловігя. Це був отаман повстанчого загону. Його охорона представлялась також гарно. Все молоді, рослі, сильно збудовані хлопці, на гарних конях, добре узброєні. Зараз за отаманом їхав один повстанець з малим жовтоблакитним прапором. Стрільці миттю поскидали й свої червоні відзнаки.

Коли повстанчий отаман приїхав до нашої команди, ми розійшлися знову на квартири. За несповна годину передали нам з полку наказ віддати повстанцям всю нашу зброю. Ми це й зробили. Повстанці забрали все наше військове майно: гармати, набої, коні, кріси, скоростріли, а деяким старшинам, всупереч умові, відібрали також їхні револьвери. Це відразу зіпсуло між нами гармонію і коли повстанці стали намовляти нас перейти в їхні ряди, ми відмовили. Може і осталося з ними кількох стрільців, про це певно не можу сказати, але в більшості вони якось не змогли здобути собі великих симпатій.

Під вечір того самого дня (26. квітня) наш курінь чвірками, в найбільшому порядку відійшов зі згаданого села на захід, ближче до польського фронту з думкою злучитися з Армією УНР. По дорозі ми заночували в якомусь селі, а на другий день стрінулися з поляками. Тут був кінець нашим ілюзіям. Не на Київ довелося нам відмашерувати, а на велику площу обставлену скорострілами. Там розділено старшин від стрільців — потім пішли транспорти в замкнених вагонах, табори і багато дечого іншого, що ще і сьогодні пригадується як змора...

Пор. Німиловича і всіх упавших під Бабушками стрільців, як ми довідалися в поворотній дорозі, поховали місцеві селяни з великим пієтизмом. Де саме лежать їх могили, чи на місцевому цвинтарі чи де на полі — про це здається мені не було мови.

І. III.

- Рогозний Гриць, сотн.* До тайни вбивства полк. Ю. В. Отмарштайна. Чернівці 1934. 8°, ст. 68.
- Рогозний Гриць, сотн.* Ще до тайни вбивства Отмарштайна. „Самост. Думка“. Чернівці 1935. 8°, ч. 5/6 ст. 350—364.
- Лист до Редакції.
- Рогозний Гриць.* Я обвинувачую. „Наш Клич“. Буенос Айрес. 1935. ч. 25! ст...., ч. 26. ст. 7.
- Оскарження на М. Чоботарева і тов. за провадження розвідчої акції серед укр. націоналістів.
- Розвадовський А.* Із днів жаху. (Фрагменти зі споминів). Переклад з російського. „Кал. Черв. Кал.“ на 1936 р. 8°, ст. 122—124.
- Чека у Києві.
- Розвідка* 2-го кін. Запоріжського полка займає село і захоплює майно. „Кал. Черв. Кал.“ на 1927 р. Львів 1926, календарієм — квітень.
1920. IV. с. Ново-Красне біля ст. Капустяни. Гервчинок розвідки. З іл.
- Розвідка* п'ятох стрільців добуває ворожий панцирник. 25 полонених, 6 скорострільів і 2 гармати. „Кал. Черв. Кал.“ на 1924 р. Львів. 1923. 8°, календарієм — липень.
- Весна 1919. С. С. Під Сарнами. Гервчинок. З іл.
- Розброєння* Січових Стрільців у Києві. „Вістник пол., літ. і життя“. Віден. 1918. 4°, ч. 19. ст. 293—294; Вісти.
- Розклад армії.* „Укр. Голос“. Перемишль 1921. ч. 25. ст. 1—2.
- Розлучний-Новіна Л.* Записки до літописі Українського Січового Війська. „Шляхи“. Львів 1919. ч. ч. 5—26.
- УСС.
- Розмова* з міністром закордонних справ А. Ніковським. „Козацька Думка“. Станіславів—Штадармія 1920. ч. 11.
- Є й про військо.
- Розмова* з отаманом Зеленим. „Укр. Козак.“ Місце постою 1919, ч. 53.
- Історія повстання, ліквідація, друге повстання до своїх.
- Розмова* з представниками ген. Бредова. „Україна“. Камінець Подільський 1919, ч. 41.
- Журнал засідання військових комісій від командування військ УНР та Добр. Армії о 19^{1/2} год. 13 вересня 1919 р. на ст. Пост Волинський.
- Розяснення* справи розстрілу Богданівців. „Вільне Слово“. Зальцведель 1917. 4°, ч. 73. ст. 2.
- Ройовий* Лінійський Микола. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник І. Калін 1922. 8°, ст. 18.
- VIII. 1919. Брон. „Зап. Січ“ під Баром. Гервдиг.
- Роковини* битви на Маківці. „Світ“. Львів 1917. 4°. ч. 3. ст. 52.
- Роковини* листопаду. „Неділя“. Львів 1935. 4°. ч. 43. ст. 1.
- Дві позитивні риси першолистопадових подій.
- Роман Носковський.* „Діло“. Львів 1917, ч. 92: Лягли головами.
- Некрольог.
- Романович Т.* У Києві дзвони дзвонять... Великі Роковини. Двадцять другий січня 1919—1935. Львів 1936, 16°, ст. 32.
- Є розділ: „Хочемо бути українськими воляками“. Популярне видання.
- Роман Шевчук.* „Кал. Черв. Калини“ на 1922. Львів 1922. 8°, ст. 130.
- Біогр. дані, з портр.
- Роман Шевчук.* „Приятель Укр. Жовпіра“. Кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 130.
- Біогр. дані, з портр.
- Романюк Антін.* Українська Чорноморська Фльота в 1918—19. „Літопис Черв. Калини“. Львів 1932. 4°, ч. 4. ст. 2—4.
22. IV. 1918 — III. 1919. З 4 іл.
- Романенчук Богдан.* Бій під Крутами. (Памяті лицарів абсурду). (В чотирнацяті роковини геройського безумства). Львів 1932. 8°, ст. 16.
- Попул. розвідка.
- Романків Іван, др.* Культурно-освітна праця УСС на Волині (Володимирщина). „Літопис Черв. Кал.“. Львів 1935. 4°, ч. 3. ст. 12.
- 1916—1917.
- Романків І., др.* Просвітна діяльність Галицької Армії. Звіт від 25. IX. — 15. X. 1919. „Стрільць“. Камінець Под. 1919, ч. 88.
- Романський Р.* Останній бій. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 23/25.
- До іст. боїв у Львові.
- Романський Р.* Останній бій. „Кал. Канад. Українця“ на 1920 р. Вінніпег Ман. 8°, ст. 213—214.
- Львів. Передрук з „Укр. Прапору“.
- Ромченко Борис.* Сумної пам'яті дні у Перемишлі. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1920. 4°, ч. 1, ст. 14—19; ч. 2, ст. 13—17.
- Рорбах Павль, др.* Український мир і будучина Східної Європи. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 12, ст. 175—176; „Ілюстр. Цайтунг“ Липськ. 1918, ч. 3895.
- Росенко.* Конфлікт між Україною й большевицьким правительством. „Розвага“. Фрайштадт 1917. 4°, ч. 51, ст. 1—3.
- Росенко.* Українське військо. „Розвага“. Фрайштадт 1917. 4°, ч. 32/33, ст. 1—3.
- Ростислав Білецький.* (Некрольог). „Рідний Край“. Львів 1921. 4°, ч. 57, ст. 4.
- Курінь охорони Ц. Ради. Студ. Курінь. Синя див. Запор. див. Морський Гуцульський полк. Бронепотяги.
- Р. II.* Дещо з історії III. Групи „Глибока“ VIII Самбірської бригади. „Літопис Черв. Калини“. Львів 1934. 4°, ч. 9, ст. 10—13; ч. 10, ст. 9—13.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

МИКОЛА НИМИЛОВИЧ

пор. У. Г. А.

Участь Дрогобиччини в нашій визвольній війні цифрово не прояснена, та і без тих даних можна сказати, що дрогобицький повіт, був гідно репрезентований всюди, де піднімано Червону Калину або кровавленось за честь жовто-блакитного прапора.

Отаман УСС а потім полк. УГА Г. Коссак і його два брати, от. УСС і УГА С. Шухевич, сот. УСС

і УГА др. М. Волошин, пор. УСС а потім полк. С. С. і начальник булави Армії УНР. А. Мельник, хор. УСС а потім сот. СС. М. Матчак, хор. УСС а потім пор. і організатор кінноти УГА Л. Лепкий, сот. К. Гутковський, до шалу відважний провідник стрілецьких стеж і герой львівських боїв хор. УСС

а потім пор. УГА М. Мінчак, хор. УСС а потім чет. УГА Е. Ясеницький, стрілецький письменник Л. Луців, чет. УГА О. Тустанівський, пор. УГА Мюдрицький, лікар УГА др. М. Шипайло — все це уроженці дрогобицької землі або люди дуже тісно з нею звязані. Більшість вичислених старшин перейшла через дрогобицьку гімназію і бурсу св. Івана Хрестителя.

Половина цих репрезентантів Дрогобиччини відійшла вже від нас. А з ними також пор. УГА М. Німилович. От кілька дат з його життя: народився М. Німилович 15 жовтня 1896 р. в Дрогобичі в сімі свідомого міщанина. До війни вчився в дрогобицькій гімназії і належав до тайного самоосвітнього Кружка ім. Франка, який для формування національного світогляду молоді, дрогобицького повіту взагалі, мав незвичайно великий вплив. На початку 1916. р. покликано Німиловича до австрійського війська. По розпаді Австро-Угорщини вернув небіщик з італійського фронту і негайно вступив на службу до УГА. До кінця травня 1919. р. виконував в Стрию обовязки вишкільного старшини. В червні одержав команду фронтової сотні (в 2-ім корпусі) і брав з нею участь в боях за Бережани, під Перемишлянами а потім в ряді боїв на Наддніпряні. Україні, де дав докази своєї холоднокровності і відваги. Згинув в бою під Бабушками 26. квітня 1920. р. як командант сотні в 1-ому курні 3. піхотного полку бригади УСС.

АНТІН ВАРИВОДА

б. полковник УГА.

Дня 12. березня ц. р. помер у Відні після короткої і важкої недуги **Антін Варивода**, б. полковник У. Г. Армії.

Полк. Варивода знало наше громадянство ще з часів світової війни. В березні 1916 р. приділили його на команданта легіону Українських Січових Стрільців. Після боїв за Бережани у вересні 1916. р. він відійшов назад до австрійського стягу. В часі польсько-української війни полк. Варивода був членом австрійської ліквідаційної Комісії з доручення Уряду З. У. Н. Р. В 1920 і 21. рр. був командантом табору інтернованих вояків У. Г. А. в Йозефові в Чехословаччині.

Похорони відбулися у Відні 16. березня ц. р.

ПОДЯКА.

Оцим почуваюся до обовязку зложити подяку Товариству взаїмних обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові за скорє й без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по моему бл. п. батькові о. Володимирові Грабові парохіві в Спасові п. ґартаків.

Скорє й акуратне виплачення обезпеченої суми уповажнює мене поручити це одиноке українське Товариство обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові найширшим кругам української суспільности.

Роман-Йосиф Граб.

ПОДЯКА.

Оцим почуваюся до обовязку зложити подяку Товариству взаїмних обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові за скорє й без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по моему бл. п. мужові о. Миколі Пиндзин, парохіві в Ілемні п. Велдіж.

Скорє й акуратне виплачення обезпеченої суми уповажнює мене поручити це одиноке українське Товариство обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові найширшим кругам української суспільности.

Анна Пиндзин.

**ДРУГИЙ НАКЛАД
АЛЬБОМУ УСС ВЖЕ В ПРОДАЖІ!**

Книга, що її прийнято з таким загальним признанням — **справлена та поширена об'ємом.**

Цінним доповненням її великий **ілюстраційний додаток**, зі знімками б. учасників подій — старшин, підстаршин і стрільців.

450 НОВИХ СВІТЛИН.

З причини збільшення коштів нового справленого видання — ціна 18 зол.

СПШИТИ З ЗАМОВЛЕННЯМИ, БО НАКЛАД НЕВЕЛИКИЙ!

**В-во „Червона Калина“
Львів, вул. Зіморовича ч. 12.**

ЗАКЛИК

до б. УСС., що визичили світлини для Альбому У. С. С.

При Музею Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові організується окремий історичний відділ і постійна виставка пам'яток з часів визвольних змагань. При ньому буде теж велика збірка пам'яткових світлин, а в ній окремий відділ портретів учасників подій.

Взв'язку з тим редакція Альбому УСС і Видавництво „Червона Калина“ просять всіх тих б. УСС., що були ласкавими надіслати свої світлини до диспозиції редакції, дозволити передати їх до Музею, де вони не затратяться і де можна буде їх належно **законсервувати**, щоби могли стати цінним матеріалом для істориків і дорогою пам'яткою для будучих поколінь.

Про згоду просимо повідомити Видавництво.

Управа і Редакція „Червоної Калини“.

Просимо Шан. Читачів виправити такі коректури ч. догляди в статті полк. В. Євтимовича: До історії камянецької спільної юнацької школи, в ч. 4. Літопису ц. р.

Ст. 4. стовпець лівий, ряд. 25. здолини: Духовній — треба: Художній.

Ст. 4. стовпець лівий, ряд. 7 здолини: Ордянівський — Орданівський.

Ст. 4. стовпець лівий, ряд. 2 здолини: Сворикою — Сварикою.

Ст. 4. стовпець лівий ряд. 2. здолини: Ордянівським — Ордонівським.

Ст. 4. стовпець правий, ряд. 18 здолини тимчасовий — тогочасний.

Ст. 5. стовпець лівий, ряд. 7 здолини: розв'язати — розв'язати.

Ст. 5. стовпець лівий ряд. 5. здолини: здобувала — здобула.

Ст. 6. стовпець лівий ряд. 25 здолини: без того — для того.

Ст. 6. стовпець правий, ряд. 25 згори: zdeформовано — зформовано.

Ст. 6. стовпець правий, ряд. 15 здолини: Мартинюк — Миронович.

Ст. 6. стовпець правий, ряд. 12 здолини: Пороховщиків — Пороховщиків.

Ст. 6. стовпець правий, ряд. 10. здолини: Сагорів — Сигарів.

Ст. 6. стовпець правий, ряд. 9. здолини: Бельгонінов — Ельчанінов.

Ст. 6. стовпець правий, ряд. 6. здолини: Леморевич — Ленартович.

Ст. 6. стовпець правий, ряд. 2. здолини: Коршнівський — Коршинівський.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 5. / Травень 1936.

ЗМІСТ:

Стрільці Ф. Невестюк	2	Ескадренний міноносець російської фльоти „Україна“ Святослав Шрамченко	17
Симон Петлюра Андрій Жук	2	Житомирська юнацька школа Всеволод Петрів	18
Вершник Ф. Невестюк	5	Спомини про останні дні 3-го полку 1-ої Бригади У. С. С. Д-р Осип Німолівич	20
Перша зустріч з Головним Отаманом Никанор Зіневич	6	Бібліографія І. Ш.	22
45-ліття „Тарасівців“ В. В.	8	Посмертні згадки	23
Шлях 1-го Галицького Корпусу в поході на Київ Інж. М. Скидан	9	Подяки	23
На переломі Теодор Марітчак	14	Заклики. Справлення помилок	24

Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 6

ЧЕРВЕНЬ

1936

НА СТІЛЕЦЬКИХ МОГИЛАХ

ВІРТЕ!

Чому ви голови склонили?
Чому в жалобі ви ідете?
Чому ви терня те несете
На цвинтарища, на могили?

Чому вам серце вяне в тузі
І очі плачуть вам сльозами?
І хилитесь над борцями
Мов лози у зеленім лузі?

Що тих могил в нас так багато
Зазеленіло над борцями?
Що край засіяний кістками
І кровю тих борців поллятий?

О вірте всі! той посів зійде
І кров полита не загине,
Нових борців позве до чину,
І поведе їх до побіди.

Що похилилася калина
І вже нікому піднімати?
Що не побачить більша сина
Зажурена і скорбна мати?

О хай не плачуть ваші очі!
Не виливайте сліз гарячих!
І серце ваше хай не плаче
І душу скорб вам хай не точить!

О вірте, матері, кохані!
О вірте, друзі, вір народе!
Іх смерть нових героїв зродить
І на нові позве змагання...

За Белз

Подав С. Г.

Не всі моменти останньої нашої визвольної війни діждалися належного історичного освітлення. До них належать між іншими бої за Белз, що велись від 27. I. 1919. то є від захоплення Белза польськими частинами групи „Буг“, до 14. V. 1919. т. є до першого відвороту У. Г. А. з З. О. У. Н. Р.

Найбільше завязаті бої тут ішли в лютті. На тому місці не будемо переповідати їх з подробицями, бо це певно зроблять безпосередні їх учасники. Тут лише подаємо фрагменти з тих боїв, в яких згинули ті, що своєю кровю освятили історичне побовище старого, княжого города Белза.

I.

Перший, що згинув в боях за Белз, це командант міліції і громадський комісар села Будинина, коло Белза — віст. Корнило Салагуб (ур. 1. X. 1882 в Будинині). Цей заслужений селянин-організатор культурно-освітнього життя свого родинного села Будинина, після листопадового перевороту 1918. стає на службу рідній справі. Організує у своєму селі міліцію, стає її командантом та як добрий і розумний господар, обіймає становище громадського комісара. Та не довго було йому призначене тішитися успіхами своєї муравлиної праці.

27 січня 1919. польські частини „групи Буг“ по захопленню Угнова, почали наступати на Белз. Одна ворожа кольона — здається, кінноти — посувалася дорогою Корчмин—Махнівок—Ворохта—Тушків—Белз. Рухи цієї кольони заперітила міліція в Будинині, що лежить 3—4 км. на горбі, який тягнеться на північ від цієї дороги. Віст. Салагуб

рішив зі своїм відділом міліції — і — здається з одною або двома четами стрільців, що тоді були в Будинині, ворога здержати в дальшому наступі на Белз. Тому міліція виступила на західний край села. Колиж ворог заперітив цей маневр і собі вислав частину в сторону села. Під селом між тим відділом, що приблизно складався з 40 людей, а обсадою Будинина вивязалася крісова пальба. Під напором сильного і добре узброєного ворога обсада Будинина мусіла залишити село.

Та в тім бою згинув прощитий ворожою кулею віст. К. Салагуб. Його односельчани поховали його на місцевім цвинтарі, де при нагоді кожного свого народного свята згадують свого заслуженого провідника.

II.

Дня 8. лютого 1919., в 6-ій годині рано мав відбутися загальний наступ наших частин на Белз. План наступу був так продуманий, що бої мали розпочатися наступом наших частин з північного сходу, від села Перемислова, Цеблова і Безуїва. Цей напрям наступу був тому вибраний, бо з того боку терен давав найвигідніший і найлекший доступ до Белза. Початок наступу запевідала ракета на Заболоттю. Частини, що тут наступали, мали за завдання стягнути на себе головні сили ворога і таким чином головним нашим силам дати змогу без втрат підступити під місто з півдня, від села Прусинова, де доступ був дуже тяжкий, тому що тут розтягається рівнина аж під сам Прусинів.

Тому одначе, що знак до наступу дали скорше, — одні частини почали наступати в годині означ-

Грб віст. **Корнила Салагуба**, команданта міліції і сільського комісара в родиннім селі Будинині коло Белза. Поляг 27. I. 1919. в Будинині і тут похоронений.

ній в приказі. Зате четар Лах зі своєю сотнею почав наступ безпосередно по появі ракети вздовж дороги Перемислів—Заболоття—Белз. Наслідком цієї неточности ворог сотню чет. Лаха підпустив на віддалі яких 150—200 м. від перших хат передмістя Заболоття східного і засипав її сильним скорострільним вогнем. Тоді праве крило сотні було вже між хатами Заболоття — коло церкви св. Степана, а ліве — захопило залізничий двірець. Але заки наспіла допомога, сотня понесла великі втрати і наслідком цього мусіла відступати. Зима була тоді

люта. Богато стрільців, лежачи на снігу сильно відморозило пальці і то цілі руки і ноги.

Так почався відступ на північно-східнім відтинку.

При дорозі Белз—Перемислів, за залізничим шляхом є могила 22 стрільців, що згинули в тім бою*).

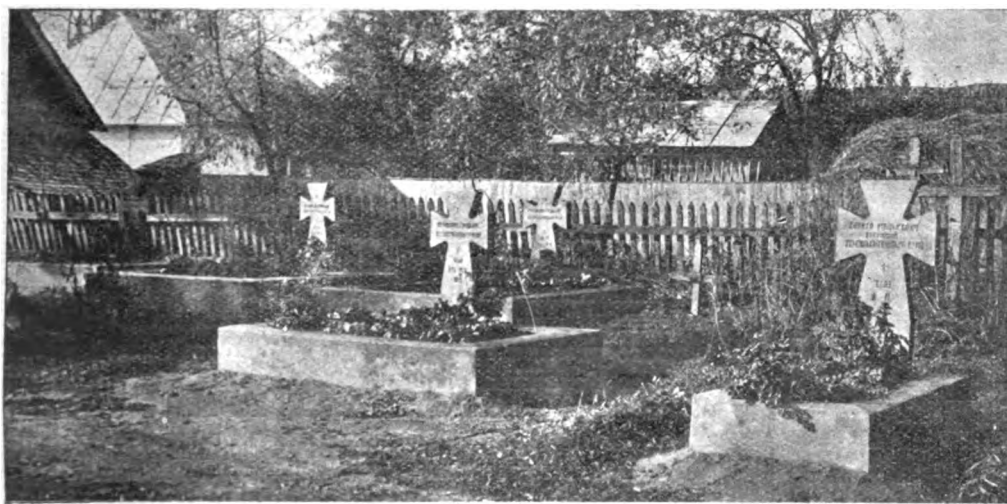

Четар У. Г. А. **Шимків Григорій** ур. 1896 р. у Вербіжці коло Белза (пов. Сокаль). Гімназію розпочав у Белзі, а покинув (від 3. кл.) в Сокалі. В 1915 р. пішов до австрійської армії, де дослужився степеня хорунжого.

Після листопадового перевороту в 1918 р. вертає зі своєї частини з Придніпрянщини домів. В Камінці Струмилівій призначено його — вже як четара-команданта сотні, що з нею відійшов на фронт під Львів, до групи от. Долуда. Дня 3. травня 1919 р., в селі Миклашеві (під Львовом) гине прощитий ворожою кулею, де його похоронено.

Тоді згинув теж хор. Олекса Мацькевич (ур. 30. III. 1901. в Будинині, коло Белза). Він походив зі селянської родини з Будинина. По другім курсі учительського семинара, у 1914 році вступив до

*) Гляди: „Літопис Червоної Калини“ ч. 2. з 1932 року, стаття: С. Г. „Свідки слави недавнього минулого в Белзі“.

Могили 78 старшин, підстаршин і стрільців У. Г. А., що полягли в боях за Белз, в лютий 1919 р. — похоронених на міськім цвинтарі в Белзі. — Могили оправлено в липні 1935 р., а їх посвячення відбулося 20. X. 1935. при співучасті 9 священників та кілька-тисячної маси промадян Белзичини. — В перім гробі зправа похоронений хор. Мацькевич О.

Українських Січових Стрільців. При У. С. С. служив до 1916 р., доки не захорів і не вернув домів. Тут завдяки заходам сокальського старости-українця Гужковського дістався на службу до залізниці. Та прийшов розвал Росії, а на її звалищах почала творитися Українська Держава.

1918 р. — коли почалася організація Української Армії, він покидає службу при залізниці і вступає в ряди рідного війська. Листопадовий переворот в Галичині — застав його на Придніпрянській Україні. При кінці січня 1919. О. Мацькевич, як хорунжий — здається Січових Стрільців — приїхав до Будинина на відпустку. Але бої у вужчій його батьківщині велять йому стати в ряди У. Г. А.

Хор. О. Мацькевич згинув в першій бою, що в нім брав участь, як член У. Г. А. дня 8. лютого 1919. прощитий ворожою кулею між хатами Заболоття, передмістя Белза.

Поховано його на міських цвинтарі в Белзі з 77 невідомими старшинами, підстаршинами і стрільцями У. Г. А., що згинули в боях за Белз в лютому 1919 р.

Четар У. Г. А. Кантор Теодор, ур. 29. IX. 1896 р. в Себечеві пов. Сокаль (Белзчина), поляг в червні 1919 р. в т. зв. чортківській офензиві, в селі Почапах коло Золочева.

Літом 1935 року заходом і коштом Філії Товариства Охорони Воєнних Могил в Белзі їх гроби оправлено на зразок стрілецьких гробів на янівським цвинтарі у Львові.

Ще про юнацьку школу

Написав: Микола Андрусак.

В поправках полк. В. Євтимовича¹⁾ до нариску сотника Миколи Мироновича про юнацьку школу Армії УНР²⁾ читаємо між іншим таке:

В липні, по переході Школи з Винниці до Кам'янця, полковника Пучківського ..., „захорували“ — для тодішнього уряду він був занадто... військовий і замало „демократичний“. На його місце призначений був отаман Микола Шаповал“. Наведені відомості полковника Євтимовича про зміну начальників юнацької школи та його міркування про причини усунення полковника Пучківського спонукують мене написати до цих його рядків мале спростування.

Я опинився в юнацькій школі Армії УНР після ліквідації УГА і був юнаком від останніх днів травня до кінця листопада 1920 р.³⁾ До юнацької школи прибув я у Винницю, куди її перенесено з Кам'янця; але вона й надалі звалась „Кам'янецькою Пішою Юнацькою Школою“. Ця назва залишилася на печатках команди школи навіть тоді, коли сформовано кінну й гарматню сотні, отже юнацька школа перестала бути тільки пішою.

Полковник (опісля генерал) Микола Шаповал перебрав від полковника Пучківського провід над школою не після переходу школи з Винниці знов до

Кам'янця, але з кінцем побуту школи в Яслі. Попри те можуть наведені рядки із статті полк. Євтимовича вмовити в читача, що полк. Пучківський був „занадто військовий“, а ген. Шаповал „демократичний“.

Не думаю відмовляти ніяких прикмет полк. Пучківському, але кожний юнак може тільки згадувати його як добрягу; скільки разів відбирав він рапорт від старшини, що переводив військові вправи з відділом юнаків, усе запитував: „Чи вже відпочивали?“ Після одержання заперечуючої відповіді говорив старшині: „Дайте юнакам відпочити“. Юнаки привикли до того і як тільки наближався до вправляючого відділу полк. Пучківський, кожний юнак міг сподіватися перерви у вправах і в цьому пророцтві не заводився.

Генерал Шаповал та його помічник полковник Трутенко далеко більше були „військовими“ з вигляду й духа. Попри військовий вишкіл старався ген. Шаповал піднести у юнаків їхній рівень національно-політичного світогляду. В часі побуту юнацької школи в Станиславові виголосив він кілька викладів на тему українського державного будівництва. В них підкреслював він між іншим неможливість збудування української держави без співучасті галичан, які є нацією — говорив він — скристалізованою в західно-європейському значінні та мають кадри національно-свідомої інтелігенції. Тому — на його думку — хибною є політика того українського уряду, що зрікається навіть хвилево Галичини. „Ми можемо — говорив ген. Шаповал — зректися на якийсь час Волині, Чернігівщини і це нам не перешкодить у будівнанні української держави, але без Галичини ми української

¹⁾ До історії кам'янецької спільної юнацької школи, ЛЧК, Р. VIII, 1936, ч. 4, с. 4—6.

²⁾ Спільна військова юнацька школа, ЛЧК, Р. VIII, 1936, ч. 2, с. 3—5.

³⁾ Пор. „В Юнацькій школі“, ЛЧК, Р. III, 1931, ч. 10, с. 18—20 та „Останній відступ“, ЛЧК, Р. II, 1930, ч. 12, с. 7—8.

держави не збудуємо". Так говорив ген. Шаповал у часі, коли деякі придніпрянські діячі не ставились прихильно до галичан з приводу трагічного розриву між У. Г. А. і придніпрянською армією в листопаді 1919 р. Тим виказав ген. Шаповал кращий політичний орієнтаційний змісл від тих наших політиків, що не доцінювали важливої ролі Галичини в українському державному будівництві.

Сміло можна твердити, що ген. Шаповал, відомий також як український громадський діяч (правда, в громадському житті стояв він в тіні свого брата Микити), більше надавався на команданга юнацької школи, ніж полковник Пучківський. Ще перед російською революцією 1917 р. Микола Шаповал працював над національним освідмленням своїх земляків — полонених російської армії в таборі Раштат у Німеччині, а в 1918 р. був командантом 1-го полку „Синьожупанників“.

В Іваничах

Написав б. булавний У. Г. А. *Семен Гоманюк*.

I.

Було то в зимі 1919. року. На фронті стояли проти себе, два противники. Всіх, хто був здібний, покличали під зброю. Молодші були на фронті, а старші повнили службу міліції по селах і містах. Не минула черга і наймолодших. Сокальська V. бригада оголошує у своїм повіті, в половині лютого побір новобранців, 18 і 19-цять літніх хлопців, тільки української народности. Всіх здібних до військової служби зараз задержано і створено одну сотню.

Сотенним командантом був четар Хмара. Четовими інструкторами були колишні підстаршини австр. армії. Сотня зпочатку стояла в учительській семінарії, при вул. Тартаківській, а опісля у віділовій школі. Сотня найбільше вправляла за містом на обolonю. Настрій стрільців був бадьорий. Ішли на вправи та їз вправ, завжди із співом.

В місяці березні, на приказ бригад. команди сотня відходить на залізничий двірєць у Сокалі, там вагонується і відїздить до Радехова. Розміщується в місті в одній школі. В Радехові сотню поділили на три частини і надали назву куріня. Курінним команд. був поручник Яворський. Сотенними командантами були бунчужні Чорний, Мудрий і Марцишин. Як каже пословиця: наука не йде в ліс. Курінь хоч по недовгім вишколі, так вправно робив вправи крісами, якби не новобранці, а справжні старі вояки.

Олекса Шевчук уродився в 1882 р. в Ульївку, пов. Сокаль. Гімназію кінчив у Львові і тут записався на правничий факультет. Після активних виступів українського студентства на львівському університеті у звязку з домаганням Українського Університету — студіював медицину в Празі, Відні і Берліні.

Підчас світової війни служив в австрійській армії.

Після листопадового перевороту, коли в половині листопада 1918 р. почав організуватися в Белзі „Запасний кіш“, О. Шевчук обняв обовязки лікаря в шпиталі, організованім при Коші. Підчас перегляду мужчин в Белзі обовязаних до військової служби— входив у склад комісії, де входив ще представник Українського Комісаріату в Белзі і один зі старшин Коша.

Перегляд відбувався в домі польського „Сокола“ в грудні 1918 р. або в січні 1919 р.

Що з ним опісля сталося, нині ніхто не може сказати.

Курінна команда стояла в дворі за містом. Переходили дні за днями, на дворі теплішало, зближалась весна. Курінь зі школи вибирається до бараків, котрі були за містом. Стрільці ходили на вправи і дальше від міста, та робили службу в місті. Минула зима, настала вже весна. Прийшли Великодні Свята. Перший день Свят стрільці святкували в Радехові. Українці міста Радехова не забули за своїх молодих вояків, придбали дещо і для них. При роздаванню обіду сотням, роздавали і паску, яку зложило місто. В стрільців вдоволення і веселість на лицях. Всі вони як наймолодші вояки Української Галицької Армії, святкували перший Великдень.

Другий день Свят приказ: курінь покидає місто Радехів і пішки відходить до Сокаля. Подорозі ночує в селі Корчині, а відтак рано відходить далше через Кристинопіль до Сокаля. Розмістився там в учительській семінарії. Спочив кілька днів. Одного дня на приказ команданта бригади, цілий курінь стає перед будинком гімназії, де містилась команда бригади. Тут приходить ще раз поділ. Курінь вже вишколений. Стрілець здібний до фронту. Одних брали до вишколу скорострілів, других приділювали до сотень на фронт. А з тих, що залишилися, зроблено одну сотню. Стан сотні числив 160. багнетів. Сотня дістала назву 13-та. Сотенним командантом приділено поручника Манька. Четовими командантами були бунчужний Мудрий, стар. десятник Криштоф, Гавалко і Романюк. Роевими командантами були вже з поміж новобранців стар. стр. як: Карпюк, Саламанчук, Сенчина і інші. Сотня була якби резервова.

Недовго прийшлося ждати на приказ, бо зараз за кілька днів відходимо на залізничий двірець в Сокалі і відїзимо потягом під Львів. Переїздили через Сапіжанку і далше. На одній стації висідаємо. Іхати далше годі. Йдемо пішки. Приходимо до села Підліски Малі. Розмістились по хатах. Тут фронт. Змінюємо застави. На дворі день і ніч безустанний дощ, болото. Перед нами, на недалеку віддаль противник. Рідка крісова перестрілка вартових, часом відїзветься ворожий або наш скоростріл. Деколи гармати.

По недовгім побуті під Львовом, нас змінили У. С. С. Сотня відходить до залізничної стації і відїздить до Кристинополя. По кількаденім побуті в Кристинополі, відходимо пішки до Сокаля. Розміщуємося на Забужу. Недовго прийшлося ждати на приказ, відходимо на заліз. двірець в Сокалі, вагонуємось і відїзимо до Іванич.

II. Запасна сотня в Дрогобичі.

II.

При залізничній лінії Сокаль — Володимир Волин. недалеко давнього австрійсько-російського кордону в віддалі 14. км. по залізничній лінії, від ріки Буга по волинським боці розложилось село Іваничі. (Нині село виглядає інакше як тоді, добудувалося, а особливо в полудневій частині, біля стації). Село розділене на дві частини, полудневу і північну а ділить його широка левада. Була вже весна. В повнім розквіті сади, а здовж них понад леваду тяглись старі военні окопи. Ми змінивши 3-тю сотню, розійшлись по її квартирах. Сотня 3-та відїхала потягом до Сокаля. Переходили дні за днями. Змінювались застави, котрі стояли день і ніч, по краях полудневої частини села. Кожного дня ходили стрільці на стежу на сусідні села. Інші в вільний час поправляли окопи, щоби вразі потреби було де скритись від куль противника.

В першій половині травня, на цілім фронті противник, скріплений свіжими силами армії Галера, почав офензиву. Почались завзяті бої на цілім фронті. Боролись завзято наші українські частини. Нелегко прийшлося противникові відкинути їх взад. Забагрилась людською кровю, зелена молода весняна трава. Та не одна виросла свіжа могила, а на ній білий березовий хрест з написом: „Тут спочили за Волю України“. По впертих боях, наші частини змушені були відступити. Противник пішов вперед.

Одного травневого ранку коло години 4-ої, наші застави в Іваничах запримітили кількох їздців. Була це стежа Галерців. Наші запримітивши їх, дали негайно знати команді сотні. Сотенний дає приказ, щоби ціла сотня негайно заняла свої становища в окопах. В сотні алярм. За кілька хвилин всі чети на своїх місцях. При сотні було 4. скоростріли. Командантом при скорострілах був бунчужний Воднос. Все готове до бою.

Година 6-та рано, вже видно піхоту противника. Підходили до Іванич з західної сторони. Йшли кольонами, їх багато. Зближались чимраз ближче. На віддаль яких 1.500 кроків. На приказ команданта заторохкотіли наші скоростріли. Заметушились і в тій хвилині зачали розсипатися в розстрільну. За недовгий час показалися піші стежі з північ. частини села Іванич. Недалека віддаль від наших окопів, тільки через леваду до 500 кроків. Нам було видно, що їх поміж будинками багато. Приказ: ціла сотня почати огонь. Заторохкотіли скоростріли і кріси, з обох сторін. Наші стрільці хоча новобранці, а не дуже були

тим першим більшим боєм перестрашені, декотрі ще й жартували.

Сотенний телефон містився в будинку стації. При телефоні був ст. десят. Братківський. Телефонічно повідомлено команду бригади в Сокалі про нашу ситуацію. Підмоги нам не обіцяли, видно, що не було. Всі сотні були в бою. Година минає за годиною, бій в повнім розгарі. Противник бе з гармат гранатами. Але на наше щастя, падали вони поза наші окопи і там рвали землю. Бій завзятий з обох сторін. До команданта сотні, з лівого нашого крила від бунчужного Мудрого поміж хатами прибіг стрілець з вісткою, що ліве крило zagrożене. Противник намагається його оточити своїм правим крилом. Піхота посувається чимраз до права. Сотенний дає приказ, щоби ліве крило сотні в порядку відступало взад враз зі скорострілами, котрі там є і щоби зайняти відповідне становище до оборони. Праве крило мало обстрілювати сильним огнем противника, щоби уможливити відворот лівого крила.

Приказ виконаний. Коло години 11-тої перед полуднем, противник пішов до наступу. Сотня відстрілювалась до останку, а щоби не бути оточеними і не потрапити в полон, по завзятім бою покидає село Іваничі і відступає на схід. Ми були оточені з трьох сторін піхотою Галерців, багато чисельнішою від нас. Відступ наш був дуже а дуже трудний, але пляновий і без паніки. Не були це вже стрільці новобранці. У цім бою, були це вже справжні старі вояки.

Перед нами в сторону, куди ми мусіли відступати, простягся залізничий насип, його треба було перейти впоперек. Дальше здовж насипу по другій стороні тяглась трясовична сіножать з водою, шириною до 500 кроків. Дальше було поле і ляхівський ліс. Противник наступає майже на пяти. Обстрілює нас скорострільним і крісовим вогнем. Переходимо залізничий насип і кидаємося в багно.

Не був це відступ збитої маси стрільців, а була довга розстрільна здовж того трясовичного багна. Піхота противника добігає з криком до залізничного насипу. Дальше в багно не йде, тільки розложившись здовж насипу нас сильно обстрілює. Кулі падали поміж нас, як грубий дощ по воді. Нашим скорострілам з лівого крила вдалося скорше перейти багно. Вийшовши на поле, вони почали обстрілювати противника.

Сотня перемучена такою переправою, серед граду куль противника, з великим зусиллям, але щасливо переходить трясовичне багно.

Вже поле, під ногами твердий ґрунт. Вже лекше віддыхають стрілецькі молоді груди. Їх відсвіжує легкий подув весняного вітру з близького ліса. Були в нас втрати, були убиті, були ранені, але більшість легко ранені, найбільше було ранених у багні.

Серед таких обставин, серед яких знаходилась сотня, були це страти незначні. Ми уратовані.

Писано в Ульвівку 10. квітня 1936 р.

Житомирська юнацька школа

Формування; наука; бої; перший випуск української старшини.

Сторінки з недрукованого щоденника.

Написав *Веселого Петра*, генштабу, генеральний хорунжий.

(Продовження).

II.

У дорозі.

За два дні маленька групка з трьох мужів у сірих солдатських шинелях й папахах, озброєних карабінами, а один й шаблею в сріблі та одна маленька жінка, теж у шинелі поверх жіночого одягу й з пістолею за поясом, всі з тлумками за плечима, підходили до Київського двірця.

На груди у того, що з шаблею у сріблі, гаманець з 300 тис. карбованців ріжними банкнотами, а в папці на мапу наказ зі всіма підписами та печатками про призначення для формування спільно-юнацької школи, — начальником школи: — полковника генштабу, господарем полковника — військового інтенданта, й значковим сотника.

Перший потяг, що йде на захід, випадково йде по шляху Козятин—Бердичів, звідки можна і на Волинь і на Поділля.

Гуртком сідаємо у переділі, між розброєними німцями, вояками колишньої могутньої армії і якимись людьми у сірих шинелях, австрійських одностроях та цивільних одягах, що їдуть теж на захід, — чого?

Торохкотить потяг з дуже втомленим паротягом і повільно втікають взад хати підкиївських сіл, за які нещодавно був бій. За ними широкі лани, присипані снігом з чорніючими перелісками.

Переганяє потяг якусь кольоно, що довгою богатокільметровою гадюкою тягнеться старим житомирським шляхом на захід. У далекогляд бачу островерхі шапки, над якими сторчать рушніці, між пішаками йдуть гармати, видко групи верхівців. — Німці. Ці, якісь відважні частини, хочуть дійти до дому зі зброєю. — Чи дійдуть? Шлях лежить для них через розбурхане море українського повстання, а далі ще Польща, де Біг-зна що робиться. Мабуть дійдуть, — Гордієнківці дійшли ж.

За деякий час бачимо коло залізниці відділ зо 50 верхівців у ріжноманітних шапках з червоними денцями, це наші, — вчорашні повстанці, а нині знову українська правильна армія, яка тількищо твориться.

Козятин. Роздоріжжа, на якому мусимо вирішити, як Ілля Муромець, куди їхати, але немає ані напису на придорожньому камені, ані ніяких відомостей, що діється у Винниці чи Житомирі.

Куди ж їхати? Обираю Житомир, бо це порівню-

Старшинський однострій Спільної Юнацької Школи.

ючи стратегічний затишок, до якого пізніше дійде якась еventуальна військова хуртовина, тож буде більше часу для вивчення тих майбутніх юнаків й підготовки з них майбутніх старшин для тої майбутньої армії, що, вірилося, створиться.

Бердичів. Виступаємо з потягу, що йде на Рівне й питаємо про те, що робиться в Житомирі.

Військовий командант стації каже, що перед вечером виїхали до Житомира, де є „большевицьке повстання“, два ешалони відділу „Отamana Палієнка“ і з того часу немає ніякого звязку з Житомиром.

Я показав свій наказ про формування й, після переговорів, дістав дозвіл зі всім моїм „кадром“ їхати на тому паротязі з двома платформами та кулеметом, що їде на розвідку до Житомира.

Розхитаний, старої системи паротяг, платформ, обкидані мішками з піском, кулемет й зо 30 озброєних, між якими й мій кадр.

Проїздимо знайомі місця, де рік тому боровся безнадійно на життя й смерть Запоріжський загін, нині вже Запоріжський корпус, а в ньому й Гордієнківці, тоді жменька, нині вже полк з традицією; Кодня, Скоморохи, й у вечірніх сутінках, звільнюючи хід, приготувивши зброю й виставивши над паротягом жовто-блакитний прапорець підїздимо до Житомира.

Ніхто по нас не стріляє, на стації рух, ходять хлопці зі шликами — свої.

Виступаємо й машируємо до міста, яке далеко від двірця. Що 10 хвилин спиняє нас якась патруля „Палієнківців“, що вертають з міста й лише суто гайдамацький вигляд команданта „кадру“, його поведінка, озброєння й „отаманська постава“ роблять те, що все ж, хоч і в цілковитій темряві доходимо до готелю у центрі міста, де орудує „особливий командант“ хорунжий Возьний (нині вже мертвий). У місті мов вимерло, лише денедє впаде стріл.

Дістаємо помешкання, дві кімнати в готелю напроти й відкритий лист від команданта на реквізицію помешкань для школи, на право давати оголошення в часописах й плякатах й діставати необхідне майно зі складів у районі „Житомирської командантури“.

Так на місці. — Завтра починаємо.

III.

Пошукування помешкання та перший юнак.

Дві кімнати у далекому закутку готелю ділимо на: „господарську частину“, це полк. Фрост з дружиною, й „канцелярію“, це я й сотник Трутенко. Вивішуємо на дверях кімнат намальовані на клаптиках паперу таблиці, і ще одну при вході до готелю з вказівками як відшукати „Штаб Житомирської спільної юнацької школи“. Цю назву спільно-юнацька, приняла комісія „По утворенню постійних воєнних шкіл та академій України“ для такого типу шкіл, де перші кляси піші, а у вищих додають спеціальні кляси — кінну, кулеметну й еventуально гарматну.

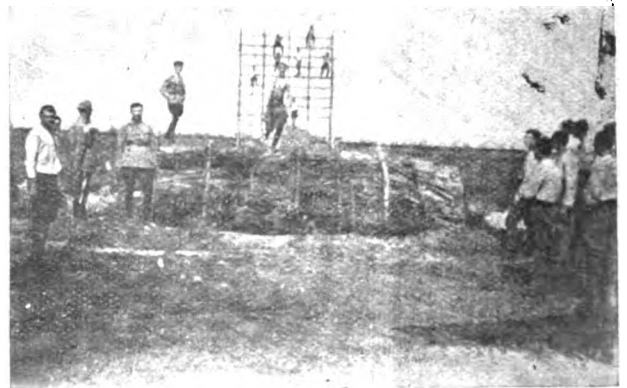
Закінчивши це, з бідою відшукуємо випадково паливо. Давно не палені грубки курять і ми цілу ніч дріжимо під тонкими ковдрами й нашими шинелями.

Скоро світ „господарська частина“ напуває всіх чаєм (цукор та хліб у кожного свій) й цілий кадр йде до державного банку, скласти на конто школи гроші. У „штабі“ лишається „начальниця канцелярії“ п. Фростова.

У відділі Держбанку відразу непорозуміння: — Школа не зареєстрована, не має ані печатки, ані нічого, так що доводиться скласти гроші як приватні начальника школи, доки не прийде розпорядження центральних установ. Біда, але що робити, — формальність з грошима є річчю неминучою, навіть у вирі революції.

Закінчивши це, розходимося: господарська частина йде розшукувати й оглядати склади та інтенданські установи, а начальник школи з адютантом, закинувши рушницю на плече, йде шукати й оглядати помешкання.

По місті все ще пострілюють після тієї буці, що її вчинили формування гетьманського команданта Арно й повставші в межичасі большевицькі групи,

Гімнастичні вирази юнаків у Станиславові.

з якими билися відділи отамана Палієнка. На тому найгірше вийшло спокійне населення, головню жидівське, яке пограбовано.

Перше можливе помешкання, це касарні на „Врангелівці“, далеко за містом, до яких треба йти з 4 кілометри довгою Вільською вулицею, а потім битим шляхом, повз який розкидані групи будинків, садки, а на кінці кладовища.

Не пройшли й двох кілометрів, як з групи будинків вліво від шляху почулися крики й стріли; вибігли жінки, якісь люди, з того натовпу стрільнули й кулі свиснули попри нас. Рішуче переходимо в „протинаступ“ й якась банда в 4—5 люда втікає переслідувана нами й осміленими мешканцями, яких ці невідомі бандити тероризували, вимагаючи грошей.

Далі, вже без пригод, дійшли ми до касарні, але лише на те, щоби переконатися, що йшли даремно, бо в частині касарень розміщено козаків частин 1-го Волинського корпусу, який формувався, а решта була така зруйнована, що годі було й думати про те, щоб все те швидко направити. Єдина користь з походу: довідалися, де штаб 1-го корпусу, що на чолі його ген. Дядуша, що перейшов до Директорії, що в корпусі дуже мало люду й порядку й що формування не посувається.

Вертаємося до свого готелю без пригод, зустрівши по дорозі стежу „командантської сотні“, сформованої з повстанців, що вилегітимувала нас, бо ми були озброєні, а розїзд мав ліквідувати банди й збирати відсталіх з відділу от. Палієнка, що мав незабаром відїхати на Коростень, де теж скидалося на большевицьке повстання.

У готелі застаємо вже нашу „господарську частину“. Повідомлює нас, що вже знайшов декілька складів з одягом й іншим майном, що вже зарекував пишучу машинку, яка належала до штабу Арно й була в приватних руках, та що годі сподіватися знайти помешкання у вязниці, де стояли колись чеські легіонери, бо там багато арештованих й тифозні хорі.

„Завідуюча канцелярією“ зголошує, що у неї був „перший юнак“, який має в обід знову зявитися. І дійсно приходить незабаром моряк років 28, кремезний дядько, що каже, що був у Чорноморській фльоті командором (начальником одної важкої гармати), потім у Чорноморському куріні при Центральній Раді, потім у повстанцях. Сам родом з Левкова, зпід самого Житомира, прийшов, щоб вступити до регулярної революційної Української Армії й прочитавши нашу таблицю, зявляється.

Вигляд солідний та українське минуле добре. Командор мусить бути не лише письменний, але й знати математику, є то підстаршина, тому прошу принести документи, якщо має та зясовую умови прийняття, а на запит, чи можуть вступати сільські хлопці, відповідаю потакууючо, вказуючи, що мінімальна освіта 4-х класова.

Знову йдемо всі в трьох, цілим кадром, до штабу 1-го корпусу, — знову на інший кінець міста й там довідуємося про невідрадную справу з помешканнями, бо всі державні будинки дуже знищені, а то Гетьманцями й їх російськими формуваннями

в останні дні їх влади й німцями під час боїв з військами Директорії.

Ну що-ж шукатимем не касарень, а інших примішень.

Роспитали у людей й довідалися, що є в місті дві нечинні установи: Духовне училище й Духовна семінарія, в обидвох були інгернати й кляси. Так завтра на них.

Духовне училище у середині міста предбачливо заняло себе якимсь архівом, на винесення якого нема ні часу ні засобів, бо там тони всіляких книг та паперів колишнього південно західного фронту й ще когось, а за вільні помешкання, яких школи все одно за мало, просять молять всіма мовами, переважно ж українською, весь професорський склад и командантура заступається, бо „хороші люди й своїх чимало“!

Семінарія. — „Отець сматритель“, аж руками сплеснув:

— Что Ви міластіві, Бог с Вамі; діти (добрі „діти“ з вусами) с'едуться учітсья, а Ви ім помещеніе отбираете? Нікак нелзя, Бог прежде всего, а ето Дууховная семінарія.

— Пючекайте Пан отче, а за царські часи тут юнкери стояли?

— Стоялі, а ето другое дело, тогда вайна била.

— И тепер війна Пан-отче.

— Не война а безпорядок, разделеніе. Падумаіте, от Сібірі халоднай до Криму гарячаго, Русь святая й так поделітсья!

— Ну це від Бога Пан Отче, а Вам до того зась; покажите помещанья.

— Не магу без професорскаво савещанія.

— Сами подивимось — гірше буде, бо тут уж не „Русь святая“ а Україна, а ось Вам дозвіл з печатками, щоби показали.

Печаток налякалися й „кадр“ оглядає помешкання. Дуже підходить. Інтернати вже з готовими ліжками, кляси, їдальні, щоправда все дуже брудновато, але з цім ми раду дамо, — у в одному крилі відокремлено шпиталь для ранених, ще зі світової війни, — це нам не шкодить, а ще допомога, бо на чолі жінка лікар, українка й охоче згоджується допомагати школі як лікар, що більше обіцяє познайомити нас з українцями професорського складу місцевих шкіл, що можуть стати в пригоді.

Поки балакаємо у шпиталі, збігав Фрост до „отця економа“ й вернувсь у захопленню, каже: „той з нами, помагатиме, каже, що деякий відсоток професорського складу буде за нами, а решта налякана.

— Так Пан-Отче, підходить нам, завтра дістанете ордер на віддачу нам помешкання під школу.

— Не магу прінять без согласія савещанія.

— Це Ваша справа, завтра в 10 год. рано я буду тут. Прошу скликати „совещаніе“, повідоміть пана Ректора, інакше займу помешкання без „совещанія“. Реквізиція помешкання платна: з Военного відомства до Духовного переведуть гроші. Так до побачення.

Нарешті на третій день по приїзді будемо мати забезпечене помешкання й можемо розпочати справу.

Иду на телеграф, щоби дістати затвердження про свої заходи, щоби повідомити, що я їсную та працюю, але прямиий дріг з Києвом, що був за час війни, ще не встановлено, „Юз“ не працює, тому шлю лишень телеграму, не знаючи, чи дійде.

IV.

Влаштування школи й зібрання кадрів.

Коло 9. ранком прибув до нас наш „перший юнак“ й привіз із собою ще 4-х сільських хлопців з Левкова, років по 19—20, всі з 4-класовою освітою.

Швиденько переодягли їх у військовий однострій й вже з цим поповненням прийшли до семінарії.

Професорський склад був у зборі й ректор спробував було протестувати, хоч дуже нерішуче, взагалі настрої збору був якийсь неясний, відчувалося, що одні одних бояться, що, по стільки вже змінах влади, не вірять вже у тривкість цієї останньої. Довелося зазначити зібранню, що ми їх ставимо власне перед dokonаний факт і що вони за це ніяк відповідати не можуть й не будуть; довелось просто підказати резолюцію про те, що „професорська рада примушена взяти до відома категоричну заяву Начальника Юнацької школи й наказ особливого команданта про реквізицію помешкання Семінарії для потреб школи на час до підшукання іншого помешкання“. За цю резолюцією голосували усі, навіть „атец сматритель“. Що правда голосувалося у присутности всього „кадра“, тоб-то під моральною пресією.

У полудне на третій день по формуванню вже осіли „у себе“: наш господар на помешканню „отця економа“, начальник школи у „кабінеті ректора“, що був поруч із „професорською“ або „залюю совещаний“, адютант у „отця сматрителя“, а п'ятеро юнаків у величезних помешканнях інтернатів, взявши їх під свій догляд й охорону.

Того же дня подали ми до місцевого часопису таке оголошення:

Формується з наказу Уряду Високої Директорії
„Юнацька Школа в Житомирі

для підготовки старшин для регулярної української армії.

Закликаються до служби у виховательський кадровий склад старшини, що не мають іншого приділення; обов'язкові: воєнні кваліфікації, українське громадянство, бойовий стаж.

Закликаються у професорський склад, на державну службу, для викладів по різних галузях роєнних й загальних знань особи військові та цивільні з належними кваліфікаціями.

Повідомлюється, що ті купці, що бажали би взяти на себе поставки для школи, мають зголоситися до Господаря школи Воєнного Інтенданта Полковника Фроста. Штаб Школи — Духовна семінарія, урядує від — до.

Начальник Школи Генерального штабу

Полковник
адютант Сотник“.

Не буду тут виписувати заміток про те, як при-

ходили всі ті, яких прийнято до кадрового складу школи, але подам лише тих типових, щоби зясувати, з чого довелось зіплювати той організм, що потім пережив усе, й Любарську катастрофу й частинну інтернацію й ще в останній інтернації армії в таборі Каліш зумів продовжувати працю; цей організм, і в руках різних „отаманів й отаманчиків“ залишився організмом, і в неімовірно тяжких умовах походів та боїв зумів виховати перший випуск старшин; він єдиний зроблений був на своїй власній території, і доказав, що можливо підготувати відповідних старшин з українських сільських мас, таких старшин, що були на 100% свої, українські.

Першим на другий день після виходу оголошення був у Школі поручник Якимчук, молодий ще старшина російської армії з старшин військового часу, що був чинний по українізації військових частин на фронті, добровольцем за Центральної Ради, за Гетьмана поза службою, учасник повстання, рекомендації з боку українських відомих у Житомирі чинників, до яких я звертався з запитанням про кожного старшину, що зголосився, мав найкращі. Явивсь на працю, не ставлячи ніяких запитів, крім одним з тих, на яких спиралась команда Школи чаючими, працював відразу „повною парою“ й був одним з тих, на яких спиралась команди Школи в своїх українських потягненнях. Можна тут з приємністю ствердити, що таких старшин, що зявились протягом першого тижня формування, було у Школі декілька, були то все молодші старшини, але своїми українськими переконаннями, мовою та поведінкою вони полекшували створення справді української школи й вели за собою інших, старших кваліфікованих старшин.

Повільно, протягом 10—12 днів по виході оголошення про формування зявлялися інші старшини, очевидячки після певного поінформування про те, що собою школа буде уявляти, від тих інших, що вже у склад школи вступили. Між ними були такі типові люди: Сотник Кудинов (вже помер) зявивсь у військовому одязі, без відзнак, але відразу видко було муштрову людину; на запити відповідав по російськи, заявляючи, що по українськи не вміє й не знає, зате навчиться, коли буде треба. Народився на Україні, син „офіцера“, внук „офіцера“, кваліфікації — кулеметчик, що закінчив Оранієнбавмську школу й має бойовий кулеметний стаж. Відразу питає: „як з українською кулеметною термінологією?“ що маю відповісти? відповідаю: „будемо з Вами творити“.

За Центральної Ради „держався ще на фронті“, за Гетьмана не служив, бо не хотів мати нічого спільного з німцями, тепер приголосився до школи, бо бачить, що на чолі школи висококваліфіковані військовики, сподівається, що буде тут порядок й „нормальная служба“, яку він любить, а ненавидить безпорядку й всіх його носящих, большевиків, „такіх командіров“, які були за Гетьмана, що „самі не знають, что хатят“. Рекомендації місцевих громадян — „Біг зна що за один, родина порядна, батько генерал у димісії, проти українців не виступав, ані взагалі ніде“.

(Далі буде).

Наступ на Винницю в квітні 1920 р.

Написав Іван Байдак, б. хор. С. С.

Любарська катастрофа заскочила мене в м. Староконстантинові, де стояв кіш С. С. В міській лікарні, де лежав я на пятнистий тиф, військових, крім мене одного, не було нікого. Дві неділі, ніхто до мене не навідувався, через це я й не знав, що діється на фронті. А на фронті в той час, діялося не добре. Ціла армія УНР здесятована тифом, без доповнень, без жадних боєвих резерв, не могла видержати напору сильнішого ворога Денікіна з одної, а большевиків з другої сторони. Фронт в той час корчився в смертельних судорогах.

Одного дня ранком приходять до мене, до лікарні мої найближчі друзі (тоді мене пустила вже горячка), щоб зі мною попрощатися. Від них довідаюся, що корпус СС з нинішнім днем ліквідується, уряд і армія відходять до Польщі, фронт армії УНР з нинішнім днем не існує, а зате група під командуванням ген. Омеляновича Павленка переходить, через ворожий фронт в партизанку — в запілля ворога. До Польщі відходять тільки здорові, жадних обозів, тим самим і хорих не забирають. Побажавши мені скорого видужання, та потішивши мене, що не остаюся я сам, бо тисячі стрільців та сотки старшин залишаються теж хорі, товариші по зброї, попрощалися і вийшли. Заперлися двері, вони зникли, тільки цокання обцасів і брязк зброї, що відбивався по широкому коридорі, долітав до моїх вух, а далі і то зникло.

Стало тихо, тяжко і боляче... Перед очима перебігає фільмою час від 1917. р. до нині... Скільки трудів, скільки зусиль та змагань, скільки жертв і крові... і всьому кінець... який страшний кінець. Щось здавило в горлі...

Пізно у вечорі збудила мене страшна канонада. Від сестер-жалібниць, що в той час увійшли, довідаюся, що денікінські бронепотяги обстрілюють стацію... ще трохи із міста затарахкотіли скоростріли, а потім знову тишина. Була тоді в місті, як я пізніше довідався, якась боева частина Чорних Запорозжців. Вони то віддали останні стріли до ворога і відступили.

Знаючи добре, якою пімстою палали денікінці до СС., попросив я сестру жалібницю, щоб у себе переховувала мій револьвер і документи та щоб не зрадила, що я СС. Хоч документи можна було знищити. Але серце моє віщувало, що вони залишаться мені найдорожчою пам'яткою з визвольних змагань аж до нині.

На другий день рано, на коридорі лікарні збільшений рух-гармідер. Чую брязк зброї і острог... не грудно догадатися, хто це. За хвилину просто дверей моєї кімнати чую голос: „Воєнних Петлюроцєв у вас нет“? „Нема“ відповідає сестра-жалібниця, тільки один старшина, Галічанін... Отворилися двері і на порозі стало двох старшин-денікінців. „Здравствуй, колега“! Не відзиваюся. Підходять до ліжка. „Виздаравлюй, виздаравлюй колега, будем вместе большевиков бить“. „Наші союзнікі“, пояснив один з них сестрі... Поздоровили і вийшли.

Прошло кілька днів, я вийшов з лікарні і зголосився у галицькій команді міста. З того дня почалась моя служба у Галицькій Армії. Дня 4-го грудня 1919. року (по ст. ст.) дістаю приказ вибратися з міста і зголоситися в штабі другого Гал. Корпусу, який стояв тоді у Винниці. Збираюся і їду. На стації повно старшин УГА і СС., з таким самим дорученням. Заїздить поїзд, вибираємо підходячі „теплушки“ і їдемо. В дорозі розмова на тему злуки ГА з Денікіном. Ніхто не може здобути на рішення відповідь. Ніхто нічого певного не знає.

Доїжджаємо до Жмеринки. У Жмеринці великий рух... Якесь напруження та зденервовання. Командант нашого поїзду іде до команди двірця розвідатися дещо. Вертається і каже, що поїзд наш нині до Винниці не поїде. Дехто лишається у вагонах, дехто іде до міста переночувати. За кілька днів довідаємося, що на „союзнім“ фронті щось не до-

Штаб дрогобильських старшин: 1) о. курат Машько, 2) сотник Думін, 3) пор. Бабюк, 4) чет. пор. Задурович Вол., 5) чет. Бобків, 6) чет. Михайло Левицький, 7) чет. Любомир Савойка, 8) лікар др. Михайло Терлецький.

бре. Большевики недалеко Жмеринки. Розбили добармію і женуть її на південь... Кудиж тепер? До большевиків!.. Та як? Питаємося один другого. Так само, як до Денікіна, відповідає вже хтось зі сміхом. Але справа скоро виявилася. Галицькі частини, які стояли тоді у Жмеринці, та мали відступати на Вапнярку, змінили фронт і вдарили на денікінців, які були і без цього крайно здеморалізовані. Вкоротці Жмеринка була очищена від денікінців.

Їдемо на большевиків, не приходять. Хтось розпустив вістку, що П. Гал. Корпус вже ввійшов в переговори з большевиками. Вістка була правдива. Значаємо і ми „червоніти“. Першим кроком цього — формування дивізії червоних СС. Кожний з нас отримує виказку, щоб було чим виказатися перед большевиками. Радимося, як має виглядати нова печатка. Рішено, що печатка має бути з такими словами: „Дивізія Сінових Стрільців“. В середині в горі — тризуб а на долині зірка. А що і це ще було забагато, то замість пятикутної зроблено осьмикутну. Трошки вашим, трошки нашим...

На другий день, чи третій день влітає в Жмеринку большевицька кіннота. Не допомогло нічого! Роззброювали кого і що попало. Правда, що після того „вияснилося“ і декому зброю звернули, але револьвери, наплечники, чоботи то і по „виясненні“ не вернулися.

Зв'язок з Винницею наладжено. Їдемо в розпорядження Гал. Ревкому. У Винниці настрої погані, нервозний, як серед старшин, так і серед стрільців. Ніхто не знає на котру стати. Один другому не довіряє. З окрема на СС. дивляться нето ворожо не то недовірливо. Дістаю призначення при військовим референті у команді міста, як старшина для доручень. Пізніше цю посаду касують, а чет. Вол. Біловуса і мене призначають до команди двірця. Ми мешкали разом на одній квартирі і на переміну робили службу на залізничім двірці. Так минув місяць лютий, березень і почався квітень. Весна того року настала скоро. З початком квітня було досить тепло. Робилося тепло і на душі, бо з її приходом сподівалися всі чогось нового. Зза кордону доходять до нас вістки, що головний от. Петлюра іде зі своєю армією на Україну. По Україні розгортаються повстання. Між большевиками щораз більше помічується поденервування та непевність...

В день 28-го квітня 1920. р. моя черга до служби. День заповідається гарний, теплий. На двірці, як звичайно, нема жадного руху, лише один, старий паровик для маневрування. Праворуч большевицький бронепотяг без паровика, який ушкоджений в бою, відійшов кудись до направи. На двірці до сонця вигріваються красноармійці-виздоровці, що ждуть на поїзд. Заходжу до телеграфічного бюро. Телеграфісти та залізничники свої люди, свідомі українці, які доносили нам найновіші політичні вістки. „Що нового нині“ питаюся на вступі. Урядовець подивився кругом себе і сказав: „Нині переловлено шифровану телеграму зі Жмеринки до Козятини, в якій наказувано кінноті Котовського як найскорше прибути в район Жмеринки, бо галицькі

частини опустили фронт та розоружують по дорозі большевиків“. В тім зацокав апарат, я вибіг на двір, щоб перший поділитися тою радісною вісткою з ким небудь зі своїх. Та нажаль крім красноармійців на двірці не було нікого. Заходжу до свого бюро і беруся до роботи. Однак праця мене не береться, бо хто знає, що нині в Винниці може статися. Кличу телефоном Козятин і питаюся, чи відходить який поїзд в сторону Винниці. „Ні“. Кличу Жмеринку. Те саме. В тій хвилині двері відчинилися і на порозі станув хор. У. Г. А. (Прізвище на жаль забув). Цей старшина прийшов від команди міста. Він в тайні повідомляє мене, що нині має бути і в Винниці повстання. Повстанці є вже в с. Тюшках, 8 верств від Винниці на південь, а о год. 4. по пол. має зачатися наступ на місто. Просить мене, щоби видати амуніцію до крісів, яка була в вагонах, навантажити на вози, які прийдуть з команди міста, і зробити це так, щоб не викликати зі сторони большевиків підозріння. Обіцую виконати все як слід і прашаюся. За хвилину надіхали вози, які заповнено амуніцією, а зверху, щоб змити большевиків, прикриваємо революційною літературою, яка цілими купами лежала на двірці. Вози відіхали і щасливо, як пізніше довідався, прибули на місце. Ще дві години... Забираю печатки в кишеню, замикаю бюрко, одягаюся і виходжу на дворець з думкою, щоб більше не вертати. Підходить до мене машиніст від маневруючого паровика.

— Що нового?

— Нове таке кажу, що краще буде, щоб ви звідсіля забралися кудись разом зі своїм паровиком. Цікаве, що він вже знав про назриваючі події.

— Кудиж мені забратися — питаю.

— От хочби на сімейний завод, коли не хочете тягати панцирника.

Машиніст скочив до паровика і відіхав на вказане мною місце. З двірця до цього заводу було три верстви.

Починаю нетерпеливитись, бо зближається година наступу на Винницю... Пару хвилин по 4-ій. Виходжу поза стаційний будинок, надслухую, та розглядаюся... Нараз тупий гарматний вибух... Над містом хмарка білого диму. Це тріскають шрапнелі. Стрільняина щораз сильніша. Зі сторони старого міста заграли скоростріли... Стрільняина змагається... Перестає і знов те саме. Нараз кроків з 500 за стаційним будинком розірвався шрапнель. Шукає двірця. Ще раз, тим разом над самим будинком а далі вже гранатами. На двірці страшна паніка. Ніхто з большевиків не знає, що це все значить, деякі ховаються під панцирник, другі домагаються від команданта паровика. Я біжу до міста.

Напроти мене тікають з міста автами червоні комісари, чекісти... всі у страшній паніці. Навантажені вози, грузові авта, все це летить коміть головою, машинки до псування, звої паперових грошей і інше військове майно лежить погублене по вулиці, ніхто не забірає, бо все втікає на залізничий дворець. Чим ближче до міста, тим більше стрічаю втікачів, хто повозом, хто верхом, хто пішки. Стрічаю одного четаря УГА, який служив в Че-ка.

— Що таке в місті? питаю.

— Галичани роблять повстання — відповідає цей.

— Галичани, не селяни?

— Ні !Галичани! — і побіг далі. Всі тікають на стацію а я до міста. Доходжу до моста... дивлюся большевики по цім боці затыгають скоростріли... Препало! До своїх дібратися неможливо, бо попаду сам у руки. Повертаю на право і по київській вулиці хочу дістатися до порома на Бузі. Хто знає Винницю, то знає, що з порома вийшовши по кам'яних сходах до гори, попадаєш на вулицю Б. Хмельницького, на якій власне була поміщена галицька команда міста. По дорозі стрічаюся з моєю знайомою учителькою, яка працювала в комісаріяті освіти. (Брата її, як старшину У. Н. Р. місяць тому розстріляла винницька Че-ка). Розпитує, що це все означає? Я пояснюю, що сам знаю і хочу йти. До порома вже яких двісті кроків. Наряд понад наші голови почали перелітати кулі. На її прохання я зайшов до її родичів. Може стрілянина устане.

Під вечір стрілянина зростає ще більше, а в ночі з залізничного двірця починає бити большевицька артилерія. Йй відповідає з міста наша. Ніччю, біля другої години стало тихо. В хаті ніхто не спить. Виходжу на двір і надслухую... Тишина... Чекаю ще трохи, щоб краще розвиднілось і біжу до порома. Всюди зловіща тишина... Добігаю до порома. Перевозчика нема. Всакаю в будку, нахожду ключку, що нею перетягається по ливні пором і за хвилину я на другій стороні... Сходами нагору і вже на вул. Б. Хмельницького. Розглядаюся... На вулиці ні живої душі... Зза фіранки одного вікна показується перестрашена голова якогось жида і знов ховається. Серед вулиці вбитий верховий кінь. Наряд зза вугла кам'яниці вискакує той самий хорунжий УГА, який був вчора на стації по амуніцію. Хочу спинити, та він переляканий, зробив до мене якийсь знак рукою і зник.

От вже і гал. команда міста. Щож це? Стійки нема, двері відчинені. Вхджу до середини. Все побите, поломане, поперевертане комить головою. Виходжу та іду на свою квартиру, на вул. Пушкінську. Подорозі ні живої душі. Двері моєї квартири відчинила перелякана господиня зі словами:

— Бійтеся Бога, утікайте, бо чет. Біловуса большевики забрали і питали за вами.

В кімнаті моєї квартири повно нечистого біля, знищені однострої. Значить на місці перебиралися. Забрали все, що було. Дякую господині і скоро виходжу. Тепер вже ясно, що сталося. Повна невдача. Повстання зліквідоване. Вертаю тою самою дорогою. На дворі вже свитає. А всеж таки по дорозі нікого не стрічаю.

Коли я доходив до головної вулиці, щоб перейти на вул. Б. Хмельницького, почув якийсь хід. Від сторони моста, серединою вулиці іде двох красно-

змейців. Перейти через вулицю вже не можна і не має змислу. Повертаю нагло в ліво і що сили починаю бігти тоді, як почув слова: „Стої!“ Почали бігти за мною а далі стріляти. Розуміється вбити, чи ранити було трудно, бо по цій стороні була алея старих лип, що большевикам були на перепоні. Я перескочив на вул. Романівську і за кілька хвилин поромом переїздив через ріку Буг.

Біля полудня по тійже Київській вулиці большевицька кіннота провадила полонених галичан. Змацковані, обкрованені, обідрані, деякі лише в спіднім шматтю, без чобіт. На цей жалюгідний вид всі приявні в хаті, повклякали перед образом Матері Божої та почали молитися, щоб вирвала їх з рук червоного ката...

За якийсь час за містом, де були так звані „Глиниська“, почули ми кілька коротких серій скоростріла, а за хвилину, поодинокі револьверові стріли. Знак, що червоні кати добивали ранених стрільців УГА.

Вислана в місто розвідка донесла, що Че-ка шукає по кватирах старшин та стрільців, арештує також і багато з цивільного населення. Влада, хоч вернулася до міста, думає про евакуацію. Перед вечром вернулася з комісаріату моя знайома і сказала, що большевики евакуюють Винницю, а вона сама вже одержала наперед тримісячну платню. Че-ка працює повною парою. На її очах московські чекісти арештували молодого гімназиста-українця, який ішов зі своєю матір'ю. Ту родину я особисто знав, а згадую про те тому, що коли большевики втекли з міста перед польським наступом, то між трупами, що були притрушені землею і старим листям на бульварі біля будинку Че-ки, та сама мати своїми руками вигребала нагого трупа свого сина...

На другий день, 30-го квітня 1920. р. большевики утікали дорогою на Калинівку, стація 20 верств від Винниці на Козятин. Але Калинівка вже була занята поляками. Розказували пізніше, що всі большевики і їх установи, які утікали з Винниці, попали в руки повстанцям.

Хтож і чому зліквідував так нагло і кроваво повстання і наступ на Винницю в квітні 1920 р.?

Я вже згадував перед тим, що Жмеринка телеграфічно взивала Котовського, який стояв в той час зі своєю кіннотою в Козятині, щоб негайно прибув на загрожений фронт. Він виконуючи наказ, може і не мав маршрути через Винницю, але почувши хочайби і здалека арматні стріли, не міг минути Винниці не провіривши ситуації. Сили, якими наступали галичани на Винницю, вистарчали побідити большевицьку залогоу у місті, але для такої боєвої одиниці, що була перлиною большевицької армії на Україні, як кіннота Котовського, ті галицькі сили були абсолютно за малі, та не були як слід озброєні. Тому на мою думку те повстання і наступ на Винницю так скоро і кроваво зліквідовано.

У Дзедзіцах

Подав: Франц Кокоський.

Мало хто з нашого громадянства знає, що частина тих ранених у визвольній боротьбі, що дісталася до польського полону, лікувалася в лікарні в Дзедзіцах, на Шлеську, що її командантом був генерал підпор. др. М. Мартинович.

Про побут у цій лікарні хочу написати хочби кілька рядків, спираючися на оповідання відомого нашого мистця Льва Геца, що ранений у Львові дня 2. листопада 1918 при вул. Набеляка, попався у польський полон.

Про це розкаже Л. Гец так:

„Ранений в обі ноги при вулиці Набеляка дня 2. листопада 1918 опинився я у лікарні на техніці. Коли мене там перенесли, військовий курат, о. Паславський, сказав мені підчас списування ранених,

Ранені та медужі українські вояки у шпиталі в Дзедзіцах. V. 1919 р.

що записує мене як поручника (хоч в самій річці був я тільки вістуном У. С. С.), на те, щоб зо мною краще поводитися. Я пристав, а на його прохання панни Левинські з Потуртор, що тоді мешкали у Львові та прийшли мене відвідати, перемінили мені зірки на старшинські. Цілий час мого лікування та мого полону лічили мене поляки старанно.

У лікарні в Дзедзіцах було тоді wraz із Гецом 19 ранених та хворих, але вони були розкинені по цій лікарні. Щоб зібрати усіх разом та охоронити їх від ріжних клопотів та насміхів, попросив Гец команданта лікарні, що до українців відносився ввічливо, щоб він приділив українцям окрему кімнату, на що командант радо погодився.

Від цього часу почалося інакше життя між полоненими нашими стрільцями, згуртованими в одній кімнаті. Всі повеселішали, почали навіть співати.

На память пережитих хвилин у Дзедзіцах, у найдалше на захід посуненій закутині Польщі, зроблено спільну світлину, а одну відбитку вручив наймолодший стрілець wraz із цілим збором ген. Мартиновичеві. Цей прийняв світлину і вітшився цією сердешною формою нашого признання для його людяної поведінки. Відповів цікавими словами: Ви естеєце врозі, а так пенкне одвдзєнчаєсе. Я тилько робєн для своїх, а оні навет пальцем в буце не поківайон.“

Згадану світлину містимо. На ній є 1. ст. дес. Мирсн **Війтик**, Рава Руська, 2. ст. стр. Микола **Мацьків**, Чортків, 3. Іван **Білінський**, Жидачів, 4. Михайло **Боднар**, Тернопіль, 5. Мартин **Василіна**, Калуш, 6. Василь **Сеймовський**, Яворів, 7. Микола **Мельник**, Стрий, 8. Микола **Пелих**, Львів, 9. Микола **Демчук**, Радехів, 10. Іван **Чумало**, Городок, 11. Михайло **Жмурко**, Станиславів, 12. Андрій **Бобко**, Рава Руська, 13. Григорій **Крет**, Городок, 14. Дмитро **Сабан**, Зборів, 15. Іван **Петрів**, Березани, 16. Тит **Матіяшек**, Львів, 17. Захарко **Песик**, Борзня, 18. Петро **Муха**, — Жовква — та **Лев Гец** (у середині світлини).

Таблиця, вмурована 1. XI. 1935 в поточибудованій сні шпитальні „Просвіти“ в Миколаєві н. Дн. на пам'ятку поляглих Борців на полі слави. Усі борці походять з Миколаєва н. Дн. Фундатор пропам'ятної Таблиці Др. Дмитро Стасів, місцевий лікар.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: Федір Дудко.

Було то в п'ятницю, над вечір.

Червоне сонце, мов розпечене горно, сідало за Щекавицькою горою¹⁾ й обливало сумним багрянцем верхи вікових дубів на київських Печерських урвищах.

У вузькій печері коло маленького монастирського скита було темно й душно, і старий зігнутий чорноризець із Адамовим черепом на чорному каптурі сидів на камені під розлогим деревом, мочав гусяче перо в каламар і, прилігши до вузької дошки, писав на довгих звоях грецького папірусу:

„Бѣ же пятокъ, вѣсходящю солнцю, и приспѣ о то чинѣ Святополкъ съ Печенѣги, и съступиша ся обои, и бысть сѣча зла, яка же не бывала въ Руси. За руки емлюще, сѣчаху ся, и поудолиемь кровъ течаше, и съступиша ся трижды, и омеркоша бьюще ся“.

Старий схимник підняв голову, подумав, прислухався до побідного крику яструба, що роздирав десь на вершечку сусіднього дуба малого птаха, й поклав перо в каламар. Потім узяв друге перо, вмочив його в кубишку з розпущеним цинобером, поправив ним заголовну букву, відсунув цинобер і взявся знову за каламар із чорнилом.

„И бысть громъ великъ, и тутень, и дождь великъ, и молніямъ блистанія. Єгда же облистяху молнія, блещаху ся оружія въ рукахъ ихъ“ — писав далі чорноризець.

Навколо стояла тиша. Під горою з туго напруженими вітрилами пропливав Дніпром великий варязький корабель.

А в цей час за Аскольдовою могилою²⁾, ген-ген далі, за чорними пущами й дикими ярами, до великого Ярославлевого княжого двору, що на горі над Почайною³⁾, прискакав на спіненому коні гонець від білгородського тисяцького.

Тисяцький бив чолом великому князеві й повідомляв: із Мичська⁴⁾ донесли йому, що сьогодні туди приїздить і буде там ночувати давно очікувана місія великого короля франків Генрика з латинським архієпископом на чолі. Завтра рано місія переїздить Білгород⁵⁾, а десь перед полуднем прибуде

¹⁾ Гора в Києві, на якій, за народнім переказом, поховано одного з трьох братів, що заснували Київ — Щека.

²⁾ Аскольдова могила — гора в Києві над Дніпром, між Печерськом і старим містом, де, за переказами, поховано київського князя Аскольда.

³⁾ Почайна — річка під самим Києвом, що впадала в Дніпро. Тепер тої річки вже нема.

⁴⁾ Мичськ — теперішнє м. Радомисль, що лежить на місці, де вливається річка Мика до Тетерева.

⁵⁾ Білгород — старовинний великий залюднений тисяцький город (фортеця) із самостійною єпископською катедрою недалеко Києва, на великому київському шляху, що провадив до західної Європи. Тут збігалися торго-

до стольного города Києва. З місією, опріч архієпископа, ідуть два маркізи, графівна, пять великих бояр франкської столиці Парижа й 60 тяжких королівських комонників, як охорона. Місія везе багате віно⁶⁾ за світлу князівну Ганну Ярославну. З наказу тисяцького, людей з усієї околиці вислано в бік Мичська й у бік Києва для поправи великого київського шляху. Білгород готовий до прийняття високих гостей. Тисяцький чекає на княжі накази.

Великий боярин Василь Вишата, накручуючи на кінець пальця довгий нашійний золотий ланцюг тонкої корсунської роботи⁷⁾, уважно вислухав донесення, закликав до себе старшого вирника⁸⁾ й наказав йому негайно почастивати білгородського гонця добрим медом. Потім повернувся й попростував до великокняжих світлиць.

І раптом усе заметушилося на княжому дворі. Вирники й слуги закрутилися по терему, із княжих стаєнь почали спішно виводити осідланих коней, десь із верхніх хоромів старший боярин давав громовим голосом накази підручним. Підручні стрімголом злітали широкими сходами наділ і швидко розбігалися по численних світлицях, службах і комомах.

А за пару годин молодий княжич (Всеволод⁹⁾) у штивних, золотом шитих візантійських шатах, з боярами й київськими іменитими людьми, сів у розкішний золочений повіз і в оточенні шестидесяти чоловіка великокняжої дружини відїхав до Білгороду. З княжичем вислано було для гостей парадні, німецької роботи великокняжі повози, запряжені найліпшими чорно-клобуцькими кінями¹⁰⁾.

Великий князь Ярослав сам вийшов на ганок відпроваджувати сина в дорогу. Коли блискучі шоломи дружинників, що супроводжали каравану,

великі дороги з Волині й Польщі — з одного боку та Галича й Угорщини — з другого. В Білгороді, на річці Ірпені, стояв зводний міст, коло якого збирали з купців мито.

⁶⁾ „Віно“ — викуп (властиво по старослов'янськи — ціна) за дівчину, яку сватали. Так званого „посагу“ наші предки за молодю не давали. Навпаки, жених мав платити за неї „віно“ родичам невісти.

⁷⁾ Корсунь (або Херсон) — грецьке торговельне місто й порт на півдні кримського півострову. Корсунські вироби були дуже дорогі й славилися, як речі рідкі й високоартистичні.

⁸⁾ „Вирники“ — княжі дворові урядники.

⁹⁾ Всеволод — п'ятий найулюбленіший син Ярослава Мудрого, що жив при батьку до самої смерті великого князя.

¹⁰⁾ „Чорні Клобуки“ — торки, що жили цілими масами при київських князях, виконуючи службу міліції в містах або дозорчу службу тізнінних козаків на окраїнах держави.

сховалися за скрутом Боричева взвоза¹¹⁾), князь побожно перехрестився в бік величезних, уже потемнілих у вечірньому присмерку масивів Десятинної церкви, подивився на білий місяць, що тонким серпом вирізався на синьому небі, й повернувся до палати.

— Чи наказали осьменникам¹²⁾ зігнати народ, щоб надати ліпоту¹³⁾ городу й підгороддям? — запитав він.

— Народ уже замітає вулиці, княже! — шинобливо розступаючися перед Ярославом, відповіли бояри.

Ярослав відмахнувся рукою від лилика, що трохи не перед самими великокняжими очима безшумно перелетів у повітрі, й, поскрипуючи чобітками з зеленого хозу на червоних шиферних плитах ганку, ввійшов у хороми.

Старий князь не бачив, як у цей час над його головою, на верхній критій галерії терему, спершися руками об густо обплетені плющем поручні, стояла донька його Ганна. Князівна непорушно, з виразом якоїсь німої туги на блідому, немов із воску виліпленому, обличчі дивилася в той бік, куди відіхав брат Всеволод. Білий місяць блискучими цятками світився у великих чотирикутних сафірах золотої діядеми на її голові, але цей блискіт був такий же непорушний, як і ціла постать князівни. В місячному світлі переливалися тільки самоцвіти на краях золотом тканого полотнища візантійської паволоки¹⁴⁾), що рівно хиталася на овалі її грудей.

— Доню, ти тут? — почувла князівна за собою голос великої княгині Ірини¹⁵⁾. — Іди-но сюди, до мене — сказати тобі щось маю.

Князівна Ганна повними туги очима подивилася під гору на маси покрівель величезного Подола, на пристань на Почайні з цілим лісом корабельних щогол, на Дніпро, по якому пропливала вгору каравана грецьких кораблів, вилискуючи масними світлами в плесі ріки, й повільною ходою пішла до матеріної світлиці.

В стольному городі Києві й на великокняжому дворі вже стояв рух. Зігнаний з усіх київських передмість народ при світлах смолоскипів замітав вулиці й площі міста, отроки¹⁶⁾ старанно чистили броні, кольчуги, ковані щити й червлені шоломи княжої дружини, дворова челядь бігала, мов учаділа, з бретяниць¹⁷⁾ на кухню і з кухні до медушів¹⁸⁾), чуланів, пивниць, гридниць¹⁹⁾).

¹¹⁾ „Боричев узвоз“ — назва вулиці в старокняжому Києві, що получувала горішнє місто, або т. зв. „город на Горі“, з торговельною частиною Києва — Подолом і пристанню.

¹²⁾ „Осьменники“ — міська міліція за княжих часів.

¹³⁾ Ліпота — старословянське: краса.

¹⁴⁾ Паволоки — тонкі, відомі на цілий світ, делікатні шовкові матерії царгородського виробу.

¹⁵⁾ Мати князівни Ганни Ярослави, друга жінка великого князя Ярослава Мудрого, була шведська королева Інгігерда, донька короля Оляфа, що в православ'ї прийняла імя Ірини.

¹⁶⁾ Отроки — джури при княжих дружинниках.

¹⁷⁾ „Бретяниця“ — стара назва спіжарень.

¹⁸⁾ „Медуші“ — великокняжі льохи з медами.

Старий Київ і старий князь великої Русі готувалися до прийняття далеких франкських гостей.

**

Було то в п'ятницю. А в неділю, по урочистій службі Божій, ціле княже місто гуділо від дзвону бил і кампанів на всіх київських і позакиївських церквах.

Уже віддавна старе Аскольдове місто не мало такого урочистого вигляду, як сьогодні. На шпильях усіх церков, починаючи від церкви Благовіщення над проїздною брамою Золотих Воріт до св. Власія на Житньому торжищі²⁰⁾ й від св. Ірини, що над Хрещатим ярмом, ген-ген аж до далекої свято-Василівської церкви у Вишгороді — маячать розпростерті пурпурні полотнища. Легкий вітрець напинає прапори й, перебігаючи по них хвилями, пустотливо лопотить. Маса народу пішо й кінно, в святочних, як на Великдень, одіннях вливаються звідусіль на широкий майдан перед святою Софією. Там, у пишних прибраних килимами наметах, великокняжі слуги гостять кожного брагою, пивом, грецьким вином і міцними київськими медами.

Пливе цей народ з усіх кінців: з Кудрявця, Жидового города, Кисілівки, Дорожниць²¹⁾, Щекавики — Жидівською брамою; з Предславина²²⁾, Берестова²³⁾, Пересічина й Угорської слободи крізь Лядські Ворота; з Видобичів і ріжних інших сіл та пригородів попри високі земляні вали й високі зруби²⁴⁾ до Золотих Воріт.

Одну тільки Подільську Брану від Боричева взвоза сьогодні замкнуто. Поділ хай вибачить. Коли хто з подолян хоче дістатися до верхнього городу, хай іде обходом, через Копирів кінець²⁵⁾, а Подільської Брани сьогодні не відчинять: такий великокняжий наказ.

Піші й комонні осьменники в блискучих шоло-

¹⁹⁾ Гридниця або гридні — частина великокняжої палати, де жила т. зв. „гридь“, тобто княжі служили люди й прибічники.

²⁰⁾ Церква св. Власія при колишній „Бидлогонній вулиці“ на Подолі на місці требища поганського бога Волоса, покровителя скотарства.

²¹⁾ „Дорожниця“ (пізніша назва — Дорогожиця чи Дорогожичі) — форпост при групі гір із західного боку Києва, де сходилися дороги, що провадили з Галичини, „Ляхів“ і західної Європи до княжого міста, й де були головні вали, що боронили підступи до Києва. Ще Володимир Великий облягав Ярополка в Києві коло цих валів. Хто брав це місце, той володів цілим нижнім Києвом або Подолом. Місце це сильно зрошено кров'ю й напознено кістками колишніх оборонців старого княжого Києва.

²²⁾ Предславина — село, де жила улюблена сестра великого князя Ярослава, донька Володимира Великого й половецької князівни Рогніди — Предслава.

²³⁾ Берестово — підміське село, де був малий двір Володимира Великого й літні двори бояр і ім'янитих людей.

²⁴⁾ Bastiони називали в ті часи зрубами.

²⁵⁾ Копирів кінець — передмістя старого Києва на Кудрявці в сусідстві Жидових Воріт. Одним кінцем це передмістя притикало до Ярославових валів, другим спускалося на Поділ.

мах, з позолоченими гривнами на шиях²⁶⁾, ледве стримують людський натовп.

— Та не напірайте, люди! Та меду й браги всім вистане! Її в княжих пивницях стільки, що води в Либеді²⁷⁾.

В натовпі киян то тут, то там видно франкських королівських комонників. Вони на рослих конях, прикритих довгими попонами, в сталевих шоломах і сірих сталевих кольчугах. На плечах у них сині плащі з широкими червоними, роздвоєними на кінцях хрестами.

— Дайте дорогу гостям!.. Дорогу, люди!.. — крикують осьменники.

А в кінці величезного, людьми залитого майдану, коло мосту над глибоким ярмом, що відділює Володимирів горб від нового Ярославлевого города, відділ княжих дружинників у блискучих бронях перепускає Софійською брамою на той бік „нарочитих“²⁸⁾ гостей. Ті „нарочиті“ гості: бояри й боярські діти; варяжськ, обкуті залізом князі; суворі, із широчезними мечами, ясноволосі тевтони; візантійські цесаревичі з золотими, кованими двохголовими орлами на грудях із такими ж тканими орлами на довгих плащах іззаду; пихато вистроєні лядські кленжата; поважні угри й усякого роду инша „латина“²⁹⁾.

Чужинні гості поважно переїздять міст над ярмом, глухо вистукуючи копитами своїх коней під темним склепінням брами, і вступають на чисто застелений і сьогодні розігнаний з нагоди великого свята „Бабин торжок“.

Тут, посеред площі напроти Десятинної церкви св. Богородиці, стоять іще за Володимира-князя

²⁶⁾ Гривни — металеві прикраси довкола шиї, дуже вживані в княжих часах (походить назва від слова „грива“). Носили гривни й чоловіки, й жінки.

²⁷⁾ Либедь — річка з південного боку Києва, що впадає в Дніпро. Збереглася та річечка ще й донині.

²⁸⁾ „Нарочитий“ — іменитий.

²⁹⁾ „Латиною“ називали в княжі часи всіх чужоземців із Заходу.

спроваджені з Корсуня чотири величезні квадриги з мідяними кінями, а трохи далі за ними, ближче до великокняжих палат, дві статуї нагих старогрецьких богинь. Цей форум коло богинь чи „див“, як називали кияни статуї³⁰⁾, де відбувалися найважливіші віча для вирішення великих, державної ваги справ, сьогодні висипано сосниною й прибрано розкішно квітами.

Гості минають „дива“ й широко відчиненою брамою вїжджають на великокняже подвір'я, повне людських голосів і брязкоту струн княжої музики.

Сьогодні пир на княжому дворі. Сьогодні старий князь Ярослав, великий володар Держави Руської, гостить далеких сватів, що привезли віно за князівну Ганну від короля франків Генрика I Копетинга, сина покійного Роберта Благочестивого.

З пристані на Почайні³¹⁾ під високою київською кручею видно цілий верхній город. Виліскуючи золотими копулами церков, цілий виступ великої київської гори немов увінчаний зубцями пишної корони. Над самим урвищем, розбризкуючи сліпуче сонце на золоченому даху, стоїть двохярусна величава княжа палата. Неначе орлине гніздо із скелі, дивиться вона вікнами своїх світлиць далеко на всі сторони широких, розкинутих у безкрай просторів великої Руської землі.

З пристані видно, як на довжелезних галеріях, що обперезують з усіх боків княжий терем, між стовпами, густо завитими виноградом і плющем, рухаються маси людей у блискучих нагрудниках, кривавих пурпурах, яскравих паволоках і білих, як сніг, дівочих шалях. То гості великого князя на його золотому пирі, що гучно гримить на ціле стольне місто. (Далі буде).

³⁰⁾ Від цих „див“ Десятинна церква до 17-го віку ще мала назву „Богородиці коло див“.

³¹⁾ Почайна — річка під самим старим Києвом, що впадала в Дніпро. Ріки тої тепер нема.

Ф. НЕВЕСТЮК

СПОМИН

Жита шумлять... Чекають жнив...
Ген там за житом ліс...
Біліють серед житних нив
Ось два хрести з беріз.

Хтось йде і оглядає хліб:
»Ах бач, які жита!«...
І зупинився... Сів на гріб
Під рамена хреста.

Чоло долонею підпер
На руку нахиливсь
І нагадалося тепер
Те, що було колись:

»Ми були тут, а ворог там,
Де ліс онтой у клин...
(Ще не замазали літа
У пам'яті картин).

Був бій... Важкий завзятий бій...
Гарячий був мій кріс...
Поклало сонце край борбі,
Як сіло там за ліс.

А як утікла чорна ніч,
Як щезли тумани,
Тоді прийшла звідтіль одсіч
І — впали тут вони«...

Пішов... І спомин давних днів
В душі своїй поніс...

— — — — —
Самітно серед житних нив...
Мовчать хрести з беріз...

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Тео́дор Мари́чак.*

(Докінчення).

17. грудня.

Заледви розвиднілося, як наші гармати розпочали свій майже щоденний концерт. Били на Львів, три багерії одночасно — наша із Чишок, з під Винник і третя подальше із півночі.

Пополудні я знову ходив зі стежою та мало що не напивав собі і моїм стрільцям великої халепи. Я дістав наказ, провідати й прочистити терен як змога задалеко, забрав із могого поготівля, що тепер перед заставами з боку, усіх людей за виїмком вістунів, і ми трьома парами простих мазурських саней пустилися до Винник. Це вже онтак від якогось часу стежі підїзджають потрохи саньми.

По дорозі перед Винниками зустрінули ми одного міщанина, що на ручних санчатах тягнув зерно до парового млина. Він і повідомив нас „на вухо“, що на третьому млині на Млинівцях знаходиться польська стежа й щось там забирає. Я рішився зробити наскок, а що з цього боку Винник на Млинівці та ще й до третього млина добрий кусок дороги, ми рванули з копита, щоб трохи підїхати. На скруті у Винниках прилучилася до нас іще й невелика стежа з першої сотні, яка саме надїшла з горішніх Винник. Наша дорога вела почерез Забаву, південне передмістя Винник, що одною довгою вулицею тягнеться узбіччям винницької гори.

На перших санках їхав настоячки наш „Гуцул“, найкращий стрілець у сотні та бистрий мов той яструб. Власне ми вже виїздили на горбок у половині Забави, як раптом — бачу Гуцул увесь настожився вперед, блискавкою підвів кріса і вистрілив. Та майже рівночасно з під другої хати на горбку і з поза плотів посипалися на нас кулі. Ми заїхали саньми просто у польську стежу!

Наш Гуцул своїм першим та одиноким вистрілом в останній хвилині врятував нас перед найгіршим. Хлопці як на алярм позискакували зі саней та розсипалися на боки. Тільки я зістрибуючи поховзнувся на леді й простягнувся ниць напоперек дороги. Біля мене затупцювали чоботи, хтось перескочив через мене, хтось настолочив мені ногу. Все це тривало один момент, та коли я схопився й заскочив за найближчу загороду, біля мене був тільки один одніський стрілець. Він був із першої сотні, до того зовсім чужий мені з лиця, так, що я в першій хвилі мало що не взяв його за ворога. (І в нас і в поляків однакові австрійські уніформи, здебільша й без жадних відзнак). Я розглянувся. Ми були на загороді замкненій із трьох сторін господарськими будинками, горою або високим тинном, а відкритій до дороги. На вулиці та наполовину ровом їзджають останні сани, а по тому боці Забави збігають у низ садом останні мої стрільці. Тільки їх плечі видно, так замітають сні-

гом, пізнаю Гуцула, він як завжди засланяє відворот своїм товаришам.

А з горбка під нашим боком стріляють даліше. Хотіли й ми попробувати наших крісів, найшли кусок тину між хатою та клунею, одиноке вільніше місце у сторону протівника, але з поза плотів і будинків сусідньої загороди нічого не було видно. Тепер я рішився скоро. По всій правдоподібности польська стежа, що чейже запримітила наш відворот, піде вперед і вибере нас із цього відслоненого подвір'я як малих котенят. Ми подалися назад, перебігли почерез дорогу на другу сторону Забави, трохи вільнішу, і там пішли свіжими й глибокими слідами наших попередників. За хвилину побачили ми насперек дороги осамітнені коні зі саньми, переляканий господар сховався під хату. Я покликав його, ми сіли й поїхали назад до Чишок. Подорозі розглядаюся, чи під якою хатою не побачу когось із наших. Та не видно ні стрільців, ні саней. Очевидно, гадаю собі, поїхали назад до села.

Коли ми скрутили на Чишки й виїхали з поза останніх винницьких домів на відкриту дорогу, попали нечаяно під сильний крісовий обстріл із горішньої Забави і з під ліса і так під кулями їхали до самих Чишок. Стрілець, що був зі мною, не вдержав і біля парового млина зіскочив у грядорожній рив. Я оглянувся, чи йому не сталося що злого, рив глибокий, і щойно тоді я запримітив трьох або чотирох моїх стрільців, що з поміж останніх домів Винник щось дуже резмахували руками у мою сторону. Ага, сиділи по хатах, прогавили попередні санки, а тепер хотілиб, щоб я підождав під кулями! Нічого злого у Винниках їм уже не станеться! Безпечніші вони там, як я тут. До того, хай хто спробує задержати ці коні, що наче показилися і серед куль рвуть до своїх Чишок, як скажені. А бідний господар скулився на переді саней в чотири нещастя, заєдно хреститься й заєдно нашіптує своє „Єзус Марийо!“ Відітхнув щойно між чишківськими хатами й тут указав мені бичівником на одну задню ногу підручного. Кінь трохи налягав, а з під широко простреленої шкіри слезила струйка темної крові. Кінське щастя.

Затеж у сотні дожидала мене прикра несподіванка. Мої стрільці ще не вернулися, нема ні одного! З цілої стежі тільки я один, ось тобі командант! Гірко мені було, коли я зголошував це нашому четареві та ще й не вмів пояснити загадки. Трьох-чотирох стрільців бачив між крайніми хатами Винник, але де решта, де дві пари саней?

Загадку розв'язав телефон з команди нашої сотні. Передавали повідомлення з 1-ої сотні, з горішніх Винник, що там прибула стежа, але без команданта. Командант стежі, однорічний десятник

— тобто я — упав на Забаві вбитий або тяжко ранений. Стрільці бачили.

Так, бачили, як я падав, та ні один не оглянувся, щоб перевірити, що зі мною сталося! Очевидно, повідомлення з першої сотні звільняє мене від найтяжчого закиду, який воякові взагалі можна зробити, але всеж таки я дуже схвилюваний. Моя вина велика, я був щонайменше дуже необережний. Я повинен був обчислити, що заки отой мішух доплентався зі своїм млином до Винник, то польська стежа могла вже бути ближче нас. Через оцю неоглядність я мало що не запропастив звиш двадцять вояків. А друга помилка, що я також повинен був податися до Винник до першої сотні — вонаж і ближче й дорога до неї під цю пору була безпечна. Я цілком непотрібно наражував стрільця, себе, онтого мазура таї вкінці його шапи. В мене страх мало воєнного досвіду, нема й вояцького інстинкту. Свідомість цього мене пригнічує.

18. грудня.

Нині передполуднем я знова повів стежу. Цим разом узяв зі собою вістуна, дійшов до Млинівців, а по дорозі поступив до цих домів на горбку на Забаві, де вчора була стрілянина. Ми допитували в людей і виявилось, що польська стежа, яка саме зупинилася біля одної хати — кількох зайшло й до середини, — була цією зустрічю з нами заскочена й збентежена. Запримітили нас в останній хвилині, почали заскакувати за плоти, але стріл нашого Гуцула збентежив їх до решти. Постріляли наосліп хвилину, відстрілюючись подалися назад і зупинилися аж під лісом на Прісках. Осьтак справді наш Гуцул вирятував нас із великої халепи.

20 грудня.

Сьогодні рано вся наша сотня вийшла із Чишок, подалася на Млинівці й розпустила розстрільну попід ліс. Там перестояли ми довший час. Це ми охороняли нашу батарею, що підїхала до Винник і звідтам біла на Львів. Таксамо підїхали й сусідні батареї і теж під заслоною своїх сотень. Бомбардували Львів усі батареї Групи Схід рівночасно, били густим огнем цілу годину. При кінці почали слабко відповідати польський гармати. А зі Львова дохдив до нас тривожний гомін дзвонів та протяжливий рев паровозних і фабричних гудків. Дзвонили й скавуліли на алярм.

День поганий, сніг з дощем, огидливий капустак. Над нашими головами раз-у-раз перелітали з грізним свистом гарматні стрільна. Наші стрільці намагалися розпізнати по свисті калібер гармати, а деякі задирали шию в захмарене небо й вилуплювали свої пулькачі, чи не побачать кулі. Найшлися такі, що бачили, так бодай говорять ще й бігмаються. Інші сміються. Після обстрілу сотня вернулася назад.

22 (?) грудня.

Ціла лінія Групи Схід підсунулася ближче Львова. Передвчора під вечір наша сотня обсадила дорогу від парового млина по Винники. Нашу чету пхнули для безпеки вперед на Пріски, де ми цілу ніч вибирали окопи у примерзлій землі. Але рано

виявилось, що позиція нашої чети нідочого і ми відступили на дорогу до решти сотні. Даремне гарували цілу ніч, притім я ще й перестудився. Мене хопила пропасниця й звалила з ніг. Навідувався сьогодні передполуднем до мене на поготівля четар Мінко і радив іти до лікаря, але мені вже полекшало.

Тепер ми в долішній частині Забави, де розташована ціла наша сотня.

25. грудня.

Вчора вибирали окопи на винницькій горі, брали до цього цивільне населення. А вечором наші винницькі стрільці якось провідали, що один польський вояк перекрався зі Львова до Винник до свояків на свята. Страх шукали за ним, але не могли найти. Кажуть, що він напевне ще у Винниках.

Мусимо в тих Винниках дуже пильнуватися, бо тут майже всі міщанські родини помішані й посвоєчені. В одній хаті один українець, другий поляк, жінка сюди, чоловік туди, брат при українському війську, а сват при польському у Львові. А всі хитрі з біса, інколи й самі винничани не пізнають себе як слід. По хатах або портрет Шевченка й Коцюшка поруч себе, або нема жадного, не знають, з котрої сторони прийде стежа.

29. грудня.

Група Схід два дні наступала на Львів, робили загальний наступ.

Першого дня, 27. грудня, поставили нашу сотню на ноги вже в 4. годині досвіта. Боеве й похідне поготівля. Розділили муніцію, консерви, до бляшанок дали чорної кави й сотня рушила на Млинівці. Перед відходом прочитали нам довгий наказ Начальної Команди. Стояло в ньому, що поляки почувають себе у Львові непевно, думають уже й про залишення міста, але українське військо мусить цю хвилину приспішити. Тому робимо загальний наступ. Наш курінь має біля 8. години здобути Пасіки, зайняти стрийський парк і там дождити дальших наказів.

Зараз на Млинівцях наша сотня пішла у розстрільну й глибоким снігом попід гору добрила до ліса. Тут виявилось, що взяли злий напрям. Гусаком пішли дальше край ліса й незабаром сотня загнула ліворуч у дебри. А мене з трьома стрільцями післали навпростець, шукати звязку з першою сотнею, що мала бути над якимсь потоком.

Ми йшли вже добру хвилину, як раптом на нашу лісну дорогу попід горою почали падати кулі, з кожним кроком густіше й густіше. Це стріляли з горбка подальше, навпростець нашої дороги, на якому серед зрубів час до часу виринали дрібні по-статі. Мої винничани кажуть, що це Пасіки. Ми зійшли на край дороги, але на горбку мабуть за-примітили цей маневр, бо взяли нас під посиленій обстріл. Тоді ми вийшли горі у смерековий молодняк та продиралися дальше лісом на стоці гори. Нагло на цій горі затрахкали кріси й на мою стежу посипались кулі, галуззя і сніг. На нас били сальвами з боку, з того місця, де я сподівався нашої сотні! Кричу, щоб перестали, раз, другий — не помагає, ясно, я помилявся. А мої хлопці вже збігли

в низ, та почерез дорогу, та в долину на Маєрівку.

Подався і я туди, нічого іншого мені і не залишалося. Недалеко під першою хатою застали ми гурток стрільців — це з першої сотні. Де тепер сотня або сотенний командант, не знають. Зате оповідають, що їх наступ заломився. Сам сотенний пішов уперед, але стрільці не відважилися під сильний вогонь. Командант грозив і просив. Не пішли. Не штука, кажуть, нашому поручникові, його ж кулі не ймаються. Оцю легенду про поручника Затварського чую вже кілька разів, пішла вона з того, що він майже всю світову війну перебув на фронті та ні разу не був ранений і навіть не хорів.

А довкола вариться і клекотить, кулі цокають у бервена хати з того боку, глухо пахкають у засніжені стріхи господарських будинків, залишаючи у снігу ясніші лійки. Тільки під голубником високим посеред подвіря юрба голубів заповідливо й тихо визбирує у снігу зерно, начеб нічого й не було.

Я рішився. Не знаю, де тепер сотні, не знаю, де яка команда, не знаю, де лінія. Але десь тут недалеко мусить бути якийсь старшина, що чейже знатиме дещо більше. Я забрав моїх стежників і ми справді небавом знайшли команду куріня й другу, запасну сотню. Стояли за великою клунею і в самій клуні. Звеліли нам підождати. Курінний отаман сидить на ковбці перед ватрою похнюплений і мовчаливий, біля його кількох людей, а сотенний командант запасної, пор. Черевко, ходить нервово тут і там. Під самою клунею і в середині гуртки стрілецтва на притисених балачках. Горою посвистують кулі, час до часу пахкають об кришу.

Нагло між стрільцями оживлення. З уст до уст передають вістку, що четар із третьої сотні вбитий! Допитую ближче, прізвиська не знають, чорнявий — кажуть. Чорнявий в нас тільки один — Мінко! Мій четовий! Небавом прибігає один вістун від нашої сотні й потверджує цю страшну вістку.

Відправили половину запасної сотні нашої в підмогу, ми прилучилися до неї та лісами й дебрами вийшли на позицію. Подорозі зустрінули санітарів з носилками, несли нашого четаря. Лежав просто-волоєй, накритий по груди своїм плащем, з під розіпнутої блюзки видніли скривавлені перевязки. Очі замкнені, на лиці блідий-блідий. Та на один момент очі розплющились — четар живий!

Оповідають стрільці, як це сталося. На горі наша сотня натрапила на ворожу заставу в укріпленій лісничівці. Наша чета дістала наказ наступати. Повів четар Мінко наших хлопців уперед відкритою поляною, дещо в низ до лісничівки, а сам перший. Та заразже впав під стрілами. Чета відступила, не під силу, кажуть, відкритим полем йти на скоростріли. А четар там таки й залишився, по той бік горбика. За хвилину підвівся й сидячи у снігу повернувся лицем до наших, тільки по груди його видно, тай знову простягнувся головою взад до лісничівки. Підсувалися до його і стрільці і санітети, а найбільше обидва наші старші стрільці, але довго він там лежав, заки його видістали з під

куль. Був двічі поранений, у шлунок і в груди. Не ворожать йому нічого доброго.

Під оцею лісничівкою так і задержався наступ нашої сотні. Там перестояли ми до пізнього вечера. пустили на лісничівку крісові гранати й відтак вернулися у Винники.

А вчора наступали вдруге. Наша сотня вийшла на верх тай заняла попередні становища напроти лісничівки, над деброю і край ліса. Провід над нашою четою взяв сотенний прибічник пор. Деревляний, але ні ми, ні наш курінь не наступав, ми заняли тільки вижидаючі позиції, а безпосередню боеву акцію перебрав на цей раз Усусуси, праворуч нас, від Лисинич.

Так ми стояли або лежали скрай ліса за деревами, перед нами мовчалива поляна з кількома старезними дубами побіч, з боку під узбіччям нашої гори стелилася долина Маєрівки, а за нею Чортівська Скала зі стацією Маріївкою в низу. Пополудні Усусуси почали відступати. Видко їх від нас кожного зокрема на білому снігу серед рідких дерев, йдуть назад верхом Чортівської Скали.

Незабаром ми побачили й причину відступу. Над їх головами рвалися шрапнелі. І не тільки над ними, гарматній вогонь перейшов над долину, на саму лінію нашого куріня, наближався до нас, вдарив гураганом уздовж нашої чети, щоб відтак завернути й знова прийти до нас та вдарити по четі залізом. Дальше дебри, до решти сотні, не доходив. Осьтак били до пізнього вечора, систематично й відмірено, як годинник. Ми знали заздалегідь, де розірветься найближча шрапнеля і в глибокій мовчанці подивлялися це грізне й величне видовище контрастів. Рожевий огник, пушинка облаку, зрив грому і сик гадюки та сине тихе-тихе небо. Хто повірить, що це невинне небо сіє дощем смертельного заліза?

Тільки до цих зривів над нашими головами ніхто з нас не придивляється. Кожний тулиться до своєї дерева, за грубшими то й по двох, забезпечується як може й лише настожує слух. А довкола сиплеться град заліза, бренькотить по замерзлим деревах, оберемками ломить галуззя, розшарпує дерева й наповняє увесь ліс несамопитим рвучким стократним ревом. Під вечір то таки й напосілися на нас, бють тільки по відтинку нашої чети, аж моторошно. Увесь ліс над нами й позад нас реве, дзвенить і скаженіє, начеб його вивертала з корінням якась дивна буря без вітру: Стрільці кажуть, що десь на тих старих дубах перед нами мусить сидіти ворожий обсерватор, інакше не годні собі пояснити такої докладности обстрілу. Біля мене під одним деревом лежить новий четовий, був на італійському фронті, а такого ще не переживав. У тихіші хвилі покурюємо в рукав, щоб нікотиною обманути нерви і холод зими.

Ми вийшли ціло з тієї халепи, тільки одному стрільцеві розірвало сам кінчик черевика. Не хоче повірити, що не ранений, пробує пальців — таки цілі. Під ніч ми стягнулися разом, уся сотня, над деброю і перестояли там до півночі. До кінця залишилося всього зо двацять стрільців, один скоростріл (було три!) і наші старшини, рештаж потягнулася одинцем або гуртками у низ ярмом на

Млинівці погрітися і попоїсти. Не забували, сердеги, при мисці і про нас; один старший стрілець виніс нам на гору повний шолом вареників, ще й теплі були.

Не було й нам чого стояти ніччю у снігах, вже пополудні було всім ясно, що й другий день наступу не повівся. Пробували брати лісничівку гарматою, викотили одну гавбицю під заслоною самих гармашів аж на стацію Маріївку, пустили гранату, але впала перед самий наш скоростріл. Велике щастя, що не розірвалася — сліпак був. Більше й не стріляли, за мала відстань між лініями. Стрільці навчилися у війні стратегії, критикують і кажуть, що без міномету і без запасних частин не піде. А в нас ні міномету, ні резерви.

Щойно біля півночі прийшов із куріня телефонічний наказ (вчора ми вже мали телефонічну лучбу) стягнути сотню на вихідні становища, тобто до Винник. Настрій поганий, особливо наша чета дуже споважніла. Четаря Мінка відвезли до лічниць до Перемишлян, кажуть, що ледви чи видужає*). А по четареву шапку чорну баранкову з червоним денцем і золотим хрестом на ньому, що остала була в снігу під лісничівкою, підсувалося під кулями багато наших хлопців, але добув її щойно старший стрілець Гавриїл Влох, родом із Винник, чоловік уже жонатий і „дітятий“ (рідний брат поручника Влоха з Начальної Команди). Носить її у своєму наплечнику й присягається, що не віддасть нікому, навіть нашому четареві, якщо вернувсяб.

30 грудня.

Сьогодні наша сотня мала маркувати наступ. Я вийшов на збірку, хоч і почував себе погано, не гадав, що зі мною цілком зле. А мене просто збивало з ніг, я не міг йти. Таке в мене інколи трапляється після великої напруги особливо в холодну пору, та вистарчить трохи відпочинку й зі мною знову добре. Я попросив у нового четового один день звільнення від служби і ми пішли до сотенного команданта. Але пор. Целевич, спокійний і добрий чоловік, тільки дуже маломовний та інколи гранчастий на словах — був щось у поганому настрою і відразу накинувся: „А, знаємося на тім! До мародвізати!“

Наказ наказом. Сотня пішла маркувати, а я —

*) Четар Мінко видужав із тих тяжких ран і кілька місяців пізніше був знову ранений, в обидві ноги, підчас боїв на галицькому Поділлі.

хоч цього й не хотів — на першу поміч до Винник до лікарських оглядин. Військовий лікар, д-р Козак, оглянув і обслужав мене раз, відтак іще уважніше обслужав удруге, начеб щось там не вірив. Очевидно, я знав у чому діло, при австрійському війську оглядали мене з десятка різних комісій і стан мого здоровля не був для мене ніякою тайною. Не було для мене новиною й те, що сказав мені д-р Козак. Але він сказав мені трохи більше: „Все це гарно, що ви самі зголосилися на фронт, але з таким серцем ви тут тільки колода“.

Виставили службовий листок, маю негайно відійти до Курович, до „лекшої служби“, тобто до військової служби без зброї. Нагадується мені пор. Затварський зі своїми запитами перед відходом із Жовкви, він — досвідчений фронтовик — добре відгадував, що я не цілком з вояцького тіста. А я думав добре, добре хотів і — добре робив, тільки не зміряв фізичних моїх сил. Вони мені рішучо не дописують.

Жалко й ніяково мені. Жалко, бо вже таки зжився з тією четою і неодну пригоду я з нею перебув. А ніяково, бо так бажав служити там, де цього під цю пору найбільше потрібно, служити хочби й простим стрільцем, яким я тут зрештою на ділі й був мимо підстаршинського титулу — а міжтим відходжу так, начеб то я сам цього домагався. Але ні, колодою бути не хочу, ні тут, ні деінде.

Куровичі, 31. грудня.

Сьогодні приїхав я до Курович та завдав клопоту Стаційній Команді — не знала, куди мене відставити. В таких випадках, як мій, відсилається воєнка до його кадри. Але де ця моя кадра? Стара австрійська в Західній Галичині, нової української мій Перший Львівський Полк іще не має, а моя рідня ще на военній еміграції у Відні. Ось, і морока. Звеліли мені вибрати собі самому, якунебудь місцевість з осідком окружної команди і я рішився на — Станиславів. З усіх східно-галицьких міст Станиславів знаю ще найкраще, в його околиці я перебував раз у вуйка аж цілі ферії...

Ще сьогодні під Новий Рік виїжджаю туди, очевидно, на нову каламарщину. Ні хитрістю, ні гараздом, ні птиці летом суду Божого не минути, не минути й мені і при українській армії каламаря, хоч і як бажав служити інакше. Та вкінці, воно й не так важне як і де, важніше аби нашій рідній справі вірно і до кінця.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

СТЕПАН МАЛАНЧУК.

Дня 21 січня 1936 р. ранком в одному з монреальських шпиталів помер після короткої, тяжкої недуги Степан Маланчук, довголітній член Української Стрілецької Громади й член Краєвої Екзекутиви Українського Національного Обеднання в Канаді.

Несподівана смерть покійного була тяжким ударом для українських організацій в Монреалі.

в яких він довгий час завзято й безупинно працював, виконуючи різні відповідальні функції.

Покійний родився у місті Тернополі, 28. грудня 1869 року. Там покінчив промислову школу. Відбув світову війну в австрійській армії, а в часах української збройної боротьби був у залізничних відділах Української Галицької Армії. В Канаду прибув 30 січня, 1926 року. Працював як механік, зразу в Вінніпегу, опісля в Монреалі. Воєнні переживання, а відтак тяжка праця в Канаді сильно підірвали його здоров'я й остаточно довели до передчасної смерті. В. Й. П.

ОЛЕКСА МУШІЙ,

б. вістун УСС.

І знова убув один з рядів тих, що їм було судженням бути учасниками великого пориву. Бл. п. Олекса Мушій, родж. 1900. р. в селі Кривенькім, Копичинецького повіту. Вступив в р. 1917. в ряди Українських Січових Стрільців заразже, коли з Галицького Поділля уступили російські війська. Перебувши Вишкіл УСС в селі Рудниках коло Пісочної переїхав враз з частинами УСС на Велику Україну в Єлисаветщину.

У П. Куріні І. полку УСС перебув цілий ряд тяжких і кривавих боїв у Львові, в Галичині та на Великій Україні. Належав до тих, що до самого кінця виповнив свій вояцький обов'язок.

Помер в р. 1935. у своєму родинному селі Кривенькім і там його могила. В. Й. П.!

ПАВЛО ЛИСИЙ.

(Жмут інформації від рідні).

Уродився дня 4. березня 1895. р. в Копичинцях. По гімназійній maturi в 1913. р. вписався на правничі студії у Львові. В тім часі взявся до горячкової праці передовсім організації стрілецтва на тероні Тернопільщини. Вибивався своєю індивідуальністю й організаційним хистом та всеціло віддався суспільній роботі.

З вибухом війни в 1914. р. вступає добровільно до стрільців, де його приділено до 2-ої сотні І-го курія. На приказ своєї старшини та в думці, що все належить використати для У. С. С., бере на себе тяжкий обов'язок розвідника і як такий передирається на зади російської армії, де з нараженням власного життя працює до жовтня 1915. року. За цей час кілька разів переходить оба фронти з величезною здобичю багатих звідомлень. В жовтні 1915. р. зловлений москалями як австрійський розвідник був засуджений російським судом на кару смерти та завдяки заходам посла Михайла Петрицького цар Микола II. помилував його і замінив присуд смерти на 20 літ каторги.

Кару відсиджував в Винницькій тюрмі аж до вибуху революції в 1917. році. В березні 1917 року удалось йому дякуючи винницьким українцям дістатися на волю. Переходить до Києва, де працює в канцелярії Центральної Ради як діловод. У Києві не чувся безпечним, бо мимо існування Центральної Ради всевладним був тоді ще ген. Оберучев. Тому працює під зміненням призвищем — Павло Петришин, — а відтак виїжджає на Катеринославщину, де в селі Веселі Терни організує спільно з деякими галичанами та за допомогою тамошних громадян українську гімназію.

Як тільки з півночі надійшла большевицька лавіна, покинув гімназію і організує добровільний відділ із власних учеників і вступає до Армії У. Н. Р., з якою відбув майже всю протибольшевицьку кампанію.

Воював з початку на панцирнику „Стрелець“ як молодший старшина. Вскорі вибився понад всіх своєю героїською поставою та заняв місце команданта згаданого панцир-

ника. Відтак працював як командант панцирника „Вірний Син України“.

На цім панцирнику тяжко захорів на плямистий тиф. Його перевезли до Кам'янця на Поділлю, де завдяки заходам найкращих лікарів ледви удалося йому вратувати життя.

По хоробі не дораджували йому вертатися на панцирник, однак він таки вернувся туди.

По переході Армії У. Н. Р. до Польщі він відїхав зі своїм панцирником в околиці Шепетівки, щоби при помочі панцирника провадити далше проти-большевицьку акцію. В тім часі мусів він залишити панцирник і скрився в околицях між Шепетівкою і Бердичевом. Люди вказали на нього як на бувшого команданта панцирника і большевики взяли його в полон.

Сталось так, що на село це напала польська стежа, вивязався бій між стежою і большевиками і тоді большевики вислали його проти куль. Так попав він у два вогні і згинув. Це було з початком 1920. року.

ВАСИЛЬ СЕМЕЦЬ.

Студент IV року філософії родом з Шумяча, повіт Турка над Стриєм.

Як У. С. С. дістався в полон з кінцем жовтня 1915. року. По дорозі вдалося йому втікти. Якийсь час скривався в Тернополі, де місцеві українці дали йому захист. Відтак за допомогою студентів з Великої України устроївся у Всеросійськiм Земськiм Союзі. З кінцем 1916. р. виїхав на Україну, а опісля до Москви, де працював в Українськiм Допомоговiм Комітеті.

З хвилию вибуху рволюції вертає до Києва

і працює в редакції „Селянська Спiлка“. В часі побуту в Києві опріч редакційної праці виїзджає на організаційні поїздки і уряджує збори та віча. З хвилиною, коли большевики підійшли під Київ — стає як один з організаторів військових формацій

С. С. Маючи великий вплив поміж студентством організує студентський курінь. Напередодні боїв під Крутами в дні 18. січня 1918. року впав з большевицької руки у Києві.

Похований разом з героями під Крутами і зачислений до героїв під Крутами.

Зелені Свята

для українських інвалідів і стрілецьких могил

Надходять знову Зеленосвяточні Дні, що стали у нас всенароднім Святом для вшанування пам'яті Тих, що згинули у важких змаганнях за кращу долю Батьківщини. На свіжих ще могилах, розкинутих на полях і шляхах боєвих змагань вдячні руки зложать китиці квітів, а цілий Нарід обєднається в почуванні глибокої пошани для Тих, що за словами пісні — стерли журавлині крила, не долетівши у вирій.

Сумом вкриється цілий край, бо незабутні спомини великий біль розворушать.

Та цей сум і біль матиме дивну силу. На сцих свіжих ще могилах виросла вже нова традиція, віріс культ Борців, що хоч загинули, житимуть життям невмірущих у пам'яті сучасників і у вдячних серцях прийдешніх поколінь.

І підуть довгими рядами старші й молодші, батьки й діти, на дорозі могили. Будемо старатися призабути всі злободенні особисті справи, щоби розбудити в наших серцях бодай іскру того великого вогню, що ним горіли серця незабутніх Подвижників. Обновлені великим почуванням, обед-

нані одним бажанням зрозуміємо велич їх жертви.

Та не будемо паленіти зі сорому перед розваленими могилами! Без окремих закликів, по своїм силам причинімся до збільшення фондів на впорядкування стрілецьких могил, якими опікується Товариство Охорони Военних Могили!

А коли ці святочні дні навіють Вам дорогі спомини, чи будете всилі забути про тих, що крім морального болю до кінця свого віку мусять зносити тягар военного інвалідства?

Ніколи!

Бо і найбільша жертва грошем не має порівнання з жертвою життя й крові!

Львів, у травні 1936.

За Товариство Охорони Военних Могили:

Др. П. Кривуцький в. р. *О. Карпінський* в. р.
голова. секретар.

За Українське Товариство Допомоги Інвалідам:

Др. І. Гужа в. р. *Др. Я. Олексини* в. р.
голова. секретар.

Подяка

Оцим почувуюся до обов'язку зложити подяку Товариству взаїмних обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові за скоре й без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по мойому му- жові бл. п. Івані Малащукові емер. управ. школи В Коломиї.

Скоре й акуратне виплачення обезпеченої суми уповажнює мене поручити це одному українське Товариство обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові найширшим кругам української суспіль- ности.

Олена Малащукова.

Від Адміністрації

На день 1. червня ц. р. висилає Адміністрація всім залягаючим П. Т. Передплатникам поштове інкасове доручення з рахунком за- леглої передплати. Просимо щиро П. Т. Передплатників викупити ці поштові інкасові доручення та вирівнати таким чином залеглу передплату.

До цього числа долучуємо поштові складанки Укр. Кр. Т-ва Опіки над Інвалідами на висилку пожертв з нагоди Зелених Свят.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 6. / Червень 1936.

ЗМІСТ:

Вірте!		У Дзедзіцах	
Ф. Невестюк	2	Франц Коковський	14
За Белз		Знад Дніпра до Сени	
С. Г.	2	Федір Дудко	15
Ще про юнацьку школу		Спомин	
Микола Андрусак	4	Ф. Невестюк	17
В Іваничах		На переломі	
Семен Романюк	5	Теодор Марітчак	18
Житомирська юнацька школа		Посмертні згадки	22
Всеволод Петрів	7	УКТОДІ — Зелені Свята	23
Наступ на Винницю в квітні 1920 р.		Від адміністрації	24
Іван Байдак	11		

Opłata pocztowa uiszczona górczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 7-8

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ

1936

ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ ВІКТОР КУРМАНОВИЧ

М І Й С П О М И Н

Той спомин давних днів дитячих
Живе в душі моїй ще й досі...
Пригадую: був день гарячий,
На нивах спіло вже колосся.

Весь день гармати гуркотіли,
Зближались далекі бої...
Вже клекотіли скоростріли
Десь тут знад Липи Золотої.

І тої ночі геть вже пізно
(А ніч була чудова — тямлю)
Хтось до вікна постукав спішно
І стукнув прикладом об землю.

І я зірвався із просоння
І чув, як встала з ліжка мати
І підійшла до підвіконця
І хтось просив води подати.

Скрегітнули в вікні завіси
І крізь вікно в ту ніч чудову
Я бачив, як блищали кріси
І за вікном чув рідну мову.

А за воротами був гомін
І чути було розговори
І — як розкажує мій спомин —
Були вони живі, бадьорі.

Такий мій спомин літ дитячих...
Про щож це він таке говорить?

— — — — —
Роздумую сьогодні й бачу:
Мій спомин це — Чортківський прорив.

Генерал Віктор Курманович --- Ювілят

З приводу 60-ліття його уродин (1876—1936).

Написав: *Др. Остап Грицай.*

„...Наказую негайно всякий дальший відворот застановити, зате приказую готовитись до рішального наступу-удару. Це мій останній приказ і вимагаю його виконати, доки хоч один український вояк буде при життю...“

З приказу ген. Курмановича під Чортковом 5. VI. 1919 р.

Читаю ці, мов з криці виксвані слова в парижським „Українським Слові“ в статті проф. Микитея про те, хто є автором чортківської офензиви, і думаю про того, хто їх сказав та на завжди закріпив їх не тільки у свідомості Української Галицької Армії, але й усього українського народу. Бо хіба це не слова, з яких Ви вичуваєте гарячий подих епохи чину та залізну волю вождя, для якого необхідність визвольного чину найвищий закон?

Генерал Курманович!

Але чому так мало знаємо ми про наших найкращих, провідних людей? Про подвижників збройного чину, про тих, що в сучасну хвилину, на наших очах та з посвятою всіх своїх сил творили залізом і кров'ю історію нової України? І чому так мало цікавимося ми тим, де вони тепер, яке їх життя та що жертвувала таї жертвує їм нація зі своєї сторони за їх усесілу посвяту для народу?

Генерал Курманович!

Шукаю чогось ближчого про нього в Українській Загальній Енциклопедії, але знаходжу тут

тільки щонайважливіші дати, тай то — як спісля дізнаюся — не зовсім вірні. Але одна дата каже тут мені дуже багато, а саме дата уродження ген. Курмановича, з якої бачу, що саме цього року припадає ювілей шістьдесятьліття його життя!

Українська Громадо! Хібаж це не найкраща нагода пошанувати відповідною згадкою та врочистим святом рідного героя?

І я з великою радістю дістаю вістку про те, що можна мені буде пізнати достойного Ювілята — особисто.

З радістю, кажу, бо тішить мене те, що зможу одному з творців чортківської офензиви, військовому міністрови ЗОУНР і генер.-квартирмейстрови Штабу Головного Отамана висловити особисто ті почування вдяки і пошани, які повинні сповняти душу кожного з нас при святі визначних людей народу.

І незабаром я вітаю його.

Притім уже перші слова, якими ген. Курманович відповідає на моє привітання, повні такої поваги, що я зараз з початку нашої розмови почуваю всю вагу його індивідуальності та пригадую оповідання про його фасцинуючий вплив на вояцтво і на молодь у нас.

— „Обов'язок — не геройство“ — це перше, що я чую від нього. Але він зазначає притім, що є хвилі, які не вертаються, які домагаються від людини діл спонтанічних і щертв самостійних,

і тоді відповідальність за сповнення даних обов'язків — велика. І тут же погляд добрих синіх очей генерала майже непомітно стає гострий, і в затінку комнати, де крім нас двох сидить ще один вищий військовий, чувається нечаяно щось в роді атмосфери військової квартири, якої подих діймає мене де-далі щораз чіткіше. Ми говоримо спершу про згадану статтю проф. Микитея, що появилася без порозуміння з генералом. Далі про те, як наш Ювилят дав пропам'ятний наказ, не розмовляючи і не порозуміваючись з ніким. Опісляж я, вказуючи дискретно на надходяче свято Ювилею, прохаю в генерала декілька подробиць з його дотеперішнього, такого важкого трудом життя.

— А чи крім Вас — питає мене тут Ювилят — це кого цікавить?

У відповідь я дещо збентежений кажу, що свято його це свято нації, отже не має нині в нас нікого, хто не цікавивсяб особою та життям Ювилята, але хоч і як однозначно підкреслюю я те, то погляд очей генерала стає на одну коротку хвилю — суворий.

І тут наша комната вгортається на мент мовчанкою.

Я знаю її — ту мовчанку. Вона обдає тобі душу пригноблюючим холодом. Коли думаєш про те, що культурна суспільність чомусь забуває пошанувати гаразд своїх героїв та подбати, щоб у признанні їх заслуг та епохальних діл вони мали хоч сяк-так забезпечений принайменше — вечір свого життя. Десь у світі ось є так, що вдячна нація забезпечує своїм добре заслуженим людям старі літа ріжними дарами й жертвами, щоб уможливити їм гідне покінчення їх життєвого, творчого труду во благо і во славу нації. Так десь є у світі, отак, десь у культурних народів, а в нас?

В комнаті, де сидимо, ще завжди важка мовчанка, і я чомусь не можу відвести очей від тонко обрисованого обличчя нашого генерала. Його вираз де-далі хитається раз-у-раз між п'вною суворістю уваги серйозністю команданта армії і теплою ласкавістю високо культурної, у своїй поведінці і в кожному слові тактовно здержаної людини.

І тут розгортаються перед нами важливі картини його життя...

Уроджений дня 26. II. 1876 р. у Вільшаниці коло Золочева як наймолодший із семеро дітей рідні, генерал-хорунжий Віктор Курманович, нащадок старої української священичої родини з Холмщини. Його батько Йосиф, родом з околиці Берестя Литовського на Волині та одружений з жінкою з роду Концевичів, примушений одним з колишніх наступів царського православ'я на уніятів, утік у Галичину, де став спершу сотрудником та сільським учителем у селі Вільшаниці — як помічник о. дек. Левицького — а опісля перейшов до Новосілець Загальчихин як парох, де й помер. Отут то, а далі в Золочеві, Ювилят скінчив т. зв. тоді нормальну школу і нижчу гімназію, затямивши із золочівського учительського збору в той час катехита о. Єзерського та професора природи Труша, а як товаришів обидвох братів Лукіяновичів. З їх то приходом і почався в золочівській гімназії націо-

нальний дух між нашими учениками, якого осередком став співацький кружок ведений власне Лукіяновичами, і до якого брати Курмановичі, як добрі співаки належали, причім варте згадати й те, що найстарший брат Ювилята був у трупі Біберовича. Але хоч і добре вчився в гімназії наш будущий командант, то проте, починаючи особливо від четвертої кляси, він, що часто і залюбки придивлявся муштрі вояків золочівського гарнізону, захоплювався військовими вправами так, що вже тоді прохав батька віддати його до війська, не вагаючись притім підкріплювати ового бажання навіть формальним „штрайком“! І так він після покінчення п'ятої кляси досягнув того, що його віддали в кадетську школу в Лобзові, з абсолюванням якої Ювилят як один з її здібніших елевів вступив на службу до 84 п. п. у Кремсі над Дунаєм.

І коли Ювилят це каже, його очі горять молодецьким блеском, і він дивиться на нас з усмішкою захоплення... — „Так, панове! — каже він, — це не була тоді для українців мала річ, дослужуватися при війську вищих місць. Нашу Галичину лаяли тоді „Беренлянд-ом“. Вона не імпонувала нікому нічим. І треба було отак з усіх сил та дуже серйозною працею добувати престижу для нас. А і про моїх батьків ішло мені, щоб їм доказати, що я, вступаючи до війська, таки осягнув свого, не „змарнувався“... Бо прошу собі лиш пригадати, яка чужа й несимпатична нам була тоді військова служба. Як відемно розмальовували її в нашій літературі, і з яким недовір'ям відносилися ми тоді до військових, зокремаж до старшин. Ніхто тоді з наших інтелігентів, на жаль, не спішився віддавати сина до війська, хотя й були між нашими високими достойниками такі, що їх до того намовляли. І я працював тоді, як кажу, з усіх сил, над поглибленням військового знання та над загальною освітою, і після того, як у році 1902 покінчив у Відні Військову Академію (Крігсшуле), був приділений до генерального штабу, де за три роки став сотником при 30 п. п. у Львові. А в р. 1908 приділено мене до російської групи в евіденційнім бюрі (а тоді українець в австрійським генштабі це не було щось звичайного, особливож в його оперативнім і евіденційнім бюрі! — О. Г.), де я служив до 1912 р., з пізнішим призначенням до служби при курію 13 п. п. в Більську. А належало тоді до повненої мною розвідчої служби робити поїздки на російським терені. Так з хвилиною виповідження війни в р. 1914 дістав я наказ виїхати на російську територію для перевірки відомостей, що наспівали від ріжних конфідентів“... Тут генерал оповідає нам, якто він, арештований москалями в Ковлі, опинився спершу у Варшаві на Цитаделі під воєнним царським судом як шпигун. І як він до р. 1915 просидів у московським полоні, поки не виміняли його за одного з царських адютантів. Після тогож він аж до розвалу Австрії повнив службу на фронті, спершу на Буковині, а далі в Італії як командант 37 стрілецького дальматинського полку і командант бригади на відомім з тяжких боїв Крні.

Але змагання за Україну для нього — найважливіше. — „Зараз після розвалу —

оповідає він, а на його лицях тліє легкий жар зворушення — я зголосився у д-ра Смаль-Стоцького у Відні. Та на жаль, з огляду на недугу, я негайно на наш фронт відіхати не зміг. Аж 24. XII. 1918 р. через Будапешт дістався я до Стрия, а далі до Тернополя. Тут наш Військовий Секретаріат дав мені спершу коротку відпустку на відвідини сестри в с. Луці малій над Збручем. Але ще не встиг я там завітати, а вже вказали мене знову до Тернополя, звідси до Начальної Команди в Бібрці, а далі на наш фронт під Жовкву, де тоді ген. Ромер проломив його, щоб з Рави Руської передістатися до Львова. Тут моє завдання було: переорганізувати цей фронт. Я переняв команду групи „Жовква“ і зміг по двох днях сформувати зі збігців та розбитків п'ять сотень, з якими та при допомозі збереженої нами артилерії нам вдалось відбити полякам Жовкву. Це тоді йшло в нас скоро, пане полковнику, що?“

І генерал з погідним усміхом дивиться на товариша зброї.

— „Так, пане генерале, з Вашим приїздом УГА вичувала темпю!“ — відповідає наш вищий військовий, а генерал, розгорячений споминами і повний якогось внутрішнього пориву продовжує:

— „Адже ще того самого дня призначили мене командантом Півночі, відтинку Сокаль-Рава Руська-Яворів. Але вже в кілька днів опісля, ще заки я встиг пізнати фронт, виделегували мене із секретарем Бубелою до Львова у справі переговорів з ан-

глійським полковником, делегатом Антанти, відносно демаркаційної лінії чи-там завішення зброї. Це момент облоги Львова. А несповна після 2-3-ох тижнів мого командування на північному фронті я був призначений начальником штабу УГА аж до звільнення мене Диктатором. Це було мабуть 7. або 8. VI.?”

— Проф. Микитей подає як дату 5-го — каже тут полковник — а зрештою перевірити трудно, бо наші архіви тоді пропали.

Генерал на хвилю призадумується.

— А цеж така важна дата! — завважує він. — А далі? Після Чорткова, а відтак по переході УГА за Збруч покликано мене як генер.-квартирмайстра до Штабу Головного Отамана. Та незгідність щодо оперативних плянів походу армій у гллуб України як теж важка ревматична недуга приневолити мене згодом залишити Україну і вернутись до Бадену, після чого я від 1921—1922 р. був ще покликаний на к-данта бригади в Німецькім Яблоннім.

Тут наш шан. Ювильят вмовкає, а й ми мовчимо ще довго повні глибокої пошани для його особи, так пропамятно звязаної з дорогою нашим серцям історією наших останніх збройних змагань...

І сидимо ще довго разом, і чуємо, як генерал, торкаючись свого приватного життя за останні роки, оповідає нам дещо з часів, як удалось йому добути посаду при одній фабриці автомобілів, а далі — наслідком редуції — втратити її те.

Зпід Чорткова на Бережани

Написав *Василь Бачинський*, б. сот. УГА.

Після памятного чортківського пролomu в днях 7. та 8. червня 1919 року, побідні бригади УГА дійшли в другій половині червня до лінії Золотої Липи. Станули до розправи з ворогом тут, де перед кількома роками УСС. кривавими стрічками писали історію України.

Один з курінів VII-ої бригади, а яким я командував, дістав був окреме завдання. А саме, заняті село Литятин, дійти до Золотої Липи, очистити від ворога всі місцевости положені на лівому боці ріки, дійти до Бережан зглядно до Лисоні, і тут получитися з бригадою.

Вислані стежі донесли, що Литятин досить сильно обсаджений ворогом. Сотні підійшли як мога ближче села. Кілька гарматніх салів і розстрільні почали входити в село. В короткому часі ми заняли Литятин, та обезпечили село сильними вартами. Кілька годин сну в придорожніх ровах — і дальший похід. Курінь наближувався до села Саранчуки над Золотою Липою. В селі ворог — короткий приказ — і наші розстрільні посувалися вже здовж залізничного шляху Підгайці—Потутори. А там під Бережанами безвпинно греміли гармати.

Дві сотні прямим наступом на Саранчуки здовж залізничного шляху, одна сотня йшла горбами на

право від нас, а остання сотня була в запасі. Як тільки наші розстрільні осягнули перші хати Саранчук, то ворог відкрив сильний крісовий та скорострільний вогонь. Та тільки на момент припала наша розстрільна до землі. Бо негайно тут і там зривались сірі постаті, падали — і знова зривались. Ворожі скоростріли тарахкотіли безупину. Але ми вже біля церкви. Ворог ставить завзятий опір. Заблистіли багнети, замаячили якісь дивовижні помахи прикладами. Ворог подався. Одні кидались у брід ріки, другі тікали в напрямі Потуторів. З церкви виходили стрівожені селяни, а між ними місцевий парох з ріднею, о. Король. Жінки плакали. З радости, що рідне військо вертало, та з жалю, що молоді стрілецькі ряди трупом побідний шлях значили. Ще кілька уриваних слів — і ми оставляли своїх найкращих товаришів, які біля саранчуцької церкви на вічний сон лягли.

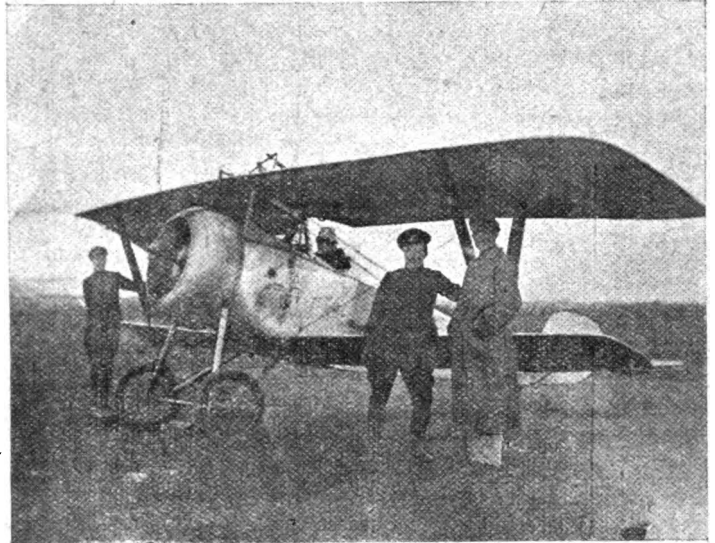
Курінь доходив до стації Потутори. Розстрільна бігцем наближувалась до стації, бо там маневрував ворожий поїзд. Наче стрільці вичували, що в ньому набой, харчі, однострої. Загрімели наші гармати (чи не батарея сот. Кречківського) а ворожі відділи уступали залізничним мостом на правий беріг Золотої Липи. Поїзд, який ми захопили, вартий був

наших зусиль. Вагони були повні крісових набоїв, харчів, одностроїв.

Курінь вповні довершив поручене завдання. По лівому боці Золотої Липи не було ворога, дорога до бригади була вільна. Але — нині самий не знаю чому — ми не пішли в напрямі на Лисоню, тільки подались в слід за ворогом на правий бік Золотої Липи. Ним ворог успів зібратись та обсадити Дикі Лани, ми вже перейшли ріку. Рибники та Котів полонені на правому боці ріки, були вже в наших руках. Одна сотня обсадила Дикі Лани, а сильні стежі пішли в західному напрямі і на Мечищів. Менш-більш в половині дороги поміж Рибниками і Мечищевом стрінули наші стежі сильну ворожу обсаду. Ворог осадився в старих окопах, яких тут було повно із світової війни. Дві наші сотні пішли розстрільною в напрямі ворога, а та сотня, яка стояла на Диких Ланах, пішла в обхід з правої сторони. Наш маневр вповні удався. У висліді нашого наступу ми захопили около 80 полонених, а запасні ворожі частини, які йшли на підмогу, завернули на стачію Мечищів. Усі полонені були одягнені в новіські сині однострої. Це були перші полонені Галерівці. Двох зпоміж них були українці — і негайно добровільно вступили до нашого куріня.

На ліво від нас в лісах на полудне в напрямі Тростянца оперувала бригада от. Шльоссера (чи не VI-та?) Ця бригада ненароком багато нам помогла; бо хоча ми не мали з нею зв'язку в часі нашої

акції на Мечищів, то всеж таки ворог не почував себе певним, бо знав, що на його правому крилі є якісь українські частини. Наші стежі найшли незабаром з цією бригадою зв'язок. Наше місце на Диких Ланах заняли інші частини. Ми відмашерували в напрямі на Шибалин, щоби получитись з бригадою. Ми прийшли в ночі. Курінь був виснажений до краю. Ледви ми успіли прийти на місце, а вже дістали приказ зійти в село Шибалин, біля моста

Український літак з летуном пор. Сонсвицьким у Краснім.

Летуун ст. дес. Петро Ткачук. Кам'янець-Подільський. VII. 1919 р.

в селі скрутити на полудне, перейти річку та піти наступом на Лисоню. Перший раз в українсько-польській війні, я був приневолений звернути увагу вищій команді, що курінь є так виснажений боями та маршами, що наступати на Лисоню вважаю неможливим. В додатку наступ мав відбутись негайно, себто серед ночі, а до того ні я, ні ніхто з куріня не був обзнайомлений з тереном. Але прийшов знову такий самий приказ — і ми пішли наступом на Лисоню. Та тут сприяло нам воєнне щастя. Бо саме під напором бригад, які входили в склад II-го корпусу УГА, які стояли на північ від нас, ворог чувся zagrożений на Лисоні, та був приневолений опустити позиції. І саме тоді почався наступ нашого куріня на Лисоню. Наші стежі ручними гранатами рушили ворога з окопів, і він почав тікати в напрямі залізничної стачії Бережани. В слід за ворогом наступала наша розстрільна, так що навіть на одну мить ворог не успів здержатись на стачії, де було досить всякого добра. Ми добули цілі скрині м'ясних американських консерв, одностроїв, набоїв, та всякого іншого воєнного добра. Ми ще нераз за Збручем згадували Лисоню та стачію Бережани, заїдаючи м'ясні американські консерви.

По здобутті Бережан наша бригада не входила навіть в місто, тільки пішла прямо на північ в напрямі Урмань—Поморяни—Гологори — де ждали її важкі, криваві бої.

Дещо з морської термінології

Подав лейтенант флоту *Святослав Ш'рлмченко*.

Українська суходольна преса призвичаїлась вживати слово „пристань“ не у властивому значінні, надаючи цьому слову не те значіння, яке воно має.

Що це є „пристань“? Це є вибудований з дерева (або з каменя) коло берега на воді поміст, сполучений з берегом, або вибудований просто на березі, до якого пристають (причалюють) кораблі або навіть тільки човни. Тому звичайна дошка прибита з берега до стовбика у воді річки або ставу для приставання до неї човнів — вже буде пристанню.

Термін „порт“ охоплює цілий водний залив зо всіма забудованнями на березі, зо всім містом, росташованим коло нього, зо всіма пристанями в цьому заливі, а цих пристаней там можуть бути сотки і навіть тисячі.

Тому можна кораблеві „увійти до порту і причалити до пристані“, але не можна „увійти до пристані, або на пристань“.

Багацько кораблів входить до порту, але до пристані не причалює.

Великі військові кораблі, лінійні кораблі, крейсери і т. д. часом ніколи до пристані не пристають, а залишаються на рейді порту, становлячись або на якір або на бочку.

Коли читаєш „пристань Севастополь“, „пристань Одеса“, „пристань Новоросійськ“, то дивним стає, як можна такі великі і славні наші порти, з яких кожний має у себе сотки пристаней, зводити до назви (і розуміння) одної пристані.

Отжеж пристань денебудь в „Чорторійську на Горині“ або в „Заліщиках на Дністрі“, яка вибудована або на стовпах на воді, або пливаюча і уміцнена до берега, до якої пристають чи прича-

люють пароплави і човни і буде оттою правдивою пристанню. Можна вживати „пристані (не пристань!) у Києві“, але від 1910 р. там вже є цілий річний порт і тому назва в цьому випадку „Пристань Київ“, буде образою для нашої столиці, яка має річний порт.

В цьому плутанні термінів „порту“, „пристані“ зрештою нічого може дивного і немає, бо від моря по більшості далеко, стрічаємо в житті вживання слова „пристань“ у свому природньо-властивому значінню десь на річці, або навіть на ставі, ну і робимо помилку переносячи слово „пристань“ цілком безпідставно на море на заміну правдивої і властивої назви „порт“.

Між іншим Закони Української Держави 1917/20 рр. вживають терміни „порту“ і „пристані“ в їх правильних значіннях.

Грубу ж помилку допустила „Укр. Заг. Енциклопедія“, яка на пояснення автора цих рядків мала її виправити в додатку, але фактично так її і не виправила, бо не подала кардинальної ріжниць цих термінів.

Користаючи з цієї нагоди пригадую, що не можна вживати виразів „корабель їде, поїхав, приїхав, відїжджає“, а треба „жорабель їде, пішов, прийшов, відходить, відбиває, зникається з якоря, виходить у море“. Бік корабля зветься борт, перед його: ніс, зад його керма.

Є ще в уживанні багацько виразів щодо моря, які ріжуть вухо не тільки моряка, але кожної людини хоч трохи ознайомленої з водними справами. Для цього треба б більших пояснюючих статей в цій справі в нашій пресі.

Ф. НЕВЕСТЮК

МАТИ

У той величній листопад,
Як в бій з села йшли друзі —
Пішов і він, її Степан...
Осталася у тузі...
»Ідем обороняти Львів« —
Було останнє слово...
І ждала мати низку днів
На сина зпід Львова.
Та син під Чортковим спинивсь
І був ранений в бою
І знову в матері сплелись
Тривога з самотою.

А потім вже ізза Збруча
Із походу на Київ
Не мала вістки довгий час
І нило серце в неї.
Чекала... Сумнів в душу ліз:
»Живий, чи впав у битві?«
І заблищали перли сліз
У матірній молитві.
Пробились друзі до села —
Іде, біжить, питає...
Та відповідь одна була:
»Не бачили... Не знаєм...

У Винниці на тиф хорів,
Мабуть, що там умер він...«

— — — — —
Щось шепче матері старій:
»Вже син твій не поверне«.

Данський посол про козацьку Україну і Московщину

Подав В. Січинський.

В Державному архіві у Копенгагені зберігають спогади данського посла при російському царському дворі — Юста Юля, котрий в роках 1709—1711 був у Росії та в р. 1711 переїздив через цілу Україну. Рукопис має назву: „Юст Юелс Амбасаде і Русланд, 1700—1711“ і становить цілу книгу. Хоч ці записки були переложені на російську мову у 1892 р. („Русській Архів“, Москва 1892, чис. 3, 5, 7—9, 11—12), але в українській літературі знані мало, а крім того використані лише частинно.

Цінність щоденника Юста Юля не тільки в тому, що він докладно описує свою подорож по Україні, але також робить широкі порівняння життя, побуту і культури України Мазепиної доби — з одного боку з життям Росії (Московщини) і з другого боку — Західньої Європи.

Коли читати щоденник данського посла лише в українській частині, то де-які уступи, помічення і замітки не роблять особливого вражіння або навіть не зовсім зрозумілі. Та зовсім інакше сприймає читач опис України, коли читає щоденник в цілому і в тій частині, де данський посол дуже широко описує свій побут і подорож на Московщині, де він був понад два роки. На тлі цього російського життя зовсім інакше і більш релефно виступає побут і культура українська та її різниця з московськими відносинами і московським побутом.

Тому в першій частині подаємо, у дуже скороченому вигляді, щоденник посла під час його перебування у Росії, групуючи окремі записи та спостереження за окремими ділянками життя.

На жаль, мусимо скоротити текст щоденника, який торкається подорожі по Україні, а це з огляду на обмеженість місця.

Мусимо підкреслити, що спогади данського посла Юста Юля належать до одних з найбільш цікавих спогадів чужинників, які були на Україні та торкаються одної з найбільш цікавих діб історії України — безпосередньо після Полтавської трагедії.

У передмові цих записок, посол пише, що провадив цей денник по наказу короля і що в ньому подані лише факти і правдиві спостереження. „Розуміється — додає посол — коли б цю працю я мав намір за посередництвом друку зробити загальною, то я б вжив певної обережності і виключив би з денника ті місця, в котрих цар і його піддані змальовані у фарбах мало принадних“...

Треба також мати на увазі, що данський посол був у Росії, як представник союзної Росії держави, та як ворог Швеції.

На кордоні Росії.

Данський посол їхав до Петербурга через Нарву, де був 30. серпня 1709 р. Описуючи перше прибуття у російського команданта в Нарві, посла вра-

зило, що холодна страва „була дуже солена, приправлена перцем і часником“, потім ішли печені, а на самому кінці зупа. Пили „на здоровля царя“ всі з одної чарки, при чім посол мусів пити останнім! Знова „десерт складався з дактиль, конфітур, якихось овочів, солених огірків, сирового зеленого гороху і сирової моркви“!..

З перших же днів свого перебування у Росії, данський посол здивувався, що там є „безчисленна кількість князів“, хоч у дійсності вони не є ніякими князями. „Цей титул до них так мало пристає, як титул „кайзер“ до царя“...

У Нарві посол довідався, що усіх поважніших горожан цар виселив до Росії на заслання, протестанські церкви перемінив на православні, а російські жовніри викопували з могил мерців „у надії знайти у трунах сріблені і золоті гроші“.

Про „геройські подвиги“ самого царя пише, що коли царські війська здобули Нарву, то цар увійшовши до кол. коменданта — шведа „власноручно побив його по обличчі“... тим часом російські жовніри у місті зчинили погром і забили багато людей з мирних обивателів.

Про російського коменданта у Нарві і генерала-адмірала Апраксіна, зазначає, що вони були не увічливі, а про обід у цього останнього пише, що „такого поганого обіду мені ніколи в житті ще не доводилося їсти, бо риба смерділа тріном*) а до того ще дуже поперчена і з цибулею.

Іншим разом, коли посол був на обіді у коменданта, оповідає такий російський звичай: „Жінка господаря, у французькому одязі, стояла посеред кімнати, непорушна і проста, як стовб; мені сказали, щоби я поцілував її (мовляв так належиться) і я це виконав. Потім вона підносила мені та іншим гостям горівку на тарілці, шаркаючи ногами, як мужчина і брала назад порожню посуду.

Позатим посол відмічує, що у Нарві комендант обмежував його волю руху, так що не тільки усі люди посла але і він сам не міг ходити по місті тільки у супроводі російських вояків, так що „я ходив у місті як полонений“, крім того несправно одержував належні йому продукти і готівку, причім навіть при рахуванні „копійок“ посла постійно ошукував п. комендант!

Крім того посла зразу вразила неувічливість і невміння себе поводити серед російських достойників. Тут посол зауважує: „Зрештою я знав, що Росіяни почали вчитися у школі увічливості лише при сучасному царі і ще сиділи там за абеткою“.

„Про чванливість і тупість російського коменданта м. Нарви — каже посол — „може служити така подія, котру оповідав мені тутешній пастор (лютеранський) Генрих Брінінг. Комендант одер-

*) Торт з кита, тюленя і риби.

жав докладні інформації про Полтавський бій і наказав йому почати у найближчу неділю службу Божу не о год. 8-й як звичайно, але о год. 5-тій з тим, щоби вона закінчилася раніш, ніж почнеться служба у російській церкві, та (наказав) відчитати з проповідниці від початку до кінця ціле (офіційне) звітлення про Полтавський бій з перерахуванням полонених шведських старшин; знову після закінчення служби у лютеранській церкві, щоби явитися у повному зборі у російській церкві, щоби вислухати то саме звітлення у російській мові. Зробив (командант) це почасти тому, щоби виявити свою владу, почасти щоби зробити прикрість нарвським мешканцям, колись шведським громадянам. Виконуючи наказ, пастор відчитав з проповідниці звітлення про Полтавський бій і повідомив вірних, що вони мають зібратися у російській церкві, після чого де-які з облуди, інші зі страху перед комендантом, дійсно пішли туди. Але сам пастор, після його слів, не пішов“.

Про військове господарство посол пише, що по таборах під містом загинула третина селянських коней, також частина селян, що насильно були мобілізовані з підводами — повмирали з голоду, а 400 чоловіка розбіглося. В той самий час вищі військові достойники їздили по місті в каритах не інакше як шестірнею, навіть як треба було їхати не більше 100 кроків!

Царя Петра І. побачив данський посол уперше у Нарві. Вразило посла, що цар возить зі собою цілу ораву кльовнів і паяців „для забави“, які звичайно сидять за столом разом з царем, „вони галасують, кричать, дуднять, співають і курять неможливо, часто не розбираючи що пристойно а що не пристойно“.

Про „приняття“ царя і його свити у Нарві посол пише: „Після обіду цар їздив у 11 місць у місті; в кожному домі він був коло години і скрізь наново їли і пили... Окруження (російські достойники) царя поводитися без совісти і встиду: кричали, свистали, ригали, плювали, лаялися і навіть нахабно плювали в обличчя порядних людей“ (ст. 304).

В іншому місці посол зазначає, що „царські паяци виробляли такі грубіянські „жарти“, яких в інших краях не доводиться чути не тільки у присутності королів, але навіть у простолюдина“.

У Петербурзі.

Зараз по вступі царя до Петербургу, з яким приїхав і данський посол, почалася царська п'ятика, що тривала до 4 год. рано, після чого п'яні достойники, що верталися чи їхали і переверталися в снях — падали і спали на леді... „усе нагадувало поле бою, засіяне тілами забитих“...

Про самого царя пише, що він дуже нервний у поведінці — коли часами з ним можна говорити де хочеш — навіть на вулиці, то часами „до нього так затруднений доступ як до перського царя Артаксеркса“.

Про численні п'ятіки у Петербурзі у присутності царя посол м. і. пише, що „старець“ Золотов, звичайно був такий п'яний, що „скрізь“ за столом спав і в присутності царя, мочився просто під стіл.

Жінки з цілого міста невідлучно тут“ (кн. II, ст. 38).

З інших „забав“ і „пирів“ царя посол описує наприклад такі. У Виборзі (Фінляндія), з нагоди здобуття цієї фортеці, цар улаштував „торжественне восхожденіє“ на найвищу вежу фортеці: „Величезна кількість пляшок вина, горілки і пива товаришила царю при його „восхожденні на вежу“. Більшість цієї кумпанії перепилося до безтями. А князь Шаховской „добровільно підставляв своє обличчя для биття тим, хто більше йому давав червінців!“ (ст. 7).

Посол оповідає також про численні випадки, коли цар та інші примушували його пити понад міру. Зрештою, коли в Росії сторонитися від зібрань, де п'ячать, то не можна докінчити ні одної важкої справи; бо всі поважні питання тут вирішуються за п'ятикою“.

При тім при всіх пирах починається „жахлива неописана стрілянина“. „Трудно собі уявити, яку масу пороху вистрілюється за пирами і забавами у Росії“.

Про царські приняття посол м. і. пише, що на одне таке царське приняття, котре мало тривати три дні, він відмовився, ніби через недугу: „Я почув, що коли три дні і три ночі буду гуляти і пити, як інші, то це буде небезпечно для мого життя. Не треба забувати, що вийти з такого „пиру“ неможна, бо... цар наказує розставити коло виходів подвійну сторожу, щоби нікого не випускати не виключаючи і тих, котрі п'яні до блювоти... Гостей цар змушує напитися до безтями, і потім починає з ними розмовляти, стараючись вивідати, що у кожного на умі.“

Про московські „звичаї“ посол пише, що на свадьбі царівни Анни з герцогом курляндським „поміж кн. Меншиковим і генералом-адміралом, в присутності усіх гостей і царя, сталася горяча сварка: пустили у хід ріжнородні лайки, і сварилися вони за столом на цілий голос. У росіян на їх зборах такі сварки лучаються часто... Коли росіяни розсердяться, то називають один одного злодіями і „мошеніками“, і за дуже розповсюдженим тут звичаєм, плюють один другому у лице“...

Сварка і лайка поміж п'яними теж по серцю царю: бо з їх взаємних докорів йому відкриваються їх злодійства, обманство і хитрощі...

Підчас приняття, яке зробив кн. Меншиков у Шлісельбурзі, стався інцидент поміж цим князем і „старцем“ Золотовим. Останній сильно вилаяв князя, кажучи, що він обкрадає свого царя як злодій, що він ошуканець. Золотов навів приклади шахрайства, дволичности, чванства і ненажерливости Меншикова. Все це говорилося у присутності царя, міністрів і генералів. Пізніше Меншиков вимагав від царя сатисфакції, яку цар „придумав“ таким способом: Золотов має написати Меншикову записку з вибаченням і посвідчити, що князь чесний, вірний і щирий слуга царя, але що сам Золотов — ошуканець, злодій і обманець... Крім того Меншиков вдарить у обличчя старця Золотова“.

Все це сталося не зважаючи на те, що цар після

згаданого інциденту заспокоював Золотова словами „Не бійся!“

Неменше, якщо небільше п'ячать також у цариці-вдови: „Сьогодні 5 травня я ходив з візитою до цариці-вдови. При цій нагоді, як вона сама, так і царівни, її дочки, змусили нас випити стільки великих чар вина, що ми впилися протягом менше як пів години. Відпустили вони нас лише тоді, коли переконалися, що ми зовсім готові... Тут я ще раз помітив... що в товаристві російських жінок, через їх старання клянчити і просити, в найкоротшому часі випиваєш більше, ніж в товаристві найзав'язатіших п'яків“.

Зате сам цар поводить з царицею-вдовою і царівними інакше — він часто бере їх з собою на корабель, переважно у свіжу (вітряну) погоду. „На кораблі він зачинає їх до каюти, щоби їх добре колесало до ригання: В цьому він (цар) знаходить перше своє задоволення і забаву. Загалом, цар навмисне вишукує людей, що не зносять моря, забирає їх зі собою у вітряну погоду і все лявірує з ними проти вітру...“ (ст. 500—501, кн. II).

Отже, перебуваючи з царем у Петербурзі данський посол майже виключно записує у щоденнику постійне п'яцтво царя та його достойників, не виходячи з дива, як москалі марнотратні, з яким легким серцем витрачають народне майно при різних „торжествах“, „фаерверках“ і безглуздій стрілянині „на славу“. З життям звичайного обивателя, робітника і селянина посол не мав змоги познайомитись.

Всетаки нотує страшні факти:

При будові петербурзької фортеці „від праці, холоду і голоду загинуло 60.000 людей“.

При будові фортеці Кронштадт коло Петербурга, яка провадилася цілу зиму, „загниуло від холоду, морозів і вичерпуючих праць більше як 40.000 селян“. Цар змушував забивати палі у воді через лід... таким чином готуючи загату.

Відомо, що на цих працях було найбільше українських козаків і селян, яких зганяли з цілої України за „зраду“, або кажучи модерною термінологією — „за націоналістичний ухил“. Не дурно ж, ще і досі стоїть пам'ятник „Петру Великому“ у Петербурзі, а державне видавництво СРСР видає картки з образками цього намістника!

У Москві.

Подорожуючи з Петербурга до Москви посол пише: „доми тут дуже брудні, погані і лише партеррові“. Готелів на Московщині нема, тому посол зупинявся і ночував або в „царських подвор'ях“ спеціально побудованих для царя, або, звичайно, приділені послу російські вояки насильно забирали перший-ліпший дім у місті, виганяючи звітам господаря. Коли ломалися чи псувалися санки і кінська збруя, то вояки все це силою відбирали у селян. „В Росії селяни скрізь звикли до подібної поведінки і так бояться салдат, що готові віддати все, щоби лише уникнути биття і лайки“.

Переїзжаючи двічі через Новгород, посол був здивований, що новгородський митрополит-москаль не знав іншої мови крім російської, а на ціле місто тут не було жадного „фельшера“. При другому

свому побуті в Новгороді, через якусь непорозуміння, товпа людей не хотіла випускати посла з міста, так що посол при допомозі своїх людей мусів зі зброєю в руках пробивати собі дорогу.

Данський посол, що був, як союзник царя і ворог шведів, присутний на знаменитих „святах“ і „Візді царя до Москви“ з нагоди „Полтавської перемоги“, зазначає, що підчас святочного походу по Москві, цар змусив полонених старшин-шведів нести військові здобутки москалів, а за ними пустив самоїдів на оленях на чолі з напівбожевільним французом Вімені, щоби цією „смішною комедією“ знущатися над шведами! Також на незвичайно пишних триумфальних брамах були уміщені, малювані фарбами, карикатури, що мали осмішувати шведів. „Словом малярі і поети зєдналися разом, щоби за поміччю свого мистецтва спільними зусиллями осоромити шведів“. Згаданий Вімені підчас „слави“ так напився, що затроений алькоголем вмер 31. січня.

Під кінець цього „походу Москвою“ цар, канцлер Головкін і всі достойники були „зовсім п'яні“.

Коли посол зустрівся з канцлером, то той „не знаючи ніякої іншої мови крім московської, нічого не говорив, а виявляв свої „чутства“ лише знаками“. Кінчилась „увічливість“ канцлера тим, що той запросив посла у свої сани, а пізніше залишив його серед вулиці Москви на проїзволюще...

Під час „триумфального шествія“ трапився випадок, що цар, підїхавши до одного вояка, що ніс шведський прапор, „почав без жалю рубати його мечем, може бути тому, що той ішов не так як треба. При тім лице царя було незвичайно бліде, викривлене, потворне; він робив різноманітні страшні рухи головою, ротом, руками, плечима, долонями рук і ступнями, завертав очима, дригав руками і плечима, дригав ногами“... Ці конвульсії царя посол пояснює, що вони „подібні до апоплексії“.

„Другу після царя особу у Росії — Меншикова — посол характеризує як найбільш пихату людину, яка лише є на світі, жиє він з царською пишністю. Розум його „середній“, у всякім разі не відповідний тим численним важним посадам, які він займає. Князь говорить досить добре по німецьки; його легко можна зрозуміти і сам він розуміє, що йому говорять, але читати і писати він ні по якому не вміє, хіба що вміє підписати своє ім'я, котрий впрочім (підпис) недосвідчений не вміє розібрати. У „великім мужі і полководці“, яким він вважається, подібне анальфабетство особливо дивне“ (кн. II, ст. 57).

У Москві данський посол ніяк не міг побачитися з канцлером тому, що цар зі своїми найважливішими достойниками, старшиною, боярами, дяками, п'яцями, конюхами і слугами їздить по Москві і „славит“ (так дослівно по російськи пише посол). „Така кумпанія у кілька сот людей з величезним ревом робить „нальоти“ на доми купців, князів та ін. достойників, де як худоба жере і понад міру пе, причім більшість допивається до хороб і навіть смерти“. Дуже розповсюджений був звичай, що при таких п'ятках перед приходом „дорогих гостей“ на-

кривають підлогу палат грубою верствою соломи, „щоби після гостей можна було з більшою зручністю замести за ними і викинути їх блювоту і мочу“ (ст. 58). „Доки продовжується „Слава“, не можна добитися побачення ні з іншим „достоїнником“. Вони не люблять, щоби тоді приходили чужинці і були свідками їх поведінки“.

Коли нарешті 25 січня 1710 р. посол мав можливість побачитися з канцлером Головкіним, то характеризує його як дуже обмежену людину і „як всі російські достоїнники чванливий, честолюбний і зарозумілий“.

Описуючи так „славлення“ Різдва, посол ще у більш яскравий спосіб описує святкування Великодня у Петербурзі. „Звичаї ці переняли росіяни у греків... але ці старовинні християнські звичаї, що первісно були установлені з побожності, зводилися у розпусту... Росіяни п'ячать, обжираються і з криком „Христос Воскрес“ бігають і їздять по вулицях. Тверезого чоловіка не зустрінеш! В цей день жеруть м'ясо з такою ненажерливістю, що вмирають від задушення. Взагалі неможливо описати тої гульні, шуму, п'янства і розпусти, серед якого проходить цей день“.

На другий день Великодня посол запросив до себе на прийняття царя, при чім посол був дуже здивований, що цар перед тим був вже у багатьох осіб: „був дуже п'яний“. При тім каже посол „я переконався, що з його величністю дуже небезпечно бесідувати, коли він буває п'яний“...

У Москві данському послові одмовили святочної

царської авдієнції ніби на тій підставі, що вірительна грамота посла до царя мала не королівську печатку а лише урядову і що на адресі не було повного титулу царя! При тім цар при кожній нагоді вдавав, що „церемонії для нього не мають жадного значіння“.

Подаючи численні приклади нечемности і грубіянства, данський посол з нагоди переговорів з віцеканцлером Шафіровим пише: „Зайвий раз переконався, як мало в Росії увічливих людей. Тут навіть такі високі достоїнники, як Шафіров — особи скрайньо грубіянські“ (ст. 323).

Про жінку Петра I Катерину Алексіївну посол пише: „Без сумніву, історія не знає іншого прикладу, щоби жінка такого низького стану, як Катерина Алексіївна досягла такої величі і стала бажаною монарха“.

По цілому місті, особливо у ночі „жахливий бандитизм: грабунки“. Про один з таких він оповідає, як на секретаря цісарської німецької канцелярії напали бандити, не зважаючи на те, що цей секретар п. Остерман йшов містом у супроводі морського капітана із двома рос. вояками, які мали „боронити“ чужинця. При тім цілий „караул“ теж був побитий і пограбований і роздягнений... Загалом у Москві вийти на вулицю вечером було небезпечно, а рано на вулицях міста знаходяться трупи пограбованих. Підчас трьохмісячного перебування данського посла в Москві, лише коло його мешкання було таким чином забито 16 людей!

(Докінчення буде).

І. ІВАНЕЦЬ

АТАКА КІННОТИ

Відділ української кінноти*)

Під командою четаря Івана Пушкаря

Написав Михайло Чіх.

I.

Нас було дуже мало в Сухохові. Не мали навіть ким тримати стійок на залізничім мості на Сяні. Поляки одного вечора прогнали нас із Сухохова. Треба було податись до Бірки. Сюди прийшла нам допомога з Рави. В ній були також частини з Угнєва під проводом хор. Магури. І знову ми зайняли лінію Сухохова. На мостах виставили полеві сторожі; залізничий міст на Сяні держав пор. Яців, родом з Угнівщини, зі скорострілами, а деревляний міст, на право від залізничого шляху, хор. Магура зі своїми угнівцями. Там був і вістун В., що відтак став старшиною при VI. Бригаді. На ліво деревляний міст держав старшина з Чесанівщини. Підчас одного ненадійного наступу попав я в полон.

II.

Нас, полонених, везли з Рави Руської в товаровім возі (около 70 осіб) в напрямі Любичі і тоді підчас руху поїзду вспіли деякі крізь віконце цього возу вискочити. Я також десь під Любичею вискочив і блукаючи цілу ніч по лісах над раном прибув до Угнова.

Там був тоді духовим і військовим провідником чет. Іван Пушкар. Угнів став і повітовим центром після зайняття Рави противником.

Почалася організація війська. Цивільна влада доставляла для війська харчі та гроші, а військові

зайнялись чисто військовим ділом. Була трійкова система. Сотня мала три чети, кожна чета по одному скорострілови, двох вістових (кінних) при сотні, санітарі. Курінь мав три сотні. Цей трійковий лад був лише зпочатку, опісля змінено як за Австрії: курінь, чотири піші сотні, сотня 4 чети і т. д. Військо набиралося бранкою, кожне село ставлялося в Угнові. Піхотинців заразже давали до сотень, сформовані сотні відходили на фронт. Скорострільців — до відділу скорострільців хор. М. Він приділював людей і полево виряджений скоростріль відставляв до похідних сотень. Організацією кінноти зайнявся булавний П., артилерією ніхто, бо в Угнові не було пушок, а ті, які захопили від противника, відсилали взад.

III.

День чи два по моім прибуттю до Угнова, прийшов наказ з гори, через Сокаль, щоби заняти Раву. Угнів мав захопити Раву від залізничої стації аж по кляштор, а Жовква від стації на південний захід. Війська з Угнова і Жовкви мали досвітком рушити в наступ. Військами з Угнова командував чет. Пушкар. До Угнова стягнуто зі сіл давних австрійських вояків, поділено їх на сотні — бо ще не було упорядкованих сотень у запасі. Угнівці підіхали залізничим шляхом аж до зірваних шин (зірвано, щоби ворожий панцирник не підіхав до Угнова), а звідам уночі рушили на Раву пішки.

Досвіта чет. Пушкар повів одну часть угнівців на кляштор у Раві, щоби вдарити від заду тоді, як

*) Хто змывби, яка це частина і де, звольте подати Редакції Л. Ч. К.

ми з жовківцями будемо брати місто з півдня; друга часть мала йти здовж залізничного шляху на стацію. Цей другий відділ, що мав йти на стацію, мусів йти через ріку Рату. З півдня одинокий перехід був лиш через залізничний міст, а там мусіли бути польські стійки. Це ми знали і сподівалися. Дятого мусіли ми їх несподівано наскочити і як найскорше перейти міст та вдарити на стацію. Ми улаштувалися так, що кількох старшин йшло на переді цього відділу, а кількох на заді і так йшли вздовж залізничного насипу аж до залізничного мосту. Сійкові не могли нас запримітити, бо ми йшли не горою залізничного шляху, а висипом і до того ще не світало. Перед самим мостом ми не стримувалися і вискочили на верх на залізничний міст цілою товпою, та з одиноким „гурра“ без вистрілу наскочили на стійку так, що стійкові не мали часу стріляти, лишили скоростріли і повтікали куди могли. Ми негайно перейшли міст і розвинулися так як був наказ.

Праве наше крило, одна чета, здається під проводом одного старшого десятника в той спосіб, що йшла у розстрільній наступом на два доми, котрі були на право від стації. Вже добре почало розвиднюватися і видно було, як чета йшла у розстрільній, як на площі вправ. Решта нашого відділу пішла на стацію, лишивши на мості заставу. Ліве крило не потрібно було крити, бо тут не було ні таких домів, ні такого місця, де моглиб поляки скритись і нас непокоїти. Тимбільше, що зліва мали бути жовківці і нам потреба було тільки найти з ними зв'язок.

Ми не сподівалися, що нам так легко вдасться наш наступ, що поляки не будуть нічого надіятись. Серед них повсталала паніка і вони відступили залишивши скоростріли на стації. Тут на стації чет. Л. з Сокальщини мало не пожив смерти. Він як перший з кількома стрільцями вирвався на стацію, а там: „Янтек стшесляй к... ці маць, не відзіш, же то гайдамака“. Чет. Л. вирятувався тим, що скопив млівіч на мур.

Ми заняли стацію, повинні були йти дальше в місто, щоби його очистити. Нас старшин було досить, але стрільці не були найліпші, тимбільше, що з ріжних сторін зібрані. Лучба зліва нічого не принесли, видно жовківців не було і не було чути з їх сторони жадного стрілу. Нас потрохи почало непокоїти. Тимбільше, що поляки опам'ятавшись, почали ставити досить сильний опір і з міста на нас пражити. Праве наше крило було цілком zagrożене. Колиб так була Жовква дописала! Все булоб пішло легко. А так, за нами ріка, одинокий перехід через міст в разі відвороту. Набоїр мав кождий з нас стільки, скільки забрав з собою з Угнова. Достави не було ніякої. А тут перейшовши ріку, треба було трохи набоїв вистріляти, хочби за утікаючими стійковими. Жовківців нема! Приказ: Взад за ріку! Тепер для нас таки прийшло горячо. Міст перейти було тяжко. Польський скоростріл добре острілював десь з якогось даху залізничний міст. Мусіли переходити міст одинцем бігом, а деякі просто через ріку. Доходило вже до полудня, як ми перейшли ріку.

— Де польські скоростріли? Чи забрали з собою? — питаюся хор. М., бо він, як старшина від

скорострілів мав здобуті польські скоростріли негайно ужити до бою.

— Ні, деякі були без затворів і при відвороті ми покидали їх в воду, — відповідає.

Ми мали 8 людей втрати. Один з наших втопився в ріці. Ратуючися вскочив у ріку, щоби дістатися на другий бік, але беріг видко був високий, не міг видістатися на верх, а то вже був сніг і досить зимно. З заду, від Угнова доносять, що чет. Пушкар з своїм відділом вже відступив з під монастиря і йде до Унова. Ми чули рано на право, що там коло монастиря був бій. В дорозі на Угнів стрічаємо чет. Сідельника з зав'язаною рукою, був ранений під монастирем. Питаю чет. Пушкар, як там пішло. Довідався, що наших поляки перехитрили в темряві — говорили до наших по українськи: „Не стріляй“ і так підсунулися до наших зі скорострілами. Пушкар нарікав на наші передні сгежі, що так легко дали звестися. Він сам мало не попав у руки ворога. Це було в городі, де був дім австрійського староства. Там також десь пропав і чет. М. Коли ми вже вернулися до Угнова, дістаємо телефонічний запит, чому Угнів не бере участі в наступі на Раву. То Жовква аж по полудні розпочала свою акцію на Раву, замість того, як був приказ: рано-досвіта!

IV.

Польські відділи, занявши Раву, почали непокоїти і досколичні села і робити випаді, посуваючись вперед, то з Томашева, то з Рави. А все діставали свіжі сили з Королівства. Угнів, формуючи сотні, вислав їх на села як залоги проти Рави та Томашева. До Угнова приїхав один курінь ім. гетьм. Мазепи, коломийці, дуже гарно убрані, узброєні полево — все після припису. Це була для Угнова досить гарна поміч. Цей курінь мав перший бій з поляками за Зеленою в лісах десь як Річки (тут був легко ранений сам курінний командант), а також і в Корнях. Поляки їхали потягом, мали і малі пушки. По цім цей курінь стояв довший час залогою в Вербиці.

З Угнова часто робили ми випаді і на поляків. Довідалися, що польська кавалерія має стояти в Гребеннім. Нам дуже захотілось польських коней з сідлами. І одної ночі зробили рівночасно напад на Гребенне, Любичу — там, аби знищити залізничний міст на Белзці. Міст у Любичі знищили, але з Гребенного коней польським кавалеристам не забрали. З цього випадку вернувся чет. Закала ранений, відтак у лічниці в Сокалі помер. Таких прогульок нічних робилося більше.

V.

Раз напав на наш постерунок жандармерії в Річиці якийсь відділ поляків і туди зажадали негайно помочі. Я зголосився у сотника Стафіняка, що піду туди зі сотнею. Разом з хор. М. ми під ніч рушили з сотнею до Річиці. Тимчасом ворога ми там не застали. На другу ніч телефоном дістаємо з Угнова приказ негайно рушати з Річиці в сторону Угнова. А ми тої ночі чули, як там скоростріли гралі. Питаюся, чому машерувати, забезпечившись сторожами (бо такий був приказ). Четар

Курінний звіт пробоевого куріння бригади У. С. С. курінному пор. Яремичу. 18. VIII. 1919. Мужша коло Кам'янця на Поділлі

Матюк, котрий був тоді значковим, відповідає, що в Махнові є поляки і треба їх звідтам вигнати.

В Махнові з наших стояв тоді з сотнею четар Б. і його саме цієї ночі поляки звідтам вигнали. Ми примасерували до села, здається, що є під Новосілками, бо з Махнова також і до Новосілок вдерлася якась часть поляків. Провід у наступі на Махнів вів курінний четар Іван Пушкар. Мазепинський курінь мав іти просто з Вербиці на Махнів, на право від нього четар Б., я знову з своєю сотнею мав бути на правім крилі цілої цієї лінії. День був з початку мрачний, а відтак показалося сонце. Ціла розстрільна, що тягнулася від Вербиці аж під ліс, що є за Новосілками, мала також заняти Новосілки і йти даліше наступом на Махнів. Моїй сотні випав напрям край села, куди йде дорога до Журавців, чи Руди журавецької. Лишивши хор. М. з одною четюю в резерві, яка мала в деякім відступі посуватися за мною, пішов я з рештою сотні вперед.

Вже всі сотні зайшли на свої місця, розвинулися і почався наступ. Польські скоростріли почали торохтати. Ми посувалися з початку четами скоком вперед, а потім роями. Поляки, бачучи, що ми хочемо їм заперти вихід з села, почали втікати з Новосілок в напрямі до Журавців. Ми не могли навіть видіти, коли почали втікати, бо там є долина. Те-

пер ми йшли даліше на Махнів. Моїй сотні тепер знову випало замикати дорогу полякам з села. І заки я вийшов на гору з сотнею поза Махнів, то поляки вже втікали з Махнова, вже не дорогою, а через сіножаті, котрі були позамерзали.

І так поляки лишили в Махнові одну пушку, а з другою втікли, а в людях мали около 80 людей втрати. Коли би ми були мали якесь військо в запасі, то могли тоді загнати поляків далеко, бо вони і так заалармували всіх, а навіть Раву почали евакуувати. Боялися, аби ми не захопили залізничної лінії. Ми вдоволилися Махновом. Поляки може сміялися, що ми не використали цієї побіди, але що, коли ми не мали з ким йти вперед.

VI.

По вигнанню поляків з Махнова дві сотні, одна під проводом чет. Б., друга під проводом хор. М., стояли як залоги в Махнові, а третя в запасі на Вільках вербицьких, де також була і команда 1-го угнівського куріння. Мене призначили до Махнова як команданта тих двох сотень. Сотня чет. Б. була закватирована в школі і була тимчасом у запасі, хоч робила нічну службу, виставляючи нічні стійки від кладовища на північ і з заду Махнова т. є зі сходу і з півдня. Ця сотня і на випадок ворожого нападу мала з тих сторін боронити від ворожого

Старшини Залізнодорожного куріння УГА. Стоять від ліва до права: пор. Ільницький, пор. інж. Галька, пор. Барщівський, пор. Свищук, пор. інж. Гаврилів, сан. чет. Кушнір, чет. Кекіш; Сидять з ліва до права: сот. Гадзінський, сот. Васюта, сот. інж. Рижевський, сот. Гупперт, пор. інж. Калитчук. Лежать: чет. Кметь, хор. Войтович, хор. Замулинський.

нападу село. Друга сотня хор. М. виставляла полеві сторожі від Руди журавецької, як на право так і на ліво. Цілий Махнів довкола був забезпечений нашими полевыми сторожами. Окрім цього ще сотня хор. М. держала в ночі з машинним крісом опірну точку на право від села, в полі на горі, де були виготовлені закопи. В день на цій горі не робилося служби. Від сторони Руди журавецької ми поставили і дротяні засіки, дорогу замкнули іспанськими їздцями, бо поляки дуже нас непокоїли, все нападаючи на Махнів.

Надходили Різдвяні Свята. Люди з доколичних місцевостей, головню з самого Угнова, поназносили чимало подарунків для наших сотень. Старшини, а так само і стрільці не хотіли, щоби ті дарунки роздавали на Святий Вечір, бо боялися, що на випадок нападу поляків на Махнів не встигли як слід обсернитись через святкування.

На сам Святий Вечір (6. січня) я розмовляв з чет. Пушкарем телефонічно і просив його, щоби прибув нині до Махнова і привіз з собою „машинний кріс“. Це був деревляний скоростріл, що наслідував тільки тарахкання машинного кріса. І в дійсності приїхав вечором чет. Пушкар з двома вістовими верхом і привіз зі собою деревляну скриньку, котра заступала скоростріл щодо „тарахкання“. Все було в порядку. Ми з четарем Пушкарем пішли на приходство і там грали в шахи. Видко було, що чет. Пушкар був чогось невеселий, якби чогось пригноблений, все його якась нудьга брала. Десь коло одинацятої години ми вийшли з приходства. По сотнях була наказана якнайбільша чуйність, майже ніхто не смів спати, бо сподівалися, що поляки готові прийти на Святий Вечір у гості.

Стежі, що вернули, голосили, що нічого нового нема. Ми з Пушкарем пустилися за дрони в сторону Руди журавецької дорогою, майже аж до того ліска, що на право від дороги. Ніч була дуже спокійна, морозу не було. Вертаючи назад почули ми кілька поодиноких стрілів в стороні Махнова.

— Що це значить? — питає Пушкар. — Думаю, що се тільки сторожі.

Як стій ми були при становищі передньої сотні. Видимо нашу розстрільну в напрямі гори. Коло цвинтаря, десь в тім напрямі, чути таки добру перестрілку. То видно сотня Б. на своїм становищі вже бється з поляками. Що є з четою, що на горі, звідки не чути жадної вістки, мабуть спокійно. Сотня, що стояла проти Журавецької Руди була ціла готова до бою разом зі своїми машинними крісами. Дістала ще приказ, щоби своїм правим крилом більше звернулася вправо і острілювала еventуально наступаючого ворога з гори в напрямі цвинтаря.

Чет. Пушкар негайно пішов у середину села, щоби переконатись, що властиво є, чого падали стріли. Я з кількома стрільцями пустився поза хати полем до цвинтаря. Коло цвинтаря була полева сторожа, обсадила своє становище і пильно слідила, що діється на право. Тут досідався я, що на право було видко як поляки йшли з гори. Я негайно відгадав плян поляків. Ворог навмисно наперед вдаряє якоюсь частиною свого війська на село з заду, а тоді, занепокоївши нас з заду, зро-

блять фронтовий наступ на Махнів з гори. Скоро спішу туди через приходство, де думаю, ще поляки хочуть вдергися до села. По дорозі коло церкви стрінув четаря Пушкаря з його вістовими. Чет. Б. половину сотні кинув на оборону села з заду, щоби не пустити поляків зі сторони Вільки вербицької, а другою половиною обсадив край села на ліво від дороги, що веде з Махнова до Вільки вербицької, а на право від цвинтаря.

Польська кінниця впало в село з заду, а наші не встигли їх відбити, розбіглися. Можливо, що поляки скорше вдерлися в село з заду, заки стійки наші залярмували. Так само і друга половина сотні чет. Б. не вдержалася на своїм становищі.

Та сотня, що стояла на переді села, проти наказу почала відступати зі своїх становищ. Чета, що була на горі з машинним крісом в скопах, вернулася до села. Ця боялась видко, щоби не дістатись у польський полон, знаючи, що на заді „піврвалось“. Цілком слушно, коли зад стоїть вільний для ворога, то пощо на переді війська.

Чет. Пушкар думав з початку зі сотнею з переду і з тими, що лишилися ще з сотні Б., робити протинаступ у селі, але залишив цей плян, а казав вицфатись через фільварок (чи жидівські будинки, що є проти Корнів) за село на луги, чи поля, що є між Махновом і Вербицею.

Чет. Пушкар їхав враз з вістовими верхи на переді уступаючого відділу, а я йшов на самім кінці. Коли я вже переходив сіножатями, а доходив до піль на боці на ліво від полевої дороги, запримітив я щось на землі. Приходжу ближче, лежить, стогнучи, чет. Пушкар, ранений.

— Що тобі брате?

Виджу ранений у груди, високо, майже коло рамени. Наборзі добув я бандаж, сяк-так завязав рану. Треба його забрати з собою. Іти вже чет. Пушкар не міг. А сказав ще до мене:

— Ти втікай сам, аби не дістався в полон.

Коби тут хто був зі мною, то моглиб його забрати разом, а так візьму його сам, то може ще гірше розраню його рану, а покинути його тут самого в полі не можна. Дивно, що він їхав з кількома їздцями, а відтак ішла майже ціла сотня і ніхто не зауважив, що чет. Пушкар лежить ранений. Розглядаюсь, прислухуюсь, чи хто де близько не йде, щоби можна було забрати раненого. Нікого нема. Далеко не відходжу, а ще близько, здається, були якісь корчі.

За якийсь час запримітив я якогось верхового, що їздить по полі. Підїжджає ближче, не видячи мене. „Свій“ чи „не свій“ — думаю. Розпізнаю — наш їздець. То видко ті, що встигли вже втекти до Вербиці, дали знати, що чет. Пушкар впав, або кінв його прибіг до дому і в той спосіб довідались, що чет. Пушкар десь лежить. Санки, що їхали з Пушкарем, шукали його по махнівських полях, не знали докладно, де він упав. Моглиж з тими санками їхати і ті самі їдці, що вертали з Пушкарем з Махнова, а то їхали інші.

Ще тої самої ночі ті самі сотні, що відступили з Махнова, робили протинаступ на Махнів, але без успіху. Нашого курінного не було вже між нами. Власне тоді в рідній хаті в Вербиці кінчив останні хвилини свого життя.

Житомирська юнацька школа

Формування; наука; бої; перший випуск української старшини.

Сторінки з недрукованого щоденника.

Написав *Вессолод Петрів*, генштабу, генеральний хорунжий.

(Продовження).

Приймаю як інструктора кулеметної справи, за умовою вивчення мови й вироблення української термінології.

(Забіжу трошки вперед: цей „фаховець“ був двічі ранений у рядах школи, в останнє у боях з Денікінцями, захворів на тиф й помер на українській службі, по смерті виявилось, що був родичем відомого генерала Духоніна).

Никитин — сотник з кадегського корпусу й „воєнного училища“, повний курс перед самою війною скінчив, родом із Житомира, ніде ще не служив, бо „не знайшов частини, в якій сподівався порядку“; рекомендації: ні риба ні мясо, до української влади льоляльний, родина — урядовці, старшини, мають малий будиночок у Житомирі.

Принятий в муштровий склад школи.

Полковник Вержбицький — колишній кадровий одної з військових шкіл перед війною, потім командант сотні, курія на фронтах світової війни, потім, за ранами, викладач у військовій школі у Житомирі, українизував Школу, за Гетьмана не служив, з'являється знову до „знайомої справи“, рекомендації добрі. Принятий — Інспектором кляс Школи.

Полковник Павло Вержбицький — поляк-католик, родом з Житомира, володіє дуже добре українською мовою, закінчив повну військову освіту, з піхотною старшинською школою включно, з'являється „пмагати українцям будувати силу“, проти Москви, яку не любить й проти большевицької Москви, яку ненавидить. Небезпечний тип, але добрі й дуже потрібні кваліфікації, величезний стаж, бо командував востаннє полком, а з розмов бачу, що маю перед собою силу, що може керувати не лише вогневою підготовкою юнаків, але й вогневою підготовкою старшинського складу школи, може дати тактичну підготовку персоналу школи й юнацтву. Рекомендацій від громадянства нема жадних, бо полковника не знають, служив десь далеко. Приймаю викладачем тактики й стрілецької підготовки, останню разом із Кудиновим.

Підполковник Лабуць — римо-католик, але вважає себе українцем, високих військових кваліфікацій й досвіду, наприкінці війни був відкомандирований з фронту до шкіл, як ранений, для ведення підготовки нової старшини, командант курія на фронті й курія в одній зі шкіл, рекомендації добрі, кажуть: „хоч поляк, але українець“. Принятий командантом курія.

Сотник Акименко, командував сотнею на фронті, фаховий бомбометчик та гренадир зі спеціальною підготовкою, прибув з воєнного полону, був у Німеччині в українському таборі, потім в кадрах Си-

ньюжупанців, але не попав з Синіми на Україну, бо хорів. Приятий в постійний склад школи.

Довілося й відмовляти у включенню в постійний склад. Так відмовив я своєму колишньому товаришеві зі шкільної лавки київського корпусу, полковнику гармати, дуже доброму фахівцеві й бойському командантові, якого бачив і в боях і в інших тяжких умовах, бо поставив передумовою вступу: „не присягати українській владі, бо він поляк й був у корпусі Довбора Мусніцького“, а сам він був родом з Волині й там володів чималим куснем землі, от-же людина сама себе виключила з українського громадянства, а це було конечною передумовою вступу до Школи.

Відмовлено ще декільком, що збиралися боротися проти большевизму в Росії, бо-ж яке нам діло, яка в Росії буде форма влади, а в школі відразу заводити різні спори на тему влади та ще у чужій державі, не годилося. Тут в першу чергу мусіла бути підготовка для боротьби за Україну.

Як би не було, але протягом 12 днів мали ми вже повний склад старшини й трохи з цивільної професури, при чому свідомо я взяв до помішника інспектора цивільну людину, одного правника, прізвиська якого свідомо не називаю, бо не знаю, що з ним й де він.

Вже від першого дня прийняття кожного зі старшин мусіли вони працювати щоденно у школі. З менту зформування кадру приступлено до його систематичної підготовки, перше всього в узгодженню методи майбутнього навчання й в українській мові та української військової традиції. Цьому вирішено присвятити з тиждень по вісім годин денно, інструкції давав Начальник школи, та старші військові фахівці щодо військової частини справи та декілька цивільних по українзації.

Водночас зі збіркою старшинсько-професорського кадру прибуло й декілька юнаків. Властиво кажучи ми не оголошували ще вписів, по перше тому, що й старшинський склад не був ще сконсолідований, а по друге тому, що не хотілося заповнювати складу школи міським та підміським елементом, що не давав тих прикмет стійкості, відданості своїй землі, що його міг на мою думку дати сільський елемент. Я вже бачив, як швидко запалюються інтелігенти міста, і як швидко в них впадає завзяття в тяжкі хвилини, а тут хотілося будувати надовго й поважно, хотілося виховати такого старшину, що був би селянинові і свій і авторитетний, такого щоби був такий впертий та й певний як та земля, при якій він працює.

Однак не можна було відкинути тих, що самі до школи просилися, без агітації, без закликів, таких було в школі за перші дні її існування коло 20-ти.

Сотенне навчання в Ядлі під Тарновом. 2-га сотня К. Ю. Ш.

Ожила порожня Духовна Семинарія. Вже у сьомій ранку звенить сурма, перед якою вже весь старшинський склад в помешканні. Ладнаються в коридорі дві групи: старшинська коло 40 людей й юнацька, покищо маленька, й гулко звучать кроки йдучих на працю старшин, поруч з юнацтвом, оживає двір командними викликами, вчать як вчити й вчитися самому. Вчить сивоватий полковник всім тамесницям стрілецької справи, старший сотник злоститься за погано кинуту гранату, а для кляси, наука, юнацька група та дві старшинські; далі не шкодуючи черевиків і не боячися болота в поле й на ньому повторюють тактичні правила, бо була перерва, бо треба зробити одноцілою цю випадкову збірку. А в професорській кімнаті сидять професори школи й комбінують програми для майбутніх навчань, розв'язуючи ту складну проблему, що їй поставив їм начальник школи: „вчити так, щоби завжди були хоч в чомусь готові, вчити так, щоби не розраховувати на роки, а на стільки, скільки буде часу, а скільки ніхто не скаже“. Виробляють циклі, перший, другий й т. д. та ще рахуючись з тим, що матимуть діло з чотириклясовою освітою. А поза семинарією шукають підручників, приладів, одягу, зброї, приладів для муштрового навчання й радісно чуєш: „наша школа“, „для нашої школи“, я те й те знайшов, добре було би те а те зробити.

В обід, хто хоче може до дому, а хто хоче — юнацький обід за невеликі гроші за спільним столом з начальником школи й юнацтвом.

Треба зазначити, що 50% кадрового складу користали з того дозволу, бо по обіді знову у тому же темпі починалася праця.

Не відпочивала й канцелярія, в якій виготовлювалися необхідні блянки для евіденції майбутнього юнацтва, шкільного навчання, проїзні документи для тих груп, що мали виїхати на провінцію за юнаками й інструкції, детальні та широкі для цих груп. Про те все напишу пізніше в розділі про комплектування юнацького складу, тут лише зазначу, що підготезлювалося 11 груп з одного старшини та двох юнаків у кожній, що мали виїхати за юнацьким складом.

Уже у вечері короткого січневого дня потемки починаються працівні години, а в 21 годині грає сурма українську мелодію й у будинку Семинарії стихає, лише гомонять мірні кроки вартового юнака

на коридорі між порожніми покищо сотенними помешканнями; у професорській поруч з „приватним“ помешканням начальника школи, вартовий по школі сотенний підводить білянс минулого дня, а в маленькій кімнаті, коло сотенних помешкань вартовий старшина щось читає, може вчить українську термінологію.

Цивільний читач запитає: для чого те? бач же все ще порожнє? Ні, це вже живе, починає жити організм, вже творяться рямки клітини, які мають лише розростися, твориться те фізичне та моральне оточення, в яке мають пспастися ті нові люди, яких воно має виховати. Консолідується дух частини, який має огорнути, захопити те все нове, що прийде.

Тиждень, мало часу, але вже починає щось творитися, а на якусь парадну залогу міста Житомира, що відбулася того часу, виводимо старшинську й юнацьку півсотні у бойовому однострою, якого головною ріжницею від усіх інших є сталева каска французького взірця, на передній частині якої намальований світло-жовтою фарбою великий тризуб й стоять літери Ж. Ю. Ш.

„Треба використати все для творення „духа частини“, треба вляти у кожен гудзик однострою стільки містичного змісту, щоби за нього людина ризикувала життям“, вчив Наполеон й гордо піднімалась голова юнацька в сталевому шоломі по цілій Волині й Поділля, по цілому Правобережжю, куди лише носила доля.

Було також чимало мороки й господарській частині, а то з такими річами, що здавалося не повинні би викликати жадних непорозумінь. Наприклад з прятанням помешкань та з готуванням їжі для школи. Не дивлячись на всі заклики, не прийшов ніодин з мужчин до послуг, зявилося лише два жиди, з яких один зі своїм конем та возом був включений до постійних служачих школи. Мали ми вистарчальну кількість охотників до догляду коней для кінного вишколу школи, майстрів для догляду зброєю, але для повсякчасної обслуги при кухні й т. д. жадного.

Довелося вжити незвичайного засобу, закликати жінок до всіх тих праць, що ведуться в кухні й безпосереднього приступу до юнацьких помешкань. Було це не вигідно, бо ануж школі доведеться пересуватися, та ще з боями? Часи ж були дуже не певні, але з дальшого викладу побачите, що й це школу не завело.

Група старшин 2-ої сотні К. Ю. Шк

Як би то не було, але за три тижні по одержанню наказу про формування, міг начальник школи повідомити начальника головної шкільної управи, яким вже тоді став Полковник В. П. Сальський, бо ген. Остафієва призначено Начальником Політехнічної Військової Академії, що кадри вже готові, що склади мають все потрібне для школи, що лише бракує підручників, які мусимо самі писати, що вже є й трохи юнацтва, яке підготовлюємо як підстаршинський склад, й що шлемо за юнаками на провінцію. Дістали по прямому дроту подяку, з повідомленням, що ми вже обігнали ті кадри, що лишилися від Гетьмана, де стан гірший за наш, але й трівожну вістку, що треба поспішати, бо Москва вже туй туй буде під Києвом й Бог зна, чи вдержимось.

З боку головної шкільної управи зроблено все, що просив, переведено кредити, написано всім цивільним властям про підтримку, лише не прислано ані підручників, ані жадних вказівок, що робити на випадок, як би довелось евакууватися.

У всякому разі треба посилати за комплектуванням.

Школу розраховано на 4-ри піші сотні, кулеметний вишкіл на 4 кулемети Максима, два Кольта й відділ скорострільних механічних рушниць Шоша та Люїса. Кінний вишкіл, який опісля мав перетворитися в кінну сотню. Гарматний вишкіл, для ознайомлення з гарматою на гарматну чоту, та вишколи мінометний, бомбометний та звязку.

За програмою „Спільно-юнацьких шкіл“ мали всі починати у піших сотнях, а потім проходячи через вишколи, ознайомлюватись з іншими родами зброї, водночас команда школи мала обірати у вишколах тих найдатніших для інших родів зброї для передачі їх чи то до окремих шкіл гарматних та кінних чи то для спеціалізації в межах своєї школи в фаху кулеметному, звязку, бомбометному і т. д.

У пішій сотні мало бути 4-ри чоти, кожна чота разом наукова кляса по 35 юнаків. Кулеметний вишкіл, у який мали переходити юнаки по попередньому вивченню в піших сотнях, мав мати 100 постійного та 60 змінного складу, кінний мав мати 150 люда, з них 100 мало бути в постійному складі чи то переходити до фахових шкіл, гарматній 100 з них 60 постійних, звязку 100 з них 50 постійних, фаховий помічної зброї, міномети, бомбомети, во-

Школа в дорозі до м. Ясла.

гнемети, газовий і т. д., 100 з них 50 постійного складу, так що школа в разі не переведу фахівців до інших шкіл мала би бути організмом у 1200 юнаків, а з відходом фахових, гарматчиків та кіннотчиків у 1000 юнаків, та ще коло 100 професорського та кадрового складу, рахуючи такою усю обслугу школи.

Поскільки ж ми починали лише з першого курсу, при дворічній нормі для пішого вишколу, то мали прийняти в першу чергу 560 юнаків, само собою зменшивши відповідно й кадровий склад.

V

ЗА ЮНАКАМИ.

Начальник Школи перевіряє у „конференційній салі“ одинадцять старшин й 22 юнаків; завтра вони відїздять на села „землі Кривичської“ й „землі Дрєвлянської“ на Волинь та Полісся — за поповненням юнаками.

Докладно зясовують, як зявляться до повіту, зясують у повітовій управі, що й як, поїдуть до волости з тими й тими паперами від повіту, як у повіті розпитають про настрої, як скличуть волосний сход, а потім сільську громаду та як до батьків звернуться, прочитавши відозву, складену школою.

„Українські селяни!

Волею народу українського твориться наша Самостійна Українська Республіка, якій хозяйном є увесь український нарід, от-же й Ви усі.

Берегти цю українську державу мусить своя українська армія, що з Вас, селяни, складатиметься.

Армія потребує не лише козаків, але й старшин.

Уряд Високої Директорії Української Народньої Республіки для підготовки цих старшин утворив юнацькі школи, одна з яких міститься у Житомирі.

Батьки! Коли хочете, щоби армія У. Н. Р. була нашою й Вашою армією, пошліть найкращих Ваших синів до юнацьких шкіл, в яких досвідчені військові вивчать їх на старшину.

Селяни, хто з Вас буде закликаний до української армії, піде під команду своїх старшин зі сіл, що будуть поруч з іншими з міст вести Вас на боротьбу за свою Державу, свою правду й свою волю. Хто-ж краще поведе як не свої старшини? Коли хочемо ту свою правду й волю мати, мусимо за неї стати, все за неї дати, отже до війська всі, кому належить, а ті, що на те здатні, до юнацьких шкіл!“

К. Ю. Ш. в Хриплині перед відїздом на фронт до Галича 1920 р.

Далі зясують умови прийому, дадуть сходу пояснення, як та чому вчитимуться хлопці, які права придбають. Потім залишать тих, хто відразу зголоситься й зазначать речинець, до якого ще зголошуватися можна на місці, чи безпосереднє у школі, попередивши, що те останнє зголошення може бути й за пізніє.

Потім призначуть збірку всіх, що зголосилися, для перевірки здатности до праці й документів. Вже по сході розпитаються про кожного, що зголосився. Переведуть перевірку здатности та документів. Візьмуть постанову сходу про те, що таких вислано до школи за відповідальністю громади, а дивлячись по обставинах візьмуть і заяву від батьків про їх волю, щоб син закінчив науку та став українським старшиною.

Робилося все так, щоби той, що прийде до школи, почував себе обовязаним у ній витримати, почував себе повязаним волею односельчан, батьків й громади, та щоби село відчуло органічний звязок із тою своєю новою українською старшиною, з тою своєю українською армією.

Хотілося тим відновити стару українську традицію: звязку „волости“ із Запоріжжам, села із „вибранцями“, „тисячі“ із „гриднями“.

Одинацять груп виїхало „на волость“. Кожна мала вказане, яке максимум поповнень має привезти із собою, але було зазначено, що краще не виконати „заклику“, чим привезти нездатних.

Спорожніло зовсім в помешканнях, але ті, що залишилися, далі провадили свій вишкіл та варту, а крім того почалася праця над набором і міського елемента; з цим було тяжче.

У Житомирі прокотилося, за час революції, декілька ідеологічних хвиль: повстання проти царської влади, — гаряча агітація Общерусских партій проти Центральної Ради, підпирана російським складом чеських легій, тодішніх герсів на тлі розвалу російської армії, — гаряча агітація Гетьманських часів „к чистим юношам“, що чималий контингент дали гетьманському „общерусу“ Арно для „борьби с новою формою большевизма“ (це з нами), потім гаряча хвиля общерусской большевицької й поруч із нею погромницької агітації „саюза русскаво народа“.

Житемир мав 43% жидів, 28% москалів й лише 25% українців, а скільки з них свідомих?

Житомир це ж Волинь — це район пропаганди „обрусітелсі“, як з духовного звання так й чорносотенців усіх відмін, що містилися, гніздилися голвне по містах.

Житомир, це ж місто, де жило багато демісіонованих полковників й генералів російської армії, що звичайно, бодай хоча би задля „пенсій“ хотіли повернення „старого доброго времени“.

Тяжко було придумати для цього сорокатоного міського поповнення ті моральні запоруки, які лекше дістати з села, де кожен кожного знає; тому не дуже радо уміщено у часописі таке оголошення:

„Житомирська Спільна Юнацька Школа відкривас прийом юнаків. Бажаючі являться до канцелярії школи — Духовна Семінарія від 8 до 2(14) год.

Необхідні: документи про освіту, посвідки українських організацій, українське громадянство.

Прийматимуть фізично здорових, що відповідають умовам прийаття й вистарчаюче володіють українською мовою.“

—х—

Отже всілякі клявзулі, щоби не прийняти небажаного елемента.

Може дехто порухе то несправедливим, невірним, вважаючи, що школа мусить перевиховати людей, може й так, але хто зна, чи ж на те буде час? А що буде завтра?

По цьому заклику зявилося чимало молодих людей, але прийнято по докладному перегляді лшнь 90 юнаків, переважно зі скінчною гімназійною освітою, з них дехто був невеличкий час в російських „юнкерських учілищах“ а дехто й добровольцем в українській армії.

Проїшов тиждень з часу відїзду груп за юнаками й увечері одного морозного дня віхало у двір семінарії декілька селянських саней. Коні були прикрашені кольоровими стрічками як на весілля, а на перших санях веселий й радісний пор. Якимчук, за ним співаючи веселі пісні звягельські хлопці цілих 43 у віці від 18 до 20 років, один у другого молодці. Звягельський повіт дав найшвидше і найбільше своїх найкращих синів. Пізніше примашерували Радомишльські, Чуднівські, Янушпільські, Романівські й інші в більших чи менших групах, але всі групи менші за ті норми, які були поставлені, не так тому, що заклик не викликав належного ефекту, як тому, що ті, що зголосилися, не витримали того іспиту, що був вказаний, чи не дістали належних рекомендацій від громади.

Зазначимо, що ті старшини, що виїхали за поповненням, совісно виконали своє завдання, не гоняючись за рекордами скількості лишнь за якістю.

Повернули лишнь ближчі групи, єдиною далекою були Звягельські; події не дозволили, як побачимо, вернутись тим дальшим.

Помешкання школи наповнилося юнацтвом, якого було за тиждень-два від початку прийому 311 люда. Всіх поділено між кадрами 4-х піших сотень, так що кожна мала зменшену скількість чот.

Велика ріжнотніть освітнього стажу та підготовки примусила управу школи відмовитися від засади: кляса рівна чоті, бо довелосяб мати сотні дуже ріжнотнітні, й не осяглася би спайка між людьми з міста та з села, з великою та з малою освітою; цим вже порушені були принципи вироблені „Комісією по утворенню постійних шкіл та академій у війську української держави“, що працювала за часи Гетьманату в Києві під керовництвом ген. М. Юнакова — професора Військової Академії.

Тоді не узгляднили тієї вимоги, що її нині ставило життя, бо вважали, що юнаки будуть мати приблизно однакову освіту, а забули про можливі соціальні вимоги революції. Правда, що комісія працювала для евентуальних нормальних часів, а управі школи доводилося робити діло підчас революції, де норму лишнь пристосовують, а не можна її додержуватися.

(Далі буде).

Князь Святополк „Окаянний“

† 1019 Р.

Написав *Теоділь Коструба*.

Історична наука в останніх часах — можна сказати, що продовж останніх сто літ — виробила й видосконалила методи своєї праці. Ще відносно недавно, бо до кінця XVIII століття, переважна більшість істориків ставилася некритично до своїх джерел, себто до памяток минулого, на основі котрих відтворювано образ історії України. Але з часом джерела піддано основній критиці — і з того виявилось, що не все можна довіряти старим запискам, бо їх автори були також живими людьми зі своїми змаганнями й упередженнями, котрі через причинялися до перекручення, або бодай затемнення справи. Внаслідок того нпр. старий літописець XI ст. змальовував декотрі особи, йому симпатичні, прихильно, вишукуючи в них лише добрі сторони, а натомість про інших писав неприхильно, не жалуючи їм досить острих слів і характеристик.

Сталось так і з неодною постаттю з української історії. Наш найстарший літопис, зредагований остаточно на початку XII століття, не був вільний від політичних і церковних тенденцій. За найважливіші політичні й церковні тенденції, що не дозволяли літописцеві (чи й літописцям, бо це був твір кілька разів перероблюваний) поставитися цілком об'єктивно до всіх постатей нашої історії, була ідея єдиної Русі зі столицею в Києві, себто спадщина часів Володимира Великого й Ярослава Мудрого, й візантійська форма християнства. До того ще долучувалися нераз утерті характеристики деяких осіб, передані традицією, й це впливало на оцінку якогось історичного діяча. Неодного незаслужено вихвалено, не одного несправедливо осуджено. Нинішня українська історична наука нераз реабілітує тих, кого стара, вкорінена, але фалшива з ґрунту традиція осуджувала, або й досі ще осуджує.

Одною з таких постатей є князь Святополк, син Володимира Великого, як це звичайно приймається за нашим літописом. В тім літописі причіплено йому епітет „окаянний“, себто проклятий, і оскаржено його за вбивство братів: Бориса, Гліба й Святослава Володимировичів, із жадоби панування. „А Святополк окаянний, злий, убив Святослава, піславши в Угорські гори (= Карпати), як той утік до Угорщини; й почав думати: що вимордую всіх братів моїх і прийму владу над Руссю сам“, пише літопис про нього¹⁾. Одним словом — у Святополка маємо відстрашливий примір, як не повинен князь виглядати.

Та літописна характеристика не видержала проби історичної критики. Вже Михайло Грушевський, безумовно найбільший ерудит у нашій історіографії, блискуче переводить критику літописних вісток про кн. Святополка²⁾. Він підкреслює, що літописне оповідання опирається на

гагіографічним творі чи бодай виходить із того круга. Скоро після смерті обох братів, убитих Святополком, Бориса і Гліба, їх канонізовано. Про якісь їх спеціальні заслуги для Церкви не довідуємося навіть із життєписів; єдиними даними для їх канонізації було те, що їх забив брат... Правда, пізніше довідуємося про деякі дійсно чудесні явища при перенесенні їх мощів³⁾, але канонізацію їх безумовно приспішив політичний момент: упадок „окаянного“ Святополка, якого треба було знищити й морально, не лише фізично, — й запанування „мудрого“ Ярослава. Отже з перспективи святости Бориса й Гліба, яких проголошено мучениками, Святополк мусів бути „проклятим“. Два інші історики України також не вдоволяються традиційною літописною характеристикою нашого князя. Степан Томашівський бачить у Святополкові представника змагань українського півдня проти новгородської півночі, яку репрезентував тоді князь новгородський, Ярослав Мудрий⁴⁾. А Вячеслав Липинський, згадуючи принагідно постать цього князя й його діяльність, називає його мабуть першим по своїм тенденціям між князями українцем⁵⁾. Щодо назви „окаянний“, то це, на думку Липинського, так його назвали сучасні книжники, неприхильні його політичній і церковній політиці.

Опінія трьох найбільших істориків України, як бачимо, випадає цілком інакше в відношенні до кн. Святополка, як то ми привикли читати звичайно по підручниках історії — аж до останніх часів⁶⁾. Це оправдує спеціальне зацікавлення тією постаттю тим більше, що, як підкреслюють Томашівський і Липинський, Святополк провадив „українську“ політику — бо вживав місцевих сил для будови держави в Україні, підчас коли й Володимир, і Ярослав уживали до того варягів — наемників зі Скандинавії. І справді, при допомозі південних сил — чи то місцевих, чи й наемних, або союзних, — Святополк потрапив був злучити в своїх руках: Київщину, Сіверщину (Чернігівщину й Переяславщину), мав (після втечі Святослава) Деревлянську волость, свою Турово-Пинщину (земля дреговицько-деревилянська), Берестейську волость, певно разом із „Червенськими городами“ і, може бути, вер-

¹⁾ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. II, Львів 1905, стор. 2—416.

²⁾ Літопис, стор. 127—128; при перенесенні тіл Бориса й Гліба в 1072 році, як подає літописець, під впливом цих явищ призвав їх святість і скептично настроєний міфологіт-грек.

³⁾ С. Томашівський, *Українська історія*, Львів, 1919, стор. 45.

⁴⁾ В. Липинський, *Релігія і Церква в історії України*, 2 вид., Львів, 1933, стор. 54—55.

⁵⁾ Пор. мою оцінку нового підручника в „Записках ЧСВВ“, т. VI, стор. 367.

¹⁾ Літопис по Іпатському списку, Спб. 1871, стор. 97—98.

хвія Волги й Оки — землю вятицьку, Ростовсько-Муромську, волості Бориса й Гліба⁷⁾). Ці всі землі — це ціла Україна з додатком іще деяких чужих земель, хоч, зрештою, їх було мало. Чи він хотів збирати й ршту батьківських земель, де сидів Ярослав, не знати, але може й не хотів їх добувати. На всякий випадок Святополк був першим добре знаним із історії князем, що зібрав разом усі нині етнографічно-українські землі як цілість для себе. Так уже це саме робить його дуже цікавою постаттю в нашій історії. Та є ще й другий момент — а саме, що всупереч переважаючим тоді культурним і навіть церковним впливам Сходу в Русі, він виступає як приклонник західної культури. До того — волость його лежала в західно-українських землях.

Постараємося отже в отсій короткій статті оглянути важніші моменти з життя кн. Святополка й подати характеристику його як політика.

Літопис каже в двох місцях, що Святополк був сином Володимира Вел., а саме вичисляючи сумарично всіх синів його — раз під р. 980, а другий раз під р. 988⁸⁾. Але справа ця не така проста. Володимир, як відомо, мав синів від різних жінок, а одною з найдавніших була б. жінка Ярополка, брата Володимирового, й мати Святополка. Літописний текст, отже, як його брати буквально, вказував би на те, що Святополк був сином Володимира й дружини Ярополкової, з роду грекині, навіть б. монахині, яку пірвав Святослав Ігорович для її надзвичайної краси й привіз для Ярополка на жінку. Зате ін. місце в літописі, що займається ближче походженням Святополка й відношенням до нього Володимира В., під тим оглядом дає поважні сумніви й каже вважати Святополка радше сином Ярополка, а не Володимира⁹⁾. Якщо так, то стає більше зрозумілою його (Святополка) пізніша рівнодушність до братів — уже не рідних, але стричних — Бориса й Гліба, хоч і так ми не знаємо нічого ближче про їх взаємовідносини — поза остаточним конфліктом. На всякий випадок родився Святополк незабаром після смерти Ярополка, отже в 980 або 981 році.

Дальший знаний нам факт із життя Святополка — це надання йому самостійного князівства. Вістку про це маємо при сумаричнім вичисленні князівств, які Володимир надав синам, під 988 роком. Коли це могло статися? Треба було, очевидно, двох умов до цього: перше, щоби Турів був під владою Володимира В., друге, щоби Святополк був здібний до панування.

⁷⁾ Грушевський, Історія, II, стор. 8.

⁸⁾ Літопис, стор. 53 і 83.

⁹⁾ „Володимиръ же замѣже жену брательню Гръкиню, и бѣ не правдивя, отъ нея же роди Святополка. Тѣмъ же и отецъ его не любяше, бы бо отъ двою отцо, отъ Ярополка и отъ Володимира“ (Літоп. стор. 52). Це місце можна розуміти хіба так, що Володимир (чи літописець) не мали певности, чий він син — зате знали добре, що Володимир не любив його.

Щодо першого, то ми не маємо певних вказівок, коли Турово-Пинщина перейшла під панування Кирева. Місцевий переказ про кн. Тура в часах перед-руських вказував би, що там була своя племінна (чи городова) держава в часах перед-володимирових¹⁰⁾. Дреговичі належать до Києва вже за кн. Ольги, — знаємо це з Константина Порфірогенета, що писав при кінці 950-их років, — але не знати, чи тоді належали вже й сьогобічні, на південь від Прип'яті, землі. З другого боку, як побачимо нижче, до Святополка належить також Берестя — отже можна б думати, що його князівство займало й частину (північну) Волині. Чи з цього можна припускати, що зайняття Турово-Пинщини стоїть у звязку з західними походами Володимира в 980-тих роках? — не знаємо. На всякий випадок Володимир щойно виділив для Святополка те князівство з уже опанованих земель, як той був уже здібний обняти владу.

Доходимо отже до другої умови — повнолітності Святополка. Самостійно панувати він міг уже ок. 1000 року, маючи яких 19—20 літ. Але чи старий князь дуже спішився з виділенням йому окремої волости, не знаємо. Бачимо його в Турові щойно ок. 1010 року — 1013 він уже попадає в конфлікт із батьком. Отже Святополк обняв свою волость між рр. ок. 1000—1010.

Щодо території Турівського Князівства Святополка, то воно обіймало не лише теперішнє Полісся (не ціле, від сходу по Уборів), але й частину Волині, а що найважливіше — Берестейщину. На це останнє маємо виразну вказівку в літописі. По остаточній, нещасливій для себе битві, Святополк утік до Берестя — як до свого міста, але положеного на заході, далеко від Києва. Щойно звідси втік він у „лядську землю“¹¹⁾. Отже Берестя, а певно й етнографічно-українське Забужжя, належало тоді до Святополка. Приналежність Берестя до Турово-Пинщини, яке бачимо хвилево в XII ст.¹²⁾ можемо вважати отже за відновлення старої традиції, що сягає щонайменше початків XI ст., а може й іще давнішого часу.

Безпосередна близькість із польською територією мусіла мати свій вплив. Пограничні землі мають ту прикмету, що населення взаємно вимішується, приймає одні від других дещо з культури, навіть мови. Треба би згори припускати зносини Святополкового Князівства з Польщею. Але тут бачимо щось більше, ніж взаємне проникання: а саме, кн. Святополк був жонатий із польською княжною, дочкою Болеслава Хороброго. Про це розказує нам сучасне німецьке джерело, Єп. Тітмар мерзебурзький. Він каже, що разом із польською княжною приїхав до Турова як її духовник Єпископ Райнберн — німець, очевидно католик латинського обряду. Та Райнберн не обмежився лише до двірського календарства й почав місійну працю. Джерело говорить

¹⁰⁾ Грушевський, Історія, II, с. 307.

¹¹⁾ Літопис, стор. 101—102 л. р. 1019).

¹²⁾ Грушевський, Історія, II, с. 371.

про викорінювання поганства¹³). Треба думати, що Райнберн висвятив собі до помочі й священників — певно місцевих, але, очевидно, латинського обряду. Таким чином первісно християнство ширилося тут католицьке. Очевидно, що крім цих впливів західного християнства ділали тут також інші західні впливи.

З пізніших характеристичних для нашого князя потягнень цікавий його союз із печенігами, — отже силою степовою, південною, в боротьбі з північними Ярославими варягами. Маємо дані припускати, що цей союз завязався не так відразу, щойно тоді, як треба було боротися з Ярославом. А саме в однім німецьким джерелі, листі св. Брунона з Кверфурта, що був 1007 р. в Україні в Володимира Вел., маємо цікаву згадку про Володимирового сина як закладника в краю печенігів. Місія св. Брунона мала на меті навертати тих поган. Володимир поставився дуже прихильно до справи, відвів Брунона аж до границь своєї держави, а навіть дав свого сина як закладника, що Володимир не буде воювати з печенігами-християнами. Бруно висвятив одного німця на Єпископа для печенігів¹⁴). Висловлено здогад, що сином тим був якраз Святополк. Це дуже можливо з огляду якраз на його пізніші звязки з печенігами, а далі на прихильність до зах. Церкви, до якої вже тоді міг привязатися — за час побуту в печенігів із латинським Єпископом. Якщо цей здогад був би вірний, то він позволяв би на пересунення обняття Святополком Турівського Князівства на час після 1007 року, ближче до 1010 р. А виглядає цей здогад дуже ймовірно.

Яку ж опінію мав кн. Святополк у населення? На це безпосередньої відповіді не маємо, бо її старалися затерти пізніші письменники, що мали про Святополка злу думку. Але з-поза цієї тенденції проглядає, здається, трохи інша дійсність. В момент смерті Володимира Святополк був у Києві, хоч не разом із батьком — бо, як пише літописець, оточення Володимирове таїло від нього смерть батька. Всежтаки найшлися такі, що дали знати Святополкові. Він скоро скористав із положення й оголосив себе князем у Києві. Опору мав, як пише літописець, зокрема у Вишгороді, бо вишгородці навіть заявили, що голови свої за нього зложуть. Отже ніхто не підніс спротиву проти того, що він засів на троні; навіть військо, що було поза Києвом із Борисом, скоро кинуло Бориса й перейшло до нього. Здається, що ці факти вказують на щось інше, як хотів би літописець, а саме — що кияни ставилися прихильно до Святополка, бажали собі, щоби він княжив у Києві.

Така була минувшина Святополка, як дійшло до конфлікту між ним і Володимиром В. Ми вже зга-

дали вище, що Святополк був жонатий із дочкою Болеслава Хороброго, а з Володимиром сердешні звязки його не лучили. Як пише згадуваний уже Тітмар, Святополк із намови тестя збирався повстати проти Володимира. Це було найправдоподібніше коло 1013 р.¹⁵) Але Володимир довідався про це, увязнив Святополка, його жінку й Єп. Райнберна; цей останній помер у в'язниці. Святополк, очевидно, оставав у Києві аж до смерти Володимира († 1015).

Але Ярослав, що княжив у Новгороді, не хотів погодитися на панування Святополка в Києві і з того вийшла ціла нещасна усобиця, в якій згинуло три князі: Борис, Гліб і Святослав. Такі засоби при здобуванні княжого стола були не так виною окремих князів, як радше погубного для краю княжого права. Воно голосило, що батько має наділити уділами всіх синів. Внаслідок того держава розпадалася, ділилася, й наставали криваві битви між спадкоємцями. В такому положенні щастям було для краю, як найшовся сильний і безцеремонний князь, що зумів прогнати чи побити інших претендентів і завести в краю спокій. Правда, нераз була це кривава, братовбивча боротьба, де гинув брат із рук брата. Та Схід не знав тоді тієї, що так скажемо, моральної гальми, якою була в тім випадку королівська корона, символ неподільности держави. В нас, на жаль, королівська корона не стала національним надбанням таким, як на Заході; окремі спроби коронацій так і лишилися відокремленими фактами¹⁶).

На тім тлі зрозуміємо краще й „окаянні“ вчинки Святополка. Подібно поступив перед ним Володимир (вбивство Ярополка) й Ярополк (вбивство Олега), подібно поступали польські князі. Вони за те — творці держави, „великі“ й „хоробрі“ — бо вдержалися; Святополк „окаянний“ — бо впав у боротьбі. Він не вдержав остаточно в боротьбі з Ярославом — навіть при допомозі печенігів і поляків; 1019 р. згинув — може також від насланих убийників. „Цим способом північ уже втретє¹⁷) побідила полудне; напрям об'єднання переміг ідею окремішности“, писав С. Томашівський. „Святополк тяжко відпокутував свій потрійний злочин. Переможцям дарується такі злочини; невдячникам Святополковим дала потомність, бючи поклони перед щасливим Ярославом, імя „Окаянного“¹⁸). А Липинський одиноким політичним промахом Святополка вважає союз із поляками — хоч він їх тому досить радикально позбувся.

¹⁵) Пор. М. Грушевський, Історія, т. 1, 2. вид., Львів 1904, стор. 438—439.

¹⁶) Пор. ст. Перший король України, в „Календарі ЧК.“ на 1936 рік.

¹⁷) Точніше — в друге, бо лише за Володимира ще перед Ярославом.

¹⁸) Томашівський і Українська історія, с. 45.

¹³) М. Грушевський, Віймки з жерел до історії України, 1895, с. 95.

¹⁴) І. Франко, Причинки до історії України-Руси, 1912, с. 117.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Іро-
славну, королеву французів.

Написав: Федір Дудко.

(Продовження).

— І пречудовий же ваш Київ! *Ma parole d'honneur!*³²⁾ — дивлячись угору й примружуючи очі від лискоту золотих копул, каже Франк Леру своєму приятелеві, київському купцеві Могути. — Не знаю, чи є де місто на Заході, що було б краще за вашу столицю.

Слова Леру лестять гонор Могути. Він повертає голову до свого приятеля й по-франкськи відповідає:

— А, щоб ти знав, *mon ami*,³³⁾ це таки свята правда! Я в купецьких справах побував у різних далеких містах: бував не раз у вашому Парижі, був у Генуї, Пешті, Венеції, бував у інших великих містах, а ліпшого міста, як наш Київ, не бачив. Одно тільки місто на світі є, перед яким Київ може відійти на бік — то Царгород.

— Ну, Царгород! — сказав Леру й подивися здовж блискучого Дніпра на південь, у грецький бік. — Не дурно ж він Цар-городом зветься.

— Але не все в Царгороді ліпше за наш Київ — послішив додати Могути. — Ось поїдемо — я тобі нашу пристань покажу. Не знаю, чи ліпший буде за неї царгородський Золотий Ріг, дарма, що він при морі стоїть!

І вони повернули коні до Почайни.

Жид Пурикес, що стояв збоку й з цікавістю прислухувався до розмови їх на незнаній йому франкській мові, підійшов до осьменника, кивнув йому головою в бік франка й багатозначно завважив:

— Іздять тут і розглядають наші вали, городці й зруби з коморами зброї. А я думаю, що купець Могути зовсім даремне показує тут усе тому молодцеві з далеких франкських країв. Гості, бач, гістьми й князівна наша Ганна королевою франків скоро буде, нехай Біг пішле їй нащадків, як піску на цьому березі, але тим пурицам не варт нічого показувати. Воно сьогодні добре все й завтра буде добре. Ну, а що, як ті франки одного якогось дня навалляться на нас, як ті печенізькі орди!

Осьменник уважливо подивився на Пурикеса. Висловлена ним думка дуже зацікавила його. Але почув веселі звуки музики з узбіччя гори, подивився на пурпурні полотнища, що густо повівали на всіх — і своїх, і чужих — кораблях на пристані, подумав і зневажливо посміхнувся.

— А чи знаєш ти, Пурикесе, — відказав він, показуючи жидові свої великі, білі, як струпки часнику, зуби, — де ті франки є? Та ж звідси до них двадцять і вісім днів сухоходом їхати треба, зрозумів це ти? Двадцять і вісім днів, Пурикесе!

Пурикес підняв угору свої сухорляві плечі й поблажливо відповів:

— Пхе, чому не знати! Знаю. Чи мало хіба наших гебрайських купців до франкської землі їздить! Двадцять і вісім днів — то правда. Ну, а печеніги хіба не за двадцять і вісім днів живуть звідси? А половці? А варязі?

— А що він тут, тельбух цей, про варягів говорить? — несподівано виступаючи зза жидових плечей, грізно відіззався велитенського росту купець-варяг. — Що ти про варягів тут патякаєш, га? Чи може хочеш, щоб я вхопив тебе зараз за кістляву твою ногу й геть через цілу Ситомлю³⁴⁾ аж туди он на середину Дніпра перекинув?

Переляканий Пурикес зблід, зігнувся і, втягнувши голову в плечі, почав втискуватися в юрбу. І коли всі озирнулися за ним, його вже й близько не було.

Юрба голосно засміялася.

— Іродове насіння! Заяць куций! — призірливо сказав варяг. — Ось, коли він перед собою силу чує — бач, який чортополох! А там десь, по темних закамарках своїх ганебних галер, певне власними руками наших повязаних братів, християнських невірників, тупим ножем каструє!³⁵⁾ Чи не має часом цей смердючий пейс своїх кораблів, що по Сейму ходять і волоком крам на Дін переправляють?

— Має! — швидко потвердив хтось із натовпу.

— Ну, то я тоді знаю його! — заявив варяг. — Я цього жида в Сурозькому морі³⁶⁾ бачив, як він наших християнських невірників на продаж до Хорасану³⁷⁾ через Касоги³⁸⁾ вів.

— Невже? — вигукнуло з юрби відразу кілька голосів. — Пурикес? Свиняча б кров його, псявіра, залила.

Варяг додав:

— Було серед тих невірників трохи варягів наших, трохи угрів, ляхів, моравів, але найбільше ваших, полян. І разом із невірниками гарних дівчат звідкись із далеких країв вів. Своїх, жидівських красунь, вони, собачі ніздрі, не продають — усе нашою, християнською кровю торгують!

³⁴⁾ Ситомлею називали колись великий вигін між річкою Почайною (якої тепер нема) й Дніпром.

³⁵⁾ В ті часи одним із найголовніших, хоч і заказних у християнських краях, артикулів торгівлі Європи із Сходом були асирійські й єврейські літописці ібн-Хордадбек і ібн-Хаукаль, дуже важну роль в цьому ганебному торзі відігравали жидівські купці. Жиди ж спеціально знімались кастрацією (оскоплюванням) славянських невірників, постачаючи на східні ривки вже готових євнухів.

³⁶⁾ Сурозьким морем колись називали теперішнє Озівське море, що впадало в море Руське (тепер Чорне).

³⁷⁾ Хорасан — північна Персія.

³⁸⁾ Касогами називали в старовину теперішніх черкесів. Жили вони при Сурозькому морі.

³²⁾ Французьке: Слово даю.

³³⁾ *Mon ami* - французьке: Мій приятелю!

У натовпі слова варязького купця викликали вра-
жіння.

— До Дніпра-Славути всіх їх! — загуло навколо.
— Ракам на прожиток!

Осьменник суворо подивився на юрбу, потім на
княжий двір на горі й підступив до варяга.

— А чи певне ти знаєш це, гостю купецький? —
запитав він діловитим голосом. — Якщо твердиш
таке, я зараз у старости купецького те зголошу.

Варяга це заскочило.

— Щоб певне, чоловіче добрий, то боюся гріх на
душу брати й заприсягти на святому хресті. Але
мені здається, що то таки його, ідолового сина, ко-
раблї були. Сказав, що знав, люди добрі, а тепер
уже ваше діло домагатися від осьменників, щоб
справу розслідили.

В юрбі закричали:

— Еге-ж, осьменники наші розслідять! Вони
й без розслідів знають, хто нашими душами торгує.
Тільки мовчать — їх юди в своїх кишнях мають.

Осьменник грізно повернувся в бік цих викриків.

— Ану-но, вийди сюди той, хто говорить таке!
В юрбі запала тиша.

Варяг-купець побачив, що заноситься на халепу,
й поспішив відвернути увагу юрби від жида. Він
подивився вгору на княжий терем, звідки долітали
веселі звуки музики, й сказав:

— А там у князя веселощі! Ось де сьогодні
грецького вина поють, дай Боже здоровля кня-
зівні й князевим гостям! Я купець, люди добрі, від
грецького вина.

І, сказавши це, відійшов у бік пристані.

Тимчасом купець Могута з франкським гостем
Леру були вже далеко. Вони переїздили попри дов-
железний ряд купецьких комор із крамом, що сто-
яли здовж пристані. Купці-християни сьогодні свят-
кували неділю й більша половина комор була зам-
кнена. Але жида, козари, половецькі купці й по-
гани, не зважаючи на старостин наказ не працю-
вати в свята, сиділи по своїх складах і щось там
порядкували.

Леру, переїжджаючи попри ці склади, заглядав
крізь відчинені двері до їх середини й не міг із дива
вийти, які маси різного краму вони ховали в своїх
надрах. Були тут найдорожчі грецькі паволоки
й інші тонкі делікатні тканини, арабські й перські
фофудії³⁹⁾, саети, луди, червінці⁴⁰⁾, килими, парча,
опанча, оксамити, царгородські й корсунські емалі,
золотий і срібний посуд, різні вироби з самоцвіт-
ним камінням, славні на цілий світ філігранові
й узорчасті речі золотарської візантійської штуки,
порцеляна, грецьке й арабське скло, міхи й бочки
з вином, коріння, горіхи, південні овочі, сушена
риба, дорогі футра, солодоці, ікони, пахучі смоли
й олійки, перські мечі, італійські шоломи, німецькі
кольчуги, мідяні нагрудники, дамаські булати, го-
рючий камінь⁴¹⁾, слонова кість, мармури й безліч
усяких інших виробів і продуктів півдня, півночі
й заходу.

Запах риби й шкір, змішаний із тонкою аромою
помаранч, різних олійків і пахучого коріння, стояв
густим чадом навколо й далеко розлягався по ці-
лому Подолу.

З другого боку дороги, здовж берега Почайни,
тихо дрімали на котвицях і коло „притик“⁴²⁾ сотні
різних кораблів із цілим лісом щогол і різної фор-
ми вежами на фантастичних, оббитих мідяною
бляхою носах у виді драконів, носорогів, львів, сов,
ведмедів, лебедів і всяких інших звірів і птахів.
Кораблева служба, користаючи з свята, розбрелася
по місту або сиділа по корчмах на пристані й пила
славетні на цілий торговельний шлях із Варягів
у Греки київські меди.

— Поїдемо тепер на ту гору! — показав Могута
рукою на узбіччя, зване „Кожемяками“. — Хоч
і свято сьогодні, а все-ж можна побачити наші
славні майстерні шкір, футер, глиняного та дере-
вляного посуду й цегли, що дзвенить, як мідь.

Вони поїхали.

На шумних вулицях величезного Подолу з церк-
вами по боках, корчмами, ятками, затворами⁴³⁾
й широкими торговищами товкся й рухався у всіх
напрямах людський натовп. Чути було скрізь най-
різномірніші мови: руську, моравську, грецьку,
нормандську, чудську, жидівську, вірменську, ла-
тинську, козарську, касожську, перську, лядську,
німецьку, угорську, арабську. Справа й зліва ву-
лиць сиділи сліпці, похитували голеними головами
в довгими пасмами вузьких, як вужі, чуприн, ви-
гравали на лірах і гусях і тужливими голосами
просили в людей милостині.

— Яка маса сліпих у вашому краї! — завважив
франк. — Я ніде в цілому світі не бачив їх стільки.

Могута повернув до нього голову.

— Це свята Візантія постачає їх нам! — сказав
він.

— Як то Візантія? — не зрозумівши, запитав
Леру.

— Бачиш, mon ami, всього тільки три літа, як ми
замирилися з Царгородом, — пояснив Могута. —
Війна з греками нам не повелася цим разом, і кілька
тисяч наших воїв дісталася до них у полон. Ну,
а греки своїм звичаєм повибирали бранцям очі й пу-
стили їх назад, додому. Ось тепер і маємо хмари
цих нещасних, куди оком не кинь.

— Як? — скрикнув Леру й аж зупинив коня. —
Щоб християни з християнами робили таке?

— Як бачиш! — спокійно сказав Могута. —
З одного боку ніби культура, артизм і високі хри-
стіянські чесноти, а з другого — варварська жор-
стокість, на яку ледве чи спромоглися б навіть но-
мади⁴⁴⁾.

Леру хвилину мовчав, задумавшись.

— Я ніколи чомусь не любив греків, — сказав
він. — Але тепер не тільки не люблю, а починаю
свідомо ненавидіти їх.

І, швидко знявши з своєї шиї тонкий ланцюг із
емалевим хрестом візантійської роботи, що вчора
купив на київському торзі, кинув його в ми-

³⁹⁾ Фофудії — брокати.

⁴⁰⁾ Червінцями називали в старовині міткалі.

⁴¹⁾ Горючим каменем звали в старі часи бурштину.

⁴²⁾ „Притики“ — старославянське: причали.

⁴³⁾ „Затворами“ називали в ті часи крамниці.

⁴⁴⁾ Номади (слово грецьке) — дикі кочові народи.

сочку сліпця, який сумно виводив тужливу мельодію.

З торговища вони повернули на Боричів узвіз і поїхали до Подільської Брами. Брама була замкнена.

— Ах, я й забув зовсім про князів наказ! — пригадав собі Могута. — Подолян сьогодні не пускають цими воротами до міста. Поїдемо далі, тим яром.

І, притиснувши коней острогами, вони поскакали зеленою долиною ріки Кийчик до Глубочиці⁴⁵).

**

В пишних великокняжих хоромах веселощі ллються широкою рікою. Під просторим шатровим склепінням палат, розкішно розписаних візантійськими майстрами, у повітрі, насиченому тонкими запахами делікатних олійків, стираксу⁴⁶), помад і бальзамів, стоїть веселий шум голосів. В цьому шумі слова різних говірок сплелися з жіночим і чоловічим сміхом, звуками музики, брязкотом зброї й дорогоцінної посуду. Як рої бджіл, гудуть підхмелені гості за довжелезними столами, заставленими різним брашном⁴⁷), солодощами, братинами з тонкими київськими медами й золотими жбанамі з угорським, бургундським, шампанським і царгородським вином. Сліпуче сонце вривається крізь ажурні кольорових шиб і блискає на золотих лудах і самоцвітному камінню гостей.

Пишний великокняжий обід закінчився. Князівна Ганна Ярославна з приставленою до неї дамою франкського королівського двору графинею Монморансі й київськими бояришнями відійшла до своїх світлиць. Пішли також на спочинок старий великий князь Ярослав із великою княгинею Іриною.

Але пир триває далі. Гостей приймають тепер княжич Всеволод і князівна Лизавета Ярославна⁴⁸). З ними при столі — два франкські маркізи, княгиня польська Доброніга⁴⁹), княгиня турівська Гертруда⁵⁰), королева угорська Агмунда⁵¹), волинський князь Святослав Ярославич⁵²), норвезький король Гаральд⁵³), два грецькі королевичі Ігор і Кон-

⁴⁵) Глубочиця — річка, що впадала в Почайку; Кийчик — доплив Глубочиці. Обоє цих річок тепер у Києві нема.

⁴⁶) Стиракс — пахощі, що видобувалися з кори дерева, яке росте в Малій Азії й Сирії.

⁴⁷) Брашно (старосл. слово) — їство.

⁴⁸) Лизавета Ярославна — друга молодша донька великого князя Ярослава, до якої приєднувався норвезький принц Гаральд.

⁴⁹) Княгиня Доброніга Володимирівна, рідна сестра великого князя Ярослава, що була замужем із польським князем Казимиром Відновителем.

⁵⁰) Гертруда — німецька князівна, жінка князя Турівського й Пинського Ізяслава Ярославича.

⁵¹) Агмунда, жінка короля угорського Андрія, була руською князівною. Деякі історики думають, що це була дочка Ярослава Мудрого — Іліастея.

⁵²) Святослав Ярославич — другий син Ярослава Мудрого.

⁵³) Норвезький король Гаральд Сміливий, жених князівни Лизавети Ярославни.

стантин, новгородський княжич Ростислав Володимирович⁵⁴) і інші королевичі й княжата — угорські, чеські, німецькі, шведські.

Митрополит Іляріон київський, що сидів поруч із архієпископом моським⁵⁵), нахилився до нього й тихо по грецьки сказав:

— Забава, бачу, тільки-но починається. Чи не пішли б ми, брате, з тобою трохи перейти на княжому ганку.

— Дуже радий, брате! — відповів по латинськи архієпископ і швидко встав ізза столу.

Князі церкви перейшли попри довгі столи до суцільної палати, майстерно оздобленої величезними мамутовими білами⁵⁶), й звідти вийшли на широку, устелену шиферними плитами терасу з боку Подолу.

В долині під горою мерехтіло копулами церков і зливалося строкатими барвами покрівель у різнокольоровий килим величезне нижнє місто. Воно генген простягалось, попід гребенем київських висот, далеко в сторону Вишгорода, що ледве виднівся в синявій імлі. З правого боку обпоясувала нижнє місто заставлена кораблями Почайна, за нею, до голубих вод Дніпра, розлягалася покрита лозою Ситомль, а за Дніпром, до ледве помітної лінії гір і сизих лісів у лілієвій далечині, розгорталася величавим зеленим океаном неоглядні простори лук. Над рікою, виблискуючи на сонці срібними крилами, літали голуби й дніпрові чайки.

— Ні, таки на диво прегарне ваше місто! — любуючися в сто-сотий раз чудовим краєвидом, захоплено сказав архієпископ. — Скільки людей має Київ?

— Понад сто тисяч, брате, — відповів митрополит Іляріон, поглажуючи рукою свою довгу, сиву, як у біблійних патріархів, бороду. — В тому буде до двадцять тисяч чужинців⁵⁷).

— Чудове місто! — похвалив іще раз архієпископ. — Справді, нема, здається, ліпшого місця на землі, на якому б Богові захотілося покласти печать своєї благодати.

Увагу архієпископа звернула на себе у віддалі, при березі Дніпра, кула будівель своєїрідної форми, обнесена довкола високими валами, з кількома дерев'яними вежами на рогах. (Далі буде).

⁵⁴) Ростислав Володимирович — онук Ярослава Мудрого.

⁵⁵) Мо — місто у Франції. На заручини з князівною Ганною король французький Генрих вислав до Києва моського архієпископа.

⁵⁶) В околицях Києва до цього часу знаходять рештки мамутів. За княжих часів рештків цих знаходили так багато, що частину їх, половинним чьвом біли мамутів, везли кораблями на продаж до східних ринків.

⁵⁷) Проф. М. Грушевський пише в своїй «Історії України-Руси» про число мешкальців княжогого Києва: «Як великий був давній Київ, показує великість території, яку він займав... По зовній правдоподібності ми можемо теперішню плодність Києва з передмістями числити не менше, як на 100.000. Титмар зі слів німецьких воєнів, що ходили з Болеславом у Київ, описує його, що то було велике місто, мало більш ніж 400 церков, 8 торгові і веселивляну силу народу» (т. II, вид. 2-е, 1905, ст. 272).

Український священник повітовим комісарем

(Вімки із „Записок Українського Урядовця“).

За час існування Західної Области Української Народньої Республіки були на території львівського політичного повіту три окремі адміністративні області, що майже покривалися з його судовими повітами, а саме:

1. — Комісаріят на судовий повіт Львів, з осідком зразу в селі Запитові, пізніше в містечку Яричеві Новім, опісля до половини травня в селі Журавниках; від половини квітня до кінця злучений був тимчасово з комісаріятком Винники.

2. — Комісаріят на судовий повіт Винники, з осідком до 22 листопада у Винниках, до 15 березня, в селі Миклашеві, до 15 квітня, знову у Винниках, до 6 травня, в Яричеві Новім, а до половини травня в Журавниках.

3. — Комісаріят на судовий повіт Щирець, з осідком за весь час у Щирці; області обох останніх комісаріятів відмежовувалися з розпорядку Секретаріату залізничним шляхом Львів-Станиславів.

В самім початку державним комісарем, установленим Українською Національною Радою до ведення всіх політично-адміністративних справ львівського політичного повіту був адвокат д-р Степан Витвицький, що був тоді також секретарем Української Національної Ради. Окрім цього, відносився в господарських справах, зокрема мабуть у справі прохарчовання Львова, до громад повіту ще „Український Харчовий Уряд у Львові“ обіжниками, під якими була печатка „Українська Національна Рада у Львові“ і підпис мабуть Герасимовича. Комісаріят містився при Бляхарській вулиці. Товаришем комісаря і знавцем повіту та уповноваженим керівником був Ілько Лисий. Велика територія повіту, незорганізованість його адміністрації в пер-

ших часах, воєнні ділання на його терені і заняття д-ра Витвицького справами У. Н. Ради подиктували керівникам комісаріату потребу назначення на повіт окремих заступників чи то „мужів довіря“, яких завданням було: — Переводити мобілізацію, наглядати жандармерію і громадських комісарів та доставляти до Львова харчі для війська й цивільних. Таким мужем довіря на судовий повіт Львів (Яричівщину) був Теодор Гелемей, управитель школи в Сороках, пізніший комісар на повіт Львів, а на повіт Винники Филип Мисько, учитель, якого винницький національний комітет призначив 1 листопада 1918, повітовим комісарем на винницький судовий округ. Рівночасно організував деякі полудневі громади гімназист Опока, а Щиреччина вибрала собі знову іншого повітового комісаря.

Такий неупорядкований стан тривав до упадку Львова, щєбто до 22 листопада, 1918. Урядова установлений У. Н. Радою на увесь львівський політичний повіт-комісар д-р Витвицький і він відносився із своїми обіжниками до всіх громад своєї території, та рівночасно одержували ті громади прикази й від других самостійних комісарів, як у винницькому окрузі та щирецькому, де місцеві національні комітети чи ради поставили своїх виборних комісарів.

Филип Мисько, літ тоді біля 38, що після якого півтора року праці в перемиській українській гімназії через хоробу очей покинув учителювання і був у Винниках одним з директорів Торгової Спілки, урядова як комісар енергійно й пильно, відбував сесії з громадськими комісарами, перебирав військове майно з Маріївки й доглядав мобілізації. Для приїзжих із сіл в урядових ділах оснував у Вин-

Повітсва Військова Команда і Повітсвий Комісаріят в Святині.

Сидять від лівої до правої: Комісар Жуковський, референт Комісаріату, четар Василь Мурмилюк з Видинова, проф. Плат Мартинець (четар або поручик) як повіт. комісар, четар Василь Одинокій як повіт. командант в Святині. — Стоять від лівої: учитель Василь Ткачук з Задубровець як старший десятник, тепер учитель в Сербії, Др. Август Задурович як однорічний ст. десятник, тепер адвокат в Святині, четар Василь Косташук, тепер учитель в Тулові, санітарний четар (і шеф) Сарнавський (з Буковини), четар (проф. гімн.) Храпко з Завалія (помер), хорунжий Андрій Тофан, тепер секретар гrom. в Делятині.

никах харчівню. В обіжнику з 8. листопада, розісланім до управ громад і шкіл, повідомив, що з днем 1. листопада обняв як державний повітовий комісар „верховну владу над винницьким повітом“ і взивав усі уряди та інституції звертатися в справах, які входили давніше в обсяг ц. к. староства і ради повітової у Львові, „виключно до українського повітового комісара у Винниках“. На горі обіжника деревляна печатка: „Укр. Повіт. Комісар“, з чорнильною допискою: „у Винниках“, під сподом підпис з титулом: Укр. Повіт. Комісар.

З упадком Львова не стало на терені львівського політичного повіту, за виїмком Щиреччини, де тамошній комісар урядовав далі, цивільно-адміністративної влади. Повноважність Гелемея з упадком Львова вийшла й він вступив до армії, а Мисько подався серед тодішньої паніки аж на Вел. Україну.

Таке безвластя тривало до грудня. З половиною грудня сама військовість затурбувалась недостаткою цивільної влади і підняла ініціативу для її встановлення. На Яричівщину (повіт Львів) сотник Чолган доручив вести цивільні справи звільненому ним для цієї цілі з війська Гелемеві, якому й виставлено відповідну посвідку за підписом поручника інтендантури Свістеля. Дня 14 грудня отворив Гелемей канцелярію комісаріату в селі Запитові. Дня 15 січня, 1919, одержав номінацію на повітового комісара від Секретаріату внутрішніх справ, за підписом д-ра Перфецького.

І в винницькому окрузі без цивільної влади всім було незручно. Біля половини грудня о. Володимир Семків, парох Миклашова, де стояла команда У. С. С., в порозумінні з нею скликав, під напором опінії населення, нараду визначніших громадян околиці.

Зібрання, в якому взяли участь і відпоручники команди У. С. С., ухвалило:

Яким Ярема, сотник У. С. С. Кмдт батерії при П'єрській Бригаді Хирів—Турка січень-травень 1919 р.

1. — Заложити „апровізаційну комісію“, 2. — просити Секретаріат приділити для винницького округу соли й нафти, 3. — просити Секретаріат прилучити цей округ до котрогось із сусідніх повітових комісаріатів або оснувати для нього окремих.

Переговори в цих справах доручено ініціаторові о. Семкову. В тиждень після того одержав він від Секретаріату номінацію на повітового комісара для судового повіту Винники. Колиж сумніви його й вагання були переможені загальним довірям доколических громадян, о. Семків прийнявся за роботу.

Про це він пише так:

„Комісар без фахових студій, без ніяких вказівок-інструкцій з гори, без урядничого апарату, без сотика на найконечніші перші потреби й видатки, хочби на одного писаря, без ніяких почтових, телефонічних чи телеграфічних полунень з центральним урядом, без залізничного полунення, в селі кілька кілометрів віддаленім від доброго гостинця, — мав я нараз розвинути велику й одвічальну комісарську працю. Припадково попали мені в руки кілька чисел тернопільського „Українського Голосу“, там вичитав я декілька урядових оповісток — і це були мої перші інструкції“.

Щоб приглянутись комісарській машині, діловодству, й цілому урядованню та поінформуватись про чергові урядові справи, вибрався був о. Семків до сусіднього бобрецького комісаріату, який мав всесторонню змогу правильно працювати під рукою комісара Константина Дуба, начальника суду у Бібрці. Одначе Дуб не порозумів як слід інтенцій о. Семкова, поставився до його цілі досить байдуже, й тільки всунув йому в руки плік розпорядків для переглянення. І ними о. Семків не довго натішився — настала в комісаріаті обідна пора і він мусів зараз вертатись домів, щоб перед ніччю бути дома. Це-ж була глибока зима.

У двох кімнатах парохіяльного дому, з одним писарем, що мав покінчену II. гімназійну клясу, почав урядувати винницький державний повітовий комісаріат в Миклашеві. Урядову печатку зробив Банах, учитель з Глухович, папір одержано з місцевої школи у виді недописаних школярських зшитків, грешей в сумі 2.000 корон на перші потреби позичила Повітова Військова Команда у Винниках з фонду, який призбирувала за вируб у власнім заряді двірських лісів. Через деякий час був канцелярським урядовцем УСС. на відпустці, Роман Зелений. Згодом познаходилися й ще деякі урядовці, інженір Посацький як референт трафік, студент Володислав Станкевич, Поляк, як лісовий інспектор, один дорожник і один збіжевий комісіонер.

Як видно з ухвал зібрання в Миклашеві, на першому місці поставлено було апровізаційні справи. Вони й були головним полем діяльності і предметом турбот того комісаріату та приводом до немилучних ніде місцевих непорозумінь. Апровізація винницького округу була нелегка. Велике віддалення від державного центра не дозволяло своєчасно добувати там належні приділи, а з другого боку ще більше віддалення від жерел постачання: Дрогобича, Калуша, Угорщини й Великої України незвичайно утруднювало реалізацію приділів і приватну

підприємливість. Залізниця не ходила, підвод для харчового транспорту дістати було зразу неможливо. З уваги на тодішні неупорядковані відносини щодо права і способу реквізиції підвод та апровізаційних засобів, мало було правдоподібне, щоб підводи з Винник до Дрогобича свobodно доїхали і з набором вернули. Всього ж згодом справу наладнано і ціни на продукти першої необхідності в декілька разів понизилися.

Побіч цього робив комісаріят усе те, що саме суспільне життя округу щоденно видвигало. Отже наладжувано громадські комісаріяти, переглянено міліції і всіх обов'язаних до військової служби з неї усунено, роблено заходи відновити по школах науку, зіставленим без поборів учителям давали то зачети на платню, то натуралія, надавали концесії на трафіки, що нормувало продаж тютюну з одного боку, а приносило деякий гріш касі комісаріяту з другого, турбувались по зможі ратунком перед пошесними недугами, робили дещо у відбудові, видавали перапустки та організували деяку поміч жовнірам на фронті.

Оце була єдина влада на тім терені і то навіть „верховна“, бо не було між комісаріятот і секретаріятот звязку ніякого. Секретаріят за весь час існування миклашівського комісаріятот, не відповів ні на одно його письмо, не прислав ніякої інструкції, ніодного приказу — зовсім ним не інтересувався. З другого боку був цей комісаріят і єдиною цивільною владою на свій терен, бо всі інші з 1. листопада припинили своє урядування.

Згодом удалось оживити податковий уряд, одначе про стягання податків тоді ще не було мови. Була й жандармерія, одначе її повітова команда не була в осідку комісаріятот і через те жила вся вона своїм Богом і займалася, чим хотіла. Отож хоч був декрет номінаційний центрального уряду, та всеж таки в дійсности миклашівський комісаріят не був звеном загально-державної адміністраційної урядової діяльности, тільки вислідом зусиль самого населення по своїй силі, зможі і знанню створити свої органи державної влади. З другого боку поле діяльности не було зачеркнене ані компетенцією австрійських старостів, бо її в комісаріяті не знали, — ані компетенцією українських державних комісаріятів, а тільки визначувалося кождочасними потребами життя повіту.

Не зважаючи на найбільше несприятливі обста-

Хосюрів НКГА, грудень 1918. Зліва: сан. хор. Володимир Кривокульський (сан. склад НКГА) (замальовком сот. лік. Тяничкевич Кость), віст. Озаркевич Іван У. С. С. (ран. у Львові в вогу — листопада) мед. Мерія Гіковська, сан. пхор.

вини тодішнього тяжкого часу, серед яких найшлося населення підфронтного винницького повіту, воно забуте державним центром, всежтаки спромоглось на власну організацію, якої керівник, урядуючи по своїому найліпшому розумінні, через повних три місяці удержував лад і безпеку та якусь суспільну норму на загальне вдоволення.

Аж 15 березня 1919, почав урядувати у Винниках визначений Секретаріятот споміж своїх фахових адміністраційних урядовців новий комісар. Тоді й прийшла на місце самопомочі населення доцільна та з загально-державним адміністраційними зусиллями звязана державна адміністрація.

Кілька поправок до історії „Камянецької Спільної Юнацької Школи“

Подав С. Яськевич.

В числах 2 і 4 за 1936 р. журналу „Л. Ч. К.“ уміщено дописи п. п. Мироновича і В. Євтимовича під заг.: „До історії камянецької спільної юнацької школи“. Автори тих дописів, допустились деяких неточностей. Що правда п. В. Євтимович, простує помилки п. Мироновича але рівночасно сам повнює недокладности.

Перебувши цілий період часу наших визвольних змагань, виключно в рядах трьох Військових Шкіл, які були на Україні, уважаю своїм обов'язком подати такі поправки:

Житомирська піша Юнацька Школа, пробившись до м. Камянець, зістала дня 8 вересня 1919 р. скасована й увійшла в склад „Спільної Військової Школи“. Під тою ж назвою виступила в листопаді 1919 р. на фронт під Деражню, проти білих москалів. В боях з добровольцями під Богданівцями, школа утратила одну сотню юнаків, дякуючи „біло“ настроєному командантові той ж сотні. Решта сотень, прилучивши до свого складу старшинську сотню, зформовану зі старшин, першого випуска Спільної Військової Школи, цілком зорганізовано відійшла до м. Староконстантинова, а пізніше до Любара. По Любарській катастрофі, Спільна Військова Школа, дякуючи „високій“ політиці в. об. начальника школи, полковника Вербіцького, перестала існувати і прийнявши назву „Юнацький Полк“, під команду бл. п. сотника Абаїмова, рушила в „Зимовий Похід“. Отже назву: „Юнацький Полк“, школа прийняла по Любарській катастрофі, а не в днях походу її проти білих москалів, як це пише п. В. Євтимович, де також знищена не була. Далі п. Євтимович твердить, що Камянецька Спільна Школа не мала нічого спільного з Житомирською Школою. Юридично — так, але фактично — школа Камянецька, була властиво, як би продовженням Школи Військової, скасованої в Любарі, а тим самим і Житомирської. Залишаючи, в листопаді 1919 р. місто Камянець, Спільна Військова Школа, залишила там, по ріжним причинам, багато старшин і юнаків, котрі і увійшли в склад Камянецької Школи в перших же днях її організації. В кінці ж квітня 1920 р., автор цих рядків, вандруючи по Волищині, призбирав, по дорозі, цілу сотню бувших юнаків, з котрими прибув до Камянецької Школи. Таким чином повстала 2-га сотня К. Ш. По закінченню „Зимового Походу“ прилучилось до школи ще декілька старшин і багато бувших юнаків Спільної Військової Школи.

Так що, переїзджаючи в травні 1920 р. до Винниці Камянецька Школа мала вже 4 повні сотні.

До Києва Школа не вступала але була там півсотня юнаків під командою одного старшини (автора цих рядків) в кінці травня 1920 р. як охорона Головного Отамана С. Петлюри, підчас його поїздки з м. Винниці до Києва.

Начальника К. Ш. полковника Пучківського „захорували“, як слушно каже п. Євтимович, але не в Камянці, а в Яслі під Тарновом, для 4 серпня 1920 р., де Школа перебувала, по евакуації Станиславова. Там же Микола Шаповал прийняв школу.

Наприкінці, хочу спростувати недокладности в поясненнях до знімку групи старшин, уміщеної на 5 стор. „Л. Ч. К.“ Залишаю той самий порядок, який подає п. Євтимович:

Знизу сидять: 1. Поручник Луцький (вмер на сучоті). 2. Сотник Єленецький. 3. Хор. Глібчук (галичанин). 4. Пор. Слюсаренко. 5. Пор. Калинець (галичанин зі Станиславова). 6. Хор. Сазонтів (тепер інж. в Німеччині). Сидять у середині: 1. Хор. Швець (старш. тепер на Чехах). 2. Сотник Павленко (виїхав на Україну). 3. Сотник Миронович. 4. Сотник Нікітін (тепер в Битькові коло Станиславова). 5. Полковник Олекс. Пучківський, — начальник школи. 6. Підполковник Микола Лорченко — інспектор клясіз. 7. Д-р Отамановський — лікар. 8. Фельдшер школи Теліга — кубанець — тепер інж. у Варшаві (не Ємець — відомий бандурист). Стоять: 1. Хор. Грушецький (тепер священник на Волині). 2. Сотник Білинський. 3. Поруч. Іванів (тепер на Чехах). 4. Сотник Біляев. 5. Хорунж. Якимчук (тепер інж. в Чехах). 6. Сотник Голуб. 7. Сотник Гопанчук (вмер у Станиславові). 8. Хор. Володін. 9. Хор. Пономаренко. 10. Сотник Варавко — господар школи (вмер у Битькові). 11. Пор. Корнійчук. 12. Хор. Яськевич (тепер у Битькові). 13. Хор. Погиба — кубанець (був в повстанню під Базаром в р. 1921., перейшов до большевиків. Відіграв якусь роль при переході отамана Тютюнника на Україну). 14. Хор. Сорока (тепер інж. гірник). 15. Пор. Назаренко. 16. Урядовець школи Косенко. 17. Хор. Лушненко. 18. Хор. Швець (мол. на Чехах). Стоять у 2-му ряді: 1. Сотник Міхельсон. 2. Пор. Корецький. 3. Сотник Ліханський. 4. Сотник Немоловський (а не Осмоловський). 5. Сотник Рудичів (тепер у Битькові). 6. Пор. Федорєвський. 7. Сотник Цурканів (застрелився в Парижі). 8. Пор. Узонів. 9. Сотник Головка (а не Валійський). Знімка зроблена в Яслі 5. VIII. 1920 р.

Бандурист

Написав Ф. Мелешко.

...Я сидів у Галичині над Збручем. Взяв на себе від повстанчого штабу ген. Ю. Т. тяжкий обов'язок. Мусів пробратись на В. Україну, звязатись з повстанчими організаціями й передати їм відповідні інструкції.

Але перед тим, як пускатись у ту небезпечну подорож, треба було почекати, поки відросте борода й зміниться мій вигляд. Тимчасом з України доходили жахливі вісті. Ч-К „сумлінно“ виконувала свої обов'язки... Переводила масові арешти та розстріли інтелігенції. Під натиском большевицького терору почались зради слабодухих. Отаман Мордач, з яким я мав також звязатись, амнестувавсь і тепер, як говорили втікачі з України, помагав чекістам виловлювати тих повстанців, якими сам недавно керував.

Пускатись на В. Україну в цей мент не мав я великого бажання. Сидів собі в селі коло Збруча та тільки поглядав на другий берег.

Якось несподівано зустрічаю в тім же селі мого знайомого, Миколу — бандуриста. Раніш частенько з ним бачився в Тарнові.

— Микола?!.. Що вас сюди занесло?..

Він усміхається.

— Певно те, що й вас... Хочу йти на повстання!..

— Як — з бандурою?!..

— Авжеж. Бандура — моя зброя...

— Але ви жартуете?

— Ні, не жартую.

Микола поважно вирівняв свою високу, струнку постать. На його трохи впалих грудях висіла велика бандура. Білявий, блідий — тільки на вустах ще залишився рожевий туманець. Він був дуже нервовою людиною, інтелігентний, музикальний, вередливий та самозакоханий.

Микола мав тоді можливо, років тридцять п'ять.

Але коли брався за бандуру й приплющував свої ясні блакитні очі, то здавався чомусь старим дідом. Коли ж торкався пальцями об струни своєї бандури, то зразу змінювався. Робивсь поважний, самопевний і ніби хотів показати, що він, бандурист, вища істота. Не такий собі звичайний чоловік, як є звичайними людьми всі оті, що його оточують.

Але перед природнім лихом усі на землі рівні... Микола мав сухоти. Коли ми ще в Тарнові зустрічались, то він усе підозріло покашлював. Однак свою недугу від інших приховував, нікому не признавався, що її має. Жалівся тільки на добродійну їмку, що вона десь-у-день кормить емігрантів квасолею, а конденсованого молока майже не дає, хіба тільки тим родинам, які мають малих дітей.

— Мені б так, — казав Микола, — кождий день з кварту свіженького молочка та з пів десятка яєць, от тоді б я вам загравав та заспівав!..

А його Бог дійсно обдарував не тільки гнучкими, тоненькими пальцями, та добрим слухом, а й слабеньким тенорком. З причини ж тої капосної недуги голос не завжди хотів йому коритись. Коли

брав високу ноту, то в грудях не вистарчало сили витягнути до належної висоти, коли брав низьку — то зразу починав хрипіти й тільки перебаранчав тим співом своїй ясній та дзвінкій грі на вкоханій бандурі.

Микола сам признавався, що він родився не для того, аби бути тільки бандуристом, але мусів ухопитись за бандуру, як за останню зброю після того, коли українська влада та армія справу програла, а він зневірився у своїх політичних здібностях.

— За Центральної Ради, — любив він похвалитись, — я був комісарем західньо-українських залізниць. Треба було вам подивитись, який у мене був порядок!.. Але що ж — я думав і робив одно, а з Києва надсиляли такі розпорядження, що хоч плач над ними, а до діла в тому хаосі, який тоді творився на залізницях, прикласти їх не можна було.

Можливо, що Микола справді був діловитим комісарем залізниць. А тепер же його енергія, а можливо й частина душі сиділа в обширному нутрі порожньої бандури. Він уже не міг бути нічим іншим, як тільки талановитим бандуристом.

— З бандурою на повстання, — кажу йому, — це йй-бо, цікава думка!..

— Не тільки цікава — а й корисна та безпечна!..

— Чому безпечна?

— А тому — якимиб душогубами большевики не були, але коли піймають мене з бандурою, то попросять, чи примусять заграти. О, а тоді вже вони мої!..

— Як ваші?

— А так... Хіба ви не розумієте?..

— Чого?..

— Та який же з вас українець?..

— Гадаю правдивий!..

— Мабуть ні — коли ви не розумієте, що то є бандура. Ви ж чули, як я граю?

— Чув.

— Ну й що ж?..

— Подобалось!..

— І тільки?

— А щоб же ви хотіли — аби я пустивсь на вприсядки?.. Не вмію.

— Е — е, дарма з вами говорити!..

Микола махнув рукою й намірився відійти. Глянув на бік і побачив дітей, які забавлялися у пилюці.

— Бачите ось оцих дітей?

— Бачу — то що?

— Вони більше розуміють мою гру на бандурі, як ви.

— Можливо.

— Ці діти, коли я заграю, бігають за мною, аж поки я десь не сховаюсь.

— А виб хотіли, щоб я також бігав слідком за вашою бандурою?

— Але ні!.. Ви мене не розумієте. Я хотів на цьому прикладі показати, що ота большевицька

маса, яка купається в крові, моз оці діти в пилюці, далеко по своєму характеру від дітей не втікла.

— Гадаю, невдалий ви приклад привезли.

— А отже я міг би вам доказати, що моєю грою на бандурі я б їх зачарував, розбудив би в них приспані ніжні людські почуття.

— Попробуйте.

— І попробую!... Запевняю вас, що, коли я їм заграю, ні один із чекістів не відважиться мене пальцем доторкнутись. Я вірю в силу мелодії моєї бандури більше, як у вибух ваших повстанчих рушниць, кулеметів та гармат. Ваша зброя попахка та й замовкне. А мелодія ось цього нашого національного струменту, — він при цім торкнув пальцями по струнах, і вони маніжно задзвинчали, — будила, будить і буде будити національне почуття в наших широких народніх масах. Сотня добрих бандуристів більше б зрбила користи як всі разом ваші повстанчі отамани. О, коли б вам не бракувало музичности, коли б ваші вуха не були приглушені гарматними вибухами, як то ви говорили, лише тоді мелодія бандури промовила б до вашого серця. Ось чуєте, — він потяг пальцями по струнах. — Скільки в цій музиці краси, а скільки в ній нашої національної сили!...

Микола говорив, говорив та сам себе розпалював. Увесь дріжав, свої блакитні очі вирячив. Коли вже йому не вистарчало слів, то він пускав свої пальці на струни бандури й тим підсилював свої докази.

А я дививсь на нього мовчки й мені здавалось, що в нього в голові не все вже гаразд...

— Знаєте, — продовжував він, — я недавно був у Карпатах на Гуцульщині. Залазив між дичавину гір і там собі грав. Тоді мені здавалось, що до мене й самі скелі говорять, а високі смереки та буки ніби дримали. Крилатий орел кружляв над моєю головою...

— Мабуть гадав, що ягнятко заблудилось, бека, й хотів допомогти йому вибратись із скель...

— Але не жартуйте. Птацтво любить музику. Та що птацтво — гадюки слухали мою музику! Сіренькі, отрутні злі гадюки збігались до мене. Зпочатку боявсь, хотів утікати, а потім помітив, що вони не вжалять мене. Попідіймають свої голівки й слухають, як я граю. Розумієте, то ж я гадюк гіпнотизував моєю грою. Та невже ж таки я не зворушу суворих чекістських душ?...

Розійшовсь я з Миколою хоч ніби й по доброму але кожний при своїх думках. З пару днів не зустрічались. Та ось прохожу вулицею й бачу, як Микола сидить на колоді під парканом і натхнено грає. Знайшлись і слухачі — гурток дітей та два польські вояки з рушницями. Люди жинували — у цю гарячу пору і їм не до Миколиної бандури. Хотів до нього підійти, але зміркував, що не варто показуватись воякам на очі. Зайшов до знайомих на подвірря й ліг собі в садку. До моїх немужичних, приглушених гарматами, вух долітала Миколина музика.

В цей день я ніби таки поналежному вслухався в ту музику. На свіжому повітрі плаксива мелю-

дія бандури глибоко заглянула в мою душу та вицімила серце. Та музика перенесла чомусь мої думки на широкі степи. Я ніби на долоні бачив цілу нашу Україну із всім її сумним минулим, жахливим сучасним і невідомим майбутнім. Душу мою під впливом тієї музики обняла чорна туга, у грудях збився в твердий клубок жаль.

— А отже бандурист мабуть має рацію, — подумав я, — може й справді він оцею чарівною грою пробудить у несвідомих свідомість, а в дикуїнських душах людські почуття?... Слухали ж його гадюки, то чому б же не послухали й чекісти?...

Потім мені пригадалась наша знаменита національна капеля, яка під орудою Кошиця світ дивувала... Про успіх давно забуто — а деж наслідки?...

— От щоб ми вміли так свою державу будувати, як то вміємо чужинців потішати своїми співами. Ото б було нам добре!...

Я зітхнув, повернувся та дививсь у блакитне небо. В голові самі собі думки пливли, мов ті білі пошматовані хмарки по небі.

А Микола грав та грав, потішав дітей... Я ще сь думав, міркував, аж поки та сумна мелодія мене не заколисала — я міцно, мов по доброму хмелі, заснув. І тільки вже крізь сон чув, чи може мені снилось, що бандурист грає:

Гей я козак з України...

Козак зроду, козак з міни.

Гей, гей, гей!...

Чого ж ти ся зажурила,

Скажи мені моя мила...

Бодай наше запорожжя...

Такі шматочки тої пісні ввижались мені узі сні. Коли я прокинувся, то зорі позирали вже з темного неба на обгорнуту темрявою землю.

Микола почав підсуватись поближче до Збруча. Коли мав при собі бандуру, то за ним бігав гурт дітей.

Над Збручем горбок, а внизу лози, очерет, осока, по другім боці — скалистий беріг. За ним гверда вишмалена сонцем толока, зруйнований панський маєток, дальше городи й село в садках.

Літо було скупе на дощі — Збруч пересох. У одному місці виглядало сіре каміння з води. Тільки б стрібнути з каміння на камінь та вже й по той бік Збруча — в іншій „царстві-государстві“...

Оте зручне місце для переходу з Малої на Велику Україну певно й притягало Миколу до себе.

Я сидів у лозах. Дістав повідомлення, що по той бік чекають слушного менту для переходу через Збруч наші два повстанчі звязкові. Я мав їх зустріти й направити далше. Та ось близьенько до тої лози, в якій я сидів, принесло бандуриста. За ним прибігло два хлопчики та дівчинка років п'яти. Микола сів на горбку й ударив по струнах... Тихий літній вітерець далеко — далеко розносив у чистому повітрі мелодійні хвилі. По тім боці, на толоці бі-

гали діти. Почули ту, певно для них дивовижну музику, й ніби завмерли. Припали до землі й слухали.

Ого, Микола на цей раз мав великий успіх! Він своєю музикою ніби обєднав дітей обох берегів Збруча... Але по його грі я відчував, що він сьогодні нервує. Мені добре було видно із лози. Блідий він, блідий більше, як раніш був, вигляд — стомленої людини. Ось він сперся на бандуру, а очі його дивляться туди — на В. Україну. Я відчував, що оце саме в ньому відіграється боротьба: йти туди із своєю „зброєю“, чи не йти?...

Хлопчик підповз близьенько до Миколи, погладив своїми брудними пальчиками бандуру та й почав торкати струни. По хвилі другий хлопчик робив теж... Біленьке ж дівчатко сиділо, мов жабеня, обпершись рученятами об землю й не зводило очей з бандури. Певно й їй кортіло бренькнути по струнах та бракувало хлопчачої відваги.

Я не витримав довше сидіти в кущах, виліз і підійшов до Миколи.

— Добридень! — вітаюсь.

— А-а... це ви?... Доброго здоров'я!...

— Чому так замислились?

— Ех, як би ви знали, як мене тягне на той бік!...

— Він глибоко зітхнув.

Хлопчики відповіли від бандури.

— Коли тягне, так ідіть...

— Не знаю, що робить. А тут залишатись даліше не можу, не маю сили. На груди нудьга мене тисне, в голові палає, дзвенить. Знаю, що коли не відважусь піти туди, — він показав рукою на В. Україну, — то журба мене тут заїсть, загину. А от же боюсь пуститись до перевірки того, в що здається щиро вірю. Чи зрозуміють мене та мою музику ті володарі?... Карати мене ніби нізащо. Я їм нічого злого не заподіяв. Ес, а тягне ж мене до дому, тягне!... З нудьги сиджу отут і граю. А музика моя, це фактично плач моєї душі, мелодія — це звукові хвилі, які линуть із моєї душі... Так нехай же їх буде чути й там!...

Він зручно потяг пальцями по струнах. Вони затремтіли, задзвеніли та жалібно заплакали.

Микола мабуть попав у найвищу свою музичну екстазу. Не жалів ні пальців, ні струн, ні сил, ні своїх нервів. Ціла його постать тряслась, ніби на неї лихоманка напосілась. Так і здавалось, що ось він схепиться й полетить із своєю бандурою на розхвилюваних грою повітряних хвилях на той бік Збруча. Але поки що туди він летів тільки своїми мрійними думками.

Діти так уважно слухали його шалену гру, що аж ротики пороззявляли.

І мене знову вразила Миколина музика присмно — солодкогато й боляче — жалібно.

Його рука зсунулась з бандури, розіграні струни ще самі догравали, тоненько маніжно дзвінчали та й замовкли, мов заснули — відпочили. А Микола сидів ще якусь хвилину мовчки ніби у забутті.

— Бачите, он по той бік під скелею сидить большевицький прикордонний вартовий? — промовив Микола.

— Бачу — давно за ним слідкую...

— Як ви гадаєте — забив би він мене, коли б я до нього підійшов?

— Не знаю. Але краще зробіть, коли не підійдете.

— Здається я таки туди й не піду. З початку, коли сюди приїхав, зразу ж хотів туди кинутись, а потім страх мене охопив.

— А що ж ви думаєте робити даліше, стративши віру в силу вашої бандури?

— О, ні, я вірю в могутню, музичну силу бандури!... А от тільки мені бракує відваги. Не можу твердо зупинитись на чомусь одному й тому ні сюди, ні туди... Ви розумієте, що це значить розпанахана душа?...

— Розумію. Значить вам доведеться сидіти по цей бік Збруча, поки ваша душа знову до купи не зростеться?...

— Е-е, залишіть ваші жарти — мені не до них. — Павза. — Чи ви маєте родичів на Україні?

— Маю.

— Але ж ви ще не одружений?

— Давно вам говорив, що ні.

— Щасливий ви чоловік. А в мене там, — він показав рукою за Збруч, — дружина й донька. Отака, як оця біленька дівчинка. Вона в мене вдалась — розумна та гарнісінька. Тільки навчилась говорити, так зараз же й почала співати, мов пташечка. Вона в мене в садку виросла, на гілках вигоїдалась, як вивірочка. Як знаєте, я вчитель залізничної школи. Платню діставав порядну. Маю п'ять десятин землі, хату, садок і пасіку. Оце й усе моє добро. Ту землю нехай би большевики забрали від мене, коли вже так їй потрібують. Нехай би тільки залишили мені хату, садок та пасіку. Богацько я не хочу, бажав би тільки спокійного життя з моєю родиною. До боротьби я не маю більше сил. Легені мої не в порядок, — промовив він з глибоким жалем, врешті й сам признаючись до цього свого нещастя. — Я стомлений, зневірений. А хотів би так у дійсності мало — тільки б повернутись до мого гнізда. Хотів би працювати в садку, поратись коло пасіки та виховувати моє єдине дитя. О, якби ви знали, як мене мучить те, що я нічим не можу допомогти моїй любій донці.

Микола замовк. Хвилину дививсь на чужих дітей. Зір свій зупинив на біленькій дівчинці.

— Чия ти? — запитав він її.

— Мамина, — відповіла дівчинка, похилила голівку й засоромилась.

— І татова?

— Татова... ні.

— Чому ні?

— Нема в мене батька.

— А де ж він, голубонько?

— Не знаю...

— Чому не знаєш?

— Мама казала, сьоб він пішов на Україну..

— Та й що ж?

— Досі не повернувся.

— Так ти сирітка?

— Не знаю... Може батько прийде?...

Бандурист гладив її по голівці.

В дівчинки вискочила сльоза з ока, ясна, мов пер-

лина. Затрималась на хвилинку та сльоза, ніби хотіла побачити, що тут діється, та й попливла по личку, роспливла, мов ростала.

— Її тато пісов з військом, коли ще в нас була Україна! — сказав старший хлопчик.

— А твій — де? — запитав бандурист.

— Дома — тато не могли піти на Україну...

— Не пішов, бо мабуть поляк?

— Е, ні!... Тато українець, тільки без ноги...

— А де ж вона поділась?

— На війні відірвало...

Всі зітхнули. Павза.

— А твій тато дома? — запитав бандурист другого хлопчину.

Той мовчав і дуже засоромивсь.

— Ги-ги-ги!... — усміхався старший. — У нього тата й не було...

— Як не було?

— Ги-ги... Він москальцюк!...

Хлопчик схопивсь, затулив рукавом личко й заплакав.

— Дульний ти... Я скажу мамусі, сцьо ти дразнис...

— А хіба я винен, сцьо ти москальцюк?...

Ображений хлопчик у сльозах та з соромом побіг до села.

— Не ображай його, — сказав бандурист. — Чули? — звернувся він до мене. — Оце вам трагедія сучасних дітей. Отак десь і моя відповідає: „Тато пішов з українським військом у Галичину та й досі не повернувся“. А коли повернусь — то можливо знайду в хаті маленького москальчука... Хоч би якісь відомости дістати від дружини. Передав через спекулянтів їй листа. Чекаю відповіді... А покищо єдина моя втіха — це бандура. Коли б не вона, то я б від нудьги збожеволів.

І знову покотились музичні хвилі від його бандури по обидвох боках Збруча.

— Грай мое серце, грай моя кохана, — промовляв Микола, — грай так, щоб тебе почула ціла Україна!... Приторкніться, мої любі звуки до вух поневоленого народу, який ніколи не мав щастя на своїй землі. Коли ж часом доля повертала йому волю, то він не вмів її шанувати...

Миколині пальці тільки миготіли та бігали, бігали, перебірали струни. Ось він ушкварив козачка.

Дойняв таки й мої „гарматні“ вуха... закипятив мою кров. Мені забажалось раптом схопитись і пустились у шалений танок. Перетворитись з малої людини в сильний вихор... І так протанцювати вихром гопака по всій Україні, рвучи все, що під мене, вихра, підвернеться...

А бандурист мов зовсім уже з глузду зїхав — бив по струнах, скорше, скорше та гучніше грав.

„Гоп, гоп, мої гречаники,
Гоп мої сірі,
Чого ж мої гречаники
На шкурині сілі!...“

Допік таки — я не витримав. Схопивсь, узявсь

у боки, стукнув ногами об суху землю, підніс з погордою головою, напруживсь і... остовпів...

До нас наближались три вояки. Я шмигнув у лози. Бандура замовкла...

А перед нашим славним бандуристом вже стояв капраль та два вояки. Він остаточно сплотнів, хоч бери та ложки в домовину... Велика бандура заслоняла його груди. Микола ростопирчив п'ять пальців на тридцяти двох струнах, ніби хотів захистити їх від можливої напасти...

— Що ти тут робиш, гайдамака? — запитав його капраль.

— Нічого, прошу пана, трохи грав...

— А хто тобі дозволив сюди ходити грати?

— Ніхто — але ж я нічого лихого, прошу пана, не роблю...

— Як не робиш?!... А большевикам якісь сигнали передаєш?

— Я передаю большевикам сигнали?!... — в бандуриста навіть знайшлося сили в цей критичний момент для того, щоб він кисло усміхнувся. Дуже вже йому здавалось безпідставним те закидане обвинувачення.

— Так, так, передаєш!.. Диви, скільки в тебе тут тих струн. Що це воно таке за струмент? Радіо-апарат, га?... Треба заглянути в середину, побачу, що ще воно там заховано...

Капраль тримав у руці ціпок. Підняв його й потяг по струнах бандури.

— А-а-й!... — викрикнув бандурист так боляче, ніби його капраль різнув гострим ножом по живому тілі.

Перервані струни скрутились, жалібно, тоненько та протяжно задзінчали.

Над Збручем у відповідь покотилась тонко-дзвінка луна.

В осоці заскіглила чайка.

Діти, мов сполошені зайчєнята, кинулись утікати. По той бік — червоний москаль випалив з рушниці. Хтось заверещав, мов підстрелений.

Закружляли в повітрі білі голуби.

Пара диких качок знялась та й полетіла вздовж Збруча.

Подув вітерець і зашелестів очеретом та осокою.

Закрякали над болотом жаби.

Бандуриста потягли жовніри з порваними струнами до села.

Діти давно поховались.

По той бік Збруча поважно проходжувавсь з рушницею московський червоноармієць, а по цей бік польський вояк.

І знову тихо було, спокійно, безлюдно та сонно над Збручем.

Я ж сидів у кущах, мов присмоктаний до сирій землі. В середині кипіло, в голові палало...

А від порваних струн бандури в моїх вухах продовжувало лунати:

— „Дз-з-іі-нь!...“

„Нема то як наші“

Написав *Домінік Кришталович*, б. підстаршина УГА.

Коли в 1914 р. російські війська заняли Східну Галичину, населення надзбручанських повітів, яке не мало нагоди бачити мадярських знущань і сотень шибениць на Підкарпаттю, не раз з тугою згадувало Австрію, та з нетерпеливістю очікувало приходу австрійських військ і з тихою радістю стрічало всі невдачі російських військ на фронті.

Кожний відголос все ближчих в роках 1915/1916 і 1917 артилерійських стрілів, викликував радість у населення і задушевне бажання: „ох коби то вже раз „наші“ прийшли. На москалів всі дивилися з призиством, Австрійців все вихвалювали: „нема то як наш, він все знає, він все өміє“.

Про один такий випадок, по яким населення надзбручанських околиць вихвалювало попід небеса австрійське військо, хочу оповісти.

Як відомо, місточко Гусятин було в перших днях серпня 1914 року майже цілковито спалене.

З великих старинних будинків, магазинів шкіри, складів яець, і т. д., залишилися лишень мури і румовища. Однак й ті не довго стояли, бо в році 1915, кватируючий тоді в місточку штаб 9-ої російської армії, яка оперувала в той час в Галичині, дав наказ цілковито місточко знищити, всі доми до фундаментів порозбирати і вивезти все до Росії. З матеріялу того зроблено кількадесять кільометрів гостинця з Гусятин до Ярмолинець.

При розбиранню міста працювали сотні людей, сотні возів і 2 кольони авт, які безнастанно возили камінь і цеглу з розібраних домів на другу сторону. Наставники при тім, були козаки „Черкеси“, в козацьких одностроях, з нагайками в руках, які все підганяли людей до скорішої роботи.

Стіни великих двоверхових домів в кількох годинах були розібрані. А порозбирали ці доми в цікавий спосіб. Високу стіну камениці обмотували шнуром, до якого чіпалось кількадесять людей, які відтак на команду козака: „айда дружно, айда сільно“ тягнули шнуром, розгойдували стіну і повалювали на землю.

Пригадувались сцени з Гайдамаків Т. Шевченка, як ті руйнували Умань.

До румовищ підїзджали вози і авта та забирали камінь, цеглу і будівельні матеріяли.

По двох роках такого розбирання, з великих домів, магазинів, з цілого місточка, яке замешкувало передтим коло 10 тисяч мешканців, залишилися лишень купи грузу.

Однак не зважаючи на те, що місточко було таке знищене і зовсім не мало домів і квартир на поміщення для війська, то всетаки штаби російських армій 9-ої і 11-ої, які підчас світової війни оперували в Галичині, вибрали собі були Гусятин на осідок. — Сам штаб містився в лісі в незнищеній вогнем палаті гр. Голуховського. — А всі помічні частини кватирували в кільканацятьох зацілілих від пожежі хатах в Гусятині австрійським, або на другій стороні Збруча, в незнищенім вогнем місточку тої самої назви, а також у спеціально на це побудованих бараках на залізничім двірці.

А було тих частин дуже багато. Шпитали, етапи, підстаршинські школи, кожєвні заводи, артилерійські, рушничні та скорострільні майстерні і автомобільні гаражі. Широко був розбудований залізничий двірець, переведено залізниче полуєчення через Збруч з Городком, Ярмолинцями, а тимсамим з Кам'янцем Подільським і Проскуровом. Вибудовано безліч бараків, складів амуніції, магазинів і складів провіянту.

Наоколо залізничого двірця стояли гори сїна, муки, мяса, консерв, амуніції, всяких воєнних і залізнодорожних матеріялів. Все те було прикрите від дощу і від літаків великими „брезентовими“ зеленими плахтами.

На північ від двірця побудовано кільканацять бараків, призначених на шпиталь. Комплекс тих бараків творив замкнену в собі цілість, бо мав свою церкву, лазню і всі господарські варстати. На фронтівій частині бараків була приміщена велика таблича: „Госпитальний городок“.

Річ зрозуміла, що для обслуги і охорони тих складів, магазинів, шпиталів, залізничих „депо“, артилерійських і скорострільних майстерень, потрібна була велика скількість людей. Все це мешкало в бараках наоколо двірця, або в Гусятині по другім боці границі. Частина містилась в Гусятині нашім, кватируючи в хатах, що залишилися від пожежі, то є в горішній частині місточка т. зв. „Забрами“.

В році 1916/17, коли німці висилали свої „Цепеліни“ на західний фронт, також російський фронт і його запілля, жило під страхом налету „Цепелінів“. — Всі частини фронтіві і запілля мали від свого начальства інструкцію, як в часі налету поводитися і, як маскувати місця свого постою. — Шпиталі повивішували великі білі хоругви з червоними хрестами, а на дахах шпитальних бараків, повималювано великі написи червоні хрести.

Хоча фронт в той час був від Гусятин далеко, здавалось би, що склади його були забезпечені від обстрілу і нападу ворога, однак так не було, бо

Весела трійка У. С. С. — пор. С. Новаківський, хор. М. Качанюк, пор. А. Міхур.

дуже часто а весною 1916 і 1917 р. майже щодня, прилітав один або два австрійські літаки, кружляли довго над залізничним двірцем і всіма складами і час від часу кидали по кілька бомб. — По одним таким скиненим бомб в році 1917 було кількох убитих і кільканадцять ранених, а ще дотепер на місцевім кладовищі видніє великий трираменний хрест на гробі, в яким похоронені вбиті від „вражих снарядів“ салдати російської армії.

Від того нападу протилетунські батареї сильніше обстрілювали австрійські літаки і змушували їх до скорого відлету.

Однак ніколи перед налетом літаків не було так великої паніки, як одного гарного весняного травневого дня підчас „налету“ німецького „Цепеліна“.

Було це в місяці травні 1917-го року. Залізничий двірць, всі бараки навколо і взагалі ціле містечко, жило своїм горячковим прифронтовим життям. — Поїзди приїзджали, відїзджали, на фронт їхали довгі поїзди свіжого „гарматнього мяса“, а з фронту довгі поїзди білих санітарних пульманівських вагонів. — Майстерні як звичайно працювали, час від часу залопотів скоростріл. — майстри зі скорострільних майстерень пробували поправлений скоростріл. — Всі до цього були привикли.

На двірцевім базарі, який в короткім часі розрісся був до великих розмірів, великий рух. — Вештались по нім сотні салдатів великої російської армії. Були поміж ними представники всіх народів, що замешкували Росію. Були там москалі, українці, а особливо в той час було багато туркестанців т. зв. „сартів“, які в той час їхали на земельні фронтові роботи.

Молодиці і дівчата з Гусятини російського, приносили гори хліба, булок і солодкого печива, припрошували салдатів, прихвалюючи свій товар. Тут було можна всього купити і продати.

До базару підходить гурток сартів, видно, щоб купити собі дещо їсти. Бабки-сидуки побачивши сартів починають припрошувати їх до купна хліба тощо.

Нараз над базаром, над тим усім людським муравлищем, пронісся крик:

„Цепелін летіт! Цепелін летіт!“

Очі тисяч людей звернулися на небо, шукаючи того страшного ворога.

А його не тяжко було побачити.

Високо попід небесами від заходу в напрямі східнім плив-летів поважно коливаючись у воздуху воздухоплав подовгастої форми і жовтавої краски.

Цепелін — Цепелін, неслоь навколо зі всіх боків.

Все, що жило, почало розбігатись по полях, далеко від стаційних будинків, а особливо далеко від складів амуніції. Побоювалися всі, щоб вразі коли „Цепелін“ почне кидати бомби, склади ті не вилетіли в повітря.

Відїзвались протилетунські батареї, яких було кілька, відїзвались і скоростріли. Хто тільки мав кріс у руках, той стріляв.

Ніхто навіть в гадці не припускав, щоб то не був „Цепелін“. Всі свято вірили в те, що летить Цепелін, треба перед ним критись і всі очікували бомб.

Тимчасом воздухоплав, який надлетів, не був Цепеліном, хотяй був подовгастої форми, а був звичайним повітряним бальоном по російськи „діріжабль“, який зірвався на фронті з привязи, згл. в якийсь незнаний спосіб кіш з людьми упав на землю, а сам бальон опокійно летів у повітрі у східнім напрямі і нічого не робив собі з переполоху, опричиненого своєю появою на землі.

Команди протилетунських батарей про це знали, і дістали наказ за всяку ціну його збити, щоб він своєю появою не ширив в запіллі паніки. Маса про це не знала.

Не скоро удалось артилерії його збити. — Пішло у воздух кількадесять стрілен, поки повітроплав, поцілений їх відломками, почав помало падати на землю — і нарешті упав на хату і стодолу (заваливши її) одного господаря вже на другім боці Збруча в Гусятині.

„Упал — упал!“ Рознісся голос кількох тисяч людей.

Сотенні „шміраки“.
II. Запасна сотня в Дрогобичі.

Всі почали бігти на те місце, де він упав, щоб побачити „Цепеліна“ і „германських ахвіцерів“.

Однак всіх тих, які прибігли на місце, чекало розчарування.

На місці побачили всі, що це звичайний „діржабль“.

— Вот сукін син австріяк. Он нарочно ето сделал, штоб паніку проізвести. — Так казали салдати.

А наші люди казали:

Нема то як „наш“ (цебто австріяк). Він все мудріший як москаль, „нашого“ бальон коштував кількадесять корон, а москаль вистріляв кількасот набоїв, вартости кільканацять тисяч рублів, щоб його збити.

„Нема то як „наші“!

1. Новий документ до історії повстання Остряниці

Кенігсберзькі архівні матеріали до історії козаччини в першій половині XVII століття.

Написав Михайло Антонович.

Згаданий документ знаходиться в Державнім Архіві у Кенігсберзі в відділі Gesandtschaftssachen папери Etats-Ministerium¹, в пакунку з 1638 р. Він уявляє собою досить нечитко, особливо наприкінці списану копію донесення про перебіг початків весняної кампанії Остряниці з поляжками, приблизно до 20-их чисел травня, і носить заголовок „Diariusz Woyny Kozackiey ktora się zaczęła die 13. Aprilis z Ostranimem i Skidanem“. Нечиткість рукопису не дозволяє сказати певно, чи стояча вкінці Діярія дата „A to se działo w piątek 28. May po Zniesienie¹⁾“ має в своїм останнім, зовсім нерозбірнім слові підпис автора. Судячи зі стилю і змісту Діярія можна припустити, що автор десь після половини травня покинув терени війни і виїхав на захід. Принаймні на початку вживає автор звороту „сьмо“ (teyze godziny dalismy juz znac Je-o Mci) а його оповідання виявляє людину близько стоячу до військових подій; натомість вкінці згадує він про свої зустрічі під Паволоччу та про одержання вістки в Барі; відомо, що він їх подає вкінці, неправдиві (напр. вістка про остаточне знищення війська Остряниці), що більше відповідало б обставинам далекого запілля. Натомість на початку дані Діярія не протирічать, а доповнюють відомі досі джерела як реляції з театру війни та записки Окозького. В описі початків кампанії якраз і полягає головний інтерес документу — вихід Остряниці зі Січи „на волость“ та битва під Голтвою, це той час кампанії, з якого, як пише Грушевський²⁾, реляцій польських старшин не доховалось і описувати їх доводилось лише на підставі мемуарів Окозького³⁾.

Вже з перших речень матеріал, що подає Діярій, сильно різниться від даних Окозького. Згідно з текстом цього останнього, Остряниця з невеликою ватагою, не дивлячись на спробу польного гетьмана Миколи Потоцького перехопити його

в полі, встиг прокрастися до Кременчука, захопив його та пограбувавши (złupiwszy стр. 92) міста Хорол і Омельник, пішов до Голтви де й укріпився. Грушевський⁴⁾ по військових рапортах з днів 18., 22. та 23. квітня додає, що Остряниця захопив переправи через Дніпро в Чигрин-Діброві та Бужині й пішов під Іркліїв, в той час як Скидан захопив Чигирин. Рух в напрямі на Іркліїв—Переяслав Грушевський вважав лише козацькою диверсією для заведення в блуд польського командування. Це дійсно вдалося і поляки, стрівожившись почали стягати війська під Гелмязів, а тим часом Остряниця, рушивши вгору Пслою мав час добре укріпитися в Голтві.

Новий документ представляє маневрування на початку кампанії інакше. Після захоплення Бужина (Borun — рукопису) і Кременчука, приписує Діярій Остряниці серйозний намір заволодіти Переяславом, але поляки дістали завчасу пересторогу і, вийшовши назустріч (чужинецька, мабуть німецька, піхота Денгофа — Dinofof Діярія) укріпились в Гелмязові⁵⁾. Остряниця мав лише 2.000 війська і з ним не відважувався напасти на укріплені польські позиції. Але протягом кількох днів у Кременчуку назбиралося до 10.000 „гультайства“, про що поляки, очевидно діставши інформації, зараже повідомили Станіслава Потоцького, брата польного гетьмана і його заступника, просячи негайно вирушити до Гелмязова на рятунок своїх. Остряниця однак не ризикував напасти на сильні польські укріплення, тим більше, що туди на допомогу прийшли відділи реєстрових козаків, околичної шляхти та війська руського воеводи з гарматами. Змінивши наміри, вирушив Остряниця вгору по Сулі і Пслу з ціллю приєднати нових повстанців та здобути поживу. Всі запаси відслав він до Кременчука, де зробив свою базу, зберігаючи таким чином в разі невдачі вільний шлях відвороту на Запорожжя. Але, знаючи розкиданість поодиноких польських відділів по далеких квартирах, Остряниця не доці-

¹⁾ В дужках — лише гіпотетично прочитані слова.

²⁾ Грушевський, Історія України-Руси VIII, вип. 1. стор. 294. Підстроюча примітка.

³⁾ Stanisław Okolski: Dyaryusz transakcyi wojenne między wojskiem koronnem i zaporoskiem w r. 1637 tudzież Kontynuacja dyaryusza wojennego w roku 1638. Wydanie K. J. Turowskiego w Krakowie 1859.

⁴⁾ З контексту можна вивести, що мова йде про Гелмязів; Діярій дотично вживає назви Herlicz.

⁵⁾ Історія України-Руси VIII, вип. 1. стор. 292.

нив їх і віддалилися задалеко на північ від Дніпра, коли довідався, що польська армія з артилерією вже зібрались під Переяславом і що поляки здобули Кременчук та знищили назбирані ним там човни. Таким чином, загрожений з фронту і з заду, Остріяниця мусів змінити плян знову і відійти до Голтви над Псло, де він і укріпився з кільканацятитисячним військом.

В представленню Окольського (на яким з браку інших джерел мусів базуватися і Грушевський) не можна не зауважити недоречности: швидкий рух козацького ватажка вгору Дніпром та захоплення важних для переправи пунктів ясно вказує на намір зробити Дніпро центральною віссю операції, що є зрозумілим з огляду на потребу утримати звязок зі Скиданом, що рівночасно пробував організувати повстання на правім боці. Самому Остріяниці необхідність диктувала старатись зайти як найдалі вглиб країни, де можна було розраховувати на підтримку населення, від якого мусів залежати успіх чи неуспіх повстання. Розраховувати лише на слабкий відділ виведений із Січи було очевидно неможливо. Цей марш — стремління козацьких вождів зайти як найдалі в населені області — повторювався правильно у всіх козацько-польських війнах XVII. віку і мав навіть свій технічний вираз „вигребтись на волость“. З огляду на це похід на Голтву після захоплення Кременчука бувби зовсім неумотивованим, поперше розтягаючи без потреби операційну лінію через віддалення від Дніпра і утруднюючи сполучення зі Скиданом а по друге це був відступ на периферію населеної України, де не можна було рахувати ні на приток великого числа повстанців, ні на достачу поживи. І відступ цей являвсяб тим більш непотрібним, що польські війська були далеко — в Переяславі та Гелмязові і ще не встигли сконцентруватися. Оборонна позиція не на Пслі а на Сулі давала під кожним із вищенаведених зглядів значно більше користей (густіше населена місцевість, більше запілля, отже кращі можливості прохарчування і поповнення складу армії шляхом приєднання повстанців).

Не можна не визнати, що образ початків кампанії, який дає Діярій, значно обґрунтований і довершеніший ніж бідне фактичними даними оповідання Окольського. Доповняючи з донесень опис цього останнього Грушевський прийшов до переконання, що марш козаків на Іркліїв—Переяслав таки був, але очевидно за браком даних уважав він його лише за переведену невеликим передовим відділом диверсію. Одначе, як вже було згадано, похід вглиб України був для кожного козацького верховода простою konieczністю і Діярій зовсім льогічно виводить, що й Остріяниця змагав „вигребтись на волость“, а тільки перешкодили йому в цьому задалегідь попереджені поляки: пробитися збройною рукою йому забракло сил або рішучости. Діярій подає цікаві цифри чисельности війська козацького на 2.000 при виході із Січи, — 10.000 після організування бази в Кременчузі, а в Голтві замкнулася вже кільканацятитисячна армія. Цей цілий приріст був наслідком повстання лише невеликого округка української території, але він наглядно ілюструє

значіння, яке мав для козаків кожний захоплений квадратний кілометр землі. Марш по лінії Дніпра втримував сполуку з Правобережжам, і відразу цілу територію лівого берега робив запіллям козацького війська, а там, як підкреслив Грушевський, повстанчий рух був особливо енергійний. Таке маневрування по лінії Дніпра в 1630 р. принесло перемогу Тарасові Трясилі. Зрозумілий поворот Остріяниці на північ після невдалої спроби заволодіти Переяславом був лише погано переведений; він віддав головні сили від центрального опорного пункту, Кременчука, який тимчасом встигли здобути поляки, що знищили там назбирані козаками водні транспорти. Їх присутність доказує, що Остріяниця мав на меті втягнути Правобережжя в повстання. Втратою Кременчука відрізаний від звязку з Запорожжам і від Дніпра та загрожений з фронту і з південного боку, мусів Остріяниця відійти до Голтви, уникаючи цим рухом загрози обходу поляків. Повстання Скидана на Чигиринщині було після відрізання їх головних сил скоро і легко зліквідоване і полякам залишилося утихомирити найсхіднішу периферію України. Лише енергія і завзятість виказані в цій боротьбі ще рідким населенням Полтавщини протягли війну на кілька місяців.

Діярій тільки ляконічно згадує за укріплення в Голтві, над якими докладно спиняється Окольський, але при описі перебігу боїв приносить деякі нові подробиці. По Окольському виходить, що козаки поховавшись за валами, чекали на польські приступи, зате поляки вели себе з самого початку агресивно і розпочали будову мосту через Псло. Діярій описує вже існуючий міст укріплений козаками⁹⁾ і згадує, що через нього козаки робили „порядні вилазки“ проти поляків. Потоцький витіснив козаків із примостових укріплень і, відібравши міст, залишив його під охороною значного відділу (кілька грамат, кілька кварцяних хоругв, дві компанії драгунів та 2.000 реєстровців). В Діярії нема опису пробного приступу на позиції Остріяниці, який досить докладно поданий у Окольського, що датує його на 5. травня, а лише без ближчих дат згадано кілька спроб поляків штурмувати Голтву, спроб, котрі не вдалися завдяки дуже добрій оборонній позиції козаків. Далі оповідання Окольського можна розуміти так як Грушевський, себто, що вночі після невдалого польського приступу козаки зробили вилазку і, засіками перегородивши дорогу польській кінноті, оточили й знищили німецький відділ та з засідки взяли в два вогні польські частини, що пішли були на приступ і змусили їх з великими втратами відступити. Одначе Окольський виразно не каже, що козацький протинаступ відбувся саме наступної ночі і тих кілька речень, що стоять між описом першої невдачі поляків та козацької вилазки, не

⁹⁾ Зіставивши дані Окольського та Діярія можна думати, що козаки мали укріплений міст через Псло. Поляки його здобули, але після першого їх приступу козакам вдалося його спалити. Потоцький незалежно від того приступував будову другого мосту.

протидляється припущенню, що між обома подіями пройшло кілька днів. Діярій говорить, що після кількох невдалих спроб заатакувати місто поляки взялись було до систематичної облоги. Загроженим недостатньо паші для коней і поживи людям, вночі 10. травня козаки переправились човнами через Псло і заскочили поляків. Спершу знищили вони відділ реєстрових, а потім вдарили на шанці німецької піхоти і, не дивлячись на великі втрати, здобули їх. Через розлив ріки польське військо не могло своїм ні в чім допомогти.

Оскільки про сам початок кампанії відомости Окольського такі бідні, що реконструувати їх можна з самого Діярія, остільки в описі бою під Голтвою доцільніше комбінувати відомости, бо в зіставленні вони дають повнішу картину. Передовсім важні є дати: 5. травня подано у Окольського, як перший день бою і 10. тогож місяця фігурує в Діярії як дата вдалої козацької вилазки, що рішила бій на їх користь. Ціла битва розтягається таким чином на п'ять днів а образ її приближується до досить частого в історії козацько-польських війн типу — затяжного бою, подібного до облоги, коли укріплений табор служить базою військовій в польових боях, вилазках, дрібних сутичках і несподіваних нападах, де обидва війська чекають на нагоду завдати рішучий удар ворогові, або виснажити його, але не мають змоги відразу покінчити з супротивником (Солониця 1596, Переяслав 1630, Старець-Дніпро 1638 — взагалі більшість козацько-польських боїв тяглася довше ніж один день). Головні з подробиць до опису Окольського додає Діярій початкову боротьбу за укріплений козаками міст через Псло, далі брак поживи у козацьким таборі, яка змусила козаків до вилазки та нічний напад на човнах і плотах через річку. Можна зазначити ще, що Діярій, в протилежність Окольському, широко признається до поразки (z wielkim zalem woysku retrować się przyszło), а не представляє її як якийсь тактичний маневр.

Щодо дальшого перебігу кампанії, то Діярій робиться досить нечиткий а крім того, не маючи під рукою реляцій, що від 16. травня знову збереглися, неможливо напевне ствердити, що нового приносить Кенігсберзька копія. Лиш кілька моментів звертають на себе увагу: „туманна“, як каже Грушевський, згадка Окольського про те, що і в війську Острияниці були реєстрові, має ніби не менш туманне підтвердження в Діярії, коли він згадує, що підчас погоні після бою під Лубнями поляки „цілу ніч інсексували їх реєстрових“. Цікаве названня козацького полковника Соломи між верховодами, виданими відділом Путивльця Потюцькому, тоді як Окольський називає його провідником руху на Правобережжі. Здогад Грушевського, що полковники Путивлець і Мурко є тою самою особою, має деяке підтвердження і в контексті Діярія; Путивлець згадується там спершу як начальник заскоченого поляками відділу, але не фігурує в списку виданих старшин. Останні дані з театру війни вже треба брати більше як чутки, що ходили в далекім запіллі, бо автор Діярія пише їх з Паволочі і Бару.

Наприкінці можна додати ще одно спостереження при читанні Діярія: іменно добра поінформованість поляків про всі рухи козацького війська, заміри його ватажків та ситуацію в ньому (брак поживи тощо), коли брати на віру дані документу. Ця поінформованість особливо впадає в очі, якщо їх порівняти з тою повною невідомістю про рухи ворога, яка панувала в квартирі польських гетьманів десять років пізніше при повній неспроможности розвідки, якінебудь вістки роздобути.

DIARIUSZ WOJNY KOZACKIEJ KTORA SIĘ ZACZAŁA die 13. Aprilis z Ostranimem y Skidanem. 1638⁷⁾.

Naprzod wysli z Zaporozza z armatą obrawszy sobie te-o Ostranina za Hetmana we dwóch tysiący woyska: tamze z Boryna przeprowili się y strasz Regestrowych, ktorzy Dniepra pilnowali wysiekli, ztamtąd weszli w Krzemienczuk, ktorzy mieli zamysły Periaslaw ubiezci. Lecz iusz ostroga byla w Periaslawiu do te-o Regiment P. Dinofof do Herlicza skupil się, y tam się uforticowali, ktore-o oni pominac nie mogli, do te-o jeszcze takiey potęgę niemieli, dopiero tam w Krzemienczuku w kilku dni skupilo się do nich hultaystwa pod dziesiąc tysięcy, o czym teyze godziny dalismy juz znac Je-o Mci P. Pulkownikowi o zamyslach nieprzyjacielskich, aby woysko jak najprędzey skupil, y dniem i nocą ku Herliczu na odsiec czudzoziemcom, iesliby się o nich kusic chcieli, bęzał, o ktorych ci zdraycy kusic się nie smieli, albowiem się byli uforticowali dobrze, do te-o Kozacy Regestrowi y slachta okoliczna tudziesz Revisorowie xiążęcy y Pana Woiewody Ruskie-o. Dzielelek pare wziąwszy zbiegli, zaczym musiał zamysly odmienić a wgorę Suly i Pslu dla (zabiezzenia) zywności y ludzi pomknac się, zostawiwszy praesidium na Krzemienczuku, przy czolnachs, gdzie sobie Krzemienczuk za iedno praesidium obral, y wszystkie zywności tam sprowadzał, upatrując to iesliby mu blisko bydz miało, aby tam mogl nazad ustapic, a z tamtad na Zaporozze. Jednak wiedząc o niepotędze woyska nasze-o, wiedząc ze tak wiele chorągwi w odlegle stanowiska odesly lekce sobie ważył, y odszedł mil Dwadziescia od Dniepru ku siewieru, tam dopiero y zagony rozpusciwszy y zywności zasiągszy wiącey Hultaystwa przybrawszy dowiedziawszy się, ze woysko nasze y armata naciągnąła pod Periaslaw, wiedząc ze mu juz woysko przechodzi, a do te-o ze się je-o zalogę w Krzemienczuku naszy wysiekli, czolny i insze przeprowy w ktore się oni byli sposobieli, popalili i posiekli. Juz nie bylo po co im ku Niepru się przybierac insze-o sposobu woyny zazcy musiał, y iak prędko wziel wiadomosc o zniesieniu zalogi na Krzemienczuku, do kąd on wszystko refugium miał, do te-o ze juz woysko z tyłu i przodu zachodzi, przyslo mu się kierowac

⁷⁾ При переписанні документу точно збережено напис навіть у випадках очевидної помилки чи описки, яких особливо багато з роздільними знаками; (?) стоїть на місці зовсім нечіткого слова.

kilka mil do Holtwy nad Pęsem rzeką w mieyscu obronnym leżący, y tam się zawarł z kilkanastą tysięcy woyska, tamże woysko nasze nastąpiwszy szance zacząwszy ekele nie-o pilnowali, którzy tam wycieczki porządne na woyska naszenołą czynili, za czym jeszcze mieli jeden pas wolny przez Pęszyl, na który most był przy którym uszancowali się byli, z którego szancu naszy ich wyparli, y ten most im odiełi, y dwie Companie Dragonow przy tym moscie w szancu zostawili, dawszy im parę działek przydawszy dwa tysiąca Kozakow Regestrowych, y kilka chorągwi Kwiarcianych, ktorými regimentował P. Mielecki, ktorzy strasz od Psla trzymali, tamże naszy chcieli się kusć kilka razy o miasto, ale rzecz była nie podobna zturmem ich wziąć, bo iest w obronnym mieyscu między blotami i jeziorami/ zarosłymi i gęstymi, zaczym musiłi z nimi na wytrwali isc. Wiedząc ci zdraycy, że gdyby im dluzey bydz w obleżeniu, przyszło musiłby od koni odpasc także i żywnosci o male mieli musieli o sobie przemyslać, Tamże 10. May. przeprawiwszy się w nocy przez Pęszel na Plich-tach lodziami naszych niespodziewanie zbiegli. Naprzod napadszy na Regestrowych 220 znieśli ich po tym tych rozploszywszy na szanc, w ktorym cudzoziemcy byli uderzyli, y zaraz ich na kolo szancami otoczyli, tamże począwszy godzin 3. przededniem az do niesporu sturmowali, okolo ktore-o szancu srodze sila tych hultaiow trupem padło, y gdy im ku niestawalo, ani ich posilkowac zadną miarą mozono dla niesposobne-o przebycia rzeki, tym wszystkim w szancu z wielkim zalem woysku retrowac się przyszło, az ku Lubniom do te-o juz prochu i kul niedostawalo naszym, zaczym naszy otaborowali sie u mostu pod Lubniami ten zdrayca Ostranin summa resolutionis uwiedziony przyszedł na naszych die 16. May godzin 2. przededniem, gdzie go nasi taborem w sprawie cale noc czekali y juz mu pas ten od Szuly zastąpili, draguni, kosaci dobrze opatrzywszy się, gdzie się on nasze-o taberu niespodziewał tamże taboru urwali szmat y ich ze dwa tysiąca polozyli gdzie prątko znowu tabor zawarł, w polu bez wody, tam tego nasi okolo obstapieli, ze ich dzien oswiecił, y caly dzien ich nasi ruszali ze wsząd z działa nie malo szkodę w nich czyniąc, gdzie się oni prętko prawie we dwie godzinie w ziemie wkopali a (myslili) nasi do nich szturmowac przypuscic. Nazajutrz przez noc ich przetrzymawszy, ale się im w dzien nadprzykrzyli lubo y z niemala naszych szkoda przyszło mu w noci przybiac się przez woysko ku blotu albowiem przez dzien wody niemial do tego y desperatia go juz przywodziela, gdzie takiego fortecu zazył stali na iednym skrzydle cudzoziemcow od blota, na drugim skrzydle Kozaci-Regestrowi y nasi, noc ciemna była on nagnawszy pod kilku koni y na to y na owo skrzydło nasi rozumiejąc ze za konmi do szturmow idzie strzelbe na koni wypuszczą a tym czasem oni lubo na przelom przez woysko przebili y usli na bloto, armatą porwawszy porzuciwszy taboru wielką część nasi zaraz w te tropi za niemi y calo noc ich regestrowych insekuowali, chcial się przebrac wgore Szuly

na wołocku mila od tego mieysca ku manesteru (kukolewskiego) chcąc się w lasi przebrac ale ze go nasi poprzedzieli y blizey go pod (swiatynku) zaskoczyli, gdzie sie okopac na blocie przyszło, tegoz dnia dzien potrzebic prochy i kule ktoremu (szly) przy nich kilka set chlopstwa nasi odebrali, y ich wszystkich wysiekli nadzieia w Bogu ze juz y ten lotr do tych czasow w ręku abowiem y prochow y żywnosci juz mu nie stalo. Skidana tego iako się wszystkie języki zgadzają: ktorych sie srodzie siela przedaie szesnastego May a w potrzebie zabyto tylko juz sam (Kudysza) przy nim zostaje. Znowu przyszła mi swisza wiadomosc woyska naszego, ze nieiaki Putiwła szedł na osiecz Ostraninowi z pulczwartą tysięcy, miedzi ktoremi było co naprzedniejszych Czemyerow y Czerkasow pultrzecia tysięcy, ktorych nasi die 22. May, w pulnoci skoczywszy tamże zaraz milosierdzia prosic poczęli, y wydali kilka starszych pulkownikow jako Repke, Murke Skorochode Slo-me y Golote z (przezwiseka) ich uwazac co za ludzie są, rozumiejąc ze juz mieli byc tym wydanem wolni, po wydaniu tamtych nasi obskoczywszy na glowe ich wysiekli, bronili się potężnie nasi ze juz (wezniemi) z koni zpieszyszy sie, przychodzili Pan Bog rozmaicie Ukraine nadwiedzil nie tylko wojną tak wielką za którą zaraz y głod srogi następuje, gdysz (zboza) wszystkie (?) srogą szuszy wygorzalo, miast nasi kilkanascie pierwey wysiekli zonom dzieciom niefolgując, y funditus znieśli iz y (?) tego chlopstwa nieslychana rzecz marno poginięło namniey o okolo szesnastu tysięcy co dali będzie czas przynosic, abowiem y tu po tey stronie okolo Niepru miasta niektore byly ustaly, y juz dali się na tę swawolą (łączą czuloscią) y kupieniem się woysk Xcia Je-o Mci Domlnica Jeremiiego iako inszych ich Mciow, ktorych okolo piący tysięcy pod Pawloczą 24. May. potkał zaczym poczuwszy o woysku y posilkach tych ktorzy następują wstret to Chlop-Mćem Pa-stwo wziąć musi to tesz nie tanio iest nom ze stali do Czara Moskiewskiego ktorych przyjąc niechcial także i do Chana o posylek ale y tam nic nie wskorali

Po napisanie tego Dyariusza przyszła mu wiadomosc 20. May do Bara iz tego Ostranina znieciono armate prochi odjąta y potrano sam tylko (w) kilku koni uszedł (?) Xiążęciey, y ten zdrayca potrzelony, nadzieia iest juz koniecznie w rękach do tych czasow.

A to se dzialo przed Zielonemi Swiadkami w piątek 28. May po Zniesienie (Butylowich).

НОВІ КНИЖКИ.

Мирон Заклинський: „А МИ ТУЮ СТРИЛЕЦЬКУЮ СЛАВУ ЗБЕРЕЖЕМО“. Спомини з визвольної війни ч. I. „Всесвіт“, Львів 1936. Ст. 144, 16^о.

Володимир Калина: КУРІНЬ СМЕРТИ У. С. С. Спогади старшини. З історичним вступом Миколи Голубця. Львів 1936. Українська бібліотека ч. 37. Видавець Іван Тиктор. Ст. 128, 16^о.

Юрій Липа: УКРАЇНСЬКА ДОБА. Народній стяг 1936. Ст. 24, 8^о.

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. Ш.

XI. 1918 — 10. VI. 1919. Організація бового відтинку Рудки — Городок Яг. — Перемишль — Карпати. Організація Групи. Устосупнювання до населення. Боеві акції до переходу до Чехословачії. Інтернація в чеських таборах.

Р. Р. Верховні державні установи Західно-Української Народної Республіки. „Укр. Прапор“. Берлін 1928, ч. 17/19.

В тім воєнні.

Р. С. Армія Української Народної Республіки в літній кампанії р. 1920. „Тризуб“. Париж 1930. 8°, ч. 31/32, ст. 12—14.

Р. С. Окремий Стрілецький Запорожський Курінь. (Причинки до історії Українського Війська 1917—1920 рр.). „Літопис Черв. Каліни“. Львів 1931. 4°. ч. 10, ст. 20—22; ч. 11, ст. 20—22; ч. 12, ст. 19—22

1. I. 1919. — 15. IV. 1919. Формування куреня. Чорноморський Кіш. С. С. Відворот Лубни—Київ—Винниця — Браїлів — Ярмолинці — Гусятин. Заарештовання от. Палівка. Др. Луценко і його частина. Бій у Городка (юдільського).

Р. С. Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині. „Літопис Черв. Каліни“. Львів 1932. 4°, ч. 2, ст. 19—23; ч. 12, ст. 10—13.

15. IV. 1919 — 11. VI. 1919. Бої над Збручем. Марш на Кам'янець і даліше. 9. стріл. полк 3-ої дивізії.

Р. С. Організація і праця штабу армії. „Табір“ Каліш 1928. ч. 9, ст. 18—20; 1929, ч. 10, ст. 33—42

Роля і завдання штабу армії. Про начальника штабу армії. Організація штабу армії.

Р. С. Осінь 1918 р. на Харківщині. (Причинки до історії визвольної боротьби). „Літопис Черв. Каліни“. Львів 1930. 4°, ч. 3, ст. 7—9.

Діяльність філії Т-ва „Батьківщина“, організація у війську. Ген. Лігнау і гетьманська політика. Чужі формації. Повстання селян, большевики, німці. 2-ий Запоріж. корпус і полк. Болбочан. Кінна ім. Кармелюка сотня. 7-й автономний дивізіон. Слобідський Кіш Вільного Козацтва. Переворот 16 XI. і проголошення влади Директорії.

Р. С. Осінь 1918 на Харківщині. „Кал. Черв. Каліни“ на 1935 р. Львів 1934. 8°, ст. 136—141.

Т-во „Батьківщина“ у Харкові. Прибуття 2-го Запор. полку. Харків. військові частини. Проголошення влади Директорії 16. XI. 1919.

Р. С. Про організацію війська. „Тризуб“. Париж 1930. 8°, ч. 27, ст. 6—9.

Нові заходи в організації війська.

Р. С. Рефлексії на „Спомини“ д-ра С. Шухевича. „Літопис Черв. Каліни“. Львів 1930. 4°, ч. 1, ст. 20—22; ч. 2, ст. 19—22.

I—V частини др. Степана Шухевича. Спомини з Української Галицької Армії (1918—1920). Львів. 1929.

Р. С. Сотник Б. Монкевич: Слідами повітніх Запорожців. Львів 1928. „Табір“. Варшава 1930. 8°, ч. 13, ст. 95.

Бібліографічна замітка.

Р. С. Сотник Володимир Стефанишин. „На Руїнах“. [Каліш 1922]. 4°, ст. 19—21.

Базар.

Р. С. Отаман др. Степан Шухевич: Спомини, ч. 1. Львів 1929. „Табір“. Варшава 1930, 8°, ч. 13, ст. 92—93.

Бібліографічна замітка.

Рубан Сергій. Базар. В 14-ті роковини героїської смерті 359 українських лицарів під Базаром. Львів 1936. 16°, ст. 32 з схемою-малюком.

Написано на основі споминів учасників: сотн. Г. Рогозного, полк. Ю. Отмарштейна, полк. І. Рембало-вича, полк. С. Чорного, полк. Р. Сушка, полк. М. Чижевського, сотн. Ващенко, пор. Д. Зоренка, інж. В. Яновського, В. Зарицького, др. Плітаса і ин. В гунці ворожих сил. Нічним підходом до міста Коростеня. Бої за двірець — захоплення міста. В глибину краю. Ворожа кіннота щораз більше наслідз. Відділ полк. Палія. Бій — пекло. Бозар.

Рубинська Ганна, б. сестра Міжн. Черв. Хреста. 7 місяців на службі в Че-ка. Спогад з побуту в льохах київської Чрезвычайки в 1919 р. „Неділя“. Львів 1934. 4°, ч. 45, ст. 3—4; ч. 46, ст. 2; ч. 49, ст. 3; 1935. ч. 1, ст. 14; ч. 3, ст. 7; ч. 4, ст. 2; ч. 6, ст. 3; ч. 7, ст. 3—5.

В наступних числах стаття згубила свій титул і в другім числі йде під зміненим титулом: Три жахливі букви ГПУ. Спогад з побуту в льохах Янівської (?) Чрезвычайки в 1919 р. В третім за порядком числі: Пятикутна зірка сканує кровю... Спогад і т. д., як в першій числі; в четвертій числі: У службі на крок від смерті. Спогад і т. д.; у 5. числі: Чоботи чекістів...; у 6. числі: Жах червоного табору і т. д.; у 7. числі: Жах льохів і т. д.; у 8. числі: В кігтях командира Угарова і т. д.

Рудичів Іван. „Апогей нашої зброї“. „Тризуб“ Париж. 1930. 8°, ч. 34, ст. 7—12.

В справі відозви ген.-хор. М. Капустяньського: „До воцтва Соборної Української Армії“ в „Укр. Голосі“ Перемишль 1930, ч. 33.

Рудницька Лисья Мілена. Львівське жіноцтво підчас надолістового перевороту. (Спомини й рефлексії). „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 23/25.

Рудницький Вол. Під голубим небом (Ескіз споминів з полону). „Укр. Прапор“. Відень 1919, число 23/25.

Рудницький Іван. Кадра бувшого 15 п. п. в день 1. листопада 1918 р. „Нов. Час“. Львів 1928, ч. 134.

Рудницький Іван. Спомини з львівських листопадних днів. „Укр. Скиталець“. Відень 1920, ч. 1.

До П. Т. Передплатників!

До цього числа долучуємо почтові складанки та просимо П. Т. Передплатників прислати ними передплату за II. півріччя 1936 р.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 7-8. / Липень-Серпень 1936.

ЗМІСТ:

Мій спомин Ф. Невестюк	2	Князь Святополк „Окаянний” Теоділь Коструба	19
Генерал Віктор Курманович — Ювілянт Др. Остап Грицай	2	Знад Дніпра до Сени Федір Дудко	22
Зпід Чорткова на Березани Василь Бачинський	4	Український священник повітовим комісарем	25
Дещо з морської термінології Святослав Шрамченко	6	Кілька поправок до історії „Камянецької Спільної Юнацької Школи” С. Яськевич	28
Мати Ф. Невестюк	6	Бандурист Ф. Мелешко	29
Данський посол про козацьку Україну і Московщину В. Січинський	7	„Нема то як наші” Домінік Кришталович	33
Під командою четаря Івана Пушкаря Михайло Чіх	11	Новий документ до історії повстання Острияниці Михайло Антонович	35
Житомирська юнацька школа Всеволод Петрів	15	Бібліографія	39
		Від Адміністрації	40

ЛІТОПИС

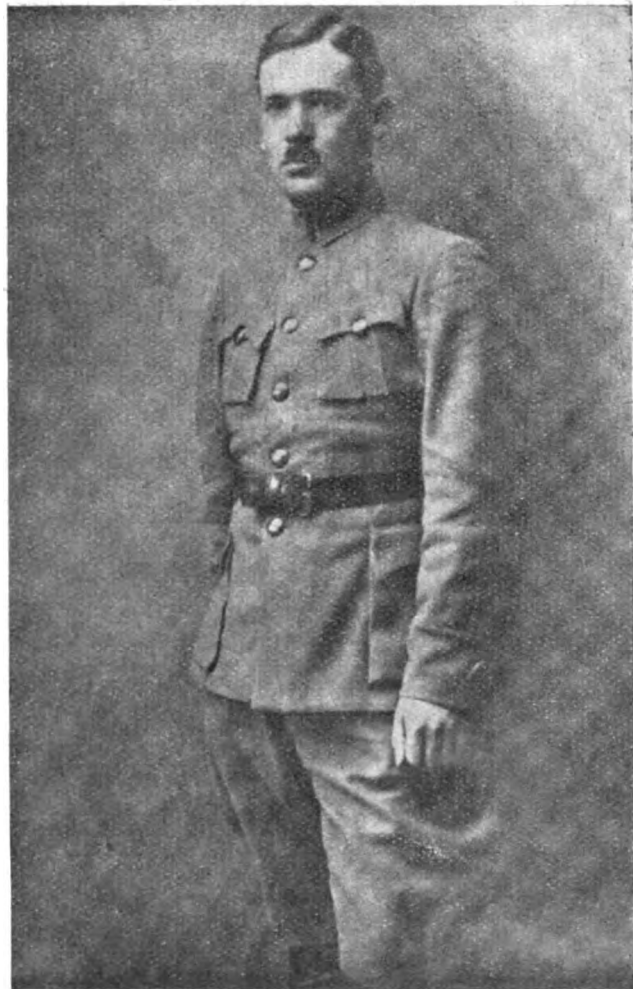
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 9

ВЕРЕСЕНЬ

1936

Сотник У. Г. А. і С. С. (1-ий полк СС.) Микола Королюк — Добромірка, пов. Збараж, два рази ранений, — помер на тиф 5. XII. 1919 р. в Староконстантинові

І Н В А Л І Д

Сидить самітно в своїй хаті
І коротає тихі дні
Важкі такі, як і слова ті,
Що він розказує мені:

»Все памятаю так, як нині:
Це під Жмеринкою було...
Пшеничні ниви. Небо синє.
Ми брали приступом село.

То там лишив я свою ногу...
Сьогодні — бач: я інвалід,
Чи вийду з хати на дорогу,
Чи крізь життя — важкий мій хід«.

Події на Замарстинові дня 21. XI. 1918 р.

Написав: Д-р Петро Сайкевич.

Події, що скоїлися на північному крилі українського бойового фронту, підчас загального наступу в дні 21. листопада 1918 р., отже негайно після перемиря, а безпосередно перед нашим відступом з Львова, представлялись трохи інакше, як це подає сот. О. Кузьма у „Листопадових Днях“ на стор. 402 і 403 в уступах від слів: „...На північному фронті“... до слів... „не вважаючи на його гостру активність, на попередні позиції“. Наступ і пізнішу оборону, щодо відступу зі Львова, переводила Радехівська Сотня пор. Сайкевича враз з Козацьким Загоном от. Долуда під команду сот. Карася, а не У. С. С., як це подає сот. О. Кузьма. І тому в дальших виданнях слід перевести відповідну коректу.

На самому північному крилі українського бойового фронту, то є в різні при Жовківській вулиці, та околиці, занимали позиції У. С. С. під команду четаря Гачкевича, але лише до ранку 21. листопада 1918. Дня 21. листопада ранком змінив четаря Гачкевича пор. Сайкевич П. і місця У. С. С. зайняла Радехівська Сотня. Для успішнішого переведення завдання, у даному районі, Радехівській Сотні приділили Козацький Загін от. Долуда під команду сот. Карася. Отже розположення частин на північній крилі північної групи „Підзамче“, що нею командував таки з Підзамча сотник У. С. С. Носковський, в дні 21. листопада 1918. ранком, безпосередно перед наступом, було таке:

1. У. С. С. з базою на стації Підзамче на право сягали по ріг вулиць Зборовських — св. Мартина і їх завдання докладніше я не знаю.

2. Радехівська Сотня з базою у різні при Жовківській, була властивою ударною частиною північного крила групи „Підзамче“ і тому їй було приділено Козацький Загін от. Долуда, що по переведенні завдання негайно мав відійти на відпочинок, залишаючи Рад. Сотню на нових позиціях.

3. На кінці правого крила, поза Львовом уже, мала нести охорону крила наступаючої частини сотня хор. Коники, що для успішнішого переведен-

ня завдання за базу взяв був село Збоїска з окрешними височинами, що на захід від нього.

Радехівська Сотня враз з Козацьким Загоном мала за завдання наступити з різні в напрямі Замарстинова, виперти звідтіль ворога, та в першу чергу перстеном получитись з У. С. С. на розі вул. Зборовських—Мартина, та навязати сталий контакт з сотнею хор. Коники в Збоїсках. В цьому Рад. Сотню мали спомагати активно частини зправа і ліва. У. С. С. спомагали кулеметним вогнем з 2-поверхової камениці, що на розі вул. Зборовських і Мартина, дальше перебрали на себе санітарну опіку над раненими Рад. Сотні, та заохочені бравурним наступом Радехівців і Козаків, зробили відважний та подивугідний наскок з своїх позицій і в цей спосіб причинились до побіди, бо в недовгий час, по скінченні перемиря, вулицею Мартина здовж походжали Радехівці з Козаками! З сотнею хор. Коники з початку через темноту не було ніякого звязку, опісля був зоровий, бо люди цієї сотні суятилися на височинах біля Збоїск, та їх поява там більше непокоїла Радехівців і Козаків, як помагала. Одначе поява сотні Коники на височинах непокоїла теж і ворога, хто знає чи не більше, ніж ми надіялися. І маючи людей обізнаних з тереном, та тактикою боротьби в місті, хоч як слабими силами, міг я був тоді загрозити поляків з півночі так, як це зробили вони нам зі сходу. Одначе не можна було вдержати звязку, бо стрільці, підстаршини, а навіть я сам як командант ніяк не визнавались у Львові і треба було великих жертв для поборення цих браків. На перешкоді стояли теж дротяні засіки, позамикані брами, залізні огорожі та бляшанно-залізні засуви при дверях, та вікнах. Ці перешкоди ми стрічали майже на кожному кроці а усунути їх не було чим, був величезний брак приладів.

Наступ почався ранком о 6. год. після гарматного вистрілу. Було ще темно, як ми гусаком, залишивши слабу залогоу в різні, опустили її сильну огорожу, та з биттям серця — пустились капустя-

ними городами в напрямі вул. Мартина—Огородницької. Тяжко було продиратись почерез стільки природно-штучних, чи штучно-природних перепон, що їх творили дротяні сітки високих огорож. Приходилось кружляти, міняти напрям, простувати, як псам перелазити дірами тощо. Це поставило перед нами питання, як далі йти? — розстрілюючи неможливо, отже в групах гусаком, при чому на спосіб скоків — одні підходили, а другі відстрілювались, примушуючи ворога до нагального відступу. Наступ був рішучий, так що поляків заскочив, хоч вони його сподівалися. Вони мабуть теж мали наступати, але більше до середини міста в напрямі Підзамча і тому то У. С. С. припала честь зміритись з випадовою польською групою поближче залізничних торів.

На відтинку Рад. Сотні успіх був повний. Певні себе обличчя Козаків — гідна постава командантів зробили своє. Праве крило сотні забігло за далеко, бо взявши вул. Мартина, посунулось аж під Огородницьку і там мусіло залагти в рові до вечера, потерпівши значні втрати. Окрилюючи ворога, воно охоронило ліве крило сотні хор. Коника — встелюючи трупом прогалину між Радехівцями і цею сотнею. Кілька разів намагався я видобути відважних загорільців з опресії, та в міжчасі заходили все якісь перепони, диктовані незрозумілими мені подіями, про що ніхто мене не повідомляв, а що я клав на карб неунормованих ще відносин, наслідку кожної операції. Довше застановився я над алярмовим вицофанням з відтинку Коз. Загону, що наступило десь по 10. год. ранку. А тут поляки ставали чимраз більше активними. Я рахувався з протинаступом і задалегідь підготовляв відповідні об'єкти з метою за всяку ціну не допустити до розриву наладаного перстеня звязку. В тій цілі постановив я кріпко тримати вул. Мартина та обсадив доми, що стоять на східнім її боці. З цієї позиції унерухомлював я всі спроби польського протинаступу, а було їх 5. Однак під ніч я мусів сконцентрувати сили, бо не було людей, що пішли б на стежу, чи звязок і не пропадали тому лише, що не визнавшись в терені, по prostu губились.

Тому то я поділив сотню на дві частини, одна обсадила працкарню, а друга різню. Та люди, що їх я вислав на Підзамче до команди від год. 3—8 вечером, не поверталися, не поверталися і ті, що йшли на звязок з У. С. С. Я був під загрозою втрати усіх вояків. А тут треба було накормити тих, що залишилися та запастись в амуніцію. Отже я рішився самому вибратись на Підзамче та запастись в потрібні харчі, муніцію, здати звіт з положення, зорієнтуватись в положенні, та встановити спосіб звязку, просячи пару людей, обзнайомлених з містом та його закамарками, щоб цей звязок могли сповнити.

Команду здав на десятника з Оплицька родом, а сам з декількома людьми пішов на Підзамче. Там не міг я нічого довідатися. Спостеріг страшний розлад, чого не хотів, чи не міг мені пояснити сам командант. Ввиду цього, взявши хліб, два баняки капусняку з консервами та дві пачки набоїв, побіг до різні. Тут все було в порядку, так як я лишив. Та поляки ставали напирати й мені прийшлося посилити чуйність та звязок між обома частинами. Та не на довго. Біля 11. год. веч. поляки почали наступати на працкарню і різню; висилаючи сильні стежі до Збоїск. Я відтягнув частину сотні з працкарні до різні і звідсіля успішно відбивав кожну спробу поляків заволодіти різнею. Та такі сильні атаки і їх безпереривність, рівночасна ж метушня і крики в місті, як і заграва зі сторони середмістя непокоїли людей, коли я особисто не міг ще зорієнтуватись, що саме зайшло. Я був схильний взяти це на карб революти, чи непослуху своїх і ніяк не хотів вірити типам з напактованими наплечниками про нашу трагедію, що густими групами опускали Львів Жовківською вулицею. Не повірив словам Д-ра Костя Левицького й князя Вишиваного, що їх я задержав був у самоході на Жовківській вулиці біля різні. На їх представлення про катастрофу, я хотів їх арештувати за розсівання тривожних вістей. На жаль гіркі слова були дійсністю — та я не подавався. Відбила моя дитяча сотня ще один сильний наступ... і напевно остання, бо ранком, біля 7 год. 23. XI. опустила різню, подаючись на Збоїска і Малехів, з раненим своїм командантом.

Булавна сотня II. колом. Бригади під Львовом.

Стрільці на сцені

Написав Ярослав Гриневич, б. УСС., б. хор. УГА.

Знімка гуртка Українських Січових Стрільців-акторів українськог театру, — поміщена в Пам'ятковому Стрільцькому Альбомі, викликала в моїй пам'яті спомини, притрушені вже попелом забуття.

Здається, немов нині, бачу ту стрілецьку братію, обіднану під скиптром Мельпомени, що в часі воєнної хуртовини підтримувала культурно-освітнє українське життя. Призначений лікарською комісією до служби в запіллю опинився я в 1917 р. у Львові. Командант станиці У. С. С. отаман Др. Волошин опікувався українським театром, що тоді грав у великій салі Муз. Т-ва ім. Лисенка. За прикладом деяких товаришів стрільців — пішов і я, — зголоситися до праці в театрі у вільних, поза службою годинах.

Здавалося, що ніколи театр не був більш потрібний, як підчас світової війни. Серед жажливих подій на фронті, голоду у запіллю — людський ум — так військовий, як і цивільний бажав розради, забуття бодай на кілька годин будня. Не диво, що саля українського театру у Львові була тоді постійно виповнена по береги публікою.

А було чоґо: невіджалуваної пам'яті пок. Катря Рубчакова, управителька театру, монополевий „Карась“ з Запорожця за Дунаєм — Іван Рубчак, першорядний артист Василь Коссак з дружиною, інтелігентний і працювитий Микола Бенцаль з дружиною, капітальний у сальонових ролях Лесь де Новіна Розлуцький, добрий характеристичний актор Луць Лісевич і незрівняний М. Крушельницький, „артист до всього“ Володимир Демчишин, гарний тенор Евген Банах, працювитий Онуфрак. повний темпераменту Осип Гірняк, талановитий Евген Кохан, Ю. Танчаковський, композитор капельник Ярослав Барнич, вістун Озаркевич, стар. дес. Гринішак з дружиною, суфлер Степан Хомик і ще дехто — талановиті сестри Парохоняківні, Юрчакова, незрівняна в ролі п'яної молодиці Осиповичева і інші.

Чимало з названих уже не жиє, а чимало попрашалося з театром раз на завжди.

Не живе вже Катря Рубчакова, помер Лесь де Новіна Розлуцький, Онуфрак. Десь пропав Евген Банах (мабуть у большеві) та Евген Кохан (там же), Осип Гірняк (вивезений на Соловки).

Репертуар воєнного часу був багатий. Грали передусім народні пєси, рідше сальонові. Згадати хоч би такі як: „Ой не ходи Грицю“, „Вій“, „Безталанна“, „Маруся Богуславка“, „Невольник“, „Галька“, „Сватання на Гончарівці“, „Хата за селом“, і інші, зі сальонових: „Романтичні“, „20 днів тюрми“ і т. п.

Що торкається театрального внутрішнього порядку, — то управителькою театру була пок. Катря Рубчакова, режисером історично-побутових штук був Микола Бенцаль — а сальонового репертуару Евген Кохан. — Членів театральної дружини було около 40. — Вистави відбувалися в великій салі Муз. Т-ва ім. Лисенка, котрому управа

театру платила оплату за винаїм салі. Щоденно від год. 9—1 перед полуднем відбувалися проби, часто і пополудні, а вечером коло год. 6-ої сходилися артистки і артисти, щоби приготувити виставу. Гардероба жінок знаходилася на поверсі — мужчин у партері. Тут в гардеробі минали веселі хвилини на товариських розмовах, тут сходилися також театральні симпатіки. Тут лунали нераз політичні і воєнні дискусії, часто дуже весела розмова, а то і пісні стрілецькі.

Пригадую собі, що одного дня, коли я мав службу в станиці У. С. С. при вул. Зіморовича у Львові і був сам у канцелярії — прийшов до станиці австрійський старшина. Від нього я довідався, що до нашого театру цього дня вибирається „сам“ архикнязь Вільгельм Габсбург. Памятаю, як тоді я мчав до світлої дирекції, щоб її про те попередити. Бл. п. п. Рубчакова зарядила тоді строге театральне поготівля, скріпила хори й оркестру, повідомила про цей незвичайний випадок св. Юр. На вечір призначено „Ой не ходи Грицю“. Вечером у святочно прибраній салі, в якій видніла українська генераліція і штабові австрійські старшини, йшов „Гриць“ — Марусю грала п. Рубчакова.

З інших пригод варто згадати одну, підчас вистави „Невольника“. В одній дії зображено, як у неволі конає один з козаків, а решта невольників, заковані в кайдани, трохи співають, а потрохи плачуть. Підчас тої дії впадає на сцену дикий яґа з яничарами та насмівається з невольників, а деяких навіть бє. Трапилося раз, що ролю аґи грав артист Г... Стрілець Г... солідно ухарактеризувавшись, забув, що правовірним магометанам коран забороняє пити алкоголь... Тимчасом зближався його виступ на сцені, а режисер Микола Бенцаль, бачучи стан „аґи“ почав уже рвати волосся з розпуки. Та „аґи“ не було ким заступити. Яничари ввели його силоміць за куліси, встромили йому в руку кріпку наґайку з гудзами і в відповідну хвилину випхнули на сцену, міркуючи, що може на сцені він прийде до притомности і відіграє свою ролю як слід. І ось ми „невольники“ заковані в кайдани сидимо в гурті, раз-по-раз зітхаючи важко, а наш нещасний товариш (грав його Демчишин) конає на вязці соломи. Аж — тут... впадає на сцену юрба яничар, попихаючи вперед свого аґу, з грубезною наґайкою в руці. Аґа несамовито завертає очима й старається не втратити рівноваги. — Публіка жедє насторожена. Та інстинкт актора пригадав „азі“, що він тут щось має робити. Наґайка в руках.. аґа. Різкий свист у воздусі і наґайка, з цілого розмаху паде на нещасного „небіжчика“ Демчишина. Демчишин ожив з болю, але амбіція мерця не дозволяє йому рушитися з місця. Паде другий, третій, п'ятий, десятий удар. Чути притишений голос небіжчика: Гвалт! Тоді Г... кинувся на нас бездольних невольників. — Врешті після кількох хвилин такої масакри — яничари поривають озвірілого аґу — а через кілька мінут сходимо ми

до гардероби — наравду побиті, з гудзами і синцями на цілому тілі.

Або у „Романтичних“ Ростана, писаних білим віршом. Якось раз наш достойний суфлер в останньому акті забув добрий підручник, а забрав у суфлерську будку книжку без карток на кінці. Іде сцена, де грає Рубчакова і Лесь де Новіна Розлуцький. Новіна рідко коли виучувався своєї ролі. Він у добрій комітиві з суфлером, який його часто ратує. Але тут уже суфлер не міг нічого вдіяти. Та Новіна (хай земля буде йому пером) не стратив голови. Він миттю імпровізує свій власний білий вірш і на вивчені речення Рубчакової має миттю готову відповідь власної композиції. І то цілком нічого собі.

Театр грав не тільки у Львові, але часто виїжджав на провінцію: Стрий, Станиславів, Самбір, Коломия, прифронтний Золочів — це етапи стрілецької театральної Музи. Незвичайним успіхом увінчалися стрілецькі вистави в Чернівцях — столиці Буковини. Представлення йшли 3 тижні в міськнім театрі — при постійно переповненій салі — а розентузіязмована публіка — тому що це грали стрільці, вистоювала вже задалегідь по білети в черзі від театру, аж до ресторану Різля.

Йшли: „Барон циганський“, „Галька“, „Жидівка“, „Безталанна“, „Дай серцю волю“..., „Нещасне кохання“, „Дядя Ваня“ і т. д.

Коли в 1918 р. з розпадом царату засіяло золоте сонце свободи над Україною — разом з У. С. С. виїхав на Велику Україну і стрілецький театр. Члени театру замешкали в селі Грузькім коло Єлисаветграду, де організацію театру військова команда поручила стрільцям Бенцалеві і Рубчакові. — Щодо мужчин то все було гаразд, але жінок таки треба було дібрати з місцевих красунь. Наш театр грав тепер в столиці Херсонщини місті Єлисаветі у міськнім парку у літнім театрі. — Успіх театральний і касовий все першорядний.

Широка українська натура — широка як степи — любить забаву. І бувало бавилися стрільці і мішани, хлопці і дівчата... А тут, вже пора остання вертати до Грузького — бо відпустка кінчиться. Вертає театральна братія до Грузького підводами. Ранок. Колишуться лани пшениці, золотих соняшників. — У полі вже при роботі село. А тут надїжджає з міста ряд фір зі стрільцями артистами. У одній Рубчак на басі грає, Бенцаль на скрипці, Крушельницький бе у решітку. — Забава тай годі. І в тім веселім гаморі бере участь село, дівчата, парубки кидають серпи, коси, — і серед степу танцюють в такт стрілецької музики. Степ гуляє...

Все, що веселе, кінчиться часто несподівано. Розбавлені артисти вїзджають з музикою в село Грузьке — де вишкіл У. С. С. — Будиться командант от. Коссак: „зараз до звіту“ — паде його наказ. І ось настрої потах — тут дехто зажурився на добре звітом. Бо у вишколі нема жартів — послух передовсім. Готуються стрільці до звіту. Чистить Рубчак свій однострій, приплювус на черевики, — дарма, в однострою брак гузика, а черевики заболочені з заду — тай годі. Стає ряд артистів, представлених до звіту. Перший на самому переді Руб-

чак. — Він випростовується перед от. Коссаком — і ділим розмахом солідного вояка — вдаряє в дашок мазепинки. Шапка не видержує удару і злітає з голови, Рубчак її підіймає — і зачинає нано-во. — Тут от. Коссак в сміх, — і щоби успокоїти збентеженого „Карася“ — іменує його старшим стрільцем. Дальшого звіту вже не було.

Розказує дальше Рубчак таке: „тепер я вже „шаржа“ так як мій зять (покійний поручник Теофіль Мойсейович — що тоді був четарем) маю на ковнірі звіздку. Але звідки її взяти, тої зірки. Дали мені срібні четарські звізди. Нашив їх на ковнір, йду дорогою — все бє мені „в дах“ — аж рука омліла від салютування. — Десь звідкись лихо наднесло якогось „катона“, мадярського старшину, мабуть капітана. Я переходячи коло нього — не засалютовав. А цей як не закукурічиться, щось говорить до мене цілих десять хвилин, — а я не маю часу — (спішуся на квартиру — щоби по тих почестях відпочати). Ледви на міги випросився. — На другий день узрів мене у тих зірках сам отаман У. С. С. Коссак. Його кінь аж станув дуба — так впяв його острогами отаман Коссак — як узрів, що маю зірки не старшого стрільця а четаря...

В літі 1918 р. ми обидва, то є Банцаль і я (Рубчак) зголосилися як хорі. — Вислали нас тоді на провірку здоровля до Одеси. Дістали ми на дорогу два кружки сира, 2 фляшки руму, їдемо. — Дав я подержати Бенцалеві сир — а сам ховаю фляшки з румом. — Їдемо, їдемо тай їдемо... Скоштував я трохи руму, добрий... чим довше коштую, — тим рум видається ліпший. І ось нагадалася мені одна оперова арія — заспівав. Нічого. Заспівав ще раз... позбігалися до мене на залізничій стації всі німці зі сусідніх вагонів. Щось вони до мене говорять, махають руками, — говорять якимсь диялектом мабуть баварським, — нічого не розуміємо — ні я, ні Бенцаль. — Але, щоби їх не дразнити — ми до них: я, я, потакуємо їм. Аж дали нам спокій.

Врешті приїжджаємо до Одеси. Велике місто, тільки дверець залізничий паршивий. Питає Бенцаль мене, куди підемо? — (забув бідняга, що нам дорога до шпиталю).

— До церкви, кажу, „подякувати Богові за щасливу подорож“.

Зайшли ми до церкви. Пахне тут кадилом, свічки горять — повно тут монахів. Товсті, з довгими бородами та довгим волоссям. Правиться Служба Божа. Співає якийсь монах басом, — але куди йому. Висилаю Бенцалю до нього, щоби дозволив мені Апостола прочитати. — Позволив. Дивляться на мене цивілі — що я таки добре басом співаю, аж Бенцаль з задоволення кашляє. — Хочемо з церкви вийти — але де, монахи нас не пускають.

— Австрієц, просимо, кажуть, до нас — в гостину.

Зайшли ми до їх монастиря на якійсь там вулиці. — Здоровий монастир, грубезні мури. В середині коридори, у них повно дверей до келій, а на стінах висять образи, що представляють Винокура-діявола, що вигадав вино і подібний алькоголь. Але на коридорі нічого ми не робили, — бо вино

пили в столовій келії, — а пили ми його три дні і три ночі.

Зголосилися ми врешті до шпиталю. — Тут нас пороздгали, викупали, положили в ліжка. Приємно, тай годі... Лежимо ми оба тиждень, нічо... лежимо другий, — нічо... третій, — нам вже нудиться, — а по четвертім тижні лікарі узнали мене за здорового, — а Бенцалеві казали ще трохи полежати. У день мого виїзду з Одеси до Грузького вибухла в Одесі амуніція. — Я тоді стояв коло вікна, кинуло мене назад на моє ліжко. Поворотну дорогу до Грузького відбував я вже не залізницею але кораблем через Миколаїв. Бо на залізничій дорозі — не можна було переїхати, — був якийсь бунт селян, що не хотіли дати німцям збіжжа.

А далі оповідає Бенцаль: „Попрашав я з тяжким серцем Рубчака і остав сам у шпиталі. Нудьга, можна сказитися і когось покусати... Врешті після 2 тижнів ледво випросився назад до стрільців. — Приїзджая до кадри, а тут виджу, Рубчак вже готується до відїзду на виздоровчу відпустку. І то не куда будь — до Матері — Галичини. — Тоді я до звіту з просьбою за відпустку. — Дістав Богу дякувати. Ідемо обидва. Всіли ми в реставраційний вагон, Рубчак ще перед тим вичистив свої зірки, так сіяють як лейтнантські. Щоби достроїтись до елегантного настрою, який панував у вагоні, ми казали дати пляшку вина, а потім Рубчак випробовував свого баса. До нас присівся тоді якийсь генерал. Він намагався нас впоїти вином, але це йому ніяк не удавалося. У реванжі Рубчак заспівав йому кілька арій з „Циганського барона“ — з „Запорожець за Дунаєм“.

Ми висіли у Львові. Тут захопив мене листопадовий переворот. (Рубчак був тоді вже знову в кадрі У. С. С. на Буковині). У Львові йшли важкі бої. Мій стрілецький однострій стався предметом атак наших противників — і я знайшовся раз у такій ситуації, що мусів ратуватися утечею з каменіці, скачучи з поверха. Я тоді потовкся, згубив кріс і мене взяли до шпиталю, де перебув я 2 тижні. Звідси мене вислали до Тернополя.

Рубчака Стрілецька Команда звільнила тоді цілком з війська. — Узав тоді Рубчак фіру, поклав на неї провіянт, мішок муки, мішок цукру, запряг до візка куцика, що возив колись бубон з стрілецької орхестри, застромив на всі боки візка кріси, по одному на кожний ріг візка, за пояс поклав три револьвери і набійниці з патронами. Іде до Галичини... Це не жарти, — а подорож до краю, де війна, — горяча атмосфера“.

Розказує Рубчак дальше так:

„Іду я, їду, — ніхто мене не зачіпає, — бояться тай годі. Це не жарти — ніхто не має відваги мене зачіпати. І ось я близько Чорткова (моя покійна жінка там мала віллю). Іду дорогою, що веде між полями. — А тут до мене, як хтось не крикне.

— Стій. Хто їде? Що ви за один?

Задержав я коня, — та не знаю, чи то мене задержав свій, чи ворог — тож в страху говорю: „таж то я, ви мене не пізнаєте — як мається ваша жіночка і діточка? А той бісурмен до мене кричить:

— Пане! Я не жонатий! — що то ви цілий магазин амуніції зі собою везете? Злізайте! Зліз я з візка, а той до мене:

— Тут війна, а ви мене про жінку і діти питаєте. Хто ви?

—Таж то я, старий Рубчак — відповідаю. — Тоді цей грізний добродій — зіскочив з коня і до мене:

— А бодай вас дідько взяв, — я думав, що то якийсь большевик іде. Кудиж то ви вибралися?

— Я на Львів, прошу пана старшини — відповідаю, — там певно кріси пригодяться.

Розсміявся старшина і мене перепустив. Іду далі. Вже перед Чортковом хтось знов іде, ніби знайомі. Переїхали мимо мене, алеж не пізнали: а я пізнав: то мої діти. Кричу до них:

— Гоп, гоп, що ви мене не пізнали!

Бенцалеві, що опинився у Тернополі, поручив командант міста сотник Сіак зорганізувати військовий театр. — Приїхав тоді до Тернополя Рубчак, Крушельницький, Бучма, Фавст Лопатинський, Демчук, Калин, Зубрицький, Бас, Левицький — з пань були: Рубчакова, Юрчакова, Бенцалева, Осиповичева, Васишинівна і ін.

Артисти грали в Тернополі, — а відтак, як прийшло до трагічного відвороту нашої армії, то цілий військовий театр, в повнім складі опинився в Кам'янці Подільській — де назвався тоді: Галицький Український Фронтний Театр. Театр той був під протекторатом Нач. Команди У. Г. А. Артисти грали наперед у Кам'янці Подільській, а опісля в міру, як наші війська прочищували територію від ворога — театр перенісся до Проскурова, де грав два місяці, — а відтак перенісся до Винниці, де грав у міськім театрі. — Тут заскочила всіх злука нашої армії з Денікіном, а відтак похід у т. зв. чотирикутнику смерті. Театр переїхав до Кодими, відтак через Штрасбург—Тираспіль — до німецької колонії Баден, де знову заскочила його нова злука з большевиками. — Весь час походу через т. зв. чотирикутник смерті, не зважаючи на шалючий тиф і невидги, — театр грав. — Грав де міг і як міг, — на залізничих двірцях і т. п. Ішов репертуар головно історичний, як „Невольник“, „Маруся Богуславка“, „Гетьман Дорошенко“. Такий репертуар наказувала Н. К. У. Г. А. — що бажала покріпити військо на дусі. — На вистави приходило чимало видців з місцевого селянства, білети на вистави були до одного випродані“.

Розказує дальше Бенцаль: „У Бадені захопили нас большевики. Нас перекинено разом з галицькими частинами на відтинок — Літинь—Летичів, де ми грали для стрільців на фронті.

Та прийшла нова катастрофа.

Разом з нашою армією зійшлися і ми, члени Гал. Укр. Фрон. Театру — за кільчастими дротами. Нас вивезли до Львова, до того Львова, де колись ми збирали від публіки рясні оплески. Ішли ми на Яловець, через місто серед публіки, — чвірками, рівним кроком, як на військо пристало, артисти і артистки, — йшли ми осмажені степовими вітрами Великої України, знужденілі від невидги і хвороб, — п'яні від напиту, що його ми через три роки пили, — а якому назва: „воля“.

Пам'ятник поляглим у Раві Руській

День 26. VII. 1936 р. лишитья незабутнім днем для Равщини.

В цей день був відслонений і посвячений величавий Пам'ятник Поляглим Борцям за Волю України.

О год. 10-ій почалася торжественна Служба Божа, що її відправив о. дек. М. Дороцький з Потелич в асисті о. Заяця (Любича Князі) та о. Бахівський (Корчмин). Діяконували о. Кулинич (Камінка Криве) та о. Дацько (Тенетиська). Співав селянський хор з Потелич під управою п. Мاستикаша. Просторий майдан коло церкви заповнили вщерть маси вірних, бо невелика церква. Аж до кінця Служби Божої надходили церковні процесії з близьких сіл, майже всі з прегарно вишитими хоругвами. І так на це свято прибули церковні процесії з сіл: Потелич, Гребенного, Річок, Тенетиськ, Забіря, Селиськ, Гійча і Голого Равського. Всеж треба признати, що хоч у церкві було повнісько людей, завдяки впорядчикам не було зовсім натовпу ні замішання. Впорядчиками була студентська молодь з Равщини, побратими зі сокільських гнізд з Рави Руської, Річок, Деятиру і Потелич та луговики в одностроях з Камінки Боброїди.

По Службі Божій точно в год. 12-ій вполудне стануло 18 священників під проводом о. сов. ІЦасного Раствецького (Гребенне) до панахиди пе-

Пам'ятник Поляглим Борцям, збудований на кладовищі в Раві Руській старанням Виділу Філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Раві Руській. — Біля пам'ятника стоїть з ліва секретар Філії дир. Степан Совик, з правого боку артистрьбар П. Литвищенко. Пам'ятник відслонено і посвячено на святі в дні 26. липня 1936 р.

Могила невідомого стрільця У. Г. А. з Корнях, на кладовищі. — Біля могили зліва до права сидить секретар Філії Т-ва О. В. Могила з Рави Руської Степан Совик, стоїть зр. В. Котовський з Рави Руської і М. Грицина з Корнів.

ред символічною домовиною, уставленою на середині церкви перед тетраподом, яка вся потонула у вінках. На переді домовини виднів прегарний металевий вінок з дубового листя від Голодного Т-ва О. В. М. у Львові. На широких жовто-блакитних стяжках цього вінка напис: Поляглим у Равщині — Т-во О. В. М. у Львові.

Збірна панахида за поляглих, жалібні пісні і відправа 18-ох священників під проводом старенького срібноволосого о. Раствецького залишили дійсно незатерте вражіння. Радісно було на душі, коли втомлені обличчя вірних вслухувалися в кожне слово молитви і самі заносили горячі молитви за поляглих, між якими багато було мабуть з їх найближчих, які згинули геройською смертю під Равою Руською або таки на вулицях цього міста. Радісно було на душі, коли діти на живих руках батьків та матерей за прикладом старших теж простягали рученята до „Бозі“, а їхні очі світилися дивним блеском. Дійсно незабутня картина! Зпід церкви вийшли точно в год. 12.20 вполудне делегації з вінцями. На самому переді несли оба львівські делегати п. О. Карпінський та інж. Я. Гузар дуже гарний вінок від Т-ва О. В. М. у Львові. За ними ступали повагом ще 223 делегації з вінками з квітів, збіжжя, овочів, деревини і т. д. з написами від студентства в Равщині, від усіх установ і товариств у Раві Руській, далі

з Жовкви, Яворова, Мостів Великих та від різних товариств з сіл Равщини з написами у честь поляглих. Звертало на себе увагу кілька великих вінків з гарно підібраними написами від націоналістичної молоді кількох сіл повіту. По дорозі на цвинтар прилучилося ще до походу понад 70 делегацій з вінками, так, що всіх вінків на цвинтарі начислювали коло 300. За церковними процесіями ступало 22-ох священників під проводом двох деканів: равського о. М. Дороцького і немирівського о. В. Гучка. Перед і за процесіями та духовенством ішли три хори, а саме з Петелич, Вербиці та Піддубець і трубна орхестра з Немирова (всі музиканти мали сині шаравари й вишивані сорочки) і вкінці маса народу, яка йшла здебільша чвірками так, що хідниками йшли лише ті, які спізналися до церкви. Процесійний похід перейшов через ринок і попри костел на цвинтар. За процесіями йшло найменше 7.000 людей. Вистане згадати, що коли священники дійшли двокільметровою дорогою з церкви на цвинтар в год. 1.40 пополудні і почали відправляти молитви біля пам'ятника, народ надходив ще на цвинтар майже до кінця свята. Всіх учасників начислюють до 10.000 осіб.

На цвинтарі.

Довкола трьох спільних могил, у яких спочиває понад 100 стрільців У. Г. А., обрмованих бетоном, з квітниками і з плитами з виритими роками 1918—1919, станули делегації з вінками і впорядчики в чотирикутник, щоб ось так уможливити священникам посвятити величавий пам'ятник. Заслону з пам'ятника відкрив голова філії Т-ва О. В. М. у Раві Руській інж. В. Терпелюк, передав його в опіку греко-католицькому духовенству й церкві і попросив, щоб оо. декани зі священниками посвятили пам'ятник. Промова голови філії відпала, бо староство заборонило її виголосити.

Алегорія України.

З відслоненням пам'ятника багатотисячна маса народу мов зачарована вдвлялася у маєстатичну постать жінки (алегорія України) — з убитим стрільцем — долота відомого нашого різьбаря С. Литвиненка. Це безумовно найкращий пам'ятник того різьбаря. На квадратному цоколі, високому 3.30 м., широкому 2 м., який спочиває ще на двох сильних фундаментах, поміщена на верху група з двох осіб, скомпонованих у трикутнику. Перша з них — це сидяча постать жінки (алегорія України), яка тримає в руках убитого стрільця. Лівую рукою пригортає голову стрільця до своїх грудей, правою міцно сперта на скелю. Голова жінки в гордому русі звернена на схід, з виразом неспожитої енергії в устах, болю, завзяття й одночасно рішучості в очах. Голова і шия жінки накрита немов на-

міткою жінок із залищицького повіту, яка нагадує скоріше княжий діядем. Ціла постать жінки в стилізованому українському одязі. Різким контрастом до енергійної постаті жінки є фігура стрільця, у стрілецькому однострою, повна безвладу і знесилення. У стрільця дійсно гарна мужеська голова, яка усіми своїми рисами висловлює стоїчний спокій після совісного сповнення свого найбільшого обов'язку.

Цілий матеріал цього маєстатичного пам'ятника, високого на 5 метрів, це штучний масивний, сильний та ефектовний граніт. Обі постаті і долішні фундаменти шліфовані, середня частина — цокіл насікані. Робить вражіння природньої скелі. За дійсно мистецьку працю при будові цього пам'ятника поляглим, яка тревала 5 місяців, гратулювали сердечно мистцеві різьбареві С. Литвиненкові численні інтелігенти та священники. О годині 3-ій свято закінчено.

На пам'ятнику вгорі видніють вириті золотими буквами такі слова св. Євангелія: „Більшої любови не має, як хто життя своє віддасть за друзів своїх“.

ВІЯСНЕННЯ ДО СВІТЛИН.

1. До світлини „Відділ Української кінноти“ на стор. 11. ч. 7—8. 1936. р. „Літопису Ч. К.“ повідомляю згідно з Вашим бажанням, що це є відділ кінноти отамана сотника бл. п. Якова Шепеля. В середині перший ряд: сот. Я. Шепель, праворуч його підполковник Григорович-Барський, ліворуч односельчанин Хар. Паньковецький, в білій шапці пор. Олійник, решта козаки відділу. Штаб стоїть на бальконі (підвищенню) коло будинку, це місто Хмельник на Подільщині, світлено під кінець міс. листопада чи початку грудня 1919. р. На бальконі стоїть поміж штабовцями пор. Павло Лах, галичанин (не знаю, де перебуває — походить з повіту Судова Вишня), він мігби щось докладнішого про цю світліну написати.

З поваженням

Зинаїда Шепель-Майстер

сестра бл. п. от. Якова Шепеля.

2. До світлини „Група старшин спільної української юнацької школи 1920. р.“, Л. Ч. К. ч. 4, с. 5.

Знизу сидять (з ліва на право): 1. пор. Луцький (придніпрянець, з кулеметної сотні). У середньому ряді: 8. не „Ємець“, тільки кубанець Теліга, фельдшер школи й бандурист. Стоїть у першому ряді: 4. Сотник Баляев (у Станіславові обняв команду кулеметної сотні після відходу зі школи сотн. Лиханського). У горішньому ряді: 4. не сотник „Осмоловський“, тільки сотник Немоловський, спершу командант першої пішої сотні, згодом командант пішого курія.

М. Андрусак.

Данський посол про козацьку Україну і Московщину

Подав В. Січинський.

(Докінчення).

Життя і побут росіян (москалів).

Не менше цікаві спостереження посла про життя, побут і звичаї москалів. Застав він їх в добу найбільших „реформ“ та європеїзації цілого життя; але ця європеїзація була дуже поверховна та не закривала справжнього обличчя росіян.

„Таким чином, хоч під цю хвилю у своїй поведінці росіяни і стараються наслідувати, як малпи, інші нації, хоч вони і вдягаються у французький одяг, хоч по зовнішньому вигляді вони трохи оєсані, але у середині їх по старому сидить хлоп“ (ст. 295).

Про побут і життя росіян посол пише досить багато і не може надивуватися диким, грубим і варварським звичаям. Наведемо деякі:

„В Росії від усіх недуг лічать три лікарі, уживаючи для того хорих і здорових: перший лікар — це російські лазні („бані“), другий — водка, котру пють як воду або пиво усі ті, котрим дозволяють засоби, і третій — чеснок, котрий росіяни вживають не тільки як приправу до кожної страви, але також їдять сирий серед дня. Через те від них завжди зле смердить, а чужинець, що приїзжає до Росії у перше і не звик до смороду, рішучо не в стані сидіти у них у кімнаті, особливо при численному товаристві“... (ст. 297).

„Вживаючи огидну страву, до того ще вдягаючись скрайно неохайно і брудно, звичайно без білизни, росіяни розповсюджують від себе такий огидний, поганий сморід, що проживши три-чотири дні у тій самій кімнаті, остаточно затроюють в ній повітря і на довший час залишають після себе сморід, так що для чужинця кімната залишається неможлива до замешкання“... (ст. 299).

Про взаємовідносини серед російської військової старшини посол пише, що „молодші офіцери служать вищим офіцерам як льокаї“, але часами „раптом без ніякої причини, стають з ними за панібрата. Найбільш дивно, що генерал-адмірал та інші достойники можуть від обіда (обідають коло 10 год. рано) до півночі курити, пити та грати в карти на гроші з найнижчими своїми підвладними“.

Загалом характеристика росіян і російських достойників у данського посла знаходить постійно такі вислови, що вони „пихаті, чванькуваті, усіх у чомусь підозрівають, скупі, шкарадні, дрібничкові, тупі, грубіяни, незграбні, брехливі, неосвічені і нечемні“.

Російські державні податки і суд.

Про господарське життя і внутрішні політичні справи пише посол, порівнююче, не багато, зате його влучні помічення про податкову систему, суд

та адміністрацію дають яскравий образ цих сторінок російського життя.

Цікаво — каже посол, — що нема ні одної ділянки народніх прибутків, котрої цар не монополізував і з котрої не брав би своєї частини. Навіть шинки по цілій Росії тримає цар і одержує від них прибутки. Кожна рибальська сітка, котра бідняку дає харч і та обложена тут річним податком.

Посол постійно згадує про неоправдані арешти чужинців-купців та інших в Москві, безправне забирання у них маєтку тощо, з чого користав і сам цар (ст. 135). „Загалом цар (Петро I) лише вдає сторонника законности. Коли станеться яка-небудь несправедливість, невдоволення покривджених мусить відтягнути на себе князь (Меньшіков)... Цей „порок“ дуже затемнює добру славу Єго Величності“.

Далі посол говорить про численні випадки, як без суду схоплювали ріжних людей (і чужинців) і відбирали у них увесь маєток — „У Росії закон сминають на кожному кроці і вирішують справи без суду“ (ст. 136). У всьому можна було зрештою „відкупитися, даючи Меньшікову „взятку“ 10, 20 чи 30 тисяч рублів! При чім з того цар дістає „свою частину“! „Загалом мені подали стільки прикладів беззаконности і насильства, які роблять в Росії у відношенні до чужинців і росіян, що на їх перераховання і оповідання не вистарчило би багатьох стоп паперу. Зрештою, що можна очікувати кращого в країні, де вищі достойники по-постійно повторяють: Нехай цілий світ говорить, що хоче, а ми все-таки будемо робити по своєму“.

В іншому місці, описуючи ріжні тортури і биття батогами, які уживають москалі при карах над обвинуваченими і м. і. так зване колесування, — посол пише: „Видовище це обурююче і жахливе“.

Нераз згадує посол також про порушення обітниць, котрі святочно складали росіяни перед капітуляцією кожної фортеці. Наприклад залозі Виборга сам цар обіцяв вільний прохід до Швеції, але коли вже Виборг передали російським військам, то б. команданту фортеці переказали, що „Його Величність (цар) не має наміру виконати обітницю“...

Те саме було з залогою Нарви та інших шведських фортець а також з полоненими, котрих ніби відпускали до дому а по дорозі при всякій нагоді повертали.

Бачучи на кожному кроці такі відносини, обманство і страшні відносини життя у Росії посол пише: „Загалом, як в справах грошових, так і в іншому відношенні, умови життя в Росії скрайне тяжкі, і ми, данці, повинні дякувати Господу Богу за особливу Його прихильність до нас“!

Освіта і поведінка москалів.

Подані вище факти і спостереження данського посла досить проречно свідчать про стан освіти і виховання на Московщині у початку XVII. століття.

Про звичайних обивателів посол пише:

„Хоч росіяни бють поклони перед образами і часто хрестяться, але остільки неосвічені і тупі в питаннях християнської віри, що в Данії трьохлітня дитина знає більше, як пересічний дорослий чоловік у Росії!“

Як справа стояла з освітою найвищих достойників і державних мужів, свідчить факт, що сам князь Меншіков — „друга особа після царя“ не вмів ні читати ні писати.

Не знали ніякої мови крім російської — канцлер Головкін, новгородський митрополит, духовник Петра I. Жадний з достойників не знав латинської мови, що панувала тоді в освічених колах і королівських дворах. При царському дворі була одинока особа, що знала латинську мову — Мусін. Пушкін. Знова з царем данський посол порозумівався голяндською мовою.

Одинокою школою вищого типу у Росії була т. зв. „Патріярша школа“ чи гімназія у Москві. Ректором цієї школи був Теофілакт Лопатинський „що народився і вчився у Львові“, всі професори виключно з українськими або білоруськими призвищами, яких посол називає „православними з Польщі“, а навіть студенти цієї школи „виключно православні з Польщі“.

Про виховання і чесність росіян свідчить також їх поводження з чужинцями і послами.

Посол наводить численні імена чужинців-старшин, командантів, що служили у російській армії, хоч найстарших командантів цар старався призначати росіян не зовсім довіряючи чужинцям — переважно німцям. Одначе з чужинцями-старшинами поводитися так, щоби при кожній нагоді не доплатити їм належної платні.

„Звичайно в Росії, коли хотять позбавити якого-небудь старшину-чужинця належної йому платні, то починають проти нього переслідування (звичайно судові, ніби за якусь мниму провину), а пізніше доти його водять і не звільняють, доки він не витратиться зовсім“. (кн. Н., ст. 518).

Не краще поводитися росіяни і з самими послами чужих держав:

„Про що тільки чужоземному послу не доводилося просити у російських урядовців — про мешкання, чи дрова, чи добові т. д., він мусить ходити („таскаться“) до них і кланятися, ніби є російський підданий, і все таки йому не вдається добитися і половини того, на що він має право“. Притім данський посол оповідає як його викидали з мешкання в Петербурзі.

„Що можна було доброго сподіватися від людей (російських урядовців), котрі просто проголошують, що роблять згідно тільки з їх власною користю і вигодою і не звертають уваги на те, чи добре чи зле висловлюються про них чужинці“.

„Цікаво, що чужоземним послам при російському дворі дуже рідко можна добитися від ро-

сійських міністрів писемної відповіді на свої пропозиції... Трапляється це головним чином тому, що росіяни бояться звязувати себе писемними зобов'язаннями; бо при одних лише усних відповідях, за відсутністю документальних доказів, вони не вважають себе обов'язаними і поступають так, як їм захочеться, згідно чи незгідно з обітницею“....

Приглядаючись до поведінки і способів розмови поміж росіянами, посол пише: „Іноді при зносинах з росіянами допомагає лайка“, тому часами посол також уживав такого засобу „впливу“, наприклад, коли треба було дістати з „Приказу“ коней для переїзду з Петербургу до Москви.

В іншому місці згадує: „Загалом, коли маєш діло з росіянами, треба говорити з ними гостро і погрубіанськи, тоді вони уступають; коли ж поводитися з ними ласкаво, то від них неможна нічого добитися“.

Данський посол на Україні.

Перше місто, яке переїхав данський посол на Україні, було Каречів, як пише він „найближче від Москви місто Російської України“.

У Сівську командант Григорій Культовський вивтав посла і прислав йому бочку пива і боклагу горілки. Вражало посла, що Сівськ добре укріплений.

15. червня 1711 р. посол, як пише, „доїхав до болота, що ділить Російську Україну від України Черкаської або Козацької, в котрій я ще не був... У віддалі 10 км. від Глухова я побачив перше село Козацької України Nesman. У цілій околиці прекрасні лани“.

Про Глухів каже, що там військова залага з москалів тому, що цар „не дуже довіряє козакам“.

„Козаки будучи народом вільнолюбним, невдоволені царем за призначення до їх фортець російських командантів... Вважаючи себе вільним народом вони огірчені, що постійно мусять прислужуватися царю і виконувати його накази“.

В резиденції гетьмана Івана Скоропадського — Глухові посла прийняв „віце-гетьман“ Андрій Мартинович, тому що сам гетьман був у поході на чолі 30.000 козацького війська.

Уперше за весь свій побут у Росії, посол не згадує про це прийняття як дику п'ятику — як це було на Московщині. Навпаки це прийняття прийшло йому до вподоби, називаючи його „прекрасним“.

„Мешканці Козацької України живуть в добробуті і приспівуючи. Вони без мита продають і купують різні вироби (крам), займаються яким забажають ремеслом і чим хтять промишляють. Платять вони тільки певний невеликий податок гетьману“. (Порівн. з царськими податками!).

Про самих козаків пише: „Вони у всіх відношеннях чистіші і чепурніші від росіян“.

У Глухові посол зробив візиту також гетьманші і „старшому українському судді“. Про останнього пише: „Це розумний, цілком добре вихований старець“.

Про відносини поміж царем і гетьманом пише, що „Цар постійно тримає на Україні міністра, щоби той пильно слідкував за гетьманом... Крім того,

під час походів при Скоропадським стоїть російський генерал-майор Бутурлін, командант 3- чи 4-тисячного відділу добре вивчених російських жовнів“.

Подорожуючи далі на Київ данський посол вступив до Королівця.

„Королевець велике гарне місто... Вулиці в ньому прекрасні, котрих я в Росії нігде не бачив; будинки гарні, міцні, чисті, виступають на вулицю, як у Данії, а не стоять в глибині подвір'я, як в Росії. Перед службою Божою звонять тут у дзвони у три голоси, як у нас, а пізніше під час самої відправи рідко позвонюють. Козаки, подібно до росіян грецької віри, але у дзвони звонять по нашому (данському!), між тим як росіяни виключно „трезвонять“ (без порядку і галасливо).

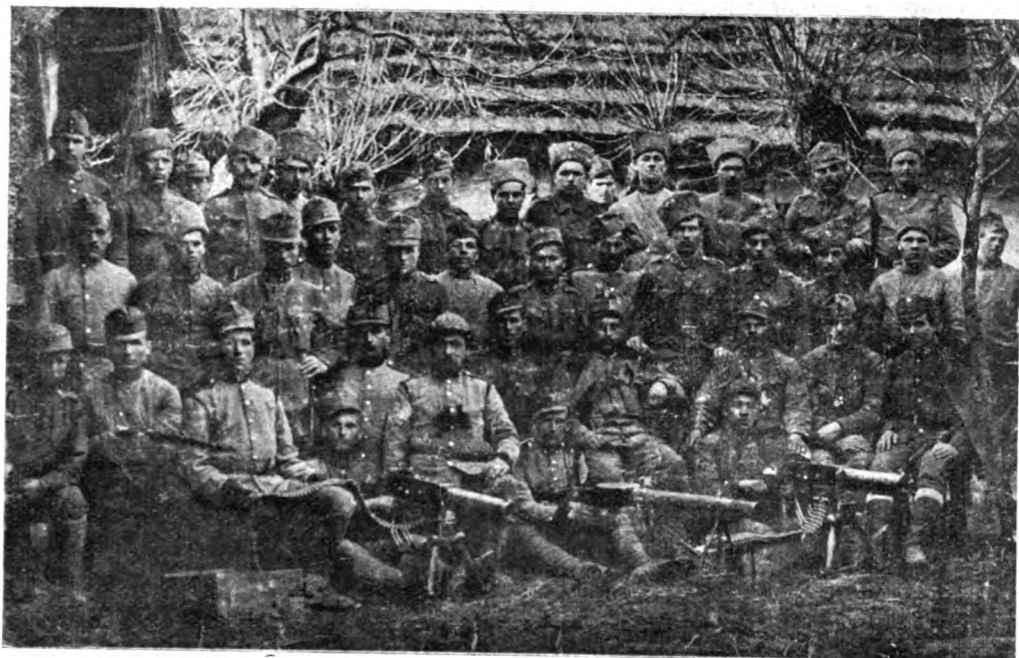
Оповідючи про ціни, посол підкреслює, що мука, риба, сіль, горілка, тютюн тут коштують дуже дешево і доброї якості.

Про цілу свою подорож на Україні посол з особливою приємністю пише, що скрізь його витали, гостили і виявляли особливу увагу не тільки по містах але і по селах, чого не було у Росії.

„Місцеві мешканці — каже посол — як взагалі усе населення Козацької України, відзначається великою ввічливістю і охайністю, вдягаються чисто і чисто утримують доми“. Усе те данського посла очевидно особливо вражало після Московщини, тому під час свого переїзду про чистоту і охайність українців говорить наворотом кілька разів.

Одинокі непорозуміння бували на Україні з кінями і підводами. Ці збирали по селах для посла московські „пристави“, які не раз не тільки зустрічали нехоть але відкритий спротив. Це явище посол, цілком слушно, пояснював ненавистю місцевого населення до царя і московських губернаторів.

Переїзжаючи через різні міста і містечка посол особливо відмічає Ніжин, про котрий пише:

Кулеметна сотня 5. пол. куреня ім. Мазепи.

„Ніжин велике торговельне місто, укріплений прекрасним валом. У місті стоять дві чудові, великі, восьмикутні церкви, прекрасної архітектури... У Ніжині російський командант з російським відділом у 600 людей, а крім того у місті стоїть цілий полк“.

Підїзжаючи до Києва посол довідався, що через Дніпро до Києва можна їхати кожному, але з Києва за Дніпро треба мати паспорт.

Про свій короткий побут у Києві посол пише не багато і то головню про одвідини Лаври.

Про свою візиту у митрополита м. ін. пише: „Митрополит — гожий, увічливий старець, що дуже добре говорить латинською мовою“. Будучи

Підстаршини 3. сотні 5. пол. куреня ім. Мазепи

у Лаврі посла знова дивує, що можна тут теж розмовляти з ним латинською мовою. При тім треба пригадати, що у Петербурзі посол мав великий клопіт з мовою, а навіть відмітив, що сам дучовник Петра I. не тільки не знав латинської мови але не знав латинської абетки. Зовсім не знали іншої мови окрім російської також новгородській митрополит, сам канцлер і майже усі російські достойники.

Крім того, данський посол одмічає, що по українських селах ходять до церкви з молитовниками, с. т. грамотні; в той же час відмічає, що сам князь Меньшіков не вміє ні читати ні писати!

При дальшій дорозі посол описує Білу Церкву, яку, як каже, торік здобували татари з 40.000 військом разом з 20.000 українськими козаками „під командою козацького головнокомандуючого або гетьмана Орлика, котрого Шведський король призначив замість Мазепи і 5.000 людей доброго польського війська“, при чім „при поляках були інструкторами 40 шведських старшин“.

На Правобережній Україні.

Вступаючи на територію Поділля, посол називає її „Польською Україною“, при чім зауважає, що ця країна після останніх війн дуже зруйнована, тому скрізь бракувало йому харчів. Дуже зруйнований був м. ін. і Немирів, „одначе — додає Ю. Ю. — і останній його будиночок чистіший від найпишніших московських (російських) палат“! (ст. 246).

Яке становище було тут російського війська, свідчить замітка посла: „Дорога у Ясси до російської армії через Сороки на Дністрі небезпечна. Сильні відділи Запорізьких козаків забирають у полон обози і ще нещодавно відбили від росіян 700 підвод з хлібом і мукою“...

Про Винницю пише: „Тепер місто занедбане. Її велика церква, гарної архітектури, тепер пустує і майже зовсім зруйнована. Коло самої Винниці стоїть старовинний монастир, обгороджений мурами“.

„Бар — велике широко розташоване, але знищене і запустіле місто. У ньому ще досі є багато камяних церков і домів, котрі зрештою по більшості у руїнах... Колись місто було сильною фортецею, тепер від його мурів залишилася лише основа. У місті зберіглася, одначе, невелика цитаделя з невисокими, хоч і грубими, камяними стінами. Залога її складається з 70-ти польських драгонів. Жие у ній командант, полковник Снек, по походженню німець.“

Другого серпня посол приїхав, як пише „u Sienkow“ (Зіньків!) велике місто, оточене камяними стінами; тепер місто зруйноване. В одному його кінці, на горі, стоїть трьохкутна фортеця з камяними мурами і трьома високими вежами. Гармат в ній не багато, залога складається з 30-ти польських жовнірів. Зіньків належить польському коронному воеводі Синявському.

Посол м. ін. жалує, що не міг оглянути знаменитого Камянця-Подільського тому, що мусів змінити свою дорогу для того, щоби побачитись з царем під Могилевом Подільським.

Про цю гостину Поділля посол пише: „Тутешня країна дуже урожайна, між іншим природа нагородила її багатим лісом з лип, буку, берези, вільхи і ліщини“.

Між іншим, посол їхав у супроводі російських драгонів, як оборони проти татар та ін. „Я жививав — пише посол — чимало заходів, щоби стримувати призначених мені драгонів від грабунків і бандитизму. Свалілля їх доходило до того, що вони часто просто погрожували залишити мене, якщо я не дозволю їм робити, що вони захотять. За моїми плечима вони грабували усякого зустрічного, продавали жидам мої коні, котрих потім, після отримання грошей, викрадали у них знову назад, щоби я нічого не помітив; зупинили раз одного жиди, що гнав биків, на котрих було випікане царське тавро, і стали запевняти, що бики належать царю, що жид їх вкрав, через що вимагали з нього по карбованцю за штуку, погрожуючи, що за непослух, відберуть від нього товар силою“.

Московська невдача за Прутом.

Цікаві відомости подає також посол про невдачу московських військ у війні з Турками, коли в липні 1711 р. цар загнався аж за Прут коло Ясс і був у безвихідному положенні. Стотисячна турецька армія оточила ціле московське військо у кількості 36.000. „Як оповідали мені наочні свідки, цар, що був обхоплений зі всіх боків турецькою армією, був у такому відчаю, що, як напівбожевільний, бігав узад і вперед по таборі, бив себе у груди і не міг сказати ані слова. Більшість його оточення думали, що з ним станеться удар“... Але „царю вдалося зробити замирення, переконаючи і підкуплюючи (!) турецького везира; інакше з російської армії не зберіглося б ні одного вояка“. Бо з одного боку проти неї стояли турки, в тричі більшої сили, з другого боку в тилу протікав Прут, на протилежному березі котрого знаходилося коло 2.000 козаків, татар, турків, поляків і шведів... „Цар примушений був піддатися умовам, пропонуваним йому Отоманською Портою; але все це ніщо у порівнанні з полоном, який загрожував царю і цілій його армії! А вже один голод примусив би росіян до капітуляції. Коли б навіть припустити, згодом зрештою надто неімовірний, що цар цим разом перемиг би турків, то війна все одно через це не припинилася би. Вона затягнулася б надовго, між тим акція проти шведів була б на той час припинена або позбавилася б потрібної сили“. Пеложення російської армії було тим гірше, що бракувало води: „у жовнірів від спраги, з носу, очей і вух текла кров; багато жовнірів, що добралися до води, споювалися нею і вмирили, інші терплячи голодом і спрагою кінчали самогубством і т. ін. Словом, біду російської армії трудно зясувати. У положенні більш безвихідному, ніколи ще не була жадна армія, — це я міг зясувати від усіх оповідань, які я чув“!

Як відомо, у цій акції проти російських військ брав участь разом зі шведами гетьман П. Орлик, але і тут цар вийшов цілий завдяки часто уживаному московському способу — підкупству!

Данський посол просив показати йому окремішій

московсько-шведський договір, але в цьому йому відмовлено, викликаючи у посла обурення. (Як відомо, цар мав звільнити цілу Україну!).

Оповідає посол ще один характеристичний момент: „Під час боїв цариця роздала (подарувала) усі свої дорогоцінні каміння і прикраси першим-ліпшим слугам і старшині, але після примирення відбрала у них ці річі назад, кажучи, що вони були роздані їм лише на збереження“...

Данський посол у Галичині.

З Поділля посол їхав до Львова через Ярмолинці і Тернопіль. Про Львів данський посол пише так:

„Місто оточене високим валом, а внутрішній бік зміцнений невеликою старовинною стіною з вежами. Старе місто гарніше усіх інших міст подібного розміру. Тут багато красних палат; майже усі дома п'ятиповерхові, з невеликими кольонами: з цілих кубічних каменів (квадратів) та прикрашені прекрасними різьбами; вікна мають залізні ставні і ґрати. Впрочім, війна зруйнувала важніших обивателів, і де-які будинки знищені... Мужчини у Львові носять польський одяг, жінки — французький. Загалом у місцевих жінок непомітно нічого польського! У Львові є замок; стоїть він на високій горі, що перевищує найвищі шпиль церкви, оточений мурами і вежами і може обстрілювати усі міські вулиці“.

Далі посол оповідає, що вмішування росіян у внутрішні справи міст тощо викликало у місцевого населення обурення і нехоть до росіян тим більше, що „шведи поводитися увічливо, тоді як росіяни поводитися по-грубіянськи... Росіяни зявилися як союзники, однак вимагали від поляків податків, а тепер їх доставши, все таки розбийничають, грабують, крадуть, відкрито роблять усякі

Хорунжий У. Г. А. (золочівська бригада) Михайло Галань (молодший). Помер у Вінниці в січні 1920 р. на тиф.

Вістун У. Г. А. Василь Гудз, 1-ий под. полк. Пропав без в'їстки на В. Україні 1920 р.

насилля, забирають все з домів, у яких мешкають; безсовісно, навіть у час посту, коли не сміють їсти мяса, забивають худобу, тільки для того, щоби продати шкіру, а туші кидають псам, та роблять інші численні надужиття, опис котрих заняв би надто багато місця“.

Так кінчає данський посол Юст Юль характеристику своїх союзників-росіян!

Зі Львова посол їхав до Ярослава а далі по Сяну баркою плив до Варшави. Перепливши Синяву, 26 вересня посол згадує „місто Уліна, з останньою на мойому шляху православною церквою у Польщі“. (Очевидно, мова про Улянів над Сяном).

Ще раз з росіянами.

Де-який час посол ще був у Торні, знов таки оповідаючи про надужиття російських військ у місті. І так полковник Долгорукий відібрав у горожан ключі від міської брами, „хоч був тут як сторонній гість“. Місто мало платити за кожного російського жовніра, але і в цьому були надужиття, бо вимагали ще більше ніж було жовнірів. — „Надвїшка йшла до кишень рос. старшини. Кожний старшина силою забирав приміщення: так само робила і сама цариця. Крім того для цариці міщани мали задурно доставляти харчі, напитки, коні і т. д. „Усіх вибриків російського грубіянства — каже посол — не перерахуєш!“

Далі посол оповідає інцидент, який стався у місцевій церкві під час служби Божої, у присутності посла вечером 29 вересня 1711 р.

Цим данський посол закінчує свої численні помічення про освіту, культурність і звичаї царських достойників і самого царського двора.

Історія статуту польової служби

Написав *Верголомій Бетимович*.

В квітні 1917 року, приймаючи участь у творенні українського війська, я розпочав виготовляти для майбутньої української армії найпотрібніші військові статuti, перекладаючи їх з московських.

Такі статuti, як внутрішньої служби та дисциплінарний, могли повстати лише після попереднього вивчення дотичних матеріалів та узгляднення нових умовин та вимог, які що дня приносила революція. — Ті статuti треба було, відповідно до нових вимог життя, створити наново.

Подібно ж було зі статутом строевим, у якому треба було узгляднити всі ті зміни, які мусіли бути в ньому повстати одночасно з розвиненням технічних засобів війни. Словом, усі ті статuti повинна була створити спеціально покликана воєнно-вчена установа.

Більш-менш на довший час і по війні міг був залишитися статут польової служби — для війни маневрової, як за час великої війни виробився статут для війни позиційної, у вигляді „інструкції до боротьби за укріплені позиції“.

Зваживши всі ці конечности, я рішив перекласти на українську мову „Статут польової служби“ та „Інструкції до стріляння з 3-лінійного карабіна“ взірця 1895 року.

В той час 7. пограничний Заамурський піх. полк, у якому я заступав адютанта, стояв у дивізійній резерві в с. Телячому, недалеко від м. Козової.

Маючи добре налажений штабовий апарат і прекрасно вишколених помічників-старшин, роботу яких я лише контролював, я мав змогу кілька годин денно присвятити на переклади.

Дуже в пригоді став мені „Російсько-український словник Уманця й Спілки“, мій нерозлучний товариш від р. 1908.

Та, не дивлячись на все превелике багатство того прекрасного словника, бракувало в ньому всяких військових термінів.

Звичайно, за переклади я засідав десь від години 10—11 ранку, після ранішнього докладу в команданта полку й працював — з обідною перервою — десь до години 12—13.

Підчас праці всі технічні вирази, яких не знаходив я у словнику, я виписував на картку.

Пізніш, по годині 19., після вечірнього докладу в команданта, до мене приходила „термінологічна комісія“. Я до неї притягнув: 1) Поручника Рибак, в минулому вихованця глухівського педагогічного інституту і пізнішого команданта українського куреня 7 п. п. 3. п.; поручник Рибак, добре знаючи українську мову, мав добре, сказати б, відчуття її; 2) Штабового писаря Ілька Халяву, колишнього земського урядовця з Полтавщини, який поза добрим знанням живої народної мови, ставав мені

в пригоді ще й тим, що перекладені розділи статуту відбивав на писальній машинці і 3) мого вірного гайдука*), Остапа Р...а, полтавського козака; Остап Р...ко — добре знав словництво сільськогосподарське й від свого діда-чумака — словництво чумацьке.

Звичайно, я зачитував відповідне слово не одірвано, а в цілому дотичному реченню, й Остап мусів одразу ж те речення сказати по-українськи. В усіх випадках, коли то було якесь поняття прогостіше, що містило в собі якусь одну ідею чи образ, Остап дуже влучно потрібне слово перекладав чи, принаймні, подавав добру ідею для перекладу. Трудніш було зі словами для означення понять складніших. Тоді доводилося добре нагріти чуба, доки ми знаходили потрібне слово. Не раз доводилося залишати в перекладі термін московсько-російський, в надії, що з часом потрібне слово „само прийде“, чи пощастить нам, стрінувшись з тим словом при якійсь іншій ситуації, „викувати“ добрий новотвір.

При творенні й усгаленні воєнно-технічної термінології намітилися такі головніші засади:

1. Кожен термін повинен бути короткий, по змозі однословний, виразний і милозвучний;

2. Термін мусить, по змозі одразу, давати виразне поняття й розуміння про предмет чи про дію, яку означає;

3. Коли відповідного українського слова, яке докладно віддавало б зміст даного поняття, нема, то треба вжити якесь інше слово, яке давало б поняття про предмет (дію, призначення і т. д.) — по асоціації ідей — чи то зовнішньої подібности, чи по аналогії в змісті, чи по своїй функції;

4. Коли нема відповідного українського слова чи, коли не можна заступити його словом по асоціації ідей, як сказано в точці попередній, тоді треба узгляднювати закони українського словотворення, витворити нове слово, яке мусить відповідати вимогам доброго терміну, як про це сказано в точках 1 і 2 — через получення двох слів чи через застосування відповідних префіксів та суфіксів — залежно від предмету, призначення чи функції даного предмету або дії, для означення яких має служити новий термін.

5. Слова характеру міжнародного, надто похідні від пнів грецьких чи латинських, — перенести до української термінології цілком, відповідно їх ізфонетизувавши;

6. У випадках скрайніх — запозичити чуже слово — термін з якої-будь іншої слов'янської мови — лише не-московської — знову ж слово те відповідно зфонетизувавши.

*) Гайдук — чура.

За квітень, травень і по день мого поранення підчас „наступу Керенського“ в дні 18. червня (ст. ст.) 1917 р. встиг я перекласти до 500 параграфів статуту й лишилось перекласти ще яких звиш 300 та ріжні додатки.

Після поранення наступила довша перерва в праці, бо маючи прострілену ліву ногу й праву руку, мусів я лежати й не міг писати.

Коли на початок серпня рани трохи підгоїлися і я міг вставати й ходити, але ще довший час не міг писати, то в допомозі мені стала моя сужжена, яка в свій вільний од праці час писала під мій диктат.

На кінець серпня я вже міг писати й праця пішла швидше, а в перших днях жовтня переклад був готовий. Частина перекладу, яку я зробив у Києві, була писана від руки, бо не було кому відбити її на машинці.

В жовтні я предложив цей переклад начальникові Военно-Шкільного Відділу Українського Військового Комітету (нині підполковникові), А. П. Чернявському, який скерував мене до начальника Відділу статутів і навчання. Начальником тим був старший „унтер-офіцер“ (підстаршина) з нестрєвих, Ровинський — сквирський жидок з походження, ветеринарній фершал з фаху й, здається, ес-ер по партії. Він прийняв мене з висока — прихильно і дав відчути, що він — „особа“. Приобіцяв з перекладом ознайомитися, видати його друком. Пізніш я кілька разів заходив до Ровинського й він кожен раз обіцяв справу з друком урухомити.

Після 3. Універсалу Центральної Ради, коли Український Військовий Генеральний Комітет перетворився на Українське Міністерство Військових Справ, при ньому почав формуватися Генеральний Штаб, в якому першим начальником був Генштабу генерал-майор Бобровський. Відділ статутів і навчання автоматично перейшов до Генерального Штабу.

Зайнятий працею в 1. Українській Військовій ім. Гетьмана Б. Хмельницького Школі й пізніш — у Головному Уряді Військових Шкіл України*), не мав я часу припилювати, що робиться з моїм перекладом. Принагідно довідався, що на початку січня 1918 р. його віддано до друку.

Друга половина січня й цілий лютий 1918 р. проїшли в збройній боротьбі за Київ і в ті часи не було коли думати про статут.

*) Пізніш ця установа дістала назву: „Головна Шкільна Управа Військового Міністерства“.

1-ша сотня 1-го Подільського полку. По середині кмдт сотні † сот. Кузьмин — забитий.

Аж після приходу до Києва німців я зайшов до Генерального Штабу довідатися, що з ним є.

В новоствореному штабі по всіх численних його управах та відділах були вже нові старшини, цим разом переважно досвідчені генштабовці колишнього російського Генштабу. За начальника Штабу став молодий, енергійний і талановитий Генштабу підполковник Сливинський, добрий український патріот. Про мій переклад новий Генеральний Штаб нічого не знав і тільки пізніше і то випадком я довідався, що підчас московсько-більшевицького панування в Києві „товариші“ знищили видруковані аркуші статуту й увесь рукопис.

Як на лихо десь запропастився відбитий на машинці дуплікат першої частини перекладу, дуплікат другої частини не мав я зовсім. А статут на гвалт був потрібний для Київської Інструкторської Школи старшин та для такої ж школи, що мала повстати в Одесі.

Знову засів я за переклад. Цим разом праця посувалася поволі та з частими перервами, бо крім праці в Головній Шкільній Управі, де я повнив дві службові функції, довелося ще працювати в кількох сталих комісіях, в тій же Головній Шкільній Управі чи поза нею.

Все ж, на кінець вересня я викінчив переклад.

Навчений досвідом цим разом відбив його на машинці в кількох копіях.

Переклад цей, після його зрєдагування в „Редаційно-Термінологічній Комісії“ при Головній Шк. Управі*) тодішній начальник Гол. Шк. Упр. генерал

*) Склад Комісії: Генштабу підполк. В. Сальський — голова, п. Олена Курило (фільольог-україністка), поручн. А. П. Чернявський, сотник Евтимович, військовий урядовець П. Опаренко — член Комісії і військовий урядовець, П. Донченко — член секретар. На кожне засідання Комісії запрошувалося двох воєнних фахівців дотичного військового предмету, який був на редакції.

Юнаків, по згоді з нач. Генштабу, у перших днях листопада 1918 р. наказав видрукувати в тиражі 15.000 примірників у друкарні Головної Шк. Управи.

Цим разом за друк я був спокійний, бо директором тієї друкарні був досвідчений знавець видавничої справи й великий книголюб, мій колишній учитель і добрий приятель, професор Іван Захарович Шендрик, а сам я при Головній Шкільній Управі поза основною посадою, повнив функції керівника видавничо-друкарських справ Управи.

9 листопада після видрукування першого аркуша я зі спокійним серцем відіхав з Києва на відпустку сподіваючись, що за місяць переклад вийде з друку.

Та не так склалося, як бажалось! В часі протигетьманського повстання друк перервали на четвертому і п'ятому аркуші, а весь персонал друкарні, в тому й директор її, — мусіли повнити варту на Звіринці (так звалася та дільниця Києва, в якій містилася Головна Шкільна Управа).

Після вступу до Києва військ Директорії друк урухомлено знову, але не надовго, бо при кінці січня 1919 р. Центральні Установи Міністерств мусіли спішно евакуювати Київ в невідомому напрямку.

Евакуація відбувалася так панічно, що не було мови, щоб вивезти все майно Шкільної Управи, хоч персонал друкарні прислав делегацію за делегацією, благаючи евакуювати з Києва також і друкарню.

Порадившись з проф. Шендриком, хотіли ми евакуювати друкарню на власну відповідальність і наказали запакувати всі машини, розпочаті друки й багаті запаси друкарні, але не встигли ми запакувати й половину всього, що намітили, як наказано було втікати, бо з-за Дніпра чути вже було, як гупають московські гармати. — Так і залишилася в Києві напівзапакована друкарня, а з нею і всі мої рукописи! Тимчасом статутів було потрібно на гвалт.

Приїхавши до Кам'янця, куди нас евакували, почав я перекладати статут... втретє. Якимсь щасливим випадком у проф. Шендрика збереглися відбитки видрукованих аркушів статуту і це значно скоротило мені працю.

Цим разом довести переклад до кінця таки не повелося, бо на початку квітня знову прийшло до евакуації Головної Шк. Управи й військових шкіл до Луцька.

До Луцька прибули ми на початку травня, а вже 15 травня Луцьк забрали поляки й уся Головна Шк. Управа й школи досталися в полон. Тільки щасливим випадком були в командировці — врятувалися від полону: Начальник Гол. Шк. Управи, отаман Сальський, професор Шендрик і я.

Все літо й осінь 1919 р. я був при Штабі Запорозької групи, а в грудні опинився як інтернований в Луцьку, де й захорів на тиф.

Видужавши від тифу в січні 1920 р. знову — четвертий раз засів я за переклад, який й викінчив на початку березня 1920 р.

В перших числах квітня, повернувши до Кам'янця, предложив я переклад Військовому Міністерству УНР, Геншт. полк. Сальському і він наказав

його видрукувати в тиражі 15.000 примірників. Редакцію Статуту перевела Комісія в складі: Голова — полковник М. Ів. Лорченко і члени — Геншт. підп. Рок, проф. Ів. Зах. Шендрик, фільольог-україніст сотник Рудичів і я.

Тому, що цим разом власних друкарських засобів Військове М-во УНР. не мало, то Нач-к Видавничого Відділу Генштабу, проф. Ів. Шендрик, передав друк Статуту видавничому Т-ву „Дністер“, на чолі якого стояв знаний лідер партії ес-ерів, п. Григорійів—Наш. Спілка, що складалася з есерівських головачів і письменників одночасно, завдання своє зрозуміла в той спосіб, що, друкуючи статут, на власну руку та ні в кого не спитавши, перевела редакцію та ще й у такий варварський спосіб, що в різних місцях тексту один і той самий предмет означила... різними термінами. Коли проф. Шендрик проти такого непрошеного редагування запротестував і видруковані примірники слушно відкинув, то ціла видавнича кліка пішла зі скаргою головачів Воєнмінів Сальському. Про-Петлюри, той — передав видруковані аркуші зі скаргою головачів Воєнмінів Сальському. Професор Шендрик предложив Воєнмінів зредагований текст перекладу з силою свавільно-безграмотних редакційних поправок „Дністра“, де були такі термінологічні архитвори, як „нишпорка“ замість „розвідчик“ і т. п. Цю „редакцію“ Воєнмін зreferував Головному Отаманові і той зарядження проф. Шендрика затвердив. — Змарновано півтора місяця безцінного часу і... пропав завдаток, що значно перевищав вартість видрукованого матеріалу.

Справа з виданням статуту й цим разом не дійшла до кінця, бо... треба було втікати з Кам'янця до далекого Ряшева.

Цим разом професор Шендрик щасливо встиг забрати від „Дністра“ рукопис.

Тому, що в Ряшеві не було української друкарні, Львів же був під загровою московських ударів, проф. Шендрик видрукував Статут в числі 15.000 примірників у Перемишлі, в друкарні греко-католицької Капітули. Оправив видрукований Статут український інтролігатор, п. П. Майка. В кінці вересня Статут був готовий.

За переклад Статуту я дістав винагороду — по 500 карбованців, — а разом за 14 аркушів 7000 карбованців. При тодішніх цінах за цю суму можна було купити до 30 кільо хліба. Та я не ремствував і був радий з того, що вже не доведеться мені перекладати його п'ятий раз...

**

Чи мала українська армія з того Статуту яку-будь користь? — Дуже малу! — Тільки незначну частину Статуту Генштаб устиг передати до армії, решта ж...

Підчас останньої евакуації центральних установ державного апарату з Кам'янця Подільського до Польщі в листопаді 1920 року тогочасний начальник Генштабової Канцелярії, що переводив евакуацію і начальник відділу статутів і навчання забули вивезти Статуту, й тільки частину їх вивезли... сторонні люди.

Від большевиків до Петлюри

Зі споминів пор. УГА інж. д-р *Г. Герилоса*

Діялося це в 1920. р. Ми стояли тоді на залізничній стації Крижопіль, межі Бірзулею і Винницею на Великій Україні, як залізнична охорона в запіллю червоної армії. Наша частина складалася з трьох сотень б. УГА під командою сотн. інж. Василя Рижевського. Був це час, коли УГА була примушена обставинами перейти на сторону большевиків і прийняла назву ЧУГА (Червона Українська Галицька Армія).

Большевики кинули нас на фронт проти польської армії, з якою йшла разом на Україну Армія УНР під проводом От. С. Петлюри.

З кінцем березня, згл. в перших днях квітня прийшло на нашу стацію двох наддніпрянських дядьків і зажадало доставити їх до команди нашої частини. Показалося, після представлених ними документів, що вони є делегатами УГА і мають приказ найти зв'язок з українською армією ген. Павленка, що теж боролася з большевиками і була частиною української армії от. С. Петлюри.

Причина того, що ці власне делегати шукали зв'язку з ген. Павленком, а не з От. Петлюрою, була та, що ген. Павленко, як бувший вождь УГА ще в Галичині, скорше зрозуміє інтенції УГА і прийме її з цілим довірям, підчас коли От. Петлюра міг би був мати деякі застереження до УГА, що й дійсно показалося пізніше, а що побачимо із дальшого оповідання.

Тих делегатів запасли в живність і дали підводу до найближчого села. Зі своєї подорожі вернули вони два тижні пізніше, повідомляючи нас, що знайшли армію ген. Павленка і нав'язали з ним зв'язок, відповідно до поручених собі інструкцій. Йшли вони з Крижополя на полудне на Миколаїв в напрямку на Крим, бо в тих власне сторонах оперувала армія ген. Павленка. Через села вони перейшли надсподівано скоро, бо в одному селі недалеко від нашої стації, озброєні селяни їх задержали і приарештували, підозріваючи, що вони большевицькі агенти. Коли ж докладно перевірили їх документи та засипали їх перехрестним вогнем допитів, прийшли до переконання, що вони „галичани“ і йдуть до армії ген. Павленка, тоді зараз їх погодували, дали нагоду до відпочинку і відставили їх своїми підводами до слідуєчого села, де їх передали дальше з відповідним гаслом до слідуєчих сіл передавати їх дальше аж на місце призначення. В той спосіб під конвоем законспірованого селянства оба наші делегати дісталися до ген. Павленка, стверджуючи по дорозі сильні протибольшевицькі настрої українського села.

Поладнавши поручені справи з ген. Павленком, ті делегати вернулися в той сам спосіб цілі, хоч змучені, назад. З розмови з ними мали ми вже деяке поняття, на що заноситься, але все таки нічого не знали певного, бо як згадано, наша частина була найбільше висунена на полудне, мала своє призначення пильнувати залізничного шляху посуваючися здовж неї.

Польська армія, а з нею і армія УНР От. Петлюри, стояла фронтом проти большевиків на схід перед Могилевом. Наша сотня була найбільш висунена на полудне.

Дня 24. квітня 1920. р. о год. 1. по півночі збудив мене зі сну підстаршина, що мав тої ночі службу. Тоді курсували тільки військові поїзди і то лише в разі потреби. Наша сотня була як слід виряджена, бракувало нам тільки гармат.

Я негайно зібрався і удався скоро до команданта, де застав вже майже всіх старшин нашої сотні. Командант Р. в коротких словах повідомив нас, що перед хвилиною прибув кур'єр з команди 2 корпусу УГА з приказом, щоби ми були на все приготовані, бо цієї ночі всі три корпуси ЧУГА починають повстання проти червоних і переходять на сторону От. С. Петлюри. Приказ був підписаний штабом і давав диспозиції нашій частині, як маємо борнитися з полудня, бо з півночі ми криті дальшими частинами ЧУГА, з якими маємо держати зв'язок. Після цього приказу, до стації Вапнярка,

† поручник У. Г. А. і хор. УСС. Кисіль Осип - І-ий гарм. полк. Помер в 1934 р. в родиннім селі Чисиглозі, півн. Тернопіль.

що находилася від нас на північ, о год. 8. рано прибуде частина нашої піхоти і займе стацію, розуміється, роззброюючи відділ Чека, що там находиться. На стації Вапнярка була тільки технічна сотня із ЧУГА, а ціле місто в руках большевиків.

Подавши зібраним старшинам до відома той приказ, наказав мені, щоби я негайно з одним підстаршиною поїхав в сторону Вапнярки, щоби розвідатися, що там діється, і зараз вертати назад до Крижополя.

О год $\frac{1}{2}$, 4 рано ми виїхали в напрямі Вапнярки, цілком не журячися, що буде в Крижополі, бо тут ми мали досить сильну залого, що мала завдання роззброїти 5—6 черезвичайок в місті і відділ большевицької кінноти, який складався з 50 кіннотчиків. До Вапнярки ми прибули о год. 7. рано і повідомили команданта, що о год. 8. рано прибуде наша частина піхоти, щоби роззброїти большевицьку залого і перевести переворот. Розуміється, поінформували ми його про рішення ЧУГА, додаючи, що на нашій стації влада вже в наших руках, як рівнож і в других місцевостях, які займає ЧУГА.

З нетерпеливістю очікували ми приходу заповідженої частини піхоти, бо залого Вапнярки складалася тільки з самих мародерів, а між ними до боротьби здібний був тільки один, а саме Вол. Міськевич, що мав до розпорядження одну гармату і 2 гранати. Наше зденервування доходило вже до найвищого напруження: доходить вже 8. год., а заповідженої частини нема.

Аж нагло за 5 мін. 8. год. заїжджає на стацію карний відділ лотишів і китайців. Не маючи достаточних сил, щоби опертися їм, ми мусіли вийти зі стації в сторону на Крижопіль, де находилися наші більші сили і ждати там на дальший хід подій.

Старшини К-ди 2-ої бригади. Дня 28. XII. 1919 р.: 1. Отаман Виметаль † 1. II. 1920 р., 2. сотник Кваніль, 3. поручник Драган, 4. четар Гораль, 5. четар Довгань, 6. поручник Яворівський, 7. поручник Грігоца, 8. хорунжий Кулик, 9. четар Рабер, 10. хорунжий Чехович, 11. хорунжий Н. Н., 12. вістун бригадний писар Ткачук Федір.

По дорозі стрічаємо дядька і питаємося, що нового в Крижополі, бо власне йшов з тої сторони. З його оповідання довідуємося, що там щось зле, бо біля стації бють гармати. А миж знаємо, що наша залого гармат не має. Їдемо дальше і стрічаємо другого дядька і його теж питаємо:

— В Крижополі „галічани“ зробили проти большевиків повстання, а тепер большевики їх окружили і бють на них з гармат.

Здається, що з нами зле, але на всякий випадок підходимо під стацію яругами, поміж горбовинням. Нагло бачимо, що зі стації виїжджає дресина із залогою в чорних одностроях і спрямовує в нашу сторону машиніві кріси. Супроти такого „приняття“ утікаємо до найближчої яруги.

Врешті на другий день, тзн. 24. IV. о год. 12. підходимо до стації і з радістю стверджуємо, що стація находиться далі в наших руках. Зголошуємося до команданта і представляємо положення в Вапнярці та просимо для неї помочі. Тепер довідуємося, що той гук гармат, про котрий говорили нам дядьки, — це було ніщо іншого, як тільки зривання мостів в напрямі на Одесу, щоби в той спосіб забезпечитися від несподіваного нападу большевиків з полудневої сторони.

Та наше положення було дуже замотане й неясне: Вапнярка в большевицьких руках, наша частина висунена найдалі на полудне, за нами тільки большевицькі сили, отже ми властиво відтяти від головних сил ЧУГА.

Правда, маємо 516 люда, маємо досить зброї і муніції, маємо кількадесят коней, що ми їх відбрали від большевицьких кіннотчиків, але що маємо далі робити, куди йти — того не знаємо. Не можемо рівнож на місці очікувати приходу большевиків, бо не знаємо відки і скільки їх може надійти. А таки треба на щось рішитися і щось робити

Остаточо по короткій нараді формуємо дві сотні. Одну з них перебирає пор. Скорик і відходить в сторону на Вапнярку, щоби знищити залізничий шлях, для забезпечення нашої стації від сторони Вапнярки.

Одночасно я з сот. Рамером, з фаху артилеристом, формуємо малий відділ кавалерії з 12 кіннотчиків, а також організуємо відділ полевой жандармерії, яку зараз вислали по доколичних селах реквірувати підводи. Для решти приказ: кожний бере зі собою тільки, що може унести на плечах. Роуміється, забираємо всю зброю і муніцію, а також інший военний матеріял, ладуючи його на зареквіровані підводи.

О год. 5. по пол. дістаємо з північної сторони відомість, що з Вапнярки надїжджає большевицька панцирка і доїхала вже до першого місця, де ми зірвали залізничий шлях. Супроти того висилаємо в ту сторону розвідку, яка за якийсь час повідомляє, що панцирка вернулася назад до Вапнярки, а зрештою з тої сторони спокійно.

Тимчасом вернулася з сіл наша жандармерія і привела зі собою 60 зареєстрованих селянських возів на підводи. В туж хвилину починаємо „евакуувати“ нашу стацію: на вози навантажуюмо муніцію, запасну зброю, всі телефонічні апарати, як також провіант, отже передовсім цукор, тодішну „обігову тверду валюту“ у всіх місцевостях України, а головно на селах. Навантажені підводи висилаємо наперед на захід, розуміється, з відповідною залогою, щоби котрась підвода по дорозі „не заблудила“ з нашим майном. Я з нашою кавалерією виїжджаю на найближчий горбок, щоби мати нагляд на околицю, чи не видно де большевицьких відділів.

На стації Крижопіль остається пор. Скорик з 20 стрільцями, щоби крити наш відворот, згл. евакуацію стації.

На другий день, тзн. 26. IV. о год. 6. рано надїхала большевицька панцирка і почала острілювати сильним вогнем стацію, а тимчасом большевицька залога почала спішно направляти розібраний і висаджений у воздух нашою розвідкою шлях.

Тої ночі старшинські збори вибрали командантом пор. Яремича. О год. 5. рано дістаю наказ злучитися із головною нашою силою і йти вперед. І тоді мали ми перший алярм. Показалося, що надаремно, бо це не було військо, але большевицькі утікачі. Ми їх забрали із собою. В дальшій дорозі ідемо в найріжніших напрямках, а я все зі своїми кіннотчиками на переді. На першій постой дві жеребні кобили мали лошатка. Потім я пішов знова наперед, а зі мною також пор. Скорик.

По довшій блуканині дійшли ми до Клембівського лісу, де розложилися обозом і мали фактичний відпочинок. Тут відбули знову нараду, на якій ухвалено йти далі на захід, передертися через большевицький фронт і злучитися з частинами армії УНР. Я дістаю знову наказ йти наперед, щоби пошукати десь „ока“ в фронті, щоби через нього перебратися поза фронт.

До нас зголосилися українські повстанці, а коли побачили між нами большевицького комісаря, який був між большевицькими утікачами, яких ми забрали із собою, зажадали його видачі, бо мають з ним якісь порухунки. З тих повстанців прилучився до нас німець з Гамбурга родом, український кольтоніст, Петер. З ним ми дісталися під сам фронт. Там схоронилися ми в якомсь глибокім ярі.

Тимчасом непевне положення в запіллі примусило большевиків звинути свій фронт, про що нам донесли наші розвідчики. Іменно один з них повідомив нас, що большевики опускаючи фронт мають ударити на Клембівський ліс, а саме о год. 8. вечером. Ми тоді о год. 6. утекли з того ліса і приблизились ближче до фронту. Відїзжаючи ми чули, як большевики острілювали Клембівський ліс. Потім ми прибули до якогось проліску, вже близько фронту і там стали на відпочинок, чекаючи, що буде далі.

Підчас коли наша „армія“ відпочивала, я виїхав зі своїми кіннотчиками наперед, розвідатися, хто перед нами, поляки чи От. Петлюра. Я виїхав сам, без сотн. Рамера. Ідемо на захід, в напрямі на Мо-

гилів. Год. 2—3 по полудні. Ідемо філястим тереном, гостинцем. Врешті бачимо перед собою дві фіри запряжені волами, їдуть в нашім напрямі. Допускаємо їх до себе на 100—80 кроків. Нараз чуємо крик:

— Стуй, хто їдзе?

Приглядаюся ближче, а це польські вояки порозвертали на возах, не як на війні, а щонайменше на маневрах. Мене це обурило:

— А ви як робите войну? Хто у вас командант?

Вони — була це передня патроля якоїсь польської частини — збентежені показали на захід, і пропустили нас далі. Ідемо далі, чути з далека спів. Дивимосся, йде відділ польського війська чвірками. Приходимо до них на яких 50 кроків. Напроти нас виїжджає командант на коні і питає, хто ми. Я кажу, хто ми є і починаю його бештати, за те, що їдуть так спокійно без всякої безпеки. Їх моглиб большевики вистріляти як заяців. Питаю його, що це за дивізія і військо перед нами і питаю, де находиться От. Петлюра. Польський офіцир видно був сильно збентежений, що ми так захопили його частину, і сказав нам, що цієї ночі буде в найближчому селі петлюрівський загін з командантом от. Фроловом (від донських козаків).

Після цього ми розпрощалися, вони поїхали далі, а ми подалися в село, в якому сподівалися зустрінути от. Фролова.

Вїзджаємо в село, аж бачимо, хтось проти нас їде:

— Хто там? — питає. — Повстанці? Якої партії?

І що тут нам відповідати? Тому кажу без надуми:

— Українці.

— Гурра! — розноситься окрик і шапки летять в гору.

Виступає наперед командант, виступаю і я. Представляємо собі. Кажу, що там є польський відділ, а дальше в лісі наша частина. Большевиків нема, утікли і відкрили фронт. Також звертаю увагу, що коли зближаться до ліса, то нехай перевяжуть рамя білою опаскою і скажуть, що ми поїхали до села Соколова.

Після цього ми розпращалися.

Скоро западає вечір, а потім приходить ніч. В год. 9. вїздимо в село. Зараз коло перших плотів нас задержує стійка:

— Стій! Хто їде?

Відповідаю: — Повстанці, а ви Фролівці. Проведіть мене, хочу говорити з вашим от. Фроловим.

Перед нами стоять два хлопці галичани: один може літ 14, а другий, його брат, може літ 8—10, на малих кониках.

— Веди, кажу.

Ми проїхали далі і нас по дорозі щось три рази задержували стійки, заки дісталися перед лице от. Фролова. Приняв нас мужчина літ може 35, з георгієвським хрестом на грудях, інтелігентних черт лица. Представляється нам. От. Фролов. Одночасно перепрошує, що не говорить по українськи. Запросив нас до обїду.

Мої кіннотчики дістали також їсти. Я вияснив

от. Фролову цілу справу і просив дати знати до армії Петлюри про нас, щоби нас прийняв до себе. От. Фролов зараз написав доручення і видав наказ завести нас до армії от. Петлюри.

О год. 2. в ночі приїхав з армії Петлюри старшина галичанин і побачивши нас почав з нами дуже зворушливо витатися. Привіз згоду прийняти нас в склад армії.

Після цього прийшла решта нашої частини з цілим своїм майном і на другий день пішли ми до Могилева. Там нас зараз розділили поміж поодинокі частини наддніпрянської армії. І з тою хвилиною наша частина перестала існувати. З цього я виміркував, що нас от. Петлюра боявся і не до-

віряв, тому то нас розсіяв, щоби ми не були разом. Після цього я пішов до от. Шепаровича й зголосився до його відділу кавалерії. Наші частини також не довго були в складі армії от. Петлюри, бо їх поляки порозброювали і відставили до таборів, з початку на Яловець коло Львова, а далі згодом на захід. Та це сюди вже не належить.

Через те, що наша частина зробила диверзію поза большевицьким фронтом, большевики не чули себе певними, тому звинули фронт і уступили далі на схід. І власне тою прогалиною увійшла до Винниці армія УНР і польська без ніякого бою.

А ми за це опісля покутували в польських таборах.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: *Федір Дижко*.

(Продовження).

— Якась твердиня? — запитав він, показуючи туди рукою.

Митрополит подивився й пояснив:

— То гордець при усті ріки Десни для оборони підступів до Києва з боку Варягів і Сіверщини. Кожен корабель з півночі, пропливаючи попри нього, має складати там князеві мито.

І, повернувшись вправо, показав рукою на південь.

— А там ми маємо цілий ряд міцних городів і городців з грецького боку.

Вони постояли якийсь час, перейшли терасою на сніжний південний бік і зупинилися над урвищем, що стрімко спускалося в глибокий, порослий густим лісом яр. Зовсім недалеко від них, по той бік яру, на залитій сонцем зеленій лісовій галявині, спокійно, не лякаючися гуку музики й людських голосів на княжій горі, паслося кілька сайгаків і турів⁵⁸⁾.

— Це княжий заповідник, — пояснив митрополит, показуючи рукою на ліс, що підносився з яру густим гребенем зелених дубів на протилежні бугри. — Тут полюють тільки великі князі та їх гості.

— А то що? — запитав раптом архієпископ, показуючи рукою на велику похмуру будову на південно-західному боці, що стояла самотньо, осторонь від інших будов у куті коло земляного валу.

Митрополит Іларіон із сумом подивився на неї.

— То поруб,⁵⁹⁾ — сказав він не відразу. — У тому порубі сидять найнебезпечніші вороги нашого державного спокою.

Потім обережно озирнувся навколо й тихо, над самим вухом архієпископа додав:

— У цьому порубі, брате, ось уже шіснадцять

років сидить рідний великокняжий брат Судислав, колишній князь псковський.

— Шіснадцять років? — здивовано, але так само тихо перепитав архієпископ.

Митрополит подивився своїми розумними очима в далечінь, де голубою смугою блищав поміж верхами лісу Дніпро, прижмурих їх і по хвилині мовчанки заговорив:

— Не в нашій волі судити великокняжі діла. Але в справах державних нашим великим князем кермує висока, може навіть божеська мудрість, брате мій. Уся біда нашого державного устрою в тому, що кожен князь заведеним у нас звичаєм дістає свій уділ. Ми маємо через те цілий ряд малих держав і державок у одній великій державі. Воно, правда, не тільки у нас таке. Це бачимо й у інших державах. І то є велике зло. Не говорячи вже про заздрість і заколоти серед князів, що ослаблюють могутність держави, кожен князь пнеється за всяку ціну до того, щоби заволодіти золотим київським великокняжим столом, не думаючи про те — має він право й природний хист до влади, чи ні. Так всоно й з цим Судиславом було, нехай йому Бог простить його нерозум і гордість!

Архієпископ задумливо помовчав, вдивляючися в маленькі закратовані віконця похмурого порубу, відвернувся й глибоко зітхнув.

— Так, так. Кожен до тої влади тягнеться, як оса до солодоців. А чи багато людей розуміє на світі, що для того, щоби ту владу тримати в руках, треба мати божий хист і високий ясний розум.

Архієпископ хотів додати, що у них, у франкській землі, справа державного устрою стоїть ні трохи краще, як на Русі, що численні феоди підточують державну міць їхнього краю, але подумав, ще раз зітхнув і мовчки пішов далі.

Вони були вже на скрутї тераси, що повертала на західний бік. Звідси відкривалася панорама ши-

⁵⁸⁾ Дижко зазначає, що вже давно перевелися на землі.

⁵⁹⁾ „Поруб“ — старослов'янська назва тюрми. Один із таких порубів стояв у дворі київських великих князів.

рокого, густо залитого людом майдану коло нової золотобанної церкви св. Софії. Митрополит простягнув руку й хотів був звернути увагу архієпископа на чомусь на майдані, але якась невідома сила примусила його озирнутися. Він повернув назад голову і враз те, що побачив, на мить скувало йому мову.

В повітрі, над вистеленою червоними й білими плитами терасою, з верхніх вікон княжого терему перелетіла китиця квітів і впала за густо обвиту плющем поруччя кудись наділ, на дно глибокого яру, над яким хвилину перед тим стояв він з архієпископом.

Митрополит миттю зиркнув нагору, на відчинене вікно терему, і помігив, як, швидко відвернувшись від нього, там зникла якась дівоча постать. Обличчя дівчини митрополит не встиг побачити. Але в блискучій діядемі на дівочій голові він виразно помітив сині сафіри, що бачив сьогодні на одній князівни Ганни.

Митрополит тривожливо подивився на архієпископа. Але переконався, що той нічого не завважив, швидко ступив назад, до краю тераси, й через поруччя подивився наділ.

— А що там? — озирнувшись, запитав здивовано архієпископ.

Митрополит нічого йому не відповів. Він дивився на дно яру, в якому побачив якогось юнака в багатому візантійському строї. Юнак підбіг до місця, куди впала кинена з вікна китиця квітів, гнучко нахилився, вхопив її й, вирвавши з неї якусь цидулу, вертко, як вивірка, сховався в поближких кущах глоду. Хто був той юнак — митрополит не встиг роздивитися.

— „То ось воно що!“ — схвильовано подумав Іляріон і пригадав собі сумне, мертвлено бліде обличчя князівни Ганни на сьогоднішньому пиру. — „Е-е, то вже справа зовсім кепська!“

— До чого ти там придивляєшся, брате? — знову запитав архієпископ.

Намагаючися привернути собі спокій, митрополит Іляріон відійшов від балюстради й повільною ходою наблизився до архієпископа.

— Спостерігав одну цікаву річ, — сказав він байдужно.

І показуючи рукою на церкву св. Софії, завважив:

— Багато клопоту і грошей коштує нашій державі оця церква, але ми маємо ту гордість, що ніде в цілому світі, крім св. Софії в Царгороді, ліпшої катедри нема.

Архієпископ стояв і любувався видом пишної, не зовсім викінченої церкви з цілим рядом круглих золочених копул. А митрополит Іляріон мовчки стояв коло нього й думав:

— „І хто може бути той молодець? Та ж доста мені зараз крикнути на тривогу, щоб ціла княжа дружина з вирниками кинулася навздогін за тим очайдухом і закутого привела сюди! Що потім чекає його — про те ліпше не думати. Коли княжий рідний брат Судислав шістнадцять років у порубі сидить, то що ж із тим молодцем було б!“

І раптом похолов увесь від страшної думки: — „А чи нема часом якогось злого наміру у тому всьому? В зелену молоду голову які тільки божевільні думки прийти не можуть!“

Митрополит зблід, поправив рукою свій чорний клобук, подивився на маленьку фіолетову шапочку на архієпископській голові й запропонував:

— А чи не добре було б нам, брате, поїхати додому й трохи спочити по всьому. Над вечір, коли відпочне великий князь, ми знову вернемося сюди.

Архієпископ моський охоче пристав на це.

Митрополит увійшов до палати, закликав вирника й наказав йому негайно подати до ганку митрополічі коні.

*

**

Архієпископ моський іще спав солодким пообідяним сном, коли, з наказу митрополита Іляріона, молодий келейник увійшов до його покою й обережно збудив його.

— Владика митрополит наказав мені повідомити вашу ексцеленцію, що пора їхати до великокняжчої палати.

Архієпископ устав і почав збиратися до візити. А митрополит Іляріон у цей час стояв коло вікна сусіднього покою, дивився на казкові переливи тонів перлямутрового обр'я, за яким сідало сонце, й, повний нетерплячої тривоги в душі, думав:

— „А що, як буде запізно вже й з князівною Ганною станеться якесь лихо? І як я раніш не подумав про це!“

Вже вечеріло й у княжих хоромах почали засвічувати паникадила, коли повіз, в якому сидів митрополит Іляріон з архієпископом моським, знову підіхав під золотий терем.

В повітрі літали лилики. На потемнілому вже сході стояли хмари й час-на-час спалахували в них блискавки. Відсвіти їх голубим блиском перебігали по величезних групах мідяних див і золотому верху княжчої палати. Від Дніпра тягнуло приємною свіжістю.

Проходячи в товпі бояр, що шанобливо розступалися перед митрополитом, Іляріон повертав голову вправо і вліво, нетерпляче шукаючи за кимсь очима. Нарешті зупинився перед боярином Вишатою й запитав його:

— Де княжич Всеволод, боярине?

— Княжич із грецькими цесаревичами на березі Дніпра, владико. Вони орудують там коло грецьких огнів, які хочуть запалити вночі.

Митрополит подумав.

— А де князівна Ганна?

— Князівна, владико, в своїх хоромах нагорі.

— То проведи мене зараз, боярине, до князівни й залиши мене там із нею віч-на-віч. Маю про важні речі з нею переговорити.

Вони пішли.

Князівна Ганна сиділа в своїй світлиці з двома молоденькими бояришнями. Боярин Вишата забрав цих бояришень із собою й лишив митрополита самого з князівною.

Іляріон якийсь час мовчки стояв перед князівною, потім повернувся до різблених дверей світ-

лиці, облямованих лиштвою з рожевого мармуру, й мовчки замкнув їх. Так само нічого не говорячи, перейшов мягкою доріжкою, простеленою на мармуровому омфалії⁶⁰), у кут, до ікони в вирізному кивоті, подивився на коливання слабого світла в філіграновій лямпаді перед іконою й сів.

Князівна, збентежена несподіваною візитою, не порушно стояла коло взорчатого вікна й здивованим поглядом пильно стежила за кожним митрополічним рухом.

Іляріон іще якийсь час помовчав, оглядаючися по світлиці, по різаних гзимсах із лільового порфіру, по блискучих мозаїках на перехрестях шатрового склепіння, по різному „узорокчю“⁶¹). Нарешті повернув голову до князівни й тихим, повним отцівської ніжності голосом заговорив:

— Овча мое любе! Прийшов я до тебе, щоб поговорити про одну дуже важну річ. Про справу, дитино, від якої залежить тепер не тільки твоя доля, а й честь нашого любого рідного краю.

Князівна стояла так само непорушно, звівши руки в широкіх, обтиснених на зап'ястях рукавах здовж довгого убрання з золотої парчі. На голові в неї була висока з перлами й синіми сафірами діядема, з якої спускалася по плечах наділ ціла хмара пишного, ніжного, як пух, тонкого мережива.

Митрополит подивився на незвичну блідість її обличчя й тонких безкровних рук, що вирісовувалися білістю мармуру на золототканому одінні, й продовжував:

— Від малих літ, від колиски знаю тебе, люба дитино. І все, що було в безгрішній і чистій душі твоїй, знав я, як духовник твій, бо вся ти відкривалася мені на сповідях⁶²). Але є одна гріхозна тайна в тебе, до якої ти чомусь не хотіла признатися мені.

Князівна раптом іздрігнулася всім тілом, сховала свої очі під довгими повіками й низько схилила голову.

— Ту тайну знаю я. Не бійся — вона вмре разом зі мною. Але щоб розгрішити тебе, я мушу, чадо миле мое, поки ще не пізно, перед обличчям того, кому все підвладне, висповідати тебе. Бо, як пастир твій і пастир цілого народу нашого, я не можу допустити, щоб гріх, що криється в тій тайні, упав соромом на голову твою, на голову отця й матері твоєї і на голову всього нашого народу, що, як найціннішу перлину, віддає тебе в руки чужого нам племені, з яким хоче звязати себе узами дружби й тим скріпити свою державну міць.

Князівна рівно, як свіча, стояла перед ним із схиленою в золотій діядемі головою.

⁶⁰) Омфалієм з грецького називали кам'яну підлогу шахматного рисунку або килимової інкрустації, вистелену плитами з різнокольорових мармурів, порфірив, базальтів чи иншого дорогого декоративного каміння.

⁶¹) „Узороччям“ називали в ті часи різні філігранові в вирізлені речі царгородської й херсонської золотарської штуки.

⁶²) Митрополит Іляріон, ще як священик Спаської церкви на Берестові, а потім як митрополит, увесь час був сповідником великокняжої родини.

— Ніяких признань від тебе я не вимагаю, — говорив митрополит. — Одно тільки хочу почути від тебе: чи був якийсь замір з боку того, з ким ти тайно звязала себе, перешкодити твому відїзду до далекого краю, де маєш стати королевою?

Князівна схилила голову ще нижче й мовчала.

— Кажу тобі ще раз, дитино моя: все, що почую від тебе, заберу в могилу з собою й ні одна жива душа на світі ніколи не довідається про це.

Князівна мовчала.

Пильно вдивляючися в неї, митрополит спитав:

— Він може хотів викрасти тебе, дитино?

Плечі в князівни раптом іздрігнулися, й вона, закривши обличчя долонями, заридала.

— Відкрийся мені, як духовному отцеві своєму, чадо мое, й облегчи свою душу.

— Так, владико! — ледве чутно, серед ридань вирвалося їй з грудей.

Митрополит ні про що більше не розпитував. Зате в мягких, повних ласки й батьківського настановлення словах, що доходили до самих глибин душі її, почав доводити князівні, який безум і нерозважність гніздилися в тому страшному замірі. Природа вклала однакові почуття в кожную людську душу, на якому б шаблі суспільної драбини людина не була — від найвищої до найнижчої. Але не кожному чуттю можна давати волю, а в становищі, що займає князівна — особливо. Те, що може робити перша-ліпша дівчина, того не вільно робити їй, князівні, з іменем якої звязана честь великокняжого роду й гідність цілої держави. Можна не любити слави, але в інтересах великої маси людей, в інтересах державних можна, а иноді й треба буває, пожертвувати своїм особистим щастям.

Митрополит говорив іще — довго, переконливо, красномовно.

— Там повно веселощів і вітих з нагоди твоїх заручин, дитино моя, — закінчив він — і в теремі батьків твоїх, і в цілому Києві, і в краї. Одна тільки ти не хочеш перебороти смутку, що каменем лежить тобі на серці й іржою точить твою душу...

Князівна раптом захиталася й упала перед ним на коліна.

Митрополит схопився на ноги, вийняв із кишені епітрахиль, надів його собі на ший і покрив ним голову князівни. Потім нахилився до її вуха й тихо спитав:

— Чи зрозуміла ти, доню моя, все божевілля того, на що ти піддалася?

Князівна плакала.

— Чи жалуєш, що слухала злих нашептів, які могли допровадити тебе до непоправимого гріха?

Вона почула на собі холод срібної тканини, що лежала на голові її, довірливо притулилася до того, хто обіцявав їй зберегати тайну, й крізь гіркий плач промовила:

— Я кохаю його!

— Чи жалуєш, питаю тебе, свого вчинку, дитино? — уперто перепитав митрополит.

Не перестаючи ридати, князівна легко хитнула головою.

Митрополит випростався й повним якоїсь містичної величі голосом прорік:

— Господь і Бог наш, творець усього видимого й невидимого, благодатю й щедротами своїми да простить тобі вся согрішення твоя. І аз, недостойний раб Божий Іляріон, властію даною мені, прощаю й розрішаю тя, чадо, от всякого союзу клятвеного й от всіх гріхів твоїх — во імя Отця, і Сина, і святого Духа.

Він скинув з голови дівчини епітрахиль, поцілував князівну в чоло, допоміг їй встати на ноги й посадив коло себе.

— А тепер, люба дитино, візьми перо й напиши тому, від союза з яким я розрішив тебе, нехай він зараз прийде до Десятинної церкви. Я там, так само, як тебе тут, висповідую його. Сам я вишлю післанця до нього з твоїм листом і ніхто, опріч мене й тебе, знати про те не буде.

Князівна, похитуючися, встала, непевними ногами підійшла до столика, на якому було золоте жбанко з перами, сіла й під диктат митрополита почала писати.

А за півгодини післанець від митрополита з ли-

стом князівни за пазухою летів вулицями міста на коні.

Митрополит сидів у княжій світлиці й розмовляв із угорськими королевичами, коли йому прийшли сказати, що якийсь гонець чекає на нього на ганку княжого терему.

Митрополит вийшов.

— Наказ владичин виконав! — відрпортував післанець. — Людина, якій я завіз листа, стоїть коло Десятинної церкви й чекає на владуку.

Іляріон узяв свій жезл, зійшов сходами княжого терему на майдан коло мідяних див і пішки проступував до Десятинної церкви.

Спалахнула блискавиця й освітила постать якогось юнака в срібних шатах, що стояв коло церковної брами.

— Це ти, сину, чекаєш на мене? — спитав, підходячи до нього митрополит.

— Я, святий отче! — схилиючися перед ним і цілюючи його в руку, відповів юнак.

Митрополит узяв його під руку й повів до церкви.
(Далі буде).

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. Ш.

Рудницький Михайло. Дві французькі повісті з нашої революції. Кал. Черв. Калини на 1927 р. Львів. 1926. 8°, ст. 151—158.

Оповідання Ю. Касселя: „Махно та його жидівочка“.

Рудницький Ст. Війна та наука. „Кривавого Року“. Альманах. Відень 1917, 8°, ст. 42—45.

Про відношення війни до науки.

Рудницький Ст. проф. Галичина та Соборна Україна. „Воля“, Відень...

Русальний. Самохитник. Львів 1918, 8°, ст. 18.

Збірничок жартів, сміховинок, гумореск і сатири, присвячених подіям загально-українським і січовим.

Рус. Мст. З переживань першого наїзду. „Діло“ Львів 1916, чч. 202—210; 215—219; 222.

Під москалями в Галичині.

Русевич М. Г. Під звуки струн Першого Падлиста. (Присвячую пам'яті Січових Стрільців). „Січ“. Шикаго 1926, ч. 21, ст. 3—4.

Русова Софія. Пам'яті лицарів. (Спогади). Кал. альманах „Дніпро“ на 1930 р. Львів 1929. 8° в., ст. 8—10.

Вражіння: Чорноморці. Вступ до Києва військ Директорії. Хорі в заплію. Польські табори.

Р. Ф., сотник. З останніх боїв. (Сторінка з історії української кінноти). Календар „Черв. Калини“ на 1935 р. Львів 1936. 8°, ст. 134—136.

Окрема кінна дивізія. 4-й кін. полк ім. от. Сірка. Розгром 41-ої пішої большевицької дивізії під Тербовлею 17 вер. 1920 р. Гер. подвиг сотн. Цанка.

—с. Із галицьких споминів. „Каменярі“. Чернівці 1922, ч. 26, ст. 16.

1918. XI. Кілька фактів з діяльності „Жіночого кружка“. Випадок із сотнею, що мала відійти на Львів.

Савич Іван. Гуцульський полк морської піхоти в Армії УНР. „Літопис Ч. К.“ Львів 1932. 4°, ч. 4, ст. 15.

Савченко В., полк. ген. шт. Втрачені можливості для перемоги в листопаді 1920 р. „Табор“ Каліш. 1924. 8°, ч. 2, ст. 99—131.

Савченко В., ген. шт. полк. Нарис боротьби війська У. Н. Р. на Лівобережжю наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (На підставі документів та оповідань свідків).

„За Державність“. Збірник 5. Варшава 1935, в. 8°, ст. 158—185; ч. 6, ст.

Воєнно-іст. монографія. I. Політ. ситуація в Україні перед повстанням Директорії. 2. Кор. огляд військової ситуації у наших сусідів на передодні повстання Директорії. 3. Статист. огляд Лівобережжя. 4. Війська Директорії і боротьба з гетьманцями на Лівобережжі.

Савченко В. П. ген. шт. пол. Спогади про український рух у XII. російській армії в 1917 році. „За Державність“. Збірник I. Каліш 1929. 4°, ст. 48—61.

Вступ. Укр. рух в 136 п. див. Праця. Відношення москвинів до укр. руху. Ставлення до укр. руху ком-ра 542 Лепельського полка. Дивізійна рада. Укр. рух в III-ій п. Особій дивізії. Праця. Ставлення москвинів у дивізії і ком-ра 9-го Особого полку до укр. руху. Армієська рада та її праця. Укр. військовий делегатський в'їзд XII-ої армії 6-го травня. Українізація XXI арм. корпусу та його доля. Висновки.

Савченко-Більський В., фльоти ген.-хор. Босфоро-Дарданельське питання і необхідність панування України на Чорному морі. „Табір“. Варшава 1929, ч. 11, ст. 3—11.

Савченко-Більський В., фльоти ген.-хор. Військова фльота України. (Основи морської оборони держави). „Табір“. Варшава 19.., 8^о. ч. 12. ст. 37—45.

Савченко-Більський В., фльоти ген.-хор. Вплив моря на розвиток культури й значіння його у справі поширення могутності та добробуту держави. „Табір“. Каліш 1929, 8^о, ч. 10, ст. 50—64.

Савченко-Більський В., ген.-хор. фльоти. Короткий історичний нарис розвитку фльоти. „Літопис Ч. К.“. Львів 1932, 4^о, ч. 4, ст. 11—15; ч. 5, ст. 21—24.

Стаття загального змісту.

Сагайдачний Петро. Великдень у Києві. „Нов. Час“. Львів 1936, ч. 82, ст. 2, 4.

С. С. 1918. Київські сутерени в ставленні до СС. *Сагайдачний Петро.* Гадяч — Андрусів — Варшава — Рига. В п'ятнадцяті роковини політичної конвенції між Польщею й Україною з 22 квітня 1920 р. та т. зв. Київської виправи й її фіналу. „Нов. Час“. Львів 1935, ч. 117—118.

Сагайдачний Петро. Лисоня. Вшануємо двадцяті роковини героїського чину Українських Січових Стрільців. „Нов. Час“. Львів 1936, ч. 121, ст. 2.

Сагайдачний Петро. Маківка. В двадцятиліття ге-

роїського чину Українських Січових Стрільців. „Нов. Час“. Львів 1935, ч. 103, ст. 4—5.

Сагайдачний Петро. Святвечір у столиці української держави. Спогад. „Нов. Час“. Львів 1934, ч. 14, ст. 3.

Побутове.

Сагардинський П. Сулятицький: Розгром Кубанської Краєвої Ради. 1931. „Тризуб“. Париж 1931, 8^о, ч. 10, ст. 26—27.

Рецензія.

Сагардинський. (Рецензія). „Тризуб“. Париж 1931, 8^о, ч. 16, ст. 28—29.

На ч. 7 журн. „Россія“, присвяченого Кубанському Козацькому Війську.

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБКИ.

В „Літописі Ч. К.“ ч. 7—8 за липень—серпень на стор. 4. 2-га колуна стрічка 8 з гори надруковано: — „Проф. Микитей подає як дату 5-го і т. д.“

Має бути: Проф. Микетей подає як дату 9-го VI. — і т. д.

Хто знає адресу п. **Степана Кушея**, б. хор. УГА, що перебував в таборі в Йозефові, ЧСР, хай подасть Адміністрації „Літопису“.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 9. / Вересень 1936.

ЗМІСТ:

Інвалід		Історія статуту польової служби	
Ф. Невестюк	2	Вартоломій Евтимович	14
Події на Замарстинові дня 21. XI. 1918 р.		Від большевиків до Петлюри	
Др. Петро Сайкевич	2	Др. Г. Гаврилів	17
Стрільці на сцені		Знад Дніпра до Сени	
Ярослав Гриневич	4	Федір Дудко	20
Памятник Поляглим у Раві Руській	7	Бібліографія	23
Вияснення до світлин	8	Справлення похибки	24
Данський Посол про Козацьку Україну і Московщину	9		

ЛІТОПИС

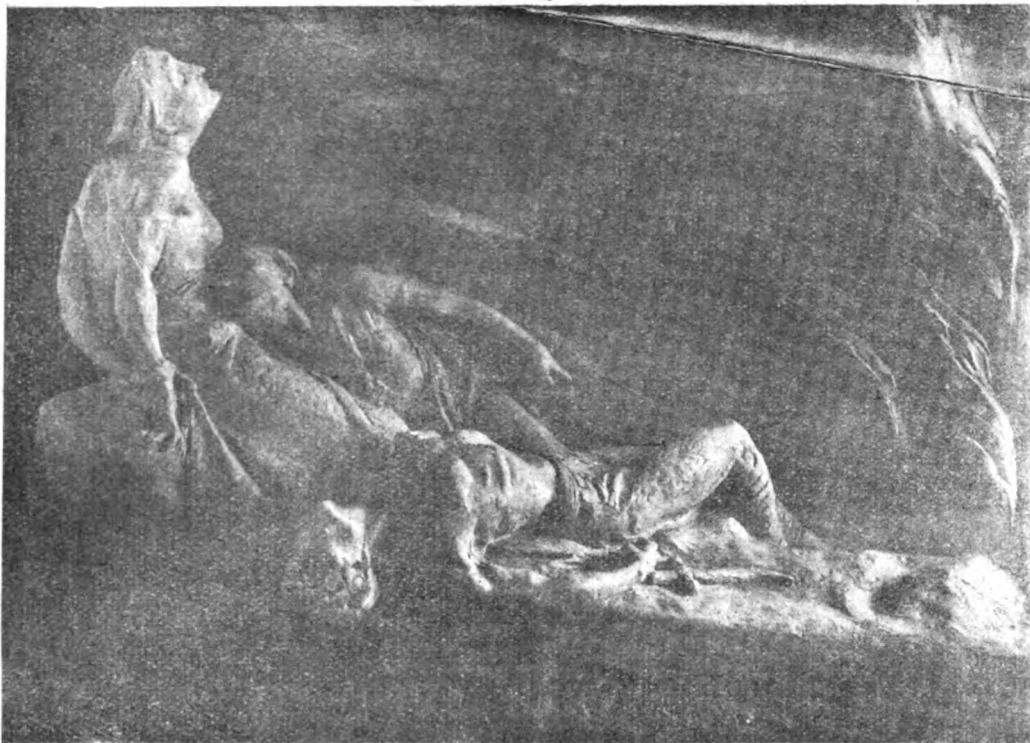
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 10

ЖОВТЕНЬ

1936

М. З. (В?)

В ЧОТИРОКУТНИКУ СМЕРТИ.

Світлина різьби ближче невідомого автора. Оригінал невідомий.

ГОРИТЬ ВОГНЯМИ ВИНОГРАД...

Горить вогнями виноград,
Курличуть в мряках журавлі —
Снується туга, мов крізь чад,
У даль шляхами по землі...

Буйних думок нестримний ключ
З вітрами в дику путь жене —
І знов там... каламутний Збруч,
І знов минуле чарівне.

І знов... полки, як мак, рясні
І бють кимвали батареї
І в штурмах крики і пісні
І в муках радісних — трофей!

Жаркі степи й солений піт...
І сонце мліє від шрапнель —
І синь заліза до орбіт
Бє чітко вербель зза гребель.

І сила крила розкида
Понад шоломи сталеві;
Шумлять когорти, як вода,
І грив чоренний буревій.

А в пилі шлях крізь Житомир
На Київ трубами гримить —
І прапорів кипучий вир..
І воля!... Сонце... І блакить.

І все сміється довкруги,
І все Борцям на стрічу йде —
Безтямно в серця береги
Утіха дзвонами гуде...

Високіі ті могили...

Написав: Ярослав Гриневич, б. хорунжий У. Г. А.

Це не є фільм оснований на несамовитім оповіданні Едгара Аллєн Пое — п. з. „Джума у Фльоренції“ — а тільки страшна дійсність, яку переживала Галицька Армія. — Це тиф на Великій Україні в роках 1919—1920. Найлютіший ворог не придумавби більш грізної зброї, гіршої чим ворожа куля, газовий атак, наїзд танку, чи бомбардування важкими гарматами. — Це тиф пятнистий і поворотний...

Буває, розмавляєш з цілком здоровим стрільцем, — а за хвилину довідуєшся, що його відвезли вже до тифозного шпиталю, звідки вже мало хто вилодить на світ.

Винниця, жовтень—листопад 1919 р. На мурах міста гротескові плякати з написом: „Бийте воші!“ — „Бережіться тифу!“ — „Хороніть чистоту!“ — а в горі плякату намальований чорною фарбою людський череп з темними ямами на місці очей.

Або ті віденці, що приїхали з урядженим епідемічним шпиталем і розгаборилися у школі на Миколаївськїм проспекті: — Саме привожу туди хорого говариша, старшину, повозкою. Візник їде нерадо, стою на степені повозки і пильную візника, щоб їхав, а хорого непритомного, щоби не випав. — Приймає нас урядовець, віденець, що відбирає хорого. Убрання й річи з нього він передає до дезинфекції, де в окремії комнаті при кітлі урядує німка одягнена в грубий ватований одяг. На голові в неї стіжковата шапка-каптур, мов у Арлекіна, що накриває лице, обв'язує шию, в шапці отвір на очі. — Це одяг для охорони перед вошами.

У тім шпиталі лежить також хорий Начальний Вожд УГА, ген. Микитка. Стрільцям стає байдуже з ким вони в „союзі“ — чи з денікінцями, чи з боль-

шевиками. У мозок кожного вгризається одна думка: тиф. А довкруги причаєний ворог, який жеде моменту повної заглади армії здєсяткованої пошестю.

Або в часі походу в чотирокутнику смерти: ті братні могили вздовж усіх шляхів, котрими машерувало галицьке військо. Високі могили, з найвищим військовим відзначенням, березовим хрестом. Польові шпиталі, санітарні поїзди, де лежать хорі галичани, пєтлюрівці, большевики, денікінці.

Околиці — де цілі села хорують, або вимерли на тиф.

Чую, деякі лікарі воліють службу на фронті, як в епідемічнїм шпиталі. Не дивно, треба мати залізні нерви. Скільки наших лікарів померло в шпиталєх, коло хорих на тиф! Мерців вивозять вже без домовин, вантажать десятками на вози й складають в ями чорні, глибокі, зверху посипають вапном. Вже навіть дзвони не бють на трівогу. Вже ніхто не плаче, гроза нещастя придавлює всіх своєю величиною.

Україна загибає: на граничних межах ворог готовий до скоку, — в середині держави страшлива зараза: тиф пятнистий і поворотний! Для хорих немає ліків так, як на фронті немає амуніції.

Сніг прикрив смертним покривалом землю. Колірові німецькі домики в Гліксталі і сусіднім Нойдорфі гостять галицьких стрільців після наполеонського маршу. — Денєде видно ще ватаги денікінців, що в безнадійному свому положенні блукають берегом Дністра.

Кілька днів смертельної тишини й у наш район входить революційна большевицька армія. Наперед

Бердичів, в жовтні 1919 р. Дефіляда ? бригади перед през. Петрушевичем і нач. кмд. ген. Тарнавським.

ще непорозуміння, бо большевики беруть нас за денікінців й обстрілюють, а потім, провіривши свою похибку, входять у село, — як подобає на революційну армію — з червоними прапорами, у найрізноманітніших строях. Поведінка? Яка може бути поведінка революційної армії? — Розказують анекдоти: хтось показує на старшину відділу революційної армії й питає, яку він може мати освіту. — Шість літ каторги — певно відповідає запитаний красноармієць.

Українська Галицька Армія в судорогах примусового союзу з большевиками. На засіданнях старшин У. Г. А. відбуваються драматичні сцени. — Дехто пробує передістатись на Бесарабію, де румуни. — Та тут витають його з протилежного берега Дністра румунські скоростріли.

Місяць лютий 1920 р. Сніг давно вже покрив братні могили галицьких стрільців і ми не то встигли відпочати, але зачали навіть переорганізовуватися. Мене приділили з XIV. Бригади в Гліксталі до VIII. у Нойдорфі. — Стою на позір перед командантом бригади й вислухую приказу, що звучить: негайно зголоситися в тифознім шпиталі, обняти там організаційну службу й помагати четареві Березюкові. Випростовуюсь: Приказ! — Праця в шпиталі! Буду близько хорих — тих, що найбільше потребують помочі.

Наш шпиталь лежить в німецькій колонії Нойдорф — в напрямі на Одесу — на яких кільканацять кілометрів від Гліксталю. — Він поміщений в школі, в одноповерховім, мурованім будинку. На першім поверсі є дві обширні салі поруч мешкання учительки — яка незабаром перепроводжується до приватного дому. — Там склад лавок, шкільного приладдя. — В канцелярії школи пахне лізодем, чи карболем: тут лікарська кімната. На полицях і на столі фляшки, слоїки, лікарські інструменти. — Хорі містяться в двох партерових шкільних салях,

в одній знаходяться хорі на пятнистий тиф, — у другій на тиф поворотний.

Особовий склад персоналу: чет. Березюк, хор. Гриневиц (я), підхор. Карло Флеммер німець, фельчер із сусідньої колонії Гліксталю, реквірований до служби в шпиталі й для більшого авторитету іменований підхорунжим та кількох санітарів (б. денікінців). Інвентар шпиталю складається з кільканацяти ліжок зареквірованих wraz з постіллю місцевим німцям, — крім того тутешні німці доставляють для шпиталю щоденно деяку скількість набілу. Вино для хорих привозу з Гліксталю.

Білля до зміни майже нема — ліків не дуже багато. Хорі на поворотний тиф лежать переважно на сінниках, — бо ліжок забракло. Наш шпиталь має в околиці дуже добру славу, тому привозять сюди хорих з усіх сторін. — Харч хорих складається з чаю з вином, молока, ті що перейшли кризу дістають їдження обильніше. Вечором привозять до шпиталю знову одного большевицького вояка. На прізвище мабуть Шкурат. Він непритомний, у гарячці, не дозволяє нікому до себе наблизитися. В ночі зривається і хоче утікати. Опісля дістає вибуху крови і вмирає. Усі ми втомлені працею коло хорих. — На мене раз wraz припадають нічні джжури — а хіба на санітарах, самих малоінтелігентних кацапах полягати не можна. З ніг лечу...

Особливо жаль мені одного хорого, якого стан дуже важкий. Це гуцул, вістун У. Г. А. Петрійчук. Він після тифозної гарячки цілком зів'яв, — температура тіла дуже низька, їсти не може нічого. Крім того його квасним молоком, яке насилу проковтує. У його ногах казав я покласти фляшки з гарячою водою. Тиждень тревала боротьба молодого життя зі смертю, — і врешті гуцул перемагає недугу. Ніколи, ніякий дарунок так мене не зворушив, — як ця біла булка, яку Петрійчук приніс мені в доказ своєї вдячності за труд коло нього.

Я цієї булки навіть не мав часу зісти, — бо дали

покотилися події, які визначили мені в тім шпиталі іншу, як до тепер, ролю.

Вже від довшого часу не сплю, дижурую коло хорих. Кілька годин сну проводжу на квартирі, яку займаю спільно з підхор. Білобрамом зі Львова. Тут живе теж мій чура, малий Василько з під Сокала. — А ось одного дня ледви ходжу, їсти не хочеться, голова дивно пашисть...

Підхор. Флеммер перевірює мою температуру: є гарячка, доручує мені піти домів і лягти. На другий день санітарі переносять мене на ношах до мого „власного“ шпиталу. — Два дні пізніше поруч мене кладуть малого Василька, мого чуру, який теж і в хоробі хоче бути коло мене. А тут якраз телефон від мого брата чет. У. Г. А. Володимира, якого я стратив з очей в часі походу в чотирикутнику смерги. Розмавляти нам тепер ніяк.

Не знаю, чи є що більш дошкульного в часі п'ятнистого тифу, як ті довгі мов ціле життя, — непереспані ночі, коли вся увага скуплюється на болюче ясних світляних точках в утомлених очах і коли хочеться спати й думається про сон, а тимчасом, як тіло розжарене гарячкою і мозок працює хаотичними думками, ніяк той сон не приходить. — Хочеться тоді кричати з розпуки. Ждеться дня, але той день не хоче змилосердитися. І лежить тоді, а холодний оклад, який чиясь добра рука положила на чолі, стягається на очі, щоби бодай на хвилю мати ілюзію ночі — сну.

Напроти мене лежить у ліжку поручник У. Г. А. худий, костистий мужчина. Принесли його сюди рівночасно зі мною. Він у високій гарячці, проте всміхається цілий час до себе. Щаслива усмішка до любки, яку видить у гарячкової зяві? — Ні, він тішиться, що п'ятнистий тиф знищить у нього бактеріальну туберкульозу, якої він у війні набрався.

Коло мене малий Василько. Вже не розмавляє зі мною про Галичину, як тоді, коли ми оба були здорові. Проте він цілком певно у гарячці мріє про рідну Сокальщину, про своїх багьків, від яких малим хлопцем втік до Галицької Армії.

В тих днях перевозять до шпиталу сот. Станимира ком. VIII. Бригади. Високий, статний мужчина, носить довгу бороду. Він важко хорий. Кладуть його у ліжку під стіною. А що далі діється, що раз менше здаю собі справу. Відчуваю тільки несамопитий біль у тих світляних точках моїх очей, які не закриваються до сну вже від довгого ряду днів.

Дудонить замерзла, покрита льодом земля. Хтось

їде? В далині виють вовки, а може здичілі собаки... Чути стукіт кінських копит.

Хтось їде розпучливо скоро... По дорозі спиняють його большевики, — вітер дме їздцеві в очі. Все на тій рідній українській землі йому вороже, проте їздець спішить, принаглує коня, що ховзається по ожеледдю.

Ах, гнати! Нехай вихор свище та виють вовки! Вперед! Там ждуть від їздця рятунок. Чи це може оповідання про лісового царя? — Ні, це їде сотник Остап Світлик по дигіталіс для хорих у шпиталі.

Мені здається, немов я людина, що кинена в чорну крутіж води то поринає в водяних безвістях, — то знов підпливає на поверхню, де її може вирятують.

Раз я чую, що потону в безодні і що брак мені віддиху. А потім, яка переміна! Знову так легко мені і добре. Виджу тоді Львів, св. Юр, на якого кам'яній підлозі відбивається через вітражі вікон яскраве сонце. — Потому тону в темряві знову, не бачу нічого більше, не знаю де я, і хто. Тоді чийсь пальці силою відтискають мої зуби і в уста вливають якийсь напиток. — А потім лечу стрімголов у провалля.

Лежу жорстоко поколений застриками камфори. З болю обернутися не годен. Рясний піт вкриває мене й у тій хвилині бачу надімною жіноче обличчя. Це санітарна четарка Копертинська, яка говорить з теплим докормом:

— Ви мій найгірший у шпиталі пацієнт. Але Богу дякувати, минула криза! Її лагідна поведінка з хорими це великий контраст з поведінням фельчера Флеммера, що для хорого має все тільки тверде слово й безоглядний рух. А треба знати, як хорі ждали на крихітку ласки! Бо ніжність у таких хвилинах була на правду добрим, великим ліком.

Так, тиф у Галицькій Армії це одна з трагічних картин наших визвольних змагань. Могили... скільки їх! Ми втратили свою державність, але ніхто не всилі видерти нам вас, дорогі стрілецькі могили, розсіяні по рідних просторах!

З вас пливе життєдайна сила.

Сорок тисяч найліпших синів України!

Високії ті могили,

Чорніють мов гори —

Та про волю нишком в полі,

З вітрами говорять.

Європа й відродження України

(1914—1923).

Написав: *Ілько Борщак.*

Французька інтервенція в Одесі.

I.

Коли саме остаточно була вирішена антантська інтервенція на Україні, точно не можна установити. Властиво кажучи, інтервенція в російські справи почалася ще літом 1918. р. десантом на Мурманську й підтримкою чехословацького фронту. Україна тоді, занята австро-німцями, була неприступна для Антанти, але з менту захитання балканського фронту, справа інтервенції на Україні виринула автоматично.

Яка була причина інтервенції? Основна — боротьба з большевизмом, що його Антанта розглядала, як союзника Центральних Держав. Значить, інтервенція мала бути в очах суспільної opinio продовженням, або швидше відновленням російського фронту.

Але ця військово-стратегічна причина була лише найближчою метою й вона, ясно, мусіла відпасти з менту поразки Німеччини: в „червону небезпеку“ керуючі чинники Антанти не вірили ніколи, хоч задля різних причин внутрішньої політики голосили про цю небезпеку. Друга, головна причина інтервенції була глибше, мала політичний та економічний характер. Тут інтереси Англії та Франції були різні; англійська політика, що починаючи від другої половини 19-го віку була ворожа до російської експансії, не хотіла відбудування сильної Росії. Характеристичним під цим оглядом є дневник лорда Берті, англійського посла в Парижі підчас війни. (*The Diary of lord Bertie*). Ось що читаємо в цьому дневнику:

8 грудня 1918. р. „Немає більше Росії! Вона розпалася, зник ідол в особі імператора та релігії, що зв'язував різні народи православної віри. Якщо тільки нам встигнеться досягнути незалежності буферних держав, що межують з Німеччиною на сході, тобто Фінляндії, Польщі, Естонії, України й т. й., і скільки не вдалося б сфабрикувати цих держав, то на мою думку, все останнє може піти до біса й варитися у власному соку“.

23-го січня 1919. р.: „Те, що називається Росія, я вважаю мертвим“.

28 березня 1919. р.: „Я не вірю у відродження Росії навіть у межах, що залишаться після територіальних змін, що їх передбачає конференція. Чи може відродитися така мішанина націй та релігій у формі великої держави?“...

Становище Франції було не таке ясне й категоричне. Альянс з Росією був аксіомою французької політики, хоч як він протиречив внутрішній політиці республіки і хоч як він дорого коштував французького рантє через різні царські позички. Завданням цього союзу був кулак проти Німеччини, а це завдання здебільшого союз виконав, мимо того, що зрада большевиків у останню хвилю ледве чи не загубила успіх Франції. Проте поразка Ні-

меччини, що мала на тодішню думку Франції на довгі роки паралізувати її східного сусіда, робила вже не таким конечним і потрібним існування могутньої „єдиної та неділимної Росії“.

Все це ще не було зафіксованою концепцією французької політики, а лише, так мовити, тенденцією. Виявити цю тенденцію на ділі було не так легко: інерція дипломатії, шантаж білих росіян, що загрожували „майбутньою Росією“, ціла генерація французька, що виховалась на ідеях альянсу, — все це не давало змоги офіційній Франції виявити на ділі тенденцію нову про зайвість єдиної Росії.

Навпаки, офіційно у всіх деклараціях кінця 1918. року бачимо старі заявлені формули про конечність для Франції „дружньої сильної Росії“, але фактично керуючі чинники Франції не виявляли гарячого бажання будувати Росію. Загалом політику Франції в справах Росії в р. р. 1918—1919. треба схарактеризувати, як неокреслену, як вагання то в один то в інший бік, коротко кажучи „побачимо, що з цього вийде“.

Одне Франція знала твердо: треба поки що зайняти в певних частинах Росії свою сферу впливу.

Такою частиною була Україна. За таємним франко-англійським договором 1917. р. інтервенція в Одесі й мала підготувати реальну базу цього впливу.

Та готуючись до походу на Україну, чи брала Франція на увагу український національний рух? Дуже мало. Зносили з Центральною Радою залишили гіркі спомини у Парижі, вони показали, що національна українська влада не є в стані організувати край, що український рух „слизький, непевний й не виявив досі державних елементів“. (Слова Пилипа Бертело, генерального секретаря франц. міністерства закордонних справ). Абсолютно ігнорувати цей рух, правда, теж не збиралось: все залежало б від подій в краю.

Центральний паризький уряд свідомо не давав довго жадних точних політичних директив своїм агентам на Україні.

В тій загальній комплікації, що сталася після перемиря, у відсутності певних інформацій, а головне при ваганню французької політики, — це було добрим засобом: місцевих агентів можна було завжди дезавувати. Але з іншого боку ці місцеві агенти набирали не аби яку вагу. Це були тіж самі, що існували за часів зносин з Центральною Радою, а які, очевидно, мало заховали симпатій до України, бо, як відомо, ці зносили скінчилися у... Берестю-Литовському. Ще одна увага: як і при кожній інтервенції, військові чинники мали час сказати своє слово. Отже ці чинники, хоч вони в нормальних умовах не грають політичної ролі

у Франції, мали свої симпатії по боці старої Росії, якої речники були їх товаришами по зброї. Українці це для них були люди, що „руйнували російський фронт“.

5-го жовтня 1918. р. німецький уряд звернувся до Антанти з проханням замирення, а другого дня на сцену української трагедії — це не є перебільшене слово — виступив так званий „консул Енно“ (Hennot) людина, що відіграла таку сумну й провокаційну роль в історії франко-українських зносин. Ця дрібна людина завдяки обставинам якийсь час навіть мала розголом на цілу Європу.

Мобілізований старшина часів війни, Енно був у французькій місії генерала Табуї на Україні, де служив у розвідочному відділі. Україну він не залишив після Берестя, а осів на Басарабщині, де дружина його мала маєток. Там він збирав відомості про Україну, які надсилав Сент-Олерові, французькому амбасадорові в Яссах. Генерал Денікін — а йому і книга в руки — пише, що Енно „був знайомий з Києва з Василем Шульгиним і прийняв його точку погляду в російському питанню“ (Очерки Русской Смуты V, 5). Для людей мого віку й старших імя Василя Шульгина, що тепер кінчає своє життя десь на півдню Франції, це ціла програма українська. Щодо читачів молодших за автора цих сторінок, а особливо для західно-українців, можна додати, що цей Шульгин, хоч і з українського роду (він з того ж роду, що Олександр Шульгин, відомий український діяч), ненавидів український державницький рух так, як можуть ненавидіти лише ренегати.

Зрештою ось що цей Енно заявив 5. листопада 1918. р. Коростовцеві, представникові гетьмана:

„Україна, або вірніше сказати південна Росія, ніколи не мала ані своєї історії, ані національної або етнографічної окремішності. Вона створена німцями: Фаргачем¹⁾ і графом Шенцицьким, щоб розвалити Росію. Українська мова штучно створена галичанами з політичними цілями²⁾. Все це досить ясно.

Треба ще згадати про паню Енно, росіянку з походження „віддану співробітницю свого чоловіка, що була переконаним ворогом петлюрівського (читай українського) руху й що впливала в цьому змислі на свого чоловіка“³⁾. Автор цього твердження грек банкир в Одесі Ксидіас, був близький до французького штабу, та теж саме чуємо з іншого, протилежного табору. Ф. Анулов, що керував большевицьким підпіллям в Одесі, пише у своїх споминах „немалий вплив на хід антантської політики на півдні України, що її провадив консул Енно, мала його дружина, красуня басарабка. Вона володіла російською мовою й можна без помилки казати, що вона мала рішучий вплив на хід багатьох думок консула. Через її руки пере-

¹⁾ Австро-угорський дипломат, що помер недавно. Був фахівцем у славянських справах, це він приніс в 1914. році ультиматум сербському урядові; був послом у Києві в 1918. році.

²⁾ Д. Дорошенко. Історія України. II, 409.

³⁾ Jean Xydias. L' intervention française en Russie. Paris, 1927. Стр. 155

ходили всі справи“³⁾. Знову таки М. Маргулієс, російський діяч, що вештався у колах французьких в Одесі, пише під 7. грудня 1918. р. в своєму дневнику: „Пані Енно не виходить з бюро консула, які б там справи не обмірковувалися“.

Але ким був офіційно цей „консул“, якого так лякалися й українці й росіяни білі та червоні?

29. березня 1919. р., вже на передодні кінця одеської заверюхи, відбулися у французькій палаті депутатів, дебати в справі України. До цієї історичної дебати ми ще повернемо, а тут лише займемося особою „консула“ Енно.

Ось що про нього ствердив Пішон, міністр закордонних справ: „Я цілковито дезавував Енно. Ніколи й нікуди я його не посилав, він ніколи не був консулом Франції („Il ma jamais été consul de France“) і він ніколи не мав жадної дипломатичної місії („il ma jamais été charge d' aucune mission diplomatique“).

Депутат Жан Бон: „Тоді, хтож він?“

Пішон: „Не знаю“. (Сильний рух в палаті).

Франклен-Буйон (голова комісії закордонних справ): „Пана Енно надіслали французькі чинники в Румунії, він цілковито відданий ідеї єдиної Росії“.

Другого дня, 30. березня, правий депутат віконт де Шайделен взяв у захист Енно й відчитав з трибуни документ, виданий 24 квітня 1918. французьким послом у Яссах Сент-Олером на імя Енно. Ось цей документ:

„Легация французька у Яссах
№ 105.

Маю за честь Вас повідомити, що уряд республіки, якого я сповістив про Ваші знання російських справ й про матеріальні інтереси, що Ви посідаєте в цьому краю, вирішив доручити Вам виконання обов'язків віце-консула у Києві. Тому пропоную Вам, як тільки матимете змогу, відіхати до Вашої посади і там представляти наші інтереси до того часу, як наш віце-консул не поверне у Київ. Тому, що тепер комунікація між південною Росією та Москвою є вельми тяжка, п. Пішон рішив, що до нового розпорядку Ви листуватиметеся зі мною“.

Сент-Олер.

Коли читання цього листа скінчилося, міністр закордонних справ Пішон піднісся з місця і голосно заявив: „Він ніколи не був нашим консулом“!

З цих дебат ясно виходить, що уряд відрікся від Енно, якого називав навіть самозванцем. Більше того, Сент-Олер, протектор головний Енно, що клопотався за нього в Парижі, дістав для свого приятеля посаду смішну по своїй ранзі в дипломатичній службі, а саме титул „виконуючого обов'язки віце-консула в Києві“, яким звичайно бував навіть не француз, а громадянин Росії. Як це далеко від голосних політичних титулів, що украшували імя Енно в кінці 1918. р.!

Сталася просто змова проти України, авторами якої були росіяни, а зброєю Енно та Сент-Олер. перший свідомо, другий несвідомо. Чи знали росіяни, що Енно не мав жадних підстав авторитетно

³⁾ Чорная книга. Харьків 1925. стр. 58.

говорити в імені Франції? Можливо, бо були це люди інтелігентні. Але Енно працював за них і вони мали інтерес його підвищувати. Щодо українців, чи то військових в Одесі, чи гетьманського уряду, чи Директорії, вони не мали жадного справжнього звязку з Антантою та загалом мало розумілися в тодішній міжнародній ситуації й вони всі повірили в ролю Енно, як у Бога. Без сумніву, рідко в своїй історії Україна ставала жертвою такої містифікації, якою стала в кінці 1918. року. Енно виявився справжнім Хлестаковим з нестертельного „Ревізора“ Гоголя. На жаль справа ця скінчилася не сміхом у театрі, а тисячами жертв і була одним з цвяхів, що замкнув домовину української державности.

Дальший етап змови проти України був такий: десь у вересні 1918. р. російські монархісти в Києві вислали до Ясс князя Куракіна разом з денікінським полковником Шіряєвим та промисловцем Дуссаном, відомим чорносопцем. Очевидно, що ця делегація у Яссах зразу дісталася до Енно, фаховця в українських справах, якого благала як можна швидше прислати французькі війська на Україну на заміну німецьких. Енно а навіть Сент-Олер запевнили росіян, що „інтервенція рішена на користь єдиної Росії“. Історик цієї доби може сьогодні сміло ствердити, що це була неправда: жадна інтервенція у вересні не була рішена.

Куракін та його приятелі повернулися до Києва, де російські праві кола підбадьорені заявами Енно розпочали обробляти гетьмана в тому змислі, що „Антанта“ вимагає єдиної Росії, що тільки в такому разі на Україну прийдуть французькі війська і т. п. Це початок офензиви на Скоропадського, яка потім дала свої наслідки. Техніка змови проти української державности була чисто провокаційна: у Яссах доводили, що наряд на Україні хоче старої Росії, а в Києві доводили гетьманові, що Антанта хоче цієї старої Росії. В дійсности ані наряд на Україні ані Антанта не бажали віднови старої імперії.

6-го жовтня все той же Енно писав до свого приятеля Василя Шульгина, що жив на Кубані біля Денікіна:

„Політиці Німеччини розчленяти Росію Антанта хоче протиставити політику відбудови Росії: Антанта відмовляється признати Берестейський мир і як раніше вважає Росію своєю союзницею. Програма Антанти: відбудова Великої Росії, єдиної та неділимой та допомога у відновленню монархії, що відповідає бажанням більшости російського народу. Ця програма базується на офіційних заявах політичних діячів Антанти“¹⁾.

Ось так дрібний урядовець, не маючи жадного мандату, в листі, що дістав широкий розголос, відважно, як не сказати більш різко, подавав „програму Антанти“, програму чисто фантастичну.

Де й коли якийсь член Антанти, та ще „політичний діяч“ висловлювався за відбудову єдиної, неділимой Росії та ще за монархією? Яким чином Антанта вважала Росію офіційним союзником,

коли навіть представників цієї Росії у мріях (а їх було досить у Парижі) не допустили до праць мирової конференції? Лист Енно просто один з його чергових провокаційних виступів, бо майже в той самий час, як він писав цього листа, а саме 26. листопада 1918. р. Огюст Говен, вельми авторитетний французький редактор, писав — у час цензури — у поважному „Journal des Débats“ таке:

„Росіяни нічому не навчилися. Вони говорять про атложеніє, як Победоносцев. Росія мала не одне століття у розпорядженню, щоби ассимілювати народности, що їх вона приєднала. Це їй не вдалося. Жадна держава Антанти сьогодні не має ані наміру, ані змоги допомогти росіянам відновити силою їх панування над країнами, що відкидають російську владу“. Мова, як бачимо, далека й куди більш авторитетна ніж брехня „консула“ Енно.

В цьому самому листі до Шульгина Енно запрохував російського реакціонера до Яс, щоби „негайно виробити програму політичної акції союзників у Малоросії і підготувити майбутню військову інтервенцію“.

Петля над українським народом затягалася сильніше.

Шульгин занедужав і не міг дібратися до Яс, де 17-го листопада утворився комітет в складі осіб: Поклевський-Козел, бувший царський амбасадор, полковник Ілвін, Савинов, б. російський консул у Яссах, генерал Новицький, генерал Щербачов й очевидно Енно, хоч здавалося, що „консулові“ Франції не було місця в російському комітеті. Цей комітет і скликав сумнозвісну „Яську нараду“, яка мала витворити уряд Росії, чи точніше України.

Залишимо на якийсь час махінації „консула“ Енно у Яссах і поглянемо, що саме робилося у Парижі за тих часів. Перше питання, що насовується, це те, чи знали там про яські проекти? Знали, але в загальних рисах, бо Сент-Олер був досить обережний, щоби надсилати урядові бомбастичні політичні деклярації свого інформатора Енно.

Перший документ, який посідаємо в справі інтервенції на Україні, це лист Клемансо з 27-го жовтня до генерала Франше д'Еспере. Лист цей по своїй важливости заслуговує, щоб його подати в повному тексті. Ось він:

Міністерство Війни.

Головний штаб.

III-е Бюро А. Н. 13644 Б. С. 3.

Голова Ради міністрів, міністр війни до головного команданта союзними військами на сході.

„Маю за шану надіслати Вам при цьому копію листа, що викладає в головних рисах плян акції, який треба буде пристосувати в Росії не лише, щоби там продовжувати боротьбу проти Центральних Держав, але треба зреалізувати економічну облогу большевизму й тим викликати його упадок.

Очевидно, річ йде покищо лише про проект, відповідаючий поглядам французького уряду й ре-

¹⁾ Ген. Деникин, loc. cit. стр. 5—6.

алізація якого вимагає попередньої згоди зацікавлених держав Антанти. Як ця згода матиме місце, союзна інтервенція в Південній Росії уявлятиме природне продовження операцій доручених союзним арміям на близькому Сході. Під цим оглядом інтервенція була вже вказана, як одне з пізніших завдань в директивах, що їх викладено в особистій та таємній інструкції з 7-го жовтня (інструкція 12913 Б. С.), що Вам її передав генерал Бертельо.

Поступовий розвиток цієї інтервенції буде, очевидно, функцією можливостей, які будуть нам відчинені після нашої інтервенції в Румунії й коли близька капітуляція Туреччини нам дозволить досягнути Одесу через Чорне Море.

В цих рамцях я Вас прошу віднині студіювати разом з генералом Бертельо умови виконання еventуальної акції в Південній Росії.

Буду Вам вдячний за надсилку результатів цих студій.

Щоби більше Вас зорієнтувати про ріжні дати союзної акції в Росії, додаю копію колективної ноти 38 постійних військових представників біля Найвищої Військової Ради, ноту, що викладає в загальних лініях умовини, в яких треба скоординувати вже зроблені зусилля на півночі, сході й південному сході Росії.

Ця колективна нота вже одержала ухвалу італійського та французького уряду. Її саме тепер розглядає британський уряд.

Клемансо.

Раніше ніж подати короткий коментар цього важливого документу, першого відомого в історії інтервенції, треба зазначити, що ані інструкція 12913 Б. С. 3. ані колективна нота 38. нам досі невідомі і ледве чи сучасна генерація матиме змогу ознайомитися з цими документами.

Що виходить з листа Клемансо? Мета інтервенції — продовження боротьби з Центральними Державами і довести до упадку большевиків. Перша мета автоматично зникне після перемоги Антанти, друга — головна — залишиться. Мета, вказана командуючому на сході, є стратегічна, бо політику військові чинники не роблять. Клемансо не згадує навіть назви „Україна“, бо інтервенція мала охопити й неукраїнську територію. Але Клемансо мовчить і про єдину Росію, Всі ці політичні питання не входили в коло військових справ.

Генерал Франше д'Еспере відповів телеграмою до Клемансо:

„У мене немає досить війська, щоби увійти в цю велику, холодну країну, особливо у зимі. Я зможу найбільше що тримати Одесу й сусідні порти. Але мушу Вам заявити, що наскільки підчас війни наші війська через патріотизм приймали своє перебування на сході, наскільки вони з радістю вступають до Угорщини, передбачаючи тріумфальний вступ до Німеччини, настільки окупацію України й Росії війська приймуть зле, й ця операція „може викликати сумні інциденти“.

Отже головний командант союзної армії на сході, що зрештою мав мало симпатії до білих росіян, заздалегідь передбачав невдачу інтервенції, бо вона нічого не говорила французькому воякові

В цій телеграмі деяке світло на майбутні події в Одесі: непевне власного війська французьке командування шукатиме реальної сили на місці. Спершу такою силою їм здавалися росіяни, потім українці. Звідси й хитання військових кол у відношенню до цих двох сил.

**

Гетьманський уряд, якого закордонні звязки були досить мізерні, очевидно, не міг знати всього того, що ми сьогодні знаємо, але причин нервуватися мав досить. 15. жовтня барон Штейнгель, посол України у Берліні, телеграфував до Києва, що становище в Німеччині безнадійне й радив уступити в зносини з Антантою. Це було річю досить важкою, й спроби під цим оглядом Дорошенка, міністра закордонних справ, що виїхав до Швейцарії, кінчилися невдачею. Проте гетьманові вдалося навязати фактичні зносини з яськими дипломатами Антанти. 5-го листопада до Яс прибув Іван Коростовець, як гетьманський представник. Зі старого українського роду, колишній царський посол у Китаю, надзвичайно здатний дипломат, він був від деякого часу на українській службі. Історик гетьманської держави Д. Дорошенко на підставі власноручної записки І. Коростовця оповів цю місію. Автор цих рядків мав нагоду у 1920 році у Парижі почути від Коростовця у головних рисах історію його яської місії. Оскільки пам'ять не зраджує нам (на жаль свого часу я не записав того, що оповів п. Коростовець), Д. Дорошенко досить докладно подав долю й долю подорожі гетьманського посла до Яс. Коротко ось її історія: першу візиту Коростовець склав все тому ж Енно, який крім вже наведених вище „міркувань“ про український рух додав, що „уряд гетьмана Скоропадського має бути скасований, яко германофільський й замінений об'єднаним російським урядом“.

Скажемо зразу, що цей погляд був виключно поглядом самого „консула“, або точніше його жінки україножерки. Керуючі чинники Антанти в Парижі чи то в Лондоні не вимагали усунення гетьманського уряду, а тим більше самого гетьмана. Ми свідомо підкреслюємо це, бо в українській opinio й досі панує думка, що „Антанта вимагала усунення Скоропадського“. Очевидно, що пишучи це ми не маємо на увазі чи захищати чи обвинувачувати гетьманський уряд. Йде мова лише про ствердження історичного факту.

7-го листопада Коростовець прийняв Сент-Олер і англійський посол у Яссах Барклай (Barclay). Французький посол (англійський дипломат взагалі у Яссах тримався пасивно) заявив, що „Україна є частиною Росії, яку (тоб-то Росію) вони вважають не дивлячись на Берестейський мир, ніколи не признаний Антантою, союзницею. Україна, не будучи самостійною державою, не може претендувати на визнання її неутралітету. Вступивши в союз з Центральними Державами Україна тим самим розірвала свій союз з Антантою і тому ця остання не може тепер довіряти її заявам, що, очевидно, робляться через зміну обставин“.

(Далі буде).

Десятник У. Г. А. оповідає...

За 6. дес. Марком Грабовецьким спасав у Вінніперу в Канаді:
Дм. Микитюк, 6. У. С. С.

Мене взяли до австрійської армії в 1915. р. і приділили до 35. п. п., який разом з УСС належав до XXV. Корпусу ген. Гофмана. Брав я участь зі своїм полком в кровавих та тяжких боях під Бережанами на Лисоні в р. 1916. Опісля слідуючого року з с. Конюх приділили мене з 35 п. п. до пробоевого куріня 106. дивізії і кинули на італійський фронт, в південний Тироль. Наш пробоевий курінь був в боях на горі Меліта і Кампомуло. По розбиттю 106. дивізії перенесли нас в цілі реорганізації до Люблина, звідки по наказу команди дивізії відійшов я знову до свого 35 п. п., якого кадра стояла в тім самім часі в м. Штернбергу на Мораві.

Перед самим відїздом нашого похідного куреня на французький фронт наступає катастрофа австрійської армії над Пявою а опісля розвал самої австрійської монархії. Відбувається безплянна і хаотична демобілізація армії. Всі українці добиваються тисячами пішки через Краків до рідної Галичини. Я wraz з сотками других прийшов пішки через Перемишль до Львова. На Головнім Двірці, через який ми мусіли переходити, а який був обсаджений українським військом, ішли бої. Тут було багато ранених чи від куль українських чи польських. Нас кільканацять перейшли щасливо цю небезпечну дорогу і прибули на дворець Підзамче, який був тоді в руках поляків. Тут всів я з великим трудом до страшенно переповненого поїзду і через Красне добився нарешті до рідного села Кути пов. Золочів.

В ріднім селі побув я три тижні і опісля зголосився сам до Рідного Війська. По тижневім перебуванні в Коші в Золочеві, сотник Фещук (з с. Загоріч — Золочів), командант коша, приділив мене і двох моїх односельчан Івана Костишина і Миколу Цицака до вишколу ручних гранат та міновання. В цім вишколі під командою четаря Шварцмана перебув я 4 тижні а опісля вернув назад до Коша і зїстав приділений до 2-гої сотні, якою командував тут пор. Дзюба (чи не з Вільшаниці). З початком січня 1919. р. наша сотня під проводом булавного (прізвище забув) відходить на польський фронт в розпорядження IV. Зол. Бригади.

В с. Борщовичах по наказу кмди Бригади розділено четами нашу похідну сотню по других частинах. Нашу чету під моїм проводом як вістуну приділено до перемишлянської сотні, якою командував пор. Блавацький.

Наш курінь через цілий час облоги Львова під командою сот. Метельського брав участь в тяжких боях в Підбірцях, Лисиничах, Сороках, Прусах і під фабрикою пороху. На цім відтинку фронту я захорів і відійшов до лічниці. З початку до Золочева а опісля до Ожидова. Звідси я отримав 10-денну відпустку на Великодні Свята.

Десятник У. Г. А. Марко Грабовецький.

З відпустки вернувся я до свого Коша до Золочева і перебував аж до першого відвороту У. Г. А. у вишколі 3-тої запасної сотні, якою командував пор. Колодюшка — Наддніпрянець. Залога м. Золочева відступала до Зборова. Тут по наказу команди Коша відпровадив я з підчиненими мені стрільцями 18 дезертирів до Тернополя. По вповненню обовязку дігнав я свою частину в с. Струсові під Тербовлею. Звідси рушили ми в дальшу дорогу на полудне і стали постоем в с. Михайлівці п. Борщів.

Наступає трагічний відворот У. Г. А. за Збруч на Вел. Україну. Наша частина переходить Збруч в м. Скалі і по трьох тижнях походу стала постоем в забудованнях економії в селах Колодівка і Бодачівка пов. Нова Ушиця. В часі цього три-тижневого маршу наша частина відчувала дуже брак соли, а до того з причини незнаної нам хвороби багато стрільцям гнили ясна.

З початку нашого перебування в цих подільських селах місцева населення відносилося до галицького війська досить неприхильно, але зчасом відносини покращали. Наша сотня під проводом підстаршини занималася збиранням і молоченням збіжа.

Зближалася холодна осінь, а з нею страшний во-

рог УГА — тиф. Мене звалила з ніг також ця жахлива пошесть і я переболів сипний а опісля кілька разів поворотний тиф. Мене хорого в гарячці відвезли на підводі до лічниці УГА до якогось села. Назву забув, бо я був майже непритомний. В цій лічниці перебував я около 10 день. Тут відвідували нас лікар-галичанини і полевий священник. В цій лічниці застає нас військовий договір з Денікіном. Лічниця вибирається десь на південь в околиці Херсонщини, а нас всіх хорих перевезли на підводах до другої лічниці а властиво до складу живих трупів. В яким селі знаходилася ця славна „лічниця“, я не знаю, бо я приїхав до цього села хорий в гарячці і виїхав рівнож в гарячці.

Поміщення цієї незабутої та жахливої трупарні знаходилося в будинку панської економії, де за добрих часів був мабуть магазин збіжа. Вікна цієї лічниці були без одного скла, а забиті дошками. На деревляній підлозі, рядом попід стіни, на перегнилій та старій соломі, лежали нещасливі недобитки славної УГА, хоробрі воїни Галицької Землі. Вся ця стерта солома була покрита огидними вошами, цими проклятими рознощиками смертоносного тифу. Котрий стрілець мав на собі накривало (коц), то сукна не було майже видно зпід цих насікомих. В цім страшнім складі трупів, в цій „лічниці“ було 280 стрільців УГА. Це число подавали мені хорі товариші, яких я вже тут застав. Ми не мали тут абсолютно медичної опіки. Жадного лікаря ні медика, жадної сестри-жалібниці, ні жадного навіть санітарного помічника. Ані одного ліжка, ані одного запасового накривала. Ми через цілий час тих своїх страждань та мук не бачили і не закропили своїх спечених уст ані раз кроплею теплої кави чи молока. Місцеве населення боялося приходити до нас через заразливую пошесть-тиф.

Деякі стрільці, які поборолі майже неімовірними зусиллями свого організму цього найстрашнішого ворога і ледве волочили за собою ноги, приносили час від часу сирі бараболі зі села і пекли на вогні. Одну печену бараболю ділили між собою ці живучі трупи на ч—о—т—и—р—и рівні частини і так очікували нового повороту свого немилосердного ворога — тифу. За цілий час мого перебування на цій многострадальній Голгофті УГА стрільці жили лише цією бараболею, якої не було ніколи подостатком.

Жахлива смерть косила що дня і що ночі по кілька чи кільканацять стрільців. Їх трупів ніхто не забирав, бо не було кому. Від трупів, що розкладалися, і від людського калу розходився по всім будинку невиносний сопух і сморід. Трупи лежали довгий час на тім самім місці, хіба здоровіші товариші витягали їх і складали на купу до перегородженої комірки, яка містилася при кінці цієї трупарні.

Я в гарячці пересувався з одного місця на друге, бо чогось лякався лежати між трупами по обох своїх боках. Так зчасом поволи пересунувся я аж на противний кінець „лічниці“. Тут прогорнув стухлу соломі, зробив собі в той спосіб нове „ліжко“ і лежав тут вже аж до виходу з цього місця смерті. Час від часу відвідував мене мій односельчанин стрілець Осип Качанюк, який по виздоровленню перебував в тім селі і приносив нам часом сирі бараболі. Одного разу я пробував „учитися ходити“ і виїшов на двір, на свіжий воздух. Кілька кроків за порогом я упав у сніг. На пів свідомо зясував я собі грізну хвилину, бо зближався тепер кінець мому життю. На дворі не було жадної живої душі. На щастя надійшов мій односельчанин Качанюк, підніс мене зі снігу і запровадив назад до середини на „ліжко“.

Через 4 чи 5 тижнів не відвідала нас військова ні галицька ні наддніпрянська, ні большевицька, ні денікінська частина, бо УГА подалася далеко на південь в Херсонщину, виконуючи точки умови з Денікіном. Аж одного дня зявилися нечаяно три польські вояки. Станувши на дверях і побачивши страшну картину галицьких воїнів, сказали до нас, живих трупів: „Видите, с... с..., маєте Україну“. З цими словами забралися і більше не приходили. Аж третього дня заїхали перед цей склад трупів три польські військові підводи і забрали нас до військової лічниці до Куриловець Мурованих. З 280 хоробрих стрільців Галицького Війська лишилося нас при життю л—и—ш—е 18 і сих 18 нещасливців забрали нарешті до лічниці.

Ми думали, що вже прийшов нарешті кінець нашим мукам і стражданням, однак ми грубо помилилися. Не один з нас з цих 18, які чудом унежили смерті, мусіли випити свою чашу горя до самого дна, ще у тюрмах, заки добилися до рідних сторін.

Ф. НЕВЕСТЮК

О, Д Е В И?

О, де ви, де ви дні колишні,
Дні слави, величі, надій?
В якій то пристані затишній
Закинули ви якор свій?

О, де ви, де ви дні великі?
Як любо згадувати вас!
Ще там на обрії далекім
Ваш промінь ясний не погас.

Забути вас немає сили
Для всіх, хто жив у час борні,
Ви незатертий слід лишили
У серці, у душі на дні.

Ви вернетесь дні чудові,
Дні поривів, зусиль, змагань
І ще будуть вінки лаврові
Вкращати нам побідну скрань.

Житомирська юнацька школа

Формування; наука; бої; перший випуск української старшини.

Сторінки з недрукованого щоденника.

Написав *Всеволод Петрів*, генштабу генеральний хорунжий.

(Продовження).

VI.

Вихова, муштра та навчання у помешканнях школи.

По приході достаточного числа поповнень, почав працювати апарат школи повним ходом.

Юнацтво поділено подвійно:

1. По сотнях та чотах, в яких змішані були групи селянські з міськими — робітничими та інтелігенськими, при чому щодо сільського елемента додержувано принципу територіяльного, щоби по можливості люди з одного і того ж села були в одній і тій же сотні.

2. По клясах, у яких збиралися люди з приблизно рівною освітою.

Намагались, щоби в клясах були люди бодай одної і тої ж сотні, але й того не завжди можливо було досягнути, бо різниці були надто великі, а юнаків з повною середньою освітою не було вже так багато, та розкидані вони були по всіх сотнях.

У сотнях, крім адміністраційного розподілу встановлено ще розподіл науковий так, що до юнака з повною освітою приділена була група з меншою освітою, якій він мав допомагати в підготові поза клясою.

У адміністративних рамках сотень йшла виховна праця та військова практична підготовка.

У цих двох галузях відразу ж довелось творити дещо нове.

Головна маса школи були селянські хлопці, із яких треба було виховати таку старшину, що почувала би себе авторитетною в кожнім випадку й оточенню й поза службою, а до того ще старшину для демократичної держави; отже згідно з цим наставленням виключений був тип „салдафонський“, той, що мав у російській армії назву „Бурбона“ (дивна назва, що прийшла з часів війн 1812—14 р., коли в російську мову війшли слова „Шваль“ як лайка в значінні нікчема, „Шерамига“ (шер амі) в значінні поволока й т. ін. французькі скалічені та втративші властивий зміст слова та вирази), тоб-то муштровика, лише військового техника але нездатного до суспільного життя, а треба було стреміти до виховання типу військовика-суспільника.

Тому на виховну працю в самих навіть дрібних цях відразу же звернено увагу.

Праця всього старшинського складу школи починалася з менту, коли сурма будила юнаків. Доглядалося: як вмиваються, як вдягаються, як пють чай, потім по військових вправах та працею в клясах, йшли старшини до обіду разом з юнацтвом, даючи „ради“, як треба поводитися за їжою тощо, також в клясах часто були присутні разом із лектором, особливо коли той був цивільний, також старшини, щоби і там дати, коли треба, на-

лежні вказівки. Також на вулицях ідучи з юнаками в товаристві, обов'язувалися старшини давати необхідні поради.

Щоби дати юнацтву певність в поведінці між суспільністю, зокрема міською, використовувала школа те українське життя, що буйно почало розвиватися у Житомирі, де заклалося чимало нових і активізувалися давніші просвітні, культурні і т. і. товариства. Де було лишень можливо, приймало юнацтво, разом з призначеними старшинами школи, жваву участь, при чому старшинам ставилося в обов'язок, звичайно вже після, дома, в школі, й лише у формі поради давати вказівки про хиби в поведінці.

Пор. Михайло Смаль, родом з Полтавщини, командант кулеметної сотні на I. панц. потягу „Стрільця“ від 3.I.—24.V. 1919 р. Під Озерянами поміж Дубном і Здолбуновом під час загибелі панцирника одрізав йому обі ноги вище колін і він тяжко ранений дістався в полон до большевиків, де кулею в серце позбавив себе життя. Мав 32 роки.

Така чинність школи спричинилася до того, що скоро стало майже традицією, що ніодна імпреза українського національного характеру не проходила без юнацтва, яке стало також постійним гостем всіх українських вечірок.

Завдяки таким виховним заходам школи юнаки з селянських хлопців швидко стали повними віри в себе й придбавши популярність між українським громадянством м. Житомира, сами вирости в своїх очах та зміцнилися у певности про своє завдання української старшини.

Поруч з виховною суспільно громадською йшла військова підготовка, у якій теж довелося відхилитися від попереднє принятих на території Росії норм німецько-московського вишколу, проти якого даремно боролися кращі російські представники, як Суворов та „малоросійські“, як Драгоміров.

Механізуюча муштра мусіла відійти на далекий плян, бо вона могла б мати ще таке сяке значіння лише в усталених відносинах життя з міцною державною езекутивною, чи езекутивною традиції, або ж при довгому терміні механізації людини, а ми мали зовсім іншу ситуацію: революційний здвиг й творення нових відносин при відсутності міцної загально державної езекутиви й Біг зна яким, скорше коротким, часом перед собою.

Отже муштру треба було замінити свідомістю необхідности та бажаної доцільности виконання чинів, додержання певних норм.

Не можуть допомогти в таких обставинах й норми французько-республіканської системи військового вишколу та виховання, бо й там велику роль відіграє державна езекутива, а головно традиція ставлення до армії з боку суспільства, а ще більше традиції самої армії. У нас нічого того не було, навпаки впливи антимілітаризму російської інтелігенції, толстовства й противоенної пропаганди, партійної та безпартійної, примушували думати про оборону проти впливів суспільного оточення а не про його традиційну допомогу.

Пішли отже й при військовій підготовці власними шляхами.

Мусиш вміти володіти зброєю, тому що це забезпечить осягнення тої мети й тих завдань, для яких ти добровільно пішов до школи, а щоби нею добре володіти, мусиш з нею освоїтися так, щоби вона була такою звичною, як звичним є знаряддя хліборобові, робітникові, ремісникові, а це осягається такими й такими вправами, які порядно робити мусиш. Військова чинність у житті народу значить значно більше як чинність в праці в майстерні, на полі, бо від тої чинности часом залежить ціле життя народу, а не одиниць, як у звичайній праці, тому, коли мусиш знати, як коло звичайної праці ходити, мусиш ще краще знати, як коло військової праці ходити, а на те з досвіду віків і війн є правила та способи, але застосовується їх неоднаково, як в іншій праці, а в залежности від кожних обставин. Правда, й у хліборобстві багато від погоди залежить, а тут від маси причин. Як, що і коли, цього старшини вивчать, а ви розуміти мусите й уважно працювати. Все швидко робити, бо від часу життя в бою залежить. Хочеш бути майстром, знати мусиш все, що робітникові слід і т. д.

Ця система була незвичною великій більшості старшин кадрового складу школи, що виховувалася в душі „малчать й не разсудять“, й лише вперта акція тої невеликої групи, що пройшла вже горнило революції й твору „нової карности“ Слобідських гайдамаків, Гордієнківців, Богданівців, Полуботківців, та легке, наочне сприймання цієї „нової карности“ юнацькою масою, допомогло тому, що ця наша система прийнялася.

Довелося й у техніці вишколу піти іншими шляхами, відкинути шліфівання деталей, вчити відразу те, що конче в бою потрібне; вважалося кращим, щоби юнак не вмів салютувати, а вмів у бою стріляти, але диво дивне, юнацтво само тягнулося в зовнішню муштру, само стреміло до дотримання зовнішнього муштрового вигляду.

Творили й традицію, навязуючи до подій з перед 300 літ, новітні чини УСС, Запорожців, Сірих, СС й т. д. Старшинам ще перед навчанням викладали програму української традиції, для якої не було нічого опрацьовано, яку доводилося імпровізувати й, будемо щирими, імпровізувати самим не докладно знаючи.

Також довелося творити власну систему навчання в клясах, бо доводилося всім, рішуче всім, доповнювати загальну освіту; всім: предметами українознавства, більшості — математикою й географією, бо впливали й військово-революційні часи, коли вчилося по школах недобре, й те, що „Великая Русь“ вивчилася вся недосконало, а нам треба було знати, але досконало Україну, а то з військовою до всього підходом. Однак доповнюючи загальну освіту, найнеобхіднішим для свідомого старшини, треба було пам'ятати про освіту теоретично військовою, яка часом не могла поступати без галузей горожанської освіти, отже чимало було клопотів двом нашим „інспекторам клясів“: військовому й цивільному, щоби налагодити так програму, щоби один одному допомагав.

Ще була одна властивість навчання: раз що тижня збірався весь персонал школи й не лише відбував конференцію, але й слухав лекції з того, чого він і сам у більшості не знав, з методики „революційної вихови“ й українознавства. Перша методика, це були власне не лекції а обговорення всіми, як і що далі робити.

Якби то не було, але праця в школі пішла великим темпом і в цій праці горіли всі, й кадровий й змінний склад школи.

Ця праця могла би дати швидко реальні наслідки, але повна її програма не була закінчена в стінах Семинарії, а в обставинах більш тяжких й незвичайних, бо школа попала на бойову лінію фронту.

Дозволимо собі виписати для наших читачів щиро й просто замітки про ті обставини, як то сталося, хай нікого вони не образять, лише дадуть малюнок тих тяжких й несталих часів.

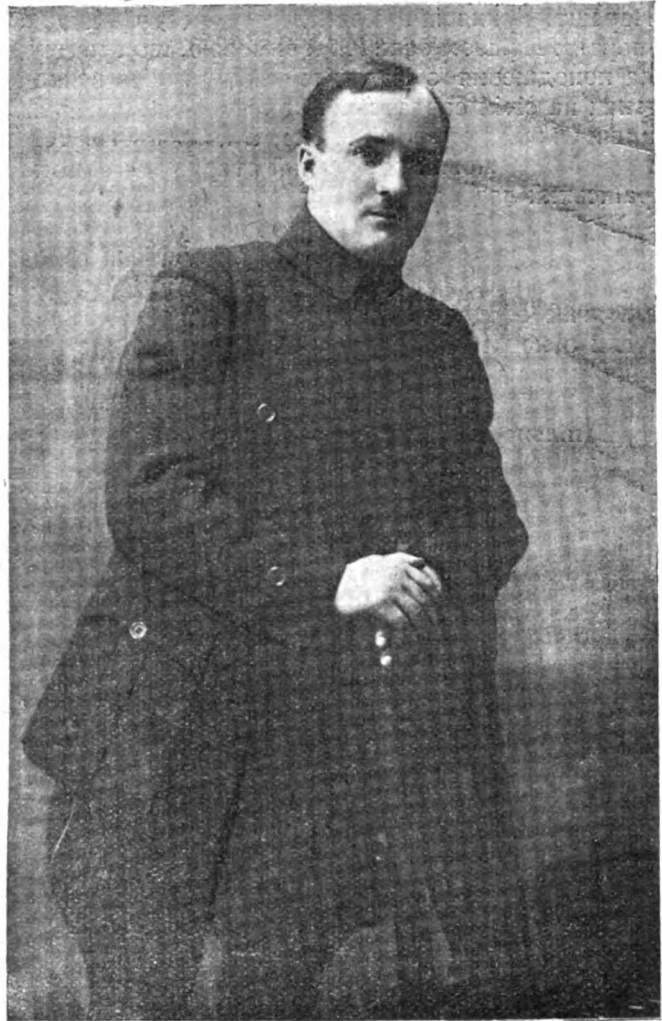
VII. ШКОЛА НА ФРОНТ.

„Його величність випадок“, казав пруський король Фридрих, знизуючи безрадно плечима; „раз випадок, другий раз випадок, колись і уміння“, казав російський полководець Суворов, а Наполеон

казав, що „не можна більше як $\frac{1}{3}$ подій залишати випадкові, решта мусить бути розрахунок“.

Це сказавши перейдемо до наших подій. Школа вчилася, а вогняна смуга боротьби за українську Державу повільно, але невблагано посувалася на захід; вже перестав „апарат Юза“ вистукувати накази від Головної Шкільної Управи з Києва; на двірці в Житомирі з'явилися ешелони господарських частин наперед Північної, далі Волинської групи армії УНР, нарешті прийшов туди штаб і вже звичайний телеграф з Бердичева приніс Школі наказ від полк. Сальського, який повідомлював, що Уряд відходить до Рівного, а Школі треба перейти до Винниці, а потім відповідно до обставин, чи то до Кам'янця, чи то до Староконстантинова чи нарешті на територію Галичини; взагалі команді школи ставиться в обов'язок подбати про скорше закінчення першого випуску конче необхідних для армії старшин.

Не гаючись довго почали підготову. Знайшли декільки ешелонів, навантажили до них все, з такими зусиллями зібране майно школи, підготували вози для життя юнаків, персоналу й навіть для можності провадити виклади, бо хто зна, скільки доведеться бути на колесах; зробили все, що вимагав розрахунок, включно до усталення з залізницями часу відходу ешелонів, але прийшов — випадок, маленький, неважний, що перевернув усе. До школи „приблудила“ оркестра, одна з тих, що залишилися від російських частин й самотужки, даючи „концерти“ перебивалася крізь життя. Вона підпорядкувалася школі, бо там „був порядок“ й рахувалася у нас як „вільнонаємна“. От з цею оркестрою на чолі вимаширувала школа до готових вже ешелонів-потягів, щоб їхати в нове місце для закінчення вишколу. Ішли струнко, чисто вдягнуті ряди юнацтва; дехто щоправда чи не вперше держав рушницю, бо поповнення ще підходили, не мали ще коней для двох гармат, не мали коней й возів для кулеметів, ані вивченої обслуги, гарматний

Пилип Гайда, пор. У. Г. А. (Переходовий Відділ І. Корп.) Командант 3 Куріня 4-го полку С. С. Учасник повстанчої групи от. Волинця.

відділ теж був лише на папері, а кіннотний відділ ще не приладнав сидел на шестеро коней.

Курінь школи став перед возами коло двірця й починав вантажитися, коли зі штабу групи прийшов якийсь старшина, подивився, що це за музика грає й здивовано пройшов повз струнких лав школи.

За хвилику прийшов „адютант отамана групи“ й грізно закликав мене негайно зголоситися до пана отамана.

Я пішов у супроводі адютанта до возу 3-ої кляси, де зустрів знайомого ще з Лубень, з 12 української дивізії за гетьмана, сот. Щербаківського, який, поки я чекав, а чекав таки порядно на прийняття, пошепки поінформував мене, що в штабі не все гаразд, що начальником „отаманом“ штабу є полк. Васильов, що був раніше у Арно, й якого „зареквірував“ отаман групи, а який властиво хто-зна що робить (до речі скінчив кар'єру у ген. Юденіча у „добровольческой“ армії), що „отаман“ групи здається в стратерії й військових справах не тее й т. д.

Телефонічний відділ 2-ої Галицької Української Бригади з дня 28. грудня 1919 р. в селі Стрৌнцях Ямпільського повіту на Поділлі.

Нарешті прийтий. Невеличко́го росту людина з упертим виразом обличчя й вимовою, що зраджує походження з Наддністрянщини, без всяких відзнак на сірій салдатській шинелі, яку перетягає старшинський пояс з пістолею, а коло нього, теж без відзнак, типовий російський старшина, який на український лад калічить московську мову.

— Розкажy вирушити негайно на фронт — категорично каже „отаман“ — належні приписи одержите від начальника штабу.

Витягаю офіційне доручення Голєвної Шкільної Управи з наказом евакуувати школу для продовження навчання до Винниці, а зглядно далі, але у відповідь дістаю різко:

— Запільна глупота! негайно на фронт, невиконання наказу потягне консеквенції! — це отаман: — Стидно, трусіть афіцеру — це начальник штабу.

Спокійненько докладаю, що я маю інший наказ, невиконання якого теж тягне за собою для мене консеквенції, а горячому начальнику штабу в досить різкій формі зауважую, що про „трусіть“ нема чого й балакати, бо у колишнього командіра Гордієнківців таке почуття не може бути дуже розвинене, бо не доводилося виконувати таких маршів, як ось у Арно.

Після такого „обміну думок“ прийшли до необхідності запитати вищу інстанцію й почалося: Начальник Головної Шкільної Управи настоює відправу Школи до Винниці, отаман фронту СС передачу школи на фронт, Військовий Міністр не знає як, а потяги з дорогим майном, а ще з більше дорогим персональним складом безчинно стоять на торах, бо команда групи не дозволяє виїхати навіть науковим книжкам, приладдям, запасам й науковому персоналові школи: „щоби не втікла решта школи“.

Нарешті ввечері (а почалося в 10 рано) вирішено долю школи, бо Головний Отаман вже звідкись з Шепетівки, куди щойно переїхав Уряд, наказав передати все боедатне школи на фронт, а решту евакуувати.

Що ж робити, хоч теж неясний наказ, але наказ. Отаман групи переказав через начальника штабу, що я можу просто передати всіх обучених юнаків та боедатних старшин в 2-ий Залізничий полк, а сам з „жадром“ (з чим?!) виїхати. Не знаю, чи то була думка Отамана чи просто спроба розкласти школу від „попутчика“ протибольшевицького москаля. Звичайно, я на це не згодився, а погодився лише виступити на фронт з найбільше готовими юнаками, а решту школи, головно адміністративно науковий персонал вислати в запілля.

Нашвидку готуємо „бойовий відділ школи“: всіх пішаків крім цілком необученої 4-ої сотні, що йде як прикриття адміністративної частини, яка формує два потяги з майном й персоналом. Команду приймає помішник Начальника Школи, а заступником його полк. Фрост — господар, озброюємо всіх лекторів, що згодні виїхати, а дехто з них, що викладають суто-бойові дисципліни, як тактику, фортифікацію, теорію стріляння, залишаються при бойовому відділі вчити далі, залишається ще й якийсь цивільний, шкода, втрачено його підвищення, що викладав українську історію, каже „піду

робити з юнацтвом історію далі“. Гармати без коней мають їхати, кінний відділ з кінями та без коней в бойовий відділ.

Адміністративній частині школи наказано відходити на Винницю, Староконстантинів, Ланову—Вишнівець, збираючи поповнення для школи. Де зможе, стати — продовжувати навчання. Три розїзди йдуть по тим волостям, звідки ще не прибули наші старшини, що виїхали за поповненням, з наказом всі поповнення скермовувати через Шепетівку та Рівне на шлях адміністративної частини школи, яка в цих двох місяцях мала залишити на пошті вказівки, по всім поштам послано повідомлення про перехід школи й про пункти звязку через Рівне—Шепетівку.

Цілком вже темніло, коли бойовий відділ вирушив на приказ команди 2-го Залізничого полку в „розпорядження командіра 2-го куреня цього полку“. Таким робом, завдяки ясному розумінню значіння юнацької школи, коло 240 юнаків на чолі з кадровим полковником генштабу, при трьох кадрових, високо-кваліфікованих полковниках й підполковниках й 15 кваліфікованих кадрових старшинах — поступає у розпорядження команданта куреня пішого полку. Випадає?

Те, що апарат школи, який вдалося великими зусиллями та енергією налагодити, той апарат, що мів що 6 місяців (при прискореному терміні) давати народжуючійся Українській Армії своїх 200—300 хоч і слабо підготованих старшин, що могли обслужити 4—6 тисяч нових комплектувань, цей апарат розірвано, унеможливлючи працю, щоби дістати 240 слабо вивчених стрільців; випадок?

Можливо була така конечність, яка виправдувала такі заходи, з дальшого побачимо, чи була, а зараз забіжимо трохи вперед, та скажемо, що сталося з „адміністративною частиною“ школи, щоби не порушати дальшого викладу.

Потяги з „адміністративною частиною“ школи по виході „бойової“ на фронт ще два дні стояли на стації, задержані розпорядженням штабу групи; хоч були цілком готові до відїзду. Штаб групи наказав звантажити гарматний відділ, без коней й з погано вивченим складом і відіслав його до помешкань, обіцявши дати коней, далі побачимо, як обіцянку виконано. З відділом залишилося ще 3-х висококваліфікованих старшин й 40 юнаків з середньою переважно освітою; далі звантажено музику — 15 люда „вільнонаємних“ й приділено до штабу групи. Не помогли жадні інтервенції ані помішника школи ані Начальника з фронту й ешелони школи мусіли пропускати потяги з рїжнотоматним майном запільних установ колишнього „Осадного корпусу“, що чомусь маневрували через Коростень на Бердичів, і в яких їхало... чого не їхало! Нарешті випущено й школу, але пізно; в Бердичеві проскочив, й то під вогнем, лише один ешелон, а другий заатакували червоні москалі, що переслідували відходячу групу СС-ів. Не дивлячись на спробу з боем пробитися хоч назад до Житомира, при якій загинув Начальник господарської частини, вчений інтендант полк. Фрост, довелось все майно цього потягу покинути на грабунок, а забезпечуючи цей ешелон юнацтво, разом із частиною лекторів пішки пробилось до Житомира. В тому ешелоні, що про-

скачів, виїхав помішник начальника школи, але не міг вже проїхати на Винницю, лише в бік Рівного, де в Здолбунові зібрав частину укомплектувань й провадив з ними, яку міг, муштру та охороняв Уряд, що там був.

Так стався останній випадок, руйнації Школи, але залишилася „бойова частина“, тепер збільшена, до якої приєдналися всі ці лектори, що збройно пробилися з Бердичева й склали „Науковий відділ“, що разом із тим був охороною обозу Школи.

Ось так низкою „випадків“, створених неорганізованою волею поза межами школи, визначилася дальша організація школи: в „бойовій частині“ були 4 сотні у складі коло 300 юнацтва, при 25-ти старшинах, гарматній відділ 40 юнаків при 3-х старшинах й двох гарматах, відділ майже не вивчений, кінний відділ 10-верхівців при одному старшині, науковий відділ де-скільки старшин й цивільних лекторів під орудою „воєнного“ інспектора клясів, що разом з оркестрою, що самочинно „відкомандирувалася“ від штабу групи, склав охорону обозу. Прорвалися до Рівного: бухгалтерія, канцелярія, цивільний інспектор клясів, два лектори й кулеметний відділ, що не мав ні коней, ні готових до бою кулеметів ні хоч трохи вивчених юнаків, але який за час перебування в Здолбунові цілком підготовився й у складі 4-х кулеметів приєднався до школи в Рівному, а перші два місяці своїх бойових мандрів школа не мала своїх кулеметів.

Треба зазначити, що з юнаків „бойового відділу“ чимало було таких, що тримали рушницю не більше як тиждень, а ті що йшли на Бердичів поперше стріляли, відстрілюючись від червоних москалів.

Так почались бойові чини й бойове навчання школи, про яке далі.

VIII. БОЙОВА ЧИННІСТЬ ТА БОЙОВА НАУКА В ШКОЛІ.

Поки точилися події з ешелонами школи, про які вже написано, бойовий відділ вимащеравав до розпорядження команданта курення 2-го Залізничного полку.

В цілковитій темряві, по поганій доріжці, вкритій таючим снігом підходили до села Левкова, що лежить у лісовій смузі на схід від Житомира. Попереду вислані верхівці, повернули з пішими Залізничного полку, які зявилися як „квартирери“, що їх надіслав командант курення назустріч школі. Пішаки розібрали сотні школи та вели їх по хатах, а команданта школи до команди курення. Відразу відчувся порядок та якась рука, що знає, що треба робити.

У напівтемній хатині, де блимає нафтова лампочка, зявляюся зі звичною формулою середнього росту людини, з типовим селянським розумним обличчям.

— А ми ж знайомі, пане полковнику, — каже мені командант курення, я був поверхсроковим підстаршиною в російському Козловському полку, коли ви

Група стрільців з У. Г. А. і С. С.
Сидять зліва: † Михайло Шевчук. Степан Смакоус. Стоять зліва: Дмитро Фешук, Ілько Гевчук. Всі в Городниці, пов. Скалат.

були штабовим (булавним) старшиною в штабі корпусу.

— Дуже приємно — кажу я — а зокрема приємно бачити, що в вас все в порядку, коли посуджувати по зустрічі школи.

Почали розмовляти про дальші чини; ніякові моє нове „начальство“, й все хоче, щоби я за нього рішав, але коли нарешті висловив не наказ, а свої бажання про чини школи, побачив я, що маю до діла з людиною, що глибоко військове діло розуміє, вивчивши його практично в огні боїв і революції, та розуміє, що інколи завдання, що йому дають з гори — тяжкі до виконання: „ось бачите й тепер, наказано аж до Скоморохів дотягнутися, а це ж 15 верстов! й то все тому, що мають якісь відомости в групі, що там якісь ворожі відділи, але коли б вони були, то вже й станція в Житомирі була би ними загрожена, а того нема!“

На ранок тягнемось на південь в хутори коло Скоморохів, під прямим кутом до свого попереднього маршу, й мимоволі питаємо: „чому не просто з Житомира туди“.

(Далі буде).

Мій пам'ятний день 18. березня. 1918 р.

Спомин.

Написав: *Іван Барабаш.*

Підчас наших визвольних змагань належав я до третьої сотні, девятого куреня, четвертої Золочівської бригади. Дня 18 березня 1919 року в годині 3-ій досвіта, вийшли ми з Яониськ, де ночували, та пустились в напрямі Зелева, де за пару хвилин прийшли. Як почали входити в село, дався чути тихий наказ від команди, щоб стати на вулиці, нікуди не розходитись і не робити гамору, бо близько фронт і за пару хвилин будемо наступати. Старшини і підстаршини ходили поміж своїх хлопців.

Ніч була морозна, ясна та тиха, лише десь за селом зрідка затрікотів скоростріл, денед залаяла собака. Селяни перестрашені виглядали із своїх загород. Незабаром почули наказ, який передавали одні другим, „гусаком вперед“. Ми почали посуватись густим шнурком на край села. Лиш минули хати, побачили ми перед собою малу річку. Перебравшись тихо через міст, за річкою розсипались в розстрільну і почали посуватися вперед. Поволі почало дніти і ми побачили перед собою великий горб, котрий з лівої сторони був полем, а з правої був ліс. На цім горбі завважали ми ворожі окопи.

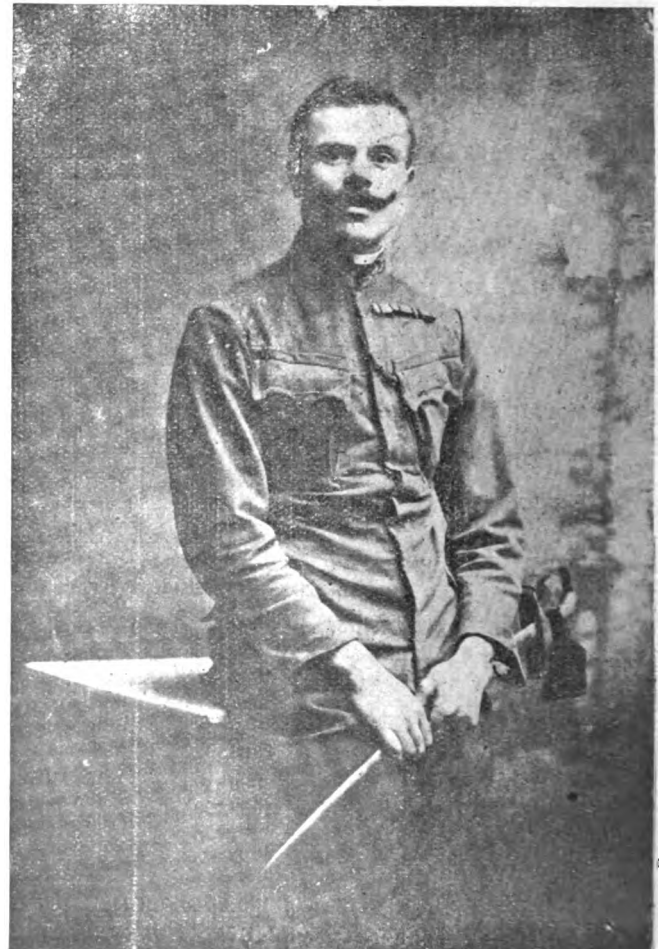
Ворог видно не сподівався нічого, бо ми спокійно підсунулись під його лінію. Нараз з окопів засипано нас крісовими сальвами. Ми почали відповідати. Наскок був такий наглий, що ворог почав утікати. Ми перейшли горб, зайняли Козичі і подалися на Рясну. Наступ ішов, як має бути, та нараз почули з правого боку майже нам на заді, крісову стрілянину і голосне гура. Між нашими стрільцями повстала паніка, так що годі було кого вговорити. Ворог почав на нас випадати з Рясни цілими купами, та ми привитали його олов'яним горохом. А тут годі втриматися, так легко здобулось клаптик землі і шкода його назад віддати. З великим жалем почали ми відступати, бо боялися окрилення. Сталось це в той спосіб, що наше ліве крило фронту пішло вперед, а праве сиділо собі спокійно. Між ними зістався великий простір незабезпечений нічим. Ворог в якийсь спосіб це звітрив і використав цей момент. Цей відступ коштував нас дорого. Бо коли ворог дістався на згаданий горб, у свої становища, а нас зігнав на рівний луг під Зелевом, то косив немов косою. Хто знає, чи не був би пішов до протинаступу, лише перешкодили йому наші скоростріли, що ми повисаджували їх на дахи з Зелеві і наша артилерія, котра почала острілювати ворожі становища, сам не знаю з котрої сторони.

Підчас наступу був я в першій розстрільній, опісля як почали відступати, належав до тих, що крили зади і здержували ворога. Як злетів я з горба на дорогу, що іде просто до Зелева, дістав одну кулю в лівий бік, вище клуба, другу дістав у праву ногу пониже коліна, так що переломала кість. Я впав на місці. Командант моєї чети хорунжий Боднар взяв мене за руку і стягнув з дороги в рів. Бо по цій дорозі страшно поролі кулі.

Всі наші недобитки стягнулись до Зелева, де перед селом отворили фронт. Ворог здержався у своїх окопах. Було це вже коло години осьмої рано. Наші ранені лишились під Божою опікою на побоевищі аж до пізнього вечера. Цілий день ніякі санітарі не показувались між нас, бо це було між фронтом. До цього через весь час була стрілянина, що не мож було голови показати з рова. В рові була замерзла вода, та під мною від тепла проломався тонкий ледок і вода почала поволеньки мене обливати, та вимішана з моєю кровю, що текла з ран, пліла мені вже до уст. Приходилось топиться у власній крові. Як я побачив, що це не жарт, підвівся насилу серед страшного болю, взяв свій кріс і положив поперек рова та спер на нього шию, щоб не залаялись.

Так я провів цей пам'ятний день 18. березня 1919. року.

Ввечорі почали наші лапайдухи лазити по побоевищі, наткнулись на мене. Напів живого, мокрого і перемерзлого положили мене на носі та принесли до хати в Зелеві, де лежало більше таких як я. В цім

Ст. десятник У. Г. А. Михайло Бонк, ранений 1919 р., теперішній український інвалід з с. Курник, Тернопіль.

товаристві, серед страшних криків та стогонів, перележав я до півночі. Там перший раз дістав перев'язку. Опісля заїхали підводи та почали забирати ранених, відвезли і мене до Лозини, поправили перев'язку, змінили підводи і просто до Жовкви. Дорогою було хоч гинь. Хто в житті таке переходив, то знає як смачно тяжкораненому їхати на простім возі, по груді під час морозу. Але чоловік твердий від сталі, то все вдержав.

По приїзді до Жовкви, другого дня, стратив я притомність. Бо окрім ран дістав ще запалення легенів з перестуди. До пам'яті прийшов в Камінці Струмівій по 18 днях. Мною опікувалася сестра Василянка, лиш не знаю її прізвища. По якімсь часі відвезли нас більше до Стоянова, де нас захопив відворот. Як було пізніше, не потреба і згадувати, одно лише дивуюсь, як я ще сьогодні живу.

З а я в а

Перед кількома місяцями появилися на сторінках нашої краюї преси статі на тему „Чортківської Офензиви“, між ними одна пана проф. Микетя, в котрій автор приписав виключно мені і от. Льорнерові її ініціативу.

Короткий хід подій, як він залишився у моїй пам'яті, представляється ось як:

В днях як Начальна Команда У. Г. А. опинилася в Товстім, зголосився до мене як Шефа Штабармії чоловік з докладом, що він в дорозі з Тернополя, через Тербовлю аж до наших позицій не стрівув ні одного ворожого стрільця. Після того ворог мабуть припинив офензиву, а наша армія стративши звязок продовжувала відступ без ворожого напору. Обговоривши з от. Льорнером цю нову таку важну ситуацію, видав я негайно телефоном до Корпусних Команд відомий приказ; котрого дня це було, і чи цей мною виданий приказ був за докладом, чи без докладу у Ком. Армії ген. О. Павленка, не пригадую собі. Цей мій останній приказ був одночасно пращальним закликком до армії, тому що в той саме час стан мого здоров'я так погіршився, що я рад не рад носився з думками усту-

пити зі становища Шефа Штабу Армії. Другого дня раннім ранком обігав я ще корпусні команди, щоб їх поінформувати про стан Армії.

Котрого дня я остаточно залишив Н. Кмду і передав обовязки Шефові Штабу Армії Льобковіцові, не можу заподати; в обрібці пляну і приказу до Чортківської офензиви ні я, ні от. Льорнер не брали участі. Як я опісля довідався, вийшли всі відносні прикази зпід пера ген. О. Павленка, тим самим за його ініціативою. Про це згадував я вже раз в одному з моїх споминів. Не маю найменшої претенсії бути ініціатором Чортківської Офензиви; мій приказ мав лиш бути висловом моїх найглибших душевних бажань.

При кінці най мені буде дозволенім висловити просьбу, спори на теми того роду як Чортківська офензива не оголошувати на сторінках преси, а радше передати відповідні реферати центрові, котрий займається опрацюванням споминів.

Віктор Курманович,
генерал.

Баден к. Відня, 10. IX. 1936.

РЕЦЕНЗІЇ

НОВА ПОВІСТЬ ІЗ ЧАСІВ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ.

Олесь Бабій: **Дві сестри.** (Повість). Видавництво „Сад“ — ч. 1. Львів, 1936.

„Непривітний, зимовий вечір. Холодний північний вітер котить важкі олов'яні хмари, що застеляють землю, ліси, поля й дороги густим, вогким снігом. Вечір студений, понурий, один із тих вечорів, коли, як то кажуть, жаль і собаку вигнати з хати. Та доля вояка революційної армії нераз гірша, як доля собак. Вояка ніхто не щадить, не жалує, тому, хоч зимно, мрячно, хоч вітри метуть снігами, хоч мороз і дихнути не дає, ми дістали наказ покинути наші теплі спокійні квартири в селі, в околиці Одеси й відмашерували аж до далекого містечка Баштанич... в окрузі Баштанич появилися повстанчі, чи радше бандитські ватаги, які непокоїли населення й завданням моєї сотні було їх зліквідувати й захистити від них спокійні села. Дивність того наказу була ось в чім: Видала його Команда Курія УГА, яка, ратуючи себе від заги-

белі, злучила свої сили з червоною армією, а ті бандитські ватаги то були нічого іншого, тільки червоні партизани, які повстали були проти влади Денікіна і тепер, прогнавши денікінців за море, виявили своє справжнє обличчя звичайних грабіжників і бандитів. Команда більшовицьких сил вважала ці частини своїми й толерувала їх, але команда гал. курія не могла спокійно дивитись на злочини тих партизанських ватаг і вислала мене з сотнею, завести лад у Баштаничах“.

Так зачинається повість Бабія. Тут приходить зразу вияснення ситуації (де ми находимося) і гарний зразок оповідного стилю. Тому читач відразу заінтересований тим, що буде далі. Тільки бере його неспокій, чому повість, яка відразу згадує про періпетії наших змагань 1919 і 1920 рр., коли наша армія „рятуючи себе від загибелі, злучила свої сили з червоною армією“ — чому ця повість має наголовок: „Дві сестри“... Тому читач не кидає книжки, а хоче душком пройти її до кінця... а бодай до половини. А коли це сталося, чи-

гач мусить себе спитати: Що властиво хотів дати автор: малюнок цих наших воєнних перипетій, коли наша армія загибала в чотирикутнику смерті, чи душевні переживання двох дівчат-сестер: Тані й Олі й героя повісти галицького старшини, довкола якого, наче сателіти вються в дивних любовних судорогах вони обі. Тому читач вертається таки до заголовку повісти й шукає в ній фабули й ідеї:

Старшина з якимсь відділом опинився перед монастирем, „що стояв на високім узгір'ю, за яким бовванів темний ліс“ недалеко Чорного моря. І тут зачинається властива акція. Монастир зачинений. Але коли монахині почули, що це українські вояки, впустили їх. Автор не каже вже нічого більше про ту галицьку частину. Тепер запізнається він з монахиною Танею. Вона вже не молода. В монастир пішла молоденькою дівчиною. (Родом з Одеси). Батько був російським урядовцем. Він скоро помер, за ним мати. Таня лишилася на ласці людей. По нещасливій любові пішла в монастир, але саме в революцію втратила душевну рівновагу й стала сумніватися в Бога. Революція зруйнувала не лиш держави, але й її віру. Вона почала навіть схилитися до большевицького матеріалізму. Тому рішила покинути монастир. На її просьбу забирає її четар до Одеси — але там пізнає її сестру, десять літ від неї молодшу танцюристку, Олю. Таня скоро забуває про монастир і стає большевичкою, а четар буває в них у хаті частим гостем. Причиною цього є гарна, веселенька Оля, яка „хватає життя“ пригорщами й не думає про завтра. Але ж вони обі люблять четаря безпам'ятно. Четар залюбився в молоденькій Олі — також безпам'ятно. Таня з зависти видає його в руки „Чека“. Одеська „Чрезвичайка“ містилась на Мразлівській вулиці. Що ночі розстрілювали людей. Тут четар захворів. Судила його проскурівська жидівка, але помилилася, бо повірила, що він в часі погрому у Проскуріві боронив жидів. Вкінці дістався до шпиталю — а відті врятувала його перебрана за сестру вірна Оля. В Балті стояла Начальна Команда „Червоної“ Галицької Армії. Четар був у однострою небіжчика старшини Ягенчука з його документами, а Оля з документами сестри-жалібниці. Поїхали на фронт. Напруження зростало і вкінці наступив

перехід на сторону Петлюри, що йшов з поляками. Але Оля згубилася. Аж по десятих літах здивав четар у львівськім парку монахию — це була Оля. Вона розповідала йому, що найшла в монастирі своє правдиве щастя, бо пізнала суєту світа. Розповіла йому також, що має листи від сестри, яка стала комуністкою. Попрашталася з ним на віки перед брамою монастиря, куди її відпровадив. На цьому очевидно кінчиться.

Треба признати, що це перша повість із тієї доби. Поминувши саму фабулу, находимо тут чимало картин, ремінісценцій із часів побуту нашої армії за Збручем тай бачимо кілька типів, які живцем пригадують кожному не одно, хто там був і все те переживав. Бачимо тут і всяких „партизанів“ і чекістів і галицьких старшин та стрільців, бачимо трагізм положення страдницької героїчної армії і тифи і черезвичайку. Нагадується Денікін і вся та суматоха, що не дала відітхнути стрільцям і розідала армію фізично й морально. Але тут тільки заторкнена жива струна, це такби сказати в Бабія тільки тло, а головне ті часом дивачні сестри, що змінюють свої погляди нагло, можна би сказати без глибшої причини.

І чому саме йде одна з монастиря, а друга в монастир? Та це справа автора — тільки ті духові переміни надто слабо підготовані. Трохи неприродний той „рятунок“ із кіхтів черезвичайки, а вже переконування чекістки-жидівки про оборону євреїв у Проскуріві таки буде найслабшим місцем цілої повісти. Стиль місцями має силу розмаху й певности, але не витримує рівної лінії. Можна дошукуватись тут многих недотягнень, якби хто хотів, можна не находити вподобання з дещо банальною історією з монастирем, можна закинути повісті взагалі „слабі місця“ — але треба признати, що це перша повість із чотирикутника смерті й тому вона має свою безперечну вартість і її будуть з захопленням читати не лише старші, але передусім молодь. Дай Боже, щоби в нас появилася повість із тієї доби, яка поставила би перед нами всю болочу легенду, але в своїх муках величаву і справді героїчну. *Vivat sequens!*

Богдан Чорногор.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: Федір Дудко.

(Продовження.)

Величезний храм був повен німої тиші й чорного сліпого мороку. Іноді спалахувала на дворі блискавка й крізь вузькі кратчасті вікна освітлювала посеред нього дві постаті: високого, з довгою сивою бородою монаха й стрункого юнака в блискучих луданних шатах, із блискучим, усипаним самоцвітами мечем при боці.

Митрополит обминув довгий ряд високих колодн із білого мармору, що, немов привиди в білих саванах, стояли шпалірою в пітьмі, підвів юнака до аналою коло гробівців св. Ольги, княгині Ганни, князів Олега, Володимира й Ярополка й тихо сказав:

— Чадо моє! Не знаю, хто ти, й не питаю тебе про це. Знаю тільки одно, що тебе й світлу князівну нашу Ганну зв'язує тайна, в якій мені зараз маеш висповідатися. Але перш, ніж відкриєшся мені, хочу, щоб ти вислухав тих кілька слів, які я скажу тобі.

І почав говорити юнакові те, що якусь годину перед тим сказав князівні в її світлиці нагорі в княжому теремі.

Юнак непорушно стояв і в німій тиші слухав.

Але ось, коли Іляріон повідомив його, що вже звільнив від присяги й даної клятви князівну й хоче зробити те саме з ним, раптом сталося те, чого ніяк не сподівався митрополит.

З диким розпучливим криком, що луною розлігся навколо, юнак зробив у пітьмі якийсь різкий рух, і митрополит почув серед глухої тиші брязкіт, з яким він рвучко вихопив із піхви меч.

— То згинь же тут на місці за це, лихий колдуне! — крикнув юнак, кинувся на митрополита й ухопив його лівою рукою за рясу на грудях. — Але перш, ніж я забю тебе, ти скажеш, хто зрадив мене! Хто? Говори!

І сильною рукою потряс його.

— Маючи меч у руці, зовсім не тяжко зробити, те, що надумав ти, сину. Ось, маеш тут мої груди.

У вікнах церкви блиснуло й юнак побачив, як митрополит швидко розпахнув перед ним рясу.

— Але чи подумав ти, чадо моє, про те, що робиш це в святому місці й на людині, яка зовсім не хоче тобі зла?

Юнак раптом завмер на місці із занесеним над митрополичою головою блискучим мечем. Потім із брязкотом відкинув його від себе на кам'яні плити церкви, впав навколішки й, заломивши руки, простогнав із благанням:

— Прости мені, отче! Злий сатана заволодів мною й помутив мені розум. Прости й відпусти мені, владико, гріхи мої.

Митрополит поклав йому руку на голову, провів по ній долонею й покритив його епітрахилем.

І те, що почув він від юнака, схвилювало його до глибини душі.

Юнак признався, що він боярський син Славута, що був довгий час у Царгороді, де вчився в грецьких школах, що покохав князівну, що сьогодні вночі мав викрасти її з великокняжого терему й, за допомогою жидівських купців, утікти з нею до Греції. Тепер, коли князівна склала з себе клятву вірності йому, життя стратило всяку принаду для нього й він просить митрополита негайно постригти його в чорноризці. Все майно своє він віддає на монастир, в якому буде подвизатися. А коли митрополит не вволить його волю, він сьогодні вночі кинеється в Дніпро.

Митрополит прочитав молитву й розрішив юнака від гріха. Потім підніс його на ноги, поцілував у чоло й сказав:

— Тішуся дуже, сину мій, що ти смирив свою гордість. Але те святе діло, якому задумав присвятити себе, не для тебе, мій любий.

— Замір мій, владико, рішучий і безповоротний. Нема більше на світі місця для мене.

Митрополит лагідно заперечив:

— Ні, сину мій. Такі постанови не може людина робити в одну хвилию. Тяжка й гірка дорога, що вибираєш ти, й над тим треба добре подумати. Зробимо так. Ти підеш зараз до ігумена Юрійвського монастиря й скажеш йому, що я післав тебе до нього. Перебудь там кілька днів у тяжкому пості й молитві, нікуди з монастиря не виходячи. А я сам по якомусь часі навідаюся до тебе й ми ще раз поговоримо про все. Іди з Богом, дитино моя, й зроби так, як я сказав тобі.

Він поцілував юнца, перехрестив його й разом із ним вийшов із церкви.

Митрополит був іще на півдорозі до княжого двору, коли раптом з боку Дніпра з шипінням і свистом підлетів високо в повітрі клуб вогню, освітив усе навколо яскравим світлом і, падаючи наділ, згас у пітьмі. За ним вилетів угору другий клуб, потім третій. На Дніпрі пускали привезений візантійськими цесаревичами з Царгороду грецький вогонь.

Великий князь Ярослав з усіма своїми гістьми вийшли з терему на терасу, щоб звідти подивитися на дивовижну вигадку високої грецької штуки.

Митрополит увійшов у терем, перейшов ряд порожніх, заставлених столами світлиць і тихо сів у кутику, задумливо підперши рукою голову. Ось радість і втіха у всіх людей навколо, а чи знає хто з них, яку болочу тугу переживають тепер два молоді серця, що вибрали собі хрестний шлях, щоб підпорядкувати себе загальному добру.

В хорах було порожньо й тихо. Чути було, як

княжі гості на галеріях терему гучно викрикували слова подиву чудернацькій грецькій вигадці.

Раптом митрополит почув, як хтось, стримуючи сквапливу ходу, зупинився коло дверей. Він підніс голову й побачив перед собою великого князя.

— Отче, ти тут? — простягаючи до митрополита руки, втішено заговорив князь Ярослав. — А я всюди шукаю за тобою й ніхто мені сказати не вміє, де ти.

— Чим можу служити князеві? — спитав, устаючи з місця, митрополит.

Князь узяв його під руку й, ідучи поруч із ним, схвильовано заговорив:

— Маю, отче владико, новий клопіт. Донька моя Ганна тільки-но заявила мені, що заміж не йде й хоче постригтися в черниці.

Іляріон аж відхитнувся від князя, почувши цю несподівану вістку.

— Владико, — заговорив далі князь, — вимагай від мене всього, чого хочеш, але — дуже прошу тебе — поговори з нею й відхили її від цієї думки. Ти добре знаєш, що я не дуже стояв на тім, щоб видавати її заміж за франкського короля Генрика. Багато королевичів великих чужих держав домагалися її руки й уважали б за високу честь для себе мати її за дружину. Двері в моєму теремі не зачинялися за різними сватами. Хай вона скаже нам, кого вибирає собі — й ми ще маємо час відмовити франкам. Правда, через шлюб із Генриком наша держава набула б великого впливу на далекому Заході й тепер, коли посли з віном уже тут, нам не дуже б приємно було відсилати їх назад. Але ж — Боже: коли Ганна не хоче того, хай нам Генрик пробачить. Силувати дівчину ми не будемо. Знаєш також дуже добре, отче, що в справах посвяти Богові я не зупиняюся ні перед чим і йду слідами мого великого улюбленого родителя. Але-ж...

Митрополит зробив різкий рух і схвильовано перебив князя:

— Та ні, княже! Та про це навіть мови бути не може! Де князівна?

Князь Ярослав дружно поклав свою долоню на рукав митрополічой рясї й вдячно подивився в розумні Іляріонові очі.

— Зрозумій, владико, що...

— Я дуже добре все розумію, князю! — сказав твердо митрополит. — Як митрополит і голова церкви, я знаю й розумію одно: там, де є інтереси держави, там повинні бути й інтереси церкви. А щодо посвяти Богові, князю, то яка з посвят може бути вищою за ту, коли людина підпорядковує себе добру цілого людства в краю, добру цілої держави! Де князівна Ганна, князю?

Кидання грецького вогню саме скінчилося в цей час, й усі княжі гості почали шумно входити з тераси в світлиці терему.

— Боярине! — прикликав до себе великий князь Вишату. — Проведи зараз владика до князівни Ганки й залишиш його на самоті з нею.

Вдарили гуслі, загули бубни, й перервана в княжому теремі забава поновилася.

Великий князь Ярослав сидів серед гостей і не-

терпляче поглядав на двері. Митрополита все не було. Князь почав уже непокоїтися, коли ось висока могутня постать Іляріона з довгою бородою нарешті показалася в дверях.

Князь швидко встав, підійшов до митрополита й запитав:

— Ну, й що, владико?

Іляріон тяжко відітхнув, подивився на великі блискучі перли важких колтів на великокняжих вухах⁶³) і сказав:

— Князівна Ганна їде до Парижа. Одно, як конечну умову, ставить князівна — це те, князю, щоб я відпроваджував її до самої франкської столиці.

Князь Ярослав стояв якусь хвилину непорушно. Потім рвучко простягнув руку й приклав свою долоню до митрополічого ліктя.

— Маю надію, що владика не відмовить зробити мені цю послугу?

Іляріон подивився князеві в очі.

— Там, де інтерес держави, — сказав він, — там і я.

І, хвилинку помовчавши:

— Я дав згоду князівні не тільки товаришувати їй у подорожі до далекого краю, а навіть деякий час і побути там при ній. То ні трохи не зашкодить князю, ні мені, ні інтересам нашої святої церкви.

— І держави! — додав швидко князь Ярослав і стиснув митрополітові руку. — Попрошу тебе завтра рано на нараду до себе, владико.

І, ще раз стиснувши Іляріонові руку, відійшов.

Митрополит озирнувся по світлиці, шукаючи очима за моським архиєпископом, коли раптом до нього швидко підступив стрункий норвезький принц Гаральд. Він низько схилив свою голову перед Іляріоном, заявив, що має до владики дуже велике прохання й попросив митрополита на пару слів таємної з ним розмови.

Митрополит відразу догадався, чого хоче від нього цей гарний юнак із довгими, ясними, обпоясаними золотим обручем кучерями, що спадали йому на срібноткану туніку.

— Чим може старий смиренний монах допомогти такому молодому, на цілий світ знаному своєю відвагою витязеві⁶⁴), як ти, любий королевичу? — спитав він, ласкаво всміхаючися до Гаральда.

— О, навіть дуже багато чим! — швидко відповів королевич. — Аби тільки захотів святий отець.

Митрополит узяв Гаральда під руку й пішов із ним на терасу. Проходячи попри групу молодих княжат, що увихалися коло жвавої, великої князівни Лизавети Ярославни, митрополит почув, як вона з голосним сміхом сказала княжатам, показуючи головою на Гаральда:

— Погляньте, наш славний Гаральд пішов благи владика митрополита, щоб він постриг його в ченці!

Гаральд із болючою досадою зсунув свої тонкі брови над гордим переніссям і повернув голову до митрополита.

⁶³) В ті часи було в великій моді носити т. зв. „колти“ (теперішні ковтки) у вухах. Носили їх і жінки, і чоловіки.

⁶⁴) Лицареві.

— Чи чує владика, як ця пустотлива дівчина скрізь і на кожному кроці глузує з мене?

— Жартує, а не глузує! — поправив його митрополит. — Князівна має дуже веселу вдачу й любить своїми дотепами, як стрілами, закидати того, до кого має слабкість у своїй серці.

— Добре мені жартує, владико! — обізвався Гаральд. — Ця дівчина погорджує мною!⁶⁵).

Митрополит подивився із співчуттям на милого симпатичного хлопчину, якого віддавна полюбив за його прямоту, щирість і відвагу, й йому захотілося чимось потішити королевича.

— Сину мій! — сказав він, доходячи до краю тераси над урвищем і повертаючися до Гаральда. — Я розумію, що насмішки боляче відчувати, особливо людям із такою гордою натурою, як ти. Але насмішки любові дівчини, королевичу, стерпіти, думаю, можна.

— Ах, владико! — трохи не крізь сльози проговорив Гаральд. — Про те, що я до нестями кохаю її — знають усі на світі. А ось чи здатна вона, ця дівчина, кохати когось — то велика загадка.

— Не тільки здатна покохати, а й кохає, сину мій. І не когось іншого, а саме тебе.

— О, ні! — з боєм заперечив Гаральд. — Я зовсім не бачу того. І тому думаю, чи не ліпше було б мені зовсім перестати їздити сюди. Не можна стати милим тій людині, яка не хоче тебе!

— А звідки ти знаєш, королевичу, що не хоче? — спитав митрополит.

— Я бачу це.

— Погано бачиш, сину. Не в тім справа. Справа, бачиш, у тому, любий мій, що...

— Я знаю, в чому! — скрикнув королевич. — У тому, що Гаральд є тільки принц, що Гаральд — не володар. Хочеш, владико — і я завтра вже буду володарем! Моя рука сильна й моє серце не знає, що таке страх перед смертю. Але в мені, отче, є страх Божий. Хіба я не знаю, як Святополк-князь, брат теперішнього великого князя, заволодів київським столом? Той шлях, яким ішов Святополк — не для мене, владико: я — витязь. Але кажу тобі — Гаральд буде володарем. І я прошу тебе, отче, бо знаю, як багато значить твоє слово у великого князя: зроби так, щоб вона стала моєю. Я цілий світ готов перевернути догори ногами, аби тільки сталося це!

Гаральд подивився з тераси на Поділ, освітлений де-не-де слабими вогниками, й продовжував:

— Чи може хоче великий князь, щоб я викрав її? Повір мені, отче, — треба мені тільки захотіти цього й, як пильно княжа дружина не стерегла б його терем, Гаральд зробить це!

Митрополит неспокійно подивився на гарячого королевича й із страхом подумав:

⁶⁵) Скандинавські саги про Гаральда Сміливого оповідають, що під час своїх сміливих подорожів по світі він склав пісню про князівну київську Лизавету з 16 строф. У кожній строфі пісні Гаральд оповідає про свої зухвалі пригоди, а кожну з них незмінно закінчує одними словами: „А руське дівча в золотій гривні (тобто князівна Лизавета) мною помітує“.

— „Хто? Цей Гаральд? Ні, таки справді він може зробити це!“

І втопив очі в пільму.

— „Але маєш! Не встиг хвилину перед цим побутися одного клопоту, як є вже на голові інший! Може навіть більший, як той, із Ганною!“

Із темних, вкритих чорною безвістю лук за Дніпром, із нічної тиші, долітали сухі покрики деркачів і пількання перепеличок.

Митрополит мовчки стояв і вслухувався в ці звуки.

А Гаральд дивився в цей час наділ, на нижнє місто, звідки, з густої пільми, освітленої слабкими вогниками, долітали якісь неясні звуки далекого людського крику.

— І що ж скаже мені на це владика митрополит? — нарешті, повернувши голову до Іляріона, спитав королевич.

Митрополит відірвав очі від лук і повернувся до Гаральда.

— Сину мій, ти знаєш, що я люблю тебе, ціню твою відвагу й завзяття і душею завжди з тобою. Але є причини, що примушують не дуже наглитися з тим, чого ти так домагаєшся. Адже обоє ви — і ти, і князівна Лизавета — занадто ще молоді. Помахай іще мечем своїм трохи по світах — то тобі не зашкодить, а тимчасом обоє ви підроснете й там справа видніша буде.

— Ні, це не відповідь, владико! — скрикнув Гаральд і рвучко метнувся набік. — Я вояк і моя вояцька натура признає одно з двох: або — або. Або я дістану тепер князеву згоду, або відіду зовсім, але залишу собі повну свободу рухів і чину.

Митрополит стояв, задумавшись.

А Гаральд пильно дивився на Подол, прислухувався до далеких невиразних криків і чекав.

— Ну, добре! — нарешті відповів Іляріон. — Я завтра поговорю про тебе з князем.

І, хитро зщуливши свої добродушні очі, запитав: — Але ти викликав, здається, мене на якусь розмову, принце?

Гаральд блиснув очима.

— Владико, не кпи хоч ти з мене! Ти добре знаєш, що ні про що інше, крім того, що почув ти від мене, я не міг говорити.

Митрополит миттю зігнав усмішку з свого обличчя й поважно сказав:

— Не хвилюйся, сину. Я пообіцяв тобі, що завтра поговорю в твоїй справі з князем, і зроблю це.

І ступив до терему.

— Лишаєшся тут, принце, чи йдеш зі мною до хоромів? — спитав він.

Принц Гаральд лишився на терасі.

**

Перехилившись через бареру над кручею, Гаральд почав вглядатися в пільму. Минуло кілька хвилин, і він виразно помітив велику юрбу народу, що з криками сунула Подолом з боку Вишгорода. В товпі миготіли червоні світла смолоскипів.

(Докінчення буде).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

ГРИЦЬ КУРІЦА СОТ. У. Г. А.

Гриць Куріца, сотник У. Г. А. уродився 15. квітня 1887 р. в Настасові, селі тернопільського по-

віту в сім'ї селян. Гімназію скінчив в Тернополі, відзначаючися так в науці, як і працею в студентських організаціях і в культурно-освітніх товариствах. По скінченню гімназії вписався на правничий віділ львівського університету, а одержавши диплом, вступив на судейську практику в Тернополі. Тут застала його світова війна і він перейшов усі її гаразди від самого початку до кінця як фронтовий старшина. По розвалі австрійської держави Гриць Куріца вступає до Української Армії зразу як сотник Вісімнадцятої Бригади, а після переходу за Збруч працює в штабі другого Корпусу. При переговорах з Денікіном був першим разом висланий як відпоручник ген. Тарнавського. Коли Г. А. перейшла до большевиків, сотн. Куріца найшовся в групі Удовиченка, а в часі повної ліквідації нашої армії переходить з групою Кравса через Карпати до Чехословаччини і разом з іншими якийсь час перебуває в таборі в Ліберці, сповняючи обов'язки звязкового між табором і Диктатурою. Останні літа на еміграції перебув у Відні до 1924. р., а в тім році вертається до Рідного Краю. Не міг вже вернути до судейської служби, а що більше, мусів нострифікувати передвоєнні студії. В Тернополі укінчив адвокатську практику і в 1930 р. відкрив канцелярію в Микулинцях. Одначе довго не судилося йому працювати, бо вже 3 листопада 1935 р. ненадібно вмирає проживши всього 48 літ. Похований в Тернополі.

Сотн. Гр. Куріца лишив як старшина нашої армії в її учасників якнайкращу пам'ять доброго вояка і найкращого товариша. В. Й. П.!

ХОР. МИХАЙЛО ГАЛАНЬ.

Хор. Михайло Галань уродився дня 20. XI. 1896. року в Белзі.

До гімназії вступив в Перемишлі, де були два його брати; пок. Нестор (убитий 30. IX. 1914. в Яричеві під Львовом в бою з москалями) і пок. Мирон (помер на тиф 19. I. 1920. в Торканівці пов. Ольгопіль, на Придніпрянській Україні. — гл. „Літопис Червоної Калини“ ч. 9. з вересня 1934. р. стр. 22.). По скінченню II. кл. разом з братами переноситься до Академічної гімназії у Львові і тут кінчить V. кл.

Вибухла світова війна. На службу в австрійській армії стає разом з братом Мироном після відвороту москалів з Белза в червні 1915. року, де його батько був управителем 6-ти класової народньої школи. Служив в 36. полку і з ним був на італійським фронті до травня 1918. опісля перенесли його до кадри в Драготуш на Моравії.

Листопадовий переворот застає його в Белзі, дома на відпустці, де приготувався до іспиту з VIII кл. і матури (VI. кл. здав в 1917 р. у Відні, VII. в 1918., в Станиславові).

1. листопада, рано разом з пок. чет. Воробієм з Переяслава (гл. „Літопис Червоної Калини“ ч. 7—8. з липня—серпня 1935. р. ст. 23), пок. бул. старш. дес. Аерсом з Виткова, бул. старш. дес. Гарахом Мих. з Безла — ідуть від села до села та збирають бувших вояків австрійської армії, що були в той час на відпустках, і тих, що таки втекли з війська і при їх допомозі в Белзі перебирають владу та кілька днів на залізничнім двірці роззброюють вертаючі зі сходу транспорти війська.

Тих кілька старшин, підстаршин та стрільців фактично стало завязком „Запасного Коша“ в Белзі, що, в лютні 1919, підчас реорганізації УГА в бригади та корпуси, створив III. курінь 5. сокальської бригади.

М. Галань деякий час служив у „Запаснім Коші“ в Белзі, де був цензором на пошті. Опісля був перенесений до Сокаля, де служив на панцирнім поїзді. Причиною його перенесення було те, що сповняючи точно на нього наложені обов'язки — видко — успішно паралажував підпольну роботу ворога, бо грозили йому смертю. В перших днях березня 1919. р. був призначений до старшинської школи в Золочеві. З тоюж школою брав участь в боях з большевиками на Волині весною 1919. р.

Після переходу УГА за Збруч, по скінченню старшинської школи вже не вертає до 5. сокальської бригади, лише остає в золочівській бригаді, на панцирнику.

Хор. М. Галань з УГА переходить її тернистий шлях, аж у Винниці захорів на сипний тиф і помер в січні 1920 р.

І. Ш.

- Садовський М.* Гвардія вмирає, але не здається. „Тризуб“. Париж 1931. 8°, ч. 33, ст. 57.
- Похорон ген. М. Юнакова.
- Садовський Мих.* Ілля Золотницький. „Тризуб“. Париж 1930. 8°, ч. 47, ст. 3—5.
- Причинки до біографії. З порт.
- Садовський Мих.* Поручник Зеренко Дмитро. (Замість некрольога). „Тризуб“. Париж 1931. 8°, ч. 36, ст. 7—8.
- Військові формації. Виправа Ю. Тютюника.
- Саліковський Ол.* Про розклад армії. „Укр. Трибуна“. Варшава 1921, ч. 42, ст. 1.
- Сальський В., генштабу* ген.-хор. Вождь з ласки Божої, Вождь-Мученик та його заповіт. „За Державність“. Збірник VI. Варшава — Львів 1936, в. 5°, ст. 9—12.
- Промова на Академії з приводу десятої річниці з дня смерти Гол. От. С. Петлюри.
- Сальський В., генштабу* ген.-хор. Головний Отаман Симон Петлюра і Армія У. Н. Р. „Табір“. Каліш 1927. 8°, ч. 3, ст. 5—13.
- Сальський В., генштабу* ген.-хор. 22. травня 1932 року. „Гуртуймося“. Прага — Горні Черношиці 1932. 4°, ч. 9, ст. 6—7.
- З приводу 12-річниці перебування укр. армії на еміграції. Тяглість державницької традиції.
- [*Сальський В.*]. До статті „Українці в битві з Турками під Віднем 12 вересня 1683 р.“. „Немецида“. Яблонна к./Варш. 1936. Збірник I. 8°, ст. 33—35.
- Тут лист ген. В. Сальського у відповідь Гол. От. С. Петлюри в справі його закидів В. Міністерству в листі до прем'єр-міністра від 21. VII. 1920. (Невиявлення потрібної ініціативи в справі збільшення і зміцнення укр. армії).
- Сальський В., генштабу* ген.-хор. З приводу 10-х роковин української національної революції (15. XI. 1918 — 15. XI. 1928). „Табір“. 1928. 8°, ч. 9, ст. 7—13.
- Сальський В.* Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука. „До Зброї“. Збірник I. Львів 1921. 8°, ст. 5—16.
- Сальський В., ген.-хор.* Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука. Львів 1921. 8°, ст. 16. Відбитка з військ. збірника „До Зброї“.
- Сальський Володимир.* Східне питання. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 році. „Воля“. Відень 1920. 8°, т. I, ч. 8, ст. 242—250; т. I, ч. 9, ст. 405—410
- Значніші розділи: Події на Україні літом 1919 до здобуття Києва. Події в Києві. Переговори з командуванням Добрармії. Виглошення війни Денікінові. Боротьба на правім березі Дніпра. Оцінка подій на Україні в 1919 р. з в. погляду. Сучасна обстановка і взаємовідносини на території б. Росії.
- Сальський Володимир.* Східне питання. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 році. Винниця 1920. 8°, ст. 16.
- Наклад загинув, oprіч парусеят примірників.
- Сальський В., генштабу* полк. Тактика технічного війська. Київ 1918. 8°, ст. 16.
- Кор. підручник для старшин Інструкторської школи.
- Самовидець.* Самостійник чи федераліст? Правда про гетьмана Павла Скоропадського. Шикаго 1935. 8°, ст. 12. Видання Союзу Гетьманців-Державників Америки.
- Федераційна заява з 14. падолиста 1918. Причини заяви. Божевільне повстання. Гріх Січових Стрільців. Що раніше: федераційна заява чи повстання Директорії? Хто зрадив Україну. Дійсне значіння федер. заяви. Франція а Росія і Україна. Федерація на словах а на ділі. Гетьман. як самостійник. Чи треба ще доказів? З порт. П. Скоропадського.
- Самостійники* про ліквідацію війни з Московщиною. „Вістник пол. літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 16, ст. 242—243.
- Самохотник* — календарик на 1919 р. Українським Січовим Стрільцям і всій Соборній Україні на потіху і розраду зладив Антін Лотоцький. Другий річник. Кіш У. С. С. 1918. Друкарня „Діла“. [Львів 1918. 16°. ст. 86+10]
- Занотовано історичні події останніх років, бої з участю УСС та інформації про них.
- Самушинський Степан.* Спомини з італійського полону. „Розбудова Нації“. 1928. 8°, ч. 9, сторін 339—347.
- Самчук Улас.* [Промова]. „Гуртуймося“. Прага 1935. 4°, ч. 1, ст. 15—16.
- Промова на ювілейному святі Зимового Походу у Празі 18. XII. 1934.
- Сандри Сандро.* Між Українськими Галицькими Стрільцями. „Укр. Скиталець“. Відень 1922, 8°, ч. 22 ст. 30—32.
- Переклад з італійського журналу „Il Popolo di Lombardia“, 1922 р., ч. 20.
- Санітарні* відносини у Східній Галичині по розвалі Австрії в жовтні 1918 р., за час влади ЗОУНР від падолиста 1918 р. до кінця мая 1919 р. і польської влади від червня 1919 р. до кінця липня 1920 року. „Укр. Думка“. Львів 1920, ч. 23.
- Сарматюк Ст.* „Соловки“ острови смерті і страждань. Переживання очевидця Галичанина... „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4°, ч. 4, ст. 14—16; ч. 5, ст. 9—12.
- Сажно В., сотник.* Тиждень в гетьманській дружині. „Табір“. Каліш 1928. 8°, ч. 9, ст. 81—89.
- Кремянець X—XI. 1918.

До П. Т. Передплатників!

До цього числа долучуємо поштові складанки та просимо П. Т. Передплатників прислати ними передплату до кінця 1936 року.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 10. / Жовтень 1936.

ЗМІСТ:

Горить вогнями виноград. Микола Матіїв-Мельник	2	Житомирська юнацька школа Всеволод Петрів	11
Високі ті могили Ярослав Гриневич	2	Мій пам'ятний день 18. березня 1918 р. Іван Барабаш	16
Європа й відродження України Ілько Борщак	5	Заява	17
Десятник У. Г. А. оповідає Дм. Микитюк	9	Рецензії	17
О, де ви? Ф. Невестюк	10	Знад Дніпра до Сени Федір Дудко	20
		Посмертні згадки	22
		Бібліографія	22

ЛІТОПИС

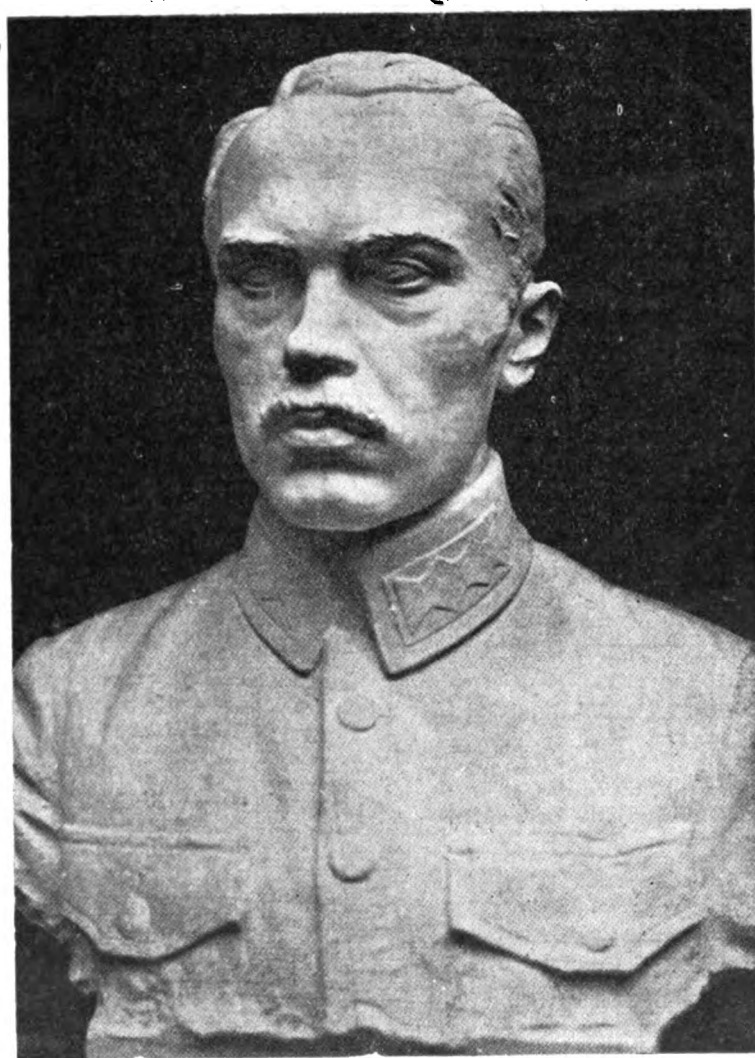
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 11

ЛИСТОПАД

1936

ПОЛК. ДМ. ВІТОВСЬКИЙ,
перший командант Українських Військ у Львові в листопаді 1918 р. і перший Міністер Військових Справ З.О.У.Н.Р.
Погруддя арт.-різьбара М. Бринського.

Х Р Е С Т И

Хрести... Хрести... О, скільки їх
І тут і там і скрізь!...
І серед піль і край доріг
І попід кождей ліс...

О, скільки поривів і мрій
Лягло під ті хрести!
Який любови жар горів
В серцях борців отих!

Хто відшукає, почислить
Хрести всі по ланах?
Хто відчитає, устійнить
Затерті імена?

Сумує мати неодна:
»Ой, деж мій сокіл-син?«...
І сльози вилива до дна
Гірки, як той полин.

Та вже не взнати їй ніяк,
Де син подівся той...
Для всіх таких одно імя:
»Невідомий герой«.

Із записок 17-літньої

Написала: В. Літинська.

1. XI. Рано спішилася я до школи, бо заспала трохи, вибігаю на вулицю, чую крісові стріли. Подумала, що певно якісь розрухи. По вулицях дійсно незвичайний рух. Так зайшла я до ринку. Дивлюсь на ратуш, котра година, чи вспію на час прийти і очам не вірю: на всіх чотирох сторонах жовто-блакитні прапори, а лягий повіває маєстатично на самій щоглі. Мені щось у душі стрепенулось, чую безмірну радість та не можу зрозуміти, як це сталося.

Саме переходить коло мене стрілець з крісом і бравнінгом, а на грудях у нього ясніє наша жовто-блакитна стяжечка. Надходить другий також з відзнакою, пізнаю знайомого хорунжого К., питаємось, питаю, що це все значить. Хор. К. оповідає: 31 жовтня зібралася Українська Національна Рада і постановила 1. XI. о год. 4 рано заняті державні будинки, тимсамим перебрати владу у Східній Галичині в руки українців і т. д. Хор. К. питається, де іду. Відповідаю, що до школи; радить мені вернутись до хати і каже, що мене відпровадить, бо іде в ту сторону. Я радо згодилась на його пропозицію.

По дорозі бачила, як наші стрільці роззброюють старшин і стрільців, котрі не мали наших відзнак.

Коло своєї кам'яниці я попрашала хор. К. і побігла на гору, щоб такою радісною вісткою поділитися в хаті, бо я певна, що ні у нас, ні у П. П. нічого не знають. Мама відчинила мені двері, здивовані моєю появою, а ще більше моїм виглядом. Книжки полетіли в кут, а я крикнула, що Львів український і полетіла на гору до П. П., щоб і з ними поділитись радісною новинкою. Дзвоню до дверей кілька разів. Відчиняє панна Маруся і бачу, як мають полетіти громи на мою розсіяну голову за нагле дзвонення, але мабуть мій радісний вигляд здержав бурю, а лице п. Марусі перемінилося у знак запиту. Я кинулась їй на ший, цілую, сльози мені течуть по лиці і кричу „панно Марусю, Львів український!“ Втягнули мене до кімнати і кажуть

розповідати спокійно. Розповідай тут спокійно, коли у мені вся душа дрожить. Як довідалися, що я бачила та чула, п. Маруся одягнулася і о 11-ій годині ми вийшли на вулицю.

Ми вже на площі св. Юра. Чуємо, як дзвонять дзвонять.

Ідемо до Народного Дому. Тут стрічаємо хор. К. і хор. Л., говоримо довший час, засягаємо інформацій, як і що робити треба. Вертаючи пополудні до хати, чуємо вже крісові вистріли у рїжних сторонах міста.

2. XI. Панна Маруся ішла сьогодні до бюро 7.30. Я пішла з нею. Я не могла б спокійно всидіти в шкільній лавці, як тут треба рук до праці. Стрінули ми хор. Л., від котрого ми довідалися, що стрільці наші голодні, а нема кому зайнятися кухнями. По полудні о год. 4-ій зібралось наше жіноцтво в „Захоронці“ і урадили закладати кухню. Завтра зачинаємо варити в „Дністрі“.

3. XI. Неділя. Я цілу ніч ока не замкнула. Не могла діждатися рана. Я так тишилась, що буду також щось робити. У місті рух, цілу ніч крісова пальба. Рано о 7.30 вийшла я з хати з п. Марусею і Анусею до „Дністра“. Там уже рух. Розпалено під кухню, Бог зна, відколи там не горіло і дим ніяк не хоче в комин іти, вертається через дверцята та всі шпари на кімнату, втискаєся в наші очі. Сіли ми обирати бараболю, але дим не вирозумілий, не хоче знати, що хлопці наші померзлі і голодні, не дасть сидіти, щоб докінчити бараболю. Перенеслися ми на коритар і тут скінчили своє заняття. Під кухнею за той час розгорілося. Варимо 50 кг. бараболь і з мяса гуляш.

Як вже обід був готовий, винесли його на вулицю Руську і котрий стрілець був голоден, приступав, ми накладали йому в їдунку. Він, де вдалося, сидав або і стоячи споживав теплу страву, бо всі були перемоклі та померзлі. Але по короткім часі показалося, що це все мало, хоч нам здавалось, що так багато, — треба варити на ново. Нас за-

ступаять інші пані, ми ідсмо до хати, дуже помучені та перемоклі, бо дощ паде. П. Маруся лишається.

Коли вийшли ми поза Ринок, нагло почалась сильна стрілянина, так що не можна було перейти на другу сторону. Бічними вулицями дісталися ми на площу св. Юра. Вулиці пусті. Надїжджає авто і військові у нім. Ми були певні, що це наші, але бачимо, що авто удскороване польськими прапорами. Хочемо перейти на нашу вулицю, а там на розі стоїть около 10 легіоністів і стріляють в напрямі св. Юра. Що робити? Як дістатись до хати? В торбинках маємо всякі наші відозви, ховаємо за сукні на грудях. Стоїмо безрадіні, трохи занепокоєні, це наш перший „хрестний обстріл“, сподіємось, що буде більше. Надходить двох мужчин і жертвують нам свою поміч. Говорять по польськи, кричать до легіоністів „свої ідон“. Перестають стріляти.

До своєї кам'яниці дісталися ми коло години 2-ої. Засіли до обїду і я розповідаю про все, що діється у місті. Стукіт у двері. Відчиняю. Легіоністи. Перша ревізія.

Того дня вже ніхто спокою не мав. Боротьба на площі св. Юра тревала до пізної ночі.

На могилі полк. Дм. Вітовського.

1. Проф. Денис Онищук; 2. — ? (студент із Галичини); 3. Проф. Юрій Кокотайло; 4. Проф. Др. Павло Козак; 5. П-ні Оля Шевчукевич; 6. Др. Мігуля; 7. П-на Глинська; 8. Др. Опанас Шевчукевич; 9. Отець Липський (за 8-им); 10 — ?; 11. Проф. Арістокль Руснак; 12. Проф. Козак (батько Павла); 13. Др. Евген Омельський. Світлив Проф. Кокотайло.

На могилі полк. Дм. Вітовського

Подав Денис Онищук — Румунія.

Підчас XI. Олімпіади в Берліні між гостями було чимало й українців із Західних Земель.

Малий гурток із цих гостей, бо тільки 14 осіб (10 з Буковини, 3 з Галичини й 1 із Підкарпаття) зійшлися 7. серпня на одному з берлінських кладовищ віддати належну пошану упавшим героям у нашій визвольній війні. У святочному настрою зложили вінець на могилі полк. Дм. Вітовського

й його адютанта чет. Ю. Чучмана, прикрашений жовто-блакитними стяжками із надписом: „Борцям за волю України, Українці, гості XI. Олімпіади“.

По зложенню вінця, присутні вшанували пам'ять поляглих кількахвилинною мовчанкою.

Вкінці Панас Кущенко відчитав свій вірш: „На могилі полк. Дм. Вітовського“.

Буковинці на могилі полк. Дм. Вітовського. Др. Евген Омельський і Проф. Денис Онищук після зложення вінця 4. VIII. 1936 р.

Полк. Дм. Вітовський у спогадах

(Кілька заміток і побажань).

Написав: О. Думін.

Культ великих згл. провідних людей не зробився ще в нас співтворчим чинником нашого національного життя. Тільки Шевченко зосередив на собі любов і пошану нації, опанував всі її почування і веде її за своїм духом. Іншіж наші історичні постаті, коли вони не блиснули генієм Хмельницького або Франка, мусять числитися з тим, що попадуть в категорію тих нещасних „забутих діячів“ (до О. Кониського прилип вже цей епітет як шевська смола), що їх споминається раз на десять-двацять літ якоюсь скромною часописною статєю.

В останніх кількох літах щойно дається завважати деяка поправа. Зацікавлення нашим минулим, нашою історією, а з ним і нашими передовими людьми зросло. Але щож, наша літературна продукція ніяк не додержує цьому явищеві кроку, хочтй властиво воно повинно його випереджувати. Житєписи наших великих чи скажім скромніше провідних людей — зовсім занедбана ділянка.

Чому приписати цей невідрадний обяв? Чи малому попиту на того роду літературу? Хіба ні — бо ж звісно, що якраз історично-спогадницька література, куди належать також житєписи визначних історичних постатей, тішиться в нас більшим попитом, як яка небудь інша поважна література. Не в смаку і зацікавленню суспільности слід шукати причин цього явища, а деінде, по моїй думці в трудності теми.

Так дійсно в трудності теми. Написати біографію одної чи другої визначної людини методом проф. О. Огоновського, ужитою їм в його „Історії літератури руської“, не було б то так трудно. Але

Проект майбутнього пам'ятника полк. Д. Вітовського артиста-різьбаря Михайла Бринського.
Світлив Др. А. Білик.

зовсім інше діло, коли йде про те, щоб дати **портрет** визначної людини, що творила або співтворила бурхливу історію, ділала в великій епосі, була рушійною силою, тих чи інших подій, що означили на деякий час нашу історію. Скоментувати велику людину на тлі часу і простору, на яких вона виступала, дати суцільний образ її духовности, вияснити її ідеї і

деали, схопити вірно її характер, далеко не те, що нанести на папір купу дат з історії її життя.

Зовнішні дані з життя визначної людини є для широкого загалу також цікаві. А тим більше, коли дещо піділяти їх сензаційним чи ревеляційним сосом. Та нам таких житєписей не потрібно. Нашій суспільности треба дати зате житєписи, які розяснялиб, до чого змагала людина, про котру мова, носієм яких ідеалів вона була, як далеко сягала своїми задумами, в якій пропорції стояв її характер до її замислів і що полишила вона нам як ідейну спадщину.

В першій мірі повинніб розуміється дістати свої житєписи провідники в нашій визвольній війні, в цьому періоді, в якому мали ми здати історичний іспит і провалились. Чому провалились? Стільки на це маємо ріжних відповідей, стільки поглядів, що їх і не зчисливби. Влучних серед їх дуже мало. Бо щоб дати влучну відповідь на питання, чому втратили ми свою державу, треба зглибити історію 1914—1921. р., вивчити її до основ, поглянути і на давніші часи, взяти під увагу взагалі наш розвиток за останнє століття. Щоб дати влучну відповідь, треба врешті знати, хто кермував боротьбою, які люди стояли на чолі нації, що присвічувало їхній діяльності і як зуживали вони, дані їм долею в руки національні талани. Без докладного познайомлення з духовістю, здібностями, моральними прикметами і світоглядом наших вождів (політичних і військових) зрозуміти філософії наших визвольних змагань — неможливо.

Як жеж стоїть в нас справа з житєписами наших провідників в визвольних змаганнях? Зовсім погано. Одинок особа Гол. О. С. Петлюри має вже свою літературу і тільки її освітлено так, що можна зорієнтуватися, хто такий був С. Петлюра і яка його роль в нашій боротьбі 1917—1921. рр. Натоміць Грушевський, Винниченко, Міхновський, В. Голубович, гетьман Скоропадський, С. Шемет, В. Тютюник, Болбочан, Ю. Тютюник, Луценко, Сальський, Петрушевич, Г. Стефанів, К. Трильовський, Омелянович-Павленко, Тарнавський, Курманович, Микитка, відомі суспільству зі згадок в спогадах сучасників або пресових статей. З таких-же жерел довідується воно про командантів УСС. — М. Галушинського, Г. Коссака, В. Дідушка, Горука і врешті репрезентанта стрільцтва Д. Вітовського, в листопадових днях Головного Команданта Галицької Армії, а потім Державного Секретаря Військових Справ.

В кожній статті і споміні, що дотикає УСС, знайдеться певно і про Вітовського згадка. З їх найбільше матеріалу до характеристики цієї трагічної постаті Галицької Землі заключають спомини: М. Угрина-Безгрішного: Нарис історії*) Україн-

*) Праця М. Угрина являється спогадами, доповненими деякими документами.

ських Січових Стрільців; дра. С. Шухевича: Видиш брате мій; Д. Палієва: Листопадова революція і Мирона Заклинського: „А ми тую червону калину піднесемо“, як також статті Л. Луціва: Улюблена пісня полковника Дмитра Вітовського (Календар Черв. Кал. на 1927 р., стор. 81—85); д-ра Н. Гірняка: Кіш УСС (Календар Черв. Кал. на 1935 р., стор. 46—57); проф. І. Крипякевича: Сотник Д. Вітовський на Волині. (Літопис Черв. Кал. 1932, III) та репортаж В. Ласовського: Генерал Тарнавський. А в першій половині ц. р. появилася брошура М. Заклинського: Дмитро Вітовський (Видання „Всевітту“).

Складений з тих причинків портрет Д. Вітовського є симпатичний; він відразу зеднує собі глядача гармонією високо-ідейних прикмет. Перший воєнний міністр ЗОУНР виходить на ньому як безкорисний український патріот — державник, як людина наскрізь пройнята вищими національними ідеалами і як обов'язковий не жалючий себе вояк. Сотня Вітовського могла сміло змагатися за боеві лаври зі сотнею В. Дідушка: а зробив „сотню Вітовського“ славною в легіоні сам її командант, що служив всюди стрільцям своїм приміром. Так як любили його, Вітовського, так не любили стрільці ні одного старшини в легіоні. Недаром І. Балюк, як оповідає М. Заклинський, висловився при одній нагоді, що за таким командантом пішов би і в огонь. Щодо популярности то Д. Вітовський не мав серед Стрільцького Війська ніякої конкуренції.

Я не маю наміру переходити всіх причинків до характеристики Вітовського, порівнювати їх зі собою та давати до них критичні коментарі. — Я вживу їх тільки до складення загального висновку, а саме, що вони дають доволі проглядну зовнішню характеристику першого Головного Вождя Галицької Армії. А передовсім дає її брошура М. Заклинського п. з.: Дмитро Вітовський. Автор сам належав до сотні Вітовського в 1914 р. а потім мав нагоду з автопсії слідити і оцінювати працю колишнього свого команданта. Там-же, де Вітовський зникає з обр'ю його безпосередніх спостережень, автор говорить про його на основі документів (перепіски) і очевидно інформацій товаришів. Як у своїх споминах, так і в спробі жителі колишнього свого команданта сотні, виявив М. Заклинський талант зображення — органічно розвивати свою тему для провідної думки. Зпід пера М. Заклинського вийшла благородна постать Вітовського такою, якою вона в дійсности була: — клясичним зразком українського патріота, живучого тільки для ідеї, носієм українських національно-державницьких ідеалів, для котрих мусить пожертвуватися все особисте.

Свою брошуру, хочай вона така худошава об'ємом — зробив автор значну прислугу традиції нашої визвольної боротьби. Пожаліти приходиться, що в ній зовсім немає дати уродження Вітовського. Вмістити її повинно було само видавництво в передмові, куди (на стор. 4) вона аж впрошується. Вкралися в текст автора деякі недогляди та похибки. І таж на стор. 8. сказано, що сотня Вітов-

ського вийшла, при кінці вересня 1914 р. „з трьома іншими сотнями на фронт“, а власне на партизантку.

В дійсности вона вийшла з двома іншими сотнями то є Будзиновського і Горука. На стор. 17. каже Заклинський: „Весною (1916. р. — О. Д.) дістав сотник Вітовський з Коша УСС

чотирох помічників. Між ними був і четар Гаврилко, що до московської травневої офензиви працював в Луцьку“. Трохи нелюгідно — четар Гаврилко не прийшов отже з Коша а з Луцька до Ковля, до сот. Вітовського. Дальше він пробув в Луцьку не до травневої офензиви, під котрою розуміється офензива ген. Макензена (початок 2. травня під Горлицями) в 1915. р. а до офензиви ген. Брусілова, що зачалася 4. червня 1916. р.

Не знати чому, треба догадуватися, що ізза усталених тісних рамиць брошури, не розповів автор нічого про діяльність Вітовського на Наддніпр. Україні, а особливо після входу австро-угорських військ на Поділля в березні 1918 р., коли то Вітовського призначено командантом агітаційного загону УСС. (в групі Іца). Про це писав вже М. Заклинський в одному зі своїх споминів а і в брошурі повинен був згадати про це.

А всеж таки дотепер написане про Вітовського не дає нам повної характеристики цієї людини, навпаки ставляє перед нами ряд великих запитників. В першій мірі, був Вітовський волевою натурою чи ні, чи було в йому щось з вождя і авторитетного провідника чи не мав він цих прикмет? Проблематика зогляду на становисько Вітовського в історії воєнної боротьби — дуже важна.

Зі статті Л. Луціва, також одного зі стрільців сотні Д. Вітовського, довідуємося, що Вітовський „був найпопулярнішим стрілецьким старшиною не тільки в стрілецькій братії але і в ширшого громадянства. Це тим дивніше — каже автор дальше, — що Покійник, за популярністю, за дешевенькою славою і за дзвінкими лаврами зовсім не побивався, та можна сміло сказати, навіть держався в тіні.. Маючи можливість обняти команду курія (при легіоні — О. Д.) він її не обняв, а остався при улюбленій сотні як її командант“.

Про Вітовського говорить знову М. Заклинський, „що він не мав занадто войовничої вдачі“, „був вразливий на життєві неприємности і невдачі дуже

Могила полк. Дм. Вітовського в Берліні.

його пригноблювали". А Д. Паліїв пише отщо: „Серед української суспільності Вітовський був незвичайно популярний. Всі його любили і поважали, тому не диво, що особу Вітовського вязали все і всюди з визвольним самостійним рухом. Тільки він одинокий мав дані, щоб зістати керманчем революції. Популярний, глибокий, прегарний бесідник, чистий характер, добрий вояк. Але Вітовський був ще й поет-мрійник і в нього як революціонера була це хиба. Бо поет-мрійник, а керманч революції — це два противні поняття. Йому як революціонеру не доставало одної черти, але найважнішої: рішучості. Вітовський ніколи не був рішучий, все вагався, навіть тоді, як не було до цього причини. За тим йшов брак віри. Коли я згадую дорогого мені полковника, все приходить на думку момент з 31-го жовтня: ...Як так, то все пропало. Ми програємо, сказав Вітовський. І здавалося б, що хвилева резигнація опанувала провідника революції“.

Резигнація полк. Вітовського з посади Головного Вождя Галицької Армії вже на третій день львівських боїв ніби потверджує слова Палієва. Цікаві

*) Паліїв представляє в своїх споминах (стор. 37) справу так, що 31. жовтня виявилось, що в перевороті візьме участь не більше як 1.400 жовнірів і 60 старшин. Коли він сказав про це Вітовському, Вітовський зжамнувся і заявив, що нема з чим зачинати акції. Тоді Паліїв відповів: гінці з наказами вже розіхались і акції відкликати не можна. Тут мали вирватися Вітовському слова: „То ми пропали“.

помічення над Вітовським зробив проф. І. Крип'якевич, він каже, правда зі застереженням, „здається, що Вітовський почувався добре на фронті, де життя було просте і нескладне, де був тільки наказ і обовязок“. — Колиб все це відповідало правді, то тоді дійсно можнаб говорити про трагізм цієї найвище винесеної історією постаті на Галицькій Землі.

Якось однак не хочеться вірити, щоб цей самий обожаний Вітовський був таким маловіром, щоб так мало мав в собі вождівських прикмет. Яким-же чином тоді вибився він серед стрільців на їх ідейного і духового провідника, щож робило його таким популярним серед цілої галицько-української суспільності, чи тільки те, що він був „прекрасний, глибокий, запалений промовець“?

Чи дасть хто на це вдоволяючу відповідь? Відносно цього питання не слід віддаватися великому оптимізму, українці такі тяжкі до писання... Правда, що дати відповідь на питання вимагає труду і глибокого передумання теми, але дати її конче треба. Бо тільки маючи правдиві характеристики наших провідників можна запускатися з успіхом в глибину історичної матерії нашого недавнього минулого, щоб там пошукати от хочайби ключа до заголовка: „чому впала наша держава“?

Та якже? здивується не один читач. — Невжеж ми не знаємо дотепер, чому впала наша держава? Ні, таки не знаємо ще гаразд і знати не будемо, коли пильно не попрацюємо над цією темою. Та про це поговоримо в іншій статті.

Джерело історичної традиційности

Написав: *Ів. Шуліха.*

Аж до новіших часів у свідомості українського суспільства завше твердо зберігалася свідомість своєї тяглої непереривної історичної традиції від самого початку Київської держави. Гедеміновичи вважалися правними нащадками Руриковичів і поодинокі князівські фамилії з такою самою гордістю виводили своє походження як від династій синів Ярослава Мудрого, так і Гедемінович дітей. Таке саме глибоке почуття традиційности перейшло і до козаччини і найшло свій вияв хоч би у відомій „протестації“ українського духовенства з 1621. р., коли Київська наукова духовна еліта висловилася про козаків Сагайдачного як про „племя оное з насіння Яфетового, що ще під Олегом руським монархою під Царгород плавало та Царгороду штурмувало“. Нас вражає зараз це почуття кровного звязку з подіями, що відбулися за 600 літ до часів гетьмана Сагайдачного та митрополита Юва Борецького, але це було цілком зрозумілим для обох цих видатних українців — прециль же Запорожці Конашевича укріплялися молитвою тим самим мощам святих, що й дружинники Мономаха, або воїни Романа Великого чи короля Данила. Від століть привикали українці бачити в Печерській монастирі свою святиню а спільна святиня зміцнювала почуття органічного

звязку поколінь. Недурно москвини, попавши в свої руки Україну, постарались унешкідливити Печерську святиню, змосковивши її за посередництвом своїх наймитів русификаторів, як митрополит Мисловський у XVIII. ст. Печерський монастир мусів забути, що він благословляв Мономаха на його побіду над російським князем Ходотою, благословляв Сагайдачного на його звитяжний похід над Москву, що його монахи складали похвали князеві Острожському після його блискучої перемоги над москвинами 1512. р. під Оршею.

Таке значіння в історії нації місце, що переховують традицію, боротьба за їх значіння це змагання за відчуття і душу народу. В нинішніх часах купчиться воно з особливо інтенсивною силою коло могил невідомого вояка, коло вистав та музеїв із часів світової війни. Всі культурні держави з великою увагою слідкують за добрим станом цих збірок, розуміючи їх величезне виховуюче значення. Українці мають у Музеї Визвольної Боротьби України у Празі таку саму збірку памяток з часів своєї останньої боротьби і українське громадянство мусить всіма силами подбати про їх належне збереження. Віримо, що на них виховається нова генерація вояків Мономаха, Острожського, Сагайдачного.

Різьбар М. Бринський

Михайло Бринський нар. 1883 р. в селі Долина, повіт Товмач — Сх. Галичина.

Вже в народній школі звернув на себе увагу учителя Міхновського, котрий заохочував його батька, щоби віддав сина в різьбарську школу.

По укінченні виділової школи в Товмачі за радою Инж. Вольневича віддав його батько до різьбарської школи в Закопанім, де він закінчив чотиролітний фігуральний відділ. Старанням дирекції різьбарської школи в Закопанім одержав Бринський державну стипендію для дальшої науки різьбарської штуки а саме на „Кунстгевербе Шуле“ у Відні. По скінченні її (4 роки) перейшов до академії на спеціальну школу (Майстершуле) до проф. Бр. Герліха. Цю академію закінчив теж (4 роки).

Світову воєнну кампанію перебув Бринський на російським фронті як хорунжий.

В перших днях листопада 1918 р. зголосився негайно до Української Армії в Станиславові. Був іменованій четаром і спершу перебував на фронті. Але небаром покликали його до Державного Секретаріату Військових Справ до письменничого відділу виготовити ряд проєктів на відзначення для Української Армії за хоробрість. Це виконав і по ухваленню їх Начальною Командою, виїхав до Відня в березні 1919 р., щоби виготовити відзнаки. Відступ У. Г. А. на Велику Україну і інші причини не дозволили зреалізувати цього пляну. Проєкти передав Бринський в 1929 р. через Володимира Тарновецького до Національного Музею у Львові.

Від року 1920 перебував Бринський у бригаді ген. Кравса в Ліберці — в Чехословаччині. Опісля був перенесений до табору в Німецькім Ябліннім, де на місцевім кладовищі зготовив величавий пам'ятник українським воїнам. (Світліну цього пам'ятника ми свого часу подавали в Літописі Червоної Калини).

Другий гарний пам'ятник зпід його руки стоїть на могилі українського вояка опісля студента гірничої Академії — Миколи Шемердяка.

Проєкт на пропам'ятну відзнаку для членів У. Г. А. рівнож його робота.

В останньому часі працює Бринський у Празі над погруддям полк. Дмитра Вітовського, а також над проєктом на майбутній пам'ятник полк. Вітовського.

Артист-різьбар Михайло Бринський при зготовлюванню моделю майбутнього пам'ятника полк. Дм. Вітовського.

Світлив: Др. Н. Білик.

Слід згадати також роботи Бринського світського характеру. Він взяв участь в конкурсі на пам'ятник Т. Шевченка в Харжові. Однак мимо того, що одержав перший другу премію (51.000 кч) (перша не була взагалі уділена), грошей до цієї пори не одержав, а його проєкт з малими змінами присвоїв собі інший „благонатьожний“.

Дальше виготовив Бринський велике погруддя проф. Горбачевського і багато інших творів. В кожному разі наш мистець виконав вже багато високо артистичних різьб.

Дозволяємо собі повитати нашого артиста різьбаря з нагоди поміщення світлин його різьби та проєкту пам'ятника полк. Дм. Вітовського та побажати дальших якнайкращих успіхів у праці.

Ювілей ген. Віктора Курмановича

Старанням Українського Громадянського Комітету для вшанування 60-літнього Ювілею ген. Віктора Курмановича відбудеться Святочна Академія з участю самого Ювілята у Відні, дня 5. грудня 1936. о год. 8-мій вечором в саялах Українського Клубу (Банкгассе I.).

Побажання і привітні письма просимо слати на адресу: Українське Академічне Т-во „Січ“ у Відні I. Банкгассе I.

Також просимо всю краєву і заграничну (заоканну) пресу передрукувати це повідомлення.

ЗА КОМІТЕТ:

Отаман Омелян Клюб
голова

Ярослав Явний
писар

Європа й відродження України

(1914—1923).

Написав: *Ілько Борцак.*

Французька інтервенція в Одесі.

(Продовження.)

Коростовець вдаряв, що в разі, як німці покинуть край, то „під впливом націоналістичної партії, ворожої до гетьмана й дуже лівої, вибухне повстання, яке знищить край“. Тому гетьманський дипломат прохав Антанту по згоді з українським урядом „прислати свої війська для охорони краю після виходу німецьких військ“.

Сент-Олер і його англійський колега відповіли, що не знають, як дивляться їхні уряди на всі ці питання, але за їх думкою інтервенція матиме місце. Держави Антанти мають надію, що українці оборонятимуть проти большевиків свою територію спільно з Добровольчою Армією. На думку Сент-Олера треба було негайно виключити з уряду гетьманського германофільських міністрів і замінити їх людьми, що мають довіря Антанти, причому політичний напрям цих людей не грає ролі, можуть бути українські націоналісти або соціалісти.

Зі всього цього виходить, що 1) Сент-Олер робив вищенаведену заяву на свою власну руку, 2) мимо того, що мав мало симпатій до гетьмана, не вимагав його усунення, а тільки димісії деяких членів уряду, під якими треба розуміти Дорошенка та Палтова, проти яких росіяни і деякі українці, що залишились в Яссах за часів Центральної Ради, провадили жваву кампанію, 3) жадного акту федерації України з Росією Сент-Олер не вимагав, натомість нічого не мав проти вступу до уряду національних діячів, точніше членів Національного Союзу.

Геть пізніше в Парижі, Сент-Олер в приватній розмові підтвердив, що у цих справах щодо форми уряду на Україні він не дістав жадних інструкцій з Парижа, свої розмови з Коростовцем провадив на власну руку і що центральний уряд був навіть толерантніший до особи гетьмана, ніж він у Яссах. Для уряду у Парижі важливо було заховати порядок на Україні все одно яким урядом.

Таке ствердив у 1925 році Сент-Олер. Коли глянемо на французьку пресу переломової доби жовтень-листопад 1918. р., побачимо, що усунення Скоропадського ані тим більше якихсь активів від нього щодо білої Росії вона не вимагала. А в ті часи преса щодня діставала наказ від канцелярії Клемансо, що саме треба писати й як писати.

„Нехай — пише Герве, такий германофоб — німецькі війська стережуть порядок на Україні, як не хочемо, щоби цей край впав у анархію й варварство“ („Victoire“ 15. X. 1918).

„Україна — читаємо в „Journal“ — під Скоропадським є нація дрібних власників, ворог руйнівного комунізму, українці можуть для большевиків виявитися ворогами не менш страшними, ніж чехословаки“ (2. XI. 1918).

Одним словом, задля своїх плянів на Україні Ан-

танта жадала там одного покищо — порядку, мимо того, що гетьмана поставили раніше німці. Краще був він ніж більшовики з менту, коли Німеччина програла війну. Ані Клемансо ані Льюїс-Джордж нічого не мали проти Скоропадського після упадку німецького фронту, як не матимуть нічого через 7—8 місяців проти адмірала Хорти в Угорщині.

Але був інший чинник, який не бажав існування української державности все одно з гетьманом чи без нього, і цей чинник, від якого Париж далеко був, все зробив у Києві, в Одесі та Яссах, щоби знищити українську державність. Хто був цей чинник, ясно: біла Росія (що-до червоної Росії, то ця бодай одверто воювала Україну „буржуазну“).

15 листопада Коростовець залишив Ясси, а на передодні там зібралися змовники так званої Яської Народи, ініціатором, як ми бачили вище, були Енно й його російські друзі. Для української історії варт заховати імена змовників. Ось вони: 1. М. Браїкевич, член кадетської партії, б. тов. міністра Тимчасового Уряду; 2. В. Гурко, б. царський тов. міністра; 3. А. Кривошеїн, б. царський міністр; 4. М. Маргулієс, пізніше член уряду генерала Юденіча; 5. П. Мілюков; 6. М. Федоров, б. царський високий урядовець; 7. А. Чемберс, директор банку; 8. І. Бунаков-Фундалінський, російський есер; 9. К. Кровопусков, відомий російський кооператор; 10. А. Тітов, російський соціаліст, б. тов. міністра Тимчасового Уряду; 11. полковник денікінський І. Новіков; 12. А. Пільц, б. генерал-губернатор в Сибіру; 13. С. Третьяков, відомий промисловець; 14. А. С. Хомяков; 15. Н. Хвостов, відомий чорносотенець; 16. Н. Савіч, б. „октябрист“; 17. полковник Ільїн; 18. граф П. Толстой, російський народний соціаліст; 19. Н. Шебеко, б. царський посол у Відні; 20. В. Рябушінський, відомий промисловець; 21. В. Демченко, славнозвісний посадник Києва; 22. Н. фон-Дітмар, магнат гірної індустрії на Україні.

Оці всі запеклі вороги України, що майже кожний в своєму минулому мав виявити в тій чи іншій діяльній своїй „любов“ до України — зіхалися голвне з Києва та Одеси. Вони навіть мали паспорти гетьманського уряду, розуміється, — як пише у своїх споминах з іронією один зі змовників — як „чужинці“*). А з чим вони виїхали, видно хоч би з такої сцени.

У потязі Мілюков авторитетно пояснює Маргулієсові:

„Вся ця Україна чиста вигадка. Купки інтелігентів, жадного національного руху на Україні немає й ми, беручи на серйозне їх балаканину, самі

*) С. Маргулієс: Ясская делегация. („Летопись Революции“ I, стр. 205. Берлін 1923).

зміцнюємо й навіть витворюємо рух, що не має під собою жаднього ґрунту. Не існує й мова мало-російська, галичани розмовляють не на мові, а на якомусь жаргоні“*).

Наради в Яссах тягнулися з тиждень, очевидно при активній співучасті Енно. Ясно, що члени наради одностайно вирішили... інтервенцію, але довго не могли погодитися на тому, хто має бути диктатором: Микола Миколаєвіч чи Денікій.

16. листопада 1918. нарада звернулася до антантських послів у Яссах з заявою, що „тільки негайний прихід союзних озброєних сил може попередити повстання антисоціяльних і вузько-націоналістичних елементів, які кинуть країну в хаос анархії, зроблять з неї легку здобич більшовиків та позбавлять російські й союзні сили необхідної бази для розвитку операцій проти радянської влади... Делегація чекає, що першіж озброєні сили Антанти принесуть зі собою тверде рішення не визнавати окремих держав утворених Німеччиною підчас розчленення Росії, (тоб-то Україну — І. Б.)“.

На разі фактична ситуація змінилася радикально: в Києві вибухло повстання проти гетьмана, як реагування проти акту федерації з Росією, проголошеного 14-го листопада. Як ми вже бачили, ніхто (крім росіян) з кермуючих чинників Антанти цього акту не вимагав, але з другого боку тіж самі чинники Антанти не жадали повстання проти гетьмана.

Насамперед треба зазначити, що Національний Союз до самого повстання не навязав зносин з антантськими місіями в Румунії, що було можливо**). Зрештою самий змісл повстання з антантського погляду тратив свою вартість з менту поразки Німеччини. Натомісць таке повстання після поразки Німеччини було, за думкою Парижа й Лондону, на руку большевикам. Сент-Олер пізніше твердив у Парижі, що „поява акту гетьмана про федерацію була зовсім несподівана для мене як і в інших колах Антанти. Цей акт зовсім не був бажаний через наслідки, які можна було передбачити“.

Російські змовники, що засідали в Яссах, були страшенно збентежені київським повстанням, та дамо знову слово М. Маргулієсові:

„Ми рішили з допомогою союзних послів у Яссах після Антанти телеграму з проханням негайної допомоги, а разом негайно вислати до генералів Бертело й Франше д'Еспере — полковника М. І. Новикова й ген. Галієвського, щоби пояснити їм, в якій мірі становище південно-заходу (тоб-то України) є критичне. Ми сподівалися дістати дозвіл, щоби використати якусь військову частину французів, що стояли в Румунії... Я пропоную дві міри: поперше, дати консулеві Енно повноважність від імени представників Антанти переговорювати

Наймолодший вояк у світовій війні (7—10 літ.) зі всіх воюючих народів — українець Славко Луцишин, тепер студ. мед., уроджений 22. V. 1908. Тернопіль-Загробеля, вул. Болотна ч. 19. В рядах австр. армії був від 1915—1918. р. на фронтах російським і італійським. Батько австр. вояк у тім часі в рос. полоні, мати евакуована в Гмінді. Бездомного хлопця забрали зі собою австр. військові частини. Ранений в 1915 р. під Озірною.

в їх імені і вимагати від німців виконання їх обов'язку, згідно з замиренням, піддержувати порядок на місцях, де знайшло їх замирення, по друге: викликати до Ясс німецьку обер-команду з представниками німецької Ради Робітничих депутатів та заявити їм ультимативно: вони відповідають за Київ своїми особами і якщо вони від цього відмовляться, затримати їх заручниками. Першу мою пропозицію приймають, на другу немає рішучости. Доручають мені та Енно виробити текст повноважності для Енно від послів Антанти, а також текст відозви до населення з пропозицією стриматись від піддержки „большевицьких агентів — Винниченка й Петлюри“. (Цю фразу вставила нарада). Енно мусів виїхати того ж дня; необхідно було дістати підпис послів; побігли до французів — посла не було в себе, але сказали, що він підпише, якщо сер Барклей підпише. Поїхали до англійця — він спить. Розбудили його. Дізнавшись, в чому справа — підписав і каже: „ну, дістанеться мені за це від мого уряду, але мені наплювати на це, піду до демісії“. Французький посол теж після цього підписує, здається, що підписав і американський. Енно поїхав... захопивши зі собою не тільки ориґінал деклярації послів та повноважності, але й бруліон“*).

*) І. с. 208.

***) Покійний генерал Осецький оповідав нам, що він як втаємничений у повстання, пропонував Винниченкові звязатися з деякими таємними агентами Антанти, що перебували на Україні, але майбутній голова Директорії відмовився, бо „мав договір з Раковським“. Очевидно, що це твердження Осецького ми подаємо з резервою.

*) Маргулієс: І. с. стор. 211—212.

Все це відбулося мабуть 20 листопада. Того ж дня Енно телеграфував німецькому штабові й гетьманові, що „держави Антанти ні в якому разі не припускають вступу військ Петлюри до Києва“. В дійсності „держави Антанти“ тут були ні причому, а, як ми бачили, Енно говорив в імені росіян.

Сама декларація „в імені Антанти“, датована 22 листопадом і оголошена „консулом“ Енно в Одесі 23 листопада, звучала:

„Держави Антанти заявляють через свого уповноваженого, французького консула в Києві, що вони рішили не припускати жадного порушення в справі відновлення порядку та реорганізації Росії, яке розпочали російські патріоти і яке піддержують союзники. Відбудова Росії, як держави, що входить у склад блоку держав переможців, демократичних країн Антанти, матиме місце згідно з бажанням всіх патріотів і всіх елементів, що стоять за порядок в Росії. Що ж торкається Південної Росії, як тої, що її займають німці, як і тої, де немає німців, держави Антанти стверджують свою непохитну волю піддержати в них порядок. Ця непохитна воля в найближчому часі буде підтримана озброєною силою, в кількості, як того вимагатимуть обставини. Крім цього вони заявляють, що

віднині ж роблять особисто відповідальними всіх діячів, незалежно від їх політичного кольору, що змагають сіяти заверху або розповсюджувати анархію“.

Так звучить грізно декларація, яку вирядила не Антанта, а російські україножери в Яссах. Але відповідні рапорти з Ясс пішли до Парижа й Лондону, де в газетах можна було прочитати:

„Німці, здається, допомогли сепаратистичному рухові Винниченка та Петлюри, що загрожує большевизацією південно-заходу Росії“.

(„Le Temps“ 25. XI).

Для Лондонського „Таймс“ Винниченко є „божевільний“ (18. XI), а для „Дейлі Мейл“ — Петлюра „пів-большевик“. (1. XII).

Б. Гурко, один з учасників Яської змови, пізніше на еміграції, гірко, але справедливо писав:

„Представники Антанти в Яссах, фактично відірані від заходу, не були в курсі ані намірів ані плянів свого уряду... Нічого більше жалюгідного й смішного, як Яська конференція, не можна собі уявити“ (*). Зі свого боку генерал Денікін вже на еміграції назвав Яську нараду „великою трагічною по своїм результатам містифікацією“ (**).

Дійсно це була містифікація, але аранжована бילו Росією, щоби знищити українську державність.

II.

Отже Енно як „уповноважений Антанти“, а в дійсності, як агент російської чорної сотні, вийшов до Києва, але далі Одеси не доїхав, бо залізниця Одеса—Київ була вже в руках українських повстанців. В Одесі Енно оселився в славнозвісній „Льондонській Гостинниці“ і перша його візита була до графині Брасової, дружини покійного великого князя Михайла, брата царя. 2-го грудня до Одеси прибув французький військовий корабель „Мірабо“, але ані його командант Рєво (Rivo), ані сам Енно не знали властиво, що їм робити в Одесі, де не було фактично жадної місцевої влади. 10. грудня до Одеси прибув новий корабель „Жюстіс“, на якому знаходився начальний командант французької фльоти на Чорному Морі віце-адмірал Леже (Lejeune).

Цього самого дня війська Директорії увійшли до Одеси, якої місцеве самоврядування визнало українську владу. Ситуація військова була така: центральні міста було в руках українців, а невелика частина міста, між міським театром і миколаївським бульваром, — в руках добровольчих частин, що визнавали владу генерала Денікіна. Вони ж займали також порт. Енно оселився в зоні добровольців. Українцям, на чолі яких стояв відомий одеський діяч доктор Луценко (**), дуже легко було знищити невелику кількість росіян, але формальний наказ Директорії забороняв українцям які б то не було ворожі кроки проти добровольців.

*) В. І. Гурко: із Петрограда через Москву, Париж и Лондон в Одесу („Архив Русской Революции“. XV, 47.

**) Оп. цит. стр. 7.

**) Пізніше загинув героїською смертю у боях з російськими большевиками.

SLAVKO LUCYSCHYN

Im Jahre 1915 geriet Myrosław als sechsjähriges Kind an der österreichisch-russischen Front in Verlust, als die Mutter desselben mit den Kindern vor den Russen flüchten musste. Schwer verwundet fand er Aufnahme im Spital der 2. San. Kol. Nr. 19 Feldpost 385. Nach seiner Heilung verblieb das Kind freiwillig bei der selben Sanitätskollone, welche alsbald an die italienische Front abgehen musste.

Uniformiert wie jeder andere Soldat leistete der Knabe durch drei Jahre im Feldhilfsspital die Krankenwartdienstleistungen.

Наймолодший вояк Славко Луцишин серед старшин і генералів австр.-німецького генер. штабу.

яких протегували французи. Директорія за всяку ціну хотіла уникнути конфлікту з французькими чинниками.

17. грудня у Одеський порт увійшло 4 французькі транспортні, які привезли 1800 мужви під командуванням дивізійного генерала Боріуса. Останній, того ж дня, сам, без жадної охорони, обійшов ціле місто, й українські частини віддавали йому пошану. Генерал Боріус, особисто людина поважна й чесний вояк, нічого не розумів у політичній ситуації і вельми швидко підпав під вплив Енно, тобто росіян. Другого дня, російські відділи несподівано заатакували українців, які не знали, що їм робити: одні відступали, ін. затримували росіян.

Малий вояк Славко Луцишин, тепер студ. мед., в харатері санітета в шпиталі

Тоді генерал Боріус одверто станув по боці росіян і наказав українцям залишити місто французам. Українці відступили. Генерал Боріус призначив на губернатора Одеси білого російського генерала Гришкіна-Алмазова, а Директорію сповістив, що генерал Бертело, начальний командант французьких військ, робить відповідальними членів Директорії за кожний ворожий крок скерований проти франко-російських частин в районі Одеси“.

Таким чином французькі війська, що прийшли до Одеси, щоби змагатися з большевиками, станули по боці російської реакції проти українських сил, єдиної тоді реальної сили на Одещині. Акт ген. Боріуса підготував невдачу фран. інтервенції.

13 січня 1919 р. до Одеси прибув французький (у 1936 р.), призначений начальним командантом генерал Пилип д'Ансельм (D'Anselme. помер всіх союзних сил в „Південній Росії“. Новий начальний командант рішив розширити французький фронт в північному напрямі, тоб-то в напрямі, де знаходилися частини Директорії, якими командував генерал Греків. Останній з наказу Києва відсунувся без бою й біля 22 січня 1919 р. французькі війська займали навколо Одеси зону в 60 км.

З самого початку січня Директорія робила численні спроби увійти у зносини з французьким командуванням. Генерал Греків майже що дня їздив до Одеси, але без успіху: добровольчі російські відділи вживали всіх зусиль, щоби не допустити до контакту Директорії з французьким штабом. Коли Директорія вислала з Києва спеціального делегата Артима Галпа, російська розвідка в Одесі спокійно інтернувала його в помешканню, де зупинився, розвинувши шалену кампанію, що це „австрійський агент“, бо Галп був буковинець з походження.

Прибувши до Одеси генерал д'Ансельм видав наказ, що звучав:

„Генерал д'Ансельм від 15-го січня вступив

у обовязки начального команданта союзних військ в південній Росії. Франція та її союзники беручи на увагу зусилля, що їх Росія виявила на початку війни, прийшли в Росію, щоби дати змогу всім чинникам доброї волі й патріотизму відновити порядок у краю“. Як бачимо, назва „Україна“ навіть не згадується. Але, людина розумна, генерал д'Ансельм, оглянувши ситуацію, рішив прийняти українських делегатів. Це радив йому також шеф штабу полковник Фрейденберг, нині дивізійний генерал в Марокко. Цей Фрейденберг в кінці окупації мав паскудну пресу, як з боку росіян, так і з боку українців, бо по суті це був вояк і тільки. Він шукав реальної військової сили, щоби забезпечити свій фронт. Тим пояснюються його вагання в пошукуванні союзників.

Між 23 і 25 січня полковник Фрейденберг прийняв українську делегацію у складі Остапенка та д-ра Назарука. Останній оповів у своїх споминах про авдієнцію у Фрейденберга^{*)}.

„Почав (Фрейденберг) дослівно так:

— „Винниченко і Чеховський — ффють!“ Туг слідував відповідний рух рукою й ногою.

...Він додав:

— „Вони мусять уступити за большевизм“...

— „Петлюра має також стушуватися“...

Цього я вже зовсім не сподівався і сказав перериваючи:

— „Петлюра за свої антантські симпатії сидів у німецькій тюрмі“...

— „Знаємо це. Але з вождем бандитів не кооперуватиме французька армія. По якімсь часі може він вернути... склад Директорії мусить бути змінений, розуміється за відомом і затвердженням Франції. Так змінена Директорія буде суверенна“.

— „Який ваш погляд на питання державної самостійности України?“ запитав я. Він відповів:

— „Я не політик, наше завдання — боротьба

*) Рік на Великій Україні. Відень 1920. стр. 126-135.

з большевизмом. Справа самостійності України вирішиться в Парижі. Припускаю, що ухвалять плебісцит”...

Французький полковник рубав даліше:

— „Залізниця й фінанси підуть під безпосередній заряд і контролю Франції“.

— „Українська армія має провадити війну проти большевиків і йти хочби до Петербурга.“

— „Директорія видасть і оповістить декларацію до Франції, в якій проситиме протекторату під оглядом політичним, мілітарним, фінансовим, в заграничній політиці і т. д. В декларації має бути сказано, що Україна відкликається до відомої благородності французької нації“...

— „Війна з Польщею мусить бути зараз застановлена“.

— „Які мали б бути границі України на заході?“

— „Вирішиться в Парижі“.

— „Який ваш погляд на прилучення земель Угорської України до Великої України?“

Представник Франції заявив, що не знає, чи українці мають і там національну територію, але що й про це подумают в Парижі.

— „Який ваш погляд на українські колонії в Азії?“

— „Українським колоніям в Сибірі й Туркестані не робитиме Франція ніяких перешкод“...

При кінці виступив французький полковник з найкращою умовиною:

— „У свою армію маєте зараз прийняти російських старшин з добровольчої армії“.

Від цього Назарук категорично відмовився і заявив, що йому та Остапенкові треба вертати до Києва, щоби здати Директорії звіт. На другий день ця делегація залишила Одесу.

У декларації Фрейденберга, як її передає Назарук, треба відрізнити три моменти: 1. принципиальні заяви так званої „високої політики“ про самостійність України, про кордони з Польщею, про Угорську Русь і т. і. Про це все Фрейденберг нічого абсолютно не знав хоч би тому, що і в Парижі нічого не знали. Всі ці заяви не мали жадного практичного значіння, а були відповідю, так мовити, з повітря на наївні залити Назарука. 2. заяви про протекторат Франції, що їх дав Фрайденберг, були, на наш погляд, особистою заявою полковника, що хотів гратися у „високу політику“. Ледви чи він мав такі інструкції з Парижа, де навіть як хотіли б в такий легкий спосіб зробити з України Мадагаскар, добре знали, що ніколи ані Англія ані Америка не дали б змоги здійснити такі претенсії. Зрештою така відкрита претенсія не гармонізувала з заявами Пісона про відбудову Росії. 3. Претенсії Фрейденберга, щоби українці зедналися з добровольчою армією й боролися б з большевиками аж до Петербурга, є єдині, що були в його ресорті й які, мабуть, найбільше цікавили його, як вояка.

Як бачимо, полковник Фрейденберг не був дуже ласкавий до українців, але проте генерал Денікін у своїх споминах каже, що він ненавидів добровольчу армію, а росіяни в Одесі запевняли, що Фрейденберг є „агент большевиків“, що дістав від Москви стільки то мільйонів і що він „жид“.

Останній аргумент, як відомо, був і є для російської реакції найважніший. Чи полковник, а сьогодні генерал Фрейденберг, є жид чи ні, ми не знаємо, але одне знаємо, що всю ненависть на себе він притягнув тільки через те, що відважився... розмовляти з українцями, дарма, що перед цими українцями Фрейденберг захищав російську ідею.

1-го лютого 1919 р. Директорія залишила Київ, куди радянські війська увійшли 5-го лютого. Другого дня Раковський, голова українського радянського уряду, звернувся радіо-нотою до урядів Антанти, де заявив: „Звільнення Києва радянськими військами поставило нашу армію в безпосередній звязок з союзними військами, що займають Одесу, Миколаїв та українське узбережжя Чорного моря. Український Радянський Уряд енергійно протестує проти присутності антантських військ в вищезгаданій території й вимагає евакуації України антантськими військами“...

Очевидно, що ця нота не мала жадної відповіді.

Директорія після упадку Києва переїхала до Винниці, але фактичні її сили були зведені до мінімуму. Єдине, що могло її врятувати, це була французька допомога. Тому треба було пійти до Каносі вимог французького штабу. Винниченко та Чехівський усунулися з політичного життя, новий кабінет з Остапенком на чолі, вислав нову делегацію для перемов з французьким командуванням, цього разу вже не в самій Одесі, а на станції Бірзулі. Ця українська делегація „визнала свої помилки“ і прохала розширити українську зону навколо Одеси, довести до перемир'я з поляками в Галичині (що абсолютно не залежало від французів у Одесі — І. Б.) і не настоювати на звільнення бувших гетьманських міністрів. Генерал д' Ансельм під впливом російських реакціонерів вимагав від Директорії звільнення гетьманських міністрів, заарештуваних після упадку Скоропадського. Але французький головний командант був невмолимий. Осць телеграма, яку він у цій справі надіслав до капітана Лянжерона, французького штабового старшини, що перебував у Винниці:

„Справа зони є справою військовою, тому неможливо її обговорювати. Згідний, щоби відіслали мітрополита Антонія*) до Праги під особистою відповідальністю членів теперішньої Директорії. Пропозиція відносно Львова не може бути взята під увагу ані з боку політичного, ані з боку військового. Попередити мене про годину, коли ви передали мій наказ (дослівно „наказ“ — І. Б.) голові ради міністрів, щоби ми могли рахувати 24 години. Нема чого ставити питань, на які можливі ухильчіві відповіді. Як пройде 24 години, ви самі принесете відповідь, яка б вона не була. Рішення французького командування буде негайне“.

Директорія скорилася, постанова її з 11-го лютого 1919 р. звучить:

„Директорія УНР ухвалила: висловити свою згоду на прийяття в принципі тих умов, які було висунено з обох сторін і які спільно обмірковано на тих нарадах“.

(Докінчення буде).

*) Відомий українкожер, заарештуваний свого часу Директорією, недавно помер у Сербії.

1. XI. 1918 в Калуші

Із споми́нів О. Ткачука —
написав О. Мікулє.

Десь так по 20. X. 1918. скликав адвокат др. Желехівський повітову нараду, на яку запросив самих найчільніших громадян міста Калуша та повіту. На цій нараді обговорювано різні тоді актуальні справи а що найважливіше, яке зайняти становище з приводу чуток про можливий упадок Австрійської монархії, Тому, що деякі з присутніх „страха ради“ віраджували пускати ся на „авантуру“, сумнівалися в якісь успіхи, о. На-конечний, щоби надати більшої поваги, післяв до церкви по хрест, на який всі присутні присягали заховати тайну і слухатися свого проводу. До тіснішого комітету вибрано о. Павла Джулинського, п. Семена Захнея та Осипа Ткачука.

30. жовтня приїхав зі Львова теолог п. Яців родом з Тужилова і привіз приказ підписаний Вітовським — щоби в Калуші на 1. листопада перебрати владу. негайно зійшовся комітет і виготовив плян праці: о. Джулинський і Захней взяли на себе ролю підготувати до цієї події міщан. Ткачук забов'язався організувати все потрібне, щоби перебрати владу від австрійських властей. Порішено це перевести спокійно, але на випадок якогось спору треба було мати людей здатних до збройного чину. Тому при-

*Свято з'єднання
України
в Калуші 8. 1. 1919*

поручено Петрові Цимбалістому скликати на вечір кількох довірених молодих військових людей. Пана М. П. вислано до кількох сіл поза Лімницю до своїх знаних одиниць, щоби вони зібрали певних людей і на год. 5—6 рано прибули під Калуш і там чекали дальших приказів. Пан І. С. мав роззброїти постерунок в Голині і на знак довершеного діла мав запалити вогонь.

В місті зібралося щось біля 20 молодців при О. Ткачукові і на жидівським кладовищі чекали доповнення зі сіл, бо не всі були озброєні, а в місті було щось 300 людей австрійської залоги, крім цього повітовий постерунок жандармерії, пов. команда в броварі, відділ мадярів, ну і на залізничім дворці також військо.

Вже вночі удалося Цимбалістому викрасти звідкись 12 крісів і трохи муніції. Аж по півночі почувлися якісь стріли, а згодом показався зі сторони Голяня огонь — знак, що І. С. справився добре. Ще трохи почекали і за якийсь час прибула підмога. Вислано звідунів у місто — що там робиться — вертають і голосять, що всюди спокій.

Провід перебрав Ткачук при допомозі Миколи Лещія, Семена Захнея, Петра Цимбалістого, Василя Ничая. По обговоренню акції ділання і виданню припоручень вирушили в місто.

На небі почало сірїти.

Станицю жандармерії обставлено. 3

*Свято з'єднання України в Калуші
8. 1. 1919*

фронту станув Т. з кількома людьми, від головної дороги зайшов Лещій, а під вікна Цимбалістий.

До середини увійшов перший Мих. Іваницький і натрапив якраз на команданта — котрому заєвив в імені У. Н. Р., що українці перебрали владу. Рівночасно Захней і Ничай забрали зброю команданта, а вслід увійшли інші до других кімнат і роззброїли решту.

По тім Микола Лещій рушив з відділом 10—15 людей і роззброїв Стацийну Команду, Захней з одною частиною обсадив почту, поставив стійки при телефонах і телеграфі, о. Джулинський з міщанами пішов до Староства і Суду. Трохи пізніше роззброєно відділ малярів, що квартирував у броварі та обсаджено залізничий двірець. Вкінці перебрано Саліни.

Вислано післанців по зібраних під містом селян.

На переді цього походу ішли о. Глодзінський, о. Бандера, о. Янович, директор С-кий і другі. Паїна С-вна на чолі відділу, котрий машерував чвірками, аж любо було дивитися.

О год. 10. ранку всі уряди в місті були обсажені нашим військом, по вулицях ходили вже українські стежі. Всюди панував порядок і спокій. Настрій веселий і бадьорий.

Зсрганізований похід уставився в рядах під староством. З будинку староства вийшов др. В. Дудкевич, виголосив до зібраних промову про повстання Української Народньої Республіки, та заявив, що перебирає наразі функції повітового військового команданта.

Першим повітовим комісарем вибрано д-ра Микола Желехівського — пізніше це становище обіймив радник суду Юліян Білинський.

Житомирська юнацька школа

Формування; наука; бої; перший випуск української старшини.

Сторінки з недрукованого щоденника.

Написав *Вессоло, Петрів*, генштабу генеральний хорунжий.

(Продовження).

До хуторів дійшли без пригод, нікого не зустрівши, вислано кінну стежу в бік Мотижина, це в бік Києва, й стежа наткнулася на якийсь розїзд червоних москалів, який збила несподіваним наскоком. Це добре, бо юнаки уміли махати шаблями (ну а рубати та ще й з коня, не дуже) та захопила двох коней й одного полоненого, що переказав, що аж до Кодні розкинута 5-ий кінний полк імени Льва Троцького, що його зформовано з самих „фронтовиків“ рос. армії з великим відсотком підстаршини.

Знаючи методику вишколу російської кінноти можливо було сподіватися, що розїзди так широко розкинутаго полку будуть стреміти проникати всюди, бо очевидячки мають за завдання або широку розвідку, або так звану „завісу“ між двома напрямми наступу: вздовж шосе Київ—Житомир й залізниці Київ—Бердичів.

Про все донесли ми „по команді“, а в полудне приїхав до нас командант куреня й переказав, що Школа має бути замінена півсотнею його куреня, й відійти до залізничного мосту під Житомиром, який zagrożено й підпорядкуватися прямо Штабові групи.

Потягнулися отже ми знову, цей раз на захід і в п'ятьмах дійшли до хатин між стациєю та мостом, де ледви вдалося втиснути юнацтво наніч. По мосту ще пройшло дескілзк наших потягів у напрямі на Бердичів, а вислана наніч наша розвідка відігнала від залізниці якийсь малий ворожий розїзд. На третій день „перебування на фронті“ школу перекинута вже до міста Житомира й розташовано коло моста на шосе в Бердичів, з наказом охороняти міст та патрулювати правий беріг р. Тетерева; отже за три дні, не зробивши фактично ні одного стрілу, промашерувало юнацтво добрих 50 кілометрів, гоняючись за якимсь ворогом, якого не

бачило. Використавши прибуття до міста завітав Начальник Школи до гарматнього відділу й побачив, що він і сам вчиться й формує разом з куренем „Охорони республіканського ладу“, як тоді звали жандармерію, курінь „Жидівської самооборони“, що формувався на приказ Української Влади з добровольців жидівської народности. Курінь озброювали рушницями „Лебеля“, французької системи з димним порохом, інструкторами були юнаки і „охоронці“, останні переважно наддністрянці.

Я завітав і до Штабу, де доклав начальнику весь нонсенс полювання за ворожими розїздами, перекидуванням частин, на що дістав відповідь: „а что я зраблю з етім унтер-офіцером із Австрії“ — себто командантом групи. Розпитав у булавного старшини, українця наддніпрянця, з прискороною освітою російського генштабу й жажнувсь, бо той зясував, що по кожному повідомленню про будьяке появлення ворожих відділів пересуваються наші частини, і що ці повідомлення часто-густо приносять якісь цілком невідомі люди, що видають себе за агентів розвідки та що часто Начальник штабу сам перебільшує ці відомости. Нічого робити, сунувсь до Пана Отамана просити, щоби якось інакше йшло, але там не пощастило, бо було пороховано, що хочу зайняти „гиліву посаду“ а тому „лідкопуюсь“, а до того й „ненадійний“, бо... з есерами?! й революцією!

Дивно, ми ж всі тоді робили ось ту революцію, українську! Виходячи, зустрів командантів полку СС, та 1-го залізничного, що обидва, особливо СС-ів вже ніяк не були з есерами, й вони були невдоволені тим, що частини деморалізуються частими пересовуваннями й що головно в середині них ведуть страшну розкладову чинність „агенти паніки“ й „істинно русские“. Перші використовують нефа-

хове ведення й соціальні антагонізми, а другі ведуть протижидівську погромницьку агітацію, скермовуючи її й проти Уряду, що „потакає жидам“. Від них же довідався, що дійсно порядні сили червоних москалів сунули на Бердичів й Коростень, а що перед нами є дві бригади здається 5 й 8, якими командують старшини Генштабу, оба одного випуску зі мною з Академії, але що ці бригади нечинні, обмежуються лише розвідками й дрібними випадками на крила, запілля й прориви, очевидячки вичікуючи наслідків ударів по головним напрямам, тому команданти вважають доцільним відійти для вирівнювання фронту, і головне виводу військ з задушливої атмосфери агітації.

На висловлену мною думку необхідности залишитися й ударом в крило наступу по головних напрямках, висловили побоювання, що моральний стан військ не дозволить такої операції, а на думку про необхідність ліквідувати агентів провокаторів одностайно сказали: „а ну спробуйте, що штаб скаже?“

На слідуючий день стали підходити з півдня по шосе з Бердичева недобитки наших юнацьких ешелонів та ще одного з групи СС, якого розбила москоська червона кіннота вже під Коднею, так що ліве наше крило було вже фактично схоплене, що правда досить далеко: в одному переході.

Цей перехід знову викликав низку „маневрів“, школу кинуту під Скоморохи, це по друге, де вона ледве не побилася з нашим же бронепотягом, що їздив на розвідку під Кодню. Лише льодовому спокоею команданта 2-ої сотні, що поночі хотів підпустити потяг якнайближче, завдячує школа те, що не загубила людей та не побила своїх. На другий день знову під вечір, кожний раз наніч, кинуту школу на р. Гуйву, де вона мала при Бердичівським шосе змінити курінь СС, а коли школа прийшла, то не найшла нікого, а опівночі прийшов курінь СС, який мав теж когось змінити; добре що не порахували одні других за ворога. Ранком СС-и залишилися, а школа пішла до резерви знову до моста. У цей день вже гупали гармати на шосе на Київ, а далеку канонаду чути було ген на захід, майже в тилу в напрямі на Полонне.

Нервовий настрій збільшувався, частина міського населення, особливо жидівського дивилася на нас вовками, зокрема „жидівський курінь“, якому в пам'яті ще був погром переходової дсби, після Гетьманщини, який приписували українцям, хоч громиили дружньо банди різних „напрямоків“.

Нарешті сунулися й до школи: з юнацтвом почали розмову якісь типи, доводячи, що „мазепінська“ справа безнадійна, що „нада ілі удіраць, ілі ітті в настоящую революцію“. Хлопці негайно доставили начальству „приятелів“, у яких найшли зашитими — передаю текстуально: „Предявітель уполномочений комісії по формированию повстанческих частей Украины и Беларусии“, сохрaнено правопис, печатка „Комисия по формированию повстанческих частей Украины и Белоруссии“.

Пам'ятаючи науку командантів полків передав усіх до „Особливого Команданта“. Більше ніхто в школу не спробував, лише за деякий час прийшло п'ятеро козаків з був. „Чорноморського куреня

вільного козацтва“ з подібними посвідченнями й переказали, що їх вислано до наших тилів для формування відділів „паніки“ й що вони, захоплені під Білою Церквою, і так хотіли втекти до своїх.

Психічна атмосфера ставала задушливою. Правда, школа трималася добре, бо юнацтву й старшинству не було часу на „психологію“, вчилися вперто, використовуючи кожен нагоду: йде застава, стежа, розвідка, професор тактики чи ведучий старшина розяснює, як треба, виправляє, як не треба, вернулись — розгляд всього, що виконали, критика виправлення; перебувають в резерві — підходять цивільні професори й не у клясі, а де прийшлося, продовжують курс. Очевидячки, що гірше було в інших частинах й коли ворожі відділи почали жвавішу чинність, коли поширилися чутки про значні повстанчі рухи в тилах, коли прийшло псевдомлення, що шлях відвороту у с. Курне перехоплений, дійшло до наради всіх командуючих, де більшість крім Отамана Групи, що не хотів відходити, була за відхід для вирівнювання фронту. Юнацька школа настоювала на забезпеченні відвороту взяттям під охорону шосе, але не була за відворотом; вважала вистарчальним послати на тили „Курінь охорони республіканського ладу“, і решті триматися у Житомирі. У висліді наради вирішено відійти з Житомира на один перехід,

ІХ. ШКОЛА В САМОСТІЙНОМУ ВІДДІЛІ.

Рішення відступати від Житомира два дні ще не було переведене у діло, бо командант Групи дуже, й цілком вірно, не хотів того, але комісари паніки робили своє далі, нервовість звищувалася, особливо тому, що не було жадних звязків ні-з-ким та нарешті наказ про відступ був виданий.

Школі вказувалося напередодні загального відвороту перейти до с. Березівки, що лежить по шосе на Звягель, яке проходить через Курне, переночувати там, а в 8 рано виступити на Курне, однак до нього не доходити, а зупинитися на хуторах у 4-х км. від Курного й розвідати, що є в Курнім, куди мають перейти головні сили, що ночуватимуть у селах повз шосе.

Березівка лежить щось у 15 км. від Житомира а Курне в 40 км.

Наказ надійшов на щастя для школи на день перед виступом. Відразу почали ми підготовлюватися на похід і в першу чергу зібрати вози для обозу й коней для нашої гармати, бо обидві й скриня не мали ні одного.

Я звернувся до штабу групи за обіцяними кінями, але відповіли відмовою, переказавши, що мусимо постаратися їх самі та дали дозвіл на реквізицію, а де ж зареквіруеш у місті! та ще там де вже відбулося стільки всіляких реквізицій. Звернулася школа до команди того куреня „жидівської самооборони“, що формувався при школі, користаючись нашою допомогою, щоби допомогли купити коней, але там відповіли, що курінь не є боевою одиницею та „не сміє й не хоче вмішуватися в горожанську війну“.

Що-ж робити? спішили всіх верхівців, що були в школі, взяли тих коней, що були для старшин,

так що вистарчило з бідою на три шістки й двох розвідчиків, а решта складу і гармати і школи йшла пішки без єдиного верхівця.

Обоз зібрали юнаки з дооколичних сіл, так що в менті виступу були готові.

Перейшли до Березівки, що лежить в 1.5 кілометрів від шосе й там росташувалися, залишивши на шосе стежу, звичайно пішу, до якої мав штаб надсилати накази в ночі, як би зайшла зміна. В ночі переконалися, що здезертирувало двох старшин, походженням з Житомира, що очевидячки підпали впливам „комісарів паніки“.

На ранок в 8-й годині, як було вказано в наказі, витягнулася школа з Березівки, що лежить на широкій поляні, й потягнула до шосе. По шосе рух якихсь груп людей, все у напрямку на захід, а далеко на заході, отже у тилу, в напрямку на Положне роспливчато гукають гармати і... цілком несподівано, бо-ж з Житомира шойно мають виступати наші, над поляною народжуються білі хмаринки, тріскає вибух та безсило падають шрапнельні кулі. Вражіння розриву на межі досягнення.

Приєднується до нас стежа з шосе й повідомлює, що вже від 5-ої години тягнуться по шосе обози та частини Залізничників, проїздили якісь автомобілі, а шойно протягнув 4-ий полк СС. Випадає так, що якісь зміни в наказах, які до Школи не дійшли.

Не зважаючи на шрапнелі, що без пуття рвуться то по одному то по другому боці шосе, очевидячки пускани „по мапі“, навздогін, для паніки, ми підтягнулися до західного краю поляни, зайшли в ліс і на кожний випадок перелаштовуємось у порядок для відвороту, рахуючи, що свої вже на заході, а ворог не відділений ніким на сході, куди в напрямі до Житомира виходить по шосе Начальник школи з пішою, бо-ж верхівців нема, розвідкою.

У коршмі при шосе якась група коней з парою людей коло них. Заки ми змогли зорієнтуватися, швидко вискочила з коршми група людей, спішно посідала на коней й прочвалала попри нас з вигуками: „відходьте, большевики!“

Дійсно на східному краю поляни загарцювала якась кінна лава, за нею по шосе група верхівців.

Відходимо до своїх, де юнацтво останньої сотні, бо решта вже по наказу вирушила по малу по шосе, каже, що попри них прочвала командант СС та кричав, щоби відходили. Сотня розгортається по краю ліса, підпускаємо кінну лаву, аж поки не переконаємось, що це дійсно червоні москалі й різка чітка сальва кладе кінець гарцюванню. Лава чвалом в ростіч летить назад, лишаячи декілька вбитих людей і коней; зімкнутий відділ відскакує з шосе, а за хвилину від груп дерев починає, здалека, працювати кулемет, шелестячи в гіляках дерев, недобре скерованими кулями. З головних сил школи прибігають звязки з запитанням, чи не треба всій школі підходити вперед, гармати висилають піших розвідчиків, підходить завідуючий вивченням стрільби, лектор тактики та воєнний інспектор клясів, подивитися, чи не можна чому вивчити юнацтво, а розгублений ворожий кулемет не діждавши відповіді змовкає там далеко. Короткою перебіжкою вискакують до вбитих, а може ранених ворожих вояків, юнацькі стежі і під дале-

кими кулями того самого кулемета, зясовують, що перед нами старий знайомий 5-й полк. Вітаємо сотню з першим поважнішим бойовим хрещенням й під клекіт нешкідливого кулемету та свіжі вибухи шрапнель, відходимо спокійно через ліс, широкій на пару кілометрів.

Щойно витягнулися з ліса, як побачили вправо від себе наші розстрільні, що кудись наступали на північний схід, декілька разів вистрілила наша гармата, і видко далеко розриви. Кудись наступає 4-й полк СС.

Школа спинилася; вислала до СС стежі, але ті знову звернулися до шосе й пішли на схід. Наші стежі повідсмили, що СС-и наступали проти якоїсь ворожої частини, що відійшла.

Без дальших пригед дійшли ми до місця призначеного наказом, опинившись в арієргарді, замість того щоби бути в авангарді, ну що-ж при відступі — арієргарда місце чесне.

Стали на ніч по всіх правилах, так як слід не арієргарді, бо для того нас було за мало, а задній сторожі. Гармати на позиції, застави на місцях майбутніх розстрілен, стежі й т. д.

Істягнули телефонний дріт до Курного, щоби знайти тревалий звязок зі штабом і почали включатися в телефонно-телеграфний дріт попри шосе. Швидко знайшли телефон на маєтку Курне і, звичайно, там штаб.

Першим підійшов начальник штабу і висловив здивування, як оце ми спинилися в арієргарді бо ж в ночі був даний наказ всім відходити в Курне для „вирівнання фронту“; зясувалося, що наказ був даний устно тим командантам, що були в Житомирі, а про школу забули, мовляв: „все одно приїде“.

Потім підійшов Командант й дуже докладно розпитував, що мала школа перед собою при відступі та проти кого наступав полк СС? Був, здавалося, здивований, що ми мали лише 5-й кінний полк перед собою, що нас до того не переслідував, та що під час „бою“ СС-ів ми не були також „атаковані“, нарешті я дістав наказ залишатися на своєму місці, прикриваючи відпочинок головних сил.

Ніч та другий ранок пройшли спокійно, ранком діти з наших хуторів пішли до сільської школи, що була в селі на схід від нас, а у нас почалося навчання: сотні, що мали службу на заставах, мали тактику, теорію стрільняння, та виклади з історії, сотні резерви математику, фізику, балістику, літературу, при чому замість шкільних дошок влучно використував „всенний“ інспектор клясів гарматні щити.

Коло полудня викликав мене до польового телефону, яким школа була сполучена з передовими охоронними частинами головних сил, від полку Залізничників його командир, та просив, чи не може школа „стрільнути разок“, щоби тим примусити команданта „рішитися далі вирівняти фронт“, що, мовляв, конче потрібне, бо корпус СС вже за Шепетівкою, а у Залізничників є певні відомости про глибокий обход нашої групи із півночі й півдня. Не назову Ч. полку, ні його команданта, скажу тільки, що цим командантом була людина цілком випадкова.

За хвилину викликав мене командант групи. Розмову передам по можливості ближче до дійсності, щоби дати вражіння, в яких умовах доводилося працювати.

— Що у Вас там?

— Тихо, пане Отамане, діти вертають зі школи, ми покінчили навчання, обідаємо.

— Що про ворога?

— Розвідка, що її маю на возах, бо коней нема, у 8 кілометрах перед собою, донесла в 11. рано, що приїхав до них лектор тактики та перевіряє, та що перед нею нікого, з Житомира були втікачі від червоних, яких відіслано до штабу. Більш нічого.

— Ну, а що чути з Пулинського шляху? (Містечко Пулин на північ від Курного).

— Нічого не знаю, бо не мжу дотягнути гуди стеж.

— Як гадаєте, пане полковнику, чи треба нам відступати далі?

— Не знаю загальної ситуації, а та, що її бачу, не каже про необхідність відвороту, бо перед чим відступати?

Вечором ми несподівано дістали наказ перейти негайно до Курного та росташуватися поблизу штабу. Наказ виконано в повній тьмі, при чому на наше місце ніхто не прийшов і ціле росташування групи залишилося під охороною лише невеличких стеж від Залізничників, що були росташовані поза ставками в пів км. перед Курним.

Зараз по приході покликав мене Отаман групи до себе й довго балакав про ситуацію, скаржився на протиріччя та панічні донесення як агентури так і розвідки, на страшенне зденервовання козацтва, в якому просто оазою є школа, на те, що жидівська самооборона, що залишилася в Житомирі, тепер там порядкує, провадячи репресії проти тих, кого вважають, справедливо чи ні, винними у минулих погромах, а нарешті сказав, що він дістав від верхньої команди наказ про наступ на Житомир у зв'язку з загальним наступом групи СС та тим, що Північна Група не відступила від Коростеня, так, що ми „занадто перевирівняли фронт“. Я вернувся пізно до школи і застав у штабі багато старшин, що прийшли докласти про свої спостереження: юнаки по приходу в Курне відразу ж попали під пропаганду двоякого змісту: селяни розповідають про жидівські репресії в Житомирі й про необхідність помсти над жидами, а якісь інші типи доводять, що уряд УНР є в спілці з тими жидами, бо їх озброював, що конче необхідно його скинути й обікрати інший „справжній гайдамаць-

кий і козацький“, інакше марна боротьба з большевиками.

Отже й на школу хлинула розкладова діяльність.

Щоби тому запобігти, призначено на другий день виклади, в яких головну увагу звернено на предмети українознавства, щоби використати ту зброю, якої інші частини групи не мали — навчання й значну кількість інтелігентних сил.

На щастя лише один день довелося пробувати в Курнім.

До штабу надійшов наказ від отамана Оскілка, яким усі три групи, що оперували на північній Волині: СС, Волинська й Північна — мали перейти в наступ. СС на Бердичів — ми на Житомир а Північна удержувати далі Коростень, так, що дійсно ми трохи „перевирівнялися“.

Штаб впорядкував наступ на Житомир, так що головна маса групи: Залізничники 1, 2 й 4 полки і 4. п. С. С. мали наступати по шосе, дотягнувшись за перший день до Березівки з авангардою перед самим Житомиром, а Юнацька Школа перейшовши напередодні вимаршу до м. Пулина, мала наступати по старому шляху через Вільське на с. Каменку, „для зв'язку з Північною Групою“, як було вказано в наказі. Одначе вважаючи, що Північна Група була під Коростенем, цеб то в 30. км. від найближчої до неї точки перемаршу школи — с. Каменки і у 55. від найдальшої — Пулина та що головні сили нашої групи ішли в 12—15 км. від старого шляху, школа фактично була залишена на власні сили, виконуючи завдання якогось чи то партизанського чи то кінного відділу. До того штаб групи знову залишив при собі юнацьку гармату під тим претекстом, що вона не пройде по розмороженому таянням снігу шляху.

Наказ є наказом і коло 300 юнацтва з двома легкими Люїсами замість кулеметів і без гармати, переночувавши в Пулині — пішли на Вільськ.

За ніч підмерзло і по шляху пройшов би броневик — не то гармата.

Виконуючи всі приписи статуту щодо охорони у марші, весело маширувала школа залишивши півсотні в залозі Пулина, бо були чутки, що між Пулиним і Горошками оперують якісь відділи — чиї? — Бог знає.

Ось довге село Іванчиці — заселене чехами, Вільські хутори під лісом, що росте на горі над Вільським, на ліво далеко чорніє ліс — перший з поважних комплексів малого Полісся — на право долина й переліски, де десь там далеко головні сили — Березівка і наша юнацька гармата.

(Докінчення буде).

Мої перші дні у З. У. Н. Р.

Написав: *д-р Кирило Трильовський.*

Дня 31 жовтня на дармо ждала група наших послив у Відні в бюрі віцепрезидента парламенту Ю. Романчука (де урядовав президент українського клубу др. Петрушевич) на вислід другої міністеріяльної наради в справі Східної Галичини.

Була вже пята година вечором, а ще ніяка вістка не приходила. На другий день мала відбутися у Львові нарада повітових делегатів і тому я уважав за відповідне також поїхати до Львова на ту нараду. Мав я вправді 2 листопада бути разом з проф. др. Ст. Смаль-Стоцьким в Будапешті на тайній нараді з угорськими українцями, однак справа Східної Галичини дійшла власне до найважливішого пункту і тому треба було спішити до Львова. Посол др. Стоцький мав поїхати до Будапешту з другим нашим чоловіком, але і вони не поїхали.

На Угорщині вибухла революція і комунікація з нею була перервана. Отже я просто від др. Петрушевича поспішив на дворець північної залізниці.

Дня 1 листопада 1918 р. біля 10-ої години рано опинилися ми в Ряшеві. Входить кондуктор-українець до вагону, підморгує мені очима і каже: „дзись рано заєнлі українці Львуф“.

Коридориком вагону перебігло кількох узброєних в кріси гімназистів питаючи: „чи нема кто броні“ і пігнали до других вагонів. Подібна сцена була і на двірці в Перемишлі: тамки тих шкутів було більше і наші вояки цілком спокійно віддавали їм свою зброю.

Тому що потяг дальше не йшов, мусів я висісти. Пішов я до міста тай зайшов до української „Бесіди“.

Там завважив я поміж патріотами велику констернацію: перший український замах не вдався, отже заключено з поляками нещасливе „кондомініум“.

Дня 2. листопада в полудне мав іти потяг до Львова. Вийшов він аж коло 3-ої по полудні. Коли доїжджав до Медики, нагло далася чути стрілянина з машинового кріса а рівночасно немов би у відповідь на це ряд осібних стрілів. Один з пасажирів „мойжешовсго“ отвирає двері і вискакує; другий пробує лізти під лавку. Потяг не здержуючись поїхав далі і аж в Мостисках вияснилася справа: на машину сіло в Перемишлі 8 легіоністів зі скорострілом, і в Медиці розпочалася стрілянина між ними і українською сторожею. Кулі перебивали стіни вагонів, один, мабуть росіянин, злетів з даху вагона і побився на смерть, одного небіжчика і кількох ранених винесено в Мостисках з вагонів, а легіоністів розоружено, але пущено на волю. Ще й поцілувався їх начальник з начальником українців, бо були шкільні „колегі“! О рутенська наївносте!

Потяг наш доїхав лише до Зимної Води, ще ніким необсадженої, але далі не важився їхати. Навпаки подався назад. В іншим вагоні був ще по-

сол Лев Левицький, панна Савицька і ще один українець. Ми постановили також вертати і висіли в Городку та зайшли вже колс 12 в ночі до Д-ра Озаркевича, де й заночували. З болем серця нагадував я ті веселі хвили, які тут колись проживав, коли ще жила бл. п. його дружина, знана пянїстка і дуже жива та інтелігентна людина Олеса з Бажанських!

На другий день в неділю взяв я участь в нараді місцевих організаторів. Командантом Городка був поручник Стефанів, брат відомої хор. УСС Олени. Було багато роботи, громадські організатори спізналися і не прислали мужви. Аж з Рудок приїхали люди по прикази, бо вже до Львова не могли бути дістатися. Якийсь барон-поляк приїхав просити помочі, бо „його хлопи“ зачинають бунтуватися. Вислано отже підстаршину для переведення мирових переговорів із селянами, що і вдалося. В понеділок 4. листопада дали мені військову фіру ще з давнюю порядковою німецькою табличкою і добрі коні, а за фірмана старого ляндштурмісту, та гайда в дорогу до Львова. По дорозі — групами і поодинокі ідуть вояки різних націй з війни до дому. Одна група італійців мабуть бувших полонених ішла весело і співала прегарно на 4 голоси. Я їх поздоровив мішаниною латини і кількох італійських слів, та пожелав щасливої дороги. Вони з вдячності вдарили „да капо!“ Ось іде дві підмішанки і несуть новий, простий сосновий стіл. Я гадав, що вони десь у Львові його купили, але ні — він походив з розграбленого магазину у Скнилові.

У Скнилові „Гальт! Стуй!“ Трьох дядьків у військових шапках з крісами обскочило віз та кричать: „Кто ви такі? Ктуренди едзеце?“ Я витягнув свою легітимацію від укр. городецької власти на імя Станислава Лещинського. Надійшов підмішанин з бакенбардами та придивляється до картки: „А где печонтка?“! „Та звідки має бути. Чей за два дні годі було зробити!“ „А бо тут крутяться ріжні панки і не знати пощо і нащо!“ Тимчасом один з селян питає: „А броні нема!“ тай таки зараз береться шукати у возі. Нарешті показує на мене „А пши себе не маце?“ — „То можеце пошукаць“ — кажу. Сват обшукує мене від голови до ніг, а підчас цього я поклепав його по плечах та питаю: „А поведзьцеж мі господажу правде: Чи ви поляк, чи українець?“ „Певне же українець!“ каже рішучо і обурено. Тоді я до нього: „А найже вас чорт возьме, що так мене піддурили. Таж я такий а такий!“ Люде в сміх, а той з бакенбардами каже: „Бо ми тут пильнуємо, чи не буде їхати Малачинський, щоби його зловити“. На мою просьбу показують мені дорогу до реальности бл. п. о. Фолиса. Приїхали — „панича“ (сина) нема в дома. Обставляє вартами магазину та відбирає вже порабоване добро. Пішов я в сад їсти величезні осінні малини. Слухаю, що за біс! Справдішній речітатів з опери несеться з глибоки саду. Співає сопран, відповідає

барітон, але так тужно співають щось якби на похороні, що аж серце нїє. Питаю старого дідуся:

— „Що се за двоє так чудово співають?

— „Та це наш таліян полонений пасе в саді паничеві корови“.

Так той бідачисько на чужині тужив за рідним краєм, та двома голосами виливав свою тугу!

Прийшов і перемучений молодий Фолис, чорнявий, очі такі горячі і щирі, як у бл. п. його батька, посла о. Йосифа. — Знайшлося ще кількох вояків, сортують повідбирані від мадярів мундури та зброю. Фолис іде незабаром знову до магазинів і вертається аж вечором. Раптом з'явився булавний Коник (гуцул зпід Косова) з кількома У. С. С. Знаю його добре: Це знаний між У. С. С. герой з тяжко змасакованим лицем. Боева Управа У. С. С. у Відні устроїла йому і У. С. С. Самчуківі дня 18. липня 1915 р. на площі коло Гольдшлягштрассе у Відні велику парад. Заступник команданта міста декорував їх обох, я як голова Боевої Управи виголосив відповідну промову, а відділ Дайчмайстрів дефілював перед ними.

Коник оповідає, як з гуцульською сотнею У. С. С. заняв тунелі на головнім двірці у Львові і з брами обстрілював доїзд. Та перону не могли здобути — а стративши звязок і не маючи допомоги цофнулися. Незадовго зникнув нечаяно зі своїми товаришами стрільцями*). — Через цілу ніч було чути громи ручних гранат киданих у Львові, а видно круг розяснювали час до часу світляні ракети.

На другий день то є у вівторок 5. листопада виїхав я далі — розцілувавшись по щирому з добрягою Фолисом. Не сподівався я того, що за пару неділь буде він розстріляний на підставі вироку польського воєнного суду. Він студіював за границею садівництво і носився з великими плянами на цім полі. Стараюся поза Кульпарків перебраться на Зелену. При дорозі в рові сидить двох узброєних поляків але пускають нас без перепон. Доїхали ми до гостинця, що веде на Зелену вулицю. Недалеко чути завзятий туркіт скоростріла. Дорогою іде з міста стрункий вояк і несе на палиці білу хусточку на знак нейтральности. Питаю куди іде. — „Я служив при полевій жандармерії, а тепер вертаю на мою Мадярщину. Боже вас борони іти чи їхати до міста. Вулицю обстрілюють поляки — а може 200 кроків звідси лежить на гостинці убитий, молодий, гарний вахтмайстер. А з кожною хвилею щораз небезпечніше“.

Нема що робити, обертаємо до Сихова, де після висказу Коника має вже стояти другий курінь У. С. С., що надійшов з Черновець. — Перший під Буکشованим вже від неділі бється у Львові.

*) Він тепер на Закарпаттю бідує.

Та в Сихові У. С. С. вже не було. Відступилися назад до Давидова. Приїжджаємо (вже темна ніч) до Давидова — величезний потяг з людьми, кіньми і обозом вже має рушити. Старшини кажуть, що все іде на ніч до Старого Села. Радять мені переночувати в Давидові на двірці. Так я і роблю. — Польський начальник не хоче робити служби — українець п. Л. вже з ніг валиться. Підучив, що найважніше молодого стрільчика — і ми оба на переміну обслуговоємо в ночі телефон.

На другий день, а було це вже 6. листопада — ідемо далі з дядьком до Старого Села. Десь по середині дороги стрічаємо яких 8—10 узброєних селян вже з бобрецького повіту. Гарно поговорили, ідемо далі і незадовго скручуємо до двірця. При дорозі на сіножати бачимо цілий курінь уставлений, старшини рухаються живо перед фронтом. — Я представляюсь отаманові Микитці — а цей інформує мене про ситуацію. Має відбутися заприсяження куріня.

— Ви з'явилися в сам час: Я кажу уставити каре, а Ви скажіть до них горяче слово так як самі знаєте. Потім їх заприсягнемо, — та гайда на Львів.

Я радо згодився. П. отаман впровадив мене в середину каре, де вже стояли всі старшини, а я — обертаючися на всі чотири сторони, виголосив свою промову.

Тепер виступив отаман Микитка і візвав короткими — мов команда словами — до карности і безоглядного послуху, бо без цього побіда неможлива.

По усім відчитав адютант п. М. Луцький роту присяги, повторену всім військом, а далі денний приказ, яким підвищено в ранзі цілий ряд підстаршин та підвищено значно денну платню мужви.

Один зі старшин зняв з акту заприсяження цього другого куреня У. С. С. фотографічну знимку. Цікаво би знати, де вона тепер?

По заприсяженню пішла мужва і старшини на обід, а мене запросив отаман до свого вагону також на перекуску. Вскорі зложено потяг признаний в напрямі до Буковини і я ним відїхав. — У Ходорові ми вже побачили потяг, що вів зі Станиславова гармати, за котрими так тужили наші старшини. Тимчасом другий курінь, не ждучи на артилерію, поїхав вже цієї ночі на славні бої у Львові.

Я приїхав до Коломиї і вибрався незабаром на мобілізаційну обїздку на Гуцульщину. Працював там вже лікар У. С. С. Др. В. Білозор і Микола Савич, що потім в січні 1919 р. підчас виправи на Мармарошський Сигот дістався був до румунської неволі.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: Федір Луцько.

(Продовження.)

Крики все збільшувалися. Товпа перейшла Торжище й тепер сунула чорною лавою до пристані.

Раптом на одному з кораблів, що чорними силуетами вирисовувалися на темному дзеркалі Почайни, Гаральд помітив багряний дим, потім червоний язик полумени, і ось цілий корабель ураз запалав, як купа сухого хмизу.

Гаральд швидко випростався й побіг до терему. Його про щось запитав грецький цесаревич, але Гаральд, не зупиняючися, перейшов попри нього далі, до світлиці, де сидів великий князь.

— Княже! — нахилиючися до Ярослава, тихо повідомив Гаральд. — Там, на Подолі, зібралася якась юрба й палить кораблі на Почайні.

Великий князь швидко встав і ступив до дверей. Але його перестрів боярин Вишата.

— Княже, — сказав він схвильовано, — тисяцький прислав гонця з Подолу повідомити, що великий тлум народу громить купців. У лісі за Вишгородом коло Пущи-водиці люди викрили землянку, в якій купці скопили невільників. Товпа кинулася на землянку, вбила двох вірменських купців, одного грека й трьох жидів, а тепер разом із невільниками суне Подолом і громить затвори й кораблі тих купців. Осьменники не в силі стримати натовп. Я висилаю півсотню дружини⁶⁰).

— Вишли сотню! — наказав князь. — Товпу розігнати, всіх зачинщиків зловити і кинути в поруб, а невільників зібрати й примістити до рана в поблизькому монастирі. Рано розслідиш справу й про все мене повідомиш.

А в цей час у хоромах, що виходили вікнами на Поділ, счинилася метушня серед княжих гостей.

— Пожежа! Пожежа! — закричали відразу десятки переляканих голосів.

І, мов у відповідь на ці крики, десь під горою тривожливо загули на церквах дзвони.

Все, що живе було в великокняжому теремі, кинулося на терасу. І очам княжих гостей представилося величаве видовище.

Цілий Поділ і верхній Київ були залиті зловіщим відсвітом червоної заграви. Кілька кораблів, обійнятих з усіх боків полум'ям, палали, як величезні смолоскипи. Ріка, відсвічуючи в своєму дзеркалі огонь і чадні клуби густого багряного диму, була подібна до величезного потоку горючої смоли. В світлі пожежі було видно велике море людей, що заливало пристань і голосно гуділо

грізним стоголосим криком. В червоному небі, як білі духи, металися перелякани голуби.

Але ось у кінці Боричева взвоза блиснули шоломи й цілий ліс наїжених сталевих списів. То мчала з княжого городу на Поділ сотня великокняжої дружини.

Князь Ярослав подивився наділ через бареру й в ту ж мить повернув голову до терему.

— Вишата! — крикнув він. — Де боярин Вишата?

До князя швидко підбіг боярин.

— Боярине, я бачу, що там і сотня дружини нічого не вдіє. Візьми ще одну сотню й їдь на місце сам!

Вишата вклонився й швидко відійшов.

Дзвони гуділи. Князівни, витягнувши голови з плечей й притиснувши в переляку долоні до облич, непорушно стояли край тераси й із жахом у очах споглядали на полихання вогню.

З княжого двору, побрязкуючи зброєю, виїздила чергова сотня великокняжої дружини.

Раптом один за одним зайнялися на Почайні два нові кораблі.

— Та що ж це! — грізно крикнув князь. — Вони самоуправно розправляються там з тими купцями. Є на то князь і закон!

І озирнувся.

— Всеволоде! Ростиславе! — закликав князь. — Хто там є коло мене! Візьміть ще дві сотні дружини й покладіть тому край.

Раптом ізза плечей інших вихопився королевич Гаральд і швидко підбіг до великого князя.

— Княже, дозволь мені зробити це! Я в одну мить дам усьому лад!

— Їдь, Гаральде! — зрадив князь і приязно поклав йому свою руку на плече. — Тільки одним духом!

Гаральд блискавкою повернувся й в одну мить зник.

— І я з Гаральдом!.. І я!.. — почувися навколо голоси княжат і королевичів.

І, зірвавшись з місць, кілька княжичів побігли слідом за Гаральдом.

А за хвилину велика лава блискучої кінноти, повіваючи білим стягом, вже летіла вскач по Боричеву взвозу.

Крики юрби не вгавали. Вогонь палав. Дзвони тривожливим гудінням будили нічну тишу. Верхи церков на Подолі й на горі миготіли в багряних полиханнях заграви.

Раптом юрба загула під горою страшним ревом: А-а-а-а!.. і з княжих терас і галерій було видно, як швидко побігла, розливаючися по вулицях і завулках широкого Подолу.

— Це Гаральд налетів! — сказав хтось захоплено. — О, в Гаральда жарти короткі!

Митрополит Іляріон повернув голову й пильно

⁶⁰) За великокняжих часів серед населення Києва раз-у-раз вибухали масові рухи протесту проти рижних спекулянтів. Так, напр., по смерті великого князя Святополка в 1113 р. великі товпи народу погромили доми київського тисяцького Путяті, сотських, жидів і інших купців, замішаних у спекуляції сіллю (Істор. Укр.-Руси М. Грушевського, II, ст. 108).

подивився на князівну Лизавету. Вона стояла, витягнувшись цілим тілом наперед, з блискучими, широко відкритими очима. Ніздрі їй роздувалися.

Один із бояр швидко підійшов до великого князя й повідомив:

— Боярин Вишата прислав гонця з наказом передати князеві, що разом із невільниками викрили цілу каравану дівчат, яких купці везли з Угрів на продаж до Хоразану. Багато дівчат є венецианських⁸⁷⁾, еспанських, лядських, угорських, а найбільше франкських.

Архієпископ моський, що стояв близько коло князя, почув це й миттю повернувся до боярина.

— Де ті дівчата? — спитав князь. — Зібрати їх усіх і примістити в монастирі св. Ірини. А завтра ми розслідуємо справу й учинимо суд над купцями.

— Нема над ким і суду робити, княже! — відповів боярин. — Розлючена юрба повкидала спійманих на злочині купців до Дніпра.

— Всіх не повкидала! — завважив князь і повернувся знову до Подолу.

Дзвони стихли. Полум'я почало погасати. Крики юрби, відтисненої дружиною, десь замирали в далеких закутках Подолу.

— Ну, дяка Богові, здається, кінець усьому! — зітхнув із полекшою великий князь і перехрестився.

Нагорі, в світлицях князівен, стояли коло відчинених вікон бояришні й час-від-часу скрикували переляканими голосами.

Поділ затихав.

**

Ранком другого дня, як було заповіджено з вчора, великий князь Ярослав мав їхати з гістьми до Берестова на оглядини державних орлятен⁸⁸⁾, що містилися недалеко від літнього великокняжою двору. Орлят київські князі виводили здавна, щоб виробляти з їх пер легкі, тривкі й влучні стріли, якими озброювали свою дружину й воїв. Там же за Берестовим, у Голосіївському лісі, містилися майстерні для виробу стріл.

Разом із князем мала їхати до Берестова півсотня найліпших стрільців великокняжої дружини, щоб показати франкам і іншим княжим гостям штуку стрільби з луків. Півсотня ця, під командою боярина Претича, спішившись, давно стояла на княжому подвірі й чекала на великокняжий вихід. Сонце вже високо підбилося вгору й починало припикати червлені шоломи, лати й дротяні кольчуги дружинників, а князь не виходив.

Але ось двері в теремі відчинилися й на головному, „красному“ ганку княжого терему з брощеному⁸⁹⁾, підбитому синім едвабом корзні⁹⁰⁾, за-

⁸⁷⁾ Венецьких.

⁸⁸⁾ Брощений (старослов'янське слово) — червоний, пурпурний.

⁸⁹⁾ Корзаном називалися княжі мантиї або плащі, що накидувалися зверху й заціплювалися здебільша на правому рамени заціпкою. В „Ізборнику Святослава“ 1073 р. подано образок, де великий князь має корзано синього кольору з червоним підбиттям, прикрашене золотими петлями й обшивкою. Інакше називалося коцем, або кочем.

щібнутому на правому плечі самоцвітною заціпкою, показався великий князь. Слідом за ним ішли франкські маркізи, грецькі цесаревичі, норвезький королевич Гаральд, королевичі угорські, лядські, шведські, німецькі й кілька руських княжичів.

Боярин Претич підніс угору руку, й ціла півсотня його дружини завмерла на місці.

Князь Ярослав скинув з голови червону гостроверху шапочку, обрмовану надолі бобрами, подивився на Десятинну церкву, що мерехтіла на раннішнім сонці золотом бань і хрестів, і побожно перехрестився.

Всі зробили за прикладом князя те саме.

Два великокняжі отроки, тримаючи з боків білого, розкішно осідланого коня з брощеним чепраком під сідлом, підвели його до ганку.

Князь надів шапку на голову й, м'яко ступаючи саянцями по доріжці, простеленій на камяних сходах, зійшов наділ. Йому підставили широке взорчате срібне стремено, прикрашене чорною емаллю, й, підтримуючи з боків, допомогли сісти на коня.

Брязнула зброя й, мерехтячи золотом ткання й кольоровим камінням на сонці, всі, що були з князем, миттю вскочили в сідла.

Князь Ярослав натягнув повід і виїхав на площу з мідяними „дивами“. Обабіч його, тримаючися на пів кінської голови позаду, їхали маркізи, за ними, уставившись трійками, королевичі й княжичі, а позаду розтягненим довгим хвостом замикала дохід дружина з боярином Претичем на чолі.

Народ, що був на площі, миттю розступився, покидавав шапки з голов і шанобливо схилився, пропускаючи попри себе блискучу кавалькаду.

Князь переїхав Бабин торг, Софійську браму над зеленим ярмом, що відділював Володимирів город від нового Ярославового, й, стиснувши коня острогами, поскакав великим Софійським майданом.

За переїздом між княже-Іриненським монастирем і церквою св. Софії князь раптом зупинився, прикликав до себе княжича Всеволода й показав рукою на дах високої сторожевої вежі на валах. На даху вежі чорніла невелика діра. То нічна буря зірвала позавчора кілька гонтових дахівок з її верху.

— Коли вернемося з Берестова, накажеш негайно залатати діру! — сказав діловито старий князь.

І, торкнувши коня острогами, поїхав далі, попри високі, вкриті зеленою дерниною вали з дерев'яними зрубками на рогах, до Золотих Воріт.

Коло Золотих Воріт князь знову зупинив коня й прикликав до себе сотського військової сторожі.

— А то що? — показав він рукою на місце на валах, де злива змила кілька зелених дернин. — Не було часу поправити?

Сотський, похоловши від страху, непорушно стояв перед князем і мовчав.

— Коли буду вертатися, щоб більше не бачив того! — сказав князь по господарськи, повернувши коня і виїхав під камяне склепіння величної брами.

Зараз за Золотими Ворітами починався густий дубовий ліс. Дорога від воріт бігла просто, потім

скручувала круто вліво й зеленим горбом провадила до Хрещатого яру.

На дні яру, перед дерев'яним містком, перекиненим через Хрещатицький потік⁷⁹⁾, князь раптом зупинив коня, повернув голову назад і показав рукою на ворона, що сидів на високій галузці старого дуба.

— Ану-но, хто з стрільців здіме того чорнопорого!

З дружини швидко виїхав наперед стрілець, вихопив із тули⁸¹⁾ стрілу, приклав її до луку й натягнув тятиву.

Стріла тонко свиснула в повітрі, але, не доле-твівши до ворона, цокнула і впилася в кору галузки.

Ворон перелякано скочив з місця, замахав крилами й полетів.

Але ось слідом за ним враз вискочили дві нові стріли, наздогнали ворона й рівночасно прошили його до половини. Ворон перевернувся в повітрі й, поблискуючи двома білими борідками стріл, тяжко впав перед князем на дорогу.

Всі озирнулися.

Поруч із дружинником, що схибив свій стріл, стояли з простягненими наперед руками, в яких блищали золочені луки, княжич Всеволод і королевич норвезький Гаральд.

Князь подивився докірливо на дружинника, потім на боярина Претича.

— Ось як треба стріляти! — сказав він і, повний щастя в очах, повернув голову до княжичів. — Колись і я, за молодих літ, сстріляв так. Минулося: старий уже став і лук у моїх руках тремтить. Та й очі не добачають. Але ще спробую. Всеволоде, дай-но мені свій лук!

Князь узяв із рук сина лук, вибрав із простягненої йому Гаральдом тули стрілу, натягнув тятиву й стрілив угору. Стріла цокнула і впилася в галузка поруч із схиленою стрілою дружинника.

Грім дружних вигуків стрепенув обрадуване серце старого князя.

Але ось із гурту вилетіла нова стріла й відскіла борідку великокняжої стріли на дереві. Слідом за нею вилетіла друга й зрізала борідку стріли, пущеної дружинником.

Всі ахнули від здивування й озирнулися. Це були стріли королевича Гаральда.

— Гаральде! — захоплено скрикнув старий князь. — Все бачив на світі, але про таку майстерність хіба тільки в казках старих воїв чув! Підійди-но ближче до мене!

Гаральд стрімголов підскочив на коні до великого днязя.

Князь Ярослав ласкаво поплескав королевича по плечі й поцілував його в чоло.

— Таких витязів і я б хотів мати в себе!

І, нахилившись в сідлі до Гаральда, тихо сказав йому по нормандськи:

⁷⁹⁾ Хрещатицький потік доптивав до р. Почайни. Потік цей був ще в 40—50 роках минулого 19-го віку. Тепер на місці Хрещатицького потоку є найголовніша вулиця Києва, названа Хрещатиком.

⁸¹⁾ Колчан на стріли, сагайдак.

— Сьогодні рано був у мене митрополит і говорив про тебе, Гаральде. Бачу, що до таких, як ти, має належати світ. Добре, маєш мою згоду⁸²⁾.

Гаральд почув це й трохи не вискочив із сідла. Він рвучко схилився й, схопивши руку старого князя, вдячно припав до неї вустами.

Місцем для великого всенароднього віча, що мало обговорити нові торговельні умови з Царгородом, було призначено розлоге Торжище коло церкви св. Власія на Подолі.

Ще не дзвонили у вічеве било, а вже з усіх сторін княжої столиці, з города на Горі, з Подола й з усіх київських пригородів почав валити народ на Торжище, щоб зайняти завчасу вигідніше місце. Шпаліри кінних осьменників, розставлені по вулицях коло Торжища, перепускали народ і передавали його пішим осьменникам, які уставляли людей на площі. Для бояр, іменитих людей і купців місце було коло великокняжої трибуни, поставленої посеред Торжища; для інших — навколо площі. Київський тисяцький⁸³⁾ був уже на Торжищі й, переїжджаючи з місця на місце, давав накази численним сотським.

Коли народу зібралось вже повна площа, тисяцький дав знак, щоб дзвонили у вічеве било. Кінні осьменники усталися в ряд по обох боках проходу в людській масі й повернули голови до вулиці, звідки мав приїхати великий князь.

Боярин Вишата почув із княжих хоромів вічевий дзвін і швидко попростував до великокняжої світлиці.

— Княже, вже дзвонять! — повідомив він, входячи до палати, багато прибраної звірячими рогами й устеленої поверх омфалія шкірами ведмедів, буртаських лисів і „лютого звіря“⁸⁴⁾.

Князь Ярослав устав ізза столу.

А за хвилину, в товаристві руських і чужинних княжичів і почоту з дружинників, він уже скакав вулицями Києва на Поділ.

Під громові вигуки людей на Торжищі, попри шпаліри осьменників, великий князь переїхав до трибуни, вийшов східцями на поміст, устелений пурпурним сукном, і сів на високому троні. Довкола нього на сідалах, розставлених на нижчому помості, розмістилися чужинні гості, княжичі, митрополит і моський архієпископ.

Дзвін стих.

Князь устав, скинув шапку й перехрестився.

Всі, що були на площі, так само поскидали шапки й перехрестилися.

(Докінчення буде).

⁸²⁾ Королевич Гаральд скоро по ожененні з князівною Лизаветою став королем норвезьким і набув в історії назву Гаральда Сміливого.

⁸³⁾ Щось у роді теперішніх губернаторів.

⁸⁴⁾ В княжих часах масами водилися по лісах і степях України ведмеді, дикі кабани, лосі, олені, тури, дикі коні, барси. Барсів називали тоді „лютим звірем“.

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. Ш.

- С. Б., др. Сотник У. Г. А. Володимир Гайвалович. „Літопис Ч. К.“, Львів 1934, 4°, ч. 3, ст. 22.
Причинки до біографії. З порт.
- С. Б., др. Хорунжий Сидір Горбачевський „Літопис Ч. К.“, Львів 1934, 4°, ч. 9, ст. 21. Помертні згадки.
Причинки до біографії. З порт.
(Сварика, ген.-хор.). Витяги з відповіді Голови Об'єднання Українських Комбатантів Генерала Сварика супроти ганебного виступу усенерівського місячника „Вояк“. „Немезида“. Яблонна 1936, 8°, зб. 2, ст. 49.
Передрук з „Бюлетеня Об'єднання Українських Комбатантів у Франції“. 1936, січень—лютий, ст. 5—7.
Свирид Довгаль. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923, 8°, ст. 32—33.
7. Синій полк 3-ої Залізної див. С. Войтівка коло Бершаді 1919.
Свідзінський М. До історії громадянської війни на Україні в 1919 р., „Архів Радянської України“ Харків 1932, 8°, ч. 4/5, ст. 236—261.
23 документи до справи постачання укр. армій.
Свіжі могили. „Тризуб“, Париж 1929, ч. 45, ст. 12. Некрольоги шлюк. Мик. Зембицького АУНР, пхор. Марка Мазепи АУНР, пор. херсон. див. Володимира Озола.
Свій М. Як забезпечити своє право на відшкодування за понесені населенням втрати під час походів на Україну ріжних чужинських військ. Тарнів 1921. В-во С. У. Д., ч. 1.
Світ І. Українське військо в Маньчурії. „Календар Черв. Калини“ на 1937 р. Львів 1936, 8°, ст. 115—122.
Історія повстання укр. військових частин в Азії, зокрема в Маньчурії на підставі нотаток в тогочасній укр. пресі і спогадів поодиноких осіб
Світляна Харченківна. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірн. 2. Каліш 1923, 8°, ст. 35—39.
1919. Синя дивізія. Гер. вчинки, біограф. причинки.
Світляна Харченко в бою під Валнгаркою атакує ворожу батарею. „Календар Черв. Кал.“ на 1926 р. Львів 1925, 8°, календарієм — червень.
Літо 1919, с. Стефашівка під Валнгаркою. Синій полк. Героїчні вчинки. З іл.
Світлої пам'яті. „Бюлетень Управи Т-ва воєнів 6. Армії УНР“. Каліш 1926, ч. 4, ст. 2—4.
С. Петлюра.
Свято Вільної України 19-го березня у Києві. „Вісти з Української Центр. Ради у Києві“. Київ 1917, ч. 2; „Розсвіт“, Раштат 1917, 4°, ч. 40.
Брало участь і військо.
Свято Зимового Походу в Парижі. „Укр. Тиждень“. Прага 1935, ч. 2, ст. 3.
Свято на Маківці. „Діло“. Львів 1934, ч. 158, стор. 1.
Свято пам'яті С. Петлюри у Львові. „Наш Прапор“. Львів 1936, ч. 58, ст. 3.
Свято 1. листопада 1922 р. в таборі в Йозефові. „Укр. Скиталець“. Відень 1922, 8°, ч. 20, ст. 29—32. З образком.
Свято проголошення Республіки. „Розсвіт“, Раштат 1917, 4°, ч. 86, ст. 1—2.
З участю війська.
Свято революції скінчилося! Настає грізний час! „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, 4°, ч. 29 (159), ст. 451—455.
Уступ. Демонстрації. „Вже давно не блищали шаблі козаків!“ Відноситься до 3-го військового з'їзду.
Свято Симона Петлюри по повітових осередках. „Укр. Нива“. Луцьк 1936, ч. 2, ст. 2.
Святочні поздоровлення від Січових Стрільців „Союзові Визволення України“. „Вістник СВУ“. Відень 1915, 4°, ч. 15/16, ст. 16.
С. Г. Гра з вогнем. „Тризуб“. Париж 1933, 8°, ч. 9, ст. 4—7.
З приводу виступів П. Скоропадського.
С. Г. З дневника Січового Стрільця. 19 вересня 1914 р. „Стрільська Думка“. Старокостянтинів 1919, ч. 43.
З життя СС.
С. Г. Лист до редакції. „Сини України“. Варшава 1920, 4°, ч. 4, ст. 8.
Бої 6-ої дивізії 1920 р.
С. Г. Листопадовий переворот в Белзі... на основі оповідань б. буланного М. Гараха. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934, 4°, ч. 3, ст. 2—4.
С. Г., др. Перші дні з більшовіками. (Зі споми-нів). „Кал. Черв. Калини“ на 1922 р. Львів 1922, 8°, ст. 58—64.
Засновання „Запасного Коша“, пізніше III. кур. V. бригади 1-го корпусу УГА. З іл.
С. Г. Втрати Белзчини у визвольній війні. (Підсумки опису поляглих членів Української Армії, переведеного в Белзчину). „Літопис Ч. К.“, Львів 1935, 4°, ч. 7/8, ст. 17—25.
Таблиця ч. 1: Загальні втрати Белзчини по громадам, а) Військові. I. Військовий степень і частина. II. Дата уродження. Таблиця ч. II. Рік уродження зареєстрованих поляглих. Віроісповідання. стан цивільний і звання. IV. Дата, місце і причина смерті. Таблиця ч. III. Згинули в боях, б) Цивільні. Таблиця ч. IV. Померли від ран. Таблиця ч. V. Померли від недуг. Таблиця ч. VI. Померли в полоні, таборах і лічницях. З портретами.
С. Г. За Белз. „Літопис Ч. К.“ Львів 1936, 4°, ч. 6, ст. 2—4
Фрагменти з боїв за Белз до захоплення його польськими частинами групи „Буг“: I—V. 1919. З 4-ма іл.
С. Г. З документів великих днів на Белзчині. „Літопис Ч. К.“ Львів 1935, 4°, ч. 5, ст. 14.

Об'єзник Укр. Повіт. Комісаріяту в Сокалі і Белзі і Команди Запасного куреня в Белзі до горожан Сокальщини і Белзчини від 11. XI. 1918. З іл.

С. Г. Комітет несення помочі полоненим стрільцям Української Армії в Белзі. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 9, ст. 2—3.

На основі оповідань одної з організаторок Комітету. 1919.

С. Г. Четар „Запасного Коша“ в Белзі Іван Лісецький. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 9, ст. 22.

Біогр. причинки. З портр.

С. Г.: Четар V. Сокальської бригади Мирон Галань. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 9, ст. 22.

Біогр. причинки. З портр.

Севрюк Олександр. Берестейський мир. 9. II. 1918. (Уривки зі споминів). „Укр. Вісті“. Париж 1927, чч. 19, 20, 21, 22.

Севрюк Олександр. Берестейський мир. 9. II. 1918. (Уривки зі споминів). (Відбитка з „Укр. Вістей“ чч. 19—22. 1927). Paris. „Les Nouvelles Ukrainiennes“, impr. „Union“. 1927. 8°, ст. 16 з іл. і порт.

В додатку: Борцак І. Література про Берестейський мир Центральної Ради.

Севрюк Олександр. Берестейський мир. (Уривки зі споминів). (Передрук з „Укр. Вістей“, Париж 1927, чч. 19—22). „Берестейський Мир“. З нагоди 10-тих роковин 9. II. 1928—9. IV. 1928. Спомини та матеріяли. Львів—Київ. Накл. „Червоної Калини“ 1928. 8°, ст. 143—166.

Секретар Микола, б. управитель польових пошт УГА. Польова пошта У. Г. А. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 9, ст. 4—8.

I. Галицький період. II. На Великій Україні.

Селезіон Павло. „Дерманська Республіка“. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4°, ч. 7/8, ст. 14.

1918. Повстання селян біля Здолбунова.

Селезіон Павло. „Прігорінская Советская Соціалістическая Республіка“. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4°, ч. 6, ст. 10.

Повстання Дубровиці і околиць проти У. Н. Р. 1918.

Селіванський, пор. Не всі ті українці, що родилися на Україні. „Спогади“, ч. 1. Каліш 1921, 16°, ст. 31—34.

Ротмістр Енгельгардт.

Селяне — жовніри!

Відозва на чвертці паперу канц. формату, без дати (передвоєнна) до укр. жовнірів під Львовом покидати кріс і всі знаряди морду і тікати додому на свята.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Тому, що не всі П. Т. Передплатники прислали з початком жовтня залеглу й біжучу передплату, висилає Адміністрація залягаючим інкасові поштою доручення та просить П. Т. Передплатників обов'язково їх викуплювати.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 11. / Листопад 1936.

ЗМІСТ:

Хрести		Європа й відродження України	
Ф. Невестюк	2	Ілько Борщак	8
Із записок 17-літньої		1. XI. 1918 в Калуші	
В. Літинська	2	О. Мікула	13
На могилі полк. Дм. Вітовського		Житомирська юнацька школа	
Денис Онищук	3	Всеволод Петрів	14
Полк. Дм. Вітовський у спогадах		Мої перші дні у З.У.Н.Р.	
О. Думін	4	Др. Кирило Трильовський	18
Джерело історичної традиційности		Знад Дніпра до Сени	
Ів. Шуліка	6	Федір Дудко	20
Різьбар М. Бринський	7	Бібліографія	23
Ювілей ген. Віктора Курмановича	7		

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 12

ГРУДЕНЬ

1936

Відділ воєнно-історичних памяток у Музею Н. Т. Ш.
у Львові, зорганізований старанням „Молодої Громади“.
Фрагмент головної стіни другої салі Відділу з протретом
Дм. Вітовського кисти П. Холодного та світлинами голов
Українських Урядів і Вождів У. Г. А.

Т Р О Я Н Д А

(Баляда).

I.

Десь рокоче й бє грім батарей,
Срібні бубни кують за горою,
(Сів на гриви вогненний іней...)
Хтось кричить на алярм за рікою.

І втікає розтокама ніч,
Мов розхрістана відьма-чаклунка —
Розпоров чорну хлань сонця меч:
На «позір!» станув ліс гордо, струнко.

І хтось крикнув (за сонцем): «Вперід!»
І зірвалась залізна кольона
Крізь вертепи й запори у брід —
А на шляху троянда червона...

II.

Сипле сонце по шляху вогні,
Сипле іскри з крем'яного дзвона —
Простяглися поля чарівні...
А на шляху троянда червона.

У карміні горить стальяктаж
На кунштовних сріблених коронах —
Гей, в атаку кіннота летить!...
А на шляху троянда червона.

На переді четар молодий
Тисне шаблю-гадюку до лона —
Бють по лезі рубіни з грудий...
А на шляху троянда червона.

III.

На переді четар молодий
Груди в зорях поставив на кріси:
Сім мечів піднялось до грудий
І сім зміїв в червонім залізі.

І не чує, що вяне плече,
І не чує ні муки, ні втоми —
Щось так солідко з серця тече...
Гей, поникли ворожі шломи!

Крик побіди в сурму задзвонив
І знов далі погнала кольона,
А по ній на снігу серед нив
Розцвілася троянда червона...

5. XI. 1936.

Від Видавництва

Отсе минає 8-ий рік видання нашого журналу. З гордістю дивимося на пройдений нами шлях. Скільки історичних матеріалів, скільки подій, скільки вартісних подробиць з наших визвольних змагань вдалося нам врятувати перед забуттям і зберегти для історії! Все це в першу чергу завдяки нашим співробітникам, що не цураються взяти за перо і списати фрагменти пережитого та тим, що, досліджуючи історичні матеріали та живі спомини сучасників, складають перші історичні нариси для майбутніх істориків. У дальшій черзі завдячуємо нашу доконану працю нашим передплатникам, що своєю передплатою матеріально допомагають нам утримувати друком цінні картини минулого. Ім усім за це щира дяка та прохання тямити і надалі на свою велику місію спільними зусиллями класти фундаменти для історії наших визвольних змагань.

Наша ідейна програма від перших початків нашого журналу одна і незмінна. Тому так рідко збираємо слово до наших Читачів. Цим разом спонукала нас до того одна технічна новість, яку думаємо завести з початком нового 1937. року. А саме думаємо з кожним числом нашого журналу долучувати для наших точних передплатників один аркуш цікавої історичної книжки. З цих аркушів кожний передплатник зможе в короткому часі зложити собі і оправити цілу книжку. Першою такою книжкою, яку будемо розсилати нашим точним передплатникам в 1937. році, будуть цінні спомини команданта III. корпусу У. Г. А. генерала КРАВСА п. н. «На Великій Україні». Перший аркуш долучимо з 1-им числом «Літопису Червоної Калини» усім нашим передплатникам. Другі і дальші аркуші будемо долучувати тільки тим передплатникам, що платитимуть біжучу передплату точно з гори, а залягаючим з передплатою за минулий час, якщо вони, в порозумінні з Адміністрацією упорядкують справу вирівнання своєї залежності і платитимуть точно з гори біжучу передплату.

Оце новість, що її введемо в 1937. році. Позатим у «Літописі» будемо далі як досі збирати та утримувати історичні матеріали і в той спосіб працювати над виробленням нашої історичної та військової традиції.

Члени „Молодої Громади“ та гості на отворенні Відділу військово-історичних пам'яток у Музею Н. Т. Ш. у Львові дня 1. XI. 1936 р. На переді сидить Начальний Вожд У. Г. А. ген. Мирон Тарнавський і голова „Молодої Громади“ от. Ю. Шепарович, за ними полк. С. С. А. Мельник і о. пралат Куніцький.

Почин великого діла

Написав: *Др Іван Іванець.*

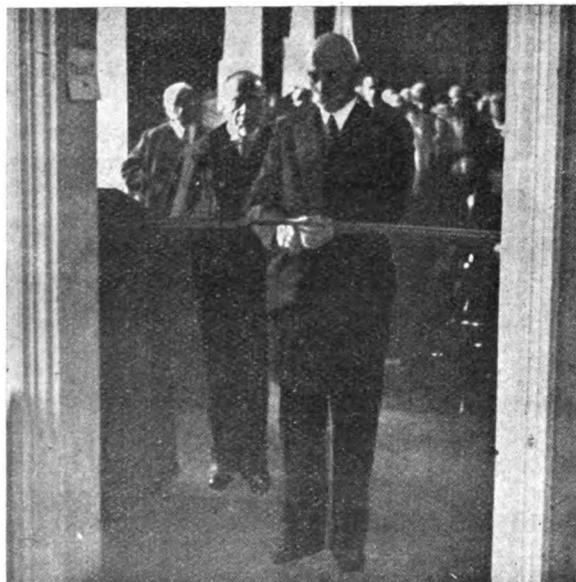
„Краще пізно, як ніколи!“ Ця відома приповідка пригадалася мимоволі з нагоди відкриття Відділу історично-воєнних пам'яток при Музею Н. Т. Ш. у Львові, яке відбулося в неділю дня 1. листопада ц. р. Справді був вже останній час, щоб узятися за систематичне збирання й упорядкування матеріальних пам'яток із недавньо минулих а так далеких уже часів „Великого Зриву“, часів вільної боротьби Українських Армій.

Зорганізуванням історично-воєнного Відділу у-фондуємо пам'ятник героїзмові і посвяті Українських Військ, закріплюємо ідею їх чину та робимо її живою. Осягаємо те, що сказав у своїй промові на відкритті відділу президент Історично-музейної Секції при „Молодій Громаді“ Др. Денис Лукіянович: „Mortui vivunt, muti loquuntur“. (По смерті живуть, німі говорять).

Відділ історично-воєнних пам'яток, що міститься покищо у 2-ох кімнатах, є ще скромний, але представляється культурно і поважно. Ми можемо тільки тішитися його сформуванням, та мусимо подбати про його систематичну розбудову і поширення, щоб вневдовзі він став справді пантеоном української хвали.

При святі відкриття так і натискалися до голови думки і завваги, порівняння між нами й іншими народами. Ось саме на заході Європи обходили пам'ять 400 ліття смерті Еразма з Роттердаму, великого письменника й ученого з доби т. зв. німецького відродження. Ми могли довідатися про пропам'ятне свято з тої нагоди на одному з передмість Брюсселі. Там зберігся до нашого часу не лише дім, у якому

жив деякий час Еразм, але і ціла обстановка кімнати, в якій він писав свої твори. Ми із здивуванням довідалися про ту велику скількість матеріальних пам'яток по тій славній людині, що остала до нинішнього часу у різних містах Німеччини. Треба взяти під увагу не лиш 400-літній протяг часу, але й ті лихоліття, які довелося Німеччині перебути по смерті великого гуманіста. Цеж прийшли потім часи жаху і великої розрухи, часи трицятьлітньої

Ген. Тарнавський перетинає стяжку при вході до Відділу військово-історичних пам'яток.

Фрагмент 1-ої салі історично-воєнного Відділу Музею Н. Т. Ш. з полевим престолом і картинами І. Труша, І. Іванця та Л. Перфецького. У габляті поруч престолу, збірка відзнак У. С. С. та інших пам'яток.

війни. Це діялося на заході Європи у добі, яка видається нам дикою і відсталою! А як мається у нас, у ХХ. столітті, нехай послужить такий примір:

Мав я нагоду говорити зі знайомим, що відвідав місцевість (село Довге, к. Східниці), де поховали, можна сказати, недавно ще тому, Корнило Устияновича, відомого і видатного маляря, письменника і публіциста, одного з найбільше визначних представників творчості і життя Галицької землі другої половини ХІХ. століття. Живуть іще люди, що запалювалися від його промов, захоплювалися його ініціативою, але з могили його вже й сліду не лишилося і лише одинокий старенький місцевий парох вміє означити місце, в якому закопані тлінні останки цього пробоевика галицького відродження, автора героїчної пісні: „По морю, по морю...“!

Про що це свідчить? Про те, що ми в противенстві до інших народів залишаємось і надалі народом з малим почуттям традиції і самопошани. Що ми все ще якісь психічні кочівники, яким раз-враз наново приходиться розбудовувати свої житла. Що

земля, у якій живемо, це лиш країна прожитку, а не батьківщина, у якій тверді мури міст і обстановка домів свідчать і говорять про надбання і працю батьків, дідів та прадідів.

З надзвичайною прикрістю доводиться ствердити факт, що ті, що були в проводі великих подій, боєздатних армій, не вміли у свій час повести ні пропагандивної праці (гл. стаття: „Невикористана Зброя, Календар-альманах „Червоної Калини“ на рік 1937), ні збирання документарних матеріалів і їх збереження для традиції.

Ще з кінцем листопада 1918 р. зн. на самому початку українсько-польської війни предложив я Начальній Команді меморіал у справі організації Пресової Кватири при У. Г. А., у якому говорилося не лиш про значіння і плян праці, але і про спосіб збереження зібраних матеріалів на випадок програної війни. На особисту інтервенцію одержав я від дуже високопоставленої особи відповідь, що це дрібниця, над якою нема спростоги думати! Внаслідок збагателювання цієї, такої важної справи на скільки стали ми убогими. Наслідок каригідного занедбання є той, що немає навіть ні одної світлини документу з такого важного історичного для нас менту як вступлення У. Г. А. у Київ і переходу галицьких військ через річку Збруч! — Як мало н. пр. матеріальних доказів, що У. Г. А. не була чимсь ефемерним, а справді зорганізованою силою здисциплінованого війська! Декілька лиш випадково збережених світлин за слабо свідчать про стан і вигляд артилерії, цієї гордості У. Г. А. Така сама жалюгідна недбайливість у зберіганні матеріалів для традиції, що в У. Г. А., була і в Армії У. Н. Р. і в Корпусі С. С.

Та годі розводитися над тим, чого не зроблено, чого не збережено. Живий, живе гадає!

Наш обов'язок зберегти те, що ще можна відтворити. При свідомій, плянвоїй праці, зможемо чимало такого зробити, за що будуть нам вдячні майбутні покоління. Почин Історично-музейної Секції при Т-ві „Молода Громада“ повинен знайти широку піддержку у цілому краю, він повинен знайти і відгомін у праці на місцях.

Так у кожній місцевості повинні громадяни здати спис учасників визвольних змагань, подбати про пропамятні таблиці тих, що впали і т. п.

Всі, в кого є пам'ятки, що відносяться до Українських Січових Стрільців, до Січових Стрільців, до Української Галицької Армії таї до Армії У. Н. Р. нехай надсилають їх до Відділу історично-воєнних пам'яток при Музею Н. Т. Ш. у Львові, вул. Чарнецького 24. І. Грошеві пожертви слати до Земельного Банку Гіпотечного у Львові, чеками ІІКО. у Львові ч. 500.1700, з допискою: „Музей“.

З Запоріжського Корпусу до СС-ів

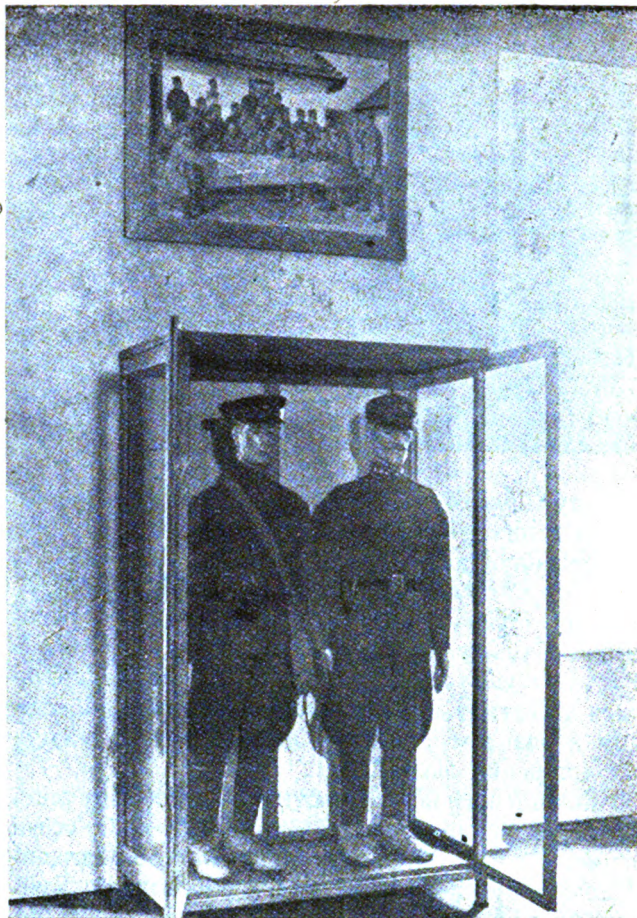
Воєнний спогад.

Написав: Дмитро Курчак, б. хор. СС.

Гетьманський переворот застав мене у Запоріжському Корпусі, яким командував тоді ген. Натіїв. Військові частини цього корпусу були розташовані у Катеринославській і Таврійській губернії та в околицях Криму. Наш перший козацький кінний полк ім. Костя Гордієнка, був розміщений біля Мелітополя, його перша сотня сотника Шульги повнила службу таки в цьому місті.

Вісти про державний переворот у Києві обігли мов громова лискавка цілу Україну, тим самим і наші військові частини. Негайно відбулися тайні наради старшин — обмірковувано нововитворену політичну ситуацію.

Після коротких нарад винесено рішення, що збройний виступ Запоріжського Корпусу під стратегічним оглядом являється неактуальним, не зважаючи на гарне військово вивінування; треба було взяти під увагу мілітарні сили Центральних Держав, які були вже тоді розльоковані в Україні, та ще недавно розгромлені більшовицькі загони, яких недовитки пішли у скрите підпілля; все це витво-

Одна з габльот із одностроями українського війська.
Однострій стрільця У. Г. А. та десятника У. С. С

Портрети командантів Української Армії кисти П. Холдного.

рювало несприятливу ситуацію для нашого корпусу, і з цим треба було числитися.

Проте горячі уми не так легко удалося переконати. В ночі з першого на 2. травня 1918 року наша сотня таки роззброїла німецьку кулеметну частину, забравши в неї 5 скорострільів. Наскок наших козаків на німців, був такий несподіваний, що вони зовсім не супротивлялися і це роззброєння обійшлося без преливу крови.

На другий день, німці залярмували свої поблиські частини, зробили те саме й наші; здавалося, що ось-ось прийде до кровавого зудару. Німці виступили дуже агресивно, одначе по часі таки з тону спустили. Вони дуже добре знали героїські подвиги Запоріжського Корпусу, і бачили й тепер наші добре здисципліновані частини. Отже не мали сміливости нас зачіпати. По довгих переговорах цей конфлікт зліквідовано, але всім стало ясным, що співжиття під одним дахом з німцями є неможливе.

Тимсамим треба було ділати, вибирати одне з двох, або піти на службу гетьманську, або зложити зброю і розійтися. Більшість старшин і козаків були проти гетьмана; не було іншої ради, треба було розформуватися, що й сталося. Одна частина Запоріжців, а саме деякі полки подалися вглиб України аж на її східні кордони, вони були розташовані біля околиць Свастова і Білокуракіна у Харківській губернії, сповняючи тут пограничну

Клишній Нач. Вожд Галицької Армії ген. М. Омелянович Павленко. Світлина з 1935 р. Брюсселя.

охоронну службу на більшовицькому кордоні. Пізніше в цих частинах опинилося багацько галичан з роззброєного першого полку С. С. у Києві, найшовши тут свою другу „Запорізьку Січ“.

Друга частина розформувалась і пішла у революційне підпілля.

Третя частина корпусу а власне малі відділи старалися дістатися до гетьманських частин, щоб тим самим в разі потреби мати на відповідних місцях своїх довірених людей.

По довшій намові я і частина козаків з першої сотні гордієнківців залишилися в охоронній сотні повітового команданта в м. Мелітополі. Командантом повіту був полковник російської служби Буйневич, по всій правдоподібності з походження поляк, зате ціла адютантура штабу була обсаджена щирими українцями. Командантом кінної сотні назначено штабскапітана російської армії Маслянікова, людину, як він казав „з малоросійською душею“. Любив він дуже часто погуляти. Справами сотні цікавився менше, тому не мав на неї ніякого впливу.

Незабаром був я приділений до адютантури штабу, де повнив службу німецько-українського перекладчика.

Завдяки ось такому складові цілого штабу, місцеве населення не відчувало тих страшних репресій зі сторони німців та гетьманців, як це було в інших повітах України, зате місцеве населення дарило нас великими симпатіями.

Овочі гетьмансько-німецького правління в Україні, почали скоро дозрівати. Недобитки царських старшин, московської чорної сотні, находили в гетьманських військових частинах своє прибище. Господарили в них так, як це вважали для Москви за доцільне, висміваючи при цьому часто український нарід.

Хто мав вуха, а слухав і очі, то бачив, що напрямні гетьманської політики для українського народу є зовсім шкідливі, та ставало ясным, що такий стан довше потревати не може і треба було протиділати.

В перших днях вересня 1918 року оббігла всіх нас радісна вістка, що у Білій Церкві формуються С. С. Ця вістка знову нас підбадьорила, навіяла багацько мрій, що знову буде змога послужити дійсній українській справі. Не було часу на довгу надуму, треба було рішатися.

Якстій стараюся про звільнення з цієї частини, забираю зі собою побратима Івана Купчака Штудероного і рушаємо в дорогу.

Дня 8. вересня виїжджаємо з Мелітополя. Жаль було кидати це гарне повітове містечко та знайомих, з котрими так зжилися. Не забуду я тієї хвилини, коли гурт мелітопільців випроважав нас на залізничий двірець та як сердечно прашалися з нами вручаючи кожному з нас по китиці осінніх квітів. Не час був на сентименти, Батьківщина кликала. Перед нами стелився тяжкий мозольний шлях.

На дворі над широко-розлогими українськими степами клубилися осінні мряки. Потяг рушив і пігнав розрізуючи своїм туловищем сірий туман. По якімсь часі туман піднісся високо, а зпоза нього виглянуло золоте сонічко. Нігде не видно ані однієї деревинки, тільки тут то там торчать серед широкого степу високі козацькі могили, свідки минулої слави.

Ідемо в напрямі Олександрівська. Над вечером переїхали ми через Дніпро до Катеринослава. З Катеринослава виїхали ми через Пятихатки до Кременчуга, відтак через Ромадан, Перятин до

Дмитре Купчак, хорунжий С. С. Весна 1918 року. Запорізький корпус ген. Натієва. І. кінний полк ім. Костя Гордієнка т. зв. Гайдамацький. м. Мелітопіль. Таврійської губернії. біля Криму.

Киева. Всюди по дорозі стрічали ми німецькі, австрійські та гетьманські залоги, в самому Катеринославі навіть У. С. С-ів.

По двох днях їзди приїхали ми до Києва, негайно навіязуючи свої звязки. Інформаційне бюро, що-до організації С. С-ів зараз відшукали. Засягнули точних інформацій. Треба було рушати в Білу Церкву.

Підчас короткого побуту у Києві відшукав я ще своїх земляків, трьох братів Сапіжаків, які тут вели торговельні інтереси і звербував їх до С. С.

До Білої Церкви приїхали ми 20. вересня 1918 року. Тут ще не було майже нікого, крім начальника постачання от. І. Данькова.

Примістились ми у бараках, де були російські шпиталі. Ці бараки треба було відчистити та від-

дезинфікувати. Зпершу були тут великі невігоди і лихі харчі, та за якийсь час і те наладалось. Почали зїжджатись старшини і стрільці. Нова наша Запорізьська Січ оживала. Тут ще віднайшов я свого земляка хорунжого Федя Микуляка, отже разом нас з нашої Купчаківки біля Солотвини зібралася тут аж 6 осіб, що дало найбільш чисельну репрезентацію у С. С. з однієї місцевости.

В короткому часі почалась оживлена праця — переведжено основну муштру стрільців, не виключаючи і старшин, школено духа і бойовий характер. Скоро громада себе взаємно зрозуміла і полюбила, не було тут різниці між старшинами і стрільцями. У всіх була одна мета, одне стремління добути волю Україні.

Європа й відродження України

(1914—1923).

Написав: *Лько Борцар*.

Французька інтервенція в Одесі.

(Докінчення).

Остапенко передав цю постанову капітану Лянжеронові, який другого дня, тоб-то 12-го лютого, відписав голові ради міністрів:

„Маю за честь повідомити вас, що я дістав від союзного командування в Одесі телеграму у відповідь на мою, надіслану вчора у вечорі в справі звільнення осіб, яких назви такі:

Гербель, Ржепецький, Рейнбот, Варун-Секрет, Гаврилов, Ненарскомов, Гусаков, Компаньон, баронесса Інгерн-Штернберг, Басиков, Петропавловській, Красноусов, Нетронін, Коханський, Петровський, Матвеев, Кравецький*).

Всі ці особи мають бути звільнені в такий спосіб, щоб вони могли відїхати зі мною в тому ж потязі, в якому я повезу до Одеси відповідь Директорії.

Це *conditio sine qua non* підпису угоди між французьким командуванням і Директорією. Тому я не можу повезти до Одеси постанови Директорії, в якій нічого не сказано про звільнення вищезгаданих осіб“.

Отже французький штаб надавав таке мале значіння угоді з Директорією, що ставив її в залежність від звільнення кількох реакціонерів, від яких французам не було жадної користі.

Директорія зпершу перебувала відкинути вимоги генерала д'Ансельма й прийняла навіть рішучу постанову, а саме:

„Особи, про яких йде мова, доконали різні політичні та кримінальні злочини, вони тепер знаходяться під судовим слідством і звільнення їх без суду було б брутальним порушенням законів України. Жадний уряд не може на це погодитися. Вимоги, що маються в листі капітана Лянжерона,

с порушенням усіх звичаїв Європи, що обовязкові в міжнародньому праві. Тому Директорія примушена відмовити вимогам капітана Лянжерона, що знаходяться в листі його до голови ради міністрів з 12 лютого. Одночасно Директорія висловлює жаль, що не з її вини затримується угода про спільну рішучу боротьбу з большевизмом, який загрожує європейській культурі“.

13-го лютого Лянжерон повернув до Одеси й того ж дня сповістив, що перемови з Директорією розірвані. Але одночасно червоні армії заняли Козятин, який знаходиться між Києвом та Одесою. 15 лютого до Одеси прибув генерал Бертельо, головний командант французьких військ у Румунії. Краще поінформований в українських справах і згурбований радянською інвазією генерал Бертельо рішив більше числитися з Директорією, або принайменше не бути таким брутальним, як генерал д'Ансельм. Гетьманські міністри були такі звільнені, але так мовити „з ініціативи Директорії“, а до Одеси прибула нова українська делегація, яку 20 лютого прийняв сам генерал д'Ансельм. Два дні після, 22 лютого, відбулося перше засідання „франко-української комісії“, де зі сторони французів виступав полковник Фрейденберг. Праця цієї комісії відбувалася в таємниці, бо французький штаб лякався — це слово не є збільшене — росіян. Нарешті 26 лютого одеські газети принесли комунікат французького штабу, що угода уложена між французьким командуванням і українцями „на базі спільної акції проти большевизму й для відновлення порядку“. Того ж дня шеф пресового бюро при французькому штабі прийняв журналістів, яким заявив:

„Угода з українською Директорією є угодою виключно військовою, її єдина мета, це координація всіх антибольшевицьких сил, вона абсолютно

*) Все це або гетьманські міністри або урядовці, всі реакціонери й україножери, заарештовані Директорією.

Посвячення Головного Прапора
Т-ва бувших Українських Вояків
в Бельгії 4 Хі 1934 року. — Укра-
їнські комбатанти з гістьми

не торкається питання єдиної Росії ані питання визнання української держави“.

На цьому місці мусимо торкнутися так званого „Одеського договору“ між Директорією та французьким командуванням, який свого часу набрав багато галасу на Україні й навіть в Європі, головню в Англії, що тоді підтримувала генерала Денікіна. Большевики довгі роки голосили про цей „договір“, який на наш погляд є фальшивим і ніколи не існував. Довести це досить легко, що й зробимо тут.

Насамперед подивимося на текст „договору“ в радянській редакції, єдиній, що існує. Ось він, очевидно, в перекладі з російської мови:

„1. Директорія УНР входить у склад єдиної та неділимої Росії на федеративній основі.

2. Директорія УНР складає коаліційний уряд, якому передає усі права.

3. УНР обов'язується всіма силами боротися проти большевиків, що знаходяться на території республіки.

4. УНР віддає в розпорядження спеціально зложеного штабу всі війська для активного наступу проти большевиків Малоросії.

5. Усі озброєні відділи республіканських військ мусять бути об'єднані і підлягати спільній організації.

6. В оперативному відношенні республіканські війська підлягають спеціальним штабам.

7. Оперативний штаб формується в такому складі:

а) представника союзного командування генерала д' Ансельма;

б) одного представника добровольчої армії — генерала Гришіна-Алмазова;

в) одного представника польських легіонів — полковника Дзеваницького.

8. У вищезгаданий штаб входить представник українських республіканських військ — начальник штабу ген. Матвійв.

9. У місцях, які заняли українські республіканські війська, можуть без перепони формуватися добровольчі відділи.

10. Всі заручники й ті, що билися у відділах добровольчої армії, старшини, юнкери, юнаки та

інші негайно звільнюються з правом вільно пересіхати, куди їм завгодно.

11. Корпус облоги атамана Яніва, що близько Одесу, негайно відводить свої відділи до станції Роздільної.

12. УНР приймає енергійні заходи, щоби не допустити зібратися Трудовому Конгресові.

13. УНР обов'язується не допускати на її території Рад робітничих, салдатських і селянських депутатів.

14. Союзне командування обов'язується допустити представників УНР на мирову конференцію.

15. Союзне командування всіма силами буде підтримувати УНР в її боротьбі з большевиками через постачання військового зняряддя.

Прапор Т-ва бувших Українських Вояків у Бельгії
Права сторона.

Прапор Т-ва бувших Українських Вояків у Бельгії.
Ліва сторона.

Вищезгаданий договір мусить бути підписаний Директорією УНР до 10 день.

Підписали: ген. д' Ансельм, ген. Боріус, кап. Лянжерон, адмірал Балле, ген. Грищін-Алмазов, контр-адмірал Ненюков, полковник Антонович, полковник Дзєваницький, ген. Греков, ген. Матвіїв. Секретари: Серкаль і Пильц.

Розглянемо цей „документ“. Чи є хтось, хоч найменше обізнаний зі справами на Україні підчас революції, що повірив би, буцімто Директорія, хоч би який був її склад, згодилася „увійти в склад єдиної Росії“, дозволити формувати добровольчу армію та не допустити зібратися Трудовому Конгресові?

Щодо 14-ої точки, від союзного командування

в Одесі таксамо залежало „допустити представників УНР на мирсву конференцію“, як скажемо від... султана в Марокко.

Поглянемо на підписи цього „договору“: генерал д' Ансельм — це ніби то має ще сенс; ген. Боріус — дивізійний генерал та капітан Лянжерон не мали жадного претексту підписувати. З таким же успіхом можна було поставити ще з десятку підписів французьких старшин. З українського боку фігурують підписи Грекова та Матвієва, що дійсно були в Одесі та хоч обидва ці генерали далеко стояли від українського національного руху — ледви чи хто повірить, щоби вони підписали такий „договір“. Найцікавіші ще підписи секретарів: Серкаль був дрібний розвідчик, що крутився біля французів, а Пильц не менш дрібний урядовець українського міністерства закордонних справ. Всі ці підписи зібрані зі сторінок газет, де тоді ці назви зустрічалися.

Одним словом перед нами фальшивий документ, мета якого ясна між іншими з 12-ої точки. Ця точка каже, що Директорія не допустить, щоби Трудовий Конгрес зібрався. Конгрес зібрався 23-го січня, виходить, що „договір“ зложено до цієї дати („договір“ не має дати), але в цей час не було й мови ще про серйозні розмови французів з Директорією, як ми бачили вище зі споминів Назарука.

Хто перший розголосив „договір“? Большевики, які повели з цим „документом“ агітацію проти Директорії на Україні й закордоном. Зрештою в большевицькому журналі „Комуніст“ ч. 23 читаємо, що „договір“ приніс якийсь Ройтман, бувший есер і політичний каторжанин, а потім при Тимчасовому Уряді, осаул одеського градоначальника. Він працював у большевицькій розвідці і вкінці його вбили, бо підозрівали в зраді товариша Ласточкина, керівника одеської організації большевиків“. Отже джерелом „договору“ був подвійний агент, зв'язаний з большевиками. Думаємо, що справа ця вже ясна читачам.

Ну а договір, про який одеські газети сповіщали 26 лютого? Ось як справа з ним стоїть:

18 лютого 1919 р. українська делегація пред-

Посвячення Головного Прапора Т-ва бувших Українських Вояків в Бельгії 4. XI. 1934. року. — Українські та бельгійські комбатанти.

ставила генералові д' Ансельмові проект договору, який звучав:

1. Генерал д' Ансельм, повноважний представник країн Антанти й Злучених Держав Америки*), укладаючи договір для боротьби з большевиками, визнає на Україні найвищою владою Директорію УНР, засновану Укр. Національним Союзом в листопаді 1918 р.

2. В разі зміни в складі Директорії повноважний представник країн Антанти й Злучених Держав Америки дасть на це свою згоду в таємний спосіб.

3. Підчас боротьби проти большевиків Українська Армія на території України складатиме частину всієї антибольшевицької армії й підлягатиме в оперативному відношенню союзному командуванню. Підчас цього самого періоду союзне командування контролюватиме залізничні шляхи щодо транспорту військ та військової амуніції.

4. Повноважний представник країн Антанти й Злучених Держав Америки матиме контроль міністерства фінансів, щоби зміцнити фінанси УНР й утримати курс гривни на європейському ринку.

5. Франція не робитиме перешкод щодо питання українських кольтоній в Сибірі та в Азії.

6. Франція вживе заходів, щоби представники України були допущені до Мирової Конференції.

7. Франція гарантуватиме реалізацію аграрної реформи й близьке скликання парламенту на базі демократичного виборчого права, а саме: загальне, рівне, безпосереднє, таємне й пропорційне.

8. Українська Армія щодо організації внутрішньої складатиме незалежну одиницю. Вразі як їй бракуватиме старшин, ними не можуть бути настановлені ані росіяни, ані поляки. Українська Армія матиме представника в Вищому Союзному Командуванню.

9. Має бути створена спеціальна комісія для полегшення страт, що їх мала Україна в попередній боротьбі проти большевиків й що їх вона матиме ще в майбутній спільній боротьбі.

10. Франція гарантуватиме, підчас періоду боротьби проти большевиків, демократичний режим на Україні й не допускатиме жадного особистого режиму; також вона не перешкоджуватиме соціальним і економічним реформам.

Як бачимо з цього проекту, дипломатія Директорії через наївність або повне незнання міжнародної ситуації поставила умовини, які абсолютно не були в компетенції французьких військових і в самому Парижі мусіли викликати довгу роздуму. Генерал д' Ансельм дав свою згоду щодо військової частини, а саме щодо боротьби з большевиками, а самий проект договору відіслав до Парижа. Останній ніколи не дав своєї відповіді на цей проект; там вже знали добре, що уявляє собою фактично Директорія. Франція, очевидно, не могла звязуватися з владою, що ось-ось мала зникнути.

Большевики між тим посовувалися все ближче й ближче. 20 березня до Одеси прибув з Царгороду генерал Франше д' Еспере, головний началь-

ник всіх французьких сил на близькому Сході. Останній не ховав своєї погорди до армії Денікіна, він відмовився прийняти делегатів генерала й заявив офіційно, що „союзники не мають жадного бажання втручатися у російські справи. Все, що вони бажають, це — витворити ситуацію, яка дозволить скликати Установчі Збори“. Другого дня, 21 березня, французький штаб у Одесі видав комунікат, що в „Парижі рішили захищати Одесу, якої населення має досить їжі“. Того ж дня Франше д' Еспере звільнив денікінського генерала Гришціна-Алмазова з посади губернатора Одеси й призначив на його місце генерала Шварца, росіянина, що не належав до білої армії. 22 березня Франше д' Еспере залишив Одесу без великої надії захистити її від большевиків.

Два дні пізніше, 24 березня, велика паризька газета „Ле Пті Парізієн“ опублікувала з підписом знаного журналіста Пер Ді Боше довге інтерв'ю з генералом Грековим, інтерв'ю інспіроване французькою військовою місією в Букарешті і яке дістало ухвалу військових кол в Парижі. Це інтерв'ю, свого роду документ, варте, щоби його подати:

„Я тільки що пересік майже цілу Україну.

Як тільки залишаєш останню французьку варту перед Одесою, відчиняється новий край. Старий російський декорум зник. Тільки портієри на залізниці нагадують старі часи російської імперії, але це не є також революційна розруха. Тон вартівних, авторитет урядовців, постава старшин, — все це показує дух досі невідомий й який зможе, як його трохи піддержать, довести до справжньої державної свідомости.

Я зустрів у Жмеринці генерала Грекова, що стоїть на чолі української армії. Це росіянин*), який приєднався до українського руху.

„Я вважаю — казав він мені — що цей нарід має право на життя. Він може зробити ще великі річі в справі відновлення Росії (sic! І. Б.). Шляхом мозаїчної праці у різних частинах Росії можна буде потрохи відновити скрізь спокій. Щодо військового погляду України, яка через большевицьку інвазію володіє тільки частиною своєї території, то вона може дати армію в 80.000 чоловіка. На жаль війська, які Петлюра поспішно підніс проти гетьмана, не були здатні до довгої війни. Треба все тепер реорганізувати на новій базі. Ми маємо солідні кадри, а саме 50 тисяч галицької армії, але вона майже вся занята на польському фронті.

Нам потрібна негайна допомога Антанти. Нехай Антанта справедливо вирішить конфлікт з Польщею, нехай вона віддасть з нашої території добровольчу армію, яку наші люди також ненавидять, як німців, нехай дадуть нам зброю й все буде добре. Але все це треба зробити швидко. Большевиків сила і я не маю нічого проти їх важких гармат“.

Ми розмовляли з генералом в буфеті двірця. Ці-

*) Генерал Греков був донський козак з походження. Тяльність його в Галичині, очевидно, не входить в обсяг цих рядків.

*) Жадних прав на цю рангу д' Ансельм не мав.

лий час тут кружляли молоді старшини без еполетів і гальонів, але одягнені на зразок їх предків — запорожців. Кілька елегантних старшин галичан з полку Січових Стрільців, одягнених в уніформи, що їх певно відібрали у німців, підходили до генерала. Але всі, або майже всі, відмовлялися розмовляти російською мовою, а уживали української мови, яку досі осміювали, як мужицьку мову“...

Отже навіть у цьому інспірованому інтерв'ю на перший плян висовується мілітарна сторона боротьби з большевиками. А щодо політичного боку, йде мова про відновлення порядку в цілій Росії.

Того самого дня, як зявилося це інтерв'ю, у французькій палаті депутатів відбулися красномовні дебати відносно української справи.

Соціалістичний депутат Ернест Ляфон (Lafont) атакував уряд:

„Тепер ви шукаєте українців, ви дозволяєте статтю в дві шпальти про генерала Грекова, яку три тижні тому ваша цензура ніколи б не пропустила. Ви шукаєте українського уряду, якого не хотіли знати в грудні минулого року, коли я говорив про нього. Вітаю вас з цим прогресом. Але ви шукаєте українців якраз у мент, коли вони розбиті, коли вони вже не існують, коли їх армія більше не може принести жадної допомоги французьким силам, які перебувають в Росії... Пане Пішонне*), від довгих років ви подаєте нам фальшиві вістки...

В грудні місяці українські війська займали Одесу й ці війська ви бомбардували гарматами французьких кораблів. Українські селяни повернулись на большевиків завдяки вашій політиці, найбільший агент большевиків у Європі це французький уряд.

Франклен-Буйон: „У грудні місяці, коли можна було трактувати з представниками України, давали змогу п. Енно розповідати публично декларації, які були справжнім оголошенням війни... Українське питання одне з найбільш делікатних. Це не „інородці“ в тісному значінню цього слова, а брати по расі росіяни. Але перед лицем большевицької інвазії, як ви хочете, щоби вони не вимагали незалежності? Я мушу зауважити палаті, що ось вже більше як рік, як Україна пропонує свою допомогу союзникам проти большевицької хвилі. Її представники все робили, щоби зацікавити Антанту. Досить було дати їм зброю й Україна врятувалася б. Ціла російська проблема мала б інший вигляд і можливо, що ми не мусіли б оплакувати події, які там сталися за цей рік“.

Тоді забрав слово поміркований посол де Шапделен, якого інформували росіяни:

„Від часу як до Одеси прибули генерал д' Ансельм і Фрейденберг французька політика там радикально змінилася. Консуля Енно зовсім відсутній від політики, французьке командування працювало для зближення з українцями. Генерал д' Ансельм людина обмежена, який не розуміє нічого в політиці. Цю нездібність використовує Фрейденберг, який прибув сюди й який працює на користь українців. Від самого початку він спира-

ється на українцях і він прийняв ворожу до росіян політику“.

Оця філіптика французького поміркованого посла не була його поглядом, а, як сам заявив, нотаткою Шульгіна, що сидів у Одесі і не міг простити Фрейденбергові одного навіть факту перемов з українцями, хоч як мало цей Фрейденберг був приятелем України.

Муте (соціаліст, тепер міністр колоній в кабінеті Блюма): „Отже виходить, що зпершу ми навіязали зносини з українцями з допомогою гармат, а тепер ми їх кличемо на допомогу“.

Ляфон: „Щоби зясувати французьку політику відносно України, я хочу поставити п. міністрові три питання:

1. Чи правда, що наші дипломати й військові в Одесі були настільки під впливом деяких російських елементів, що в мент, коли мирового конференція рішила зібрати на островах Принкіпо представників бувших російських територій, начальник французького штабу в Одесі не хотів дати українським делегатам перепустки через Одесу, кажучи, що не може їм гарантувати безпеку життя?

2. Чи правда, що коли один з ваших численних агентів, капітан Лянжерон, поїхав у Вінницю перемовляти з українською Директорією, він поставив умовиною французького співробітництва справжній протекторат над політичним, економічним, фінансовим і військовим життям України? Чи правда, що він хотів навіязати українцям співробітництво в їх власній армії реакційних офіцерів генерала Денікіна?

3. Чи правда, що коли військовий аташе Сполучених Держав Америки хотів поїхати до Вінниці, французькі старшини примусили його зійти з потягу під притокою, що Україна є зоною французького впливу?

Пішон: (міністр закордонних справ): „Ніколи уряд не давав подібних інструкцій“.

Ляфон: „Чи хоче, чи не хоче п. Пішон, але, коли дипломати й французькі старшини розмовляють в імені Франції, навіть як потім від них відпекується безсильний або зле поінформований уряд, вони компромітують в значній мірі нашу акцію.“

Пішон: „Я запитував генерала Франше д' Еспере, він відповів, що це не є правда.“

Ляфон: „Як не можете самі мати точних інформацій, благаю вас знайти когось в уряді, хто щось знає і хто може відповідати в палаті (рух в салі).“

Слово забирає міністр закордонних справ Пішон:

„Плян нашої російської політики в Росії означений в телеграмі голови уряду, а саме „реалізувати одночасне оточення економічне большевизму й організацію порядку“. Союзна акція в південній Росії була доручена Франції угодою зложеною з Англією в 1917 р. Ця акція містить в собі контролю евакуації німецьких військ навколо Одеси та Миколаєва, піддержку місцевих урядів, щоби підтримати порядок і дати їм час і засоби зорганізувати власні армії і нарешті третє завдання Франції це — захист союзних інтересів... Я не хочу

*) Міністр закордонних справ.

втомляти вас викладом ситуації на Україні. Однак я мушу признати, що ця ситуація темна й неясна. На жаль Директорія мала лише ефемерне існування. Винниченко прибув до французьких військ генерала Бертельо*), щодо Петлюри, здається, що він поїхав до Галичини, але точно ніхто не знає, де саме він перебуває“.

На крайній лівійці: „Дуже добре“.

Пішон: „Ви знаходите, що це дуже добре, я знаходжу, що це дуже зле...“

Справа йде про те, що буде з Росією в будучині, а ця справа торкається України, Литви, Латвії та балтійських країн. Українське та литовське питання зв'язані також з польським питанням, яке вже й так важко розв'язати. Все це дуже складне, запутане й сама Франція не може одна вирішити усіх питань“.

На це соціалістичний депутат Рендель відповів з місця:

„На Україні це питання вже вирішене. Це Раковський, який сьогодні там є головою держави“.

Майже в той сам день, як це говорилося у французькій палаті депутатів, в англійській палаті Гармсворт, товариш міністра закордонних справ заявив: „Ситуація на Україні надто темна, щоб можна було дати палаті точні інформації. Однак

відоме, що уряд Директорії розлетівся перед натиском большевиків“.

Як бачимо з дебат у французькій палаті, паризький уряд не мав більше ілюзій щодо сили Директорії на Україні. Рапорт генерала Франше д' Еспере про положення в Одесі остаточно переконав уряд, що інтервенція на Україні програна.

2-го квітня 1919 р. генерал д' Ансельм викликав генерала Шварца, якого Франше д' Еспере поставив на чолі Одеси, і заявив йому, що дістав наказ з Парижа — евакуювати Одесу до 48 годин. Чому така поспішність? У деяких морських частинах французьких розпочалися заколоти, французькі вояки не мали жадного бажання воювати в чужій країні за чужі їм справи. Уряд перелякався й поспішив вивести свої війська із небезпечної країни.

6-го квітня ватаги Григорієва увійшли в Одесу. Французька інтервенція на Україні скінчилася вельми сумно для Франції й паризька газета „Ліберте“ з повною рацією писала:

„Ми не знаємо нічого більш жалюгідного, як наша політика на Україні. Наші представники на Україні були нижче всякої критики. Вельми пізно розпочали переговори з Директорією, тоді як дві третини країни були вже захоплені червоною армією. Ми мали там надто слабкі військові сили й доля Одеси тим самим була вирішена“...

Під московським караулом

Подав Франц Коковський.

Від о. Миколи Старуха, пароха в Шумлянах, пов. Підгайці, дістав я до перегляду пам'ятник пок. Тимофея Старуха, б. посла до австрійського парламенту та галицького союму. Постає пок. Т. Старуха, його незломний характер, його різка нерозумна але з щирого серця, з правдивого патріотизму пливуча поведінка триває ще у пам'яті старшого покоління. Про його щире простолінійність, безкомпромісово-опозиційне становище чували й молоді.

Тому — на мою думку — не від речі буде помістити уривок із цього пам'ятника, а саме з того часу, коли в 1915. р. його вивезли російські війська як цивільного полоненого.

Ще одне, на що хочу звернути увагу. За свого життя доводилося пок. Т. Старухові, як правдивому „хлопському послові“ виступати різко проти різних жидівських п'явок. Це виробило йому марку антисеміта. Про те мушу підкреслити, що в цілому пам'ятнику пок. Старух усе, де була можливість зазначити добрі сторінки жидів, не скривав їх, являю про них говорив. Це відсуває від його пам'яті тінь наклепів, що на нього кидали різні злі духи.

„Москалі відступали далі та приводили з собою багато арештованих українців, а найбільше жидів.

*) Очевидно, цього ніколи не було. Як бачимо, французький уряд не дуже мав точні інформації, що діється на Україні.

Із 13. на 14. червня 1915. р. коло 12. год. вночі окружили москалі мій дім, увійшли до середини та почали робити ревізію, що тривала до год. 6. рано. Потім приарештували мене та мого сина, Миколу, та відвели до тюрми. Там стрів я уже 173. людей, українців, жидів та поляків. У тюрмі придержали нас цілий тиждень.

Шефом охрани був князь Арістоф, що запорядив моє арештування на донос місцевих москвофілів. Дня 17. червня привели всіх арештованих на подвір'я дому, де мешкав Арістоф, устали в ряди та відфотографували. Мене та сина Миколу покличав Арістоф до своєї канцелярії та наказав списати протокол.

Я почав йому представляти, що я ніщо не провинив та прохав звільнити мене й сина, але Арістоф відмовився. Нас відвели знову до тюрми.

Дня 20. червня приказав Арістоф привести нас знову до себе, відділив окремо жидів та заявив усім, що їдемо до Росії.

На мої прохання та запевнювання, що я в нічому не провинився, потвердив це Арістоф, а коли я далі настоював, щоб мене звільнив, відповів він чистою українською мовою: „Пане Старух, даю вам моє слово чести, що не можу вас звільнити, але напишу в документах, щоб вам не робили кривди та усюди давали підводу“.

Усіх арештованих вивели за місто на „Замостовий Фільварок“ та помістили в стайні, де ми мучилися цілу ніч. Наступного дня ранком в год. 8. ми рушили в дорогу. Проходили ми через Козову, на-

рід дивився на нас і плакав. Коли виїхали з Козови (16. км. від Бережан — Ф. К.) прийшла злива, а у цій зливі їхали ми аж до Плотичі (24. км. — Ф. К.). У Плотичі завели нас до двора перед стайню та почали нас числити серед страшної зливи так, що ми промокли до нитки. Усіх примістили в стайні, а тільки мені, синові Миколі та ще трьом дозволив командант конвою перейти до хати, де примістився наш караул.

Довідавшись, що я в Плотичі, мій знайомий, місцевий війт, Василь Стеткевич, приніс мені їду, а наступного дня мій приятель, Василь Кривокульський, хотів зо мною говорити, та не допустили. Кинув мені тільки на фіру коробку папіросів.

Із Плотичі прийшли ми до Тернополя (46. км.) і нас завели на подвір'я одної казарми. Там ми мали ночувати на подвір'ї. Але знову почав падати дощ, і нас завели до бараку, де ми примістилися досить вигідно.

23. червня пігнали всіх пішки за місто, а по 4. км. таксі дороги дозволили декому сісти на фіру. Так дійшли ми до Романівки. Тут розділили нас на три партії та помістили в селянських хатах. Зо мною та сином був також учень 5. кл. рогатинської гімназії, Олекса Коваль.

Із Романівки повели нас на другий день до Підволочиськ і тут довелось нам перебути хрестний похід. Командант, що нас конвоював, не знав, де етапна команда та повів нас 6. км. за Підволочиська, там нам казали забрати річи з підвод та чекати. По двох годинах вернувся командант та сказав нам, що не тут має нас віддати, а в місті, в Підволочиськах, треба було вертатися. Люди, що дуже знемоглися, помагали одні одним, аж врешті з тяжкою бідою долізли ми до етапної команди. Тут помістили нас усіх в одній салі, люди душилися з причини браку повітря.

На моє прохання командант етапу, полковник, казав розмістити усіх по різних кімнатах, а мене зі сином примістив у канцелярії, де ми застали латинського священника, Юзефа Волчанського.

Повних три неділі йшли ми до Києва на старий Констянтинів, Шепетівку, Житомир. Цілу дорогу опікувався нами жидівський комітет. У Шепетівці жидівський комітет уладив величаве прийняття цілому транспортові. Усі інтелігентні жидівки обслуговували полонених. Мене відвідали визначні інтелігенти-жиди, адвокати, лікарі та два кореспонденти часописів.

Я подивляв цю жертвенність жидівського народу.

У Бердичеві ночували ми в стайнях побіч коштела. І тут дав нам жидівський комітет обід. У Житомирі жидівський комітет наймив великі вози, що на кожному з них містилося з 20 людей і цими возами заїхали ми 11. липня 1915. р. до Києва. Там перед житомирською брамою розділили осібно українців, жидів та поляків, казали посідати на вози та повезли через велику браму, що на ній був напис „Боже царя храни“, у місто.

Що діялося тоді в мому серці, годі описати. Усе життя мріяв я про свободну Україну, про вільний

український нарід, хотілося побачити колись цей золотoverхий Київ, а тут треба було входити в пороги дорогого міста як арештант, під московським караулом...

У ЗОЛОТОВЕРХОМУ КИЄВІ.

У продовженні своїх споминів пише пок. Т. Старух ось що про свій побут у Києві:

„Вели нас вздовж міста до будинку головної поліції. На подвір'ї позбирали полонених по національностям, осібно українців, поляків та жидів. Напроти себе побачили ми другий, подібний транспорт. У цьому транспорті побачив я рад. Івана Масляка, проф. Насельського та проф. Гр. Бобяка з Бережан. Ми підійшли до себе, звиталися.

Полонених жидів забрав жидівський, а поляків польський комітет, лишилися самі українці, що ними не було кому зайнятися.

Поліція розділила усіх українців по різних тюрмах та участках. Переїхати туди повозкою поліція не дозволила. До т. зв. Бульварного участку призначили нас 23 та замкнули в тюрмі. З нами поводилися дозорці досить лагідно. За кілька днів привели до нас іще арештованих у Стрию адв. А. Герасимова, інж. Левандовського, урядовця магістрату Руснака, поляка Рафа та жидів Шара та Шіфа.

За три дні по нашому прибуттю до тюрми покликав усіх 23 до канцелярії змосковщений українець Стороженко, випитував усіх, хто чим був у Галичині, а довідавшись, що я соймовий та парламентарний посол з Бережанщини, казав мене, сина та учня Коваля відвести назад до тюрми, а решту до кацапського комітету.

Нас трьох обіцяв забрати за кілька днів, але я зразу знав, що з цього ніщо не вийде, бо головою кацапського комітету в Києві був Дудікевич, що радше закопавби мене, аніж рятував. І так дійсно було. Дудікевич представив мене перед москалями як страшного ворога Росії і я мусів покутувати в тюрмі.

Київські українці старалися видобути мене, ходили по всіх урядах, аж до самого Бобринського, та ніщо не помогло. Усюди їм казали, що „галіцкій комітет“ представив Старуха як ворога Росії та небезпечного революціонера, та що я мушу йти на Сибір.

Четвертого дня по мому прибуттю до тюрми провідала мене Старицька-Черняхівська, бо мені вдалося повідомити про мій побут у тюрмі український комітет. П. Старицька-Черняхівська принесла нам їду, запорядила, щоб нам приносили щоденно обід та повідомила мене, що український комітет уладжує свій дім для арештованих та забере до себе всіх українців. Від того часу стало нам лекше, комітет дбав про нас, а п. Старицька-Черняхівська дуже часто навідувалася до нас. З українських жінок рятувала нас ще п. Добровольська.

Півтора місяця пробули ми в тюрмі, а місцевим українцям не вдалося нас відтіть видобути. На щастя довідався я, що посол Брайтер перебуває в Києві. Мені вдалося написати до нього, а за 4 дні приїхав до мене до тюрми представник жидівського комітету інж. Кальмановський та забрав мене із

сином Миколою до жидівського комітету. Жиди зацікавувалися нами дуже щиро, дали нам гарну кімнату, іду й там я поздоровів. Тут перебував я півтрьох місяців, поки мене не перебрав український комітет.

Український комітет уладив домівку на Федорівському переулку ч. 11, а 15 листопада переїхав я із сином під опікою п. Шульгинової туди. У цій домівці помістили всіх українців, що до цього часу перебували по тюрмах. Старицька-Черняхівська та Шульгинова дуже піклувалися нами, та це не тривало довго, бо вже 23. листопада о 9. годині ввечір прийшов до мене стражник із зазивом бути завтра рано на пересильній стації у Києві, бо ідемо в Сибір.

Учитель Вертипорох, що управляв домівкою комітету, поїхав зараз повідомити про те Старицьку та Шульгинову. Не гаючися приїхала негайно Шульгинова, привезла мені 60 рублів на дорогу та запевнила, що наступного дня о год. 6^{1/2} навідається до мене.

Наступного дня рано провідали мене знову обі пані; принесли одіж та їжу та відвезли мене на поліцію, де були разом з нами до 5 год. пополудні,

а потім поїхали з нами до пересильної тюрми, де ми зголосилися. У тюрмі переночували ми із сином, а наступного дня рано навідалася ще до нас донька п. Шульгинової, щоб нас на дорогу обдарувати та попрощатися з нами.

У пересильній тюрмі просиділи ми ще дві добі, а 26. листопада о 9. год. вранці викликали нас усіх на двір, уставили та почали ревідувати. На дворі сиділа теж комісія з лікарем. По тім, як мене викликали, я підійшов до лікаря та представив йому, що я хворий не можу йти. Лікар видав мені для мене та сина свідоцтво, що потім стало нам дуже в пригоді.

Коли переводили ревізію, розкидали навмисне всі попаковані річі, щоб тільки дошкулити людям. Так зробили з урядовцем стрийського магістрату, Шольтою. Я тоді взявся „на штучку“, встроїв салдатам, що мали нас ревідувати, по рублеві в руку й нас ревідували дуже обережно.

Трамваєм, що в ньому були забілені вікна, перевезли нас на залізничу стацію та посадили до арештантських вагонів, а в них за 48 годин заїхали ми до Курська. Тут перевели нас до возів звичайного поїзду, але із забіленими вікнами. По 40 годинах важкої, повної муки їзди доїхали ми до Москви.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівку Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: Федір Дудко.

(Докінчення.)

— Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа! — промовив князь. — Зібралися ми сюди для того, щоб обговорити ті нові умови торгівлі з греками, які прислав нам Царгород. Боярин Кукша, великий староста купецький, оголосить нам ці царгородські умови.

І, показавши бояринові Кукші місце поперед себе під тронем, великий князь сів.

Виступив боярин Кукша.

Перш, ніж оголосити нові пункти умов царгородських, він у довгій промові пригадав вічу ті привілеї, якими здавна наділяв Царгород руське купецтво. За часів покійних великих князів Святослава й Володимира руські гречники⁷⁶⁾ не мали ніяких обмежень у Царгороді. Згодом ці привілеї почали греки поволі урізувати. Руських купців перестали приймати в мурах Царгороду, а поселяли

⁷⁶⁾ „Гречниками“ звали руських купців, що торгували з Грецією. Що весни вони зіжджалися на великі київські контракти (ярмарок), збирали на Почайні великі каравани кораблів із ріжним крамом і в червні місяці вирушали з ними під Витичів (трохи нижче Києва на Дніпрі). Там стояли 2—3 дні, чекаючи на решту купців, і тоді остаточно пускалися в дорогу „в Греки“. Коло Ненаситецького порогу вони тягнули свій крам „волоком“ по суші до Крайського броду (Кичкас) і далі плули знову Дніпром до „Понтського моря“, „иже словеть, — як каже літопись — Рускимъ моремъ“.

їх поза мурами на передмісті коло „святої Мамі“⁷⁷⁾. Префекти порту почали ретельно вимагати від руських купців великокняжих срібних печаток, як свідоцтва їх купецького стану, а під кінець обмежили час перебування їх у Царгороді до шести місяців, вимагаючи, щоб руські купці на зиму відїздили додому. Все це призвело до того, що торгівля з Візантією стала неможлива. Всі переговори великокняжих послів з грецькими імператорами ні до чого не довели й Київ примушений був запровадити в себе ті самі правила для грецьких купців. Усе те допровадило врешті до війни Руси з греками, яка у всіх руських людей іще в пам'яті. Але ось тепер, завдяки мудрим заходам великого князя, Царгород прислав сказати, що хоче наладнати якомсь торговельні зносини з Києвом, і приклав свої статті. Віче має обговорити ці статті й виробити свої умови.

Після цього боярин Кукша оголосив грецькі статті й зійшов із кона.

Один за одним почали просити слова у великого князя київські купці. Промовляв Могута, Курпита, Орша, Чудодив і інші. Всі вони вимагали привернення старих торговельних привілеїв.

Але ось підійшов до трибуни грецький купець Маврокаталон, низько вклонився князеві й заговорив:

⁷⁷⁾ Перекрючена руськими купцями назва церкви св. Мамонти в Царгороді.

— Великий базилевсе! Хоч і чужий я чоловік у цій землі, але хай буде мені вільно сказати те, що я думаю про цю справу.

Князь дозволив Марвокаталоніві говорити.

Грецький купець в імені цілого царгородського й корсунського купецтва, що провадить торг із київською Державою, заявив, що купці грецькі так само дуже терплять, і тому пропонує скласти спільну петицію від купецтва руського й грецького в словянських сторонах до царгородського деспота. Про те, щоб вернути відразу колишні привілеї — на його думку, мови нема. Можливо, що до них прийде згодом, коли різні загострення й ще свіжі врази трохи зітруться. А тепер треба обмежити вимоги до можливого й просити великого базилевса київського, щоб до посольства київського долучити представників від грецького купецтва в землі київській, які б спільно з руським купецтвом виїхали до Царгороду з постановами, що їх прийме сьогоднішнє віче.

Думка грецького купця подобалася всім. Почали давати свої поради інші чужинні купці, що закупували грецький крам у Києві для своїх земель, і врешті віче виробило цілий ряд вимог до грецьких деспотів, з якими мали їхати до Царгороду спеціальні послы.

— Значить, на тому стали? — спитав князь Ярослав, коли всі статті було обговорено. — Може ще хтось побажає додати щось?

Віче мовчало.

— Все, що постановили тут, — сказав князь, — я добре обдумаю й спишу в статтях для грецьких володарів. Послы наші скоро відідутъ до Царгороду. Хай грецькі купці виберуть зпоміж себе своїх представників і пришлють їх завтра до великого купецького старости боярина Кукші. На тому сьогоднішнє віче розпускаю. Амінь!

Великий князь устав, встали за ним і всі княжичі й високі гості, що сиділи довкола нього.

Віче скінчилося.

Княжий суд над купцями живим крамом відбувався на площі перед великокняжим теремом колс мідяних див. Посеред трибуни, засланої величезним червоним полотнищем, на високому троні, сидів великий князь Ярослав, з одного боку його, трохи нижче трона, митрополит Іляріон, з другого — моський архієпископ, а ще нижче від них почесні члени суду — франкські маркізи, королевичі й княжата. Вся площа, від мідяних див до Десятинної церкви й від Софійської брами до кручі над Почайною, була заповнена людом.

Перед трибуною, скована залізними ланцюгами, стояла купка спійманих угорських, вірменських, жидівських і грецьких спекулянтів, купців живим крамом. В стороні від них, під охороною осьменників, як стадо овечок, збилися купою невільники, а з другого боку, в оточенні черниць святого Іриненського монастиря, стояла група красунь, яких везли спекулянти на продаж за Джурджанське море⁷⁶⁾.

⁷⁶⁾ Теперішнє Каспійське море.

Увагу всіх притягали до себе ці красуні. Були серед них чорноволосі й яснокудрі, чорноокі й синьоокі, білі з лиця й смагляві. Вбрані були вони в одіння різних країв, але більша частина цих дівчат була в строях, яку носили в франкській землі.

Боярин Рустич, що провадив слідство, вже виголосив перед великим князем матеріали судового доходження, свідків було вислухано, слово лишалося за підсудними.

— Що скажете тепер ви високому судові? — звернувся до них боярин Рустич.

Сковані купці стояли якийсь час непорушно.

Але ось зпосеред них виступив наперед найстарший, з довгою сивою біблійною бородою, вправ навколішки перед князем, простягнув до нього благально сковані ланцюгами руки й розчуленим гелосом заговорив:

— Великий княже, могутній володарю землі Руської! Каємося в грісі, до якого допровадив нас сатана й той срібнолюбник Пурикес із кумпанам, що вже годують десь своїм поганим мясом раків у Бористені⁷⁸⁾. Виїні ми й заслуговуємо кари. Але, княже великий, головних винуватців поганого гандлю нема серед нас. З ними розправився народ тої страшної ночі, коли погоріли наші кораблі. Наша вина тільки та, що ми знали про цей гандель і не викрили тайни ганебного торгу владі. Кару за це ми понесли вже велику: наші кораблі, наші доми, наші комори з крамом і затвори — все те знищив тої памятної ночі вогонь на Почайні й люди. При нас лишилися тільки грішні душі наші в грішних тілах. Великий княже й володарю! І ти, митрополите, післанець Божий! І всі ви, високі княжичі, царевичі й королевичі різних земель! Змилюйтеся над нами й даруйте нам те, що лишилося ще при нас — нікчемне життя наше. У кожного з нас є діти, у кожного є жінки, що не знають, як тепер без нас дітям раду дати. Присягаємося Богом святим, що є один на світі для вас і для нас, присягаємося життям чад наших і кровю племен і народів, яка тече в жилах кожного з нас, що ніколи більше навідь не глянемо в сторону тих, хто провадить нечесний і ганебний торг людьми, дітьми Божими — залишіть тільки життя нам!

Він замовк і розпростерся в поросі перед трибуною. Всі інші підсудні впали навколішки й так само припали до землі.

Митрополит Іляріон устав, підійшов до князя й щось тихо шепнув йому. Князь Ярослав непорушно сидів і, зсунувши свої густі брови, думав.

Але ось він устав з місця. Встали за ним усі, що сиділи на трибуні.

— Божою милістю князь землі Руської, — залізним голосом, виковуючи слово за словом, заговорив Ярослав, — владою мені даною повеліваю: усім, що стоять під судом нашим, дарую життя. Хоч і не винні вони в поганому торзі людьми, але знали про той торг і не повідомили владу, — а тому наказую: вкинути всіх до порубів на тяжке увязнення й перетримати їх там на суворому пості шість років. Майно, що забрали в підсудних підчас заколоту, віддати до скарбу державного, а скарб

⁷⁸⁾ Стародавня грецька назва Дніпра.

подбає про те, щоб із цього майна наділити належно тих, що впали жертвою ганебного торгу, й відіслати всіх до країв, звідки кожний походить. Так постановив суд і ствердив я, князь святої великої Руси — во ім'я Отця, і Сина і Духа святого. Амінь.

Князь, а за ним митрополит, архієпископ і всі інші зійшли з трибуни й попри уставлену в шпаліри дружину попростували до великокняжої палати.

Раптом на ганку княжого терему з'явилася князівна Ганна, швидко підбігла до старого князя Ярослав, низько схилилася й припала до його руки.

— Тату! — з риданням у голосі заговорила вона. — Дозволь мені запросити в гостину до себе всіх тих дівчат, що стоять там на майдані. Вони незабаром відідуть кожна до своєї батьківщини й рознесуть по цілому світу вістку про свободу, що дістали тут, у нашому краю. Але перед тим хай побудуть вони в гостях у тої, яка ту свободу тратить...

Князівна похитнулася й була б упала на ганок, коли б хтось із княжичів не підтримав її.

— Що таке?.. Що вона сказала?... — почувлися звідусіль заклопотані голоси княжат, що не чули її слів.

Митрополит Іляріон суворо зсунув свої брови, швидко виступив наперед, обійняв князівну за плечі й, міцно тримаючи її в своїх руках, завів до терему.

Того дня митрополит до пізна просидів із князівною Ганною в її хоробах нагорі княжого терему. На стривожені запити гостей і своїх, що сталося, боярин Вишата всіх повідомляв, що князівна несподівано захорувала.

**

Нарешті прийшов день, у який князівна Ганна мала виїхати з Києва.

Діставши благословення від батька й матері, після прощання з усіма й гірких сліз, пролитих у теремі з нагоди розставання з князівною, її одягли й, тримаючи під руки, вивели на красний ганок, коло якого чекав уже цілий ряд золочених повозів для неї й для тих, хто мали їхати з нею.

Безсилу князівну ледве всадили в повіз. Поруч із нею сів митрополит Іляріон. Більше нікого до її повозу, на бажання князівни, не посадили.

Все вже було готове до від'їзду, коли раптом кня-

зівна пригадала собі щось, швидко вискочила з повозу, нахилилася, й митрополит Іляріон побачив, як вона згребла блідою рукою жменю землі, поклала її собі до хустини, завязала й, притиснувши до грудей, сіла назад у повіз.

Поїзд, під дзвони в церквах, попри маси народу на вулицях, щб обкидував князівну вінцями й квітами, під охороною франкських комонників із королівськими коругівками на списах, вирушив.

Мовчали. Митрополит сидів нерухомо із низько спущеною на груди головою.

Переїхали місто, пригороди, минули великий сосновий бір, що пахнув теплою живицею, й виїхали на простір широких зелених нив.

Митрополит вийшов із задуми, повернув голову до князівни, зосередженим поглядом подивився на неї й обережно прикрив своєю долонею її холодну руку.

— Дитино моя! — тихо сказав він. — Тяжко мені говорити з тобою про те, що ти зараз почувеш від мене, але я пообіцяв по виїзді з Києва те переказати тобі. Той, кого з болем у серці ти залишаєш тут, доручив мені повідомити тебе, що сьогодні ввечері він одягає на себе чорні ризи й ціле життя своє присвячує тяжким подвигам у далекій пустинній обителі. Він добре письменний і в мудрих книгах учений чоловік і вже від завтра починає в своїй келії нову літопись Землі Руської, яку хоче скінчити на сьогоднішньому дні, на дні твого виїзду з Києва. Просив він мене переказати тобі все те й благав тебе назавжди забути його. Благословляє він дороги твої, дитино моя, й іще про одну річ просив нагадати тобі: про те, що добро й велич держави вимагають від людей жертв.

Митрополит замовк.

Князівна непорушно сиділа, з блідим, мармуровим, закам'янілим обличчям, в якому не можна було вичитати найменшої тіни якого-будь виразу.

Навколо, в голубих високостях українського неба, радісно щебетали над зеленими просторами ланів і нив щасливі жайворонки. Десь у поблизькому переліску задумливо воркувала горлиця. А просто перед очима, за сизою смугою неясного обр'ю, таємниче ховалася в далечині туманна імліста безвість.

1935.

(Кінець).

Чому мовчите?

Так хотілосьби крикнути після прочитання двох з зовнішнього погляду скромних книжочок, що їх видала Українська Бібліотека І. Тиктора, це є: Волод. Калини: Курінь смерті і Василя Бояринича: Кривавий шлях. Хотілосьби піднести прилюдний запит до всіх бувших учасників наших збройно-державницьких змагань, чому вони мовчать, чому не позбирають і не увіковічують в писемній формі того, чого вони були співдіячами і свідками? Коли вони не свідомі того, що втратить нація, якщо вони не здобудуться на крихту енергії і не спишуть та не спублікують своїх спогадів, то хай розгорнуть картки двох вище згаданих книжок.

Перша це спомини старого вояка, бувшого поручника УСС, досвідченого старшини і як бачимо з його дій на полі бою меткого команданта. Друга це спомини молодого добровольця, що щойно в перших днях листопада 1918 р. натягнув на себе стрілецький однострій і майже без вишколу виїхав на фронт під Львів з III-им курінем 24 п. ім. гетьмана П. Дорошенка. Поручник В. Калина розповідає про боеві подвиги найперш 2-ої сотні а потім цілого 1-го куреня УСС від 2 листопада 1918 р. аж до 29 квітня 1920 р. то є до останнього дня існування формації УСС; В. Бояринич обмежився до представлення боевої праці свого стягу до половини травня 1919 тобто до відступу УГА під натиском дивізії Галлера на Схід.

Приємно читати обі ці книжки, а ще приємніше згорнувши їх останні сторінки скріпитися в переконанні, що ми такі нація, що ми такі нарід здібний до великих діл і що „наше“ не за нами а перед нами. Тепер після нашої збройної боротьби в 1914 до 1921 рр. Куліш не мав би права повторити свого страшного визову киненого колись своїм землякам. Тих же, що наслідують Куліша і чи то для оригінальності чи просто з якоїсь психопатичної злоби шкалюють цілий український нарід і виставляють його як щось нібито нижче від сусідів, повинна українська суспільність привести до порядку. Слід би врешті вдарити по пальцях циніків, що під видом пошукувачів правди опльовують нашу недавню історію.

І ще одно почуття та вже гірке, будиться по прочитанню обох книжок — байдужості учасників і сподвижників визвольних змагань до своєї історії. Перед нами отце тільки дві скромні книжечки, а скільки в їх цінного змісту, скільки дум висколетних і скільки чинів геройських, які самоцвіти нашого спільного подвигу і скільки свідств нашої національної життєздатности складено в їх на вічну пам'ять і науку поколінь. Алеж ГА досягала в один час до 100 тисяч люда, вона звела тисячі боїв і десятки битв, а в кожній з тих дій стільки геройств доконалось, стільки любови батьківщини і патріотизму проявилось, що український ними період сімло біля Хмельниччини мож-наб поставити. А деж вони, що про їх знає історія? Хто про їх написав, хто викував їх на скрижальях нашої минувшини? С. Шухевич, Мирон За-

клинський, Б. Гнатевч, І. Карпинець, В. Щуровський, М. Угрин-Безгіршний, В. Дзіковський, Роман Купчинський, І. Максимчук, І. Калічак, о. Гайдукевич і зо два десятки авторів, що від часу до часу напише деякий „уривок зі споминів“ в „Літописі Червоної Калини“ або в інформаційній пресі. А деж решта, де ті тисячі інших „письменних“ людей, що некінчили школи нераз тільки завдяки жертвенности української суспільности, а в ГА занимали старшинські або підстаршинські посади, де вони, чому вони не уважають своїм обов'язком скласти звіт у з того, що робили і бачили в нашій смертельній боротьбі?

З тисячі старшин Галицької Армії написало до-тепер щонебудь понад 60 люда, а чи решті справді байдуже, що про збройно-державницький зрив знатимуть діти, який вигляд прибере наша історія 1914—1921 рр.? Бо щоб там не говорили ріжні противники історії, то цієї правди, що вона має велике національно-виховне значіння, що з неї черпає нарід здібний до життя свій ентузіазм до нових діл і подвигів, вони не звальять. Нам українцям хіба добре відомо, як звязалися зі собою такі поняття: польська історія, трилогія Сенкевича і „Оброна Львова“. Особливож велике значіння має воєнна історія, де встановлюється мірило історичної життєздатности кожного народу. Чому-ж мовчите?“ — повинна запитатися українська суспільність членів своєї колишньої армії.

З обох згаданих книжок, коли йде про їх історичну вартість — першенство належиться книжці В. Калини. В його представлено події яркіше, тут більше повязані вони між собою і їх відблиски краще освітлюють цілість діяльности УСС., дарма, що спомини В. Калини обіймають довший протяг часу як В. Бояринича. Під пером старого вояка бранне поле рокотить звуку такою живою симфонією мови начеб її перезвуки таки справді лоскотали наші уха. Боеве положення автор здебільша й представляє так прозоро, що читач (уважний — розуміється) може зорієнтуватися, наскільки ця чи інша операція була продумана командою, які можливости опущено при її виконанні і сам може склясифікувати подвиг I. куреня УСС. чи то на Підзамку, чи під Долинами, Братковичами, Підярком, Ласківцями чи Бережанами. Хоть В. Калина пише і про невдачі, то в цілому його оповіданню панує погідний настрій і книжку замикається з якимсь внутрішнім нерекснанням: наш лан завтра — позавтра доспіє, бо засіяно його добре. Спомини В. Калини дійсно розширили овид, з якого ми гляділи на 1914—1921 рр. і глядімо туди, де має знятися велика — заграда.

Не має стільки прикмет книжка В. Бояринича. І цього автора причинки до історії ГА мають свою вартість, але їх розподіл і насвітлення є трохи слабші, як у В. Калини. Автор „Кривавого шляху“ забагато розглядається на боки, надто велику увагу кладе на змальовання тла акції і надто підчеркує бадьорі настрої свого стягу — словами.

Їх можна було ефектовніше вивести відповідним представленням боевої праці куріня. Яюсь неприродно вражають також історичні рефлексії автора. Але це все недотягнення більш літературного характеру.

Похвальною прикметою спогадів В. Бояринича є те, що в їх зрівнано і провірено заповідання інших авторів, що писали про цей відтинок підльвівського фронту, на якому ділав III курінь 24 п. п. Їх вартість підносять також точні заповідання про чисельний стан, організацію, виряд відділів та відомости

і характеристика поодиноких старшин. Тих заповідань не моглиб заступити ніякі документи.

Як видно з одного місця спогадів, автор писав підчас війни дєнник, з того слід догадуватися, що його заповідання відносно операцій куріня під Львовом вірні і ними можна буде покористуватися як цінним причинком до складення повної історії боротьби ГА, за столицю Галицької Землі. Побаганим булоб, щоб автор постарався про видання також денника і розповів про долю III куріня до кінця існування УГА.

О. Думін.

Полковник Борис Палій-Неїло

Подав: *Леонід Бачинський.*

На сторінках „Л. Ч. К.“ часто стрічаємо біографії людей, які причинилися своєю працею для добра нашої Батьківщини.

Мине ще 10 літ і багато забудеться, активні діячі покинуть нас та заберуть з собою цікаві сторінки з пережитого, а друковане слово схорониться й послужить матеріалом будущому історикові.

До таких діячів і то дуже скромних, належить генерал Борис Палій-Неїло. Про нього покійний Евген Чикаленко в листі до Др. Коса 6/4 1921 пише з Баден, „що Липинський і я знаємо його особисто з доброї сторони, а саме з праці на Полтавщині“. А Віктор Андрієвський у своїх споминах „З минулого“ т. II. ст. 206 і далі пише так: „є це старий артилерист царської служби, він приймав діяльну участь в організації українського війська ще за часів Центральної Ради. Гетьманови теж служив щиро, як і Центральній Раді і як служив би всякій українській владі“.

Трохи далі передає стрічу свою з полковником Палієм-Неїлом в Києві (ст. 210), де цей оповідає про недовіря до нього, з боку гетьманської влади, що ставиться до нього як до непевної людини, бо він українець, а українці тепер не в ласці і т. д. Це і описане далі в цій книжці говорить, що полк. Палій-Неїло був ворожий до тої російської концепції, яку Гетьман Скоропадський провадив під кінець свого гетьманування.

Про це я навмисно згадав, бо одні осуджують Палія-Неїла як гетьманця, другі причислюють його до москалів, знов інші уважають його петлюрівцем. В дійсности полковник, а пізніше з наказу Головного Отамана Петлюри, генерал Палій-Неїло є українцем з роду і по переконанні, фаховець, старий службіст, який не належить до тих, що уміють робити політику і тому не має партійних оборонців.

Полковник Палій-Неїло народився на Полтавщині. Прадід його, дідо і батько Неїли належали до старої української шляхти. Всі були військовими. Мали свої посілости в константиноградському повіті. Мати з козацького року Паліїв була високо-образованою людиною і володіла чужими мовами, головню французькою і німецькою, а проте була сєдмома українка. Їй завдячує полковник Палій-Неїло своє виховання, бо батько у виховні справи

не втручався. Про діда Павла Неїла, дідича, був. сотника Переяславського Кавалерійського Полку, знана історія, що відсидів 10 літ вязниці за те, що відмовився підчас жнив дати 20 коней „для височайшого“ проїзду царя Александра I., що їхав на відпочинок у Крим.

В судових актах є власноручна відповідь Павла Неїла в українській мові на жадання „предводителя дворянства“ Левченка, такого змісту: „Коней дати не можу, бо всі заняті в роботі; як хочете, можу вислати 28 коров“. Зневага його Величества коштувала дорого. З тюрми вернувся дідо цілком хворим. Умираючи записав синові два села: Ганебне і Неїлівку.

Батьки полковника Палія-Неїлова були люди багаті. В жилах їх текла стара українська кров. З діда-прадіда хоронилася у них стародавня українська зброя, а в гостинній висіли портрети гетьманів, особливо гарно і оздобно виконаний портрет гетьмана Данила Апостола.

В чисто українському селі минули діточі літа Бориса. Від 10 року перебуває в кадетському корпусі в Полтаві, де було кількох професорів українців, головню Іван Різенко, який поклав великі заслуги над освідомленням молоді в царські часи. Робив це дуже обережно, але любов і єдність одної ідеї вязала молодь з тим чесним і гідним сином України, що мав через те чимало неприємностей.

Скінчивши кадетський корпус, далі побирає фахову освіту в Москві і Петрограді. Як старшина російської армії в ранзі полковника артилерії визначається на війні непересічною хоробрістю. Дістає найвищі боеві відзнаки як Георгієвську зброя і Хрест, що надають великі привілеї в дальшій службі. Але приходить революція — фронт розпадається і приходить большевизм.

Полковника Палія-Неїла кличуть большевики на високе становище інспектора округи, але він зголушується у Москві до українського консуля п. Попсуй-Шапки і виїздить до Полтави, де Генеральний Секретаріят Військових Справ признає його командантом гарнізонного тяжкого тракторного дивізіона, який він українізує.

В Полтаві стрінувся з бл. п. В. Липинським, тоді поручником кінного запасового полку та з ним і з п.

Сергієм Панченком заснували українську полтавську військову громаду.

Енергію і організаційні здібности полк. Палія-Неїла признає Головнокомандуючий військом України полк. Капкан і в порозумінні з Головним Отаманом С. Петлюрою, призначає його командантом військ Полтавщини і начальником залоги м. Полтави. Попереднього команданта полк. Ластовченка убив жид комуніст Дунаєвський (псевдонім). А попередник убитого полковника Ластовченка був мало фаховою людиною — (Хилоботченко) й полишив незмірно тяжкий стан. Військовий фронт тоді тягнувся від Харкова до Лозової.

Безнастанні напади большевиків, озброєні банди грабіжників і злодіїв в самій Полтаві та боротьба на великому фронті заставляли полков. Палія-Неїла самому виїздити на чолі броневика і боротися за кожний кусник землі.

В березні 1918 р. полков. Палій-Неїло дістає призначення помічника Головного Інспекторату Артилерії в Києві. Працює над організацією Артилерії при 8 корпусах Української Армії.

За часів Гетьмана Скоропадського обнімає уряд поміщика генерального писаря і начальника Генеральної Канцелярії Українського Козачого Війська.

По упадку Гетьмана Скоропадського і занятті Києва військами Директорії полк. Палія-Неїла кли-

чуть на посаду поміщика Столичного Отамана, на якій перебув до евакуації Уряду і всіх Міністерств з Києва.

Він був найближчим до організації паради на Софійській Площі у Києві при проголошенні зеднання українських земель і на репродукції фотографії уміщеній в Літописі Червоної Калини ч. 2. 1935 р. полк. Палій-Неїло знаходиться близько Галицької делегації.

Виїхав з Києва разом з курінем галицької жандармерії, яка дуже сумлінно несла службу в Києві. Потім прийшла знана подорож від Києва до Винниці і Кам'янця.

В 1920 р. знов стрічаємо полк. Палія-Неїла, як активного старшину в боях під Винницею. 1 липня 1920 р. на приказ Головного Отамана Петлюри дістав іменования на генерала для особистих доручень при Головному Отамані.

Від 1928 р. тихенько осів полков. Палій-Неїло в Перемишлі, оснував малярське заведення „Відродження“ і заробляє на хліб малюванням церков і образів.

В 1927 р. на чолі ініціативного гуртка емігрантів заснував філію Укр. Центрального Комітету і був головою 4 роки. На 60 літах життя і по давних військових тернистих шляхах віддався цілком церковній праці і жие споминами минушої слави відродженої України.

К. ЗАКЛИНСЬКИЙ

Табір у Йозефові

Пустка, немов поховали життя. —
Сухоребрії стіни бараків — з висока
довгими днями обпалює, ссе
пребайдужнее соняшне око.

Неначе громада лячних кістяків,
що вирила буря з пустинних пісків —
мертво глядять у простори
бараків пониклі, хворі.
І тільки ось тіни
снуються між ними,
тіни вкраїнських борців.

На блідих, на устах ще блукає німа
невигасла пісня бою,
а в душах похсдня грає сурма
з українських степів далеких луною.

Свіжою раною ятриться багряною
спомин гіркий про лицарську кров,
про голод, і пошесть, і смерть борців,
що так спалахнули у фільмі віків
і погасли, немов
жертвні вогні
на віварях волі й борні.

І тут команда брениць —
не та, що до бою взива,
а наче з могили

безгучно, безсило
тремтять слова.

Болить так, болить,
у душі накіпіло,

у кожній клітині щемить
неповнене діло,
нездійснена мрія, мов пташка без крилля,
убите зусилля!

— — — — —
Як сон, подих волі блукає
по таборі й летить у безкрає...
Як марево сонне
в минулости плесо втонула бездонне
борня багатирська
за ціль, що стремить в далечинь,
за мету посколінь.
І те, що кипіло, ревло, хвилювало —
казкою стало.

Болюче питання совою скигнуть
»Невже воно справді було й пролетіло,
і справді пропала призначення мить?
Відложене знову Богданове діло,
і справді на довго знеможене спить?»

— — — — —
Живцем у могилу заперті
останки залізних полків.
Нависло над ними загрозою смерті
прокляття рабства вікового,
роздору проводирів згубна пожога
і темрява думки

в батьків і синів.

— — — — —
Живцем у могилу зариті
останки залізних полків...

Атака Чорношлишників під Товстенським

Спомин.

Написав: Д. Гонга.

О год. 6. рано виїздимо з командантом 7-го гарм. полку з містечка Пробіжна на фронт, в напрямку Збруча. На фронті спокій. Приїздимо до батарей пор. Єгера, яка стоїть в ліску на південь від с. с. Товстеньке-Кривеньке.

Нараз за цими селами піднялась густа рушнична, та кулеметна стрілянина. Лишаємо коней ординарцям, а сами виходимо на край лісу, щоб зорієнтуватися в ситуації. І бачимо, як наша піхота відходить якраз на ці села, а за ними, густими лавами, сунуть большевики.

Батерія відкриває вогонь по ворогу і особливо по тачанках з кулеметами, які вискакують наперед своєї піхоти, обертаються і засипають наших козаків густим вогнем. Наші частини, виснажені вкрай довгими боями, завзято відбиваються від ворога. Але перед переважаючими силами ворога, добре вивінуваного в амуніцію, якої у нас брак, мусять крок за кроком відходити, залишаючи рідну землю на поталу ворога.

Большевики наступають, якийсь відділ обходить ліве крило нашої піхоти і зненацька строчить в бік, між нашими частинами, які уже й так здевятковані, повстає паніка.

Щоб підтримати настрій піхоти, полк. Л. наказує мені взяти одну гармату на передок, і, вискочивши на поле, якнайближче до нашої піхоти, відкрити вогонь по ворогу.

— Коня! — кричу. Прилітаю до батарей, беру одну гармату і чвалом простую по полю в напрямку с. Товстеньке, з якого вже відходить наша піхота, а підсуваються большевики. Село лежить у балці, так що обстріл через село добрий.

„Товариші“ побачили гармату і зачали обстрілювати нас густим вогнем з кулеметів. Командую на ліво-кругом, з передка, і по прямій наводці, зачинаю розстрілювати большевицькі лави, вибираючи в першу чергу тачанки. Хоч тактика каже стріляти по піхоті шрапнелями, я стріляю гранатами, бо гранат робить багато гуку і часто параліжує ворожий намір. Та здається, не випустив цей десяти набоїв, коли дивлюсь, з ліва від нас, з'являється якась кіннота. Вмент повертаю гармату на ліво і вогонь, бо певен, що ворожа.

Якеж було мое здивовання, а разом з ним і жах, коли за пару секунд бачу чорний прапор і шлики. Жах тому, що гранат полетів у їх бік.

— Чорношлишники! — закричали з радістю козаки. І цей раз з'явилися вони, як епізз емлі, неждані, але такі бажані, у цей тяжкий мент.

За хвилину блиснули шаблі, могутній крик „Слава“ вирвався з майже тисячі грудей, виструнили коні козацькі, а ворогів охопив жах, бо побачили страшний для них, чорний прапор. Ще почулося пара поодиноких стрілів, та і вони замовкли, тільки чути було якийсь гомін, неначе надходила велика буря. Запрацювала була зброя, шабля-козацька. Купалося Поділля в крові наїздників. Хоч „товариші“ знали, що пощади нема, всеж падали

навколішки, підносячи руки до гори, та просили її.

Затихла буря, лише де-не-де, ще ганяли козаки окремо утікаючих „товаришів“ по полях, докінчуючи своє діло.

Підїздить до мене командант полку, наказує хор. Ш. вести гармату до батарей, а ми рушаємо в бік Збруча до с. Сидорова. Переїхавши с. Товстеньке доганюємо Чорних, які вже їдуть стрункими рядами також туди, виславши наперед одну сотню.

Трапом обганюємо полк. Чути веселі розмови козаків, жарти, таке вражіння, що не сталося нічого надзвичайного. Говорять про кобилу козака „Бомби“ (це так прозвали козака першої сотні, чорнявого, присадкуватого флегматика, який переважно перший вривався у ворожі лави).

— Так, так! — каже козак, що їде поруч з ним, пригадую як вона носила в атаку того маляра, що приїздив нас малювати, і їздив на ній, як ти, Бомба, був ранений.

— А як же це було? — сміючись питає Бомба.

— Та як стояли ми в с. Б. то „Дідусь“ прислав маляра, малювати з Чорних патрети, намалював „батька“, старшин деяких, Микиту; „батько“ дав йому твою Харитину, щоб він їздив, поки буде у нас, а тут якось „товариші“ прорвались, сурмач грає тривогу, вилетіли ми сідлати, батько вихопився на Каську, хватає списа і наперед, ми за ним, а маляр видряпався на Харитину і за нами. Вискочили за село, тут по нас і спинули з машинок. Харитина закусила вудила і пре в атаку. Маляр бачить, що непереливки, бо ж зброї немає, тільки якась скринка через плече, а Харитина таскає. Він тоді коміть головою в якусь канаву, а Харитина сама з нами ходила до атаки. Сміха було як повернулись до села, бо перше думали, що його десь ранило, або забило, шукали по полю, а він лішки повернувся до села.

Рівняємося з прапором полку, на якому напись: з одного боку кістяк і „Україна, або смерть“ а на другому Тризуб: „1-ший кінний полк Чорних запорожців“, на переді веселий і жартобливий полковник П. Дяченко.

Розповідає, що як прискочили до большевицьких лав, то перше, що кинулося в очі, це руда грубезна баба, сестра большевицька, яка підбадьорувала цю банду, щоб боронилась, та блиснула Бомбина шабля і баба присіла.

Тепер полк їде до Сидорова, а потім чвалом під Гусятин, бо там також прорив, мусимо туди поспіти, може також справимо „товаришам“ весілля. Тут обійшлося щасливо, ранено тільки двох коней, а братва вся ціла, до того дістали в презенті від „червоних“ три тачанки з кіньми і два вози набоїв, яких у нас так бракує.

Вїздимо до села. Селяни зустрічають нас зі словами на очах, бо оце сьогодні вони уперше побачили большевиків, які себе уже вспіли добре дати в знаки.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

† Мр. ІВАН ФЕДАК

б. пор.-суддя У. Г. А.

адвокат в Старому Самборі, помер ненадійно від недуги серця 21 серпня 1936 р. в 48-му році життя.

Покійний уродився 1-го березня 1889. в Зслочеві. Народні школи та державну гімназію покінчив Покійний в Самборі. Опісля вписався на правничий

факультет львівського університету. Негайно по закінченні правничих студій вписався на лісту кандидатів адвокатури в самбірській Палаті Адвокатів.

Зараз по вибуху світової війни Небшич zorganizував поважну скількість молодих хлопців з турчанської округи як добровольців до УСС і виїхав з ними до Стрия в тій надії, що його відділ буде прийнятий в склад легіону. Однак приїхав до Стрия вже по виданні відомого наказу австрійської військової влади, що обмежував число УСС-усів до 2000 люда так, що мрії його стати українським стрільцем скінчилися нічим і Покійний мусів розпочати активну військову службу у складі австро-угорської армії від листопада 1915 р. при військових судах.

Розпад Австрії застає Покійника в Польщі, звідки по довшій мандрівці залізницями та пішки передістається до Східньої Галичини, де негайно вступає в ряди відродженої Української Гал. Армії й повнить службу теж при військових судах, а то зпочатку при Полевому Суді О. В. К. Стрий, а опісля аж до відвороту нашої Армії з Галичини при Полевому Суді III. Гал. Корпусу в Стрию. Основне знання військових карних законів та військової процедури набуто в часі кількатиної судової служби в австрійських полевих судах та невсипуща праця Покійника й його подиву гідна пильність та педантичність звертає на його особу увагу зверхніх військово-судових Властей ЗОУНР, внаслідок чого номінаційним декретом Держ. Секрета-

ріяту Військ. Справ за підписом першого нашого військового Міністра бл. п. Дм. Вітовського уділено йому „веніам студіюрум“ відносно іспиту військово-судейського та іменовано його поручником-суддею з тим, що до 3-ох місяців від дня номінації мав зложити фаховий іспит в Д. С. В. С. перед комісією, що в тій цілі мала бути покликана. І дійсно дня 13 ґ. 1919 р. Покійний зложив військовий судейський іспит з дуже добрим поступом, про що свідчить збережене свідоцтво.

Свій відповідальний уряд військового судді блп. Іван Федак повнив якнайкраще при пол. Суді III. Гал. Корпусу, що його начальником був живучий ще сьогодні адвокат в Янові др. Володимир Кижик.

Відворот УГА пірвав за собою теж і блп. Івана Федака й він скитається з Армією зпочатку в Галичині, де повнить різні службові призначення, як прим. гуртування розбитих військових частин і обозів, виконує службові поїздки до Камянця, якийсь час урядує як пор.-суддя при Полевому Суді Кмди Запілля в Чорткові. Гіо переході нашої Армії за Збруч приділюють його до судової резерви, а це тому, що тодішній революційний час не давав змоги якслід налагодити правильний біг військового судівництва. Якийсь час повнить він судейську службу при пол. Суді Етапної Стаційної Кмди ч. 6 в Мінківцях. Опісля призначено Покійника військовим Слідчим Штабового Суду при Штабі Запоріжської Групи з приділом до помічі Слідчого судді Київського Військового Суду в надзвичайних справах П. Шалаїва. Вкінці Покійник опинився як пор.-суддя при Стаційній Кмді в Могилеві подільському, де переживає тяжку осінь і зиму з рр. 1919—20. в чотирикутнику смерті серед жахливої епідемії п'ятнистого тифу. В половині лютого 1920 року більшовицькі війська заволоділи Могилевом под. і Покійник, щоби не попасти в їх полон; подався до Камянця поділ. зайнятого тоді польськими військами, де перебував до перших днів березня місяця 1920 р. як конфінований.

З початком березня 1920 р. повертає до Галичини. Відбувши практику і здавши іспити Покійний став адвокатом у Самборі і провадив свою канцелярію аж до дня смерті то є дня 21. VIII. 1936 р.

В часі свого побуту в Ст. Самборі Покійний попри свою фахову працю, чимало часу й труду посвятив як громадянин праці культурно-просвітній для піднесення старосамбірського міщанства В. И. П.

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБКИ.

В „Літописі“ ч. 11. за листопад 1936. в статті „Різьбар М. Бринський“ стор. 7. вірш 4. надруковано „учителя Міхновського“, а має бути „учителя Міхаловського“.

Хто знає адресу стрільців Рогового і Палідвора з кулеметної сотні „I. панцирного потягу Стрілець“, хай подасть Адміністрації „Літопису“.

Віршована пам'ятка

Подав: Семен Лазибнюк.

В часі повстання проти гетьмана Скоропадського в моє посідання дісталась одна книжка, в якій був списаний на окремій карточці вірш, який подаю нижче, і на маргінесах було також кілька віршів. Книжка згодом загубилася, а вірш був перехований враз з особистими документами — тому й зберігся.

Автор вірша, як видно було з написів на книжці, був старшиною якогось штабу Української Армії і правдоподібно вже не жиє. Звався він Левіцький, як сам себе писав.

Подаю дослівно цей вірш, який досадно характеризує похорони поляглих, чи розстріляних воїнів.

Не дзвонили тут їм дзвони
Піп з дяком їм не співав
Без плачу і без гомону

Санітет їх поховав.
Заволік їх під тополю
Черевички з них стягнув,
Закляв зтиха, що подерті,
І у яму їх зіпхнув.
Ні хреста їм не поставив
Ні могили не зрівняв.
Написав лиш щось на картці
І до других почвалав.
І булиб про те не знали ані зорі,
Ні місяць, що тихо між хмарами плив
Колиб не тополя над берегом моря,
Колиб не зрадливий тополинний спів.
Ця слухала з болем, що діялось в долі
І тільки як вітер до неї злітав.
Звірялася зорям та квітонькам в полі,
Хоч вітер тополю мовчати благав.

1918 р. Вінниця.

ЛЕВІЦЬКИЙ.

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. Ш.

Селянин Федорошин борониться зі своїми зятями проти переважаючого ворога. „Календар Ч. К.“ на 1924 р. Львів 1923. 8°, календарієм — грудень.

1918/19. Партизани. Околиці Рави Руської. Проти поляків. Гер. вчинок. 3 іл.

Семенів Іван. Сон на морозі. (Різдвяний споми́н У.С.С-а з московського полону 1916 р.). „Укр. Слово“. Париж 1934, ч. 89, ст. 3.

Семен Олекса. „Укр. Вістник“. Львів 1921. ч. 14.

УСС. Посмертна згадка.

Семиківський Л. Над Стрипою. (В 15 річницю боїв УСС на Поділлі). Календар Ч. К.“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 1—4.

УСС. Бій під Семиківцями.

Семко Шкряметко, надпоручник українських військ. „Укр. Голос“. Перемишль 1919, ч. 9, ст. 3. Некрольог.

Семко О. Веселий Кут. „Україна“, журн. укр. козака. (Станіславів). (1920). 4°, ч. 2, ст. 11—12.

Оповідання про бій за Веселий Кут в 1919 р.

Семко О. На фронті. „Укр. Слово“. Станіславів 1920, ч. 4, ст. 2.

Панцирник „Кармелюк“, стація Н. 1920. АУНР.

Семко О. На фронті. Ніч на заставі. „Укр. Слово“. Станіславів 1920, ч. 8, ст. 1.

1920. АУНР. Побут військовий.

Семчук Лука. Бій за Велику і Малу Вишнюку. „Літопис Ч. К.“ Львів 1935. 4°, ч. 11, ст. 4—6.

І. Корпус УГА. Яворівська група, Золочівські

сотні, річка Верещиця, УСС, група Клев. Долудівці в марті — квітні 1919. Проти поляків.

Сенечко Гриць, сотн. Роззброєння частин V. гарматного полку селом Великі Луги. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 12, ст. 7—12.

Вступ. Роззброєння. Карна експедиція. Самосуд над злочинцями та характеристика села. 1920.

Сердюцький Михайло. Лесь Кудрик. „Календар Черв. Кал.“ на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 90—103.

С. С. проти гетьманців і большевиків. 1918—1919. Історія хлопця-героя.

Сердюк Петро. Спогад козака Сердюка. „Спогади“, ч. I. Камінь 1921. 16°, ст. 24—28.

Від Денікіна до Укр. Армії.

Серед Українців Стрільців. Із записника офіцера „Діло“ Львів 1914, ч. 7, ст. 1—3.

Середа Михайло. Незабутня ніч. (Спогад начальника штабу корпусу). „Календар Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів 1930. 8° в., ст. 96—99.

Ударний корпус на ст. Миронівка, лютий 1919. Убивство скарбника 3. січ. полку Кононенка. Робота большевицьких агентів в укр. війську.

Середа М(ихайло). Останні дні збройної боротьби. (21. XI. 1920 р. — 21. XI. 1930 р.). (З приводу десятиліття української надніпрянської еміграції). „Літопис Ч. К.“. Львів 1930, 4°, ч. 12, ст. 2—5.

АУНР. проти черв. москалів. 3 іл-ми.

Середа Михайло, полк. АУНР. Отаманщина. „Літопис Ч. К.“. 4°, Львів 1929, ч. 3, ст. 22—23; 1930, ч. 1, ст. 10—12; ч. 2, ст. 6—8; ч. 3, ст. 15—17; ч. 4, ст. 12—14; ч. 5, ст. 12—14; ч. 6, ст. 17—20; ч. 7/8.

ст. 21—25; ч. 9, ст. 14—16; ч. 10, ст. 15—17; ч. 11, ст. 11—13; ч. 12, ст. 18—20.

Отаман Палієнко (ч. 3 — 1929). Отаман Божко (ч. 1 — 1930). Отаман Шепель (ч. 2). Отаман Болбочан (ч. 3). Отаман Семесенко (ч. 4). Отаман Волох (ч. 5). Отаман Віденко (ч. 6). Отаман Волинєць (ч. 7/8). Отаман Ангел (ч. 9). Отаман Юрко Тютюнник (ч. 10). Отаман Козир-Зірка (ч. 11). Отаман Ляхович (ч. 12).

Середа Михайло. Перші українські військові частини. „Календар Ч. К.“ на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 45—51.

Середа Михайло, пполк. Петлюра і Гарібальді „Табор“. Каліш 1927. 8°, ч. 3, ст. 14—17.

Промсва, виголоснена на жалібній академії в 40 день смерти Голови Директорії, урядовій Т-вом Вояків Армії У. П. Р.

Середа Михайло, пполк. Сторінка з історії визвольної боротьби. (Памяти генералів Гандзюка і Сафоновя). „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4°, ч. 11, ст. 15—17.

До історії українзації 1-го укр. корпусу. Характеристика штабовців.

Середа Михайло. Холодний Яр. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4°, ч. 12, ст. 11—14.

От. Чучукака, роля ротм. Уварова, відділ соти. Лихарева, Махно. 1919.

Середа Михайло. Холодний Яр. „Діло“. Львів 1934. ч. 204, ст. 3.

Передрук з „Літопис Ч. К.“ 1931, ч. 12.

Середа Михайло. Херсонський Масловець. „Літопис Ч. К.“ Львів 1932. 4°, ч. 12, ст. 15—18.

Побутове.

Сестра милосердя. Затавровні прокляттям. „Військ.-Наук. Вістник“. Київ 1918, кн. 1.

Напів белетристична замітка, дотичить Муравйова, Бгорова і Ремньова. Знач. сусп.-істор.

Сестри жалібниці в бою під Козятином. „Календар Черв. Кал.“ на 1926 р. Львів 1925. 8°, календарієм — травень.

Весна 1919. 1-а бригада. Гер. подвиги. 3 іл.

Сестри санітарки Ніна Краганьцька і Соля Ярошинська серед граду куль несуть допомогу раненим козакам. „Календар Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів 1930. Календ. — липень.

Глухів. 6. III. 1918. В бою з москалями. Гер. вчинки. 3 іл.

Сибірний. Вільне козацтво у Зальцведелю „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 51, ст. 2-3.

Сибірний. Як порозятлять большевики на Україні. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918, 4°, ч. 18, ст. 2—3.

Сидоренко-Сапарай Сергій, пполк. Селіялістична спадщина націоналістам воякам. Вступ до Стратегічно-політичного Нарису Зимового Походу. „Немезіда“, кварталник. Яблонна к/Варшави. 1936. зб. 1. 8°, ст. 5—18 (прод. буде).

В про Зимовий похід. ген. Омеляновича-Павленка старшого. С. Петлюру, військо і „демократичне“ військо. Скоропадського. Григорієва. Волоха. Запорожський корпус і перехід його через Румунію

полк. Чорних Запоріжців, Запорожську Січ, ген. Удовичювка Ол., ген. Змієнка, от. Оскідка, Антантські війська в Одесі, ген. Сальського, Галицьку Армію та ін. Ярмо опозиційний артикул.

Сидоренко-Сапарай Сергій, пполк. Стратегічно-політичний нарис Зимового Походу. в. XII. 1919 — в. V. 1920 рр. „Немезіда“. Яблонна 1936. 8°, зб. 2, ст. 20—27 (прод. буде).

Продовження попереднього артикула. Число улягло конфлікату.

Сидоренко Сергій, пполк. Хорообрість з розначі й безпорадности! В альбом пп. Андрієві Лівичькому й Володимирові Сальському. „Немезіда“. Яблонна. 1936. зб. 2, 8°, ст. 31—35.

Артикул полемічний, з приводу „Наказа ч. 1“ Конфіскаата.

Сильвестер Глібовицький, студент прав. б. С. С. „Діло“ Львів 1915. ч. 103, ст. 3.

Причинок до біоґр. УСС.

Симон Петлюра. Каліш 1927. Видання міжорганізаційного комітету по увіковіченню памяти С. Петлюри. З друкарні Видавництва „Чорномор“. Формат 17 x 24.5 (лежача вісімка), ст. 4 тексту і 25 карт з ілюстраціями.

Властиво в це альбом: попереджений вступною статтею М. С., затитулованою: Симон Петлюра. (Короткий біоґрафічний нарис). На картах: 4 портрети з різних часів, парада в Станиславові 1926 р з Вождами Петлюрою і Пілеудським, дім, де замешкував у Парижі С. П. і 2 вигляди кімнати, місце, де забито С. П., маски з обличча і руки. 12 ілюстрацій до похорону, вигляд могили і вигляд церкви св. Покрови в укр. станиці в Каліші.

Симон Петлюра. (В 10-ту річницю чину пі для знеску ані для слави). „Укр. Сокіл“. Прага 1936. ч. 5, ст. 1.

Симон Петлюра в молодости. Збірка споминів пі ред. А. Жукя. Львів 1936. 16°, ст. 195 і 7 несп.

Іван Рудичів: Симон Петлюра в молодости. Андрій Жук: Із споминів про Симона Петлюру. Микола Норш: На спільному шляху. Лев Ганкевич: Святослав Таган у Львові. Володимир Левинський: Надшірянська політична еміґрація у Львові в рр 1904—1905. Андрій Жук: До характеристики С. Петлюри.

Симон Петлюра. „Рідна Школа“. Львів 1936. 4°, ч. 10, ст. 148, 149.

З портретом.

Симон Петлюра. (В 10-ту річницю траґічної його смерті). „Сокільські Вісти“. Львів 1936. 4°, ч. 6, ст. 2.

З портретом.

Симон Петлюра. В річницю його смерті. „Укр. Комбатант“. Косів 1936, ч. 1, ст. 8.

Симон Петлюра. В 10-ліття його смерті. „Укр. Вісти“. Львів 1936, ч. 118, ст. 2.

Оцінка.

Синєнький І. Хор. Евген Ясаницький рятує команду свого курія. „Календар Черв. Кал.“ на 1931 рік. Львів 1930. 8°, Календ. — жовтень.

IX. 1916. На Лисоні УСС. Гер. вчинок. 3 іл.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Просимо П. Т. Передплатників, що залягають з передплатою за минулий час, порозумітися з Адміністрацією конечно вродовж місяця грудня щодо сплати залеглости.

Розходиться про те, що безплатний щомісячний додаток (в 1937 р. Спомини ген. А. Кравса) одержуватимуть лише ті передплатники, що будуть мати упорядковану справу залеглости і будуть платити точно біжучу передплату.

П о д я к а

Оцим почуваюся до обовязку зложити подяку Товариству взаїмних обезпечень на життя „Карпатія“ у Львові за скоре і без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по моему бл. п. мужові Томі Бортникові, парохіві в Маковій п. Риботичі.

Скоре й акуратне виплачення обезпеченої суми уповажнює мене поручити це одиноке українське Товариство обезпечень на життя „Карпатія“ у Львові найширшим кругам української суспільности.

Михайлина Бортникова

П о д я к а

Оцим почуваюся до обовязку зложити подяку Товариству взаїмних обезпечень на життя „Карпатія“ у Львові за скоре і без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по моему бл. п. мужові Михайлові Каричек в Демні вижній п. Сколе.

Скоре й акуратне виплачення обезпеченої суми уповажнює мене поручити це одиноке українське Товариство обезпечень на життя „Карпатія“ у Львові найширшим кругам української суспільности.

Юліяна Каричек

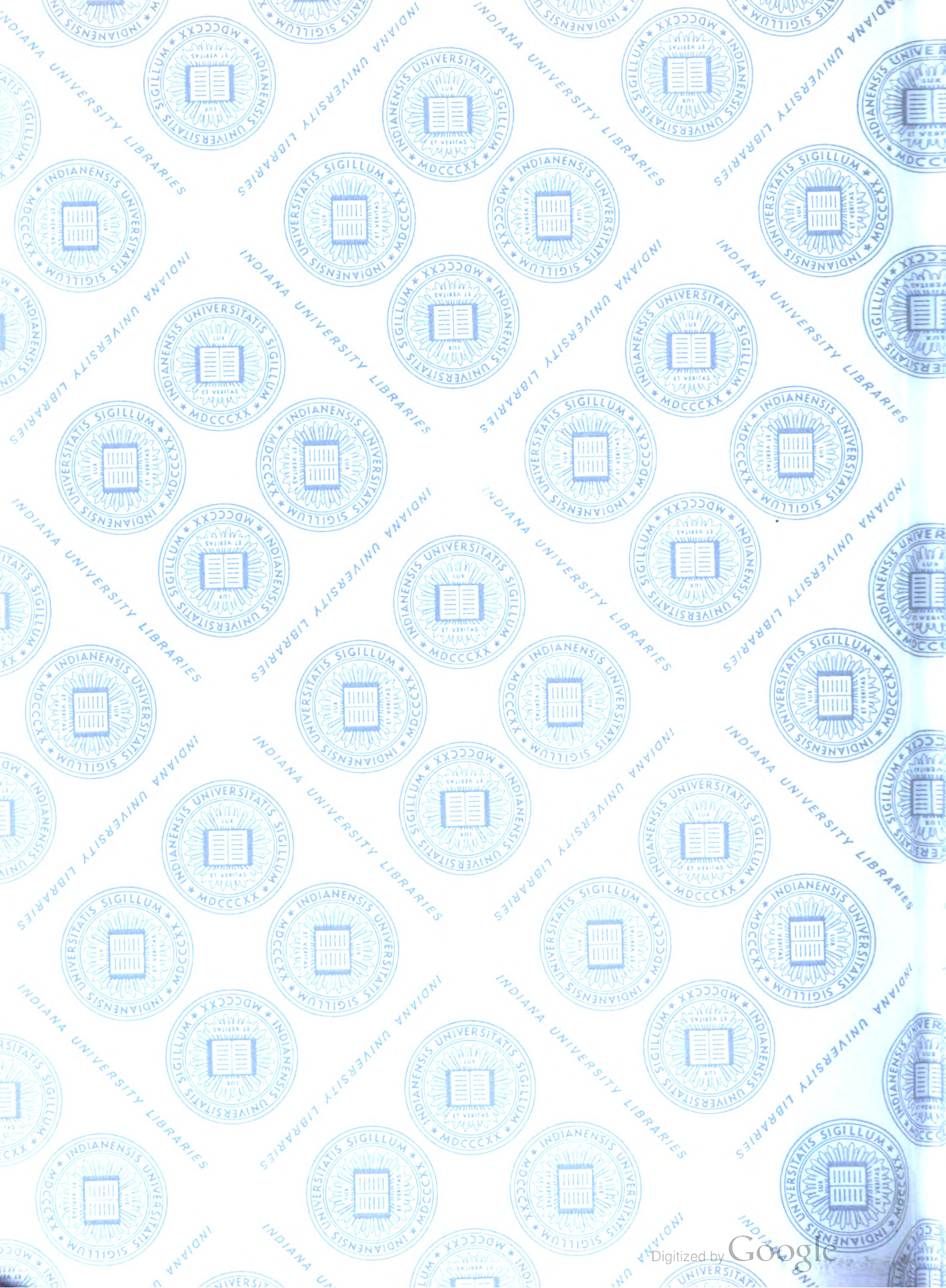
„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 12. / Грудень 1936.

ЗМІСТ:

Троянда		Знад Дніпра до Сени	
Микола Матіїв-Мельник	2	Федір Дудко	14
Від Видавництва	2	Чому мовчите?	
Почин великого діла		О. Думін	17
Др. Іван Іванець	3	Полковник Борис Палій-Неїло	
З Запоріжського Корпусу до СС-ів		Леонід Бачинський	18
Дмитро Купчак	5	Табір у Йозефові	
Европа й відродження України		К. Заклинський	19
Ілько Борщак	7	Посмертні згадки	20
Під московським караулом		Бібліографія	22
Франц Коковський	12	Від Адміністрації	24

DK 508
A2 L76
1985-36

**DO NOT REMOVE
SLIP FROM POCKET**

DEMCO

3 0000 134 087 083